

OBDOBJA 32

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik

Obdobja 32

DRUŽBENA FUNKCIJSKOST JEZIKA (VIDIKI, MERILA, OPREDELITVE)

Ljubljana 2013

Obdobja 32**Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)**

ISSN: 1408-211X

Urednica: Andreja Žele**Recenzenti:** Vojko Gorjanc, Marko Jesenšek, Monika Kalin Golob, Erika Kržišnik, Irena Orel, Vesna Požgaj Hadži, Vera Smole, Marko Stabej, Irena Stramljič Breznik, Hotimir Tivadar, Alojzija Zupan Sosič, Andreja Žele**Lektorji izvlečkov in prispevkov v tujem jeziku:** David Limon, Maša Plešković, Maria Wtorkowska**Tehnični uredniki:** Mateja Lutar, Damjan Huber, Petra Likar Stanovnik**Korekture:** avtorji, Mateja Lutar, Petra Likar Stanovnik**Prelom:** Miro Pečar**Oblikovanje ovitka:** Metka Žerovnik

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2013. Vse pravice pridržane.

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani**Izdal:** Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko**Za založbo:** Branka Kalenič Ramšak, dekanja Filozofske fakultete

Ljubljana, 2013

Prvi natis

Naklada: 430 izvodov**Tisk:** Birografika Bori, d. o. o.**Cena:** 18,00 EUR

Zbornik je izšel s finančno pomočjo Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport RS ter programske skupine P6-0215 *Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave* Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
81:001.82(082)
81'27(082)

DRUŽBENA funkcijskost jezika : (vidiki, merila, opredelitve) / urednica
Andreja Žele. - 1. natis. - Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete,
2013. - (Obdobja, ISSN 1408-211X ; 32)

ISBN 978-961-237-609-3
1. Žele, Andreja, 1963-
269357568

VSEBINA

Andreja Žele UVODNA BESEDA	9
Maruška Agrež RABA ČLENKOV V VERSKIH IN POSVETNIH DIDAKTIČNIH BESEDILIH 2. POLOVICE 18. STOLETJA	11
Špela Arhar Holdt, Kaja Dobrovoljc, Damjan Popič REPREZENTACIJA STANDARDNEGA IN NESTANDARDNEGA V VIRIH SSJ	19
Irena Avsenik Nabergoj INTERAKCIJA METAFOR, STEREOTIPOV IN OSEBNE IZKUŠNJE O JUDIH V DRUŽBENI FUNKCIJSKOSTI JEZIKA	29
Katarzyna Bednarska KDO NAJ DELA, KDO PA SKRBI ZA OTROKE? SPOLNI STEREOTIPI V SLOVARJIH	35
Natalia Belova KOGNITIVNO-DISKURZIVNI PRISTOP K PROUČEVANJU NOVIH TVORJENK V RUŠČINI IN SLOVENŠČINI	43
Mirjana Benjak, Marko Ljubešić FUNKCIONALNA RASLOJENOST LINGVOMETODIČKIH PREDLOŽAKA U (HRVATSKIM I SLOVENSKIM) GIMNAZIJSKIM UDŽBENICIMA IZ MATERINSKOG JEZIKA	49
Marja Bešter Turk MLADI IN GOVORJENJE V ZBORNEM JEZIKU	55
Aleksandra Bizjak Končar OBLIKOVANJE POMENSKIH MREŽ ZA OPIS BESEDILNEGA POMENA.	63
Milena Mileva Blažič JEZIK V SODOBNI SLOVENSKI MLADINSKI KNJIŽEVNOSTI 1980–2010	71
Marta Cmiel - Bažant FUNKCIJSKO ZAZNAMOVANA »KVAZIPOIMENOVANJA« V JEZIKU LITERARNE VEDE, ESEJISTIKE IN KRITIKE. IZ ZGODOVINE POJMOV DEKADENCA IN DEKADENTNOST	77
Jure Cvetek ŽARGON V SLOVENSKEM JEZIKOSLOVJU: POTREBA PO NATANČNEJŠI OPREDELITVI	83
Gaja Červ PREMISLEKI O DEFINIRANJU POROČEVALSKE FUNKCIJSKE PODZVRSTI V STILISTIKI POROČEVALSTVA	87
Helena Dobrovoljc SMERNICE JEZIKOVNE STANDARDIZACIJE V TEORIJ, IZROČILU IN PRAKSI	93
Kaja Dobrovoljc, Simon Krek SPLETNI PORTAL <i>SLOGOVNI PRIROČNIK</i> : LUŠČENJE IN PRIKAZ PODATKOV O JEZIKOVNI RABI	101
Tomaz Erjavec, Darja Fišer JEZIK SLOVENSKIH TVITOV: KORPUSNA RAZISKAVA	109
Tanja Fajfar, Mojca Žagar Karer ČASOVNA ZAZNAMOVANOST V TERMINOLOŠKIH SLOVARJIH	117
Darja Fišer, Aleš Tavčar VEČ GLAV VEČ VE: UPORABA MNOŽIČENJA ZA ČIŠČENJE SLOWNETA	125
Polona Gantar, Iztok Kosem BELEŽENJE IN PRIKAZOVANJE PODATKOV O JEZIKOVNI RABI: OD LEKSIKALNE BAZE DO SPLETNEGA SLOVARJA	133

Vojko Gorjanc, Alenka Morel V ZAGOVOR KRITIČNE ANALIZE DISKURZA	141
Jagoda Granić VERTIKALNA STRATIFIKACIJA JEZIKA I DRUŠTVA	149
Robert Grošelj SLOVENŠČINA MED SLOVANSKIMI JEZIKI – MIKLOŠIČEVA OBRAVNAVA NAMENILNIKA	157
Ada Gruntar Jermol ZNAČILNOSTI NORMATIVNIH IN INFORMATIVNIH PRAVNIH BESEDIL	165
Mateja Jemec Tomazin, Marjeta Humar STILNA ZAZNAMOVANOST V TERMINOLOŠKIH SLOVARJIH.	173
Marko Jesenšek IMENA MESECEV V SLOVENSKEM PANONSKEM JEZIKOVNEM PROSTORU.	181
Ljubica Josić PREVIRANJA O KNJIŽEVNOUMJETNIČKOME STILU KAO FUNKCIJI STANDARDNOGA JEZIKA U JEZIKOSLOVNOJ KROATISTICI	189
Pavle Jović FRAN MIKLOŠIČ V ZGODOVINI SRBSKE FILOLOGIJE	195
Monika Kalin Golob <i>LÄČEN SI FUL DRUGAČEN</i> : V ISKANJU NASLOVNIKOVEGA JEZIKA.	201
Marina Katnić - Bakaršić KRITIČKE DISKURSNE STUDIJE – ANGAŽIRANA KROSDISCIPLINA ZA 21. STOLJEĆE.	207
Vera Klopčič POTA RÓMSKEGA JEZIKA	213
Pawel Kowalski SLOVENŠČINA NA MADŽARSKEM V LUČI EKOLOŠKIH TIPOLOGIJ.	219
Mira Krajnc Ivić HUMORNO V BESEDILIH RAZLIČNIH NEUMETNOSTNIH FUNKCIJSKIH ZVRSTI	227
Simona Kranjc, Martina Ožbot VLOGA SPÓLNO OBCÚTLJIVEGA JEZIKA V SLOVENŠČINI, ITALIJANŠČINI IN ANGLEŠČINI	233
Tina Lengar Verovnik POVEJ MI, KAKO ZVENIJO DNEVNOINFORMATIVNE ODDAJE, IN POVEM TI, ZA KATERI RADIJSKI PROGRAM GRE	241
Nataša Logar Berginc AKTUALNI TERMINOLOŠKI OPISI IN NJIHOVA DOSTOPNOST	247
Vesna Mikolič PODROČNI GOVOR IN TERMINOLOGIJA NA PRIMERU JEZIKA TURIZMA	255
Jasmina Moskovljević Popović, Maja Đukanović KONCEPTUALIZACIJA PISMENOSTI V PROGRAMSKIH DOKUMENTIH ZA SLOVENŠČINO IN SRBŠČINO KOT PRVI JEZIK (J1) – PRIMERJALNA ANALIZA	263
Mojca Nidorfer Šiškovič ŽANRSKOST FUNKCIJSKIH BESEDILNIH VRST.	269
Irena Orel MIKLOŠIČEV PRISPEVEK K DRUŽBENI FUNKCIJSKOSTI SLOVENŠČINE Z BESEDILNOVRSTNEGA IN JEZIKOVNEGA VIDIKA.	277
Vladimir Osolnik O MIKLOŠIČU IN JUŽNOSLOVANSKEM USTNEM IZROČILU	283

Jozef Pallay	
STRATIFIKACIJA (ZVRSTNOST) V SLOVAŠKEM JEZIKOSLOVJU – RAZVOJ IN STANJE .	291
Bernardina Petrović, Tamara Gazdić - Alerić, Dunja Vranešević	
SUPSTITUTIVNA KOHEZIVNA SREDSTVA U HRVATSKOME DNEVNOM TISKU	299
Olga Plotnikova	
FRAN MIKLOŠIČ IN NORMIRANJE SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA	307
Nataša Pirih Svetina	
TRI UČITELJICE: ENA V SLUŽBI, DRUGA NA KARENČNEM DOPUSTU, TRETJA V STALEŽU. SLOVENŠČINA IN NJENE STANDARDNE RAZLIČICE ZA RAZLIČNE UPORABNIKE	313
Gizela Polanc Podpečan	
IDIOGLOSIJA KOT STILNI ELEMENT (MILAN DEKLEVA, <i>MOMLOGMOM</i>)	319
Damjan Popič, Vojko Gorjanc	
IZVOR NORME V PREVODNIH BESEDILIH	325
Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balazić Bulc	
JEZIK IN MOČ V SPREMENJENIH DRUŽBENOPOLITIČNIH OKOLIŠČINAH	335
Francka Premk	
ODRAZI DRUŽBENE FUNKCIJSKOSTI JEZIKA SLOVENSКИH PROTESTANTSКИH PISCEV 16. STOLETJA PRI PONAZORITVAH VZORČNEGA SLOVARČKA <i>VESELA</i> <i>ŽETVA</i> V LUČI SODOBNEGA JEZIKA	343
Tina Rožac	
BESEDILNE VRSTE V VSAKDANJIH NAREČNIH POGOVORIH	351
Krištof Savski	
JEZIKOVNA KULTURA V KRITIKI JEZIKOVNE POLITIKE	359
Bojan-Ilija Schnabl	
ASPEKTI NOVEJŠE SLOVENSKE TERMINOLOGIJE S KOROŠKEGA VIDIKA: IZSLEDKI ENCIKLOPEDIJSКИH RAZISKOVANJ	365
Lucia Gaja Scuteri	
UTEMELJENOST MAKROPROZODIČNE ANALIZE PRI PROUČEVANJU JEZIKOVNE VARIABILNOSTI	375
Mojca Smolej	
TEORIJA ZLOŽENOSTI S-OV – SKLADENJSKO-STILISTIČNI PRIPOMOČEK?	383
Tone Smolej	
FRAN MIKLOŠIČ IN NJEGOVI ŠTUDENTI – SLOVENSКИ PISATELJI	391
Jerica Snoj	
OZNAČEVANJE V SLOVARSKEM PRIROČNIKU MED JEZIKOSLOVNO TEORIJO IN SLOVAROPISNO PRAKSO	397
Petra Stankovska	
IZPOSOJENKE V ČEŠKIH IN SLOVENSКИH BESEDILIH	403
Irena Stramljič Breznik	
SAMOSTALNIŠKA LEKSIKA Z EKSPRESIVNIMI KVALIFIKATORJI V <i>SLOVARJU</i> <i>NOVEJŠEGA BESEDJA</i>	409
Polonca Šek Mertük	
FRAN MIKLOŠIČ IN SLOVENSKA IMENA MESECEV	417
Matej Šekli	
K MIKLOŠIČEVI PRIMERJALNI SKLADNJI SKLONOV SLOVANSКИH JEZIKOV	427

Mojca Šorli JEZIKOVNA IN FUNKCIJSKA ZVRSTNOST V LEKSIKALNI PODATKOVNI ZBIRKI: KVALIFIKATOR ALI POMENSKI OPIS?	435
Klara Šumenjak PRIPRAVA GRADIVA IN STANDARDIZACIJA NIVOJEV ZAPISA ZA POTREBE DIALEKTOLOŠKEGA KORPUSA <i>GOKO</i>	443
Hotimir Tivadar, Martin Vrtačnik VLOGA GOVORA V SODOBNEM DRAMSKEM GLEDALIŠČU	451
Mitja Trojar, Mojca Žagar Karer DRUŽBENA OBČUTLJIVOST V TERMINOLOŠKIH SLOVARJIH	457
Urška Valenčič Arh FUNKCIJSKOST FRAZEMOV IN NJIHOVIH PREVODOV V OTROŠKEM IN MLADINSKEM LEPOSLOVJU	465
Branislava Vičar PETICIJA KOT BESEDILNA VRSTA IN NJENA POLITIČNA UMEŠČENOST	473
Ada Vidovič Muha KRIZA DRUŽBENE FUNKCIJE KNJIŽNEGA JEZIKA	481
Mateusz Warchal MINIMUM LEKSYKALNE W EDUKACJI DZIECI – UŻYCIE KORPUSU JĘZYKOWEGO W NAUCZANIU INTERKULTUROWYM	491
Agnieszka Zatorska, Mateja Gojkošek NOMINALIZACIJE IN NJIHOVA FUNKCIJSKOST V BESEDILIH O ZGODOVINI SLOVENIJE	497
Andreja Žele ODRAZ DRUŽBENEGA DELOVANJA JEZIKA V RAZMERJU BESEDOTVORJE – BESEDILOTVORJE	503
Recenzentke in recenzenti	511
Avtorice in avtorji	511

Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)

Široka in prepletena funkcijskost jezika v današnji družbi in posledično spreminjajoča jezikovna raznovrstnost nas silita v sprotno prevrednotenje in obnavljanje funkcijskosti oz. zvrstnosti jezika. Dvaintrideseta Obdobja tako nadaljujejo krovno tematsko usmeritev že nekaj predhodnih simpozijev *Metode in zvrsti*.

Znotraj široko zastavljenega naslova *Družbena funkcijskost jezika* so bila avtorjem prispevkov, pretežno jezikoslovcem, ponujena štiri tematska področja s podpodročji, s katerimi se je skušalo obravnave usmeriti v izoblikovanje čimbolj enournih meril za opredelitev posameznih družbenih funkcij jezika oz. jezikovnih zvrsti in za oblikovanje aktualnih jezikovnozvrstnih in besedilnih tipologij. Ob dvestoletnici rojstva Frana Miklošiča, ki jo praznujemo ravno v novembru, je z nekaj referati obeležen tudi Miklošičev prispevek k funkcionalnosti slovenščine v širokem slovanskem kontekstu. V smislu triade sistem > funkcija > družba so bile zastavljene teme: **1 Prevrednotenje današnje jezikovne funkcijskosti – aktualna jezikovna zvrstnost**: 1.1 Aktualna funkcijska razčlenjenost slovenščine – pomanjkanje natančnejših opredelitev in tipologij; 1.2 Stanje sociolektov – aktualizacija jezikov družbenih skupin; **2 Funkcija – standard – norma**: 2.1 Standardizacija v slovenščini / Standardizacija v X jezik-u/-ih in vloga korpusov; 2.2 Knjižna in standardna slovenščina; 2.3 Pojmovanje jezikovne kulture; **3 Tipološka aktualizacija besedilnih vrst**: 3.1 Aktualne besedilne tipologije (vidiki, merila, opredelitve); 3.2 Funkcijskost jezika v besedilih; 3.3 Jezikovnosistemska stilistika in besedilna stilistika; **4 Funkcijskost jezika v družbi in strokah z leksikološko-leksikografskega vidika**: 4.1 Opis družbene funkcijskosti jezika v slovarjih; 4.2 Kvalifikatorska ustreznost oz. kvalifikatorske zmožnosti; in še **5 Jubilejna tema (ob 200-letnici rojstva Frana Miklošiča) – Miklošičev prispevek k družbeni funkcijskosti slovenščine**.

Avtorji so bili že vnaprej nagovarjani, da v svojih prispevkih predstavijo svoje strokovne poglede in izkušnje ter da hkrati skušajo odgovoriti na vprašanja: – Na kakšen način se vzdržuje in razvija polnofunkcijskost oz. vsestranska razvitost knjižnega jezika. Glede na to, da je knjižni jezik s svojo glavno in prevladujočo javno vlogo izpostavljen stalnim spremembam in vplivom, se lahko upravičeno sprašujemo tudi o možnostih oženja vloge javne knjižne slovenščine in s tem o krizi naše jezikovne identitete? – Kako knjižna slovenščina vzdržuje razmerje med živo rabo in normo v smislu realne jutrišnje javne besede in kje je tu stopnja standardizacije; potrebna je aktualizacija razmerja med knjižnim jezikom in nekknjižnimi, zlasti pokrajinskimi, sociolekti. Kakšno je današnje slovnično in slovsko stanje glede opisa in predpisa v jeziku? In navsezadnje: Kakšna je realnost današnje in jutrišnje javne besede?

In če malo pokomentiramo zgornje: v prevladujočih govorjenih jezikovnih praksah današnje slovenščine sta vsakdanja jezikovna raba in medijski jezik vzajemno prepletena. Zlasti mediji vnašajo v javni govor veliko jezikovno variantnost, kar se postopoma odraža tudi v standardizaciji jezikovnih prvin. Sledenje živosti jezika lahko posledično sproža tudi večjo normativno prožnost; zaželena bi bila namreč t. i. prožna stabilnost prevladujoče javne slovenščine, ki sčasoma povzroča tudi večjo normativno prožnost. Glede na rabo je stalnica vprašanje, kaj je standardizacija jezika in kje je potem meja med standardom in normo. Je npr. uporaba velenika *vrži, sleči, steči* ali zveza *gledati čez okno* zgolj zaradi pogoste rabe že del standarda? Do kod gre sprejemljivost jezikovnih prvin, ki so označene kot sredstva subjektivizacije oz. od kod naprej lahko govorimo o kršenju osnovnih jezikovnosistemskih zakonitosti?

Tudi mešanje žanrov in mešanje jezikovnih različic je lahko zabavno in učinkovito, če je namerno in zavestno, sicer pa je obojestransko (tako za žanr kot za jezik) škodljivo. Današnji jezik oglaševanja se vse prevečkrat podreja duhovičenju za vsako ceno, npr. *Lačen si ful drugačen*, in pri tem izkorišča svojo veliko vplivanjsko moč. Na drugi strani pa funkcijsko prožnost jezika hromi negotova oz. nesuverena in preventivna jezikovna raba, ki ne izkorišča niti pol razpoložljivih jezikovnih zmožnosti; poleg jezikovnega neznanja in premajhnega jezikovnega samozaupanja in samozavesti sploh je vzrok temu pomanjkanje zavedanja, da mora jezik v družbeni in strokovni funkciji delovati sistemsko celovito, in ne samo v določenih segmentih, npr. samo z leksiko in ne tudi pravorečno-pravopisno in skladenjsko ustrezno ipd. Znak jezikovne nesamozavesti in postopnega brisanja lastne jezikovne identitete je tudi brisanje medzvrstne različnosti – zlasti izgubljanje strokovnih in znanstvenih različic jezika na eni strani in hkrati večje družbeno razslojevanje jezika na drugi, oboje pa nakazuje pešanje jezikovne polnofunkcijskosti. Ta zvrstna oz. sistemska stilna redukcija vzvratno producira polgovorce lastnega jezika, ki svoje jezikovne kompetence dopolnjujejo z drugimi prevladujočimi jeziki. Ravno zato mora biti knjižni jezik po svoji vsestranski in hkratni središčni vlogi stalno odprt za vse spremembe in vplive v družbi in s tem tudi v posameznih strokah, kar pa zahteva stalno oz. sprotno sledenje vsemu novemu in hkrati tudi sprotno oblikovanje aktualnega opisa jezika. Ob pojmih sodobni knjižni jezik in standardna slovenščina je nujnost razmišljati zlasti o realnosti današnje in jutrišnje javne besede. Stalno se spreminjajo tudi meje med sociolekti, hkrati pa so pri rabah vsaj določenih sociolektov stalnica stereotipi in stigmatizacije.

Jezikovno kultiviranost, kompetenco in jezikovno kulturo nasploh slabi tudi stalno ustrezljivo podrejanje slovenščine v primerih večjezikovne komunikacije. V današnji večjezični in večkulturni situaciji sobivanja je potrebno oz. kar nujno proaktivno jezikovnopolično delovanje slovenščine, kajti le tako bo sprotno usposobljena tudi za vse nadaljnje vloge.

Odziv na simpozij je bil velik – prijavljenih je bilo kar 117 naslovov; oddanih je bilo 74 prispevkov in dokončno sprejetih 71 prispevkov, od teh je objavljenih 68 prispevkov, trije pa so, dogovorno z avtorji, predstavljeni na simpoziju zgolj kot referati. S prispevki nam je uspelo zajeti vsa zgoraj naštetá tematska področja in pričakovano, tudi pomenljivo hkrati, je težišče na obravnavi razmerij knjižnost – standardnost – norma in na obravnavi funkcijskosti jezika v besedilih, tudi z upoštevanjem stilistike.

Bistvo vsega je torej živeti jezik v smislu samozavedanja in utrjevanja jezikovne samozavesti; to vključuje zlasti aktualno procesno razumevanje jezika, ki je pogoj za utrjevanje polnofunkcionalnega knjižnega jezika. Slednji si je svojo samoniklost razvil in utrdil skozi naš kulturnozgodovinski razvoj, zato ne delajmo zaradi svoje človeške majhnosti še lastni jezik majhen, premajhen ... ker to preprosto ne more biti!

Izr. prof. dr. Andreja Žele
predsednica 32. simpozija Obdobja

RABA ČLENKOV V VERSKIH IN POSVETNIH DIDAKTIČNIH BESEDILIH 2. POLOVICE 18. STOLETJA

Maruška Agrež
Ljubljana

UDK 811.163.6'367.635"17"

Prispevek obravnava členke za izražanje izvzema, dodajanja s poudarjanjem in stopnjevanjem ter odnosa do resničnosti v verskih in posvetnih didaktičnih besedilih 2. polovice 18. stoletja (Gutsman, Pohlin, Japelj). Najopaznejše razlike v rabi členkov, v slovenskem knjižnem jeziku večinoma prisotnih med 16. stoletjem in sodobnostjo, so med računico, ki objektivno podaja informacije, in ostalimi besedili, ki prinašajo tudi tvorčev pogled na povedano.

členki, pomenska modifikacija, 2. polovica 18. stoletja, verska besedila, posvetna besedila

The article discusses particles expressing exclusion, addition with emphasis and gradation, as well as the speaker's attitude to reality, in religious and secular didactic texts in the second half of 18th century (Gutsman, Pohlin, Japelj). The most obvious differences in the use of particles, most of which have been present in the Slovene standard language since the 16th century, are between the arithmetic book, which provides information in an objective way, and other texts, in which offer the speaker's attitude to what has been said.

particles, semantic modification, 2nd half of 18th century, religious texts, secular texts

1 Uvodni del

1.1

Prispevek bo obravnaval členke, tj. jezikovne znake, ki pomensko modificirajo del besedila, na katerega se navezujejo. Upoštevanji bodo pravi členki, tj. jezikovni znaki, ki so funkcijsko in besednovrstno določeni kot členki (npr. *le, še, tudi*), in funkcijski členki, tj. jezikovni znaki, ki le v določenem kontekstu¹ opravljajo funkcijo členkov (npr. veznik *in* v *In kako je s teboj?*).² Kot krovna delitev členkov bo upoštevana funkcijska delitev, dopolnjena po I. Černelič (1993: 224–225). Členki se delijo na **modalne** in **povezovalne**. Prvi izražajo tvorčevo razmerje do povedanega, drugi vzpostavljajo pomenska razmerja med deli besedila. V tujem (npr. Altmann 1976) in domačem jezikoslovju

(npr. Černelič 1993: 224) je opozorjeno še na **poudarne** členke. Ti izpostavijo dotični del besedila kot pomembno informacijo, funkcijsko pa se približujejo modalnim ali povezovalnim členkom.³ Znotraj navedenih treh skupin členki izražajo različne pomenske odtenke, med njimi tudi v prispevku obravnavane izvzem, dodajanje s poudarjanjem oz. stopnjevanjem in razmerje do resničnosti povedanega. Ti pomenski odtenki so bili izbrani, ker se v obravnavanih besedilih pojavijo dovolj pogosto, da se lahko vsaj nakažejo smiselne ugotovitve.

1.1.1

Obravnavani bodo odlomki iz verskih in posvetnih didaktičnih besedil 2. polovice 18. stoletja: Gutsmanovih verskih premišljanj

¹ Kot kontekst bo pri obravnavi gradiva mišljeno predvsem sobesedilo, po potrebi se bo poseglo še v zunajbesedilno dejanskost.

² Vse odebelitve in podčrtave v prispevku so delo avtorice.

³ Za pomoč pri oblikovanju razlage se zahvaljujem prof. dr. Andreji Žele.

Christianske resnize (GUT, 1770), Japljevih *Pridig sa vse nedele skusi lejtu* (JAP, 1794), Pohlinove računice *Bukuvze sa rajtengo* (PR, 1781) in kmetijskega priročnika *Kmetam sa potrebo inu pomozh* (PK, 1789).

1.1.2

Členki, ki izražajo izbrane pomenske odtenke, bodo smiselno uvrščeni v eno od treh krovnih skupin. Določeni bodo najpogostejši členki za izražanje obravnavanih pomenskih odtenkov. Nadalje bodo določene predvsem besedilnovrstno pogojene podobnosti in razlike v rabi izbranih členkov.

1.2

Pred analizo gradiva bodo izpisani vsi v obravnavanih besedilih prisotni členki:⁴ **ali** (GUT: *al*, 5; JAP: *ali*, 2), **bog hotel** (JAP: *Bog hotel*, 2), **bogu se usmili** (PK: *de se Bogu usmili*, 1; JAP: *O, Bogu se vsmili*, 1), **celo** (PR: *zel*, 1; PK: *zel*, 4; JAP: *zelu*, 1), **glih** (PR: *lih*, 8; PK: *lih*, 1; GUT: *li*, 3), **gvišno** (PK: *gvishnu*, 1), **in** (JAP: *inu*, 1), **ja** (GUT: *ja*, 9; PK: *ja*, 1; JAP: *ja*, 2), **kmalu** (PK: *kmalu*, 1), **le** (GUT: *le*, *li*, 9; PR: *le*, 12; PK: *le*, 17; JAP: *le*, 10), **le samo** (JAP: *le samu*, 3), **le vendar** (PK: *le vonder*, 1), **li** (PK: *li*, 1), **morda** (PK: *mordej*, 2), **morebiti** (GUT: *morebiti*, 1; JAP: *morebiti*, 2), **naj** (GUT: *nai*, 1; JAP: *naj*, 2), **namreč** (PK: *namrezh*, 1), **nasproti** (PK: *naspruti*, 1), **nasproti pa** (PK: *naspruti pak*, 1), **natirleh** (PK: *natirleh*, 1), **nikar** (GUT: *nikar*, 3; PK: *nekar*, 6), **pa** (GUT: *pak*, 5; PR: *pak*, 10; PK: *pak*, 8; JAP: *pak*, *pa*, 2), **pač**

(PK: *pazh*, *pozh*, 2), **potemtakem** (JAP: *po timtakim*, 1), **pole** (JAP: *pole*, 3), **posebno** (GUT: *posebnu*, 1; PK: *susebnu*, 1; JAP: *sušebnu*, 1), **predvsem** (PK: *pred usem*, 1), **rajmno** (PK: *rajmno*, 5), **ravno** (GUT: *raunu*, 2; JAP: *ravnu*, 2), **res** (PK: *res*, 2), **resnično** (GUT: *re/nizhnu*, 1), **sicer** (GUT: *sizer*, 5; PR: *szet*, 1; PK: *szet*, 9; JAP: *sizer*, 1), **skoraj** (GUT: *skori*, 1; PK: *skorej*, 3; JAP: *skoraj*, 1), **še** (GUT: *she*, 12; PR: *she*, *she*, 9; PK: *she*, 12; JAP: *she*, 5), **šele** (GUT: *she le*, 1; PK: *shelej*, 1), **še tudi** (PK: *she tudi*, 1), **tedaj** (PR: 1, *tedej*; PK: *tedej*, 7; JAP: *tedaj*, 1), **tudi** (GUT: *tudi*, 21; PR: *tudi*, 8; PK: *tudi*, 31; JAP: *tudi*, 7), **več** (JAP: *vezh*, 5; PK: *vezh*, 4), **vendar** (GUT: *vunder*, 2; PK: *vonder*, 9), **za resnico** (GUT: *sa resnizo*, 2), **zgolj** (PR: *sgol*, 1; JAP: *sgol*, 2), **zlasti** (GUT: *slafiti*, 10; PK: *slafiti*, 1), **že** (GUT: *she*, 3; PR: *she*, 9; PK: *she*, *she*, 11; JAP: *vshę*, 6).

2 Analiza gradiva

Izbrane pomenske odtenke večinoma izražajo členki, ki so v SKJ prisotni od 16. stoletja do sodobnosti.⁵ Na izjeme bo opozorjeno sproti.

2.1 Izvzem

Najpogostejši izvzemalni členek v obravnavanih besedilih je *le* (GUT: 8/8;⁶ PR: 12/13; PK: 17/17; JAP: 10/16). V PR in JAP je v rabi še *zgolj*,⁷ v JAP še *samo* in *le samo*.

⁴ Ker delitev na prave in funkcijske členke za potrebe tega prispevka ni relevantna, bo pri izpisu členkov in nadaljnji obravnavi zanemarjena. Kateri od danih členkov izražajo natančneje obravnavane pomenske odtenke, bo navedeno v poglavjih 2.1, 2.2 in 2.3. V besedilih prisotni členki, ki ne izražajo obravnavanih pomenskih odtenkov, bodo zaradi omejenosti s prostorom navedeni brez primerov rabe in pojasnil pomena. Za v sodobnem SKJ prisotne členke bodo v metabesedilu rabljene sodobne knjižne variante, za druge pa morebitne sodobne neknjižne ljudske variante (Toporišič 2000: 127) ali najpogostejše izrazne variante v besedilih. Vse v besedilih prisotne izrazne variante bodo podane v oklepajih pred številom pojavitev. Pri izpisu izraznih variant bosta upoštevana tudi v gajici odsotni črkovni znamenji, ki bosta pri izpisu zgledov v 2. poglavju prečrkovani: *š* → *s* in *ę* → *e*. Morebitna diakritična znamenja bodo zanemarjena pri izpisu izraznih variant in zgledov.

⁵ Podatki za sodobni SKJ so bili preverjeni v korpusih Gigafida, Kres in Gos.

⁶ Desno št. pomeni skupno št. pojavitev določenega pomenskega odtenka, levo št. pojavitev članka za izražanje danega pomenskega odtenka.

2.1.1 Verska besedila

Glede na že raziskano stanje v jeziku 16. stoletja (Agrež 2011: 98–105) bi bilo v GUT in JAP pričakovano pogosto poudarjanje edinosti 1) božje osebe ali 2) napačnega dejanja oz. z njim povezanih udeležencev ali okoliščin. Obe skupini izvzemalnih členkov sodita med poudarne členke, ki mejijo na modalne. Prva skupina implicira prepričevanje o edini možni resničnosti, druga pa izražanje kritičnega odnosa do povedanega.

2.1.1.1

Poudarjanje napačnega dejanja oz. z njim povezanih udeležencev ali okoliščin je razmeroma pogosto (JAP: 8; GUT: 4).

Sabstojn pravimo [...]: My vass vkup denemo v'imeni Boga Ozheta, inu Synu, inu S. Duha, zhe ony is sgol posemelskih inu telesnih urshahov v'sakon stopio. (Japelj 1794: 88)⁸

Al nisi tvoiga soseda [...] le s'ostremi besiedami prezh odgnal, kateri je tebe sa kai prosiu? (Gutsman 1770: 167)

2.1.1.2

Poudarjanje edinosti božje osebe se pojavi le na enem mestu v JAP. Gre za poudarjanje boga kot edine, a žal neupoštevane avtoritete, ki lahko možu izbere zakonsko ženo.

Ena pametna shena se le od Gospoda doby. [...] So besede S. Duha. Se more tedaj od Boga prositi, zhe hozhe eden eno pametno sheno dobiti. Se to sgody? [...] Bog je vselej ta sadni, kateri se sa svet prasha inu dostikrat zelu ne. (Japelj 1794: 85)

2.1.2 Posvetna besedila

2.1.2.1

V PR je z 11 izvzemalnimi členki od 13 poudarjen izvzem določenega št. elementov iz množice. Ti členki so poudarni, ki mejijo

⁷ Če št. pojavitev ni navedeno, je enako št. vseh pojavitev danega členska (gl. 1.2).

⁸ Pri členkih z zelo sorodnim pomenom je za vsako besedilo izpisan en zgled z enim od členkov. Pri izpisu je ne glede na stanje v besedilu prva beseda pomensko zaokrožene enote zapisana z veliko začetnico, na koncu pa je končno ločilo. Podčrtan je del besedila, na katerega se navezuje členek.

na povezovalne, saj izražajo objektivno pove-zavo med množico in njenimi elementi.

Dve zifre pak se nekol pod shtrih nesapishejo, ampak uselej le ena. (Pohlin 1781a: 11)

2.1.2.2

V PK je 14 primerom rabe *le* od 17 skupno izražanje različnih omejitev, npr. v podanem zgledu pogojev za pozitiven rezultat. Takšen *le* je poudarni členek, ki mejijo na modalnega, saj je povezan z izražanjem navsvetov, priporočil, navodil ipd.

Vinu jedy bel v'shelodzu skuha inu kry v'shilah pobulsha. Al le tedej, kader se vino is maso, inu pametjo pye. (Pohlin 1789: 121)

2.2 Dodajanje s poudarjanjem in stopnjevanjem

Najpogosteje je izraženo s *tudi* (GUT: 21/31; PR: 8/17; PK: 31/39; JAP: 7/12), razmeroma pogosto tudi s *še* (GUT: 8/31; PR: 8/17; PK: 7/39; JAP: 4/12). Gre za poudarne členke. Če imajo izrazitejšo dodajalno komponento, mejijo na povezovalne, saj so predvsem v službi nizanja informacij. Če imajo izrazitejšo poudarno-stopnjevalno komponento, se približajo modalnim, saj izpostavijo posebej pomembne informacije. Raba teh členkov je v besedilih z izjemo PR podobna.

2.2.1 PR

2.2.1.1

S *še* in *tudi* skupaj je na 13 mestih od 16 izrazitejša dodajalna komponenta. Takšno stanje je verjetno posledica tega, da se v tematiki večinoma dodajajo enako pomembne informacije.

Od zifr te druge verste nad tem sgornem shtriham tolkukrat devet prezh vershesh, kolkerkrat moresh, inu kar na sadne ostane v'krish na levo plat sapisshesh. Toku sturish tudi s'pervo versto nad sgornem shtriham. (Pohlin 1781a: 23)

2.2.1.2

Poudarno-stopnjevalna komponenta je izrazitejša na štirih mestih. Med njimi so tri del predgovora. Pomen vseh teh členkov v PR je 'to je nekaj posebnega'. Poleg *še* in *tudi* ima ta pomen *celo*, ki je poleg v PR prisoten še v JAP in PK.

Ni stanu [...] katiremu be rajtati snati nablu (saj dobru inu nuznu, zhe ne **zel**) potrebnu. (Pohlin 1781a: 2)

2.2.2 Druga besedila

2.2.2.1

V skupini a) v rabi *še* in *tudi* prevladuje dodajalna, v b) pa poudarno-stopnjevalna komponenta. Določanje prevladujoče komponente je zelo subjektivno, zato je težko določiti št. pojavitev za posamezno skupino.

a)
Nam **she** saostane h' premishlivanju, na katire pershone [...] se ima Christianska lubesen stegniti. (Gutsman 1770: 170)⁹

Poleg studenzov dado **tudi** velike, ali saj naglu tekozhe reke sdravo vodo. (Pohlin 1789: 117)

Jest bom danas tejden ta potreben navuk tem dal, kateri se imajo sa naprej she sheniti, inu moshiti, sraven bom pak **tudi** en par bessedy h'podvuzhenju inu troshtu tih sakonskih ludy povedal. (Japelj 1794: 92)

b)
Christus ni ko nash vuzhenik, temuzh **tudi** nash oblastnik. (Gutsman 1770: 55)

She plesnivu mesu shkodije **tudi** temu narmozhnejshemu shelodzu. (Pohlin 1789: 113)

Koliko hish, dershin inu shlaht, ker en vezhni nepokoj inu ta nar slabishi glihengga gospodari! Vy vejste vse leto **she** bol, kakor jest. (Japelj 1794: 84)

2.2.2.2

V GUT je na dveh mestih stopnjevanje izraženo z *ja*. Gre za povezovalni členek, ki

potrdi resničnost prvega dela in uvede drugi del, ki potrditev resničnosti še okrepi.

Letu mure tebi ena sadostna, ja mozhna naganja biti, de vsakega tvoiga blishniga salubu imash. (Gutsman 1770: 163)

2.2.2.3

V PK se pojavi členek *rajmno*, ki je naveden tudi med gesli v Pohlinovem slovarju. Pri besedi *rajmno* gre verjetno za naslonitev na nemško podstavo, kot v *rajmati se = skladati se*. *Rajmno* tako pomeni 'primereno, enako'¹⁰ in je pomensko blizu dodajalnemu *tudi*. V podanem primeru ta izraz pomensko sovpadе z *ravno* 'natanko'. Smiselni razlagi pomena primera sta torej 'natanko tako/enako kot z mlekom se zgodi z maslom in sirom'.

Mleku od bolne shivine je navarnu pyti, ali jesti. [...] **Rajmno** toku je is putram, inu siram. (Pohlin 1789: 109)

2.3 Razmerje do resničnosti povedanega

V grobem se tovrstni členki delijo na členke za izražanje prepričanosti in členke za izražanje domneve.

2.3.1 Prepričanost

V vseh besedilih skupaj je izražena na 25 mestih.

2.3.1.1 Verska besedila

2.3.1.1.1 Ja

Med vsemi členki za izražanje prepričanosti je najpogosteje in najbolj raznoliko rabljen *ja* z osnovno funkcijo potrjevanja resničnosti prej povedanega. V obravnavanih verskih besedilih je zaradi njihove prepričevalno-didaktične narave veliko možnosti za rabo *ja* (Korošec 2009: 228). Vendar v besedilih njegova frekvenca zelo variira že od 16. stoletja. Na visoko frekvenco vpliva nemščina (Agrež 2011: 129), na nizko pa opažena

⁹ Podčrtan je del besedila, ki ga je tudi možno upoštevati kot območje, na katerega se navezuje členek.

¹⁰ Za razlago se iskreno zahvaljujem prof. dr. Ireni Orel. Gl. tudi Bezljaj (1995: 146, g. *rajmati se*).

čustvena zaznamovanost besede (Korošec 2009: 228–229).

2.3.1.1.1.1

V JAP se *ja* pojavi na dveh mestih. Japelj je v retoriki svojih pridig iskal ravnotežje med razumom in čustvi (Bizjak Končar 2011: 373). Zato ga verjetno ni rabil, da besedilo ne bi učinkovalo preveč čustveno. V spodnjem primeru je *ja* protivno-dopustna pritrtilnica. Gre za povezovalni členek, s katerim tvorec potrdi za naslovnika predvidoma presenetljivo resničnost. V danem primeru je presenetljiva resničnost, da se lahko sveti zakon, ki naj bi bil povezan z ljubeznijo, sprevrže tudi v zelo hudo, peklu podobno trpljenje.

Kuliku is njih se ne morejo v'sakoni vezh viditi, ali terpeti, kateri so poprej eden po drugim merli, koliku is njih se preklinajo inu najdejo v'letej saveši en sazhetik inu shivo podobo tiga pekla. Ja [...] ena podoba tiga Pekla. (Japelj 1794: 90)

2.3.1.1.1.2

V GUT se *ja* pojavi pogosteje¹¹ kot v ostalih besedilih. Retorika GUT še ni bila natančneje raziskana, a že površen pregled sloga nakaže, da Gutsman ni težil k ravnotežju med čustvi in razumom.¹² *Ja* verjetno ni občutil kot nemško besedo, sicer bi ga zaradi svojih purističnih nazorov (Toporišič 1985: 150) najbrž odpravil.

2.3.1.1.1.2.1

Povezovalni členek *ja* na dveh mestih uvaja potrditev resničnosti povedanega, ki ji sledi pojasnilo z zelo podobno, a ne nujno enako vsebino. Tako se v spodnjem primeru v pojasnilu glagolski naklon iz pogojnega oz. želelnega spremeni v povednega. Se pravi, da tvorec najprej izrazi željo, nato pa naslovnika še dodatno spodbodi k udejanjanju. Pojasnjevanje s podobnimi vsebinami in v predhodni točki omenjeno potrjevanje s ponovno pojavitvijo pa kaže na to, da je tvorec verskih

¹¹ Gl. 1.2.1.

¹² V GUT je npr. več ponavljanj, stopnjevanj kot v JAP.

besedil želel predvsem, da bi si naslovnik zapomnil povedano.

Da bi mi otlī [...] teistem na svojeh dushah taku nesrezhnem blishnem h'pomuzhi priti: ja, da njim tudi nasho pomuzh skashemo. (Gutsman 1770: 172)

2.3.1.1.1.2.2

Na petih mestih je z modalnim členkom *ja* v pomenu 'seveda' povedano predstavljeno kot samoumevno dejstvo.

Ti ja imash [...] sa dobru vriednu sponati, da she marliveiši leto zhednost pruti blishnemu skasujesh. (Gutsman 1770: 160)

2.3.1.1.2 Drugi členki

V GUT se pojavita *resnično* in *za resnico*, ki izražata zagotavljanje. Členek *za resnico* v sodobnem SKJ ni več prisoten.

Sa resnizo ena velika vriednost se naide v'letei zhednosti, v'lubesni pruti blishnemu. (Gutsman 1770: 160)

2.3.1.2 Posvetna besedila

2.3.1.2.1

V PR so členki za izražanje odnosa do resničnosti povedanega odsotni. Verjetno se tvorcu ni zdelo potrebno prepričevati naslovnika o resničnosti z razumom preverljivih dejstev.

2.3.1.2.2

Iz istega razloga so členki za izražanje samoumevnosti in zagotavljanja redki tudi v PK.

2.3.1.2.2.1

Samoumevnost je izražena z modalnima členkoma *ja* in *natirleh*. Nemčizem *natirleh* poleg v PK zasledimo v Pohlinovem slovarju (1781). Ali gre za značilnost Pohlinovega idiolektā, bo treba preveriti na večjem obsegu Pohlinovih besedil in pri drugih avtorjih.

Meklavsh Rode [...] je usakega perjasnu posdravel. [...] Tok je per enemu kmetu eno

zel dobro kaplo [...] dobil. [...] Meklavshe je prshal, odkod imajo tu pytje, inu ta kmet je njemu use natirleh povedal. (Pohlin 1789: 125)

2.3.1.2.2.2

Zagotavljanje je v PK izraženo z modalnima členkoma *res* in *gvišno*.

Ta voda more zel svitla [...] inu mehka biti. [...] Je blisu en tak studenz [...] tok se gvishnu nabo soseska kesala, aku kaj sashpenda, vodo po shlebeh v'vas napelati. (Pohlin 1789: 116–117)

2.3.1.2.2.3

Na desetih mestih (*vendar*: 8, *pač*: 2) je v PK izražena protivno-dopustna pritrdilnost. Členka *vendar* in *pač* sta povezovalna in mejita na modalna. V delu, na katerega se navezujeta, predstavljata potrditev resničnosti prej povedanega.

Vendar podkrepi nedvomno resničnost pomembnih dejstev, ki naslovniku glede na prej povedano niso samoumevna, saj je v predhodnem delu opisano ravnanje nasprotno od pričakovanega.

Pousod lushe po tlah stoje; kjer vunder v'volaryi more smirej frishne, inu suh luft biti. (Pohlin 1789: 120)

S *pač* je izražena nekoliko zadržana podkrepitev resničnosti prej povedanega.

Mi zhloveki se snamo zhes tu pomishluvati [...] koku bi utegnila narbel k'dobremu, inu nekar k'shkodi biti. Zhes tu je pazh urednu se sauseti, de je Buh tudi ta element toku urovnal, de be imeli per temu svojo pamet napeti. (Pohlin 1789: 116)

Na dveh mestih je protivno-dopustna pritrdilnost z *vendar* izražena tudi v GUT. Torej je v verskih besedilih redka, kar kaže na to, da se tvorec verskih besedil pri predstavljanju dejstev ni veliko oziral na naslovnikovo znanje.

Onesimus; bodi si en grešnik, je vunder ostau ena preshlahтна, draga boshja stvar. (Gutsmann 1770: 174)

2.3.2 Domneva

Domneva je v vseh besedilih skupaj izražena na petih mestih. Izražata jo členka *morebiti* in *morda*.

Morebiti, de je on kai sa tega volo na en zhas od tebe shau, da bi ga ti navekoma spet imeu, nikar she kaker enega hlapza, temuzh kaker enega lubega brata. (Gutsmann 1770: 173)

Morejo drugi jesti, kar je edn is svojo **mordej** smerdlivo inu navarno sapo napihnel. (Pohlin 1789: 114)

Toistu blagu [...] ne more vezh ta sakon srezhen sturiti, morebiti je le she ena perloshnost h'pravdam ali k'enimu norskimu sapravlanju. (Japelj 1794: 89)

3 Sklep

Členki za izražanje izvzema z najpogostejšim *le* in dodajanja s poudarjanjem in stopnjevanjem z najpogostejšim *tudi* so poudarni. V GUT, JAP in PK se približujejo modalnim. V vseh treh besedilih so povezani s poudarjanjem posebej pomembnih informacij, v obeh verskih besedilih še z izražanjem kritičnega odnosa do povedanega in v PK še z izražanjem navodil, nasvetov in priporočil. V PR se ti poudarni členki približujejo povezovalnim, saj so vse informacije v besedilu enako pomembne.

Členki za izražanje odnosa do resničnosti povedanega z najpogostejšim *ja* so modalni. Če se navezujejo na predhodni del besedila, pa so povezovalni. Največ tovrstnih členkov izraža prepričanost v resničnost povedanega; izražanja domneve je zelo malo. Torej vsa obravnavana besedila težijo k predstavitvi nedvomno resničnih dejstev.

Med besedilnovrstno pogojenimi razlikami v rabi členkov v obravnavanih besedilih¹³ so bolj kot razlike med posvetnimi in verskimi besedili vidne razlike med računico, ki objektivno podaja enako pomembne informacije, in ostalimi besedili, ki poleg podajanja dejstev prinašajo tudi tvorčev pogled na povedano. *Vendar* je bila raziskava narejena na majhnem obsegu gradiva in bi bilo za potrdi-

tev danih smernic treba pregledati še večji obseg ustreznih besedil.¹⁴

Literatura

- AGREŽ, Maruška, 2011: *Prevajalski in skladenjsko-pomenski vidik členov ja, le in samuč v Trubarjevem prevodu Lutrove Hišne postile*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- AGREŽ, Maruška, 2012: Pragmatični frazemi v Linhartovi dramatik. Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Slovenska dramatika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 11–21.
- AHAČIČ, Kozma idr., 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: ZRC Založba, ZRC SAZU.
- ALTMANN, Hans, 1976: *Die Gradpartikeln im Deutschen*. Tübingen: Niemeyer.
- BEZLAJ, France, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika 3*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BIZJAK KONČAR, Aleksandra, 2011: Retorična oblikovanost Japljeve pridige. Marjeta Humar (ur.): *Japljev zbornik*. Kamnik: Občina, Ljubljana: ZRC Založba, ZRC SAZU.
- ČERNELIČ, Ivana, 1993: O delitvi členov. Martina Orožen, Mateja Hočevar (ur.): *Vprašanja slovarja in zdomske književnosti*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport. 213–227.

- KOROŠEC, Tomo, 2009: Členki v Trubarjevem Katekizmu 1550. *Slavistična revija* (Trubarjeva številka). 222–230.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1985: Gutsmanova skladnja. *Slavistična revija* 33/2. 137–151.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Viri

- Gigafida, Korpus slovenskega jezika: <http://demo.gigafida.net>.
- Gos, Korpus slovenskega jezika: <http://www.korpus-gos.net>.
- GUTSMAN, Ožbalt, 1770: *Christianske resnize*. Celovec: Kleimayrski deidizhi. 155–175.
- JAPELJ, Jurij, 1794: *Pridige sa vse nedele skusi lejtu 1*. Ljubljana: Ignaz Kleinmayr. 17–25, 89–92. <http://dlib.si/?URN:NBN:SI:DOC-HM R4P4UY>
- Kres, Korpus slovenskega jezika: <http://www.korpus-kres.net>.
- POHLIN, Marko, 1781a: *Bukuvze sa Rajtengo*. Ljubljana: Johann Friedrich Eger. 2–25.
- POHLIN, Marko, 1781b: *Tu malu besedishe treh jesikov*. Ljubljana: Johann Friedrich Eger. <http://dlib.si:URN:NBN:SI:DOC-FU7E7FMB>
- POHLIN, Marko, 1789: *Kmetam sa potrebo inu pomozh*. Dunaj: Christian Grosser. 106–119.

¹³ Zaradi razpisane teme znanstvenega srečanja je bil pričujoči referat usmerjen predvsem v ugotavljanje tovrstnih razlik. V skladu z namenom raziskave so bila izbrana tudi besedila. Izbor besedil enega koroškega in treh kranjskih avtorjev pa je bil žal preozek, da bi se pokazale tudi morebitne pokrajinsko pogojene razlike v rabi členov v slovenskem knjižnem jeziku 2. polovice 18. stoletja. Zato bodo te obravnavane v samostojnem prispevku.

¹⁴ Zanimivo bi bilo vključiti še Linhartovo dramatiko in tako opazovati razlike v rabi členov v govorjenem in pisnem jeziku. Že opažena razlika je večje število členkovnih frazemov v Linhartovi dramatik (prim. Agrež 2012). Treba bo natančno pregledati še nabor, frekvenco in rabo drugih členov.

REPREZENTACIJA STANDARDNEGA IN NESTANDARDNEGA V VIRIH SSJ

Špela Arhar Holdt, Kaja Dobrovoljc

Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Ljubljana

Damjan Popič

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'271:81'322

Korpusni pristop omogoča neposredno primerjavo obstoječih jezikovnih pravil in njihovo udejanjanje v jezikovni rabi. Tovrsten združen pogled na normo in rabo lahko jezikovnemu uporabniku ponudi marsikaj novega, vendar samo v primeru, da je primerjava izvedena na pregleden, konsistenten in razumljiv način. Prispevek predstavlja možnosti sopostavitve korpusnih in normativnih podatkov, ki so preizkušene pri rezultatih projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku: leksikonu besednih oblik Sloleks, portalu Slogovni priročnik in Pedagoškem slovničnem portalu.

Sporazumevanje v slovenskem jeziku, Sloleks, Slogovni priročnik, Pedagoški slovnični portal, norma in raba

Corpus-driven approaches allow for immediate comparison of standardised language and language use. This compact and simultaneous overview of language norm and use provides users with a number of new possibilities, but only if the comparison is clear, consistent and understandable. The paper presents different means of contrasting normative and corpus-driven data. These resources have been implemented in the results of the project Communication in Slovene: the »Sloleks« lexicon of inflected forms, the »Style Manual«, and the »Pedagogical Grammar Portal«.

communication in Slovene, Sloleks, Manual of Style, Pedagogical Grammar Portal, language norm and use

1 Uvod

V sklopu projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku (SSJ) je med leti 2008 in 2013 potekala priprava raznovrstnih jezikoslovnih podatkovnih zbirk, virov in jezikovnih tehnologij.¹ Za vse projektne aktivnosti velja, da so izrazito korpusnojezikoslovne, usmerjene na eni strani v gradnjo in jezikoslovno označevanje novih korpusnih virov, na drugi pa v razvoj postopkov za uporabo

korpusnih podatkov pri pripravi sodobnih spletnih jezikovnih virov za slovenščino.

V tem prispevku se osredotočamo na tri projektne rezultate: leksikon besednih oblik Sloleks, portal Slogovni priročnik in Pedagoški slovnični portal. Vse tri združuje dejstvo, da se na tak ali drugačen način soočajo z vprašanjem sopostavitve podatkov o *standardni* in *nestandardni* jezikovni rabi v sodobni (pisni) slovenščini.² Korpusni pristop

¹ Več o rezultatih na www.slovenščina.eu. Projekt sta financirala Evropski socialni sklad in Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport.

² Pri vseh projektih rezultatih je »standardna« jezikovna raba, ki je skladna z obstoječim jezikovnim predpisom, »nestandardna« pa raba, ki od predpisa na tak ali drugačen način odstopa. Takšno poimenovanje, kljub temu da je v delnem neskladju z obstoječimi praksami v jezikoslovju, namreč najbolje ustreza novopripravljenim jezikovnim virom. O odločitvi v tem prispevku ne polemiziramo, predvidena pa je razlaga v drugi literaturi.

omogoča neposredno primerjavo obstoječih jezikovnih pravil in njihovo udejanjanje v jezikovni rabi. Tovrsten združen pogled na normo in rabo lahko jezikovnemu uporabniku ponudi marsikaj novega, vendar samo v primeru, da je primerjava izvedena na pregleden, konsistenten in razumljiv način.

V prispevku pojasnjujemo, kako našeti trije viri odgovarjajo na omenjeni izziv sopostavitve informacij, pri čemer se sklicujemo na korpus, ki so izvor jezikovnih podatkov. Gre za pisni korpus Gigafida (Logar Berginc idr. 2012), govorni korpus GOS (Verdonik, Zwitter Vitez 2010) in Šolar, korpus besedil, ki so jih učenci napisali pri šolskem pouku (Rozman idr. 2012). Vsi trije korpusi so kot rezultati projekta SSJ prosto dostopni na spletu, kar seveda velja tudi za leksikon Sloleks, Slogovni priročnik in Pedagoški slovnični portal (za spletne naslove gl. seznam literature).

2 Leksikon besednih oblik Sloleks

Leksikon besednih oblik Sloleks³ je obsežna podatkovna baza, ki ima znotraj projekta SSJ dve zelo različni, a tesno povezani vlogi. Po eni strani je leksikon besednih oblik namenjen uporabi v jezikovnotehnoloških aplikacijah, kot sta lematizator in oblikoslovni označevalnik,⁴ ki za označevanje korpusnih besedil s podatki o lemi, besedni vrsti in drugih jezikoslovnih lastnostih poleg informacij iz ročno označenega učnega korpusa upoštevata tudi informacije iz obstoječega leksikona besednih oblik. Po drugi strani je leksikon namenjen neposredno človeškemu uporabnikom, bodisi kot spletni »slovar« z informacijami glede pregibanja besed v slovenskem jeziku, bodisi kot osrednja podatkovna baza spletnega portala Slogovni priročnik.

Leksikon Sloleks trenutno vsebuje nekaj več kot 100.000 leksikonskih enot. Zapisan je v formatu Lexical Markup Framework

(LMF), ki omogoča, da vsaki leksikonski enoti oz. katerikoli izmed njenih oblik poleg oblikoslovnih lastnosti pripišemo poljubno število dodatnih informacij. Leksikon Sloleks tako poleg podatkov o oblikoslovnih lastnostih osnovne in pregibnih oblik, pogostosti pojavljanja v korpusu Gigafida in morebitnih povezanih leksikonskih enotah vsebuje tudi podatke o normativni zaznamovanosti oblik glede na trenutno veljavni pravopisni standard.

Normativni podatki so v leksikonu besednih oblik zabeleženi v atributu *norma*, in sicer na ravni leme (če je nestandardna že osnovna oblika besede) ali posamezne oblike (če je nestandardna zgolj katera izmed oblik sicer standardne leme). Atribut *norma* lahko nato zavzame vrednost *nestandardno* (za oblike, ki niso v skladu s trenutnim pravopisnim standardom), *variantno* (za več oblik, ki so v skladu s trenutnim pravopisnim standardom) ali *nejasno* (za oblike, kjer norma ni jasno določljiva zaradi neskladij med pravopisnimi pravili in pravopisnim slovarjem). Odsotnost normativne oznake pomeni, da je oblika standardna, torej normativno nezaznamovana.

Čeprav je informacija o vseh variantnih zapisih oblik sicer dragocena tudi z vidika zagotavljanja čim večje natančnosti strojnega označevanja besednih oblik, kakršne se pojavljajo v realni sodobni slovenščini, imajo eksplicitni podatki o njihovi normativni zaznamovanosti zgolj jezikovnopriročniško namembnost, saj jih lematizator in označevalnik pri označevanju korpusnega besedišča ne pripisujeta. Slika 1 tako prikazuje primer leksikonske enote, kakršno najdemo v spletnem vmesniku leksikona Sloleks, ki prikazuje enake informacije kot izhodiščna baza v formatu LMF, le na preglednejši in uporabniku prijaznejši način. Vmesnik poleg tega vsebuje še hiperpovezave na konkordance vseh ali posameznih oblik v korpusu Gigafida ter povezave med posameznimi enotami zno-

³ Leksikon je v obliki spletnega iskalnika dostopen na <http://www.slovenscina.eu/sloleks>, več o njegovih zasnovi pa v Arhar: 2009.

⁴ Dostopno na <http://oznacevalnik.slovenscina.eu/>, več v Grčar, Krek in Dobrovoljc: 2012.

Kako pregibamo besede v slovenskem jeziku?

Išči

Legenda:

— standardna oblika
— nestandardna oblika**hči** samostalnik, občno ime, ženski spol; 57.922 pojavitev

EDNINA			DVOJINA			MNOŽINA		
oblika	sklon	pogostost	oblika	sklon	pogostost	oblika	sklon	pogostost
hči	imenovalnik	29.717	hčeri	imenovalnik	163	hčere	imenovalnik	891
hčer	imenovalnik	736	hčer variantno	rodilnik	0	hčer variantno	rodilnik	22
hčera	imenovalnik	2.207	hčera variantno	rodilnik	72	hčera variantno	rodilnik	991
hčere	rodilnik	5.935	hčerama	dajalnik	102	hčeram	dajalnik	414
hčeri	dajalnik	533	hčeri	tožilnik	1.425	hčere	tožilnik	712
hčer	tožilnik	7.761	hčerah	mestnik	20	hčerah	mestnik	222
hčero	tožilnik	200	hčerama	orodnik	464	hčerami	orodnik	486
hči	tožilnik	500						
hčeri	mestnik	2.691						
hčerjo	orodnik	1.658						

POVEZANE OBLIKE:**hčerin** pridevnik

Slika 1: Prikaz leksikonske enote za samostalnik *hči* v spletnem vmesniku leksikona besednih oblik Sloleks

traj samega leksikona. Normativni podatki so prikazani s kombinacijo barvnih označevalcev (modro-*standardno* proti sivemu-*nestandardnemu*) oz. opisnega kvalifikatorja *variantno* v primeru več standardnih (modrih) oblik z identičnimi lastnostmi. Barvno razlikovanje je razloženo tudi v legendi v desnem zgornjem kotu vsake leksikonske enote.

3 Slogovni priročnik

Leksikon besednih oblik je poleg korpusa Gigafida obenem tudi osrednja podatkovna zbirka spletnega portala Slogovni priročnik,⁵ ki uporabnikom slovenskega jezika prinaša objektivne informacije o konkretnih jezikovnih zadregah, ne da bi ti za uporabo ali razumevanje potrebovali specialistično jezikoslovno znanje. Portal jim omogoča, da z vnosom konkretnih iskalnih pogojev o določenem problemu pridobijo vse potrebne podatke, da lahko s njim sami in v relativno kratkem času sprejmejo objektivizirano jezikovno odločitev. Vsebina sloni na seznamu 700 jezikovnih zadreg z različnih jezikovnih

ravnin: pravopis, pravorečje, oblikoslovje, besedotvorje, besedišče, skladnja, besedilo in razno.

Kot alternativni način opisa jezika, vezan na jezikovnotehnoško ogrodje, je priročnik v veliki meri vezan na dihotomijo med standardnim in nestandardnim. Eksplicirane normativne informacije se (poleg inherentnih normativnih informacij v leksikonu besednih oblik) v Slogovnem priročniku pojavljajo v treh oblikah, in sicer v:

- normativnih informacijah v kratkem odgovoru,
- informacijah o jezikovnem standardu znotraj dolgega odgovora in
- povezavah na zunanje kodifikacijske vire.

Pri vseh treh sekcijah znotraj priročnika so podane informacije o jezikovnem standardu, vendar na različne načine. Medtem ko so informacije v t. i. kratkem odgovoru predvsem jedrnat in namenjene hitri samopomoči pri jezikovnih odločitvah, se t. i. dolgi odgovor osredotoča predvsem na dihotomijo

⁵ Dostopno na <http://slogovni.slovenscina.eu/>, več v Krek 2012.

med rabo in standardom. Zadnji del odgovora, sekcija Za navdušence, je namenjen vsem, ki želijo o določeni zadregi izvedeti več, predvsem iz veljavnega in zgodovinskega predpisa.

3.1 Kratki odgovor

Vsako geslo na portalu tako poleg statičnega dela v obliki dolgega odgovora in povezav na zunanje vire vsebuje dinamični, kratki odgovor, ki s kombinacijo grafa in njegovega kratkega opisa prikazuje statistične podatke o jezikovni rabi za konkretne oblike, ki jih je vstopni mehanizem prepoznal kot relevantne za govorčevo trenutno zadrego. Kratki odgovor je sestavljen iz besedila v formatu XML, ki deluje kot univerzalni mehanizem, s katerim lahko opišemo statistično stanje pri vseh možnih kombinacijah standardnih ali nestandardnih oblik pri določeni kategoriji (Krek 2012: 227). To omogoča, da kratki odgovor vedno odseva realno stanje v jeziku v razmerju rabe do standarda. Ob vsakršni posodobitvi besedilnega korpusa, ki služi kot podstat slogovnega priročnika, se morebitne spremembe v jeziku, ki jih korpus registrira, takoj prikažejo na grafu in v spremeljajočem opisu.

Za pravilno delovanje dinamičnega dela je tako ključna povezava z leksikonom besednih

oblik, ki portalu poleg podatkov o pogostnosti oblik v besedilnem korpusu Gigafida zagotavlja še podatke o njihovi normativni (ne)zaznamovanosti. Slika 2 prikazuje, kako je normativna zaznamovanost na grafu prikazanih podatkov označena barvno (analogno s spletnim vmesnikom za Sloleks so standardne oblike označene z modro in nestandardne s sivo barvo, oblike z oznako nejasno pa so obarvane rumeno), pomen obarvanih stolpcev pa je vedno natančno pojasnjen tudi v kratkem odgovoru nad njimi.

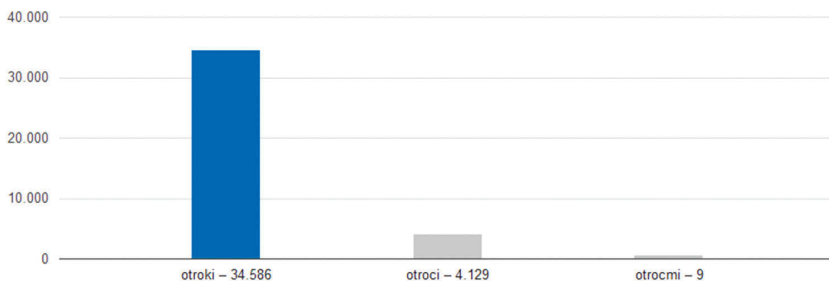
3.2 Dolgi odgovor

Za razliko od kratkega je dolgi odgovor, ki je zapisan v standardnem formatu HTML, statičen, kar pomeni, da ga lahko osvežujemo le z ročnim spreminjanjem HTML-kode in vsebine. Dolgi odgovor podaja naslednje informacije:

- podatke o jezikovnem standardu,
- podatke o rabi,
- sistemske opredelitve razmerja standard – raba,
- povezave: povezave na zunanje vire; poljudne razlage strokovnih terminov, rabljenih v dolgem odgovoru; povezave do spisikov besed, ki spadajo v isto problem-

KRATKO IN JEDRNATO

Na grafu si lahko ogledate podatke o rabi oblik za orodnik množine besede **otrok** v korpusu Gigafida. Oblika "[z] otroki" je ustrezna, obliki "[z] otroci" in "[z] otrocmi" pa nista skladni s trenutnim pravopisnim standardom.

Slika 2: Primer kratkega odgovora na spletnem portalu Slogovni priročnik za iskalni pogoj *Z otroki ali z otroci?*

NA DOLGO IN ŠIROKO

Na splošno **svojljne pridevnike** iz samostalnikov moškega spola naredimo tako, da jim dodamo **-ov** ali **-ev**, pri čemer je izbira **odvisna od glasu**, s katerim se samostalnik konča. Izjema so svojljni pridevniki iz samostalnikov, ki se končajo na izgovorjeni r. Pri teh imamo dve enakovredni možnosti.

1. Lahko jih podaljšamo z -j, kar pomeni, da bomo zaradi **preglasa** uporabili **-ev**, npr. **novinar – novinarjev, Gregor – Gregorjev**.
2. Lahko pa jim dodamo **-ov**, npr. **satir – satirov, Bor – Borov**.

Raba ene od obeh možnih oblik se je pri večini pridevnikov ustalila in na splošno prevladuje oblika z **-jev**. Oblika z **-ov** pa skoraj vedno uporabimo v dveh primerih:

1. kadar pri samostalniku pred končnim izgovorjenim r stoji **polglasnik**, zapisan s črko, ki pri sklanjanju izgine (Peter → Petra, Petru ... → Petrov oče).
2. pri **enzložnih** samostalnikih (Bor → Borov).

Obstajajo tudi **posamezna imena**, pri katerih izbira precej niha. Če nas zanima, katero obliko pisci raje uporabljajo, se o tem lahko prepričamo v **korpusu**.

Poseben problem so angleška, francoska in nekatera druga **lastna imena**, ki se končajo z izgovorjenim r, vendar črki r sledi še **nemi -e**, kot na primer v priimkih **Molière** [moljêr], **Baudelaire** [bodlêr], **Saussure** [sosîr], **Gilmore** [gilmor], **Shakespeare** [šékspir] in podobnih.

Pri tvorjenju svojljnih pridevnikov iz teh lastnih imen **nemi -e** praviloma izpustimo in dodamo **-jev** ali **-ov**, kar pomeni, da sta ustrezni obe obliki, npr. **Molièrov/Molièrjev, Saussurov/Saussurjev, Baudelaïrov/Baudelaïrjev** itd.

Pri nekaterih imenih se je raba ustalila pri eni od možnosti, pri drugih pa se uporabljata obe obliki, vendar ena navadno prevladuje. Podatek o tem je mogoče dobiti v **korpusu**.

Za uspešno reševanje zadrege moramo poznati pravičen izgovor tujega imena!

Slika 3: Dolgi odgovor za problem tvorbe svojljnih pridevnikov iz moških imen, ki se končajo na govorjeni r

sko kategorijo (in so v leksikonu besednih oblik označene z isto oznako),

- jezikovnosistemske podatke, ki pojasnjujejo ozadje jezikovne zadrege (pri jezikovnih zadregah, pri katerih je to mogoče),
- etimološke in zgodovinskoslovnicihne osvetlitve,
- morebitna opozorila,
- problemskospecifične informacije.

Namen dolgega odgovora je torej ta, da poda podrobnejše, strokovne in argumentirane informacije o danem jezikovnem problemu, istočasno pa uporabnika opremi še z informacijami o drugih dostopnih virih, ki so mu lahko kakorkoli v pomoč, obenem pa

služi kot ogledalo jezikovnega predpisa in varovalka pri nereprezentativnih kodifikacijskih določilih v jezikovnem standardu.

3.3 Za navdušence

Zadnji del dolgega odgovora je sestavljen iz zbranih hiperpovezav na digitalizirane kodifikacijske priročnike, kjer lahko uporabniki pridobijo teoretično ozadje o določeni jezikovni zadregi. Zajeti so vsi kodifikacijski viri, ki so prosto dostopni, hiperpovezave pa kažejo neposredno na relevantna poglavja, ki so tudi poimenovana. Vključen je tudi Googleov iskalni modul, s katerim lahko uporabniki iščejo po starejših virih (starih pravopisih in slovnica), ki so bili digitalizirani. Nabor

ZA NAVDUŠENCE

Slovenski pravopis – pravila (2001):

Stran 89 - Posebnosti 1. moške (o-jevske) sklanjatve – krajšanje osnove

Stran 90 - Posebnosti 1. moške (o-jevske) sklanjatve – daljšanje z j

Stran 114 - Težji primeri iz besedotvorja (pridevnik) – priponsko obrazilo -ov/-ev oz. -in

Preverite tudi, kaj o vašem iskalnem pogoju pravijo **digitalizirani slovenski pravopisi in starejše slovnice**, ki so izšli v obdobju od 1899 do 2001.

Slika 4: Rubrika Za navdušence s povezavami na zunanje kodifikacijske vire

virov je odvisen od tehnične obdelave in pa od avtorskih pravic – predvsem od slednjega vprašanja je odvisno, s kakšno hitrostjo se bo fond virov dopolnjeval.

4 Pedagoški spletni portal

Pedagoški spletni portal⁶ je za razliko od Slogovnega priročnika namenjen za uporabo pri poučevanju oz. učenju slovenščine. Ciljni uporabniki portala so učenci zadnje triade osnovnih šol in dijaki vseh vrst srednjih šol. Teme, ki jih portal predstavlja, so neposreden odgovor na jezikovne težave, identificirane v korpusu Šolar – torej jezikovne napake, ki se pojavljajo v šolskih besedilih, primarno spisih in esejih, napisanih v času šolskega pouka (Rozman idr. 2012).

Portal sestavljajo interaktivna slovnična poglavja, pripravljena na osnovi podatkov iz besedilnih korpusov.⁷ Kot je že bilo izpostavljeno (Krek, Arhar 2010; Kosem idr. 2012), je združevanje pedagoškega in korpusnega pogleda na jezik svojevrsten izziv, ki pa prinaša s seboj številne nove možnosti. Med najpomembnejšimi so: (I) uporaba izključno avtentičnega jezikovnega gradiva, (II) upoštevanje realne distribucije jezikovnih pojavov, (III) združevanje dihotomij, ki povzročajo nerealno parcialen pogled na jezik (pisni vs.

govorjeni jezik, standardno vs. nestandardno, norma vs. raba, vseslovensko vs. regionalno).

Ker je portal namenjen uporabi v šolski situaciji, pri predstavitvi jezikovnih pravil vedno sledi obstoječi jezikovni normi. Mogoče pa je ob zgledu, ki jezikovnim pravilom sledijo, postaviti tudi primere rabe, ki od pravil odstopajo. Takšna sopostavitev se uporablja v primerih, opisanih v nadaljevanju.

4.1 Tipične napake

Pri predstavitvi jezikovnih napak, značilnih za v poglavju obravnavano jezikovno težavo, in pri nadaljnjem opisu ter kategorizaciji teh napak se uporabljajo primeri rabe iz korpusa Šolar. Napake so v besedilu označene z rdečo barvo, popravljena različica prinaša zeleno barvo, kar prikazuje Slika 5.

Zgledi, ki vsebujejo tipične napake, se na spletnem pedagoškem portalu uporabljajo tudi pri nekaterih vrstah slovnčnih vaj (npr. vajah, ki od učenca zahtevajo, naj v besedilnem odlomku identificira oz. označi jezikovne napake).

4.2 Nestandardna besedila

V določenih slovnčnih poglavjih se uporabljajo tudi primeri rabe iz nestandardnih besedil korpusa Gigafida, kot so denimo

Zapis opisnega deležnika na -I

Tukaj te bom počakav.
Tukaj te bom počakal.

9

To poglavje je pravo zate, če imaš tovrstne težave:

✗ Zelo veliko se je igraw , ko je imel prosti čas.	>	✓ Zelo veliko se je igral , ko je imel prosti čas.
✗ Takrat sem si misliv : "Ko bom starejši, bom šel s kolesom na Lisco."	>	✓ Takrat sem si misli : "Ko bom starejši, bom šel s kolesom na Lisco."
✗ Kdo naj bi biu vitez?	>	✓ Kdo naj bi bil vitez?

RAZLAGA > POVZETEK > VAJE >

Slika 5: Uvodni prikaz tipičnih napak pri zapisu deležnika na -I

⁶ Portal bo prosto dostopen s septembrom 2013 na <http://slovnica.slovenščina.eu/>.

⁷ Primeri tem: *Preglas*, *Sklanjanje samostalnika otrok*, *Nedoločnik in kratki nedoločnik*, *Namenilnik*, *Predlog z/s* in *Predlog k/h*, *Zapis zanikanih glagolov* itn.

zapisi na različnih spletnih forumih. S temi primeri rabe želimo učencu pokazati razliko med pravili, ki veljajo za pisanje v standardnem jeziku, in pa jezikom »elektronskih neformalnih žanrov«, pri katerih je najti namensko približevanje zapisa govorjenemu jeziku (kar mdr. pomeni opuščanje pravopisnih pravil in zapisovanje besed sledeč njihovi slušni podobi).

Kot kaže Slika 6, v poglavju *Zapis opisnega deležnika na -l* proti koncu razlage učencem pokažemo, da v nestandardni slovenščini pogosto vidimo deležnik zapisan tako, kot ga izgovorimo. Nato pa učenca opozorimo, da v standardni slovenščini tovrstni zapisi veljajo za napako, zaradi česar je potrebna pozornost.

Takšen potek razlage učencem omogoča, da pravilo standardne slovenščine spoznajo sočasno z informacijo, da ni nujno, da bodo vsa besedila, s katerimi se bodo srečevali, pravilu tudi v resnici sledila. Tako lahko učenec uzavesti razlike med različnimi komunikacijskimi situacijami, v katerih veljajo različne možnosti izbire – in seveda tudi iz tega izhajajoče različne komunikacijske posledice.

4.3 Razhajanja med jezikovno normo in rabo

Kadar identificiramo, da se odstopanja od določenega jezikovnega pravila pojavljajo razpršeno po različnih besedilnih vrstah (tudi v časopisih, revijah, leposlovju ...), učenca na razhajanja eksplicitno opozorimo.

Za primer takšnega razhajanja lahko navedemo slovnično poglavje *Zapis predloga z/s*, v katerem učencu mdr. predstavimo jezikovno pravilo, da pri izbiri predložne variante sledimo zapisu besede in ne njenemu izgovoru (pravilen zapis je: *z Javierjem*, *s SMS-om*). Obenem opozorimo, da se pisci v praksi pogosto odločajo v nasprotju s pravilom (sledijo izgovoru besede: *s Javierjem*, *z SMS-om*). Na tem mestu razlage ponudimo tudi povezavo na Slogovni priročnik, kjer si lahko učenec prebere več o tej temi.

5 Zaključek

V prispevku smo pokazali tri načine postavljanja podatkov o jezikovni normi in jezikovni rabi. V oblikoslovnem leksikonu je posamezna besedna oblika opredeljena kot standardna ali nestandardna, uporabnik pa dobi tudi podatek o morebitni normativni

The screenshot shows a web page from the 'Pedagoški Slovnični Portal'. The main title is 'Zapis opisnega deležnika na -l'. Below the title, there is a blue banner with the text 'Priše, vide, zmaga!'. The page is divided into several sections:

- RAZLAGA:** Explains that the non-standard form 'na -l' is often used in informal contexts like social media or SMS, but is considered a mistake in standard Slovenian.
- POVZETEK:** Lists two examples of non-standard usage: 'men je šow tud ful na živce Paris in še na koncu Ahila ubije' and 'Ko je pa Messi rekeu da bi igraju za barco zastojn ste usi pljuvali po njemu.'
- ZA NAVDUŠENE:** A section for advanced learners.
- KOROŠKA IN GORENJSKA, POZOR!:** A warning section for students from these regions.
- VAJE:** Exercises, including a note that 'Upam, da sem vas skozi ta spis popeljav prek življenja Alfreda Pačnika' is incorrect and 'Duhovnik se je ukazu upru zato, ker je imel slovenščino zelo rad' is also incorrect.

Slika 6: Prikaz primerov nestandardnega zapisa deležnika na -l

nejasnosti in pa variantnosti oblik. Obenem so na voljo podatki o pogostnosti posamezne oblike v korpusu Gigafida, z neposredno povezavo na relevantne korpusne podatke. Za Slogovni priročnik je značilna dodatna stopnja jezikoslovne obravnave korpusnih podatkov. Poleg kratke grafične predstavitve, kako pogosto se določen jezikovni pojav pojavlja v korpusu Gigafida, si lahko uporabniki preberejo tudi daljši sestavek, ki natančneje opisuje obravnavani jezikovni problem. Tretji način sopostavljanja pa je preizkušen v slovničnih poglavjih Pedagoškega spletnega portala, kjer se omenjenim pridružuje še jezikvnodidaktični vidik s stalno prisotnim vprašanjem, kako učencem sočasno s predstavitvijo jezikovnih pravil pokazati tudi mavrično in pogosto kaotično realnost jezikovne rabe.

S tovrstnim sopostavljanjem je omogočen združen pogled na jezikovna pravila in informacije o tem, ali se v rabi ta pravila upoštevajo ali ne, tj. na tematiko, ki je bila v preteklosti v jezikovnih priročnikih pogosto na silo (oz. po sili razmer) ločena. Novi pogled ni dragocen le za jezikovne uporabnike, ki imajo po novem možnost na enem mestu dobiti raznovrstne, a urejene podatke, ampak tudi za jezikoslovce. Delo, kakršnega opisujemo, namreč izredno dobro nakazuje težavnost mesta oz. nerešene naloge tako za normativistiko kot za slovaropisce in slovničarje, pripravljavce učnih gradiv za pouk slovenščine, in najbrž še koga.

Viri SSJ so sicer v precejšnji meri pilotski: nikakor ne zaključeni, vendar pa so stabilno izhodišče za razmislek o vprašanju, kako na identificirana razhajanja med določenimi jezikovnimi pravili in jezikovno rabo reagirati. Avtorjem prispevka se kažeta dva odgovora: kadar se zdi, da je težava v uporabnikih, je treba jezikovno pravilo jasneje predstaviti in se z njim pri opismenjevanju šolajoče se populacije osredotočeno (in morda na drugačen način, kot do zdaj) ukvarjati; kadar se zdi, da je težava v pravilu, je treba pravilo spremeniti. Težave z zapisovanjem opisnega deležnika na -l, ki se jih dotika

poglavje 4, bi lahko uvrstili v prvo skupino težav, torej med težave, ki so predvsem izziv opismenjevanja v slovenskem jeziku (kamor sodi tudi razumevanje razlike med standardno in nestandardno pisno slovenščino). Na drugi strani pa se pri izbiri pravega variantnega predloga (pogl. 4.3) v določeni meri kažejo težave na ravni pravila. Pravilo za izbiro ustrezne variante predloga z/s zahteva upoštevanje zapisa sledeče besede (npr. z *Javierjem* in ne s *Javierjem*), medtem ko naj bi pri izbiri variante predloga k/h sledili izgovoru sledeče besede (npr. h *Carmen* in ne k *Carmen*). Slednje pravilo obenem v pravopisnih pravilih ni eksplicitno navedeno, zato lahko uporabnik o njem sklepa zgolj iz podatkov, navedenih v pravopisnem slovarju (pri geslu »h«).

Vprašanje, kaj je vzrok za neupoštevanje jezikovnih pravil, je seveda veliko bolj zapleteno, kot ga predstavljamo v tem prispevku, pa tudi zgoraj navedeni možnosti reševanja težav nista preprosto izvedljivi in ne metodološko enoznačni. V vsakem primeru pa je mogoče zaključiti, da gre za probleme, ki jih mora (sproti) reševati uporabnojezikoslovni del stroke – in vrzeli med normo in rabo ne prepuščati v premoščanje lektorjem, učiteljem ali jezikovnim uporabnikom na splošno.

Literatura

- ARHAR, Špela, 2009: Učni korpus SSJ in leksikon besednih oblik za slovenščino. *Jezik in slovnost* 54/3–4. 43–56.
- Gigafida, Korpus pisne slovenščine: <http://www.gigafida.net>.
- GOS, Korpus govornje slovenščine: <http://www.korpus-gos.net>.
- GRČAR, Miha, KREK, Simon, DOBROVOLJC, Kaja, 2012: Obeliks: statistični oblikoskladenski označevalnik in lematizator za slovenski jezik. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 89–94.
- KOSEM, Iztok, STRITAR, Mojca, MOŽE, Sara, ZWITTER VITEZ, Ana, ARHAR HOLDT, Špela, ROZMAN, Tadeja, 2012: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*.

- Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- KREK, Simon, 2012: Spletni portal Slogovni priročnik. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slavistika v regijah – Koper: Zbornik Slavističnega društva Slovenije 23*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 225–231.
- KREK, Simon, ARHAR HOLDT, Špela, 2010: Slovenski besedilni korpusi: kako v razred? *Sodobna pedagogika* 61/1. 224–241.
- Leksikon besednih oblik Sloleks: <http://www.slovenscina.eu/sloleks>.
- LOGAR BERGINC, Nataša, GRČAR, Miha, BRAKUS, Marko, ERJAVEC, Tomaž, ARHAR HOLDT, Špela, KREK, Simon, 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko in Fakulteta za družbene vede.
- Oblikoslovni označevalnik Obeliks: <http://oznacevalnik.slovenscina.eu>.
- Pedagoški slovnici portal: <http://slovnica.slovenscina.eu>.
- Projekt Sporazumevanje v slovenskem jeziku: www.slovenscina.eu.
- ROZMAN, Tadeja, KRAPŠ VODOPIVEC, Irena, STRITAR, Mojca, KOSEM, Iztok, 2012: *Empirični pogled na pouk slovenskega jezika*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- Spletni portal Slogovni priročnik: <http://slogovni.slovenscina.eu>.
- Šolar, Korpus besedil učencev in dijakov: <http://www.korpus-solar.net>.
- VERDONIK, Darinka, ZWITTER VITEZ, Ana, 2011: *Slovenski govorni korpus Gos*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

INTERAKCIJA METAFOR, STEREOTIPOV IN OSEBNE IZKUŠNJE O JUDIH V DRUŽBENI FUNKCIJSKOSTI JEZIKA

Irena Avsenik Nabergoj

Inštitut za kulturno zgodovino, ZRC SAZU, Ljubljana

Teološka fakulteta, Ljubljana

Fakulteta za humanistiko, Nova Gorica

UDK 81'373.612.2:316.647.8(=411.16)

Metafore in stereotipi le parcialno izražajo resničnost in resnico, zato njihovo verodostojnost in njihovo funkcijo v jeziku, gramatiki in semantiki določa obseg naše fizične in kulturne izkušnje, ki je osnova za njihovo abstrakcijo. Metaforični koncepti se lahko v nekaterih primerih s področij dobesednega pomena razširijo na obseg figurativnega jezika. Figurativni jezik pogosto služi za izražanje osnovnih in kulturnih vrednot. Znotraj prevladujoče kulture evalvacija delno zadeva podkulturo, ki sprejema osnovne vrednote, a jim daje različne prioritete. Prispevek obravnava stereotipe in simbole motiva pohlepa in potovanja v razmerju do judovske podkulture.

metafore, stereotipi, osebna izkušnja, posploševanje in abstrakcija, dobeseden in prenesen pomen, osnovne in kulturne vrednote, semantika, vloga jezika v družbi in literaturi

Metaphors and stereotypes express reality and the truth only partially, so their authenticity and their function in language, grammar and semantics are determined by the range of our physical and cultural experience, which is the basis of their abstraction. In some cases, metaphorical concepts can be extended from the domains of literal meaning into the range of figurative language. Figurative language often serves to express basic and cultural values. Within the mainstream culture evaluation is partly influenced by subculture, which shares basic values, but prioritises them differently. This contribution deals with the stereotypes and symbols of the themes of greed and wandering in relation to Jewish subculture.

metaphors, stereotypes, personal experience, generalisation and abstraction, literal and metaphorical meaning, basic and cultural values, semantics, the role of language in society and literature

1 Uvod

Raba metafor, v omejenem obsegu pa tudi stereotipov, sodi med temeljne funkcije jezika, jezik pa predstavlja konceptualen sistem, ki je po naravi metaforičen. Utemeljena razprava o nastanku in funkcionalnosti simbolov in stereotipov je možna le na temelju osebne izkušnje na fizičnem, kulturnem in intelektualnem področju. Kolikor bolj vidimo funkcijo jezika v družbi, toliko bolj ta vloga pomeni izziv za naš temeljni čut za resničnost, resnico in vrednote. Ker metafore temeljnih področij našega življenja, osebnih in kulturnih vrednot pokrivajo izjemno široko polje prenesenih pomenov v vsakdanji govorici, pa

tudi v literaturi, pridejo v poštev le nekateri vidiki celotnega obsega metaforičnih pomenov. Ko gre za označevanje karakteristike etničnih skupin, je posebno problematična presoja rabe stereotipov, saj izkušnja resničnosti vsaj delno legitimira konvencionalni in literarni jezik, ki je poln metafor in stereotipov.

Definicija in raba stereotipov v vsakdanjem jeziku v različnih družbenih slojih kaže ta, da je med stereotipom in osebno izkušnjo večje ali manjše nesoglasje. Beseda »stereotip« izvira iz starogrških korenov *stereós* 'soliden, trden' in *túpos* 'vtis'. Od 18. stoletja je izraz »stereotip« del vsakdanjega jezika kot

oznaka za situacije, ki se ponavljajo in torej niso spontan, tj. izviren izraz neke danosti. Pod vplivom knjige angleškega pisatelja Walterja Lippmanna *Public Opinion* (1922) so izraz začeli uporabljati v družbenih, kulturnih in psiholoških študijah. Danes se pojem »stereotip« zelo veliko uporablja na vseh ravneh jezika, leksikografije, semantike in kulture. Preprosto rečeno je pojem odraz posploševanja nekaterih resničnosti in označuje fiksno obliko, fiksen izraz ali celo fiksne oblike besedila.

To vprašanje je posebno občutljivo, ko gre za metafore in stereotipe, ki označujejo karakteristike etničnih skupin. Etnično obarvane fiksne izraze in besedne zveze uporabljajo posamezniki in mediji v najrazličnejših življenjskih okoliščinah, nezavedno in s čisto določenim namenom. Največkrat jih ljudje uporabljajo, ne da bi razmišljali o njihovem pomenu in izvoru. Tako stereotipi neopazno prihajajo na vsa področja jezika, literature in vrednostnih sistemov vseh družbenih slojev, saj so uporabni in izrazno učinkoviti, ko gre za temeljno informacijo o drugih. Prednost stereotipov je njihova konkretnost in neposredna povezava z zunanjo formo družbe in kulture. Konkretnost stereotipov je med drugim razlog za njihovo pogosto simbolno rabo v literaturi. Prenos stereotipa v umetnost literarnega izraza pa velikokrat pomeni, da stereotip dobi vlogo simbola.

2 Metafore, stereotipi in osebna izkušnja v sistemu jezika

Metafora velja na področjih jezika in literature za osrednjo retorično figuro; pomeni besedo ali besedno zvezo, ki jo besedilo opredeli tako, da pove nekaj drugega, kot sicer izraža.

Glede izvora in vloge metafore obstajajo različne teorije. Po tradicionalni substitucijski razlagi je metafora jezikovna posebnost in jo je mogoče ustrezno zamenjati z dobesednim izrazom, po primerjalni teoriji pa je metafora skrajšana komparacija, pri kateri odpade primerjalni veznik ko/kot/kakor.

Sodobna interakcijska razlaga namesto analogije in prenosa poudarja odprtost, nekonvencionalnost in neprevedljivost metaforičnega pomena; po sodobni kognitivni teoriji pa je metafora osrednja oblika pojmovne konceptualizacije in se pojavlja v vseh jezikovnih zvrsteh, tudi v vsakdanjem jeziku. Primerjalna presoja teorij kaže, da se kljub medsebojnim razlikam v samem bistvu ne izključujejo, temveč dopolnjujejo. V vsakem primeru je jasno, da v konkretnih okoliščinah vsakdanje govornice in umetnega govora šele ožji in širši kontekst povedi določa čisto določen pomenski vidik. Metaforični kontekst razumemo kot pisateljevo najširšo vpetost v čas in prostor, v metaforično in s tem tudi v literarno, kulturno in duhovno tradicijo, v jezikovno-literarni svet podob (Čeh 2001: 34). Najpomembnejši kriterij presoje metafore pa je človekova izkušnja o vseh resničnostih, ki so postale osnova za metafore. Metafore niso samo zadeva razumskega razumevanja, temveč tudi čustvovanja, ki pogosto tako v pogovornem kot v umetnem jeziku igra osrednjo vlogo. Prav tu se največkrat odloča o harmoniji ali spopadu med posamezniki in skupinami.

V pogovornem in zapisanem umetnem jeziku prevladujoče kulture se večinoma uporabljajo metafore in simboli brez dramatičnih situacij, ki povzročajo spopad kultur. Mednarodna dimenzija večinskim predstavnikom neke kulture pomaga, da v rabi jezika ne povzročajo konfliktov s sovražnim govorom, ki bi ga motivirala kulturna izkušnja v razmerju do predstavnikov podkulture. Eni in drugi se učijo tolerance in se trudijo iskati osnovne vrednote, ki izvirajo iz samega bitja, namesto etnično in kulturno pogojenih razlik. Ker konvencionalne metafore, besedne zveze, ustaljeni obrazci in ustaljene oblike izražanja v veliki meri odražajo prenesene pomene vsakodnevnih konceptov, ki so skupni vsem, sama izbira metafor kaže na stopnjo humanosti. Metafore niso prazne, temveč v sozvočju z našo temeljno izkušnjo z resničnostjo, ki je osnova metafore. Lakoff in Johnson

(1980: 478) ugotavljata, da se »stavki nanašajo na tri različna področja izkušnje: prostorsko, družbeno in čustveno«. Vsa tri področja človeške izkušnje so dejansko neločljivo povezana v percepciji jezika in kulture.

V družbi, ki goji sožitje med narodi, kulturami in skupinami ljudi, se dogaja, da raba sovražnih govorov in negativnih stereotipov, ki so naperjeni na posameznike in skupine neke podkulture, pri ljudeh, predvsem mlajših, naleti na odpor ali celo obsodbo. V ozadju so človekov naravni čut, osebna izkušnja in seveda zgodovinska izkušnja posledic nestrpnosti in diskriminacije. Tako lahko stereotipi postanejo kritično področje funkcije jezika. Stereotipi o Judih so prav zaradi tragične zgodovinske izkušnje antisemitizma, ki je dosegel vrh ledene dobe v holokavstu, v naši vsakdanji komunikaciji posebno opazni, v strokovnih krogih pa pomenijo izziv za poglobljanje v njihovo etnično, socialno in kulturno ozadje.

Adorno (1999: 136) v predsodkih odkriva množstvo iracionalnih vidikov, obenem pa meni, da so nekatere funkcije predsodka tudi *racionalne*. S stereotipnimi določanji je povezan »koncept drugosti ali razlike«; jezik z izražanjem drugosti omogoča sporazumevanje, obenem pa z njim simbolno dojemamo svet in skupine, tudi nacionalne. K. Šabec (2006: 75) za vsakdanje kategoriziranje uporablja binarne opozicije: »črno – belo, moško – žensko [...], pa tudi, na primer, angleško, torej *nefrancosko, nešpansko, neirsko ...*« Izključujoče binarnosti črno – belo, moško – žensko itn. določajo stereotipno označevanje drugih in drugačnih z namenom, narediti razlike med *nami* in *njimi* čim bolj očitne.

3 Metafore in stereotipi o pohlepem Judu in osebna izkušnja

Kratek pregled podobe Judov v slovenski literaturi je podan že v mojih člankih *Judje v slovenski književnosti* (2011a), *Predsodki do Judov pri Ivanu Cankarju in Stefanu Zweigu* (2011b) ter v nekaterih drugih prispevkih (Peršič 1985; Grdina 2002; Zibelnik 2007,

2011 idr.). Tu se omejujem na Cankarjevo delo *Krčmar Elija*.

Ko gre za rabo stereotipov o Judih v literaturi, je pomembna ugotovitev Rosenberga (1960: 19), da je treba razlikovati »med Judom kot stereotipom in Judom kot produktom določenega literarnega predsodka, med Judom tradicije in Judom, kot se pojavlja v določenem delu«, in da literarne konvencije ne morejo povedati nič več o tej zadevi, ki je v svojem dnu nedosegljiva. Rosenshield (2008: 3) ima podobno sodbo o podobi judovskih značajev pri Gogolju, Turgenjevu in Dostojevskem: »Kakor Shakespeare, Gogolj, Turgenjev in Dostojevski ne samo uporabljajo judovski stereotip, stereotip tudi integrirajo v tematske in simbolne strukture svojih del.«

Cankarjev pogled na Jude izmed literarnih besedil na videz najrazločnejše razkriva njegova satirična povest *Krčmar Elija* (1911). V njej Cankar prikaže judovskega krčmarja Elijo Nahmijasa, ki kot tujec nekega dne pride v osojniško faro, nato pa ljudi skvari in spretno izkoristi njihovo lenobo za svoje bogatenje. Že opis njegove zunanosti v bralcu povzroča nelagodje in vtis neiskrenosti, saj pisatelj razkriva neskladje med njegovimi sladkobnimi besedami in nasmehom ter grabeljivimi gestami (Cankar 1974: 84). Vase zagledani prebivalci osojniške fare, ki jim godi Elijeva priljudnost, pa so slepi za skrite namene stiskaškega in oderuškega Juda. Ta jim z alkoholom uniči pamet ter jim ukrade premoženje in posest. Osojničani spoznajo krčmarjevo prevaro, besni so na Elijo, zmerjajo ga z »antikristom« in »satanom« ter mu požgejo domačijo. Ko v ognju ne najdejo Elije, prvi ugiba: »V zemljo se je udrl, saj ni bil človek!« Drugi pravi: »Ostal je v ognju, pa ni zgorel, saj je zlodej sam.« Spet tretji se prestraši: »Joj se nam, če je živ!« (Cankar 1974: 141)

V tem delu krčmar Elija res predstavlja Juda, toda Cankarjeva izredna občutljivost za vrednote pravičnosti in solidarnosti daje dovolj razlogov za dvom, da bi s sarkastično

predstavitvijo podobe Juda hotel pozornost usmeriti na dejanske značilnosti Judov. En sam sprevržen Jud pač ne more biti ustrezna podoba za vse. Iz tega temeljnega spoznanja izhaja Cankarjev temeljni odnos do ekstremnih primerov negativnih značajev v vseh etničnih in družbenih skupinah. Ostane pa odprto vprašanje, zakaj je Cankar za primer ekstremne lakomnosti izbral ravno podobo Juda. Prva osnova za odgovor na to vprašanje je osebna izkušnja o Judih, druga pa izkušnja o konvencionalni vsakdanji govorici in o tradiciji, ki je navzoča v literaturi in v celotni kulturni zgodovini Srednje Evrope. Večino Cankarjevih besedil, ki se dotikajo podobe Judov, sestavljajo le priložnostne izjave v določenih situacijah, ki se tičejo njega osebno ali pa so sad opazovanja okolice. V večini je mogoče čutiti negativen odnos do Judov. Toda pri tem ne kaže prezreti, da je prav tako negativen njegov odnos do predstavnikov njegovega lastnega naroda, ki so govorili eno, delali pa drugo. Ko gre za metafore ali stereotipe, je ustrezno vprašanje, kaj je dejanski namen njihove rabe v čisto določenih življenjskih okoliščinah.

4 Motiv blodečega Ahasverja v literaturi Ivana Cankarja in Antona Aškercera

Po eni strani je v svetovni književnosti razširjen motiv Juda kot pohlepnege človeka, ki sta mu denar in rod visoki vrednoti, včasih tolikšni, da je zanju sposoben tudi sovraštva in neizprosnega maščevanja.¹ Po drugi strani pa je močno razširjen motiv Juda, Ahasverja, kot blodečega popotnika, ki je nenehno na poti in se nikjer ne more ustaliti. Blodeči Jud je figura iz srednjeveške krščanske folklore, katere legenda se je začela širiti v Evropi v 13. stoletju. Izjemna razširjenost tega motiva v evropskem literarnem prostoru dobi svojo pravo razlago šele v širšem kontekstu motiva tujstva kot eksistencialnega problema. Podoba blodečega Ahasverja pa odseva izvor in zgodovino Judov.

Judovstvo je religijski in družbeni fenomen v svetovnem merilu, saj sega daleč nazaj, v zgodnje obdobje antike, in je pomembno vplival na razvoj svetovnih civilizacij. Izvor judovstva moramo iskati v kulturno bogatem antičnem Kanaanu, ki leži na stičišču velikih kultur Egipta in Mezopotamije. Judovski viri poročajo o tem, kako je Abraham iz daljnega Ura na Kaldejskem (Mezopotamija) kot »tujec« prispel v deželo Kanaan (17. stol. pr. n. š.). Abraham je dejansko začetnik motiva *drugačnosti* in *tujstva* v zgodovini judovskega ljudstva; ta pečat mu pripisuje večina poljudnih in strokovnih razlag Svetega pisma in judovsko-krščanske tradicije.

V starozavezni svetopisemski knjigi Esteri je Ahasver (hebr. Ahašveróš, gr. Artaksérkses) predstavljen kot perzijski kralj, »ki je kraljeval od Indije do Etiopije nad sto sedemindvajsetimi pokrajinami« (Est 1,1). Ker njegova žena Vašti na njegovo povelje ni hotela priti pred kralja, »da bi ljudstvu in knezom pokazal njeno lepoto« (Est 1,11), jo je užaljeni kralj dal usmrtiti, namesto nje pa je za ženo izbral judovsko dekle Estero, ki mu ni izdala svojega rodu. Takrat je kralj Ahasver veljaku Hamanu »podelil visoko dostojanstvo in mu dal častni sedež pred vsemi knezi, ki so bili pri njem« (Est 3,1). Ker se Esterin stric Mordohaj prvemu ministru ni hotel klanjati kakor drugi kraljevi služabniki, je užaljeni »Haman iskal priložnost, da bi vse Jude, ki so prebivali po Ahasverjevem kraljestvu, pokončal skupaj z Mordohajem« (Est 3,6). Zaradi te grožnje sta Estera in Mordohaj naredila načrt proti Hamanu, ga razkrinkala pred kraljem in tako dosegla, da ga je dal kralj obesiti na vislicah, ki jih je Haman pripravil za Mordohaja. Zmaga Judov nad tiranskim Hamanom je postala povod za judovski praznik veselja, imenovan purim (Est 9,18–19).

Protijudovsko razpoloženje v srednjem veku je bilo povod, da so ime perzijskega kralja Ahasverja začeli uporabljati kot ime »blodečega Juda«. V zahodnoevropski

¹ V tej luči je podobo Juda med drugim oblikoval Shakespeare v svoji komediji/drami *Beneški trgovec*.

protijudovski srednjeveški legendi je Ahasver predstavljen kot Jud, ki je bil navzoč pri Kristusovem križanju, se iz njega norčeval in mu ni dovolil počivati, ko je nosil križ. Zato ga je zadela kazen večnega tavanja in tujstva. Zamenjava Ahasverjeve narodnosti in vloge ni našla poti v strokovne kroge razlage Svetega pisma, uveljavila pa se je v literaturi, likovni, glasbeni in filmski umetnosti. V ozadju legende, po kateri je perzijski kralj prestavljen kot Jud, je morda njegov zakon z Judinjjo Estero. Posebno zanimiva je Cankarjeva raba motiva blodečega Juda v satirični povesti *Krčmar Elija*. Neznani tujec, cigan, se pojavi v Osojnici in pritegne pozornost ljudi s pripovedjo o svoji usodi: »Zadnji sem jaz, cigan, popotnik brez ceste, brez doma in brez miru.« Na temelju njegove pripovedi v njem spoznajo »zakletega žida« (Cankar, 1974: 129).

Anton Aškerc je ustvaril več pesmi na temo Ahasverja: *Ahasverova himna noči*, *Ahasverov tempelj*, *Ahasver pod križem*, *Ahasver ob grmadi*, *Ahasver oznanja novo vero*. Že s samim izborom biblijskih osebnosti kaže, da ima pozitiven odnos do Judov, čeprav le v pesmih o Ahasverju prekorači tipično svetopisemski miselni svet. Ni znano, na katere vire se je opiral Aškerc, še težje je odgovoriti na vprašanje, kakšno vlogo ima Ahasver v njegovi osebni pesniški izpovedi. V pesmi *Ahasverjeva himna noči* se predstavi kot blodeči potnik: »Odkar po svetu blodim ti preklet« (Aškerc 1990: 23). Motiv blodečega Juda je za Aškerca samo na videz prekletstvo, v resnici v njem vidi zelo sugestivno metaforo človekovega iskanja lastne poti v življenju. Motiv blodečega Juda je v Aškerčevi poetičnosti večpomenski, prav v tem pa je tudi njegova prednost. Sklepna stiha se glasila: »Tam zarja nova, jutro dobe nove, svobode sonce tam se že rodi!« Po osnovnem sporočilu je tej pesmi podobna pesem *Ahasverov tempelj*, ki se začne z izjavo: »Preromal ves sem svet v stoletjih dolgih ...« in končuje: »Ti, ki se v zmotah sam izpopolnjuješ, ti

duh človeški, v njem si novi bog!« (Aškerc 1990: 395–396)

Kaj je mogoče reči o metafori Ahasverja iz splošne teorije o simbolu v sistemu jezika in kulture? Morda najprej ugotovimo, da ta motiv odraža eno najbolj temeljnih eksistenčialnih danosti človeškega bitja: tujstvo in nemir v iskanju pomiritve s spoznanjem. Kulturno določena metafora je torej v rabi za najbolj univerzalne vsebine o tujstvu in nemiru duha. Samo ime že dolgo nima več prvotnega imena; po nenavadni poti je pristala v domeni metafore, ki izraža pomembno izkustveno dognano resnico in nič več. Kulturna pogojenost tega simbola zaradi izredne razširjenosti v vsakdanji govorici, literaturi in širše v naši kulturi je v sistemu jezika in literature univerzalno naravnano izrazno sredstvo. Ta metafora nam lahko pomaga, da si predočimo izvor in vlogo metafore v jezikovnem in kulturnem sistemu na splošno: metafora osvetljuje nekatere vidike resničnosti, a potlači druge; vzbudi pozornost na zelo specifične vidike konceptov; z dimenzijo zgodovinske izkušnje nam pomaga doživljati dejanja in odpira pogled v cilje; omogoča bolj kritično presojo odnosa med jezikom in pomenom v smislu resničnosti in resnice, racionalnosti in objektivnosti; z dejansko interakcijo med konvencionalnostjo vsakdanje govornice in osebne izkušnje odpira različne nove možnosti znanstvenega pristopa v raziskovanju jezika v njenem kompleksnem sistemu (Lakoff, Johnson 1980: 482–486).

5 Sklep

Temeljno vprašanje v zvezi z rabo stereotipov je, kako je mogoče posploševanje, ki ima večinoma negativen pomen, preseči z globljim razumevanjem življenja posameznikov in družbe. Če človek teži k posploševanju, da si olajša razumevanje sveta in komunikacijo z ljudmi na formalni ravni, ga je treba usmerjati k skupnim osnovam človečnosti v dobrem in slabem, ki je onkraj videza ter krepi zavest o medsebojni povezanosti človeštva in skupin ter potrebo po rabi

jezika dialoga. Posploševanje v rabi etničnih značilnosti nima osnove v dejanski stvarnosti skupin. Schechter (2003: 261) v svoji knjigi *Obstinate Hebrews* izrecno izpostavi zgrešeno zavračanje »Drugega« za reduciranje posebnosti na splošne pojme in sklene, »da so ljudje najprej človeška bitja« in da je to bitje treba spoštovati. Metafore so zato toliko bolj dobrodošle, saj se navadno bolj ujemajo z resničnostjo, ki jo lahko preveri naša osebna izkušnja. Metafore so sestavni del vsakdanjega jezika, v umetniških stvaritvah pa omogočajo uvid širše in globlje razsežnosti človeškega bitja. Narava simbola v kulturi omogoča razmišljanje, kako se izogniti posploševanju z interakcijo izkušnje o posameznem, konkretnem, med fizičnim, družbenim, kulturnim in intimno osebnim.

Literatura

- ADORNO, Theodor W., 1999: Avtoritarna osebnost. Mirjana Nastran Ule (ur.): *Predsodki in diskriminacije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. 126–156.
- AŠKERC, Anton, 1990: *Zbrano delo 2*. Ljubljana: DZS. 23–25.
- AVSENIK NABERGOJ, Irena, 2011a: Judje v slovenski književnosti. Tanja Petrović (ur.): *Politike reprezentacije v Jugovzhodni Evropi na prelomu stoletij*. Ljubljana: ZRC Založba, ZRC SAZU. 116–153.
- AVSENIK NABERGOJ, 2011b: Predsodki do Judov pri Ivanu Cankarju in Stefanu Zweigu. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 21–26.
- CANKAR, Ivan, 1974: *Zbrano delo 19*. Ljubljana: DZS.
- ČEH, Jožica, 2001: *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi*. Maribor: Slavistično društvo.
- GRDINA, Igor, 2002: Žid v zrcalu slovenske književnosti. Tone Smolej (ur.): *Podoba tujega v slovenski književnosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 67–90.
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, 1980: Conceptual Metaphor in Everyday Language. *The Journal of Philosophy* 77/8. 453–486.
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, 2008: *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LIPPMANN, Walter, 1922: *Public Opinion*. New York: Harcourt Brace.
- MAAS, Anne, MARCURI, Luciano, 1996: Language and Stereotyping. Charles Stangor idr. (ur.): *Stereotypes and stereotyping*. New York: Guilford. 193–225.
- PERSIČ, Janez, 1985: Problem Cankarjevega antisemitizma. *Problemi* 1. 21–22.
- ROSENBERG, Edgar, 1960: *From Shylock to Svengali: Jewish Stereotypes in English Fiction*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- ROSENSHIELD, Gary, 2008: *The Ridiculous Jew: The Exploitation and Transformation of a Stereotype in Gogol, Turgenev, and Dostoevsky*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- SCHECHTER, Ronald, 2003: *Obstinate Hebrews: Representations of Jews in France, 1715–1815*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- ŠABEC, Ksenija, 2006: *Homo Europeus: nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- WHITLEY, Bernard E., KITE, Mary E., 2010: *The Psychology of Prejudice and Discrimination*. Belmont, CA: Wadsworth.
- ZIBELNIK, Luka, 2007: *Antisemitizem Ivana Cankarja. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ZIBELNIK, Luka, 2011: Metaphors and Stereotypes of the Jew in the Works of Ivan Cankar. *Slovenian Studies* 33/1. 73–84.

KDO NAJ DELA, KDO PA SKRBI ZA OTROKE? SPOLNI STEREOTIPI V SLOVARJIH

Katarzyna Bednarska
Uniwersytet Łódzki, Łódź

UDK 81'374=162.1=163.6:316.647.8-055.2

Prispevek govori o problemih uporabnega jezikoslovja, in sicer o spolnih stereotipih v jeziku. Cilj raziskave je bila analiza dveh enojezičnih slovarjev, poljskega slovarja *Inny Słownik Języka Polskiego* in slovenskega *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, in sicer z vidika, kako opisujeta družbene in družinske vloge žensk in moških.

slovar, družbeni spol v jezikoslovju, jezikovni stereotipi

The paper concentrates on certain problems of gender linguistics. The research aim was to analyse how two Slavic monolingual dictionaries, the Polish *Inny Słownik Języka Polskiego* and the Slovene *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, present the roles of women and men. The conclusion of the study is that both dictionaries contain many gender stereotypes.

dictionary, sex and gender in linguistics, linguistic stereotyping

Izhodišča

S tematiko spolnih predsodkov in stereotipov se ukvarja veliko raziskovalcev – sociologi, psihologi, etnologi, literarni teoretiki in jezikoslovci.

K. Deaux in L. Lewis (1984) sta na podlagi treh raziskav ugotovili, da so spolni stereotipi sestavljeni iz elementov, kot so osebnostne lastnosti, poklici, družbene vloge, zunanji videz itn. Poleg tega sta odkrila, da noben element ni značilen zgolj za en družbeni spol, saj lahko imajo moški ženske značilnosti in vloge ter obratno, vendar so običajno moške lastnosti značilne za moške in ženske lastnosti za ženske. Očitno je, da sta bila spola vedno neenakopravna z vidika družbenih vlog. To vidimo tudi v jeziku; jezik je namreč zrcalo naših mnenj, verovanj, tradicije in zgodovine, saj opisuje realnost, s tem pa tudi seksizem.

V prispevku želim izpostaviti, kako so v slovenščini in poljščini predstavljene vloge moških in žensk. S tem ne nameravam dokazati, da je za ta jezika značilen androcenzizem in da so v njiju ženske predstavljene kot manjvredne, saj so to ugo točili že mnogi znanstveniki.¹ Moj cilj je analiza leksikalnega gradiva v slovenskem in poljskem slovarju z vidika vlog, ki jih imata in opravljata oz. naj bi jih opravljala oba spola, saj se slovarsko gradivo pogosto sklicuje na splošno znanje in družbene stereotipe, kot je opazil že Gorjanc (2005: 197): »jezikovni priročniki, še posebej slovarji, imajo pomembno družbeno funkcijo, v družbi so sprejeti ne le kot zbirka besedja določenega jezika, ampak kot zaklad kulture ali celo celote ljudskega vedenja«. Poljski raziskovalki M. Karwatowska in J. Szpyra - Kozłowska (2010: 24) pa dodajata:

¹ V jeziku obstaja veliko primerov androcenzizma: uporaba splošne moške oblike za oba spola (*spoštovani študenti*), poudarjanje zakonskega stanu žensk pri naslavljanju (*gospodična/gospa*, ampak *gospod*; pol. *panna/pani, pan*), izpeljevanje ženskih oblik iz moških itn. O teh problemih so pisali: Goddard, Patterson (2003), Greenberg (1978), Karwatowska, Szpyra - Kozłowska (2010), Łaziński (2006), Mills (2008), Speer (2005) in drugi. Stereotipom v slovenščini, slovenski literaturi in medijih pa so bili posvečeni prispevki, objavljeni v zborniku 43. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture (2007).

Ugotovljeno je, da številni angleški, francoski, japonski, nizozemski, nemški in španski slovarji asimetrično definirajo takšna gesla, kot sta *ženska* in *moški*. [...] Tudi stavki, ki prikazujejo pomen besed v slovarjih, vsebujejo veliko stereotipov. Ženske se v njih zanimajo za gospodinjstvo in otroke ter govorijo o moških, oblekah in zunanem videzu, moški pa gledajo tekme, se vozijo z avtom in se zanimajo za šport.²

Kakšno podobo ženskih in moških vlog prikazujejo poljski in slovenski slovarji?

Gradivo za ta prispevek sem iskala v dveh enojezičnih slovarjih: slovenskem *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) in poljskem slovarju *Inny słownik języka polskiego* (ISJP). Slovarja sem izbrala na podlagi podobne vsebine in obsega (SSKJ ima 94.000, ISJP pa 100.000 leksikalnih enot), dolžine geselskih člankov in načina razlage primerov. Na izbiro je seveda vplivalo tudi dejstvo, da je SSKJ edini enojezični slovenski slovar.

V vsakem slovarju sem izbrala 32 gesel, povezanih z vsakdanjimi opravili: čiščenjem, delom in razvedrilom. Gesla in njihove pri-

mere sem razdelila v dve skupini: prvo skupino, ki se nanaša na stereotipne vloge žensk, in drugo skupino, ki govori o stereotipnih vlogah moških. Tovrstno razdelitev sem uporabila na podlagi selektivne asociacije pojmov, saj ima večina ljudi »skupen sistem referenc, ki se nanašajo na tradicionalne vloge in na vse to, kar dojemamo kot moško ali žensko« (Goddard, Patterson 2000). Beseda *ženska* je tako običajno povezana s pojmi, kot so *čustva*, *družina*, *lepota*, beseda *moški* pa s pojmi *delo*, *moč* itn.

Gesla, ki se nanašajo na stereotipne vloge žensk

Poljska in slovenska kultura sta si podobni, zato lahko sklepamo, da so v njiju ženske in njihove vloge dojete na podoben način. V poljskem ISJP sem v izbrani skupini gesel našla 14 primerov, ki se nanašajo na moške, in 23 primerov (62 %), ki vključujejo ženske. Disproporcija med primeri v SSKJ je še večja – 12 primerov, ki se nanašajo na moške, 28 primerov (68 %), ki se nanašajo na ženske, ter en primer, iz katerega ni razvidno, ali govori o moških ali ženskah.

INNY SŁOWNIK JĘZYKA POLSKIEGO	SŁOWAR SŁOWENSKEGA KNJIŽNEGA JEZYKA
GOTOWAĆ	KUHATI ³
– na maszynie elektrycznej gotował wodę na herbatę (M) – gospodyni gotowała nam smaczne obiady (Ž)	–
PIEC	PEČI
–	– žena zna zelo dobro peči (Ž)
SMAŻYĆ	CVRETI
– przesuwał rondle, rozbijał jajka i smażył jajecnicę (M) – na ścianie wisiał wielki, mosiężny rondel, w którym Suzanne smażyła konfitury (Ž)	–

2 »Wykazano, że wiele słowników angielskich, francuskich, japońskich, holenderskich, niemieckich czy hiszpańskich w sposób asymetryczny definiuje takie hasła, jak kobieta i mężczyzna. [...] Także zdania stanowiące ilustrację znaczenia słów w słownikach zawierają liczne stereotypy. Kobiety są w nich zajęte domem, dziećmi, rozmawiają o mężczyznach, strojach i swoim wyglądzie, mężczyźni zaś oglądają mecze, jeżdżą samochodami i uprawiają różne sporty.«

3 Edini slovenski primer rabe besede, povezane s kuhanjem, ki se nanaša na spol, je: *hitela je s kuharijo*.

SPRZĄTAĆ	ČISTITI, POSPRAVLJATI
– wstawałem rano i sprzątałem pokój (M) – przyszła kobieta od sprzątanania (Ž)	– mati pospravlja po hišah (Ž) – ko so prišli, je ravno pospravljala kosilo (Ž)
PRAĆ	PRATI
– dbał o swój wygląd, nosił świeże koszule, które sam prał i prasował (M) – babka zarabiała praniem (Ž)	– mati ga je prala (Ž) – mati je hodila prat k bogatim družinam (Ž)
ODKURZACĆ	SESATI
– odkurzyłem już całe mieszkanie (M) – raz w tygodniu odkurzała szmatką meble (Ž)	–
ZAMIATAĆ	POMESTI
– do południa zamiotła izbę (Ž) – stróż zaczął zamiatać ulicę (M)	– z roko je pometla drobtine z mize (Ž)
PRASOWAĆ	LIKATI
– sam będziesz sobie koszule prasował (M) – całe rano prasowała i teraz by chciała odpocząć (Ž)	– gospodinja pere in lika (Ž)
ŚCIERACĆ	BRISATI
– odkurzył dywany, stał kurz z mebli i umył wannę (M) – wzięła się do porządków: przesuwała meble, ścierała kurze, myła naczynia (Ž)	–
ZAKUPY	NAKUPI
– uśmiechnął się do dziewczyny biegnącej chodnikiem z koszykiem pełnym zakupów (Ž) – wzięła torbę i poszła po zakupy (Ž) – niektórzy mężczyźni chętnie chodzą na zakupy, inni nie (M)	– po nakupu živeža je srečala prijateljico (Ž) – navadno nakupuje mati (Ž) – šla je nakupovat (Ž) – nakupovanje obleke in perila mu je v veliko breme (M)
WYCHOWYWAĆ	VZGAJATI
– wychowała troje dzieci, nie przerywając pracy zawodowej (Ž) – matka wychowywała mnie w kulcie ojca (Ž)	– otroke sta vzgajala oba, oče in mati (M + Ž) – skrb za otroke je njeno delo (Ž)
PLAKAĆ, BECZEĆ	JOKATI, VEKATI
– płakał bezgłośnie z rozpaczy, zacisnąwszy mocno wargi (M) – niech pani nie płacze, to nic poważnego (Ž) – znalazłem ją w altanie, płaczącą nad biedą ludzką i własną samotnością (Ž) – tylko matka ciągle po nim płacze (Ž) – płakać jej się chce, gdy pomyśli, ile jeszcze (Ž) – godzin spędzi tutaj do wieczora (Ž) – Władka zaczęła beczeć, wylewając z oczu strugi łez (Ž) – poklepał ją po ramieniu i powiedział na głos: Nie becz, głupia (Ž)	– joka, ker je bil tepen (M) – jokala je, da bi se je kamen usmilil (Ž) – jokala je, da bi si skoraj oči izjokala (Ž) – jokala je, da bi skoraj utonila v solzah (Ž) – jokala je brez solz (Ž) – krilila je z rokami in jokala: Vrnite nam ga (Ž) – njegovo srce joka (M) – včeraj je jokala, danes se pa smeje (Ž) – kar naprej joka, čeprav mu ni nič hudega (M) – jokala je pred njim, da je otroci ne ubogajo (Ž) – jokajoč ga je objela (Ž) – ob slovesu je vekala (Ž) – vekal je kakor otrok (M) – vekala je za starimi časi (Ž)

<p>MARUDZIĆ, ZRZĘDZIĆ, GDERAĆ</p> <ul style="list-style-type: none"> – samochód utknął w korku, a Paweł zaczął zrzedzić, że miał rację, żeby jechać później (M) – Po co się tu dzieciaki płaczą? – zrzedził (M) – coś tam marudziła, ale wyleciało mi to z głowy (Ž) – nie po to uczylaś się tyle lat, żeby teraz marudzić, że nic nie wiesz (Ž) – Henryk chodził po domu i na wszystko gderał, najbardziej na dzieci (M) – na młodszą córkę gderala: – Czego się garbisz? – wychodził z domu, żeby nie słuchać starczego gderania teściowej (Ž) 	<p>JAMRATI, TARNATI, STOKATI, TOŻITI</p> <ul style="list-style-type: none"> – nič hudega mu ni, pa vendar jamra (M) – jamra, da ga otroci ne ubogajo (M) – tarnal bi, če bi kaj pomagalo (M) – tarnal je, da težko živi (M) – nič hudega mu ni, preveč tarra (M) – tarnala je, da skoraj nič ne vidi (Ž) – tarnala je, da bi se je kamen usmilil (Ž) – tarnaje je hodila po sobi (Ž) – tarnajoča ženska (Ž) – stokal je o svoji nesreči, življenju (M) – stokal je, da je vzdrževanje hiš drago (M)
<p>PLOTKOWAĆ</p> <ul style="list-style-type: none"> – Konstanty plotkuje leniwie z innymi stangretami (M) – Pani Kasia plotkuje całymi dniami przez telefon (Ž) 	<p>KLEPETATI</p> <ul style="list-style-type: none"> – ona spet klepeta pred hišo (Ž) – z njo rada klepetam (Ž) – učenka rada klepeta (Ž)
<p>SKUPAJ: moški: 14, ženske: 23</p>	<p>SKUPAJ: moški: 12, ženske: 28</p>

V razpredelnici najdemo tri posebej zanimive primere, ki se nanašajo na moške, vendar dejansko govorijo o tem, da so opisane dejavnosti za moške nenaravne/neobičajne. Ti primeri so: *na maszynce elektrycznej gotował wodę na herbatę* ('na električnem strojčku je kupal vodo za čaj'), primer, ki poudarja, da če moški že zna kaj skuhati, je to samo čaj (v geselskem članku ni drugih primerov, ki bi kazali na to, da moški kuhajo hrano), *niektórzy mężczyźni chętnie robią zakupy, inni nie* ('nekateri moški radi nakupujejo, drugi spet ne') in *nakupowanie obleke in perila mu je v veliko breme*. ISJP in SSKJ ne omenjata žensk, ki ne marajo nakupovanja.

Poleg tega se v ISJP v dveh primerih pojavi poudarek, da mora moški v hiši vse

postoriti sam: *sam będziesz sobie koszule prasował* ('sam si boš likal srajce') ter *dbał o swój wygląd, nosił świeże koszule, które sam pral i prasował* ('skrbel je za svoj videz, nosil je sveže srajce, ki si jih je sam pral in likal'). V odnosu do žensk se zaimek »sama« ne pojavlja niti v poljščini niti v slovenščini, iz česar lahko sklepamo, da so vse omenjene dejavnosti tipične za ženske.

Gesla, ki se nanašajo na stereotipne vloge moških

V tej skupini sem v SSKJ našla 46 primerov za moške (90 %) in samo 4 za ženske ter en primer, ki govori o obeh spolih. V ISJP je 41 (82 %) primerov, ki se nanašajo na moške, in 9 primerov, ki govorijo o ženskah.

<p>INNY SŁOWNIK JĘZYKA POLSKIEGO</p>	<p>SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA</p>
<p>ZARABIAĆ</p> <ul style="list-style-type: none"> – w tydzień zarobiłem tysiąc złotych (M) – Sylwek mówi, że nie jest to legalne, ale można na tym dobrze zarobić (M) – tłukłem się jeepem w słońcu, byle zarobić na życie (M) – zarabiał jako nocny stróż na budowie (M) 	<p>ZASLUŻITI</p> <ul style="list-style-type: none"> – starejši sin že zasluži (M) – oba zakonca zaslužita (M + Ž) – ta človek še za sol ne zasluži (M)

UTRZYMYWAĆ	VZDRŽEVATI
<ul style="list-style-type: none"> – jest kobietą sukcesu, utrzymuje męża-pisarza, którego utwory marnie się sprzedają (Ž) – głowił się, z czego by tu utrzymać rodzinę (M) – utrzymywał się ze sprzedaży obrazków (M) 	<ul style="list-style-type: none"> – med študijem ga je vzdrževal stric (M)
PROWADZIĆ	VOZITI
<ul style="list-style-type: none"> – tramwaj prowadziła kobieta (Ž) – prowadził samochód po pijanemu (M) 	<ul style="list-style-type: none"> – rad se vozi po morju (M) – eden je vozil, drugi so gledali skozi okno (M) – na starost je prenehal voziti (M) – brez izpita je vozil avtomobil (M) – vozil je pravilno po desni strani (M)
PRACA	DELO
<ul style="list-style-type: none"> – wszystko osiągnął własną ciężką pracą i talentem (M) – dostała dobrze płatną pracę (Ž) – nie lubił pracy w szkole, ale nie mógł znaleźć innej (M) 	<ul style="list-style-type: none"> – vključil se je v delo za napredek (M) – praznovali so štiridesetletnico njegovega dela (M) – v članku je dobro prikazal njegovo pisateljsko delo (M) – dobil je nagrado za svoje življenjsko delo (M) – dal mu je najtežje delo (M) – pravi, da ne bo delal hlapčevskih del (M) – najeli so ga za hlapčevska dela (M) – pri delu ga je čas prehitel (M) – delo ji je od razburjenja padlo iz rok (Ž) – komaj je vzela delo v roke, ga je že zopet odložila (Ž) – skrb za otroke je njeno delo (Ž)
PRACOWAĆ	DELATI, SLUŽITI
<ul style="list-style-type: none"> – cały dzień pracował w ogródku, strzygł trawę, przycinał krzewy (M) – przez dwa lata pracowałem jako robotnik w fabryce (M) – pan Janusz pracuje na pół etatu (M) – pan uczy się czy już pracuje? (M) – świadomie pracował na rzecz obcego wywiadu (M) – lata całe pracowała na ten wyjazd i wreszcie udało się (Ž) – chociaż był jeszcze dzieckiem, pracował już na brata i siostrę (M) – świetnie mi się pracuje z Pawłem, to doskonały fachowiec (M) 	<ul style="list-style-type: none"> – takrat je še služil, zdaj pa je v pokoju (M) – njegov oče služi pri železnici (M) – kot učitelj je deset let služil v tej vasi (M) – služila je na sodišču za tajnico (Ž) – kdaj boš začel sam služiti kruh (M)
STUDIA	ŠTUDIJ
<ul style="list-style-type: none"> – musiał przerwać studia (M) – po skończeniu studiów medycznych od razu znalazła pracę (Ž) – podjąłem studia w Paryżu, a potem we Włoszech (M) – od razu po maturze dostał się na studia (M) 	<ul style="list-style-type: none"> – med študijem se je preživljal s štipendijo (M)

STUDIOWAĆ	ŠTUDIRATI
<ul style="list-style-type: none"> – nie przyjęto go na wydział lekarski, więc studiował stomatologię (M) – jest technikiem, ale studiuje zaocznie i może będzie inżynierem (M) – studiował na wydziale prawnym (M) 	<ul style="list-style-type: none"> – njegov najstarejši sin študira (M) – študiral je na Dunaju (M) – dali so ga študirat (M)
ODWAGA	POGUM
<ul style="list-style-type: none"> – za odwagę i bohaterstwo został odznaczony krzyżem Virtuti Militari (M) – lubiliśmy go za to, że zawsze miał odwagę przyznać się do błędu (M) – nie starczyło jej odwagi podejść do niego (Ž) – zdobyłem się na odwagę i podszedłem do uzbrojonych żołnierzy (M) – zebrała się na odwagę, żeby podnieść na niego oczy (Ž) 	<ul style="list-style-type: none"> – občudovala je pogum, s katerim se je lotil tega (Ž) – pogum mu je upadel, zrasel (M) – to mu je dalo pogum (M) – ni imel dovolj poguma, da bi to storil (M) – to mu ni vzelo poguma (M) – zbral je ves svoj pogum in spregovoril (M) – pokazal je levji pogum (M)
BIĆ (SIE)	BITI (SE)
<ul style="list-style-type: none"> – ojciec bił mnie pasem z byle powodu (M) – dwa razy w życiu biłem się o dziewczynę (M) 	<ul style="list-style-type: none"> – zaradi žalitve se je bil z njim (M)
SPORT	ŠPORT
<ul style="list-style-type: none"> – fascynował się kinem, sportem i dziewczętami (M) 	<ul style="list-style-type: none"> – plavanje je njegov najljubši šport (M)
PALIĆ	KADITI
<ul style="list-style-type: none"> – mój mąż palił dwie paczki dziennie (M) 	<ul style="list-style-type: none"> – prižgal si je cigareto in kadil (M) – ponudil mu je zavoječek cigaret: kadite? (M)
PAPIEROS	CIGARETA, ČIK
<ul style="list-style-type: none"> – zaciągnął się papierosem (M) – wypalił już trzeciego papierosa (M) 	<ul style="list-style-type: none"> – danes nisem pokadil niti (enega) čika (M)
PICĆ	PITI
<ul style="list-style-type: none"> – dla odzyskania równowagi ducha zaczął tego pić (M) – nikt w pracy nie wiedział, że on pije (M) 	<ul style="list-style-type: none"> – fantje, pijmo (M) – nekoliko je že pil, zato tako govori (M) – začel je piti (M)
ALKOHOL	ALKOHOL
<ul style="list-style-type: none"> – Ignacy nie stronił od alkoholu (M) – znajdował się w stanie upojenia alkoholowego (M) – sprawca wypadku miał we krwi 2 promille alkoholu (M) 	<ul style="list-style-type: none"> – ta človek prenese velike količine alkohola (M)
PIWO	PIVO
<ul style="list-style-type: none"> – postawił przed sobą kufel piwa (M) – stoją tam młodzi mężczyźni w kufajkach, popijając piwo z butelek (M) 	<ul style="list-style-type: none"> – popil je pet piv (M)
WINO	VINO
<ul style="list-style-type: none"> – przyniósł do pracy dwa wina 	<ul style="list-style-type: none"> – pijan od vina (M) – iz njega govori vino (M) – vino mu je stopilo, šlo, zlezlo v glavo (M) – vino ga je spravilo pod mizo (M) – vino je prišlo za njim (M)

WÓDKA	VODKA
– po kilku wódkach język jej się rozwiązał (Ż) – długie wieczory spędzała zwykle przy śledziku i wódeczce (M)	–
NAŁÓG	ZASVOJENOST
– ciągle nie miał dość siły, by zerwać z nałogiem (M) – dość szybko popadł w nałóg picia (M)	–
SKUPAJ: moiški: 41, ženske: 9	SKUPAJ: moiški: 46, ženske: 4

Tudi v tem seznamu najdemo primere, ki zahtevajo dodatno pojasnilo. V dveh stavkih, ki sem ju našla v SSKJ, *ta človek še za sol ne zasluži in ta človek prenese velike količine alkohola*, teoretično ni eksplicitno izraženo, za kateri biološki spol gre, vendar tako v slovenščini kot v poljščini beseda *človek* vzbujata asociacijo na moškega, ne pa na žensko (Karatowska, Szpyra - Kozłowska 2010: 59–65). Če avtor ne bi želel poudariti spola oseba, bi verjetno uporabil bolj nevtralnno besedo *oseba* ali pa bi uporabil primer z osebkom v množini oziroma z brezosebno glagolsko obliko.

Podobno situacijo lahko opazimo v poljskem primeru rabe samostalnika *alkohol: sprawca wypadku miał we krwi 2 promille alkoholu* ('povzročitelj nesreče je imel v krvi 2 promila alkohola'). Uporaba moške oblike nakazuje, da je osebek moškega spola, saj bi avtor gesla uporabil obliko *sprawczyni*, če bi želel navesti ženski primer.

SSKJ prav tako vsebuje nekaj kontroverznih primerov. Pri geslu *delo* lahko sklepamo, da so za dobičkonosno delo sposobni zgolj moiški. Ženske, ki so v tem geselskem članku omenjene samo trikrat, pa naj bi skrbele za otroke (*skrb za otroke je njeno delo*), saj naj ne bi znale spretno delati (*delo ji je od razburjenja padlo iz rok in komaj je vzela delo v roke, ga je že zopet odložila*).

4 »Język otacza zewsząd społeczeństwo i zawiera je w swym aparacie pojęciowym, ale jednocześnie kształtuje społeczeństwo.«

5 »Język jest przewodnikiem po rzeczywistości społecznej. Cokolwiek myślimy o problemach i procesach społecznych, zleży to w wielkim stopniu od języka [...]. Język, którym posługują się ludzie, w znacznym stopniu warunkuje ich percepcję zmysłową oraz przyjęty tryb myślenia.«

Sklep

Iz predstavljenih primerov je razvidno, da so tako za poljščino kot za slovenščino značilne številne asimetrije v dojetanju ženskih in moških vlog. Ne smemo pozabiti, da »jezik obkroža družbo in jo vsebuje v svojih pojmih, istočasno pa jo tudi oblikuje«⁴ (Benveniste 1980: 35), poleg tega pa je jezik »vodnik po družbeni resničnosti. Karkoli si mislimo o družbenih problemih in procesih, je v veliki meri odvisno od jezika [...]. Jezik, ki ga uporabljamo, je pogoj naše čutne percepcije in načina mišljenja«⁵ (Głowiński 1980: 6). Jezik, ki ga uporabljamo, je torej odvisen od družbenih okoliščin, obenem pa vzajemno vpliva na te okoliščine. Zastavlja se vprašanje, ali stereotipi o vlogah žensk in moških, ki jih vsebujejo slovarji, priročniki in drugi didaktični pripomočki, posledično vplivajo na dojetanje spolov.

Literatura

- BENVENISTE, Emile, 1980: Struktura jezika i struktura społeczeństwa. Michał Głowiński (ur.): *Język i społeczeństwo*. Varšava: Czytelnik.
- DEAUX, Kay, LEWIS, Laurie L., 1984: Structure of gender: Interrelationships among components and gender label. *Journal of Personality and Social Psychology* 46/5. 991–1004.
- GŁOWIŃSKI, Michał, 1980: *Język i społeczeństwo*. Varšava: Czytelnik.

- GODDARD, Angela, PATTERSON, Lindsey Mean, 2000: *Language and gender*. London, New York: Routledge.
- GORJANC, Vojko, 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* 21/48. 197–209.
- GREENBERG, Joseph H., 1978: How does a Language Acquire Gender Markers? Joseph H. Greenberg (ur.): *Universals of Human Language* 3. 47–82.
- KARWATOWSKA, Małgorzata, SZPYRA - KOZŁOWSKA, Jolanta, 2010: *Lingwistyka płci. On i ona w języku polskim*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- NOVAK POPOV, Irena (ur.), 2007: *43. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- MILLS, Sara, 2008: *Language and sexism*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- SPEER, Susan, 2005: *Gender talk: feminism, discourse and conversation analysis*. London, New York: Routledge.

Viri

- ISJP, *Inny słownik języka polskiego*, 2000: Uredil Mirosław Bańko. Varšava: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SSKJ, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991 (2000): CD-ROM. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, DZS.

KOGNITIVNO-DISKURZIVNI PRISTOP K PROUČEVANJU NOVIH TVORJENK V RUŠČINI IN SLOVENŠČINI

Natalia Belova

Filozofska fakulteta, Ljubljana
Filologičeskij fakul'tet, Moskva

UDK 81'373.43=161.1=163.6:81'42

V pričujočem prispevku opisujem različne pristope k proučevanju besedotvorja ter se posebej osredotočam na funkcijski in kognitivni pristop ter na sintezo obeh – skratka, kognitivno-diskurzivni pristop. S kognitivnega vidika poskušam razčleniti šest funkcij besedotvornih sredstev in nekaterih posebnosti njihovega izvajanja, in sicer s primeri slovenskih neologizmov iz *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* in ruskih avtorskih tvorjenk iz romana Jurija Poljakova *Konec filma ali mavčni trobentač* (Конец фильма, или Гипсовый трубач).

besedotvorje, funkcija, neologizem, novotvorjenka, kognitivno-diskurzivni pristop

The article describes different approaches to the study of word-formation: functional, cognitive and their synthesis – a cognitive-discursive approach. It analyses from the cognitive perspective six functions of word-formation resources and some particularities of their implementation. Examples of Slovene neologisms from *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* are used and Russian nonce-words from the novel *Конец фильма, или гипсовый трубач* by Yuriy Polyakov.

word-formation, function, neologism, nonce-word, cognitive-discursive approach

V slovenskem in ruskem jezikoslovju so v rabi različni pristopi k proučevanju besedotvorja. V slovenskem jezikoslovju se trenutno uporablja *skladenjsko besedotvorje*, ki ga lahko najdemo v delih Ade Vidovič Muha (2011). Tovrstni pristop, ki izhaja iz preučevanja razmerij med skladnjo in besedotvornjem, najdemo tudi v ruskem jezikoslovju; omenimo dela Ginzburga (1979). Danes pa se v raziskavah vse pogosteje uporabljata dva druga pristopa – *funkcijski* (ali *komunikativni*) ter *kognitivni pristop*. Temeljita na dveh glavnih nalogah jezika, da je jezik orodje komunikacije in vedenja.

Funkcijsko besedotvorje določa, katere funkcije imajo lahko besedotvorna sredstva. Te funkcije lahko opišemo na tri poglobitve načine. Prvi način je, da razčlenimo funkcije besedotvornih sredstev v širšem kontekstu jezikovnih funkcij, da ugotovimo, kako različna besedotvorna sredstva opravljajo neko

funkcijo jezika (gl. dela Кильдибекова 1997; Найден 2001; Резанова 1996; Хажиева 2006 idr.). Drugi način je, da opišemo funkcije besedotvornih sredstev v zgradbi besedila (gl. dela Баталов 2004; Блинова 1987; Земская 1992, 2007; Кубрякова 2004; Снежкова 2000; Швед 1985 idr.). Tretji način opisovanja funkcij besedotvornih sredstev je, da se opredeli, katero funkcijo izpolnjuje besedotvorje glede na komunikacijsko namero govorca. Tovrstne funkcije so opisane v delih Jelene Zemske, ki je predlagala, da bi razlikovali šest funkcij: nominativno (poimenovalno), konstruktivno, zgoščevalno, stilistično, ekspresivno in igrivo (Земская 1992: 8–12, 2007: 186).

Drugi pristop k preučevanju besedotvorja, ki se je uveljavil v zadnjih letih, je *kognitivni pristop* (gl. dela Кубрякова 2004; Петрухина 2002 idr.). Jezik opravlja kognitivno funkcijo, ker služi kot orodje misli, kot

sredstvo za pridobivanje, skladiščenje in prenos informacij. Ko s kognitivnega vidika opisujemo besedotvorje, ugotavljamo, kakšno vlogo igrajo besedotvorna sredstva v obdelovanju vedenja o svetu.

Ugledna ruska raziskovalka E. S. Kubrjakova (2004: 406) meni, da je najobetavnejša smer v preučevanju besedotvorja spoj funkcionalnega vidika s kognitivnim, se pravi *kognitivno-diskurzivni pristop*. Pri tem se opira na zamisel, da sta komunikativna in kognitivna funkcija med seboj povezani in odvisni. V tem primeru jezik razumemo kot kognitivni proces, ki se izvaja v komunikativnih dejavnostih in ki ga omogočajo posebne kognitivne zgradbe in mehanizmi v človeških možganih (prav tam).

V tem članku s kognitivnega vidika opisujem šest funkcij besedotvornih sredstev, da bi pokazala, kako kognitivno-diskurzivni pristop deluje v ruskem in slovenskem besedotvorju. Primeri ruskih tvorjenk so vzeti iz sodobne umetniške proze oziroma iz romana Jurija Poljakova *Konec filma ali mavčni trobentač* (Конец фильма, или Гипсовый трубач), slovenski primeri pa so neologizmi iz *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* (če ni označeno drugače).

Nominativna funkcija

Ko govorimo o funkcijah tvorjenk, moramo upoštevati, da so za izvajanje komunikacije potrebne tri vrste vedenja: vedenje o svetu, jeziku in okoliščinah govora (Kubrjakova 2004: 406–407). Na primer, za opravljanje nominativne funkcije sta značilna po eni strani vedenje o svetu (ločujemo in imenujemo nove strukture vedenja), po drugi strani pa znanje o jeziku (med tvorjenjem nove tvorjenke uporabljamo v jeziku že obstoječa besedotvorna sredstva) (prav tam).

Z vidika nekaterih funkcijskih raziskav omenimo vsaj dve skupini novih tvorjenk, ki izpolnjujeta nominativno funkcijo (Земская 1992: 175). V prvi skupini so tvorjenke, ki imenujejo objekt (v širšem pomenu) zunaj-jezikovne realnosti, ki še nima enobesednega

poimenovanja v jeziku. Na primer, nova izpeljanka *крузник* (< *круз* 'križarjenje') izraža pomen, za katerega v ruskem jeziku ni ene besede: 'človek, ki gre na križarjenje'. Na isti način zapolnjujeta poimenovalno praznino slovenska neologizma *priključnina* (< *priključiti*) in *garažnina* (< *garaža*). V drugo skupino sodijo nove tvorjenke, ki samo natančneje določajo pomen obstoječe besede in poimenujejo objekt (v širšem pomenu) na drugačen način. Na primer, avtorska tvorjenka *недохомосапиенс* (< *хомо сапиенс* 'homo sapiens') spominja na besedo *недочеловек*, ki pomeni 'drugorazredni človek'. Novotvorjenka *недохомосапиенс* prinaša biološki pomen, poudarja, da gre za živo bitje, ki je na nižji evolucijski stopnji kot homo sapiens. Slovenska novotvorjenka *gejevstvo* je manj uradna sopomenka besede *homoseksualnost*, ki je zabeležena v SSKJ in ki jo lahko najdemo tudi v *Slovenskem medicinskem e-slovarju*. Kakor kaže korpus Gigafida, se tvorjenka *homoseksualnost* pojavlja večinoma v časopisih (1655 primerov), medtem ko se beseda *gejevstvo* najpogosteje uporablja na internetu (29 primerov) in v revijah (27 primerov). Sklepamo lahko, da je novotvorjenka *gejevstvo* nastala kot pogovorni sinonim obstoječe besede *homoseksualnost* in omogoča, da se izognemo medicinskemu vidiku omenjenega pojma.

Lahko rečemo, da s kognitivnega vidika ni velike razlike med tema dvema skupinama tvorjenk, saj v obeh primerih poimenovanje dobi določena skupina konceptov, ki ga prej ni imela, in na ta način postane del jezikovne slike sveta. Dolge in kompleksne kognitivne strukture nadomesti jezikovni znak, kar olajša miselne procese (Kubrjakova 2004: 421).

Konstruktivna funkcija

Nekatere tvorjenke opravljajo diskurzivne funkcije. Take tvorjenke izpolnjujejo konstruktivno funkcijo, njihov namen pa je, da izrazijo čim več informacij s pomočjo minimalne količine sredstev (Kubrjakova 2004: 421) in

poenostavijo zgradbo povedi. To funkcijo pogosto opravljajo sintaktične tvorjenke (po Kuryłowiczu). V primeru *она стала отчаянно защищать свою нецелованность* lahko avtor zaradi sintaktične izpeljanke *нецелованность* (< *нецелованный* 'nepoljubljeni') uporabi enostavno poved namesto večstavčne povedi: *Она стала отчаянно защищать то, что она нецелованная* ('to, da ni poljubljena'). Konstruktivno funkcijo opravlja tudi izpeljanka *žuriranje* (< *žurirati*) v naslednjem primeru: *била је znana по žuriranju* (SNB: 407); brez sintaktične tvorjenke bi morali uporabiti večstavčno poved: *била је znana по тем, да је žurала*.

Zgoščevalna funkcija

Zgoščevalna funkcija besedotvornih sredstev služi skrajšanju obstoječih jezikovnih enot (Земская 1992: 9) ter ima nekatere lastnosti konstruktivne in nominativne funkcije: kot konstruktivna funkcija minimizira jezikovna sredstva, ki jih uporablja govorec (v širšem pomenu) v govornem dejanju, zaradi česar tudi olajša miselne procese kot nominativna funkcija. Zgoščevalno funkcijo v slovenskem jeziku izpolnjujejo, na primer, tako imenovane e-tvorjenke, ki so nastale zaradi skrajšanja besednih zvez s pridevnikom *elektronski*: *e-pošta* (< *elektronska pošta*), *e-konferenca* (< *elektronska konferenca*), *e-varuška* (< *elektronska varuška*) itn.

V sodobni ruski prozi pogosto ena tvorjenka opravlja zgoščevalno in sočasno igrivo funkcijo. Na primer, kratica *МОПС* ne pomeni samo *Международная община писателей и сценаристов*, ampak spominja tudi na netvorjeno besedo, ki označuje vrsto psa: *монс*.

Ekspresivna funkcija

Tvorjenka, ki opravlja ekspresivno funkcijo, je nastala zaradi izražanja subjektivnega odnosa govorca, njegove ocene objekta ali naslovljenca govora (Земская 1992: 9). Na primer, izpeljanka *starčica* (< *starka*) ima

ljubkovalni pomen in izraža pozitiven odnos govorca do določene starejše gospe.

Za razumevanje ekspresivne funkcije je pogosto značilno vedenje okoliščin govora, zaradi katerih lahko isto besedotvorno sredstvo izraža različno oceno. Na primer, izpeljanki *сделочка* (< *сделка* 'posel') in *завещаньице* (< *завещание* 'oporoča') bi lahko imeli v različnih kontekstih direktni pomanjševalni, ljubkovalni ali ironični pomen. V romanu Poljakova *Konec filma ali mavčni trobentač* pravnik vpraša svojo novo stranko: *»Что тут у нас [...]? Сделочка или завещаньице?»* V ruščini se v pogovoru s stranko pogosto uporabljajo pomanjševalnice zaradi učinka poudarjene vljudnosti (Русская грамматика: §413). Brez sobesedila pa v navedenem primeru ne bi bilo jasno, katero subjektivno oceno imata tvorjenki.

Stilistična funkcija

Stilistično funkcijo v njeni najčistejši obliki opravlja tvorjenka, ki se razlikuje od svoje motivirajoče besede samo po stilni zaznamovanosti (Земская 1992: 9). Na primer, pogovorna, torej stilno zaznamovana tvorjenka *diskač* je nastala iz nevtralne besede *дискотека*. V sodobni ruski prozi je skoraj vsaka nova avtorska tvorjenka stilno zaznamovana (*круиз* > pog. *круизник*, *хомо сапиенс* > pog. *недохомосапиенс*, *завещание* > pog. *завещаньице*, *сделка* > pog. *сделочка* itn.).

Če razumemo funkcijo kot cilj, gre v pogovornem jeziku v podobnih primerih verjetno za nenameren stilni učinek (Гак 1998: 180), saj se govorec pogosto ne zaveda, da tvori stilno zaznamovano besedo, tega ne počne namerno. Nasprotno pa v kakovostni sodobni prozi avtor skuje vsako priložnostno tvorjenko z določenim namenom, z njo želi doseči cilj: stilno raznovrstnost in večjo izrazitost svoje proze. V sodobni prozi lahko v podobnih primerih verjetno govorimo o stilistični funkciji kot o drugotni funkciji tvorjenke.

Igriva funkcija

Preden bomo spregovorili o igrivi funkciji, je nujno povedati nekaj besed o inferenci. Inferenca je kognitivna operacija, ki človeku omogoča, da preseže dobresedni pomen jezikovnih enot, da lahko vidi več kot samo skupnost pomenov posameznih delov jezikovne oblike; je logični zaključek, ki temelji na določenih jezikovnih oblikah (Кубрякова 2004: 411).

Brez inference, ki je povezana z znanjem o jeziku, s poznavanjem besedotvornih modelov, človek ne bi mogel razumeti pomena tvorjenk, ki jih prvič vidi ali sliši. Včasih nam pri ugotavljanju natančnega pomena tvorjenke pomaga inferenca, ki temelji na vedenju o kontekstu (prav tam: 402), o okoliščinah govora. Na primer, brez konteksta ne bi bil razumljiv pomen prej omenjenih tvorjenk *сделочка* in *завещаныице*.

Tudi tvorjenje in razumevanje tvorjenk, ki opravljajo igrivo funkcijo, ni mogoče brez inference (prav tam: 414). Inferenca, ki je povezana s poznavanjem kulturnih okoliščin, omogoča razumevanje tvorjenke *vesoljeplovstvo*. Tvorjenko si je izmislil Miha Remec v znanstvenofantastičnem romanu *Iksia* in je kalk prevzete zloženske *kozmonavtika* (Logar 2003: 91). Če pomislimo na slovensko jezikovno politiko, na to, da je danes v slovenskem jeziku veliko podobnih kalkov (na primer, *opekač* – *toaster*, *tiskalnik* – *printer* itn.), potem lahko jemljemo novo tvorjenko kot namig nanje, kot šalo. Inferenca, ki temelji na znanju o jeziku (poznavanju jezika in jezikovnih navad govorcev), pa omogoča razumevanje jezikovne igre *нослица* (< *носол* 'veleposlanik'). Avtorska izpeljanka *нослица* ne pomeni samo 'veleposlanica' in zapolnjevanje poimenovalne praznine, ampak spominja tudi na pogovorno besedo *ослица* 'oslica', ki jo lahko uporabimo, ko govorimo o neumni in trmasti ženski.

Prispevek prikazuje samo nekatere možnosti proučevanja slovenskega in ruskega besedotvorja z diskurzivno-kognitivnega vidika.

Pristop lahko dá zelo zanimive in pomembne rezultate ter dopolnjuje druge pristope k proučevanju besedotvorja, kar omogoča celovit opis funkcij tvorjenk, proučevanje posebnosti izvajanja funkcij in njihove interakcije, skupaj z analizo tega, katera besedotvorna sredstva in kateri besedotvorni tipi najpogosteje opravljajo določeno funkcijo v tem ali drugem jeziku.

Literatura

- БАТАЛОВ, Олег Геннадьевич, 2004: Когнитивно-функциональный аспект окказионального словообразования в художественном тексте: дисс. ... кандидата филол. наук. Нижний Новгород: Нижегород. гос. лингвист. ун-т им. Н.А. Добролюбова.
- BIZJAK KONČAR, Aleksandra, SNOJ, Marko (ur.), 2013: *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- БЛИНОВА, Ольга Иосифовна, 1987: Мотивационно связанные слова на газетной полосе. Марина Николаевна Яценецкая (ur.): *Номинативные единицы языка и их функционирование*. Кемерово: Кемеровский гос. ун-т. 66–75.
- ГАК, Владимир Григорьевич, 1998: *Языковые преобразования*. Москва: Шк. «Яз. рус. культуры».
- Gigafida, Korpus slovenskega jezika*: www.gigafida.net.
- ГИНЗБУРГ, Ефим Лейзерович, 1979: *Словообразование и синтаксис*. Москва: Наука.
- ХАЖИЕВА, Зия Рашитовна, 2006: Функциональный аспект словообразовательных типов имен существительных (на материале русского и башкирского языков). Уфа: РИЦ БашГУ.
- КИЛЬДИБЕКОВА, Танзиля Асхатовна, 1997: Функциональное словообразование русского языка. Уфа: БГУ.
- КУБРЯКОВА, Елена Самойловна, 2004: Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва: Яз. славян. культуры.
- КУРИЛОВИЧ, Ежи, 1962: *Очерки по лингвистике*. Москва: Изд-во иностр. лит.

- LOGAR, Nataša, 2003: *Besedotvorna stilistika. Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- НАЙДЕН, Евгения Владимировна, 2001: *Функции мотивационно связанных слов в народно-разговорной речи: На диалектном материале: дисс. ... кандидата филол. наук*. Томск: Том. гос. ун-т.
- ПЕТРУХИНА, Елена Васильевна, 2002: *О производном слове в русском языке с когнитивной точки зрения*. В. А. Виноградов (иг.): *С любовью к языку*. Сб. науч. тр. Посвящ. Елене Самойловне Кубряковой. Москва, Воронеж: ИЯ РАН, Воронеж. гос. ун-т. 206–212.
- ПОЛЯКОВ, Юрий, 2012: *Конец фильма, или Гипсовый трубач*. Москва: АСТ.
- РЕМЕС, Miha, 2001: *Iksia ali slovo živostrojnega človeka*. Maribor: Obzorja.
- РЕЗАНОВА, Зоя Ивановна, 1996: *Функциональный аспект словообразования: Русское производное имя*. Томск: Изд-во Том. ун-та.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>.
- Slovenski medicinski e-slovar*. <http://lsm1.amebis.si/lsmeds/lokvir.aspx>.
- СНЕЖКОВА, Ирина Анатольевна, 2000: *Функции словообразовательных конструкций в художественном тексте: На материале новеллы Т. Манна «Марио и волшебник»: диссертация ... кандидата филологических наук*. Хабаровск: Хабар. гос. пед. ун-т.
- ШВЕД, В. И., 1985: *Словообразование и текстообразование (На материале современного немецкого языка)*. Вопросы языкознания 4. 115–121.
- ШВЕДОВА, Наталия Юльевна (иг.), 1980: *Русская грамматика*. Том 1. Москва: Наука.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ЗЕМСКАЯ, Елена Андреевна, 1992: *Словообразование как деятельность*. Москва: Наука.
- ЗЕМСКАЯ, Елена Андреевна, 2007: *Игровое словообразование*. Е. А. Земская (иг.): *Язык в движении: к 70-летию Л.П. Крысина*. Москва: Яз. славян. культуры. 186–193.

FUNKCIONALNA RASLOJENOST LINGVOMETODIČKIH PREDLOŽAKA U (HRVATSKIM I SLOVENSKIM) GIMNAZIJSKIM UDŽBENICIMA IZ MATERINSKOG JEZIKA

Mirjana Benjak, Marko Ljubešić
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pulj

UDK 81'242:373.54:371.671(497.5+497.4)

Na osnovi rezultata primerjalne analize jezikovnodidaktičnega besedila (kot enega od didaktičnih instrumentarijev) v gimnazijskih učbenikih za materni jezik so izpeljani sklepi o aktualnem konceptu učenja in preučevanja materne jezika. Glede na sodoben koncept pouka jezika, ki temelji na načelih jezikovnega in kulturnega sporazumevanja (evropski jezikovni listovnik), se izpostavi, da je v učbenike nujno vključiti jezikovnodidaktična besedila vseh funkcijskih zvrsti knjižnega jezika.

jezikovnodidaktično besedilo, primerjalna analiza, jezikovno in kulturno sporazumevanje

Based on the results of the comparative analysis of linguistic-didactic templates (as one didactic instrument) in mother tongue high school textbooks, some conclusions are offered about the current conception of teaching and learning the mother tongue. The modern approach to language teaching, based on the principles of linguistic and cultural communication (European Language Portfolio), points to the need to introduce in textbooks linguistic-didactic templates of all functional styles of the standard language.

linguistic-didactic template, comparative analysis, linguistic and cultural communication

1 Svrhe i zadaće nastave materinskog jezika u gimnaziji

U preambuli Nastavnog programa za gimnazije (u nastavku NPH)¹ čitamo da su, između ostalog, svrhe nastave Hrvatskoga jezika (kao nastavnoga predmeta)² »steći spoznaje o hrvatskome jeziku kao sredstvu priopćavanja i umjetničkoga izražavanja [...], steći jezično znanje, jezičnu kulturu i sposobnosti za porabu hrvatskoga jezika u svim tekstovnim vrstama, funkcionalnim stilovima i priopćajnim sredstvima.« (NPH 1995: 151) Te se svrhe postižu ostvarivanjem ovih zadaća: »upoznati sustav hrvatskoga jezika na fonološkoj, gramatičkoj (morfološkoj, sintaktičnoj), leksičkoj, pravogovornoj i pravopisnoj razini.« (NPH 1995: 152) Prema

Obvezatnom programu jezični su sadržaji programirani na način da se u 1. razredu poučava fonetika, u 2. morfologija, u 3. sintaksa te u 4. leksikologija, a sadržaji iz povijesti jezika provlače se kroz sva četiri razreda. Već i na temelju ovog šturog navođenja jezičnih sadržaja može se zaključiti da će se svrha nastave, koja govori o tome da će učenici »steći [...] sposobnosti za porabu hrvatskoga jezika u svim tekstovnim vrstama, funkcionalnim stilovima i priopćajnim sredstvima« (NPH 1995: 151) teško ostvariti. Naime, bez obzira na proklamirane ciljeve i svrhe, u hrvatskim je osnovnim i srednjim školama još uvijek nastava jezika prvenstveno usmjerena ka usvajanju gramatičke, a ne komunikacijske razine jezika. Posljedica

1 Nastavni programi za hrvatski jezik, povijest i etiku u srednjim školama Hrvatske, Posebno izdanje, br. 2, 1. VIII. 1995, Školske novine, Zagreb.

2 Kako je navedeno u Programu, »nastavni predmet Hrvatski jezik obuhvaća tri nastavna područja: a) Hrvatski jezik, b) Hrvatsku i svjetsku književnost i c) Jezično izražavanje«.

takva pristupa očituje se u činjenici da se završeni osnovnoškolci i srednjoškolci u Hrvatskoj ne snalaze u upotrebi različitih funkcionalnih stilova hrvatskoga standardnog jezika, odnosno da ih nastava materinskog jezika nije u dovoljnoj mjeri učinila komunikacijski kompetentnima. Jedan se od razloga takva stanja može pronaći u položaju područja Jezično izražavanje u nastavnoj praksi. Naime, zbog preopširnog programa Hrvatskoga jezika (kao predmeta), primijećeno je da se nastava izražavanja provodi sporadično i nesustavno (ona se najčešće svodi na pisanje i ispravljanje školskih zadaća).³ Znamo li da su za nastavu materinskog jezika jednako važne »jezična kompetencija (poznavanje sustava na svim jezičnim razinama: od gramatičke i leksičke do pravopisne i pravogovorne te tekstne) i pragmatička kompetencija (upotreba jezičnih pravila u 'praksi' čiji su rezultat različite vrste tekstova« (Benjak, Požgaj Hadži 2008: 55), tada ne možemo biti zadovoljni s nastavom materinskog jezika u hrvatskim srednjim školama (gimnazijama).

Kurikul Slovenskog jezika za gimnazije (Učni načrt, Slovenščina – u nastavku NPS)⁴ predviđa ukupno 560 sati nastave tijekom četverogodišnjeg gimnazijskog obrazovanja. Kod opisa Slovenskog jezika kao materinskog/prvog jezika i jezika nacionalnih manjina/drugog jezika, stoji: »Učenici se osposobljavaju za učinkovitu govornu i pisanu komunikaciju na slovenskom jeziku, razvijaju svijest o značaju materinskog jezika, o slovenskom jeziku kao nacionalnom i službenom jeziku, o njegovu položaju u EU i o njegovoj raširenosti na svim područjima javnog i privatnog života.« (NPS 2008: 5),⁵ čime se jasno naglašava kako nastava slovenskog jezika treba biti usmjerena ka upoznavanju svih funkcionalnih stilova standardnog jezika. Kurikul nastavu Slovenskoga

jezika dijeli na jezični i književni dio s podjednakom zastupljenošću po čemu se razlikuje od hrvatskoga u kojem pretežu književni sadržaji. Što se tiče nastave jezika, u hrvatskom je nastavnom programu naglasak stavljen (u 1, 2, i 3. razredu)⁶ na nastavu gramatike (fonologije, morfologije, sintakse) dok je u slovenskom slovenskom kurikulumu jezikoslovna materija u potpunosti zamijenjena nastvom jezičnog izražavanja, podijeljenom na tematske cjeline, u vertikalno-spiralnom slijedu, tako da se svaka navedena tema proteže kroz sve četiri godine učenja. Tako se u slovenskom kurikulumu pojavljuju ove tematske cjeline:

- oblikovanje i razvijanje svijesti o jeziku, narodu i državi,
- razvijanje sposobnosti javnog govorenja,
- razvijanje tvorbene, sklonidbene, pravogovorne, pravopisne i gramatičke sposobnosti kao i sposobnosti neverbalne komunikacije,
- razvijanje metajezičnih sposobnosti.⁷ (NPS 2008)

Među očekivanim ishodima slovenskog kurikula navedno je kako učenik treba biti osposobljen za pisanje »učinkovitih, prikladnih, razumljivih i pravilnih tekstova svih vrsta« (NPS 2008: 32) te da u sklopu metajezičnih ishoda zna »stručnim izrazom nazvati vrstu određenog teksta« (NPS 2008: 35) kao i »značajke određene tekstne vrste« (NPS 2008: 35).

2 Udžbenik – stručno-metodičko djelo

Bez obzira na to što se u posljednje vrijeme govori o ulozi računala i informatike u obrazovanju, ne možemo se ne složiti s tvrdnjom da »stari« udžbenik i dalje ima važno mjesto u odgojno-obrazovnom procesu. Ono što udžbenik razlikuje od svih

³ O tome svjedoči i činjenica da nema udžbenika iz nastave izražavanja.

⁴ Učni načrt, Slovenščina, gimnazija (splošna, klasična, strokovna), http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/ss/programi/2008/Gimnazije/UN_SLOVENSČINA_gimn.pdf.

⁵ Sa slovenskog preveli M. B. i M. Lj.

⁶ U 4. razredu predviđena je obrada leksikologije.

⁷ Preveli M. B. i M. Lj.

ostalih knjiga jest oblikovanje njegova sadržaja (propisanog određenim nastavnim programom/kurikulumom) prema zahtjevima didaktičkog prijenosa. Znanstvena se matrica prenosi u didaktičku na temelju spoznajne teorije učenja, teorije recepcije, teorije komunikacije i teorije stvaralaštva, što omogućuje uspješnu recepciju znanstvenih sadržaja, njihovu analizu, razumijevanje i tumačenje. Iako pri njegovu sastavljanju ne bi smjela biti smetnuta s uma činjenica da je udžbenik stručno-metodičko djelo namijenjeno učniku, nerijetko se događa da je njegovim autorima bitnija količina sadržajnih činjenica i podataka pa zapostavljaju kognitivne mogućnosti učenika pojedinog uzrasta te ga »stavljaju u pasivnu ulogu primatelja informacija, koje mu često puta zbog brojnosti i načina na koji su predstavljene postaju nedostupnima« (Kovačević 2003: 41). Osobito je to vidljivo u hrvatskim gimnazijskim udžbenicima za materinski jezik, u kojima je, na temelju prisutnog metodičkog instrumentarija, uočljiva zapostavljenost komunikacije učenika/recipijenta s jezičnoznanstvenim porukama. U svladavanju znanstvenih poruka (pojmova, podataka, definicija, zakonitosti, teorija i dr.) u učeniku se pokreću različiti intelektualni procesi (od pamćenja i zapažanja do analize i uspoređivanja te zaključivanja). Učeniku bi pri složenom ovladavanju jezičnim gradivom trebao prije svega pomoći raznoliki metodički instrumentarij – od onog koji ga motivira i uvjetuje recepciju preko instrumentarija koji omogućuje razumijevanje, analizu i tumačenje sadržaja do instrumentarija koji potiče učenika na samostalan, istraživački i stvaralački rad.

3 Lingvometodički predložak – nezaobilazan metodički instrumentarij

U tradiciji je hrvatskih i slovenskih jezičnih udžbenika da se jezične pojave najavljuju, interpretiraju i usvajaju na tzv. (lingvo)metodičkom predlošku. To je »izvorni tekst čijom se analizom postižu kognitivni

ciljevi i pojmovi iz nastavnog programa. [...] U nastavi jezika to može biti pogodan književni tekst ili pak posebno napisan tekst ili didaktički strip, zasićen nekom jezičnom pojavom čijom analizom učenici tu pojavu upoznaju.« (Bežen, Budinski, Kolar Bellege 2012: 10) Mi bismo tu definiciju proširili u smislu onih predložaka koji pripadaju izvornim i/ili priređenim tekstovima svih funkcionalnih stilova. Lingvometodički predložak jedan je od metodičkih instrumentarija koji ima različitu svrhu u nastavi jezika: od motivacijske i recepcijske preko omogućavanja razumijevanja, proučavanja, usvajanja i provjeravanja jezičnoga gradiva.

3.1 Vrste lingvometodičkih tekstova u udžbenicima

Lingvometodički se predložak može, kao i svaki drugi metodički instrumentarij, podijeliti prema metodičkoj svrsi (namjeni) ovisno o tome motivira li za usvajanje jezičnih sadržaja ili je u svrsi recepcije jezičnih sadržaja, omogućuje li razumijevanje, analizu i tumačenje sadržaja te potiče li, organizira, razvija i provjerava (vrednuje) različite oblike samostalnog, stvaralačkog rada učenika. S obzirom na organizaciju oblika nastave lingvometodički predložak može biti namijenjen individualnom radu, radu u paru ili grupnom radu učenika. Osim toga on može biti napisan različitim funkcionalnim stilovima standardnoga jezika. U ovom smo se istraživanju opredijelili za podjelu funkcionalnih stilova koju predlaže Josip Silić: književnoumjetnički, znanstveni, administrativni, novinarsko-publicistički i razgovorni stil (Silić 2006).

3.2 Hrvatski udžbenici

Lingvometodički predlošci u hrvatskim udžbenicima⁸ analizirani su na metodičkoj i funkcionalno-stilskoj osnovi. U predgovoru svakog od analiziranih udžbenika autorica objašnjava koncepciju udžbenika prema kojoj uvodni zadatak »pomaže smjestiti jezični

⁸ Za potrebe istraživanja odabrani su udžbenici *Fon-Fon* autorice Dragice Dujmović - Markusi u izdanju Profil Internationala iz Zagreba (v. Izvori).

sadržaj u svakodnevicu, a služi i kao predložak na kojem ponavljaju poznate jezične sadržaje ili uočavaju nepoznate.« (Dujmović - Markusi 2012: 5)

Lingvometodički predložak u većini se udžbeničkih jedinica uglavnom pojavljuje sa svrhom (namjenom) razumijevanja određenih jezičnih činjenica, zatim analize i tumačenja novousvojenih sadržaja te za poticanje, razvijanje, organiziranje i provjeravanje (vrednovanje) različitih oblika samostalnog, stvaralačkog rada učenika. Namijenjen je individualnom radu, a s obzirom na stilsku pripadnost dominantni su predlošci književnomjetničkog stila. Lingvometodički predlošci administrativnog, novinarsko-publicističkog i razgovornog stila pojavljuju se u rijetkim slučajevima, odnosno u slučajevima kad je naslovom udžbeničke jedinice predviđena obrada gradiva određenog funkcionalnog stila. Lingvometodički predlošci znanstvenoga stila u potpunosti su zanemareni.⁹ Ovakav izbor lingvometodičkih predložaka u udžbenicima sigurno nije na tragu ostvarenja onih svrha nastave materinskog jezika proklamiranih u nastavnom programu koje se odnose na osposobljavanje učenika za upotrebu jezika u svim funkcionalnim stilovima.

3.3. Slovenski udžbenici

U slovenskim se udžbenicima¹⁰ na samome početku pojavljuje legenda koja učenike upućuje na različite aktivnosti, a kako uz udžbenik redovito dolazi i DVD izdanje, određene udžbeničke jedinice upućuju na slušanje/gledanje DVD-a. Navedena je također korelacija s nastavom književnosti i s drugim nastavnim predmetima. U udžbenicima su dominantne teme iz jezičnog izražavanja, što je i određeno kurikulumom, a jezične su teme samo uključene u nj. Prema metodičkoj svrsi (namjeni) uglavnom su

prisutni lingvometodički predlošci koji motiviraju učenike, ali i oni za samostalno usvajanje novih pojmova, definicija, teorija i podataka. Prema organizacijskom kriteriju slovenski lingvometodički predlošci predviđeni su za individualni rad učenika iako se u većini slučajeva predložak može prilagoditi radu u paru i(li) grupama. Analizom funkcionalno-stilske pripadnosti lingvometodičkih predložaka utvrđeno je da su zastupljeni svi stilovi jezika (književnomjetnički, znanstveni, administrativni, novinsko-publicistički i razgovorni), što će učenicima omogućiti usvajanje svih funkcionalnih stilova slovenskoga standardnog jezika.

4 Zaključak

Poučavanje jezika u hrvatskom i slovenskom srednjoškolskom/gimnazijskom sustavu različito je po svojoj koncepcijskoj strukturi, što je vidljivo već u karakteru nastavnih programa/kurikula. Hrvatski nastavni program za predmet Hrvatski jezik podijeljen je na tri područja: nastavu hrvatske i svjetske književnosti (kojoj pripada najveći fond sati), nastavu jezika i nastavu izražavanja (za koju do danas ne postoje udžbenici, a provodi se nesustavno i sporadično). Slovenski kurikulum donosi sadržaje s područja književnosti i jezika (s podjednakim fondom sati). Dok je u nastavi hrvatskoga jezika naglasak na usvajanju (prvenstveno teorijskih) jezičnih činjenica, slovenski školski sustav naglasak stavlja na nastavu jezičnog izražavanja, a teorijsko znanje o gramatičkim disciplinama (fonetici, fonologiji, morfologiji i sintaksi) izostaje.

Shodno programskim koncepcijama, hrvatski su udžbenici prvenstveno usmjereni k nastavi jezika (s dijelovima namijenjenima povijesti jezika, dijalektologiji i jezičnom izražavanju), a slovenski nastavu jezika zanemaruju uključujući je u udžbeničke jedinice iz jezičnog izražavanja.

⁹ I u osnovnoškolskim je hrvatskim udžbenicima lingvometodički predložak redovito književnomjetničkog stila, o čemu svjedoči istraživanje Katarine Aladrović (v. Aladrović 2009: 45–55).

¹⁰ Za potrebe ovoga istraživanja odabrani su udžbenici *Slovenščina – z besedo do besede, učbenik za slovenščino – jezik*, autorica: Jerce Vogel, Silve Kastelic, Jane Ozimek i Marjane Hodak u izdanju Mladinske knjige iz Ljubljane (v. Izvori).

Tablica 1: Komparativna usporedba lingvometodičkih predložaka u hrvatskim i slovenskim udžbenicima iz materinskog jezika

ODREDNICE	UDŽBENICI	
	HRVATSKI	SLOVENSKI
Odnos nastave jezika i jezičnog izražavanja	<ul style="list-style-type: none"> – gradivo tematski podijeljeno na jezik, jezično izražavanje, dijalektologiju i povijest jezika – naglasak na gradivu iz fonetike i fonologije u 1. razredu, morfologije u 2, sintakse u 3. te leksikologije u 4. razredu – nastava jezičnog izražavanja svodi se na upoznavanje govornih i pisanih vrsta komunikacije – prvenstveno s teorijskog aspekta 	<ul style="list-style-type: none"> – usmjerenost k nastavi jezičnog izražavanja – zanemaren jezični dio – ne usvajaju se lingvističke pojave – svrha im je razvijanje komunikacijske kompetencije
Vrste lingvometodičkih predložaka prema metodičkoj namjeni	<ul style="list-style-type: none"> – dominantni su predlošci namijenjeni razumijevanju, analizi i tumačenju sadržaja – pojavljuju se i predlošci namijenjeni poticanju, razvijanju, organiziranju i provjeravanju (vrednovanju) različitih oblika samostalnog, stvaralačkog rada učenika – nedostaju predlošci motivirajućeg karaktera 	<ul style="list-style-type: none"> – svrha je predložaka motiviranje za usvajanje i recepciju jezičnoizražajnih sadržaja – predlošci koji omogućuju proučavanje jezičnoizražajnih sadržaja i usvajanje pojmova, definicija, teorija i podataka
Vrste lingvometodičkih predložaka prema organizacijskom kriteriju	<ul style="list-style-type: none"> – namijenjeni individualnom učeničkom radu 	<ul style="list-style-type: none"> – namijenjeni individualnom radu s mogućnošću prilagodbe za rad u paru i(li) grupnom radu
Vrste lingvometodičkih predložaka prema funkcionalnom stilu	<ul style="list-style-type: none"> – dominantni su predlošci književnoumjetničkog stila, dok su predlošci znanstvenog, administrativnog, novinarsko-publicističkog i razgovornog stila prisutni jedino kao ilustracija tema iz jezičnog izražavanja pri obradi funkcionalnih stilova – izostanak predložaka znanstvenog stila 	<ul style="list-style-type: none"> – u lingvometodičkim predlošcima zastupljeni su svi funkcionalni stilovi

Koliko su lingvometodički predlošci kao sastavni dio metodičkog instrumentarija usmjereni k ostvarenju programski zadanih ciljeva i svrha nastave jezika pokazala je njihova metodička i funkcionalno-stilska analiza. S metodičkog aspekta, lingvometodički predlošci u hrvatskim udžbenicima u svrsi su razumijevanja, analize i tumačenja sadržaja dok su slovenski udžbenici u svrsi motiviranja, proučavanja i usvajanja novih sadržaja. U oba je slučaja riječ o lingvometodičkim predlošcima koji prema organizacijskom

kriteriju spadaju u predloške namijenjene prvenstveno individualnom učeničkom radu. Analiza funkcionalno-stilske pripadnosti lingvometodičkih predložaka pokazala je da su u hrvatskim udžbenicima najzastupljeniji predlošci književnoumjetničkog stila dok se administrativni, novinarsko-publicistički i razgovorni stil pojavljuju jedino u slučajevima kada je udžbenička jedinica (redovito iz jezičnog izražavanja) vezana uz njihovu obradu. Predložaka znanstvenog stila uopće nema u analiziranim hrvatskim udžbenicima.

Analiza je pokazala da lingvometodički predlošci u slovenskim udžbenicima pripadaju svim funkcionalnim stilovima slovenskog standardnog jezika.

Poznato je da Evropski jezični portfolio predviđa poučavanje jezika zasnovano na načelima jezične i kulturne komunikacije. Naša je analiza udžbenika i lingvometodičkog predloška kao zanemarenog, ali bitnog metodičkog instrumentarija pokazala sljedeće: a) hrvatski autori nastavnih programa i udžbenika nisu promijenili metodičku paradigmu koja bi se oslanjala o zahtjeve Evropskog jezičnog portfolija – u hrvatskoj se srednjoj školi/gimnaziji previše gramatizira; b) slovenski su autori promijenili paradigmu, ali su otišli u drugu krajnost – u slovenskoj srednjoj školi/gimnaziji nastava jezika (u smislu svladavanja jezikoslovnih problema) potpuno je izostala. Možemo zaključiti da bi se valjalo kloniti svake isključivosti: u nastavi jezika potrebna je i gramatika i jezična komunikacija. Jer, uspješne jezične komunikacije (u svim funkcionalnim stilovima) i jezične kreativnosti nema bez razvijenog jezikoslovnog mišljenja. Tome može doprinijeti drukčije sastavljen udžbenik iz jezika u kojemu bi autori, vidjeli smo zbog kojih razloga, morali posvetiti veću pozornost izboru lingvometodičkih predložaka.

Literatura

ALADROVIĆ, Katarina, 2009: Udžbenici hrvatskog jezika i čitanke za osnovnu školu – izvor i poticaj poučavanja komunikacijske kompetencije. Višnja Pavičić Takač, Vesna Bagarić, Mario Brdar, Marija Omazić (ur.): *Lingvistika javne komunikacije: Komunikacija u nastavi i komunikacijska gramatika*. Osijek: HDPL i Filozofski fakultet u Osijeku.

BENJAK, Mirjana, POŽGAJ HADŽI, Vesna, 2008: Sprečavanje komunikacijskih smetnji u nastavi hrvatskoga jezika i književnosti. *Lahor* 5. 53–65.

BEŽEN, Ante, 2008: *Metodika – znanost o poučavanju nastavnog predmeta*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

BEŽEN, Ante, BUDINSKI, Vesna, KOLAR BILLEGE, Martina, 2012: *Što, zašto, kako u poučavanju hrvatskoga jezika*. Zagreb: Profil International.

KOVAČEVIĆ, Melita, 2003: Jezik udžbenika kao poticatelj komunikacijske kompetencije. Dunja Pavličević - Franić, Melita Kovačević (ur.): *Komunikacijska kompetencija u više-jezičnoj sredini II. Teorijska razmatranja, primjena*. Zagreb: Naklada Slap i Sveučilište u Zagrebu. 41–49.

ROSANDIĆ, Dragutin, 1993: *Novi metodički obzori*. Zagreb: Školske novine.

ROSANDIĆ, Dragutin, 2002: *Od slova do teksta i metateksta*. Zagreb: Profil International.

ROSANDIĆ, Dragutin, 2005: *Hrvatsko školstvo u okružju politike*. Zagreb: Školska knjiga.

SILIĆ, Josip, 2006: *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.

Izvori

DUJMOVIĆ - MARKUSI, Dragica, 2012a: *Fon-Fon 1, udžbenik hrvatskoga jezika za prvi razred gimnazije*. Zagreb: Profil.

DUJMOVIĆ - MARKUSI, Dragica, 2012b: *Fon-Fon 2, udžbenik hrvatskoga jezika za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil.

DUJMOVIĆ - MARKUSI, Dragica, 2012c: *Fon-Fon 3, udžbenik hrvatskoga jezika za treći razred gimnazije*. Zagreb: Profil.

DUJMOVIĆ - MARKUSI, Dragica, 2012č: *Fon-Fon 4, udžbenik hrvatskoga jezika za četvrti razred gimnazije*. Zagreb: Profil.

HODAK, Marjana, KASTELIC, Silva, VOGEL, Jerica, 2009: *Slovenščina 3, z besedo do besede*, učbenik za slovenščino – jezik. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Nastavni programi za hrvatski jezik, povijest i etiku u srednjim školama Hrvatske, Posebno izdanje, 1995. *Školske novine* VIII/2. Zagreb.

Učni načrt – Slovenščina, gimnazija (splošna, klasična, strokovna): http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/ss/programi/2008/Gimnazije/UN_SLOVENS_CINA_gimn.pdf.

VOGEL, Jerica, KASTELIC, Silva, HODAK, Marjana, 2008: *Slovenščina 2, z besedo do besede*, učbenik za slovenščino – jezik. Ljubljana: Mladinska knjiga.

VOGEL, Jerica, KASTELIC, Silva, OZIMEK, Jana, 2009: *Slovenščina 1, z besedo do besede*, učbenik za slovenščino – jezik. Ljubljana: Mladinska knjiga.

VOGEL, Jerica, HODAK, Marjana, KASTELIC, Silva, 2010: *Slovenščina 4, z besedo do besede*, učbenik za slovenščino – jezik. Ljubljana: Mladinska knjiga.

MLADI IN GOVORJENJE V ZBORNEM JEZIKU

Marja Bešter Turk

Pedagoška fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'271.1-053.6

V prispevku so predstavljeni rezultati ankete, v kateri je sodelovalo več kot 600 mladih. Odgovarjali so na vprašanja o rabi zbornega jezika pri ustnem sporočanju in o težavah, ki jih imajo pri tem, ter o svojem odnosu do zborne govorice.

zvrsti slovenskega jezika, raba zbornega jezika, ustno sporočanje, mladi, anketa

The paper discusses the results of a questionnaire completed by more than 600 young people. The questionnaire was concerned with the young people's use of the standard language in oral communication, the problems they perceive in this process, and their attitudes to the standard language.

variety of Slovene language, use of standard language, oral communication, young people, questionnaire

1 Uvod

V zadnjih letih najdemo v slovenski strokovni literaturi več raziskav o (pisnem) jeziku mladih, zlasti v povezavi z novimi/elektronskimi mediji. Manj pa imamo raziskav o tem, kako govorijo mladi, ko se znajdejo v javnih in uradnih govornih položajih. B. Pogorelec (1998: 57) je pred leti zapisala, da je pri mladih tudi za govorjeni jezik značilen »velik odklon od postulirane in načrtovane jezikovne podobe«. »Govorno nastopanje [jim] povzroča [...] veliko zadrego, nesproščenost in nevajenost tvorbe javnih govornih diskurzov pogosto pripisujejo normi zbornega (knjižnega) govora, ki se zdi mnogim odtujena od jezikovne vsakdanjosti.« (Prav tam: 61)

Znano je, da se zbornega jezika¹ ne naučimo kot materne jezika, temveč si ga pridobimo šele »z zavestnim prisvajanjem

(v šolah raznih vrst in stopenj, tudi v vrtcih)« (Toporišič 2000: 15), zato ima pri učenju knjižnega (zbornega) jezika najpomembnejšo vlogo šola. V šoli naj bi učenci/dijaki (v skladu z učnim načrtom) razvijali jezikovno zmožnost v knjižnem (zbornem) jeziku in si mdr. oblikovali tudi znanje o socialnih zvrsteh in okoliščinah njihove rabe. Učenje knjižnega (zbornega) jezika je zagotovo naporno; potrebno je veliko vaje in spodbud ter dobrega zgleda – od učitelja, ki obvlada knjižni (zborni) jezik in ga pri pouku (tudi govorno)² uporablja ter to pričakuje od učencev/dijakov oz. jih spodbuja k njegovi rabi.

2 Cilj raziskave

V raziskavi, katere rezultate predstavljamo v nadaljevanju, smo želeli na večjem

¹ Čeprav je bila že večkrat (Gruden 1976; Kržišnik 1998; Stabej 2003; Smole 2004; Tivadar 2004 idr.) izražena potreba po spremembi poimenovanja in delitve socialnih zvrsti slovenskega jezika, v tem prispevku ostajamo pri znani zvrstnostni teoriji (Toporišič 2000: 14), ki pozna nadzvrsti: knjižni in neknjižni jezik, knjižni pa se nato deli na zborni jezik in knjižni pogovorni jezik (kot manj strogo različico zbornega jezika). Zborni jezik predvsem pišemo in beremo (oz. deklamiramo), govorimo pa takrat, kadar govorno nastopamo pred »družbeno izoblikovan[im], tj. javn[im] (oficialn[im]) zborom poslušalcev« (prav tam: 15). Zavedamo se, da se zborni jezik pri govornem nastopanju (nekoliko) razlikuje od zapisanega zbornega jezika.

vzorcu preveriti, ali držijo prej omenjena opažanja. Cilj raziskave je ugotoviti,

- ali mladi danes kdaj govorijo zborna,
- v katerih okoliščinah govorijo zborna oz. zakaj ne govorijo zborna,
- ali jim ustno sporočanje v zbornem jeziku (v nadaljevanju: ZJ) povzroča težave in kako bi jih odpravili,
- kakšen odnos imajo do ustnega sporočanja v ZJ.

3 Metoda dela

V raziskavi je bila uporabljena opisna (deskriptivna) kavzalno-neeksperimentalna metoda empiričnega pedagoškega raziskovanja.

Vzorec je bil priložnostni. V raziskavi so sodelovali študentje 1. letnika razrednega pouka na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani od štud. l. 2007/2008 do 2012/2013, in sicer je od 725 vpisanih študentov na vprašanja odgovorilo 626 študentov (86,34 %). Vsi anketiranci so končali gimnazijo in opravili splošno maturo, saj je ta pogoj za vpis na pedagoško fakulteto, smer razredni pouk.

Študentom je bil pred začetnim predavanjem pri predmetu slovenski jezik I posredovan vprašalnik z osmimi vprašanji (zaprtga in odprtega tipa). Zagotovljena jim je bila anonimnost. Analizo odgovorov smo opravili s pomočjo opisne statistike s frekvenčnimi porazdelitvami. Vrnjene anketne vprašalnike smo analizirali ročno ter rezultate prikazali besedno in v obliki preglednic. Odgovore na odprta vprašanja smo razporedili v skupine, da bi odkrili njihove značilnosti.

2 Po mnenju O. Kunst Gnamuš (1992: 12) učitelj z uporabo knjižnega jezika povečuje družbeno razdaljo med seboj in učencem in prav to otežuje učenčev izrazno sproščenost in neposrednost. Tudi B. Pogorelec (1998: 63, op. 4) omenja odtujenost učitelja od učencev zaradi rabe knjižnega jezika: »Učitelji se [...] pri pouku različno odločijo za zborna oblika jezika, običajno ostajajo pri individualnih idiolektih s pokrajinskim pogovornim jezikom. Razlogi za to so različni, nedvomno je glavni v primanjkljaju jezikovne kompetence, pa tudi v pragmatični oceni govornega položaja, po kateri bi učiteljev zborni jezik učitelja dodatno odtujeval, postulirana norma pa ustvarjala dodatno polje šolske prisile.«

3 Ker niso bila ugotovljena odstopanja pri podatkih glede na posamezna študijska leta, jih tu in tudi v nadaljevanju ne navajamo.

4 Odgovori anketirancev in interpretacija izsledkov

4.1

Anketirance smo vprašali, ali kdaj govorijo zborna. Odgovorili so lahko:

- a) Da.
- b) Ne.

Tabela 1: Anketiranci in ustno sporočanje v ZJ

Odgovori (100 %)	a	a (%)	b	b (%)
626	590	94,25	36	5,75

Od 626 anketirancev, ki so sodelovali v anketi, jih 94,25 % trdi, da kdaj govorijo zborna (odgovor a).³

4.1.1

Anketirance, ki so na 1. vprašanje odgovorili, da kdaj govorijo zborna (590 oz. 94,25 %), smo nato vprašali, v katerih okoliščinah govorijo zborna. Njihove odgovore na to odprto vprašanje smo razporedili v več skupin, in sicer glede na pogostnost odgovorov (gl. Tabela 2). Ker so nekateri anketiranci navedli več odgovorov, se končno število odgovorov ne ujema s številom anketirancev.

Anketiranci pravijo, da največkrat govorijo zborna v pogovorih pri uradovanju (odgovor a), na drugem mestu pa je omenjeno govorno/javno nastopanje (odgovor b). Dopuščamo možnost, da je govorno nastopanje vsebovano tudi v odgovoru e (v šoli/pri pouku). Če seštejemo odgovore, navedene pri b in e, dobimo podatek, da četrtnina anketirancev (25,28 %) uporablja ZJ pri govornem/javnem nastopanju, kar tri četrtine pa v

Tabela 2: Okoliščine, v katerih anketiranci govorijo zborna

Odgovori	Število (f)	f (%)
a) v pogovorih pri uradovanju, npr. na občini, upravni enoti, pošti, v banki, knjižnici (tudi po telefonu)	277	25,55
b) pri govornem nastopanju/pri nastopanju pred javnostjo	209	19,28
c) v pogovorih z osebami, ki so jim neposredno nadrejene v šoli/na fakulteti, tj. s profesorji	127	11,72
č) v pogovorih s starejšimi osebami	124	11,44
d) v pogovorih z osebami, ki jih ne poznajo	69	6,37
e) v šoli/pri pouku	65	6,00
f) v pogovorih z osebami, ki imajo višji status kot anketiranci/pri katerih se anketiranci zavedajo podrejenega položaja (vendar niso njihovi profesorji)	56	5,17
g) v pogovorih z osebami, ki so iz drugih krajev/ki ne razumejo njihovega narečja	34	3,14
h) v pogovorih s šolskimi otroki, ki jih poučujejo (npr. na tečajih, krožkih, oratoriju itn.)	24	2,21
i) v pogovorih s predšolskimi otroki, ki se še učijo govoriti	20	1,85
j) v pogovorih z ljudmi določenega poklica	19	1,75
k) v pogovorih s tujci, ki govorijo oz. se učijo govoriti slovensko	19	1,75
l) v pogovorih z osebami, ki jih anketiranci spoštujejo	12	1,11
m) v pogovorih z osebami z višjo izobrazbo, kot jo imajo anketiranci	11	1,01
n) drugo	18	1,66
SKUPAJ	1084	100

pogovorih (poleg odgovora *a* še *c*, *č* in *d* ter *f*–*m*). 18 odgovorov je bilo uvrščenih pod *Drugo*, npr. *ob snidenju s starimi znanci; ko spoznavam nove ljudi; v šalah, hecu med prijatelji; v pogovoru s prijatelji, če pogovor presega vsakdanjost; kadar zagovarjam kakšno stališče ali podajam argumente; na pomembnih dogodkih; če prosim za pomoč; v pogovoru z osebo, za katero vem, da nisva na isti valovni dolžini; če kdo ne razume, kar mu govorim; pri dvigovanju telefona; vsak dan v družini*.⁴

4.1.2

Anketirance, ki so na 1. vprašanje odgovorili, da nikoli ne govorijo zborna (36 oz.

5,75 %), smo nato vprašali po vzroku. 16 anketirancev pravi, da jih sogovornici razumejo, čeprav ne govorijo zborna, npr. *Ker me drugi razumejo, tudi če ne govorim v ZJ*. Sedem se jih noče truditi, npr. *Ponavadi se mi enostavno ne da*. Pet anketirancev se sklicuje na nerabo ZJ pri drugih ljudeh, npr. *Ker osebe, ki govorijo v javnosti, ZJ ne uporabljajo, ne vem, zakaj bi ga morala jaz*, pet pa jih trdi, da se še nikoli niso znašli v okoliščinah za rabo ZJ. Enemu anketirancu se to ne zdi pomembno, eden pravi, da ne obvlada ZJ, eden pa ne pozna vzroka.

⁴ V poševnem tisku so odgovori anketirancev, dobesedno prepisani iz vprašalnika, zato so (nekateri) tudi z napakami.

4.2

Anketirance smo vprašali, ali imajo težave pri ustnem sporočanju v ZJ. 176 anketirancev (tj. dobra četrtina – 28,12 %) je napisalo, da nimajo težav pri zbornem govorjenju. Odgovore preostalih anketirancev na to odprto vprašanje pa smo razporedili v več skupin, in sicer glede na pogostnost odgovorov (gl. Tabela 3).

Tabela 3: Vzroki za težave, ki jih imajo anketiranci pri ustnem sporočanju v ZJ

Vzroki za težave	Število (f)	f (%)
a) Raba neknjižnega jezika (narečje, sleng).	293	65,11
b) Premalo rabe ZJ.	79	17,55
c) Nesproščenost.	27	6,00
č) Vpliv sodobnih medijev: SMS, MNS, TV.	16	3,55
d) Zahteva preveč napora.	10	2,22
e) Neznanje ZJ.	7	1,55
f) Drugo.	18	4,00
SKUPAJ	450	100

Približno dve tretjini anketirancev menita, da imata težave z zorno govorico zaradi vpliva neknjižnih zvrsti (odgovor a; omenjajo predvsem narečje⁵ in sleng, redkeje tudi pogovorni jezik), npr. *Večkrat se mi zgodi, da se zaradi narečja ne spomnim pravilne besede; Sleng uporabljam skoraj 16 ur na dan.* Če odgovoru a priključimo odgovor b (premalo rabe ZJ), lahko napišemo, da več kot 80 % anketirancev meni, da imajo težave pri govorjenju v ZJ, ker to zvrst premalo uporabljajo.

Drugi odgovori (od c do e) so zastopani s skromnejšimi odstotki. Prim. odgovore za c: *Imam tremo; Počutim se bedno/smešno; Če govorim ZJ, se hitro zmedem; Če je v bližini oseba, ki me pozna iz domačega okolja, misli, da se pačim, ko govorim v ZJ, zato raje ne govorim;* odgovore za d: *Več bi morala*

razmišljati, to nam ni v navadi; Bolj se moram osredotočiti na govorico, ne na to kaj govorim; Govoriti moram počasneje in bolj zbrano; odgovore za e: *Premalo sem se ga učila; V šoli ga nismo dovolj utrjevali – vedno smo naredili po 10 primerov in to je bilo to; ZJ ima preveč pravil, zato ne znam vseh; Včasih ne vem, kako se kakšna beseda sklanja. 18 odgovorov je združenih v Drugo, npr. *Ne slišim ZJ v medijih; Negativno mnenje družbe o ZJ; ZJ se ne razvija; ZJ je preveč rigidna in mi deluje kičasto; Zdi se mi naporen; Ne vidim potrebe po ZJ; Vpliv drugih jezikov (angl.); V šoli smo ga premalo uporabljali; Nihče ga do zdaj ni zahteval od mene.**

V navedeno predstavitev vzrokov težav pri ustnem sporočanju v ZJ so zajeti tudi odgovori anketirancev, ki so na 1. vprašanje odgovorili, da nikoli ne govorijo zorno (36). Če poglobljeno pogledamo samo njihove odgovore, so rezultati naslednji: dobra četrtina (10) pravi, da z zorno govorico nima težav (podoben odstotek velja tudi za vse anketirance) – ni pa jasno, ali nimajo težav zato, ker nikoli ne govorijo zorno (oz. če nikoli ne govorijo zorno, navsezadnje niti ne morejo presoditi, ali imajo težave ali ne). Preostalih 26 anketirancev vidi vzrok za težave pri zbornem govorjenju predvsem v rabi neknjižnega jezika (odgovor a) in v premalo rabe ZJ (odgovor b) – tudi to je enako kot v odgovorih vseh anketirancev.

Anketirance smo nato vprašali še, kako bi odpravili težave, ki so jih navedli v odgovoru na prejšnje vprašanje. Kot je bilo že omenjeno, je 176 anketirancev navedlo, da nimajo težav pri ustnem sporočanju v ZJ; ti niso odgovarjali na to vprašanje. Odgovore preostalih anketirancev na to odprto vprašanje pa smo razporedili v več skupin, in sicer glede na pogostnost odgovorov (gl. Tabela 4). Ker so nekateri anketiranci navedli več odgovorov, se končno število odgovorov ne ujema s številom anketirancev.

⁵ Ta raziskava potrjuje ugotovitev V. Smole (2004: 322, 325), da stereotip o narečju kot jeziku starejše generacije ne drži.

Tabela 4: Načini odpravljanja težav, ki jih imajo anketiranci pri ustnem sporočanju v ZJ

Načini odpravljanja težav	Število (f)	F (%)
a) Več govorjenja v ZJ (tudi: v šoli/pri slovenščini).	192	37,07
b) Več branja (tudi: glasnega).	84	16,22
c) Vsak dan/večji del dneva pogovarjanje v ZJ (tudi: doma, s prijatelji).	59	11,39
č) Več lastnega truda in volje.	52	10,04
d) Več govornega/javnega nastopanja.	46	8,88
e) Zunanja spodbuda/prisila.	24	4,63
f) Več pisanja.	16	3,09
g) Več poslušanja besedil v ZJ.	13	2,51
h) Učenje pravil ZJ.	9	1,73
i) Drugo.	23	4,44
SKUPAJ	518	100

Od anketirancev, ki imajo težave pri ustnem sporočanju v ZJ, jih 37,07 % meni, da bi več rabe ZJ, tudi v šoli oz. pri pouku slovenščine, odpravilo njihove težave. Ta odgovor je precej splošen, saj iz njega ni razvidno, ali anketiranci z »govorjenjem« mislijo na govorno nastopanje ali pogovarjanje ali na oboje. Nekateri anketiranci so precizirali odgovor: govornemu nastopanju (odgovor *d*) so namenili 8,88 %. Odgovor *c*, da bi boljše govorili v ZJ, če bi se pogovarjali v ZJ ves čas/vsak dan, tudi s starši in prijatelji, pa je zastopan z 11,39 % anketirancev. 16,22 % anketirancev meni, da bi k odpravljanju težav pri zbornem govorjenju pripomoglo branje (11 od 84 anketirancev navaja »glasno branje«, npr. *branje na glas, da se slišiš*). Od drugih sporazumevalnih dejavnosti pripisujejo približno enako, a majhno vlogo pisanju (odgovor *f*), predvsem pisanju esejev, in poslušanju (odgovor *g*), npr. poslušanju/gledanju dobrih poljudnoznanstvenih oddaj na TV.

Drugi odgovori (*č*, *e*, *h*) so zastopani z 10 % ali manj. Prim. odgovore za *č*: *Ko govoriš v ZJ, moraš govoriti počasi in zavestno razmišljati; S samokontrolo; Da bi se bolj poslušali, kaj govorimo; Govoriti počasneje, da si lahko skoncentriran*; odgovore za *e*: *Prisiljena bi morala biti; Sogovornik, ki bi to zahteval od mene; Da bi me kdo opozarjal; Sogovornik, ki bi me popravljaj*; odgovore za *h*: *Boljše poznavanje slovnčnih pravil; Ponavljati pravila*. Odgovori, ki so bili uvrščeni v *Drugo*, so npr. *Skušal bi najti pomoč, šel bi npr. na tečaj ali delavnice; Šola bi morala narediti kaj; Da bi hodila na kakšne uradne pogovore za službo; Da bi se več družila s starejšimi ljudmi; Iskanje besed v SSKJ; S snemanjem; S posodobitvijo ZJ; Večja vednost kaj je ZJ; Manj stresa; Nimam ideje*.

Edina razlika med vsemi anketiranci in anketiranci, ki sicer nikoli ne govorijo zborna (36), je v tem, da slednji menijo, da bi odpravili težave predvsem z več govorjenja in več pisanja.

4.3

Anketirance smo še prosili, da naj izrazijo svoj odnos do zborne govorice. Vse njihove odgovore (626) na to odprto vprašanje smo najprej razdelili v dve skupini: A) na anketirance, ki so naklonjeni rabi ZJ (525 ali 83,87 %), in B) na anketirance, ki ji niso naklonjeni (101 ali 16,13 %). Znotraj vsake skupine pa smo nato določili še podskupine.

A) Anketiranci, ki so naklonjeni zborni govorici

Približno polovica anketirancev je skušala predstaviti svoj naklonjeni odnos do rabe ZJ (podskupine A1–A4), druga polovica pa je navedla precej splošne odgovore, zato smo jih uvrstili v *Drugo* (podskupina A5).

Število odgovorov pri podskupinah A1 in A2 je skoraj enako. Prim. odgovore za A1: *Človek z rabo ZJ izkaže svojo kulturno izobraženost; ZJ izkazuje neko intelektualnost; Z rabo ZJ poudarimo odnos do sogovornika,*

Tabela 5: Izrazi naklonjenosti do zborne govornice

Izrazi naklonjenosti	Število (f)	f (%)
A1) ZJ uporabljajo oz. se ga trudijo uporabljati pri dialoškem sporazumevanju (v pogovorih), ker so slišati bolj izobraženi/inteligentni/spoštovani ali če govorijo z nadrejenim sogovorncem.	87	16,57
A2) V določenih okoliščinah govorno nastopajo v ZJ ali se trudijo, ker to zahtevajo okoliščine rabe.	85	16,19
A3) V določenih okoliščinah govorijo v ZJ ali se trudijo, ker ZJ povezuje Slovence.	38	7,24
A4) V določenih okoliščinah govorijo v ZJ ali se trudijo, vendar se bojijo za usodo narečja, ki ga sicer uporabljajo v drugih okoliščinah.	24	4,57
A5) Drugo.	291	55,43
SKUPAJ	525	100

pokažemo mu spoštovanje; Kdor uporablja kar najbolj pravilen ZJ, mi zbuja spoštovanje; Če imaš službo na položaju, brez njega ne moreš uspeti. Prim. odgovore za A2: *ZJ uporabljam, ko nastopam v javnosti. S tem spodbujam pravilno rabo slovenskega jezika in ga z lepoto predstavljam svojim poslušalcem; Menim, da je prav, da se na javnih prireditvah, v šolah ... uporablja ZJ. Prav tako pa mislim, da je tudi prav, da v drugih okoliščinah govorimo drugače.* Prim. odgovore za A3: *Menim, da je spodbujanje uporabe ZJ pomembno, saj imamo v Sloveniji ogromno narečij in nam ZJ omogoča lažje sporazumevanje; Za pravično komunikacijo je treba uporabljati univerzalni jezik; Tako kot je angleščina »lingua franca«, bi lahko rekli, da je ZJ na nek način »lingua franca« za nas Slovence.* Prim. odgovore za A4: *Menim, da je raba ZJ koristna, vendar pri tem ne smemo zanemarjati svojega narečja; ZJ povezuje slovenski prostor, po drugi strani pa odriva prelepa narečja.*

Kot je bilo že omenjeno, je odgovorov, uvrščenih v rubriko *Drugo*, precej in so tudi precej splošni (mogoče je bilo tudi anketno vprašanje postavljeno presplošno), vendar zanimivi. Anketiranci so napisali, kako je oz. naj bi bilo na splošno z ZJ v naši družbi, npr. *ZJ je pomemben, tako kot celotna slovenska kultura. To spada pod naše dobro delo, da ga ohranjamo; Zdi se, da ga vedno manj ljudi*

govori, čeprav je njegova uporaba pomembna; Menim, da je pomembno, da ima vsak državljan RS pozitiven odnos do slovenščine in se mu ni treba posmehovati; Mislim, da je uporaba ZJ zelo pomembna za ohranjanje jezika, saj danes ljudje uporabljajo vse več tujk in prenesenih izrazov, kar kviri naš narodni jezik. Anketiranci vidijo tudi pomembno vlogo šole, npr. *Predvsem za izobraževalne organe je ZJ zelo pomemben; Če učitelji ne bodo kaj naredili, bo izginil; Najpomembnejše je, da učenec začuti odnos učitelja do ZJ.* Omenjajo tudi svojo splošno naklonjenost do ZJ oz. nenaklonjenost do tistih, ki ga ne uporabljajo, npr. *Slovenščina se mi zdi izredno speven jezik; Zdi se mi pomemben, stvari v njem delujejo bolj resne in pravilne, kar mi je všeč; Zelo rada uporabljam ZJ, saj mi je bil privzgojen; Slovenski jezik, predvsem pa dvojnina, se mi zdi zelo lep; Moj odnos do rabe ZJ je precej dober, saj se skušam izogibati raznim slengizmom; Slovenščina mi je zelo zanimiva, zato tudi prijatelje popravljam pri govorjenju (napačna raba predlogov: zakaj se gre → zakaj gre); Tiste, ki vsak dan uporabljajo ZJ občudujem; Uporabljam ga z veseljem in brez zadržkov. V današnjih časih pa ga vse bolj izpodriva globalni Angleški jezik, kar je na nek način žalostno; Ko berem razne internetne strani, me spreleti srh, ko vidim, kakšno slovenščino uporabljajo Slovenci. Moti me tudi, da ljudje ne*

uporabljajo dvojine. So tudi samokritični do svoje rabe ZJ, npr. *V zadnji letih ga zavestno več uporabljam in mi postaja domač. Kot učiteljica se bom morala približati ZJ, saj bodo to pričakovali zlasti starši otrok, ki jih bom učila. Vendar pa sem mnenja, da se z otroki ne bom mogla pogovarjati v ZJ, ker se ne počutim samozavestno, če govorim v ZJ; Upam, da pri meni še ni prepozno za boljšo rabo ZJ; Velikokrat sploh nisem pozorna na rabo jezika. Nekateri so skeptični do (svoje) rabe ZJ, vendar ZJ ne zavračajo, npr. *Seveda je lepo, če v ustreznih okoliščinah govorimo v ZJ, ampak kaj sploh so ustrezne okoliščine?; Oseba, ki danes govori v ZJ, je v manjšini. Nerada sem v manjšini, zato ga ne uporabljam toliko, kot bi ga morala glede na okoliščine. Kadar pa sem razkurjena, mi raba ZJ sploh ne uspeva preveč dobro; Pravzaprav mi je vseeno, kako ljudje govorijo, seveda v mejah pravilnega razumevanja; Pomembno je znati govoriti v ZJ, ker nikoli ne veš kdaj ti pride prav; Moj odnos je premalo zaveden; Nimam posebnega odnosa do ZJ, je samo neka meja v podzavesti, ki mi daje občutek kdaj ga uporabiti in kdaj ne.**

B) Anketiranci, ki niso naklonjeni zborni govorici

Tabela 6: Izrazi nenaklonjenosti do zborne govorice

Izrazi nenaklonjenosti	Število (f)	f (%)
B1) ZJ je (pre)težek.	40	39,60
B2) ZJ je neoseben/neprišten.	38	37,63
B3) ZJ je nepotreben.	8	7,92
B4) Drugo.	15	14,85
SKUPAJ	101	100

Anketiranci, nenaklonjeni zborni govorici, svoj odnos predstavljajo predvsem s težavnostjo ZJ, npr. *ZJ ima preveč pravil; ZJ se mi zdi težak, saj obstaja milijon izjem, ki pa si jih je jasno treba zapomniti, potem pa me take izjeme zmedejo še pri čisto navadnih besedah, in neosebnostjo ZJ, npr. *Uporaba se**

*mi zdi prisiljena, nepristna; Ne maram ga, ker se mi zdi nenaraven; Počutim se smešno, če besede izgovarjam popolnoma pravilno; Zdi se mi zategnjen jezik; Ker je kompenzacija za »višje od nas« da imajo občutek nadzora nad nami. Je sforsiran, nekaj manj pa z nepotrebnostjo ZJ, npr. *Zlahka preživim brez ZJ; Sama se ga ne trudim uporabljati, saj zakaj pa bi ga, če ga ne rabim. Nekaj je splošnih odgovorov, ki so uvrščeni v Drugo, npr. *ZJ mi ni pri srcu; Moj odnos je zelo slab, mogoče ga bom spremenila, vendar zdaj še nimam potrebe po tem.***

In še to: vsi študentje, ki so na 1. vprašanje odgovorili, da nikoli ne govorijo zborna (36), tudi niso naklonjenih zborni govorici, zato so njihovi odgovori na vprašanje o odnosu zajeti v zg. točki B.

5 Zaključek

Če povzamemo ugotovitve ankete, ki jo je reševalo več kot 600 anketirancev, lahko zapišemo, da skoraj vsi mladi (94 %), vsaj vsi tisti, ki so se odločili, da bodo postali profesorji razrednega pouka, zatrjujejo, da danes kdaj govorijo zborna.

Četrtnina anketirancev (25,28 %) uporablja ZJ pri govornem/javnem nastopanju, kar tri četrtine pa v pogovorih z raznimi sogovorci, zlasti pri uradovanju, z nadrejenimi in s starejšimi. Štiri petine anketirancev (82,66 %) meni, da imajo težave pri zbornem govorjenju, ker to zvrst preredko uporabljajo. Kar dobrih 10 % (11,39 %) mladih meni, da bi bolje govorili v ZJ, če bi se pogovarjali v ZJ ves čas/vsak dan, tudi v družinskem krogu in s prijatelji.

83,87 % anketirancev je naklonjenih ustnemu sporočanju v zbornem jeziku, in sicer navajajo, da želijo upoštevati okoliščine rabe ZJ ali se pri sogovorniku v dialoškem sporazumevanju pokazati kot izobraženi/inteligenčni oz. želijo biti spoštovani; navajajo pa tudi povezovalno vlogo ZJ in skrb za usodo narečja. Preostali anketiranci predstavljajo nenaklonjenost do ZJ s težavnostjo, neosebnostjo in nepotrebnostjo ZJ.

Literatura

- GRUDEN, Živa, 1976: Prispevek k spoznanju jezikovne situacije tržaških Slovencev. *Jezik in slovstvo* 22/3. 72–79.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1998: Socialna zvrstnost in frazeologija. Erika Kržišnik (ur.): *34. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 53–69.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1992: *Sporazumevanje in spoznavanje jezika*. Ljubljana: DZS.
- POGORELEC, Breda, 1998: Jezikovno načrtovanje govornega jezika pri Slovencih: teorija, praksa in odprti problemi slovenskega zbornega jezika. Inka Štrukelj (ur.): *Jezik za danes in jutri. Zbornik referatov na II. kongresu, Ljubljana, 8.–10. 10. 1998*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 56–64.
- SMOLE, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 321–330.
- STABEJ, Marko, 2003: Kaj je to, slovenščina? (Slovenščina v narodni in mednarodni razsežnosti). Milena Ivšek (ur.): *Poučevanje materinščine – načrtovanje pouka ter preverjanje in ocenjevanje znanja*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 14–22.
- TIVADAR, Hotimir, 2004: Podoba in funkcija govornega knjižnega jezika glede na neknižne zvrsti. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 437–452.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

OBLIKOVANJE POMENSKIH MREŽ ZA OPIS BESEDILNEGA POMENA

Aleksandra Bizjak Končar

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 81'42:81'37:004.738.5

Naloga žanrske analize je ugotoviti, kako govorniki jezikovna sporočila prilagajamo sporočevalnemu namenu in družbenim okoliščinam. Pričujoči prispevek najprej na kratko predstavi teoretični model žanrske besedilne strukture, ki ga je oblikovala Ruqaiya Hasan (1984) in se naslanja na Hallidayev semantični model jezikovnega opisa (1989). Nato obravnava nekatere možne izbire v predstavnih mrežih semantične ravnine in pojem semantičnih mrež, ki sta ga izoblikovali Ruqaiya Hasan in Carmel Cloran (1994), preizkusi z analizo blogov.

systemsko-funkcijsko jezikoslovje, žanr, semantične mreže, blog

A major concern in genre analysis is to answer the question how language varies when we use it for different purposes in different situations. This paper begins with a brief review of Hasan's theoretical framework for generic structuring of texts (1984), which is based on Halliday's semantically driven model of language description (1989). It then considers some options in the network representation on the semantic level and exemplifies the notion of semantic networks, as postulated by Hasan and Cloran (1994), with an analysis of blogs.

systemic functional linguistics, genre, semantic networks, blog

1 Uvod

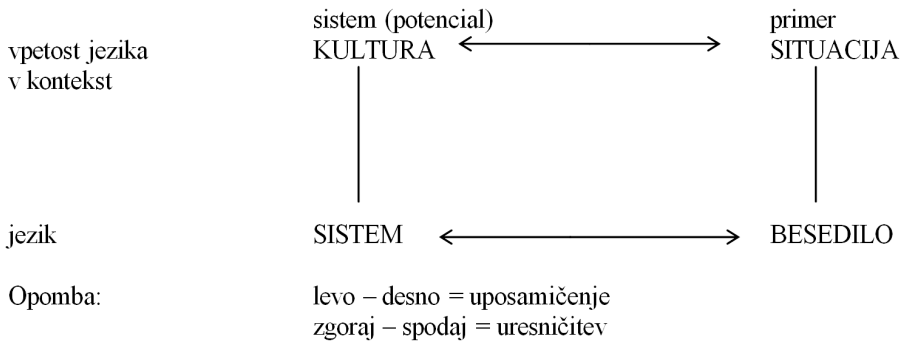
Pri rabi jezika v različnih družbenih situacijah in v razvoju posameznikovega jezika sta pomen in izraz povsem prepletena in soodvisna. Ko se ukvarjamo z analizo besedila, pa moramo imeti na razpolago jezikovno orodje, pri katerem je razmerje med pomenom in izrazom jasno začetno in ustreza sodobnemu večravninskemu razumevanju jezika. Tradicionalna slovnica, kamor uvrščamo tudi zadnjo slovensko slovnico Toporišiča (1992), temu sodobnemu pojmovanju jezika ne ustreza, saj so meje med izrazom in pomenom velikokrat zabrisane, opis posameznih jezikovnih dejstev pa ni sistematično umeščen v večravninsko jezikovno zgradbo. To je le nekaj osnovnih težav uporabe tradicionalne slovnice kot orodja za analizo pisanih ali govornih besedil, kjer ne gre več samo za vprašanja na ravni oblikoslovne in skladske

ravnine, ampak je treba slovnične značilnosti interpretirati pomensko ter besedilne pomene povezati s sporazumevalnim namenom v določenih družbenih in institucionalnih okoliščinah.

2 Predstavitev systemsko-funkcijskega modela jezika

2.1 Besedilo, pomen in kontekst

Za odkrivanje pomenov v besedilu in ugotavljanje, kako se jezik prilagaja situaciji, je bil v okviru systemsko-funkcijske teorije jezika oblikovan žanrski model, ki se naslanja na dinamično razmerje med besedilom in družbenim kontekstom (Halliday 1989). Slika 1 predstavlja najbolj poenostavljeno skico temeljnih pojmov za raziskovanje razmerja besedilo – kontekst.

Slika 1: Razmerje med jezikom in kontekstom (po Cloran 1994: 64)

Po Hallidayu je vsaka jezikovna dejavnost vpeta v družbeno-kulturni kontekst. Tiste komponente zunajjezikovnega konteksta, ki so odvisne od jezika, tvorijo višjo semiotično ravnino jezikovnega modela, to je kontekstualno ravnino. Med jezikovnim sistemom in kontekstualno ravnino je dinamično razmerje. Dinamično razmerje pomeni, da kontekst aktivira pomen, to dvoje pa aktivira ubeseditve in obratno. Pri sporazumevanju, to je v konkretnem situacijskem kontekstu, govorec iz vseh potencialnih jezikovnih pomenov izbere samo nekatere pomene. Proces in rezultat pomenskega izbora v določenem situacijskem kontekstu je besedilo.

Za opis razmerja med družbenim in jezikovnim sistemom je Halliday (1989: 12) oblikoval metajezik. Družbeni pomeni so na kontekstualni ravnini organizirani kot sistem treh abstraktnih komponent: področje diskurza (družbena dejavnost), ton diskurza (družbeno razmerje med udeleženci sporočanja) in način diskurza (vloga jezika v družbeni dejavnosti, vrsta prenosnika in simbolična organizacija besedila). Te tri komponente, ki so vedno navzoče v sporazumevanju, skupaj tvorijo situacijski kontekst in vnašajo v besedilo tri vrste pomenov. Te tri vrste pomenov Halliday imenuje jezikovne funkcije. Te prevajajo družbeni pomen v jezikovni pomen tako, da je področje izraženo s predstavno (zapisovanje človekove predstave o svetu in njegovega doživljanja sveta v besedilo), ton z medosebno (izmenjava informacij ter izme-

njava blaga in storitev) in način z besedilno metafunkcijo (linearni sestav sporočil).

V sistemskem jezikoslovju je funkcijska zvrst definirana »semantično« kot tipična razporeditev ubesedenih pomenov, ki se povezuje z določeno razporeditvijo situacijskih komponent področja, tona in načina (Halliday 1989: 38). Določena sprememba v razporeditvi značilnosti situacijskega konteksta sproži spremembo v razporeditvi semantičnih pomenov v besedilu in rezultat so besedila, ki se uvrščajo v določen žanr ali funkcijsko zvrst (angl. register).

2.2 Žanrski model Ruqaiye Hasan

Teoretične postavke Hallidayevega žanrskega modela je nadgradila R. Hasan (1978, 1984, 1989). Ostro začrtano mejo med tremi kontekstualnimi spremenljivkami je razrahljala z uvedbo pojma kontekstualna konfiguracija (angl. contextual configuration) in ga povezala s strukturo besedila. R. Hasan (1984) predpostavlja, da se lastnosti kontekstualne konfiguracije za določen žanr spreminjajo, kar pomeni, da imajo besedila podobno, vendar ne čisto enake strukture. Da bi bilo mogoče zajeti celoten spekter struktur, možnih za posamezna besedila, ki pripadajo določenemu žanru, R. Hasan izoblikuje abstraktno formulo, imenovano potencialna žanrska struktura (angl. generic structure potential), ki določa pojavitev in razporeditev obveznih in poljubnih strukturnih enot. Žanr, kakor ga razume R. Hasan, je torej odsev širšega

družbeno-kulturnega konteksta, ki se zapisuje v struktarno-pomensko zgradbo besedila.

Pri opisu struktarno-pomenske zgradbe besedil se R. Hasan opre na Hallidayev tridimenzionalni jezikovni model, zato žanrska analiza vsebuje določitev strukturnih enot in opis strukture besedila na besedilni ravnini, določitev semantičnih lastnosti strukturnih enot na semantični ravnini in opis slovničnih vzorcev, s katerimi so izražene semantične lastnosti strukturnih enot, na slovnični ravnini.¹

Teoretični model R. Hasan naj bi pomagal pri določitvi žanrske strukture besedil in pokazal, kako so besedilna, semantična in slovnična ravnina udeležene pri konstrukciji žanra. Kaj se zgodi, ko teoretični model preizkusimo na avtentičnem gradivu? To bo predmet našega razmišljanja v tretjem razdelku.

3 Oblikovanje metajezika in opis besedilnega pomena v avtentičnih besedilih

Model za opis žanrske strukture besedila, kakršnega je izoblikovala R. Hasan, je seveda teoretični model, ki nam ne ponudi recepta, kako sistematično prikazati soodvisnost jezikovnih ravnin v konkretnih besedilih. V tem razdelku se bomo osredotočili na semantično ravnino in pokazali, kako šele uporaba teoretičnega modela na besedilih odkrije teoretične pasti in zanke ter kako samo interakcija med teorijo in opisom oz. analizo vodi k nadaljnjemu razvoju.

3.1 Preizkus žanrskega modela na besedilih in oblikovanje sistemskih mrež za semantično ravnino

R. Hasan je svoj model za analizo žanra najprej uporabila za analizo telefonskih pogovorov v zdravnikovi sprejemni pisarni ter dvogovorov med kupcem in prodajalcem (1978, 1979; Halliday, Hasan 1980) ter pokazala, kako se kontekstualna konfiguracija zapisuje v besedilo v obliki strukturnih enot. Ugotovila je, da družbena dejavnost, na ka-

tero je vezan jezik, omogoča sklepanje o strukturnih enotah besedila. Že pri naslednjem poskusu uporabe žanrskega teoretičnega modela za analizo otroških zgodb (Hasan 1984) pa je ugotovila, da je določanje strukturnih enot mnogo bolj zapleteno, ko imamo pred seboj literarna besedila. Literarno delo je torej predvsem dogajanje v jeziku, zato se moramo za oblikovanje hipoteze o strukturnih enotah nasloniti na popis besedil, ki so prispevala k oblikovanju žanrske zavesti. Ker se njena analiza otroških zgodb osredotoči na eno samo struktarno enoto, ne ponudi odgovora, kako sistematično opisati pomensko-strukturne premike v besedilu in kako prikazati soodvisnost med višjimi in nižjimi jezikoslovnimi ravninami.

Preizkus žanrskih modelov na avtentičnih besedilih je torej pokazal, da je funkcijska slovnica (Halliday 1985) orodje za opis stavčnih zgradb na slovnični ravnini in da je za premik s slovnične na semantično ravnino treba sistemsko-funkcijski model jezika nadgraditi. Ob analizi bolj zapletenih besedil, interakcij in diskurzov se je porodila zamisel, da je treba sistemske izbire na slovnični ravnini povezati s semantično ravnino in izdelati pomenske mreže glede na predstavo, medosebno in besedilno metafunkcijo.

Na vprašanje težav pri povezavi slovnične in semantične ravnine so se funkcijski teoretiki odzvali različno (Turner 1973; Halliday 1973; Fawcett 1980). V nadaljevanju bomo predstavili sistemske mreže za semantično ravnino, ki sta jih v 90. letih 20. stoletja oblikovali R. Hasan (1991; po Cloran 1994) in C. Cloran (1994). Sledila bo ponazoritev izseka semantične ravnine na kratkih besedilnih odlomkih spletnih dnevnikov.

3.2 Metajezik sporočilne semantike

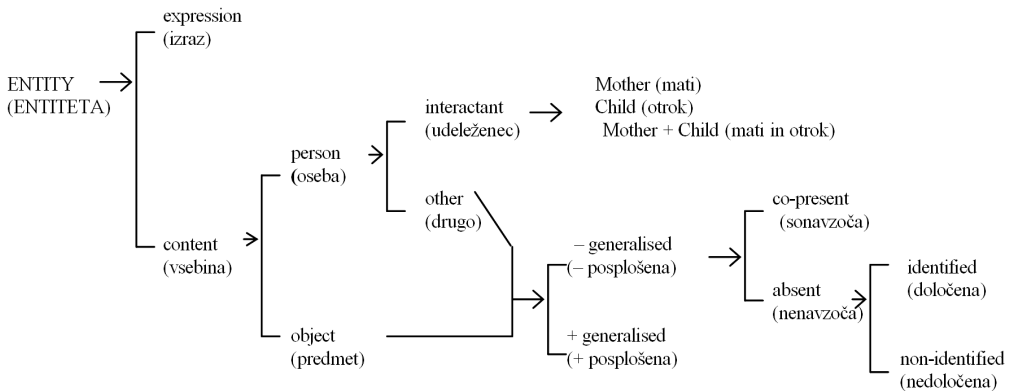
Podlaga za analizo semantičnega ustroja blogovskih besedil v razdelku 3.3 bo sporočilna semantika R. Hasan in njeni semantični pojmi: sporočilo, entiteta in dogodek. Njeno

¹ Termin slovnična ravnina pomeni v sistemsko-funkcijskem jezikoslovju besedno, oblikoslovno in skladensko ravnino.

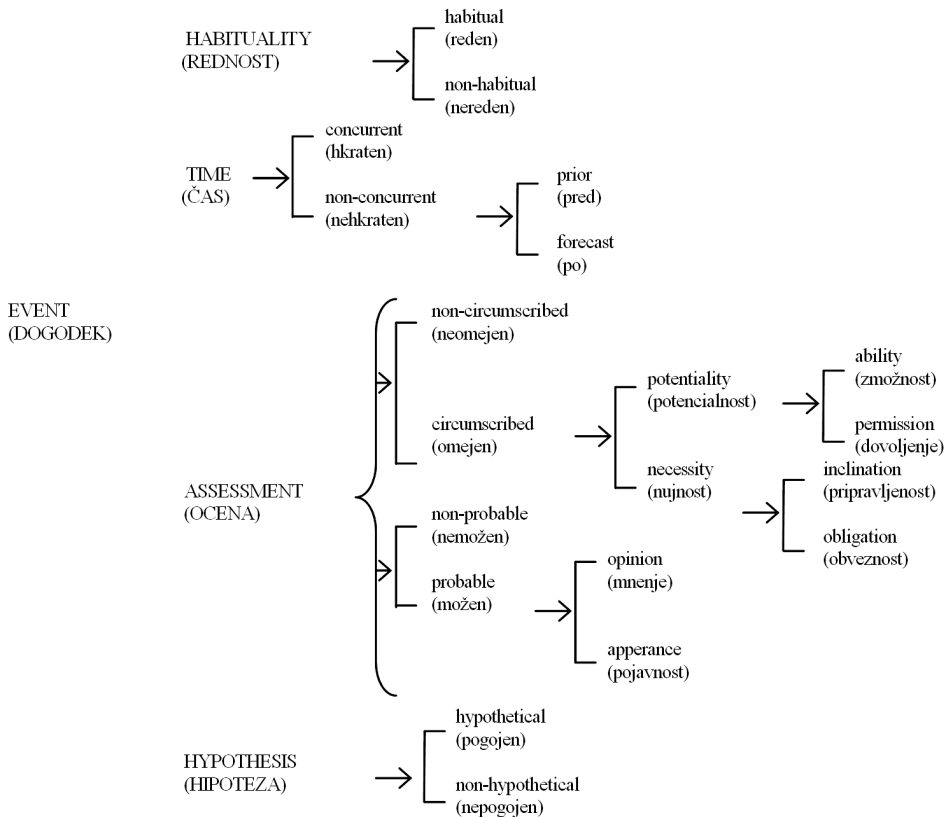
delo na področju besedilne semantike je dopolnila in poglobila C. Cloran (1994) s podrobno razčlenbo semantičnega sistema, ki se nanaša na sestavnika sporočilne enote, to je na entiteto in dogodek. S pomenskimi mrežami C. Cloran opiše pomenske izbire, ki so možne za osebkovo entiteto in povedkov dogodek ter predstavi tudi slovnične uresničitve posameznih semantičnih izbir. Njene mreže so obsežne in podrobno izrisane, tako da je nemogoče pokazati vse korake v izdelavi mreže. Osredotočili se bomo le na zadnji korak, to je na določitev entitet in dogodkov glede na semantično mrežo predstavnice metafunkcije.

Predstavni pomen je zapisovanje človekove predstave o svetu in njegovega doživljanja sveta v besedilu. Človekove predstave postanejo v besedilu jezikovni izrazi ali modeli: entiteta, dogodek in okoliščine, ki so v stavku izraženi kot samostalniška zveza, glagolska zveza in prislovne zveze.

Za opis osebkove entitete C. Cloran predlaga pomenske izbire glede na referencialno istovetnost, kakor prikazuje slika 2. V oklepajih so dodani ustrezni slovenski izrazi za angleško poimenovanje izbir.

Slika 2: Semantične izbire na osi entitete (prirenila A. B. K. po Cloran 1994: 242)

Slika 3: Semantične izbire na osi dogodka (prirenila A. B. K. po Cloran 1994: 221)

Za opis povedkovega dogodka C. Cloran predlaga pomenske izbire glede na sistem časa, rednosti, pogojnosti in ocene, kakor je shematično prikazano na sliki 3. V oklepajih so dodani ustrezni slovenski izrazi za angleško poimenovanje pomenskih izbir.

S predstavitevijo pomenskih izbir na paradigmatski osi predstavnice metafunkcije smo pojasnili teoretične pojme, ki so vključeni v pojmovni sestav sporočilne semantike pri R. Hasan in C. Cloran. Od tod pa bomo s teoretičnimi koncepti sporočilne semantike prikazali izsek opisa besedilnega pomena v odlomkih blogovskih besedil.

3.3 Opis besedilnega pomena v blogih

Blogi ali spletni dnevnik so zaradi svojega vpliva na politiko in novinarstvo že nekaj časa predmet raziskav v družboslovju in jezi-

koslovju. Kot posebna oblika računalniško podprte komunikacije so zanimiv izziv za ugotavljanje, kako spremenjen način objave vpliva na jezik.

V skladu z naravnostjo prispevka, ki predstavlja pomenske mreže za interpretacijo besedilnega pomena, se bomo v analizi dveh blogovskih besedil osredotočili na ugotavljanje istovetnosti in razlikovalnosti entitet, ki imajo v sporočilni enoti vlogo osebk.

Poglejmo si kratek odlomek iz bloga (<http://gorenjka.blogspot.com/2012/06/danas-nji-dan-lahko-izbrisemo.html>).

Besedilo 1: Današnji dan lahko izbrisemo

1. V glavnem, stvari nikakor ne gredo po željeni poti.
2. In mi to ni všeč.
3. Pa zelo zelo izgubljena

4. in šibka sem trenutno.
- To,
5. kar trenutno doživljam,
6. je malo prehud zalogaj zame,
7. saj sem preživela že kakšne težke stvari,
8. ampak za to sem pa od nekdaj govorila,
9. da se ne bi mogla sprijazniti z njo.
10. Optimizma je iz meseca v mesec manj,
11. nimam pa še poguma,
12. da bi se podvrgla raznim preiskavam,
13. ki bi potrdile moje sume o tem,
14. da otročka pa pač ne morem imeti.
15. Ne zmorem še črno na belem dobiti potrjenega tega,
16. česar se bojim.
17. Kaj naj rečem, težek dan pač.

Izbiro osebkovih entitet smo zapisali v tabelo, da bi bralcu olajšali sledenje pomenski kontinuiteti in premikom.

Tabela 1: Osebkove entitete glede na nanosnika za 1. besedilo

Udeleženci	Materialni svet	Miselni svet	Besedilne entitete
	1. stvari		
			2. to
3. jaz			
4. jaz			
5. jaz			
			6. to
7. jaz			
8. jaz			
9. jaz			
		10. optimizem	
11. jaz			
12. jaz			
	13. raziskave		
14. jaz			
15. jaz			
16. jaz			

Na semantični osi ustvarja stalnico izbira udeleženca, to je avtorica bloga, kar potrjuje,

da gre za prvoosebno izpoved. Ko pritegnemo k opisu semantično mrežo za osebkove entitete (glej sliko 2), ugotovimo, da izbira prvoosebnega udeleženca govornega dogodka ustvarja kontinuiteto na semantični osi entitete. V tabeli 2 so s puščicami nakazane izbire, ki ustvarjajo kontinuiteto za prvo besedilo.

Tabela 2: Semantične izbire na osi entitete v 1. besedilu

<p>ENTITETA</p> <p>(1) vsebina → oseba → <u>udeleženec</u>: jaz</p> <p>vsebina → neoseba → (-) rodovna → <u>nenavzoča entiteta</u>: pojmi (optimizem ...)</p>

Če osebkovi entiteti pridružimo še usmerjenost povedkovih dogodkov v 1. besedilu, lahko ugotovimo, da so na osi povedkovega dogodka bistveno določujoče izbire na časovni premici sedanji čas, na premici naklonskosti pa izrazi zmožnosti (npr. 14. *da pač otročka ne morem imeti*). Tabela 3 beleži konstante na osi dogodka za 1. besedilo.

Tabela 3: Semantične izbire na osi dogodka v 1. besedilu

<p>DOGODEK</p> <p>čas → hkraten</p> <p>ocena → potencialnost → zmožnost</p>

Na ravni besedilne semantike osredotočenost na prvoosebnega udeleženca in usmeritev povedkovih dogodkov v sedanjem in naklonskost vnaša v besedilo semantične značilnosti osebne izpovedi.

Povsem drugačna slika pomenskega gibanja pa se nam izriše za drugi izbrani blog (<http://robertkase.blogspot.com/2012/03/se-z-adnji-prostorcek-brez-zakonika.html>) na temo družinskega zakonika.

Besedilo 2: Še zadnji prostorček brez zakonika ...

1. Še zadnji prostorček brez zakonika ... bo ta trenutek onesnažen,
2. ker bom v 309 besedah (brez pik in vejic) razložil,

3. zakaj bom v nedeljo proti.
4. Razloga sta dejansko dva
5. in oba sta preprosta.
6. Prvi je,
7. da se ne strinjam s samo idejo zakonika,
8. drugi pa,
9. da ta predstavlja navadno upravno-pravno skrbucalo.
10. Glede ideje;
11. Družinski zakonik (DZ) že s svojim imenom ponizuje pojem družine,
12. ker je ta v njem omenjena samo enkrat,
13. in sicer v 2. členu,
14. kjer je definirana kot skupnost otroka z enim ali dvema skrbnikoma,
15. ki sta mimogrede lahko tudi otrokova starša.

Izbire osebkovih entitet v linearnem zaporedju so zajete v tabeli 4.

Tabela 4: Osebkove entitete glede na nanosnika za 2. besedilo

Udeleženci	Materialni svet	Miselni svet
	1. zadnji prostorček brez zakonika	
2. jaz		
3. jaz		
		4. razlog
		5. razloga
		6. razlog
7. jaz		
		8. razlog
		9. zakonik
		11. družinski zakonik
		12. družina
		13. družina
		14. družina
		15. skrbnika

S pomočjo tabele 4 lahko ugotovimo, da v začetnem delu besedila ustvarja stalnico izbira udeleženca, torej prvoosebni pripovedovalec, ki se nato prevesi v prevladovanje pojmovnih entitet, ki se gibljejo v tematskem krogu družinskega zakonika.

V tabeli 5 so s puščicami označene tiste izbire v semantični mreži, ki ustvarjajo kontinuiteto na semantični osi entitete.

Tabela 5: Semantične izbire na osi entitete za 2. besedilo

ENTITETA
(1) vsebina → oseba → udeleženec: jaz
vsebina → neoseba → (-) rodovna → <u>nenavzoča</u>
entiteta: pojmi (razlog ...)

Na časovni osi pa prevladuje izbira sedanjika, ki s prevladujočo izbiro razmernih procesov (5. *in oba sta preprosta*) in procesov obstajanja (4. *Razloga sta dejansko dva*) gradi perspektivo rednosti glagolskega dogodka. V tabeli 6 so zabeležene časovne in rednostne izbire, ki ustvarjajo perspektivo splošne sedanjosti.

Tabela 6: Semantične izbire na osi dogodka v 2. besedilu

DOGODEK
čas → hkraten + rednost

Opis osebkovih entitet in povedkovih dogodkov s pomočjo semantične mreže za 2. besedilo je nakazal, da je besedilo usmerjeno k pojasnjevanju teme in izražanju pogledov nanjo. S tem se drugi blog približuje argumentativni obliki sporočanja in odmika od prvega bloga, ki se pomensko uvršča v polje osebne izpovedi.

Analiza avtentičnih izsekov blogovskih besedil s pomočjo semantičnih mrež je uvedla pomembna izhodišča za proučevanje jezikoslovnih značilnosti blogov in sprožila vprašanja žanrskosti blogov, na katera je mogoče odgovoriti le z raziskavo, ki temelji na korpusu besedil. Korpus mora s svojim obsegom zagotavljati ustrezno reprezentativnost vzorca za dovolj zanesljivo in veljavno posplošitev rezultatov na populacijo blogov. Raziskava, ki sistemsko-funkcijsko raziskovanje žanra dopolni s korpusnimi pristopi

(glej Bizjak 2005), pa lahko pomembno vpliva na naše vedenje o funkcioniranju jezika.

4 Sklep

Ko gre torej za vprašanja slovnice, pomena in konteksta, si jezikoslovec, ki se osredotoča na razmerje med situacijo, besedilom in slovničnimi vzorci, lahko pomaga s sistemsko-funkcijsko teorijo jezika, saj ta jezik in kontekst obravnava kot semiotična pojava v dialektičnem razmerju (Halliday 1978; Halliday, Hasan 1989). Analiza besedil, ki se opira na družbeno razumevanje jezika, ima več možnosti, da odgovori na vprašanja, ki nam jih zastavljajo besedila kot pomenske enote. Pričujoči prispevek skuša pokazati, da za interpretacijo besedilnih pomenov, razumevanje odvisnosti besedilnega pomena od družbenih okoliščin in prepoznavanje stilističnih žanrskih norm potrebujemo naslonitev na sistemsko-funkcijsko teorijo jezika, ki model jezika gradi na dinamičnem razmerju med jezikovnimi in družbenimi pomeni ter osrednjo teoretično pozornost namenja pojmu žanra. Za razvoj vsake teorije pa je pomembno, da jo preizkusimo na korpusu besedil, saj samo z analizo konkretnih besedil odkrijemo nova dejstva in v skladu s tem oblikujemo nove koncepte.

Literatura

BIZJAK, Aleksandra, 2005: *Pridiga kot žanr*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
 BUTT, David, 1972: Randomness, order and the latent patterning of text. D. Birch, M. O'Toole (ur.): *Functions of Style*. London: Pinter Publishers.
 CLORAN, Carmel, 1994: *Rhetorical Units and Decontextualization: An Enquiry into some Relations of Context, Meaning and Grammar*. Nottingham: Department of English Studies, University of Nottingham (Monographs in Systemic Linguistics, 6).

FAWCETT, Robin P., 1980: *Cognitive Linguistics and Social Interaction*. Heidelberg: Groos.
 HALLIDAY, Michael A. K., 1973: *Explorations in the Function of Language*. London: Edward Arnold.
 HALLIDAY, Michael A. K., 1978: *Language as Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold.
 HALLIDAY, Michael A. K., 1985: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
 HALLIDAY, Michael A. K., HASAN, Ruqaiya, 1980: Text and Context: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. *Sophia Linguistica (Working Papers in Linguistics)* 6. 4–91.
 HALLIDAY, Michael A. K., HASAN, Ruqaiya, ³1989: *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-semiotic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
 HASAN, Ruqaiya, 1978: Text in the systemic functional model. W. U. Dressler (ur.): *Current Trends in Textlinguistics*. Berlin: de Gruyter. 228–245.
 HASAN, Ruqaiya, 1979: On the notion of text. J. Petofi (ur.): *Text versus Sentence: Basic Questions of Textlinguistics*. Hamburg: Helmut Buske. 369–390.
 HASAN, Ruqaiya, 1984: The Nursery Tale as a Genre. *Nottingham Linguistic Circular* 13. 1–51.
 HASAN, Ruqaiya, ³1989: The identity of a text. M. A. K. Halliday, R. Hasan: *Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*. Oxford: Oxford University Press. 97–109.
 TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
 TURNER, Gordon, 1973: Social class and children's language of control at age five and seven. B. Bernstein (ur.): *Class, Codes, and Control. Volume 2: Applied Studies towards A Sociology of Language*. London: Routledge & Kegan Paul. 135–201.

JEZIK V SODOBNI SLOVENSKEI MLADINSKI KNJIŽEVNOSTI 1980–2010

Milena Mileva Blažič

Pedagoška fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'27:821.163.6-93.09

Sodobna slovenska mladinska književnost 1980–2010 nadaljuje tradicijo moderne mladinske književnosti 1950–1980 in jo nadgrajuje z novimi poetikami, s profiliranjem avtorjev v izrazite avtorske poetike (npr. Boris A. Novak). Njene značilnosti so redefiniranje tradicije (npr. Anja Štefan), subvezivnost (npr. Svetlana Makarovič, Andrej Rozman) in novi žanri (npr. filozofske pravljice Petra Svetine).

1980–2010, izvirnost, jezik, sodobna slovenska mladinska književnost

Contemporary Slovene children's literature 1980–2010 continues the tradition of modern children's literature 1950–1980 and upgrades it with a new poetics, emphasizing writers with a distinct aesthetics (e. g. Boris A. Novak). Its characteristics are redefinition of tradition (e. g. Anja Štefan), subversiveness (e. g. Svetlana Makarovič, Andrej Rozman) and new genres (philosophical fairy tales, such as those of Peter Svetina).

1980–2010, originality, language, contemporary Slovene children's literature

Uvod

Marjana Kobe je v *Sodobni pravljici* (1991–2000) definirala in klasificirala kratko sodobno pravljico in njene različice. Kriterij delitve je glavni literarni lik, ki ga deli na šest kategorij: otroški glavni literarni lik, oživljena igrača/predmet, posebljena žival, posebljena rastlina, posebljeno nebesno telo/pojav in lik iz ljudskega pravljicega izročila. Model smiselno nadgradi tudi s sedmo kategorijo – izvorni domišljjski liki, in sicer na osnovi analize gradiva sodobne slovenske mladinske književnosti, predvsem v času 1980–2010. V času 1950–1980, pa tudi že prej, se je model individualiziral in samostojno razvijal v slikaniški knjižni obliki.

1850–1900: Cvilimož, Laket-brada, Najdihojca, Pedenj-človek

V času nastajanja posvetne slovenske mladinske književnosti po reviji *Vedež: časopis za šolsko mladost* (1848–1850) je Fran

Levstik leta 1880 pod psevdonimom oz. le z inicialkami M. L. začel v reviji *Vrtec* (1871–1941) objavljati serijo pesmi z naslovom *Otročje igre v pesencah*. V njih je uveljavljal glavne literarne like, ki so se navezovali na tradicijo in jo nadgrajevali, npr. Cvilimož, Laket-brata, Najdihojca, Pedenj-človek.

1900–1950: Ciciban, Miškolin, Mižek Figa, Otrok s sončnico, Škrat Dobrošin, Torklja Triborklja

Oton Župančič: *Ciciban, Cicifuj* (1915). Pesniška zbirka *Ciciban in še kaj* je vpeljala in uveljavila poimenovanje *ciciban*, ki je prevzeto iz srbsčine in pomeni malega malnarja oz. mlinarčka, vendar ga je v procesu literarne recepcije slovenska kultura folklorizirala in spremenila njegov pomen v nov pomen – predšolski otrok.

Kje pa je tisti Ciciban,
ki venomer razgraja,
ki mamici nagaja,
kje pa je tisti Ciciban? (Župančič 1915)

Novo pojmovanje je del slovenske, ne le literarne, ampak tudi kulturne tradicije, npr. revija *Ciciban* za otroke od 6. do 9. leta (1945–).

Ljudmila Prunk Utva: *Mižek Figa* (1915). Lik v pesmi je otrok, ki gre po svetu na domišljjski otok Niga. Avtorica tematizira narobe svet iz ljudskega izročila (Štrekelj 1904–1907: 393–396). Leta 1992 Janez Menart nadaljuje pesem *Mižek Figa*, ki temelji na krožni zgradbi potovanja (dom, odhod in vrnitev). Potuje z različnimi prevoznimi sredstvi: avtobus, cisterna, helikopter, kolo, ladja, letalo, motor, traktor, trolejbus, vlak, žičnica, litorino. Zaključni verzi napovedo tretjo knjigo.

Kaj je videl Mižek Figa, ko njegova limuzina, je požrla sod bencina,
pa pove vam tretja knjiga. (Menart 1992)

Srečko Kosovel: *Otrok s sončnico* (1922). Otrok je v pesmi glavni literarni lik in simbol za sončno otroštvo. Pesem je bila z ilustracijami Jelke Reichmann objavljena v zbirki *Medvedki sladkosnedki* (1983). Kosovel je začel za otroke objavljati v reviji *Zvonček*. Izumil je nekaj novih izvirnih likov, npr. belo mačico, dečka in sonce, medvedke sladkosnedke, otroka s sončnico na rami, škrate Dobrošina. Prav tako je v otroških oz. mladinskih pesmih s simboli dodatno poudarjal sončno podobo otroka in otroštva (dete na trati, dete gleda utrinek, sonce, sonček boža, sončnica, zlato, zlati žarki ipd.).

Poosebljena miš je glavni literarni lik *Miškolina* Josipa Ribičiča (1931). Priljubljen je postal z ilustracijami Jelke Reichman (1969).

Josip Vandot: *Torklja Triborklja* (1936). Poimenovanje in funkcija lika sta izvirni; Torklja (Kropej 2008: 331) je znano bitje iz pravljic in pripovedk, vendar je Torklja Triborklja po do sedaj najdenih virih edini, v katerem nastopa lik s tremi obrazi.

»Uboga ženica ima kar tri obraze. In vendar vidimo samo eno glavo. Marušica, tebi se je zmedlo nekje v glavi.«

Naglo se je zavrtela okrog stola. In glej – že je videla črni obraz in hudobne oči; zavrtela se je naprej in že je zrla v zimske oči in v kameniti obraz. Še za dva koraka se je zavrtela – in že so jo spet gledale lepe in dobre oči. Marušo je bilo strah in zaradi strahu še sama ni vedela, da se je pričela vrteti okrog tako naglo, kakor se je vrtela doma na dvorišču okrog Fižka, ko mu je hotela zlomiti vrat. Vrtela se je in vrtela, da ji je postalo vroče. A nič drugega ni videla nego tri obraze, ki so jo gledali tako čudno, da se jih je naposled resnično ustrašila. (Vandot 1936: 199–200)

1950–1980: Cepecepetavček, Čenčač, Kosovirja, Najzmaj, Pedenjped, Sapramiška

Prvo podobo otroka, ki ima pravico do posebne skrbi, varnosti in igre, pa dokončno dobi otrok pri Niku Grafenauerju: *Pedenjped v Pedenjcarstvu* (1966). Ponarodel je s humornimi ilustracijami Marjana Mančka (1976).

Pedenjsrajčka, pedenjhlache,
pedenjčevlji na nogah.
Gromozanski kos pogače
neprenehoma v rokah.

Vsi iz sebe so lasje,
ne prenesejo glavnika,
in kazalec nevede,
venomer po nosu stika.

Uhlja kot dva sprta strica
muhasto štrlita v svet.
Pedenjjamica sred lica –
to je mali Pedenjped. (Grafenauer 1976)

Grafenauer je jezikovno izviren, posodablja tradicijo. Motivne prvine za Pedenjpeda je našel pri Matiji Valjavcu v delu *Narodne pripovedke* (1858) in ljudski pripovedki *Pedenjčlovek-laketbrada*, ki so jo uporabljali tudi Levstik, Hubad, Župančič, Fatur idr. Tvori izvirne besede na osnovi samostalnika *pedenj* in dodajanja drugih besed, npr. pedenjbrzovlak, pedenjcarstvo, pedenjčevlji, pedenjhlache, pedenjjamica, pedenjmama, pedenjočka, pedenjpravljica, pedenjstrokovnjak.

Svetlana Makarovič je ena izmed najbolj izvirnih slovenskih mladinskih avtoric in je

izumila domišljjske like: *Kosovirja na letišči žlici* in *Kam pa kam, kosovirja?* (1974), *Sapramiška* (1975), *Ščeper in Mba* (1976) idr.

Tone Pavček je v *Čenčariji* (1975) izumil nov lik – Čenčača. V naslovni pesmi izumi tudi domišljjsko deželo Čenčarijo in njene prebivalce – čenčače, zgovorne ljudi, ki niso »čvekači«. V tej deželi imajo tudi »drevored pravljič«, ki jih tvorijo »iz zelenih besed«. Prebivalce je označil kot vsevede, »dokler se ne zresnijo«. Deželni zakoni so zapisani v pesmi *Tak je v deželi red, zapisan v pesmi* (Pavček 1975: 17).

Leopold Suhodolčan (1979) je izumil nekaj literarnih likov, ki so tudi naslovni liki in so ponarodeli, npr. Cepecepetavček, Krojaček Hlaček, Piko dinozaver; tudi kolektivne junake, npr. Dvanajst slonov, Rdeči lev, Rumena podmornica, Velikan in Pajac, Velikega in malega kapitan.

»Povej, povej, kdo si? Si polence ali si možicelj?« [...] Polonca je poskakovala z njim po mini in se mu smehljala. »Kako smešno smešno cepetaš Hihhi ... Cepe ... cepe ... cepetaš! Ti Cepecepetavček ...!« Pobožala ga je in mu prigovarjala: »Gotovo so ti že nagažali, da imaš veliko in grdo in trdo glavo ... Ti Cepecepetavček, trdotrdodlavček ... In da imaš drobne drobne oči kot miš ... Daj! Me uloviš?« (Suhodolčan 1976)

Dane Zajc je jezikovno izviren v celotnem opusu, tudi v zbirki *Na papirnatih letalih* (1978). Kot primer je predstavil glavni literarni lik Kapitana, ki mu pripisuje sodobne atribute oz. tvorjenke (samook, samonog, samorok).

1980–2010: Blabla, Bžraumps, Čofli, Mba, Ščeper, Vošibki ...

Boris A. Novak je izviren mladinski avtor tako na ravni besedotvorja (izpeljava, zlaganje, sestavljanje, sklapljanje in mešane vrste) kot neologizmov, kar eksplicitno izrazi v

pesniški zbirki *Prebesedimo besede* (1993), npr. bžraumps, medjed, mmmarmelada, palicaj, pesen, psstihotapci, vsirimje, zzzbudilka. Novak je avtor, pri katerem sta fonetika in semantika oz. zven in pomen besed izdelana na osnovi umetniške svobode, ustvarita estetsko celoto in učinke, npr. onomatopeje z razpoloženskimi in posnemovalnimi medmeti (bla, ha-ha, he-he, hi-hi, la-la) ter asonancami in aliteracijami. Zanimiva je slogovna značilnost neologizmov, npr. bžraupms, člopica in ednina množinskega samostalnika ljudje – ljud.

Človek je bžraumps!

Človek je rátata-rátata-rátata-tá!

Človek je K.

Človek je P.

Človek je lálala-lálala-lálala-lá!

Človek je bláblabla-bláblabla-bláblabla-blá!

Človek je člópica.

Človek je ljud.

Človek je árheoíodíodúpleks.

Človek je hahaha!

Človek je hehehe!

Človek je hihihhi!

Hahaha-hehehe-hihihhi-ljud! (Novak 1993: 15)

V pesmi *Budilka* s posnemovalnim medmetom zzz ponazarja spanje, zvonjenje (*zzzbudilka, zzzzzgodaj, zzzbudi se, pozzzno je že, grozzzno, zzzver, zzzdajci, zzzares*). V pesmi *Tihotapci* z medmetom *pst* ter aliteracijami in asonancami izraža vzdusje v pesmi (*psstihotipci, tihohodci, tiholazci, tihotipci, hrupotapci, hrupotapiti*), prav tako tudi z blizuzvočnicami (paronimi) – »nebo (si) oblači oblake, oblačne hlače«, vsemirje – vsirimje, brezvetrje – brezetrje, »Zadrga je / zadrega hlač.« (Novak 1995: 76) Tudi Novakova pesem *Blabla* temelji na medmetu *blá*¹ ter ga z dosledno pesniško poetiko zvena in pomena besed uvršča med najbolj izvirne slovenske mladinske pesnike.

Nekateri avtorji so občasno objavljali na področju mladinske književnosti, npr. Milan

¹ Izraža zavrnitev, omalovaževanje povedanega: bla, bla, ne verjamem ti in izraža govorjenje, zlasti vsebinsko prazno: mi smo delali, on pa samo bla bla. In blá 1. razpolož. medm. (â)~, ~, ne verjamem ti, blá, 2. povdk. (â)poud. Mi delamo, on pa samo ~ ~ |veliko govori| (<http://bos.zrc-sazu.si/c/SP/neva.exe?name=sp&expression=bla&hs=1>).

Jesih: *Štiri igre za otroke* (1997), kjer so objavljene dramske pesnitve *Cesarjeva nova oblačila*, *Deseti raček*, *Kronan norec* ter *Zvezda in srce*. Gre za dvojnega naslovnika in jezikovno inventivnost na najvišji ravni. Zastavi se vprašanje, ali je intencionalni naslovnik »za otroke« tudi dejanski. Nadrealistično inovativnost vnaša tudi Tomaž Šalamun v dveh pesniških zbirkah za otroke: *Kaj je kaj* (2005) in *Narobe svet je tudi svet* (2010).

Inventiven prvenec jezikoslovca Marka Stabeja *Medved Edvard: deset moralk za nekaj bralcev in bralk* (2009) je domiselna zbirka kratkih sodobnih pravljic. Objavljena je v slikaniški knjižni obliki, intertekstualno se navezuje na *Medvedka Puja* Alana A. Milneja ter korendira s Svetinovo zbirko *Modrost nilskih konjev* (2011), vendar se zastavi vprašanje intencionalnega in dejanskega bralca. Vsebuje jezikoslovne zanimivosti, ki jih avtor inventivno rešuje. Naslovi so zastavljeni kot retorična vprašanja (npr. okulist je *očalist*, poimenovanje osebe v množinski obliki *Korenine*, moško ime *Vanja*, ime *Ja Medi Edi*). Tudi poanta ali nauki na koncu so namenjeni dvojnemu naslovniku, npr. »Za voščila prijateljem pa je bolje, da so navadna in iskrena, kot pa nenavadna in prazna.« (Stabej 2009: 10)

Izvirnost po letu 2010

Slovenska mladinska književnost je vitalen del slovenske književnosti, ki ima manjši, a zato bolj fleksibilen literarni sistem ter je polje svobode. Po letu 2010 je vidna menjava generacij, npr. Anja Štefan, Peter Svetina, zlasti v zbirki *Modrost nilskih konjev* (2011), ki temelji na dvogovorih in inventivni poanti, dobesednem in metaforičnem pojmovanju, npr. »Knjiga je pretežka, zato ker je tudi kit težek, v knjigi je sto kitov na kupu.« Zbirka vsebuje tudi duhovite nesmisle, npr. *Kako nilski konji luščijo grah s prisposodbo in zrcaljenjem v vodi ter aluzijo na prijateljstvo*.

Andrej Rozman tudi po letu 2010 nadaljuje s subverzivno mladinsko književnostjo in estetiko grdega. Avtor nadaljuje trend pisa-

nja dvojnemu naslovniku z deli *Gospod Filodendron* (2011), *Gospod Filodendron in nogomet* (2012), *Bober Bor* (2013), posebej pa z zbirko *Izbrane Rozine v akciji* (2010). V delu *Čofli* (2012) predstavi pet podzemnih kosmatih požrešnih nočnih bitij (Čof, Mehurčica, Vodoslav, Valčica, Zemljomila), ki hipnotizirajo ljudi in pridejo iz domišljjskega v doživljajski svet. Inovativen je na ravni besednih povezav in poimenovanj, npr. šolski orkester Tihomir Grom. Jezikovne inovacije so npr. z aliteracijo (Bober Bor, Žabec Žan, Žaba Živa), besedotvorjem (*Koračnica*: »vojaki in vošibki / korenjakajo«), blizuzvočnicami (*green power – Grimm power*), večpomenkami (rozine – Rozine), rimami (živela – marela – smela – dela) in drugimi jezikovnimi sredstvi.

V delu *Skrivnosti špurkov* ustvari nova izmišljena bitja – špurke, ki živijo v izmišljeni deželi – planet Tifonija, in druga bitja, npr. logani, glabi, horklovi, vildri. Poimenovanja so karakterizacije oseb, npr. Apolon Haxel, Budon Berger, Darko Drago, dvojčka Ruzmi in Razmi, hišnik Homer, Ksenofon Amaril, Patogen Kancler, Rihard Grozni, špurk Nork. Izmišljuje si nove besede, npr. Basfl, Bišči, varjalka. Redefinira antična imena, npr. Ajskih, Apolon, Aristotel, Arhimed, Ezop, Homer. Ustvarja nove dežele, npr. Kokodadija, Tifonija, Valotora, Zinaltija. Rozman je jezikovno inovativen na ravni besed (antipiromantična, Intronacionala, korenjakati, odmevava, rumcelj, špurk, vošibek, Zvone Makarone), besednih zvez (Grimm Power, Kanibal Lektor; siti lačnemu ne verjame) in besedil (priredbne del iz starejše in novejše slovenske književnosti, npr. *Urška*, *Lenka Munda*, *Lepa Vida v akciji*, *Uvod v Martina Krpana*, *Jernej in njegova pravica*).

Posebno pozornost zasluži avtorica najmlajše generacije, Gaja Kos, ki izumi nove like, npr. *Grdavši* (2010), *Rizibizi in laž* (2012), ter redefinira mitske like, npr. *Junaki z ladje Argo* (2013). Avtorica renovira tradicijo (mit o Argonavtih), nadaljuje z estetikom grdega (*Zverinice z Večne poti*, *Zverinice*,

Zverjasec, Zverjašček) in uveljavlja postmodernistične pristope (metafikcijo).

Rezultati

Marjana Kobe (1999–2000) v seriji člankov o sodobni pravljici opredeli sodobno pravljico oz. like, ki jim na osnovi analize slovenskih mladinskih besedil lahko najdemo številne primere:

- 1) Otroški lik (Anica, Jakob, Kekec, Kekec iz 2. b., Martin Krpan 0,3, Mojca, Oskar, Šviga Švist, gospa Šviga Švaga; Cicibela in Mornohca, Deklica Delfina, Juri Muri, Maruška Potepuška, Jure Kvak Kvak, Lenča Flenča, Nebomska deklica; Ciciban, Cvilimož, Pedenjped, Najdihojca; En bla, jazz; sinko nagajivi, Sinko Polovinko, Tinko Potepinko); opisno poimenovanje (Fant z rdečo kapico, Najmočnejši fantek na svetu, Potolčeni Kramoh); kolektivni lik (Dopoldanski in popoldanski otroci, Grivarjevi otroci, Bratovščina sinjega galeba, Tajno društvo PGC).
- 2) Oživiljena igrača/predmet: Avtozaver, Cepecepatavček, Cunjasta dvojčka, Pajacek, Leteča hiša, Lučka Svečana, Nočna Lučka, Papirnata letala; Pika Nika, Klicaj Palicaj, Zakaj; Tramvajčica; urne kuka vice, Zzzbudilka; *Življenje stvari*: budilka, kljuka, krožnik, okno, vrata, vrč.
- 3) Poosebljena žival; v tej kategoriji je največ (domačih) živali, npr. personificiranih: Bela mačica, Belamiška, Mišek Miško, Miškolin, Mišmaš, Sapramiška; Ježek Janček, Sin Jež; Hrčki smrčki, Hrček si sposodi hruško; Kresnica podnevnica; Kuža Luža, Kuža Pazi, Radovedni Taček, Kužmucke; Maček Muri, Muca Maca, Tacamuca, Mehkošapek, Mrnjavka; Medvedki sladkosnedki, Medved Edvard, Piki Jakob; Metuljček cekinček; Nana, mala opica; Piko Dinozaver; Velikanski lev, Prišel je lev, O levčku (ki ni hotel v šolo); Ptica zlatoper, Rajska ptica, Zlata ptica; Zajček dolgoušček, Zajček skakalček.

- 4) Poosebljena rastlina (in narava): Čudežno drevo, Drevo pravljic, Drevo življenja, Škratovo drevo, Zimsko drevo; Kodejljica v veselju; Lučka Regrat; Snežaki v vrtcu, Snežaki v vrtu; Snežroža.
- 5) Poosebljeno nebesno telo/pojav: mala Luna, velika Luna; Hlačke za oblačke, Oblaček Postopaček, Oblaček Srajček, Vrtnica in oblaček; plima (hihiplimaha), voda (hehesmeh hohovode); ozvezdje Skrivnosti; Alenka in zvezdica, Prašiček in čarobna zvezdica, Zvezdica Lučka, zvezda in srce, Zvezdica Zaspanka.
- 6) Posodobljeni liki iz ljudskega pravljičnega izročila: Coprnica Maramuda, coprnica Zofka, čarovnička Gaja, Mala čarovnica Lila; (Zelišča) male čarovnice, Čarovnica Čirimbara, Čarovnik Fičifik, Veliki čarovnik Ujtata; pošasti in zverine: Pošast Mici iz 2. a, Zverinice iz Rezije, Zverinice z Večne poti, Zverinice od A do Ž; duh in strah: duhec (Sapramiška), Duhec Motimir, Gal (v galeriji), Gozdni strah, Grajski strah, Klavirski duhec Jošti, Mihec, duh in uganka, Snežni duhci; Strah, Strahec, Strahec Vili, Strahec (v galeriji), Zmaji in duhovi; skrat: Gutembergov skrat, Makov skrat, Mihčev skrat, Škrat črkovil, Škrat Brkec, Škrat Kuzma, Škrat Perkanceljc, Škrat Spančkolin, Škrat Zguba (in kameleon), Tipkarski skrat Pacek, Zeleni skrat Ariel ...; velikani: Eko Velikan, (Punčka in) Velikan, Velikan Gorjan, Velikan Grom, velikan Hrust, Velikan (in Pajac), Velikan Nenasit; vile: Tri vile, Vila Jezerka, Vila Lila, Vila Malina, Vilinka; zmaji: Eko zmajček, Najzmaj, Papirnati Zmaj, Zaljubljeni zmaj, Zmajček Bim, Zmaj Direndaj, Zmajček Drago, Zmaj Lakotaj, Zmaj Smetojed, Zmaj v oknu, Zmaj v Postojnski jami, Zmajček Razgrajaček, Zmajček Topotajček.

Klasifikacijo Marjane Kobe bi bilo zaradi razvoja izvirne slovenske mladinske

književnosti smiselno posodobiti še z eno kategorijo, in sicer:

- 7) Izvirni liki, ki se pojavljajo od začetka slovenske mladinske književnosti, vendar so postali samostojna literarna kategorija v času sodobne slovenske mladinske književnosti. Ti se oddaljeno navezujejo na ljudsko izročilo, vendar vsebujejo več inovativnih (npr. bžraumps, mba) kot tradicionalnih prvin (npr. najzmaj) in izražajo pozitivno slogovno zaznamovanost (npr. smradek). Izvirna izmišljena bitja temeljijo na jezikovni invenciji in besedotvorni nadgradnji, npr. bžraumps, čofli, grdavši, kosovirja, lebdivke, mba, rumcelj, ščeper, štramfelj, žlopi.

Poimenovanja karakterizirajo like ter izražajo pozitiven ali negativen odnos s slogovno zaznamovanimi poimenovanji. Jezikovna izvirnost je sintagma znanega in novega v tvorjenko, npr. Dajnomir, Grdavši, Lilameščani, Malčkipalčki, Miliboža, Mehkošapek (muc), Tebomrazbov² (gospod), Tintengern³ (baronesa), ali novih besednih zvez, npr. Gospod Filodendron, Kokokoška Emilija z onomatopejo.

Povzetek

Jezikovna izvirnost sodobne slovenske mladinske književnosti temelji na slogovni uporabi:

1. aliteracije in asonance: Glil in Glal, Maček Muri, Muca Mika, Mišmaš, Škrata Šket in Šot, Žabec Žan, Žolna Živa;
2. neologizmov: bžraumps, čofli, en bla, kosovirja, lebdivke, mba, rumcelj, ščeper, štramfelj, vošibki, žlopi; nekateri nadgrajujejo znane in delno znane motivne prvine oz. besede, drugi so invencija;
3. onomatopoejskih poimenovanj: posnemovalni medmeti: bùm in búm – Strašni lovec Bumbum; čiv in čív – Vrabček Čiv; kó in kò – Kokokoška Emilija; čòf –

Čofli; kvák – Jure Kvak Kvak; mrnjáv – Mrnjavka; razpoloženski medmeti: sàpra – sàpramiš – Sàpramiš, tík ták – Povestice tik-tak;

4. otroških in ljubkovalnih besed: jokec, medo, mižek, mucek, oka (Sovica Oka), račka, smehec, spančkati, tiček, zobek;
5. pomanjševalnic: barčica, Bobek, duhec, Gregec, Janček, možiček, Videk, sovica, zvonček;
6. rim: Kuža Luža, Pika Nika, Juri Muri, Maruška Potepuška;
7. slabšalnic: lovca Cuzelj in Guzelj, Brkonja Čeljustnik;
8. slogovnih kombinacij: Malčkipalčki (pomanjševalnice, tvorjenke, rime), dvobesedno poimenovanje (Hrčki Smrčki, Metuljček Cekinček, Mihec Kašopihec, Nebomska deklica, Račka puhačka, Zvone Makarone);
9. sopomenk: Naočnik in Očalnik;
10. tvorjenk: Dajnomir, Mehkošapek, Sapramiška, Tacamuca, Trdoglav, Zlatoper.

Sodobni slovenski mladinski avtorji so enote literarnega kontinuuma, del bogate literarne tradicije izvirnih poimenovanj, ki nadgrajujejo tradicijo in uveljavljajo izvirna poimenovanja (bžraumps) ali že znana in delno znana poimenovanja postavljajo v nov kontekst (blabla, čenčači, grdavši, jazzz, kosovirja, lilameščani, pedenjped, rizibizi, sàpramiška, žlopi).

Literatura

- BLAŽIČ, Milena Mileva, 2011: *Branja mladinske književnosti*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- KOBE, Marjana, 1999–2000: Sodobna pravljica. *Otrok in knjiga: revija za vprašanja mladinske književnosti, književne vzgoje in s knjigo povezanih medijev* 47: 5–11; 48: 5–12; 49: 5–12; 50: 6–15.
- KROPEJ, Monika, 2008: *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.

² Te-bom-razbil.

³ Tinten-gern (*tinta* = pogovorno črnilo + (nem.) *gern* -ne (imeti rad)).

FUNKCIJSKO ZAZNAMOVANA »KVAZIPOIMENOVANJA« V JEZIKU LITERARNE VEDE, ESEJISTIKE IN KRITIKE. IZ ZGODOVINE POJMOV DEKADENCA IN DEKADENTNOST

Marta Cmiel - Bažant
Wydział Polonistyki, Varšava

UDK 82.0:001.4:82.02"1897/2007"

V prispevku je predstavljen pregled rabe pojmov dekadenca in dekadentnost v besedilih različnih tipov, nastalih v slovenščini v letih 1897–2007, v katerih prevladujejo različne funkcijske zvrsti. Avtorica analizira semantični status omenjenih pojmov glede na stopnjo objektivnosti in ustaljenosti. Na podlagi kategorizacije, ki jo je uvedel Janusz Sławiński, loči termine-poimenovanja, teoretske termine in kvazipoimenovanja.

termin-poimenovanje, teoretski termin, kvazipoimenovanje, dekadenca, dekadentnost

The paper presents an overview of uses of terms decadence and decadency in various types of texts written in Slovene in the period between 1897–2007, dominated by various functional text types. The author considers the semantic statuses of these terms in respect to their level of objectivity and constancy. The analysis is based on the categorisation introduced by Janusz Sławiński, who differentiates between terms-names, theoretical terms and quasi-names.

term-name, theoretical term, quasi-name, decadence, decadency

Problem rabe literarnih pojmov je begal in hkrati navduševal poljskega literarnega teoretika in zgodovinarja Janusza Sławińskiego. Sławiński je bil kot glavni urednik poljskega slovarja literarnih terminov izredno občutljiv za večpomenskost in nepreglednost literarnih pojmov, ki izhajajo iz različnih obdobij razvoja jezika in različnih teorij. Ugotovil je, da nimajo vsi enakega semantičnega statusa v jeziku literarne vede. Ideje in sklepe, do katerih je prišel med pripravljanjem slovarja, je zapisal v članku *Problemy literaturoznawczej terminologii* (Problemi literarnovednega izrazja; Sławiński 1970).

Sławiński je glede na stopnjo objektivnosti in ustaljenosti razvrstil pojme, ki se pojavljajo v literarni vedi. Prvo skupino imenuje termini-poimenovanja,¹ ki so že uveljavljeni

izrazi, splošno sprejeti, nenadomestljivi in uporabljeni v ustaljenem pomenu in kontekstu, neodvisno od teoretičnega okvira. Karakterizira jih kot razložljive in preverljive pojme, ki so semantično popolni in imajo strogo določeno intenzijo in ekstenzijo. Drugo skupino imenuje teoretski termini,² ki funkcionirajo v okviru določene teorije oziroma raziskovalne smeri. Nanašajo se na konceptualni sistem znanosti in raziskovalci določajo njihov pomen s tem, kakšno mesto jim namenijo v sistemu (razvrstitev je namreč nastala na strukturalistični podlagi). Njihov pomen je torej odvisen od pomenov drugih strokovnih izrazov v istem semantičnem polju (Sławiński 1970: 226–229).

Prva skupina terminov je področje nomenklature, na katerem se je že končalo

1 Pojme je iz poljščine prevedla avtorica prispevka, Sławiński je to kategorijo poimenoval »termin-nazwa«.

2 V poljščini »termin teoretyczny«, Sławiński včasih uporablja tudi pridevnik »właściwy«. Ostala sem pri prvem poimenovanju, saj ni ustreznega preveda za drugi pridevnik. Mogoče ga je prevzel iz fizike, na primer po zgledu »ciepło właściwe« (specifična toplota).

označevanje pojavov in objektov. Posamezne stroke so tu dosegle vsaj začasen konsenz, saj meja med tema kategorijama v humanistiki ni utrjena. Strokovni izrazi lahko prehajajo iz ene skupine v drugo, po navadi teoretski termini postajajo termini-poimenovanja. Ta prehod je del razvojnega procesa znanstvenega jezika. Druga skupina predstavlja območje nedovršenosti, ki ima še vedno raziskovalni potencial (Sławiński 1970: 227).

Sławiński (1970: 228) ugotavlja, da lahko prepoznamo zrelost jezika določene stroke po tem, ali v njem zavestno delujeta ti dve kategoriji strokovnih izrazov. V procesu razvoja jezika se pojavljajo tudi pojmi, ki ne označujejo vedno istega objekta ali pojava. Lahko se nanašajo na različne stvari, funkcionirajo v slovarju literarnih pojmov kljub svoji nedoločeni semantični strukturi, zato jih za razliko od prejšnjih dveh kategorij imenuje kvazipoimenovanja.³ V primerjavi s teoretskimi termini niso predmet konceptualnih raziskav, govorniki jih uporabljajo kot strokovne izraze, ampak v različnih besedilih in kontekstih z drugimi referencami. Avtor kategorizacije ne določa, ali lahko mednje štejemo tudi napačne ali ideološko zaznamovane rabe besed.

Kategorizacijo strokovnega izrazja sta po Sławińskem prevzela Marek Gumkowski in Janusz Pawłowski. Osredotočila sta se na medbesedilnost literarne kritike, kot glavni vzrok nestabilnosti kvazipoimenovanj, ki se pogosto pojavljajo v literarni kritiki posredno, navedena v odlomkih raznih besedil. Konstrukcijo navedka avtorja članka razumeta v razširjenem pomenu kot vsak mehanizem vključevanja tuje povedi v strukturo lastnega, heterogenega besedila (Gumkowski, Pawłowski 1974: 69). Navedeni pojmi uvajajo v besedilo (hipotetično) vse kontekste, v katerih so se prej pojavili, medtem pa se sproti spreminja tudi kulturni kontekst kritike (prav tam: 72). Kvazipoimenovanja so na primer lahko znanstveni pojmi ali pojmi, ki živijo v splošni kulturni zavesti govorcev skupnega

jezika. Nimajo stalnega mesta v svetovnem nazoru literarnega kritika, ne izhajajo iz zavestno konstruiranega nazora (prav tam: 77).

Sławiński (1970: 234, 236) ugotavlja, da se v jeziku literarne vede prepletajo štiri funkcijske zvrsti: praktičnosporazumevalni,⁴ publicistični, umetnostni in strokovni jezik. V izvornem besedilu v poljščini se namesto publicistične zvrsti pojavlja, dobesedno prevedeno, vplivajnski diskurz; izpostavljena je torej vplivajnska vloga metaliterarnih besedil, ki vrednotijo predmet raziskovanja in z njim povezane pojave. »Skoraj vsak pojem, ki ga uporablja literarna veda, poleg strogo tehniških izrazov, lahko postane v določenem kontekstu nosilec pragmatičnega smisla«, je zapisal teoretik (Sławiński 1970: 236). Pragmatični smisel razume kot podrejenost rabe besed nazoru, okusu in prepričanjem govornika ter kot namen vplivanja na nazor, okus in prepričanja naslovnika. V Havránkovi klasifikaciji funkcijskih zvrsti iz leta 1963 se pojavlja tudi pragmatična funkcija, značilna za besedila, katerih glavni namen je »sprememba stanja stvari« (Skubic 1995: 155). Tako razumljena pragmatična funkcija prevlada v ideološko zaznamovanih literarnih kritikah in esejih. Podvržena ji je retorična struktura besedila in hkrati pojmi, ki se pojavljajo v njem.

Kot predmet analize sem izbrala pojem *dekadenca* ter iz njega izpeljane izraze, glede na njihovo raznolikost ter delno prekrivanje pomenov. V elektronski verziji SSKJ najdemo osem besed z isto osnovo: dekadencia, dekadencen, dekadent, dekadenten, dekadentizem, dekadentnost, dekadentski, dekadentstvo. Njihova raba je zanimiva tudi z vidika zgodovine idej. Pričujoči prispevek ne obravnava izčrpno zgodovine pojmov, povezanih z dekadenco na Slovenskem. Prikazuje samo nekatere njihove razsežnosti v različnih besedilih, nastalih v raznih obdobjih. Osredotočila sem se predvsem na analizo rabe teh

³ V izvorniku: »quasi-nazwa«.

⁴ V poljščini je definiran kot »potoczny«, torej pogovorni jezik.

izrazov v besedilih, v katerih prevladujejo različne funkcijske zvrsti.

Pojem *decadance*, kot ugotavlja Teresa Walas (1986: 20), izhaja iz latinske besede *cadere*, ki se je pojavila v slovarju srednjeveške latinščine Du Cangea v 17. stoletju kot sopomenka besed *lapsus* in *ruševina*. V poeziji so ga zasledili že v 13. stoletju, pri trubadurju Guilhemu Figueiru, uporabil ga je tudi Montesquieu v razpravi iz leta 1734. V tem času je označeval negativne politične in družbene pojave v državnem kontekstu.

Najstarejši izmed izbranih besedil je članek Vladimirja Foersterja *Dekadence, nova literarna smer*, objavljen v *Ljubljanskem zvonu* leta 1897. Ima značilnosti znanstvene razprave, v njem prevladuje strokovna zvrst. Foerster (1897: 37) definira dekadenco kot »novo umetniško in duševno smer«. Navaja glavni vir informacij, na katerega se naslanja: kritiško študijo F. V. Krečija z naslovom *Dekadence*, ki je bila objavljena v češkem mesečniku *Naše Doba* leta 1895. Opozarja, da poimenovanje smeri ni v skladu s pomenom, ki so ga bralci že poznali: »Nazivek 'dekadence' nikakor ne izraža pravega značaja tega novega umetniškega pojava, kateri ni dekadent v navadnem smislu besede, ki znači propadanje« (Foerster 1897: 38). Pojasnjuje tudi njegov ironični izvir, prvi predstavniki te smeri so ga namreč izbrali navkljub svojim nasprotnikom, ki so jih tako imenovali slabšalno, izbira imena je torej poskus spremembe že uveljavljenega pomena te besede. Pridevnik dekadent dobiva od tega zgodovinskega trenutka še en pomen; izraz dekadent ali dekadentni lirik pomeni predstavnika te literarne smeri. Foerster opisuje najpomembnejše poteze dekadence in njihovo navezanost na tradicijo, analizira tudi nekatere dekadentne pesmi. Po analizi oblike in vsebine dekadentnih del avtor razpravlja tudi o dekadentni psihologiji. Opisuje značaj »dekadentnikov«; izraz dekadentnik označuje umetnika, ki ustvarja v tem slogu. Vse rabe pojmov dekadence, dekadentni in dekadent oziroma dekadentnik (dve zadnji sta rabljeni izmenično) se nanašajo na literarne

pojave. Po Sławińskem jih lahko uvrstimo v skupino teoretskih terminov. Pojem dekadence se nahaja v fazi definiranja, uvajanja v literarno zgodovino, zato še ne pripada kategoriji terminov-poimenovanj. Foerster prispeva k teoretskemu opisu dekadence kot literarne smeri, osredotoča se na njene individualne poteze.

Sedem let pozneje v *Rodoljubu*, glasilu Slovenskega društva v Ljubljani, anonimni avtor Slovence (kot narod) obtožuje dekadence v komentarju o delovanju klerikalne stranke z naslovom *Slovenska dekadence?*:

Dejstvo, da more taka stranka, s takimi ljudmi sploh med Slovenci eksistirati, da ima med kmetskim ljudstvom zaslobo in da se ji pridružujejo celo akademično izobraženi ljudje, to je ne samo žalostno, to ni samo sramotno, to je naravnost dokaz slovenske dekadence. [...] To, da narod, da masa kmetskega ljudstva to stranko tudi sedaj še trpi in da se tudi sedaj še uklanja duhovniškemu pritisku, to je gotovo znak dekadence. Vsak zdrav narod, tudi če je klerikalen, bi bil tako stranko [...] s poleni segnal iz javnega življenja. [...] Slovenski kmet, to je očitno, je hudo bolan. Navedeni znaki so očitni dokazi **akutne dekadence**.

(Rodoljub, 1904)

V publicističnem besedilu, v katerem prevladujeta ekspresivna in vplivajska vloga jezika, je pojem dekadence, v smislu »bolnega« dela družbe, izrazito ideološko zaznamovan, pooseblja negativnega udeleženca retorične vizije. Ta oznaka, pripisana klerikalni stranki in njenim zaveznikom, ima v retoriki napadanja izrazito negativen pomen in deluje slabšalno. Vprašanje je, ali je bila beseda dekadence uporabljena v slovenščini še pred pojavitvijo te literarne smeri in v kakšnem pomenu. Kot ugotavlja literarni zgodovinar Kazimierz Wyka (1968: 12–13), samostalnik *decadance* pomeni v francoščini propadanje kot proces, ne pa propad kot učinek tega procesa, močno zaznamovan z negativno moralno oceno. Verlaine je pojmoval dekadentnost kot protislovje moralnega propada. Dekadence ima v tem besedilu značaj kvazipoimenovanja, podrejenega vplivajski funkciji

besedila. Nima stalnega mesta v svetovnem nazoru avtorja članka, ki ne pojasnjuje svojega načina razumevanja te besede.

»[O]membe pojma dekadentnost, dekadenca, dekadent, so bile [...] gotovo dovolj pogoste« v medvojnem obdobju, ugotavlja Janko Kos (2007: 227) v razpravi *Dekadentnost kot slovenski kulturni problem*. Predvsem v vrednostni frazeologiji sovjetskega socrealizma se je uveljavilo pojmovanje dekadentnosti kot družbenega pojava: »Med idejami, ki so sestavljale skromno razvito teorijo socialističnega realizma na Slovenskem, je bila od vsega začetka tudi ideja o dekadentnosti novejših evropske kulture, tj. zahodnoevropske, meščanske ali buržoazne« (prav tam).

Pojav dekadentnosti, obravnavan z vidika kulturne zgodovine, Kos prepoznava že v antiki, ki še ni poznala tega pojma. Opisuje ga kot za razvoj človeštva nevarno delovanje umetnosti, po Platonu: »nevaren izvir so zlati kultura, poezija in glasba, kadar s svojo čutnostrastno sprevrženostjo slabijo človekovo ravnovesje, pogum, razumnost in ga pehajo v neobvladano mehkužnost užitka, nemira in nereda« (Kos 2007: 236). V nadaljevanju opisuje krščansko pojmovanje bistva človeštva, ki se zoperstavlja temu pojavu, v nadaljnjem besedilu imenovanemu dekadentnost. Kos (2007: 236–238) analizira, kako se je spreminjalo dožemanje dekadentnosti kot bolne plati kulture, preden je Baudelaire, za njim pa drugi, prevrednotil to idejo in jo estetizirano vpeljali v literaturo. V kulturnem kontekstu uporablja pojem dekadentnost, za oznako literarne smeri pa pojem dekadenca. Dekadentnost ima torej v Kosovem članku status teoretskega termina; avtor predstavlja njegovo razlago, najde podobne pojave v evropski kulturi od časa antike do danes in jih označuje z njim, s tem pa prispeva h konceptualizaciji pojma, kar je lahko podlaga nadaljnjih raziskav.

Ahistorično razumljen pojem dekadentnosti najde Kos v članku Vladimirja Pavšiča *O dekadentnosti v literaturi*, objavljenem

prvič leta 1936 v *Ljubljanskem zvonu*. Že v prvem stavku Pavšič (1963: 118) opozarja, kaj je zanj dekadentnost: »dekadentnost ni zgolj literaren, marveč povsem psihološki in sociološki pojav«. Zato meni, da je kljub spremembam literarnih smeri dekadentnost še vedno prisotna v književnosti, hkrati pa tudi v kulturi, saj je literatura tesno povezana z vsemi življenjskimi pojavi. Dekadentnost metaforično opisuje kot z glasbo prežeto vzdrušje določene obdobja, z izrazi »ves ritem neke dobe«, »osnovni ton umetnosti«; uporablja torej poetično funkcijo jezika. Dekadentnost definira kot »življenjsko občutje« ljudi. Opisuje jo kot »pesimizem, melanholično umiranje, vseobči razkroj«; uporablja tudi prispodobe: »deluje kot razkrajajoča, žgoča sestavina v možganih, živčnem sistemu, strasteh, krvi, čustvih. [...] Razkraja [...] ves življenjski stil neke dobe« (Pavšič 1963: 118). Dekadentnost je upodobljena kot bolezen, virus, ki ga posameznikova volja ne more premagati.

Izmenično se v besedilu pojavljata samostalnika dekadentnost in dekadenca, čeprav prvi pogosteje v zvezi s prej opisanim stanjem sveta in z večjo frekvenco, drugi pa v zvezi z liriko, filozofijo. Sporadično se pojem dekadenca pojavlja v istem kontekstu kot prej dekadentnost, na primer: »Kulture dosega svoji višek pravzaprav šele v svoji dekadenci« (Pavšič 1963: 120). Pavšič (1963: 120–121) v nadaljevanju razširja vsebino pridevnika dekadenten v kontekstu literature, ocenjuje, da je dekadentna »skoraj vsa moderna, tudi povojna poezija«, dekadenten je zanj v svojem bistvu tudi ekspresionizem. Pojem dekadentnost ni avtonomen predmet obravnave, je sredstvo vrednotenja ne samo književnosti, ampak celotne kulture, podrejeno vplivanski funkciji besedila. Šele v zadnjem odstavku avtor razkrije to, kar je prej namigoval: da je dekadentnost bolezen, plevel, ki se bohotno razrašča. Po diagnozi poda zdravilo: človeška družba potrebuje prenovitev, prerajeno življenje in nov optimizem.

Glavni namen analiziranega besedila je spreminjanje stanja kulture. Pojem dekadentnost ima v obravnavanem eseju status kvazipoimenovanja. Ni teoretski termin, saj ga avtor pravzaprav ne definira. Na podlagi spektra pojavov, ki jih z njim označuje v obravnavanem eseju, ni razvidna njegova definicija dekadentnosti, še posebej zaradi vpeljanosti pojma v retorično strukturo besedila, kjer igra vlogo negativnega udeleženca retorične vizije; uteleša vse, kar je po mnenju kritika bolno v današnjem svetu. Model kritike, ki ga predstavlja Pavšičev esej, izpolnjuje predvsem vrednotenjsko funkcijo; je odziv na aktualne probleme in spodbuja k spremembam.

Anton Ocvirk (1967: 1182) v razpravi o Cankarjevem pripovedništvu opisuje dekadenco kot literarnozgodovinsko smer, včasih pa kot gibanje in modo. Dekadenca je zanj predvsem stanje uma in čustveno prepoznavanje sveta. Avtor uporablja izključno pridevnik *dekadenčen*, ki se nanaša na dekadenco kot literarni pojav in z njo povezan nazor, način dojemanja sveta. Dekadenca se v obravnavanem članku pojavlja pretežno kot termin-poimenovanje, že uveljavljen v literarni vedi, z ustaljeno referenco. Avtor ne določa, ali je to smer, tok ali literarno gibanje, ampak jo skuša vsestransko obravnavati kot pojav, ki se razlikuje v posameznih kulturah.

Podoben status ima dekadenca v članku Vanese Matajca (2004) o moderni literaturi, njeni razvrstitvi ter ustreznosti dosedanje kategorizacije posameznih literarnih enot. Avtorica opozarja na problem z oznako literarna smer ali gibanje pri opisu dekadence in modernistične literature nasploh. Uporablja izključno pridevnik *dekadenčni*, ki se uveljavlja v literarni teoriji. Avtorica ugotavlja, da je bila dekadenca kot literarna smer nekaj posebnega in vsebinsko drugačnega od prejšnjega in poznejšega načina pojmovanja dekadentnosti. Poznejši pojem, ki so si ga prilastili socrealisti, ima zelo široko vsebino, lahko zaobseže tudi delno vsebino pojma literarna dekadenca.

V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) je kot prvi pomen samostalnika *dekadenca* omenjen slovarski prevod iz francoščine: »propad, propadanje, nazadovanje«. Ko se je pojavilo literarno gibanje, ki si je prilastilo besedo dekadenca, se je ta pojem uveljavil tudi v literarni vedi in kritiki. Iz njega izpeljan pridevnik *dekadenten* je začel označevati tudi literarne pojave. Kasneje si je marksistično usmerjena literarna kritika začela prisvajati pojem dekadentnost. Verjetno je zato nastala še ena oblika pridevnika – *dekadenčen*, uporabljana v kontekstu literarne dekadence, kar potrjuje tudi razlaga v SSKJ. V SSKJ pa ne najdemo besede *dekadentnik*, prisotne v Foersterjevem članku.

V novejših obravnavanih razpravah o književnosti ima pojem *dekadenca* v skladu s sprejeto kategorizacijo status termina-poimenovanja. *Dekadentnost* pa se glede na bolj funkcijsko in ideološko zaznamovano rabo pojavlja pogosteje v vlogi kvazipoimenovanja, po mnenju avtorice prispevka samo v Kosovi razpravi doseže status teoretskega termina. Kvazipoimenovanja se najpogosteje pojavljajo v besedilih, v katerih prevladujejo pragmatična, vrednotenjska ali poetična funkcija. Vrednotenje pa je posebej prisotno v literarni kritiki. Pri analizi njenega jezika moramo torej nameniti veliko pozornosti funkciji, ki so ji podrejeni posamezni pojmi, navedkom ter retorični zgradbi besedila.

Ślawiński (1970) opisuje termine-poimenovanja kot najbolj ustaljeno skupino strokovnih izrazov, ki so najbolj natančno definirani. Sistemski in idealistični opis te kategorije, ustvarjen na podlagi literarne teorije, lahko povzroča težave pri obravnavi rabe pojmov, ki se nanašajo na kompleksne kulturne in literarne pojave, kot sta dekadenca in dekadentnost. Opis njenih potez in značilnosti je dolgotrajen postopek, zato je meja med terminom-poimenovanjem in teoretskim terminom v tem primeru težko določljiva. V teku časa se spreminja tudi način razumevanja in dojemanja dekadence. Kot opozarja Walas (1986: 32), je bil dekadenci nazor

v času nastanka tega literarnega gibanja povezan z idejo evolucije, napredka. Kot termine-poimenovanja sem v pričujočem prispevku označila rabe pojma dekadenca, ki se nanašajo na literarno gibanje, izluščeno iz moderne, že opisano v območju literarne zgodovine.

Literatura

- FOERSTER, Vladimir, 1897: Dekadenca, nova literarna smer. *Ljubljanski zvon* 17/1. 37–99. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-8QSFO3V3>
- GUMKOWSKI, Marek, PAWŁOWSKI, Janusz, 1974: O wielogłosowości tekstu krytycznego. Janusz Sławiński (ur.): *Badania nad krytyką literacką*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 67–80.
- KOS, Janko, 2007: Dekadentnost kot slovenski kulturni problem. *Slovenci in Evropa*. Ljubljana: Študentska založba. 227–261.
- MATAJČ, Vanesa, 2004: Literarnozgodovinski pojmovnik za literaturo moderne: revizija in nekaj predlogov. *Primerjalna književnost* 27/2. 61–81. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-H2ZN3QQY>
- OCVIRK, Anton, 1967: Stilni premiki v Cankarjevem zgodnjem pripovedništvu. *Sodobnost* 15/12. 1177–1212. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-B2SOX94T>
- PAVŠIČ, Vladimir, 1963: O dekadentnosti v literaturi. France Zadavec (ur.): *Razgledi v književnosti 1918–1941. Eseji in kritike*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 118–122.
- Rodoljub: glasilo Slovenskega društva v Ljubljani* 14/21, 3. 11. 1904, uredil Valentin Kopitar. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-TL566EVN>
- SKUBIC, Andrej, 1995: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovstvo* 40/5. 155–168. <http://www.ff.uni-lj.si/publikacije/jis/lat2/040/55c02.htm>
- SŁAWIŃSKI, Janusz, 1970: Problemy literaturoznawczej terminologii. Jadwiga Czachowska (ur.): *Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 225–237.
- SŁAWIŃSKI, Janusz, 1974: Funkcje krytyki literackiej. *Dzieło. Język. Tradycja*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe. 171–202.
- WALAS, Teresa, 1986: *Ku otchłani. Dekadentyzm w literaturze polskiej 1890–1905*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- WYKA, Kazimierz, 1968: Charakterystyka okresu Młodej Polski. *Literatura okresu Młodej Polski*. T. I. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.

ŽARGON V SLOVENSKEM JEZIKOSLOVJU: POTREBA PO NATANČNEJŠI OPREDELITVI

Jure Cvetek
Maribor

UDK 811.163.6'276

Prispevek obravnava jezikovno zvrst žargon. V središču obravnave so razlike med laično in jezikoslovno rabo izraza ter razlike v položaju žargona v slovenski in angleški jezikoslovni teoriji. Predstavljeni so nekateri pojmi, ki jih angleško jezikoslovje obravnava v okviru žargona, v slovenskem jezikoslovju pa kot taki v preteklosti niso bili dovolj upoštevani.

žargon, jezikovna zvrstnost, socialne zvrsti, funkcijske zvrsti, pogovorni jezik

The paper addresses the linguistic variety jargon. The focus is on the differences between the common and linguistic use of the term, and the differences in the position of jargon in Slovene and English linguistic theory. Some concepts are presented and discussed which are considered as jargon in English linguistics while in Slovene linguistics they have not yet been sufficiently taken into account.

jargon, linguistic variation, sociolect, register, colloquial language

Uvod

V slovenskem jezikoslovju je jezikovna zvrst žargon pojem, ki v preteklosti ni bil deležen veliko obravnave, še najpogosteje je bil kot obrozen pojem obravnavan v raznih terminoloških razpravah. Definicija, na katero se razprave, ki obravnavajo žargon, večinoma sklicujejo, izvira iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja in je danes stara skoraj štirideset let. Pričujoči prispevek zastavlja vprašanje, ali je morda čas za ponovno definicijo žargona, saj ugotavlja, da se obstoječe jezikoslovne definicije razlikujejo tako od aktualne rabe pojma zunaj področja jezikoslovja kot tudi od definicij v tujih jezikoslovjih. V članku so predstavljene nekatere razlike med laično rabo pojma žargon in aktualno jezikovnozvrstno teorijo pri nas. Prispevek se loteva tudi primerjave položaja žargona v slovenščini in angleščini ter predstavlja rešitve iz angleškega jezikoslovja, ki bi bile morda primerne tudi za slovenistiko.

Žargon: problem opredelitve pojma; neskladje med jezikoslovno in laično rabo

V slovenskem jezikoslovju je pojem žargon, kot se uporablja danes, prvi opredelil Gjurin (1974) kot eno izmed interesnih govoric, za katerih skupno poimenovanje so se prej sinonimno uporabljali izrazi sleng, žargon in argo. Opredelil ga je kot »poseben, od sprejetega različen strokoven slovar, ki ga uporablja kaka skupina, združena v skupnem poklicu, konjičku, delu, udejstvovanju ipd., torej tudi govorica, zaznamovana z njim« (prav tam: 66). Medtem ko se izraz žargon v jezikoslovjih drugih južnoslovanskih jezikov še vedno uporablja kot skupno poimenovanje za interesne govorice (Sabljak 2001; Bugarski 2003; Saračević 2007), je v slovenskem jezikoslovju Gjurinova opredelitev postala med jezikoslovci bolj ali manj splošno sprejeta, verjetno predvsem zato, ker je bila sprejeta v Toporišičevo slovnico (Toporišič 2000), pa tudi zaradi podobnosti z opredelitvami v angleškem jezikoslovju, ki je zaradi statusa angleščine v svetu danes v ospredju.

Do neskladij prihaja med laično in strokovno rabo pojma, obstajajo pa tudi razlike med definicijami žargona v različnih jezikoslovjih. Ta prispevek tako med drugim obravnava tudi razlike med rabo izraza žargon v slovenščini in angleščini.

Že Gjurin (1974: 66) ugotavlja, da je »poljudno žargon tudi vsaka govornica stroke, ki je povprečnemu jezikovnemu uporabniku težko umljiva (npr. politični žargon)«. V angleščini je takšna raba v ospredju tudi v jezikoslovju, nekateri žargon celo enačijo s strokovnim jezikom (prim. Allan 2006), največkrat pa gre za rabo strokovnega jezika v vsakdanjem govoru oz. strokovni jezik v praktičnosporazumevalni rabi (Jemec Tomazin 2010), kar lahko povzroča napačno razumevanje pri slovenskih prevodih nekaterih angleških izrazov, npr. evrožargon (prav tam: 37). Crystal (2001) opozarja tudi na negativno konotacijo izraza *jargon*, zato za žargon v osnovnem pomenu besede uporablja tudi izraz *poklicni dialekt* (ang. occupational dialect).

Različne rabe pojma žargon je v angleškem jezikoslovju natančneje opredelil Nash (1993), ki loči tri vrste žargonov: 1) žargoni poklica (ang. jargons of profession), 2) žargoni domišljavosti (ang. jargons of pretension), 3) žargoni produkcije (ang. jargons of production). V prvem primeru gre za govornice pripadnikov kakega poklica, ki služijo medsebojnemu sporazumevanju o zadevah poklica oz. stroke. V drugem primeru gre za pretirano rabo zapletenega strokovnega oz. znanstvenega izrazja v nestrokovnem diskurzu z namenom narediti vtis na sogovornika. V tretjem primeru gre za izrazje, ki ga uporabljajo trgovci, politiki ipd. z namenom prepričevanja sogovornika. Za slovensko jezikoslovje bi morala biti zanimiva prav zadnja kategorija, saj se beseda žargon v laični rabi pojavlja predvsem v besedni zvezi *politični žargon*.¹

Politični žargon: kaj je in kam z njim?

Ko govorimo o političnem žargonu kot o terminu, ki se pojavlja v nejezikoslovni rabi, je treba najprej poudariti, da ne govorimo o neformalnem strokovnem izrazju s področja politike oz. politične znanosti, temveč o posebni jezikovni zvrsti, ki jo politiki uporabljajo za komunikacijo z javnostjo in po Nashevi klasifikaciji spada med žargone produkcije.

Kljub temu da nejezikoslovci pojem žargon najpogosteje uporabljajo prav v tej besedni zvezi in s tem pomenom, jezikoslovci, ki se ukvarjajo z žargonom, izraza politični žargon ne uporabljajo pogosto. Humar (2004: 18) tako omenja jezik, ki se je uporabljal v državah nekdanjega komunističnega totalitarizma, »ki je z visoko stopnjo klišejskosti, evfemističnosti, ritualnosti, desemantiziranosti služil politični manipulaciji«, ki pa se ne uporablja več. Če govorimo le o izrazju, povezanem z nekdanjo socialistično družbeno ureditvijo, lahko pritrdimo ugotovitvi, da se raba opušča, vendar s tem ne izginja tudi jezikovna zvrst, temveč se v novem družbenopolitičnem kontekstu pojavljajo novi izrazi, ki imajo enake ali podobne lastnosti in so tvorjeni s podobnim namenom.

Prav tako kot v preteklosti predstavniki oblasti ali političnih opcij ali pa zgolj zagovorniki političnih idej tudi danes uporabljajo klišejsko, evfemistično in desemantizirano izrazje, da bi pri državljanih povečali odobravanje oz. zmanjšali nasprotovanje kaki nepriljubljeni ideji ali ukrepu. Pogosto rabljeni primeri tovrstnega izrazja danes so: povečanje *fleksibilnosti dela* (poseganje v delavske pravice), *konsolidacija javnih financ* (zmanjšanje izdatkov za javno blaginjo), *racionalizacija* (odpuščanje) ipd. Z istim namenom se uporabljajo tudi nekatera metaforična poimenovanja, npr. *zlato fiskalno pravilo* (ustavno določilo o uravnoteženju javnih financ). Podobna jezikovna sredstva uporabljajo tudi za vzbujanje odpora do nasprotnih

¹ Takšno rabo kažejo tudi korpusni podatki, pridobljeni z uporabo korpusa Fidaplus. Avtor izraz socialistični žargon prišteva v isto kategorijo, saj gre za varianto političnega žargona.

idej, politične opcije ali njenih predstavnikov. S tem namenom pogosto rabljena sredstva so: metafora (*kazino-kapitalizem*), hiperbola (*levi fašizem*), pridevniki z negativno konotacijo (*pajdaški/tovariški kapitalizem*, *tranzicijska levica*), neologizmi (*vegradizacija* javnega šolstva), za diskvalifikacijo nasprotnikov se uporablja tudi humor (*virantovanje*).

Vprašanje, ki se zastavlja, je, kako t. i. politični žargon opredeliti v jezikoslovju in kako ga umestiti v zvrstnostni sistem? Ali ga je sploh mogoče opredeliti kot žargon v skladu z v slovenskem jezikoslovju uveljavljeno, v veliki meri splošno sprejeto definicijo žargona kot neformalnega strokovnega jezika? Politični žargon se od žargona kot neformalnega strokovnega jezika bistveno razlikuje po funkciji, saj ne služi medsebojnemu sporazumevanju strokovnjakov o zadevah poklica, temveč prepričevanju laične javnosti. Zvrsti se razlikujeta tudi glede prenosnika in naslovnika: medtem ko gre pri prvi večinoma za govorni jezik, rabljen v neposrednem medsebojnem dialogu med uporabniki, se druga pojavlja tako v govorni kot pisni obliki, največkrat v javnih besedilih, namenjenih množičnemu naslovniku. Tudi besedje obravnavanih zvrsti se razlikuje, predvsem v ekspresivnosti, tako je za strokovne žargone najznačilnejše čustveno nevtralnno (neekspresivno) besedje (univerbizirana večbesedna poimenovanja, prevzete besede, kalki, narečno izrazje, krajšave), besedje političnih žargonov pa je pogosto ekspresivno, najpogosteje adherentno. Primer tovrstnega izraza je *tranzicijska levica* – čeprav je izraz *tranzicijski* sam po sebi nevtralen, gre v tem primeru rabe za povezovanje leve politične opcije s tranzicijskim kriminalom.²

Iz navedenega izhaja, da o pojmu političnega žargona ostaja še veliko nedorečenega. Naloga slovenističnega jezikoslovja je, da pojem političnega žargona natančneje definira

in ga opredeli bodisi kot podzvrst žargona bodisi kot samostojno funkcijsko zvrst.³

Kaj pa žargoni domišljavosti?

Pogost primer laične rabe izraza žargon je, morda zaradi vpliva angleščine, označevanje govora, ki ga Nash (1993) označuje s terminom *žargoni domišljavosti*. Ta kategorija označuje govor, za katerega je značilna pretirana raba strokovnega, znanstvenega ali zgolj ekstravagantnega izrazja, kadar to ni potrebno in z namenom narediti vtis na sogoovornika. Uporablja se v različnih situacijah. V strokovnem diskurzu gre za pretirano rabo neologizmov in prevzetih izrazov, npr. izposojenk latinskega in starogrškega izvora, kadar bi se lahko enakovredno izrazili tudi preprosteje, z uporabo domačega izraza. V slovenistični stroki so primeri teh izrazov *gramatika* (slovnica), *leksika* (besedje), *sintaksa* (skladnja) itn. Namen rabe teh izrazov je poudarjanje strokovnosti uporabnika, ki želi z razkazovanjem poznavanja bolj kompliciranega strokovnega izrazja s kakega področja implicitno nakazati tudi svojo strokovno usposobljenost oz. kompetentnost na strokovnem področju. Raba tovrstnega izrazja pa ni omejena zgolj na strokovni diskurz, pogosta je tudi v nestrokovni rabi, kjer uporabniki s tem izkazujejo svojo pripadnost stroki ali utrjujejo svoj položaj znotraj skupine strokovnjakov, obenem pa iz diskurza izključujejo nepripadnike stroke. V tem primeru ne gre nujno za strokovno terminologijo, pogosta je tudi raba izrazov, ki jih tradicionalno uvrščamo med žargonizme. Takšen primer navaja Skubic (2005: 137): »Če nekdo reče, da je nekoga 'dal v šraufštok' (ga vzel v precep), to torej ne pomeni, da govori o strokovnem področju, temveč le pove nekaj o sebi – da namreč sodi v družbeno skupino, ki so ji 'šraufštoki' domači.«

Pogojno bi v to zvrst lahko prištevali tudi vsak govor, v katerem govorec uporablja

² Izraz se navadno uporablja za označevanje celotne politične opcije, ne le posameznikov.

³ Morda ustrežno rešitev predstavlja *dvojni govor* (ang. *doublespeak*), kot ga opredeljuje Crystal (2001), ki sicer v to kategorijo prišteva tudi izraze politične korektnosti.

jezikovna sredstva, s katerimi želi povečati svojo verodostojnost. Takšna sredstva pogosto uporabljajo politiki, ki z rabo strokovno zvenečih tujk poudarjajo svojo intelektualno superiornost ali kompetentnost.⁴ Na tem mestu je dobro opozoriti na razliko med političnim žargonom, kot je bil opisan v prejšnjem poglavju, in žargonom domišljavosti, ki ga uporabljajo politiki, saj pri slednjem ne gre za vrednotenje tega, o čemer je govora, temveč kvečjemu za vrednotenje govornika (kar pa lahko pri uporabnikih posredno, z apeliranjem na avtoriteto govornika, sproži tudi vrednotenje povedanega).

Kakor pri političnem žargonu se tudi pri žargonih domišljavosti zastavlja vprašanje, ali gre pri tem za žargon ali pa ga je treba obravnavati ločeno. Pojav bi moral biti za jezikoslovce vsekakor dovolj zanimiv, da bi si zaslužil jezikoslovno obravnavo.

Sklep

Glede na predstavljeno je slovensko jezikoslovje postavljeno pred odločitev: ali bo pri nadaljnjih obravnavah pojma žargon sledilo aktualni splošni (nestrokovni) rabi, s tem pa tudi mednarodnim trendom, tj. angleškemu jezikoslovju, ki ima zaradi mednarodnega statusa angleščine največji potencial mednarodnosti, ali pa bo vztrajalo pri definicijah, izhajajočih iz domače jezikoslovne tradicije. V vsakem primeru bo za pojave, obravnavane v prispevku, moralo poiskati rešitve, bodisi znotraj pojma žargon ali onkraj njega.

Viri in literatura

- ALLAN, Keith, 2006: Jargon. Keith Brown (ur.): *Encyclopedia of language and linguistics: second edition*. Amsterdam idr.: Elsevier. 109–112.
- BUGARSKI, Ranko, 2003: *Žargon: lingvistička studija*. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.
- CRYSTAL, David, 2001: *The Cambridge Encyclopedia Of The English Language*. Cambridge: Cambridge.
- Fidaplus, Korpus slovenskega jezika: <http://www.fidaplus.net>.
- HUMAR, Marjeta, 2001: Tipologija žargonskega izrazja v Slovarju slovenskega knjižnega jezika in modernih terminoloških slovarjih. *Filologija* 36/37. 209–219.
- HUMAR, Marjeta, 2004: Stanje in vloga slovenske terminologije in terminografije. Marjeta Humar (ur.): *Terminologija v času globalizacije. Zbornik prispevkov s simpozija, Ljubljana, 5.–6. junij 2003*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 17–31.
- JEMEC TOMAZIN, Mateja, 2010: *Slovenska pravna terminologija: od začetkov v 19. stoletju do danes*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- NASH, Walter, 1993: *Jargon: its uses and abuses*. Oxford: Blackwell.
- SABLJAK, Tomislav, 2001: *Rječnik hrvatskog žargona*. Zagreb: V. B. Z.
- SARAČEVIĆ, Narcis, 2007: *Rječnik sarajevskog žargona: prilog leksikografiji bosanskog jezika*. Zenica: Vrijeme.
- SKUBIC, Andrej. E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

⁴ Morda lahko sem prištevam tudi nasproten pojav, tj. raba preprostejšega izrazja z namenom približati se naslovniku (npr. volilni bazi), ki se tako lažje identificira s sporočilom, povedanim v njemu domačem jeziku. Npr., kadar poslanec ljudske stranke uporablja izraz *šparprogram* namesto *varčevalni program*.

PREMISLEKI O DEFINIRANJU POROČEVALSKE FUNKCIJSKE PODZVRSTI V STILISTIKI POROČEVALSTVA

Gaja Červ
Ljubljana

UDK 81'42:070:81'38

Prispevek problematizira pojem poročevalske funkcijske podzvrsti, kot je definirana v stilistiki poročevalstva. Z njim povezane nejasnosti so predstavljene tako, da je pojem interpretiran prek treh ravni: razmerij med publicističnimi, novinarskimi in poročevalskimi besedili, razmerij med njihovimi jezikovnimi lastnostmi ter razmerij med tistimi njihovimi potencialnimi jezikovnimi posebnostmi, ki so dejansko značilne samo za določen tip omenjenih besedil.

stilistika poročevalstva, poročevalska funkcijska podzvrst, novinarska besedila, publicistika, novinarske študije

The paper questions the concept of newspaper style as defined in the Slovene theory of stylistics of journalism. Uncertainties associated to the concept are presented on three levels: the relationship between »publicistic«, journalistic and newspaper texts; similarities and differences between their linguistic characteristics; and at the level of those potential linguistic features which are characteristic of a particular type of these texts.

stylistics of journalism, newspaper style, journalistic texts, »publicistics«, journalism studies

Uvod

Stilistika poročevalstva je bila zasnovana konec 60. let prejšnjega stoletja s ciljem opisati in pojasniti jezikovne posebnosti besedil dnevniškega tiska ter tako prispevati k preseganju hierarhičnega videnja funkcijske razslojenosti slovenskega knjižnega jezika (Kalin Golob 2006: 282).

Gre za jezikoslovni pristop, ki z opredelitvijo in tipologizacijo svojega predmeta raziskovanja, tj. poročevalskega jezika/stila oziroma poročevalske podzvrsti publicistične funkcijske zvrsti¹ (Korošec 1968, 1976; Kalin Golob 1999: 179, 2003: 46), sprejema in nadgrajuje v praškem strukturalističnem funkcionalizmu utemeljeno teorijo funkcijske zvrstnosti slovenskega jezika (Kalin Golob 1996: 13–20).

Temeljno raziskovalno vprašanje, kako deluje (slovenski) knjižni jezik, ko »mu je naloženo opravljati vlogo v poročevalstvu« (Korošec 1998: 6), pristop povezuje z drugimi smermi systemskega funkcionalizma (Skubic 2005: 84–86), ki raziskujejo konvencionalne povezave med določenim naborem jezikovnih sredstev in komunikacijskimi okoliščinami, torej specifičnim družbenim področjem njihove rabe, ter jih poskušajo osmisлити prek razpoznavanja funkcij oziroma sporočevalnih vlog, ki jih jezikovna sredstva v teh okoliščinah opravljajo (Limon 2003: 256).² Odločitev za zamejitev raziskav na dnevniška časopisna besedila je bila v stilistiki poročevalstva tako primarno motivirana s funkcijskosistemskemu jezikoslovnemu pristopu inherentno potrebo identificirati

¹ Korošec (1976: 5–9) prvotno poimenovanje časopisni jezik oziroma stil v delih po letu 1981 zamenjuje z izrazom poročevalski jezik, ki naj bi bil terminološko primernejši, saj nakazuje, da so v pojmu zajeta dnevniška novinarska besedila pisno-vidnega in govorno-slušnega prenosnika (Korošec 1998: 11).

² Premik k upoštevanju pragmatičnih dimenzij besedil se je zgodil šele z drugo generacijo jezikoslovcev systemskega funkcionalizma, prim. Martin 1985; Eggins 1994.

besedila, ki imajo jasno razpoznavne,³ relativno homogene in po možnosti samo zanje specifične jezikovno-stilne lastnosti,⁴ ki jih je mogoče povezati in osmisliti z okoliščinami, v katerih nastajajo, ter jih abstrahirati v posebno funkcijsko definirano stilno plast oziroma podsistem knjižnega jezika.

Zaradi dejstva, da so tvorci besedil, katerih jezikovne lastnosti so predmet raziskovanja stilistike poročevalstva, (predvsem) novinarji, se je stilistika poročevalstva v zadnjih petdesetih letih⁵ uveljavila tudi kot od drugih smeri novinarskih študij relativno avtonomen, v temelju jezikoslovni pristop k raziskovanju slovenskega novinarskega diskurza. Ob novi vlogi – biti del novinarskih študij – se je izostrila potreba opredeliti pojem poročevalske funkcijske podzvrsti po eni strani v razmerju poročevalskih besedil do vseh različnih tipov novinarskih besedil in po drugi strani na ravni nabora jezikovnih sredstev, zajetih v pojmu poročevalski stil, v razmerju do nabora jezikovnih sredstev, ki se pojavljajo v novinarskih besedilih, saj »funkcijska jezikovna zvrst [...] dejansko pomeni predvsem jezikovne lastnosti besedil, ki opravljajo določeno komunikacijsko funkcijo« (Stabej 1997: 7). Ob razreševanju tega vprašanja, ki mu je inherentna za sistemskofunkcionalistične zvrstne pristope značilna ambivalenca med »pogledom na jezik kot znakovni sistem (oziroma

kot sistem delnih sistemov) in na besedilo kot uporabo znakov iz tega sistema v posebnih okoliščinah in za poseben namen« (Stabej 1997: 7), so nastale določene nedoslednosti in nejasnosti. Tako v literaturi soobstajajo opredelitve, ki izenačujejo pojma poročevalski stil in stil novinarskih besedil,⁶ ter tiste, ki poročevalsko stilno plast izraziteje pogojujejo s stilotvornimi dejavniki dnevnega nastajanja novinarskih besedil, iz česar izhaja, da ne more biti, vsaj ne v enaki meri, značilna za vsa besedila, ki jih tvorijo novinarji,⁷ ter ugotavljajo, da »[v] sferi jezikovnih stilov gotovo ni pojava, na katerega bi se lahko poimenovalno natančno nanašala zveza novinarskih stil« (Korošec 1998: 10, op. 3). To obenem implicira, da s pojmom poročevalske funkcijske podzvrsti razmerje med jezikovnimi značilnostmi novinarskih in drugih publicističnih besedil ne more biti celovito pojasnjeno. Zato prispevek namenjam ponovnemu premisleku teh problemov z vzporejanjem treh ravni: razmerij med publicističnimi, novinarskimi in poročevalskimi besedili, razmerij med njihovimi jezikovnimi lastnostmi ter razmerij med tistimi njihovimi potencialnimi jezikovnimi posebnostmi, ki so dejansko značilne samo za določen tip omejenih besedil.

3 »Primerno je področje zoženo na časopisni stil kot vir, v katerem se posebna vloga jezikovnih sredstev kaže brez globlje raziskave.« (Korošec 1976: 7)

4 »Za jezikovno in stilistično analizo je gotovo, da publicistika v vsej svoji pestrosti ne daje uporabnih rezultatov, saj gradivo s tako različnimi stilnimi pojavi ne omogoča natančne analize in postane neobvladljivo« (Kalin Golob 1999: 180, 2006: 282).

5 Velika večina raziskav jezikovnih značilnosti slovenskih novinarskih besedil, opravljenih v zadnjih petdesetih letih, prevzema vsaj nekatera teoretsko-metodološka izhodišča stilistike poročevalstva. Omenjene raziskave in njihovi ključni rezultati so bili že nekajkrat tudi pregledno predstavljeni, npr. v Kalin Golob 2006; Kalin Golob, Červ 2010.

6 Na primer: »V tem, predvsem jezikoslovnem pojmovanju izraza *poročevalski stil*, je zajeto vse, kar teorija novinarskega sporočanja zajema s stalnimi oblikami novinarskega sporočanja: z zvrstmi, vrstami in žanri« (Korošec 1998: 11–12). »Prav zaradi stilnih razlik je treba postaviti mejo med publicističnim in poročevalskim (novinarskim, časopisnim, žurnalističnim) stilom« (Kalin Golob 2003: 46).

7 »Danes štejem za jezikovna sredstva, tipična za časopisni stil, predvsem tista, ki nastopajo v dnevnikih (tudi radijskih in televizijskih), tista iz tednikov pa v zelo omejenem obsegu (naslovi, reportaže, intervjuji)« (Korošec 1976: 598, op. 51). »Prav dnevniško izhajanje, zaradi katerega govorimo o dveh pomembnih stilotvornih dejavnikih – podobni in ponavljajoči se okoliščini, ki jo časopisno besedilo ubeseduje« (Korošec 1976: 33–34), in časovni stiski – oblikuje posebne značilnosti jezika in stila v poročevalstvu« (Kalin Golob 2003: 44).

Oris teoretsko-metodoloških izhodišč za opredelitev in opis poročevalske funkcijske podzvrsti v stilistiki poročevalstva

V sodobnejši literaturi stilistike poročevalstva se je ustalila opredelitev poročevalske funkcijske podzvrsti kot jezika besedil, ki so rezultat poročevalske novinarske dejavnosti, »tj. vsakodnevnega obveščanja javnosti o dogodkih in dogajanjih v žanrih dveh različnih zvrsti« (Kalin Golob 2003: 48). Funkcijsko definiranje⁸ poročevalske podzvrsti vzporeja dve ravni; po eni strani je upoštevana funkcija besedil, v katerih se analizirana jezikovna sredstva pojavljajo, in izhaja iz družbenih vlog, ki jih teorije novinarskega sporočanja pripisujejo novinarstvu kot obliki človeške dejavnosti.⁹ Enako kot slovenska teorija novinarskih zvrsti (Košir 1988) stilistika poročevalstva privzema dve dominantni funkciji¹⁰ novinarskih/poročevalskih besedil – informiranje/poročanje in interpretiranje/presojanje. Poleg tega pa so jezikovna sredstva funkcijsko definirana tudi s svojo stilno vrednostjo. Tako

sta v poročevalskih besedilih razpoznani dve skupini jezikovnih sredstev s posebnim statusom – poročevalski avtomatizmi in aktualizmi. Prvi so opredeljeni kot besede, besedne zveze in stavčni vzorci,¹¹ ki so se v konvenciji med tvorci in naslovniki utrdili kot posebna, opravljanju poročevalske dejavnosti prilagojena jezikovna sredstva in imajo samo v tej zvrsti nevtralno stilno vrednost (Korošec 1968: 4–8, 1998: 15). Drugi so opredeljeni kot stilno zaznamovana jezikovna sredstva, ki s svojo svežino in nenavadnostjo pomenijo »odmik od neposredne označbe predmeta govora«, s tem pa tudi tvorčevo interpretacijo tega predmeta in posledično subjektivizacijo besedila¹² (Korošec 1998: 17). Na podlagi sinergije teh dveh dejavnikov – torej dominantne funkcije besedila in stilne vrednosti njegovih jezikovnih sredstev – stilistika poročevalstva vzpostavlja dihotomično zvrstno tipologizacijo poročevalskih besedil. Deli jih na poročevalna, ki jih povezuje z rabo avtomatizmov, in presojevalna, ki jih povezuje z možnostjo rabe aktualizmov.¹³

⁸ Pojem funkcije, kot opozarja Skubic (2005: 82–83, 1994/95: 155), med različnimi funkcionalističnimi pristopi očitno variira in ga zato ni mogoče enomno in splošno veljavno definirati. Za praški pojem funkcijske zvrsti Skubic (1994/95: 155) trdi, »da ne izhaja iz vnaprej postavljenih meril razločevanja jezikovnih funkcij, temveč opaža posebnosti nekaterih skupin besedil, iz katerih sklepa na neki združujoč dejavnik, skupno funkcijo«. Pojem registra, ki smiselno nadomešča praški pojem funkcijske zvrsti, razpoznavna tri glavne semiotične funkcije oziroma metafunkcije: ideacijsko, medosebno in besedilotvorno. Poleg tega pa se v literaturi pojavljajo še mnoge alternativne opredelitve besedilnih in jezikovnih funkcij ter njihove klasifikacije (Skubic 2005: 77).

⁹ Nabor družbenih vlog, pripisanih novinarstvu, najpogosteje zajema naslednje funkcije: oskrbovanje ljudi z informacijami, ki jih potrebujejo za nadzorovanje družbenega okolja, interpretiranje in pojasnjevanje teh informacij z namenom vzpostaviti prostor družbeno-politične razprave, izobraževanje in zabava (McNair 2005: 28).

¹⁰ Funkcija je v tem pomenu primarno zunajjezikovna kategorija, ki se izoblikuje v prepletu tvorčeve sporočevalne intence in njenega razpoznavanja pri naslovnih (Grosse 1974: 20 v Košir 1988: 40).

¹¹ Najnatančneje so poročevalski avtomatizmi razčlenjeni v monografiji *H koreninam slovenskega poročevalnega stila*. Monika Kalin Golob (2003: 89–137) mednje prišteva sklicevalne avtomatizme, ki jih členi na glagole rekanja, besedno, morfemsko in stavčno izražanje nezanesljivosti, navezovalno sklicevalnost, potrjevanje nezanesljivosti ter druge avtomatizme, med katere šteje popravke, navezovanje na okoliščine sporočanja in orientiranje znotraj časopisa.

¹² Aktualizmi, značilni za poročevalska besedila, so podrobno razčlenjeni v Korošec 1998: 17–32.

¹³ Taka tipologizacija se z jezikoslovnega stališča povezuje z razmislekom o dveh temeljnih pojavnih oblikah sistema (knjižnega) jezika, prisotnih v subjektiviziranih in objektiviziranih besedilih (Vidovič Muha 1972). S stališča novinarskih študij pa potrjuje v prevladujoči klasični visokomodernistični paradigmi novinarskih poklicnih praks in vrednot utemeljeno zahtevo po jasnem ločevanju dejstvenega in mnenjskega novinarskega diskurza, ki vzpostavlja ločnico med besedili, v katerih naj bi novinar opravljal diskurzno vlogo nevtralnega, nevpletenega, nepristranskega in v besedilu kolikor mogoče odsotnega posrednika dejstvenih informacij, ter besedili, v katerih naj bi novinar bolj ali manj eksplicitno vstopal v

Vzporedno je poročevalska funkcijska podzvrst opredeljena še z dvema meriloma oziroma stilotvornima dejavnikoma, ki izhajata iz zunajjezikovnih okoliščin poročevalstva kot izrazito dnevniške dejavnosti. V tem smislu je pojmovana kot jezikovna plast, ki se je zgodovinsko izoblikovala z nastankom dnevnikov in je značilna za novinarska besedila, ki nastajajo v časovni stiski, njihovi predmeti upovedovanja pa so si zelo podobni, saj gre za – vsaj v temeljnih lastnostih – ponavljajoče se družbene dogodke in stanja (Korošec 1976: 33–34; Kalin Golob 1999: 190, 2007: 45).

Poročevalski vrtilček in novinarski pragoz

Na podlagi povedanega se zdi, da ključni teoretski zaplet, ki zamegljuje razumevanje razmerja med poročevalskimi in novinarskimi besedili oziroma zanje značilnimi jezikovnimi lastnostmi, izhaja iz dejstva, da stilistika poročevalstva kot poročevalsko funkcijsko podzvrst po eni strani definira jezik vseh novinarskih besedil, ki izhajajo v dnevnikih, po drugi strani pa jezik novinarskih besedil, ki nastajajo v posebnih okoliščinah, značilnih za dnevno nastajanje novinarskih besedil. Skladno s tem bi bilo mogoče kot poročevalska interpretirati bodisi vsa dnevniška novinarska besedila ali pa samo določene tipe novinarskih besedil, ki se pojavljajo v dnevnikih. Obe definiciji torej očitno nista izenačljivi. Če namreč vpliv časovne stiske in upovedovanja podobnih oziroma ponavljajočih se okoliščin, ki sta razpoznanata kot dva ključna dejavnika za oblikovanje poročevalske stilne plasti, preverimo na tipologiji dnevniških novinarskih besedil, ki jo je izdelala M. Košir¹⁴ (1988), ugotovimo, da je stilotvorni

dejavnik časovne stiske gotovo značilnejši za specifično dnevniške žanre vestičarske in poročevalske vrste, ki upovedujejo dogodke, ki so se zgodili dan pred objavo besedila ali celo na dan objave, zaradi česar je pri njih celoten postopek nastajanja – torej zbiranja, odbiranja in upovedovanja informacij (McNair 1998) – krajši od štiriindvajsetih ur. Pri žanrih člankarske, portretne, reportažne, pa tudi pri delu žanrov pogovorne vrste, se vpliv časovne stiske kot stilotvornega dejavnika relativizira, saj se postopek nastajanja teh besedil, tudi če so objavljena v dnevnikih, navadno začne že nekaj dni pred objavo. Poleg tega se zdi, da vsaj za opis žanrov reportažne in portretne vrste ni najustreznejše niti drugo merilo, saj pri njih ne gre za upovedovanje ponavljajočih se in v osnovnih potezah podobnih si dogodkov, ampak za svojo snov – ravno nasprotno – izbirajo nevsakdanje dogodke, ljudi, kraje in razmerja med njimi, ki jim posebnost poleg tega dodajajo še s subjektivno interpretacijo.

Če v ta razmislek vpnemo še dihotomijo med aktualizacijo in avtomatizacijo jezikovnih sredstev v novinarskih besedilih, ugotovimo, da omenjena stilotvorna dejavnika dobro pojasnjujeta predvsem nastanek in rabo avtomatizmov, ne pa tudi pojava aktualizacije. To potrjuje tudi dejstvo, da so prav aktualizmi stilna plast, po kateri se jezik novinarskih besedil ne razlikuje od jezika tistih publicističnih besedil, ki se približujejo umetnostni zvrsti (Kalin Golob 2003: 40). Ko problem nadalje mislimo s stališča novinarskih žanrov in njihovega pojavljanja v novinarskih medijih z različno periodiko, ugotovimo, da so žanri vestičarske in poročevalske vrste omejeni skoraj izključno na dnevniške medije, da jih pišejo samo poklicni pisci

besedilo tudi kot subjekt z lastnimi mnenji, ocenami, občutji, čustvi in hotenji (McNair 1998; Deuze 2005; Poler 1997; Splichal 2000; Jontes 2010).

- 14 M. Košir (1988: 65) razpoznavna naslednje vrste novinarskih besedil in njihove žanre: vestičarska vrsta: kratka vest, razširjena vest, vest v nadaljevanju, naznanilo; poročevalska vrsta: običajno poročilo, komentatorsko poročilo, reportersko poročilo, nekrolog, prikaz; reportažna vrsta: klasična reportaža, reporterska zgodba, potopis; pogovorna vrsta: intervju, okrogla miza, izjava, anketa, dialogizirano poročilo; komentatorska vrsta: običajni komentar, uvodnik, glosa, kolumen; člankarska vrsta: informativni članek, članek z naslovne strani; portretna vrsta: portret.

novinarji, zanje značilne jezikovne lastnosti pa je dejansko mogoče učinkovito pojasniti z dejstvom, da so novinarji za vsakodnevno upovedovanje podobnih vsebin, za katero nimajo veliko časa, oblikovali omejen nabor leksikalno-skladenjskih in besedilnih rešitev ter raba tistih, ki so bile razpoznane kot najfunkcionalnejše, avtomatizirali. Poleg teh se v dnevniških medijih pojavljajo tudi ostali žanri, ki jih razpoznava slovenska teorija oblik novinarskega sporočanja, vendar ti niso omejeni samo na dnevniške medije, temveč so celo značilnejši za tednike in tedenske priloge dnevnikov. Za te žanre – predvsem članke, komentarje in kolumne – je značilno, da jih pišejo tako novinarji kot strokovnjaki v vlogi publicistov. V teh besedilih je raba poročevalnih avtomatizmov zaradi drugačne sporočanje vloga redka, zato se njihov jezik v nobeni posebni lastnosti ne razlikuje od jezika drugih besedil publicistične zvrsti,¹⁵ ali kot ugotavlja M. Košir (1988: 20), »v izbiri in uporabi jezikovnih sredstev ni razlike med pisanjem novinarjev, strokovnjakov in dopisnikov, kadar so njihovi prispevki namenjeni množičnemu komuniciranju v javnih občilih z univerzalnim značajem [...]. V ta namen se uporablja skupna jezikovna zvrst in podoben slog.« Treba je opozoriti tudi, da njihovih jezikovnih lastnosti ni mogoče zadostno pojasniti z rabo aktualizmov, saj je raba stilno zaznamovanih jezikovnih sredstev samo ena od možnosti, ki jo za interpretiranje in vrednotenje uporabljajo njihovi tvorci, ti ubeseditveni postopki pa se lahko uresničujejo tudi s stilno nezaznamovanimi jezikovnimi sredstvi (Kalin Golob 2000; Martin, White 2005; Bednarek 2006).

Sklep

Na podlagi povedanega ugotovimo, da je poročevalska funkcijska podzvrst, členjena

na poročevalna in presojevalna besedila in opredeljena z dihotomijo med avtomatiziranimi in aktualiziranimi jezikovnimi sredstvi, teoretsko orodje, ki sicer zelo posplošujoče, vendar ustrezno opisuje jezikovne lastnosti vseh novinarskih besedil, ki se pojavljajo v tiskanih dnevniških novinarskih medijih. Ne vemo pa, ali dejansko tudi vseh novinarskih besedil, saj so tedniška ter besedila drugih, elektronskih in predvsem novih novinarskih medijev v okviru stilistike poročevalstva še praktično neraziskana. Pri tem je vprašljivo, ali je jezik tako definiranega nabora novinarskih besedil smiselno obravnavati kot poseben funkcijski podsistem publicistike, saj z vključitvijo aktualizmov ta ločnica ni več upravičena. Kot posebno publicistično podzvrst (če privzamemo, da je funkcijsko (pod)zvrst sploh mogoče in smiselno definirati kot od dejanskih besedil z zanje tipičnimi jezikovnimi uresnitvami abstrahirano jezikovno plast) bi bilo morda bolj upravičeno obravnavati samo poročevalne avtomatizme. Torej jezikovna sredstva, ki so dejansko značilna samo za novinarska besedila vestičarske in poročevalske vrste ter jih je mogoče funkcijsko osmisliti s posebno sporočanje vlogo in stilotvornima dejavnikoma časovne stiske in podobnega predmeta upovedovanja. S tega gledišča bi se definicija poročevalskih besedil kot besedil, za katere je značilna omenjena stilna plast, zožila na tista, ki so trenutno opredeljena kot poročevalna. Obenem pa bi bilo treba na novo premisliti tudi stilistične kriterije za tipologizacijo poročevalnih in presojevalnih besedil, saj uresničevanje dominantne, tj. informativne ali interpretativne funkcije, ni nujno izenačljivo z rabo avtomatizmov na eni in aktualizmov na drugi strani. Tako je na primer za novinarska besedila člankarske vrste sicer res, da je njihova dominantna funkcija interpretativna/

¹⁵ Ta trditev je sicer lahko problematična in posplošujoča, saj publicistika, razen splošnega opisa, da gre na eni strani za besedila, ki imajo značilnosti znanstvenih oz. poljudnoznanstvenih podzvrsti (objektivnost, nezaznamovanost jezikovnih sredstev), na drugi strani pa segajo v umetnostno zvrst (čustvena zaznamovanost, raba tropov in figur), ni dosledno razčlenjena na podzvrsti in izčrpno jezikovno-stilno opisana (Kalin Golob 2003: 46).

presojevalna, ne pa tudi, da so zanje posebej značilni bodisi aktualizmi bodisi poročevalni avtomatizmi.

Literatura

BEDNAREK, Monika, 2006: *Evaluation in media discourse*. New York: Continuum.

DEUZE, Marc, 2005: What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered. *Journalism* 6/4. 442–64.

EGGINS, Suzanne, 1994: *An introduction to Systemic Functional Linguistics*. London: Pinter.

JONTES, Dejan, 2010: *Novinarstvo kot kultura: miti in vrednote*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

KALIN GOLOB, Monika, 1996: *Jezikovna kultura in jezikovni koticiki*. Ljubljana: Jutro.

KALIN GOLOB, Monika, 1999: Publicistika in poročevalstvo. *Slavistična revija* 47/2. 179–194.

KALIN GOLOB, Monika, 2003: *H koreninam slovenskega poročevalnega stila*. Ljubljana: Jutro.

KALIN GOLOB, Monika, 2006: Stilistika poročevalstva in poročevalski stil: od prvih dnevnikov do tabloidizacije medijev. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovensko jezikoslovje danes*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 281–292.

KALIN GOLOB, Monika, 2007: Od Vodnikovega »kramljanja z ljudstvom« do načela obrnjene piramide: stilistični razmislek o razvoju slovenskih novinarskih žanrov. Maruša Pušnik (ur.): *Prispevki k zgodovini slovenskih medijev* 15. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 41–58.

KALIN GOLOB, Monika, ČERV, Gaja, 2010: Večdimenzionalni pristop k analizi novinarskega diskurza. Vojko Gorjanc, Andreja Žele (ur.): *Izzivi sodobnega jezikoslovja. Razprave FF*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 103–119.

KOROŠEC, Tomo, 1968: Modeli in avtomatizacija v novinarskem stilu. *Gospodarski vestnik* 17/41. 4–8.

KOROŠEC, Tomo, 1976: *Poglavja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila*. Ljubljana: doktorska disertacija.

KOROŠEC, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

KOŠIR, Manca, 1988: *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

LIMON, David, 2003: Text type, genre, register and style in relation to text analysis and translation. *Vestnik Društva za tuje jezike in književnosti* 37/1–2. 265–280.

MARTIN, James R., 1985: Process and text: two aspects of human semiosis. James D. Benson, Williams S. Grevens (ur.): *Systemic Perspectives on Discourse, Volume I (Selected Theoretical Papers from the 9th International Systemic Workshop)*. New Jersey: Ablex.

MARTIN, James R., WHITE, Peter R. R., 2005: *The Language of Evaluation: Appraisal in English*. New York: Palgrave Macmillan.

McNAIR, Brian, 1998: *The Sociology of Journalism*. London: Arnold.

POLER, Melita, 1997: *Novinarska etika*. Ljubljana: Magnolija.

POLER KOVAČIČ, Melita, 2005: *Kriza novinarske odgovornosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

SKUBIC, Andrej E., 1994/95: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovstvo* 40/5. 155–168.

SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

SPLICHAL, Slavko, 2000: Novinarji in novinarstvo. Slavko Splichal (ur.): *Vregov zbornik*. Ljubljana: Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. 47–56.

STABEJ, Marko, 1997: *Slovenski pesniški jezik med Prešernom in moderno: doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1972: Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 17/6. 178–186.

SMERNICE JEZIKOVNE STANDARDIZACIJE V TEORIJI, IZROČILU IN PRAKSI

Helena Dobrovoljc

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'26'271.1'354

Prispevek je osredinjen na prikaz teoretičnih okvirov, ki so osnova za razprave o standardizacijskem procesu. Temeljni namen prispevka je pokazati, da je v procesu standardizacije slovenščine mogoče zaslediti glavne značilnosti univerzalnega standardizacijskega postopka, ki jih opazujemo tudi pri primerljivih jezikih: prožna ustaljenost, intelektualizacija jezika, različna pojmovanja jezikovne pravilnosti in avtoriteta. Predstavili bomo aktualno stanje in nakazali možnosti za standardizacijo v tehnološko naprednejših družbenih okoliščinah.

standardizacija jezika, pravopis, jezikovna pravilnost, kodifikacija

The aim of this paper is to present the theoretical background on which discussions of the language standardisation process are based. The primary focus of this paper is to show that the Slovene standardisation process reveals universal characteristics, which can be observed in comparable languages: flexible stability, intellectualisation, different perceptions of language correctness and authority. Current standardisation goals are presented and the possibilities for standardisation in more progressive technological and social circumstances pointed out.

language standardisation, orthography, correctness, codification

1 Začetki standardizacije

1.1

Začetke standardizacije, tj. izbire primerne narečne osnove pisanemu jeziku, jezikoslovje (Haugen 1966; Leith 1983) na splošno postavlja v obdobja, ko jezikovna skupnost poskrbi za ustrezen zapisovalni sistem, tj. za prilagoditev pisave glasovni podobi jezika, kar nekateri teoretiki imenujejo tudi »alfabetizacija« (Frawley 2003: 410). Sledi proces oblikovanja zapisovalnih (pri nekaterih jezikih imenovanih pravopisnih) pravil oz. »grafizacija« (Ferguson 1968, nav. po Vidovič Muha 1996: 47) in njihova »kodifikacija«. Z obema standardizacijskima mejnikoma jezikovna skupnost izkaže družbeno moč in avtonomijo kolektiva govorcev. Ko jezik postane zunanje znamenje posameznikove narodnostne opredelitve (Vogl 2012), je jezikovna skupnost postavljena pred izziv

intelektualne discipline, kakršno zahteva vzdrževanje prožne ustaljenosti jezikovnega standarda.

1.2

Čeprav so Slovenci svoj nadnarečni idiom dobili že s Primožem Trubarjem, pa šele od 19. stoletja dalje lahko govorimo o organiziranju ter kolektivnem prizadevanju za poenotenje v treh stoletjih razslojene slovenščine; šele tedaj je bila namreč izbrana aktualna pisava gajica, sprejete pa so bile tudi nadregionalne »nove oblike« (l. 1851). Tudi za slovenščino velja, da je obdobje prve standardizacije (tako kot pri drugih manjših jezikih) zaznamovala obramba pred dominantnim jezikom, pospremljena s Humboldtovo idejo¹ nacionalnega jezika, ki jo uteleša slovenski nacionalni program *Zedinjena Slovenija* (1848).² Stopnjevanje standardizacijskih prizadevanj je sovpadlo z izidom Pleteršnikovega

slovensko-nemškega slovarja (1894/95). Ta je na eni strani realiziral razsvetljsko idejo o popolni predstavitvi slovenskega besedja, z vidika standardizacije pa je imel zaradi naslonitve na sočasno jezikovno rabo pomembno konzultativno vlogo, ki jo je krepilo mecenstvo družbeno uglednega založnika, knezoškofa Wolfa.

2 Standardizacijske smernice oz. merila jezikovne pravilnosti

2.1

Po izpeljani fazi temeljne oz. začetne standardizacije, ko je idealna formalna podoba jezika že definirana, a še ne realizirana, se pojavi potreba po oblikovanju in hierarhiziranju standardizacijskih smernic oz. meril jezikovne pravilnosti. Ta merila po eni strani zagotavljajo večjo enotnost pisanega jezika, po drugi strani pa njihova razvrstitev odseva ideologijo normodajalcev.

Sodobno jezikoslovje (Garvin 1993; Jaffe 2000; Milroy 2001) ugotavlja, da je pri jezikih z mlajšo standardizacijsko prakso bolj prisotna želja po večji jezikovni uniformnosti, ki jo še v največji meri zagotavlja sistemsko kodifikacijsko merilo. Razlog za to je treba poiskati v dejstvu, da se ti jeziki želijo z nevariantnim standardom na videz bolj približati avtoritativni moči dominantnih jezikov (Jaffe 2000: 506). Tradicionalno orientirana okolja še danes upravičujejo avtoritativno kodifikacijo s pričakovanji jezikovnih uporabnikov, pri katerih naj bi bil avtoritativni predpis bolj priljubljen od liberalnega (Sebba 2007: 154). A kljub prepričanju, da bo jezikovni standard najbolje predstavljen skozi črno-bel prikaz sprejemljivih in nepravilnih jezikovnih možnosti, zlasti anglosaški jezikoslovci proglašajo to metodologijo definiranja pravilnosti za ostanek jezikoslovnega

nazora, po katerem so slovnične strukture definirane zunaj jezika samega (Milroy 2001: 535–536), npr. pod vplivom prevladujočih jezikoslovnih ideologij ali politike.

Po drugi strani jeziki z daljšo tradicijo jezikovnega standarda v večji meri sprejemajo jezikovno heterogenost kot odraz interakcije različnih družbenih, kulturnih, kognitivnih in bioloških dejavnikov. Slednji zato v večji meri upoštevajo merila jezikovne rabe. V sodobnem času prenova standardov v večini jezikov zahteva ponovno definiranje meril jezikovne pravilnosti. Standardizacijski postopek mora biti izpeljan tako, da normira jezik do ustaljenosti, ki zadostuje za opravljanje temeljnih funkcij, hkrati pa omogoča prilagodljivost spremembam, ki jih zahtevajo dinamične kulturne spremembe in razvoj jezikovne skupnosti (Garvin 1993: 43). To upoštevanje lastnosti naravne jezikovne spremenljivosti in hkrati statičnega ohranjanja jezikovnih navad, pravil in dogovorov, ki je po Mathesiusu (1929) imenovano »prožna ustaljenost«, predstavlja že skoraj sto let temeljno standardizacijsko vodilo.

2.2

V slovenskem normativističnem jezikoslovju se je o standardizacijskih merilih, posodobitvi norme in o standardizacijskem procesu nasploh govorilo večinoma ob nastajanju in izidu pravopisnih priročnikov. Ti veljajo pri večini vzhodno- in južnoslovanskih jezikov za »simbol« standardnega jezika, saj določajo pisne, pravorečne in interpunkcijske norme (Mønnesland 1998: 1103) ter vsaj načeloma skušajo svoje predloge rešitev tudi jezikoslovno ali družbeno utemeljiti.

Že obdobje po izidu prvega slovenskega pravopisa avtorja Frana Levca (1899) označuje polemičen odnos med jezikoslovci

1 Humboldt je standardizacijo obravnaval kot enega od osnovnih pogojev za nastanek nacionalnega jezika, saj naj bi vlogo nacionalnega jezika lahko opravljali le razviti jeziki, tj. zapisani, standardizirani in prilagojeni potrebam sodobne družbe (Humboldt 1822; nav. po Ricento 2000: 198).

2 Ta ni zahteval le združitve pripadnikov slovenskega naroda, ki so bili že v okviru Avstrijskega cesarstva razdeljeni na Kranjsko, Štajersko, Primorsko in Koroško, temveč tudi enakopravnost slovenskega jezika z nemškim v javnosti.

(npr. Škrabec), ki so želeli standardni jezik ustaliti na izročilu preteklih stoletij:

Moje pravopisno načelo je torej to, da se deržim tako rekoč natorne meje, začetka slovestva našega. Kar v jeziku takrat več ni bilo navadno, tistega ne priporočam, pa reci etimologija in stara slovenščina, kar jima ljubo in drago. Glede stvari, ki so se pozneje izcimile, pa terjam, da naj bodo v soglasju z jezikom 16. stoletja, tj. take, da bi tudi tedaj ne bile nemogoče. (Škrabec JD I: 108)

in tistimi, zlasti nejezikoslovci, ki so želeli jezikovni standard približati sočasni rabi:

Pisatelji ustvarjajo jezik, ne pa filologi in leksikografi. Ti poslednji imajo le nalogo, da iz gradiva, ki so ga nakopili ustvarjajoči pisatelji, posnemajo obča pravila. Takšna pravila pa seveda ne morejo imeti absolutne veljave za »večne« čase. Saj je jezik vendar živ organizem, ki raste, se razvija in spreminja. [...] Pustite pri miru Trubarja in Dalmatina! Bog jima daj nebesa! [...] In kdor pozna naš jezik, ta mora vedeti, da današnja slovenščina pač ni več samo dolenjščina ali samo kranjščina, nego ima v sebi elemente vseh slovenskih pokrajin. (Aškerc 1901: 401–402)

in so nasprotovali historično utemeljenim spremembam na področjih, kjer je slovenščina že bila ustaljena: »Piši po sedanjih rabi! ali z drugimi besedami, tudi v pravopisu veljaj geslo: *Quieta non movere!*« (Aškerc 1899: 515).

V nadaljnjih desetletjih se je slovensko jezikoslovje »izogibalo« razpravi o temeljnih standardizacijskih smernicah, kar se je odražalo negativno na aplikativni ravni, torej pri konkretnem vrednotenju besedišča (npr. v Breznikovem pravopisu iz l. 1920). Intuitivno vrednotenje le-tega je bilo motivirano z idealistično predstavo o jezikovni čistosti in s

skrbjo za ohranjanje kulturne in nacionalne identitete jezika.

Z Breznik-Ramovševim pravopisom (1935) in njegovo šolsko oz. popravljeno različico (1937) se je začelo obdobje akademijske standardizacije,³ v katerem je v predvojnih priročnikih mogoče opaziti ukinitve črno-belega vrednotenja in premik od predpisnosti k opisnosti jezikovnih pojavov. Ta premik od romantičnega k realističnemu modelu jezikoslovnega razmišljanja, ki jezikovno pravilnost bolj išče kot deklarativno utemeljuje, pa je manj ekspliciten v obeh akademijskih povojnih pravopisih (1950, 1962). Pojmovanje jezikovne pravilnosti je s tega vidika v povojnem obdobju precej nedefinirano,⁴ na kar je opozorila tudi kritična javnost: Treba je ločevati med dejavnostmi opisujočega jezikoslovca, katerega predmet raziskave je »neurejeni, podzavestno nastali jezik«, in normativno nalogo pravopisca, ki jezikovna dejstva vrednoti oz. usmerja rabo »urejenega, zavestno določenega knjižnega jezika«, je očital pravopiscem Vodušek (1952: 3). Slednji mora ob standardizacijski dejavnosti oblikovati dogovorna in uporabnikom sprejemljiva načela. Standardizacijsko telo je v obeh pravopisih avtoritativno, brez spremljajoče argumentacije uvajalo nova pravila, osnovana na sistemskem in etimološkem načelu, v priročniku iz l. 1962 pa je z namenom vpliva na pravorečno področje reformiralo tudi že ustaljeni način zapisovanja priponskih obrazil za vršilca dejanja (*-vec* namesto *-lec*). Slednjo reformo je moral preklicati tudi SAZU, potem ko sta jo odločno zavrnila tako strokovna kot laična javnost.⁵

Na temeljih »zamajane« akademijske avtoritete je možnost vstopa na področje

³ V tem obdobju začnemo govoriti tudi o uradno priznani normativni pristojnosti pravopiscev, saj je sestavljavcem pravopisa pod okriljem Znanstvenega društva in kasneje SAZU privilegij normodajalne avtoritete podelila najprej stroka, nato pa še politična oblast (Dobrovoljc, Bizjak Končar 2013).

⁴ Standardizacijska dejavnost se je odvijala na osnovi gradiva za pripravljajoči se enojezični pomensko-razlagalni slovar, brez analiz aktualne jezikovne rabe in potreb piščih.

⁵ Epilog je razprava okrog SP 1962 dobila v resoluciji Društva Slovenskih književnikov, v odloku Sveta za šolstvo SR Slovenije ter v odloku SAZU v imenu Predsedstva SAZU s preklicem normativne veljave SP 1962 ob vprašanju spornega pisanja priponskih obrazil *-lec-vec*. Gre za redke primer zavrnitve akademijske avtoritete v tistem obdobju in družbenem sistemu.

standardizacijske dejavnosti dobila tudi mlajša generacija jezikoslovcev (Toporišič, Rigler) z novimi pogledi na jezikovno pravilnost in ureditev pravopisja. Njihovo obdobje je utemeljilo standardiziranje na strukturalnem razumevanju jezikovnega sistema. Z usvojitvijo praškega pojmovanja uravnoteženega sistema kodifikacijskih načel (izročilo, raba, sistem in gospodarnost)⁶ so se koncepti izključevalne predpisovalne logike, ki so stopnjevali nesoglasje med kodificiranim jezikom in aktualno rabo, na načelni ravni umaknili v kroge laičnega, tj. ljubiteljskega jezikoslovja, publicističnega koticarstva in popravljalcev besedil (Toporišič 1978: 331). Dejansko so pravopisna pravila iz l. 1990 (oz. 2001) odraz uravnoteženosti vseh bistvenih standardizacijskih načel; na aplikativni ravni, tj. v slovarju, ki je izšel deset let kasneje, pa je sistemsko načelo precenjeno. Ta usmeritev je bila kasneje pravopisem tudi očitana, in to zlasti zaradi normiranja slovarskih enot, ki jih raba ne potrjuje, so pa besedotvorno (oz. sistemsko) uresničljive, in s tega vidika tudi zaradi gradivske neverodostojnosti.

3 Sodobna praksa in perspektive

3.1

Sodobna normativistika proces standardizacije izpostavlja s treh vidikov – kot sociolingvistični pojav, kot rezultat jezikovnopolične organiziranosti jezikovne skupnosti in z vidika jezikovne skupnosti kot njegovo izrazilo in povezovalni element (Garvin 1993: 38–41). (1) Z vidika sociolingvistike je uporaba standardnega jezika pogosto odraz omikanosti in izobrazbene stopnje jezikovnih uporabnikov (prim. Hymes 1967; Labov 2006). Ti z izkazanjem svoje izurjenosti v prestižnih oz. kanoniziranih jezikovnih

vzorcih povečajo svoj družbeni ugled. (2) Z vidika jezikovnopolične organiziranosti jezikovne skupnosti je standardizacija postopek, prek katerega država lahko zakonsko regulira stopnjo obveznosti jezikovnega standarda za govorce tega jezika. Pri evropskih jezikih oblast pogosto zagotavlja kontinuirano in z avtoriteto podprto posodobitev kodifikacije uradnega in nacionalnega jezika, s katerim se jezikovna skupnost identificira (prim. Dobrovoljc, Bizjak Končar 2013). Zlasti model bivših socialističnih držav oz. vzhodnoevropskih držav pravila standardnega jezika uveljavlja prek ustanov, ki predstavljajo v družbi edine, splošno znane in nesporne avtoritete (Garvin 1993: 42; »academy-governed style«).⁷ (3) Če opazujemo standardni jezik z vidika jezikovne skupnosti, je visoka raven standardizacije pogoj za njegovo uporabo v različnih funkcijah ter na vseh družbenih in kulturnih področjih življenja (Garvin 1993: 41). Evolucijski napredek jezikovne skupnosti sovpada s stopnjo intelektualizacije standardnega jezika in je sorazmeren z zmogljivostjo jezika, saj se ta v razvojnem procesu postopoma izboljšuje in precizira ter sledi potrebam skupnosti (Garvin 1993: 43), zato se jezikovni standard nadzorovano orientira po smernicah jezikovnega razvoja.

Čeprav je nemogoče napovedati, kako bo potekala standardizacijska dejavnost v prihodnje, lahko pričakujemo, da bo zaradi globalizacijskih vplivov v procesu spreminjanja jezika zasledovala zlasti z jezikovnimi stiki povezane odklone od aktualne kodifikacije in sistemsko poenostavljanje jezikovnih struktur. Z večjo gotovostjo je mogoče napovedati, da bo na standardiziranje jezika bolj vplivala jezikovna raba, saj so zlasti jezikovnotehnološke inovacije korpusnih orodij usmerjene

⁶ Izoblikovalo se je stališče, da si ta načela lahko »konkurirajo« in so »pri različnih narodih in v različnih obdobjih različno močno uveljavljena«, posodobitev pravil standardnega jezika pa je vsakokrat »samo bolj ali manj posrečen kompromis med njimi (pa tudi med družbenimi skupinami, ki jih zagovarjajo)« (Dular 1982: 264).

⁷ Temu modelu ekstremno nasproten je ameriški (»free-enterprice style«; Garvin 193: 42), kjer sta izbira meril in oblikovanje pravil prepuščeni zasebnim založniškim hišam, njihova aplikacija pa šolam, kar ustvarja pogoje za različne interpretacije jezikovne pravilnosti.

v vse boljše detektiranje jezikovnih navad govorcev posameznih jezikov. Po drugi strani je s pomočjo jezikovnih tehnologij mogoče pridobiti empirično podprepljene relevantne podatke, ki normativistično dejavnost osvobajajo predpostavk, ki temeljijo na nostalgiji, esteticizmu, prepričanju, da so nekatere jezikovne navade zdravorazumske, logične ali lepše od tistih, ki so nesmiselne, nelogične ali grde ipd.

3.2

Na Slovenskem je bila v obdobju izida aktualnega standardizacijskega priročnika, tj. pravopisa iz l. 2001 (njegova tehnično izpopolnjena e-različica je izšla l. 2003), dosežena visoka stopnja standardizacije oz. ustalitve pisnega jezika. Čeprav je že omenjena asinhrona standardizacija (tj. za deset let zamaknjena izdaja pravopisnega slovarja) ustvarila precej neskladij med pravopisnimi pravili in slovarsko aplikacijo, je standardna slovenščina, kakršno ta prikazuje, v glavnem sorazmerna s potrebami jezikovne skupnosti in soglasna z večinsko rabo. Ne glede na to pa hitra dinamika družbenih in tehnoloških sprememb ter jezikovna evolucija zahtevata vzdrževanje kontinuiranega standardizacijskega procesa. Za slovensko situacijo to konkretno pomeni naslednje:

1. posodobitev aktualnega normativnega priročnika;
2. ponovno definiranje odločevalnih standardizacijskih načel;
3. jezikovnopolitično ureditev standardizacijske dejavnosti.

3.2.1

Posodobitev temeljnega normativnega priročnika standardnega jezika bi v idealnih razmerah potekala v treh korakih:

1. s posodobljenim jezikovnim opisom umestiti novosti in spremembe v jezikovni sistem (izdelava enojezičnega pomenskorazlagalnega slovarja in slovnice sodobne slovenščine);

2. v skladu z ugotovljenimi spremembami tako vsebinsko kot konceptualno modificirati standardizacijska pravila ter spremembe aplicirati na izbrane problemske sklope besedja (ob prenovi pravopisnih pravil izdelati tudi različne aplikacije pravil, zlasti slovarsko zbirko, primerno za klasične in elektronske multimedijske izdaje);

3. zasnovati obseg in koncept teh aplikacij v skladu s potrebami jezikovnega uporabnika (potrebe uporabnikov detektirati prek problematičnih mest v aktualni kodifikaciji in jezikovnem sistemu).

V obdobju 2008–2013 je bilo v duhu prizadevanj po prenovi standardizacije narejenih več korakov, ki sledijo zgoraj predstavljenemu načrtu posodobitve temeljnega normativnega priročnika (zgoraj 2): Prek ARRS je bil pridobljen aplikativni raziskovalni projekt z naslovom *Sodobni pravopisni priročnik v knjižni, elektronski in spletni različici* (2008–2011) Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, v okviru katerega je bila narejena raziskava o aktualnosti pravopisnih pravil in pripravljen koncept specializiranega pravopisnega slovarja, objavljena v monografiji *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom* (Dobrovoljc, Jakop 2001). Ob zaključku projekta je bila k utemeljitvi sprememb kodifikacije povabljen za to področje zainteresirana slovenska strokovna javnost. Prvi sklop razprav je objavljen v monografiji *Pravopisna stikanja* (ur. Jakop, Dobrovoljc, 2012). Poleg tega je bila v letu 2012 za premostitev aktualnih normativnih zadreg pripravljena spletna jezikovna svetovalnica Jezikovno svetovanje⁸ Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, v kateri je bilo v enem letu odgovorjeno na več kot 150 anonimno zastavljenih vprašanj jezikovnih uporabnikov. Vprašanja so spletno dostopna in urejena s sistemom ključnih besed.

Pripravljene so tudi smernice za raziskavo potreb jezikovnih uporabnikov (zgoraj 3). Prikaz postopkov za detektiranje problematičnih

⁸ Spletni naslov: <http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/svetovalnica/#v>.

mest (Dobrovoljc, Krek 2011) utemeljuje ta postopek in uvaja metodologijo, ki je tradicionalni načini niso omogočali. V okviru projekta Sporazumevanje pa je bil že pripravljen empirično ugotovljen nabor problematičnih mest v jezikovnem sistemu, kakor jih prikazujejo t. i. spletne jezikovne svetovalnice (Bizjak Končar idr. 2011) in ki lahko služi kot ontologija normativnih zadreg govorcev slovenščine.

V perspektivi bo treba upoštevati, da je mogoče pri gradnji leksikalne zbirke normativnih težav, ki predstavlja standardizacijsko osnovo, uporabiti tudi strojne načine.

3.2.2

Vse predstavljeno, tako izraba novih in za standardizacijske dejavnosti prilagojenih gradivskih virov kot izraba elektronskih orodij, je na Slovenskem novost, ki bo dobrodošla tudi pri oblikovanju razmerij med tradicionalnimi standardizacijskimi načeli. Slednja se kot neuravnotežena izkazujejo prav na ravni osnovne standardizacije, tj. zapisa, ob aktualnih dilemah *blogger* ali *blogar*,⁹ *bonbon* ali *bombon*,¹⁰ *glodavec* ali *glodalec*,¹¹ kjer je mogoče opazovati omahovanje med načelom dejanske rabe ter sistemskim (*blogar*), etimološkim (*bonbon*) in historičnim (*glodavec*) načelom.

3.2.3

Vzporedno ob razreševanju konceptualnih vprašanj standardizacije pa bo treba transparentno razrešiti nejasnosti v jezikovnopoličnih standardizacijskih strategijah in odgovoriti na vprašanja, ki jih zahteva kulturno okolje standardnega jezika: Kako v najhitrejšem času posodobiti jezikovni opis, ki je osnova standardizacijskega priročnika, kakršen je na Slovenskem pravopisni? Kateri jezikovni priročniki oz. slovarji so/naj bi bili

normativnega značaja? Katere zunajjezikovne okoliščine vplivajo na normativnost jezikovnega priročnika oz. programskega orodja?

Literatura

- BIZJAK KONČAR, Aleksandra, DOBROVOLJC, Helena, DOBROVOLJC, Kaja, LOGAR BERGINC, Nataša, KOCJANČIČ, Polonca, KREK, Simon, ROZMAN, Tadeja, 2011: *Slogovni priročnik: sporazumevanje v slovenskem jeziku: kazalnik 17 – Standard za korpusno analizo težav pri tvorbi besedil*. http://www.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik17/Kazalnik_17_Slogovni_prirocnik_SSI.pdf
- DOBROVOLJC, Helena, 2004: *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DOBROVOLJC, Helena, BIZJAK KONČAR, Aleksandra, 2013: Slovenski pravopisi in vprašanje normativnih pristojnosti. *Slovenski jezik – Slovene linguistic studies* 9. 111–126.
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DOBROVOLJC, Helena, KREK, Simon, 2011: Normativne zadrege – Empirični pristop. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja* 30. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 89–97. http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp30/Zbornik/Dobrovoljc_Krek.pdf
- DULAR, Janez, 1982: Ob osnutku novega slovenskega pravopisa. *Naši razgledi*. 264–266.
- FRAWLEY, William J. (ur.), 2003: *International Encyclopedia of Linguistics*. New York: Oxford University Press.
- GARVIN, Paul L., 1993: A conceptual framework for the study of language standardization. *International Journal of the Sociology of Language*. 37–54.
- Haugen, Einar, 1966. *Language conflict and language planning. The case of modern*

⁹ Ali se prav piše *blogger* ali *blogar*?: <http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/svetovalnica/ali-se-pravilno-pise-blogger-ali-blogar#v>.

¹⁰ Ali je prav *bombon* ali *bonbon*?: <http://www.lektorsko-drustvo.si/vprasanja-in-odgovori/institut-za-slovenski-jezik-frana-ramovsa/je-prav-bombon-ali-bonbon1>.

¹¹ Ali je prav *glodavec* ali *glodalec*?: <http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/svetovalnica/ali-je-pravilno-glodavec-ali-glodalec#v>.

- Norwegian. Cambridge Mass: Harvard University Press.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, 1947: Zásady pražského lingvistického kroužku a nová kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*. 13–22.
- HYMES, Dell, 1967: Models of the interaction of language and social setting. *Journal of Social Issues* 23. 8–38.
- JAFFE, Alexandra 2000: Introduction: Non-standard orthography and non-standard speech. *Journal of Sociolinguistics* 4. 497–513.
- JAKOP, Nataša, DOBROVOLJC, Helena (ur.), 2012: *Pravopisna stikanja. Razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- LABOV, William, 2006. *Principles of linguistic change*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell.
- LEITH, Dick, 1983: *A Social History of English*. London: Routledge and Kegan Paul.
- MATHESIUS, Vilem, (1929) 1983: *Functional linguistics, Praguiana, Some Basic and Less known Aspects of Prague Linguistics School*. J. Vachek (ur.): John Benjamins Publishing company. 137–138.
- MILROY, James, 2001: Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5/4. 530–555.
- MØNNESLAND, Svein, 1998: Emerging Literary Standards and Nationalism. The Disintegration of Serbo-Croatian. *Actas do I Simposio Internacional sobre o Bilingüismo*. 1103–1113.
- RICENTO, Thomas, 2000: Historical and theoretical perspectives in language policy and planning. *Journal of Sociolinguistics* 4/2. 196–213.
- SEBBA, Mark, 2007: *Spelling and society. The culture and politics of orthography around the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1978: Problemi norme in kodifikacije v slovenskem knjižnem jeziku. *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Založba Obzorja. 328–338.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1996: Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 15–40.
- VOGL, Ulrike, 2012: Multilingualism in a standard language culture. *Standard Languages and Multilingualism in European History*. 1–40.

SPLETNI PORTAL *SLOGOVNI PRIROČNIK*: LUŠČENJE IN PRIKAZ PODATKOV O JEZIKOVNI RABI

Kaja Dobrovoljc

Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Ljubljana

Simon Krek

Institut »Jožef Štefan«, Ljubljana

UDK 811.163.6''271.1'354:004.738.5

V prispevku predstavljamo proces luščanja in prikazovanja korpusnih podatkov, kakršen je bil vzpostavljen pri pripravi demonstracijskih gesel na spletnem portalu *Slogovni priročnik*. Kot most med nevtralnimi korpusnimi podatki in vizualizacijo normativnih podatkov na portalu služi leksikon besednih oblik, njihovo pretakanje iz leksikona na portal pa usmerja mehanizem kratkega odgovora, ki omogoča, da se podatki na portalu avtomatsko prilagajajo spremembam v jeziku oz. referenčnem korpusu.

spletni portal, jezikovni priročniki, standardizacija, pravopis, jezikovne tehnologije, luščanje podatkov

The paper presents the process of corpus data extraction and representation for the purpose of creating the *Style Guide* web portal for Slovene. The neutral corpus data and information about language codification are merged within a lexicon of inflected forms and subsequently visualised through the 'short answer' system that enables the portal data to automatically adapt to any changes in the language or its reference corpus.

web portal, language reference books, standardisation, normative guide, language technologies, data extraction

1 Kratka predstavitev portala

Spletni portal *Slogovni priročnik*¹ je jezikovni priročnik, ki govorcem slovenščine s sopostavljanjem trenutno veljavnega pravopisnega standarda in korpusnih podatkov na izčrpen in razumljiv način pomaga pri reševanju raznovrstnih jezikovnih zadreg, s katerimi se srečujejo pri tvorbi besedil. Zasnova, zgradba in funkcionalnosti portala so podrobneje predstavljeni v Krek 2012, enem od kazalnikov krovnega projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku (Bizjak Končar idr. 2011) ter ločenem prispevku pričujočega simpozija, zato jih v nadaljevanju predstavljamo zgolj na kratko.

Vsaka izmed približno 700 obravnavanih zadreg je opredeljena s specifično kodo kategorije, ki določa njeno hierarhično umestitev v pripadajočo jezikovno ravnino in ustreza enemu odgovoru na portalu.² Vsak odgovor nato sestavljajo tri ločene rubrike: rubriki *Na dolgo in široko* ter *Za navdušence* skupaj tvorita t. i. dolgi (pod)odgovor, ki uporabniku ponuja laično razlago obravnavane jezikovne problematike, rubrika *Kratko in jedrnato* (kratki odgovor) pa s kombinacijo grafa in njegovega kratkega opisa splošno razlago posamezne jezikovne zadrege v dolgem odgovoru dopolnjuje s pojasnili o rabi in normativni ustreznosti njene konkretne leksikalne reali-

¹ <http://slogovni.slovenscina.eu>

² Trenutno je možen ogled 15 demonstracijskih gesel z zgledi, druge jezikovne zadrege pa so skupaj s pripisano kategorijo in tipičnimi zgledi navedene v ontološko urejenem kazalu portala.

zacije, ki jo je vstopni sistem pred tem prepoznal kot relevantno za uporabnika.

Za pridobitev izčrpnega nabora problematičnih primerov znotraj posamezne kategorije, ki omogoča, da portal uporabniku v kratkem odgovoru vedno ponudi konkreten odgovor na konkretno jezikovno vprašanje, je torej nujna temeljita predhodna analiza jezikovne rabe, s čimer označujemo sodobno slovenščino, kakršno prikazuje uravnotežen nabor avtentičnih besedil v referenčnem besedilnem korpusu. V nadaljevanju prispevka tako podrobneje predstavljamo luščenje, analizo, uvoz in prikazovanje korpusnih podatkov na omenjenem spletnem portalu ter vlogo, ki jo v tem procesu igrata njegovi osrednji podatkovni zbirki: korpus Gigafida v obsegu milijarde besed³ in leksikon besednih oblik Sloleks.⁴

2 Strojno luščenje korpusnih podatkov

V prvi fazi luščenja korpusnih podatkov iz korpusa Gigafida smo podrobneje opredelili oblikoslovne, skladenjske oziroma druge lastnosti posamezne jezikovne zadrege in pripravili ustrezna navodila za strojno luščenje in želeni izpis podatkov. Različni tipi jezikovnih zadržev so glede na zahtevnost, obseg in pričakovano stopnjo korpusnega šuma zahtevali različno zasnovana navodila, pri vseh pa smo skušali v čim večji meri upoštevati dve poglavitni načeli: navodila za luščenje naj bodo pripravljena brez vnaprejšnjega sklepanja o dejanski jezikovni rabi (tudi če to pomeni večjo količino korpusnega šuma) ter naj se, če je le mogoče, opirajo zgolj na alfa-numerično obliko pojavnic, ne pa na njihove strojno pripisane metapodatke o oblikoskladenjskih oznakah ali lemi.

Za ponazoritev procesa pridobivanja in analize korpusnih podatkov vzemimo kategoriji C1a3a (Sklanjanje moških samostalnikov z neobstojnim samoglasnikom: slovenska lastna imena, npr. Klemen – Klemna/Klemena, Sajovic – Sajovica/Sajovca) in C1a3b (Sklanjanje moških samostalnikov z neobstojnim samoglasnikom: tuja lastna imena, npr. Russell – Russella/Russlla, Clinton – Clintona/Clintna).

Za pridobitev seznama vseh lastnih imen, ki bi lahko bila relevantna za omenjeni zadregi, opis iskanih korpusnih pojavnic razdelimo na tri dele – osnovo, variabilni del in obrazilo⁵ – ter jih izluščimo iz korpusa za nadaljnjo obdelavo. Na ta način lahko primerjamo variantne oblike, vključno s podatki o variabilnosti pri posamezni obliki v oblikoslovni paradigmi. Najbolj zanimive za naš namen so tiste kombinacije, ki imajo distribucijo variabilnega dela najbolj razpršeno po obeh možnostih.

V drugi fazi tako dobljeni spisek razdelimo na ločene podseznane, ki predstavljajo vsak svojo kombinacijo (izpuščenega ali obdržanega) samoglasnika in enega ali dveh soglasnikov (npr. -en/-n-, -ek/-k-, -ic/-c-, -ell/-ll-), ter podatke o frekvenci vseh obrazil določene osnove in posameznega variabilnega dela združimo. Če spisek vseh pojavnic s statističnimi podatki iz korpusa razporedimo po izračunu, ki proti vrhu potiska oblike z najbolj razpršeno distribucijo in največ pojavitvami,⁶ dobimo za podseznam -en/-n-naslednji spisek (najvišje vrednosti si sledijo po vrsticah od zgoraj navzdol, navajamo prvih petnajst):

³ <http://www.gigafida.net>; več v Logar Berginc idr. 2012.

⁴ <http://www.slovenscina.eu/sloleks>; več v Arhar 2009; Krek, Erjavec 2009.

⁵ V danem primeru je osnova opredeljena kot niz črk z veliko začetnico (npr. Klem-), variabilni del kot katerikoli enojni ali podvojeni soglasnik, pred katerim lahko stoji poljuben samoglasnik (npr. -en- ali -n-), in obrazilo kot dokončen nabor končnic v paradigmi imen, ki se sklanjajo po prvi moški sklanjatvi (npr. -a, -u, -om/-em).

⁶ Pri statistični obdelavi podatkov, ki je namenjena zgolj razvrščanju, ne pa tudi selekciji podatkov, smo glede na naravo jezikovne zadrege poleg frekvence posameznih variant in njihovih medsebojnih razmerij upoštevali tudi dolžino korena, frekvenco strojno pripisanih ali ugibanih lem, frekvence oblik s specifičnimi obrazili ipd.

Tabela 1: Korpusni spisek potencialnih imen z neobstojnimi polglasnikom pred črko n

Osnova	(Ugibana) lema	Število pojavitev v korpusu Gigafida		Rezultat
		osnova -en- obrazilo <i>npr. Klemen</i>	osnova -n- obrazilo <i>npr. Klemna</i>	
Klem	Klemen	1843	3839	0,46
Lor	Loren	908	505	0,29
Berg	Bergen	208	375	0,25
Niels	Nielsen	164	120	0,25
Test	Testen	501	2326	0,24
Robb	Robben	163	333	0,24
Natlač	Natlačen	223	147	0,23
Gold	Golden	37	29	0,21
Gall	Gallen	105	148	0,20
Ols	Olsen	112	64	0,20
Bid	Biden	102	117	0,20
Bjorndal	Bjorndalen	112	163	0,20
Franz	Franzen	117	114	0,19
Jens	Jensen	138	60	0,19
Patt	Patten	85	113	0,19

3 Ročna analiza korpusnih podatkov

Pri jezikovnih zadregah z ozko opredeljenimi oblikoslovnimi lastnostmi tako dobljeni spiski ne potrebujejo nadaljnje ročne analize⁷ in so pripravljeni za neposreden uvoz v leksikon besednih oblik (gl. poglavje 4), pri večini avtomatsko generiranih izpisov pa je pred zaključkom analize nujna še faza ročne analize, bodisi z namenom odstranjevanja korpusnega šuma oz. validacije podatkov bodisi z namenom pripisovanja informacije o normativni zaznamovanosti posameznih variant.

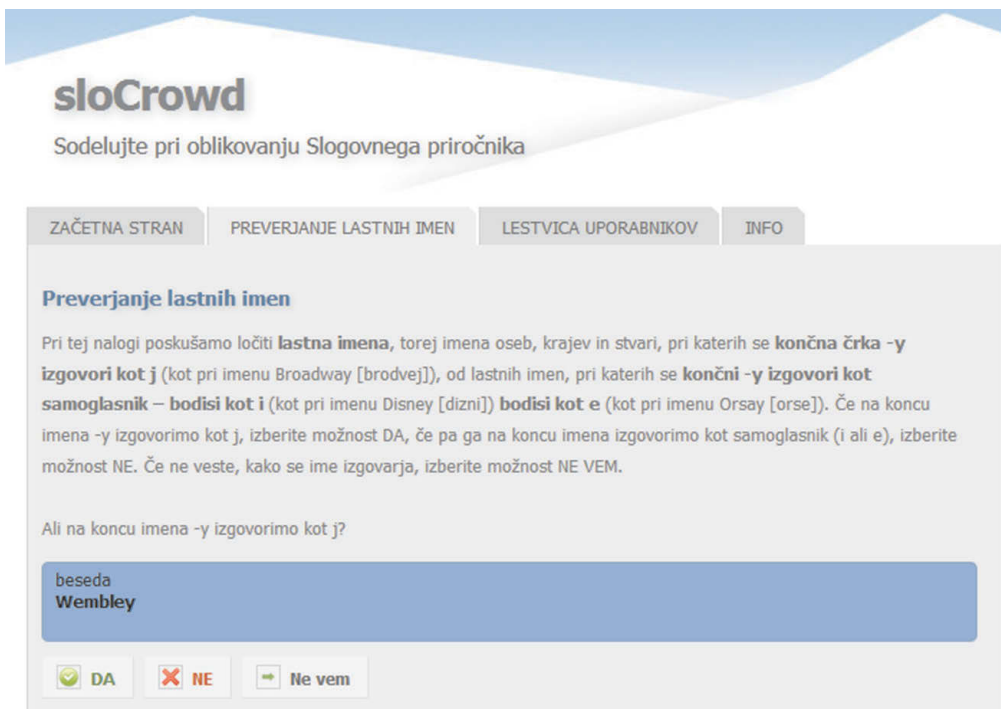
Za ta namen smo uporabili prosto dostopno spletno aplikacijo sloCrowd,⁸ ki z izkoriščanjem moči množic (angl. crowdsourcing) omogoča preprosto ročno obdelavo obsežnih korpusnih spiskov. Kot ugotavljajo avtorji aplikacije, se s prenosom bremena verifika-

cije na širšo množico zmanjša čas verifikacije, dobljeni rezultati pa so lahko celo bolj zanesljivi, saj se o posameznem primeru odloča večje število uporabnikov (Tavčar, Fišer, Erjavec 2012: 198). Sistem zahteva predhodno prijavo uporabnikov in vključuje posebni mehanizem, ki z naključnim umeščanjem primerov iz vnaprej pripravljene zlate množice preverja njihovo zanesljivost.

Za ponazoritev analize s pomočjo izkoriščanja moči množic vzemimo korpusni spisek za kategorijo C1a3f (Oblikoslovje > Samostalniki > Moške sklanjatve > Samostalniki na samoglasnik > Sklanjanje moških imen, ki se končajo na -y). S strojnim luščenjem korpusnih podatkov dobimo seznam imen (tj. osnov, ki se začnejo z veliko začetnico in končajo s črko y), ki se v korpusu pojavljajo tako z obrazili s podaljšavo z -j-

⁷ Tak je denimo problem izbire podaljšave pri pregibanju akronimov (A3c3a), pri katerem se z luščenjem nizov velikih črk, vezaja in omejenega nabora končnic pojavlja zelo malo korpusnega šuma.

⁸ <http://dis.ijs.si/ales/slocrowd>; SloCrowd je posebna izpeljava izvirne aplikacije sloWCrowd (Tavčar, Fišer, Erjavec 2012), ki je bila razvita za namen popravljanja ročno zgrajenega semantičnega leksikona za slovenščino sloWNet (Fišer 2009) in je dostopna na <http://nl.ijs.si/slowcrowd>.

Slika 1: Primer naloge v spletni aplikaciji sloCrowd

(npr. Harryja, Sydneyja, Playboyja) kot brez nje (Harrya, Sydneya, Playboya). Imena, ki se končajo na sklop soglasnika in črke y, ne potrebujejo nadaljnje obdelave, saj imajo zaradi predvidljivega izgovora črke y jasno določljivo standardno (pregibanje s podaljšavo, npr. Henryja) in nestandardno paradigmo (brez podaljšave, npr. Henrya).⁹ Pri imenih, ki se končajo na sklop samoglasnika in črke y, pa normativna zaznamovanost ni avtomatsko določljiva, saj moramo poznati izgovor tujega imena. Spisek takih imen smo zato uvozili v sloCrowd in uporabnike¹⁰ prosili, da s preprostim klikanjem določijo pravilen izgovor končnega sklopa (slika 1).

Naloga je bila zaključena, ko je vsako izmed imen pregledalo pet različnih uporab-

nikov, pri čemer so imena z manj kot štirimi enakimi odgovori pregledali in dokončno potrdili še zanesljivi tretji odločevalci. Tem so bile sicer zaupane tudi druge oblike ročne analize, denimo lematizacija ali odstranjevanje šuma s pregledovanjem konkretnih korpusnih konkordanc.

Podoben delovni proces smo uporabili tudi pri pripravi večine drugih demonstracijskih gesel, ki poleg avtomatskega luščenja korpusnih podatkov potrebujejo še določeno mero ročne jezikoslovne analize.¹¹ Tako dobljeni izčiščeni korpusni spiski so po eni strani namenjeni piscem dolgih odgovorov, ki v zgoščen in pregleden opis obravnavane problematike umeščajo ustrezne korpusne zglede, po drugi strani pa so namenjeni predvsem

⁹ Izjema so enozložna imena, pri katerih se končni -y izgovori kot [aj], npr. Fry, Sly, Sky.

¹⁰ Pri poskusni uporabi orodja sloCrowd v okviru izdelave demonstracijskih gesel Slogovnega priročnika je sodelovalo okoli 100 študentov Oddelka za prevajalstvo Univerze v Ljubljani, ki so do oddaje prispevka skupaj pregledali nekaj več kot 8000 primerov (pri čemer je vsak primer potrdilo od 3 do 5 uporabnikov, odvisno od narave naloge).

¹¹ Seznam vseh nalog je objavljen na vstopni strani aplikacije sloCrowd.

uvozu v leksikon besednih oblik Sloleks in njihovi posledični vizualizaciji v obliki kratkega odgovora.

4 Leksikon besednih oblik

Za delovanje portala je ključna povezava med spiskom jezikovnih zadreg, podatki o pogostosti pojavljanja oblik v korpusu Gigafida in podatki o njihovi normativni zaznamovanosti. Vse našteje informacije so združene v leksikonu besednih oblik, saj sam korpus Gigafida normativnih podatkov ne vsebuje – obdelan je s statističnim označevalnikom in lematizatorjem (Grčar, Krek, Dobrovoljc 2012), ki posameznim pojavnicam pripisuje osnovno obliko besede in jim določa jezikoslovne lastnosti, ti podatki pa se v krožnem procesu prenašajo v leksikon.

Format Lexical Markup Framework (LMF),¹² ki je bil uporabljen pri sestavljanju leksikona, omogoča, da vsaki leksikonski enoti oz. obliki pripišemo poljubno število dodatnih informacij. Posamezna enota v leksikonu besednih oblik Sloleks, ki je sicer v obliki spletnega slovarja prosto dostopen na projektni spletni strani,¹³ postane del portala Slogovni priročnik šele takrat, ko ji poleg običajnih atributov, ki opredeljujejo oblikoslovne lastnosti in zapis oblik, pripišemo kodo kategorije iz nabora jezikovnih zadreg (vrednost atributa *SPSP*), podatek o normativni zaznamovanosti (vrednost atributa *norma*) in podatek o tipu variantne oblike (vrednost atributa *tip*),¹⁴ sicer je za portal nevidna oz.

```
<LexicalEntry id="LE_S_Matija" xmlns:d="urn:LEKSIKON_SSJ">
  <feat att="besedna_vrsta" val="samostalnik" />
  <feat att="vrsta" val="lastno_ime" />
  <feat att="spol" val="moški" />
  <feat att="SPSP" val="C1a2a" />
  <Lemma>
    feat att="zapis_oblike" val="Matija" />
  </Lemma>
  <...>
  <WordForm>
    <feat att="število" val="ednina" />
    <feat att="sklon" val="rodilnik" />
    <FormRepresentation>
      <feat att="zapis_oblike" val="Matija" />
      <feat att="msd" val="SImer" />
      <feat att="SPSP" val="C1a2a" />
      <feat att="norma" val="variantno" />
      <feat att="tip" val="C1a2a_s_1" />
      <feat att="pogostnost" val="858" />
    </FormRepresentation>
    <FormRepresentation>
      <feat att="zapis_oblike" val="Matije" />
      <feat att="msd" val="SImer" />
      <feat att="SPSP" val="C1a2a" />
      <feat att="norma" val="variantno" />
      <feat att="tip" val="C1a2a_s_2" />
      <feat att="pogostnost" val="4018" />
    </FormRepresentation>
  </WordForm>
  <...>
</LexicalEntry>
```

Slika 2: Primer zapisa variantnih oblik *Matija* in *Matije* v roditelju ednine moškega imena *Matija* v formatu LMF¹⁵

nerlevantna. Primer tako strukturirane leksikonske enote prikazuje slika 2.

Leksikon besednih oblik je kot vmesna točka med korpusom in portalom uporabljen predvsem pri zadregah, ki spadajo na področje oblikoslovja, besedotvorja, pravopisa in (ob načrtovani vključitvi podatkov o izgovarjavi) pravorečja, manj pa pri odgovarjanju na vprašanja o skladnji, besedišču in besedilu. Pri teh tematskih sklopih prikazovanje statističnih podatkov o rabi namreč ni smiselno ali pa se ti iz korpusa generirajo neposredno (kot denimo pri že obstoječih odgovorih glede izbire predlogov v/na, s/z oz. tekom/med).

¹² Format LMF je od leta 2008 tudi standard ISO za zapis strojno berljivih leksikalnih podatkov. Več o prilagoditvi formata za oblikoslovne bogate jezike, kot je slovenščina, v Krek, Erjavec 2009.

¹³ <http://www.slovenscina.eu/sloleks>

¹⁴ Atribut *norma* lahko zavzame vrednosti *nestandardno* (za oblike, ki niso v skladu s trenutnim pravopisnim standardom), *variantno* (za več oblik, ki so v skladu s trenutnim pravopisnim standardom) ali *nejasno* (za oblike, kjer norma ni jasno določljiva zaradi neskladij med pravopisnimi pravili in pravopisnim slovarjem). Odsotnost normativne oznake pomeni, da je oblika standardna, torej normativno nezaznamovana. Atribut *tip* je namenjen ločevanju med dvema ali več oblikoslovnimi variantami znotraj kategorije in je sestavljen iz oznake kategorije, podčrtaja, okrajšane normativne oznake in številke, npr. C1a3a_s_1 za Klemna/Jemna, Klemnu/Jemnu, Klemnom/Jemnom itn., C1a3a_s_2 za Klemena, Klemenu, Klemenom itn. ter C1a3a_n_1 za Jemena, Jemena, Jemenu itn.

¹⁵ Kategorija C1a2a: Oblikoslovje > Samostalniki > Samostalniki na samoglasnik > Sklanjanje moških samostalnikov, ki se končajo na črko -a.

Prikazovanje tako strukturiranih leksikonskih podatkov v odgovorih Slogovnega priročnika usmerja mehanizem kratkega odgovora, ki ga podrobneje predstavljamo v nadaljevanju.

5 Prikazovanje korpusnih podatkov

Kratki odgovor, ki se navzven prikazuje kot kombinacija grafa in njegovega kratkega opisa, je zapisan v formatu XML in ga sestavljajo trije deli. Prvi (na sliki 3 je označen z elementom <tipi>) definira vse možne variante znotraj kategorije in identifikacijsko oznako (tip), s katero so te označene v leksikonu. Ta legenda variantnih tipov ima zgolj informativni namen in za razliko od drugega in tretjega dela ni namenjena strojni obdelavi.

Drugi del (na sliki 3 ga uvaja element <tabela>) z določanjem pogojev glede pripisane kategorije, tipa, norme ipd. zagotavlja

ustrezen izpis podatkov iz leksikona na grafu in v besedilu nad njim ter obenem opredeljuje dodatne povezave z oblikami na spletni konkordančnik korpusa Gigafida oz. na njihovo paradigmo v spletnem vmesniku leksikona Sloleks, kadar je to smiselno. Normativni podatki se na grafu prikazujejo barvno, in sicer modra barva označuje standardne oblike, siva nestandardne, rumena pa oblike, pri katerih norma ni jasno določljiva.

Tretji del vsebuje besedilo, ki se na portalu izpisuje nad grafom. Ker ni nujno, da se v korpusu za vsak primer pojavljajo vse možne variante znotraj kategorije, oziroma se lahko razmerja med variantami s časom spreminjajo, je v tem delu opisano statistično stanje pri vseh možnih kombinacijah standardnih ali nestandardnih oblik za obravnavano kategorijo. Slika 3 (v prvem izmed niza elementov <tekst>) tako prikazuje prvega izmed trinajstih možnih kratkih odgovorov za kategorijo C1a1g (Sklanjanje angleških in

```
<odgovor_Kratko id="C1a1g">
  <tipi>
    <tip kateri="C1a1g_s_1" opis="podaljšava_da,nemi-e_ne" />
    <tip kateri="C1a1g_s_2" opis="podaljšava_ne,nemi-e_ne" />
    <tip kateri="C1a1g_n_1" opis="podaljšava_da,nemi-e_da" />
    <tip kateri="C1a1g_n_2" opis="podaljšava_ne,nemi-e_da" />
  </tipi>
  <tabela iskanje="1234">
    <!-- obrazilo: "Shakespearom" -->
    <beseda katera="1" tip="obrazilo" povezava="gigafida">
      <pogoj att="norma" val="variantno"/>
      <pogoj att="tip" val="C1a1g_s_2"/>
    </beseda>
    <!-- obrazilo: "Shakespearejem" -->
    <beseda katera="3" tip="obrazilo" povezava="gigafida">
      <pogoj att="norma" val="nestandardno"/>
      <pogoj att="tip" val="C1a1g_n_2"/>
    </beseda>
    <!-- obrazilo: "Shakespearejem" -->
    <beseda katera="4" tip="obrazilo" povezava="gigafida">
      <pogoj att="norma" val="nestandardno"/>
      <pogoj att="tip" val="C1a1g_n_1"/>
    </beseda>
    <!-- obrazilo: "Shakespeare" -->
    <beseda katera="5" tip="lema" povezava="gigafida"/>
  </tabela>

  <!-- varianta 1: ŠTIRJE, standardno12, nestandardno34 -->
  <tekst var="S00.S00.N00.N00" graf="1234">Na grafu si lahko ogledate podatke o rabi oblik <beseda katera="1"/>, <beseda katera="2"/>, <beseda katera="3"/> in <beseda katera="4"/> lastnega imena <beseda katera="5"/> v korpusu Gigafida. Obliki, zapisani z modro, sta ustrezni, sivi pa nista skladni s trenutnim pravopisnim standardom.</tekst>
  <...>
</odgovor_Kratko>
```

Slika 3: Primer kratkega odgovora v formatu XML

francoskih moških imen, ki se končajo na govorjeni [r]).

To pomeni, da je kratki odgovor zasnovan kot univerzalni mehanizem, ki omogoča dinamičen proces prikazovanja podatkov na portalu, saj se lahko nenehno prilagaja novemu stanju v jeziku, kakršno je zabeleženo v kombiniranem sistemu virov besedilni korpus – leksikon besednih oblik – portal Slogovni priročnik. Ko se posodobi in poveča besedilni korpus, se statistični podatki iz korpusa prelijejo v leksikon besednih oblik, na portalu pa so ti podatki uporabljeni za vizualizacijo brez potrebe po poseganju v sistem. Besedila v kratkem odgovoru torej ni treba vedno znova ročno spreminjati in prilagajati novim stanjem, temveč sistem sam izbere pravi odgovor za prikaz glede na stanje, ki ga najde v (redno posodobljenem) leksikonu besednih oblik (Krek 2012: 228).

6 Sklep

Predstavljeni postopek luščenja in analize korpusnih podatkov omogoča, da uporabnikom spletnega portala Slogovni priročnik ponudimo odgovor za tiste leksikonske enote, ki jim v določeni jezikovni zadregi povzročajo največ težav, ne pa naključno izbranih in v večini primerov tudi že desetletja ponavljajočih se primerov, kar je bila praksa dosedanjih pravopisnih priročnikov. Z vnosom teh enot v leksikon besednih oblik se med milijardnim korpusom, osrednjo leksikonsko bazo in spletnim portalom obenem vzpostavi neprekinjen krog, ki omogoča, da se prikaz korpusnih podatkov na portalu avtomatizirano prilagaja spremembam v jeziku.

Literatura

ARHAR, Špela, 2009: Učni korpus SSJ in leksikon besednih oblik za slovenščino. *Jezik in slovnostvo* 54/3–4. 43–56. <http://www.jezikinslovnostvo.com/pdf/2009-03-04-Razprave-Spela-Arhar.pdf>

BIZJAK KONČAR, Aleksandra, DOBROVOLJC, Helena, DOBROVOLJC, Kaja, LOGAR BERGINC, Nataša, KOCJANČIČ, Polonca, KREK, Simon, ROZMAN, Tadeja, 2011: *Slogovni priročnik: sporazumevanje v slovenskem jeziku: kazalnik 17 – Standard za korpusno analizo težav pri tvorbi besedil*. http://www.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik17/Kazalnik_17_Slogovni_prirocnik_SSJ.pdf

FIŠER, Darja, 2009: Pristopi za avtomatizirano gradnjo semantičnih zbirk. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 357–370.

GRČAR, Miha, KREK, Simon, DOBROVOLJC, Kaja, 2012: Obeliks: statistični oblikoskladenski označevalnik in lematizator za slovenski jezik. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osmе konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 89–94.

KREK, Simon, 2012: Spletni portal Slogovni priročnik. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slavistika v regijah – Koper: Zbornik Slavističnega društva Slovenije 23*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 225–231.

KREK, Simon, ERJAVEC, Tomaž, 2009: Standardised Encoding of Morphological Lexica for Slavic Languages. Volodymyr Shyrovok, Ludmila Dimitrova (ur.): *Organization and development of digital lexical resources: proceedings. MONDILEX Second Open Workshop, Kyiv, Ukraine*. Kijev: National Academy of Sciences of Ukraine, Ukrainian Linguistic Information Fund. 24–29.

LOGAR BERGINC, Nataša, GRČAR, Miha, BRAKUS, Marko, ERJAVEC, Tomaž, ARHAR HOLDT, Špela, KREK, Simon, 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Fakulteta za družbene vede.

TAVČAR, Aleš, FIŠER, Darja, ERJAVEC, Tomaž, 2012: sloWCrowd: orodje za popravljanje wordneta z izkoriščanjem moči množic. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osmе konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 197–202.

JEZIK SLOVENSКИH TVITOV: KORPUSNA RAZISKAVA

Tomaž Erjavec

Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana

Darja Fišer

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 004.773:811.163.6'276'354

V prispevku predstavimo korpus in analizo nestandardne slovenščine z družbenega omrežja Twitter. Korpus, ki vključuje tvite iz prvih štirih let obstoja omrežja, vsebuje 360.000 tvitov oz. pet milijonov besed. Slovenščina, uporabljena v njih, je zelo bogata in se precej razlikuje od slovenščine, uporabljene v slovenskem uravnoteženem korpusu ccKRES, in sicer predvsem po pogovorni, bolj fonetični ortografiji, rabi prvin, ki so bolj značilne za govorjeni jezik, ter po pogosti rabi tujejezičnih besed.

tviti, nestandardna slovenščina, korpusna analiza, ortografija, besedišče

This paper presents a corpus of Slovene tweets and the analysis of non-standard Slovene as used on the Twitter social network. The corpus, which comprises tweets from the first four years of Twitter's existence, contains 360,000 tweets or 5 million tokens. The Slovene used in the analysed tweets is substantially different from the balanced corpus of standard Slovene ccKRES. The distinguishing features of »Twitter Slovene« are a more colloquial, phonetic orthography, frequent use of spoken language elements and an abundance of foreign words.

Tweets, non-standard Slovene, corpus analysis, orthography, vocabulary

1 Uvod

Družbena omrežja postajajo vse popularnejša tudi med slovenskimi uporabniki. Zaradi tehničnih značilnosti medija in okoliščin, v katerih tovrstna komunikacija poteka, se jezik, ki se uporablja za komunikacijo na družbenih omrežjih, precej razlikuje od standardne slovenščine. Proučevanje rabe slovenščine na spletu je relevantno s sociolingvističnega vidika, analiza nestandardne slovenščine pa je potrebna tudi zaradi zagotavljanja učinkovitih računalniških orodij za procesiranje jezika, saj lahko le tako govorcem omogočimo polno funkcionalnost spletnih orodij, kot so pametni brskalniki, orodja za povzemanje besedil, sintetizatorji govora, strojni prevajalniki ipd.

Jezik, ki ga uporabljamo v komunikaciji preko računalnika, je pod drobnogled vzel Crystal in ugotovil, da t. i. internetni jezik ni

ne pisni ne govorjeni, temveč vsebuje značilnosti obeh (Crystal 2001: 47). Čeprav Crystal ni analiziral jezika spletnih družbenih omrežij (Facebook se je namreč pojavil šele leta 2004, Twitter pa dve leti kasneje), bi ga lahko uvrstili v njegovo kategorijo jezika spletnih klepetalnic (prav tam: 129), kamor je sicer uvrstil jezik, ki ga uporabljamo na forumih in dopisnih seznamih. Za tovrstno komunikacijo je značilno, da poteka v realnem času ali z zamikom in pri tem uporablja nestandardno ortografijo (npr. izključno male tiskane črke, opuščanje večine ločil in večkratno ponavljanje črk za čustveno poudarjanje zapisane izjave), nestandarden zapis besed in pogoste specifične okrajšave.

Da je angleški klepetalniški jezik resnično bogat z okrajšavami, akronimi in emotikoni, je pokazala raziskava N. Baron (2003), do

podobnih zaključkov pa sta prišla tudi Kaalep in K. Muischnek (2011), ki sta analizirala rabo internetne estonsščine. Rabo nestandardne slovenščine je že raziskovala M. Kalin Golob (2008), ki je analizirala SMS-sporočila, ki so zelo podobna tvitov, in v njih identificirala številne podobne pojave, ki glede na starost govorca in komunikacijsko funkcijo prav tako nihajo od povsem knjižnih do povsem pogovornih ter vsebujejo neknjižno rabo ločil, fonetično pisavo in krajšave, opuščanje pomožnega glagola oz. nedoločnika in emotikone. Da je izsledke analiz različnih besedilnih zvrsti, v katerih je uporabljena nestandardna slovenščina, mogoče posplošiti, dokazujejo tudi rezultati raziskav o rabi slovenščine v elektronskih sporočilih (Dobrovoljc 2008) in na spletnih forumih (Jakop 2008). Ti so precej podobni in v veliki meri veljajo tudi za tvite, čeprav imajo tviti to posebnost, da je njihova dolžina veliko bolj omejena, zato je v njih še toliko bolj poudarjena ekonomična raba jezika, vsem pa je skupno to, da v njih izstopa vpliv narečnih glasovnih posebnosti, nepravopisna raba ločil ter velikih in malih tiskanih črk, prevzete besede iz tujih jezikov, čustveno zaznamovane besede, mašila in krajšave.

V pričujočem prispevku analiziramo jezik slovenskih tvitov oz. kratkih sporočil na enem najpopularnejših družbenih omrežij Twitter, ki jih objavljajo uporabniki omrežja, njihovi sledilci pa jih lahko berejo, nanje odgovarjajo, posredujejo svojim sledilcem, jih citirajo in všečkajo. Uporabniki Twitterja so raznoliki in tvitajo iz zelo različnih razlogov. Na omrežju Twitter imajo račune javne ustanove in osebnosti ter zasebna podjetja, ki s tviti javnost obveščajo o svojih dejavnostih, zasebni uporabniki pa omrežje uporabljajo predvsem za komentiranje dnevnega dogajanja in za zabavo. Zato lahko pričakujemo, da se bodo tviti tako raznolikih uporabnikov med seboj razlikovali tudi po jezikovni plati, ki niha med dvema ekstremoma, od standardne pisne slovenščine do zelo pogovornega, narečno obarvanega slenga. Za Twitter je

značilno tudi, da je jezik zaradi tehničnih okoliščin izrazito ekonomičen, saj je največja dolžina tvita omejena na 140 znakov, uporabniki pa pogosto tvitajo tudi preko mobilnih naprav in v situacijah, ki otežujejo dolgovezno in natančno tipkanje (npr. na avtobusu, stoje, med koncertom). Zato pričakujemo, da bo tudi v slovenskih tvitih veliko okrajšav in neupoštevanja pravopisnih pravil, predvsem glede rabe vejice in velike začetnice, prav tako pa tudi izpuščanja šumnikov in samoglasnikov ter zatipkanih besed.

2 Korpus slovenskih tvitov Tweet-sl

Zaradi priljubljenosti tvitov so se pojavili agregatorji, ki jih zbirajo in analizirajo ter ponujajo tiste, ki naj bi bili najbolj zanimivi za določen profil uporabnikov. Z agregatorja sitweet.com so nam prijazno odstopili bazo slovenskih tvitov, ki so nastali med 1. 12. 2007 in 20. 2. 2011, tako da vsebuje obdobje približno štirih let.

Osnovna baza vsebuje veliko tvitov, ki za jezikoslovne analize slovenskih besedil niso zanimivi in predstavljajo šum v podatkih. Zato smo dobljeno bazo najprej prečistili, tako da smo odstranili tujejezične tvite in tvite, ki samo povzemajo vsebino spletnih strani. Da bi iz korpusa izločili neslovenske tvite, smo iz njega izbrisali sporočila, ki ne vsebujejo črk č, š ali ž. S tem smo sicer izgubili nekatera slovenska sporočila, saj smo odstranili tudi taka, v katerih avtorji šumnike iz tehničnih razlogov (angleška tipkovnica na računalniku, počasnejši dostop do šumnikov na mobilnih telefonih) nadomeščajo s črkami c, s in z. Z drugim filtrom smo odstranili sporočila, ki vsebujejo spletne naslove, s čimer smo želeli izločiti vsiljene tvite oz. posredovana reklamna sporočila, ki za našo analizo niso relevantna, saj ne odslikavajo jezika slovenskih tvitov. Iz baze smo nato odstranili tudi imena pošiljateljev in prejemnikov sporočil, s čimer smo sicer izgubili nekaj potencialno zanimivih informacij, a ker je bil naš cilj narediti prosto dostopen korpus, nismo želeli

načenjati problema varovanja osebnih podatkov.

Korpus smo nato avtomatsko jezikoslovno označili, za kar smo uporabili program ToTaLe (Erjavec idr. 2005), ki opravi tokenizacijo, oblikoskladenjsko označevanje (tagiranje) in lematizacijo. Tu je treba poudariti, da je bil model slovenščine, ki ga uporablja ToTaLe, naučen na standardni slovenščini, zato je natančnost pripisanih jezikoslovnih oznak manjša, še posebej pri najbolj zanimivih besedah za našo analizo, torej tistih, ki jih ne najdemo v standardni slovenščini. Pripisane oblikoskladenjske oznake sledijo priporočilom za oblikoskladenjsko označevanje JOS¹ (Erjavec, Krek 2008) in so v korpusu zapisane v angleškem jeziku (npr. *Xf* 'Residual, foreign word'), vendar jih je s pomočjo tabele za konverzijo enostavno prevesti v slovenske (npr. *Nj* 'Ostalo, tujejezična beseda').

Korpus Tweet-sl vsebuje 367.510 tvitov in z upoštevanjem dejstva, da pri tokenizaciji

prihaja tudi do napak, 6.405.594 pojavnic, od tega 5.021.853 besednih in 1.383.741 ločil. Besednih različnic je v korpusu 369.983, različnih lem pa 214.887. Korpus je dostopen za pregledovanje in raziskovanje preko spletnih konkordančnikov CUWI in noSketchEngine (Rychlý 2007),² pa tudi za prenos.³ Slika 1 ilustrira osnovno uporabo konkordančnika noSketchEngine skozi iskanje besedne zveze *kr neki*. Oba konkordančnika sta podrobneje opisana v Erjavec (2013) in omogočata bogat nabor iskalnih in prikazovalnih funkcij, npr. iskanje po oznakah in z regularnimi izrazi, izpis frekvenčnih seznamov ali kolokacij ter shranjevanje rezultatov.

3 Korpusna analiza slovenskih tvitov

3.1 Besednovrstne značilnosti

Besednovrstne značilnosti korpusa tvitov smo analizirali tako, da smo pogostost besednovrstnih oznak v njem primerjali s tistimi iz uravnoteženega korpusa ccKRES

The screenshot shows the noSketchEngine web application. At the top, there's a search bar with the query 'kr neki' and a dropdown menu set to 'Tweet-sl (slovenski tviti)'. Below the search bar, the interface displays the search results for the corpus 'Korpus: Tweet-sl (slovenski tviti)'. The results are listed in a table-like format with columns for date and time, and a text snippet. The phrase 'kr neki' is highlighted in red in the snippets. The interface also includes a sidebar on the left with various navigation and filtering options, and a footer with information about the application version and supported languages.

Slika 1: Primer konkordanc korpusa Tweet-sl s konkordančnikom noSketchEngine

- 1 Oblikoskladenjske specifikacije JOS so dostopne na <http://nl.ijs.si/jos/msd>.
- 2 Oba konkordančnika sta dostopna preko <http://nl.ijs.si>.
- 3 Za dostop do celotnega korpusa kontaktirajte enega od avtorjev.

(Logar Berginc idr. 2012), ki je prostodostopni del uravnoteženega korpusa sodobnega slovenskega jezika KRES. Korpus ccKRES ima približno 10 milijonov besednih pojavnic in je v istem velikostnem razredu kot Tweet-sl, prav tako pa je bil tudi enako avtomatsko jezikoslovno označen.

Analiza pokaže, da je v tvitih bistveno več pojavnic, ki jim je označevalnik pripisal oznako neuvrščeno, pri čemer so na prvem mestu tujejezične pojavnice, sledijo programske napake, izstopajo pa tudi tipkarske napake, ki so na osmem mestu. Medtem ko je v korpusu ccKRES skoraj 1,5-krat več občnih samostalnikov kot v tvitih, v tvitih najdemo veliko več lastnih imen. Jezik tvitov zaznamuje predvsem občutno pogostejša raba medmetov, členkov, prislovov in okrajšav, ki so sicer značilne za govorjeno slovenščino, v uravnoteženem korpusu pa je nekoliko več pridevnikov.

Emotikoni so eden od najbolj značilnih pojavov v komunikaciji na družbenih omrežjih ter so zanimivi, ker pokažejo na polariteto sentimenta posameznega tvita in se tudi velikokrat uporabljajo za avtomatsko zaznavanje sentimenta v besedilih (Smailović idr. 2011). V korpusu smo najpogosteje našli smeške. Ti so bodisi veseli, od katerih so najbolj pogosti (:), :D, ;), :P, :)), :-)) in =), ali pa žalostni, najpogosteje :(in :-(. Identificirali smo 92 različnih smeškov, pri čemer je pri večini razlika v številu oklepajev (npr. :((, :))) , pa vse do več kot 20 oklepajev). Smeški so uporabljeni v kar 132.641 tvitih, kar predstavlja 36 % vseh tvitov v korpusu. Po drugi strani so negativni smeški veliko redkejši, saj jih vsebuje samo 4.125 tvitov oz. 3,1 % vseh tvitov v korpusu. Poleg smeškov so zelo pogosti še:

- emotikoni za izražanje presenečenja, nejevolje, jeze: :/, :|, :o,
- emotikoni za izražanje naklonjenosti, odobravanja: <3, \o/, \o, xoxo in +1.

Pogosti so tudi simboli, ki imajo v tvitih poseben pomen, kot je na primer # na začetku besede, ki označuje oznako teme sporočila

oz. hashtag (npr. #odmevi) in @ na začetku besede, ki označuje ime uporabnika (npr. @hufverka), pisano nestično pa isti simbol pomeni »v«, ki mu sledi navedba lokacije (npr. @Tivoli).

3.2 Ortografske značilnosti

Ortografske značilnosti tvitov smo analizirali na podlagi seznama besednih oblik v korpusu, ki jih lematizator ni znal lematizirati in torej močno odstopajo od besed v učnem leksikonu, torej od standardne slovenščine. Skupaj jih je 10.332; 82 % besednih oblik na tem seznamu je enopojavnic, več kot desetkrat pa se v korpusu pojavi 249 različnih besednih oblik, med njimi je najpogostejših pet: *nism* (1988 pojavitev), *morm* (1388), *rečt* (527), *vidmo* (304) in *vidm* (303).

Med ortografskimi odstopanji je najpogostejši nestandardni (pogovorni oz. narečni) zapis besed, za katerega je značilna bolj fonetična pisava (npr. *dubu*, *bote*, *nouga*, *priem*, *lhka*) in izpuščanje nenaglašanih samoglasnikov (npr. *spomnm*, *vrjamm*, *kšnga*, *vedt*, *smešn*). Fonetičnost je izrazito poudarjena pri nekaterih pogovornih in narečnih besedah, ki so zapisane z neslovenskimi znaki (npr. *ful*, *kul*, *itaq*, *grac*, *weš*, *prawš*, *al'*, *mal'*). Številne tuje, predvsem angleške besede so zapisane v skladu s slovensko izgovarjavo (npr. *lejm*, *ekšn*, *fensi*, *safr*, *informejšn*), veliko pa jih je zapisanih citatno (npr. *treči*, *randesvous*, *geeky*). Za čustveno zaznamovane tvite je značilno tudi podvajanje črk, predvsem samoglasnikov, največkrat zadnjih (npr. *jeeeeeee*, *prosiim*, *zeeebbbeee*, *čokolaaa-daaa*, *počitniceeeee*). Pri nestandardni ortografiji v korpusu za številne besede najdemo več variant, ki v različni meri odstopajo od norme (npr. *lahko*, *lahk*, *lohk*, *lahka*, *lohka*, *lohko*, *lhk*, *lhko*, *lhku*, *lahku*, *lhka*, *lohku*, *lehko*, *lhke*, *lejko*, *lejku*). Za lažje procesiranje in uporabo korpusa bi morali vse te variante normalizirati tako, da bi jim pripisali isto standardno lemo.

Na seznamu besednih oblik, ki jih lematizator ni znal lematizirati, najdemo tudi

precej okrajšav (npr. *rd, ln, nm*), med katerimi so nekatere sestavljene tudi iz številčno-črkovnih kombinacij (npr. *mi2, 5ra, 3p*), druge pa so prevzete iz angleščine (npr. *lol, wth, imho*). Številne okrajšave so specifične za Twitter (npr. *RT, MT, FF, DM*) oz. navajajo druga popularna družbena omrežja (npr. *fb, fsq, flickr, tumblr*).

Zelo pogosto je pisanje skupaj, kar se v skladu s pravopisom piše narazen, predvsem prislov *ne* pred osebno glagolsko obliko (npr. *nemorš, neboš, neveš, navš, naujo*) in člen *ta* pred posamostaljenim pridevnikom (npr. *ta-najlažji, tamalim, unadva*), kar otežuje tokenizacijo, posledično pa tudi avtomatsko oblikoskladenjsko označevanje in lematizacijo z modeli standardne slovenščine. Pisanje skupaj je v tvitih pogosto tudi takrat, kadar upo-

rabnik preseže maksimalno število dovoljenih znakov 140 in tvit skrajša z brisanjem nekaterih presledkov v sporočilu, največkrat za sicer nestičnimi ločili, včasih pa tudi med besedami, kar lahko oteži razumevanje sporočila, močno pa je prizadeto tudi avtomatsko procesiranje tvitov. Zaradi okoliščin, v katerih tviti nastajajo, so v njih pogoste tipkarske napake, ki prav tako negativno vplivajo na označevanje korpusa, in nestandardna raba malih in velikih začetnic, kar otežuje predvsem avtomatsko označevanje lastnih imen.

3.3 Leksikalne značilnosti

Za analizo leksikalnih značilnosti slovenskih tvitov smo izdelani korpus primerjali s korpusom ccKRES. Za primerjavo smo uporabili metodo frekvenčnega profila

Tabela 1: Prvih 20 lem s primerjalnega seznama korpusa Tweet-sl s ccKRES glede na LL; lema je specifična za tistega od korpusov, ki ima večjo številko v svojem stolpcu (natisnjena krepko)

Lema	LL	Tweet-sl.pm	ccKRES.pm	Tweet-sl	ccKRES
d	61.274	6,6	0,15	33.121	1.533
in	35.662	13,38	28,44	67.216	284.460
pa	34.472	20,16	8,47	101.247	84.747
jaz	24.154	12,14	4,68	60.978	46.826
ki	23.344	3,18	9,98	15.959	99.813
ja	22.761	3,31	0,28	16.603	2.763
p	21.672	2,49	0,09	12.499	868
ne	17.611	14,19	6,95	71.238	69.470
še	17.360	10,06	4,21	50.542	42.105
iti	13.398	4,68	1,39	23.490	13.939
a	13.191	4,72	1,44	23.709	14.358
danes	11.636	2,69	0,53	13.513	5.253
xd	11.220	1,06	0	5.308	37
kaj	11.170	5,3	1,97	26.637	19.747
v	11.009	16,4	24,69	82.362	246.897
že	10.316	6,18	2,63	31.036	26.311
če	10.190	6,62	2,94	33.263	29.399
jst	10.003	0,98	0,01	4.940	89
no	9.795	1,78	0,24	8.945	2.423
rt	9.769	0,94	0,01	4.741	63
sm	9.074	0,96	0,02	4.842	203

(angl. frequency profiling), ki sta jo vpeljala Rayson in Garside (2000), ter z njo poiskali besedišče, ki je najbolj specifično posameznemu korpusu. Najprej smo izdelali frekvenčni seznam lem za vsakega od obeh korpusov, nato pa za vsako lemo izračunali njeno logaritemsko verjetnost (angl. log-likelihood, LL). LL upošteva tako frekvenci elementa kot tudi velikosti obeh korpusov, ki ju primerjamo; večji, kot je, bolj je element značilen za enega od njiju. V tabeli 1 prikazujemo prvih 20 lem z največjimi vrednostmi LL.

Podrobno smo analizirali prvih 500 uvrščenih lem na seznamu in ugotovili, da jih je 66 % značilnejših za tvite. V korpusu ccKRES prednjačijo prvine pisnega standardnega jezika, za katerega so značilni daljši, kompleksnejši stavki (npr. vezniki *ter, kateri, vendar, toda, kajti, temveč* in prislovi *nato, predvsem, zlasti, namreč, tedaj*), pa tudi samostalniki in pridevniki, ki razkrivajo besednovrstno sestavo korpusa ccKRES (npr. pravni jezik: *člen, odstavek, postopek, dejavnost, primer; evropski, državni, strokovni, javni, slovenski*).

Za tvite so značilne predvsem prvine govorjenega jezika, kot so številni pogovorni prislovi (npr. *ful, kul, fajn, super, itak, jasno, baje, glih, sploh, ziher*), medmeti (npr. *hehe, ej, eh, uf, jao, pač, fak, mah, jes, šit*) in prislovi (*pa, če, da, ker, ampak*). Samostalnike in glagole, ki izstopajo v tvitih, bi lahko razdelili na tri skupine:

- tematsko obarvani: *vikend, petek, kava, pivo, vreme, dež, sneg, sonček, karta, reklama; delati, gledati, čakati, poslušati, spati, učiti, brati, priporočati, deževati, snežiti*;
- pogovorni, narečni in slengovski: *fotka, folk, komad, cajt, fora, fuzbal, šiht, žur, bus, faks; rabiti, probati, ratati, pasati, štekati, zrihtati, jebati, hrkati, laufati, furati*;
- žanrskospecifični, med katerimi so številni v angleščini (za številne obstajajo in se uporabljajo tudi slovenske ustreznice, vendar angleški izrazi po izračunu LL

izstopajo glede na korpus ccKRES): *tvit, link, blog, email, verzija, aplikacija, profil, hashtag, update, account; tvitati, klikniti, blokirati, followati, googlati, lajkati, inštalirati, čivkati, resetirati*.

Korpusa se močno razlikujeta tudi po rabi okrajšav, saj so za ccKRES značilne: *str., dr., št., g., RS*, v tvitih pa izstopajo: *rt, lj, lol, mb, fb, cc, btw, wtf, slo, tv, ng, omg, ftw, ju3, tnx, ce, svn, o.o.* Da je jezik tvitov res zelo drugačen od standardne slovenščine, pa ne nazadnje kaže tudi dejstvo, da je delež napak v tokenizaciji, tegiranju in lematizaciji tvitov občutno višji, saj jih je med pregledanimi 500 lemmi 22 %, v korpusu ccKRES pa samo 1 %. Največ težav je z lematizacijo pogovorno zapisanih besed (npr. *jst, js, sm, nism kr, maš, u, tut, men, morm*), pri tokenizaciji največ težav povzročajo emotikoni, ki jih program obravnava kot ločene pojavnice, oblikoskladensko označevanje pa je problematično za dvoumne besede, kot so pridevniki in prislovi oz. zaimki in prislovi (npr. *oblačno, ta*).

4 Zaključek

V prispevku smo predstavili prvi slovenski korpus tvitov in analizirali njegovo besedišče. Socialna omrežja prinašajo v jezik veliko novosti, ki so zanimive tako jezikoslovno kot tudi s stališča razvoja jezikovnih tehnologij. Korpus Tweet-sl je namenjen ravno takim raziskavam in je dostopen tako preko konkordančnikov kot tudi za prenos.

Pri analizi korpusa smo se osredotočili predvsem na uporabljeno besedišče. V korpusu slovenskih tvitov izstopa raba medmetov, členkov, prislovov in okrajšav ter lastnih imen, s čimer so tviti bolj podobni govorjeni kot pisni slovenščini. Kot je za družbena omrežja značilno, je tudi v analiziranih tvitih zelo pogosta uporaba emotikonov in čustveno zaznamovanega zapisa besed in ločil, pri katerem so iste črke oz. ločila večkrat ponovljeni. Kljub temu da v korpusu najdemo tudi tvite, ki so napisani v povsem standardni slovenščini, večina tviterašev besede zapisuje pogovorno, uporablja slengizme in narečne izraze, precej pa je tudi tujejezičnih besed, ki

so velikokrat zapisane v skladu s slovensko fonetiko.

Korpus Tweet-sl vsebuje besedila do začetka leta 2011, ki so glede na mladost in hiter razvoj tega medija zdaj že zastarela. Zato si želimo vzpostaviti zajem tvitov in sprti posodobljati korpus. S stališča avtomatskega označevanja so besedila tvitov problematična, saj so trenutni modeli za slovenski jezik naučeni na standardni slovenščini, zaradi česar je avtomatsko označevanje tvitov slabše. Za izboljšanje stanja bi bilo treba ročno normalizirati najpogostejše nestandardne besedne oblike, za druge pa bi lahko uporabili metode normalizacije, kot smo jih za starejšo slovenščino (Erjavec 2011). Tudi analiza besedil bi bila lahko še bolj poglobljena, npr. s primerjavo skladnje s korpusom standardne slovenščine ali primerjava besedišča tvitov z besediščem v korpusu slovenskega govornega jezika GOS (Verdonik, Zwitter Vitez 2011).

Zahvala

Avtorja se zahvalujeta Matiji Rijavcu, ki je zagotovil bazo tvitov s strežnika <http://sitweet.com>, ter anonimnima recenzentoma za koristne pripombe in nasvete.

Literatura

- BARON, Naomi S., 2003: Language of the Internet. Ali Farghali (ur.): *The Stanford Handbook for Language Engineers*. Stanford: CSLI Publications. 59–127.
- CRYSTAL, David, 2001: *Language and the Internet*. Cambridge: University Press.
- DOBROVOLJC, Helena, 2008: Jezik v e-poštnih sporočilih in vprašanja sodobne normativistike. Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami, Zbornik slavističnega društva Slovenije 19*. Celovec, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 197–210.
- ERJAVEC, Tomaž, IGNAT, Camelia, POULIQUEN, Bruno, STEINBERGER, Ralf, 2005: Massive Multi-Lingual Corpus Compilation: Acquis Communautaire and ToTaLe. *Proceedings of the 2nd Language & Technology Conference*. Poznan. 32–36.
- ERJAVEC, Tomaž, KREK, Simon, 2008: Oblikoskladenjske specifikacije in označeni korpusi JOS. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Šeste konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 49–53.
- ERJAVEC, Tomaž, 2011: Automatic linguistic annotation of historical language: ToTrTaLe and XIX century Slovene. *Proceedings of the 5th ACL-HLT Workshop on Language Technology for Cultural Heritage, Social Sciences, and Humanities*. ACL.
- ERJAVEC, Tomaž, 2013: Korpusi in konkordančni na strežniku nl.ijs.s. *Slovenščina 2.0 1* (1). 24–49.
- GRČAR, Miha, KREK, Simon, DOBROVOLJC, Kaja, 2012: Obeliks: statistični oblikoskladenjski označevalnik in lematizator za slovenski jezik. *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 89–94.
- JAKOP, Nataša, 2008: Pravopis in spletni forumi – kva dogaja? Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami, Zbornik slavističnega društva Slovenije 19*. Celovec, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 210–219.
- KAALEP, Heiki-Jaan, MUISCHNEK, Kadri, 2011: Morphological analysis of a non-standard language variety. *Proceedings of the 18th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA*. NEALT: Northern European Association for Language Technology.
- KALIN GOLOB, Monika, 2008: SMS-sporočila treh generacij. Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami, Zbornik slavističnega društva Slovenije 19*. Celovec, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 283–294.
- LOGAR BERGINC, Nataša idr., 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Fakulteta za družbene vede.
- RAYSON, Paul, GARSIDE, Roger, 2000: Comparing corpora using frequency profiling. *Proceedings of the ACL Workshop on Comparing Corpora*. Hong Kong. 1–6.
- RYCHLÝ, Pavel, 2007: Manatee/Bonito – A Modular Corpus Manager. *1st Workshop on Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing*. Brno: Masaryk University. 65–70.

- SMAILOVIĆ, Jasmina, ŽNIDARŠIČ, Martin, GRČAR, Miha, 2011: Web-based experimental platform for sentiment analysis. *Proceedings of the 3rd International Conference on Information Society and Information Technologies – ISIT 2011*. Dolenjske Toplice.
- VERDONIK, Darinka, ZWITTER VITEZ, Ana, 2011: *Slovenski govorni korpus Gos*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

ČASOVNA ZAZNAMOVANOST V TERMINOLOŠKIH SLOVARJIH

Tanja Fajfar, Mojca Žagar Karer

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'374.26:81'373.44

V članku smo analizirali časovno zaznamovane termine v sodobnih slovenskih terminoloških slovarjih. Ugotovili smo, da časovni označevalniki *starinsko*, *zgodovinsko*, *prej*, *nekdaj* zaradi svoje pomanjkljive obvestilnosti za terminološke slovarje niso funkcionalni. Koristna pa je uporaba označevalnika *zastarelo*, ki usmerja od nedavno zastarelega poimenovanja k veljavnemu, in uporaba pojasnil, ki pojem natančneje časovno opredelijo in tako smiselno dopolnijo definicijo.

terminologija, terminološki slovar, časovno zaznamovani termin, označevalnik, pojasnilo

In this paper, we analysed temporally marked terms in contemporary Slovene terminological dictionaries. We found that the labels *starinsko*, *zgodovinsko*, *prej*, *nekdaj* are not functional here because of their lack of informativeness. On the other hand, it is appropriate to use the label *zastarelo*, which directs the user from the recently outdated term to the contemporary one, and the use of notes that more precisely define the concept in relation to time and thus offer a reasonably complete definition.

terminology, terminological dictionary, temporally marked term, label, note

1 Uvod

Terminološki slovarji praviloma vsebujejo sodobno terminologijo določene stroke. Kljub temu se v sodobnih slovenskih terminoloških slovarjih¹ neredko pojavljajo tudi časovno zaznamovani termini. Pri pregledu terminoloških slovarjev nas bo zanimalo, kako pogosti so in kako so označeni. Predstavili bomo tudi, kako je časovna zaznamovanost predstavljena v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ).

2 Prikaz časovne zaznamovanosti v SSKJ

SSKJ v *Uvodu* (§ 93) opredeli kvalifikatorje kot »pojasnila, ki poučujejo, v katero

slovnično kategorijo spada beseda, jo opredeljujejo časovno oz. krajevno, govorijo o njeni stilni uvrstitvi, razširjenosti in vrednosti ter nakazujejo preneseno ali posebno rabo«. V § 104 našteje sedem skupin kvalifikatorjev: slovnični, pomenski, terminološki, stilno-plastni, ekspresivni, časovno-frekvenčni in posebni normativni kvalifikatorji. Za namene članka smo se osredotočili na časovne kvalifikatorje znotraj združene skupine časovnih in frekvenčnih kvalifikatorjev.²

V SSKJ sta aktualna dva časovna kvalifikatorja: *starinsko* (*star.*) in *zastarelo* (*zastar.*). Kvalifikator *star.* označuje »[b]esed[o], pomen ali zvez[o], ki je bila nekoč (v kaki

¹ V Sekciji za terminološke slovarje ISJFR ZRC SAZU smo sodelavci Ljudmila Bokal, dr. Tanja Fajfar, dr. Marjeta Humar, dr. Mateja Jemec Tomazin, Mitja Trojar in dr. Mojca Žagar Karer pregledali 35 slovenskih terminoloških slovarjev, ki so izšli v letih 2006–2012. Seznama slovarjev zaradi omejenega prostora ne navajamo v celoti, kadar smo uporabili primere iz konkretnih slovarjev, pa so ti seveda navedeni med viri.

² SSKJ (§ 151–153) ločuje tri frekvenčne kvalifikatorje: *raba naraščča*, *raba peša* in *redko*. V slovarjih, pregledanih za članek, se pojavi le označevalnik *redko*, in sicer dvakrat v *Turističnem terminološkem slovarju*.

funkciji) splošno rabljena; danes ima arhaično patino« (Uvod § 153),³ kvalifikator *zastar*: pa »[n]ekoč rabljen[o] besed[o], pomen ali zvez[o]; danes je v knjižnem jeziku mrtva« (Uvod § 155).⁴ Oba kvalifikatorja torej z vidika slovenskega knjižnega jezika, predstavljenega v SSKJ, označujeta dve skupini časovno zaznamovanih leksemov oz. pomenov, ki se med seboj razlikujeta v stopnji časovne oddaljenosti od časovno nevtralnega leksema oz. pomena. V prvi skupini so leksemi in pomeni, ki so v rabi še prisotni, vendar dojeti kot nesodobni, v drugi skupini pa leksemi in pomeni, ki se praviloma ne uporabljajo več.

SSKJ je poleg kvalifikatorjev uveljavil še kvalifikatorska pojasnila, ki leksem oz. pomen dopolnijo, kadar kvalifikatorji ne zadoščajo (Uvod § 105); njihova funkcija je natančneje opredeljena v *Uvodu* (§ 158–162). A. Vidovič Muha (1999: 15–19) ločuje dve skupini kvalifikatorskih pojasnil v SSKJ:⁵ ob slovničnih pomenskih kvalifikatorjih, tj. slovarsko relevantnih slovničnih podatkih, še pomenska kvalifikatorska pojasnila, ki ob leksemih s slovarsko razlago⁶ vključujejo podatke, vezane na zunajjezikovne okoliščine, tj. krajevne, časovne,⁷ družbeno-politične okoliščine, in znotrajjezikovne okoliščine, tj. sklicevanje na avtorja, filozofske smeri, znanstvene usmeritve, ideologije. Kvalifikatorska pojasnila so v primerjavi s kvalifikatorji konkretnjša oz. določnejša, v slovarju se ne

pojavnjajo kot okrajšave, kar velja za kvalifikatorje, pojavijo se lahko tudi samo enkrat (Weiss 2000: 25).

3 Prikaz časovne zaznamovanosti v terminoloških slovarjih

V analizo časovne zaznamovanosti v terminoloških slovarjih je bilo vključenih 35 slovarjev. 17 slovarjev je avtorskih; 8 dvojezičnih in 9 razlagalnih, od teh imajo 3 slovarji ustrezničke. Avtorski slovarji so praviloma brez (časovnih) označevalnikov;⁸ časovne informacije so del razlage in so različno obvestilne, npr. *evro* 'enotna valuta Ekonomske in monetarne unije, uvedena v obliki knjižnega denarja 1. januarja leta 1999 ter v obliki bankovcev in novcev 1. januarja leta 2002' (*Temeljni ekonomski pojmovnik*); *poslovodno računovodstvo, upravljalno računovodstvo* 'računovodstvo za potrebe računovodskih informacij pri poslovanju v organizaciji, v katerem je poseben poudarek na računovodskem predračunavanju in računovodskem proučevanju, pri slednjem pa zlasti pri predstavljanju odmikov od predračunov in standardov po področjih odgovornosti; [...] v preteklosti označeno tudi kot upravljalno računovodstvo' (*Pojmovnik računovodstva, financ, revizije*).

Večavtorski slovarji (skupno 18 slovarjev) so praviloma razlagalni. Časovni označevalniki se uporabljajo v 11 slovarjih;⁹ gre za

3 V SSKJ se kvalifikator *star*: pojavi 5021-krat.

4 V SSKJ se kvalifikator *zastar*: pojavi 4009-krat.

5 To ločevanje je uporabljal tudi slovarski kolektiv med nastajanjem SSKJ (Vidovič Muha 1999: 15).

6 Pojavljajo se še ob poimenovanjih govornih dogodkov, katerih razlaga ne posreduje slovarskega pomena. Več gl. Vidovič Muha 1999: 20–25.

7 Časovno so leksemi v SSKJ opredeljeni z *do kdaj* je kaj trajalo, *kdaj* je kaj bilo, *od kdaj do kdaj* je kaj trajalo (Vidovič Muha 1999: 17–18).

8 Terminološka opomba: v članku uporabljamo termin *označevalnik*, ki se je prvič pojavil sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja ter v terminografskih in terminoloških razpravah, pa tudi v več terminoloških slovarjih nadomestil termin *kvalifikator*, ki se v skladu s tradicijo SSKJ še vedno uporablja v leksikoloških delih. Termin *označevalnik* je tako na področju terminologije že relativno ustaljen in ne glede na vzroke, ki so pred leti pripeljali do menjave termina, menimo, da ni nobene potrebe, da bi na tem področju ustaljen termin znova spreminjali.

9 Slovarji se med seboj razlikujejo glede na to, ali so označevalniki predstavljeni oz. uporabljeni sistemsko, npr. *Farmacevtski terminološki slovar*, ali pa so se v slovarju znašli bolj kot ne po naključju, npr. *Angleško-slovenski slovar izbranih izrazov iz biokemije in molekularne biologije*.

Tabela 1: Prikaz časovnih označevalnikov po slovarjih

	zastar(elo)	star(insko)	zgod(ovinsko)	prej	nekdaj	časovna pojasnila
ASSIIBMB	•					
BIBTS	•		•		•	
BTS	•					
ČTS	•				•	•
FTS	•				•	•
GTS	•					
GLTS	•		•		•	•
LTS	•					
LS	•					
SMS		•				
SSS	•	•		•	•	•

Legenda: *Angleško-slovenski slovar izbranih izrazov iz biokemije in molekularne biologije* (ASSIIBMB), *Bibliotekarski terminološki slovar* (BIBTS), *Botanični terminološki slovar* (BTS), *Čebelarški terminološki slovar* (ČTS), *Farmaceutski terminološki slovar* (FTS), *Geološki terminološki slovar* (GTS), *Gledališki terminološki slovar* (GLTS), *Lesarski terminološki slovar* (LTS), *Lexicon silvestre: Gozdarski slovar z razlagami* (LS), *Slovenski medicinski slovar* (SMS), *Slovenski smučarski slovar* (SSS).

označevalnike *zastarelo*, *starinsko*, *zgodovinsko*, *prej* in *nekdaj*. Poleg označevalnikov časovno zaznamovanost v petih terminoloških slovarjih izpričujejo tudi pojasnila, npr. *do leta 1920, zlasti v 50. in 60. letih 20. stol., od 17. do srede 20. stoletja*. Podatki za posamezne slovarje so prikazani v tabeli 1.

3.1 Označevalnik zastar(elo)

Označevalnik *zastarelo* se med časovnimi označevalniki v terminoloških slovarjih pojavi največkrat, v kar 10 slovarjih (*Angleško-slovenski slovar izbranih izrazov iz biokemije in molekularne biologije* (ASSIIBMB), *Bibliotekarski terminološki slovar* (BIBTS), *Botanični terminološki slovar* (BTS), *Čebelarški terminološki slovar* (ČTS), *Farmaceutski terminološki slovar* (FTS), *Geološki terminološki slovar* (GTS), *Gledališki terminološki slovar* (GLTS), *Lesarski terminološki slovar* (LTS), *Lexicon silvestre: Gozdarski slovar z razlagami* (LS), *Slovenski smučarski slovar* (SSS)).

ASSIIBMB v uvodu ne omenja nobenih časovnih označevalnikov, se pa v slovarju nekajkrat pojavi oznaka *zastarelo* oz. *zastareli izraz*, ki funkcionira kot označevalnik, npr. *EXTINCTION – ekstinkcija* (zastarelo) → *ABSORBANCE*; *SALT BRIDGE – solni mostiček* (npr. pri pH-metrih – zastareli izraz; se ne uporablja več). Prav tako v uvodu LTS ne omenjajo označevalnikov, čeprav jih v slovarju uporabijo, npr. *flodrati* (nestr.) (marógati) (zastar.) 'z barvami ročno ponarejati lesno strukturo; imitacija teksture, danes še redko tiskanje za dekoracijo površin lesa'. LS ima kompleksno strukturo, z znakom + pa označuje »zastarel ali starajoči se izraz« (LS: 10), npr. *nizki gozd* + 'gozd s kratko obhodnjo, ki se ga obnavlja s poganjki iz panja ali iz korenin'. S tem znakom so sicer označeni le štirje termini.

SSS v uvodu označevalnik *zastar.* obravnava skupaj z označevalnikom *star.* Oba označujeta izraze, ki se ne rabijo več ne v pisnih ne v govornjenih besedilih, pri čemer

označevalnik *star.* označuje časovno bolj oddaljene pojme kot označevalnik *zastar.* (SSS: 15). Zanimivo je, da več kot petina terminov, ki so označeni z označevalnikom *zastar.*, ni usmerjenih na sodobnejši termin; npr. *smuško imenoslovje zastar.* 'smučarsko strokovno izrazje, ki se nanaša na smučiči'; *zapotavljena smučka zastar.* 'smučka, potisnjena nazaj v primerjavi z vodilno smučko'.

Tudi ČTS v uvodu piše, da označevalnik *zastar.* označuje izraze, ki se zdaj ne rabijo več ne v pisnih ne v govornih besedilih, v seznamu označevalnikov pa piše, da gre za zastarel izraz, ki se uporablja v starejši literaturi (ČTS: 17–18). Termini, ki so označeni z *zastar.*, imajo kazalko na ustrenejši, tj. sodoben termin, npr. *zadružno živeča čebela zastar.* → družbena čebela; *strd zastar.* → med. V FTS lahko v uvodu preberemo: »Slovar vsebuje sodobno nelastnoimensko farmacevtsko izrazje, samo občasno posega v zgodovino« (FTS: 12), v seznamu označevalnikov pa najdemo tudi označevalnik *zastar.* Tako kot v ČTS imajo tudi tu termini, označeni z označevalnikom *zastar.*, kazalko na ustrenejši (sodobnejši) termin, npr. *referenčna substanca zastar.* → referenčna snov; *ferment zastar.* → encim.

V uvodu BIBTS piše: »Iztočnice, označene s kvalifikatorjem *zastar.*, so prav tako z označevalnikom gl. napotene k ustreznemu, pomensko opisanemu poimenovanju [...]; kvalifikator označuje tudi strokovno opuščena poimenovanja, ki so razložena, vendar nimajo strokovno veljavnega ustreznika« (BIBTS: 19), v seznamu označevalnikov pa piše, da *zastar.* označuje »zastarel strokovni izraz, ki je v starejši literaturi« (BIBTS: 20). Npr. *bralnica zastar.*, gl. čitalnica; *bukvarna zastar.*, gl. knjigarna. Tudi GTS v uvodu piše, da so iztočnice, označene z *zastar.*, napotene k ustreznemu pomensko opisanemu poimenovanju in da označevalnik *zastar.* označuje tudi strokovno opuščena poimenovanja, ki so razložena, vendar nimajo strokovno veljavnega ustreznika (GTS: 13). Npr. *konhillski pokrovček zastar.* → školjčni pokrovček; *epi-*

rogeneza zastar. 'počasno dviganje in spuščanje večjih delov Zemljine skorje'.

GLTS v uvodu omenja, da je »[d]eloma upoštevano tudi izrazje, ki se je uporabljalo v preteklih obdobjih, pa tudi v ne tako oddaljenem času in ga še poznajo in uporabljajo zlasti starejši gledališčniki. Z označevalnikom *zastar.* je označeno izrazje, ki se v glavnem ne uporablja več, pojem, ki ga poimevanje, pa je še« (GLTS: 13), npr. *prva svetilna sofita zastar.* → prvi lučni vlak; *igrokaz zastar.* 'krajša, manj zahtevna igra'. Če pojem, ki ga poimenuje zastarel izraz, še obstaja, je nenavadno, da niso vsi zastareli termini usmerjeni na ustrezne, sodobne termine. Če sodobni termin za neki pojem ne obstaja, je vprašanje, če je prvi termin res zastarel.

Za razliko od drugih obravnavanih terminoloških slovarjev BTS uporabi označevalnik *zastar.* za oznako imena taksona, ki ni več veljavno. Gre za nedavne spremembe na celotnem področju mikologije: »Zlasti področje mikologije je z najnovjšimi filogenetskimi raziskavami doživelo precejšnje spremembe, saj se npr. nekdanje glive sluzavke (Myxomycota) po sodobni sistematiki uvrščajo v deblo sluzavcev (Mycetozoa), ki pa spadajo v kraljestvo praživali (Protozoa). Zato smo v slovar vključili tudi del taksonov, ki jih je mikologija tradicionalno obravnavala. Pri tem smo opozorili na strokovno neustrezna imena taksonov in ob njih za puščico navedli sedaj veljavna imena.« (BTS: 16.) Npr. *sluzavke* (Myxomycota) *mikol., zastar.* ⇨ *biol., sist.* sluzavci. Ne gre torej za vsa zastarela poimenovanja, ampak ima označevalnik *zastar.* bolj specifičen pomen. Tudi znak za puščico (⇨), ki se uporablja skupaj z označevalnikom *zastar.*, se razlikuje od znaka za puščico (→), ki se v tem slovarju sicer uporablja za usmerjanje terminov na bolj ustrezne.

Ker je označevalnik *zastar.* deloma povezan z normativnostjo, ne preseneča, da se pojavi v toliko slovarjih. Vsekakor je koristen, kadar se terminologija na nekem področju zamenja nedavno, manj primeren pa je za

označevanje resnično zastarelih terminov, ki sploh niso več v rabi.

3.2 Označevalnik *star*(*insko*)

Označevalnik *star*. se pojavi v SSS in *Slovenskem medicinskem slovarju* (SMS).

V uvodu SSS lahko preberemo, da se izrazi, označeni z označevalnikoma *zastarelo* in *starinsko*, ne rabijo več ne v pisnih ne v govornjenih besedilih, razlika med tema označevalnikoma pa je v stopnji časovne oddaljenosti; *zastar.* je bližje današnjemu času (SSS: 15). Po pregledu slovarja se je izkazalo, da so z označevalnikom *star*. označeni termini včasih preusmerjeni na sodoben termin (npr. *lesene cokle star. nar.* → smuči), včasih pa ne (npr. *zavornica star.* 'smučka, pomaknjena za vodilno, s katero se zmanjšuje hitrost'). Vprašanje je, če je smiselno označevati termine, ki niso več aktualni, z dvema označevalnikoma (*zastar.* in *star.*), saj meja ni čisto določljiva, poleg tega pa se označevalnik *star.* v celotnem slovarju pojavi le 15-krat. Bolje bi ga bilo nadomestiti s pojasnilom (ali pa termine, ki sodijo v bolj oddaljeno preteklost, v terminološkem slovarju preprosto izpustiti).

Označevalnik *star.* so veliko pogosteje uporabili v SMS, kjer pa v uvodu izvemo le naslednje: »slogovni kvalifikatorji kažejo, da je termin odsvetovan, ker je žargonski, nestrokovni, starinski, slabšalen ali poljuden. Zato sledijo odsvetovanim oblikam priporočene oblike.« (SMS: <http://www.lek.si/si/skrb-za-zdravje/medicinski-slovar/vsebina-sl-ovarja>) Pomen označevalnika *star.* torej ni natančneje pojasnjen. Prav tako ne drži, da so vsi termini, ki imajo označevalnik *star.*, usmerjeni na priporočeno (torej sodobno?) obliko. Npr. *amboceptor star.* 'protitelo proti ovčjim eritrocitom, ki se uporablja pri reakciji vezave komplementa'; *blaznica star.* 'bolnišnica za duševne bolezni'. Čeprav je večina terminov, označenih s *star.*, s kazalko usmerjena na ustrežnejši termin, iz česar lahko uporabnik slovarja sklepa, da gre za časovno zaznamovanost, je informacija še vedno preskopa. Je torej tak termin (zlasti, če ima raz-

lago, in ne kazalke) danes še mogoče uporabljati tudi nezaznamovano?

Glede na pregledano slovarsko gradivo ugotavljamo, da označevalnik *star.* v terminoloških slovarjih ni funkcionalen.

3.3 Označevalnik *zgod*(*ovinsko*)

Označevalnik *zgod.* se pojavi v BIBTS in GLTS.

V BIBTS v uvodu označevalnik *zgod.* ni omenjen, čeprav se v slovarju večkrat pojavi, npr. *bukovnik zgod.* 'samouki kmet, rokodelec, ki se je ukvarjal s prepisovanjem, prevajanjem, prirejanjem protestantskih, kasneje tudi katoliških in posvetnih besedil'; *kalamus zgod.* (lat. calamus) 'pisalna cevka, pisalo'. Očitno gre za zgodovinske pojme, vendar natančnejšega merila za njihovo uvrstitev v slovar ne izvemo.

V GLTS v uvodu izvemo, da so z *zgod.* označena poimenovanja iz oddaljenejše preteklosti (GLTS: 13). S tem označevalnikom je označenih le 13 terminov, npr. *stanovsko gledališče zgod.* 'gledališče, ki ga ustanovijo in financirajo deželni stanovi'; *gozd zgod.* 'tipizirana, serijsko izdelana garnitura kulis, ki predstavljajo gozd, zasnovana po sistemu standardne ulične scenografije 19. stoletja'.

Očitno gre pri označevalniku *zgod.* za starejše pojme iz zgodovine, ki so pogosto razloženi nekoliko obširneje, vprašanje pa je, ali tovrstna poimenovanja res sodijo v sodobni terminološki slovar.

3.4 Označevalnik *prej*

Označevalnik *prej* se pojavi samo v enem slovarju, in sicer v SSS, kjer v uvodu piše: »Prej je časovni označevalnik, dodan izrazom za označevanje pojmov, ki so se pojavljali zlasti po drugi svetovni vojni.« (SSS: 16) Npr.: *jeklenka prej* 'smučarska palica, izdelana iz jekla'; *impregnacija smučarskega čevlja prej* 'vtiranje navadno mastnih krem v usnjen smučarski čevlji, da je postal odporen proti vlagi'. Ker je označevalnik *prej* dokaj natančno časovno omejen, bi bilo bolje, da bi avtorji slovarja uporabili časovno pojasnilo

po drugi svetovni vojni oz. še natančnejšo časovno omejitvev.

3.5 Označevalnik nekdanj

Označevalnik *nekdanj* potrjuje pet slovarjev, v katerih označuje pojme oz. predmete, ki se ne uporabljajo več (GLTS: 16; FTS: 15); pojave oz. predmete, ki so obstajali v preteklosti in izraz zanje še vedno obstaja (ČTS: 15); pojave oz. predmete, ki so obstajali zlasti do druge svetovne vojne in izraz zanje še obstaja (SSS: 15); strokovne izraze, rabljene v ne natančno določenem času (BIBTS: 21).

V vseh slovarjih *nekdanj* označuje pojme, ki v sodobnem pojmovnem sistemu ne obstajajo več, termin pa je med strokovnjaki še vedno prisoten.¹⁰ Npr.: *azbestna zavesa nekdanj* 'požarna zavesa iz azbesta' (GLTS), *čebelarški učitelj nekdanj* 'učitelj, ki se ukvarja s podajanjem znanja s področja čebelarstva, na primer Anton Janša, Ivan Jurančič' (ČTS), *klobučina nekdanj* 'pas klobučevine, pritrjen pod smučarskim čevljem na bloške smuči, za preprečevanje drsenja čevlja s smučke' (SSS). Razen dejstva, da pojem ni več sodoben, označevalnik *nekdanj* ne sporoča nič časovno konkretnjšega. V vseh slovarjih *nekdanj* lahko pomeni kadarkoli v preteklosti, še najdoločnejši je v tem smislu SSS, v katerem *nekdanj* označuje pojme, ki so obstajali do druge svetovne vojne.

Glede na pregledano slovarsko gradivo ugotavljamo, da označevalnik *nekdanj* v terminoloških slovarjih ni funkcionalen.

3.6 (Časovna) pojasnila

Časovni označevalniki torej posredujejo informacijo o nesodobnosti pojma, vendar uporabnik slovarja ne izve, kdaj je bil pojem časovno nevtralen. To informacijo nudijo ča-

sovna pojasnila, ki pojem označijo bolj ali manj časovno določno. Pojavijo se v štirih slovarjih (ČTS, FTS, GLTS, SSS). Slovarji v uvodu zgolj omenijo pojasnilo kot potencialno sestavino slovarskega sestavka, v SSS pa je pojasnilo natančneje opredeljeno.¹¹

Časovna pojasnila je mogoče razdeliti v tri skupine; klasifikacija temelji na opredeljenosti časovnih pojasnil:

- z leti (npr. *od leta x, do leta x, po letu x, med letoma x in y*), npr. *zelena knjiga od leta 1982 naprej* 'seznam ovrednotenih zdravstvenih storitev za območje Republike Slovenije, ki se uporablja le še v lekarniški dejavnosti' (FTS);
- s stoletji (npr. *do x stoletja, v x stoletju, od x do y stoletja*), npr. *sejmsko gledališče od 12. stol. do srede 19. stol.* 'gledališče poklicnih ali priložnostnih igralcev, ki ob sejmih ali praznikih nastopa na improviziranih odrih ali naravnih prizoriščih in prikazuje verske in posvetne vsebine' (GLTS);
- s časovnimi obdobji (npr. *v antiki, v srednjem veku*): *teriak v srednjem veku* 'univerzalno zdravilo, na predpisan način pripravljena mešanica, sestavljena iz velikega števila rastlinskih snovi in ostalih sestavin z domnevno močnimi zdravilnimi lastnostmi' (FTS).

Časovno pojasnilo pojem določneje umesti v konkretni čas kot označevalnik. Medtem ko npr. *nekdanj* zelo na splošno pojem določi kot ne več aktualen, skuša pojasnilo pojem natančneje časovno opredeliti. Poleg informacije, da pojem ni več prvina sodobnega pojmovnega sistema, posreduje še informacijo, v katerem časovnem obdobju je bil nezaznamovan. Zato glede na pregledano

¹⁰ V nobenem od slovarjev ni utemeljeno, zakaj so se avtorji odločili, da poimenovanje kljub preživelosti pojma vključijo v slovar. Zastavlja se tudi vprašanje, kateri nesodobni pojmi naj bodo v posamezen slovar vključeni in kateri ne.

¹¹ »Pojasnila v drobnem tisku pred polnopomenskimi razlagami nakazujejo zunajjezikovne dejavnike in niso ožje pomenske sestavine samega izraza.« (SSS: 14) Pojasnilo je definirano tudi v BTS (str. 16), ki nima pojasnil o časovnih okoliščinah pojma, ima pa pojasnila o krajevnih okoliščinah, npr. *na območju Alp*, in pojasnila, ki se navezujejo na posameznega avtorja ali kodeks, npr. *po M. Wrabru, po mednarodnem kodeksu botanične nomenklature*.

slovarsko gradivo ugotavljamo, da je časovno pojasnilo v terminoloških slovarjih funkcionalno.

4 Zaključek

Po pregledu slovarjev lahko sklenemo, da časovni označevalniki *starinsko*, *zgodovinsko*, *prej*, *nekdanj* zaradi svoje pomanjkljive obvestilnosti za terminološke slovarje niso funkcionalni. Izjema je označevalnik *zastarelo*, ki je v konkretnem slovarju specifično definiran, in sicer označuje ime (taksona), ki ni več veljavno. V tem smislu je označevalnik koristna informacija, ki uporabnika slovarja usmerja od nedavno zastarelega poimenovanja k veljavnemu. V nasprotju z označevalniki pa časovna pojasnila pojem umestijo v konkretnější čas, zato se nam zdi njihova uporaba v terminološkem slovarju smiselna. Njihova pogostnost je odvisna od stroke, ki jo slovar predstavlja, v vsakem primeru pa je treba upoštevati, da terminološki slovar sledi sinhronemu načelu, zato naj bo odločitev, katere nesodobne pojme kljub temu vključiti vanj, premišljena.

Literatura

- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1999: Čas in prostor, ujeta v slovenski slovar 20. stoletja. Poudarek na komunikacijskem vidiku Slovarja slovenskega knjižnega jezika. Erika Kržišnik (ur.): 35. *SSJLK*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 7–26.
- WEISS, Peter, 2000: Označevanje v slovenskih narečnih slovarjih. *Jezikoslovni zapiski* 6. 27–44. <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-3C83RNPX/9e976646-6d6f-4a97-92c8-8f05e3d20818/PDF>

Viri

- ABRAM, Veronika idr., 2012: *Angleško-slovenski slovar izbranih izrazov iz biokemije in molekularne biologije*. Ljubljana: Slovensko biokemijsko društvo.

- BATIČ, Franc idr., 2011: *Botanični terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BOKAL Ljudmila (ur.), 2008: *Čebelarški terminološki slovar*. Lukovica: Čebelarstva zveza Slovenije, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ČESEN, Andrej, KOČAR, Stane, POGOREVC, Bojan (ur.), 2008: *Lesarski terminološki slovar*. Ljubljana: Zveza lesarjev Slovenije, Lesarska založba.
- GUČEK, Aleš idr., 2011: *Slovenski smučarski slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KALIŠNIK, Miroslav (ur.), 2009: *Slovenski medicinski e-slovar*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta, Lek d. d. <http://www.lek.si/si/skrb-za-zdravje/medicinski-slovar>
- KANIČ, Ivan idr., 2009: *Bibliotekarski terminološki slovar*. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, Narodna in univerzitetna knjižnica.
- LIPOGLAVŠEK, Marjan idr., 2010: *Lexicon silvestre. Prima, secunda et tertia pars, Gozdarski slovar, 1.–3. del*. Ljubljana: Terminološka komisija Zveze gozdarskih društev Slovenije.
- MIKOLIČ, Vesna idr., 2013: *Turistični terminološki slovar*. <http://www.termania.net/slovarji/78/turisticni-terminoloski-slovar>
- OBREZA, Aleš idr., 2011: *Farmaceutski terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- PLENIČAR, Mario idr., 2006: *Geološki terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, CD-ROM*, 1998. Ljubljana: DZS.
- SUŠEC MICHIELI, Barbara idr., 2007: *Gledališki terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- TURK, Ivan, 2007: *Pojmovnik računovodstva, financ, revizije*. Ljubljana: Zveza računovodij, finančnikov in revizorjev Slovenije.
- TURK, Ivan, 2009: *Temeljni ekonomski pojmovnik s slovensko-angleškim in angleško-slovenskim strokovnim slovarjem*. Ljubljana: Zveza računovodij, finančnikov in revizorjev Slovenije.

VEČ GLAV VEČ VE: UPORABA MNOŽIČENJA ZA ČIŠČENJE SLOWNETA

Darja Fišer

Filozofska fakulteta, Ljubljana

Aleš Tavčar

Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana

UDK 811.163.6'374'371'322

V prispevku predstavljamo projekt čiščenja avtomatsko generiranega semantičnega leksikona sloWNet. Napake, ki se v leksikonu pojavljajo zaradi napačne avtomatske disambiguacije večpomenskih besed, smo odpravili s pomočjo orodja sloWCrowd, ki je zasnovano tako, da odgovore za problematične literale zbira iz široke množice uporabnikov – prostovoljcev. Naloga je oblikovana kot spletna igra, v kateri uporabniki tekmujejo, kdo bo zbral več točk (prispeval več pravih odgovorov). Glede na to, da tekmovalci niso izurjeni leksikografi, njihovi odgovori niso nujno zanesljivi, zato orodje omogoča merjenje njihove natančnosti in pri vsakem vprašanju upošteva večinski odgovor, s čimer zagotavlja, da posamezni napačni odgovori sicer zanesljivih uporabnikov ter vsi odgovori nezanesljivih uporabnikov ne vplivajo na dokončno odločitev, ali se določen literal iz leksikona izbriše ali ne.

množičenje, leksikalna semantika, večpomenskost, sloWNet

The paper presents the cleaning of the automatically generated semantic lexicon sloWNet. Errors that occurred due to inappropriate disambiguation of polysemous words were eliminated with a tool called sloWCrowd, which is designed in such a way that it collects multiple answers for problematic literals from a wide number of volunteer users. The task is designed as a web game in which users compete who will collect the highest number of points (contribute the most correct answers). Since the users are not trained lexicographers, the reliability of their answers is questionable, which is why the tool has been designed to measure the users' accuracy and relies on the majority vote for each literal. This means that the individual incorrect answers from otherwise reliable users and all the answers from unreliable users do not affect the final decision whether or not the literal is to be deleted from the lexicon.

crowdsourcing, lexical semantics, polysemy, sloWNet

1 Uvod

V zadnjem desetletju postajajo avtomatski pristopi za izdelavo jezikovnih virov vse popularnejši, saj omogočajo hitrejšo, cenejšo in preprostejšo izdelavo obsežnih virov. Razumljivo pa je, da z njimi ne moremo dosežati človeške kvalitete, zato je treba tako izdelane vire pregledati in v njih odpraviti morebitne napake. Ker je tudi tovrstno delo zamudno in drago, so številni raziskovalci začeli proučevati možnosti, ki bi postopek

pospešile in pocenile, pri čemer se kvaliteta zbranih odgovorov ne bi bistveno znižala. Kot so pokazali njihovi poskusi, je nalogo mogoče razdeliti na obvladljive in razumljive kose ter jo ponuditi v reševanje široki množici uporabnikov svetovnega spleta, ki niso nujno strokovnjaki z obravnavanega področja. Kvaliteto je mogoče zagotoviti s preverjanjem zanesljivosti uporabnikov skozi ponavljanje istega vprašanja različnim uporabnikom in filtriranjem njihovih odgovorov (Adda idr. 2011).

Ena izmed najbolj razširjenih platform za množičenje (ang. crowdsourcing) je Mechanical Turk¹ ameriškega podjetja Amazon. Za motivacijo povprečnih uporabnikov svetovnega spleta, da se pridružijo eksperimentu in prispevajo čim več odgovorov, so raziskovalci razvili t. i. igre z razlogom (ang. games with a purpose), ki od uporabnika na zabaven, a strukturiran način pridobivajo želene podatke. Na področju jezikoslovja je najbolj znana igra Word Detectives,² s pomočjo katere označujejo anafore v besedilih (Chamberlain idr. 2008), za označevanje besednega pomena pa je bila razvita spletna igra Wordrobe³ (Venhuizen 2013).

V prispevku predstavljamo odpravljanje napak iz avtomatsko zgrajenega semantičnega leksikona za slovenščino sloWNet (Fišer 2009), ki je bil zasnovan na sorodnem angleškem viru Princeton WordNet (Fellbaum 1998) in je vseboval precej šuma, ki bi ga bilo treba čim prej odpraviti. Najbolj problematične lekseme (literate), ki skoraj zagotovo ne ubesedujejo pojma (sinseta), ki so mu pripisane, smo s pomočjo kontekstualnih informacij iz referenčnega korpusa FidaPLUS⁴ in načel distribucijske semantike identificirali avtomatsko (Sagot, Fišer 2012). Te potencialne napake smo s pomočjo orodja sloWCrowd ponudili v glasovanje večjemu številu prostovoljcev in jih glede na zbrane odgovore označili kot validirane oz. jih izbrisali iz leksikona.

V nadaljevanju prispevka predstavimo orodje za množičenje sloWCrowd, v osrednjem razdelku prikazemo rezultate projekta, prispevek pa sklenemo z diskusijo in načrti za prihodnje delo.

2 Orodje sloWCrowd

Orodje sloWCrowd⁵ smo razvili v sodelovanju z Institutom »Jožef Stefan« (Tavčar idr.

2012). Namenjeno je množičenju različnih tipov nalog na področju gradnje jezikovnih virov in orodij, pri katerih je treba zbrati večje število človeških odgovorov. S prenosom bremena verifikacije na širšo množico se zmanjša čas verifikacije, dobljeni rezultati pa imajo visoko stopnjo zanesljivosti, saj o istem vprašanju glasuje večje število uporabnikov.

Orodje sloWCrowd je sestavljeno iz dveh delov, administratorskega in uporabniškega. V administratorskem delu ustvarimo projekt in vodimo zbiranje odgovorov. Uporabniški del pa omogoča izbiro projekta, pri katerem uporabnik želi sodelovati, predstavitev projekta z navodili za reševanje, reševanje nalog in lestvico najboljših ocenjevalcev glede na število in pravilnost rešenih nalog. Orodje je prosto dostopno⁶ ter temelji na popularnem odprtokodnem programskem jeziku za strežniško rabo in razvoj dinamičnih spletnih vsebin PHP in podatkovni bazi MySQL, kar omogoča prenosljivost in enostavno namestitve. Deluje na večini spletnih brskalnikov, saj uporablja splošno razširjene tehnologije.

Osnovna funkcionalnost orodja sloWCrowd je potrjevanje in zavračanje literalov. Po prijavi se uporabniku prikaže glavno okno, kjer rešuje naloge. Primer naloge prikazuje slika 1. Na vrhu zaslona so navodila za reševanje naloge, s katerimi uporabnika prosimo, da presodi, ali je avtomatsko preveden slovenski izraz primeren za izbrani koncept. Nato so za lažje odločanje navedene še dodatne informacije, npr. angleške sopomenke in angleška definicija istega koncepta. Uporabnik lahko s klikom na enega od gumbov na dnu zaslona izbira med tremi možnostmi: DA, NE in NE VEM, s katerim vprašanje preskoči.

Odgovori se nato zapisujejo v bazo MySQL, zbrani pa so prikazani tudi v uporabniškem vmesniku, kot prikazuje slika 2.

¹ <https://www.mturk.com/mturk/welcome>

² <http://anawiki.essex.ac.uk/phrasedetectives>

³ <http://wordrobe.housing.rug.nl>

⁴ <http://fidaplus.net>

⁵ <http://nl.ijs.si/slowcrowd>

⁶ <http://nl.ijs.si/slowcrowd/sloWCrowd.rar>

[ZAČETNA STRAN](#) | [POTRJEVANJE GESEL](#) | [LESTVICA UPORABNIKOV](#) | [INFO](#)

Potrjevanje gesel

Ali je avtomatsko preveden izraz "resnica" ustrezno poimenovanje pojma "unwillingness to tell lies"?

Preveden izraz:
resnica

Angleške sopomenke:
veracity

Angleška definicija:
unwillingness to tell lies

DA | NE | Ne vem

Slika 1: Primer vprašanja za čiščenje semantičnega leksikona sloWNet. Reševalci se morajo odločiti, ali je preveden izraz (npr. resnica) ustrezen prevod za angleško besedo (npr. veracity) glede na dano angleško definicijo (npr. unwillingness to tell lies). V danem primeru prevod ni točen, zato od reševalcev pričakujemo, da bodo kliknili na gumb NE

Literalu s pripadajočimi angleškimi podatki sledi podatek, ali je literal iz referenčne datoteke s pravilnimi odgovori, ki se uporablja za računanje stopnje natančnosti uporabnika (GS), nato število vseh zbranih odgovorov (Vsi), ter še število vseh pozitivnih (+) in negativnih (–) odgovorov.

3 Čiščenje sloWNeta

3.1 Opis projekta

Ker je bil sloWNet zgrajen avtomatsko, je razumljivo, da vsebuje določeno stopnjo šuma. Glede na to, da za ročno popravljanje celotnega leksikona ni na voljo finančnih sredstev, smo se odločili avtomatsko identificirati najresnejše potencialne napake, ki so posledica napačne disambiguacije večpomenskih besed v fazi prevajanja iz angleščine v

Literal	Synonyms	Definition	GS	All	+	-	?
<u>žreb</u>	caboodle, lot, bunch	any collection in its entirety	-	5	0	5	0
<u>žreb</u>	lot, band, circle, set	an unofficial association of people or groups	-	5	0	5	0
<u>žreb</u>	circumstances, lot, luck, fortune, destiny, portion, fate	your overall circumstances or condition in life (including everything that happens to you)	☒	16	0	15	1
<u>žrtev</u>	sacrifice	a loss entailed by giving up or selling something at less than its value	-	2	1	1	0
<u>župnik</u>	curate, pastor, parson, minister of religion, minister, rector	a person authorized to conduct religious worship	-	5	5	0	0
<u>žur</u>	party	a group of people gathered together for pleasure	-	5	5	0	0

Slika 2: Primer zbranih odgovorov za literale *žreb*, *žrtev*, *župnik* in *žur*, pri katerih bi bilo glede na večinsko mnenje reševalcev vse, razen literala *žrtev*, za katerega še nismo zbrali dovolj odgovorov, treba izbrisati iz leksikona

slovenščino. To smo storili z metodami distribucijske semantike na podlagi primerjave neposredne okolice literalov v semantični mreži in kontekstualnih informacij zanje v referenčnem korpusu Gigafida. Kadar je ujemanje med okolico literala v semantični mreži in njegovim kontekstnim profilom v korpusu izjemno nizko, lahko sklepamo, da skoraj zagotovo ne ubeseduje pojma tistega sinseta, ki mu je pripisan, in je torej najverjetneje napačen (Sagot, Fišer 2012). A ta metoda ni dovolj natančna, da bi jo lahko uporabili za neposredno brisanje iz leksikona, prav tako na podlagi njenih rezultatov ne moremo trditi, da so visoko rangirani literali zagotovo pravilni, temveč nam služi le kot predizbor literalov, ki jih bomo pregledali najprej, ker so najbolj dvomljivi.

Z rangiranega seznama smo za ročni pregled izbrali 8000 literalov z najnižjo stopnjo ujemanja. Če ponazorimo s primerom samostalnika *beseda*, ki je bil napačno pripisan kot prevod angleškemu sinsetu *term, condition: a statement of what is required as part of an agreement (pogoj: izjava, kaj je glede na dogovor nujno potrebno upoštevati)*, bi bil ta prevod sicer ustrezen za enega od pomenov angleške besede *term (izraz, termin)*, vendar ne za tega, saj *term* v tem pomenu prevajamo kot *pogoj*, zato je treba literal *beseda* iz tega sinseta v sloWNetu izbrisati. To so po eni strani najhujše napake v sloWNetu, ki najbolj negativno vplivajo na uporabno vrednost semantičnega leksikona, po drugi pa predvidevamo, da jih bo prostovoljecem, ki niso izurjeni leksikografi, hkrati tudi najlažje popraviti, saj so tovrstne napake najočitnejše.

V orodju sloWCrowd smo ustvarili projekt, v katerega smo naložili teh 8000 literalov in jih uporabnikom ponudili v reševanje, pri čemer smo uporabnike prosili, da se odločijo, ali je izbrani slovenski literal ustrezen poimenovanje za angleški sinset, ki mu je bil pripisan (glede na prikazane angleške sinonime ter definicijo). Za udobnejše reševanje smo vprašanja oblikovali v sklope, pri čemer se v posameznem sklopu uporabniku prikaže

10 naključno izbranih vprašanj, na katera odgovori, nato pa se odloči, ali želi začeti še en sklop. Orodje uporabniku ponuja določen delež novih in že rešenih nalog iz referenčne datoteke, s katerimi se ugotavlja njegova zanesljivost. Glede na pravilnost uporabnikovih odgovorov se mu prikaže večji ali manjši delež nalog iz referenčne datoteke. Lestvica je progresivna, saj se z višanjem deleža pravilnih odgovorov iz referenčne množice viša delež novih, še neoznačenih vprašanj. Poleg ugotavljanja zanesljivosti uporabnikov glede na referenčne naloge orodje beleži tudi stopnjo ujemanja z drugimi uporabniki. Za motivacijo uporabnikov pri reševanju nalog se njihovi odgovori točkujejo, najboljših pet uporabnikov pa je nato prikazanih na lestvici najboljših ocenjevalcev. Uporabnik dobi točke za vsak pravilni odgovor glede na referenčno datoteko in odgovore ostalih uporabnikov v bazi.

Ker je za reševanje nalog potrebno znanje slovenskega in angleškega jezika, smo k sodelovanju pri projektu povabili predavatelje in študente slovenistike, anglistike in prevajalstva z ljubljanske, mariborske, novogoriške in koprške univerze. Predavatelje smo prosili, da pri pouku na kratko predstavijo projekt, študentje, ki jih je sodelovanje pri projektu zanimalo, pa so na vprašanja odgovarjali doma. Prosili smo jih, da odgovorijo na vsaj 10 sklopov vprašanj (tj. posredujejo odgovore za 100 literalov), po želji pa tudi več. Za reševanje smo jim dali eno študijsko leto časa, da so lahko nalogo izvedli, ko so jim to dopuščale druge obveznosti. Pred reševanjem smo jim posredovali naslednja navodila: »Naloge rešuješ tako, da prebereš slovensko besedo, angleško definicijo in angleške sopomenke ter se odločiš, ali je slovenska beseda ustrezen prevod za to angleško definicijo in sopomenke. Če se s tem strinjaš, klikneš na gumb DA, če se ne strinjaš, klikneš NE, če pa besede ne razumeš ali nisi prepričan, ali je pravilna ali ne, pa klikneš NE VEM.«

	USERS	STATISTICS	EXPORT	WEEKLY RANKINGS		
User list:						
	User	Email	Points	GS	Accuracy	Active
1.	sergej	sergej.arnold@gmail.com	4197	545	82.02%	✓
2.	akastrin	andrij.kastrin@gmail.com	3280	546	80.4%	✓
3.	dreynauc	drey.drey@gmail.com	2642	415	80.72%	✓
4.	tabaluga	tabaluga.marko@gmail.com	1836	160	83.75%	✓
5.	klea	klea.kleat@gmail.com	1494	124	84.68%	✓
6.	darja	darja.fara@gmail.com	1246	119	88.24%	✓
7.	xenos	xenos88@gmail.com	1170	240	70.83%	✓
8.	Olga V	olga.v@gmail.com	1075	113	82.3%	✓
9.	Tina	tina.barnard@gmail.com	823	107	90.65%	✓
10.	Niccolo	niccolo88@gmail.com	779	228	75.44%	✓
11.	eqlantine	eqlantine@gmail.com	658	90	88.89%	✓

Slika 3: Seznam uporabnikov, ki so odgovorili na več kot 500 vprašanj. Njihove elektronske naslove smo zaradi varovanja osebnih podatkov zakrili

3.2 Predstavitev in analiza rezultatov

3.2.1 Število uporabnikov in zbranih odgovorov

V orodje sloWCrowd se je v obdobju med 25. septembrom 2012 in 2. septembrom 2013 prijavilo 310 uporabnikov, ki so skupaj odgovorili na 41.587 vprašanj za 7544 različnih literalov. Če ne upoštevamo vprašanj iz referenčne datoteke, ki smo jih uporabnikom zastavili zgolj zato, da smo merili njihovo natančnost, smo doslej zbrali 31.637 novih odgovorov za 7246 od 80.000 zelenih literalov, tako da imamo v povprečju zbranih 4,36 od 5 zelenih glasov za vsak nov ocenjevan literal. Uporabniki so za posamezno vprašanje porabili v povprečju 10 sekund, kar pomeni, da je bilo v projekt vloženi 115 ur, kar ustreza 14 dnevno z 8-urno dnevno delovno obremenitvijo.

Kar nekaj uporabnikov (12 %) je že takoj ugotovilo, da jih naloga ne zanima oz. ji niso kos, saj niso odgovorili niti na eno vprašanje. Vsaj en odgovor je prispevalo 273 reševalcev, na več kot pet vprašanj jih je odgovorilo 254,

na več kot 10 pa 210. Čeprav so reševalci, ki so prispevali vsaj en odgovor, v povprečju odgovorili na dobrih 152 vprašanj, je distribucija števila prispevanih odgovorov zelo neenakomerna, saj je 100 uporabnikov rešilo le deset nalog ali manj, medtem ko jih je uporabnik z največjim številom prispevanih odgovorov rešil kar 4197. Kot prikazuje slika 3, je število uporabnikov, ki so prispevali več kot 500 odgovorov, 11. Ti so skupaj prispevali skoraj 58 % vseh zbranih odgovorov za nove literalne v projektu.

3.2.2 Zanesljivost uporabnikov

Povprečna zanesljivost uporabnikov je bila izračunana na podlagi odgovorov za 300 literalov iz referenčne datoteke, ki že vsebuje pravilne odgovore; znaša 80,12 %, kar je visoko za naloge v leksikalni semantiki. Pri tem je treba poudariti, da je nihanje med stopnjo zanesljivosti posameznih uporabnikov zelo veliko, saj so bili pri nekaterih uporabnikih vsi prispevani odgovori pravilni, obstajajo pa tudi uporabniki, ki so na vsa zastavljena vprašanja odgovorili narobe. 72,16 % vseh upo-

rabnikov je doseglo vsaj 75-odstotno natančnost, ti pa so prispevali 85 % vseh zbranih odgovorov. Povprečna stopnja natančnosti desetih uporabnikov, ki je prispevala največ odgovorov, pa znaša celo 83,71 %. To pomeni, da so odgovori uporabnikov, ki so v projektu odgovorili na največ vprašanj, hkrati tudi med najbolj zanesljivimi. Vse uporabnike, ki 75-odstotnega praga natančnosti ne dosežajo, je v orodju sloWCrowd mogoče dezaktivirati, kar pomeni, da njihovi odgovori pri izvozu rezultatov ne bodo upoštevani, s čimer bomo izločili najbolj netočne odgovore, pri tem pa bomo izgubili le 15 % zbranih podatkov.

3.2.3 Analiza prispevanih odgovorov

Reševalci so na večino zastavljenih vprašanj (15.861 oz. dobrih 50 %) odgovorili negativno, kar pomeni, da se jim je zdela dobra polovica literalov, ki smo jih z avtomatskimi metodami identificirali kot problematične, dejansko napačnih in jih je treba izbrisati iz sloWNeta. Na 14.984 oz. 47,36 % zastavljenih vprašanj so odgovorili pritrdilno, na zgolj 792 oz. 2,5 % vprašanj pa niso znali oz. želeli odgovoriti in so se jih odločili preskočiti. To pomeni, da je bila naloga razmeroma lahka in napake precej očitne, kot smo tudi predvidevali.

Ker smo zaradi zagotavljanja večje zanesljivosti dobljenih odgovorov isto vprašanje zastavili več različnim reševalcem (pri čemer smo maksimalno število ponovitev istega vprašanja nastavili na pet), smo dokončno odločitev o validaciji oz. izbrisu literala iz semantičnega leksikona sprejeli tako, da smo upoštevali večinsko mnenje vseh, ki so odgovorili na vprašanje. Reševalci so se odločali o ustreznosti pripisanih pomenov za 1476 samostalnikov, ki so pri avtomatski izdelavi sloWNeta razvrščeni v 2901 različnih sinsetov. V največ različnih sinsetov so bili razvrščeni samostalniki *oseba* (35), *sprememba* (35) in *igra* (20), kar že na prvi pogled kaže na to, da so številni med njimi skoraj zagotovo napačni. Z upoštevanjem večinskih odgovorov smo tako iz sloWNeta izbrisali

potrjeno napačne literalne iz 1264 (44 %) različnih sinsetov, 1446 (50 %) pa smo jih s pomočjo glasovanja uporabnikov označili kot pravilne. 190 literalov (6 %) je prejelo enako število pozitivnih kot negativnih odgovorov, zato še vedno ostajajo vprašljivi in jih bomo morali ponuditi v reševanje še večkrat, preden bomo lahko sprejeli dokončno rešitev zanje.

V manjši meri so med nerazrešenimi literalnimi primeri, za katere je angleška razlaga precej ohlapna in nejasna ali pa so prevodi angleških ustaljenih fraz, ki se v slovenščini uporabljajo v drugem kontekstu ali z drugimi besedami, zaradi česar se uporabniki do njih niso znali enoznačno opredeliti. A v veliki večini primerov literalni ostajajo nerazrešeni, ker jih zaradi ključnega izbiranja vprašanj orodje sloWCrowd še ni petkrat ponudilo v reševanje, ne pa zato, ker so bistveno bolj problematični po vsebinski plati, tako da pričakujemo, da bomo za večino od njih v nadaljevanju projekta vendarle dobili enoznačen odgovor. Če bi tudi po petkrat zastavljenem vprašanju zaradi uporabe gumba »NE VEM« kak literal še vedno ostal dvoumen, lahko te predlaga urednik sloWNeta ali pa število iteracij, kolikokrat orodje sloWCrowd zastavi neko vprašanje, prilagodimo tako, da dodamo pogoj, da ga po petih zbranih odgovorih ponavlja še toliko časa, dokler eden od odgovorov ne prevlada.

Temeljitega pregleda večinskih odgovorov še nismo opravili, zato ne moremo z gotovostjo trditi, da je večinsko mnenje uporabnikov vedno tudi jezikovno ustrezna rešitev. A glede na visoko stopnjo ujemanja uporabnikov z referenčno datoteko, ki znaša v povprečju nekaj čez 80 %, nakazuje na to, da so njihovi odgovori vendarle zelo zanesljivi. Prav tako je pregled naključnih 100 večinskih odločitev, dobljenih v tem projektu, pokazal, da je napačnih odgovorov res zelo malo, saj smo med pregledanimi našli le dva napačna literala, ki so ju uporabniki izglasovali kot pravilna:

– *del* (ang. member) – *anything that belongs to a set or class in*

- *člen* (ang. division, part, section) – *one of the portions into which something is regarded as divided and which together constitutes a whole.*

Poleg tega, da je teh primerov res zelo malo, je treba poudariti, da so še ti napake, ki v sloWNetu ostajajo ter jih bomo morda identificirali in odpravili že pri naslednjem pregledovanju. Veliko večjo škodo bi uporabniki povzročili, če bi iz sloWNeta izbrisali sicer pravilne literale, saj je veliko naperneje te kasneje dodati na novo kot brisati napake. A teh primerov v pregledanem vzorcu nismo zaznali.

4 Zaključki

V prispevku smo predstavili orodje sloW-Crowd, ki je namenjeno ročni validaciji avtomatsko pridobljenih jezikovnih podatkov. Administrativni del vmesnika omogoča preprosto izdelavo projekta in uvoz podatkov, uporabniški vmesnik pa je zasnovan tako, da lahko uporabnik naloge rešuje čim hitreje in enostavneje.

V projektu, v katerem smo s pomočjo orodja sloWCrowd odpravljali napake v slovenskem semantičnem leksikonu sloWNet, je nekaj čez 300 uporabnikov prostovoljcev pregledalo skoraj 8000 najbolj vprašljivih avtomatsko generiranih literalov iz sloWNeta in jih označilo kot pravilne ali napačne. Njihove odgovore smo zbrali in analizirali, rezultati pa kažejo naslednje:

- da je orodje enostavno za uporabo, saj so se ga uporabniki hitro naučili uporabljati in z njim niso imeli nobenih tehničnih težav,
- da je naloga zastavljena tako, da lahko tudi neizurjeni leksikografi v zelo kratkem času veliko pripomorejo k odpravljanju napak v semantičnem leksikonu, saj za odgovor na eno vprašanje v povprečju potrebujejo le 10 sekund, in
- da so zbrani odgovori zanesljivi, saj je stopnja ujemanja med uporabniki visoka (80 %), število dvoumnih rešitev pa zelo majhno.

V prihodnje nameravamo nadaljevati validacijo preostalih literalov v sloWNetu, in sicer po ključu stopnje večpomenskosti, saj menimo, da so besede, ki se trenutno nahajajo v zelo velikem številu sinsetov, najverjetneje razvrščene tudi v napačne. Projekt nameravamo v prihodnje tudi razširiti na preverjanje drugih besednih vrst, saj so bili za zdaj pregledani le samostalniki. Orodje pa želimo preizkusiti tudi za validacijo wordnetov v drugih jezikih, pri čemer že sodelujemo z univerzo Diderot v Parizu, kjer bi pregledali francoski wordnet, ter s kolegi z zagrebške filozofske fakultete, ki bodo popravljali hrvaški wordnet.

Projekti, ki trenutno tečejo v orodju sloW-Crowd, so dostopni na: http://nl.ijs.si/slow-crowd/select_project.php. Ker je orodje prosto dostopno pod licenco Creative Commons, ga je mogoče tudi prenesti, namestiti na lastni strežnik in prilagoditi svojim potrebam. Za namestitev sta potrebna le PHP in MySQL. Namestitvene datoteke so na: <http://nl.ijs.si/slowcrowd/sloWCrowd.rar>.

Zahvala

Avtorja se zahvalujeta vsem predavateljem in študentom, ki so sodelovali pri projektu čiščenja sloWNeta.

Literatura

- ADDA, Gilles, SAGOT, Benoît, FORT, Karén, MARIANI Joseph, 2011: Crowdsourcing for Language Resource Development: Critical Analysis of Amazon Mechanical Turk Overpowering Uses. *Zbornik konference LTC 2011*. Poznań.
- von AHN, Luis, 2006: Games with a Purpose. *Computer* 39/6. 92–94.
- CHAMBERLAIN, Jon, POESIO, Massimo, KRUSCHWITZ, Udo, 2008: Phrase Detectives: a Web-based collaborative annotation game. *Zbornik konference iSemantics*. Gradec.
- FIŠER, Darja, 2009: Pristopi za avtomatizirano gradnjo semantičnih zbirk. *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 357–370.

- FIŠER, Darja, NOVAK, Jernej, 2011: Visualizing sloWNet. *Zbornik konference eLEX2011*. Bled.
- SAGOT, Benoît, FIŠER, Darja, 2012: Cleaning noisy wordnets. *Zbornik konference LREC 2012*. Istanbul.
- SNOW, Rion, O'CONNOR, Brendan, JURAF-SKY, Daniel, NG, Andrew Y., 2008: Cheap and Fast – But is it Good? Evaluating Non-Expert Annotations for Natural Language Tasks. *Zbornik konference EMNLP 2008*. 254–263.
- VENHUIZEN, Noortje J., BASILE, Valerio, EVANG, Kilian, BOS, Johan, 2013: Gamification for word sense labeling. *Zbornik konference IWCS*.

BELEŽENJE IN PRIKAZOVANJE PODATKOV O JEZIKOVNI RABI: OD LEKSIKALNE BAZE DO SPLETNEGA SLOVARJA

Polona Gantar

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

Iztok Kosem

Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Ljubljana

UDK 81'27:81'322:81'374

V prispevku obravnavamo postopek pridobivanja in slovarskega prikazovanja podatkov o rabi besed oz. pomenov v različnih govornih položajih, ki jih narekujejo realne sporočanje situacije. Najprej opišemo način beleženja in prikazovanja tovrstnih podatkov v predkorpusnih slovarjih, nato pa prikažemo spremenjene okoliščine beleženja jezikovne rabe, ki so posledica analize obsežnih besedilnih korpusov, avtomatizacije leksikografskih postopkov, predhodne izdelave slovarskih baz in prenosa slovarske informacije na splet. Zadnji del prispevka je namenjen opisu postopka pridobivanja podatkov iz referenčnega korpusa Gigafida, s poudarkom na avtomatizaciji ter načinu beleženja in strukturiranja tovrstnih podatkov v Leksikalni bazi za slovenščino.

kvalifikatorji, oznake, avtomatizacija leksikografskih postopkov, korpusna leksikografija

This paper deals with the extraction, recording and visualisation of information related to usage of words or their meaning(s) in different communication situations. First, methods of recording and visualising word usage information in non-corpus-based dictionaries are discussed. Then, new trends and approaches to recording word usage are presented, based on analyses of large corpora, automated lexicographic procedures, building of dictionary databases and subsequent transfer of dictionary information to the internet. We then present the process of usage data extraction from the Gigafida corpus for the purposes of the Slovene Lexical Database, focussing on automatic methods used, and ways of recording and structuring usage information.

qualifiers, labels, automating lexicographic work, corpus lexicography

1 Uvod

Pojasnila o tem, kako je besedo, zvezo ali posamezni pomen smiselno rabiti v besedilu glede na to, katere slovnične omejitve predvideva, na katerem strokovnem področju se rabi, kakšen odnos do vsebine ali udeležencev izraža, na katero časovno obdobje, besedilni tip, regionalne ali kulturološke posebnosti je vezana, se v slovarjih navajajo v obliki krajših pojasnil, kot so kvalifikatorji, kvalifikatorska pojasnila ali oznake. Ta pojasnila pa so lahko zajeta tudi v razlage ali druge segmente geselskih člankov, kar pomeni, da se od preostalih delov oblikovno ne ločijo. Za naš prispevek je pomembno, da

ostajajo v slovarjih, ki so zasnovani za spletni medij, ti podatki pričakovani del informacije.

V nadaljevanju najprej opišemo beleženje jezikovne rabe v slovarjih predkorpusnega obdobja, ki niso nastajali na podlagi vnaprej strukturiranih slovarskih baz in so bili pretežno vezani na knjižne izdaje. V slovenskem prostoru sta taka *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) in njegov naslednik *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (2012; SNB). Nato na kratko predstavimo prenovljeno slovarsko situacijo, ki jo določajo obsežne elektronske besedilne zbirke, in tipe oznak, ki smo jih uporabili v Leksikalni bazi za slovenščino (LBS), izdelani pri

projektu Sporazumevanje v slovenskem jeziku.¹ Posebej izpostavimo prednosti avtomatizacije leksikografskih postopkov na prehodu iz korpusa v slovarsko bazo ter različne možnosti posredovanja podatkov o jezikovni rabi uporabniku, ki jih omogoča spletni medij.

2 Beleženje jezikovne rabe

2.1 Kategorizacija oznak v predkorporusnih slovarjih

Predkorporusni slovarji so temeljili na ročni analizi obsežnih listkovnih datotek, saj kartotek ni bilo mogoče računalniško urediti glede na besedilni tip, slovnično omejitve, preferenco določenega skladenjskega vzorca, področje rabe ipd. Zato je bilo določanje rabe besed, zvez in pomenov z vidika omenjenih posebnosti ne le zamudno, ampak tudi bolj ali manj prepuščeno intuiciji leksikografov.

Gradivo za izdelavo SSKJ predstavlja listkovna kartoteka, ki je ob koncu izdelave vsebovala štiri milijone izpisov (Müller 2009: 17, 22). Kvalifikatorjev in kvalifikatorskih pojasnil, ki določajo normo knjižnega jezika oz. opozarjajo na razmerje do nje, je več vrst in so podrobno opisani v Uvodu (str. XVIII–XXII). V pregledu kritičnih odzivov na SSKJ (Kržišnik 2004; Logar Berginc 2000/01; Müller 2009: 18) je v zvezi s kvalifikatorji izpostavljeno, da so potrebni »sistemske in distribucijske preureditve in prevetritve« (Müller 2009: 18), v zvezi s slovničnimi kvalifikatorji, zlasti pri preverjanju njihove razumljivosti pri šolski populaciji (Rozman 2010), pa je bilo ugotovljeno, da je sistem prikazovanja prezahteven in zato pogostokrat za uporabnika nerazumljiv ali celo zavajajoč.²

Približno 20 let pozneje je z namenom preseči obdobje, ko slovenska leksika ni bila

popisana v slovarju, izšel SNB. Čeprav temelji na korpusu Nova beseda,³ pregled nekaterih razmeroma pogostih besed (npr. *biatlonka*, *bluetooth*, *bedno*)⁴ v korpusu Gigafida⁵ in njihova odsotnost v SNB pokažeta neprimernost uporabljenega korpusa za izdelavo sodobnega slovarja (prim. tudi Logar Berginc 2009: 157). Kvalifikatorji so v SNB glede na SSKJ deloma preurejeni in prinašajo nekatere premike v pravo smer. Taka je na primer kombinacija kvalifikatorja »žargonsko« s terminološkim kvalifikatorjem, npr. film. žarg. – filmski žargon, in premik v kvalifikatorska pojasnila tipa »zlasti v sproščenem ožjem krogu«, ki dopolnjuje pogosto nejasen ali neustrezen kvalifikator »pogovorno«, npr. za *hostel*, *bar koda*, *nacionalka*, ki glede na kontekst in besedilno okolje take zaznamovanosti ne kažejo. Med pomanjkljivosti sodi tudi uporaba kvalifikatorja »ekspresivno«, zlasti tedaj, ko bi bila potrebna jasnejša opredelitev »čustvene zaznamovanosti«, npr. pri *balkanec*, *goveja glasba*, oz. odsotnost kakršnekoli opredelitev pri besedah, kot so: *googlati*, *googlanje* ipd.

2.2 Beleženje jezikovne rabe v obdobju pospešenega razvoja jezikovnih tehnologij

V obdobju zadnjih nekaj let so se slovarske informacije preselile na splet, kjer postajajo del celovite jezikovne podpore za različne profile uporabnikov. Sodobni slovar ima glede na slovarske priročnike v knjižni obliki več prednosti. Kot končni izdelek je predviden za pregledovanje na spletu oz. na različnih mobilnih napravah (Lorentzen, Theilgaard 2012). Da je kot spletni priročnik zasnovan že v izhodišču, je pomembno z več vidikov, izpostaviti pa je mogoče neomejenost s prostorom, vključevanje večje količine informacij, različne iskalne možnosti,

¹ Projekt financira Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada ter Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, <http://projekt.slovenscina.eu/Vsebine/Sl/Domov/Domov.aspx>.

² Npr. oznaka »nedov.« za 'nedovršno', razumljena tudi kot 'nedovoljeno' (Rozman idr. 2010: 208).

³ Sestava geslovnika temelji na zbirki novejšega besedja, ki je nastala pri projektu Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri) in na korpusu Nova beseda (SNB Uvod: 9).

⁴ V Gigafidi imajo vse tri besede več kot 2100 pojavitev.

⁵ <http://demo.gigafida.net>

hiperpovezave, vključitev multimedije, redno posodabljanje ter prilagodljivost prikaza informacij.

Poleg omenjenih lastnosti je spletnim slovarjem skupno tudi to, da temeljijo na elektronskih slovarskih podatkovnih bazah, ki so strukturirane tako, da je podatke mogoče v čim večji meri pridobivati avtomatsko, jih urejati in povezovati z drugimi podatkovnimi bazami in uporabljati za nadaljnje jezikoslovne analize, hkrati pa jih izrabljati tudi v jezikovnotehnološke namene. Kot primere dobre prakse lahko omenimo DANTE, leksikalno bazo za angleščino,⁶ Splošni nizozemski slovar (Algemeen Nederlands Woordenboek),⁷ leksikalno podatkovno bazo za francoščino (Base lexicale du français)⁸ in Veliki slovar poljskega jezika (Wielki słownik języka polskiego).⁹

Ena od značilnosti takih slovarskih baz je, da vsebujejo več informacij, kot se jih dejansko prikazuje v slovarju. Sem sodi tudi beleženje jezikovne rabe v obliki oznak, kjer je med prednostmi, ki jih leksikografom ponuja slovarska baza, mogoče izpostaviti zlasti fleksibilnost in izčrpnost pri njihovem opisu in kategorizaciji. Fleksibilnost se kaže v možnosti razširitve prvotnega nabora oznak

in relativne svobode pri njihovi ubeseditvi, saj se leksikografu ni treba togo držati seznama, če realna jezikovna raba sugerira določene posebnosti. To sicer ne velja v enaki meri za vse tipe oznak, ampak predvsem za tiste, kjer jezikovna raba niha in kaže različne pomenske, stilne, pragmatične in druge omejitve, ki jih je težko ustrezno zajeti z vnaprej določenimi kategorijami.

Ko govorimo o izčrpnosti, imamo v mislih težnjo, da se v fazi izdelave slovarske baze jezikovna raba opiše čim bolj podrobno, in sicer ne glede na to, kako in če sploh bodo ti opisi predstavljeni v slovarju. Na ta način leksikograf opozori na posebnost v jezikovni rabi, odločitev o tem, ali in v kakšni obliki se bo podatek prenesel v slovar, pa je stvar končne redakcije in načina njihove predstavitve. Primer tega je slovarska baza, na kateri nastaja Splošni nizozemski slovar, kjer je beleženje področnih oznak zelo podrobno in poteka na več ravneh: geslo *qualifier* ('kvalifikant'), kot prikazuje Slika 1, ima oznako *šport*, ki je lahko še podrobneje členjena, npr. *badminton*, *biljard*, hkrati pa so navedene tudi nadkategorije, npr. *šport z žogo*, *dvo-ranski šport* ipd.

Slika 1: Del gesla *qualifier* v slovarski bazi ANW

Podrobno beleženje oznak ne ponuja prednosti le leksikografom, temveč tudi slovarskim uporabnikom, saj lahko na podlagi podrobne kvalifikacije leksike v slovarski

bazi, ki ni nujno prikazana tudi v slovarju, omogočimo različna napredna iskanja. Kot primer navajamo spletni enojezični angleški slovar Oxford,¹⁰ ki omogoča napredno

⁶ <http://www.webdante.com>

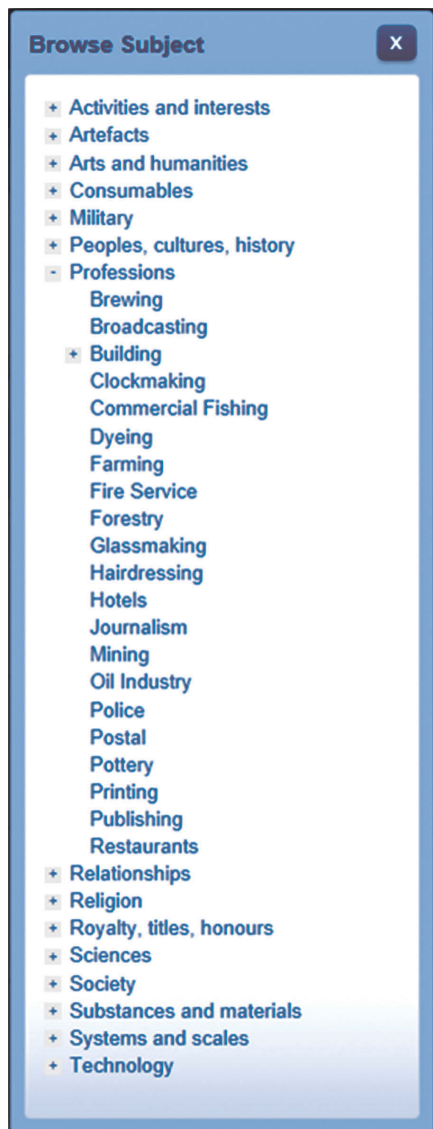
⁷ <http://anw.inl.nl>

⁸ <http://ilt.kuleuven.be/blf>

⁹ <http://www.wsjp.pl>

¹⁰ Slovar je dostopen na spletni strani: <http://oxforddictionaries.com>.

iskanje po 15 različnih strokovnih področjih s številnimi podpodročji, kot prikazuje Slika 2. Uporabnik lahko na ta način poišče vsa gesla, ki vsebujejo pomene oz. podpomene z določeno področno oznako.

Slika 2: Napredno iskanje po strokovnem področju v slovarju Oxford

Pri posameznem (pod)podpomenu se v posebnem okenčku izpišejo tudi druge v bazi obstoječe kategorije, ki uporabnika opozarjajo na (pod)pomene ali besede sorodnih kategorij, kot prikazuje Slika 3.

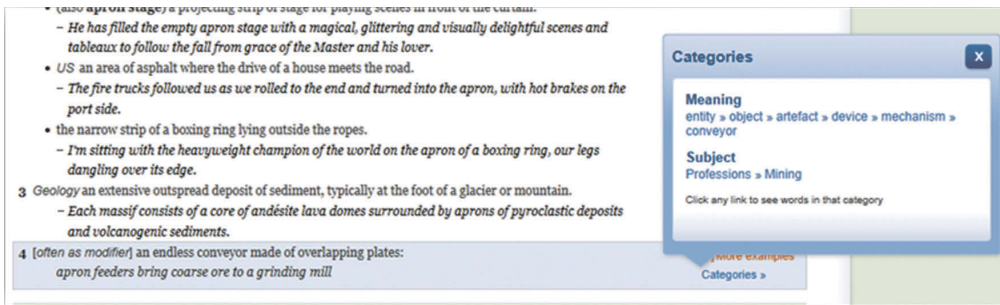
3 Oznake v leksikalni bazi za slovenščino (LBS)

V LBS smo jezikovno rabo beležili v obliki oznak, za katere smo predvidevali, da jih bo v spletni verziji slovarja mogoče prikazovati v obliki krajših, uporabniku čim bolj razumljivih opozoril, in kot del stavčnih razlag. Tako prakso poznajo zlasti slovarji, namenjeni učenju tujega jezika, ki večino pragmatičnih in skladenjskih elementov pomena vključujejo neposredno v razlago,¹¹ zaradi česar uporabnik lažje uzavesti rabo besede ali njenega pomena (Barnbrook 2002: 178). Podobne ugotovitve veljajo za navajanje slovničnih podatkov, saj ti pogosto zaradi prezahtevnega metajezika ali krajšanj ne dosežejo uporabnikov oz. jih uporabniki največkrat ignorirajo (Cowie 1981: 206; Summers 1987: F8). Pri beleženju podatkov o jezikovni rabi v slovarski bazi smo zato sledili načelu sprotne oblikovanja in ubesedenja oznak, kategorizacijo in poenotenje pa smo, kjer je bilo to smiselno, opravili ob zaključni redakciji.

Največ besedišča je v LBS označenega glede na strokovno področje rabe, kjer smo predvideli seznam področij na podlagi obstoječih taksonomij, hkrati pa smo področja dodali, če se je ob pomenski analizi pokazala taka potreba.

Poleg področnih smo na ravni baze predvideli tudi t. i. kontekstualne oznake, ki so namenjene označevanju omejitve rabe besede, zveze ali pomena na določen diskurz ali besedilni tip, vendar se je pokazalo, da je na nekaterih področjih, zlasti športnem, političnem, v računalništvu ipd., težko ločevati med strokovno rabo besede ali pomena in

¹¹ V zvezi s tem je bila dana pobuda za stavčno razlaganje členkov (Müller 2009: 105) v novem slovarju slovenskega jezika, kjer naj se razlag ne bi več ločevalo od kvalifikatorskih pojasnil, ampak bi se vsa pojasnila oz. t. i. situativna semantika vključila v razlago.

Slika 3: Informacija o kategorijah (*Categories*) pri določenem pomenu v slovarju Oxford

vezanostjo na besedila z določeno tematiko, npr. *kloniti* – v športu 'izgubiti tekmo'; *bobnati* – v političnem kontekstu 'veliko govoriti'.

Stilne oznake smo v LBS ločili na (a) registrske oznake za označevanje rabe besede oz. pomena, glede na vrsto sporočanje situacije, npr. v neformalnih govornih situacijah (*kasirati*), ali besedišča, ki ga uporabljajo samo določene skupine govorcev, npr. mladostniki (*keš*), ali ki se uporablja v govoru z otroki (*ritka*), in na (b) konotacijske oznake, s katerimi smo označevali rabo besede oz. pomena glede na konotativne pomenske lastnosti, kot je odnos govorca do sogovorca, vsebine besedila ipd. Skupni oznaki, kot je npr. »ekspresivno« v SSKJ in SNB, smo se zaradi premajhne obvestilnosti odpovedali in raje uporabljali krajše opise, s katerimi smo skušali natančneje zajeti vrsto konotacije, npr. *klišé* – z negativnim vrednotenjem 'zorec; ponavljanje'.

Pri glagolskih pomenih, zlasti pa pri frazeoloških enotah smo uporabljali t. i. pragmatične oznake, s katerimi smo opozorili na rabo besede v posebni vlogi, vezani na sporočanje situacije, kot je npr. pozdrav, opozorilo, izraz odobravanja ipd., sicer pa smo tovrstne podatke vključevali v t. i. pomenske sheme ali razlage. Prav tako smo v pomenski opis vključevali podatek o tipični skladišni rabi posameznega pomena, npr. *aktiven* – 'dejaven': *človek je aktiven na nekem področju ali v neki dejavnosti, če se vanjo vključuje*

in pri njej redno sodeluje. Z implicitnim navajanjem tovrstnih podatkov smo želeli pri uporabniku uzavestiti tipično skladišni rabo na način, ki najbolj odraža dejansko stanje, kar je zlasti pomembno pri učenju slovenščine kot tujega jezika in pri šolskih uporabnikih.

3.1 Avtomatizacija in objektivizacija beleženja jezikovne rabe

Novi trendi v leksikografiji, ki jih določajo velike količine jezikovnih podatkov in prenos slovarskih informacij na splet, v veliki meri spreminjajo način izdelave in podobo slovarjev. Leksikografi, ki svoje delo opravljajo v digitalnem okolju, iščejo rešitve, ki bi v enaki meri upoštevale relevantnost in kredibilnost leksikalnih informacij ter možnosti za optimizacijo in racionalizacijo leksikografskega dela. Ena od rešitev je čim večja avtomatizacija rutinskih leksikografskih postopkov, ki je neposredno povezana s prihrankom časa in denarja. Rundell in Kilgarriff (2011) pri razmišljanju o možnostih avtomatizacije različnih segmentov leksikografskega dela med drugim izpostavita, da je o avtomatskem beleženju oznak treba razmišljati že v času gradnje korpusa (prim. Kosem 2011). Eden od načinov avtomatskega luščenja oznak je namreč izdelava podkorpusov besedil, ki se uvrščajo pod obseg določene oznake, npr. za določeno strokovno področje, regijo ali časovno obdobje. Leksika, ki se pojavlja večinoma ali izključno v besedilih

katerega od podkorpusov, pridobi tudi z njim povezano oznako.

Nekoliko drugačen pristop zahteva avtomatsko luščenje slovničnih oznak, ki smo ga preizkusili v zaključni fazi izdelave LBS. Postopek je bil primarno namenjen luščenju slovničnih relacij, kolokacij in z njimi povezanih zglede iz korpusa neposredno v programski vmesnik LBS (Kosem idr. 2011), hkrati pa smo na ta način pridobili tudi podatke o jezikovni rabi. Na eni strani gre za informacije, ki leksikografa opozarjajo na tipično sopojavljanje dane besede s števili (*finalist*), količinskimi izrazi (*denar*) ali lastnimi imeni (*mesto*), tipično pojavljanje v povratnih *se/si*-stavčnih konstrukcijah (*izvoliti*), v nedoločniku (*blažiti*) in v zvezi z glagolom *biti* (*všech*). Na drugi strani pa za informacije, ki jih je mogoče neposredno prepisati v slovarske oznake, npr. tipično v 3. os. (*boleti*), navadno v množini (*katakomba*), pogosto zanikano (*nakloniti*) ipd.

Tovrstne informacije smo iz korpusa pridobili prek gramatičnih relacij v slovnici besednih skic v orodju Sketch Engine, kjer posamezno relacijo v osnovi sestavljajo trije elementi: (procesna) direktiva, ki določa tip odnosa v relaciji, ime in poizvedba (Krek 2010). Znotraj poizvedbe je mogoče skladenjske odnose definirati glede na en sam element, ki izpostavlja en pojav v odnosu do vseh ostalih elementov v korpusu. Za namene pridobivanja slovničnih oznak je glede na poizvedbo – tj. besedo v iztočnici – mogoče tako pridobiti podatek o tem, da je nek pojav, npr. množinska oblika, sopojavljanje s količinskimi izrazi ipd., statistično izstopajoč. Pomembna odločitev pri luščenju slovničnih oznak je vezana na statistično mejo, pri kateri se posamezni iztočnici pripiše oznaka. Kot ponazarjata Rundell in Kilgarriff (2011), je odstotkovno mejo mogoče določiti glede na razmerje pojavitev v določeni obliki do vseh pojavitev, npr. iztočnica se mora pojaviti v množinski obliki v X odstotkih, da se ji pripiše oznaka *navadno v množini*, temu pa je po potrebi mogoče dodati še merilo, ki določče-

nemu odstotku tako izbranih iztočnic pripiše oznako v slovarju.

4 Zaključek

Podatki, ki besede, njihove variante ali pomene opredeljujejo z vidika slovničnih, stilističnih, pragmatičnih, področnih, časovnih, regionalnih, registrskih in drugih omejitev, ostajajo ena ključnih informacij v slovarjih tudi v času, ko se slovarske vsebine selijo na splet in postajajo sestavni del celostnih jezikovnopriročniških portalov. Obsežni korpusi in napredna orodja za njihovo analizo na eni strani ter oblikovanje predhodnih slovarskih baz z možnostjo avtomatiziranja postopkov pridobivanja podatkov, njihovega urejanja ter procesiranja na drugi so v temelju spremenili načine beleženja in prikazovanja informacij o jezikovni rabi. Ročno pregledovanje velike količine podatkov, sledenje intuiciji in vnaprej določenim seznamom kategorij so nadomestili postopki avtomatizacije zlasti pri prepoznavanju slovničnih omejitev besed in pri prepoznavanju njihovega tipičnega pojavljanja na določenem strokovnem področju. Beleženje rabe, ki se nanaša na stilistične, pragmatične in druge pomensko specifične posebnosti sicer ostaja v pristojnosti leksikografske analize, vendar pa elektronske leksikalne baze, iz katerih izhajajo končni slovarski produkti, ponujajo vrsto prednosti tako v načinu beleženja tovrstnih podatkov kot v možnostih njihovega urejanja. Podatke je v bazi mogoče kadarkoli poenotiti, opustiti ali pa uporabiti za združevanje besedišča s sorodnimi stilističnimi, pragmatičnimi in drugimi pomenskimi lastnostmi. Podlaga, ki jo imajo spletni slovarji v slovarskih bazah, omogoča tudi različne možnosti končnega, slovarskega prikazovanja podatkov o jezikovni rabi. Ker vsebujejo podrobne, za posamezne besede in pomene specifične opise, jih je ob prenosu v slovar mogoče vizualizirati na različne načine: eksplicitno v obliki kratkih in razumljivih pojasnil, npr. koketiranje – v političnem diskurzu *medsebojno povezovanje*, in implicitno

znotraj stavčno strukturiranih slovarskih razlag, ki uporabniku omogočajo uzaveščanje informacije na način, ki ga pozna iz vsakodnevne komunikacije oz. ki je za pripadnike določene jezikovne skupnosti najbolj naraven, npr. *komentar – če da ČLOVEK komentar na nek DOGODEK, SITUACIJO ali TEMO, izrazi o tem svoje mnenje*.

Literatura

- BARNBROOK, Geoff, 2002: *Defining language: A local grammar of definition sentences*. Studies in Corpus Linguistics. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- BIZJAK, Aleksandra, SNOJ, Marko (ur.), 2012: *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- COWIE, Anthony, 1981: Introduction to special issue on pedagogical dictionaries. *Applied Linguistics* 2/3. Oxford: Oxford University Press.
- KOSEM, Iztok, 2011: Prihodnost leksikografije: dinamični slovar. Marko Jesenšek (ur.): *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 38–48.
- KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, KREK, Simon, 2012: Avtomatsko luščenje leksikalnih podatkov iz korpusa. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik osme konference Jezikovne tehnologije, 8. do 12. oktober 2012, Ljubljana, Slovenija: zbornik 15. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2012, zvezek*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 117–122.
- KREK, Simon, 2010: *Pridobivanje jezikovnih podatkov iz besedilnih korpusov za namen izdelave enojezičnih slovarjev in slovnice*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2004: Določanje jezikovno-in/ali besedilnozvrstne zaznamovanosti v frazeologiji. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*. Obdobja 22. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 103–120.
- LOGAR BERGINC, Nataša, 2000/01: Kvalifikator ekspr. v Slovarju slovenskega knjižnega jezika na ravni frazeologije. *Jezik in slovstvo* 46/4. 137–148.
- LOGAR BERGINC, Nataša, 2009: O dveh znanstvenomonografskih leksikalnih seznamih: Alenka Gložančev, Primož Jakopin, Mija Michelizza, Lučka Uršič, Andreja Žele: *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009. *Jezik in slovstvo* 54/3–4. 153–159.
- LORENTZEN, Henrik, THEILGAARD, Liisa, 2012: Online dictionaries – how do users find them and what do they do once they have? R. Vatvedt Fjeld, J. M. Torjusen (ur.): *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress, Oslo, 7–11 August 2012*. Oslo: University of Oslo, Department of Linguistics and Scandinavian Studies. 654–660.
- MÜLLER, Jakob, 2009: Kritične misli in zamisli o SSKJ. Andrej Perdih (ur.): *Strokovni posvet o slovarju slovenskega jezika, 23. in 24. oktober 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 17–20 (25).
- ROZMAN, Tadeja, 2010: *Vloga enojezičnega razlagalnega slovarja slovenščine pri razvoju jezikovne zmožnosti*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ROZMAN, Tadeja, STRITAR, Mojca, KRAPŠ VODOPIVEC, Irena, KOSEM, Iztok, KREK, Simon, 2010: *Nova didaktika poučevanja slovenskega jezika: sporazumevanje v slovenskem jeziku*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Amebis. www.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik15/Nova_didaktika_Spora_zumevanje.pdf.
- RUNDELL, Michael, KILGARRIFF, Adam, 2011: Automating the creation of dictionaries: where will it all end? F. Meunier, S. De Cock, G. Gilquin, M. Paquot (ur.): *A Taste for Corpora. A tribute to Professor Sylviane Granger*. Benjamins. 257–281.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (1970–1991/ spletna različica 2000)*: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SUMMERS, D., 1987: *Introduction to LDOCE2*. Harlow: Longman.

V ZAGOVOR KRITIČNE ANALIZE DISKURZA

Vojko Gorjanc, Alenka Morel
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'42:316.77

Članek na kratko predstavi raziskovalna izhodišča kritične analize diskurza (KAD) in jih umesti v kontekst tolmačenja za skupnost. Avtorja ob tem razpravljata, kako lahko KAD uporabimo tako za ugotavljanje razmerij moči med govorniki v komunikaciji kot tudi za analizo same komunikacije. Ob tem izpostavimo aktivno vlogo raziskovalca, ki načrtno zavzema nenevtralnno pozicijo z željo po spremembi obstoječega stanja. V drugem delu članka z zgledi tolmačenega osebnega razgovora v postopku mednarodne zaščite prikažemo elemente diskurza, ki razkrivajo družbeno neenakost, nesorazmerja in dominacijo.

kritična analiza diskurza, jezik in moč, tolmačenje za skupnost, azil, mednarodna zaščita

The article briefly presents research starting points for critical discourse analysis (CDA) and places them in the context of community interpreting. The authors discuss how to use CDA both for observing power relations between communicative partners and for analysing communication itself. The active role of the researcher is thus exposed, where they intentionally take a non-neutral position in order to change the current state of affairs. The second part of the article uses examples of interpreted interviews in international protection procedures to illustrate discourse elements that uncover social inequality, imbalances and domination.

critical discourse analysis, language and power, community interpreting, asylum, international protection

1 Uvod

Neposredna pobuda za nastanek članka je tema letošnjega simpozija Obdobja, v sklopu katere je izpostavljeno vprašanje realnosti komunikacije, njen večjezični značaj, prav tako pa tudi proaktivnost v jezikoslovnem delovanju.¹ Čeprav vprašanja, ki se jih lotevamo, niso neposredno navedena, pa smo prepričani, da pričujoči prispevek v pahljači različnih teoretskih izhodišč in analizi raznoterih situacij, v katerih se pojavlja slovenščina, dodaja za slovenistiko sorazmerno nov pristop kritične analize diskurza (KAD) in opozarja na govorne situacije, v katerih se zaradi vse bolj prisotnih migracij oseb z izjemno raznolikimi jeziki pojavlja slovenščina.

Članek uvajata dva zгледа večjezične komunikacije, pri katerih je zaradi neustreznega jezikovnega režima prišlo do kršenja pravic udeležencev v uradnih postopkih; eden je iz neposredne soseščine, Italije, drugi slovenski. Zгледа nam služita kot izhodišče za predstavitev raziskovalnih izhodišč KAD, v tem sklopu pa tudi aktivne vloge raziskovalca z željo po spreminjanju družbenih razmerij. Kot bomo videli, je v obeh primerih zaradi neznanja jezika prišlo do neenakopravne obravnave oseb v uradnih postopkih, tako da oba odpirata vprašanja jezikovnih človekovih pravic (Gorjanc 2013: 126). Priznavanje pravice do uporabe jezika, v katerem lahko svobodno komuniciramo, kot človekove pravice, o čemer govori vrsta mednarodnih dokumentov (Phillipson idr. 1995; Gentile 2012;

¹ http://centerslo.net/l2.asp?L1_ID=4&L2_ID=135&LANG=slo

Gorjanc 2010, 2013), je bil predpogoj, da se tudi tolmačenje umešča v okvir implementacije človekovih pravic (Gentile 2012: 159). Tako tudi sami razumemo pravico do tolmača za skupnost kot del jezikovnih človekovih pravic in v drugem delu članka prikažemo rezultate analize komunikacije pri zagotavljanju tovrstnih pravic pri nas v postopku mednarodne zaščite.

1.1 Yasmin Akter in bengalski jezik²

Yasmin Akter iz Bangladeša je bila v Italiji obdolžena, da je leta 2004 sodelovala pri umoru svojega moža. Bila je glavna osumljenka, ker policiji ni prijavila, da ga pogrša, in ker ni jokala ob novice o njegovi smrti (Garwood 2012: 183). V predkazenskem postopku je bil zagotovljen neprofesionalni tolmač, zaradi neustreznega tolmačenja pa je bila obdolženka v zaslišanju zavedena, tako da je izpadlo, kot da je priznala krivdo. Ostala je v priporu in bila kasneje dve leti zaprta. Ko je Yasmin Akter v zaporu obiskala Bhaumik Lopamudra, da ji sporoči odločitev sodišča o odvzemu starševskih pravic, je v pogovoru ugotovila, da je Yasminina zgodba popolnoma drugačna, kot je bila interpretacija sodišča, zato ji je predlagala, da najame odvetnika. V sodnem postopku so se vrstile obravnave, na katerih so sodelovali neprofesionalni tolmači brez ustreznega znanja jezika, poznavanja medkulturnih razlik in osnovnih tolmaških spretnosti, sodišče pa je ves čas zavračalo očitke o neustreznih tolmačih, češ da so bili skladno z zakonom zagotovljeni taki, pri katerih je bil materni jezik bengalščina in že dovolj dolgo živijo v Italiji. Preboj je obramba dosegla šele na samem zaključku sojenja, ko je sodnik vendarle ugotovil, da tolmač praktično ne zna italijanščine, saj je po dolgem premisleku sodnikov izrek obtožnice v bengalščino prevedel kot »Kako je ime vašemu možu?« (Garwood 2012: 184). Sledile so obravnave, v katerih so sodelovali tolmači z ustrežno jezikovno kompetenco v bengalščini in italijanščini. Na podlagi novih

zaslišanj je tožilec po dveh letih umaknil obdolžnico, še več, izkazalo se je, da je bila Yasmin Akter žrtev posilstva iste osebe, kot je umorila njenega moža, in ne njegova sodelavka (Garwood 2012: 182–185).

Italijansko ustavno sodišče je na podlagi tega primera ugotovilo, da zagotavljanje tolmača v sodnih postopkih ni dovolj in ne zagotavlja pravičnega sojenja, ampak je pomembno zagotoviti kvalitetno tolmačenje (Garwood 2102: 185). Ustavno sodišče je tako v Italiji odprlo razpravo o kvaliteti tolmačenja v sodnih postopkih, saj je zakonodaja zagotavljala zgolj navzočnost tolmača, kar je značilno tudi za druga okolja, ki šele zdaj postopoma v zakonodajne rešitve umeščajo tudi kvaliteto tolmačenja (Gentile 2012: 159), prav tako pa se institucije postopoma in počasi zavedajo, da učinkovita komunikacija ni zgolj v interesu udeleženca, ki jezika uradnega postopka ne zna, ampak tudi institucij samih (Prunč 2012: 3).

1.2 Brez imena in priimka ter paštunski jezik

Lansko leto je tudi v Sloveniji prišlo v uradnem postopku do prvega odziva v zvezi z neustreznostjo tolmačenja. Na varuha človekovih pravic Republike Slovenije se je namreč obrnil prosilec za mednarodno zaščito, ker mu ob sprejemu prošnje niso zagotovili uradnega tolmača za paštunski jezik, temveč je kot tolmač v postopku sodeloval drugi prosilec za mednarodno zaščito, prav tako nastanjen v Azilnem domu v Ljubljani, in sicer s tolmačenjem iz paštunskega jezika v jezik farsi. Kot razlog za tako ravnanje je bilo navedeno, da ni bilo na voljo tolmača za paštunski jezik (Gorjanc 2013: 128).

Varuh je bil mnenja, da je bil postopek sprejema prošnje za mednarodno zaščito zaradi neustreznega tolmačenja nezakonit,

saj Zakon o mednarodni zaščiti (ZMZ) [...] nikjer ne predvideva možnosti, da lahko kot tolmač v postopku sprejema prošnje za mednarodno zaščito sodeluje prosilec za mednarodno

² Več o sodnem postopku je na voljo v Faraon (2006).

zaščito. ZMZ med izjemami ne predvideva te možnosti, predvideva pa možnost zaprositi za pomoč pri tolmačenju drugo državo članico Evropske unije [oziroma] European Asylum Support Office [...], ki je bila ustanovljena z namenom nudenja pomoči v postopkih mednarodne zaščite med državami članicami Evropske unije.³

Primer ni tako drastičen kot prvi, a je bil tudi v tem primeru v uradnem postopku uporabljen neprofesionalni tolmač, o katerem v Azilnem domu niso vedeli praktično ničesar, ne o njegovem znanju jezikov ne o poreklu, odnosu med njimi itn., pri čemer ne moremo izključiti niti možnosti, da oseba, ki je bila v vlogi tolmača, do prosilca ni bila mogoče celo sovražno nastrojena (Gorjanc 2013: 128).

2 Kritična analiza diskurza in tolmačenje za skupnost

Pri tolmačenju za skupnost, ki ga razumemo kot krovni termin za vse tolmačenje v javnem sektorju (sodstvu, zdravstvu, upravi, azilnih postopkih itn.), smo soočeni s situacijami, v katerih večinoma družbeno šibkejši vstopa v komunikacijo z nekom, ki razpolaga z neprimerljivo večjo družbeno močjo. Zato v nadaljevanju na kratko predstavimo kritično analizo diskurza kot raziskovalno izhodišče, ki ga zanima prav distribucija družbene moči.

2.1 Na kratko o kritični analizi diskurza

Kritična analiza diskurza (KAD) je vrsta diskurzne analize, pri kateri nas zanimajo predvsem razmerja družbene moči, neenakosti v diskurzu, tudi zloraba družbene moči. Analiza se osredotoča na stanje in postopke vzpostavljanja družbene moči, njenega ohranjanja in reproduciranja (Dijk 2001: 352). KAD raziskuje vlogo diskurza pri vzpostavljanju neenakosti v družbi ter prikazuje nesorazmerja in razlike v procesu dominacije (Fairclough 2001). Tako z jezikovno analizo naslavlja izrazito družbena vprašanja, saj se prav s pomočjo diskurza konstituirata družba

in kultura (Fairclough, Wodak 1997: 271–280).

Pri tovrstnih raziskavah raziskovalec zavzema tudi eksplicitno nenevtralnno držo, želi opisati situacije in s tem razkrivati družbene neenakosti ter se jim s svojim delovanjem tudi upirati. Raziskovalci KAD zavračajo nevtralnno znanost in podpirajo stališče, da so še posebej raziskovalci tisti, ki so del družbenih struktur in pomembno vplivajo na družbeno interakcijo (Dijk 2001: 352). Gre torej za angažiran znanstveni pristop, ki ne priznava objektivne pozicije znanstvenika, ampak ga umešča v zgodovinske, družbene in kulturne kontekste ter se zaveda delovanja na podlagi svojih prepričanj in ideoloških pozicij (Katnić - Bakaršić 2012: 7).

2.2 Tolmačenje za skupnost in razporeditev družbene moči

Tolmačenje za skupnost je del sistema javnih uslug, pri čemer tisti, ki jih zagotavlja, razpolaga praktično z vso družbeno močjo (Garber 2000: 16). Pri distribuciji družbene moči gre v prvi vrsti za dostopnost do tovrstnih uslug (Dijk 1996: 85), do katerih nekdo, ki jezika ne zna, izjemno težko dostopa; znotraj tolmaškega procesa je tako pri tolmačenju za skupnost tolmaču dana možnost, da s kontrolo nad diskurzom pri družbeno deprivilegiranih, kot so npr. imigranti, prosilci za azil, pripadniki manjšin, vsaj deloma zmanjša razliko v razporeditvi družbene moči glede na razlike med družbenimi skupinami, razredi in v razmerju do družbeno ali institucionalno opolnomočenih posameznikov (Dijk 1989: 19).

Pri skupnostnem tolmačenju pa ne gre zgolj za vprašanje razporeditve družbene moči, ampak tudi nesimetričnost jezikovne kompetence, saj je za tovrstne situacije značilno, da se v njih pojavljajo osebe s šibkejšo jezikovno in kulturno kompetenco (Prunč 2011: 29), kar še poudari vlogo tolmača pri nadzoru in usmerjanju komunikacije. Tolmač

³ <http://www.varuh-rs.si/medijsko-sredisce/aktualni-primeri/novice/detajl/nezakonito-prevajanje-v-postopku-u-mednarodne-zascite/?cHash=2740991473284d6a7a0480130d636b55>

tako razpolaga z diskurzno močjo in ni zgolj medjezikovni posrednik, ampak tisti, ki omogoča družbeno šibkejšim vključevanje v institucionaliziran diskurz, do katerega brez tolmača velikokrat sploh nimajo dostopa (Gorjanc 2013: 121).

Tolmačenje za skupnost izhaja torej iz družbenih potreb in je v tem smislu tudi neke vrste družbena pomoč, posamezniki namreč lahko le s pomočjo tolmača vstopajo v sistem javnih institucij (sodstva, zdravstva, državne uprave, postopke mednarodne zaščite itn.) in jim je omogočen dostop do uslug javnih institucij (Roberts 1997: 11–12). Tolmači tako nemalokrat rešujejo kritične situacije v življenju posameznika, ki se sicer lahko dobro znajde pri vsakodnevnih opravilih v določeni družbi, težave pa ima, ko vstopa v zahtevnejšo komunikacijo, ko gre npr. za vprašanje medicinske pomoči ali upravni postopek (Garber 2000: 16; Prunč 2011: 29; Gorjanc 2013: 121).

3 Tolmačenje osebnega razgovora v postopku mednarodne zaščite

V nadaljevanju prikažemo zglede osebnih razgovorov v postopku mednarodne zaščite v Sloveniji, pri katerih sodeluje tolmač. Pri postopkih mednarodne zaščite, tj. pri prosilcih za azil, gre za situacije izrazitega nesorazmerja družbene moči, saj so azilanti ena izmed najbolj ranljivih družbenih skupin, ujeti v stroge sisteme urejanja njihovega statusa.

Gre za ročno zapisane razgovore v razširjeni ortografski transkripciji, ki sledi potrebam analize diskurza. K razumevanju besedila za KAD prispevajo tudi neverbalna komunikacija in drugi neverbalni dogodki v situaciji, saj pogosto tudi neposredno vplivajo na potek govorjenja (Zemljarič Miklavčič

2008: 139, 155), zato so v dvojnih oklepajih ti prav tako označeni.⁴ Za analizo so bili izbrani le razgovori, kjer smo razumeli jezik tolmačenja, kar je bila v navedenih primerih angleščina. V vseh primerih je bil pogoj za opazovanje soglasje vseh udeležениh, ki so imeli tudi možnost, da v kateremkoli trenutku zahtevajo umik opazovalca. Razgovori so potekali v Azilnem domu v Ljubljani med aprilom 2011 in januarjem 2012 (Morel 2013: 142, 145).

3.1 Opis situacije

Republika Slovenija mora kot podpisnica Ženevske konvencije in članica Evropske unije nuditi mednarodno zaščito vsem osebam, ki je niso deležne v državi svojega državljanstva ali stalnega prebivališča. Ob upoštevanju mednarodnih in nacionalnih standardov o varstvu človekovih pravic ter begunskega prava morajo države spoštovati in zagotavljati temeljne človekove pravice vsem osebam, ki se znajdejo na ozemljih teh držav.⁵ Tujec tako lahko ob vstopu v Slovenijo vloži prošnjo za mednarodno zaščito z izjavo o razlogih, s čimer se začne uradni postopek. Med postopkom je prosilec nastanjen v azilnem domu, v tem času pa se opravi tudi osebni razgovor, ki je del postopka ugotavljanja pogojev za pridobitev mednarodne zaščite. Udeležijo se ga najmanj tri osebe: prosilec za azil, uradna oseba in tolmač (Morel 2013: 144).

3.2 Zgledi tolmačenja

Navajamo izbrane zglede tolmačenja, pri katerih izpostavljamo na eni strani vlogo uradne osebe, ki vstopa v komunikacijo s pozicije družbeno dodeljene moči, hkrati pa želimo pokazati tudi, kako tolmač postane aktivni udeleženec komunikacije, in ne zgolj

⁴ Prikazani zgledi so del obsežnejšega korpusa analiziranih besedil (Morel 2013). Pri transkripciji so nerazumljivi odseki označeni s ponovljeno črko X. Ločila so postavljena za lažjo razumljivost in ponazoritev toka govora v smislu stavčne intonacije, prekinitve ipd.; sočasne ali prekrivajoče se izjave se začnejo z navpično črto |. Kratice za označevanje govorca so uporabljene glede na vlogo udeleženca v razgovoru: UO – uradna oseba; ZUO – zapisnikar; T – tolmač; PA – prosilec za azil. Zaradi nevtralnosti je povsod uporabljena moška slovnična oblika.

⁵ Natančneje o mednarodni zaščiti na spletni strani UNHCR za Slovenijo: <http://www.unhcr-centraleurope.org/si/komu-pomagamo/prosilci-za-azil.html>.

nevtralni vmesni člen med prosilcem in uradno osebo.

Zgled 1

Uradna oseba se vključi v angleščini (1-4) in prevzema tolmačevo delo (1-4, 1-6). Uporaba angleščine pri uradni osebi je znak dominantnosti v komunikaciji, ker razume pogovor, spreminja ustaljen postopek komunikacije prek tolmača (Pöllabauer 2005: 378). Formalno določena razmejitev vlog, ki zagotavlja nevtralnost diskurza v poteku razgovora, je tako porušena (Wadensjö 1998: 239).

- 1-1 T: ((angleško črkuje)) ok.
 1-2 UO: Država porekla, bi blo bl
 1-3 ZUO: Ja.
 1-4 UO: You came from this state?
 1-5 PA: That's right. That's where I sleep ((?)) before I XXX
 1-6 UO: Ampak prihaja, your family come from [ime]?
 1-7 PA: Ya.
 1-8 UO: ((narekuje za zapisnik)) Moja družina prihaja iz države [ime].
 ((tolmaču)) ni mi še povedal datuma rojstva –
 1-9 T: Erm, date of birth please and XXX XXX?

Zgled 2

Uradna oseba v razgovoru vztraja pri svojem vprašanju, pri čemer z morebitno dodatno razlago ne vloži nobenega komunikacijskega napora, da bi razrešila komunikacijsko nesoglasje, saj je očitno, da prosilec njenega vprašanja ne razume (2-1, 2-5, 2-9, 2-12).

- 2-1 UO: Zakaj pa potnega lista niste vzeli s seboj?
 2-2 T: Why didn't you take the passport with you?
 2-3 PA: I on my way from country, no time to go, because my house is
 2-4 T: Pač da ne more več dobit, ker je hiša požgana XX
 2-5 UO: Jaz sem ga vprašala zakaj ga ni takrat vzela s sabo.
 2-6 T: She – I want to know, when you travelled from [ime], why didn't you take the passport with you? For the trip. For the–

2-7 PA: It's not possible.

2-8 T: To ni mogoče.

2-9 UO: Aha, zakaj?

2-10 T: Why is it not possible?

2-11 [...]

((tipkanje 35 sekund))

2-12 UO: Neki, še enkrat, zakaj ga ni vzel takrat, js ne zahtevam od njega, da ga mora zdej dobit, zakaj ga ni takrat vzel, ko je šel–

2-13 T: I'm not asking you to bring your passport now here, but she, I want to know, when you left

Zgledi 3, 4 in 5

Zadnji trije zgledi podirajo mit o nevtralnosti tolmača in njegovi nevidnosti, o čemer pri tolmačenju za skupnost razpravlja vrsta raziskovalcev (Roberts 1997; Angelelli 2003; Bot 2003). Zaradi dialoškosti postane namreč tolmač aktivni udeleženec komunikacije in nemalokrat posega v komunikacijo (Roberts 1997: 10–11), v spodnjem primeru z željo po njenem izboljšanju (3-2).

- 3-1 |T: da niso upravičeni do premoženja, lahko pa preverim če –
 3-2 Bom pustil, da bo povedal, pa bom potem

Prav tako je skupnostni tolmač izrazilo v vlogi medkulturnega posrednika, ki v komunikaciji zapolnjuje medkulturne vrzeli in razlaga medkulturne razlike (Roberts 1997: 12–13, 26), pri čemer je v tem primeru tolmač v vlogi partnerja v komunikaciji in soustvarjalca interakcije (Angelelli 2003: 16; Gorjanc 2013: 123). Tudi v našem primeru se tolmač pojavlja v taki vlogi (4-6), prav tako pa s pozicije tistega, ki tudi lahko razpolaga s kontrolo nad diskurzom, vajeti komunikacije prevzame v svoje roke in celo izključi uradno osebo (4-2–4-6).

- 4-1 UO: Okej, koliko pa ponavadi čakajo, da se ...
 4-2 T : So what is the average period of time for waiting for this ... marry again ... to marry again
 4-3 PA: XXX Sometimes XXX
 4-4 |T : Odvis–
 4-5 PA : /.../
 ((tipkanje))

4-6 T : Se prav tuki v okviru plemena [ime] so različni postopki, recimo v državi [ime] poteka malce drugače. Pojasnil je tudi, da mogoče se ženska ne bo poročila še enkrat, če ma že dovolj XXX

4-7 UO: sam mal sam mal– [...]

Večinoma je tolmačev namen pri tovrstnih posegih v komunikacijo le čim bolj opraviti svojo nalogo in niti ne razmišlja o tem, da prevzema vodenje razgovora; včasih to tudi ozavesti (5-11) (Morel 2013: 147), pri čemer uradna oseba s takim posegom v našem primeru nima nobenih težav (5-12), torej tudi sama deluje v smislu zagotavljanja čim bolj uspešne komunikacije.

5-1 UO: Zdej pa me zanima a so to predeli kjer živijo revni ljudje kjer lahko vidiš pretepe na ulici če je to mislu?

5-2 T: Are those areas that you described the population is there poor? Are these poor people who live in these areas?

5-3 PA: No XXX not poor people XXX who want to get a life XXX

5-4 T: Aha, tam se odvija življenje se dogajajo stvari

5-5 PA: XXX

5-6 T: like for entertainment

5-7 |PA: yees

5-8 |T: Okey. Street musicians and performance?

5-9 |PA: yees XXX.

5-10 |UO: Okey

5-11 |T: Se opravičujem [za posredovanje] tule, sam gre za razumevanje.

5-12 |UO: Je že v redu–. –se pravi gre za v bistvu kako bi temu rekl za nočno življenje da se odvijajo predstave in tko naprej– ulično dogajanje–

4 Sklep

V prispevku smo skupnostno tolmačenje umestili v kontekst KAD. Pri tem smo okvire KAD uporabili za uzaveščanje jezikovnih situacij, v katerih se znajdejo govorniki z izrazito nesimetrično razporeditvijo družbene moči. Prav pri tolmačenju za skupnost gre večinoma prav za tovrstne situacije, pri čemer je zaradi narave sodobnih družb takih situacij

tudi v Sloveniji vse več. V drugem delu pa smo s konkretnimi zgledi pokazali, kako se v komunikaciji izkazujejo razmerja družbene moči. Ta pa niso nikoli enoznačna, ampak ima vsak komunikacijski dogodek svoje specifične. Tako tudi v našem primeru v ustaljeno razporeditev družbene moči aktivno vstopa tolmač in prevzema nadzor nad komunikacijo – večinoma z željo, da bi bila ta čim bolj uspešna. Tako se oddaljuje od teoretske predpostavke o nevtralnosti in se pojavlja v vlogi tistega, ki vsaj deloma zmanjšuje razliko v razporeditvi družbene moči.

Literatura

- ANGELELLI, Claudia, 2003: The interpersonal role of the interpreter in cross-cultural communication: A survey of conference, court, and medical interpreters in the US, Canada, and Mexico. Louise Brunette, Georges Bastin, Isabelle Hemlin, Heather Clarke (ur.): *The Critical Link 3: Interpreters in the community*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 15–26.
- BOT, Hanneke, 2003: The myth of the uninvolved interpreter interpreting in mental health and the development of a tree-person psychology. Louise Brunette, Georges Bastin, Isabelle Hemlin, Heather Clarke (ur.): *The Critical Link 3: Interpreters in the Community*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 27–35.
- van DIJK, Teun A., 1989: Structures of discourse and structures of power. James A. Anderson (ur.): *Communication yearbook*. Newbury Park, CA: Sage. 18–59. <http://www.discourses.org/OldArticles/Structures%20of%20discourse%20and%20structures%20of%20power.pdf>
- van DIJK, Teun A., 1996: Discourse, power and access. Carmen Rosa Caldas-Coulthard, Malcolm Coulthard (ur.): *Texts and practices: Readings in critical discourse analysis*. London, New York: Routledge. 84–104. <http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse,%20power%20and%20access.pdf>
- van DIJK, Teun A., 2001: Critical discourse analysis. Deborah Tannen, Deborah Schiffrin, Heidi E. Hamilton (ur.): *Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell. 352–371. <http://www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discourse%20analysis.pdf>

- FAIRCLOUGH, Norman, ²2001: *Language and power*. London, New York: Longman.
- FAIRCLOUGH, Norman, WODAK, Ruth, 1997: Critical discourse analysis. Teun A. van Dijk (ur.): *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction. Vol. 2. Discourse as Social Interaction*. London: Sage. 258–284.
- FARAON, Luciano, 2006: *Diritto di difesa dello straniero e interprete*. <http://www.ristretti.it/areestudio/stranieri/politiche/faraon.pdf>
- GARBER, Nathan, 2000: Community interpretation: A personal view. Roda P. Roberts, Silvana E. Carr, Diana Abraham, Aideen Dufour (ur.): *The Critical Link 2: Interpreters in the community*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 9–20.
- GARWOOD, Christopher John, 2012: Court interpreting in Italy. The daily violation of a fundamental human right. *The Interpreters' Newsletter* 17. 157–172.
- GENTILE, Adolfo, 2012: Interpreting as a human right – institutional responses: the Australian Refugee Review Tribunal. *The Interpreters' Newsletter* 17. 173–189.
- GORJANC, Vojko, 2010: Prevajanje in tolmačenje kot človekova pravica in slovenska jezikovna situacija. Vojko Gorjanc, Andreja Žele (ur.): *Izzivi sodobnega jezikoslovja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 137–148.
- GORJANC, Vojko, 2013: Tolmačenje za skupnost in vprašanje nadnacionalne odgovornosti. Vojko Gorjanc (ur.): *Slovensko tolmačeslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 120–132.
- KATNIĆ - BAKARŠIĆ, Marina, 2012: *Između diskursa moći i moći diskursa*. Zagreb: Naklada ZORO.
- MOREL, Alenka, 2013: Tolmačenje za skupnost v Sloveniji s kritično analizo diskurza. Vojko Gorjanc (ur.): *Slovensko tolmačeslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 134–152.
- PHILLIPSON, Robert, RANNUT, Mart, SKUTNABB-KANGAS, Tove, 1995: Introduction. Tove Skutnabb-Kangas, Robert Phillipson (ur.): *Linguistic human rights: Overcoming linguistic discrimination*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 1–22.
- PÖCHHACKER, Franz, WALTRAUB, Kolb, 2009: Interpreting for the record: A case study of asylum review hearings. Sandra Hale, Uldis Ozolins, Ludmila Stern (ur.): *The critical link 5: Quality in interpreting – a shared responsibility. International Conference on Interpreting in Legal, Health and Social Service Settings*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 119–134.
- PÖLLABAUER, Sonja, 2004: Interpreting in asylum hearings. *Interpreting* 6/2. 143–180.
- PÖLLABAUER, Sonja, 2005: *I don't understand your English, Miss*. Tübingen: Gunter Narr.
- PRUNČ, Erich, 2011: Differenzierungs- und Leistungsparameter im Konferenz- und Kommundolmetschen. Claudia Kainz, Erich Prunč, Rafael Schögl (ur.): *Modelling the field of community interpreting: Questions of methodology in research and training*. Dunaj, Berlin: LIT. 21–44.
- PRUNČ, Erich, 2012: Rights, realities and responsibilities in community interpreting. *The Interpreters' Newsletter* 17. 1–12.
- ROBERTS, Roda P., 1997: Community interpreting today and tomorrow. Silvana E. Carr, Roda Roberts, Aideen Dufour, Dini Stein (ur.): *The Critical Link: Interpreters in the community*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 7–26.
- WADENSJÖ, Cecilia, 1998: *Interpreting as interaction*. London, New York: Longman.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2008: *Govorni korpusi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

VERTIKALNA STRATIFIKACIJA JEZIKA I DRUŠTVA

Jagoda Granić

Filozofski fakultet, Split

UDK 81'276

Jezik je resnično ogledalo družbe, ker se spreminja in restrukturira glede na intenzivnost in hitrost sprememb v družbi kot celoti ali v posameznih družbenih skupinah. V množici jezikovne raznolikosti so štirje parametri variacij: diatopični, diahronični, diafazični in diastratični. Družbena stratifikacija implicira vertikalno stratifikacijo jezika: skupina višjega družbenega statusa uporablja visoko rangiran vertikalni stratum tudi v nezaznamovanih komunikacijskih procesih. Hierarhija sociolektov (diastratičnih varietet) in njim pridruženih družbenih skupin razdvaja prestižne od marginaliziranih in stigmatiziranih, ustvarja vrednostne konflikte. Družbena razslojenost se tako preslikava v jeziku, od tod tudi razslojenost jezika in razslojenost identiteta.

vertikalna stratifikacija, sociolekti, družbene skupine, status, identiteta

Language is truly a mirror of society, since it changes and restructures according to the intensity and rapidity of changes in society as a whole or in social groups. In the set of language diversity there are four parameters of variation: diatopic, diachronic, diaphasic, and diastratic. Stratification of society implies vertical stratification of language: a group with a higher social status uses a high-valued vertical stratum even in unmarked processes of communication. The hierarchy of sociolects (diastratic varieties) and of their associated social groups separates the prestigious from the marginalised and stigmatised, creating conflicts of values. The multi-layered nature of society is thus projected into language, yielding layers in language and layers in identity.

vertical stratification, sociolects, social groups, status, identity

1 Jezik u društvu i društvo u jeziku

Odnos jezika i društva po mnogočemu je kompleksan i dinamičan. Hjemslevovski promatran, njihov odnos interdependencije (jedno uvjetuje drugo u oba smjera) u nekom drugom kontekstu, analogno relaciji ekvivalencije, implicirao bi identitetsku funkciju: *jezik = društvo*. No, ovakva bi tvrdnja bila prilično nategnuta jer jezik i društvo ipak nisu izomorfne kategorije. Osim toga, ima promjena u društvu koje se ne odražavaju u jeziku, i obrnuto, za neke promjene u jeziku teško je ili čak i nemoguće naći uzroke u društvu. Očito je, dakle, da bi se u bilo kojoj sociolingvističkoj analizi trebali izbjegavati stereotipi o relacijama socijalne strukture društva i strukture jezika.

»Život jezika«, odnosno njegovih različiti stratum, ovisi o mjerama i sankcijama jezične zajednice i njezine politike, eksplicitne ili prešutne. Utjecaj na jezičnu politiku očekivano je proporcionalan sa stupnjem u socijalnoj hijerarhiji jednako kao što je s njim proporcionalno ovladavanje najfunkcionalnijim idiomom u javnoj komunikaciji (Škiljan 1988: 18).

Kad je riječ o zajednici, dakako da ona živi i djeluje na nekom širem ili užem prostoru. No pridruženi joj jezik ne funkcionira različito samo u skupu horizontalne raznolikosti nego i u vertikalnoj stratifikaciji, u svakom pojedinom društvenom sloju.

Što se tiče samog raslojavanja jezika, razlikuju se četiri tipa: teritorijalno (dijalekti), funkcionalno (stilovi), socijalno (sociolekti) i

individualno (idiolekti) raslojavanje. U skupu jezične raznolikosti četiri su parametra varijacija: dijatopijski, dijafazijski, dijastratički i dijakronijski (Mićanović 2008). Dijatopijska varijacija odnosi se na različitost u prostoru. Dijafazijska varijacija označava varijetete koji se razlikuju po svojoj ekspresivnosti, što znači da je važan komunikacijski kontekst, okolnosti koje impliciraju i određeni stil. Dijastratička pak varijacija obuhvaća društvene i kulturne različitosti koje stvaraju različite jezične slojeve i jezične razine, dok dijakronijska varijacija pretpostavlja promjene u vremenu. Činjenica je da te varijacije nerijetko interferiraju. Tako se i u vertikalnoj stratifikaciji jezika prepoznaju i dijatopijske i dijafazijske varijacije, a ne samo dijastratičke. Budući da nam je namjera upravo propitati odnos između dviju vertikalnih stratifikacija, zadržat ćemo se samo na onim promjenama koje su posljedica međusobnih utjecaja jezika i društva.

2 Slojevitost društva i slojevitost identiteta

Iako je socijalna stratifikacija vertikalna *sui generis*, činjenica je da se svako društvo (kao skup manjih zajednica determiniranih različitim parametrima) nalazi na nekom geografskom prostoru koji ga umnogome determinira. Osim toga neke društvene grupe koje, primjerice, žive u istoj urbanoj sredini razlikuju se upravo po tome u kojoj gradskoj četvrti žive, jesu li na gradskoj periferiji, u predgrađu (primjerice u *faveli* ili *slumu*) ili nisu. Dakle, važno je u kojem su od koncentričnih krugova oko gradske jezgre (centra). I u ovom slučaju postoji nekakva horizontalna raznolikost na mikroplanu (neovisno o tome je li riječ o manjem gradu ili megapolisu) koja se podudara s vertikalnom stratifikacijom: primjerice, na gradskoj periferiji, u siromašnim četvrtima, žive grupe na društvenoj margini, nisko ili najniže pozicionirane na društvenoj ljestvici. Gradski je idiom višeslojan, a produkt njegove vertikalne stratifikacije različiti su sociolekti – od *argota* do funkcionalnih stilova (Granić 1999).

U svakom društvu, a ne samo u visoko stratificiranom kastinskom, postoji hijerarhija društvenih grupa, neovisno o njihovim parametrima: rodu/spolu, podrijetlu, obrazovanju, političkoj moći, bogatstvu, ideologiji ili religiji itd. Naime, u svakom su društvu barem dvije grupe (moćna, privilegirana i slaba, marginalizirana), ako ne i više njih, jer nijedno društvo nije homogeno. Pojedinci se grupiraju s obzirom na svoja pertinentna obilježja po kojima se upravo razlikuju od drugih, i to tako da istovremeno pripadaju različitim grupama.

Slojevitost društva preslikava se i u jeziku, pa odatle i slojevitost jezika i slojevitost identiteta. Budući da je svaki društveni sloj obilježen, prepoznatljiv, očito je da ima i svoj identitet po kojem je upravo to što jest i što ga čini drugačijim od drugog društvenog sloja. Oko pojma *identitet* istodobno koegzistiraju dva procesa suprotnih smjerova: jedan je inkluzivni, a drugi ekskluzivni, no oba zapravo stvaraju dva identiteta: MI i ONI/DRUGI. Po svojstvima se sami prepoznajemo, identificiramo ili nas po njima prepoznaju Drugi. Ranko Bugarski za prvi kaže da je »postignuti ili nastanjeni« identitet, a za drugi da je »pripisani ili pridati« identitet.

Pri tome je identitet neizostavno složen od niza komponenti, jer se socijalni prostor konstituiše ukrštanjem i preklapanjem različito zasnovanih društvenih grupa, koje sačinjavaju isto tako višestruko okarakterisani pojedinci, pa je otuda tu zapravo reč o skupovima parcijalnih identiteta čiji zbir obrazuje apstraktniju celinu koju možemo uslovno nazvati ukupnim identitetom date ljudske grupe ili jedinke.

(Bugarski 2010: 13)

Budući da je identitet, osim što je dinamičan, pluralan, očito je da se u njegovoj dekonstrukciji mogu odijeliti sve njegove komponente. Svaki identitet ima više razina, više slojeva: teritorijalni (lokalni, regionalni, europski, globalni), etnički, nacionalni, kulturni, religijski, generacijski, rodni, politički, profesionalni i dr. Njima treba dodati

i druge društvene parametre: stupanj obrazovanja, status, primanja, imovinsko stanje itd.

Izavršivši metaforu »ljuštenja« slojeva identiteta, Tonko Maroević slaže »ljuske identiteta« jednu po jednu, svaku vrijednu na svoj način, ali i onu posebno vrijednu koja bi iz nekog razloga mogla biti uskraćena ili nijekana i koje se baš zato nitko ne želi odreći jer smatra da bi upravo zbog nje izgubio svoj ukupni identitet, individualni i kolektivni.

Jezični identitet ili »jezik u identitetu« (Bugarski 2010) označava jezičnu komponentu individualnog ili kolektivnog identiteta kojom pojedinac bira jezične jedinice te će njima u određenom komunikacijskom kontekstu iskazati svoju pripadnost određenoj društvenoj grupi. Naime, »projiciranje identiteta ipak najjasnije dolazi do izražaja u diskursu, u komunikacijskoj interakciji, kad pojedinac iz svojega jezičnog repertoara, komunikacijskom kompetencijom, odabire izraze kojima će izvoditi svoj vlastiti identitet« (Kalogjera 2007: 261). Izbor je intencionalan i ne nužno uvijek jednak, jer upravo njime taj isti pojedinac iskazuje svoje višestruke identitete pripadajući istovremeno različitim društvenim grupama. U diskursu je ponekad i najmanja jezična jedinica dovoljna za demonstraciju pripadnosti nekoj zajednici. Nekad je to izbor pisma, dijalekta, žargona ili nekog drugog idioma. U svakom slučaju, jezičnim se identitetom može iskazati lokalni, regionalni, etnički, nacionalni ili neki drugi identitet. U mreži identiteta on je samo jedan među mnogima, *primus inter pares*. Dakako, koji će se jezični identitet u pojedinom komunikacijskom kontekstu iskazati, i kojeg stupnja, ovisi o pojedincu ili zajednici. Ako je u pitanju onaj jačeg stupnja, nerijetko je to upravo primarna informacija u komunikaciji – dakle jakobsonovska ekspresivna funkcija ispred je poetske funkcije fokusirane na samu poruku. Identitetska funkcija jezika veoma je jaka pa je mnogi smatraju najvažnijom funkcijom jezika (Granić 2007: 198).

1 Osnova konstrukcije identiteta primarno je društvena.

Kao što u svakom društvu postoje viši i niži društveni slojevi, tako i slojevitost identiteta pretpostavlja hijerarhiju »ljuski« koju, dakako, utvrđuje svaka zajednica, svaka društvena grupa (ili pojedinac) za sebe. Koja će od njih biti »vanjska«, najuočljivija i najotpornija, ovisi o tvorcima identiteta, ali i o kontekstu. Ni vrijednosni kriteriji nisu univerzalni niti mogu biti, jer su i zajednice različite ili, bolje rečeno, takve su upravo zbog različitih vrijednosnih kriterija. Dakako, budući da je identitet fluidan, lako se mijenja i poprima neke druge oblike, onda ni njegova slojevitost nije zauvijek ista. Neke »ljuske« u tom »ljuštenju« slojeva hotimice ili same otpadnu, a time i postojeći identiteti, ali zato nastaju novi. Paradoks nestanka postojećeg i stvaranja novog u podlozi je (re)konstrukcije svakog identiteta,¹ pa i jezičnog, tim više jer je i jezik dinamična kategorija.

3 Vertikalna stratifikacija jezika

Vertikalna stratifikacija jezika, tj. dijastratička varijacija, blisko je povezana s horizontalnom raznolikošću, a među njima ima i podudarnosti. No budući da je upravo ona u fokusu našeg promatranja, ograničit ćemo se na sociološke kriterije, a geografske ćemo ovdje zanemariti. Pritom treba povesti računa o relevantnim kriterijima. Izvjesno je da stratifikacija društva, koja je sama po sebi vertikalna, implicira i vertikalnu stratifikaciju jezika, što je davno pokazao William Labov (1966) na primjeru socijalne stratifikacije govora New Yorka, prema kojoj se prestižni oblici šire na račun stigmatiziranih oblika.

Za precizno određenje vertikalne stratifikacije važno je odrediti koji se sociolekti sa svojom funkcionalnom matricom mogu naći na hijerarhijskoj ljestvici. Deskripcija sociolekata u bilo kojem društvu u domeni je jezične politike, ali i njihova selekcija. Nisu, naime, svi sociolekti društveno relevantni jer nisu jednako funkcionalni, razlikuju se u komunikacijskom dosegu koji je i inače važan kriterij »preživljavanja« bilo kojeg idioma.

No tu je nastao problem jer se, za razliku od deskripcije sociolekata i određivanja njihova komunikacijskog konteksta, sociolingvistika mučila s određivanjem čvrstih kriterija komunikacijskog dosega za njihovu valorizaciju, pa su spoznaje o tome nerijetko bile neznanstvene, intuitivne i nelingvističke. I stavovi prema jezicima često počivaju na iracionalnim kriterijima, oni su zapravo mentalni konstrukti koji obuhvaćaju tri komponente: kognitivnu (uvjerenja i stereotipi), afektivnu (evaluacije) i bihevioralnu (Garrett 2007: 116).

Naime, društvena svijest o jeziku počiva na individualnoj svijesti govornika koji je istovremeno član više društvenih grupa. One su u stalnoj interakciji a rezultat je (novo)formirana društvena svijest. Budući da je jezik govornicima, kako kaže Radoslav Katičić (1986), uvijek i nosilac nekih vrijednosti i da se prema njemu opredjeljuju, on im je simbol pripadnosti. Nije zadatak lingvistike i sociolingvistike donošenje vrijednosnih sudova i pristrano opredjeljivanje, ali jest proučavanje tih sudova i stavova. Rezultati recentnih sociolingvističkih istraživanja pokazuju da čak i subjektivni stavovi o jeziku, o svakom njegovu stratumu, mogu i trebaju biti objekt znanstvenog proučavanja pa se u tom smislu napravio korak naprijed. Naime, upravo na temelju tih novih spoznaja i jest moguće odrediti hijerarhijsku ljestvicu sociolekata, ali za svako društvo posebnu, prema njegovim kriterijima.

Na toj se ljestvici na najvišem mjestu očekuje standardni jezik kao funkcionalno polivalentan idiom najvećeg komunikacijskog dosega. Grupa višeg ili najvišeg društvenog statusa koristi visoko rangiran vertikalni stratum čak i u neobilježenim komunikacijskim procesima. Premda je standard »više prilagođen komunikacijskim potrebama klase ili društvene grupe koja je na vlasti, to ne znači da se standard nužno te-

melji na jezičnoj osnovi razgovornog idioma upravo te klase ili grupe.« (Škiljan 1988: 18)

Na stepenici niže je supstandard kao idiom koji teži standardu, ali se s njim ne podudara u svim elementima i na svim jezičnim razinama. Zatim slijedi *slang* te još niže rangirani *argot*.² No kad je riječ o žargonu, pojavljuje se terminološki problem (Bugarski 2006) jer se žargon definira i kao jezik ulice, ali i kao profesionalni idiom (jezik struke) koji je zapravo funkcionalni stil standardnog jezika te stoga visoko pozicioniran na ljestvici jer se koristi u određenom komunikacijskom kontekstu. Žargon je primarno vezan za društvenu grupu, najčešće mlađu populaciju, vrlo je dinamičan, brzo se mijenja. Leksički je produktivan, gramatički fleksibilan, veoma ekspresivan i naglašeno metaforičan. U posljednje vrijeme s pravom postaje predmet sociolingvističkih istraživanja, iako je bio opterećen stereotipima kao manje vrijedan sociolekt koji ne zaslužuje znanstveni pristup.

Slang bi bio žargon s društvene margine pa onda zato i još nižeg ranga. Oni koji ga upotrebljavaju riskiraju, kaže Julie Coleman (2012), da ih se identificira kao neobrazovane, nekulturne. Ukratko, takvi su govornici stigmatizirani. No Coleman upozorava i na ambivalentne stavove prema *slangu*: za jedne je kreativan i poetičan, za druge vulgaran, ružan i trivijalan. Njegov se status u međuvremenu promijenio jer su se promijenile i društvene okolnosti (utjecaj medija, interneta, industrije zabave) pa postaje poželjan, a time i povećava svoj komunikacijski doseg.

Argot je pak na samom dnu vrijednosne ljestvice kao tajni jezik kriminalnog miljea, stoga najmanje poznat, s najizraženijim semantičkim pomacima koji hotimično stvaraju šum u komunikaciji s *outsiderima*. Mijenja se onda kad i njima iz nekog razloga postane transparentan.

Svi ovi vertikalni stratumi u neposrednom su kontaktu, više ili manje utječu jedni na

² U klasifikaciji ovih sociolekata vlada velika terminološka zbrka pa jedni ne prave razliku među njima, drugi pak izjednačavaju *slang* i *argot*.

druge (ovisno o izvanjezičnim razlozima), a rezultat je *code-mixing*.

4 Hijerarhija sociolekata i društvenih grupa: konflikti vrijednosti

Raslojenost društva očituje se u antagonizmima između raznih društvenih grupa. Nekad su te netrpeljivosti eksplicitne, nekad su prikrivene, ali one definitivno postoje i mogu biti razlog nestajanja pojedinih grupa. Dinamika njihova nastajanja i nestajanja, dakako, korespondira i s događanjima u široj zajednici i izvan nje, u regiji i svijetu. Grupe imaju svoje mjesto u društvu bilo da su se same za to izborile ili su im to mjesto osigurali drugi. Svaka od njih ima viši ili niži društveni status, pa odatle i hijerarhija društvenih grupa. One na visokim pozicijama uživaju društveni ugled, otvaraju im se kanali javne komunikacije. Najmoćnije društvene grupe nemaju samo pristup nego i vlast nad tim kanalima (Škiljan 2000) te njihovim posredstvom utječu na kreiranje i provođenje ukupne politike, pa i one jezične. U javnoj komunikaciji koriste standard³ ili supstandard, a biti član takve zajednice znak je prestiža.

Na suprotnoj strani, oni nepoželjni guraju se na društvenu marginu, nemaju nikakva utjecaja u društvu, rijetko su ili nikako prisutni u javnosti (osim možda u negativnom kontekstu). Takvi se, stigmatizirani, sami počinju zatvarati u svoje mikrosvjetove, ne dopuštajući ulaz bilo kojem *outsideru*. U tome im pomažu specifični idiomi – žargon (kao jezik ulice) i *argot* – koji postaju njihov identifikacijski znak.

Privilegirani i stigmatizirani, oni koji imaju i oni koji nemaju nikakvu moć u društvu, predstavljaju dvije granične kategorije, no u hijerarhiji društvenih grupa između tih krajnjih točaka u međusloju su još neke druge društvene grupe obilježene svojim sociolek-

tima.⁴ To su, primjerice, različiti profesionalni žargoni koje koriste profesionalne društvene grupe, od kojih su neke i društveno utjecajne pa svoj utjecaj upravo posreduju svojim idiomom. Ono što obilježava njihov sociolekt vremenom postaje svojina i drugih, bilo da je riječ o neologizmima, posuđenicama ili sintaktičkim kategorijama.

U klasnim društvima u kojima je visoko obrazovanje privilegij bogatih i moćnih, a koji omogućuje stjecanje i jezične i komunikacijske i pragmatičke kompetencije, prepoznajemo poznatu Bernsteinovu dihotomiju, tj. »razrađeni« (*elaborated code*) i »ograničeni kod« (*restricted code*). U tom slučaju postoji podudarnost u hijerarhiji društvene grupe i pridruženog joj sociolekta. Basil Bernstein (1971) zastupa tezu da govornik, određen svojim jezikom, teško mijenja svoj socijalni položaj, premda je »ograničeni kod« pridružio, uz »razrađeni«, i srednjem društvenom sloju koji će se njime služiti u komunikaciji s nižim slojem (*working class*), pa su prema tome govornici srednje klase diglosijska zajednica. No isto to, smatra Bernstein, ne vrijedi i za radničku klasu koja posjeduje samo »ograničeni kod«. Međutim, danas je stupanj obrazovanja postao presudan faktor jer su zahvaljujući obrazovanju na prestižnim sveučilištima i pripadnici britanskog nižeg društvenog sloja naučili prestižni standard, tzv. *RP English*.

Praksa pokazuje i da svi oni koji prema sociološkim kriterijima ne pripadaju višem društvenom sloju, a u međuvremenu su napredovali u socijalnoj hijerarhiji i stekli ugled u društvu, imaju za cilj steći kompetenciju u sociolektu najvišeg ranga (najčešće je to standardni jezik) i time u potpunosti dokazati svoje novo »članstvo«. Dojučerašnji *outsideri* tako postaju *insideri*.

U društvima u kojima kompetencija u standardu nije nužna da bi se njegovim članovi

³ Ulogu standarda kao službenog jezika (u svim državnim institucijama, u školama, medijima) ne može preuzeti nijedan drugi idiom nižeg ranga u hijerarhiji sociolekata (Granić 1999: 273).

⁴ Ima sociolekata koje više determiniraju društvene situacije u kojima se koriste, a manje pripadajuće im društvene grupe.

mogli smatrati pripadnicima višeg društvenog sloja (elite), postoji neki drugi sociolekt koji uživa prestiž, koji je visoko na ljestvici sociolekata. To je najčešće razgovorni, kolo-kvijalni idiom obrazovanijeg sloja, supstandard koji se često koristi u prostoru javne komunikacije u kojem ima i drugih nestandardnih idioma. »Neki su od njih 'slobodniji', neki 'restriktivniji', neki vode slobodi, a neki u ne-slobodu jer su nametnuti.« (Granić 2011: 162)

Očito je da hijerarhija sociolekata (dijastričkih varijeteta) i njima pridruženih društvenih grupa razdvaja prestižne sociolekte od marginaliziranih i stigmatiziranih, stvara konflikte vrijednosti. No ona, kao ni bilo koja druga hijerarhija, nije nepromjenjiva. Mijenjaju se društvene okolnosti na mikroplanu i na makroplanu, mijenjaju se i sociološki kriteriji, a to onda znači da i sociolekti i društvene grupe mijenjaju svoje mjesto na ljestvici. No ako za to i postoje opravdani razlozi, činjenica je da sve promjene ponajprije ovise o volji moćnih koji u svojim rukama imaju društvenu kontrolu i kontrolu javne komunikacije. Oni produbljuju konflikte ili ih minimiziraju, ovisno o vlastitim interesima.

5 Jezik kao atribut društvene moći i nemoći

Jezik je odavno premašio svoju primarnu komunikacijsku i ojačao simboličku funkciju do te mjere da je u nekim slučajevima postao »instrument diskriminacije određenih društvenih grupa.« (Bugarski 1986: 34) Ideološka manipulacija jezikom i jezična mistifikacija samo dodatno pojačavaju njegovu moć, odnosno moć društvene grupe čije je on sredstvo komunikacije. Dakako, jezik može biti i indikator društvene nemoći jer zauzima najniže mjesto na hijerarhijskoj ljestvici sociolekata. Jezična nejednakost i društvena neravnopravnost tako se međusobno isprepliću bivajući u jednoj sinkroniji uzrok, a u drugoj posljedica. Da bi se te razlike smanjile, ali ne nasilnim ujednačavanjem, bilo bi

dovoljno da se svim članovima društva, neovisno o tome kojim društvenim grupama pripadaju, omogućí stjecanje kompetencije u onom sociolektu koji im osigurava pristup svim kanalima javne komunikacije. Pristup naravno ne znači i vlast nad tim kanalima pa je potpuna jednakost *a priori* isključena. Ali daje nadu marginaliziranima da mogu promijeniti svoj društveni i jezični status, a i to je neki znak slobode i demokracije. O tome koliko je stroga i oštra stratifikacija jezika, ovisi i stupanj socijalne mobilnosti (Labov 2003). Velika socijalna mobilnost upućuje na egalitarno društvo (Coulmas 2005), dakako ne u doslovnom smislu riječi, ali to jest društvo pozitivno konotirane liberalne jezične politike.

Literatura

- BERNSTEIN, Basil, 1971: *Class, Codes and Control: Theoretical Studies Towards a Sociology of Language*. London: Routledge–Kegan Paul.
- BUGARSKI, Ranko, 1986: *Jezik u društvu*. Beograd: Prosveta.
- BUGARSKI, Ranko, 2006: *Žargon: lingvistička studija*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- BUGARSKI, Ranko, 2010: *Jezik i identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- COLEMAN, Julie, 2012: *The Life of Slang*. Oxford: Oxford University Press.
- COULMAS, Florian, 2005: *Sociolinguistics: The Study of Speaker's Choice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GARRETT, Peter, 2007: Language Attitudes. Carmen Llamas, Louise Mullany, Peter Stockwell (ur.): *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. London, New York: Routledge. 116–121.
- GRANIĆ, Jagoda, 1999: Gradski idiomi i eksplicitna norma – dvosmjerni proces. Lada Badurina, Nada Ivanetić, Boris Pritchard, Diana Stolac (ur.): *Teorija i mogućnosti primjene pragmatolingvistike*. Zagreb, Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 271–277.
- GRANIĆ, Jagoda, 2007: Identitet na granici. Jagoda Granić (ur.): *Jezik i identiteti*. Zagreb, Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 195–267.

- GRANIĆ, Jagoda, 2011: Sloboda jezika ili sloboda jezikom? Vera Vasić (ur.): *Jezik u upotrebi = Language in Use*. Beograd: Društvo za primijenjenu lingvistiku Srbije, Filološki fakultet, Novi Sad: Filozofski fakultet. 155–165.
- KALOGJERA, Damir, 2007: Slojevitost iskazivanja identiteta. Jagoda Granić (ur.): *Jezik i identiteti*. Zagreb, Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 259–267.
- KATIČIĆ, Radoslav, 1986: *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.
- LABOV, William, 1966: *The Social Stratification of English in New York*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- LABOV, William, 2003: Some Sociolinguistic Principles. Christina Bratt Paulston, G. Richard Tucker (ur.): *Sociolinguistics: The Essential Readings*. Malden, MA, Oxford, Melbourne, Berlin: Blackwell Publishing. 234–250.
- MICĀNOVIĆ, Krešimir, 2008: *Hrvatski s naglaškom: standard i jezični varijeteti*. Zagreb: Disput.
- ŠKILJAN, Dubravko, 1988: *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.
- ŠKILJAN, Dubravko, 2000: *Javni jezik*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

SLOVENŠČINA MED SLOVANSKIMI JEZIKI – MIKLOŠIČEVA OBRAVNAVA NAMENILNIKA

Robert Grošelj

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'367.625.42:811.16:929Miklošič F.

V članku je analiziran prispevek Frana Miklošiča k obravnavi namenilnika, ene od oblikoslovnih posebnosti sodobne slovenščine (in dolnje lužiške srbsčine) med slovanskimi jeziki, v primerjalnem slovanskem jezikoslovju. Miklošičeva obravnava namenilnika je primerjalno razčlenjena glede na poznejše obravnave, kar omogoča njeno umestitev v primerjalni slavistiki.

slovanski jeziki, slovenščina, namenilnik, oblikoslovje, skladnja

The article discusses Fran Miklošič's contribution in comparative Slavic linguistics to the analysis of the supine, one of the morphological peculiarities among Slavic languages of modern Slovene (and Lower Sorbian). Miklošič's analysis of the supine is compared to subsequent descriptions, enabling a determination of its value in comparative Slavistics.

Slavic languages, Slovene, supine, morphology, syntax

1

Fran Miklošič velja za utemeljitelja znanstvenega primerjalnega slovanskega jezikoslovja in enega največjih slovanskih jezikoslovcev, o čemer priča tudi dejstvo, da marsikatero njegovo delo – pogosto se omenjata primerjalnoslovanska besedotvorje in skladnja – velja še danes za aktualno (o tem so pisali Jakopin, Garde, A. Vidovič Muha, Damjanović idr.).

V članku, posvečenem aktualnosti Miklošičeve jezikoslovne misli, ocenjujem prispevek Miklošiča k obravnavi namenilnika, ene od oblikoslovnih posebnosti sodobne slovenščine (in dolnje lužiške srbsčine) med slovanskimi jeziki, v primerjalnoslovanskem jezikoslovnem kontekstu. V prvem delu analiziram Miklošičevo obravnavo namenilnika, z izpostavitvijo stanja v slovenščini. Sledi problemska razčlemba prikazov v izboru poznejših primerjalnoslovanskih del. Zadnji dve poglavji sta posvečeni primerjalni razčlenitvi obravnav namenilnika in umestitvi Miklošičeve obravnave v primerjalni slavistiki.

2 Miklošičeva obravnava namenilnika

2.1

Miklošič meni, da sodi obravnava nedol. in namen. v besedotvorje, v oblikoslovje pa ju vključi, ker nedvomno sodita k glag. oblikam (Miklošič 1856: 84). Stcsl. namen. (npr. *bytv*) pojmuje kot tož. ed.; zaznamuje ga obrazilo *-tv*, ki odraža izhodiščno *-tu* (prim. stind. *-tu*). Namen. sorodne so oblike /srb/csl. nedol. na *-tu* tipa *bytu* (prim. *da ne mnetь novo čьto bytu*; izhodiščno rod., daj. ali mest. ed.; Miklošič 1856: 93–94). Zgledi stcsl. namen. so navedeni v obravnavi glagolov po nedol. vrstah (spremenjena glede na delitev Dobrovskega; Vondrák 1928: 110): (a) I. *plestv*, *nestv*, *gretv*, *pešt*, *petv*, *bitv*, *mrstv*; II. *dvignotv*; III. *želětv*, *gorětv*; IV. *xvalitv*; V. *dělatv*, *pisatv*, *bratv*, *dějatv*; VI. *kupovatv*; (b) I. *vědětv*; II. *datv*; III. *jastv*; IV. *bytv* (Miklošič 1856: 108–166). V skladnji Miklošič namen. obravnava kot nedol. z deloma posebno funkcijo, saj označuje cilj/namen ob glagolih premikanja (oblikovno, pomensko ustreza lat.). Za stcsl. navaja zglede

z nedovršnimi (ND) in dovršnimi (D) glagoli (*idq rybь lovity* assem., *pridq obrězaty otročete* assem.) in neobičajne /vzh/csl. namen. ob glagolih, ki ne označujejo premikanja (npr. *prostre ruku svoju rastočity* vost., *hoščq iskusity* ostrom.). V stcsl. naj bi se namesto namen. pojavljal že nedol. (npr. *ognjê prědb /sic! vьvrěšti na zemlju* zogr., *posyla mę pokryti tę* sup.), pri čemer namenilniško izhodišče pogosto izdajajo predmeti v delnem rod. (glej zogr.; prim. Miklošič 1868: 489–490). Med slov. jeziki namen. ohranjajo stcsl., sln., strus., stčeš. in dluž. (Miklošič 1868: 874–875).¹

2.2

V sln. ima namen. pripono *-t* (npr. *dělat*) in naslednje oblike po nedol. vrstah: (a) I. *plest, nest, grebst, peč, pet, bit, mret*; II. *dignot*; III. *štět, gorêt*; IV. *hvalit*; V. *dělat, pisat, brat, sęjat*; VI. *kupovat*; (b) I. *vedet*; II. *dar*; III. *jěst*; IV. *ldobit!* (Miklošič 1856: 199, 204–217). Na vzh. delu sln. jezikovnega prostora naj bi bil jasno ločen od nedol.; tu ga poznajo le ND glagoli, ima pa večinoma (kot stcsl.) ob sebi predmet v delnem rod. (in ne tož.). Zgledi: ND *v coklah se ne gre zajcev lovit* preg., *šel je hlapec delat jamo* ljud. (tož.), D *gospodična mu gre dar dat* ljud. (tož.); proti slednjemu je za vzhod naveden ND *mu gre dara davat* ljud. (rod.). Miklošič omenja tudi zglede namen. ob drugih glagolih, kjer se da premikanje predstavljati: *Janezu in Jakopu migneta pomagat, srajco sem dal prát* (ne *prát*), *predivo smo dali prést* (ne *prést*) itn. (Miklošič 1868: 874–875); z zadnjimi zgledi Miklošič opozori tudi na naglasno razliko med namen. in kratkim nedol.

2.3

Za ostale jslov. jezike (bolg., srb.) Miklošič ugotavlja, da so namen. izgubili; prim. srb. zglede *pa sjedoše oba oba piti vino*

pjes.-juk., *podju lijegati* prip. itn. (Miklošič 1856: 229, 255, 1868: 876).

2.4

V zahsl. jezikih namen. ohranja dluž., deloma češ. V sod. češ. se je namen. (na *-t*, npr. *tvorit*) skoraj popolnoma izgubil; ostanke izkazujejo enozložni koreni z nepodaljšanim samoglasnikom: *spat – spáti, spát* itn. (tip *šel spat, srat, scat*, čeprav že *jdi slát* erb. namesto *stlat*). Namen. naj bi se ohranil predvsem do 16. stol. (med zgledi so večinoma ND): *poslal jsem vy žat* šaf.-počátk., *chodila tkat plátna* itn. (proti nedol. *jdu měřiti Jeruzaléma* br.; Miklošič 1856: 407, 410, 1868: 874, 876). Namen. je živa kategorija v dluž., kjer ima obrazilo *-t* v nasprotju z nedol. obrazilom *-s* (prim. *pytat – pytaš*). Poznajo ga ND in D glag.: ND *spat l'egach* ljud., *hukníci stupichu pokazovat* matth. (prim. še druge glag., npr. fazni *chopis* 'začeti' – *chopil jo fryjovat* ljud.); D *sejc žešo ven set, zvéžco zelišco do valičkov jo spalit* fabr. (Miklošič 1856: 564–565, 1868: 874, 876). Polj. je namen. izgubila. V zgledih tipa *przydzie sądzić żywych i martwych* wyp. Miklošič (1856: 489) rod. sicer utemeljuje z izhodiščnim namen. na mestu nedol., a zavrne razlago Maľeckega, da bi šlo za namen. zaradi *iudicatum* v lat. predlogi (Miklošič 1868: 876); obenem opozori, da so polj. zgledi tipa *bødø lizat, bødø karat* maľg. posledica češ. besedilnih predlog (prav tam). V gluž. se je namen. izgubil (Miklošič 1856: 532).

2.5

V sod. vzhsl. jezikih (ukr., rus.) se je namen. izgubil (Miklošič 1856: 294, 340). Strus. je namen. poznala, predvsem pri ND glagolih, npr. *poideťe knjažitъ i voloděť nami, priveđe brata knjažitъ* izv.; prim. tudi D *poidoša ubitъ Igorja* chron. Miklošič omenja še namen. ob nepričakovanih glagolih tipa *prosjašče knjažitъ* vost. gramm. V tovrstnih sklad. zvezah se v ukr. pojavlja nedol., npr.

¹ Izven obravnave ostaja natančna indoevropska kontekstualizacija slov. namen. (Miklošič 1856: 93, 1868: 876) in njene dopolnitve (npr. Vaillant 1966: 126–128).

pôjdu s kozakamy pohul'aty pis., vyjšta rusaloňka matery šukaty os. (Miklošič 1868: 875–876).

3 Primerjalnoslovanske obravnave namenilnika po Miklošiču

Miklošičeva obravnava namen. je razčlenjena v odnosu do izbranih primerjalnoslovanskih del, ki pomenijo nadaljevanje in nadgradnjo Miklošičevih oblikoslovnih in skladenjskih dognanj: Vondrák (1924, 1928), Meillet (2000 [1934]), Nahtigal (1952), Vaillant (1966, 1977), Ivšič (1970), Stieber (1973), Bošković (2000) in Moszyński (2006).²

3.1

Izbrana primerjalnoslovanska dela po Miklošiču namen. večinoma opredeljujejo kot izhodiščno (ide.) tož. ed. cilja/namena izglagol. sam. ũ-osnov, pri čemer se ide. **-tum* (prim. lat. *ibō quaeritātum ignem* 'šel bom iskat ogenj') odraža v pslov. **-tь*.³ V pslov. (in stcsl.) se je namen. vključil v glag. sistem in se tvoril iz nedol. osnov z obrazilom *-tь*; uporablja se po glagolih premikanja⁴ (Vondrák 1924: 657; Meillet 2000: 194–195; Nahtigal 1952: 74; Vaillant 1966: 126; Moszyński 2006: 326). Po Vondráku (1928: 417) je bil v stcsl. pogostejši namen. ND kot D glagolov, medtem ko Vaillant (1977: 172)

meni, da stanje v stcsl. ne kaže na prevlado ND glagolov (kot v stčeš., sln. in strus.).⁵

Jezikoslovci opozarjajo na oblikovno sovplovanje namen. in nedol., sicer besedotvorno, pomensko sorodnih oblik. Vpliv namen. na nedol. izpostavita Vondrák (1924: 657) in Vaillant (1966: 127–128), ko razpravljata o prevojnih stopnjah pri ide. izglagolskih sam., iz katerih sta se obliki razvili. Vaillant navaja, da je bilo obrazilo *-ti-* (prim. nedol.) v ide. naglašeno, koren pa je izkazoval reducirano prevojno stopnjo, medtem ko se je obrazilo *-tu-* (prim. namen.) dodajalo naglašenim korenem s polno prevojno stopnjo (stind. *matīh* 'misel' proti *mántuh* 'spoznanje'). Po njegovem mnenju baltoslov. jeziki še razlikujejo med reducirano stopnjo v nedol. in polno v namen., čeprav prihaja tudi do izravnave, npr. nedol. **merti*, *čisti* izkazujeta polno stopnjo (proti *sūmrūtī*, *čistī*).⁶ Vondrák (1928: 146), Meillet (2000: 195), Vaillant (1966: 126) in Stieber (1973: 17) izpostavijo tudi vpliv nedol. na namen.: v razmerju do nedol. na *-šti* (iz **-kt-*) je namen. na *-šti* drugoten, prim. *vū-vrěšti* po nedol. *vū-vrěšti* (**kt* bi se moralo poenostaviti v *t*);⁷ Nahtigal (1952: 104) pojava ne razlaga z analogijo, drugi pa o tem ne pišejo.

V slov. jeziki naj bi bila izhodiščna samostalniškost namen. razvidna iz predmeta v rod. (prim. *i přelomi xlěby* Mr 6.41 proti namen. *idq rybь lovitь* J 21.3, podobno

² Izbor je nepopoln, saj ne vsebuje nekaterih temeljnih primerjalnoslovanskih del (npr. Stangovo, Dybojevo naglasoslovje, Bernštejnovo oblikoglasje). Upoštevana dela vključujejo, v osnovnih črtah, primerjalnoslovansko oblikoslovje in/ali skladnjo namen., obenem pa veljajo za osnovno študijsko in znanstveno primerjalnoslovansko literaturo.

³ Bošković (2000: 200) o namen. govori le v zvezi z razvojem slov. nedol., ko komentira Iljinskega, ki dvojnost nedol. oblik na *-ti* (iz mest. *-tēi*) in *-tь* (iz tož. *-tin*) utemeljuje z dvojnostjo namen. oblik tipa *bytu* (izhodiščno daj.) in *byть* (izhodiščno tož.). Oblike na *-tu* (tipa *bytu*) na kratko omenja tudi Vondrák (1924: 658), sklicujoč se na Miklošičeve zglede; obravnava jih kot nedol. oblike, a se do njih nekoliko ograjuje.

⁴ Za stcsl. evangelije Vaillant (1977: 171–172) navaja *grěde-*, *-lěšti*, *-laziti*, *tešti*, *pristopiti*, *približiti se*, *vūzvratiti se*, *vūstati*, *vesti* ter predvsem *iti* (s predposkimi tvorjenkami) in *posūlati*.

⁵ Namen. po Vaillantu (1977: 171–172) nimajo stanjski glag. na *-ėti* (sed. *-ěje-*), glagola *byti*, *iměti* ter navadno inhoativni nepreh. glag. na *-nōti*.

⁶ Nekateri češ., sln. nedol. in namen. izkazujejo razliko med izvorno oksitoniranimi nedol. in paroksitoniranimi namen., ki se je drugje izgubila (npr. v dluž., lit. je namen. le »varianta« nedol.; Vaillant 1966: 128, 537–538).

⁷ Stieber (1973: 16–17) domneva, da je bil nastanek analoških namen. zgotoven, saj jih izkazujejo vsi slov. jeziki z namen.

o lovitvě rybъ L 5.9; Vondrák 1928: 416; Vaillant 1966: 127; Moszyński 2006: 326–327),⁸ medtem ko je stčeš. predl. raba tipa *ze spatu* dob. 's/od spat' po Vaillant (prav tam) osamljena in neprepičljiva. Rod. določilo je bilo običajno v stcsl., čeprav se pojavlja tudi tož. (prim. *viděti grobŭ*; Vondrák 1928: 416; Vaillant 1966: 127). Že v stcsl. se je namen. začel umikati v korist nedol. – pravilno ga izkazujejo najstarejši spomeniki (prim. *iděaxo vьsi napisatъ sę* L 2.3 As proti *iděaxo vsi kožьdo nap'sati sę* L 2.3 Zogr; Vondrák 1928: 416–417; Meillet 2000: 195; Vaillant 1966: 128; Stieber 1973: 16; Moszyński 2006: 327); po Moszyńskem (prav tam) so bili razlogi za to velika oblikovna podobnost, nekatere prekrivne sklad. zgradbe in omejena raba namen.⁹

Med sod. slov. jeziki namen. ohranjajo sln., dluz. in deloma češ. (Vondrák 1928: 418; Meillet 2000: 195; Nahtigal 1952: 281; Vaillant 1966: 128); Stieber (1973: 16) dodaja še kajk. narečja, po Ivšiću (1970: 361) in Moszyńskem (2006: 327) pa je namen. ohranila le sln.

3.2

Sln. namen. se od nedol. loči po obrazilu *-t*¹⁰ in v delu glag. po naglasu: nedol. *spāti, plēsti, pīti* (prim. tudi kratki nedol.) proti namen. *spāt, plēst, pīt*;¹¹ po Vaillant (1966: 129) in Stiebru (1973: 16) se namen. redno uporablja v knj. jeziku, kjer naj bi ga poznali le ND glag. (npr. *gospodar odide gosta sprejemati*); Vondrák (1928: 417) in Ivšić (1970: 361) slednje navajata za vzh. govore. Sln. namen. naj bi pogosto izpodrival nedol. Narečno se ob namen. na mestu knjižnega tož. ohranja rod.: *gre dara davat* (Vaillant 1966: 129; zadnje še Vondrák: 1928: 417; Ivšić 1970: 361).¹²

3.3

V ostalih jslov. jeziki je namen. izginil, izpodrinal ga je nedol. – v bolg. do 12. stol. (nato se je izgubil še nedol.), v sbh. pa se od konca 14. stol. pojavljajo problematični skrajšani nedol. na *-tъ*, ki jih je težko ločiti od namen. (Vondrák 1928: 417; Stieber 1973: 16).¹³ Po Stiebru (prav tam) namen. na *-t* poznajo tudi kajk. narečja (*idemo mi dva glet*).¹⁴

⁸ Ivšić (1970: 361) navede razlage o izvoru slov. obnamenilniškega rod.: zgradbena obsamostalniška (Delbrück, Meillet) in pomenski – partitivna (Zubatý, Vondrák) ter ciljna (Brugmann).

⁹ Po Vaillant (1966) namen., omejenemu na predmetno rabo po glag. premikanja, konkurira nedol. namena (prim. stcsl. *pride* [...] *krīstīti sę* in *pride* [...] *krīstīti sę* Mt 3.13 za gr. nedol. namena *τοῦ βαπτισθῆναι*). Namen. bi se lahko ohranil, saj je bil vezan na določeno sklad. zgradbo in na nekaj ustaljenih zvez, a obrazilo *-ti* ni bilo tako drugačno od nedol. obrazila *-ti*, ki je težilo k razvoju v *-t'*, *-t*, da obliki ne bi sovpadli. Namen. se na koncu stcsl. ohrani kot csl. arhaizem (Vaillant 1966: 128).

¹⁰ V zvezi z razvojem skupine **kt* prim. namen. *peč, leč* proti nedol. *peči, leči* (Stieber 1973: 17).

¹¹ Nahtigal pri sln. namen. govori predvsem o naglasu: namen. *sēt* naj bi nastal po analogiji s cirkumfleksiranimi *trēst, plēst* (**trēt, *plēt*), zgledi metatonije sln. *spāt, zvonīt, kadīt* proti *žēt, orāt, kupovāt* z enakimi nedol. *spāti, zvonīti, kadīti, žēti, orāti, kupovāti* pa naj bi bili omejeni na primere z naglašanim obrazilom v sed. Poleg tega se namen. *trēst, nēt, spāt, zvonīt* ločijo od kratkih nedol. *trēt, nēt, spāt, zvonīt* (enaka sta v *brāt, kupovāt, sōdīt*; Nahtigal 1952: 145, 281). Vaillant (1966: 537) govori o pretežnem prekrivanju namen. s kratkim nedol. ter o negotovem naglasu. Pri namen. *krīt, čūt, krāt, sēt* (k nedol. *krīti, čūti, krāsti, sēsti*) naj bi prišlo do metatonije akuta, po analogiji še namen. *plēst, trēst* (k nedol. *plēsti, trēsti*). Metatonija naj bi zaznamovala tudi glag. na *-iti* s stalnim končnim naglasom, prim. namen. *kosīt, učīt* (k nedol. *kosīti, učīti*). O razmerjih v sln. z vidika sodobnega naglasoslovja prim. Šekli 2005.

¹² Meillet (2000: 195), Moszyński (2006: 327) omenita le ohranjenost sln. namen.

¹³ Za stanje v bolg. Stieber (1973: 10) navaja, da bi na spremembo prvotnega obrazila *-ti* na *-t(ъ)* lahko vplival izginjajoči namen. ali pa gre za morfologiziran fonetični proces, tj. za izgubo *-i* (po izgubi namen. je lahko postal oblikovno nepotreben).

¹⁴ Med ostalimi jezikoslovcami le Meillet (2000: 195) navaja, da je srb. izgubila namen. že pred prvimi besedili.

3.4

Med zahslov. jeziki je namen. prisoten v dluž., v češ. so le ostanki. V češ. naj bi se namen. (praviloma ND glagolov) izgubil po 16. stol. v korist nedol.; njegove sledi so v zvezah tipa *jdu spat*, kjer ima enozložna osnova namen. kratek korenski samoglasnik (proti nedol. *spáti*), in v star. nepreglašanih *žat*, *ležat* pred trdim *t* (nedol. *žieti*, *ležěti*; Vondrák 1928: 417). Po Vaillantu to načeloma velja za stčeš. (po Stiebru do 14. stol.),¹⁵ ko je razvidna tudi rod. vezava: *přijide Maria vidět hrobu*. Danes je namen. ohranjen v zvezi (*jdu spat*, pred prevlado nedol. oblik na *-t* (namesto *-ti*) pa ga je imel tudi nabožni jezik (npr. *přijde soudit živých a mrtvých*; Vaillant 1966: 129; manj podrobno Stieber 1973: 16). Vondrák (prav tam) opozori še na mehansko tvorbo *ze spatu* (prim. Vaillant 1966: 127).¹⁶ V dluž. se namen. na *-t* (npr. *njast*, *brat*, *palit*) še danes loči od nedol. na *-š* (*njasć*, *braś*, *paliś*; Nahtigal 1952: 281; Stieber 1973: 16)¹⁷ in se ustrezno uporablja (Vondrák 1928: 417; Vaillant 1966: 128). Polj. ni ohranila namen. (Vaillant 1966: 128; Stieber 1973: 16); stpolj. ostaline je težko ločiti od nedol., poleg tega pa je treba upoštevati vpliv češ. predlog (Vondrák 1928: 417). V polab. je namen. izginil, zaradi sovпада obrazil nedol. in namen. (*-t*) ter neustaljene pisave pa je težko določiti čas (Stieber 1973: 16); *ssápat* 'spati' in *sapót-eit* 'iti spat' naj bi kazala le izhodiščni in novi naglas (Vaillant 1966: 128; drugače Vondrák 1928: 146). Ostali zahslov. jeziki namen. ne poznajo; Stieber (1973:

¹⁵ V delu stčeš. glagolov se namen. in nedol. ločita po dolžini korenskih samoglasnikov (*nest*, *pit*, *mřět*, *spat* proti nedol. *něsti*, *píti*, *mřieti*, *spáti*) in pri glagolih na *-ěti*, **-ěti* po refleksih *ě* (*ja*) in *ę* (namen. pred trdim soglasnikom *večěřat*, *žat* proti nedol. *večěřěti*, *žieti* s preglasom). Vaillant ugotavlja, da namen. *spat*, *pít* (k *spáti*, *píti*) kažeta na metatonijo akuta, medtem ko ima *soudit* dolžino po sed. *soudi-* (enako nedol. *souditi*; Vaillant 1966: 129, 537). Stieber (1973: 17) omeni še stčeš. namen. *pec*, *srřic* (skupina **kt*), ki se od nedol. (npr. *pěci*) ločijo po odsotnosti končnega *i* in po kračini v korenu.

¹⁶ Nahtigal (1952: 281) omenja le osamljene sledi češ. namen. (*spat*, *přijde soudit*).

¹⁷ Dluž. namen. *řac*, *móc*, *wlec* (odraz skupine **kt*) so prekrivni z nedol. (Stieber 1973: 17).

¹⁸ Ostali avtorji stanja v zahslov. jeziki ne obravnavajo; le Meillet (2000: 195) omenja ohranjenost namen. v dluž. in posamezne sledi v češ. (ki je namen. sicer izgubila v 16. stol.).

¹⁹ Ostala pregledana dela vzhsl. stanja ne problematizirajo.

²⁰ Vondrák in Vaillant sta analizirala češ. predl. zvezo *ze spatu*, ki bi lahko kazala na izhodiščno samostalniškost namen., a je neprepričljiva.

16–17) za slk. *przide sudyt ziwé i mrtwé* (Molitvenik spiškega kapitlja, 1480) s tož. piše, da je verjetno posledica češ. vpliva (prim. *rz* za češ. fonem *ř*).¹⁸

3.5

V vzhsl. jeziki (rus., vzhsl.) je bil namen. ob glagolih premikanja pogost do 14. stol. (Vondrák 1928: 417; Vaillant 1966: 128); po Vondráku (prav tam) gre večinoma za ND glagole, čeprav so tudi zgledi z D (npr. *idetъ iskatъ kunъ* v. J. 1282, *pridoša ubitъ Igorja Chron.*); prim. že konkurenčne nedol. tipa *idq ugotovati*. Po Stiebru (1973: 16–17) je strus. ohranjala namen. še v 2. pol. 13. stol., npr. *zveri gonitъ* (novgorodska gramota, 1264; brez csl. prvin); rod. *zveri* nastopa v funkciji predmeta ob namen. Strus. naj ne bi poznala namen. glagolov s pslov. osnovami na *-k*, *-g*.¹⁹

4 Razprava

4.1

V zvezi s predzgodovinskim stanjem (*ide.*, *pslov.*) in stcsl. je bila Miklošičeva obravnava namen. dopolnjena z natančnejšo določitvijo nastanka namen. ter oblikovnim sovplivanjem namen. in nedol. (predvsem Vaillant, Vondrák, manj Stieber, Meillet). Vaillant je natančneje določil omejitve rabe namen. v pslov. in stcsl. Nekateri avtorji po Miklošiču bolj izčrpno razpravljajo o naravi obnemenilniškega rod. (prim. Ivšić),²⁰ razlogih za izgubo namen. in uveljavitvi nedol. v istih sklad. zgradbah (Vaillant, Moszyński).

Miklošičevo obravnavo odlikujejo izčrpnost gradiva, ustrežna določitev izvora, tvorbe (čeprav tudi stcsl. namen. *mrъtъ* namesto *u-mrěť*) in funkcije namen. (navaja celo zglede ob glagolih, ki v osnovi ne pomenijo premikanja; ponekod bi lahko šlo za nedol.); pri Miklošiču navedeno izolirano obliko csl. namen./nedol. *bytu* na kratko in z zadržki omenja le Vondrák.²¹ Miklošič je pravilno opredelil ohranjenost namen. v slov. jezikih, kar ne velja za vse poznejše avtorje (Ivšič, Moszyński).

4.2

Največja dopolnitev Miklošičeve obravnave sln. namen. zadeva naglas, in sicer v razmerju do (kratkega) nedol. (Nahtigal, Vaillant); ob tem naj poudarim, da se je Miklošič razlik zavedal (*sem dal prát*, ne *pràt*). Druga Miklošičeva spoznanja ostajajo veljavna – Miklošič opozori na ohranjenost namen., razpravlja o njegovi tvorbi in rabi (ne samo ob glagolih eksplicitnega premikanja), opozori pa tudi na členitev sln. jezikovnega prostora v zvezi z namen. – za vzh. izpostavi namen. pri ND glagolih, ob katerih večinoma stoji delni rod., medtem ko za osrednji prostor navaja tudi namen. pri D glagolih in s tož. predmeti.

4.3

Pri ostalih jslov. jezikih sta Miklošiča dopolnila predvsem Vondrák in Stieber s časovno umestitvijo izgube namen. ter razlogi zanjo (predvsem oblikovni; Stieber); slednji dodaja še ohranjenost namen. v kajk. narečjih. Gradivsko je Miklošič najbolj izčrpen.

4.4

Za češ. Miklošič pravilno določa ohranjenost namen. (praviloma ND glag.) do 16. stol. in njegove ostanke (enozložne glag. osnove s kratkim samoglasnikom); poznejše dopolnitve prinašajo zglede nepreglašenih oblik namen. (proti preglashenim nedol.) v stčeš. in namen.

v predl. zvezi *ze spatu* dob. 's/od spat' (Vondrák; op. 20), upoštevanje naglasnih dejstev (Vaillant), razvidnost rod. vezave v stčeš. in natančnejšo predstavitev sledi namen. v sod. češ. (Vaillant, Stieber). Miklošičeva obravnavna dluž. namen. ostaja veljavna; o »nagradajni« bi lahko govorili le pri Stieberu, ki omeni prekrivanje namen. in nedol. oblik *řac*, *móc*, *wlec* (z odrazi skupine **kt*). V zvezi s polj. je Miklošičeva obravnavna najbolj izčrpana – omeni izgubo namen. in problematizira težavno stpolj. zglede, ki so lahko posledica češ. vpliva. Vsi avtorji ugotavljajo, da so ostali zahslv. jeziki namen. izgubili (Vondrák in Vaillant natančneje predstavita stanje v polab., Stieber pa problematizira domnevni slk. zgled namen.).

4.5

O stanju v vzhslv. jezikih poleg Miklošiča razpravljajo Vondrák, Vaillant in Stieber, ki prihajajo večinoma do enakih ugotovitev (ohranjenost namen. v strus., prevladovanje namen. ND glagolov, kasnejša prevlada nedol.); Stieber dodaja še neobstoj namen. pri strus. glagolih z nedol. osnovo na *-k*, *-g*. Gradivsko najbogatejši je Miklošič, ki obravnava tudi stanje v ukr.

5 Sklep

Miklošičeva obravnavna namenilnika ima nedvomno pomembno mesto v primerjalnem slovanskem jezikoslovju, in to ne samo zgodovinsko filološko, saj se gradivsko in interpretativno kaže kot še vedno relevantna. Miklošič je pravilno opredelil ohranjenost namenilnika po slovanskih jezikih, začrtal njegove izvor, tvorbo, skladijsko rabo in izgubo v posameznih jezikih. Posebej je treba izpostaviti namenilnik v slovenskem jeziku, ki ga je Miklošič opisal stanju ustrezno (tvorba, raba, umestitev v slovanskem prostoru, členjenost slovenskega prostora glede na rabo), česar jezikoslovci za njim niso presegli (izjema je naglas);²² poglobljeni in gradivsko

²¹ Za nedoločniško rabljeno csl. obliko *bytu* (k *byti*) Leskien (1919: 212) pravi, da je lahko rod. ali mest. u-osnove *bhū-tu-* (o njej sta pred tem pisala npr. Schleicher, Potebnja). Prim. še op. 3.

izčrpni so tudi opisi stanja v dolnji lužiški srbščini, poljščini, vzhodnoslovanskih jezikih.

Poznejša dela so Miklošičeva spoznanja »nadgradila« z natančnejšo obravnavo namenilnika glede na izvor (Vaillant; tudi Vondrák, Meillet), naglas (Nahtigal, Vaillant; danes bi bilo treba upoštevati še sodobno naglasoslovje, npr. Stang 1957; Toporišič 1958; Šekli 2005) in nekatere oblikovne lastnosti ter z natančnejšim opisom izgube namenilnika in razlogov zanjo (Stieber, Vaillant). Temu je botroval napredek jezikoslovja v celoti, hkrati pa je Miklošič s sebi lastnim znanstvenim razpravljanjem puščal prostor za dopolnitve – pri njem vsebujejo relevantne podatke o problematiki predvsem zgledi, medtem ko so opisi in sklepi sintetični, razpravljanja o problematiki je relativno malo (prim. Orožen 1991: 151).

Lahko bi sklenili, da je obravnavo namenilnika pri Miklošiču, čeprav začetniku znanstvenega primerjalnega slovanskega jezikoslovja, poglobljena in še vedno aktualna, kar je glede na razvoj jezikoslovja odličen dosežek, ki potrjuje veličino slovenskega jezikoslovca.

Literatura

- BOŠKOVIĆ, Radoslav, 2000: *Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika: fonetika, morfologija, gradnje reči*. Beograd: Trebnik.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan, 1992: Jagičeve ocjene Miklošičevih djela. Jože Toporišič idr. (ur.): *Miklošičev zbornik. Obdobja 13*. Ljubljana: SAZU, Filozofska fakulteta idr. 341–348.
- GARDE, Paul, 1992: Les catégories grammaticales chez Miklošič. Jože Toporišič idr. (ur.): *Miklošičev zbornik. Obdobja 13*. Ljubljana: SAZU, Filozofska fakulteta idr. 201–208.
- IVŠIĆ, Stjepan, 1970: *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- JAKOPIN, Franc, 1990: Miklošičev pomen v zgodovini slavistike. *Jezik in slovstvo* 36/7–8. 181–186.
- LESKIEN, August, 1919: *Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*. Heidelberg: Carl Winter.
- MEILLET, Antoine, 2000 [1934]: *Obščeslavjanski jazyk*. Moskva: Izdatel'skaja gruppa Progress.
- MIKLOŠIČ, Fran, 1856: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. III. Formenlehre*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- MIKLOŠIČ, Fran, 1868: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen IV. Syntax*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- MOSZYŃSKI, Leszek, 2006: *Wstęp do filologii słowiańskiej*. Warszawa: PWN.
- NAHTIGAL, Rajko, 1952: *Slovanski jeziki*. Ljubljana: DZS.
- OROŽEN, Martina, 1991: Fran Miklošič – raziskovalec obredne terminologije. Viktor Vrbnjak (ur.): *Miklošičev zbornik*. Maribor: Kulturni forum Maribor. 137–163.
- ORZECZOWSKA, Hanna, 1978: *O jeziku Dalmatinove Biblije*. Razprave – Dissertationes X. Ljubljana: SAZU.
- POTEBNJA, Aleksandr A., 1974: *Iz zapisok po ruskoj grammatike I–II*. Voronež.
- SCHLEICHER, August, 2009 (1861): *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Cambridge: CUP.
- STANG, Christian, 1957: *Slavonic accentuation*. Oslo: I kommisjon hos H. Aschehoug & co. (W. Nygaard).
- STIEBER, Zdzisław, 1973: *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich II/2. Fleksja werbalna*. Warszawa: PWN.
- ŠEKLI, Matej, 2005: Tonemski naglasni tipi glagola v (knjižni) slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 11/2. 31–61.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1958: Naglas v namenilniku. *Jezik in slovstvo* 4/3. 81–83.
- VAILLANT, André, 1966: *Grammaire comparée des langues slaves III. Le verbe*. Paris: Klincksieck.
- VAILLANT, André, 1977: *Grammaire comparée des langues slaves V. La syntaxe*. Paris: Klincksieck.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1992: Besedotvorna tipologija »novoslovenskega« gradiva pri Miklošiču. Jože Toporišič idr. (ur.): *Miklošičev zbornik. Obdobja 13*. Ljubljana: SAZU, Filozofska fakulteta idr. 173–191.

22 O obravnava namena v slovenskem jezikoslovju glej Orzechowska 1978: 43–46.

VONDRÁK, Václav, 1924: *Vergleichende Slavische Grammatik I. Lautlehre und Stammbildungslehre*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

VONDRÁK, Václav, 1928: *Vergleichende Slavische Grammatik II. Formenlehre und Syntax*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

ZNAČILNOSTI NORMATIVNIH IN INFORMATIVNIH PRAVNIH BESEDIL

Ada Gruntar Jermol

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'276.6:34:81'42

V prvem delu pričujočega prispevka bom predstavila besedilno tipologijo za področje prava, kjer so podana bistvena izhodišča za obravnavo pravnih besedil. V drugem delu so posebej natančno opredeljene značilnosti besedilnih vrst *zakon* in *pravni učbenik*, pri čemer je večji poudarek na *zakonskem besedilu*, saj je ta besedilna vrsta kot izrazito institucionalizirano in zato normirano besedilo lažje opredeljava kot na primer *pravni učbenik*, pri katerem besedilo veliko bolj določa avtorjev stil.

pravni jezik, normativni/informativni besedilni tip, besedilna vrsta, zakon, pravni učbenik

This article examines the case of text typology in law, presenting the essential premises for dealing with legal texts. The second part of the article precisely defines the characteristics of the text types of laws and legal textbooks, in which greater emphasis is placed on the former since it is expressly institutionalised and thus easier to define than the latter, in which the text is determined much more by the author's style.

legal language, normative/informative text type, text genre, law, legal textbook

1 Uvod

Pravna besedila se med seboj razlikujejo. Te razlike so še toliko bolj očitne pri prevajanju, kjer je poleg razumevanja in izbire ustreznih terminoloških ekvivalentov v prevodu treba uporabiti tudi za določeno besedilo oz. besedilno vrsto specifične morfosintaktične strukture in izbrati ustrezen stil. Čeprav se bom v pričujočem članku osredotočila na lingvistične probleme, in sicer na besedilne tipologije v pravnem jeziku ter na izbrane besedilne vrste in njihove značilnosti, pa je namen raziskave predvsem pokazati, zakaj in v kolikšni meri je besedilni tip pomemben pri pravnem prevajanju. Prav tako je pri prevajanju temeljnega pomena tudi poznavanje različnih značilnosti besedilnih vrst.

Kot omenjeno, bom pri lingvistični obravnavi izbrane tematike izhajala deloma tudi iz praktičnih izkušenj pri svojem pedagoškem delu. Pri večletnem poučevanju izbirnih prevajalskih modulov Prevajanje pravnih besedil

na Oddelku za prevajalstvo na 2. stopnji (magistrski študij) namreč opažam, da študentom povzročajo veliko večje težave prevodi normativnih besedil (npr. zakona, pogodbe, sodbe) kot pa informativnih besedil (izsekov iz različnih pravnih učbenikov). Res je glavna razlika med obema tipoma besedil ta, da imajo prva predvsem normativno/regulativno, druga pa izrazito eksplikativno funkcijo in so ravno zaradi te lastnosti laičnemu naslovniku lažje dostopna, čeprav terminološko gledano niso nič manj zahtevna, saj je iskanje ustreznih prevodnih ekvivalentov zaradi razlik med pravnimi redi zapleteno pri veliki večini pravnih besedil. Poleg tega so normativna besedila – zlasti zakonska – zelo abstraktna, kar je sicer temeljna lastnost norme nasploh. Pri normativnih pravnih besedilih lahko zaradi tega ali onega odklona od predpisanega načina izražanja (na prav vseh ravneh jezika) stil zelo hitro zdrsne na raven, ki ne ustreza več danemu tipu besedila. Zato bom v nadaljevanju skušala opredeliti bistvene značilnosti,

ki konstituira ta »normativni stil«. Pri tem je treba poudariti, da je le deloma mogoče izdelati nabor splošno veljavnih kriterijev – torej kriterijev, ki bi veljali za prav vsa normativna besedila, saj se celo splošni normativni akti med seboj nekoliko razlikujejo: ustava je npr. pisana veliko bolj poljudno kot zakon, ki zadeva zelo specifično pravno področje – npr. Zakon za uravnoteženje javnih financ (ZUJF).

V prvem delu prispevka bom predstavila primer besedilne tipologije za področje prava, kjer so podana bistvena izhodišča za obravnavo pravnih besedil (tudi pri prevajanju). V drugem delu bodo posebej natančno opredeljene značilnosti besedilne vrste *zakon* in *pravni učbenik*, pri čemer bo večji poudarek na *zakonskem besedilu*, saj je ta besedilna vrsta kot izrazito institucionalizirano in zato normirano besedilo lažje opredeljiva kot pa npr. *pravni učbenik*, kjer besedilo veliko bolj določa avtorjev stil.

2 Klasifikacija pravnih besedil

S klasifikacijo besedilnih tipov so se ukvarjali številni raziskovalci. V 50. in 60. letih prejšnjega stoletja postane klasifikacija besedil aktualna predvsem zaradi začetkov strojnega prevajanja. Vedno več znanstvenikov (npr. Jumpelt, Koller, Neubert kot predstavnik leipziške šole in mnogi drugi) si prizadeva razbrati besedilno specifične zakonitosti pri tvorjenju besedil ter dognati razmerje med funkcijo in konstituiranjem besedila, in sicer z namenom, da bi iz tega izpeljali prevodne metode. Vendar pa se številne splošne tipologije (npr. klasifikacija Katharine Reiß iz leta 1983) pri obravnavi tako specializiranega področja, kot je pravo, hitro izkažejo kot nezadostne in zato neustrezne. Tako so za potrebe delitve pravnih besedil nastale tipologije, ki upoštevajo posebnosti pravne domene in pravnega jezika. Omembe vredna je zlasti tipologija hrvaške jezikoslovke in prevodoslovke Susan Šarčević (1997: 11). S. Šarčević za področje pravnih besedil predlaga naslednjo tipologijo, ki

temelji na funkciji pravnega besedila v izhodiščnem pravnem redu in jeziku:

- **preskriptivna (normativna)** besedila (zakoni, uredbe, pogodbe, konvencije),
- **hibridna** besedila: primarno deskriptivna, ki pa vključujejo tudi preskriptivne komponente (odločbe sodišč ter pravna besedila za vodenje sodnih in upravnih postopkov), in
- povsem **deskriptivna (informativna)** besedila, ki na pravo vplivajo bolj posredno, avtorji so predvsem pravni teoretiki (pravni učbeniki, znanstveni članki).

3 Nekaj posebnosti normativne besedilne vrste *zakon* in informativne besedilne vrste *pravni učbenik*

Klasifikacija, ki temelji na enem samem kriteriju, je preveč poenostavljena in terja nadaljnjo delitev v podskupine; to je mogoče doseči z upoštevanjem dodatnih kriterijev, kot so kontekstualni (npr. situativni, kot sta vrsta in področje komunikacije) ter strukturni kriterij (tema in način razvoja teme) (glej Brinker 2001: 125–132). Pri opredelitvi posameznih besedilnih vrst pa je treba upoštevati še dodatne značilnosti, in sicer predvsem take, ki se nanašajo na jezikovni stroj besedila – npr. na njegove morfosintaktične, leksikalne, pa tudi stilistične lastnosti. Brinker (2001: 135) definira pojem besedilne vrste kot konvencionalno veljaven vzorec kompleksnega jezikovnega ravnanja, ki ga je mogoče opredeliti kot tipičen skupek kontekstualnih (situativnih), komunikativno-funkcionalnih in strukturnih (slovničnih in tematskih) značilnosti. Zato bom v nadaljevanju skušala opredeliti nekatere poglobitve značilnosti normativne besedilne vrste *zakon* in jo v določenih aspektih primerjati z informativnim besedilom, kot je npr. *pravni učbenik*.

3.1 Funkcionalni stil

Kvaliteta prevoda se med drugim »meri« po točnosti oz. ustreznosti prenesenih informacij originalnega besedila, v pravu pa še zlasti po ustreznosti terminoloških ekvivalentov,

a tudi po izbiri ustreznega stila. Pojem *stil* se pri strokovnih besedilih po svoji naravi bistveno razlikuje od stila literarnih besedil, saj ne predstavlja estetsko-umetniške komponente, temveč se primarno ravna po funkciji besedila (glej Baumann 1992: 47–49) – od tod torej tudi poimenovanje *funkcionalni stil*. Stil je kompleksna celota, skupek elementov, ki med seboj učinkujejo na specifičen način. Stil definirajo tako znotraj- kot tudi zunaj-jezikovni faktorji (npr. področje komunikacije).

Z obravnavo elementov, bistvenih za konstituiranje določenega stila besedilne vrste, bodo v pričujočem prispevku obenem opredeljeni tudi vsi poglobilni elementi, ki določajo neko besedilno vrsto. Pri tem je seveda treba poudariti, da ne bo mogoče zajeti oz. predstaviti vseh prototipičnih elementov besedilne vrste *zakon in pravni učbenik*, saj bi za tako raziskavo morali izhajati iz zelo širokega korpusa različnih zakonskih besedil iz različnih pravnih panog in raziskati večje število pravnih učbenikov, prav tako različnih pravnih panog. Zakonska besedila se med seboj namreč razlikujejo tudi po domeni, ki jo normirajo, pri čemer se te razlike ne kažejo zgolj na terminološki ravni, temveč tudi v specifikih vsebine. Tako je ustava kot najvišji splošni pravni akt najsplošnejša, veliko manj splošna sta npr. kazenski ali obligacijski zakonik, zelo specifični pa so zakoni, ki urejajo zelo ozko področje (npr. ZUJF). Kljub temu pa imajo normativna oz. zakonska besedila tudi številne prototipične značilnosti, ki bodo obravnavane v nadaljevanju.

3.2 Strukturni kriteriji

3.2.1 Razvoj teme

Pojem *razvoj teme* (nem. *thematische Entfaltung*) je pri Brinkerju (2001: 61) definiran kot miselna izpeljava teme. Ustrezen način razvoja teme zagotavlja semantično koherentnost besedila. Če torej izhajamo iz

teoretičnih temeljev Brinkerja (2001: 65 ff.), lahko rečemo, da gre pri pravnem učbeniku za eksplikativni razvoj teme, pri zakonu pa bi o razvoju teme pravzaprav težko govorili. Recepcija zakonskega besedila je (zlasti s strani laikov) zaradi »pomanjkljive« koherentnosti bistveno otežena; zakoni so namreč niz pravnih pravil, ki med seboj – vsaj na videz – vsebinsko niso povezana.

V nadaljevanju bom skušala na dveh konkretnih primerih prikazati, kako je določeno pravilo predstavljeno v informativnem besedilu in kako je kodificirano v normativnem besedilu:

a) normativno besedilo (zakon):

164. člen BGB¹

Učinek izjave volje zastopnika

(2) Če izjava volja ravnati v tujem imenu ni jasno izražena, se odsotnost volje ravnati v lastnem imenu ne upošteva.²

b) informativno besedilo (pravni učbenik):

Zastopnik mora drugo stranko obvestiti, da nastopa v imenu in za račun zastopanege (načelo razkritja). V primeru dvoma govorimo o poslu v lastnem imenu in za lastni račun.³

Razlika med obema primeroma je več kot očitna. Za normativna besedila je značilen brezoseben stil z uporabo nedoločnih zaimkov, trpnika ter nominalnih struktur, kar vodi v koncizen in zgoščen, a tudi težje razumljiv stil. Po drugi strani pa lahko v informativnem besedilu trpnik deloma nadomestimo s tvornikom, poleg tega gre tu za eksplicitno posredovanje informacij, pogosto podprtih s konkretnimi primeri. Razlike med obema tipoma besedil izhajajo predvsem iz njune funkcije; medtem ko normativna besedila izražajo pravila obnašanja in ravnanja, pri čemer je določena storitev ali opustitev zapovedana, prepovedana ali dovoljena, pa skušajo informativna besedila na bolj ali manj ekspliciten način predstaviti določeno pravno tematiko. Tem bolj generalnim dejstvom

¹ BGB = Bürgerliches Gesetzbuch = Civilni zakonik ZRN.

² Prevod 164. člena BGB v slovenščino. Vir originalnega besedila: <http://dejure.org/gesetze/BGB/164.html>.

³ Prevod besedila iz pravnega učbenika Koziola in Welserja (1995: 162).

lahko na podlagi zgoraj navedenih konkretnih besedil dodamo še naslednje ugotovitve: medtem ko razlaga v informativnem besedilu (b) temelji na navedbi udeleženih oseb (*zastopnik, druga stranka*), so v normativnem besedilu (a) navedeni le abstraktni pojmi (*izjava volje, odsotnost volje*), zaradi česar je besedilo veliko manj oprijemljivo in zato toliko bolj abstraktno.

3.2.2 O (ne)razumljivosti in abstraktnosti pravne norme

Kot uvod v diskusijo o problemu abstraktnosti in razumljivosti navajam izsek iz 10. točke odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije (odločba U-I-64/97): »Eno od temeljnih načel pravne države je, da morajo biti zakonske norme jasne, razumljive in nedvoumne. To velja še posebej za predpise, ki neposredno urejajo pravice in pravni položaj širokega kroga občanov.« Čeprav so taki »splošnejši« zakoni vsakemu državljanu načeloma razumljivi na jezikovni ravni (razen če so formulirani zelo abstraktno – glej npr. 164. člen BGB v poglavju 3.2.1), pa mu praviloma niso na doktrinarni oz. konceptualni ravni (npr. laik težko razume, v čem je bistvena razlika med nemškima pojmomoma *Haftung* in *Gewährleistung*), še bolj pa se zaplete na sistemski ravni, ko je treba pravne pojme znati umestiti v sistem in tako posledično tudi razumeti njihovo medsebojno povezavo. Če ponazorimo na konkretnem primeru iz Kazenskega zakonika RS:

Tatvina
204. člen

(1) Kdor vzame komu tujo premično stvar, da bi si jo protipravno prilastil, se kaznuje z zapornim do treh let.

Na jezikovni ravni je zgornja definicija kaznivega dejanja *tatvine* preprosta in bolj ali manj razumljiva. Vendar pa golo dejstvo, da oseba A vzame premično stvar osebi B, še ne pomeni, da gre – kot bi morda sklepal laik – za kaznivo dejanje. Da bi prišli do takega sklepa, moramo imeti pred očmi še vrsto dru-

gih pravno relevantnih okoliščin, ki laiku niso enako jasne kot pravniku. Naj jih navedem le nekaj: deliktna sposobnost, obstoj krivde, prištevnost, ali je podana skrajna sila, ali je morda prišlo do zastaranja, ali je prišlo do amnestije ali pomilostitve itn. Razumevanje (skoraj) vsakega pravnega pravila je tako pogojeno s poznavanjem in upoštevanjem vrste drugih pravnih pravil, ki (so)določajo pomen enega ali več sestavin konkretne pravne določbe.⁴

O nerazumljivosti pravnega – zlasti zakonskega – jezika so omembe vredna tudi razmišljanja Iglíčarja (2004: 138): »Splošno znano je, da mora biti pravniško izražanje razumljivo, natančno in strnjeno (koncizno).« Vendar pa so te zahteve pogosto tudi v protislovju, saj je težnja po konciznem izražanju lahko v nasprotju z razumljivostjo besedila. Konciznost izražanja je še posebej pomembna pri splošnih pravnih aktih, saj so norme v teh aktih oblikovane s pomočjo abstrahiranja; ta proces pa zahteva »odmišljanje posamičnih in posebnih značilnosti nekega sklopa družbenih odnosov« (prav tam). Iglíčar poleg potrebe po konciznem načinu izražanja obenem utemeljuje tudi nujnost abstraktne narave pravne norme. Ravno v tem segmentu pa se zakonsko besedilo kot splošni normativni pravni akt bistveno razlikuje od konkretnih normativnih pravnih aktov (npr. pogodbe), še toliko bolj pa seveda od informativnih pravnih besedil.

3.3 Nekatere jezikovne značilnosti zakona in pravnega učbenika

Zaradi specifičnosti tematskega razvoja in zaradi visoke stopnje abstraktnosti so zakonska besedila zelo zahtevna že za stroko, še toliko bolj pa za laike. Čeprav si študenti v sklopu prevajalskega modula predhodno pridobijo ustrezna – vsaj najosnovnejša – strokovna izhodišča, pa imajo pri delu s takimi besedili vendarle precej težav. Kot rečeno, prevedeno besedilo pogosto ne ustreza funkcionalnemu stilu normativnih besedil.

⁴ Za razlago se zahvaljujem doc. dr. Alešu Novaku s Pravne fakultete v Ljubljani.

Zato je pomembno, da jih opozorimo tudi na jezikovne posebnosti takih besedilnih vrst. Abstrakten način izražanja namreč terja določena jezikovna sredstva; nekaj jih bom navedla in zelo na kratko opredelila v nadaljevanju.

3.3.1 Leksikalne posebnosti

Zakoni so pogosto jezikovno izredno zgoščena besedila, kar se odraža tudi pri rabi specifičnih stalnih besednih zvez (kolokacij), ki so lahko sestavljene iz dveh ali več besed, včasih imajo celo obliko stavkov ali celih povedi. Tako lahko npr. v opredelitvi kaznivega dejanja *ropa* samo v eni povedi zasledimo naslednje kolokacije: *vzeti tujo premično stvar, si nekaj protipravno prilastiti, uporabiti silo zoper kakšno osebo, nekomu zagroziti z neposrednim napadom na življenje ali telo, nekoga kaznovati z zaporom*. Take besedne zveze so zelo specifične in jih v splošnem jeziku ni zaslediti, zato povzročajo nemalo težav tudi pri prevajanju v materni jezik. Zelo malo priročnikov (slovarjev, glosarjev, terminoloških zbirk) vsebuje tudi področno specifične kolokacije – zlasti v dveh jezikih, zato pri prevajanju praviloma povzročajo kar nekaj preglavic. Stalne besedne zveze seveda zasledimo v vseh pravnih besedilih, se pa tudi razlikujejo glede na besedilno vrsto. Tako so za pogodbe značilne besedne zveze, ki jih drugje ne bomo zasledili, npr.: *pogodbeni stranki se zavezujeta/soglašata/sta seznanjeni, nekaj prodati po načelu videno – kupljeno, za vse spore v zvezi s pogodbo x je pristojno sodišče y*.

Na leksikalni ravni je treba razlikovati tudi med termini, ki se uporabljajo samo v zakonskih besedilih (nekateri tudi v drugih normativnih besedilih) in so praviloma domačega izvora, ter ustreznimi sinonimnimi izrazi, ki so v rabi v informativnih besedilih (pravnih učbenikih, znanstvenih prispevkih ipd.) ter so latinskega in grškega izvora. Tako imamo sinonimne pare zakonskih in pravnoznanstvenih izrazov, njihova raba pa je vedno vezana na določeno besedilno vrsto ali boljše

besedilni tip: *stvar, določena po vrsti = genus, individualno določena stvar = species, odstop terjatve = cesija, čezmerno prikrajšanje = laesio enormis, povrnitev v prejšnje stanje = naravna restitucija* itn. Pravnim laikom (pre)poznavanje sinonimov povzroča nemalo težav, saj ti večinoma niso kodificirani v priročnikih in je informacije o njih največkrat mogoče zaslediti le v (nekaterih) pravnih učbenikih. V slovarjih, glosarjih, leksikonih, terminoloških zbirkah itn. večinoma dobimo le zakonske termine, ne pa tudi pravnoznanstvenih.

3.3.2 Morfosintaktične posebnosti

Za tvorbo normativnih pravnih besedil veljajo bolj ali manj zavezujoča pravila ali priporočila, ki so marsikje zapisana tudi v obliki t. i. nomotehničnih smernic; tako je Služba Vlade Republike Slovenije za zakonodajo leta 2008 izdala publikacijo *Nomotehnične smernice*. V omenjenih smernicah so tudi precej striktna navodila o jezikovni podobi zakonskih besedil, zato bo v nadaljevanju navedenih nekaj njihovih morfosintaktičnih značilnosti. Zaželeno je, da se te značilnosti upoštevajo pri tvorjenju zakonov, pa tudi pri njihovem prevajanju, zlasti v večjezikovnih pravnih sistemih, kot so Švica, Belgija, Kanada in tudi Slovenija (z italijansko in madžarsko manjšino). V informativnih besedilih je izbira morfosintaktičnih značilnosti veliko bolj prepuščena odločitvi avtorja.

a) Nominalizacije

Ne le v nemščini, temveč tudi v slovenščini (kot izrazito glagolskem jeziku) so v normativnih pravnih besedilih zelo pogoste nominalne strukture. Pri prevodih se kaže kar nekaj težav, saj študenti nominalne strukture nemškega originalnega besedila pri prevodu pogosto nadomestijo z verbalnimi (saj so te v slovenščini, zlasti v splošnem jeziku, veliko pogostejše in tudi stilno ustrežnejše), kar pa ne ustreza več funkcionalnemu stilu normativnega besedila. Te težave je še posebej opaziti pri zakonskih besedilih, deloma pa tudi pri pogodbah – čeprav so tu nominalne

strukture vendarle redkejše kot pri zakonih, npr.: *Do plačila celotne kupnine si stranka XYZ pridržuje lastninsko pravico do dobavljenih naprav* (namesto: *Dokler kupnina ni plačana v celoti*).

b) Trpnik

Za normativna besedila je značilen t. i. brezosebni stil, kar se med drugim odraža v rabi brezosebnih zaimek (*kdor, vsi, nihče* itn.) in trpnika. Zanimivo je, da v slovenski ustavi večinoma zasledimo trpnik z osebno obliko glagola *biti* in *deležnikom na -n/-t*, medtem ko se v Kazenskem zakoniku pogosteje uporabljajo oblike s prostim morfemom *se* in glagolom v povedniku. Če navedem nekaj primerov iz Ustave RS:

Izrednih sodišč ni dovoljeno ustanavljati.

V Sloveniji so vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine.

Prisilno delo je prepovedano [...]

Primeri iz Kazenskega zakonika:

Storilec, ki [...], se sme kaznovati mileje [...]

Kazenska odgovornost se uveljavlja zoper osebo s sodbo sodišča, s katero se ji očita, da [...]

c) Čas

Raba sedanjega časa je v predpisih splošna in obvezna. »Teorija poudarja prednost rabe sedanjega časa pri normiranju tako zaradi njegove pomenske 'brezčasnosti' kot tudi zaradi (simboličnega) pomena stabilnosti, ki jo normativno izražanje v sedanjem času v predpisih zagotavlja.« (Nomotehnične smernice 2008: 62 f.) Zakoni se tega priporočila večinoma tudi držijo; izjema so nekateri redki izseki v slovenskem kazenskem zakoniku, ki opredeljujejo kazniva dejanja in so napisani v preteklem času, npr.: *Če je storilec vrnil oškodovancu ukradeno stvar, preden je zvedel, da je uveden kazenski postopek, se mu sme kazen odpustiti.*

4 Sklepne misli

Jezikoslovci si že dolgo časa prizadevajo oblikovati besedilne tipologije, ki bi bile čim splošnejše in bi jih bilo mogoče aplicirati na kar se da veliko število različnih besedil.

A kakor hitro imamo opraviti z določenim strokovnim področjem, je narava jezika, besedil in področja tako specifična, da splošne tipologije večinoma niso ustrezne. Zato jih je treba ali prilagoditi posebnostim stroke ali oblikovati posebne tipologije. Tako se je tudi pri pravnem jeziku že večkrat izkazalo, da to področje potrebuje lastno tipologijo. Pravna besedila lahko v grobem razdelimo v dve skupini – normativna (npr. zakoni, pogodbe, sodbe) ter informativna besedila (npr. znanstveni prispevki, pravni učbeniki). Ta delitev je zelo pomembna tudi pri prevajanju, saj je od besedilnega tipa odvisna poglobitna prevodna strategija, ki je lahko potujitvena: brez prilagajanja ciljni kulturi oz. pravnemu redu (praviloma pri normativnih besedilih) ali podomačitvena: vključuje potrebne prilagoditve naslovniku in ciljni kulturi oz. ciljnemu pravnemu redu (pri informativnih besedilih).

Seveda pa je treba za ustrezno delo z enim ali drugim besedilnim tipom upoštevati tudi zakonitosti posamezne besedilne vrste. Tako se lahko zgodi, da zlasti pri zakonskem besedilu – kot primeru ene najbolj institucionaliziranih besedilnih vrst v pravu – ob neupoštevanju strukturnih, leksikalnih in morfosintaktičnih značilnosti stil hitro zdrсне na raven, ki ne ustreza več tej besedilni vrsti.

V pričujočem članku sem skušala natančneje izpostaviti poglobitne značilnosti *zakona* kot normativnega besedilnega tipa in *pravnega učbenika* kot informativnega besedila. Ker je zakon zelo normirana besedilna vrsta, je veliko lažje opredeljiva, čeprav tako za strokovnjake kot tudi pravne laike (še zlasti prevajalce) iz številnih razlogov zelo zahtevna. Pri pravnem učbeniku pa raba določenih jezikovnih značilnosti variira in je odvisna od avtorjevega stila.

Literatura

BAUMANN, Klaus-Dieter, 1992: *Integrative Fachtextlinguistik. Forum für Fachsprachenforschung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

- BRINKER, Klaus, 2001: *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. 5. durchgesehene und ergänzte Auflage.* Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Bürgerliches Gesetzbuch: <http://dejure.org/gesetze/BGB/164.html>.
- CERAR, Miro, 2006: *Temelji prava.* Ljubljana: GV Založba.
- IGLIČAR, Albin, 2004: *Zakonodajni proces z osnovami nomotehnike.* Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Kazenski zakonik Republike Slovenije: http://zakonodaja.com/zakoni/v/1/kz_upb1/kz_upb1.
- KOZIOL Helmut, WELSER, Rudolf, 1995: *Grundriß des bürgerlichen Rechts. Band 1: Allgemeiner Teil und Schuldrecht. 10. Aufl.* Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung.
- Nomotehnične smernice*, 2008. Ljubljana: Uradni list.
- REISS, Katharina, ²1983: *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text.* Heidelberg: Julius Gross Verlag.
- ŠARČEVIĆ, Susan, 1997: *New Approach to Legal Translation.* The Hague, London, Boston: Kluwer Law International.
- Ustava Republike Slovenije: <http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/PolitichniSistem/URS/Ustav+RepublikeSlovenije/besedilo>.

STILNA ZAZNAMOVANOST V TERMINOLOŠKIH SLOVARJIH

Mateja Jemec Tomazin, Marjeta Humar

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 81'374.26:81'38

Stilna zaznamovanost v terminoloških slovarjih ostaja izziv, saj se pri sestavljanju slovarja rada pojavi želja po označevanju izrazov, za katere avtorji slovarja čutijo, da so nekako zaznamovani in jih zato pri pisanju znanstvenih/strokovnih besedil ne bi uporabili brez pomisleka, hkrati pa težko ubesedijo, kako oz. koliko so ti izrazi zares zaznamovani. Ker pri tem ni sporna pojmovna, ampak le izrazna stran, se kaže potreba po rabi primernih označevalnikov.

terminologija, terminološki slovar, stilna zaznamovanost, označevalnik, žargon

Stylistically marked words in terminological dictionaries remain a challenge because the authors of dictionaries tend to label terms which they feel are somehow marked and should therefore not be used without hesitation when writing scientific/technical texts, but it is difficult for those authors to state clearly how these terms are actually marked. The problem is not a conceptual one but rather a matter of expression, so there is a need to use appropriate labels.

terminology, terminological dictionary, stylistically marked words, label, jargon

1 Uvod

Terminološki slovarji praviloma vsebujejo sodobno veljavno terminologijo neke stroke. Kljub temu se v slovenskih terminoloških slovarjih¹ pogosto pojavljajo tudi stilno zaznamovani termini. S pregledom želimo sodelavci Sekcije za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (ISJFR) dobiti vpogled v sodobno slovensko terminografijo, zlasti glede rabe označevalnikov,² in postaviti izhodišča za svoje nadaljnje terminografsko delo.

V prispevku smo analizirali označevanje stilne zaznamovanosti v sodobnih slovenskih terminoloških slovarjih. Ti nastajajo v različnih institucijah, navadno kot skupinsko avtorsko delo strokovnih komisij ali pa so njihovi avtorji posamezniki, strokovnjaki nekega področja (v nadaljnjem besedilu *področni strokovnjaki*). Pregled je pokazal, da v slovarjih zlasti glede rabe označevalnikov ni neke enotne prakse.

1 V Sekciji za terminološke slovarje ISJFR ZRC SAZU smo sodelavci Ljudmila Bokal, dr. Tanja Fajfar, dr. Marjeta Humar, dr. Mateja Jemec Tomazin, Mitja Trojar in dr. Mojca Žagar Karer pregledali 35 slovenskih terminoloških slovarjev, ki so izšli v letih 2006–2012. Seznama slovarjev zaradi omejenega prostora ne navajamo v celoti, kadar smo uporabili primere iz konkretnih slovarjev, pa so ti seveda navedeni med viri.

2 V članku uporabljamo termin *označevalnik*, ki se je prvič pojavil sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja ter v terminografskih in terminoloških razpravah, pa tudi v več terminoloških slovarjih nadomestil termin *kvalifikator*, ki se v skladu s tradicijo Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) še vedno uporablja v leksikoloških delih. Termin označevalnik je tako na področju terminologije že relativno ustaljen in ne glede na vzroke, ki so pred leti pripeljali do menjave termina, menimo, da ni nobene potrebe, da bi na tem področju znova spreminjali ustaljen termin.

2 Stilna zaznamovanost v SSKJ in slovenski slovarski praksi

2.1 Teoretična izhodišča SSKJ

Konceptualna slovarska izhodišča SSKJ so imela pomemben vpliv tudi na nastajanje terminoloških slovarjev pod okriljem sprva SAZU oz. njene Terminološke komisije in pozneje ISJFR ZRC SAZU, saj so že leta 1962 člani takratnega redakcijskega odbora zapisali (Bajec idr. 1962: 35): »Arhaizmov, besed iz narečij, slanga ali žargona slovar ne bo navajal, razen če jih rabi pomembnejši avtor. Tako delajo vsi sodobni slovanski besednjaki.« V SSKJ so označevalniki namenjeni opredeljevanju besed, v našem primeru posebej stilni uvrstitvi, s čimer kažejo tudi na normo knjižnega jezika in opozarjajo na razmerje do nje (prim. Uvod § 93, § 95). Med terminološkimi označevalniki, v Uvodu SSKJ opisanimi v § 124–130, se v terminoloških slovarjih pojavljata predvsem *nestrok.*: »Termin je še živ, a ga novejša terminologija zavrača (formaldehid)« in *strok.*: »Kadar po drugih slovarskih načelih ni mogoče pokazati odnosa med širšo poljudno in tej nasprotujočo strokovno rabo, sledi razlagi posamezne besede kvalifikator *strok.* in strokovni termin (akacija).« Slednji je zanimiv predvsem zato, ker je bil verjetna osnova za nastanek terminološkega označevalnika *strok.(ovno) pog.(ovorno)*.

Stilno-plastni označevalniki so v SSKJ natančneje opredeljeni v § 131–141, vendar so za označevanje terminov pomembni predvsem *knjiž.(no)*: »Beseda, pomen ali zveza, ki se rabi zlasti v leposlovnem ali znanstvenem jeziku. V pogovornem jeziku zveni nenavadno (brižen, celovit, dasi)«, *pog.(ovorno)*:

»Beseda, pomen ali zveza iz vsakdanje govornice ljudi, ki ne govorijo v narečju (brigati se, brzec, familija)«, *nižje pog.(ovorno)*: »Beseda, pomen ali zveza iz nižje plasti pogovornega jezika (britof, farbati)« in predvsem *žarg.(onsko)*: »Beseda, pomen ali zveza iz govora posameznih stanov. Če je raba omejena na ozko področje, je dodan ustrezn terminološki kvalifikator (cvek, defenzivka).« SSKJ je tako teoretično kot v praksi močno vplival na označevanje v slovarjih nasploh, zlasti pri rabi stilnih in časovnih označevalnikov oz. pojasnil.

2.2 Žargon v teoriji

Humar (2001: 210–211) predstavi teoretična izhodišča za označevanje žargonskih izrazov, pri čemer so glavne značilnosti v slovenskem jezikoslovju:

- prenosnik – žargonski izrazi prevladujejo v govornem sporazumevanju,
- omejena strokovna/poklicna skupina,
- jezikovne posebnosti, zaradi česar žargonizmi niso razumljivi nestrokovnjakom, vendar se kažejo kot bolj praktični (navadno gre za krajša, tudi metaforična poimenovanja, lahko gre za odstopa od siceršnje knjižne norme).³

Tuje jezikoslovje opredeljuje žargon precej bolj nevtrarno (prim. Humar 2001: 211), saj govori le o:

- govorni komunikaciji na nekem področju,
- žargonizmi kot sinonimih uradnih terminov, ki pa so zaradi učinkovitejšega in praktičnejšega sporazumevanja v strokovni skupini krajši, enobesedni, tvorjeni pa so lahko celo iz metafore, sinekdohe ipd.⁴

³ V Verbinčevem *Slovarju tujk* se v slovenščini pri žargonu prvič pojavi izrazito negativna konotacija, saj govori o »posebni, drugim neumljivi (ali pokvarjeni, spakedrani) govornici, ki jo uporabljajo na ožjem področju v mejah kake plasti, stanu ali poklica« (v Humar 2001: 210). Toporišč v *Slovenski slovnici* (1974) žargon uvrsti med interesne govornice, ki sodijo k socialnim podzvrstev (zaradi odstopov od knjižne norme), čeprav gre vsaj pri žargonu za funkcijsko (pod)zvrst.

⁴ Žargon se v nemških (npr. *Duden*, www.duden.de) in angleških slovarjih (npr. *Longman Dictionary of Contemporary English*, <http://www.ldoceonline.com/dictionary>) navadno pojavlja v dveh pomenih, kot 1. govornica neke skupine strokovnjakov, za katero je značilno zlasti specializirano izražje, in 2. (navadno z oznako *slabšalno* ipd.) nerazumljivo, neskrbno izražanje. Prav slednje je glede na splošno družbeno dogajanje terminološko vedno bolj relativno.

3 Terminološki slovarji v letih 2006–2012

Pregledani slovarji imajo različne naslove (*slovar, terminološki slovar, slovarček, slovenski slovar, temeljni pojmi, tematski slovar, pojmovnik, tehniški slovar*). Oznaka terminološki se v imenu pojavlja samo pri 13. Zdi se, da so avtorji želeli zajeti izrazje v širšem smislu, ne samo strogo terminologije; npr. *Slovenski smučarski slovar*. Nekateri slovarji si tega, sicer v bibliografskem sistemu Cobiss pripisanega poimenovanja ne zaslužijo, saj ne prikazujejo vsega izrazja nekega področja oziroma vsebujejo veliko splošnega izrazja; npr. *Turistični terminološki slovar*. Kljub temu v tem prispevku obravnavamo kot terminološke vse slovarje, ki imajo v naslovu neko stroko ali znanost, saj so v njih vsaj v večini prikazani termini različnih znanstvenih/strokovnih področij.

Razlogi za izdelavo slovarjev so različni:

- evidentiranje in opis obstoječih in uporabljenih terminov nekega področja (enojezični, torej slovenski, tudi s tujimi ustrez-

zniki, najpogosteje angleškimi, vendar tudi francoskimi, nemškimi, italijanskimi in latinskimi);

- ustvarjanje in uveljavljanje slovenskih ustreznikov zaradi sodelovanja na gospodarskem, trgovskem, turističnem področju oziroma vključevanja v mednarodne gospodarske tokove in uveljavljanja znanstvenih ali strokovnih področij, ki se razvijajo zunaj Slovenije in imajo tako izvorno tujejezična poimenovanja.

3.1 Prikazovanje stilne zaznamovanosti

Stilne oznake se pojavljajo v 12 od 35 slovarjev, navadno brez pojasnila v uvodu, kaj pomeni posamezni označevalnik. Izjema so slovarji, izdelani v Sekciji za terminološke slovarje ISJFR ZRC SAZU; pa tudi pri teh pomen posameznih označevalnikov pogosto ni jasno opisan oziroma meje med označevalniki niso jasno postavljene, čeprav je mogoče pri njihovi rabi opazovati konceptualna izhodišča SSKJ.

Tabela 1: Vrste stilnih (in drugih) označevalnikov in pogostost njihove rabe

Označevalnik	Slovarji, v katerih je uporabljen označevalnik ⁵
ekspresivno ⁶	Športni terminološki slovar (ŠTS)
figurativno	ŠTS
narečno ⁷	Slovenski smučarski slovar (SSS), Geološki terminološki slovar (GTS)
neformalno ⁸	Angleško-slovenski prometni slovar (ASPS)
nestrokovno ⁹	Čebelarški terminološki slovar (ČTS), SSS, Slovenski medicinski slovar (SMeS)

⁵ Prvič je ime slovarja izpisano, potem pa so uporabljene kratice v oklepajih. Vsi slovarji so navedeni med viri.

⁶ Tako označevalnik *ekspresivno* kot *figurativno* v uvodu nista natančneje pojasnjena, rabljena naj bi bila podobno kot v SSKJ, vendar ker je navedeni slovar predvsem gradivo za razpravo, lahko domnevamo, da bodo končne rešitve bolj domišljene in utemeljene.

⁷ Označevalnik *narečno* za terminološke slovarje v ožjem pomenu ni primeren, saj presega strokovno izrazje. Če se avtorji odločijo za vključitev tovrstnega, sicer strokovnega izrazja v (tudi normativni) terminološki slovar, pomeni, da predstavljajo terminologijo na dveh ravneh, pri čemer zelo težko obakrat zajamejo celoten pojmovni sistem (navadno je manj sistematična narečna stran), zaradi izjemne slovenske dialektološke raznolikosti pa je vprašljiva tudi celovitost predstavljenega. Za narečno terminografijo prim. npr. Škofic 2004.

⁸ Označevalnik *neformalno* je iz angleškega označevalnega sistema, gre za govorni položaj, v katerem je raba termina primerna.

nestrokovno pogovorno ¹⁰	ČTS
neustrezno ¹¹	Bibliotekarski terminološki slovar (BibTS), GTS
pogovorno ¹²	SSS, ASPS, ŠTS, Lesarski terminološki slovar (LesTS)
poljudno ¹³	BibTS, GTS ¹⁴ , SMeS
publicistično ¹⁵	ŠTS, LesTS
sleng ¹⁶	ŠTS
strokovni žargon ¹⁷	Angleško-slovenski slovar izbranih izrazov iz biokemije in molekularne biologije (BioKem)
strokovno pogovorno ¹⁸	Gledališki terminološki slovar (GledTS), ČTS, SSS, Farmaceutski terminološki slovar (FTS)
žargonsko ¹⁹	FTS, ŠTS, BibTS, GTS, GledTS, ČTS, BioKem, Slovarček kardioloških izrazov (SKardio), SSS, SMeS, Angleško-slovenski slovar zavarovalništva

- ⁹ Z označevalnikom *nestrokovno* so označeni izrazi, ki jih stroka zavrača; npr. v ČTS *domača čebela*, ki je preusmerjena na nevtralen termin *medonosna čebela*, v SSS *prazna vožnja* 'vožnja, med katero žičniška naprava deluje, a ne prevaža potnikov', v SMeS *psihopat* 'človek z devirano osebnostjo'. Vzroki, zakaj »izraz stroka zavrača«, so raznoliki, v SMeS se kaže pridobljena zaznamovanost besede, kar kaže na družbeno občutljivost, v SSS pa pravega razloga za rabo označevalnika ni, saj bi moral biti sicer izraz preusmerjen na nevtralen termin.
- ¹⁰ Pojasnjeno kot »izraz se uporablja zlasti v pogovorih, za strokovno pisno in javno rabo ni primeren«. Resnične uporabe ni mogoče oceniti, saj se pojavi v le v treh primerih, pri čemer bi lahko razlage tudi sprejeli in izraz uporabljali v strokovnih besedilih, npr. *furlanska čebela* 'čebela križanec med kranjsko in italijansko čebelo, razširjena na Primorskem, na območju med Slovenijo in Italijo in v Furlaniji'.
- ¹¹ Označevalnik *neustrezno* se sicer poleg dveh naštetih slovarjev pojavi še v Geografskem terminološkem slovarju, in sicer pri terminih, ki so strokovno ali jezikovno neustrezni; načeloma so sicer preusmerjeni k »ustrezn(ej)im«, vendar ne vedno; nekateri so tudi razloženi, kar kaže, da avtorji slovarja niso mogli natančneje pojasniti zaznamovanosti termina.
- ¹² *Pogovorno* se navaja ob tistih izrazih, ki se uporabljajo v splošnem pogovornem jeziku. Distribucija označevalnika je lahko sporna in bi kvečjemu nakazovala na rabo žargona, saj je npr. v SSS z njim označena tako iztočnica *elanke* 'smuči, izdelane v tovarni športne opreme Elan v Begunjah na Gorenjskem' kot *divje smučišče* 'smučišče, ki ni registrirano, ni v skladu z veljavnimi predpisi in obratuje brez potrebnih dovoljenj', kar je pravzaprav terminološka razlaga.
- ¹³ Označevalnik *poljudno* je ob izrazih, ki niso v skladu s strokovnim poimenovanjem, so pa v širši rabi, zato slovar usmerja na primeren strokovni izraz, npr. v SMeS *kužna bolezen* → *nalezljiva bolezen*, lahko pa zapiše tudi splošnojezikovni, pravzaprav determinologizirani pomen, česar v terminološkem slovarju praviloma ne pričakujemo, npr. v SMeS *konfučnost* 'razne oblike duševne neurejenosti'.
- ¹⁴ GTS sicer v uvodu omenja, da uporablja tudi označevalnik *poljudno*, vendar ga nikoli dejansko ne uporabi.
- ¹⁵ Kako oba slovarja zares uporabljata označevalnik *publicistično*, ni jasno, saj ne navajata izrecno, da ga uporabljata v skladu s SSKJ, torej kot izraz, ki je značilen za medijski jezik, pri čemer je seveda glede na splošnojezikovne korpuse danes to izrazito problematična definicija.
- ¹⁶ Uvrščanje slengovskih izrazov v terminološke slovarje je izrazito sporno, saj gre za socialno podzvrst jezika.
- ¹⁷ Označevalnik je uporabljen pri eni sami besedi, njegov pomen ni natančneje pojasnjen, hkrati pa gre pri poimenovanju pravzaprav za tautologijo 'strokovna govorna strokovnjakov'.
- ¹⁸ Označevalnik se pojavlja ob izrazih, ki »se rabijo v govornem sporazumevanju med strokovnjaki«.
- ¹⁹ Označevalnik *žargonsko* je v analiziranih slovarjih relativno najpogostejši. Z njim je označeno izrazje govornjenih besedil, »ki jih uporabljajo laiki in strokovnjaki v neskrbnem govornem sporazumevanju in so usmerjeni k ustreznemu strokovnemu izrazu«. Pri tem v slovarjih, ki uporabljajo tudi označevalnik *strokovno pogovorno*, meja kljub pojasnilom v uvodu ni vedno jasna.

Tabela 2: Primerjava pogostosti rabe označevalnikov v *Čebelarskem terminološkem slovarju* in *Gledališkem terminološkem slovarju***Čebelarski terminološki slovar**²¹

Število iztočnic	3079
Število leksemov z označevalnikom nestrokovno	59
Število leksemov z označevalnikom nestrokovno pogovorno	66
Število leksemov z označevalnikom strokovno pogovorno	161
Število leksemov z označevalnikom žargonsko	15
Skupno število s stilnimi označevalniki označenih leksemov	301 (9,56 %)

Gledališki terminološki slovar

Število iztočnic	2967
Število leksemov z označevalnikom strokovno pogovorno	7
Število leksemov z označevalnikom žargonsko	114
Skupno število s stilnimi označevalniki označenih leksemov	121 (4,08 %)

Opazni pa so še drugi problemi. Nekateri označevalniki ali tako označeni izrazi sploh ne sodijo na terminološko področje, npr. *sleng*, ki pri nas označuje posebnosti starostno pogojene govornice, *figurativno* in/ali *ekspresivno*, saj je terminološko izrazje ne glede na svojo motivacijo čustveno nezaznamovano. V SSS in GTS se pojavi označevalnik *narečno*; kaže ta na izbor izrazja, ki presega strokovno rabo. V ŠTS in LesTS je označevalnik *publicistično*, za katerega ne vemo, ali je s tem mišljena poljudna raba in bi morali ti izrazi biti tudi tako označeni oz. celo izpuščeni.

3.2 Analiza stilnih označevalnikov

Označevalnik *žargonsko* je v analiziranih slovarjih relativno najpogostejši, pojavlja se v slabi tretjini slovarjev. Čeprav morda področni strokovnjaki želijo v slovarjih prikazati tudi izrazje govornjenih strokovnih besedil,²⁰ v glavnem ni na razpolago (dovolj) zapisanih govornjenih strokovnih ali znanstvenih besedil, da bi lahko utemeljeno sklepali na rabo. Leksemov, označenih z *žargonsko*, je tako v slovarjih malo.

²⁰ Vprašanje je, če ne gre le za posamezne primere.

²¹ Upoštevano je gradivo v programu za obdelavo slovarjev SlovarRed 2.1 ISJFR ZRC SAZU. V knjižni ali spletni objavi se lahko število iztočnic razlikuje za nekaj enot.

3.2.1 Žargonizmi

Kot žargonski so v ČTS prikazani naslednji termini: cementni med, damska čebela, karnika, lojtrica za odkrivanje satov, podreti čebeljo družino, podreti matičnike, porezati med, potrotiti se, superorganizem, trotoovski roj. Z besednega stališča je kot žargonsko prikazano v večini knjižno izrazje, izjema je lojtrica, ki je po SSKJ nižjepogovorni izraz, saj je prevzeta iz nemščine. Za druge žargonizme so značilni pomenski prenosi, saj npr. cementni med ni iz cementa, ampak je trd kot cement, damska čebela je mirna in krotka (kot dama?), podreti čebeljo družino pomeni 'odstraniti družino iz panja in dodati sate s čebelami, morebitno zalego in medom drugim družinam'.

V GledTS so kot žargonizmi označeni termini: bebica, bulvar, cug, day light, direktorska vloga, lučkati predstavo, Odpri se!, odrska fronta, pes, rabarbara, špilastika, štimunga, trebušno dihanje, tresa, tresir pank, Vsi vse!

Vrste žargonizmov v GledTS: (1) prevzeto izrazje, zlasti iz nižjepogovorne plasti: cug, foršpilati, šmirant, šmira; (2) neprevzeto

izrazje z močnimi pomenskimi prenosi: lev 'večja, pomembnejša vloga', *luknja* 'trenutna pozaba dela na pamet naučenega besedila', *pasti iz vloge* 'prenehati igrati skladno z besedilom vloge, uprizoritvenim konceptom', *plavati* 'po svoje prirejati besedilo ali igro med predstavo zaradi trenutne pozabe naučenega'. To izrazje večinoma nima nežargonske sopomenke.

3.2.2 Strokovnopogovorno izrazje v terminoloških slovarjih

Z izvirnega stališča so strokovnopogovorni termini večinoma neprevzeti. Del terminov izraža neke zunanje (nejezikovne) znake in ima nestrokovno razlago, npr. *črna čebela*, *kvakarica* v ČTS, nekateri termini pa imajo strokovno razlago in ni mogoče razbrati, zakaj to niso nezaznamovani termini, npr. *čebela* 'navadno medonosna čebela, ki se goji v gospodarske namene, živeča v skupnosti', *jajčece* 'spolna celica, ki jo zaleže matica in se iz nje v stopenjskem razvoju od ličinke in bube razvije čebela delavka, matica ali trot, ali spolna celica čebele trotovke, iz katere se v stopenjskem razvoju od ličinke in bube razvije trot, lat. ovum' (ima celo latinski ustreznik). Za del strokovnopogovornih terminov je značilen pomenski prenos, npr. *podaljšati celice* 'ob obilnem medenju dograditi celice, če so sati preveč razmaknjeni'. Označevalnik strokovno pogovorno se uporablja tudi v GledTS, kjer gre najpogosteje za enobesedne lekseme, ki imajo v strokovnem jeziku dvo- ali večbesedne sopomenke, npr. *horizont* (*horizontni reflektor*), *megla* (*efekt megle*), *morje* (*efekt valov*), *ogenj* (*efekt ognja*), *razbito steklo* (*efekt razbitega stekla*), *sneg* (*efekt snega*), *zarja* (*efekt zarje*). V FTS so strokovnopogovorni izrazi preusmerjeni na nezaznamovane termine, npr. *jemanje zdravila* → *uporaba zdravila*, *galenik* → *specialist iz oblikovanja zdravil*, oz. imajo izjemoma ob področni razlagi pripisan še stilni označevalnik in razlago, npr. *stik* farm. teh., strok. pog. 'aplikator v obliki tulca, v katerem je poltrdni farmacevtski pripravek

za nanašanje, navadno na kožo'. V SSS so navadno enobesedni (skrajšani) strokovnopogovorni izrazi preusmerjeni na terminološko ustrezne, npr. *kvalifikacije* → *kvalifikacijska tekma*, *robiti* → *nastaviti robnike smučī*.

4 Zaključek

Termini, označeni z označevalnikom, bi morali imeti neke skupne značilnosti, ki pa jih pogosto ne moremo določiti, kar kaže na to, da avtorji slovarjev (tako področni strokovnjaki kot terminografi) pojmujejo posamezne stilne vrste bolj po nekem osebnem občutku kot po izdelani teoriji, vendar je prav stilna zaznamovanost tista, o kateri je treba v terminoloških slovarjih še posebej skrbno premisliti.

Prevelika razčlenjenost označevalnikov je za uporabnike, sploh nejezikoslovce, ki nimajo stalnega stika s teoretičnimi izhodišči, nejasna, zato morajo avtorji pri kakršnemkoli označevanju resnično premisliti, ali želijo z izbranim označevalnikom res pomagati uporabniku pri rabi in razumevanju izraza ali le upravičiti/opravičiti svojo odločitev za uvrstitev nekega izraza v slovar, saj težko pojasnijo le nekaj *neformalnih*, *nestrokovnih*, *slengovskih*, *narečnih* ipd. iztočnic v slovarju, ker niso vključene sistemsko, ampak povsem naključno.

Edini utemeljeni premislek mora biti namenjen izrazju, ki prevladuje v govornem sporazumevanju med strokovnjaki. Pri tem nas v terminologiji ne zanima morebitni tujejezični izvor, ampak (ne)zaznamovanost, ki področne strokovnjake spodbuja ali jim brani, da bi te izraze uporabili tudi v strokovnih/znanstvenih besedilih. Ker gre za sporazumevanje med (področnimi) strokovnjaki, so takšni termini navadno krajši (enobesedni), lahko metaforični, bolj slikoviti, vendar še vedno enoumnni, rabljeni predvsem v govoru, redkeje zapisani. Če se avtorji odločijo, da želijo v terminološki slovar uvrstiti tudi to izrazje, mora biti popis čim bolj sistemski, hkrati pa jasno označen, zato predlagamo dosledno rabo zgolj enega označevalnika, in

sicer *žargonsko*. Pri tem nikakor ne mislimo več na »neskrbno ali površno sporazumevanje«, temveč le na govorni prenosnik in neformalni govorni položaj, ki zaradi okoliščin (vzpostavljanje besedilne koherence tudi z nejezikovnimi sredstvi) omogoča učinkovito sporazumevanje. Vsi tako označeni termini morajo biti preusmerjeni na stilno nezaznamovani termin, če ta po mnenju področnih strokovnjakov (še) ne obstaja, njegova »žargonska različica« pa je uveljavljena, pa se je treba vprašati, ali gre res za žargonizem ali ne.

Viri

- BATIČ, Franc, KOŠMRLJ - LEVAČIČ, Borislava (ur.), 2011: *Botanični terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BOKAL, Ljudmila (ur.), 2008: *Čebelarški terminološki slovar*. Lukovica: Čebelarstva zveza Slovenije, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BOKAL, Ljudmila (ur.), 2011: *Slovenski smučarski slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BRKAN, Metka, 2006: *Angleško-slovenski prometni slovar = English-Slovene dictionary of traffic and transportation*. Maribor: Fakulteta za gradbeništvo.
- CIBIC, Boris, 2006: *Slovarček kardioloških izrazov*. Ljubljana: Društvo za zdravje srca in ožilja Slovenije.
- ČESEN, Andrej, KOČAR, Stane, POGOREVC, Bojan (ur.), 2008: *Lesarski terminološki slovar*. Ljubljana: Zveza lesarjev Slovenije, Lesarska založba.
- HUMAR, Marjeta, ŠMID - KORBAR, Jelka, OBREZA, Aleš (ur.), 2011: *Farmacevtski terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KALIŠNIK, Miroslav (ur.), 2009: *Slovenski medicinski e-slovar*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta, Lek d. d. <http://www.lek.si/si/skrb-za-zdravje/medicinski-slovar>
- KANIČ, Ivan (ur.), 2009: *Bibliotekarski terminološki slovar*. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, Narodna in univerzitetna knjižnica.
- KRAŠOVEC, Helena, 2006: *Slovar zavarovalništva: angleško-slovenski in slovensko-angleški*. Ljubljana: Pegaz International.
- KRISTAN, Silvo, 2012: *Športni terminološki slovar: Delovni izvod za širšo strokovno razpravo*. Ljubljana: Fakulteta za šport.
- PLENIČAR, Mario idr., 2006: *Geološki terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SUŠEC MICHIELI, Barbara idr., 2007: *Gledališki terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŽAKELJ - MAVRIČ, Marija, DOLINAR, Marko (ur.), 2012: *Angleško-slovenski slovar izbranih izrazov iz biokemije in molekularne biologije*. Ljubljana: Slovensko biokemijsko društvo.

Literatura

- BAJEC, Anton, KLOPČIČ, Mile, TOMŠIČ, France, 1962: *Slovar sodobnega knjižnega jezika. Jezik in slovstvo* 8/3. 35–36.
- HUMAR, Marjeta, 1993: *Slovarsko normiranje glede na predpise in rabo*. Inka Štrukelj (ur.): *Jezik tako in drugače*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje. 374–384.
- HUMAR, Marjeta, 2001: *Tipologija žargonskega izrazja v Slovarju slovenskega knjižnega jezika in modernih terminoloških slovarjih. Filologija* 36–37. 209–219.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. Uvod. Elektronska izdaja v. 1.0*. Ljubljana: DZS.
- ŠKOFIC, Jožica, 2004: *Raziskovanje narečne terminologije v času*. Marjeta Humar (ur.): *Terminologija v času globalizacije. Zbornik prispevkov s simpozija Terminologija v času globalizacije, Ljubljana, 5.–6. junij 2003*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 61–75.

IMENA MESECEV V SLOVENSKEM PANONSKEM JEZIKOVNEM PROSTORU

Marko Jesenšek

Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 811.163.6'282.3(497.4:497.4-18)

UDK 81'373.22:929Miklošič F.

Prekmurska imena mesecev so drugačna kot osrednjeslovenska in bližja panonskim kajkavskim, a tudi od njih razlikovalna in bolj ustaljena. Z redkimi glasoslovnimi in pravopisnimi spremembami so se od 18. stoletja, ko so se prvič pojavila v prekmurskih tiskih, obdržala vse do danes: *sečen/svečen, süšec, mali traven, veliki traven, risalšček, ivanšček, jakopešček, mešnjek, mihalšček, vsesvišček/svetvišček/lukovšček, andrejšček, božič/prosinec*.

imena mesecev, slovenski jezik, prekmurščina, panonski prostor, Franc Miklošič

Prekmurje names of the months are different from central Slovene and closer to Pannonian kajkavian, but at the same time more distinctive and standardised. With the rare phonetic and orthographic changes from the 18th century, when they initially appeared in Prekmurje newspapers, they persist until today: *sečen/svečen, süšec, mali traven, veliki traven, risalšček, ivanšček, jakopešček, mešnjek, mihalšček, vsesvišček/svetvišček/vinšček, andrejšček, božič/prosinec*.

names of the months, Slovene language, Prekmurje language, Pannonian area, Franc Miklošič

1

Miklošič je februarja 1867 izdal 32 strani obsegajočo razpravo *Die Slavischen Monatsnamen*, ki je nastala ob 400-letnici prvih slovenskih zapisov imen mesecev v *Škoffjeloškem rokopisu* (1466) oz. v *Škoffjeloških imenih mesecev*, kakor *Codices recentes* (hrbtno stran 157. lista) imenuje Berčič (1966: 144). Miklošič je v razpravi predstavil 240 slovenskih imen mesecev, med njimi jih je 68 opredelil z označevalnikom *nsl.* (slovenski jezik), dodatno še z označevalniškimi pojasnili, ki navajajo vir. Med slovenskimi viri so v seznamu literature, ki obsega 52 enot (Miklošič 1867: 29–30), le štirje slovenski – *Škoffjeloški rokopis* (1466), Megiserjev slovar (Megiser 1592), prekmurski molitvenik *Novi Jezus* (Košič 1851) in v Trstu izhajajoči časopis *Jadranski Slavljan* (1850), iz hrvaškega panonskega prostora navaja gradiščanskega pisatelja in duhovnika slovenskega prekmurskega rodu Jožefa Ficka (Ficko 1837), kaj-

kavski evangelij (Krajačević 1694) ter pregled starejšega hrvaškega pesništva (Kukuljević 1856, 1858). Ob naštetih naslovih ob posameznih imenih mesecev navaja še naslednje vire za slovenska poimenovanja (z označevalniškimi pojasnili): *Stol.-Prat.* (Kraštma 1840), *Jamb., Habd., Sacharov, Šaf., Grimm, Ev.-Tirn., Meg., Trub., Guts., Jar., Jambr., Kol., Mur., Novi-Jez., Valj., Alter.* Miklošičev primarni vir za slovenski panonski prostor je *Novi-Jezus*, med *nsl.* viri pa so tudi kajkavski *Ev.-Tirn.* (Krajačević 1694), *Hab.* (Habdelić 1670) in *Jamb.* (Jambrešič - Sušnik 1742). Na to, da kajkavščino vključuje v razlago med slovensko gradivo, je opozoril že Marn (1867: 12): »Knjižna hrvaščina se od serbščine loči po pravopisu, in razklada je nekaj (Miklošič, op. p.) v serbščini, nekaj pa v slovenščini.«

Miklošič je panonski jezikovni prostor, kar se primarnih virov tiče, slabo pokril, saj to ni bil namen njegove razprave. Zbrati je želel

imena mesecev v slovanskih jezikih in jih etimološko razložiti v primerjavi z drugimi jeziki:

Die Abhandlung, die hiemit den Fachgenossen geboten wird, verfolgt das Ziel, die slavischen Monatsnamen nicht nur vollständig aufzuführen, sondern auch nach dem gegenwärtigen Stande der Sprachforschung zu erklären. Hiebei werden sich zahlreiche Abweichungen von den bisherigen Erklärungen ergeben, welche vollständig und der Regel mit den eigenen Worten ihrer Urheber angeführt werden. Den einzelnen Monatsnamen sind die Quellen beigefügt, in denen sie sich finden. Augc ist nicht unterlassen worden, die analogen Monatsname anderer, verwandter sowohl als unverwandter, Völker beizufügen, was in einigen Fällen die Deutung eines Namens näher begründet, in anderen geeignet ist, einen Einblick in das Wesen diese Art Namengebung zu gestatten. (Miklošič 1867: 1)

Ovreči je želel do tedaj napačno predpostavko, da so bila obstoječa slovanska imena mesecev v posameznih jezikih tudi izvorno prava imena mesecev, torej da so poimenovala astronomsko določene dele leta. Njegova teza je bila, da so taka poimenovanja postala imena mesecev šele, ko so se ljudstva seznanila s krščanstvom in rimskimi imeni mesecev:

Ursprünglich bezeichnet listopad, Laubfall, die Zeit des Laubfalls und nicht einen astronomisch bestimmten Abschnitt des Jahres, einen Maonat; erst als die römischen Monatsnamen bekannt geworden waren, wurde der listopad, doch meist nur der Schrift, nach Verschiedenheit der Gegend entweder auf den October oder November fixirt; dararaus srklärtr sich das Schwanken der Bedeutung vieler nationalen Monatsnamen, das man aus einer Übertragung von einem Monat auf den anderen

deuten wollte; daraus erklärt sich ferners das allmälige Verschwinden dieser Namen bei den meisten Culturvölkern: die zum Theil räthselhaften Namen, die vor Jahrtausenden an der Tiber zuerst erklangen, erklingen jetzt in allen Theilen der Erde. (Miklošič 1867: 1–2)

Tezo je potrdil tako, da je imena mesecev etimološko razvrstil v šest skupin: I. rastlinstvo, II. živalstvo, III. splošni naravni pojavi, IV. poljedelska opravila (ponavljajoča se letna dejanja), V. verski običaji in prazniki, VI. vrstni red mesecev v letu; dodal je še kratki poglavji o prevzetih neslovanskih imenih mesecev, ki se uporabljajo med ljudstvom, in nekaj imen mesecev, ki jih etimološko ni mogel razložiti.

2

Danes poznamo dve skupini slovenskih poimenovanj za mesece,¹ in sicer za osrednjeslovenski alpski (*prosinec, svečan, sušec, mali traven, veliki traven, rožnik, mali srpan, veliki srpan, kimavec, vinotok, listopad, grudn*) in vzhodnoslovenski panonski prostor (*sečen, süšec, mali traven, veliki traven, risalšček, ivanšček, jakopešček, mešnjek, mihalšček, vsesvišček, andrejšček, božič/prosinec*). Raznolikost poimenovanj, tudi nedoslednosti, ki iz tega izhajajo, je lepo razvidna npr. iz seznamov koledarskih imen, ki so bila leta 1850 objavljena v časopisu *Jadranski Slavjan* (1850: 16–17). Starocerkvenoslovansko: *prosinec/prosinjc, sečenj, suchy, berezzolj, travnyj/traven, iztok, červen/červenec, zarev/zarjev, rjujen, listopad, grudn, studenyj*. Koroško: *simic/prosenc/pervnik, svičan/drujnik, brezen, mali traven, velki traven, rožencvet, mali serpan, veliki serpan, kimovec/kimavic, kozapersk, listopad, grudn*.

¹ O poimenovanju imen mesecev se je sredi 19. stoletja razvila t. i. pratikarska pravda (*Novice* 26. 11. 1845) – nanjo se je navezal tudi Miklošič (1867: 1–2): »Ursprünglich bezeichnet listopad, die Zeit des Laubfalls und nicht einen astronomisch bestimmten Abschnitt des Jahres, einen Monat; erst als die römischen Monatsnamen bekannt geworden waren, wurde der listopad, doch meist nur in der Schrift, nach Verschiedenheit der Gegend entweder auf den October oder November Fixirt.« Na to opozarja tudi Peternel (1849: 3): »Od tistiga časa, kar so slovenski pratikarji pred štirimi leti l i s t o g n o j podorali, in na mesto njega listopad – ne vem ali raz poljskima ali raz českiga debła v kljub – južnim Slavanam, kteri l i s t o p a d en mesec pred imajo, v našo pratiko vkladili, se je več glasov zaslišalo, kteri so jeli ravno tako pridno nove imena mescov kovati, in perporočevati, kakor svoje dni čerkarji čerke.«

Krajnsko (Megiser 1592): *prosimic, sečan, sušec, brezen, majnik, rožen/rožnik/cveten/kresnik/pradžnik, serpen, kimovec, jesenik/kozapersk, obrocnik, listognoj/gnilc, božičnik*. Slovensko-horv.: *prosinec, veljak/svečan, sušec, traven, rožnjak, klasen, serpen, kolovožnjak, rujen/jesenščak, listopad, zimščak, gruden*. Staroserbske, Horv. Dal.: *sječanj, veljača, ožujak, travanj, svibanj, lipanj, klasen, serpanj, kolovoz, rujan, listopad, studeni, prosinec*.

2.1

Prekmurska imena mesecev so sprva sledila Krajačevićem kajkavskim (Stabej 1966: 83); v *Szvetih evangeliumih* (Krajačević 1694) je mesece imenoval po svetnikih, ki, tako kot je to zapisal že v *Molitveni knjižici* (Krajačević 1640), »vsegdar stalno hode vu svojeh Mesece«. Krajačević ima dvojnično poimenovanje za mesece, in sicer so na prvem mestu izpeljanke iz svetniških imen oz. cerkvenih praznikov, na drugem pa poimenovanja po rastlinstvu ali splošnih pojavih v naravi: *malibo/icsnyak/proszinecz, szvec/en, gregur/cak/szulfecz, gyurgyev/csak/mali traven, filippov/cak/veliki traven, ivan/csak/klafzen, jakopov/csyak/szerpen, velikome/snyak, malome/fnyak, lukovv/csak/miholy/csak, v/zef/zvef/csak, velikob/icsnyak/gruden*. Dvojnično panonsko poimenovanje se je že v 18. stoletju poenotilo in omejilo s prvotno sedmih na pet poimenovanj iz svetniških imen oz. praznikov ter na sedem poimenovanj po rastlinstvu oz. splošnih pojavih v naravi. Ponatisi evangelijev so ponujali kombinacijo »cerkvenoprazničnih mesečnih imen« in takih, »ki so že bila v navadi pri Slovencih in Hrvatih-kajkavcih« (Stabej 1966: 84) – novo dvojničnost je nakazovalo razmerje med latinskim in domačim panonskim poimenovanjem: *januarius/proszinecz, februar/szechen, martius/szussecz, aprilis/mali traven, majus/veliki traven, junius/ivan-schak, julius/jakopovschak, avgustus/veliko messnyak, september/miholyschak, october/lisztopad, november/vszeszvetchak, decem-*

ber/gruden (Krajačević 1778). Poimenovanje po cerkvenih praznikih so Slovenci prevzeli od Nemcev (Miklošič 1867: 22–26), enako tudi Madžari (Levstik 1868: 99), največ pa jih je prav v panonskem prostoru:

[...] največ takih imen vidimo v hrvaščini ter v novejši slovenščini, i sicer je hrvatskih ednajst: božični december, velikomašnjak augustus, malomašnjak september, svičničar februarus, svetačni (poleg: sisveščak) november, jakovčak julius, ivanjski junius, lukovčak october, mandalenski julius, miholjski october, petrovski junius, – a novoslovenskih nič manj nego celih petnajst: mali božični januarus, velikobožičnjak (vienahtnik) december, velikomešnjak (poleg: mešnjak) augustus (primeri hrvatsko: svetačni poleg: sisveščak), malomešnjak september, rusalščak pfingstmonat, svečan (svečnik) februarus, vesveščak november, andrejščak december, jurije vščak aprilis, gregorščak martius, jakobščak julius, ivanjščak junius, lukovščak october, miholjščak september, filipovščak majus (Levstik 1868: 99).

V prekmurskih tiskih 18. in 19. stoletja se je uveljavilo slovensko panonsko poimenovanje za imena mesecev, tudi razlikovalno do kajkavskega – razporejena so v drugačnem vrstnem redu kot v kajkavskih koledarjih, uveljavilo pa se je tudi »samosvoje mesečno ime *risalšček* za mesec maj« (Stabej 1966: 84), binkoštni mesec, ki ga Miklošič (1867: 23) razlaga preko starogrškega izraza *ροσάλια* (binkošti) in latinskega poimenovanja *rosalia* (pascha rosata). Bezljaj (1995: 182) ne izključuje starogrškega izvora besede in opozarja na prekmurski prehod kratkega nenaglašenege *u-ja v i*, tako obliko (*risale*) pa imenuje poknjiženo prekmursko; po njem razlaga prekmurski izraz za binkošti (*rosaria* lat., *rusalije* stcl.) tudi Novak (1985: 92).

2.2

Prekmurska imena mesecev je po kajkavskih zapisal Mikloš Küzmič (1780, 1783; citirano po 1853): *szvecsen, szüsecz, mali*

traven, veliki traven, risalscsek, ivanscsek, jakopescsek, mesnyek, mihalscsek, vseszvescsek, andrejscsek, prosinecz. Nekoliko drugače Košič (1875), ki je januar imenoval *prosinec*, december pa *božičnjak*, za oktober je zapisal *vinotek* namesto ustaljenega imena *vseszvescsek*. Prekmurski protestantski pisci so poznali podobne različice, Kardoš² je pisal imena mesecev kot *Küzmič*, v časopisu *Dober pajdaš* pa enako kot Košič.

Primerjava kajkavskih in prekmurskih imen kaže, da so se v panonskem jezikovnem prostoru soočala in prevzemala – poimenovalna stičnost in/ali drugačna raba sta v knjigi prisotni že od Belostenca (rokopis pred 1675, tisk 1740), Habeliča (1670) in Jambrešića (1742). Belostenec v *Gazifilaciju* (1740), slovarju jezika, ki ga sam imenuje »lingua Illyrica«, ponuja v latinsko-ilirskem delu ob latinskih še kajkavska, slavonska in dalmatinska imena mesecev: *januarius-mali bofichnyak-profzinecz-fzecen*, *februaris-fzvechen-velyacha*, *martius-gregur/chak-fzufecc-ofhujak*, *aprilis-mefzecz mali traven-gyurgyeufchak*, *majus-rofnyak-veliki traven-filipovfchak-fzviben*, *junius-kla/zen-ivanfzhak-liepan*, *julius-fzerpen-jakopovfchak*, *augustus-mefzecz velikomefnyak-velikomefnyak-meymefnyak*, *september-malo-mefsnjak-rujen*, *october-lukovfchak-lifztopad*, *november-fzefzvechak-fztuden*, *december-gruden-profzinecz-veliki bofichnyak*. V ilirsko-latinskem delu slovarja je oktobru dodal še ime *miholfchak*, januarju in decembru pa glasoslovni različici *fichyan* in *profzsinacz*. Severnohrvaška slovarja imata samo kajkavska imena mesecev, »pa se *prosincem* nije zvao poslednji, nego prvi mjeseć, a deveti je bio *malomešnjak*« (Vratović 1998: 25): *profzinecz mefzecz*, *fzvechen mefzecz*, *fzufecc mefzecz*, *mali traven*, *veliki traven*, *kla/zen*, *fzerpen*, *veliko mefnyak*, *lukovfchak-miholyfchak*, *ufzvefzhak*, *gruden*.

2 »Prilicno dete sze more navcsiti imena dvanajszet meszeczov. Te prvi je *szvecsen*, steri sze z-szvetkom novega (mladega) leta zacsne, te szlednyi pa *prozimec* (*Predzimec*), na steroga konec spadnejo koleda (bozicsno)« Kardoš (1870: 160).

2.3

Na »veliko zmešnjavo« pri poimenovanju mesecev je opozoril Matija Majar Ziljski. Za izhodišče ilirskih imen mesecev je vzel Belostenčevo ponudbo skupnega hrvaškega poimenovanja, ki je utirala pot ilircem v *Danici* leta 1837 (Vratović 1998: 22); pri tem je bilo vprašljivo Majarjevo izhodiščno poimenovanje v ilirščini, tj. kompromis med Belostenčevimi imeni s kvalifikatorjem D (Dalmacija) in prizadevanji hrvaških ilircem: *sječan*, *veljača*, *ožujak*, *travanj*, *svibanj*, *lipanj*, *serpanj*, *kolovoz*, *rujan*, *listopad*, *studen*, *prosinec* (Majar 1848: 53). Imena mesecev so bila preraznovrstna in umetno združevanje čeških, poljskih, ilirskih, hrvaških in slovenskih imen se ni uveljavilo: *leden*, *luti*, *brezen*, *traven*, *cvjeten*, *červen*, *lipen*, *serpen*, *rujen*, *listopad*, *gruden*, *prosinec* (prav tam: 54). To je kar klical po uporabi mednarodnih latinskih imen, česar se je zavedal tudi Majar (pav tam: 55), Murko pa je zapisal, da brez mednarodnih poimenovanj mesecev enostavno ne gre več:

Eno največjih zmešnjav in ovir za vzajemno občevanje med Slovani pa delajo narodna imena mesecev pri Čehih, Poljaki, Hrvatih in Slovencih, ker jih je težko pomniti in ker se isto ime rabi večkrat za različne mesece. Že naš J. Bleiweis se je šalil, da se lahko iz Zageba odide zadnjega prosinca (decembra) in v Ljubljano pride prvega prosinca (januarja). Zgodilo pa se je že Češki akademiji, da je zamudila vabilo Krakovske, ker je poljski kwiecien april, češki kvjeten pa maj. [...] Še hujše pa so mnogokrat prav velike škode, ki se gode n. pr. kmetom v obmejnih slovenskih in hrvaških krajih, katere mnogokrat kontumacirajo zaradi takih nesrečnih imen (Murko 1910: 43).

3

Imena mesecev v prekmurskih časopisih in koledarjih kažejo, da je slovensko panon-

ska poimenovanje bolj ustaljeno kot kajkavsko.

3.1

V prvem prekmurskem časopisu *Prijatelj* (1875–1879; žal je danes veliko številik izgubljenih) (Jesenšek 2005; Ulčnik 2009) so za leto 1876 zapisana naslednja imena mesecev: *szvecsén, szüsec, máli tráven, velki tráven, riszálsceek, ivánsceek, jakobescceek, méсныek, mihálsceek, vszeszvétsek, andrěscceek, proszimec*. Urednik Imre Agustič je v letniku 1877 madžarski črkopis zamenjal s slovenico (npr. *ivánšček*), leta 1878 pa je opustil tudi slovenska panonska imena za mesece in je uporabljal le še prevzeta iz latinščine (npr. *marc, april*), kar kaže, da si je prizadeval za poenotenje jezika v slovenskem prostoru (Ulčnik 2009: 71). Prekmurska imena so se pojavljala le še v vremenskih pregovorih, navedenih na zadnji časopisni strani, npr. *Ci se máloga trávna dá orati, aprila bode ti jokati*. (*Prijatelj* 6, 15. 3. 1878. 24) Agustič je za januar zapisal *svečen* po Miklošu Küzmiču,³ kasneje pa so prekmurski koledarji in časopisi uporabljali *sečen*. Levstik (1868: 99) je novotvorbo *svečen* odsvetoval, saj »da se je najbrže v njem glagol: *sěk*- pomešal s samostalnikom: *sveča*, ter da se je tako *svečan* zлил iz besed: *sečan* i *sveč*-«.

3.2

Glasoslovne in pravopisne različice zapisov, nekaj tiskarskih napak in redko dvojnično poimenovanje lahko spremljamo tudi v *Kalendarju srca Jezusovega* (1904): *szecsén, szüsec, máli tráven, velikitráven, riszálsceek, ivánsceek, jakopescceek, méсныek, mihálsceek, vszeszvécceek, andrejscceek, proszinec*. V *Kalendarju* se leta 1907 pojavita dvojnici *jakopescceek-mali szrpan* za julij in *andrejscceek-lisztopad* za november, leta 1911 dvojnica *bozsics-proszinecz* za december, leta 1913 nekaj osrednjeslovenskih dvojničnih poimenovanj *jakopescceek-mali szrpan* za julij,

mihálsceek-kimovec za september, *szvetvisceek-vinotok* za oktober ter že imenovana dvojnica *bozsics-proszinecz* za december. Osrednjeslovensko-vzhodnoslovenska sinonimnost je napovedala tudi poenotenje pisave, do katere je v *Kalendarju* prišlo leta 1914, ko je madžarski črkopis zamenjala slovenica (tega leta je še nekaj nedoslednosti pri zapisovanju sičnikov in šumevcev, npr.: *ivanšček, jakopešček, mihalšček*). Leta 1920 so zapisana samo slovenska panonska imena (brez latinskih ustreznice), za december je odpravljena dvojnica *prosinec* (ostaja le še ime meseca *božič*), leta 1922 ponovno latinsko-slovenska dvojničnost in od 1933 naprej latinsko-slovenska. Leta 1933 se trdi *l* v imenih *risalšček* in *mihalšček* začne zapisovati z *o* (*risaošček, mihaošček*), enako tudi v Novakovem (1985) slovarčku in dvojnično v *Slovarju stare knjižne prekmurščine* (Novak 2006): *risálšček tudi risáoček, mihálšček tudi miháošček*, čeprav med ponazarjalnim gradivom ni oblik z *-o-*. Med drugo svetovno vojno, ko je prekmurski prostor prišel pod madžarsko oblast, se je ponovno pojavil madžarski črkopis in zapis *proszinec* za december.

3.3

Podobno poimenovanje je ohranjeno tudi v protestantskih koledarjih, le da je v *Dobrem pajdašu* (1899) januar imenovan *proszinec* in december *bozsicsnyek*, kasneje pa je januar *szecsen* in december *proszinecz*: *szecsen, szüsec, mali traven, velki traven, riszálsceek, ivánsceek, jakobescceek, mesnyek, mihálsceek, szvetsztvincseek, proszinec* (*Dober pajdaš* 1923). V *Evangeličanskem koledarju* za leto 2013 je poimenovanje *szvetsztvincseek* za oktober nadomeščeno z novim izrazom *vinšček*: *sečenj, sušeč, mali traven, veliki traven, risalšček, ivanšček, jakobešček, mešnjek, mihalšček, vinšček, andrejšček, prosinec*. Slovenski panonski izraz za oktober se je razvil iz stesl. poimenovanja za praznik *vbsi*

³ »Krajačevičev *svečen* (= februar) pa je Küzmič sprevergel v Januarius. Nacsi (= inači = drugače) *Szvecsen*« (Stabej 76–77).

sveti (Miklošič 1867: 24), in sicer kot izpri-devniška izpeljanka iz osnove *svet-* (*szvet- viscsek*, *svetvišček*) ali celotne besedne zveze *vsi sveti* (*vszeszvescsek*, *vsesvišček*); osred-njeslovenska prevzeta dvojnica je *vinotok*, iz nje pa je po panonskem besedotvornem po-stopku nastala še novotvorba *vinšček* – »pridevnik iz svetniškega imena /ali imena praznika/ + mesec, pri čemer se navadno drug člen zamenjuje s končnicama -jak in -ik« (Keber 1986: 161), npr.: Ivanov mesec → ivan- + -šček → ivanšček, mesec vseh svetih → vse- + -svet- + -šček → vsesvišček.

Prekmurski časopisi in koledarji, izhaja-joči v 20. stoletju, so začeli opuščati slo-vensko panonsko poimenovanje in so raje uporabljali mednarodno z nekaterimi prek-murskimi glasoslovnimi posebnostmi: *janu-ar*, *februar*, *marciuš/marcus*, *apriluš/aprilis*, *majuš/majis*, *juniš/junius*, *julij/julius*, *august/ augustus*, *september/szeptember*, *oktober*, *november*, *december* (npr. *Marijin list* 1915; *Düševni list* 1922).

4

Pleteršnikov slovar ima zabeleženih 77 slovenskih imen mesecev, med njimi 17 iz slovenskega panonskega jezikovnega pro-stora. Pri navajanju virov je bolj natančen kot Miklošič in dosledno razlikuje prekmurska imena od kajkavskih. Slovenska prekmurska imena imajo oznako *ogr.*, tj. »ogrsko narečje ali knjištvo; ta kratica je pripisana vsem bese-dam, ki so ali po Cafu med narodom nabrane ali iz knjig po Cafu, Miklošiču, Valjavcu (prim. Valj. [Rad]) in Raiču (v Narodnem ko-ledarju Matice Slov. 1868) zapisane; ogr.-Let. M. Valjavec, Izgledi slovenskega jezika na Ogrskem (Let. 1874, 1877.)« (Pleteršnik 1894: XV). Za januar ne navaja splošno uveljav-ljenega panonskega imena *sečen*, ampak le *prosinec* (ogr.-Valj. [Rad]); zapiše pa še na Štajerskem od Cafu zabeležen *malobožičnik* in od Murka umetno narejeno poimenovanje *prvnik*. Tudi za februar ne pozna prekmur-skega imena *sušec*, ampak po Valjavcu (ogr.-Valj. [Rad]) navaja *svečen*, po Cafu

(ogr.-Caf.) pa še *sečni mesec*; *svečen* s kvalifikatorjem (kaj-Valj.) je kajkavski pri-mer za februar. Za marec in april ima prek-mursko pričakovano *mali* (ogr.-C.) in *veliki traven* (ogr.-M., C.), kajkavsko ime je *gregor-ščak* (ogr.-Valj. [Rad]), ki ga pozna tudi Caf, štajersko *postnik* (Mur-Cig., C.). Maj ima ob značilnem poimenovanju *risalščak* (ogr.-C.) še hrvaško kajkavsko dvojnico *sviben* (Valj. [Rad]). Junij je *ivanjščak* (ogr.-C.), po Cafu tudi *klasen* (tudi Krajačević 1694), štajerska različica je po Murkovem slovarju in Miklo-šičevih narodnih pesmih *kresnik* (Npes.-M.); Murko ima tudi dvojnico *režni cvet*. *Jakob-ščak* je prekmursko ime za julij (C.), po Cafu tudi dvojnica *jakobnik*. Za avgust ima Ple-teršnik več panonskih oblik: *mešnjak* je značilno prekmursko (ogr.-M.) in kajkavsko ime (kaj.-Valj. [Rad]), enako *velikomašnjak* (C.) in (kaj.-Valj. [Rad]), po Cafu še štajerska *medmašnjak* in *kolovožnjak*. September je *miholščak* prekmursko (ogr.-M., C.) in šta-jersko v okolici Frama, po Cafu tudi *jesen-šček* in *šmihelčnik*. Oktober je v kajkavskem prostoru *lukovščak* (kaj.-Valj. [Rad]), po Cafu pa prekmursko *vinščak* in štajersko *repnik* in *repar*; nista pa zabeleženi pogosti prekmurski imeni *vsesvišček* ali *svestvinšek*. November je v prekmurščini *andrejščak* (ogr.-Valj. [Rad]), edino pri Pleteršniku z oznako ogr.-Valj. [Rad.] tudi *vsesveščak*, prav tako kot v kaj-kavskem prostoru (Habd.-Mik.), na Štajer-skem *vsesvečnjak* (vzhšt.-C.), *gnilolist* (Fram-C.) in *martinščak* (C.). December ima na štajerskem dvojnici *gruden* (Mur.) in *kolednjak* (C.).

Viri in literatura

- BELOSTENEC, Ivan, 1740: *Joannis Bellosz-tenecz Gazophylacium*. Weitz.
- BENČIČ, Nikola, 2007: Prelazno razdoblje gra-diščanskohrvatske pismenosti. *Studia Slavica Hung* 52/1–2. 29–38.
- BERČIČ, Branko, 1966: Škofjeloška mesečna imena 1466. *Loški razgledi* 13. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-N3PFDT2>

- BEZLAJ, France, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika. Tretja knjiga, P–S*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Dober pajdas, 1899: *Dober pajdas Kalendarium po sztarom szlovenszkom jeziki na 1899. navadno leto. I. letni tecsaj. Vö dani od Wellische Bela*. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-CSADT0T8>
- Evangeličanski koledar za narodno leto 2013*. Murska Sobota: Evrotrade print d.o.o.
- FICKO, Jožef, 1837: *Novo Marianszko Zvetye*. Köszöghi: Stampano kod Reichard Karola.
- HABDELIĆ, Juraj, 1670: *Dictionar, ili Réchi Szloveszke*. U Nemskom Gradczu: pri odvetku Widmanstadiussa.
- Jadranski Slavjan*, 1850: Imena mescov slavjanskih sploh in češka posebej. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-PC5UMREN>
- JAMBREŠIĆ, Andrija 1742: *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica, et Hungarica locuples*. Zagreb.
- JESENŠEK, Marko, 1991: Slovensko gradivo v Miklošičevi primerjalni skladnji. Viktor Vrbnjak (ur.): *Miklošičev zbornik*. Maribor: Kulturni forum. 165–184.
- JESENŠEK, Marko, 2005: *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area*. Krakow: Universitas.
- Kalendar, 1905: *Nájszvetesejga Szrca Jezusovoga veliki kalendár za lüdszstvo*. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-6LKNOY0M>
- KARDOŠ, Janoš, 1870: *Návod na flíszanya vu govorényi i razményi za vesznícski sol prvi i drúgi zlócs*. V Büdini: Lasznozst vogr. král. vladársztva.
- KEBER, Janez, 1986: Slovenska imena mesecev iz imen svetnikov. *Mohorjev koledar*. Mohorjeva družba. 160–162.
- KOŠIČ, Jožef, 1852: *Novi Jezus moje poselejnye*. V-Körmendini.
- KOŠIČ, Jožef, 1861: *Jezus moje poshelejnye*. Najde sze v-Lendove.
- KOŠIČ, Jožef, 1875: *Jezus moje poshelejnye*. Najde sze v-Radgoni.
- KRAJAČEVIĆ, Nikola, 1694: *Szveti Evangeliumi*. Vu Cseske Ternave.
- KRAJAČEVIĆ, Nikola, 1778: *Szveti Evangeliumi*. Vu Zagrebu.
- KRASTMA, Jakob, 1840: *Stoletna Pratika devetnajstiga stoletja od 1801–1901*. V Gradzu.
- KUKULJEVIČ, Ivan Sackinski, 1856: *Stari pješnici hrvatski*. U Zagrebu.
- KÜZMIČ, Mikloš, 1780: *Szveti evangyeliomi pouleg kalendárioma*. V-Soproni.
- KÜZMIČ, Mikloš, 1783: *Kniga molitvena*. Stampana v-Soproni.
- KÜZMIČ, Mikloš, 1853: *Kniga molitvena*. Sze najde v Radgoni.
- LEVSTIK, Fran, 1968: Slovstvene stvari. *Kmetijske in rokodelske novice* 26/11 (14. 3. 1868). <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-ZIL01MRK>
- MAJAR, Matija, 1848: *Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik*. Ljubljana: J. Blaznik.
- MARN, Josip, 1867: *Jezičnik ali Pomenki o slovenskem pisanji*. V Ljubljani.
- MEGISER, Hieronim, 1592: *Dictionarium quatuor linguarum*. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-RL06CTA6>
- MIKLOŠIČ, Franc, 1866: *Die Slavischen Monatsnamen*. Wien.
- MURKO, Matija, 1910: *Knjiga o Stanku Vrazu*. *Ljubljanski zvon* 30/1. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-17RUPYM5>
- NOVAK, Franc, 1985: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- NOVAK, Vilko, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- PETERNEL, 1849: Ktere imena mescov so prave? *Kmetijske in rokodelske novice* 7/1 (3. 1. 1849). <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-TWV63USJ>
- PLETERŠNIK, Maks, 1894: *Slovensko-nemški slovar*. V Ljubljani.
- STABEJ, Jože, 1966: Ob petstoletnici škofjeloškega zapisa slovenskih imen za mesece. *Loški razgledi* 13. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-93FLIZJH>
- ŠUMANOVAC, Andrija, 1861: *Kratki nauk Kerstjansko-katoličanski*. Osijek.
- ULČNIK, Natalija, 2009: *Začetki prekmurskega časopisja*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Zora 67).

PREVIRANJA O KNJIŽEVNOUMJETNIČKOME STILU KAO FUNKCIJI STANDARDNOGA JEZIKA U JEZIKOSLOVNOJ KROATISTICI

Ljubica Josić

Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb

UDK 811.163.42'26'38

Delo obravnava razlike dveh pristopov v jezikoslovni kroatistiki pri funkcionalistični delitvi standardnega jezika. Cilj dela je analizirati argumente obeh tez, tj. tiste, ki književno-umetnostni slog razume kot eno izmed funkcij standarda, in tudi tiste, ki ga razume kot jezik *sui generis* in njegovo razmerje do standarda.

funkcionalna stilistika, standardni jezik, funkcionalni slogi, književno-umetnostni funkcionalni slog, jezik *sui generis*

The paper discusses the differences between two approaches in Croatian linguistic studies with regard to whether the literary-artistic style belongs to the conventional five-member functional-stylistic division of the standard language. The goal of the paper is to analyse the arguments of both theses: one that views the literary-artistic style as one of the functions of the standard language and the other that sees it as a *sui generis* language, which would contribute to a more precise description of the literary-artistic functional style and its relation to the norms of the standard language.

functional stylistics, standard language, functional styles, literary-artistic functional style, *sui generis* language

1 Uvod

Unutar teorijske razradbe koncepta funkcionalnih stilova standardnoga jezika u okrilju je praškoga strukturalizma naznačena posebnost književnoumjetničkoga stila u odnosu na druge funkcije standarda zbog njezove potpune jezične slobode jer se piščev izbor ostvaruje slobodnim odabirom kao i kovanjem jezičnih jedinica u prostoru imaginacije. U radovima Mukačovskoga (1964: 17) i Havráneka (1964: 12) također je implicirano kako bi se razdjelba standardnoga jezika na funkcionalne stilove trebala shvatiti kao pojednostavnjen prikaz odnosa standardnoga jezika i njegovih tipskih jezičnih realizacija s određenim manjkavostima koje prate svaku vrstu shematiziranja. Naime, funkcionalnostilistička se razdjelba temelji na ponovljivosti

jezika u njegovim funkcijama te je u se, govoreći o normativnosti, integrirala i umjetnički uporabljen jezik, premda je jedno od temeljnih obilježja takve jezične uporabe neimitativnost. Naznačena je dvostrukost utkana i u radove suvremene jezikoslovne kroatistike, gdje se sučeljavaju oni pristupi koji ističu posebnost književnoumjetničkoga stila unutar peteročlane funkcionalnostilističke razdjelbe¹ (stoga se taj stil naziva jezikom *sui generis*) i oni malobrojniji koji naglašavaju potrebu zadržavanja imenovanja književnoumjetničkoga stila funkcijom standardnoga jezika nasljedujući standardološku tradiciju u kojoj se piščev jezik, na pozadini dijalektike standarda i jezika književnosti, promatra kao jezična realizacija koja ima mogućnost potvrđivanja normi standarda.

¹ Ustaljena peteročlana razdjelba hrvatskoga standardnog jezika na funkcionalne stilove obuhvaća administrativni, znanstveni, publicistički, razgovorni i književnoumjetnički funkcionalni stil.

Funkcionalni su stilovi apstrakcije visokoga stupnja koje obuhvaćaju skup obilježja onih realizacija koje pripadaju istoj jezičnoj funkciji ili istoj vrsti komunikacije. Tošović funkcionalni stil definira kao »apstraktni makrosistem tipičnih elemenata izlučenih iz sličnih ili podudarnih tekstova (iskaza).« (Tošović 2002: 11) Do tog se makrosistema dolazi induktivnim putem jer se funkcionalni stilovi razvrstavaju prema skupu istovrsnih obilježja koja kao određeni tipovi tekstova ili iskaza imaju te se tako klasificiraju prema svojim sintaktičkim, semantičkim, leksičkim i drugim jezičnim osobitostima. U tom se kontekstu postavlja pitanje kako apstrahiranjem jezičnih obilježja iz mnoštva raznorodnih tekstova književnosti izdvojiti ona kojima bismo mogli opisati osobitosti književnoumjetničkoga stila kad je njegovo temeljno obilježje potpuna jezična sloboda i neponovljivost, dakle individualnost visokoga stupnja koja se ne dâ svesti pod skup ponovljivih jezičnih obilježja. To pitanje upućuje na aporiju funkcionalnostilističke razdjelbe te na nj nema jednoznačna odgovora pa su tako i rasprave u jezikoslovnj kroatistici u proteklih desetak godina usmjerene na dvovrsne zaključke: na isticanje potpune autonomnosti jezika književnoumjetničkoga djela spram norma standarda ili

na ustrajavanje na tome da jezik književnosti jednim svojim dijelom potvrđuje norme standardnoga jezika zbog čega je opravdano dovoditi u odnos standardni jezik i književnoumjetnički stil. U ovome se radu pokušavaju usustaviti različitosti premisa navedenih pristupa, s ciljem što potpunije analize odnosa standarda i književnoumjetničkoga stila.

2 Opseg standardnojezičnosti književnoumjetničkoga stila

Ako se dovode u odnos norme standardnoga jezika i jezik književnoumjetničkoga djela, tada treba naglasiti da književnorteorijska perspektiva sve glasnije ističe da se književnoumjetnički stil ostvaruje neovisno o standardu pa se zbog toga u jeziku književnosti ne mogu tražiti potvrđivanja ili odstupanja od normi utvrđena jezika.² Međutim, iz standardološke se perspektive može postaviti pitanje zašto se jezik nekih književnoumjetničkih djela ostvaruje poštivanjem normi standarda i to tako da ta djela možemo smatrati primjerom dobre standardnojezične pismenosti. Ipak, češće se ustrajava na uočavanju različitosti standardnoga jezika i književnoumjetničkoga funkcionalnog stila te se upravo zbog tih različitosti njihov odnos opisuje s pomoću dvojčanih oprjeka,³ koje se uvjetno mogu svesti pod normativnost/nenor-

² Zbog slobode književnoumjetničkoga stila i razvijanja osobita tipa semantike, Bagić, primjerice, književnoumjetnički stil, ili beletristički, kako ga naziva, ne smatra funkcijom standardnoga jezika: »Beletristički stil nije jedan od funkcionalnih stilova koji bi 'ispunjavao' jednu od funkcija jezika. U odnosu na funkcionalne stilove moglo bi ga se odrediti kao nadstil, jer uvjetno koristi ili može koristiti sve potencijale koje jezični sustav posjeduje ili dopušta; on se ne oblikuje unutar sustava kao jedan od njegovih podsustava nego – simbolički rečeno – polifunkcionalnost predstavlja kao svoju funkciju.« (Bagić 1997: 12) Slično ističe i Užarević: »Jezik umjetničkoga djela nije naime jedan od funkcionalnih jezika nacionalnoga (prirodnog) jezika, nego je on trans-nacionalan jezik, tj. maksimalizacija svih jezičnih mogućnosti danoga prirodnog jezika što ih za svoju realizaciju traži pojedini umjetnički smisao odnosno pojedino umjetničko djelo.« (Užarević 1991: 44–5)

³ Usp. Vukojević 1999: 50. Autor navodi mnogobrojne oprjeka koje obilježavaju odnos između standarda i književnoumjetničkoga stila među kojima kolektivnost/individualnost, objektivnost/subjektivnost, denotativnost/konotativnost, prisilnost/spontanost, imitativnost/neimitativnost, shematiziranost/neshematiziranost, konvencionalnost/nekonvencionalnost, normiranost/nenormiranost, svrhovitost/nesvrhovitost i dr. te naznačuje tendencije u promatranju književnoumjetničkoga stila: »Sukus, najbitnije značajke književnoumjetničkog stila (književnog jezika) i standardnog jezika međusobno se isključuju. Stoga se u posljednje vrijeme sve češće i opravdano postavlja pitanje je li književnoumjetnički stil uopće stil standardnog jezika (dajući književnoumjetničkomu stil status standardnog jezika, na mala vrata u standardni jezik uvodimo jezični sustav, i tako opet isključujemo ono što smo htjeli razdvojiti) ili u to dva posebna, autonomna jezika (jezična idioma), dva komunikacijska koda ...« (Vukojević 1999: 50)

mativnost, a time se problematizirati i jedan od glavnih kriterija same funkcionalno-stilističke razdjelbe. Nadalje, funkcionalni se stilovi, kao i standardni jezik, raslojavaju na svoje podsustave, a oni na svoje podsustave podsustava, unutar kojih se ne može očekivati isti odnos spram norma standarda. Stoga neki autori, poput Frančić, Hudeček i Mihaljević, razlikuju unutar pojedinoga stila ono što pripada standardu od onoga što mu ne pripada, razvođeći svaki funkcionalni stil na stil nestandardnoga jezika i stil standardnoga jezika pa tako primjerice napominju kako je dijalektalna poezija književnoumjetnički stil nestandardnoga jezika: »Drugim riječima, pojedinomu funkcionalnom stilu hrvatskoga standardnog jezika ne pripada sve što pripada pojedinomu jezičnom stilu.« (Frančić, Hudeček, Mihaljević 2005: 26) Drugim riječima, opseg je standardnojezičnoga unutar jednoga funkcionalnog stila ograničen: »Funkcionalni stil književnog jezika pretpostavlja i književnojezično i neknjiževnojezično. Jedan funkcionalni stil književnog jezika može imati manje, a drugi više književnojezičnog, pa onda jedan više a drugi manje neknjiževnojezičnog, ali se ni za jedan od njih ne može reći da ima sve književnojezično, odnosno sve neknjiževnojezično (što bi inače bilo proturječno pojmu *funkcionalni stil književnog jezika*.« (Silić 1999: 207)

Funkcionalni se stilovi prema svojoj raznorodnosti međusobno razlikuju te su neki od njih složenije prirode tj. različita, slobodnija odnosa spram norma standarda. U tom se kontekstu uz književnoumjetnički stil govori o razgovornome i publicističkome funkcionalnom stilu jer se u njihovu slučaju u određenoj opsegu problematizira pripadnost standardu tj. njegovim normama. Upravo zbog toga neki pristupi, poput Pranjkovićeve (2005: 12), ističu različitu vezanost funkcionalnih stilova u odnosu prema normama standarda unutar funkcionalnostilističke razdjelbe, prema čemu se oni mogu smjestiti unutar normativistike ili stilistike, ili pak na njihovu razmeđu.

Razdjelba standardnoga jezika na funkcionalne stilove uvriježena je jednostruka zrakasta podjela koja, pokazalo se, teško može obuhvatiti međuprožimanja funkcionalnih stilova kao i odnos njihovih realizacija spram normi standarda. Stoga mjesto nje autorice M. Kovačević i L. Badurina predlažu dvostruku klasifikaciju jezičnoga raslojavanja, vertikalnu i horizontalnu diferencijaciju, koje se temelje na diskursu. Horizontalna diferencijacija tako obuhvaća diskurzivno raslojavanje po funkcijama, odnosno specijalizirani, javni, multimedijalni, privatni i literarni (književnoumjetnički) diskurs. Vertikalna diferencijacija obuhvaća diskurs pisma – pisani diskurs i diskurs govora – razgovorni diskurs. Te su dvije diferencijacije međusobno uključene, a prednost takva pristupa autorice, među ostalim, vide i u tome što je time otvoreniji put za opis onih prožimanja koje klasična funkcionalnostilistička razdjelba svojom shemom propušta obuhvatiti:

Naime takav opis nedovoljno govori o tome kako se u razgovoru može ostvariti svojstvo znanstvenosti; on isključuje sve one pojave koje u polju diskursa izmiču i najfleksibilnijem poimanju standardnoga jezika; on upućuje na neka prožimanja, ali se ne dotiče, primjerice, onih multimedijalnih... Opis je to, osvijestismo to ponajviše na razini objedinjavanja sviju uključenih tema, koji iziskuje dopune, pa i prevrednovanja nekih uvriježenih stavova ... (Kovačević, Badurina, 2001: 29)

Takav je pristup doprinos i prevrednovanju promatranja odnosa standardnoga jezika i književnoumjetničkoga stila te može pružiti poticajan trag pri davanju odgovora na pitanje zašto pojedine književne vrste ostvaruju takav tip iskaza koji je u skladu sa standardnojezičnim normama.

3 Književnoumjetnički stil kao autonoman tip jezika

Tezu o književnoumjetničkome stilu kao jeziku *sui generis* u jezikoslovnoj kroatistici zastupa Silić. Ipak, treba upozoriti da je isti

autor modificirao svoje shvaćanje pripadnosti književnoumjetničkoga stila standardnomu jeziku jer ga u članku *Književnoumjetnički (beletristički) stil* (1997.) promatra kao jednu od funkcija standarda, dakako, uz naglašavanje njegovih vlastitosti:

»Književnoumjetnički stil međutim nije stil koji (u tome smislu) oponaša (imitira). To bi za nj bilo *contradictio in adjecto*. Književnoumjetnički stil jezične činjenice (inačice) o kojima je riječ osmišljava i preosmišljava. On ne bira između njih kao postojećih, (s)tvarnih, danih, nego između njih kao mogućih.« (Silić 1997: 363–364) Te vlastitosti u kasnijem radu Silić sve više ističe što ga navodi na zaključak da književnik nije vezan normama jezika kao standarda već pravilima jezika kao sustava, a kako je odnos između pravila jezika kao standarda i jezika kao sustava dijalektičke naravi, jezik je pisca u određenu odnosu prema standardu, istodobno potvrđuje i nadmašuje norme standarda, što ne znači, napominje Silić, da se prema njima može nehajno odnositi. Stoga upozorava na promjenu vlastita motrišta:

Jezik umjetničke književnosti nije jezik standardnojezične komunikacije. I ja sam ga promatrao kao jedan od funkcionalnih stilova standardnoga jezika, ali uvijek s ogradom – u smislu slobode izbora. Za tu sam slobodu uvijek govorio da je potpuna, neograničena, da je stvar pojedinca, a ne stvar društva. Danas ću biti hrabriji, zahvaljujući (i) Pranjkoviću, pa ću reći da funkciju jezika umjetničke književnosti ne smatram jednom od funkcija standardnoga jezika, tj. jednim od stilova standardnoga jezika, nego kao jezik *sui generis*. Jezik umjetničke književnosti, ponavljam, izlazi iz jezika kao sustava, a ne jezika kao standarda. On pretpostavlja potenciju, a ne realizaciju potencije. (Silić 2004: 219)

Naime, književnik, vođen maštom, imaginacijom i fikcijom, ostvaruje svoj jezik ili stil kao individualni govorni čin mimo norma standarda, prvenstveno odgovarajući zakonitostima jezika kao sustava, za razliku od drugih stilova u kojima, zbog njihove težnje

za kolektivizacijom, govornik prelazi put od sustava do govora kroz normu. Zbog toga se književnikova uporaba jezika (za razliku od drugih jezičnih uporaba (u ovom slučaju stilova) ostvaruje prema lingvističkim, a ne sociolingvističkim zakonitostima te se prema tome književnoumjetnički stil ne može smatrati jednim od funkcionalnih stilova hrvatskoga standardnog jezika.

Tvrđnjom da je književnoumjetnički funkcionalni stil jezik *sui generis* upućuje se na to da se sloboda piščeva izbora ostvaruje unutar jezika kao sustava (u kojem se jezične jedinice promatraju prema svojoj obilježnosti i neobilježnosti), a ne jezika kao standarda (u kojem se jezične jedinice promatraju prema kriteriju normativnosti, odnosno jezične (ne)prihvatljivosti). Ako se pak prihvati da književnoumjetnički stil nije jezik standardnojezične komunikacije ni u jednome od svojih podstilova ili podtipova, tada shema polifunkcionalnosti standardnoga jezika kakva je tradicionalno prihvaćena i zastupljena u školskome sustavu te mnogim jezikoslovnim priručnicima više nije održiva u svojem dosadašnjem peteročlanom obliku i postaje »siromašnija« za jednu funkciju.

4 Zaključak

U suvremenoj se jezikoslovnoj kroatistici teza o nepripadnosti književnoumjetničkoga stila standardu temelji na tome da se književnoumjetnički stil ne može (barem izravno) dovoditi u odnos spram standarda i njegovih norma. Ipak, hrvatsko je jezikoslovlje upravo s pomoću proučavanja odnosa književnoumjetničkoga stila spram norma standarda produbljivalo svoje shvaćanje jezika kao medija književnosti i jezičnih izbora koji, stvaralačkom snagom autora, imaginacijom i kreacijom, istodobno nadmašuju norme standarda koliko ih u jednome svom dijelu slobodnim odabirom potvrđuju.

Valja zaključiti i da aporija funkcionalno-stilističke razdjelbe ne odražava samo vlastitost književnoumjetničkoga stila zbog koje se problematizira njegova pripadnost

jeziku kao standardu, već ona odražava i povijesni razvoj standardnoga jezika koji se uvelike razlikuje od suvremenoga jezičnog stanja. Dovoljno je podsjetiti se koliko su važnost u povijesti hrvatskoga jezičnog standarda imali književnici druge polovine XVIII. stoljeća i koliki opseg u cjelokupnoj građi na temelju koje su nastajali normativni jezični priručnici i leksikografska djela obuhvaća književnomjetnički stil. Stoga je nužno uključivanje svih tih perspektiva da se mogla potpunije razumjeti »sudbina« književnomjetničkoga stila unutar funkcionalnostilističke razdjelbe. (Josić 2010: 46)

Literatura

- BAGIĆ, Krešimir, 1997: Beletristički stil – pokušaj određenja. *Kolo* 6/2. 5–16.
- FRANČIĆ, Anđela, HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, 2005: *Normativnost i više-funktionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, 1964: The Functional Differentiation of the Standard Language. Paul L. Garvin (ed.): *A Prag School Reader on Esthetics, Literary Structure, and Style*. Washington: Georgetown University Press. 3–16.
- HUDEČEK, Lana, 2006: Hrvatski jezik i jezik književnosti. Krešimir Bagić (ur.): *Raslojavanje jezika i književnosti*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola. 57–79.
- JOSIĆ, Ljubica, 2010: Književnomjetnički stil – funkcija standardnoga jezika, jezik sui generis ili »nadstil«? *Studia lexicographica* 4/7. 27–48.
- KOVAČEVIĆ, Marina, BADURINA, Lada, 2001: *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan, 1964: Standard Language and Petic Lanuage. Paul L. Garvin (ed.): *A Prag School Reader on Esthetics, Literary Structure, and Style*. Washington: Georgetown University Press. 17–30.
- PRANJKOVIĆ, Ivo, 2005: *Jezik i beletristika*. Zagreb: Disput.
- SILIĆ, Josip, 1996: Polifunktionalnost hrvatskoga standardnog jezika. *Kolo* 5/1. 244–248.
- SILIĆ, Josip, 1997: Književnomjetnički (beletristički) stil hrvatskoga standardnog jezika. *Kolo* 6/1. 359–369.
- SILIĆ, Josip, 1999: Nekoliko misli o normi. Marko Samardžija (prir.): *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. 203–211.
- SILIĆ, Josip, 2004: O jeziku književnog djela. *Književna republika* 2/1–2. 218–221.
- SILIĆ, Josip, 2005: Je li jezik književnomjetničkoga djela problem jezika funkcionalnoga stila standardnoga jezika? Milovan Tatarin (prir.): *Zavičajnik: zbornik Stanislava Marjanovića*. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku. 419–426.
- SILIĆ, Josip, 2006: *Funktionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- SILIĆ, Josip, PRANJKOVIĆ, Ivo, 2005: *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- TOŠOVIĆ, Branko, 2002: *Funktionalni stilovi*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- UŽAREVIĆ, Josip, 1991: *Kompozicija lirске pjesme*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta.
- VUKOJEVIĆ, Luka, 1999: Književnomjetnički stil – »Piši onako kako dobri pisci pišu«. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školske novine. 50–55.

FRAN MIKLOŠIČ V ZGODOVINI SRBSKE FILOLOGIJE

Pavle Jović

Univerzitetna biblioteka »Svetozar Marković«, Beograd

UDK 811.163.41–112"18":929Miklošič F.

V prispevku smo analizirali vpliv znamenitega slovenskega filologa Frana Miklošiča na razvoj srbske filologije v 19. stoletju. Prvi srbski filologi, ki so bili učenci Frana Miklošiča, Đuro Daničić (1825–1882), Jovan Bošković (1834–1890), Jovan Živanović (1841–1916), so objavili prva znanstvena dela s področja srbskega jezikoslovja in so imeli zelo pomembno vlogo v razvoju srbskega knjižnega jezika.

Fran Miklošič, Miklošičevi srbski učenci, srbski filologi, srbsko jezikoslovje, 19. stoletje

This paper analyses the influence of prominent Slovene philologist Fran Miklošič on the development of Serbian philology in the 19th century. The first Serbian philologists, who were Miklošič's pupils, such as Đuro Daničić (1825–1882), Jovan Bošković (1834–1890) and Jovan Živanović (1841–1916), published the early academic works on Serbian linguistics and they have an important role in the development of the Serbian literary language.

Fran Miklošič, Miklošič's Serbian pupils, Serbian philologists, Serbian linguistics, 19th century

1 Uvod

Pred dvestotimi leti, ko se je rodil velikan slovanske filologije Fran Miklošič (1813–1891), je prišlo do usodnega srečanja slovenskega jezikoslovca Jerneja Kopitarja z Vukom Karadžićem. V Evropi je bil to čas naglega vzpona slavistike in tudi čas, ko so Slovenci in Srbi dobili svoje prve znanstvene slovnice. Kopitar in njegov učenec Miklošič sta odločilno vplivala na razvoj slavističnega in slovanskega jezikoslovja, pa tudi na razvoj srbskega knjižnega jezika.

Prvi srbski filolog Đuro Daničić (1825–1882) je prva filološka znanja pridobil pri Karadžiću, študij slovanske filologije pa je končal pri Miklošiču. Čeprav je njegovo ime dobro znano v slavistiki, poznamo ga predvsem kot ustvarjalca obsežnega slovarja JAZU, slovenski slavisti in jezikoslovci niso pisali o njem.

Miklošič je v svojih jezikoslovnih raziskavah veliko pozornosti posvetil tudi srbskemu jeziku. O tem je pisal Herrity v

prispevku *Srpskohrvatski jezik u delima Frana Miklošiča* (Herrity 1999: 137), vendar je v južnoslovanski in srbski literaturi le malo podatkov o njegovih zaslugah za razvoj srbske filologije; slovenski jezikoslovci pa o tem niso pisali.

Ugledni, danes manj znani srbski filolog Aleksandar Stojčićević (1879–1952), profesor na Univerzi v Ljubljani, je leta 1925 pisal o Miklošičevi vlogi pri nastanku jezikoslovnih del Đura Daničića, prvega srbskega filologa (Stojčićević 1925: 124). Nekaj podatkov o Miklošičevem vplivu na filološko delo Daničića najdemo v delu *Vuk in Daničić Aleksandra Belića* (1947: 153), največjega srbskega jezikoslovca v prvi polovici 20. stoletja.

V prispevku smo analizirali Miklošičeve vplive na nastanek jezikoslovnih del prvih srbskih filologov na področju srbskega jezika in stare cerkvene slovanščine. Raziskali smo predvsem Miklošičeva dela, ki so pomembna za zgodovino srbskega knjižnega jezika.

2 Miklošičev pomen za zgodovino srbskega jezika in srbske srednjeveške književnosti

Miklošičeva zbirka starih cirilskih spomenikov z naslovom *Monumenta Serbica Speciantia Historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii* (I–III, 1858) je obsežno delo, ki je zelo pomembno ne samo za zgodovino srbskega jezika (Čirić 2002: 406), marveč kot vir za srednjeveško srbsko književnost. Čeprav to ni bilo prvo delo, ki opisuje stare srbske spomenike v cirilici, še danes predstavlja koristno hrestomatijo srbskih pisnih spomenikov v srednjem veku in izhodišče za številna poznejša dela, ki obravnavajo staro srbsko književnost (Juhas Georgievskaja 1988; Hafner 2001).

Monumenta serbica je bila osnova za nastanek dela *Stare srpske povelje i pisma srbskega filologa Ljubomira Stojanovića* (1860–1930), ki se je prav tako izpopolnjeval pri Miklošiču. Miklošič je objavil tudi besedila več starocerkvenoslovanskih spomenikov v cirilici, ki so zanimivi za srbsko kulturno zgodovino in kot vir za preučevanje starega slovanskega jezika srbske redakcije: *Dušanov zakonik* (*Lex Stephani Dušani*, 1856), *Apostol manastira Šišatovac* (*Apostolus e codice monasterii Šišatovac*, 1853). Za Srbe je zanimiva tudi Miklošičeva legenda o sv. bratu Cirilu, *Die Legende vom heiligen Cyrillus* (Miklosich 1870). *Monumenta serbica* vsebuje številne listine in pisma srbskih vladarjev v srednjem veku: župana Stefana Nemanje (1113–1199), kralja Stefana Uroša III (1276–1331), despota Stefana Lazarevića (1377–1427), despota Đurđa Brankovića (1375–1456) in drugih (Kašanin 1975).

3 Delež Miklošičevih učencev v kodifikaciji srbskega jezika

Kot odličen poznavalec stare cerkvene slovanščine je Miklošič že leta 1850 objavil pomembna dela s tega področja: *glasoslovje* (*Lautlehre der altslovenischen Sprache*), *oblikoslovje* (*Formenlehre der altslovenischen Sprache*) in slovar staroslovanskega

jezika (*Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti*). Miklošičevo oblikoslovje je bilo izhodišče za prvo znanstveno slovnico srbskega jezika.

Prva slovnica srbskega jezika Vuka Karadžića (*Писменица србскога језика, по говору простого народа*, 1814) je nastala po zgledu slovnice Avrama Mrazovića (*Руководство к слованской грамматике*, 1794), ki je bila pravzaprav slovnica stare cerkvene slovanščine.

Prva znanstvena slovnica srbskega knjižnega jezika z naslovom *Mala srpska gramatika* (1850) je delo prvega srbskega filologa Đura Daničića (1825–1882), ki je bil Miklošičev učenec (Hafner 1975: 473); pravzaprav je to morfologija srbskega jezika, nastala po zgledu Miklošičevega *Oblikoslovja starega slovanskega jezika* (*Formenlehre der altslovenischen Sprache*, 1850). Vključevala je jezikovno gradivo iz druge izdaje Vukovega slovarja srbskega jezika (1852). Ko je izšla Daničićeva *Gramatika*, so Srbi sicer že imeli slovnice, vendar te niso upoštevale reforme srbskega jezika po Karadžiću (Stankiewicz 1984).

Daničićeva slovnica tako pomeni začetek v kodifikaciji srbskega knjižnega jezika, čeprav ni bila popolna (ni besedotvorja in skladnje). V njej je terminologija primerna sodobni. Druga in tretja izdaja sta izšli 1862 in 1863 z novim naslovom *Oblici srpskog jezika*. Pozneje je doživela osem izdaj in je bila osnova za vse slovnice srbskega jezika v 19. stoletju, ki so jih prav tako sestavili Miklošičevi učenci: Jovan Bošković (*Izvod iz srpske gramatike*, 1864), Jovan Živanović (*Izvod iz srpske gramatike*, 1874) in Stojan Novaković (*Srpska gramatika za gimnazije i realke*, 1879) ter pristaša reforme srbskega jezika: Jovan Pavlović (*Mala srpska gramatika*, 1874) in Georgije Magarašević (*Mala srpska gramatika*, 1883). Omenjene slovnice so bile v rabi celih 70 let.

Miklošič je kot urednik slavistične revije *Slavische Bibliothek oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte* omogočal

objavo filoloških del srbskih raziskovalcev. Đuro Daničić, ki je bil največji srbski filolog v 19. stoletju in eden izmed utemeljiteljev srbskega knjižnega jezika (Naylor 1976: 517), je kot Miklošičev študent, sodelavec in prijatelj sodeloval pri sestavljanju del *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, Formenlehre* (1858) in *Lexicon paleo-slovenico-graeco-latinum* (1862–1865) ter redno poročal o vseh objavljenih delih svojega učitelja v *Glasniku Društva srbske slovesnosti* (SKA 1925: V).

Med prvimi srbskimi filologi, ki so se posvetili proučevanju srbskega jezika, je bil tudi Jovan Bošković (1834–1890), ki je končal študij slovanske filologije na dunajski univerzi pri Miklošiču. Enako kot Daničić je tudi on predaval srbski jezik na Veliki školi v Beogradu. Napisal je več razprav o srbskem jeziku, v 7. zvezku njegove razprave *O srpskom jeziku* je zapisal Miklošičevo mnenje o zvočnosti srbskega jeziku (Бошковић 1888: 180):

Међу свима словенским језицима, а готово бих рекао и међу свима у опште, српски језик има најфинији и најнежњи организам, што се тиче преиначивања нагласака, а благогласност и акцентуација чине језик веома музикалним. (Miklosich 1879: 317)

Ko govorimo o prvih slovnicaх srbskega jezika, je treba omeniti tudi slovnice hrvaških filologov: Andrije Brlića: *Grammatik der illyrischen Sprache wie solche in Bosñen, Dalmazien, Slawonien, Serbien ...* (1854) in Petra Budmana: *Grammatica della lingua serbo-croata (illyrica)* (1867), ki sta kot vir uporabila Miklošičeva jezikoslovna dela.

Daničić je bil tudi avtor prve znanstvene skladnje srbskega knjižnega jezika (*Srbska sintaksa*, 1858). Pri tem delu ni imel vzorov, saj je njegov učitelj Miklošič spisal *Primerjalno sintakso slovanskih jezikov* šele deset let pozneje (1868). *Srbska sintaksa* vsebuje gradivo srbskega jezika iz pisnih virov od 10. do 19. stoletja. Čeprav to delo ni popolno, saj avtor v njem obravnava samo sklone, je bil

Miklošič zadovoljen z delom svojega učenca in prijatelja (Miklosich 1858: 83).

Kot vir za *Primerjalno skladnjo slovanskih jezikov* je Miklošič uporabil (med drugim) tudi dela svojih srbskih učencev (Daničić, *Srbska sintaksa*, 1858; Bošković, *Srpska sintaksa*, 1864; Novaković, *Srpska sintaksa*, 1874). Miklošičeva *Primerjalna skladnja slovanskih jezikov* je bila koristen vir tudi pri sestavljanju srbske skladnje, ki je izšla kasneje (*Srpska sintaksa*, 1889); njen avtor je bil Jovan Živanović, še en Miklošičev učenec.

4 Miklošičevi učenci kot avtorji prvih učbenikov stare cerkvene slovanščine

Čeprav so Srbi objavili prvo slovnico stare cerkvene slovanščine že leta 1794, so bili Miklošičevi učenci avtorji prvih sodobnih učbenikov staroslovanskega jezika. Med njimi je bil srbski filolog in slavist Jovan Živanović (1841–1916), ki je bil po študiju slovanske filologije pri Miklošiču gimnazijski profesor v Sremskih Karlovcih; tam je predaval tudi srbski in cerkvenoslovanski jezik (Belić 1925: 742). Objavil je več knjig s področja staroslovanščine, ki so bile v uporabi do 2. svetovne vojne in še naprej, posebej njegova *Gramatika crkvenoslovenskog jezika* (1895) in *Crkvenoslovenski rječnik* (1901). V svojem leksikografskem delu je kot izhodišče uporabil Miklošičev slovar stare cerkvene slovanščine (*Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, 1865).

5 Miklošičev prispevek k srbskemu slovaropisju

Srbi so prvi slovar srbskega knjižnega jezika dobili leta 1818 na pobudo in po zaslugi Jerneja Kopitarja. To je bil trijezični *Српску пјечник* Vuka Karadžića (Serbisches-Deutsch-Lateinisches Wörterbuch). Pri pripravi dopolnjene izdaje tega slovarja (1852) je Karadžiću veliko pomagal prav pri Miklošiču izobražen filolog Daničić, ki je zajemal iz jezikoslovnega gradiva svojega učitelja.

V letih 1862–1865 je Miklošič objavil slovar staroslovanščine *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum*, pionirsko delo s tega področja. Pri njegovem sestavljanju so sodelovali Miklošičevi učenci, med njimi tudi Daničič.

Leta 1885 je Miklošič objavil etimološki slovar *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* (1885), ki je bil pomemben za ves slovanski svet. Filologa Petar P. Đorđević (1855–1902) in Ljubomir Stojanović (1860–1930) sta pripravila in uredila tretjo izdajo Karadžičevega *Srpskog rječnika* (Lexicon serbico-germanico-latinum, 1898) in med drugim uporabila Miklošičev slovar. Etimološki slovar je bil v oporo tudi Daničiču pri sestavljanju njegovih del (Bičan, Havlova 2013: 11): *Istorija oblika u jeziku srpskom ili hrvatskom* (1874), *Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika* (1876), *Korijeni u hrvatskom ili srpskom jeziku* (1877); Miklošič pa je leta 1864 uredil slovar *Deutsch serbisches Wörterbuch*, ki je izšel še v dveh izdajah (1872, 1877).

Obsežen slovar *Rječnik književnih starina srpskih* je v treh zvezkih objavil Đuro Daničič (1863–1864). Nastal je na osnovi gradiva iz pisnih spomenikov stare cerkvene slovanščine srbske redakcije. Pri sestavljanju tega dela je uporabil študije svojega učitelja, s katerim je tudi sodeloval: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum* (1865) in *Radices linguae slovenicae veteris dialecti* (1845), ki je bilo prvo pomembnejše Miklošičevo delo in predstavlja tudi prvi poskus slovanske etimologije na znanstveni osnovi. V uvodu Miklošič navaja, da je kot vir za omenjeno delo uporabil tudi izvirne srbske srednjeveške spomenike pismenstva. Vse do izida *Etimologijskega rječnika* Petra Skoka (1988) je bil ta slovar najboljši južnoslovanski znanstveni vir.

Ob koncu svojega znanstvenega delovanja je Miklošič objavil kratek slovar šestih slovanskih jezikov, ki je izšel v ruščini, nato pa še v nemščini in francoščini: *Краткий словарь шести славянских языков: русскаго с*

церковно-славянским, болгарскаго, сербскаго, чешскаго и польскаго. Pri sestavljanju srbskega dela slovarja se je spet izkazal Daničičev učenec, Stojan Novaković. Miklošičev slovar šestih jezikov, ki nadaljuje južnoslovansko tradicijo izdajanja večjezičnih slovarjev, ni bil pionirsko delo: leta 1857 je ruski slavist Josif Franta Vrantevič (1796–1857) izdal svoj slovar z naslovom *Словарь языка славянскаго шести главных наречий*. Tudi srbski slavist, Miklošičev učenec Jovan Živanović, ki je leta 1901 objavil slovar stare cerkvene slovanščine z naslovom *Црквенословенски рјечник*, je kot vir uporabil predvsem Miklošičev slovar *Lexicon palaeoslovenico-graeco latinum* (1862–1865). *Црквенословенски рјечник* Jovana Živanovića je še danes v rabi med srbskimi bogoslovci.

Miklošičev slovar stare cerkvene slovanščine je spodbudil njegovega učenca Daničiča, da je začel za JAZU v Zagrebu pripravljati tedaj največji slovanski slovar *Rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika* (Jakopin 1991: 184); prvi zvezek je izšel leta 1882. O tem pomembnem dogodku je izčrpno pisal Fran Levstik (1881: 91) v *Ljubljanskem zvonu*. Daničičevo leksikografsko delo je nadaljeval hrvaški filolog in leksikograf Petar Budmani (1835–1914). Deset let pozneje je slovenski slavist in leksikograf Maks Pleteršnik (1840–1923), Miklošičev učenec, objavil najobsežnejši slovensko-nemški slovar (1894/95).

6 Sklep

Miklošičev prispevek k srbski filologiji je bil zelo pomemben. Bil je učitelj prvih srbskih filologov, ki so na osnovi njegovega znanstvenega dela ustvarili pionirska dela na področju sodobnega srbskega jezika: prvo znanstveno slovnico srbskega jezika (1850), dopolnjen srbsko-nemški slovar (1852), monumentalni *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika* (1. zvezek 1882). Prvi srbski filologi so na ta način prispevali h kodifikaciji srbskega knjižnega jezika. Znanje, ki so ga pridobili pri Miklošiču, jim je omogočilo samostojno

raziskovalno delo, pa tudi za sodelovanje v raziskavah s svojim učiteljem.

Po Miklošičevi zaslugi so začeli njegovi srbski učenci temeljito preučevati srednjeveške pisne spomenike in jezik stare cerkvene slovanščine. Bili so avtorji prvih učbenikov tega vseslovanskega jezika. Pomen Frana Miklošiča je bil tudi v tem, da je med evropskimi jezikoslovci širil znanstvena spoznanja o srbskem jeziku in književnosti.

Miklošičevih srbskih učencev je bilo več, kot smo jih tu navedli: med njimi so bili še Jovan Subotić, Jovan Đorđević, Aleksandar Sandić, Emil Čakra idr. Njihova neminljiva zasluga je, da so ob znanstvenih delih razvijali duh slovanske vzajemnosti in medsebojnega sodelovanja.

Viri in literatura

- BELIĆ, Aleksandar, 1925: *Živanović Jovan. Narodna Enciklopedija, I knjiga*. Zagreb: Bibliografski zavod. 742.
- BELIĆ, Aleksandar, 1947: *Vuk i Daničić, Članci i rasprave*. Beograd: Prosveta. 153–183.
- BIČAN, Aleš, HAVLOVA, Eva, 2013: *Bibliografský aparát Etymologického slovníku jazyka staroslovenského*. Praha. 11.
- БОШКОВИЋ, Јован, 1888: *Скупљени списи. О српском језику. Свеска 7*. Београд: Штампарија Краљевине Србије. 180.
- ĆIRIĆ, Ljubisav, 2002: *Стојановићево и Миклошичево издање старих српских повеља и њихов значај за изучавање историје српског језика. Научни skup posvećen Ljubomiru Stojanoviću*. Užice: Уčiteljski fakultet. 406–407.
- HAFNER, Stanislav, 1976: *Ђура Daničić kao učenik Frana Miklošiča. 5. Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. Beograd: MSC. 473–481.
- HAFNER, Stanislav, 2001: *Srpski srednji vek*. Beograd: Vukova zadužbina.
- HERITI, Piter 1999: *Srpskohrvatski jezik u delima Frana Miklošiča. Jezička razmatranja*. Beograd-Novi Sad: Vukova zadužbina, Matica srpska. 137–145.
- DANIČIĆ, Đuro, 1850: *Mala srpska gramatika*. Beč: Štamparija Jermenskog manastira.
- DANIČIĆ, Đuro, 1863: *Srbska sintaksa*. Beograd: Državna štamparija.
- DANIČIĆ, Đuro, 1863–1864: *Riječnik književnih starina srpskih*. Beograd: Državna štamparija.
- JAKOPIN, Franc, 1991: *Miklošičev pomen v zgodovini slavistike. Ob stoletnici njegove smrti. Jezik in slovstvo 36/7–8*. 181–186.
- JUHAS GEORGIEVSKA, Ljiljana, 1988: *Sabrani spisi. Stefan Prvovenčani*. Beograd: Prosveta.
- KAŠANIN, Milan, 1975: *Srpska književnost u srednjem veku*. Beograd: Prosveta.
- LEVSTIK, Fran, 1881: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Ljubljanski zvon 1/2*. 91–100.
- MIKLOSICH, Franz, 1845: *Radices linguae slovenicae veteris dialecti*. Lipsiae: Libraria Weidmannia.
- MIKLOSICH, Franz, 1853: *Apostolus e codice monasterii Šišatovac palaeoslovenice*. Vindobonae: G. Braumüller.
- MIKLOSICH, Franz, 1858: *Iz srpske sintakse Đure Daničića. Slavische Bibliothek oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte. 2 Band*. Wien: J. Fiedler. 83–109.
- MIKLOSICH, Franz, 1865: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum*. Vindobonae: G. Braumüller.
- MIKLOSICH, Franz, 1868–1874: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, Band IV. Syntax*. Wien: W. Braumüller.
- MIKLOSICH, Franz, 1870: *Die Legende vom heiligen Cyrillus*. Wien: Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei. Karl Gerold's Sohn.
- MIKLOSICH, Franz, 1872: *Deutsch serbisches Wörterbuch*. Wien: Leopold Sommer.
- MIKLOSICH, Franz, 1879: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, Band I, Lautlehre*. Wien: W. Braumüller.
- МИКЛОШИЧ, Франц, 1885: *Краткий словарь шести славянских языков (русского с церковно-славянским, болгарского, сербского, чешского и польского) а также французский и немецкий ...* Санкт-Петербург, Москва: М. О. Вольф.
- MIKLOSICH, Franz, ŠAFARIK, Pavel J., 1856: *Lex Stephani Dusani*. Vindobonae: F. Beck.
- NAYLOR, E. Kenneth, 1976: *Ђура Daničić i počeci srpske filologije. 5. Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. Beograd: MSC. 517–523.

Srpska kraljevska akademija, 1925: Pregled Daničićevih radova. *Daničićev zbornik, knjiga 15. Posebna izdanja. Filozofski i filološki spisi*. Beograd, Ljubljana: SKA. V–XVI.

STANKIEWICZ, Edvard, 1984: *Grammars and Dictionaries of the Slavic Languages from the Middle Ages up to 1850*. Berlin: Walter de Gruyer.

STOJICEVIĆ, Aleksandar, 1925: Leskin o Daničiću. *Daničićev zbornik, knjiga 15. Posebna izdanja*. Beograd, Ljubljana: SKA. 124–154.

STOJANOVIĆ, Ljubomir, 1929: *Stare srpske povelje i pisma. Knjiga 1*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.

ŽIVANOVIĆ, Jovan, 1889: *Srpska sintaksa*. Novi Sad: A. Pajevića.

LAČEN SI FUL DRUGAČEN: V ISKANJU NASLOVNIKOVEGA JEZIKA

Monika Kalin Golob

Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

UDK 811.163.6'42:659:82-845

Članek obravnava jezikovne izbire v oglaševalskih besedilih. Z analizo besedila Lektorskega društva Slovenije, ki popravlja 16 oglasov, prikazujem, da tradicionalni model jezikovne zvrstnosti ne more biti analitično orodje za jezikoslovne razčlembе: oglaševanje je razbremenjeno žanrskih omejitev, zato kot prvo načelo postavlja iskanje ustreznega naslovnikovega jezika, šele nato s parazitiranjem na znanih žanrih in njihovo hibridizacijo ustvari oglas, ki bo vzbudil pozornost in prepričal k nakupu ali sprejetju nove ideje.

oglaševalska besedila, jezik medijev, slogani, stilna analiza, jezikovne zvrsti

This paper presents an analysis of language choices in advertising texts. The text *Language Guidelines for Advertisers* was analysed to show the professional stance of language revisers and the persistence of the traditional model of language registers, which cannot be a linguistic method. Advertising is freed from genre limitations and its first principle is the search for an appropriate language of address; only then, by exploiting known genres and hybridising them, is an advertisement created that attracts attention and convinces addressees to buy something or accept new ideas.

advertising texts, media language, slogans, style analysis, language registers

Poustvarjanje jezika v medijih

Mediji po definiciji družbo sooblikujejo s svojimi reprezentacijami, interpretacijami, prednostnim tematiziranjem (*agenda setting*), selekcioniranjem dogodkov, pa tudi jezikov. Kot je že bilo razpravljano (Kalin Golob 2004, 2009), je predstava o zgolj enosmernem vplivu medijskega jezika na spošno rabo (kot jo je zapisal Breznik (1933) in jo pogosto ponavljajo še danes) nerealna, saj v sodobnosti mediji izbirajo jezikovne strategije, ki bodo kar se da vsečne in sprejemljive ciljnemu občinstvu, zato privzemajo, boljše rečeno, poustvarjajo jezik, za katerega predvidevajo, da je jezik posamezne ciljne skupine. Tudi zato se je ideja knjižnega jezika, ki naj bi bil prevladujoča izbira v javnih položajih pisnega in govornega sporočanja, začela v medijih rahljati že v 80. letih (prim. Skubic 2005: 237, ki navaja kolumne v *Delu* tega časa) in se je razblinila v 90. letih 20. stol., predvsem zaradi sprememb v družbi in

medijih. Demokratizacija družbe je med drugim povzročila zanikanje tradicionalnih norm kot ostalin starega družbenega sistema, kar se je pokazalo tudi v spremenjeni jezikovni rabi in večji neformalnosti v medčloveških stikih v sicer uradnih ali kako drugače neenakih razmerjih. Odprtje medijskega prostora je povzročilo večjo konkurenco med vse več mediji in s tem tekmovanje za naslovnika. Iz leposlovja, kjer so avtorji z opazno neknjižno leksiko označevali družbeno in narečno pripadnost svojih likov, in novinarskih besedil, kjer se je pojavljala kot sredstvo aktualizacije (prim. Korošec 1998: 17 in nasl.), se neknjižne zvrsti v medijih 90. let uporabljajo v vse večjih pasusih in postopoma – sicer žanrsko omejeno – kar v celotni radijski ali televizijski pogovorni oddaji (Kalin Golob 2009, 2013).

Televizija že dolgo v posameznih skečih privablja gledalca s humorjem neknjižnega govorca, kar je znana strategija iz leposlovja,

a ob koncu 20. stol. je treba mlade, ki bežijo od televizije k novim tehnologijam, prese-netiti in privabiti s popolnoma nepričakovanim – oddajo v njihovem jeziku (*Videošpon* kot prva tovrstna oddaja javne televizije 1992–1996). Ob vse večji konkurenci med vse več televizijskimi in radijskimi postajami pa se je treba za gledanost in poslušanost boriti z vedno novimi glasovi in obrazi, ki govorijo vsak svoj jezik, ustvarjati medijske zvezde, ki navidezno z naslovnikom vstopajo v dialog prek zaslona ali radijskega sprejemnika in ga nagovarjajo z »njegovim« jezikom. Neknjžnost tako ni več humorni vložek, presenečenje, eksces, ampak imitacija pogovora, ki pritegne naslovnika, lačnega sprostitve, in s tem tudi oglaševalca. Ta vidik sprostitve in »imitacije intimnega nagovora« (Luthar 1998: 16) se je deloma prenesel tudi na televizijske in radijske informativne oddaje, ki postajajo bolj gledane oz. poslušane, če so manj toge: posamezni neknjžni leksemi in izjave »avtentičnih« govorcev rahljajo informativnost besedila z elementi zabavnega ali avtentičnega, gledalca med informiranjem tudi zabavajo (prim. Luthar 1998; Laban 2007).

Oglaševanje in jezikovne izbire

Ustvarjanje iluzije neposrednega sporočanskega stika je skupna značilnost jezika sodobnih medijev. Psevdo-intimnost se kaže v različnih jezikovnih oblikah, ki jih določajo tudi žanrske značilnosti: najbolj omejene so v novinarskih informativnih žanrih, ki še vedno temeljijo na objektivizaciji sporočila, zato so skrite v lahkotnejšem tonu sicer knjižnega jezika voditeljev oddaje in pogovornih izjavah »naključnih mimoidočih« ali pričevalcev. V interpretativnih subjektiviziranih žanrih vstopajo kot aktualizmi, ki vrednotijo vsebino ali zgolj stilno popestrijo besedilo in so tako del avtorskega stila. V novih pogovornih žanrih na televiziji in radiu pa je iluzija neposrednega stika spremenila jezikovno realiza-

cijo in tako tudi tradicionalni model socialne zvrstnosti, kot ga navaja Toporišič (2000: 14) tudi še v zadnji izdaji slovnice. Neknjžne zvrsti so povzdignjene na raven javnega jezika, ki imitira dialog voditelja z gledalci in poslušalci. A še vedno ta prekop poteka v govorjenem jeziku, ki tako izbiro naredi naravno, in v razvedrilnem pogovornem žanru.

Oglaševanje pa je razbremenjeno žanrskih omejitev, zato kot prvo načelo postavlja iskanje ustreznega naslovnikovega jezika, šele nato s parazitiranjem na znanih žanrih in njihovo hibridizacijo ustvari oglas, ki bo vzbudil pozornost in nato prepričal k nakupu ali sprejetju nove ideje.

Čprav je tradicionalni model socialnih zvrsti knjižnega jezika danes lahko samo idealnotipsko didaktično pomagalo (šolske) jezikovne vzgoje in ne more služiti za metodološko orodje jezik(osl)ovne analize, saj so jezikovne izbire v dejanskih besedilih precej zapletenejše in odvisne od številnih diskurzivnih dejavnikov, ne le od javnosti oz. zasebnosti sporočanske okoliščine, se po njem pogosto črno-belo presojujejo najrazličnejša besedila – tudi oglaševalska. Obravnavali bomo besedilo Lektorskega društva Slovenije *Jezikovni napotki oglaševalcem* (2012),¹ ki je nastalo kot »dobronamerno opozorilo« oglaševalcem in grafičnim oblikovalcem. Lektorsko društvo (v nadaljevanju LD) je analiziralo 16 oglasov, v katerih se pojavljajo jezikovni »spodrsrljaji«, na katere opozarjajo.

Njihova analiza sega od zakonskih kršitev (celoten oglas v angleščini), pravopisnih opozoril (velika in mala začetnica, manjkajoče vejice in pike) in slovničnih napak (besedni red: zaporedje dveh samostalnikov, napačna raba kaj – nekaj, zamenjava med osebnim in svojilnim zaimkom svoj – vaš ...) do popravkov stilnih izbir, ki kažejo popolno nerazumevanje popravljalcev, kaj je namen oglaševalskih besedil. Za našo analizo so zanimivi štirje primeri:

¹ Dostopno na: <http://www.lektorsko-drustvo.si/odzivi-na-dogajanje-v-javnosti/jezikovni-napotki-oglavalcem>.

- a) Lektorsko društvo Slovenije slogan *Wir lieben Autos*, ki so ga oglaševalci za slovenski trg prevedli kot *Živimo avtomobile*, ocenjuje, da se »ne sklada z načinom izražanja v slovenščini, saj je težko uganiti, kaj pomeni zveza 'živimo avtomobile'. Morda 'živimo za avtomobile' ali 'živimo z avtomobili'.« Ocenjevalci so prezrli, da že v nemščini izbrani slogan sistemsko ni pravilen, ampak je enako kot slovenski prevod semantično in vezljivostno opazen, saj je učinkovita besedna igra iz zveze *wir lieben Autos* → *wir leben Autos* (ljubimo avtomobile → živimo avtomobile). Predlogi lektorskega društva so sicer jezikovno in semantično pravilni, a prezrejo oglaševalčev hoteni odklon od običajne systemske rabe, zato so avtomatizirani in ne izpolnjujejo temeljnega cilja oglaševanja, tj. pridobiti pozornost naslovnika, kot bomo prikazali spodaj.
- b) Enako kritični so do besedila: *Zdravo grlo. Jagodno počutje*. Oglas za sirup proti kašlju je ocenjen slabo zaradi pik, ki razdružita poved, na koncu pa se rahlo ironično sprašujejo, kakšno je jagodno počutje.
- c) Za nedoslednost v besedilu ocenijo besedilo iz oglasa za mobilne telefone *Vse ostalo je kr neki*. Ponujajo rešitev bodisi vse »v pogovornem jeziku: Use drug je kr neki« ali kot pravijo, »pravilno« rabo v knjižnem jeziku: *Vse drugo je kar nekaj*.
- d) Podobno kot v primeru b) jih zmoti tudi izbira besede *svež* v zvezi *svež naročniški paket* in priporočajo namesto nje *nov naročniški paket*.

Iz obravnave se kaže, da društvo oglase ocenjuje zgolj po načelu jezikovne pravilnosti, ne da bi upoštevali namen, tip besedila, njegovo večkodnost. Obravnavajo jih, kot da bi naslovniki jezikovna sporočila dešifrirali v praznem prostoru. Tako na primer *svež naročniški paket* stoji na veleplakatu pod sloganom *Prebudimo pomlad*, podlaga pa je fotografija poljskega cvetja. Zato ocena, da si je »težko predstavljati« *svež naročniški*

paket, ob upoštevanju oglasa kot večkodnega sporočila, ne drži (pa tudi brez slike to ne bi držalo). Gre za logicizem v obravnavi jezika, ki ne priznava aktualizacije. Kljub vseprisotnosti in vseobsežnosti oglaševanja v današnjem svetu je to namreč dejavnost, ki se mora vrniti v našo primarno dejavnost realnega sveta, zato je v množici oglasov izjemno težko pridobiti pozornost in prepričati naslovnika. In prva naloga oglasa je prav to: pridobiti pozornost, kar lahko stori s presenečenjem ali provokacijo na jezikovni ali nejezikovni ravni ter z razavtomatizacijo jezika in posledično tudi resničnosti (Čmejrkova 2000: 13). Zato je, kot opozarja Korošec (2005: 13), napačno, če se jezikoslovje postavlja »v vzvišeno držo nad malovredno efemernost oglasov in njihovo sporočilno omejenost.«

Seveda v našem izkustvu ne obstaja nič takega kot »jagodno počutje«, a to je tudi namen oglaševalca, odpiranje novih asociacij: njihov sirup za grlo ni le zdravilo, je tako dobro zdravilo jagodnega okusa, da se bomo po njem počutili dobro. Domisljica, ki (lahko tudi zaradi neumnosti) postane opazna, pritegne pozornost. Prav zato je oglaševanje »ena najbolj dinamičnih žanrskih oblik, ki razkriva eno najbolj inovativnih rab leksikalnih in slovničnih ter diskurzivnih oblik in retoričnih strategij« (Bhatia 2004: 63). Hibridizacija žanrov, torej mešanje in prisvajanje že znanih besedilnih vrst ali iz njih oblikovanje novih, in stilna raznolikost sta glavni značilnosti oglaševalskih besedil. Njihovo presojanje zgolj skozi prizmo črno-bele jezikovne pravilnosti je torej samo jezikovna kritika, ne pa diskurzivna ali stilna analiza. Oglaševanje »nagovarja 'njo' ali 'njega' kot 'ti', z najbolj pogovornim jezikom, o najbolj osebnih temah [...] V takšnih okoliščinah je osredotočati se na logične in dobesejne pomene zgrešiti bistvo oglaševanja« (Cook 2006: 104).

Inherentna lastnost oglaševalskih besedil je prav to, da so skupek različnih kodov (Čmejrkova 2000: 87), česar kritiki v LD niso

upoštevali. Zato je tudi ocena besedila *Vse ostalo je kr neki* ostala na pol poti. Društvo sicer kot eno od rešitev ponuja celotno preubeseditev v pogovorni jezik oz. sleng, za pravilnejšo pa razglasijo knjižno različico. A slengovska fraza »to je kr neki« je opazna aktualizacijska prvina prav v okolju knjižnega jezika: zaradi sopolovstavitve knjižno – sleng pritegne večjo pozornost.

Neknjižnost, pogovornost izpolnjuje prvo jezikovno izbiro snovalcev oglaševalskih besedil, zapisano v številnih priročnikih za pisanje oglasov, npr.: »Cilj je ustvariti besedilo, ki se sliši, kot da bi se pogovarjali z najboljšim prijateljem. Pri bralcu morate ustvariti občutek, kot bi se osebno pogovarjali z njim. Odlično besedilo odseva govorniki svet.« (Berman 2012: 33) Ali z besedami analitika Guya Cooka (2006: 28): »Oglaševanje je predvsem otrok sekundarne govornosti. Tudi če je tiskano, predvideva stil osebnega govornega komuniciranja.« Torej je preverjanje učinkovitosti jezikovnih prvin v oglasu povezano z vprašanjem: »Kako se to sliši?« in zato so tudi v tiskanih oglasih pogoste prvine govornega jezika (Goddard 1998: 40).

Meje jezikovnih izbir?

Kako torej odgovoriti na vprašanja, ki jih je v vabilu na letošnja Obdobja postavila predsedujoča kolegica Andreja Žele (2013), če se omejimo na oglasna besedila:

Do kod gre sprejemljivost jezikovnih prvin, ki so označene kot sredstva subjektivizacije oz. od kod naprej lahko govorimo o kršenju osnovnih jezikovnosistemskih zakonitosti? Tudi mešanje žanrov in mešanje jezikovnih različic je lahko zabavno in učinkovito, če je namerno in zavestno, sicer pa je obojestransko (tako za žanr kot za jezik) škodljivo. Današnji jezik oglaševanja se vse prevečkrat podreja duhovičenju za vsako ceno, npr. *Lačen si ful drugačen*, in pri tem izkorišča svojo veliko vplivajsko moč.

Začnimo pri zadnjem. Da bi preverila, kako je pri naslovnih sprejet slogan *Lačen*

si ful drugačen, sem pri seminarju predmeta Jezik in stil oglaševanja 11. 4. 2013 opravila test. Študentom in študentkam (bilo jih je 31, starih od 21 do 24 let) sem naročila, naj napišejo 15 sloganov, ki se jih spomnijo brez pretiranega razmisleka, jih opišejo z *všeč mi je/ni mi všeč* in na kratko utemeljijo svoje mnenje. Nabor sloganov in utemeljitve so zanimive, za naše razpravljanje se omejujem samo na obravnavani slogan: od 31 študentov jih je 10 navedlo *Lačen si ful drugačen*. Njihove utemeljitve so zelo podobne mojemu sprejemanju tega slogana: vsem je všeč, in to utemeljujejo z lahko zapomnljivostjo, rimo, duhovitostjo, smešnostjo, zabavnostjo, »v povezavi z oglasom izpade genialno«, »mnogo boljši kot angleški izvornik«. Po oddanih testih sem namenoma izpostavila obravnavani slogan in tudi tisti, ki se ga v testu niso spomnili, so se v celoti strinjali, da gre za dober slogan, in to utemeljevali enako kot kolegi v testu.

Kot argument za to, da je izbrani slogan učinkovit, so poudarili dejstvo, da se je osamosvojil in da ga uporabljamo tudi v drugih vsakdanjih okoliščinah. Res se slogan kot ponovitev ali obnovev vzorca pojavlja tudi na spletnih straneh, natiskan na majicah, kot poimenovanje podforum (Kuhajmo skupaj, http://www.ringaraja.net/forum/La%C4%8Den_si_ful_druga%C4%8Den_%3A%29/m_5988508/tm.htm), kot naslov kolumne (Senekovič 2012), tudi projekta Srednje zdravstvene šole (<http://szslj.si/index.php/261-2013-ko-si-lacen-si-ful-drugacen>), naslov pesmi *Če si lačen, si res drugačen* narodnozabavnega ansambla Veselih Begunčanov (<http://www.youtube.com/watch?v=VqsTNROvwj8>), obnovljeni naslov bloga *Razkačen si res drugačen* (<http://markom.watoc.org/2012/11/13/razkacen-si-ful-drugacen/>) ter tudi v pogovorih in šalah med generacijsko zelo različnimi skupinami.

Televizijski oglas za Snickers² je sicer podnaslovljen, le končni del oglasa je opremljen z glasom iz ozadja, ki izgovori slogan v

² Oglas je dostopen na: <http://www.youtube.com/watch?v=-lhtXWEPjJM>.

slovenščini. V izvorniku je slogan: »You are not you when you're hungry.«

Študije, ki se ukvarjajo z vrednotenjem oglasov glede na to, ali so oglaševalske kampanje standardizirane v vseh državah ali pa prilagojene ciljni kulturi, kažejo, da so kulturno prilagojeni oglasi bolj prepričljivi in bolj priljubljeni od kulturno neprilagojenih (Hornikx, O'Keefe 2009 v Hornikx idr. 2010: 171). Tudi teorija prevajanja predlaga, naj bodo oglasi kot besedila, ki želijo prepričati, prevedeni tako, da besedilo učinkuje v ciljni kulturi, kot bi bilo izvorno (Nord, House v Smith 2006: 161). Kljub temu pa raziskave, ki primerjajo vpliv angleških oglasov z oglasi v lokalnem jeziku, ne kažejo tako črno-bele slike, saj v veliko primerih tuj jezik, najpogosteje je to sicer angleščina, deluje prestižno, zato mu naslovniki dajejo prednost (Hornikx idr. 2010; Smith 2006; Ustinova 2006).

Raziskovalci ugotavljajo, da na uspešnost izbire jezika slogana vplivajo številne simbolne vrednosti, ki jih naslovniki pripisujejo posameznim jezikom, in razumljivost posameznega besedila slogana: tako so bili Nizozemcem ljubši angleški slogani, ker so jim dodali simbolno vrednost in prestiž, a le če so bili preprosti in razumljivi. Če angleškemu oglasu niso dodali simbolnega pomena ter so bili slogani težje razumljivi in kompleksni, so slogane v obeh jezikih, torej angleške in nizozemske, ovrednotili enako (Hornikx idr. 2010). Ruski porabniki dajejo prednost ruščini ali angleščini glede na tip proizvoda, tako imajo npr. angleško besedilo raje, kadar se oglašujejo elektronika, avtomobili, luksuzni izdelki in kozmetika (Ustinova 2006: 274 in nasl.).

Obravnavani oglas za Snickers je kombinacija: standardizirani oglas s podnapisi v prvem delu in prirejani slogan. Sklepati smemo, da je slogan uspešen prav zaradi nedobesednega prevoda: ne gre sicer za kulturno prilagoditev (saj so tečni športniki v slačilnicah tudi v Sloveniji najbrž običajni), temveč na novo ustvarjen rimani slogan, ki

vsebuje opazni leksem *ful*, pogost v slengu in sprejet tudi v pogovorni jezik malce starejše populacije. Z vstopom glasovne ekvivalence oz. vključitvijo poetske funkcije, ki krepi konativno funkcijo oglasa (Jakobson 1989), je pisec slogana izpolnil prvo nalogo oglaševalskih besedil: opozoriti nase in na oglaševano (pritegniti pozornost). Kot mnemotehnično sredstvo je rima učinkovito pritegovalno in prepričevalno sredstvo, saj ne deluje le racionalno, ampak ustvarja povezavo z emotivno in konativno funkcijo: izraža in spodbuja čustva. Študije potrjujejo (Reece idr. 1994), da ima opazna raba jezikovnih sredstev pomemben vpliv na zapomnljivost oglasnih sloganov: medbesedilnost, aliteracije, rime, paralelizmi, metafore in frazemi so med najpogostejšimi sredstvi v sloganih, ki so se izkazali za bolj zapomnljive. Ugotovitve iste študije kažejo tudi, da tematika, leta pojavljanja sloganov in proračun na to nimajo pomembnega vpliva.

Zaključek: strateško poustvarjanje jezika

Subjektivizacija, ki se kaže v jezikovnih izbirah, s katerimi želi snovalec najbolj uspešno nagovoriti ciljno skupino (govorna, generacijska idr. jezikovna sredstva), vstopanje drugih aktualiziranih jezikovnih sredstev (figure in tropi), mešanje žanrov in zvrsti so značilnosti oglaševalskih besedil. Cook (2001: 33, 39) oglase označuje kot parazitski diskurz, saj si iz drugih žanrov in posameznih besedil sposojajo toliko značilnosti, da jim grozi, da ne bodo imeli svoje stilne identitete. Opozarja, da oznake parazitski ne smemo jemati slabšalno, saj številni postmoderni diskurzi kažejo enake spremembe, gre za brikolaj žanrov, zvrsti, »jezikov«. Zato številnih sodobnih besedil ni več mogoče analizirati in opisovati s pomočjo nekoč veljavnih opozicij: estetsko – utilitarno; umetnostno – neumetnostno; dejstveno – umišljeno, pravilno – napačno ali visoko – nizko (Čmejrakova 2000: 26), tako kot bi se najbrž ne smeli spraševati, kje so meje sprejemljivosti mešanja jezikovnih sistemov in žanrov, ampak bi morali te

sisteme na sodobnih besedilih in žanrih najprej poglobljeno raziskati.

Iskanje ustreznega jezika v dobrih oglašnih kampanjah ni naključje. Pisec oglasa, snovalec, izbira iz pahljače možnosti, pri čemer klasični didaktični model jezikovne zvrstnosti, ki izhaja iz javnega ali zasebnega sporočanjaškega stika, ne zadošča več. Na dejanske izbire vplivajo odločitve, ki so posledica precej preiščenih oglaševalskih strategij, raziskav tržišča, proizvoda ali storitve ter trga oz. ciljne skupine (prim. Felton 2006: 9–62; Berman 2012: 1–31), zanjo poustvarjajo ustrezen jezik: čeprav je javni, želi delovati zasebno, intimno.

Literatura

- BERMAN, Margo, 2012: *The Copywriter's Toolkit. The Complete Guide to Strategic Advertising Copy*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- BHATIA, Vijay K., 2004: *Worlds of Written Discourse. A Genre-based View*. Advances in Applied Linguistics. London, New York: Continuum.
- BREZNIK, Anton, 1967 (1933): *Življenje besed. O časnikarski slovenščini*. Uredil Jakob Šolar. Maribor: Obzorja.
- COOK, Guy, 2006 (2001): *The Discourse of Advertising*. London, New York: Routledge.
- ČMEJRKOVÁ, Svetla, 2000: *Reklama v češtine*. Praha: Leda.
- FELTON, George, 2006: *Advertising: concept and copy*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- GODDARD, Angela, 1998: *The Language of Advertising*. London, New York: Routledge.
- HORNIKX, Jos, van MEURS, Frank, de BOER, Anja, 2010: English or local language in advertising? The Appreciation of Easy and Difficult English Slogans in the Netherlands. *Journal of Business Communication* 47/2. 169–188. <http://job.sagepub.com/content/47/2/169>
- JAKOBSON, Roman, 1989: *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- KALIN GOLOB, Monika, 2004: *Moderno in modno v publicističnem spletu vplivanja ter stilu slovenskih novinarskih besedil*. Marko Stabej (ur.): *Moderno in modno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 40. SSJLK. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 48–57.
- KALIN GOLOB, Monika, 2009: *Razpadajoči modeli: pogovorne zvrsti na javni prireditvi*. Vera Smole (ur.). *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. *Obdobja* 26. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 519–525.
- KALIN GOLOB, Monika, 2013: *Sociolects and media language: modernity, attractiveness, democratisation and marketization*. Predavanje na 27. mednarodni konferenci HDPL *Standardni jezici i sociolekti u 21. stoljeću, 19.–21. april 2013* (v tisku).
- KODEKS RTV Slovenija, 2000: http://www.razsodisce.org/razsodisce/kodeks_rtv_txt.php
- KOROŠEC, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- KOROŠEC, Tomo, 2005: *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: FDV.
- LABAN, Vesna, 2007: *Televizijski novinarski diskurz: žanrska in stilna uvrstitev*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- LUTHAR, Breda, 1998: *Poetika in politika tabloidne kulture*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- MCQUARRIE, Edward F., MICK, David Glen, 1996: Figures of Rhetoric in Advertising Language. *Journal of Consumer Research* 22. 424–438.
- REECE, Bonnie B., VANDEN BERGH, Bruce G. LI, Hairong, 1994: What Makes a Slogan Memorable and Who Remembers It. *Journal of Current Issues and Research in Advertising* 16. 41–53.
- SENEKOVIČ, Zoran, 2012: *Lačen si ful dugačen*. *Dnevnik*, 26. 6. 2012. <http://www.dnevnik.si/mnenja/kolumne/1042538229>
- SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- SMITH, Karen, 2006: Rhetorical figures and the translation of advertising headlines. *Language and Literature* 15. 159–182.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- USTINOVA, Irina P, 2006: English and emerging advertising in Russia. *World Englishes* 25/2. 267–277.

KRITIČKE DISKURSNE STUDIJE – ANGAŽIRANA KROSDISCIPLINA ZA 21. STOLJEĆE

Marina Katnić - Bakaršić
Filozofski fakultet, Sarajevo

UDK 81'42:81'22:316.75

V prispevku so predstavljena izhodišča kritične analize diskurza (KAD). Prikazano je, kako je KAD prerasla v kritične diskurzivne študije (KDS), ki se sprašujejo o neuravnoteženih odnosih moči in manipulaciji v različnih tipih diskurza ter o spremembah tovrstnih odnosov, pri čemer združujejo metode in tehnike različnih jezikoslovnih področij, kritične sociologije in družbene semiotike. Navedene so smernice za nadaljnji razvoj KDS na osnovi angažirane meddisciplinarnosti.

kritična analiza diskurza, kritične diskurzivne študije, moč, ideologija, manipulacija

The paper explores basic concepts and ideas of critical discourse analysis (CDA). It shows how CDA participates in critical discourse studies (CDS), which combine methods and techniques of various linguistic disciplines, critical sociology and social semiotics in investigating unequal power relations and manipulation in all discourse types, attempting to change these relations. The paper includes guidelines for the further development of CDS as an engaged cross discipline.

critical discourse analysis, critical discourse studies, power, ideology, manipulation

Lingvistika je posljednjih desetljeća doživjela velike promjene koje su uvjetovane promjenom paradigme od strukturalizma ka poststrukturalizmu u društvenim znanostima uopće. Prirodno je stoga i da se često propituju dometi dosadašnjih lingvističkih istraživanja, njihova svrha i pravci kojim bi lingvistika trebala krenuti u 21. stoljeću. Jedan od mogućih pravaca vezan je za razvoj kritičke lingvistike, i to prije svega kritičke diskursne analize (CDA). Takva lingvistika prestaje promatrati jezik apstraktno, *per se*, svjesna danas prisutnog svojevrsnog zaokreta, »obrata ka jeziku«, gdje »jezik postaje sve važniji element socijalnog života« (Fairclough 2001: 205). U ovom radu želim pokazati zbog čega smatram da je model kritičke lingvistike izuzetno važan u suvremenom svijetu, u kojem često dominiraju odnosi nelegitimne dominacije nekih socijalnih skupina nad drugima. Drugim riječima, vjerujem da danas više nego ikada lingvistika treba postati znanost o čovjeku i za čovjeka.

Pokušat ću stoga prvo ukazati na osnovne postulate i rezultate kritičke diskursne analize, a zatim i na značaj njezina kretanja ka široko postavljenim kritičkim diskursnim studijama (CDS) kao angažiranoj krosdisciplini koja kombinira kritičko proučavanje diskurza u različitim društvenim disciplinama. Pri tome sam svjesna da je pojam *diskurs* postao do te mjere čest i pomodan i u lingvistici i van nje, da ponekad izaziva i nelagodu, pa i strah »od sveg ovog neprestanog i razuzdanog zujanja diskurza« (Foucault 2007: 38).

Kritička diskursna analiza nastaje osamdesetih godina 20. stoljeća i kasnije, a značajni predstavnici su joj osobito Roger Fowler, Gunther Kress, Bob Hodge, Norman Fairclough, Robert de Beaugrande, Teun van Dijk, Theo van Leeuwen, Ruth Wodak i drugi. Teorijska su joj baza radovi Habermasa, Althusera u okviru tzv. frankfurtske škole, radovi zapadnoga marksizma, zatim Bourdieove kritičke sociologije i Foucaultove

teorije diskursa. Ključni pojmovi u ovome pristupu svakako su *jezik, diskurs, moć, znanje, ideologija, politika, manipulacija, kontrola*. Također, ona je uvijek angažirana disciplina kojoj krajnji cilj nije samo deskripcija i analiza diskursnih tipova već i promjena postojećih nejednakih odnosa u društvu. Pri tome je važno da i pozicija samih znanstvenika/-ica nije shvaćena kao neutralna, već nužno subjektivna, budući da svi mi unosimo u istraživanja vlastite kognitivne i socijalne sheme, vlastiti sustav vjerovanja, uvjerenja, ideologija. Neki kritički analitičari diskursa prihvaćaju svoju dvostruku poziciju kao participanata u socijalnim interakcijama i kao znanstvenika, te pokušavaju svjesno premostiti jaz između tih uloga racionalnim razumijevanjem teorije (Fairclough 2001: 139), dok drugi potenciraju svoju subjektivnost i angažiranost u cilju promjene nejednakih odnosa moći u društvu i u svijetu u cjelini (van Dijk 2008: 6). Iako je optuživana da je zapravo ideologija »zamaskirana u znanstveni metod«, CDA je postigla značajne rezultate u propitivanju različitih tipova diskursa i demaskiranju nelegitimne dominacije nekih pojedinaca nad drugima, a posebno nekih društvenih skupina nad drugima.

Neki tipovi diskursa već svojim jezičnostačnim obilježjima spadaju u (p)ovlaštene – takav je npr. slučaj sa akademskim, sudskim, sakralnim, liječničkim diskursom, koji svojom udaljenošću od svakodnevnog jezika ukazuju na vlastitu posebnost, važnost, autoritet. Taj autoritet mora biti društveno verificiran, što eksplicitno ili implicitno čini zajednica, odnosno socijalne elite (Bourdieu 1992: 59–62). Robin Lakoff (1990) piše o moći u sudskom, akademskom, političkom, reklamnom, medijskom, ali i svakodnevnom diskursu, što svjedoči o tome da pored socijalne moći treba proučavati i individualnu, privatnu. Važno je napomenuti da se i oni tipovi diskursa koji na prvi pogled ne sugeriraju asimetrične odnose moći pokazuju relevantnima za proučavanja sa aspekta kritičke diskursne analize – takav je slučaj npr. sa diskursom

animiranih filmova, gdje se iz govora likova, odnosno izbora varijeteta kojim govore ili na koji se prevodi njihov govor, mogu iščitavati odnosi moći raznih socijalnih ili etničkih grupa u društvu (Žanić 2009; Katnić - Bakaršić 2012: 97–100). Drugim riječima, CDA vjeruje da nema ideološki nevinoga diskursa. Razlika između diskursnih žanrova uspostavlja se i prema načinu na koji se u njima realizira moć, pa se izdvajaju četiri osnovne grupe (van Dijk 1989: 28):

- žanrovi sa direktivnom pragmatičkom funkcijom, čija se moć po pravilu realizira pravno ili institucionalno: naredbe, prijetnje, zakoni, pravila, uputstva;
- persuasivni diskursni tipovi (reklame i politička propaganda), koji ostvaruju moć persuasivnim retoričkim sredstvima;
- izvještaji, predviđanja, planovi, programi i upozorenja (npr. upozorenja o klimatskim promjenama, o ekonomskoj krizi i slično);
- narativni žanrovi, kao što su romani, serije i filmovi, koji posredno, ideološkom pozadinom i kreiranjem kognitivnih modela, utječu na ponašanje i dešavanje u društvu, te mogu formirati uvjerenja.

Iako nepotpuna, ova podjela svjedoči o raznorodnosti i širokom dijapazonu žanrova u kojima se moć javlja, bilo kao aktivna ili simbolična, direktna ili indirektna. Zanimljivo je promatrati i diskurse koji obuhvaćaju više diskursnih tipova, što znači da nadilaze žanrovske podjele, a relevantni su za odnose moći. Tu spadaju pitanja roda i moći u raznim diskursnim tipovima, ili pak suodnos prevođenja i moći, što je izuzetno relevantno pitanje i kada je riječ o prevođenju u javnim i međunarodnim institucijama, i o prevođenju književnih djela, ali i o prevođenju u zajednici.

Neki lingvisti, osobito normativisti, i danas nerado prihvaćaju tvrdnju po kojoj diskurs jezične politike dolazi kao klasičan primjer diskursa moći budući da je jezična politika uvijek i ideološki (ali i ekonomski!)

motivirana. Svaka promjena u statusu jezika od potčinjenoga do standardnog i/ili zvaničnog dovodi do prevrednovanja, koje »iz temelja mijenja odnos između jezika i njegovih korisnika« (Bourdieu 1992: 35), ali i korisnika drugih varijeteta.¹ Čini se da se ponekad izbjegava kritičko promišljanje i dekonstrukcija toga diskursa jer bi se time dovele u pitanje ustaljene postavke, osobito mit o objektivnosti samih lingvista. Nasuprot tomu, treba reći da ni lingvisti nisu imuni od ideologije te da je sav jezik političan, i to u strukturi kao i u upotrebi (Joseph 2006: ix), a svi smo mi ili političari ili bi nam bilo mudro da to postanemo (Lakoff 1990: 2). Ako se ovome doda i sve veća marketizacija društva u cjelini, pa i jezika, onda je jasno zašto je kontrola nad jezikom danas toliko relevantna i zašto se o tome izbjegava govoriti, a pogotovu nešto mijenjati.

U novije vrijeme ukazala se nužnost još širega pristupa, odnosno krosdisciplinarnog prevazilaženja izoliranih društvenih i humanističkih disciplina, te su tako, prije svega u radovima Teuna van Dijka, zasnovane kritičke diskursne studije (CDS), čiji je važan segment CDA, odnosno različite lingvističke i društvene znanosti (van Dijk 2008). CDS uključuju istraživanja vezana za sve sfere života, od osobne do javne, od pisanih do usmenih diskursa, od verbalne komunikacije do neverbalne, vizualne, auditivne ili multimedijalne. Budući da smo sve više civilizacija slike, izuzetno je važno interpretirati vizualne i spacijalne odnose, koji su često kulturno specifični (van Leeuwen 2008; Katnić - Bakaršić 2012).

Pogledajmo sada najčešće analitičke pristupe koji su zastupljeni u kritičkim diskursnim studijama (CDS). Ovdje prije svega spadaju (van Dijk 2008: 3):

- lingvistička (fonološka, leksička, gramatička) analiza,
- pragmatička analiza,

- retorička analiza,
- stilistička analiza,
- žanrovska analiza,
- konverzijska analiza,
- semiotička analiza diskursa (analiza zvuka, vizualnih i multimedijalnih elemenata).

Razvidno je da cijeli niz lingvističkih disciplina sudjeluje u kritičkim diskursnim studijama, i svaki od tih pristupa pomaže potpunijem sagledanju osobina nekoga diskursa. Osim toga, ovome se dodaje i tehnika opservacije samih sudionika kao relevantna, a Van Dijk (2008: ix) naglašava važnost povezivanja kognitivnog i socijalnog aspekta diskursa. Smatram da sukladno tome važnu ulogu u CDS može imati i kognitivna analiza, koja pokazuje da nerijetko kognitivne metafore igraju važnu ulogu u političkoj ili ekonomskoj propagandi, ali i u drugim tipovima diskursa. Tako će npr. ovisno o ideološkoj točki gledišta i vlastitoj poziciji političari govoriti o potrebi da *idemo/krenemo naprijed* ili da se *osvrnemo na svoju prošlost*: u prvom slučaju promovira se nova i drugačija politička opcija, dok se u drugom primjeru inzistira na povratku tradiciji. Kako bi postigle cjelovitu interpretaciju diskursa, kritičke diskursne studije surađuju i sa postkolonijalnom kritikom, feminističkom kritikom, kao i sa suvremenim translatološkim studijama.

Semiotička interpretacija neverbalnih znakova (vizualnih, auditivnih, multimedijalnih) neophodan je dio CDS i bitno je doprinijela potpunijem kritičkom proučavanju diskursnih tipova. U diskursu svi tipovi znakova konstruiraju odnose moći, pri čemu suodnos verbalnih i neverbalnih znakova može biti različit (slika može dopunjavati verbalne elemente, ali nekad je slika sama prisutna pa se verbalna poruka mora iz nje »iščitati«; ponekad su verbalna poruka i slika u raskoraku, što je dodatno relevantno za kritičku analizu, itd.).

¹ Zanimljivo je pratiti ove promjene u odnosima moći i njihove posljedice u Bosni i Hercegovini posljednjih desetljeća. O tomu v. npr. Katnić - Bakaršić (2009).

Zanimljivo je da se slične strategije manipulacije mogu pratiti i u verbalnim i u vizualnim porukama. Ovdje se imaju u vidu kognitivne strategije kakve su generalizacija, nedostupno znanje ili znanje puno predrasuda i stereotipa i podjela na *Mi* i *Oni*, te njima odgovarajuća sredstva u diskursu (van Dijk 2006: 370–373). Verbalne poruke tako eksplicitno ili implicitno mogu praviti podjelu na *Mi* i *Oni*, gdje je na strani *Mi* sve pozitivno, dobro, dok je na strani *Oni* sve negativno, loše, te se sprovodi manipulacija u političkom, reklamnom ili nekom trećem tipu diskursa, uključujući i razgovorni. Ove se zamjenice vješto kombiniraju sa drugim sredstvima (upotreba aktivnih i pasivnih glagolskih oblika, stvaranje stereotipa, navođenje samo jednih izvora uz izostavljanje drugih, spominjanje Drugih/Njih samo u negativnim i devijantnim ulogama i drugo). Pokazalo se da slične postupke nalazimo i u neverbalnim porukama: socijalna semiotika zajedno sa CDA u okviru kritičkih diskursnih studija posebnu pozornost posvetila je analizi i interpretaciji kreiranja odnosa *mi/vi* u vizualnim i multimedijalnim porukama (van Leeuwen 2008). Kut kamere, distanca i pogled sa fotografije ka promatraču mogu jasno sugerirati odnose *Mi* – *Oni* i asimetrične odnose moći. Tako npr. »veća blizina signalizira potencijalnu ravnopravnost, pri čemu su lica na fotografiji subjekti, ne objekti; daljina signalizira i socijalnu udaljenost između promatranih i promatrača. Samim tim konotiraju se i odgovarajuća značenja: 'oni' su 'tamo', 'mi' smo ovdje; 'oni' su masa, gotovo stopljeni u jedno, 'mi' smo svi individue.« (Katnić - Bakaršić 2012: 132) Potpuno izostavljanje Drugoga također je jedna od strategija manipulacije, koja je najočitija u nekim primjerima političkog diskursa, gdje svjedočimo retuširanju fotografija kako bi se izostavile neke osobe ili određeni simboli iz prošloga vremena.

Kao što se vidi iz uloge distance na fotografiji, kritičke diskursne studije pokazale su i važnost prostornih odnosa za konstrukciju odnosa moći: u novinama su na najupadli-

vijim mjestima one informacije koje odgovaraju uvjerenjima što ih te novine promoviraju; obrnuto, novine često stavljaju ispravke i izvinjenja na dno stranice, što sitnijim i neupadljivijim slovima. Cijeli je niz znakova drugih semiotičkih sustava u funkciji predstavljanja odnosa moći: bijeli liječnički mantili, časničke uniforme, odijelo s prslukom (eng. three-piece suit); veliki, masivni stolovi iza kojih osoba djeluje još moćnije u odnosu na stranku, često smještenu na nisku udaljenu stolicu, i slično. Ukratko, kritičke diskursne studije omogućile su povezivanje semiotičkih i lingvističkih istraživanja u proučavanjima svih diskursnih tipova, odnosno u kritičkoj interpretaciji postojećih nelegitimnih odnosa moći.

Govoreći o svim ovim pitanjima, želim naglasiti vlastito uvjerenje kako je svijetu u kojem živimo zbog stalnih mijena, kriza, sukoba, potrebna krosdisciplinarnost, čak i transdisciplinarnost, koja jedina može pomoći kompleksnom sagledavanju problema i pokušaju promjene postojećih društvenih odnosa. Slično mišljenje zastupa i Graham, koji naglašava da danas kritička socijalna znanost ne može funkcionirati ako je zastala u »bunkerima koje je stvorila disciplinarnost tijekom prethodnog stoljeća i pol« (Graham 2007: 126). Pogledajmo sada što to znači za samu lingvistiku. Prije svega, da bih unaprijed odgovorila na moguće primjedbe o gubljenju autonomnosti lingvistike u ovakvom konceptu, želim ustvrditi da lingvistika neće izgubiti autonomnost jer, kako sam već pokazala, u CDS mogu naporedo djelovati razne lingvističke discipline i pristupi. Svaki od tih pristupa zadržava svoj metod, tehnike, ali istovremeno je i obogaćen, upotpunjen istraživanjima sa drugih aspekata. Međutim, lingvisti u tom slučaju moraju biti šire obučeni za kritičku diskursnu analizu i kritičke diskursne studije, što pred njih stavlja veće zahtjeve, ali pred njima otvara i nove horizonte. Štoviše, lingvistika samo širi područje svoga djelovanja jer njezini su modeli i tehnike, kao što sam pokazala, primjenjivi

i na neverbalne znakovne sustave i diskurzivne prakse. Duboko vjerujem da lingvistika u okviru CDS oživljava, postaje relevantnom za čovjeka te pomaže prepoznavanju odnosa nelegitimne moći i manipulacije u raznim tipovima diskursa, kao i promjeni tih odnosa.

Pokušat ću ovdje naznačiti neka načela prema kojima bi se kritičke diskursne studije trebale dalje razvijati:

1. Tipovi diskursa podložni su stalnim promjenama, i nema jednom zauvijek date »ispravne« tipologije diskursa. Drugim riječima, neophodno je promatrati diskurse, diskursne tipove i žanrove u društveno-povijesnom kontekstu. Naime, »u svakom se društvu produkcija diskursa« simultano kontrolira, selektira, organizira i raspodjeljuje, i to izvjesnim postupcima »čija je uloga da ukrote moći i opasnosti diskursa« (Foucault 2007: 8). Kako se mijenja društvo, mijenjaju se i socijalne i diskurzivne prakse u njemu, time i odnosi moći, te dolazi do prevrednovanja, ponovne selekcije, organizacije i novog »kroćenja« različitih tipova diskursa. Kritičke diskursne studije uvijek iznova moraju pratiti mijene u diskursnim tipovima i žanrovima, kao i promijenjen status što ga imaju u društvu.

2. U raznim društvima i kulturama razlikuju se i »neuralgične točke«, pa se CDS mogu fokusirati upravo na ona pitanja koja su relevantna za konkretna društva i kulture. Već sada pozornost na Zapadu osobito privlači diskurs rasizma ili diskurs odnosa prema imigrantima u javnom, medijskom diskursu ili obrazovanju (van Dijk 2008), dok u zemljama Trećeg svijeta znanstvenici/-ice propituju kakva je slika o njima u zemljama tzv. Prvoga svijeta (Caldas - Coulthard 2007). U slavenskim zemljama cijeli je niz problema i diskursnih tipova ili žanrova koji još čekaju svoje analitičare, počev od pitanja tranzicije zatim diskursa nacionalizma, pa do diskursa međunarodne zajednice kao dominantnoga npr. u Bosni i Hercegovini (Majstorović 2007) ili do borbe za status jezika (npr. bosanski jezik u Bosni i Hercegovini ili

crnogorski u Crnoj gori, odnosno u susjednim zemljama).

3. Iz prethodne točke proističe i ova: u slavenskim zemljama važno bi bilo proučiti diskurs školstva i obrazovanja u cjelini, jer se tu počinju stvarati moćniji i manje moćni socijalni akteri; važno bi bilo proučiti kako se diskurs globalizacije odražava na male jezike, te kako Europska unija proizvodi diskurs dominacije. Potrebno je proaktivno progovoriti o nastavi stranih jezika i o potrebi učenja jezika susjeda ili jezika manjina, a ne stvarati negativne stereotipe o tim jezicima. Uz sve ovo, izuzetno je važno da znanje o nelegitimnoj moći, kontroli i manipulaciji u diskursu bude dostupno što većem broju socijalnih aktera, jer je to preduvjet za promjenu postojećih odnosa. Vjerujem da je razlog nedovoljne istraženosti svih ovih pitanja otpor »tradicionalnih« lingvista prema poststrukturalnoj lingvistici uopće, napose prema CDA i CDS upravo zbog krosdisciplinarnosti, ali i zbog neprihvatanja vlastite subjektivne i angažirane pozicije.

4. Budući da je riječ o krosdisciplini koja kombinira različite metode i tehnike istraživanja, izuzetno je važna rigorozna znanstvena primjena svakog od tih metoda. Na taj način lakše će se izbjeći potencijalne kritike o »neznanstvenosti« kritičkih diskursnih studija, a rezultati će biti znanstveno validni.

5. Važno je inzistirati na izučavanju i kritičkom promatranju suodnosa između verbalnih i vizualnih elemenata diskursa ili čak tipova diskursa u kojima dominiraju jedni ili drugi tipovi znakova. Naime, živimo u civilizaciji u kojoj sve više dominiraju vizualni znakovi, što zahtijeva suvremeni integrativni pristup. Istovremeno, svi znakovni sustavi trebaju biti predmet proučavanja, uključujući multimedijalne diskurse – film, televiziju, internet, budući da su s jedne strane oni sami uronjeni u ideologiju i odnose moći, a sa druge strane ih proizvode i utječu na odnose moći u društvu.

6. Cilj je razviti suvremenu, proaktivnu krosdisciplinu koja odgovara 21. stoljeću jer

se disciplinarna rascjepkanost pokazuje nedostatnom za kritičku znanost o diskursima. Takva krosdisciplina komprimira znanja niza društvenih disciplina i usmjerena je na stvaranje boljih, ravnopravnijih odnosa u društvu.

Na kraju želim reći da bi kritičke diskursne studije mogle doista postati važnom angažiranom krosdisciplinom za 21. stoljeće ukoliko realiziraju ove ključne zadatke. Pledirajući za njih u slavenskoj lingvistici i socijalnoj semiotici, plediram za integrativni pristup koji mi se čini potrebnim suvremenom znanosti, ali i suvremenom svijetu jer pokušava stvoriti uvjete za *osvajanje što većeg broja diskursa* i ulazak u moć svih socijalnih aktera.

Literatura

- BOURDIEU, Pierre, 1992: *Što znači govoriti. Ekonomija jezičnih razmjena*. Zagreb: Naprijed.
- CALDAS - COULTHARD, Carmen Rosa, 2007: Cross-Cultural Representation of »Otherness« in Media Discourse. Gilbert Weiss, Ruth Wodak (ur.): *Critical Discourse Analysis. Theory and Interdisciplinarity*. Houndmills, New York: Palgrave Macmillan. 272–296.
- van DIJK, Teun A., 2006: Discourse and manipulation. *Discourse and Society* 17/2. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: SAGE Publications. 359–383.
- van DIJK, Teun A., 2008: *Discourse and Power*. Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.
- FAIRCLOUGH, Norman, 2001: *Language and Power*. Harlow: Pearson Education Limited.
- FUKO, Mišel, 2007: *Poredak diskursa*. Loznica: Karpos.
- GRAHAM, Phil, 2007: Critical Discourse Analysis and Evaluative Meaning: Interdisciplinarity as a Critical Turn. Gilbert Weiss, Ruth Wodak (ur.): *Critical Discourse Analysis. Theory and Interdisciplinarity*. Houndmills, New York. 110–129.
- JOSEPH, John E., 2006: *Language and Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- KATNIĆ - BAKARŠIĆ, Marina, 2009: Bosansko-hercegovačka lingvistička previranja: Jezična situacija u Bosni i Hercegovini nakon 1991. Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažić Bulc, Vojko Gorjanc (ur.): *Med politiko in stvarnostjo. Jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*. Univerza v Ljubljani: Filozofska fakulteta. 73–83.
- KATNIĆ - BAKARŠIĆ, Marina, 2012: *Između diskursa moći i moći diskursa*. Zagreb: Naklada ZORO.
- LAKOFF, Robin Tolmach, 1990: *Talking Power. The Politics of Language in Our Lives*. Basic Books. A Division of Harper-Collins Publishers.
- van LEEUWEN, Teo, 2008: *Discourse and Practice. New Studies for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- MAJSTOROVIĆ, Danijela, 2007: *Diskurs, moć i međunarodna zajednica. Analiza saopštenja za javnost Kancelarije Visokog predstavnika (OHR-a) u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Filozofski fakultet Banja Luka.
- ŽANIĆ, Ivo, 2009: *Kako bi trebali govoriti hrvatski magarci? O sociolingvistici animiranih filmova*. Zagreb: Algoritam.
- ŽIŽEK, Slavoj, 2008: *O nasilju. Šest pogleda sa strane*. Zagreb: Naklada Ljevak.

POTA ROMSKEGA JEZIKA

Vera Klopčič

Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana

UDK811.214.58(497.411):929Miklošič F.

Prispevek obravnava nekatere dileme obstoja, priznanja in razvoja romskega jezika v Evropi v luči prispevka Frana Miklošiča k spoznavanju romskega jezika in poti romskega jezika. Avtorica izhaja iz domneve, da je za razumevanje položaja in razvoja romskega jezika nujno poznavanje zgodovinskih okoliščin, ki niso bile naklonjene ohranjanju romskega jezika in kulture. Različne percepcije romske identitete vplivajo tudi na razlike med posameznimi pristopi k standardizaciji in kodifikaciji romskega jezika v sodobnem času.

Romi, romski jezik, etnična identiteta, standardizacija, jezikovni pluralizem

The paper deals with some of the problems associated with the existence, recognition and development of the Romany language in Europe in the light of the contribution of Fran Miklošič to the knowledge and routes of the Romany language. The author emphasises that the understanding of the current situation and development of Romany requires broader understanding of the historical circumstances that did not favour the maintenance of the Romany language and culture. It is assumed that different perceptions of the Roma ethnic identity have led to the major differences between the various approaches to standardisation and codification of Romany in modern times.

Roma, Romany language, ethnic identity, standardisation, linguistic pluralism

Uvod

O Romih se v Evropi v medijih veliko govori in piše, potekajo številni projekti, ki so namenjeni izboljšanju njihovega položaja, v raziskovalnem in znanstvenem delu se njihov položaj osvetljuje z različnih zornih kotov, presenetljivo pa je, da kljub temu večina prebivalcev evropskih držav ne pozna oziroma ne pozna dovolj romske kulture in romskega jezika, v nekaterih okoljih pa se niti ne zavedajo, da Romi živijo v njihovi državi. V prispevku izhajam iz neprecenljivega prispevka Frana Miklošiča k preučevanju romskega jezika. Osredotočila sem se na dileme preučevanja romskega jezika v sodobnem času, na obravnavo tistih segmentov znanstvenih in strokovnih razprav, ki se nanašajo na priznanje romskega jezika kot elementa identitete romskega naroda, ter na razvojne možnosti romskega jezika.

Percepcije romske kulture in identitete

V številnih razpravah o položaju Romov se še vedno iščejo tudi odgovori na vprašanja o tem, zakaj so Romi prišli v Evropo, zakaj se niso nikjer ustalili in sprejeli pravil večinskega prebivalstva ter so raje potovali iz kraja v kraj. V očeh večine prebivalstva se Romi razlikujejo od drugih prebivalcev zaradi nomadskega načina življenja ali življenja v getoiziranih lokacijah na obrobjih mest in vasi, povezanega s strukturnimi problemi revščine, in ne zaradi etničnih ali kulturnih razsežnosti identitete. Stereotipne percepcije večinskega prebivalstva o Romih kot »drugih«, večnih tujcih, lahko pogojno ločimo na dve glavni nazorski šoli, to je na »obrambno« in »romantično« smer.

Prva smer temelji na dojemljanju Romov kot drugačnih in nevarnih za družbo, kar jih samodejno povezuje s kaznivimi dejanji, na primer tatvinami, klateštvom, beračenjem in

tihotapstvom, v nekaterih segmentih pa se nagiba k razlagi prirojenega nagona Romov k takim dejanjem.¹ Druga, romantična smer v romskem načinu življenja išče in vidi eksotiko na evropskih tleh, povečuje svoboden, neobremenjen, spontan in dinamičen pristop k življenju, polnemu glasbe in plesa. Zrcali se predvsem v umetniških delih, literaturi, filmu in slikarstvu.

Do pred kratkim se je med Romi vedenje o lastni zgodovini, kulturi in običajih kot temeljih etnične identitete prenašalo zlasti skozi ustno izročilo, vezano na ožjo skupnost, ki so ji pripadali. Eden najvidnejših romskih intelektualcev sodobnega časa, novinar in pisatelj Rajko Djurić iz Beograda, slikovito pojasnjuje pomen romskega jezika za nadaljnje raziskovanje romske kulture in njihovega porekla:

Romski jezik je edina knjiga, ki so jo Cigani prinesli iz Indije; pomeni njihov kolektivni spomin in izraža poglede na svet tega naroda, na njih same in na druge narode. Njihov jezik je seznam materialne in duhovne kulture, ki so ji nekaj pripadali, istočasno pa vsebuje elemente kulture drugih narodov, s katerimi so prihajali v stik v času svojega dolgega in ne še dovolj raziskanega popotovanja. (Djurić 1988: 7)

O njihovem izvoru in razlogih za odselejevanje iz matičnih krajev obstajajo številne legende in miti, ki so se med Romi običajno prenašali iz generacije v generacijo. V strokovni literaturi o izvoru Romov se kot njihova pradamovina omenja tudi Egipt. Domneva, da izvirajo iz Egipta, se zrcali v poimenovanju romske skupnosti, ki je povezano z izpeljankami besede »Egipt«, v različnih evropskih jezikih. Do danes razlogi za poimenovanje »Egičani« še niso dovolj raziskani, čeprav o tem obstaja veliko hipotez (Courthiade 2003: 171).

V strokovnih in znanstvenih razpravah o skupni identiteti Romov se soočajo različni pristopi in stališča o tem, ali Rome kot skupino opredeljuje skupen izvor, identiteta, jezik in kultura ali zgolj poseben način živ-

ljenja. Iz razlik v pristopu k temu temeljnemu vprašanju izvirajo tudi razlike v pojmovanju, ali so Romi v Evropi narod, najštevilčnejša manjšina ali socialno neprilagojena skupina posameznikov, ki živi na obrobju družbe ter jo skozi zgodovino označuje zlasti potujoči način življenja, blizu kriminala, potepuštva in beračenja. V posameznih zgodovinskih obdobjih so jim njihove obrti, veščine in znanja omogočali preživetje, vendar pa je ostala živa percepcija večine, da ne sodijo k širši skupnosti, da naj živijo in ostanejo na robu družbe, tako prostorsko kot družbeno.

Med drugo svetovno vojno je bilo več kot pol milijona Romov žrtev nacističnega genocida nad Romi (romsko: Porrajmos). Mnoge so deportirali na prisilno delo ali v koncentracijska taborišča, zlasti v Auschwitz-Birkenau in Jasenovac. Šele v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja so bili Romi uradno priznani kot žrtve holokavsta. Pogosti ugovori držav, ki so zanikale ali odlašale s priznanjem izplačila odškodnin romskim žrtvam genocida, so bili, da so Romi v njihovih državah tujci in da niso posebna etnija, temveč le socialno neprilagojena skupina oziroma družbeni paraziti.

Razlike v zgodovinskem položaju v posameznih državah

V prispevku izhajam iz domneve, da razlike v položaju romske skupnosti v preteklosti odločilno vplivajo na opredelitev statusa romskega jezika tudi v sedanosti. V preteklosti je bil prevladujoči pristop v Evropi, predvsem v Zahodni in Srednji Evropi, da je treba rešiti »ciganski problem, da morajo spremenite nomadski način življenja in jih je treba prisiliti, da bodo začeli delati«. Njihov način življenja je pogosto opredeljen kot »potepuštvo, klateštvo, vlačuganje in beračenje«, oblasti pa so med drugim od Romov zahtevale odpoved običajem, romskim imenom in priimkom ter jeziku.²

Zgodovinske okoliščine so povzročile pomembne razlike v razumevanju identitete Romov med Romi v različnih delih Evrope.

¹ V splošnem zgodovinskem pregledu o prihodu Romov v Evropo in orisu njihove zgodovine, kulture in običajev sem se oprla na vire: Liegeois, Gheorge 1995; Courthiade 2002; Fraser 1995.

Uporaba romskega jezika v javnem življenju je bila ponekod izrecno prepovedana.³ Delno tudi iz tega izhaja pogosto izražena želja pripadnikov romskih skupnosti, naj se romski jezik govori in ohranja le znotraj skupnosti ter tako krepi kohezivnost med člani skupnosti. Čeprav obstajajo razlike med romskimi skupnostmi, so Neromi v vseh variantah romskega jezika označeni kot *Gadže* in za sporazumevanje z Gadžami veljajo različna pravila.

Strokovnjaki se strinjajo, da je bil položaj Romov v Otomanskem cesarstvu boljši, saj so lahko izražali in ohranjali svojo kulturo, jezik in običaje. Raziskovalec, romski voditelj, znanstvenik in direktor Muzeja kulture Romov v Beogradu Dragoljub Acković (2008: 35) navaja:

Romi živijo na ozemlju Jugovzhodnega Balkana deset stoletij. Od njihovega prihoda do današnjih časov je bil položaj tega naroda, tako politično kot kulturno, v glavnem dober. To lahko izjavimo z gotovostjo, saj je od trenutka, ko so v regiji vladali Turki, ostalo nekaj dokumentov, ki pričajo o tem, da so Romi v tem obdobju negovali svojo materialno in duhovno kulturo brez vmešavanja turških zavojevalcev.

Fran Miklošič in preučevanje romskega jezika

Kljub socialni izključenosti in segregaciji Romov je romski jezik že zelo zgodaj pritegnil zanimanje akademskih krogov v Evropi. V 19. stoletju so jezikoslovci pozorno preučevali romski jezik in različna narečja

romskega jezika v Evropi. Na podlagi raziskav jezika in primerjalnih študij, ki so večinoma temeljile na podobnosti med besedami iz romskega jezika in sanskrta, so evropski jezikoslovci postavili hipotezo, da je pradomovina Romov v severni Indiji. Med prvimi je bil tudi slovenski filozof in jezikoslovec Fran Miklošič.⁴ Napisal je štiri obsežne študije o tej tematiki, ki obsegajo 12 zvezkov, prbl. 800 strani; izdala jih je Avstrijska akademija znanosti v letih 1872–1881 v nemškem jeziku. Preučeval je tudi vplive slovanskih besed na romski jezik, pa tudi povezave s sanskrtom in z drugimi jeziki, s katerimi so Romi prihajali v stik na svojem popotovanju iz Indije. Gradivo je pridobil od informatorjev iz številnih evropskih držav in na podlagi tega natančneje določil 13 glavnih romskih narečij. V vsakem poglavju je navedel obsežno bibliografijo, ki zajema strokovne in znanstvene vire v različnih evropskih jezikih. Na podlagi jezikovnih raziskav in študij, ki so temeljile zlasti na analizi besed ter na slovničnih izpeljavah v romskem jeziku in v sanskrtu, je ugotavljal, da je pradomovina Romov v severni Indiji (Miklosich 1874: 287–296); o tem je napisal posebno poglavje O indijski domovini ciganov in času njihovega odhoda iz Indije.

Navedena bibliografija in široka mreža informatorjev o romskem jeziku pričata, da je v 19. stoletju obstajalo veliko zanimanja za romski jezik in slovnico v različnih regijah Evrope. Iz dostopne korespondence Frana

² Kot raziskovalka na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani sem med drugim preučevala gradivo v Zgodovinskem arhivu v Novem mestu in Mariboru. Citati so povzeti iz zgodovinskih dokumentov, ki so objavljeni v reviji *Razprave in gradivo* 25, 1991 (Gradivo III/zgodovinski dokumenti) in v knjigi Klopčič 2007. V teh dokumentih se uporabljata izraza »Cigani« in »ciganski« jezik. V skladu s sklepi svetovnega kongresa Romov (London, 1971) in ustavno terminologijo v Sloveniji v članku uporabljam izraza »Romi« in »romski« jezik, razen pri citiranju posameznih dokumentov, kjer navajam originalno terminologijo.

³ V času vladanja cesarice Marije Terezije in njenega sina Jožefa II. so bile sprejete številne uredbe o prepovedi nomadskega načina življenja in medsebojnih porok med Romi. Odlok, izdan 9. oktobra 1783, v točki 8 izrecno prepoveduje uporabo ciganskega jezika, z zagroženo kaznijo 24 udarcev v primeru kršitve prepovedi (Petrović 2000: 23).

⁴ Angus Fraser v knjigi *The Gypsies* navaja pojasnilo Friedricha Potta v predgovoru knjige *Die Zigeuner in Europa und Asien, 1844–1845*, ki je knjigo napisal, ne da bi kadarkoli imel bolj osebno izkušnjo z Romi kot le bežen pogled na nekaj posameznikov. Fraser dodaja, da so bila leta 1860–1870 »lepa leta za študije o romskem jeziku, napisane zlasti v nemškem jeziku. Visoko nad vsemi drugimi je bil Franz Miklosich z Univerze na Dunaju, ki je od takrat lahko govoril, da ima na voljo bogat, skoraj pre-bogat material iz vseh držav, kjer živijo Cigani« (Fraser 1995: 197–198).

Miklošiča je možno razbrati, da je bila v Miklošičevem dopisovanju z južnoslovan-skimi intelektualci večkrat izražena njegova velika želja, da bi svoje kontakte uporabil tudi za zbiranje podatkov o besedah in slovnicu romskega jezika. Na primer, v pismu Stojanu Novakoviću iz leta 1873 se mu je izrecno zahvalil za gradivo o srbskih Romih. Omenja tudi gramatiko romskega jezika, ki jo je napisal Dimitrije Popović, in dodaja: »Če bi mi tisti učitelj v Krajini (P. D.), o katerem ste mi pisali, cigansko gramatiko dal, bi mu z veseljem izplačal honorar, ki bi ga vi določili« (Sturm - Schnabl 1991: 312).

Danes je domneva o indijskem poreklu Romov sprejeta v večjem delu strokovne javnosti. Fraser (1995: 15–16) meni, da podobnosti med romskim jezikom, sanskrtom in hindujem sugerirajo skupno poreklo, kar ponazori s preglednico, ki zajema vzorec besed v sanskrtu, hinduju in v treh različicah romskega jezika. Enako je menil tudi Fran Miklošič.

V delu doktrine je še vedno prisotna tudi teza, da Romi niso etnično homogena skupina in da je razprava o skupnem narodnostnem poreklu le sredstvo za manipulacijo v politične namene, neke vrste vsiljena etnizacija. Nekateri avtorji, ki zanikajo etnične dimenzije romske identitete, menijo, da je neustrezno že samo poimenovanje »Romi« in »romski jezik«.⁵

Preučevanje in status romskega jezika v sodobnem času

Leta 1986 je v Sarajevu potekal mednarodni simpozij Jezik in kultura Romov, na katerem so sodelovali najbolj znani jezikoslovci in romologi s celega sveta.⁶ Udeleženci

so po zaključku konference sprejeli sklepe, v katerih so se med drugim zavzeli za standardizacijo romskega jezika.⁷ Teoretični okvir in cilj teh prizadevanj je v uvodni razpravi opredelil znani jezikoslovec Milan Šipka (1989: 3):

Če je točna definicija, da standardni jezik nastane, ko se neka etnična ali nacionalna formacija vključuje v internacionalno civilizacijo, prične v njej uporabljati svoj idiom, ki je do tedaj služil le potrebam etnične civilizacije – bodo Romi, kljub težkemu družbenoekonomskemu položaju, z oblikovanjem svojega skupnega standardnega jezika, končno stopili v krog emancipiranih in civiliziranih narodov, ki že dolgo časa uporabljajo svoje standardne jezike.

Kot nadaljevanje te pobude so se predstavniki Romov z območja nekdanje Jugoslavije odločili za projekt standardizacije romskega jezika, ki so ga vsebinsko vključili tudi v dejavnosti Dekade za vključevanje Romov. V okviru tega projekta je leta 2012 izšel priročnik za standardizacijo romskega jezika, ki ga je pripravil Rajko Djurić.⁸

Pobude svetovnega kongresa Romov in Mednarodnega parlamenta Romov

Prvi svetovni kongres Romov v Londonu je bil prelomnica v zgodovini romskega gibanja; določil je poimenovanje »Rom« kot skupno ime za različne romske skupine ter opredelil simbole romskega naroda: himno (*Djelem, djelem*), zastavo in jezik. Glede jezika je bila odločitev kongresa, da so vsi dialekti enakopravni: »Noben dialekt ni boljši od drugih dialektov, ampak potrebujemo normaliziran centralni jezik, v katerem bi

⁵ Božidar Jezernik (2005: 28) v prispevku *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi* med drugim ugotavlja, da je iskanje korenin romskega jezika in običajev v indijski pradomovini bistvena sestavina etničnih definicij Romov, zgrajenih na predpostavki, da je dokaz indijskega porekla določenih kulturnih praks hkrati tudi dokaz njihove etnične pripadnosti. Vendar so lingvistični dokazi o indijskem poreklu Romov problematični.

⁶ Referati so objavljeni v zborniku *Jezik i kultura Roma: Međunarodni naučni skup = Janglimasq Simpozium i Romani Čhib thaj Kultura = International Symposium Romani Language and Culture* (Šipka 1989).

⁷ Šipka 1989: 503–504. Sklepi so prevedeni tudi v romski in angleški jezik, v prilogi pa je objavljena obsežna bibliografija.

⁸ Leta 2012 je izšel tudi slovenski prevod, ki sta ga pripravila Rajko Djurić in Jožek Horvat.

govorili na kongresih in pisali v mednarodnih časopisih» (Courthiade 1989: 217).

Na svetovnem kongresu Romov v Varšavi leta 1990 so sprejeli posebno izjavo o standardizaciji romskega jezika na način, ki bo omogočil razvoj romskega jezika. Leta 2008 je Mednarodni parlament Romov predlagal, da se 5. november označi kot mednarodni dan romskega jezika v počastitev izdaje hrvaško-romskega in romsko-hrvaškega slovarja v Zagrebu 5. novembra 2008. Tedaj sta Mednarodni parlament Romov in Združenje za promocijo izobraževanja Romov »Kali Sara« organizirala simpozij o romskem jeziku, na katerem je bila sprejeta listina o romskem jeziku. V listini med drugim podpirajo ustanovitev oddelkov za preučevanje romskega jezika na univerzitetni ravni, z jasno določenimi razvojnimi cilji za nadaljnje preučevanje romskega jezika in kulture, saj se bo le tako lahko romski jezik razvijal in prilagajal novim razmeram, tako kot vsi drugi jeziki, ki se uporabljajo v javnem življenju. S tem so se pridružili Mikošičevim prizadevanjem za spoznavanje in preučevanje romskega jezika.

Dileme preučevanja

V sodobnem konceptu jezikovno raznolike in kulturno bogate Evrope je prišlo do zgodovinske prelomnice v odnosu do Romov v Evropi, ki na prvo mesto postavlja spoštovanje človekovih pravic in tudi socialno integracijo Romov. Ogorodje in pravno podlago za urejanje statusa, promocijo in uporabo romskega jezika je začrtala Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih Sveta Evrope.

Priznani jezikoslovec in romolog Yaron Matras (2005: 44) v študiji o prihodnosti romskega jezika zagovarja uvajanje politike jezikovnega pluralizma in elastično kodifikacijo romskega jezika, saj po njegovem mnenju ta najbolj ustreza posebnemu položaju Romov kot nadnacionalne jezikovne manjšine. Poudarja, da mora biti tak jezikovni koncept prilagojen mlajšim govorcem, ki so že vajeni take prožnosti po zaslugi uporabe novih komunikacijskih tehnologij. Mladi

romski izobraženci, ki predstavljajo prihodnost vsakega romskega gibanja in pismenosti, so že navajeni, da eksperimentirajo z različnimi oblikami pisane besede preko internetnih klepetalnic, elektronskih in drugih besedilnih sporočil. Za njih jezik ni zgolj izraz pluralizma, temveč vsakdanje realnosti. Taki in podobni procesi kažejo, da standarda ni nujno razlagati ozko, v modernem smislu – kot simbol sprejema moči in nadzora centralne avtoritete (prav tam: 39). Po njegovem mnenju naj bi izobraževanje otrok potekalo v lokalni različici jezika Romov in se pozneje premaknilo na druge jezike. Cilj izobraževanja je pridobiti znanje, ki je potrebno za izražanje in komunikacijo v tem jeziku, in ne vsiljena lojalnost centralni avtoriteti oziroma eni sami proklamirani jezikovni obliki. Matras (prav tam: 44) ugotavlja, da so se uporabniki romskega jezika odločili za jezikovni pluralizem, naloga strokovnjakov pa je, da podprejo njihovo izbiro.

Izzivi v prihodnosti

Predstavljen pristop k rabi romskega jezika v konceptu ohranjanja jezikovnih različic v okviru jezikovnega pluralizma je strokoven in pragmatičen, kot ga je pionirsko zagovarjal »največji slavist 19. stoletja Fran Mikošič«, ter zato široko sprejet v znanstvenih in strokovnih krogih in vključen v jezikovne politike posameznih držav. V percepciji ohranjanja statusa quo se lahko s takim izhodiščem v celoti strinjamo, celo na področju opredelitve simbolnega pomena romskega jezika kot kohezijskega elementa romske etnične identitete. Pomanjkljivosti modela jezikovnega pluralizma se pokažejo na ravni nezadostne podpore razvoju romskega jezika kot modernega jezika, ki se uspešno prilagaja vsem funkcijam javnega življenja.

Prav zaradi teh nedorečenosti med jezikoslovci in drugimi znanstveniki, tako Romi kot Neromi, ki se podrobno ukvarjajo z vprašanji kulture in romskega jezika, še ni prišlo do konsenza o skupni znanstveni bazi, niti o načinu pisanja niti o tem, ali bo šel razvoj romskega jezika v smeri romskega esperanta

kot posebne oblike nove umetne različice interromani ali v smeri poenotenja romskega jezika. V izhodišču si nasprotujejo stališča o tem, ali je treba spodbujati zgolj popis besed oziroma kodifikacijo različnih dialektov ali pa je nujno vztrajati z začeto enotno standardizacijo kot najbolj ustrezno dolgoročno rešitvijo za sprejem jezikovne politike za razvoj romskega jezika. Vsekakor pa so začetne razprave jezikoslovca Frana Miklošiča obrodile sad in povzročile proces, ki je dal pomembne rezultate.

Teoretična refleksija razvoja romskega jezika v sodobni družbi posega v sfero interpretacije konceptualnih vprašanj identitete romskega naroda. Kljub nasprotujočim si mnenjem v posameznih segmentih jezikovnih študij (transkripcija, leksikografija, sintaksa) se je že izoblikovala nova kvaliteta razprav družbenega, humanističnega in političnega prostora v Evropi. Z začetki samorefleksije romske intelektualne elite o simbolnem pomenu romskega jezika se je zaključilo zlato obdobje akademskega preučevanja romskega jezika, ki se je začelo v 19. stoletju s Franom Miklošičem.

Literatura

- ACKKOVIČ, Dragoljub, 2008: *Djelem, djelem – tradicionalna kultura Roma u Srbiji*. Beograd: Etnografski Muzej.
- COURTHIADE, Marcel, 1989: O kodifikaciji i normalizaciji romskog zajedničkog jezika. Milan Šipka (ur.): *Jezik i kultura Roma: Međunarodni naučni skup = Janglimasqo Simpozium i Romani Čhib thaj Kultura = International Symposium Romani Language and Culture*. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa. 205–220.
- COURTHIADE, Marcel, 2003: Izvor Romov. Kronologija in legende. Vera Klopčič, Miro Polzer (ur.): *Evropa, Slovenija in Romi: zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15. februarja 2002*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. 171–186.
- DJURIĆ, Rajko, 1988: Od legende do stvarnosti. Nebojša Tomašević, Rajko Djurić (ur.): *Cigani sveta*. Beograd: Jugoslovenska revija.
- DJURIĆ, Rajko, HORVAT, Jožek, 2012: *Standardizacija romskega jezika*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije.
- FRASER, Angus, 1995: *The Gypsies*. London: Blackwell.
- JEZERNIK, Božidar (ur.), 2006: *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi. Narativne podobe Ciganov/Romov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- KAJTAZI, Veljko, 2008: *Romsko-hrvatski i Hrvatsko-romski rječnik – Romano-kroacijsko thaj Kroacijsko-romano alavari*. Zagreb: Odjel za orijentalistiku Hrvatskog filozofskog društva, Udruga za promicanje Roma u Republici Hrvatskoj, Bibliotheca orientalis.
- KLOPČIČ, Vera, 2007: *Položaj Romov v Sloveniji: Romi in Gadže*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- KLOPČIČ, Vera, NOVAK - LUKANOVIČ, Sonja (ur.), 1991: *Romi na Slovenskem. Razprave in gradivo 25*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- LIEGEOIS, Jean-Pierre, GHEORGHE, Nicolae, 1995: *Roma/Gypsies: A European minority*. London: MRG.
- MATRAS, Yaron, 2005: The Future of Romani: Toward a Policy of Linguistic Pluralism. *Roma Rights* 1. Budapest: ERRC. 31–44.
- MIKLOSICH, Franz, 1874–1880: *Beiträge zur Kenntnis der Zigeunermundarten: aus den Sitzungsberichten der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien*. Wien: Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- PETROVIĆ, Djurdjica, 2000: Cigani u Sremu u XVIII veku (prilog proučavanju). Miloš Maccura (ur.): *Cigani/Romi u prošlosti i danas*. Beograd: Srpska Akademija nauka i umetnosti. 11–35.
- STURM - SCHNABL, Katja, 1991: *Der Briefwechsel Franz Mikosich's mit den Südslaven – Korespondenca Frana Mikošiča z Južnimi Slovani*. Maribor: Obzorja.
- ŠIPKA, Milan, 1989: Potrebe, značaj i perspektive proučavanja jezika i kulture Roma. Milan Šipka (ur.): *Jezik i kultura Roma: Međunarodni naučni skup = Janglimasqo Simpozium i Romani Čhib thaj Kultura = International Symposium Romani Language and Culture*. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa.

SLOVENŠČINA NA MADŽARSKEM V LUČI EKOLOŠKIH TIPOLOGIJ

Paweł Kowalski

Instytut Slawistyki PAN, Varšawa

UDK 811.163.6'282.4(439=163.6)

V prispevku je predstavljena slovenščina na Madžarskem v luči ekoloških tipologij, ki upoštevajo zunajjezikovne spremenljivke in prikazujejo medstrokovni pristop k proučevanju jezikovnega položaja. Posamezne ekološke tipologije omogočajo karakteristiko položaja slovenskega jezika zunaj matične države Slovenije. Slovenščina je v tem smislu prikazana kot manjšinski jezik slovenske skupnosti na Madžarskem.

slovenščina, ekološke tipologije, porabski Slovenci, manjšinski jezik, Madžarska

In the paper the Slovene language in Hungary is presented in the light of ecological typologies which, based on extralinguistic variables, show the interdisciplinary approach in research into the language situation. Specific ecological typologies allow the characterisation of the Slovene language situation outside the Republic of Slovenia. The Slovene language in this case is considered as a minority language.

Slovene language, ecological typologies, Raba Slovene, minority language, Hungary

Uvod

Slovenščina je naravni jezik, kar pomeni, da je nastala na podlagi zgodovinskega razvoja posamezne etnične ali narodne skupine. Govori jo približno 2,2 milijona uporabnikov v Republiki Sloveniji in zunaj slovenskih meja.

Tradicionalne jezikoslovne klasifikacije se lahko razdeli na dva tipa: genetske in strukturalne (t. i. tipološke). Glede na genetske klasifikacije, ki delijo jezike v različne skupine na podlagi njihovega sorodstva, spada slovenščina v slovanske jezike, v skupino južno-slovanskih jezikov. Glede na strukturalne klasifikacije, ki delijo jezike na podlagi strukturalnih kriterijev in ki temeljijo na sistemskih (t. i. notranjih) lastnostih jezika, lahko slovenščino opredelimo kot jezik, ki je povprečno bogat s fonemi ter ima premični, svobodni in tonemski naglas.

Glede na oblikoslovni kriterij je slovenščina flektivni (sintetični) jezik. Za slovenščino je značilen stavčni red SVO (gl. npr.

Toporišič 2000). Glede na zemljepisni kriterij, ki upošteva terensko bližino jezikov, spada slovenščina v donavsko skupino jezikov, skupaj s češčino, slovaščino, madžarščino, srbsščino in hrvaščino (ter bosanščino) (Majewicz 1989: 174). Za te jezike so značilni vzajemni stiki, ki povzročajo podobnost v okviru strukturalnih kriterijev. Vsi ti jeziki so bili pod močnim vplivom latinščine in od 17. stoletja tudi nemščine (prav tam: 174).

Poleg genetskih in strukturalnih klasifikacij so bile na nivoju raznih strok predlagane druge klasifikacije in tipologije, s pomočjo katerih se lahko opiše jezik. V prispevku bo – v okviru teoretskega pristopa, ki se imenuje ekologija jezika – slovenščina na Madžarskem predstavljena v luči ekoloških tipologij. V tem smislu je treba slovenščino videti kot manjšinski jezik slovenske manjšine na Madžarskem.¹ Pojem manjšinski jezik je v Evropski listini o regionalnih ali manjšinskih jezikih opredeljen kot jezik, ki ga »tradicionalno uporabljajo na določenem ozemlju države državljanji te države, ki sestavljajo

skupino, številčno manjšo od preostalega prebivalstva te države«, in se razlikuje »od uradnega jezika ali uradnih jezikov te države«.² Prispevek temelji na pregledu slovenske literature o Slovencih na Madžarskem (predvsem v Porabju). Metodološko se naslanja na svetovno literaturo.

Ekološke tipologije so modeli, ki upoštevajo zunajjezikovne spremenljivke jezika. Umeščamo jih v okvir ekologije jezika, za katero je značilen interdisciplinarni pristop k jeziku.³ Začetki ekologije jezika segajo v drugo polovico 20. stoletja, ko je Einar Haugen predstavil njena najpomembnejša vprašanja. Posamezne ekološke tipologije, ki metodološko izvirajo iz različnih strok, lahko štejemo za dopolnitev in hkrati razširjenje tradicionalnih strukturalnih in genetskih tipologij. Te tipologije upoštevajo bodisi jezikovne bodisi zunajjezikovne dejavnike, npr. družbeno-kulturne, sociološke, politične ali ekonomske.

V članku se bomo osredotočili le na izbrane tipologije. V nadaljevanju bo predstavljениh sedem ekoloških tipologij, ki upoštevajo naslednje jezikovne spremenljivke: 1) področje jezikovne komunikacije; 2) funkcije; 3) standardizacijo, samostojnost, zgodovinskost in jezikovno vitalnost; 4) stopnjo uporabe jezika; 5) jezikovni status; 6) zvezo jezik – narod; 7) pomembnost in stopnjo uporabe.

Na Madžarskem živi približno tri tisoč Slovencev. Največja slovenska manjšina živi na območju Porabja, med Muro in Rabo, na avtohtonem območju naselitve Slovencev na Madžarskem. To so porabski Slovenci, ki govorijo v prekmurskem goričkem podnarečju. Na območju Porabja sta dva govora: gornjeseniški in števanovski (gl. npr. Zorko 2009: 13–27). V zadnjem času število prebivalcev v Porabju upada, predvsem zaradi

izseljevanja v druge predele Madžarske (prav tam: 15). Po podatkih popisa iz leta 2001 zunaj Porabja in Monoštra živi skoraj polovica vseh popisanih oseb s slovenskim materinim jezikom (Kozar 2007: 107). Statistični podatki kažejo, da število Slovencev na Madžarskem raste (gl. npr. Kovács 2007: 41–73). Vzroki za opuščanje vasi so povezani s političnimi spremembami v jugovzhodni Evropi in boljšimi življenjskimi možnostmi zunaj ruralnega okolja.

Jezikovni položaj slovenskega Porabja je specifičen. Poleg dominantnega, uradnega jezika, madžarščine, je v Porabju prisoten slovenski knjižni jezik, ki ga Slovenci uporabljajo v matični državi, in porabsko narečje, v pisni in govorni obliki. Kot pravi Valerina Perger (2009: 345), ima porabsko slovensko narečje »skoraj dvestoletno pisno tradicijo, v njem je mogoče gojiti vse funkcijske zvrsti z različnimi uporabnostmi nameni in različnimi registri. Danes se pojavlja predvsem v publicistični, strokovni in umetnostni funkcijski zvrsti, največ v govorni obliki na Radiu Monošter in v pisni obliki v časopisu *Porabje*, pa tudi v knjižnih izdajah«. Slovenci v Porabju in drugih predelih Madžarske znajo predvsem narečje, slovenski knjižni jezik obvladajo dokaj slabo (Munda Hirnök 2007: 31–39).

Tipologija glede na področje jezikovne komunikacije

Prva tipologija, na podlagi katere bo predstavljena karakteristika slovenščine na Madžarskem, je tipologija, ki jo je predlagal poljski jezikoslovec Antoni Furdal (2000: 181–182). Ločil je štiri področja jezikovne komunikacije: a) zasebni jezik; b) književno-umetnostni jezik; c) šolski in publicistični jezik; d) pravno-uradniški in učni jezik.

¹ Podobne ekološke tipologije so bile predlagane za predstavitev položaja ukrainščine na Poljskem in manjšinskega jezika Lemkov na Poljskem (gl. Wysoczański 1996; Misiak 2006).

² Konvencija je dostopna na spletni strani: http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/148.

³ O paradigmi medstrokovnosti kot sredstvu za različna raziskovanja jezika gl. npr. Nečák Lük 2011; Wąsik 1997.

Na podlagi tega je predstavil štiri jezikovne zvrsti:

1. jeziki, ki imajo samo zasebno sfero, brez književnosti,
2. jeziki, v katerih je napisana avtorska književnost in leposlovje (uporabljeni tudi v zasebni sferi),
3. jeziki, ki se (poleg zasebne sfere) uporabljajo v šoli, v umetnosti in v publicistiki,
4. jeziki, ki izpopolnjujejo vse socialne in državne funkcije, uporabljeni v vseh jezikovno-komunikacijskih situacijah.

V tej tipologiji je slovenščina, ki jo govori slovenska manjšina na Madžarskem, prevsem zasebni jezik z avtorsko književnostjo in leposlovjem, uporabljena v šoli in publicistiki (zvrst 3). Čeprav Elizabeta Bernjak (2009: 332) opozarja na pomanjkljivosti izobraževanja v slovenščini na Madžarskem:

Na Madžarskem se je slovenščina še v bližnji preteklosti poučevala le kot obvezni učni predmet ali se uporabljala v delno razširjeni vlogi v osnovni šoli; v srednji šoli se pojavlja kot izbirni predmet na ravni tujega jezika; na visokošolski ravni se v slovenščini izobražujejo samo učitelji [...]. Delni enosmerni dvojezični pouk se zaenkrat izvaja na gornjeseniški in deloma števanovski šoli pri nekaterih predmetih na razredni stopnji; monoštrska šola deluje po klasičnem modelu narodnostne šole, kjer ima slovenščina le status učnega predmeta.

V Porabju izhaja časopis *Porabje*, v katerem so objavljeni članki v porabskem narečju in knjižni slovenščini. Enkrat na leto izhaja *Slovenski koledar*. Leta 2005 je Francek Mukič izdal prvi porabski roman *Garaboncijaš*, ki ga je napisal v prekmurskem knjižnem jeziku. Dve leti pozneje je bil roman preveden v slovenski knjižni jezik z naslovom *Črnšolec* (Zorko 2009: 23). Leta 2011 je soboška založba izdala drugi roman tega avtorja *Vtrgnjene korenje*.

Tipologija, ki upošteva jezikovne funkcije

Tipologijo je predstavil William A. Stewart (1970: 540–541), ki je razdelil jezike

glede na funkcije; funkcijo jezika razume z vidika sociolingvistike, tj. kot mesto, kjer je jezik uporabljen v komunikaciji. Ločil je deset jezikovnih zvrsti:

1. uradna,
2. pokrajinska,
3. splošna,
4. mednarodna,
5. urbana,
6. skupinsko-specifična,
7. izobraževalna (učno sredstvo),
8. šolska (predmet pouka),
9. literarna,
10. bogoslužna.

V tej tipologiji lahko slovenščino na Madžarskem opredelimo kot pokrajinski, skupinsko-specifični jezik (zvrsti 2 in 6): slovenščino uporablja le slovenska manjšina na določenem območju Madžarske. Slovenščina izpopolnjuje pogoje za izobraževalni in šolski jezik – je učno sredstvo v šoli in predmet pouka (zvrsti 7 in 8). E. Bernjak (2008: 143) sicer opozarja na pomanjkljivosti obstoječega izobraževalnega modela v slovenskih šolah: »prisotnost slovenščine kot jezika komunikacije v porabskih šolah je vsekakor preskromna, da bi le-tem lahko dala pečat narodnostnih ustanov, takih, v katerih je javna raba slovenščine vsakodnevno prisotna in običajna. Šola je skromna priložnost za rabo manjšinskega jezika, sicer pa komunikacija v slovenščini v šoli kot državni ustanovi ni navada«. Slovenščina se v Porabju v redkih primerih uporablja tudi v cerkvi.

Tipologija, ki upošteva štiri dejavnike: standardizacijo, samostojnost, zgodovinskost in vitalnost

Na osnovi štirih dejavnikov, ki so: 1) standardizacija, 2) samostojnost, 3) zgodovinskost in 4) vitalnost, je Stewart (1968: 533–539) ločil naslednje jezikovne tipe.

Le za jezike tipa S je značilno, da izpopolnjujejo vse štiri dejavnike. Drugi predstavljajo različne kombinacije dejavnikov.

Položaj slovenščine na Madžarskem je zapleten. Slovenski knjižni jezik v matični

Tabela 1: Predstavitev možne družbene funkcijskosti jezika

Simbol	Tip	1) standardizacija	2) samostojnost	3) zgodovinskost	4) vitalnost
S	standardni	+	+	+	+
C	klasični	+	+	+	–
A	umetni	+	+	–	–
V	lokalni	–	+	+	+
D	narečje	–	–	+	+
K	kreolski	–	–	–	+
P	pidžin	–	–	–	–

državi izpopolnjuje vse štiri dejavnike. Drugačen pa je položaj slovenskega knjižnega jezika v Porabju, kjer ni sredstvo sporazumevanja – slovenska manjšina zna predvsem slovensko porabsko narečje. Na Madžarskem ni bilo vzrokov, da bi se iz narečja razvila ena standardna verzija. E. Bernjak (2007: 697) piše: »zaradi posebnega družbenega ustroja Slovencev v Porabju se standardna verzija manjšinskega jezika ni razvila, saj madžarska oblast slovenskega standarda ni pospeševala.« Posamezna dela porabskih Slovencev temeljijo na porabskem narečju in nimajo enega standarda. V Stewartovi tipologiji lahko torej jezik porabskih Slovencev opredelimo kot tip D (narečje).

Tipologija, ki temelji na stopnji uporabe jezikov

Stewart (1970: 542) je predlagal tudi tipologijo, ki temelji na stopnji uporabe jezikov, in sicer v njej upošteva odstotek ljudi, govorečih v danem jeziku, v razmerju do državne skupnosti. Stewart je ločil šest zvrsti:

1. > 75 %,
2. > 50 %,
3. > 25 %,
4. > 10 %,
5. > 5 %,
6. < 5 %.

Glede na stopnjo uporabe je slovenščina na Madžarskem jezik, katerega uporabniki ne predstavljajo več kot pet odstotkov govorečih

v državi (po zadnjem madžarskem državnem demografskem popisu šteje slovenska manjšina 2385 ljudi).⁴

Tipologija glede na jezikovni status

Tipologijo glede na jezikovni status je predlagal Jacek Perlin (1986: 5–23). Navedel je štiri sheme položaja manjšinskega jezika v državi:

1. uradni : neuradni,
2. razširjen na območju cele države : uporabljen na omejenem območju v državi,
3. kulturno močen : kulturno slab,
4. kodificiran : nekodificiran.

Na osnovi navedenih štirih opozicij je predlagal šest zvrsti manjšinskih jezikov:

1. uradni jezik, ki je kulturno močen, njegovi uporabniki niso omejeni pri dostopu do državnih, socialnih, gospodarskih dobrin; če obvladajo uradni jezik, niso omejeni v socialnem in gospodarskem napredku;
2. drugi uradni jezik v državi, kulturno slab; če manjšinska skupina uporablja le-ta jezik, je socialni in gospodarski napredek omejen;
3. uradni jezik na območju državnega teritorija; uporaba in znanje večinskega jezika je nujnost pri socialnem in gospodarskem napredku;
4. neuradni jezik, ki je kulturno močen; njegovi uporabniki imajo omejen dostop do

⁴ http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/doszaki/nepsz2011/nepsz_03_00_2011.pdf

državnih dobrin, če ne znajo večinskega jezika

5. neuradni jezik, kulturno slab, ampak kodificiran; pridobivanje večinskega jezika je nujno za socialni in gospodarski napredek; deloma je uporabljen pri pouku v šoli, v založbah ter tudi zunaj družinskih stikov;
6. neuradni jezik, kulturno slab, ni kodificiran, jezik le zasebne (družinske) komunikacije.

Glede na Perlinovo tipologijo je slovenščina na Madžarskem neuradni jezik, njen položaj je mogoče opredeliti kot kulturno slab, pridobivanje jezika večine (madžarščine) je nujnost za družbeni in gospodarski napredek; v Perlinovi tipologiji sodi slovenščina v zvrst 5.

Tipologija glede na zvezo jezik – narod

Tipologijo je predlagal Dubravko Škiljan (1988: 26–29), ki je izločil dva modela zveze: nacija-jezik-država (tip A) ter nacija-jezik (brez države) (tip B). Model nacija-jezik (brez države), je razdelil na tri podtipe: B1: nacija-jezik z endoglosijo (skupina uporablja samo en jezik, avtohtoni jezik je povzdignjen v status jezika javne komunikacije); B2: nacija-jezik z egzoglosijo (več kot ena skupina govori v enem jeziku, zato lahko funkcijo jezika javne komunikacije izpopolnjuje neavtohtoni jezik); B3: nacija-jezik z diglosijo in poliglosijo (ena skupina govori več kot v enem jeziku in vsak jezik je materinski) (Lubaš 2008: 136–137). Škiljanovo tipologijo je razširil Wladyslaw Lubaš. V okviru modela nacija-jezik-država loči dva podtipa: A1: položaj, ko v državi prevladuje jezik ene nacije, drugi jeziki pa so podrejeni (položaj manjšinskega jezika); A2: položaj, ko je v državi več kot en jezik enakopraven, v konstituciji ni dominantnega jezika (jezikovni položaj v bivši Jugoslaviji).

V Škiljanovi in Lubašovi tipologiji slovenščina na Madžarskem ustreza tipu A1 – manjšinski jezik v položaju, ko je v državi en dominantni jezik: madžarščina.

Tipologija, ki temelji na pomembnosti jezikov in stopnji uporabe

Zadnja tipologija v prispevku je tipologija jezikov Charlesa A. Fergusona (1966: 309–315), ki upošteva pomembnost jezikov in stopnjo uporabe jezika. Ferguson je razlikoval večje (glavne) jezike, majhne (male) jezike in jezike, ki imajo posebni status. Za glavni jezik v državi je imel jezik, ki izpopolnjuje vsaj enega izmed naslednjih pogojev:

- a) govori ga več kot 25 odstotkov ljudi v državi ali več kot milijon ljudi,
- b) je uradni jezik,
- c) je jezik pouka v več kot 50 odstotkih vseh srednjih šol v državi.

Mali jezik je jezik, ki:

- a) ga govori manj kot 25 odstotkov, vendar ne manj kot 5 odstotkov ljudi v državi,
- b) je lahko predmet pouka v višjih razredih osnovne šole.

Glede na navedeno tipologijo je slovenščina kot jezik slovenske manjšine mali jezik, saj ga ne govori več kot 25 odstotkov ljudi na Madžarskem ter je predmet pouka v višjih razredih v osnovni šoli v Porabju.

Zaključek

Glede na v prispevku navedene ekološke tipologije se lahko položaj slovenščine na Madžarskem (predvsem v Porabju) opredeli z različnih zornih kotov; ta položaj se lahko primerja z drugimi jeziki v okviru teoretskega pristopa, ekologije jezika. Slovenščina kot manjšinski jezik je na Madžarskem mali jezik, pripadniki slovenske skupnosti ga uporabljajo predvsem v zasebni sferi, družinski komunikaciji (porabsko narečje). Znanje madžarščine je nujnost pri gospodarskem in socialnem napredku. Funkcijsko je madžarščina za pripadnike slovenske manjšine najpogostejši jezik. Slovenščina ima podporo slovenskih institucij. Uporabljena je v šoli in publicistiki, bodisi v knjižni zvrsti ali v narečju. Prihodnost slovenščine na Madžarskem (v Porabju) je odvisna predvsem od jezikovne politike za slovensko manjšino.

E. Bernjak (2005: 300) trdi, »da bi z razvijanjem strategije učinkovitih jezikovnih rešitev slovenščina v Porabju spet lahko postala primarno sporazumevalno sredstvo jezikovne skupnosti in dobro izhodišče za poglobitev kompetence, za razvijanje dejanske dvo- in večjezičnosti ter za rabo v novih komunikacijskih področjih.«

Literatura

- BERNJAK, Elizabeta, 2005: Sociolingvistični problemi pri slovenski manjšini na Madžarskem. Vesna Mikolič, Karin Marc Bratina (ur.): *Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije*. Koper: Univerza na Primorskem. 219–243. [http://www.zrs.upr.si/media/uploads/files/Slovenscina_in_njeni_uporabniki\(3\).pdf](http://www.zrs.upr.si/media/uploads/files/Slovenscina_in_njeni_uporabniki(3).pdf)
- BERNJAK, Elizabeta, 2007: Medjezikovni transfer – strategije zapolnjevanja vrzeli v strokovnem besedišču manjšinskih jezikov ob slovensko-madžarski meji. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja 24*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 697–709. <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/sim24/Bernjak.pdf>
- BERNJAK, Elizabeta, 2009: Prenova dvojezičnega šolstva v čezmejni regiji ob slovensko-madžarski meji. Irena Novak Popov (ur.): *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 330–341.
- FERGUSON, Charles A., 1966: National Sociolinguistic Profile Formulas. William Bright (ur.): *Sociolinguistics: Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference 1964*. Hague, Paris: Mouton. 309–324.
- FURDAL, Antoni, 2000: *Językoznawstwo otwarte*. Wydanie trzecie poprawione i uzupełnione. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- KOVÁCS, Attila, (2007): Številčni razvoj Slovencev v Sombotelu, Budimpešti in Mosonmagyaróváru v luči statističnih podatkov in pričevanj intervjuvancev. *Etnologija Slovencev na Madžarskem = A Magyarországi szlovének néprajza 5/1*. 41–73. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/szlovenek/a_magyarorszagi_szlovenek_neprajza_5/pages/004_Stevelcni_Razvoj_Slovencev.htm
- KOZAR, Marija, 2007: Ohranjanje tradicionalne kulture med Slovenci v Sombotelu, Budimpešti in Mosonmagyaróváru. *Etnologija Slovencev na Madžarskem = A Magyarországi szlovének néprajza 5/1*. 107–134. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/szlovenek/a_magyarorszagi_szlovenek_neprajza_5/pages/006_Ohranjanje_Tradicionalne.htm
- LUBAŚ, Władysław, 2008: Jak język w krajach słowiańskich »utożsamia«/»identyfikuje« narodowość? Stanisław Gajda (ur.): *Tożsamość a język w perspektywie slawistycznej*. Opole: Drukarnia Wydawnictwa Świętego Krzyża. 133–148.
- MAJEWICZ, Antoni, 1989: *Języki świata i ich klasyfikowanie*. Warszawa: PWN.
- MISIAK, Małgorzata, 2006: *Lemkowie. W kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- MUNDA HIRNÖK, Katalin, 2007: Metodološka izhodišča k raziskavi »Položaj Slovencev zunaj območja avtohtone poselitve«. *Etnologija Slovencev na Madžarskem = A Magyarországi szlovének néprajza 5/1*. 31–39. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/szlovenek/a_magyarorszagi_szlovenek_neprajza_5/pages/003_Razprave_Tanulmanyok.htm
- NEČAK LŮK, Albina, 2011: Medstrokovni pristopi v slovenskih etničnih študijah. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 329–335. <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp30/Zbornik/Necak%20Luk.pdf>
- PERLIN, Jacek, 1986: Przedmowa. Sytuacja językowa w Hiszpanii w świetle ogólnych zagadnień socjolingwistyki. Jose M. Tortosa: *Polityka językowa a języki mniejszości*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- PERGER, Valerija, 2008: Ohranjanje slovenščine v narodnostni šoli v Porabju. Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami. Slovenski slavistični kongres*. Celovec.
- PERGER, Valerija, 2009: Vloga porabskega narečja pri ohranjanju narodnostne identitete v Porabju na Madžarskem. Irena Novak Popov (ur.): *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 343–356.

- STEWART, William A., 1968: A Sociolinguistic Typology for Describing National Multilingualism. Joshua. A. Fishman (ur.): *Readings in the Sociology of Language*. Hauge, Paris: Mouton. 531–545.
- ŠKILJAN, Dubravko, 1988: *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- WAŚIK, Zbigniew, 1997: Systemowe i ekologiczne właściwości języka w interdyscyplinarnych podejściach badawczych. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- WYSOCZAŃSKI, Włodzimierz, 1996: Ekologia języka ukraińskiego w Polsce. *Acta Universitatis Wratislaviensis. STUDIA LINGUISTICA XVII*. Wrocław. 57–79.
- WYSOCZAŃSKI, Włodzimierz, 1999: Ekologia języka jako dyscyplina heterogenicznego opisu języka. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 55. 63–76. <http://www.mimuw.edu.pl/polszczyzna/PTJ/b-WUW/55/03-wysocz.pdf>
- ZORKO, Zinka, 2009: Prekmursko goričko podnarečje v Porabju na Madžarskem. Irena Novak Popov (ur.): *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 13–27.

HUMORNO V BESEDILIH RAZLIČNIH NEUMETNOSTNIH FUNKCIJSKIH ZVRSTI

Mira Krajnc Ivič

Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 81'42–116.3:81'37:159.942.3

Humorna besedila nastajajo tudi v komunikacijskih položajih, za katere se sicer predvideva prisotnost zgolj resnega komuniciranja, humorni perlokucijski cilj pa je lahko opazen le neprizadetemu opazovalcu. Prispevek skladno s semantično teorijo humorja in splošno teorijo verbalnega humorja analizira besedila različnih neumetnostnih funkcijskih zvrsti.

jezikovna zvrstnost, besedilo, humor, jezikovna pragmatika, semantika

In communication settings in which only serious communication is expected, humorous texts are also produced, in regard to which the humorous perlocutionary goal may be perceived only by an innocent bystander. In accordance with the semantic theory of humour and the general theory of verbal humour the paper analyses selected materials that are basically various texts of different non-literature functional linguistic types.

linguistic types, text, humour, pragmalinguistics, semantics

Uvod

V slovenistiki je malo¹ pozornosti namenjene analiziranju humornega. Sploh Raskinova semantična teorija humorja (STH) in Attardova splošna teorija verbalnega humorja (GTVH) pri nas še nista bili aplicirani za analizo neumetnostnih besedil. Nemara tudi zato, ker Attardo (2001: 34) meni, da ima osnovna šala določeno število pomenov, večina od teh je pa pod vplivi konteksta izključena; pri šaljenju na televizijskih oddajah, kjer besedilo hkrati vključuje avdio, vizualne in jezikovne namige – kar velja tudi za spontana govornjena besedila – je število dobljenih kombinacij pomenov nemogoče kategorizirati, zato je interpretacija zelo nezanesljiva. Predvsem pri STH in tudi pri GTVH gre za »zavestno idealizacijo, ki mora biti, če naj bo pozornost dejansko usmerjena na to, kar neko besedilo naredi smešno, in ne na to, kako je učinkovalo v konkretni situaciji« (Attardo 2001: 30). Prav tega sem se skušala držati

tudi sama pri analizi gradiva, deloma zbranega že v okviru mojega magistrskega in doktorskega dela, deloma pri delu s študenti.

Funkcijska jezikovna zvrstnost

Analiza jezika, osredotočena na analizo jezikovnih zvrsti, sodi v okvir analize sporočanjških okoliščin tvorjenja in interpretiranja besedil, saj lahko imajo izbrana jezikovna sredstva, tudi preklapljanja med zvrstmi, stilne in druge, npr. humorne, učinke na naslovnika in interpretacijo sporočenega. »Vsaka kombinacija sestavin katerekoli skupine kontekstualnih razsežnosti lahko določa (govorno) dejavnost ali (govorni) dogodek« (Verschueren 2000: 223), zato je po mnenju Verschuerena (prav tam: 224) tvegano navedanje primerov »vrst« komunikacijskega stika oz. besedil, saj bi s tem nestabilni stvarnosti pripisovali lastnosti stabilnosti. Enako velja tudi za ostro ločevanje med posameznimi funkcijskimi zvrstmi in ločevanje funkcijske

¹ Prim. Krajnc Ivič 2011.

jezikovne zvrsti od socialne ali prenosniške. Besedilne značilnosti so napovedljive, napovedljiv je tipičen izbor jezikovnih sredstev. Besedila ustaljeno variirajo glede na področje, temo, ton in glede na način posredovanja besedilnega sporočila med udeleženci; s temi dejavniki so pogojevane morebitne razlike med zvrstmi ali besedili. Navedeno opredeljuje obvezne in možne enote besedila, tudi izbiro jezikovne zvrsti ter razporeditve teh enot v samem besedilu.² Pa vendar je komuniciranje omogočeno preko dogovorjenih, uveljavljenih pravil jezikovne skupnosti, ki so odraz njenega načina življenja, kulture. Tako je opis ali opredelitev jezikovne zvrsti smiselna le kot opredelitev ene od spremenljivk vplivnosti na tvorjenje in interpretiranje besedila.

Besedilo, shramba in scenarij

Opredelitev besedila kot komunikacijske pojavitve, ki izpolnjuje sedem kriterijev besedilnosti, s poudarjenima kohezivnostjo in koherentnostjo (Beaugrande, Dressler 1992), daje zgrešeno slutiti, da so besedila zgolj zapisana in/ali stabilna. Razumevanje besedila kot sinteze jezikovnih in zunajjezikovnih prvin ter besedila, ki deluje oz. mora delovati kot organska celota (Žele 2010), omogoča in potrjuje izhodišče, da postane besedilo samo temelj za svojo lastno interpretacijo (Attardo 2001: 31 po Eco 1992).³ Za vsako besedilo – humorno ali ne – je po Attardu (2001: 48, 51, 53) značilna shramba informacij, ki vključuje: a) propozicijsko vsebino, b) iz propozi-

cijske vsebine izpeljane predpostavke, c) vse pragmatične predpostavke: c1) prirazumljeno in c2) pragmatične predpostavke, povezane s t. i. skupnim ozadjem in skupnim vedenjem,⁴ č) vse prilagoditve besedila in d) modalne sodbe, npr. resničnostna vrednost informacije. Kakor hitro besedilo spodbudi scenarij, je ta naložen v shrambo in preko pravil, vezi povezan z drugimi tam shranjenimi scenariji. Tako lahko vsako besedilo rezimiramo v bolj ali manj stereotipne položaje, scenarije,⁵ ki so spleti medsebojno asociativno povezanih informacij neke leksikalne enote (Attardo 2001: 53).

Scenarij vsebuje informacije, prototipične za entiteto, ki jo opisuje (Attardo 2001: 3), in je odprto-zaprto (prav tam: 6), saj ga nova informacija predrugači. Tako ima osnovni leksikalni scenarij *ZDRAVNIK* naslednjo spoznavno zgradbo: a) subjekt: človeško+, odraslo+; b) dejavnost: b1) v preteklosti: študij medicine, b2) sedaj: sprejema paciente: pacient obišče zdravnika ali zdravnik obišče pacienta; zdravnik posluša pacientovo tožbo, zdravnik fizično in jezikovno pregleda pacienta, zdravi bolezni, tj. zdravnik postavi diagnozo, zdravnik predpiše/določi način zdravljenja, za opravljeno delo dobi plačilo; c) prostor: c1) v preteklosti: medicinska fakulteta, c2) sedaj: bolnišnice, zdravstvene ustanove; č) čas: č1) v preteklosti: dolgotrajen študij, č2) sedaj: vsak dan, takoj; d) pogoj: neposredni, telesni stik (prav tam: 3).

Kot zgled šale, ki temelji na scenariju *ZDRAVNIK*, razumem⁶ odlomek iz javnega,

² Prim. Skubic 2005; Mikolič 2009; Dukič 2010.

³ Attardo (2001) kot primere daljših humornih besedil analizira umetnostna besedila, za katera seveda velja, da v primerjavi z govorjenimi vsebujejo več informacij v jeziku. Z res popolnim popisom vseh nejezikovnih informacij, ki so obvestilno pomembne – katere niso? –, je tudi govorjeno besedilo lahko temelj lastne interpretacije. Seveda pa lahko to povežemo tudi z nikoli popolno prekrivnostjo izkušenj »jaza«, kot se kažejo v njegovem mentalnem, socialnem in fizičnem svetu, z izkušnjami »drugega« in njegovimi svetovi.

⁴ Težko se strinjam s Helgo Kotthoff (1998; glej Krajnc Ivič 2011), da le dvoumje, razmišljanje na dveh ali več nivojih hkrati in skupno vedenje omogočajo ustrezno interpretiranje humornih besedil, saj navedeno velja za interpretacijo katerega koli besedila.

⁵ Prim. Beaugrande, Dressler 1992: 69; Attardo 2001: 53–54.

⁶ Interpretacija besedila (s strani tvorca, naslovnika ali raziskovalca) je vedno nujno konstrukt interpretira (Attardo 2001: 7).

širšeinteresnega pogovarjalnega besedila, transkripcije odlomka televizijske pogovorne oddaje Dobro jutro [1]. Voditeljica Katja v oddaji gosti zdravnika. Gledalci, npr. Dragica, imajo priložnost postaviti mu vprašanja. Kot humorno bi lahko tako interpretirali že dejstvi, da so gledalci prepričani, da jim bo tak razgovor z zdravnikom pomagal, manjka namreč pogoj scenarija *ZDRAVNIK*, tj. neposredni, telesni stik med zdravnikom in pacientom, ki omogoča fizični pregled, potreben za postavitev diagnoze, in manko dejanskega pacienta, saj Dragica kliče v imenu svojega partnerja.

[1]

Dragica: Dragica iz Kopra kličem.

Katja: A ni fajn k se ni treba nič sleči?

Dragica: Tako je, uredi (smeh) kličem za, u vezi mojega partnerja, pred leti leti dolgimi je bil operiran na nogi za krčnimi žilami ...

Kot gledalci oddaje smo postavljeni pred uganko, zakaj voditeljica sprašuje, kako gledalka klicateljica doživlja situacijo, da je pri zdravniku, a se ji ni treba sleči. Lahko bi sicer rekli, da voditeljica sledi priporočilom, da je treba gledalcu, tokrat pacientu, pomagati sprostiti se, zato poskuša kramljati. Tako smo pravzaprav preklepili v komuniciranje *non-bona-fide*, tj. komuniciranje, v katerem tvorec krši Griceovo načelo sodelovanja in začne z iskanjem primerljivega scenarija oz. alternativne interpretacije zgodbe.

Vrnemo se na začetek in ponovno ovrednotimo besedilo, ocenimo razumevanje besedila in ugotovimo, da se prekrivata scenarija *PACIENT* in *KLICATELJ V ŽIVO V POGOVORNO ODDAJO*, saj imata skupno neprijetnost situacije za pacienta oz. klicatelja. Voditeljčina šala tako temelji na dejstvu, da

se klicatelju v pogovorni oddaji kot pacientu ni treba sleči, tj. razkriti do golega. Kar spet napelje na pomen leksema *razgaliti se*, česar klicatelju ponovno ni treba narediti, saj je prepoznaven le po podatkih o svojem imenu, kraju, od koder kliče, in po glasu. Menim, da voditeljica ni imela namena, da bi gledalka, ali celo vsi gledalci, izrečeno prepoznala kot humorno, čeprav je šaljenje pogosto sestavina kramljanj in ima funkcijo sproščanja vzdušja med udeleženci komunikacijskega stika.

Humor, teoriji humorja, humorno besedilo

H. Kotthoff (1998)⁷ za razliko od Raskina in Attarda meni, da humor temelji bolj na igri med različnimi oblikami tipizacij, institucionalizacij in normiranj, in ne le na besedni semantiki, neodvisni od celotne komunikacijske situacije, da je torej humorno kulturno pogojeno.⁸ Za smešno je, tako H. Kotthoff, značilno povsem stransko, presenetljivo in ustvarjalno hkratno dvo- ali večnivojsko razmišljanje o različnih področjih vedênja in védenja, ki se zdijo nekompatibilna. Smešnost se posreči s prekrivnostjo pomena, ki ustvari zabavno sprostitvev (Kotthoff 1998: 46). S tem H. Kotthoff pravzaprav potrjuje STH in GTVH kot mehanizma, ki sta zmožna ustvariti neskončno število šal na osnovi kombinacij hierarhičnega razmerja med parametri oz. viri znanja. To so nasprotja, logični mehanizem, tarča, pripovedovalna strategija, jezik in položaj. GTVH vključuje tudi podobnost med šalami (Attardo 2001: 22–28). Parametri oz. viri znanja določajo parametre pod seboj in so določeni s tistimi, ki so nad njimi. »Določanje« je omejevanje ali zmanjšanje možnosti, ki so na voljo za manifestacijo

⁷ Avtorica omenjena avtorja v svojem delu precej kritizira, a Attardo vztraja pri svojem prepričanju, da GTVH ni le semantična, ampak tudi pragmatična, saj meni, da humorno obstaja le znotraj komunikacije, tj. semiotike, (2001: 32) ter da STH in GTVH zavračata tradicionalno tripartitno ureditev jezika: skladnja, semantika in pragmatika; razpoložljivi psiholingvistični dokazi namreč kažejo, da vsi trije nivoji tvorjenja potekajo hkratno. STH naj bi po njegovem predstavljala potrebne in zadostne pogoje, da besedilo postane šala (prav tam: 34).

⁸ Za Attarda je npr. poetičnost kulturno pogojena, slovničnost in humornost pa razume kot lastnosti človekove narave. Kot take posameznik ne more imeti nobene »intuicije« v slovničnem pomenu. Vse, kar lahko ima, so sekundarne intuicije (norme), ki so naučene skozi socializacijo (Attardo 2001: 34).

nekega parametra, npr. izbira nasprotja scenarijev *NEUMEN/PAMETEN* zmanjša razpoložljive možnosti pri možnih tarčah.⁹ Za jezikovno, besedno šalo tako velja, da je jezik kot vir znanja odgovoren za poanto (Attardo 2001: 23) [2, 3].

[2]

ZeJ recimo, kura tudi ni prototip ptiča, ne. Je tak? Nea leče po lufti, sam tak malo frrr.

[3]

Izvedenec pove: [...] Tam pa je sam sistem P, ki je, verjamem, da kvaliteten sistem, bil po mojem mnenju šlampasto izveden, zato, ker je prišlo do nedopustnih toleranc.¹⁰

V zgledih [2] in [3] je poseben, humoristični učinek dosežen s preklapljanjem med jezikovnimi kodi, vir znanja je torej jezik. V zgledu [2] si je govorec, predavatelj med predavanji tak učinek tudi prizadeval doseči, v zgledu [3] pa je učinek prej posledica jezikovnega spodrslljaja.

Semantična teorija humorja in splošna teorija verbalnega humorja označujeta besedilo kot posamezno šalo prinašajoče besedilo, če izpolnjuje oba pogoja: 1) je deloma ali popolnoma kompatibilno z dvema različnima scenarijema in 2) oba scenarija, s katerima je kompatibilno, sta nasprotna, protipomenska (Attardo 2001: 1 po Raskin 1985). Attardo (2001: 33) humoristično besedilo opredeli kot besedilo, katerega perlokucijski učinek je: dojeti to besedilo kot smešno. Kot bolj zapleteno opredelitev navede: humoristično besedilo je besedilo, katerega perlokucijski cilj je prepoznavanje dela njegovega predvidenega poslušalstva, ki je lahko ali pa tudi ne dejanski naslovnik, da bi izrečeno besedilo bilo sprejeto kot smešno. Humoristični namen je tako rekoč lahko v očeh opazovalca [4]. Le tako, navaja Attardo, lahko utemeljimo humoristično kot »neprostovoljno«.

[4]

Pooblaščenec tožene stranke: tožeča stranka v pripravljajni vlogi, kjer se opredeljuje do izve-

denškega mnenja navaja, da ste pri izdelavi izvedenskega mnenja, ki se nanaša na vrednost del delovali pristransko v odnosu do tožene strani. Me zanima ali ste delovali pristransko?

Na prvi pogled poskus diskreditiranja sodnega izvedenca s strani pooblaščenca tožene stranke ni humorističen. Če upoštevamo scenarij *SODNI IZVEDENEC* in tudi zakonska določila, ki določajo, da je sodni izvedenec sodnik o dokaznih dejstvih in kot vsak sodnik zaprisežen k nepristranskosti, je tovrstni poskus njegove diskreditacije humorističen, saj je v nasprotju s scenarijem in nepričakovano glede na situacijo, omogočen pa je zaradi delne prekrivnosti in hkrati nasprotja s scenarijem *PRIČA*.

Attardo (2001: 28–29) ločuje med pripovednimi in nepripovednimi humorističnimi besedili, in sicer dramatičnimi in konverzacijskimi, v katerih pripovedovalec ne nastopa; kot primer dramatičnega humorističnega besedila navede nanizanko Prijatelj. Humoristično besedilo lahko temelji na a) pripovedni ali konzervirani šali ali b) na konverzacijski šali.

Za konzervirane šale je značilno, da jih tipično pripoveduje pripovedovalec, ki šalo uvede z napovedjo, da naj bi bilo, kar sledi, razumljeno kot šala, smešno, humoristično, pripovedovalec tudi obdrži repliko, dokler šala ni povedana do konca, in jo prepusti naslovniku šale za odziv. Konzervirane šale so vadene oz. recitirane, saj gre za ponovitev nečesa, kar je bilo slišano nekje drugje ali tvorjeno pred samim pripovedovanjem šale. Nasploh so šale ločene, neodvisne od konteksta, v katerem so pripovedovane (Attardo 2001: 61–62) [5].

[5]

David: Okej, mi se kmalu vrnemo. Samo še vprašat vaju moram. A vidva sploh vesta, kaj je to ločevalna dieta?

Marija: Prebrala, jst sm prebrala ...

David: No, vama bom kr takoj povedal.

Marija: (smeš) aja ...

⁹ V »naših« šalah vlogo neumneža igra Bošnjak, neumen Slovenec pa je Janez ali Janezek.

¹⁰ Zgleda [3] in [4] sta verodostojna prepisa zvočnega snemanja zaslišanja prič izvedenca, zato so v prepisu opazna odstopanja od knjižne norme, npr. pri rabi vejice.

David₃: Ločevalna dieta je, da se dec loči pa ne zna kuhat.

(smeh)

David₄: Mi se kmalu vrnemo.

Marija₃: Haha, to še nism slišala.

Zgled [5] je transkripcija pogovarjanja med Davidom, voditeljem oddaje *Dobro jutro*, in Marijo, gostjo oddaje. David si glede na siceršnjo temo pogovarjanja pripravi »prostor«, da lahko pove šalo, kar nakazuje potek pogovarjanja. Marijin prvi odziv kaže negotovost glede pravilnosti, ustreznosti razumevanja namena voditeljeve spodbudne replike. Voditelj jo preglasi z repliko, v kateri z napovedjo uvede šalo, a ne da vedeti, da naj bi to, kar bo sledilo, bila šala. Marijin odziv »aja« daje slutiti zmedenost, zbežanost, kar pri gledalcih le še dviguje zanimanje za nadaljnje spremljanje njunega pogovarjanja. Voditelj ponovi oz. v besedilo nedotaknjeno vnese šalo,¹¹ katere namen je popestriti, sprostiti ozračje in nasmejati sogovorca ter gledalce pred televizijskimi sprejemniki in tako na zabaven način zaključiti prispevek. Šala izzove smeh. Po pričakovanju pa s pogovarjanjem nadaljuje voditelj, ki je svoj diskurz prilagodil potrebam publike, s katero je bil v interakciji, kar je značilnost t. i. stand up komikov (Attardo 2001: 63). Kot interakcijo s publiko lahko razumemo katerokoli pripovedovanje konzerviranih šal, torej tudi v jeziku vsakdanjega komuniciranja.

Za razliko od konzerviranih šal, ki so izhodiščno lahko bile konverzacijske, so konverzacijske šale povedane kot običajna replika med pogovarjanjem, brez predgovora, govorec jih tvori bežno, mimogrede in so močno odvisne od konteksta, udeleženca komunikacijskega stika pa skupno tvorita podlago za šalo (Attardo 2001: 67) [6].

[6]

C: Sej midva sma blizu obvoznice, tak da tut če kdaj se tam mimo peljete pa ...

A: Te iz ovinka vrže, če si prehiter.

C: Ja. Ja, skoraj. Malo dol padete pa ste že pri naju.

B: Katere obvoznice? Južne? Tja dol proti Novemu mestu pa pol tja?

[...]

Č: Tam po oni strani Ljubljana zahod, ne. Je izhod za odhod.

A: Ljubljana zahod.

B: Ne Ljubljana Vič, Ljubljana zahod.

A: Je izhod.

E: Kak daleč kam?

C: Mm, [Ljubljana Vič zadnja postaja.]

Č: [Dol pa tja pa si tam.]

E: Ak. Nič ne verjamem, dokler ne vidim.

A: Sigurno je tam.

Č: Prita.

C: Dokler še je.

Zgled [6] je primer skupnega šaljenja, ki je neločljivo povezano s humorno podporo, tj. nizom strategij, ki jih uporablja naslovnik v podporo tvorcu, ki je humoren (Attardo 2001: 67). Med podporne humorne strategije poleg sodelovanja pri humorju drugega sodijo smeh, ponavljanje humornega segmenta, nudenje simpatije, naklonjenosti, šaljenje na svoj račun, uporabljanje prekrivanja ali drugih strategij, da bi z njimi pokazal povečano sodelovanje, udeležbo (Attardo 2001: 68). Vendar pa določene oblike humorja, npr. ironija, ne zahtevajo podpore niti ne podpirajo samega humorja (Attardo 2001: 68). Zgled potrjuje, da skupno šaljenje in humorna podpora spodbujata tvorjenje nizov šal.

Sklep

Izbrano gradivo, po moji interpretaciji humorna besedila različnih neumetnostnih funkcijskih zvrsti, v prvi vrsti potrjuje, da je humorni namen lahko v očeh opazovalca in je humorno utemeljeno kot neprostovoljno, torej določeno s scenariji ali koncepti, našimi predstavami o določenih pojmi, pojavih idr. v družbi in hkrati vendarle od te družbe odvisno, pogojevano, saj jezik tudi kot neločljiva tridelna ureditev skladnje, semantike in pragmatike kontekstualizira in je kontekstualiziran.

¹¹ To je eden od načinov vključevanja šal v sicer resno besedilo (Attardo 2001: 40 po Kolek 1989).

Viri

Transkripcije desetih sodnih postopkov mariborskega sodišča, pridobljenih za analizo v okviru diplomskega dela Maje Topolovec, 2013: *Elipsa in dana/nova informacija v transkribiranih zapisih glavnih sodnih obravnav*. Maribor: Filozofska fakulteta.

Transkripciji izbranih odlomkov televizijske oddaje Dobro jutro, pridobljenih za analizo v okviru diplomskega dela Irene Krošl: *Kramljanja v televizijski oddaji Dobro jutro*. V pripravi.

Literatura

ATTARDO, Salvatore, 2001: *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

de BEAUGRANDE, Robert Alain, DRESSLER, Wolfgang Ulrich, 1992: *Uvod v besediloslavlje*. Ljubljana: Park.

DUKIČ, Davorin, 2010: Razvoj koncepta funkcijske zvrstnosti v slovenskem jezikoslovju. *Slavistična revija* 58/3. 311–334. http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2010_3_1.pdf

KOTTHOFF, Helga, 1998: *Spaß Verstehen. Zur Pragmatik von konversationellem Humor. Reihe Germanische Linguistik 196*. Tübingen: Niemeyer.

KRAJNC, Mira, 2004: *Besediloslavlne značilnosti pokrajinskega pogovornega jezika: (na gradivu mariborščine)*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KRAJNC IVIČ, Mira, 2008: *Zasebni dvogovori. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KRAJNC IVIČ, Mira, 2011: Uvod v analiziranje šaljivega v pogovarjanjih. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 265–270. <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp30/Zbornik/Kranjc%20Ivic.pdf>

MIKOLIČ, Vesna, 2009: Specializirani jezikovni korpusi in funkcijska zvrstnost. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 257–263. <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp28/Mikolic.pdf>

SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

VERSCHUEREN, Jef, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: Založba *cf.

ŽELE, Andreja, 2010: Diateza v slovenščini. *Riječ* 16/3. 128–152.

VLOGA SPOLNO OBČUTLJIVEGA JEZIKA V SLOVENŠČINI, ANGLEŠČINI IN ITALIJANŠČINI

Simona Kranjc, Martina Ožbot
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'366.52'26'27

Spolno občutljiva raba jezika je predmet tudi jezikoslovnega raziskovanja že vrsto let. Razprave se večinoma osredotočajo na nekaj temeljnih vprašanj, med katerimi je zagotovo na prvem mestu problematična nezaznamovanost moškega spola. V prispevku avtorici predstavljata nekaj bistvenih poudarkov iz razprave o tem vprašanju iz devetdesetih let in jih aktualizirata z današnjim stanjem. Pri tem opozarjata na nekatere razlike in podobnosti, na katere naletimo v diskurzivni praksi v slovenščini, angleščini in italijanščini.

spolno občutljiva raba jezika, seksizem, spolno nevtralna raba jezika, diskurz, jezikovno izbiranje

The gender-sensitive use of language has been the subject of linguistic investigation for many years now. Research in this area has tended to focus on certain fundamental questions, foremost amongst which has been the problematic unmarked status of the masculine gender. This article highlights some of the key issues debated concerning this topic from 1990s on and also presents an overview of the current state of play today, noting certain similarities and differences between Slovene, English and Italian language use.

gender-sensitive language use, sexism, gender-neutral language use, discourse, linguistic choice

Študije jezika in spola so tema, ki je po eni strani izjemno kompleksna, zato se prepleta skozi različna znanstvena področja, od jezikoslovja do psihologije in sociologije, po drugi pa posega na izredno občutljivo področje družbeno-kulturnih in etičnih norm. Moderne raziskave jezika in spola, ki so dobile spodbudo predvsem v ženskih študijah, so se tako prvič razcvetele v zgodnjih 70. letih, sprožil pa jih je t. i. drugi val ženskega gibanja na zahodu. Diskusija ni bila naravnana samo aktivistično in ni bila osredotočena zgolj na vprašanja seksistične jezikovne rabe ter na poskuse njenega preseganja, temveč se je vse bolj ukvarjala tudi s prepoznavanjem jezikovnih značilnosti moškega in ženskega upovedovanja realnosti (npr. Tannen 1994; Talbot 2010; Eckert, McConnell-Ginet 2013). Tako se je pozornost razširila na *diskurz* in *razlike* (med ženskami in moškimi). Glede na to bi danes lahko rekli, da središče teh

raziskav nista govorec oz. govorka kot taka, marveč to, kar je bilo napisano in izrečeno o ženskah, moških, dečkih, deklicah in odnosih med spoloma. Gre za konceptualizacijo spola, ki vključuje tudi razlike med ženskami in moškimi; v ospredju nista biološka kategorija spola (čeprav ima tudi ta nedvomno pomembno vlogo) ali pa proces socializacije otrok v skladu s prevladujočimi spolskimi stereotipi (npr. o tem, kdo prej začne govoriti, kdo ima bolj razvito jezikovno zmožnost). Vprašanje spola je razumljeno mnogo širše, in sicer kot družbena konstrukcija posameznikov o posameznikih v jeziku in družbenih praksah. Kljub takemu dojetju pojava pa se, zlasti na področju jezikoslovja, pa tudi ženskih študij, pogosto še vedno ustavljamo ob problemu, kako na ravni izbir v diskurzu vsaj na videz ustvariti enakopravno vlogo udeležencev vseh spolov. V nadaljevanju se ukvarjava prav s tem vprašanjem, ki ima v

(slovenističnem) jezikoslovju in na področju ženskih študij pri nas vsaj tridesetletno tradicijo. Pri iskanju rešitev se pogosto zatekamo k tujejezičnim rešitvam, ki pa zaradi razlik v naravi jezikov niso vedno najustreznejše, saj imajo lahko velike posledice na drugih ravneh. Npr. spremenjena skladijska struktura, v kateri se skušamo izogniti rabi generičnega moškega spola, vpliva na pomensko strukturo sporočenega; izrek *Mama in oče sta šla v kino* seveda lahko preoblikujemo tako, da se izognemo rabi moškega spola pri izražanju ujemanja v podredni besedni zvezi med osebkom in povedkom ter tvorimo izrek *Mama je z očetom šla v kino*, vendar smo pri tem bistveno spremenili pomen, saj oče ni več enakovreden člen v besedni zvezi, ampak mu pripišemo podrejeno vlogo. Prav tako se sprašujemo o smotnosti vztrajanja pri obojespolni obliki v formalnih besedilih. Npr. v zakonodaji, kjer se po navodilih *Nomotehničnih smernic* (2008: 75–76) zadeva rešuje tako, da se pri prvi omembi temeljnega subjekta, na katerega se nanaša zakon ali predpis, uporabi obojespolna oblika, nato pa v oklepaju pojasni, da je v nadaljevanju rabljena generična oblika; npr. *Sodnica oziroma sodnik (v nadaljevanju: sodnik)*.

Javna strokovna razprava o (ne)seksistični rabi jezika

Vsakršno debato o (ne)seksistični rabi jezika pogojujejo na eni strani zunanje okoliščine, ki jih predstavlja splošna naravnost do vprašanj družbene vloge moških in žensk ter (ne)enakosti med spoloma, na drugi pa imanentna narava posameznega jezika v smislu njegovih oblikoslovno-strukturnih lastnosti. Če pogledamo nekoliko v preteklost obravnav problema seksistične rabe jezika v slovenskem prostoru, ugotovimo, da so se te v strokovni javnosti glede na svetovni kontekst začele razmeroma pozno, skoraj več kot dvajset let zatem, ko so se z drugim valom ženskega gibanja odprle na zahodu, njihov učinek pa se zagotovo kaže na različnih ravneh javnega diskurza. Ne nazadnje od srede

devetdesetih let raba generičnega moškega spola ni več nezaznamovana, kar ne velja samo za slovenščino, ampak tudi za druge jezike. »Tudi za slovnične izbire morfemov veljajo pragmatične omejitve. Spomnimo se, na primer, nedavnih sprememb v družbenopolitičnem zavedanju, ki so otežile interpretacijo generične rabe angleškega osebnega zaimka *he* (on) (ki se nanaša na katerokoli človeško bitje, ženskega ali moškega spola) brez izraženega spola.« (Verschueren 2000: 17) Posledica tega je npr. raba dvojnih oblik, kot so (*s*)*he*, *he/she* in *his/her*, ali zaimka *they* z edninskimi referentom, npr. *Someone forgot their bag*.

Vprašanja spolno občutljive rabe se seveda od jezika do jezika razlikujejo – najprej glede na oblikoslovno naravo posameznega jezika, vključno z (ne)obstojem sistemske kategorije spola v njem, nato pa glede na razpoložljiva sredstva eksplicitnega označevanja spola ter na obveznost oz. izbirnost njihove rabe. V središču zanimanja študij spola in jezika pa seveda ni zgolj generična raba moškega spola. V slovenščini se s stališča spolno občutljive rabe kot problematične kažejo naslednje kategorije: moško poimenovanje za žensko osebo, srednjepolno poimenovanje za žensko osebo, žensko poimenovanje za moško osebo, (edninska in needninska) generična raba moškega spola in priimki ženskih oseb v pridevniški svojilni obliki (Umek 2008: 71–72). Gre torej za vprašanje t. i. nezaznamovanosti moškega slovničnega spola nasproti zaznamovanosti ženskega slovničnega spola, za vprašanje poimenovanj moških in žensk nasploh ter za rabo priimkov v pridevniški svojilni obliki, ki je sicer pogosta za označevanje ženskih oseb, ne pa tudi za označevanje moških oseb. Ob vsem tem pa ne gre zanemariti niti kontekstualizacije poimenovanj tako enih kot drugih oseb.

Vseh pet prej omenjenih kategorij se tako ali drugače pojavlja v strokovnih razpravah o spolno občutljivi rabi jezika (ta termin je v zadnjem času zamenjal termin (ne)seksistična raba jezika). Prva pobuda za odpravljanje

seksistične rabe jezika je v obliki *Priporočila odbora ministrov in ministrice državam, članicam Sveta Evrope, za odpravo seksistične rabe jezika* (1990) sicer prišla od zunaj, nato pa doživela odziv v različnih strokovnih in političnih krogih (Kozmik, Jeram 1995: 56–61). Aktivno vlogo v teh procesih je imel v devetdesetih letih predvsem Urad za žensko politiko, danes pa njegovo vlogo prevzema Komisija za ženske v znanosti. V kontekstu prvega vala intenzivnega ukvarjanja z obravnavano tematiko kaže omeniti nekaj poudarkov, ki so bili oblikovani v okviru prve javne razprave o tej problematiki v Sloveniji (organizirana je bila 13. aprila 1995). Razprava je temeljila na izhodiščih, ki sta jih leta 1994 oblikovala Igor Ž. Žagar in Mirjam Milharčič Hladnik ter jih skupaj z zapisnikom javne razprave in nekaterimi drugimi dodatki objavila v zborniku *Neseksistična raba jezika* (1995). To srečanje in tudi nadaljnje razprave so prispevale k ozaveščanju te tematike kot problematike, hkrati pa so bile neke vrste priprava za Četrto svetovno konferenco o ženskah, ki je bila septembra 1995 v Pekingu (Stabej 1997: 62).

Javne razprave 13. aprila 1995 se je udeležilo petnajst strokovnjakov in strokovnjakinj z različnih področij delovanja. Med njimi so bili zaradi narave problematike seveda jezikoslovci in jezikoslovke, sodelovali pa so še sociologa in sociologinji, pravnik, psihologinja in drugi (Kozmik, Jeram 1995: 19). Vsak se je teme (ne)seksistične rabe jezika lotil s stališča lastnih izkušenj in svoje stroke. Rezultat javne razprave je bil viden predvsem v tem, da so se odprla številna vprašanja, ki so aktualna še danes, hkrati pa so se oblikovale možnosti za postopne spremembe, to je odpravo seksistične rabe jezika, ki jo Žagar in M. Milharčič Hladnik (1995) definirata »kot sistematično rabo moške (slovnične) oblike namesto in na mestu ženske, zapostavljanje, zamolčevanje oz. neomenjanje žensk v korist moških in uporabo žaljivih stereotipov ter prisposodob«, saj »[t]akšna seksistična jezikovna praksa ženske postavlja na rob družbe,

poudarja prevlado moških, in je v velikem neskladju z deklariranimi cilji Sveta Evrope o odpravljanju diskriminacije med spoloma« (Kozmik, Jeram 1995: 7). Po mnenju M. Milharčič Hladnik je odpravljanje seksistične rabe jezika treba razumeti tudi kot »zagotavljanj[e] človekovih pravic in svoboščin ter spoštovanja človekovega dostojanstva in identitete« (prav tam: 20). Menila je, da vprašanje ni več *zakaj*, temveč *kako* naj se doseže neseksistično rabo jezika.

V razpravo so se vključili tudi jezikoslovci, med njimi Stabej, ki je seksizem opredelil kot »diskriminatorno mnenje o drugem spolu in diskriminatorno ravnanje z njim« (v Kozmik, Jeram 1995: 25), pri tem pa izrazil nestrinjanje z definicijo seksistične rabe jezika Žagarja in M. Milharčič Hladnik. Vzrok zanj gre iskati po eni strani v tradiciji, po drugi pa v slovnični kategoriji spola, ki zadeva samostalniško in pridevniško besedo ter glagol in »ki v sintagmatskih odnosih [...] označuje ujemalnost.« (Stabej v: Kozmik, Jeram 1995: 25) Spol pri večini samostalniških besed ni motiviran in je zato samo slovnična kategorija. Po njegovem generično rabljena moška slovnična oblika ni izraz seksizma, temveč možnost, da nekaj izrazimo spolno nezaznamovano, in ker gre tu za raven sistema, je tudi ni smiselno prevpraševati ali celo spreminjati (Kozmik, Jeram 1995: 50, 51). K temu nestrinjanju lahko dodamo še eno pomembno komponento, ki v diskurzu pogosto prevlada in nagne tehtnico na stran rabe generičnega moškega spola, in sicer razumljivost besedila. To se je kot pomemben argument izkazalo tudi kasneje v poskusih obojespolne redakcije pravnih besedil.

Že v tej razpravi se je pokazalo, da spolno (ne)občutljive rabe jezika ni mogoče povezovati zgolj s sprejemanjem oz. zavračanjem nezaznamovanosti moškega spola ali problematičnimi edninskimi poimenovanji oseb le v moški obliki, marveč da gre za širši, celovitejši problem, ki se kaže na različnih ravneh, npr. v besedilih, nabitih s stereotipi in predsodki (Stabej v: Kozmik, Jeram 1995: 49), in

ki zato še zdaleč ni zgolj jezikoven. Ob tem kaže opozoriti, da se v vseh teh letih stvari niso dosti spremenile, saj se kljub prizadevanjem strokovnjakov in skupin, v katerih sodelujejo, stereotipne predstave in predsodki še vedno kažejo v različnih vrstah diskurza. Niso namreč redki primeri besedil, ki so namenjeni poučevanju mladih generacij in v katerih celo ženske avtorice nezavedno pristajajo na stereotipno spolno delitev vlog, ki jih imajo deklice in dečki. Deček je tisti, ki bo npr. v nadaljevanju spoznaval, se naučil, bo popolnoma obvladal, deklice pa bodo najprej ponovile, potem se bodo šele lahko lotile česa novega, ukvarjale se bodo z navodili za delo ... Gre za poudarjanje stereotipov o ženskah, ki so zapravljive, domišljave, manipulativne, ki veliko govorijo in jih zanima predvsem zunanji videz, so slabe voznice, iracionalne, netehnične, neorganizirane ... Podobno velja za prikaze v slovarjih, prek katerih se prej utrjujejo kot premoščajo stereotipne predstave o ženskah in moških ter njihovih vlogah, kot za sodobno italijanščino potrjuje raziskava F. Fusco (2009). Gre za prakso, ki vztraja tudi v modernih slovarjih, pogosto temelječih na sodobnem jezikovnem gradivu, v katerih je v ponazoritvenih zgledih zlahka mogoče zaslediti perpetuiranje predsodkov in vrednostnih sodb, povezanih s predstavami o spolno pogojenih vedenjskih in značajskih vzorcih.

V javni razpravi leta 1995 je V. Kozmik opozorila tudi na problem poimenovanj oseb, njihovih funkcij in poklicev. Menila je, da problem sicer ni toliko v tem, »da poklici niso napisani v ženski obliki, ampak predvsem to, in to je diskriminacija, da je 73 določenih poklicev napisanih v ženski slovnični obliki« (Kozmik, Jeram 1995: 51). Za to, da se je zgodilo nekaj sprememb, je trajalo kar dolgo, hkrati pa do teh sprememb ni prišlo na vseh področjih. Tako danes na številnih spletnih straneh institucij, tudi izobraževalnih, še vedno beremo *tajnik* in *ime in priimek ženske*, ki zaseda to delovno mesto. Podobno je z obrazci, ki so še vedno pogosto v enospolni

obliki (npr. Izjava o primernosti dela (magistrskega ali doktorskega) za oddajo, kjer je na koncu predviden zgolj podpis *mentorja*, ne pa tudi mentorice) ipd. Da bi se to spremenilo, sta potrebni samo volja in pripravljenost, kar je razvidno iz rešitev v drugih jezikih (v angleščini je recimo *chair* nadomestil izraz *chairman*) (Kozmik, Jeram 1995: 52).

V primerjavi s slovenščino je precej drugačna situacija tako v angleščini kot v italijanščini. Angleščina se pri oznakah funkcij in poklicev, še posebej pri besedah, ki vsebujejo spolno zaznamovane morfeme, kot sta npr. element *-man* ali pripona *-ess*, nagiba k nevtralnemu leksemom, se pravi *chair* namesto *chairman* in *flight attendant* namesto *stewardess* oz. *steward*. Oznake za nekatere poklice vztrajajo v ženski obliki (*actress*, *waitress*), vendar se kot generična oznaka, ki vključuje tako moške kot ženske predstavnike danega poklica, navadno uporablja izključno leksem, ki je izvorno moški; npr. *Our waiters are all well trained* je običajnejše od *Our waiters and waitresses are all well trained*. Nekateri leksemi z žensko pripono so izrazito zastareli (npr. *poetess*), tako da se za oba spola uporablja ena sama oblika (*poet*). Nekoliko posebna pa je denimo raba besede *master* v pomenu 'ravnatelj, predstojnik', ki se pogosto pojavlja tudi takrat, kadar imajo to vlogo ženske (npr. *Helen Jones has become college master last September*), čeprav obstaja tudi zaznamovana oblika *mistress*, ki jo privilegirajo nekateri uporabniki.

Italijanska raba je v nekem smislu spolno eksplicitnejša od angleške – kar glede na možnosti, ki jih nudi italijansko oblikoslovje, ne preseneča –, hkrati pa kaže težnjo k izraziti nevtralnosti. Tako se npr. poimenovanja nekaterih poklicev konsistentno uporabljajo z izrecnimi oznakami za spol referenta (npr. *cameriere, cameriera; Giovanna dice di aver lavorato come cameriera per cinque anni* 'Giovanna pravi, da je delala kot natakaraica pet let'), čeprav se, podobno kot v angleščini, moška oblika pojavlja tudi v generični vlogi (npr. *I nostri camerieri sono tutti molto*

gentili 'Vsi naši natakariji so zelo prijazni'), pri čemer bi bila eksplicitna omemba moške in ženske oblike zelo zaznamovana (*I nostri camerieri e le nostre cameriere sono tutti molto bravi*). Mnoge oznake za poklice, posebno intelektualne in tiste, ki so bili tradicionalno domena moških, se pogosto pojavljajo v eni sami, izvorno moški obliki, ki velja za najbolj nevtralnno. V njej se nanašajo tako na ženske kot na moške predstavnike, npr.: *medico, professore, dottore, giudice, ministro* (*Dal 2000 al 2010 è stata professore all'Università di Venezia* ali, redkeje, *Dal 2000 al 2010 è stata professoressa all'Università di Venezia* 'Od leta 2000 do leta 2010 je bila profesorica na Univerzi v Benetkah'), ne glede na to, če so leksikalizirane ali ne tudi vzporedne ženske oblike (*medica, professoressa, dottoressa*), izmed katerih so nekatere lahko dojete kot slabšalne ali ironične.

Če se vrnemo v slovenski kontekst. Pomembna sprememba na tem področju se je zgodila leta 1997, ko je bila 22. maja v Uradnem listu Republike Slovenije objavljena standardna klasifikacija poklicev, tokrat prvič s skoraj doslednim upoštevanjem obojespolnih oblik. Objava je pomembna tudi z diskurzivnega vidika, saj je prav standardna klasifikacija poklicev na neki način pravna podlaga za tvorjenje drugih tekstov. Prav tako je orientacija za tvorce raznih besedil, kar pomeni, da je odpravljena vrsta nejasnosti glede poimenovanj ženskih oseb, s čimer pa so vsaj deloma podrti tudi ovire za prisotnost žensk v jeziku in govoru (Stabej 1997: 68).

Obojespolna oblika v formalnih besedilih

Prvi poskusi obojespolnih redakcij formalnih besedil, v tem primeru *Poslovnika Mestnega sveta Mestne občine Ljubljana*, prav tako segajo že v leto 1995. Stabej (1997), ki je napravil redakcijo, ob tem opozarja na nesmiselnost in neustreznost takega početja. Argumentacijo »s pojasnilom o slovnični nezaznamovanosti moškega spola v slovenskem jeziku in pragmatični nezaznamovanosti poimenovanj moškega spola v

abstraktnih besedilih, kakršno je tudi poslovnik« (Stabej 1997: 58), je Mestni svet sprejel, vendar je ta odločitev sprožila javno polemiko. Sledil je še en poskus obojespolne redakcije, tokrat šolske zakonodaje. Stabej in B. Pogorelec, ki sta sodelovala v projektu, sta pri delu upoštevala predlagane rešitve iz *Temeljnih izhodišč prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika*, deloma pa sta sama izoblikovala določena načela, ki sta jim skušala slediti kljub vrsti težav. »Sintagmatsko nezaznamovanost moškega spola pri ujemanju zloženega osebka s povedkom in prilastka z zloženim jedrom besedne zveze« sta ohranila (Stabej 1997: 66), kjer je bilo mogoče, sta neujemalne samostalniške prilastke pretvorila v ujemalne pridevniške prilastke, posebno pozornost sta posvečala veznikom, saj ravno v povezavi z njimi lahko kaj hitro pride do napačne interpretacije, pri uporabi obojespolne oblike pa sta se izogibala posebnim ločilom (Stabej 1997: 66). Državni zbor je ocenil, da je upoštevanje obeh slovničnih spolov sicer primerno, vendar se mu redakcija zakona ni zdelo tako prepričljiva, zaradi česar jo je zavrnil in sprejel »normalno« različico besedila (Stabej 1997: 68).

Tudi v sodobnosti se pojavljajo podobne težnje po spolno občutljivi rabi jezika v zakonskih besedilih (Šribar 2010), čeprav je iz *Nomotehničnih smernic* (2008) moč razbrati, da poskuša zakonodajalec predvideti situacije, v katerih bi lahko prišlo do različnih interpretacij rabe besed v moškem ali ženskem spolu, in ponuditi možne rešitve, prav tako eksplicitno pojasnjuje izbiro generičnega moškega spola ob prvi obojespolni pojavitvi.

Samo po sebi se postavlja vprašanje, v čem je današnja jezikovna in diskurzivna situacija drugačna od tiste pred leti, kar bi omogočilo, da bi bila obojespolna redakcija zakona sprejemljivejša kot takrat. Po priporočilih Evropske unije se v nekaterih jezikovnih okoljih (npr. Avstrija) sicer že pojavljajo zakoni na nekaterih področjih (predvsem, ko gre za spoštovanje enakosti in človekovih pravic), ki so pisani v generični ženski obliki.

Ob tem pa se postavlja še drugo vprašanje, ki je povezano s tradicionalnimi ženskimi in moškimi vlogami. Ali ni mogoče prav z izbiro področja sporočiti, da je to spet ženska tema, medtem ko so zakoni s »pomembnejših« področij napisani v generičnem moškem spolu?

V javno razpravo o (ne)seksistični rabi jezika so se s svojimi prispevki, predstavljenimi na XXXIII. seminarju slovenskega jezika, literature in kulture leta 1997, bolj intenzivno vključili tudi slovenski jezikoslovci. Tudi njihovi prispevki so, tokrat z nekoliko drugačnega vidika kot leta 1995, odprli v tem besedilu že večkrat navedena pereča vprašanja, od rabe poimenovanj ženskih oseb v uradovnih besedilih in s tem povezanih pravopisnih vprašanj (Marja Bešter) do tipologije poimenovanja žensk z vidika besedotvorja (Ada Vidovič Muha) in prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika (Marko Stabej).

Za konec

Vprašanja, ki si jih zastavljamo, ko govorimo o spolno (ne)občutljivi rabi jezika, se vedno znova kažejo kot aktualna. Pri tem se moramo zavediti, da lahko jezikovni pojavi, ki jih preučujemo z vidika njihove rabe, obstajajo na katerikoli ravni jezikovne strukture in zadevajo najrazličnejša razmerja med pomenom in obliko. Vprašanje, na katero poskušamo odgovoriti s pragmalingvističnega vidika, je, kako uporabljamo jezikovna sredstva.

Zato pragmatika ni še ena sestavina jezikovne teorije, temveč ponuja drugačen pogled na jezik. [...] Nedvomno obstajajo enote jezikovne strukture, ki jih je primerneje proučevati z vidika pragmatike kot pa z vidika jezikovnih sredstev. To velja za večino nadstavnih enot, kot so teksti, konverzacije in diskurz na splošno. Razlog je v tem, da so to značilni *proizvodi rabe jezikovnih sredstev*, pri čemer gre tudi za razširitev same palete teh sredstev. Onkraj glasov, besed in stavkov obstajajo argumentativni vzorci, slogi, zvrsti ipd., ki jih zunaj konteksta sploh ne moremo definirati. Vsekakor pa na katerikoli ravni strukture ni

nobenega jezikovnega fenomena, ki bi ga z vidika pragmatike lahko zanemarili. (Verschueren 2000: 15)

Tudi zato se zdi odpiranje omenjenih vprašanj vedno znova aktualno, saj z odgovori ustvarjamo celovitejšo sliko o diskurzu, ki je običajen za neko družbo. »Jezikovna pragmatika raziskuje, kako ljudje *uporabljajo jezik*, to pa je oblika *socialnega dejanja*. Zato je *razsežnost*, ki naj bi nam jo pomagalo razumeti pragmatično stališče, *povezava med jezikom in človeškim življenjem na splošno*. To je tudi razlog, da je pragmatika *najmočnejša povezava med lingvistiko in drugimi humanističnimi družbenimi vedami*.« (prav tam: 21)

S pomočjo različnih pristopov torej poskušamo ugotoviti, kako se ne nazadnje v diskurzu kaže spolna identiteta. Ključna koncepta sta ideološke dileme in interpretativni repertoarji. Zanima nas, kako so izrečene različne stvari, v kakšne namene in s kakšnim učinkom v interakciji. Po eni strani povezuje to, kako govorci ustvarjajo spol v svojem govoru, in po drugi strani, kako se istočasno konstruirajo kot spolna bitja v tem pogovoru: kako govorci oblikujejo (in uporabljajo) spolne kategorije in kako jih te kategorije določajo.

Seveda se izbire sredstev in strategij med govorci različnih jezikov, ki izhajajo iz različnih kontekstov, razlikujejo. Vsak jezik ima namreč svoje značilnosti, zato so možne rešitve za spolno občutljivo rabo jezika na diskurzivni ravni vezane na določen jezik in jih torej ni mogoče prenašati z enega jezika na drugega – torej jih je treba najti za vsak jezik posebej in za vsako vrsto diskurza posebej.

Literatura

BEŠTER, Marja, 1997: Raba poimenovanj za ženske osebe v uradovnih besedilih. XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta: Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 9–23.

- ECKERT, Penelope, MCCONNELL GINET, Sally, ²2013: *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FUSCO, Fabiana, 2009: Stereotipo e genere: il punto di vista della lessicografia. *Linguistica XLIX*. 205–225.
- KOZMIK, Vera, JERAM, Jasna (ur.), 1995: *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko.
- Nomotehnične smernice*, ²2008. Ljubljana: Uradni list. [Izdajatelj: Služba Vlade Republike Slovenije za zakonodajo].
- POGORELEC, Breda, 1997: Slovenska skladnja in poimenovanja ženskih oseb. *Dodatek k XXXIII. seminarju slovenskega jezika, literature in kulture*. 1–9.
- STABEJ, Marko, 1995: Kdaj bodo lastovci ponosno in svobodno letali ob lastovkah. *Delo* 37/27 (2. februar 1995). 9.
- STABEJ, Marko, 1997: Seksizem kot jezikovno-politični problem. *XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta: Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 57–68.
- ŠRIBAR, Renata, 2010: *Interne smernice za občutljivo rabo jezika*. http://www.arhiv.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/pdf/znanost/Zenske_v_znanosti/interne_jezikovne_smernice_za_komisijo_final.pdf
- TALBOT, Mary, ²2010: *Language and Gender*. Cambridge: Polity Press.
- TANNEN, Deborah, 1994: *Gender and Discourse*. New York: Oxford University Press.
- UMEK, Neža, 2008: *Feminizacija v slovenščini in francoščini: družbeni in/ali jezikovni problem? Diplomsko delo*. Ljubljana: FDV in FF.
- VERSCHUEREN, Jef, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Prevedla Irena Prosenč. Ljubljana: *cf.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. *XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta: Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 69–79.

POVEJ MI, KAKO ZVENIJO DNEVNOINFORMATIVNE ODDAJE, IN POVEM TI, ZA KATERI RADIJSKI PROGRAM GRE

Tina Lengar Verovnik

Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

UDK 316.774:654.19:81'42

Prispevek raziskuje, kako radijski semiotični znaki (zvoki, besede in glasba) v dnevnoinformativnih oddajah dveh javnih in dveh komercialnih slovenskih radijskih programov poslušalcu signalizirajo, za kateri medij (tip medija) gre. Osredotoča se na govorno prezentacijo, ki je pogojena z značilnostmi medija in njegovega pristopa k novinarskemu delu, ter na prvine neposrednega diskurza, ki govor uokvirjajo.

radio, dnevnoinformativne oddaje, govorna prezentacija, javni servis, komercialni radijski program

The article looks into ways in which the semiotic signs (sounds, words and music) used in news bulletins of two public and two commercial Slovene radio programmes signal the type of media in which they are produced. The main focus of the article is on speech presentation, which it is argued is influenced by the characteristics of a certain media, its journalistic practice and the elements of the immediate discourse.

radio, news bulletins, speech presentation, public service broadcasting, commercial broadcasting

Uvod

Naslov prispevka se morda zdi pretenciozen, a učinkovito izraža pomembno podmeno, ki jo želim podkrepiti z dognanji drugih avtorjev in lastnimi opažanji: da je mogoče neko dnevnoinformativno oddajo po govorni prezentaciji in drugih prvinah dokaj natančno uvrstiti v tip radijskega medija. V analizi se omejujem le na del slovenske radijske krajine: na štiri radijske programe, ki so bili v preseku izbrani zaradi največje poslušanosti, pokritosti s signalom (nacionalna ali skoraj nacionalna) in tipa medija (javni proti komercialni). Gre za javna programa Prvi program in Val 202 ter komercialna programa Radio 1 in Radio Center.

Radio kot semiotične znake uporablja izključno zvok(e), besede in glasbo – ter seveda tišino kot njihovo pomenljivo in pomenonosno nasprotje (Crisell 1994). Vse troje se običajno pojavlja tudi v dnevnoinformativnih radijskih oddajah. V naslovu upo-

rabljeni glagol »zveneti« je bil tako izbran zaradi ustreznih pomenske širine, saj (lahko) implicira vse radijske kode, ne le jezika. Redukcija analize zgolj na jezikovno raven bi namreč pomenila zanemarjanje pomembnih prvin neposrednega diskurza, ki dnevnoinformativne oddaje pomagajo vpenjati v siceršnjo programsko shemo radijskega programa ter pomembno vplivajo na izbiro jezikovnih sredstev in govorno prezentacijo. Jezikovnega sporočila pa ne sooblikujejo le zgoraj naštetih prvine neposrednega diskurza, temveč nanj vplivajo še drugi dejavniki: zlasti značilnosti konkretnega tipa radijskega medija ter značilnosti radia in radijske produkcije nasploh.

Med služenjem javnosti in prileganjem življenjskim stilom občinstev

Za analizo izbrani radijski programi so-dijo v enega od tipov medijev, ki se ju pogo-sto postavlja na nasprotna pola: javni oziroma

komercialni tip.¹ Javni servis s svojimi programi zagotavlja dostop javnosti do množičnih komunikacijskih kanalov, služi javnemu interesu ter oblikuje, odpira in vzdržuje prostor javne razprave (Bašić Hrvatín 2002). Javni mediji so neodvisni, kar pomeni, da ne delujejo v interesu države, oglaševalcev ali posameznih centrov moči, temveč v interesu svojih uporabnikov, tj. javnosti. Pri komercialnih programih pa je oblikovanje programskih vsebin podrejeno tržnim interesom. Financirajo se izključno iz oglaševanja; njihova primarna stranka tako ni občinstvo, ampak oglaševalec. Temeljna naloga komercialnih medijev je priskrbeti oglaševalcem najširše možno občinstvo z najnižjimi možnimi stroški, kar pomembno vpliva tudi na program, ki je pri tem tipu medijev vsebinsko in žanrsko najmanj raznolik.

Ob pogostih očitkih, da komercialni radijski programi v želji po všečnosti novinarsko delo in (dnevno)informativne vsebine popreproščajo (angl. *dumbing down*), nekatere raziskave nasprotno kažejo, da v ozadju potekajo veliko kompleksnejši procesi. V skladu s temi dognanji na komercialnih medijih ne gre za manj profesionalno dnevno informiranje, temveč prej za redefinirano profesionalnost, prilagojeno zelo segmentiranemu občinstvu 21. stoletja. To nima le veliko višjih pričakovanj in večjih izbir kot predhodna občinstva, temveč lahko informacije pridobiva lažje, na mnogotere načine, zaradi česar lahko tudi bolje nadzira, kaj in kako želi slišati (Purdey 2000: 350).

Za normativno novinarstvo, značilno za programe javnega servisa, velja, da je njegova primarna naloga obveščanje javnosti o zanjo pomembnih zadevah. V procesu tvorjenja novinarskih besedil o relevantnosti vsebin odločajo odbiratelji (novinarji, uredniki; angl. *gatekeeper*); pri tem jih primarno vodijo dejavniki objave vrednosti, npr. pogostnost nekega dogodka, njegova (kulturna) domačnost, napovedljivost. Za komercialne medije

pa velja, da vse – torej tudi informativne – vsebine premišljeno oblikujejo s pomočjo tržnih raziskav, s katerimi predhodno raziščejo značilnosti svojih ciljnih občinstev (ki so hkrati oziroma primarno ciljna občinstva oglaševalcev, ki z zakupom programskega prostora financirajo komercialni medij). Odbiratelj torej ni več (le) novinar oziroma urednik, temveč hkrati z njim to vlogo opravljata tudi oglaševalec in potrošnik (Niblock, Marchin 2007). Poleg dejavnikov objave vrednosti – in pogosto v nasprotju z njimi – v procesu izbiranja in (pre)oblikovanja informativnih vsebin tako v ospredje prihajajo življenjskostilne značilnosti ciljnih občinstev: njihova stališča, mnenja, prepričanja, pristočasni interesi in potrošniške navade.

To pa ne pomeni, da komercialne informativne vsebine nastajajo le z mislijo na to, kako čim bolj ugajati potrošniku, temveč tako, da se izbor in prezentacija dogodkov na vseh ravneh prilagajata dognanjem psihografskih (in ne nemara demografskih) raziskav občinstev. Izbiranje vključuje tudi premišljeno rabo jezika, ki mora tarčno življenjskostilno skupino neposredno nagovarjati in vključevati. V raziskavi, ki sta jo na komercialni britanski radijski agenciji International Radio News opravila S. Niblock in Marchin (2007), si eden od novinarjev, ko ubeseduje, predstavlja »Craiga iz Birminghama« oziroma – odvisno od teme in tudi časovnega pasu (zjutraj, dopoldne, popoldne) – njegovo sestro, mamo, prijatelje. Le informativne vsebine, ki so vsebinsko in jezikovno pripravljene in prezentirane tako, da se odzivajo predvsem na potrebe občinstva (in ne primarno na novinarske opredelitve informativnih žanrov), namreč zadržijo poslušalce, ki komercialne radijske programe poslušajo predvsem zaradi glasbe, zabavnih vsebin in voditeljev (Purdey 2000: 348).

Vendar tudi programe javnega servisa žene želja po čim višji poslušanosti. Javnosti morajo nenehno dokazovati, da s pestrostjo

¹ Poleg teh obstajata vsaj še dva tipa: zasebni nepridobitni in alternativni radijski programi (gl. Lengár Verovnik 2012).

vsebin in oblik skrbijo za znaten delež občin-stev (javnost namreč s prisotnostjo v nadzornih organih javni servis nadzira, s plačevanjem prispevka pa tudi neposredno financira), tekmeccem pa, da držijo korak s časom (H. Purdey (2000) isto ugotavlja za BBC). Poleg tega za celotno novinarstvo velja, da deluje v vedno bolj tržno naravnani kulturi, zaradi česar se mora prilagajati novim opredelitvam tega, kaj javnost zanima in o čem naj bo obveščena. Od novih opredelitev pa sta seveda odvisna tudi ubeseditvenje in govorna prezentacija izbranih informacij v radijskih programih. V primerjavi dveh dnevnoinformativnih oddaj – ene »kakovostnega« in druge »popularnega« tipa – Crisell (1994: 88–122) ugotavlja, da razlike med njima niso tolikšne kot pri dnevnem tisku obeh tipov. Nasprotno: v izbiri jezikovnih sredstev in skladnji sta si bili oddaji zelo podobni, očitnejše razlike so se kazale v prezentaciji (zlasti pri izreki) ter izbiri, novinarski obdelavi in produkciji vsebin. Da je stičnih točk med jezikom informativnih vsebin različnih tipov medijev več kot med jezikom različnih pisnih medijev, je zlasti posledica značilnosti in omejitvev, ki jih postavlja radio kot prenosnik.²

Oris dnevnoinformativnih oddaj izbranih radijskih programov

Najbolj poslušana programa javnega servisa se razlikujeta tako po vsebinah kot po strukturi poslušalstva.

Prvi program, katerega ogrodje je servisno-informativni program, nagovarja »poslušalce, ki osrednjo pozornost namenjajo vsebini«, »goji žlahtno konservativnost, ne koketira s komercializacijo« (www.rtv slo.si). V programski shemi ima več daljših dnevnoinformativnih oddaj, ki jih v vmesnih terminih ob polnih urah dopolnjujejo krajša

Poročila.³ Ta pripravljajo v krovnem dnevnoinformativnem uredništvu, berejo pa jih napovedovalci, ki imajo za seboj najizčrpnjše govorno šolanje.⁴ V primerjavi s kratkimi dnevnoinformativnimi oddajami drugih tu obravnavanih medijev so *Poročila* precej daljša (10 minut in več), kar kaže na nekoliko starejše in zahtevnejše poslušalstvo (McCurdy 2009). Uvedejo jih značilni piski (odštevanje sekund). *Poročila* imajo posneto uvodno napoved oddaje na umirjeni klasičnoglasbeni podlagi, posamezne teme pa so ločene z diskretnim zvočnim ločilom. Napovedovalec bere tudi oba servisna sklopa: vremenske in prometne informacije.

Val 202 ponuja kontaktne, informativne in zabavne oddaje oziroma vsebine; izjemno pomembna je »glasba, ki predstavlja predvsem novosti, popularno glasbo, posreduje koncertne dogodke in portretira glasbene osebnosti« (www.rtv slo.si). Val 202 želi biti dinamičen, interaktiven in sodoben program, vendar so rezultati merjenja poslušnosti še leta 2008 kazali, da je bila med rednimi poslušalci najbolj zastopana starostna kategorija med 46 in 60 leti (povzeto po Praprotnik 2008: 38). Da želi biti program bolj privlačen za mlade poslušalce, kaže izrazita usmerjenost v delovanje na drugih platformah, odmevi teh trendov pa so opazni tudi v kratkih informativnih oddajah, poimenovanih *Novice*. Val 202 družijo s Prvim programom daljše dnevnoinformativne oddaje, dopolnjevanje s krajšo obliko v vmesnih terminih (ob polovični uri) in pripravljanje besedil v skupni redakciji. Vendar *Novice* berejo novinarji sami, opazno je, da so glasovi večinoma mlajši (kar je – čeprav morda naključno – v skladu s siceršnjimi usmeritvami programa), oblika je vsaj pol krajša (do 5 minut) in vsebuje nekatere posnete izjave. Tudi *Novice*

² Načel praktične radijske stilistike se lotevajo mnogi priročniki, za slovenščino so obdelana npr. v Čakš 2007.

³ Zaradi primerljivosti s komercialnima programoma v nadaljevanju podrobneje predstavljam le kratke dnevnoinformativne oddaje obeh programov javnega servisa.

⁴ Poleg napovedovalcev se v radijski šoli govora šolajo tudi voditelji in novinarji; njihovo šolanje je nekoliko krajše.

uvedejo piski, ki odštevajo sekunde, vendar so zlití z dinamično glasbeno podlago, v kateri so klasičnim glasbilom pridružená tolkala. Tudi vmesna zvočna ločila med posameznimi temami so izseki iste dinamične glasbe. Podatke o vremenu prebere bodisi novinar ali pa v rubriko vključijo poklicnega meteorologa. Za razliko od Prvega programa pa prometne informacije prebere voditelj.

Radio 1 po podatkih različnih raziskav poslušánosti zadnja leta zaseda bodisi prvo mesto ali pa je takoj za Valom 202. Čeprav po vsebinah nista neposredna konkurenta, ima njuno cilj(a)no občinstvo vsaj eno presečno demografsko značilnost: starost. Tudi Radio 1 se namreč osredotoča na relativno zvesto poslušalstvo med 30. in 40. letom, saj so se mlajši (ki sicer predstavljajo precejšen delež poslušalcev) izkazali za manj zvesto publiko.⁵ Nacionalno dnevnoinformativno oddajo pripravljajo vsako polno uro od 6.00 do 19.00; naslovljena je *Najnovejše doma in po svetu*, kar je npr. skladno z raziskavo med bavarskim občinstvom, ki kaže, da poslušalci v povprečju dajejo prednost lokalnim, regionalnim in nacionalnim novicam pred mednarodnimi novicami (Giger 2013). Besedila berejo novinarji, ki jih pripravljajo. Po piskih za sekunde ob dinamični instrumentalni glasbeni podlagi preberejo napovedi (angl. headlines), ki se po prej omenjeni raziskavi poslušalcem zdijo najbolj »obvezen« del vsake oddaje (javna programa jih v kratkih informativnih oddajah nimata). Novice preberejo brez vmesnih zvočnih ločil med posameznimi temami, vključene pa so krajše izjave. Pred vremenskimi informacijami sledi oglas, ki se tematsko navezuje na vreme in ki zaključuje 3- do 5-minutni novičarski blok. Servisnih informacij ne sporoča⁶ novinar.

Podobno zgradbo dnevnoinformativnih oblik ima **Radio Center**, ki prav tako dosega

(skoraj) nacionalno pokritost s signalom. Skupen obema programoma je tudi t. i. format AC (angl. adult contemporary), ki meri na glasbeni okus aktivnega odraslega občinstva z veliko kupno močjo (v tem duhu sta tudi slogana »Več dobre glasbe« Radia 1 in »Najboljši glasbeni miks za vso Slovenijo« Radia Center). Pri dnevnoinformativnem obveščanju stavijo na kratkost, terminsko pa odstopajo od običajnih polnih ur: *Novice v devetdesetih sekundah* so od pet do nekaj minut pred polno uro, v jutranjem terminu še pred polovično uro. *Novice* dejansko navadno trajajo dobri dve minuti, za razliko od tistih na Radiu 1 pa imajo ves čas isto dinamično glasbeno podlago, ki je po McCurdyju (2012) značilna za dnevnoinformativne oblike komercialnih programov z že tako izrazito kratkimi in hitrimi informacijami. Na začetku sta skladno s časovno omejenostjo napovedani le dve temi. Bralci besedil so novinarji sami, občasno so vključene izjave ali pa poročanje novinarjev o aktualnih temah, posnete v nekoliko drugačnem tonu, kar daje vtis »terenskosti« in ažurnosti. Tudi tukaj novičarskemu delu sledi oglas, nato prometne informacije, ki jih sporoča novinar, in podatki o vremenu, ki jih sporoča voditelj.

Govorna prezentacija: med institucionaliziranim in personificiranim

Čeprav že površna analiza izbire jezikovnih sredstev kaže na razlike med komercialnima programoma, ki se držita mota, da približanje jezika poslušalcem prinaša večjo poslušánost, in javnima programoma, ki jezikovno in stilno sledita ustaljenim konvencijam informativnih žanrov (npr. *gorivo* namesto *naftni derivati*; *pijan* namesto *vinjen oz. pod vplivom alkohola*; leto *dva enajst* namesto *dva tisoč enajst*), pa zaradi omejenosti prispevka v sklepnem delu pozornost

⁵ Podatke o značilnostih obeh komercialnih programov so v intervjujih z njunimi odločevalci (direktorji, uredniki) pridobili študenti novinarstva na Fakulteti za družbene vede v okviru seminarskega dela pri predmetu Kultura govornega izražanja v preteklih študijskih letih.

⁶ Značilno za komercialne programe je, da so servisne informacije most med novičarskimi in zabavnimi vsebinami tudi v govornem smislu, zato *sporočanje*, in ne *branje* (več o tem v Skrivarnik 2011).

namenjam le jezikovnim prvinam, ki tvorijo govorno prezentacijo v ožjem smislu: izreki in stavčnofonetični realizaciji.

Na ravni **izreke** po pričakovanjih najbolj dosledno sledijo izgovornim in naglasnim značilnostim zborne slovenščine napovedovalci, ki berejo *Poročila* na Prvem programu. Tudi novinarji, ki berejo *Novice* na Valu 202, sledijo zborni izreki, z nekaj več idiosinkratičnimi izgovori, ki tudi na javnih programih očitno postajajo dvojnice (npr. zobnoustnični izgovor fonema *v* pred zvočniki; l-jevski izgovor črke *l* v izglagolskih tvorjenkah tipa *tožilka*), in občasnimi odstopanji, ki z vidika zbornosti, kot jo goji radijska šola govora, veljajo za spodrsaljaje. Zborne izreke pa se držijo tudi na obeh komercialnih programih, čeprav je – gledano v celoti – tu »spodrsaljajev« več. Po besedah odločevalcev z obeh programov od bralcev novic (novinarjev) zahtevajo dosledno rabo knjižnega jezika. Na obeh programih zanje organizirajo tudi govorno izobraževanje, ki je na Radiu 1 nekoliko obsežnejše in ima trajnejšo obliko (v preteklosti so sodelovali npr. z Ajdo Kalan in Natašo Dolenc, v ekipi imajo nekatere sloveniste), na Radiu Center pa je bolj sporadično, vendar izvajajo interno spremljanje govora in odpravljanje pomanjkljivosti. Čeprav bi lahko pogostejše odmike od (kodicirane) zborne izreke povezali z manj intenzivnim šolanjem, kot so ga deležni govorniki na javnem servisu, pa bi bilo treba z etnografskimi raziskavami preveriti še drugo možno oziroma dopolnjujočo interpretacijo, ki jo za britanske radijske programe ponuja Crisell (1994). Ugotavlja namreč, da t. i. RP (angl. received pronunciation, nekakšna britanska zborna izreka) v bolj »popularnih« tipih programov doživlja modifikacije, ki so posledica dejstva, da zlasti mlajše občinstvo te izreke ne dojema več kot znamenje prestiža, avtoritete, tudi brezosebne (stila), temveč kot znak izumetničenosti in vzvišenosti.

Podobne vzporednice je mogoče najti tudi na ravni **stavčnofonetične realizacije**. Za vse

bralce sicer velja, da besedila poustvarjajo s t. i. govornim branjem (Šeruga Prek 1990), vendar obstajajo med njimi pomenljive razlike, ki so pogojene zlasti z značilnostmi programa, v katerega je dnevnoinformativna oddaja vpeta. Napovedovalci na Prvem programu so (neosebni) glas ustanove, so njen indeks (po Crisell 1994): berejo umirjeno, skorajda komorno, s predvidljivimi intonacijskimi poteki, vsebinsko ustrezno členjenostjo s premori in smiselnimi poudarki. Škarić (2005: 55) tako nevtralnno interpretacijo imenuje spikersko branje. Stil branja, ki implicira objektivnost, je skladen tudi z okvirom, ki ga dajejo prej opisani glasbena podlaga in zvočna ločila. Tudi pri Valu 202 ni indeksičnost branja nič manjša, le da je okvir drugačen: prvine neposrednega diskurza (glasbena opremljenost *Novic*, zvočna ločila) so bolj dinamične, glasovi novinarjev praviloma mlajši, sveži, način podajanja pa nekoliko bolj sproščen in hitrejši. Sicer pa je tudi tu stavčnofonetična realizacija – zaradi objektiviziranja vsebine – pretežno v okvirih spikerskega branja.

Za komercialna programa pa velja, da je branje veliko bolj personificirano. Drugače je že to, da so bralci na začetku identificirani z imenom in priimkom, kar jih oddaljuje od statusa indeksa in približuje statusu simbola, ki ga s svojo (medijsko) identiteto sicer dobijo le prepoznavni radijski voditelji. Zanimivo je, da tempo branja ni bistveno hitrejši kot na javnih programih, kar je z meritvami ugotavljala že P. Skrivarnik (2011). V zelo drugačni vlogi pa se pojavljajo stavčna intonacija, poudarjanje in členjenje s premori, ki se pogosto uporabljajo za oblikovanje osebne stila govora, pa tudi kot sredstvo dramatizacije. Poudarki in premori lahko signalizirajo bralčevo (vrednostno) razmerje do povedanega; pogosti poudarki lahko povzročijo tudi učinek večje dinamičnosti. Enako velja za intonacijske poteke z večjim tonskim razponom, kot je značilen za objektiviziran govor programov javnega servisa – ti pogosto ne zaznamujejo slovničnih ali

besedilnih razmerij, temveč gre za t. i. čustveno vlogo intonacije (Komar 2008: 123).

Morda najočitnejša značilnost branja na komercialnih programih pa je stilizacija z glasovnim barvanjem. Osnovni ton daje za ta tip medija obvezno branje z nasmehom na ustnicah, ki ustvarja občutek prijaznosti, domačnosti, bližine (Skrivarnik 2011: 65). Ker se novinarji kot avtorji besedil v komercialnih programih očitno smejo profilirati tudi kot avtorski bralci, pa vsak išče sebi lasten, prepoznaven izraz, nasproten objektivnemu podajanju – približati se poskušajo temu, kar Škarić (2005: 57) imenuje interpretativno branje. Ob odstopanju od nezaznamovanih stavčnofonetičnih vzorcev se tako pojavljajo tudi različni modusi, lahko bi rekli toni branja – od prijateljsko kramljajočih do prijazno poznavalskih, rahlo pripovedovalskih ipd. Dobro interpretativno branje je gotovo tisto, česar si ustvarjalci komercialnih programov želijo od svojih bralcev novic, saj prezentacija, ki tudi na tej ravni »ujame« ciljno občinstvo, zagotavlja večjo poslušarnost. Pri nadaljnjem raziskovanju pa bo treba (seveda ob pritegnitvi dognanj z drugih ravni analize, od novinarsko-žanrskih do jezikovno-stilnih in besedilnih) med drugim preverjati tudi, koliko tovrstnega branja ni – prosto po Škariću – dejansko hlinjenega, saj je mogoče brati tudi z obilico »pomembnih« poudarkov in premorov ali pač po vnaprej izdelanem kalupu.

Literatura

BAŠIĆ HRVATIN, Sandra, 2002: *Državni ali javni servis: perspektive javne radiotelevizije v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

- CRISELL, Andrew, ²1994: *Understanding Radio*. London, New York: Routledge.
- ČAKŠ, Peter, 2007: *Analiza navodil za pisanje radijskih informativnih besedil*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- GIGER, Thomas, 2013: Radio Listener Needs During Prime Time Hours. *Radio I Love It*. <http://www.radioiloveit.com>
- KOMAR, Smiljana, 2008: *Communicative Functions of Intonation: English-Slovene Contrastive Analysis*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- LENGAR VEROVNIK, Tina, 2012: *Radijska dvogovornost: jezikovne izbire novinarjev (e-knjiga)*. Ljubljana: Založba FDV.
- MCCURDY, Dan, 2012: Ways to Present Radio News. *Suite 101*. <http://suite101.com>
- NIBLOCK, Sarah, MARCHIN, David, 2007: News Values for Consumer Groups. *Journalism* 8/2. 184–204.
- PRAPROTNIK, Matej, 2008: *Podcasting: priložnost za širitev storitvene znamke Radia Slovenija*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- PURDEY, Heather, 2000: Radio Journalism Training and the Future of Radio News in the UK. *Journalism* 1/3. 329–352.
- SKRIVARNIK, Petra, 2011: *Primerjava značilnosti spontanega in branega govora na komercialnih radijskih postajah in javnem servisu*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- ŠERUGA PREK, Cvetka, 1990: Voditelj – napovedovalec? *Slovenščina na radiu*. Radio Slovenija: Oddelek za kulturo govora. 45–53.
- ŠKARIĆ, Ivo, 2005: *V iskanju izgubljenega govora*. Ljubljana: Šola retorike.

AKTUALNI TERMINOLOŠKI OPISI IN NJIHOVA DOSTOPNOST

Nataša Logar Berginc

Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

UDK 811.163.6'276.6:81'373.74:004.738.5

V prispevku obravnavamo pripravo sodobnih terminoloških podatkovnih zbirk z vidika vključitve besedilnega okolja terminov (kolokacije, zgledi rabe). Pojasnjujemo, zakaj je taka vključitev smiselna in kako jo je mogoče uresničiti. Prikazano razumemo kot osvetlitev načina, kako priti do še boljših terminoloških referenčnih virov za slovenščino, pa tudi načina, kako do takih virov priti hitreje.

terminološka podatkovna zbirka, korpusno jezikoslovje, kolokacije, zgledi rabe, jezikovne tehnologije

The article analyses the construction of modern terminological databases from the perspective of integrating lexical environments of terms (collocation, examples of use). The logic of such integration is explained, as well as possibilities of putting it into effect. The illustrative examples put forward possibilities for the construction of improved terminological reference sources for the Slovene language, as well as the fastest routes to sources of this kind.

terminological database, corpus linguistics, collocations, examples of use, language technologies

1 Uvod

Januarja 2010 so udeleženci mednarodne konference Jezikovna različnost in nacionalni jeziki v visokem šolstvu/Language diversity and national languages in higher education sprejeli izjavo s skrb vzbujajočim podatkom: »Na mnogih slovenskih visokošolskih ustanovah se večinoma poučuje in zato razvija tujejezična terminologija« (Humar, Žagar Karer 2010: 10); to stanje bi lahko vodilo v položaj, ko bi »slovenščina sčasoma posta[la] jezik, v katerem nekatera področja ne bodo imela oz. ne bodo (več) razvijala slovenskih poimenovanj« (prav tam: 9).

Vprašanje razvoja strokovnega jezika oz. rabe jezikov v visokem šolstvu in znanosti je zadnja leta eno osrednjih vprašanj slovenske jezikovne politike, spodbudili pa sta ga zlasti bolonjska reforma ter težnja po internacionalizaciji, ki je med drugim prinesla željo po večji izmenjavi študentov in učiteljev ter raziskovalcev (Kalin Golob, Stabej 2007; Vidovič Muha 2007; Marušič, Žaucer 2007;

Humar, Žagar Karer 2010; Kalin Golob 2012; Kalin Golob, Stabej, Stritar, Červ 2012; *Nacionalni program za jezikovno politiko 2012–2016: osnutek*). Problematika je aktualna tudi širše, saj vpliva na družbeni razvoj nasploh, prim.:

Govorci jezika, ki ne razvijajo [...] svoje terminologije, so v depriviligiranem položaju, saj jim v svojem lastnem jeziku ni omogočen dostop do novih znanj in vedenj, posledično pa so depriviligirani tudi v izobraževalnem procesu in na vseh drugih področjih svojega delovanja, kjer se srečujejo s specializiranimi znanji [...]. Eno od meril relativne razvitosti držav je danes tudi ocena možnosti, da vsi državljani lahko dostopamo do raznorodnih informacij, ki nam omogočajo dostop do novega znanja. (Gorjanc 2010: 95)

Ker je terminologija nosilec znanja kategorikoli področja, je dostopnost do informacij prek terminologij ključen družbenoekonomski dejavnik razvoja (UNESCO 2005: 2).

Ozko razumljena internacionalizacija, torej internacionalizacija kot zgolj čim večja

ponudba visokošolskih programov v angleškem jeziku, bi lahko prinesla opuščanje slovenščine kot učnega jezika slovenskega visokega šolstva (v trenutni zakonodaji deklarativno sicer še vedno edinega visokošolskega jezika, z nekaj izjemami), kar bi lahko vodilo v izgubo pomembnega področja jezikovne rabe, šolajočim se generacijam bi se s tem omejil dostop do razvojno pomembnih specializiranih znanj in vedenj – srednjeročno (niti ne dolgoročno) pa bi to lahko prineslo manjšo razvitost celotne družbe. Relevanten se zato zdi premislek, kako bi bilo mogoče področje strokovnega jezika *čim bolje* ter *čim hitreje* opremiti s sodobnimi referenčnimi viri – terminološkimi slovarji in terminološkimi podatkovnimi zbirkami. V prispevku se osredotočamo le na en segment teh virov, tj. na vključitev besedilnega okolja terminov, obenem pa skušamo na njem pokazati oboje omenjeno: kako je mogoče prihodnje terminografske izdelke izboljšati in hkrati do njih priti hitreje.

2 Terminološko besedilo okolje: zakaj

Pri vprašanju, kaj vključiti v terminološko podatkovno zbirko, zadrega nastopi že v izhodišču, prim.:

[T]erminološkost besedne zveze [je] izrazito subjektiven pojem, ki je močno odvisen od uporabnika terminologije. Kar je za terminologa ali dokumentalista zgolj kolokacija, je za prevajalca ali tehničnega pisca termin prav na podlagi kriterija, da gre za edini ustaljeni in sprejemljivi način opisa določenega strokovnega dejstva. (Vintar 2003: 74)

Ugotovitev o subjektivnosti pojma terminološkost smo preverili tudi v projektu Terminološke baze podatkov kot osnova strokovnih znanj: model za sistematizacijo terminologij

(TERMIS).¹ Podatki, ki smo jih dobili (*Anketa med študenti: interno gradivo*),² kažejo predvsem dvoje: (a) da je bilo podčrtovanje zelo različno (so pa skoraj vsi študenti podčrtali besedo *konstituent*, prim. sliko 1) in (b) da so študenti ne glede na študijsko smer podčrtali manj besed in besednih zvez, kot smo pričakovali.³

Organizacija, ki uspešno rešuje svoje probleme z okoljem, dobi iz odnosa z delničarji, porabniki, zaposlenimi, vlado ter lokalno skupnostjo prednosti, saj ji le-ti lahko dajo podporo ali pa jo onemogočijo. Vsaka organizacija, ki dobro odgovori na pritiske svojih »konstituentov«, ima večjo verjetnost, da dobi njihovo podporo, saj nenehno tekmuje za omejeno javno podporo (Verčič, Grunig 1995, 36).

/Vir: Pedja Ašanin Gole: Strateško načrtovanje odnosov z javnostmi, Teorija in praksa XXXVI/4, 544–557./

Slika 1: Začetek besedila, v katerem so študenti podčrtovali termine

Sklepamo lahko, da je anketirane pri odločitvi, ali je neka beseda oz. besedna zveza termin ali ne, najbolj usmerjala njena relativna nepogostost (in torej nerazumljivost) v splošnem jeziku (prim. Pearson 1998: 26–28), pa tudi to, ali jim je bila beseda oz. besedna zveza znana iz strokovnega jezika, ki so ga navajeni (s čimer je mogoče pojasniti, zakaj je npr. krovni termin stroke *odnosi z javnostmi* podčrtalo le 24 % študentov te študijske smeri na FDV).

Pomoč pri objektivizaciji opisanega »občutka« za terminološkost, po kateri je mogoče poseči pri pripravi terminoloških podatkovnih zbirk, je korpusno jezikoslovje dalo z metodologijo in orodji za samodejno luščenje terminoloških kandidatov (pri nas npr.: Vintar

1 Projekt TERMIS je po pogodbi št. 1000-11-274193 financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije ter sofinancerja Pristop, d. o. o., in Gospodarska zbornica Slovenije. Projekt so podprli tudi sponzorji: Elektro Ljubljana, d. d., Mercator, d. d., Pošta Slovenije, d. o. o., in Zavarovalnica Maribor, d. d.

2 Vzorec je obsegal 75 študentov tržnega komuniciranja in odnosov z javnostmi (FDV UL) ter 99 študentov prevajalstva (FF UL).

3 Oboji študenti so bili sicer v semestru pred anketiranjem seznanjeni z osnovami terminološke teorije.

2009: 346–347, 2010: 47; Vintar, Erjavec 2008; Logar Berginc, Vintar, Arhar Holdt 2012). Druga delna rešitev iz zadrege, ali gre za terminološko kolokacijo ali večbesedni termin, ki je bila izpostavljena v zgornjem navedku, pa je v prikazu besedilnega okolja.

Prikaz besedilnega okolja je bil do zdaj v terminografiji dokaj redek pojav.⁴ Pri besedilnem okolju ne gre zgolj za dodajanje več podatkov o terminu, ampak gre hkrati za

način preseganja terminološke meje oz. njeno »mehčanje«. Z vključitvijo (tipičnega) besedilnega okolja, tj. kolokacij in zglede rabe, se tako poveča verjetnost, da bomo zadostili uporabnikovemu subjektivnemu občutku za terminološkost oz. da bodo različni uporabniki, ki iščejo informacije v terminološki podatkovni zbirki, iskano tam tudi našli. Na sliki 2 prikazujemo primer gesla z besedilnim okoljem, ki je nastal pri projektu TERMIS.

izdélek

[...]⁵

- S svojimi *izdelki* je prisotna v več kot 70 državah na različnih koncih sveta.
- Strategija posredovanja novic o novem *izdelku* je ena najpogostejših in najbolj učinkovitih, ni pa edina možna.

◆ sbz0 SBZ2

- [prodaja, uvajanje, predstavitev, promocija, ponudba, trženje, pozicioniranje, lansiranje]
 - Proizvodnja in prodaja farmacevtskih *izdelkov* je bila tudi enkrat omenjena kot panoga z najslabšim ugledom.⁶
- [razvoj, proizvodnja]
 - V okviru sistema ravnanja z okoljem se misel na okolje vključuje v najzgodnejše faze razvoja *izdelkov* in storitev.

[...]

◆ pbz0 SBZ2

- [tobačni, kozmetični, farmacevtski, veterinarski, parfumski, prehrabeni, kovinski]
 - Tobačno Ljubljana je v letu 1996 močno prizadel Zakon o omejevanju uporabe tobačnih *izdelkov*.
- [končni, vmesni]
 - Proizvodno podjetje lahko potrošnikom natančno predstavi proizvodnjo linijo, razvoj od zasnove pa do končnega *izdelka*.

[...]

◆ gbz0 SBZ2

- [kupovati, kupiti]
 - Trge sestavljajo ljudje, ki kupujejo *izdelke* ali uporabljajo storitve organizacije.
- [proizvajati, izdelovati, prodajati, oglaševati, tržiti, ponuditi, ponujati, predstaviti, predstavljati, razviti]
 - Navzven nismo več prepoznavni le kot podjetje, ki proizvaja tobačne *izdelke*, temveč tudi kot pomemben partner kulture in umetnosti.

[...]

◆ SBZ0 sbz2

- [podjetja, organizacije]
 - Dober glas krepi dobičkonosnost, ker pritegne kupce k *izdelkom* podjetja, vlagatelje k njegovim vrednostnim papirjem in zaposlene k njegovim delovnim mestom.
- [blagovne znamke]
 - V ta namen podjetja izboljšajo, povečajo obseg *izdelkov* določenih blagovnih znamk, prenovijo embalažo ...

[...]

Slika 2: Del geselskega članka *izdelek* v terminološki podatkovni zbirki odnosov z javnostmi (<http://www.termania.net>)

4 Raziskava spletnih terminoloških slovarjev (Caruso 2011), ki je zajela 505 slovarjev, je pokazala, da ti vsebujejo zglede rabe (žal v prispevku ni podatka, koliko slovarjev je zglede imelo in koliko ne), medtem ko je prikaz kolokacij precejšnja redkost; vsebovalo jih je le okrog 10 % slovarjev, pa še pri teh so bile večinoma vključene neizrecno, npr. kot del razlag (prav tam: 70). Prim. tudi ugotovitev o besedilnem okolju v *Vojaškem slovarju* (1977/2002) v Logar (2013).

5 V tem delu izpuščamo razlago in prevod iztočnice v angleščino.

6 Prikazujemo le en zglede rabe za prvo kolokacijsko zvezo, v zbirki ima sicer vsaka taka zveza po dva zglede.

Še bolj pomembno kot to, da uporabniku z vključitvijo kolokacij in zgledov rabe večamo možnost, da bo iskano informacijo dobil, pa je to, kakšna ta informacija je. Ker so kolokacije statistično predvidljiv skladenjski in hkrati semantično pogojen pojav (Firth 1957; Halliday 1966; Church, Hanks 1990; Sinclair 1991; Kržišnik Kolšek 1988; Gantar 2008), z njimi uporabnikom slovarja povemo dvoje: (eksplicitno) kako se termin značilno obnaša v besedilu in (implicitno) kakšno je njegovo pojmovno polje (Bergenholtz, Tarp 1995: 117–126). Slednje obenem pomeni, da kolokacije krepijo terminološko razlago in/ali lajšajo njeno razumevanje. Za zglede rabe velja enako; Bergenholtz in Tarp (1995: 141–142) ugotavljata, da bi že vnos zgolj zgledov rabe, npr. v glosar, ki vsebuje le gesla v enem jeziku in njihove prevode v drug jezik, uporabniku dal možnost, da razbere minimalno jezikovno ter pojmovno informacijo o terminu, kar bi takoj povečalo informativnost in uporabnost jezikovnega vira, s katerim se posvetuje.

3 Terminološko besedilno okolje: kako

Raziskava META-NET, ki je bila izvedena leta 2012 in je obravnavala 30 evropskih jezikov, je pokazala, da jih je od teh v digitalni dobi kar 21 jezikovnotehnoško premalo podprtih oz. ogroženih – med njimi tudi slovenščina (Krek 2012a). Digitalna ogroženost pri slovenščini pomeni premajhno podprtost pri procesiranju govora, strojnem prevajanju in strojni analizi besedil, medtem ko je pri jezikovnih virih (korpusi pisnih ter govornih besedil ipd.) slika dokaj ugodna (Krek 2012b).

Gradnja specializiranih korpusov, med katere sodijo tudi korpusi strokovnih besedil, katerih namen je pridobitev terminologije za slovarje, je bila za slovenščino preizkušena že večkrat (npr. Gorjanc, Logar 2007; Logar 2013; Vintar, Erjavec 2008; Mikolič, Vičič, Volk 2009; prim. tudi EduKorp in Korpus bibliotekarstva). Korpuse slovenščine je že nekaj časa mogoče oblikoskladenjsko označiti z brezplačno dostopnima označevalnikoma

ToTaLe in Obeliks (Erjavec idr. 2010; Grčar, Krek, Dobrovoljc 2012), rezultat projekta Slovenski terminološki portal (Gorjanc 2009) je bil luščilnik terminoloških kandidatov LUIZ, katerega beta različico je prav tako mogoče brezplačno preizkusiti (Vintar 2009). V podjetju Amebis je bil razvit program za urejanje terminoloških slovarjev, ki ga je mogoče uporabljati brezplačno v zameno za končno prosto dostopno objavo slovarja (tudi na portalu Termania (Romih, Krek 2012)). Našteta orodja so le ena od možnih jezikovnotehnoškopodpornih poti, ki vodijo od korpusa strokovnih besedil do spletno in brezplačno dostopne terminološke podatkovne zbirke. Pomemben del infrastrukture, ki lahko podpre gradnjo sodobnih referenčnih terminoloških jezikovnih virov za slovenščino, je torej v dokajšnji meri že na voljo.

V prejšnji točki smo na sliki 2 prikazali manjši del besedilnega okolja gesla *izdelek*. Za skoraj celotno zbirko podatkov terminov odnosov z javnostmi, ki vsebuje 2000 eno- in večbesednih gesel, smo besedilno okolje po nekajdnevni predpripravi pridobili izredno hitro – v le treh urah. Postopek je potekal prek orodja Sketch Engine oz. njegove aplikacije Besedne skice (Kilgarriff idr. 2004; Kilgarriff, Kosem 2012; Krek 2012c), v katerega lokalno inštalacijo smo vključili tudi korpus besedil odnosov z javnostmi KoRP, iz katerega smo izluščili termine (Logar 2013; Logar Berginc, Vintar, Arhar Holdt 2012). Dobre zglede smo iz korpusa pridobili s pomočjo orodja GDEX (angl. Good Dictionary Examples). Izhodiščno pri tem je bilo znanje, pridobljeno v projektu Sporazumevanje v slovenskem jeziku, pri katerem je nastala leksikalna baza za slovenščino (Gantar 2009, 2010; Kosem, Gantar, Krek 2012; Kosem, Husak, McCarthy 2011). Strojno pridobljene podatke, ki smo jih uvozili v slovarski urejevalnik na portalu Termania, je bilo treba še naknadno urediti, vendar pa je bil postopek pridobitve besedilnega okolja na ta način precej manj časovno potraten ter zahteven, hkrati pa bolj objektivni, saj so bili podatki že

zbrani in jih ni treba iskati ter ročno izločati iz množice korpusnih konkordanc.

4 Sklep

V času nujnosti internacionalizacije strok in mednarodnega odpiranja njenih nosilcev je za polnofunkcionalnost nacionalnega jezika na področju strokovnega jezika mogoče poskrbeti tako, da ga digitalno celostno podpremo ter si pri tem pomagamo prav z orodji, ki jih je prinesla digitalizacija (prim. tudi Erjavec v: Humar, Žagar Karer 2010; Gorjanc 2010). Izdelavo terminoloških podatkovnih zbirk je mogoče z jezikovnotehnološkim znanjem pohitrili in poceniti ter opremiti s podatki, ki jih je nekdanja tiskana oblika slovarjev izredno omejevala, ročno delo pa praktično onemogočalo. Sedanji in prihodnji strokovnojezikovni viri bodo dosegli srednje, mlade ter mlajše generacije le, če bodo spletno in prosto dostopni, če bodo sodobni in redno ažurirani ter če bodo dajali takojšnje odgovore na sprotne terminološke zadrege.

Kljub vsej tehnologiji pa je pri pripravi terminoloških virov vendarle še vedno potreben dokajšen človeški doprinos. Ta je bil v slovenskem prostoru do zdaj zlasti pri področnih strokovnjakih skoraj vedno neplačan in prostočasen. Čeprav se zdi, da tovrstna dobra volja in skrb za slovensko izrazoslovje še nista povsem pošli, pa ni mogoče pričakovati, da bi univerzitetni učitelji različnih fakultet, stanovska društva in drugi strokovnjaki ali ljubiteljski poznavalci pri pripravi specializiranega slovarja lahko samostojno šli po poti, ki smo jo nakazali zgoraj. Celostna rešitev bi bila ustanovitev nacionalnega infrastrukturnega centra, ki bi na enem mestu nudil vseobsegajoč terminografskopodporni in upravljalški servis ter bi nastala orodja in izdelke povezano ponujal vsem – enako pomembno pa je, da bi jih tudi dolgoročno vzdrževal.

Literatura

BERGENHOLTZ, Henning, TARP, Sven (ur.), 1995: *Manual of specialised lexicography*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

CARUSO, Valeria, 2011: Online specialised dictionaries: a critical survey. *Proceedings of eLex 2011*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. 66–75.

CHURCH, Kenneth Ward, HANKS, Patrick, 1990: Word associations norms, mutual information and lexicography. *Proceedings of the 27th annual conference of the Association for Computational Linguistics*. Vancouver: Association for Computational Linguistics. 76–82.

ERJAVEC, Tomaž, FIŠER, Darja, KREK, Simon, LEDINEK, Nina, 2010: The JOS linguistically tagged corpus of Slovene. *Proceedings of the 7th conference on international language resources and evaluation (LREC 2010)*. Valletta: European Language Resources Association (ELRA). 1806–1809.

FIRTH, John Rupert, 1957: A synopsis of linguistic theory 1930–55. *Philological Society: studies in linguistic analysis* (pos. št.). 1–32.

GANTAR, Polona, 2008: (Slovenska) leksika med leksikonom in slovnico. *Jezik in slovnstvo* 53/5. 19–35.

GANTAR, Polona, 2009: Leksikalna baza: vse, kar ste vedno želeli vedeti o jeziku. *Jezik in slovnstvo* 54/3–4. 69–94.

GANTAR, Polona, 2010: K uporabniku usmerjeni slovnico-leksikalni opisi slovenskega jezika. Vojko Gorjanc, Andreja Žele (ur.): *Izzivi sodobnega jezikoslovja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 35–51.

GORJANC, Vojko, 2009: Slovenski terminološki portal. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 303–310.

GORJANC, Vojko, 2010: Terminološko načrtovanje in upravljanje terminologije. *Slavistična revija* 58/1. 95–104.

GORJANC, Vojko, LOGAR, Nataša, 2007: Od splošnih do specializiranih korpusov – načela gradnje glede na njihov namen. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 637–650.

GRČAR, Miha, KREK, Simon, DOBROVOLJC, Kaja, 2012: Obeliks: statistični oblikoskladenjski označevalnik in lematizator za slovenski jezik. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne*

- tehnologije. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 89–94.
- HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood, 1966: Lexis as a linguistic level. Charles Ernest Bazell idr. (ur.): *In memory of J. R. Firth*. London: Longman. 148–162.
- HUMAR, Marjeta, ŽAGAR KARER, Mojca (ur.), 2010: *Nacionalni jeziki v visokem šolstvu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KALIN GOLOB, Monika, 2012: Jezik slovenskega visokega šolstva: med zakonodajo, strategijo in vizijo. Vojko Gorjanc (ur.): *Slovanski jeziki: iz preteklosti v prihodnost*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 95–109.
- KALIN GOLOB, Monika, STABEJ, Marko, 2007: Sporazumevanje v znanosti in na univerzi: uboga slovenščina ali uboga jezikovna politika? *Jezik in slovstvo* 52/5. 87–91.
- KALIN GOLOB, Monika, STABEJ, Marko, STRITAR, Mojca, ČERV, Gaja, 2012: *Primerjalna študija o učnem jeziku v visokem šolstvu v Republiki Sloveniji in izbranih evropskih državah*. http://www.mizks.gov.si/fileadmin/mizks.gov.si/pageuploads/Slovanski_jezik/FDV_-_ucni_jeziki_v_visokem_solstvu.pdf
- KILGARRIFF, Adam, KOSEM, Iztok, 2012: Corpus tools for lexicographers. Sylviane Granger, Magali Paquot (ur.): *Electronic lexicography*. Oxford: Oxford University Press. 31–55.
- KILGARRIFF, Adam, RYCHLÝ, Pavel, SMRZ, Pavel, TUGWELL, David, 2004: The Sketch Engine. *Proceedings of the 11th EURALEX international congress*. Lorient: Universite de Bretagne-Sud. 105–116.
- KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, KREK, Simon, 2012: Avtomatsko luščenje leksikalnih podatkov iz korpusa. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 117–122.
- KOSEM, Iztok, HUSAK, Miloš, MCCARTHY, Diana, 2011: GDEX for Slovene. *Proceedings of eLex 2011*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. 150–159.
- KREK, Simon, 2012a: *Slovanski jezik v digitalni dobi/The Slovene language in the Digital Age*. <http://www.meta-net.eu/whitepapers/e-book/sl-ovene.pdf>
- KREK, Simon, 2012b: *Predstavitev bele knjige Slovenski jezik v digitalni dobi*. http://videolectures.net/is2012_krek_bela_knjiga
- KREK, Simon, 2012c: New Slovene sketch grammar for automatic extraction of lexical data. *SKEW3*. Brno. <http://trac.sketchengine.co.uk/wiki/SKEW-3/Program#>
- KRŽIŠNIK KOLŠEK, Erika, 1988: *Frazeologija v moderni: magistrska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- LOGAR, Nataša, 2013: *Korpusna terminografija: primer odnosov z javnostmi*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko; Fakulteta za družbene vede.
- LOGAR, Nataša, VINTAR, Špela, ARHAR HOLDT, Špela, 2012: Luščenje terminoloških kandidatov za slovar odnosov z javnostmi. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 135–140.
- MARUŠIČ, Franc, ŽAUCER, Rok, 2007: *Pregled in analiza politik, ki določa položaj slovenski nasproti tujim jezikom v visokem šolstvu in znanosti*. <http://www.mk-lj.si>
- MIKOLIČ, Vesna, VIČIČ, Jernej, VOLK, Jana, 2009: Namen in metode urejanja večjezičnega korpusa turističnih besedil (TURK). Vesna Mikolič (ur.): *Jezikovni korpusi v medkulturni komunikaciji*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. 65–74.
- Nacionalni program za jezikovno politiko 2012–2016: osnutek*, januar 2013: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageupload/s/zakonodaja/predlogi/kultura/Resolucija_s_k_azalom_januar_2013.pdf.
- PEARSON, Jennifer, 1998: *Terms in context*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- ROMIH, Miro, KREK, Simon, 2012: Termania – prosto dostopni spletni slovarski portal. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 163–166.
- SINCLAIR, John, 1991: *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- UNESCO, 2005: *Guidelines for terminology policies: formulating and implementing terminology policy in language communities*. Pariz: UNESCO.

- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2007: Aktualna vprašanja slovenske univerze in znanstvene razprave v slovenščini. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 3–11.
- VINTAR, Špela, 2003: *Uporaba vzporednih korpusov za računalniško podprto ustvarjanje dvojezičnih terminoloških virov: doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VINTAR, Špela, 2009: Samodejno luščenje terminologije – izkušnje in perspektive. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 345–356.
- VINTAR, Špela, 2010: Bilingual term recognition revisited: the bag-of-equivalents term alignment approach and its evaluation. *Terminology* 16/2. 141–158.
- VINTAR, Špela, ERJAVEC, Tomaž, 2008: iKorpus in luščenje izrazja za Islovar. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Šeste konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 65–69.

Spletni viri

- CUWI na nl.ijs.si: <http://nl.ijs.si/cuwi/specialised>
- EduKorp: <http://edukorp.amebis.si>.
- KoRP: http://nl.ijs.si/noske/sl-spec.cgi/first_form?corpname=korp_sl.
- Korpus bibliotekarstva: <http://terminologija.blogspot.be/p/korpus.html>.
- Leksikalna baza: <http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar/leksikalna-baza>.
- LUIZ: <http://lojze.lugos.si/cgitest/extract.cgi>.
- NoSketch Engine na nl.ijs.si: <http://nl.ijs.si/noske/index-en.html>.
- Obeliks: <http://www.slovenscina.eu/tehnologije/oznacevalnik>.
- Sketch Engine: <http://www.sketchengine.co.uk>.
- Sporazumevanje v slovenskem jeziku: <http://projekt.slovenscina.eu/Vsebine/SI/Domov/Domov.aspx>.
- Termania: <http://www.termania.net>.
- TERMIS: <http://www.termis.fdv.uni-lj.si>.
- ToTaLe: <http://nl.ijs.si/analyse>.

PODROČNI GOVOR IN TERMINOLOGIJA NA PRIMERU JEZIKA TURIZMA

Vesna Mikolič

Fakulteta za humanistične študije, Znanstveno-raziskovalno središče, Koper

UDK 811.163.6'276.6:001.4:796.5

V prispevku izhajamo iz definicije področnega jezika, s pomočjo katerega se oblikuje področni govor/diskurz, in na tej osnovi utemeljimo jezik turizma, ki je jezik široke področne govorne/diskurzivne skupnosti. Ta vključuje, združuje jezike različnih področij, strok, ved in jih obenem povezuje s splošnim jezikom. Jezik turizma je tako odraz in orodje transdisciplinarne vede, tj. turističnih študij, ki za svoj razvoj zahtevajo tudi načrten razvoj turistične terminologije. V prispevku predstavimo tipologijo turistične terminologije glede na področje in pomen v okviru *Turističnega terminološkega slovarja* (TURS).

področni govor/diskurz, področni jezik, strokovni jezik, terminologija, turizem

The article takes as its starting point the definition of a specialised language within specialised discourse and thus defines the language of tourism, which is the language of a wide discursive community. This includes languages of various fields, professions and disciplines, connecting them at the same time to the general language. The language of tourism is thus a reflection and tool of transdisciplinary tourism studies, which for its development also calls for the planned development of tourism terminology. In the article a typology is presented of tourism terminology according to field and meaning within the framework of the *Tourism Terminology Dictionary* (TURS).

specialised discourse, specialised language/language for specific purposes, technical language, terminology, tourism

1 Področni govor v okviru teorije funkcijske zvrstnosti

Vzporedno z raziskavami komunikacije na področju turizma je rasla potreba po natančnejši določitvi predmetnega področja. Tako smo v več prispevkih (Mikolič 2007a, 2007b, 2009; Mikolič, Beguš 2011) utemeljevali koncept področnega govora, ki ga tu na kratko povzemamo in še podrobneje utemeljujemo z večpodročnostjo turistične terminologije.

Diskurz/govor¹ lahko razumemo kot sporazumevanje v konkretnih družbenih okoliščinah in s konkretnimi družbenimi učinki. Ko sporazumevanje poteka v okviru nekega družbenega ali poklicnega področja, pa

nekateri jezikoslovci govorijo o področnem diskurzu/govoru (ang. specialized discourse – Gotti 2003; special-purpose discourse – Beaugrande 2013), ki se oblikuje s pomočjo področnega jezika. Zajema lahko različne jezikovne zvrsti oziroma več (pod)področnih jezikov, tudi z lastno terminologijo, ter področne besedilne zvrsti in vrste, ki jih oblikuje področna diskurzivna/govorna skupnost pri svojem delovanju na določenem področju. Področje (ang. field) je širši pojem od stroke, saj obsega tako sfero stroke kot njeno uporabo v širšem družbenem kontekstu. Ko strokovnjaki sodelujejo z nestrokovnjaki v okviru področne govorne skupnosti in so besedila namenjena tudi drugi zainteresirani javnosti,

¹ Govor kot sopomenko diskurzu je uporabilo že več slovenskih jezikoslovcev (npr. Kunst Gnamuš 1991; Skubic 1995; Mikolič 2009).

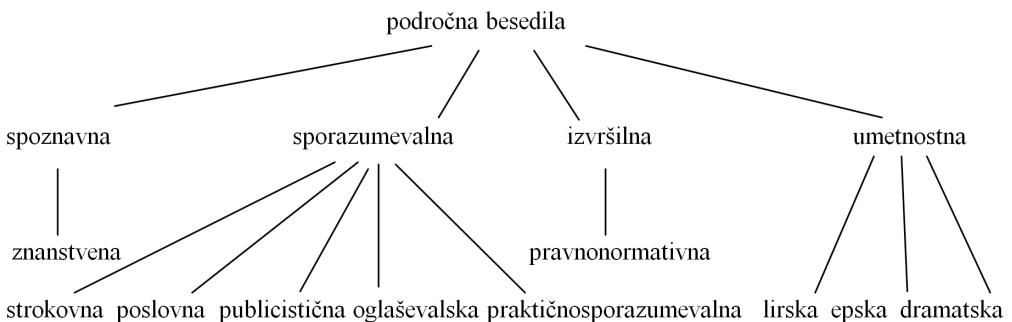
govorimo o družbenem področju, ki ni nujno samo strokovno (Mikolič 2009: 262–263).

Primarno prav družbeno področje določa, kako se bodo v njegovem okviru oblikovale različne vrste in vrste besedil z različno osnovno vplivajnsko vlogo. Opirajoč se na teorijo govornih dejanj in razvrstitve ilokucijskih dejanj po Austinu, Searlu, Brinkerju in Skubicu, izpeljujemo štiri vrste vlog, ki opredeljujejo štiri temeljne besedilne zvrsti: 1. Spoznavna vloga določa spoznavna/znanstvena besedila, kjer sporočevalec primarno vzpostavlja odnos do zunajjezikovne predmetnosti in ne do naslovnika. Njegov namen je namreč na podlagi lastnih spoznavnih izhodišč ubesediti stvarnost in oblikovati nove vednosti. 2. Sporazumevalna/interaktivna vloga določa sporazumevalna/interaktivna besedila, ki so v prvi vrsti namenjena sporazumevanju oz. vzpostavljanju stika z naslovnikom, zato so nanj najbolj neposredno usmerjena. 3. Izvršilna vloga določa izvršilna/pravnonormativna besedila, ki najbolj neposredno spreminjajo svet, saj se lokucijsko, ilokucijsko in perlokucijsko govorno dejanje izvršujejo sočasno. 4. Umetnostnoizrazna vloga določa umetnostna besedila, kjer je sporočevalčev namen lastna notranja doživetja izraziti na estetski način (Mikolič 2007a: 341–344).

Najširšo besedilno zvrst, to so sporazumevalna ali interaktivna besedila, lahko delimo na podzvrsti glede na različne okoliščine sporazumevanja, predvsem glede na še ožje strukturirano vplivajnsko vlogo (prikazovalno, usmerjevalno, zavezovalno, povezovalno-

izrazno vlogo itn.), naslovnika in referenco, prenosnik oz. medij ter glede na zunanjo in notranjo strukturo besedila, ki sta v tesni povezavi z omenjenimi okoliščinami. Tako se v okviru sporazumevalnih besedil razvrščajo strokovna (s prikazovalno vlogo; namenjena krogu strokovnjakov oz. uporabnikom določene stroke), poslovna (z različnimi vplivajnskimi vlogami; namenjena širšemu krogu naslovnikov, ki poslujejo na določenem področju), publicistična (z različnimi vplivajnskimi vlogami; namenjena najširšemu krogu naslovnikov), oglaševalska (z usmerjevalno vlogo; namenjena najširšemu krogu naslovnikov), praktičnosporazumevalna besedila (z različnimi vplivajnskimi vlogami; namenjena ožjemu, po navadi zasebnejšemu, neformalnemu krogu naslovnikov) itn. Prav tako lahko glede na podobne kriterije na podzvrsti delimo umetnostno zvrst; če kljub specifični neulovljivosti umetnostnih besedil v pragmatične koncepte neliterarnih besedil pojem ilokucijskega dejanja prenesemo tudi na umetnostna besedila, se namreč pokaže, da se ožja vplivajnska vloga umetnostnih besedil pravzaprav uresničuje skozi različne namene osnovnih treh literarnih zvrsti, tj. lirike, epike in dramatike.

Na osnovi istih kriterijev (predvsem vplivajnske vloge, naslovnika, reference, prenosnika/medija, zunanje in notranje strukture besedil) se znotraj vseh štirih temeljnih besedilnih zvrsti in njihovih podzvrsti oblikujejo še besedilne vrste (znanstveni članek, reportaža, pogodba, roman itn.).

Slika 1: Tipologija besedil področnega govora/diskurza

Za takšno tipologijo besedil smo se odločili pri gradnji korpusa turističnih besedil TURK (2009; Mikolič 2007b), saj odraža celotni turistični govor. TURK je bil osnova za izdelavo slovenskega razlagalnega turističnega terminološkega slovarja z angleškimi ustreznici TURS (2011). Slovar je namenjen celotni, široki in zelo mobilni turistični govorni skupnosti, tistim, ki se s turizmom ukvarjajo kot s stroko ali znanostjo ali pa so kot turisti njegovi (občasni) uporabniki. Zaradi široke namembnosti slovarja je bil pri njegovem nastajanju toliko bolj pomemben korpusni pristop, ki je omogočal zajetje terminov iz turističnih besedil različnih vrst in področij turizma (Mikolič, Beguš 2011). Postavitev slovarja na spletni portal Termania pa omogoča njegovo široko dostopnost in nadaljnje razvijanje terminologije v širšem krogu uporabnikov (slovar ima sedaj pribl. 1000 gesel), s čimer se razvija tudi turistična veda.

2 Večpodročnost turizma in vprašanje definicije turistične vede

Turizem je največja industrija na svetu (Beaver 2005: vii), prav tako je tudi ena od najhitreje razvijajočih se industrij na svetu. Nekatera družbena področja primarno ali vsaj v velikem delu sodijo na področje turizma (t. i. ožjeturistična področja so: gostinstvo, turistično posredništvo, ekonomija, turistično trženje, promet), druga se v turizem vključujejo občasno oz. v delu svoje dejavnosti (npr. šport, kultura, zdravstvo, izobraževanje, pravo). Svetovna turistična organizacija (WTO 2001) navaja 20 pomenskih področij (ang. semantic fields), povezanih s turizmom, Goeldner in Ritchie (2003: 23–25) pa jih navajata okrog 30.

Vzporedno s hitrim razvojem turizma se je v 20. stoletju hitro razvijalo tudi njegovo raziskovanje; najprej se je na turizem gledalo predvsem kot na gospodarsko dejavnost, s turizmom se je ukvarjalo le nekaj znanstvenih ved, med njimi predvsem ekonomska znanost. Jafari in Ritchie leta 1981 identificirata

le pet glavnih znanstvenih ved, ki se ukvarjajo z raziskavami turizma (ekonomijo, sociologijo, psihologijo, geografijo in antropologijo), Jafari in Aaser pa že leta 1988 v 157 doktorskih disertacijah s področja turizma najdeta kar petnajst glavnih disciplin za to področje (Echtner, Jamal 1997: 868–869).

S povečevanjem interesa za turizem v okviru obstoječih znanosti se je hkrati razvijal tudi koncept turističnih študij kot samostojne discipline, turizem kot stroka oz. strokovna dejavnost je postajal predmet turistične znanosti. Med znanstveniki na področju turizma so bila in so še danes deljena mnenja glede tega, ali so turistične študije samostojna disciplina ali le specializirano področje v okviru obstoječih disciplin. Tako C. Echtner in T. Jamal (1997: 868) pišeta, da je obstoječa teorija turizma fragmentarna in šibka, in si zastavljata vprašanje, ali je možno oblikovati bolj holistično in integrirano teorijo, kar bi turizem opredelilo kot samostojno disciplino. Večpodročnost turizma sili torej k interdisciplinarnemu raziskovalnemu pristopu, toda zaradi večdisciplinarne narave turističnih študij njihova skupna definicija še danes ni sprejeta (Taillon 2009: 8). Zaradi tega pluralizma vidikov je »status turistične vede kot enotne discipline dvomljiv«, se pa turistični študiji kažejo kot »institucija, ki upravlja razmerja v turizem usmerjenih disciplin in s tem preprečuje, da bi se delne teorije utrdile kot teorija turizma« (Wöhler v Lebe idr. 2012: 657). Gre za metaraven turistične vede, na katero se dvigne vsaka posamična v turizem usmerjena veda, ko mora zaradi referenčnih povezav s turizmom razširiti svoj pogled čez svoje specifično strokovno področje (Wöhler v Lebe idr. 2012: 656). Konceptualna in metodološka vprašanja lahko turistična veda kot metaznanost rešuje le s svojim transdisciplinarnim poslanstvom, ki zahteva tesno medsebojno povezovanje in usklajevanje različnih znanstvenih ved, teorij.

3 Jezik turizma in turistična terminologija

3.1 Področja turizma v turističnih terminoloških slovarjih

Dileme in izzive sodobnih konceptov turizma kot hitro razvijajoče se in večpodročne dejavnosti, ki jo proučujejo številne discipline samostojno ali v okviru turističnih študijev kot transdisciplinarne vede, odraža tudi sodobna turistična terminografija. Taillon (2009: 12) ugotavlja, da tako kot še ni skupne definicije turistične vede, so tudi na področju terminologije še odprta vprašanja.

Tako Beaver (2005) v uvodu v 2. izdajo svojega angleškega turističnega terminološkega slovarja predstavi številna področja, ki jih zajema slovar, hkrati pa poudari, da je izbor področij vedno stvar odločitve avtorja ali založnika, velikokrat pa zgolj posledica prostorskih omejitev. V terminologijo nekega področja se spusti zgolj toliko, kolikor se ta vključuje v turizem; torej ne zajame celotnega pojmovnega sveta neke stroke. Izbor področij in terminov v jezikovnih priročnikih določenega jezika je torej vedno do neke mere selektiven in je odraz nacionalne specifičnosti turizma neke države. Tako na primer Čavlek-Vukoničev slovar *Rječnik turizma* (2001) zajema številna področja in s tem razkriva specifičnosti hrvaškega turizma; *Enciklopedija turizma* urednika Jafarija (2013) zajema pojme in koncepte okrog 20 področij in ved, ki se jim pridružujejo še gesla, povezana s posameznimi nacionalnimi državami, pomembnimi za turizem, društvi in znanstvenimi revijami; pestrost pristopov kažejo tudi jezikovni priročniki, zbrani na mednarodnem spletnem portalu Lexicool Tourism Dictionaries (www.lexicool.com); tam lahko najdemo 30 terminoloških zbirk s področja turizma.

V slovarju TURS so prav tako prisotna številna področja, ki se vključujejo v turizem, na kar kaže področni kvalifikator. Pri označevanju smo upoštevali seznam področij Goeldnerja in Richieja (2003: 23–25), WTO (2001) in nekatera področja, ki so se zdela relevantna za turistično dejavnost ob pregledu

področij dela vseh slovenskih ministrstev. Ob oblikovanju slovarskih sestavkov, pomenski analizi in analizi rabe določenega termina v korpusu TURK pa se je pokazalo, da je teh področij še več. Tako so v slovarju TURS do danes termini s kar 81 širših in ožjih področij. Največ (nad 40) terminov se uvršča na naslednja področja: kulinarika, šport, gostinstvo, ekonomija, medicina, umetnost, promet; od 20 do 40 terminov se uvršča na naslednja področja: geografija, nastanitvena dejavnost, posredništvo in turistično posredništvo, trženje in turistično trženje, umetnostna zgodovina, psihologija, sociologija, arhitektura, enologija, etnologija, kmetijstvo, poslovanje, prostočasne dejavnosti, umetnostna zgodovina, vinarstvo, zabava/razvedrilo, zgodovina; druga področja se pojavijo manjkrat. Številni termini so lahko skupni več področjem (npr. *aromatični* – kulinarika, medicina; *prvobitni* – sociologija, psihologija, etnologija). Termini, ki ne sodijo na nobeno posebno področje, pač pa so splošnoturistični termini, nimajo oznake področja (npr. *turistična sezona*, *dogodivščina*).

Kljub analizi konteksta rabe termina, ki jo omogoča korpusni pristop, tovrstno označevanje vedno vključuje tudi določeno mero interpretativnosti, vendar pa je označevanje po področju turizma pomembno, saj se na ta način izrazijo specifičnosti slovenskega turizma (npr. medicina v okviru zdraviliškega in zdravstvenega turizma).

3.2 Tipologija turistične terminologije glede na področje in pomen

Večpodročnost turizma se jasno pokaže v tipologiji turistične terminologije. Pri njenem oblikovanju je bil za nas relevanten Hoffmannov model (v Vintar 2008: 38), na podlagi katerega se termini razvrščajo v tri kategorije: 1. strokovno specifično izrazje – izrazi, rabljeni na nekem specifičnem strokovnem področju; 2. splošno strokovno izrazje – izrazi, skupni številnim strokam; 3. besede splošnega, nestrokovnega jezika. V TURS sta upoštevana prvi dve kategoriji

Hoffmanovega modela, tretja vrsta terminov pa so izrazi, ki se uvrščajo v prvo ali drugo Hoffmanovo kategorijo in so s turizmom kot sestavljeno dejavnostjo tesno povezani, hkrati pa so zaradi široke uporabe tudi del splošne leksike (Tabela 1).

Tabela 1: Turistični termini glede na pomen v okviru različnih področij turizma in splošne leksike

1. vrsta terminov: splošnoturistični termini (<i>turistična dejavnost, turistična sezona</i>) in termini z ožjeturističnih področij (<i>kategorizacija, receptivna agencija, receptivni trg, turistična ponudba, počivališče</i>)
2. vrsta terminov: termini z drugih strokovnih področij (<i>domača obrt, regeneracija</i>)
3. vrsta terminov: termini prve ali druge kategorije, obenem tudi del splošne leksike (<i>edinstvenost, obiskovalec</i>)

Definicija terminov iz prve skupine je vedno specifična, medtem ko lahko pri terminih druge in tretje skupine opazimo poliseemijo z besedami iz drugih strokovnih jezikov in splošnega jezika, zato se pomenske razlage iz druge in tretje skupine pogosto ne razlikujejo veliko od referenčnih slovarjev ustreznih strok ali splošnega slovarja, čeprav večinoma tudi pri teh prihaja pri rabi na področju turizma vsaj do delnega pomenskega premika, nianse (Mikolič, Beguš 2011: 316).

Nekateri termini imajo tudi po dva pomena ali več, od katerih se nekateri uvrščajo med pomene prve vrste, drugi pa med pomene druge ali/in tretje vrste terminov. Tak primer je termin *počitnice* (Slika 2), pri katerem prvi pomen sodi na področje vzgoje in izobraževanja, drugi je del splošne leksike, ki je postal splošnoturistični termin, tretji pomen pa je s področja turističnega posredništva, ki je eno od ožjeturističnih področij. Pri tem ima drugi pomen sopomenko *dopust*, tretji pomen pa sopomenko *organizirane počitnice*. Vsi trije pomeni so med seboj sorodni, se med seboj povezujejo, njihova raba je razvidna iz primerov, vzetih iz korpusa

TURK, s čimer se kaže njihova povezanost s področjem turizma.

počitnice samostalnik, mn.

počitniški turizem / vzgoja in izobraževanje (1), turistično posredništvo (3)

1. Čas med dvema šolskima letoma, polletjema, ko ni pouka, predavanj.

2. Oddih in razvedrilo med začasno prekinitvijo dela.

3. Turistični proizvod, ki ga turistični ponudniki oblikujejo kot turistični paket in vključuje daljše bivanje izven stalnega bivališča, namenjeno oddihu, sprostitvi, razvedrilo in zabavi. Organizatorji in prodajalci organiziranih počitnic so dolžni zagotoviti natančne in popolne informacije o rezerviranih organiziranih počitnicah in izpolnjevati pogodbene obveznosti iz pogodbe, ki jo z njimi sklene potrošnik.

○ *šolske počitnice* (1)

○ *preživetni počitnice* (1, 2)

○ *načrtovani počitnice* (2)

○ *oditi na počitnice* (2)

○ *aktivne počitnice v naravi* (2, 3)

○ *družinske počitnice* (2, 3)

○ *kratke počitnice ob koncu tedna* (2, 3)

○ *Izrazito izpostavljen motiv obiska Istre so tako pri anketiranih obiskovalcih kot prebivalcih Slovenije oddih oziroma klasične počitnice ob morju.* (2, 3)

○ *rezervirati počitnice* (3)

○ *Leta 1999 je preko interneta informacije o počitnicah in potovanjih iskalo 21 milijonov ljudi, 6 milijonov pa jih je preko svetovnega spleta opravilo celotno rezervacijo (STO, 2003, str. 61).* (3)

= (2) dopust (2), (3) organizirane počitnice

GL. počitnikovanje, počitnikovati, počitniški, turistični paket

Angleški prevod: **vacation, holidays**

Slika 2: Primer večpodročnega in večpomenskega turističnega termina (TURS)

4 Jezik turizma – področni jezik(i)

Zaradi transdisciplinarnarave turističnih študijev, ki se kot veda šele oblikujejo, je treba zajeti celoten turistični diskurz, če želimo prepoznati slovensko turistično terminologijo in uzreti nacionalni turizem v vsej svoji celovitosti. To je še toliko bolj pomembno za turizem kot stroko, ki ima že v svoji osnovni

naravi težnjo po specifičnosti, drugačnosti. Zaradi tega je tudi bolje govoriti o jeziku turizma kot pa o turističnem jeziku, saj je tako izpostavljeno, da gre za področni jezik oz. jezik določenega področja, ki vključuje, povezuje, združuje več (pod)področnih jezikov in njihovih znanstvenih, strokovnih in tudi nestrokovnih jezikovnih zvrsti (prim. jezik prava v Jemec Tomazin 2009: 278; Žele 2012).

Na ta način področje turizma še dodatno utemeljuje korpusni pristop pri oblikovanju področne terminologije. Številni področni/specializirani korpusi namreč ne odražajo le znanstvenega in strokovnega jezika, pač pa tudi celoten diskurz nekega področja. Slovarji, ki se razvijajo na njihovi osnovi, so pravzaprav področni terminološki slovarji, ki prinašajo specifično izrazje celotnega govora nekega širšega področja.² Zaradi upoštevanja avtentičnih besedil določenega področnega govora v celoti (in ne le znanstvenih besedil) so lahko termini tudi manj specifični, slovar pa je širši in bolj strokovni kot terminološki v ožjem pomenu besede. Mojca Žagar Karer (2011: 81) kot podzvrst terminoloških slovarjev ločuje strokovne slovarje, ki so namenjeni širši strokovni javnosti in zajemajo različna strokovna (pod)področja znotraj enega področja.

M. Humar (2004: 23) govori o terminoloških slovarjih kot atributih razvitih strok. TURS bo kot rastoči področni terminološki slovar pripomogel k večji zrelosti turističnih študijev, hkrati pa je odraz delovanja in razvoja slovenskega turizma kot pomembnega meddisciplinarnega družbenega področja.

Literatura

de BEAUGRANDE, Robert, 2013: *Terminology and Discourse between the Social Sciences and the Humanities*. <http://www.beaugrande.com/TerminologyDiscourseSocialSciencesHumanities.htm> (dostop 30. 8. 2013)

BEAVER, Allan, 2005: *A dictionary of travel and tourism terminology*. Oxon: CABI Publishing.

ČAVLEK, Nevenka, VUKONIĆ, B., 2001: *Rječnik turizma*. Zagreb: Masmedia.

ECHTNER, Charlotte M., JAMAL, Tazim B., 1997: The Disciplinary Dilemma of Tourism Studies. *Annals of Tourism Research* 24/4. 868–883.

GOELDNER, Charles R., RICHIE, J. R. Brent, 2003: *Tourism. Principles, Practices, Philosophies*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

GOTTI, Maurizio, 2003: *Specialized Discourse. Linguistic Features and Changing Conventions*. Bern: Peter Lang.

HUMAR, Marjeta (ur.), 2004: *Terminologija v času globalizacije: zbornik prispevkov s simpozija Terminologija v času globalizacije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

JAFARI, Jafar (ur.), 2013: *Encyclopedia of Tourism*. London: Routledge.

JEMEC TOMAZIN, Mateja, 2009: Tipologija slovenske pravne terminologije. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 267–280.

KOŠIR, Mateja, 2010: *Slovenska filmska terminologija v korpusu filmskih kritik. Magistrsko delo*. Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko. <http://www.ung.si/~library/magisterij/slovenisti/2Kosir.pdf>

KUNST GNAMUŠ, Olga, 1991: *Sporazumevanje med željo, resnico in učinkom*. Ljubljana: Slovensko društvo raziskovalcev šolskega polja.

LEBE, Sonja Sibila idr., 2012: *Leksikon turizma*. Maribor: Multidisciplinarni raziskovalni institut.

LEXICOOL.COM – Lexicool.com Tourism Dictionaries: <http://www.lexicool.com/online-dictionary.asp?FKW=tourism> (dostop 4. 5. 2013)

MIKOLIČ, Vesna, 2007a: Modifikacija podstave in argumentacijska struktura besedilnih vrst. *Slavistična revija* 55/1–2. 341–355.

MIKOLIČ, Vesna, 2007b: Tipologija turističnih besedil s poudarkom na turističnooglaševalskih besedilih. *Jezik in slovstvo* 52/3–4. 107–116.

² Prim. angleška pojmovna para *general-field* in *sub-field dictionary* ter *single-field* in *multi-field dictionary* kot oblike *LSP/specialized dictionary*, tj. slovarja področnega jezika (Nielsen 1994: 38–43).

- MIKOLIČ, Vesna, 2009: Specializirani jezikovni korpusi in funkcijska zvrstnost. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 257–263.
- MIKOLIČ, Vesna, BEGUŠ, Ana, 2011: Meddisciplinarne pomenotvorne zmožnosti v procesih (de)terminologizacije turistične terminologije. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 313–319.
- NIELSEN, Sandro, 1994: *The Bilingual LSP Dictionary: Principles and Practice for Legal Language*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- SKUBIC, Andrej E., 1995: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovstvo* 40/5. 155–168.
- TAILLON, Justin, 2009: *Understanding Tourism as an Academic Community, Study, and/or Discipline. PhD*. Texas A&M University.
- TURK, 2009 – Mikolič, Vesna, Beguš, Ana, Volk, Jana, Dukič, Davorin, Koderman, Miha: *Turistični korpus: večjezični korpus turističnih besedil*. Koper: Univerza na Primorskem. <http://jt.upr.si/turisticnikorpus>
- TURS, 2011 – Mikolič, Vesna, Smotlak, Maja, Šumenjak, Klara, Volk, Jana, Kompara, Mojca, Rodela, Martina, Šverko, Elena, Vičič, Jernej: *Turistični terminološki slovar*. Kamnik: Amebis. <http://www.termania.net/slovarji/78/turisticni-terminoloski-slovar>
- VINTAR, Špela, 2008: *Terminologija: terminološka veda in računalniško podprta terminografija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za prevajalstvo.
- WTO, 2001 – *Thesaurus on Tourism and Leisure Activities*. World Tourism Organization, Secretariat of State for Tourism of France.
- ŽAGAR KARER, Mojca, 2011: *Terminologija med slovarjem in besedilom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŽELE, Andreja, 2012: Slovenščina v pravu. Vojko Gorjanc (ur.). *Slovanski jeziki: iz preteklosti v prihodnost*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 111–120.

KONCEPTUALIZACIJA PISMENOSTI V PROGRAMSKIH DOKUMENTIH ZA SLOVENŠČINO IN SRBŠČINO KOT PRVI JEZIK (J1) – PRIMERJALNA ANALIZA

Jasmina Moskovljević Popović, Maja Đukanović
Filološki fakultet, Beograd

UDK 371.214:81'242:373.3(497.4:497.5)

Raziskava¹ obravnava primerjalno analizo izobraževalnih standardov za predmet slovenščina in srbsščina kot J1. Temelji na podrobni analizi ustreznih dokumentov, v katerih so predstavljeni standardi, posebna pozornost pa je usmerjena na podobnosti in razlike v strukturi, konceptualizaciji in formulaciji standardov ter na zahteve na različnih stopnjah izobrazbe.

slovenščina kot J1, srbsščina kot J1, standardi znanja, osnovna šola

The research presented in this paper focuses on the comparative study of educational standards for Slovene as L1 and Serbian as L1. It is based on the detailed analysis of relevant policy papers and documents in which standards are established, and special attention is paid to similarities and differences in the structure, conceptualisation and formulation of standards, as well as to various literacy demands at different education levels.

Slovene as L1, Serbian as L1, educational standards, elementary school

Uvod

V preteklem desetletju ali dveh se je t. i. novolondonska skupina lotila razvoja novega, bistveno drugačnega koncepta pismenosti (The New London Group 1996). Tradicionalno je pismenost določena kot sposobnost branja in pisanja z ustrezno standardizirano obliko nacionalnega jezika, usvajanje pismenosti pa kot bolj ali manj tehnični proces obvladanja določene skupine veščin. Po mnenju novolondonske skupine pa je treba pismenost razumeti kot skupino različnih družbeno in kulturno utemeljenih oblik praks in znanj, ki nujno zajemajo poznavanje cele vrste raznovrstnih oblik predstavitvenih in sporazumevalnih sredstev, ki posamezniku omogočajo, da v sodobnem, stalno spremenljivem okolju funkcionira v skladu z optimumom

svojih možnosti. Takšno dojemanje pismenosti je popolnoma v skladu s splošnimi teorijami socialne konstrukcije znanj, razvitih znotraj različnih humanističnih disciplin (npr. Rorty 1979; Geertz 1983; Goffman 1981; Vigotski 1996). S tega stališča je pismenost socialno in situacijsko konstruiran in determiniran fenomen, ki se znotraj različnih družbenih, poklicnih in kulturnih skupin različno definira in redefinira. Kaj se znotraj določene družbene skupine razume kot pismenost, se med drugim določi tudi z zaželenimi oblikami obnašanja, skozi katere člani skupine izražajo in dokazujejo svojo pismenost, ter raznovrstnimi načini dojetanja, opažanja, interpretiranja in ustvarjanja besedil (Castanheira idr. 2001). Poleg tega se tako razumljena pismenost prepozna tudi kot

¹ Prispevek je nastal v okviru dela na projektih Identifikacija, merjenje i razvoj kognitivnih i emocionalnih kompetencija važnih društvu orijentisanom na evropske integracije (št. 179018) in Standardni srpski jezik: sintaksa, semantika, pragmatika (št. 178004), financiranih s strani Ministrstva za prosveto in znanost Republike Srbije.

predpogoj in ključna determinanta uspeha na vseh ravneh izobraževanja, v osebnem in poklicnem življenju.

V okviru takšnega, bistveno razširjenega sociokulturnega pristopa k pismenosti se spremenijo tudi naloge izobraževanja. Od nje se pričakuje, da v polni meri odgovori na izzive sodobnega globalnega okolja, na njegovo veliko in vedno večjo lingvistično in kulturno diverzifikacijo ter množico povsem različnih oblik in tipov besedil, ki se v takšem okolju vsakodnevno producirajo v številu, ki je bilo do nedavno povsem nedojemljivo. V prejšnjem desetletju se je tako v Sloveniji kot v Srbiji intenzivno razvijalo delo, vezano na reformo izobraževanja, in v obeh državah je bila sprejeta vrsta strateških in programskih dokumentov, ki urejajo to področje. Med drugim so v obeh državah kot del sistema spremljanja kakovosti izobraževanja in stopnje realizacije splošnih in posebnih vzgojno-izobraževalnih ciljev uvedeni standardi znanja (izobraževalni standardi) za posamezne predmete, in sicer tudi za prvi/materni jezik.

Izobraževalni standardi so pokazatelj temeljnih znanjih, veščinah in vedenjih, ki naj bi jih učenci pridobili na določeni ravni izobraževanja, za katerega se definirajo standardi. Artikulirajo najpomembnejše zahteve šolskega učenja in jih izražajo kot izhodišča, ki so vidna in merljiva v obnašanju in razsojanju učencev. Njihova osnovna značilnost je, da se definirajo na način, ki omogoča njihovo merjenje, in da temeljijo na empiričnih podatkih. Zato se stopnja njihove uresničenosti lahko preverja empirično. Poleg tega morajo biti standardi formulirani korektno in operativno, jasno mora biti definirano, kaj učenec zna, zmore in ve, da lahko to preverimo s testiranjem ali opazovanjem (Skupina avtorjev 2009).

V prispevku so predstavljeni rezultati primerjalne analize različnih programskih dokumentov ter raziskave različnih strukturnih komponent sprejetih standardov znanja (izobraževalnih standardov). Pridobljeni rezultati

naj bi pokazali podobnosti in razlike, ki obstajajo v dojemanih, pristopih in konceptualizaciji pismenosti pri pouku slovenščine in srbsčine kot prvih jezikov (J1), ter naj bi omogočili nadaljnje analize obeh obravnavanih sistemov s stališča različnih teoretično-metodoloških okvirov, ki so ponujeni znotraj sodobne teorije pismenosti.

Standardi znanja za slovenščino kot J1

Cilji, vsebine in standardi pouka slovenščine kot prvega jezika so definirani v programskem dokumentu Učni načrt. Program osnovna šola. Slovenščina (Poznanovič Jezeršek idr. 2011). Slovenščina je v tem dokumentu opredeljena kot »ključni splošno-izobraževalni predmet v osnovi šoli« (prav tam: 4). Veljavni učni načrt za ta predmet je pripravila strokovna komisija na podlagi učnega načrta iz leta 2008.

V poglavju Splošni cilji je izraženo stališče: »Predmet slovenščina omogoča oblikovanje osebne, narodne in državljske identitete ter razvijanje ključnih zmožnosti vseživljenjskega učenja – predvsem sporazumevanja v slovenskem (knjižnem) jeziku, socialno, estetsko, kulturno in medkulturno zmožnost, učenje učenja, informacijsko in digitalno pismenost, samoiniciativnost, kritičnost, ustvarjalnost, podjetnost ipd.« (Poznanovič Jezeršek idr. 2011: 6)

V dokumentu je navedenih pet osnovnih ciljev pouka slovenščine kot prvega jezika: 1. učenci si oblikujejo pozitivno čustveno in razumsko razmerje do slovenskega jezika ter se zavedajo pomembne vloge materinščine in slovenščine v svojem osebnem in družbenem življenju; 2. razvijajo sporazumevalno zmožnost v slovenskem (knjižnem) jeziku; 3. ohranjajo in razvijajo pozitiven odnos do branja neumetnostnih in umetnostnih besedil; 4. stik z besedili je zanje potreba in vrednota; 5. razvijajo t. i. sestavine sporazumevalne zmožnosti, torej stvarno/enciklopedično znanje, jezikovno zmožnost (poimenovalno, skladijsko, pravorečno in pravopisno), slogovno zmožnost, zmožnost nebesednega

sporazumevanja in metajezikovno zmožnost. Ob sprejemanju umetnostnih/književnih besedil razvijajo sporazumevalno zmožnost in tudi pridobivajo književno znanje. S pridobivanjem književnega znanja pa se prispeva k razvijanju pozitivnega odnosa do branja, ustvarjanja in izražanja v različnih medijih (Poznanovič Jezeršek idr. 2011: 6–7).

Na podlagi tako zastavljenih splošnih in operativnih ciljev so definirani standardi znanja, ločeno za področje jezika in književnosti. Struktura standardov za vsakega od treh izobraževalnih ciklov v celoti spremlja strukturo učnega načrta oziroma strukturo operativnih ciljev, tako po formi (z izločenimi indikatorji znanja) kot po vsebini. V okviru standardov znanja so s poudarjenim tiskom izločeni minimalni standardi, toda nikjer ni pojasnjeno, ali so ti istočasno obvezni za vse učence oziroma katerim učencem so namenjeni in kakšen je status standardov, zaznamovanih z navadnim tiskom. Izhajajo s stališča, da ima učenec v skladu z operativnimi cilji učnega načrta za določeno triletno obdobje razvito: zavest o jeziku, narodu in državi; zmožnost pogovarjanja; zmožnost poslušanja in ustvarjanja enogovornih neumetnostnih besedil; zmožnost govornega nastopanja, branja in pisanja neumetnostnih besedil; jezikovno in slogovno zmožnost; zmožnost nebesednega sporazumevanja. Navedeno je, na kakšen način učenec izrazi svojo poimenovalno, skladijsko, pravorečno, pravopisno, slogovno in metajezikovno zmožnost. V okviru književnosti naj bi imel učenec, primerno svoji starosti, razvito sposobnost sprejemanja umetnostnih besedil in tvorjenja besedil o umetnostnem besedilu in ob njem (Poznanovič Jezeršek idr. 2011: 74–96).

V poglavju z naslovom Uresničevanje ciljev predmeta je kot osnovni cilj pouka slovenščine navedeno razvijanje zmožnosti komunikacije ter zmožnosti sprejemanja in ustvarjanja različnih besedil. Razvoj teh zmožnosti temelji na obravnavi neumetnostnih in umetnostnih besedil, primernih starostni

stopnji učenca. Obravnavi neumetnostnih besedil je namenjenih 60 % ur predmeta, delu z umetnostnim besedilom pa 40 %; izjema je 1. razred, v katerem je razmerje 50 : 50.

Uresničevanje splošnih in operativnih ciljev pouka jezika in književnosti ni razdeljeno po razredih, ampak je opredeljeno za celotno vzgojno-izobraževalno obdobje, kar učitelju omogoči, da samostojno izbere čas, ki ga bo namenil obravnavi posameznih ciljev in vsebin, ter njihovo zaporedje. Učitelj izbere tudi metode in oblike dela glede na potrebe, sposobnosti in pričakovanja učencev.

Izobraževalni standardi za predmet srbsščina kot J1

Izobraževalne standarde za predmet srbsščina so, podobno kot pri slovenščini, tako za konec prvega cikla (1.–4. razred) kot za konec obveznega izobraževanja izdelale strokovne komisije (Skupina avtorjev 2009; Skupina avtorjev 2011). Toda standardi za srbsščino so sprejeti in objavljeni kot posebna publikacija, neodvisno od učnega načrta. To ni naključje – med standardi ter splošnimi in operativnimi cilji, ki se navajajo v učnih načrtih, obstajajo razlike, ne samo v funkciji, ki jo imajo, temveč tudi v stopnji operacionalizacije in natančnosti, s katero so formulirani.

Standardi za srbsščino (in za vse druge predmete, za katere so sprejeti) so definirani na treh različnih ravneh dosežkov – osnovni, srednji in napredni. Na prvi, osnovni stopnji so opisane zahteve, ki predstavljajo temeljna predmetna znanja in veščine oz. funkcionalna in transferna znanja ter veščine, nujne za življenje in nadaljevanje učenja. Pričakuje se, da bodo vsi učenci, najmanj pa 80 % učencev, dosegli to raven. Na drugi, srednji stopnji so opredeljene zahteve, ki predstavljajo srednjo raven znanj in veščin, oziroma je opisano to, kar naj bi dosegel povprečen učenec. Pričakuje se, da bo okoli 50 % učencev doseglo ali preseгло to raven. Na tretji, najvišji stopnji so opisane zahteve, ki opredeljujejo napredne nivoje znanja. Pričakuje se, da bo to raven doseglo 20–25 % učencev. Praviloma so

znanja in vedenja na tej stopnji prenosljiva, predvsem za nadaljevanje šolanja. Kompetence na tej stopnji so kognitivno bolj zapletene – od učenca se pričakuje, da analizira, primerja, loči, kritično ocenjuje, izraža osebno mnenje, povezuje različna znanja, jih uporablja in se znajde v novih in nestandardnih situacijah.

Standardi za predmet srbsščina na koncu obveznega izobraževanja so definirani v okviru štirih posebnih, toda medsebojno tesno povezanih področij: večšina branja in razumevanje prebranega; pisno izražanje; slovnica, leksika, neknjižni in knjižni jezik; književnost.² Peto področje, področje ustnega izražanja, je omenjeno v začetnem delu dokumenta, kjer so naštet znanja, ključna za to področje komunikativnih kompetenc, toda standardi za to področje niso definirani za različne nivoje in tudi niso natančno formulirani, predvsem zato, ker jih ni mogoče preveriti s klasičnimi testi papir-pisalo. V okviru drugih področij so podrobno formulirani indikatorji, ki kažejo različne dimenzije/vidike vsakega posameznega standarda. Ti so operacionalizirani tako, da vsebujejo le eno merljivo variabla. Tako se na primer na področju večšine branja in razumevanja prebranega od učenca na tretji, napredni stopnji pričakuje, da: najde, izloči in primerja informacije iz dveh daljših besedil z zapleteno strukturo ali iz več besedil (po danih kriterijih); izloči ključne besede in povzame besedilo; izloči iz besedila argumente v prid neki trditvi (stališču) ali proti njej; sklepa na podlagi bolj zapletenega besedila; bere in tolmači bolj zapletene nelinearne prvine besedila: zapletene legende, tabele, diagrame in grafe. Takšen pristop, kjer je moral biti vsak indikator operacionaliziran tako, da vsebuje le po eno merljivo variabla, se je izkazal za velik izziv in včasih težko uresničljiv ideal, predvsem v tistih primerih, ko je iz ene zložene zmožnosti, kot je na primer razumevanje

besedila, treba izločiti »prečiščene in destilirane« sestavne komponente.

Izločanje in delitev na štiri omenjena področja sta prinesla bistvene spremembe glede na prejšnje stanje (ki je vrsto let obstajalo v učnih načrtih). Izločanje večšin branja in razumevanja prebranega ter pisnega izražanja kot posebnih večšin je odprlo prostor, da se med standarde uvrstijo tista osnovna, temeljna znanja, iz katerih v sodobnem svetu, v katerem vedno več stvari temelji na hitri in pravilni recepciji, izhaja uspešna, situacijsko ustrezna, učinkovita in uspešna komunikacija. V okviru drugih dveh področij so formulirani standardi za področja, ki so bila tudi tradicionalno del preučevanja pri predmetu srbsščina (slovnica in leksikologija ter književnost). V dokumentu o standardih nikjer niso opredeljene vsebine predmeta (razen posredno, ko gre za pravopis) ter tako ni določeno razmerje med knjižnimi in neknjižnimi besedili, ki bodo obravnavana v učnem procesu.

Primerjalna analiza standardov za slovenščino in srbsščino kot J1

Primerjanje standardov za slovenščino in srbsščino pokaže, da želita oba dokumenta s prehodom na vrednotenje rezultatov izobraževalnega procesa z vzpostavljanjem standardov znanj vnesti bistvene spremembe glede na prejšnje stanje v izobraževalnem sistemu, predvsem ko gre za merjenje učinkovitosti procesa izobraževanja. Podobno je tudi to, da se v obeh dokumentih precejšnje število standardov za J1 nanaša na tista področja, ki so tradicionalno del pouka materinščine/prvega jezika – na slovnico in književnost. Oba standarda sta operacionalizirana (bolj ali manj) na tak način, da omogočata merjenje stopnje njune realizacije.

Pri razlikah so najopaznejše tiste, ki se nanašajo na strukturo in tip standardov – standardi za slovenščino so definirani predvsem kot standardi vsebine, standardi za srbsščino

² Podobna je struktura dokumenta, v katerem so opredeljeni standardi za konec prvega cikla obveznega izobraževanja.

pa kot standardi dosežkov. Iz tega neposredno izhajajo tudi številne druge značilnosti: standardi za slovenščino so definirani veliko podrobneje ter skoraj popolnoma spremljajo strukturo in vsebine, ki so že navedene v učnem načrtu. Tako se na primer v standardih za slovenščino eksplicitno navaja: »Učenec ima skladno s cilji tega učnega načrta razvito zmožnost izpolnjevanja obrazcev« (Poznanovič Jezeršek 2011: 81). Standardi za srbsščino niso navezani na sedanji učni načrt na ta način (čeprav so, seveda, v neposredni zvezi z njim), ampak so konceptualizirani kot hierarhično višja stopnja oziroma metastopnja glede na katerokoli skupino učnih načrtov. Delitev na področja ter strukturiranje indikatorjev in deskriptorjev znanj sta drugačna: standardi za slovenščino so opredeljeni v okviru tradicionalnih področij obravnavanja pri predmetu materni/prvi jezik – jezik in književnost, v strukturi standarda za srbsščino pa so poleg teh dveh uvedena še tri področja, za katera so opredeljeni standardi: sposobnost branja in razumevanja prebranega, pisno izražanje ter ustno izražanje (zadnje je brez formuliranih deskriptorjev po nivojih). Standardi za srbsščino so opredeljeni na treh različnih ravneh dosežkov, kar ne velja za slovenščino. Poleg tega se v standardih za slovenščino pogosto navaja tudi razred, v katerem se od učenca pričakuje, da doseže določen standard, standardi za srbsščino pa so definirani samo za konec prvega (1.–4. razred) in drugega izobraževalnega cikla (5.–8. razred).

Standardi niso sprejeti enkrat za vselej. Lahko se spreminjajo in se tudi morajo spreminjati. Ravno zato, ker so rezultat procesa, v katerem pride do primerjanja in usklajevanja med rezultati, ki jih je izobraževalni proces ustvaril do danega trenutka, in tistimi, ki naj bodo doseženi v prihodnjem obdobju, ki so spremenljivi in jih je treba vedno znova spre-

minjati in prilagajati. Glede na ključni pomen, ki ga ima učenje JI ne samo za nadaljnjo izobrazbo, temveč za celoten razvoj splošnih sporazumevalnih in življenjskih kompetenc, bi bilo dobro, da se ob vsaki takšni prihodnji spremembi v standardih izhaja iz dosežkov, pridobljenih v sodobnih sociokulturnih teorijah pismenosti. Samo tako bodo učenci prejeli tisto, kar resnično potrebujejo – znanja in zmožnosti, ki jim bodo omogočila, da se na najboljši in zanje najbolj učinkovit način vključijo v nadaljnje šolanje, potem pa tudi v samo življenje.

Literatura

- CASTANHEIRA, Maria Lucia, CRAWFORD, Teresa, DIXON, Carol N., GREENET, Judith L., 2001: *Interactional Ethnography: An Approach to Studying the Social Construction of Literate Practices*. *Linguistics and Education* 11/4. 353–400.
- GEERTZ, Clifford, 1983: *Local Knowledge*. New York: Basic.
- GOFFMAN, Erving, 1981: *Forms of Talk (Conduct and Communication)*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2011: *Učni načrt. Program osnovna šola. Slovenščina*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.
- RORTY, Richard, 1979: *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton UP.
- Skupina avtorjev, 2009: *Obrazovni standardi za kraj obaveznog obrazovanja*. Beograd: Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja.
- Skupina avtorjev, 2011: *Obrazovni standardi za kraj prvog ciklusa obaveznog obrazovanja*. Beograd: Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja.
- The New London Group, 1996: *A Pedagogy of Multiliteracies: Designing Social Futures*. *Harvard Educational Review* 66/1. 1–30.
- VIGOTSKI, Lav, 1996: *Mišljenje i govor*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

ŽANRSKOST FUNKCIJSKIH BESEDILNIH VRST

Mojca Nidorfer Šiškovič
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'42:316.77

V prispevku so predstavljene kategorije, ki vplivajo na analizo in razvrščanje funkcijskih besedilnih vrst v slovenščini. Upoštevani so razvoj in zadnja objavljena spoznanja s področja žanrske teorije, ki jezikovne prakse obravnava z integriranim pristopom več disciplin kot ponavljajoče se sporazumevalne dogodke, pri čemer upošteva tudi parametre žanra ter strokovnega in družbenega okolja – širše kot uveljavljena jezikovnozvrstna teorija in sistem besedilnih vrst. Poudarjeni so stalno spreminjajoči se sistem žanrov, njihova odprtost in družbenost besedilnih funkcij.

diskurz, žanr, funkcijska zvrstnost, besedilna vrsta, žanrska teorija

The article presents the most important categories affecting the analysis and classification of functional text types in Slovene. Account is taken of the development and recently published findings in the field of genre theory, which deals with language practice and recurrent communicative events in an integrated approach across disciplines, as well as genre parameters, and the professional and social environment, and which is wider than the established text variety theory and system of text types. The emphasis is on a constantly changing system of genres, their openness and the sociality of text functions.

discourse, genre, functional text variety, text type, genre theory

Funkcijske besedilne vrste predstavljajo različne družbene prakse, so primeri jezikovne rabe, ki jo družba prepozna po določenih stalnih sestavinah, npr. življenjepisi, zapisniki, znanstveni prispevek, elektronsko sporočilo. Kljub temu pa analiza in uvrščanje besedilnih vrst v višje kategorije, tj. jezikovne zvrsti, v slovenščini sistemsko nista dorečena oziroma posodobljena v skladu z razvojem analize diskurza. Razloge je iskati predvsem v dejstvu, da je analiza diskurza v aplikativnem jezikoslovju premaknila središče raziskovanja v smer večjega zavedanja in upoštevanja jezikovnih praks kot družbenih praks ter temu ustrezno prilagodila tudi metodologijo. S primeri bo pokazano, zakaj bi bilo smiselno ustrezne prilagoditve opraviti tudi v slovenskem teoretičnem jezikoslovju.

Analiza diskurza

Analiza diskurza je najširše pojmovana kot raziskovanje jezikovne rabe, ki presega meje stavka oziroma povedi, in je široko razvejana znanstvena disciplina, ki so jo od 70. let 20. stoletja prevzele mnoge znanstvene discipline, od filozofije in sociologije do literature in jezikoslovja. Znanstvena področja so razvila različne pristope k analizi diskurza in z njimi zadostile različnim raziskovalnim interesom in vidikom. Skupni imenovalec raziskav je razumeti strukturo in funkcijo jezikovne rabe pri komuniciranju pomena ter širši družbeni vidik (prim. Halliday 1992; Skubic 2005; Swales 1990, 2005; Bhatia 1993, 2004). Bhatia (1993) povzema štiri stopnje v razvoju aplikativne analize diskurza, ki so si od konca 60. do 90. let 20. stoletja sledile v smeri od površinskega jezikoslovnega opisa h globinskemu: (a) zvrstna analiza v 60. in 70. letih 20. stoletja se je osredotočala

na prepoznavanje statistično pomembnih leksikalnih in slovničnih značilnosti jezikoslovnih zvrsti ter določenih besedilnih zvrsti, dodali pa so ji tudi tri dimenzije okoliščin: področje, način in slog ter kasneje še semantični in semiotični vidik; sledila ji je (b) funkcijska slovnica s slovnično-retorično analizo, ki raziskuje odnos med slovnično izbiro in retorično funkcijo ter ugotavlja, kako npr. znanstvenik izbira določena slovnična sredstva, ko piše; tretje obdobje predstavlja t. i. (c) interakcijska analiza diskurza, ki v ospredje postavlja interaktivno naravo interpretacije diskurza, torej upošteva tudi stališče naslovnika pri tvorjenju pomena ter pri analizi rabe jezika v raznolikih družbenih okoliščinah. Še vedno pa ne upošteva, da je uspešnost določenega komunikacijskega namena, ki mu služi določena vrsta besedila (diskurza), odvisna od uporabe posebnega konvencionaliziranega poznavanja jezikoslovnih in diskurzivnih virov, odvisnih od določene teme, družbeno-kulturnih in psiholingvističnih dejavnikov, povezanih z okoliščinami, značilnimi za določeno jezikovno zvrst oz. žanr; pomen interakcijske teorije je torej v poudarjanju interakcijske vloge diskurza in pojma strukture v rabi jezika; (č) zadnje obdobje aplikativne analize diskurza, ki se je začelo po letu 1990, se še intenzivneje posveča celostnejšemu in bolj poglobljenemu opisu jezika; t. i. žanrska analiza upošteva tudi družbenokulturne, institucionalne in organizacijske vidike ter konvencionalizirano strukturo diskurza, psiholingvistične vidike oblikovanja besedila ter interpretacije z jezikoslovnimi vpogledi. Takšen pristop vključuje znanja iz različnih disciplin in poznavanje več strokovnih področij, obenem pa sodelovanje strokovnjakov, teoretikov in praktikov s področja žanra, ki je predmet proučevanja.

Žanrska teorija

Žanrska teorija se je začela uveljavljati, ko so jezikoslovci z raziskovanjem jezikovne rabe odgovarjali na osrednje vprašanje, *zakaj* ima jezik v določeni rabi določeno obliko.

Upoštevanje neposrednega konteksta jezikovne rabe se je razširilo na obravnavo institucionalnega konteksta, strokovnega, akademskega itn., ter obravnavo konvencionaliziranih oblik jezikovne rabe. Bhatia (2004: 22) je žanrsko analizo definiral kot preučevanje jezikovnega obnašanja, umeščene v institucionalizirano akademsko oz. strokovno okolje. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* je *zvrst* opredeljena kot »pojavná oblika jezika na določenem področju človekovega udejstvovanja«, dopušča odprte možnosti pri vzpostavitvi metodologije. Toporišičeva (2000: 13, 27) definicija *zvrsti* je, da gre za oblike jezika, *funkcijskih zvrsti* pa, da »služijo različnim uporabnostnim namenom; imenovali bi jih lahko tudi področne, ker ubesedujejo predmetnost različnih področij človekovega udejstvovanja«, imenuje jih *jeziki*, pri opredeljevanju njihovih značilnosti pa se, razen pri praktičnosporazumevalnem in praktičnostrokovnem jeziku, osredotoči zgolj na pisna besedila. Pomanjkanje kompleksnejšega zajema jezikovne rabe tako nujno pripelje do navedb v jeziku, ki ne zdržijo testa v aktualni jezikovni rabi.

Kljub temu da novi teoretični pristopi in dognanja niso sistemsko vključeni v slovensko jezikoslovje, pa jim sledijo posamezne razprave z analizami nekaterih besedilnih vrst oziroma žanrov (Balažic Bulc 2008, 2009; Verdonik 2006, 2007, 2010; Červ 2009; Mikolič 2009; Nidorfer Šiškočič 2006, 2008, 2010). Toporišičeva sistemsko uveljavljena opredelitev na štiri funkcijske zvrsti (1984, 2000) sicer ne predstavlja posebne težave pri načelnem uvrščanju besedil, težava pa nastane pri določanju podzvrsti, vrst, podskupin, tj. določanju, analiziranju in definiranju besedilnih vrst. V 4. izdaji *Slovenske slovnice* je v poglavju Tipologija besedil (Toporišič 2000: 715–716) poleg izraza *besedilne vrste* naveden tudi termin *žanri*: »vsako besedilo ima svoje posebne, tj. vrstne ali žanrske, značilnosti (poleg takih, ki so vsem bolj ali manj skupne«), vendar v nadaljevanju avtor ne sledi metodologiji žanrskega pristopa in sodobni analizi diskurza. Manjkajo merila, zakaj sodi

določena besedilna vrsta v določeno funkcijsko zvrst, navedba relevantnih dejavnikov ter kategorij vpliva. Definiranje besedilne vrste¹ namreč ne more potekati izolirano, saj gre za analizo kompleksnega diskurza, entitete z elementi štirih razsežnosti: je družbeno dejanje, del določenega strokovnega področja, besedilo in žanr s prepoznanimi značilnostmi (prim. štiriprostorski model; Bhatia 2004: 19).

Temeljne značilnosti žanrov so naslednje (Bazerman 1994, 1997; Swales 1990, 2004; Bhatia 1993, 2004):

- žanri so tipi sporazumevalnih dejanj, ponavljajoči se sporazumevalni dogodki s prepoznano notranjo in zunanjo strukturo;
- obvladajo jih člani diskurzivnih skupnosti, ki so svojo žanrsko zmožnost pridobili z izkušnjami in izobraževanjem;
- so kompleksni in se stalno spreminjajo, temu pa sledijo tudi pristopi k njihovemu proučevanju in uvrščanju v sistem.

Bahtin (1999: 232–233) je žanre v skladu s svojo teorijo izjav definiral kot »govorne (pisne in ustne) zvrsti, ki so določene s tematsko vsebino, slogom in kompozicijsko zgradbo ter opredeljeni s specifičnostjo danega področja komunikacije«. Po Swalesu (1990) so razredi komunikacijskih dogodkov, ki imajo tipične značilnosti stabilnosti, so prepoznavni in sestavljeni iz besedil (pisnih, govornih ali kombiniranih) ter postopkov kodiranja in dekodiranja, določeni z žanrsko opredeljenimi vidiki besedilne funkcije in sobesedila. Komunikacijski nameni določenega žanra so prepoznani in tvorijo osnovna načela istovrstnih besedil, oblikujejo shematično strukturo diskurza, zamejujejo ter vplivajo na izbiro vsebine in sloga. Bhatia (1993, 2004) je povzel njegovo definicijo, da je vsak žanr primer uspešnega doseganja določenega komunikacijskega cilja, pri čemer je uporabljeno konvencionalizirano znanje jezikoslovnih in diskurzivnih virov. Svojo definicijo iz leta 1990 je Swales kasneje nadgradil z Ba-

zermanovo (1997: 19) opredelitvijo, da so žanri »okviri za družbena dejanja«. Poudarja, da je obvladovanje žanra zgolj eno od znanj, ki pripomore k uspešnim sporazumevalnim dejanjem (Swales 2004: 61–62).

Žanrska teorija ne govori o ključnih funkcijskih zvrsteh, kot jih poznamo v zvrstni teoriji, ampak o žanrskem sistemu. Žanre uvršča v sistem na dva načina, in sicer ločuje:

- a. *žanre različnih področij*, t. i. *področne žanre*, npr. žanre poslovnega, medicinskega, pravnega, športnega področja, ter
- b. *nadžanre, superžanre* ali *žanrske kolonije* (Swales 1990), tj. žanre, ki so skupni več področjem, npr. dopis, zapisnik, e-sporočilo; ti so si navzven podobni, po posameznih področjih pa se ločujejo po svoji notranji strukturi.

Primer zapisnika, ki po žanrski teoriji sodi k nadžanrom, nam pokaže nekaj kategorij, ki pridejo v poštev pri ustreznejšem razvrščanju besedilnih vrst.

Razsežnosti žanra – primer zapisnika

Zapisnik je besedilna vrsta, ki jo v slovenski zvrstnosti uvrščamo k strokovnim besedilom, nastaja lahko na vseh strokovnih področjih, tvorijo pa ga različne diskurzne skupnosti. Besedilo zapisnika ima svoje prepoznavne značilnosti in tudi veljavnost uradnega dokumenta (je podpisano, opremljeno z datumom), po drugi strani pa je lahko napisano tudi ročno, z upoštevanimi nekaj ključnimi sestavinami, ki mu zagotovijo uredniški namen določene diskurzne skupnosti oziroma uporabnikov. Vnos iskalnega pojoja v iskalnik Google je pokazal 23 različno poimenovanih zapisnikov. Nekatere vrste zapisnikov so poznane splošnemu uporabniku, spet druge so vezane na določeno strokovno področje in poznane samo članom določene diskurzne skupnosti: zapisnik seje, zapisnik srečanja, zapisnik skupščine družbenikov, zapisnik mrliškega oglednika, policijski zapisnik, primopredajni zapisnik, inventurni zapisnik, zapisnik o izpitu, zapisnik o zagovoru,

¹ Besedilne vrste so lahko zapisana, govornjena in elektronska besedila.

komisijski zapisnik o pregledu prejetega blaga, notarski zapisnik, zapisnik o kakovostnem prevzemu (MO), uradni zapisnik o tekmi, sodniški zapisnik o tekmi, reklamacijski zapisnik, tahimetrični zapisnik, zapisnik o dimnikarskem pregledu, zapisnik o sprejemu ustne ovadbe oziroma predloga za pregon, zapisnik o poškodovani številki, zapisnik glavne obravnave, ocenjevalni zapisnik, zapisnik o zaslišanju prič, zapisnik o stanju objekta itn.

Ugotovimo lahko, da gre za primer kompleksnega nadžanra z veliko žanrskimi podtipi. Analiza sestavin, ki se pojavljajo v vseh zapisnikih, je pokazala, da so to datum, kraj ter prisotnost, namen besedila pa je večinoma izražen že kot del imena zapisnika, tj. zapisnik seje, inventure, izpita itn., sestavina dnevni red pa je bila uporabljena le v nekaterih primerih, npr. pri zapisniku seje. Zapisniki športnih dogodkov se razlikujejo tudi po tem, ali gre za sestanek kluba, tekmovanje, ekipno tekmo, razlikujejo se po športnih panogah (šah, smučarski skoki, balet, košarka itn.), glede na vrsto tekmovanja, npr. ali gre za regionalno, državno, evropsko ali svetovno raven. Podrobnejša raziskava nadžanra in ustrezna gradivna podlaga bi pokazali značilnosti posameznih žanrov, konvencije rabe, retorične strukture, strokovne izraze in različnosti pri posameznih diskurzni skupnostih.

Besedilne vrste oziroma žanri v sodobni diskurzni analizi

Žanri, vezani na področja in prostore, kjer so v uporabi, npr. akademske institucije, šole, uradi, posamezna delovna mesta, tvorijo mrežo komunikacijskih dogodkov in različnih žanrov, osredotočenih okoli besedil, ki nastajajo v okviru jezikovne rabe. Kateri so torej lahko tisti elementi, ki manjkajo v jezikovnozvrstni teoriji, da bi zmogla funkcionirati v 21. stoletju? Cilj prispevka ni prikazati negativne plati v obstoječi ureditvi, ampak opozoriti na določene kategorije, ki govorijo v prid drugačnemu teoretičnemu pristopu pri opredelitvi funkcijskosti besedilnih vrst oziroma žanrov v slovenskem jezikoslovju.

Spoznanja večinoma izhajajo iz časa ob pravi doktorske disertacije o nadžanru poslovnih e-sporočil, ko za poglobitev v porajajoča se vprašanja ni bilo dovolj časa. Razmišljanje pa je predstavljeno z namenom slediti sodobni analizi diskurza in spodbuditi aktualizacijo teorije jezikovnih zvrsti ter morda ustrežnejše zadostiti tudi pedagoškim potrebam.

Vidiki besedilnih vrst oz. žanrov

1. stalen razvoj, spremenljivost, tvorjenje in usihanje besedilnih vrst oz. žanrov

Besedilne vrste in žanri niso nekaj večnega, nespremenljivega. Na to vplivajo novi prenosniki, še posebej zadnji, elektronski prenosnik, tehnološki razvoj, človeški razvoj, globalizacija, prehod v družbo znanja. Nazoren primer so elektronsko posredovana besedila in e-sporazumevanje, saj imajo besedilne vrste oz. žanri v socialnih omrežjih, npr. na Facebooku, v e-sporočilih, predstavitev v programu Powerpoint, posebno obliko tako po sestavinah v makrostrukturi kot tudi v mikrostrukturi. O novem žanru govorimo, ko se določene prakse ustalijo, postanejo prepoznavne med člani določene diskurzne skupnosti po obliki, sestavi, načinu pojavljanja ter dobivajo konvencionalizirano obliko.

2. prepletanje funkcijskih (in socialnih) zvrsti, besedilnih vrst, žanrov; mešani žanri

Besedilne vrste oz. žanri so vedno pogostejše mešani, združujejo značilnosti in sestavine več žanrov. Primer so oglaševalska besedila: barvanje strokovnega besedila s promocijskimi sestavinami in prepletanje socialnih zvrsti – dodajanje elementov narečij in mestnih govoric. Komentiranje športnih dogodkov in analiza npr. podaj, prostih metov in conske obrambe pri košarki vsebuje velik delež strokovnega izrazja, ki ga uporabijo strokovnjaki, razumejo pa večinoma povprečni gledalci, ki spremljajo tekme, se ukvarjajo s košarko in so izraze osvojili preko

hobija oz. z izobraževanjem in izkušnjami. Poudarjena je torej intertekstualnost, tj. povezanost pri oblikovanju in interpretiranju besedila z drugimi besedili in žanri.

3. interaktivnost besedilnih vrst oz. žanrov

Pri novejših žanrih, zlasti elektronsko posredovanih besedilih, katerih raba strmo narašča, je poudarjena interaktivnost. Prenosnik predvideva interakcijo med udeleženci, za razliko od nekdanjih pisem, poslanih preko navadne pošte, ko je odgovarjanje vzelo veliko časa, zdaj odgovorimo na sporočila in pisma v nekaj sekundah, sporazumevanje večinoma poteka dvo- ali večsmerno.

4. večbesedilnost, večkodnost

Ob ozkem preučevanju zgolj ene besedilne vrste bomo izgubili veliko informacij, saj gre pogosto za več vrst sporazumevanja, več vrst besedilnosti in večkodnosti (večpredstavnosti). Uporabniki v sodobnih družbah stalno preklapljammo med prenosniki – vidnimi, slušnimi in elektronskimi, ki so največkrat kompleksne entitete in vključujejo večpredstavnostno rabo. Kot primer navajam zagovor doktorske disertacije, ki ima konvencionalno obliko in potek, čeprav po vsej verjetnosti delno različen po oddelkih, fakultetah in univerzah, ter vključuje posebne naloge članov komisije in kandidata; predstavitev disertacije, pri kateri gre za izvedbo predstavitev powerpoint, ustno predstavitev ob predstavitvi powerpoint, odgovarjanje na vprašanja komisije, razpravo z udeleženci, branje ocene s strani mentorja, zaključek in razglasitev uspešnosti zagovora ter kandidata itn.

5. kontekst in sobesedilo

Vloga konteksta in sobesedila pri določanju besedilne vrste oziroma žanra je ključna. Porajajo se vprašanja, kako podrobno moramo raziskati kontekst, da katere mere ga upoštevati, da lahko rečemo, da gre za novi žanr. Bhatia (1993) je raziskovanje žanrov razširil z vključitvijo na eni strani neposrednega konteksta, izhajajočega iz besedila, nato konteksta diskurzne skupnosti ter širšega

konteksta, v katerem se določeni žanr uporablja, tj. vpliva institucionalnega in realnega sveta diskurza, pri čemer je povezal pragmatične dejavnike s konvencionalno rabo jezika v žanrih, hkrati pa na drugi strani dopustil odprtost teorije zaradi stalno spreminjajočih se dejavnikov vpliva in posledično spreminjajočim se žanrom. Swales (2004: 3) kategorizira kontekst tako, da govori o »zgodovinskem, družbenem, materialnem in osebnem« kontekstu.

Pedagoške potrebe – uporabniki kot člani diskurzivnih skupnosti

Vidik, ki ne sodi v zgornjo kategorizacijo, a je vreden posebne omembe, so pedagoške potrebe. Stalna prenova teoretičnih podlag besediloslovja in žanrov namreč omogoča posodabljanje pedagoške prakse, pripravo novih učbenikov ter učnih gradiv za učence in dijake, uspešen prenos znanja v pedagoško prakso ter posodabljanje znanja. Ustrezno visoka žanrska pismenost pa uporabnikom jezika zagotavlja prepoznavanje in učinkovito rabo žanrov; če žanre uspešno usvojijo v času osnovnošolskega in srednješolskega izobraževanja, jim to zagotavlja tudi večjo funkcionalno pismenost kasneje v življenju, uspešnost ter učinkovitost v času študija in na trgu dela. Usposobljenim uporabnikom tako novi žanri, tj. pogosto menjajoči se obrazci, novi sporazumevalni dogodki in novi prenosniki, ne predstavljajo težav pri uspešnem sporazumevanju. Žanrsko raznolikost lahko ponazorimo z navedbo primerov, s katerimi se sreča študent v času študija, npr. slovenistike: seminarske naloge pri različnih predmetih (npr. dialektologiji, sociolingvistiki, sodobni književnosti, poeziji), predstavitev (powerpoint) seminarskih nalog, pisni in ustni izpiti, konzultacije pri pisanju diplome, izpolnjevanje študentskih anket (ki so pomembne za habilitacijo univerzitetnih učiteljev), sodelovanje v spletni učilnici, sporazumevanje s profesorji glede opravljanja izpitov, sodelovanje s tutorji, pisarnami oddelkov in fakultete, pisanje prošenj za podaljšanje statusa študenta, pridobitev študentskih

potrdil, izpolnjevanje obrazcev ob vpisu, prepisu, vabilo staršem in prijateljem na podelitev diplome, zagovor in podelitev diplome itn. Študenti svojo žanrsko zmožnost pridobijo z izobraževanjem in z izkušnjami, tj. kot člani določene akademske, študentske diskurzivne skupnosti, izobraževalni sistem pa jim pri tem nudi ustrezno podlago.

Zaključek

Žanrska analiza proučuje konvencionalizirane jezikovne prakse na strokovnih področjih. Poleg besedilnih značilnosti ima v žanrskem raziskovalnem pristopu pomembno vlogo širši družbeni kontekst in sodelovanje več strokovnih področij, npr. jezikoslovcev in psihologov, računalničarjev, strokovnjakov korpusnega jezikoslovja. Žanrski sistem predvideva razvrščanje žanrov po področjih in kot nadžanrov, tj. žanrov, ki so skupni več področjem, ločujejo se v mikrostrukturi. Splošno prepoznani vidiki pri žanrskem proučevanju so odprtost, spremenljivost, mešanje besedilnih in žanrskih oblik ter intenzivno nastajanje novih, pogosto mešanih žanrov. Zato so že splošne omejitve žanrov težko določljive in meje pri obravnavi različnih žanrov prilagodljive, posebej nazorni pri tem so primeri kompleksnih, večkodnih in interaktivnih žanrov elektronsko posredovanega sporazumevanja. Pomemben vidik žanrskega proučevanja so tudi pedagoške potrebe, saj bomo lahko učinkovito usposabljali ustrezno žanrsko pismene jezikovne uporabnike le s posodobitvijo teoretičnih podlag ter preureditvijo veljavne jezikovnozvrstne teorije in funkcijskih besedilnih vrst.

Literatura

BAHTIN, Mihail M., 1999: *Estetika in humanistične vede*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
 BALAŽIC BULC, Tatjana, 2008: *Raba in funkcija konektorjev v jezikoslovnem diskurzu na primeru slovenščine in hrvaščine kot prvega in tujega jezika*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
 BAZERMAN, Charles, 2011: Chapter 13. Genre as Social Action. James P. Gee, Michael

Handford (ur.): *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*. Routledge Taylor and Francis Group. <http://www.education.ucsb.edu/bazerman/chapters/chapters1.html>
 BAZERMAN, Charles, 1997: The life of genre, the life in the classroom. Wendy Bishop, Hans Ostrum (ur.): *Genre and writing*. Portsmouth, NH: Boynton, Cook. 19–26.
 BAZERMAN, Charles, 1994: Systems of Genre and the Enactment of Social Intentions. Aviva Freedman, Peter Medway: *Genre and the New Rhetoric*. Taylor & Francis. 79–101. <http://www.education.ucsb.edu/bazerman/chapters/documents/Bazerman1994ChptrSystemGenres.pdf>
 BHATIA, Vijay K., 1993: *Analysing genre: Language use in professional settings*. New York: Longman Publishing.
 BHATIA, Vijay K., 2004: *Worlds of written discourse*. London, New York: Continuum.
 ČERV, Gaja, 2009: Žanrski korpus novinarskih besedil. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Obdobja 28. Znanstvena založba Filozofske fakultete. 89–95.
 KRANJC, Simona, 2004: Jezikovna zvrstnost v sodobnih medijih. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*. Obdobja 22. 395–405.
 MIKOLIČ, Vesna, 2009: Specializirani jezikovni korpusi in funkcijska zvrstnost. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Obdobja 28. Znanstvena založba Filozofske fakultete. 257–263.
 HALLIDAY, M. A. K., HASAN, Ruqaiya, 1985, 1992: *Language, context, and text: aspects of language in a social-semiotic perspective*. Oxford University Press.
 NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca, 2007: Značilnosti elektronskega diskurza. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Obdobja 24. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 163–174.
 NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca, 2009: Žanrski pristop k analizi poslovnih e-sporočil. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Obdobja 28. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 271–277.
 NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca, 2010: *Pragmatičnojezikoslovna analiza elektronskih poslov-*

- nih pisem v slovenščini. Doktorska disertacija.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- SWALES, John M., 1990: *Genre analysis: English in academic and research settings.* Cambridge University Press.
- SWALES, John M., 2004: *Research Genres. Explorations and applications.* Cambridge University Press.
- TOPORIŠIČ, Jože, ⁴2000 (1976): *Slovenska slovnica.* Maribor: Založba Obzorja.
- VERDONIK, Darinka, ŽGANK, Andrej, PISANSKI PETERLIN, Agnes, 2007: Diskurzni označevalci v dveh pogovornih žanrih. *Jezik in slovstvo* 52/6. 19–33.
- VERDONIK, Darinka, 2006: *Analiza diskurza kot podpora sistemom strojnega simultanege prevajanja govora. Doktorska disertacija.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

MIKLOŠIČEV PRISPEVEK K DRUŽBENI FUNKCIJSKOSTI SLOVENŠČINE Z BESEDILNOVRSTNEGA IN JEZIKOVNEGA VIDIKA

Irena Orel

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'27'42"18":929Miklošič F.

V prispevku bo razčlenjena pomembna vloga Frana Miklošiča in predstavljeno njegovo zavzemanje za uravnoteženo družbeno in funkcijsko zastopanost slovenskih besedilnih virov pri izboru gradiva v primerjalnoslovanskem slovničnem opisu in v slovarjih ter v šolski praksi z besedilnovrstno pestrostjo gimnazijskih beril. Družbena razslojenost slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju bo ponazorjena z Miklošičevo jezikovno rabo v korespondenci in berilih.

družbena funkcijskost, Miklošičeva berila, korespondenca, slovenski knjižni jezik, 19. stoletje, besedilne vrste

The article analyses the important role of Fran Miklošič and presents his efforts to balance the social and functional representation of Slovene text sources in the choice of material in comparative Slavic grammatical description and dictionaries, as well as in school practice in high school reading books. The social stratification of the Slovene standard language in the 19th century is exemplified by Miklošič's language use in correspondence and reading books.

social functionality, Fran Miklošič, reading books, correspondence, 19th century, text types

1 Miklošič kot uresničevalec mnogofunkcijske vloge slovenskega jezika

»Povedati kaj novega o Franu Miklošiču je težko« (Orožen 2004b: 26), je ugotovitev, ki drži tudi pri obravnavi izbrane teme. Največji slovenski jezikoslovec in nesporno najpomembnejši slavist, kar jih je doslej živelo (Bezljaj 1964: 37), in pravnik Miklošič se je v pomladi narodov zavedel potrebe po organizirani dejavnosti za nacionalno združitev in kot predsednik društva Slovenija uresničeval zahteve po polnofunkcionalni uveljavitvi slovenskega jezika na vseh ravneh, v politiki, upravi, šolstvu idr. Vsestranskost Miklošičevega slavističnega dela se kaže tudi v preučevanju slovenskega jezika v različnih socialnih zvrsteh, s prizadevanji za normiranje pravnega jezika ob prevajanju državnega zakona,

nika,¹ v zaslugah za napredek slovenistike na vseh pomembnih družbenih in jezikovnih področjih: v primerjalnem slovanskem jezikoslovju v slovničnem opisu nove slovenščine, ki ji je v zgodovinski perspektivi namenil povezovalno mesto med živimi slovanskimi jeziki² kot zagovornik panonske teorije o izvoru stare cerkvene slovanščine, ki jo je prvenstveno raziskoval; v šolski praksi z izborom funkcijsko raznolikih besedil v svojih izdajah beril za višje razrede gimnazije, v berilu za osmi razred (1865) pa je v zgodovinskem delu nanizal pisne jezikovne in literarne bisere od *Brižinskih spomenikov* do sodobnosti. Miklošičev večji pomen v slovenistiki je poudaril že Kolarič,³ Jakopin pa njegovo občutljivost za praktična vprašanja slovenskega knjižnega jezika z berili in

1 Prim. Orožen 1996: 184, 229–246, 2004a: 13–14; Kranjc 1992: 117–134.

2 »Zanj je bila slovenščina izhodišče in merilo presojanja v slavistiki.« (Bezljaj 1964: 43)

3 »Miklošičev vpliv na razvoj slovenskega knjižnega jezika in slovenskega šolstva je mnogo večji, kot se navadno misli.« (Kolarič: SBL)

»njegovo stališče, da naj bo pouk za slovenske otroke enojezičen, slovenski« (Jakopin 1991: 185). Tudi besedje v njegovi slovarski zbirki izpričuje zvrstno knjižno-narečno in zemljepisno raznovrstnost.

2 Slovenski viri v Miklošičevih jezikoslovnih delih in šolskih berilih

2.1 Slovenski viri v Miklošičevem primerjalnoslovanskem jezikoslovnem delu

Miklošič je v svoji obsežni primerjalnoslovanski slovnici tetralogiji upošteval tudi slovenski delež pod oznako nsl. (nem. neuslovenisch; novoslovensko) ter za ponazarjanje uporabil besedilno gradivo od najstarejših rokopisov do sodobnosti.⁴ V prvem delu *Lautlehre* (1852) se med viri za novoslovensko glasoslovje pojavljajo skoraj vsi, ki so navedeni v kasnejših delih, čeprav med kraticami (razen cloz.; *Glagolita Clozianus* Jerneja Kopitarja) v uvodu niso navedeni: v srednjem veku *Brižinski spomeniki* in *Stiški rokopis*, iz 16. stol. Trubar, Krelj, Dalmatin (tudi *Register*) in Bohorič, iz 17. stol. Schönleben, iz 19. stol. Krempl, Jarnik, Metelko in ljudsko pesništvo (nar. pesn.),⁵ pod oznako hung. je zajeta ogrska slovenščina oz. prekmursko knjižno slovstvo,⁶ upoštevani pa so tudi narečni podatki: npr. rezijansko, ziljsko, gorenjsko, dolensko, koroško narečje.

V oblikoslovnem delu *Formenlehre* (1856) je med okrajšavami navedenih 20 slovenskih virov (med njimi ni Bohoriča, čeprav se ob oblikah pojavlja), dodani so nekateri starejši avtorji: iz 16. stol. posebej knjiga *Jesus Sirah* (1575, sir.), iz 17. stol. Skalarjev *Exemplar od Svetiga Bonaventura* (1643) in Kastelčeve *Bratovske bukvice* (1682), Gutsmanova, Dajnkova, Kopitarjeva, Malavašičeva in Janežičeva slovnica (1854), Ravnikarjeve *Zgodbe*

svetega pisma (1815), Prešernove *Poezije* (1847), *Narodne pèsni ilirske* (1839, vraz.), Janežičevo *Cvetje slovenskega naroda* (1852, I., cvèt.).

V skladenjskem delu *Vergleichende Syntax der Slavischen Sprachen* (1868–1874) se pojavljajo isti viri (v uvodnem razdelku Litteratur),⁷ dodana sta še: Megiserjev slovar (1592) in Mikloša Küzmiča *Staroga i novoga testamentoma svete historije* (1858) ter nove literarne zbirke: *Kranjska čbelica* (1834–1848), Janežičev *Glasnik za literaturo in umetnost*, Majarjeva cerkvena pesmarica (1846) in njegova berila, Valjavčeve *Narodne pripovjedke* iz Varaždina in okolice (1858), pa tudi oblikoslovne razprave Navratila, Šolarja, G. Kreka in Miklošičevi deli o zemljepisnih imenih iz občnih in osebnih imen.

V besedotvornem delu primerjalne slovnice (1875) je Miklošič upošteval še nekaj starejših slovenskih del: Gutsmanove *Kristjanske resnice*, Murkov *Slovensko-nemški ročni besednik* (1832), sočasno periodiko: *Drobtince* in *Novice* ter narečne zbirke z Vipavskega (Vrtovec), Tolminskega, Ribnice (Rudež), Metlike (Navratil in Nemanič), Štajerskega idr.

Miklošič tudi v slovarskih delih med viri omenja starejša slovenska besedila in pisce, npr. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* (1862–1865) navaja v dodatku *Brižinske spomenike* (Fris.) po Vostokovu (1827), *Glagoliti Clozianus* (1836) in zbirki *Chrestomathia palaeoslovenica* (1861), iz 16. stol. je Trubarjev prevod novega testameta (Trub., 1557–1577, 1582), Kreljeva *Postila slovenska* (1567) in Juričičev del (1578) (Crell., kazalka Spang.), Dalmatinova *Biblija* (Dalm.), med slovnici upošteva le Dajnkovo (Dain.), med slovarji pa le Megiserja (Meg., 1592) in rokopisni slovar (Lex.).⁸ Med

⁴ Prim. Orožen 2003: 169.

⁵ Okrajšava je razvezana v *Formenlehre* (1856): *Sloven/ke pè/ni krajn/kiga naroda* (1839–1841).

⁶ V oblikoslovlju oznako razloži z imenom Štefana Küzmiča in njegovim prevodom *Nouvi zakon* (1848). V razdelku Neuslovenisch obravnava tudi jezik Slovencev na Hrvaškem (chorvatisch-slovenisch) in Habeličev slovar iz 1670 (Habd.).

⁷ Vire v Miklošičevi skladnji je predstavil Jesenšek (1991: 184, op. 9).

⁸ »Lexicon neoslovenico-latinum ab ignoto auctore in Carniolia inferiori conscriptum, quod nobiscum est communicatum a Matthaeo Cigale« (Miklošič 1862–1865: XIII). Verjetno gre za delni prepis Kastelčevega

jezikovnimi oznakami ima ob oznaki novo-slovensko (nsl.) še nsl.-hung. za ogrske Slovence: »Neuslovenisch: Lingua slovenorum Hungarum habitantium« (Miklošič 1862–1865: XV) ter Croat.-Slov. za kajkavce: »Kroatisch: lingua Slovenorum Croatiae habitantium« ob Croat.-Hung.: »Kroatisch: lingua Croatiae Hungarum habitantium« (prav tam: VIII); med narečnimi so le metliške besede po Navratilu (Metl.).

Iz njegovega slovarskega gradiva v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* (po pregledu 1000 od 5229 pojavitev z oznako M.) je po pripisanih dodatnih virih razvidno, da je upošteval zvrstno raznoliko slovensko besedje: knjižna besedila od 16. do 19. stol. in narečne vire od Gorenjske do Bele krajine, celo iz posameznih krajev (npr. Kamnik, Preddvor).⁹

2.2 Izbor besedil v slovenskih gimnazijskih berilih

Za praktični srednješolski bralni pouk in literarnozgodovinski pregled je v predgovoru povedano, da je izbral najboljše besedilne vzorce, ki jih je namenil za uporabo učiteljem pri poučevanju slovenske književnosti, služili pa so tudi kot sočasni in zgodovinski (v berilu za 8. razred) jezikovni zgledi.¹⁰ Žanrska in vsebinska pestrost izvornih in prevedenih besedilnih vrst – od umetnostnih: nabožnih, ljudskega slovstva (pesmi, basni, tujih pregovorov idr.), umetne poezije, proze in prevodne literature do strokovnih: zgodovinskih (npr. Rozman, Trdina, Krempl, Miklošič), geografskih (Navratil, Vertovec, Miklošič), potopisa (Verne), naravoslovnih: o rastlinah, živalstvu (Bleiweis idr.) in fiziki (Robida), vzgojno-poučnih (Vertovec), biografije, pisem idr. tem¹¹ – potrjuje funkcijsko razslojeno

besedilno podobo starejše pokrajinsko zaznamovane in sočasne splošnoslovenske knjižne jezikovne zgradbe.

3 Miklošičev slovenski knjižni jezik v pismih in berilih

3.1 Miklošičeva korespondenca v slovenščini

Slovenščina je bila v Miklošičevem zasebnem dopisovanju redko rabljena, saj je še prevladovala nemščina. Iz Miklošičeve korespondence z južnimi Slovani prepoznamo njeno bolj osebno vlogo med ožjimi štajerskimi rojaki in prijatelji: v mladih letih (od 1833) si je dopisoval s sošolcem in prijateljem Jakobom Frasom/Stankom Vrazom; ob francoščini v 1. pismu iz 1833 v 3 pismih: št. 3 (6. 8. 1835; Sturm - Schnabl 1991: 55), 4 (1835, prav tam: 57–58), 5 (26. 9. 1838; prav tam: 59–60), z J. Muršcem (1849–1859) v 4 pismih, z zdravnikom Š. Kočvarjem iz Središča (obstaja le Kočvarjevo pismo: št. 2 (17. 5. 1835), v katerem izraža veselje ob prejemu Miklošičevega slovenskega pisma; prav tam: 53), z J. Bleiweisom ob nemščini: št. 12 (14. 11. 1849; prav tam: 71), morda F. Metelkom (1850 je objavljeno le Metelkovo pismo; prav tam: 82) in F. Levstikom: št. 102 (29. 3. 1865; prav tam: 119).¹² Kljub omejenemu številu Miklošičeva pisma omogočajo uvid v tedanjo družbeno razgibanost slovenske knjižne in bolj sproščene neknjižne plasti jezika ter razvoj od mladostne prijateljske vzhodnoštajersko narečno obarvane govornice v »ilirščino« kot jezikovno približevanje Vrazu ter v splošnoslovenski knjižni jezik po 1850.

Pismi Vrazu št. 3 in 4 v bohoričici, že z zapisom odraza za zložni r (*Jrze, drshal* :

sicer latinsko-slovenskega slovarja iz krškega kapucinskega samostana, ki je v Pleteršniku naveden pod Dict. z omembo Miklošičeve oznake Lex.

⁹ Obravnava Miklošičeve besedne zbirke v Pleteršnikovem slovarju bo predstavljena v drugem prispevku.

¹⁰ Tudi kot zglede »kako težko je kak jezik iz početka pisati, dokler mu ne ustanove pravil« (1865: Predgovor, 6).

¹¹ O vsebini beril prim. Hojan 1991: 225, 227–228; Orel 2004: 58–59, o težavah izdajanja zgodovinskega berila pa Hrovat 1861, ki je zato v *Novicah* predstavil tudi svojo zasnovo berila.

¹² Z južnoslovanskimi izobraženci, znanci in uradnimi osebami se je ob nemškem v večji meri dopisoval v njihovem jeziku.

zhetertek), sta pisani v vzhodnoštajerski pisni tradiciji 18. stol. (Sturm - Schnabl 1991: 55), z dialektizmi: splošnimi, ki jih ohranja še po 1850 v slovenskem knjižnem jeziku (npr. *obečati, jako, kda*), in ožjimi (*ja* 'jaz', *dnef, ino/no* : *in, fem* [...] *nizhefa* ne dobil : *ni fem, šteti, štejem* 'brati', *proletje, obed; hmanjuh* 'lenuh'); ohranja pa tudi prvine osrednje knjižne norme: *ſloven/kiga jesika, v na/him jesiku, kakiga, nikaziga* ipd. 5. pismo (26. 9. 1838) je napisano že v gajici¹³ in vsebuje vrsto vzhodnoštajerskih pojavov in narečnih besed: npr. »*Dragi Prijatelj!*«, »*Če je tak, či je inači*«, »*ne se mi je račilo je obgledavati*«, *dostignuli, pajdaštvo, gleštvo, barem; vrednega, enega* : *keriga* (prav tam: 59–60). V 6. nedatiranem pismu Miklošič izbere hrvaščini približano ilirščino, ki je tudi jezik dodanih Miklošičevih pesmi Vrazu: npr. »*Dragi prijatelju! Ovo ti poslah někoje iz svojih pėšmamá. Ako ti milo, daj jim město u tvojoj knjizi*« (prav tam: 61).

V pismih prijatelju Muršču lahko spremljamo prehod v izoblikovano slovensko knjižno normo v 50. letih 19. stol.: v 1. pismu (št. 11, 14. 11. 1849) s kranjsko-vzhodnoštajersko mešanico: *ja/jaz sem, vete, prviga* : *ministerstvo, čakati, slovenšine, jemu* : *ž njim, knigo, jako/zlo lepo prosim, razvun, obljubil, če, i* : *in* itn. (prav tam: 70); v 2. in 3. pismu (št. 15, januar 1850 in št. 19, 5. 4. 1850)¹⁴ s posamičnimi narečnimi prvinami: *včinił, plati, ja sem* : *jaz rad/Vas, htel, neštere, na Ogerskem* : *drugiga, knjig* (prav tam: 75), *naj se Vam rači poslati; jegovo, vtegnoli, jako, peneze, škole* (prav tam: 79); v 4. pismu (št. 67, 6. 12. 1859):¹⁵ *obečal, te* 'tedaj', v *Lotmerku gučimo* (prav tam: 145).

Zadnje pismo v slovenščini je bilo namenjeno Levstiku (p. 102, 29. 3. 1865) in se le malo razločuje od današnje norme: ima nekaj arhaizmov (*jako* ob *zlo*), panonizmov ali slavizmov (*obečati* 'obljubiti', *se nadjam, rečnik*) in glasovnega standarda knjižnega

jezika tega obdobja (*keri, uže, nema*) (prav tam: 191).

3.2 Slovenski knjižni jezik v Miklošičevih berilih

3.2.1 Jezikovno posodabljanje literarnih besedil

Starejša besedila so bila prečrkovana in delno prilagojena sodobni knjižni glasovno-oblikovni normi (razen v zgodovinskem delu berila za 8. razred). Primerjava izkazuje večje ali manjše posege v besedilo: vzorec sta Vodnikova pesem Sraka **ino** mlade (Vodnik 1806), v berilu za 6. razred Sraka **pa** mlade (1854: 122), kjer so spremembe glasovne (*per-* > *pri-*, *pobéra* > *pobira*, *dovol* > **dovolj**, *šim* > **sem**, *hiter* (prislov) > **hitro**, ohrani pa staro končnico *-am*: za *herbitam*), a tudi besedne (*rekó* > *prav'jo*), besednoredne (*Va/bo nagla smert pobila* > *Nagla smert vas bo pobila*) in druge (*Prevezh bliso hi/h grefté* > *Prebliz' hiš mi hodite; Ak se zhlovek tih perkrade* > *Ak se tiho kdo prikrade*), medtem ko je v Metelkovi basni *Osel in senca* (1825: 293–294) razlik manj: *e* (polglasnik) zamenja z *e, i, o, u, a*: *tedaj, kmetih, kamor, po letu, dosta*, narečne prvine so opuščene: *per-* > *pri-*, *de* > *da*, *nema* > *nima*, dodan je upadli zlog: *velikokrat, zavoljo*, izpuščen člen: *enmalo* > *malo*, pogovorni osebni zaimek nadomesti samostalnik (*un* > *kupec*) itn. Manjše poknjiženje je doživela tudi Prešernova pesem *Slovo od mladosti* (25): upošteval je nove oblike: *lepši polovica* > *lepša, de* > *da*, uvedel novejšje glasovne spremembe: *sonce* > *solnce, zgođej* > *zgodaj, viharjov* > *viharjev, vunder* > *vendar, gerji* > *gerje* itn.

3.2.2 Jezikovna norma Miklošičevih sestavkov v berilih

Knjižni jezik v Miklošičevih berilih je že zelo približan današnjemu, razlikuje se le v posameznih glasovnih pojavih. Pregledani so nekateri Miklošičevi neprevedeni članki v

¹³ Miklošič odslej uporablja gajico in prispeva k razrešitvi abecednega boja (Sturm - Schnabl 1991: 59).

¹⁴ Ilešič 1905: 90.

¹⁵ Pisava je gajica, včasih tudi z dolgim *ſ* za *s* (npr. *ſem, ni fem, mi/lili, jas sem samo sedemnajst, stari, kranjskih* itn.; prav tam: 145).

berilu za 5. razred iz 1853 (Pripovedke iz češke historije (91–96), Severin Boetij (127–130), Nektere izmed naj znamenitnejših reči v Carigradu (146–153)), za 6. razred iz 1854 (Cenobija (135–140)) in uvodi k zgodovini slovenskega jezika v berilu za 8. razred (1865). V pravopisu se še upošteva pisava polglasnika ob zložnem r, čeprav je Miklošič v glasoslovju poudaril, da je nepotreben (1852: 226–227, 230–231), pisava sestavin narazen: v presežnikih: *naj znamenitejših* (1853: 146), prislovih: *dan današnji* (prav tam: 129), veznikovih: *da si, če dalje, če je ravno*. Ohranjajo se nekatere govorjene glasovne značilnosti: ni preglasa za *c*: *priseljencov* (1853: 146), *oznanovalo* (prav tam: 146), *učiteljem in učencem, Slovincov* (1865: 6), pa tudi starejše knjižne: odraz za nenaglašeni *ě*: *viditi, vedila* (1853: 93), *zvedil* (1854: 139), zapis *lj* za *l*: *glagoljsko*, različni odrazi za *ń*: *knig, knjižice, jemu* 'njemu' (prav tam: 129), *tedajnega* : *zadnjič* (1865: 7), samoglasniški upad: *zlo, djal*; obrazilo *-vec* za *-lec*: *bravci* (1853: 146), *svetovavec* (prav tam: 128), pri glagolih na *-sti* v opisnem deležniku ni *t, d*: *razcvelo, prevel* (1865: 7), prilikovanje: *iž njega* (1853: 146), *ž njim* (prav tam: 92), *razun* 'raz(v)en', *temuč* 'temveč' (prav tam: 91), razlikovanje: *vekši del* 'večji' (prav tam: 147), *z vekšino* 'večinoma' (prav tam: 148), ni jotacije: *carigradskih* (prav tam: 147), *sv > sl*: *osloboditi* (prav tam: 129); oblikovne razlike so narečne štajerske: Red. *dara* 'daru' (prav tam: 148), v *glasih* : *darove* (prav tam: 93), feminizacija srednjega spola pridevnika v množini ostaja po novih oblikah: *vse dreva* (prav tam: 22), *terdne mesta* (1854: 138), drugačna oblika primernika: *od najstarših* (1865: 7), normirana je oblika oziralnega zaimka *kteri* 'kateri', pojavljajo se tvornopretekla deležja: *vstavši* (1853: 92), *se vernivši* (prav tam: 128), *preobladavši* (1854: 138), narečne oblike prislovov: *inda* 'takrat' (1853: 128), *pre* 'prej' (prav tam: 129), *okolo, blizo, nemški* 'nemško' (prav tam: 93), izdeležijski prislovi: *napravljaje, sestavljuje* (prav tam:

129), starejši vezljivostni vzorci: *od stiske naroda rekel, k smerti obsojenega* (prav tam: 129); besedotvorne razlike: npr. v predponi: *početek* (1865: 6), *poskušnja, prededi* (1865: 7), *sozidan* (1853: 148), *soznanil* (prav tam: 128), *spisal* : *napisano* (prav tam: 91), *izpodili* 'spodili' (prav tam: 147), *izgledov* 'zglede' (1865: 5); *pisavcov* 'piscev', pripona *-ek*: *udarkov* 'udarcev' (1853: 128), *pod nazivkom* 'nazivom' (prav tam: 129), *imetka* 'imetja' (prav tam: 129), *znameniten* (prav tam: 127); besedne razlike: panonizmi, slavizmi, arhaizmi: *svedočijo* 'pričajo' : *priča* (1853: 128), *obečali* 'obljubili', *svadili* 'prepirali', *veli* 'pravi', *sta se zvala* 'imenovala', *kaštigane* 'kaznovane', *deset jezer* 'tisoč' (prav tam: 147), *vek* : *stoletje* (prav tam: 147), *kola* 'voz', *šume* 'gozd' (prav tam: 92), *nedaleko, jako* : *zlo* (prav tam: 148); *vniti* 'iti v' (prav tam: 146), *ustanovil* 'ugotovil', *slovesnosti* 'slovstva'; skladenjske razlike v besednem redu: levi ujemalni vrstni pridevniški prilastek je pogosto na desni strani: *Slovincov panonskih, spomeniki brizinski, izmed vseh jezikov slovanskih* (1865: 7) : *lutranska vera, slovenski jezik, slovanskih narodov* (prav tam: 7), večinska stava glagolske oblike na koncu stavka, enako v pismih.¹⁶

4 Sklep

Miklošič je ob zgodovinskem primerjalnem slovanskem slovnici in leksikalnem preučevanju določil smernice slovenskega zgodovinskega jezikoslovja, izobrazil njegove raziskovalce in s svojo avtoriteto omogočil in utrdil slovensko knjižno normo, veljavno še danes, jo z uporabo v besedilih podal kot zgled, hkrati pa uvedel v pisma in ponazoril v berilih večfunkcijsko besedilnovrstno rabo.

Viri

ILEŠIČ, Fran, 1905: Korespondenca dr. Jos. Muršca. *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov*, VII. zvezek. Ljubljana: Slovenska Matica. 1–210.

¹⁶ Prim. npr. pismo Levstiku št. 102 iz 1865 (Sturm - Schnabl 1991: 191).

- MIKLOSICH, Fran, 1852: *Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen. Erster Band. Lautlehre*. Wien: Wilhelm Braumüller. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-1CCXNBHZ>
- MIKLOŠIČ, Fran (ur.), 1853: *Slovensko berilo za peti gimnazijalni razred*. Dunaj: V zalogi ces. kralj. bukev za šole pri Sv. Ani v Janezovih ulicah. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-S1U3FRQQ>
- MIKLOŠIČ, Fran (ur.), 1854: *Slovensko berilo za šesti gimnazijalni razred*. Dunaj: V zalogi ces. kralj. bukev za šole pri Sv. Ani v Janezovih ulicah.
- MIKLOŠIČ, Fran, 1856: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Dritter Band. Formenlehre*. Wilhelm Braumüller. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-HJJRLO3V>
- MIKLOŠIČ, Fran (ur.), 1858: *Slovensko berilo za sedmi gimnazijalni razred*. Dunaj: V ces. kralj. zalogi bukev.
- MIKLOŠIČ, Fran, 1862–1865: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller.
- MIKLOŠIČ, Fran (ur.), 1865: *Slovensko berilo za osmi gimnazijalni razred*. Dunaj: V ces. kralj. zalogi šolskih bukev.
- MIKLOŠIČ, Fran, 1868–1874: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Vierter Band. Syntax*. Wien: Wilhelm Braumüller. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-LERZMVNA>
- MIKLOŠIČ, Fran, 1875: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Zweiter Band. Stammbildungslehre*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- STURM - SCHNABL, Katja (ur.), 1991: *Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven/Korespondenca Frana Miklošiča z Južnimi Slovani*. Maribor: Obzorja.
- Literatura**
- BEZLAJ, France, 1964: Franc Miklošič. *Jezik in slovstvo* 9/2–3, 37–44. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-Z73MH5OI>
- HAFNER, Stanislav, 1991: Fran Miklošič v življenju in delu. Viktor Vrbnjak (ur.): *Miklošičev zbornik*. Maribor: Kulturni forum. 9–44.
- HOJAN, Tatjana, 1991: Franc Miklošič in slovenska gimnazijska berila. Viktor Vrbnjak (ur.): *Miklošičev zbornik*. Maribor: Kulturni forum. 223–231.
- HROVAT, Ladislav, 1861: Slovstvene reči. Nekaj o slovenskem berilu. *Novice gospodarske, obertniške in narodne* 19/40–41. 330, 337–338. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-TKBOPQXS>
- JAKOPIN, Franc, 1991: Miklošičev pomen v zgodovini slavistike. *Jezik in slovstvo* 36/7–8. 181–186. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-54ASH26U>
- JESENŠEK, Marko, 1991: Slovensko gradivo v Miklošičevi primerjalni skladnji. Viktor Vrbnjak (ur.): *Miklošičev zbornik*. Maribor: Kulturni forum. 165–184.
- KOLARIČ, Rudolf: Miklošič (Miklosich) Franc. *Slovenski biografski leksikon*. <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:1689/VIEW/>
- KRANJC, Janez, 1992: Prispevek Frana Miklošiča k oblikovanju slovenske pravne terminologije v prvem letniku dvojezičnega izhajanja Državnega zakonika in vladnega lista Avstrijskega cesarstva. Jože Toporišič, Tine Logar, Franc Jakopin (ur.): *Miklošičev zbornik. Obdobja 13*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost, Univerza v Mariboru. 117–134.
- OREL, Irena, 2004: Franc Miklošič – raziskovalec slovenske jezikovne preteklosti. Zinka Zorko, Mihaela Koletnik (ur.): *Besedoslovje v delih Frana Miklošiča*. Maribor: Slavistično društvo. 41–64.
- OROŽEN, Martina, 1996: Miklošičev prispevek o k oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. Martina Orožen: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 183–196.
- OROŽEN, Martina, 2003: Miklošičeva opredelitev slovnične zgradbe slovenskega jezika v primerjalnoslovanskih okvirih. Martina Orožen: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo. 160–172.
- OROŽEN, Martina, 2004a: Miklošičeva opredelitev slovnične zgradbe slovenskega jezika v primerjalnoslovanskih okvirih. Zinka Zorko, Mihaela Koletnik (ur.): *Besedoslovje v delih Frana Miklošiča*. Maribor: Slavistično društvo. 9–25.
- OROŽEN, Martina, 2004b: Miklošičevo jezikoslovje kot znanstveni in kulturološki dosežek. Zinka Zorko, Mihaela Koletnik (ur.): *Besedoslovje v delih Frana Miklošiča*. Maribor: Slavistično društvo. 26–40.

O MIKLOŠIČU IN JUŽNOSLOVANSKEM USTNEM IZROČILU

Vladimir Osolnik

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK821.163.41–13.09:929Miklošič F.:929Karadžić V.

Ugledni filolog Fran Miklošič je v letih 1863–1889 objavil več študij o srbskem oziroma južnoslovanskem ustnem slovstvu in junaški epiki. V najpomembnejšem in najpogosteje citiranem znanstvenem prispevku *Die serbische Epik* (1863: 1–23) je povzel in razširil *Predgovor* (1823: V–XXVIII) svojega prijatelja Vuka Karadžića: njegova literarnozgodovinska spoznanja je postavil v germanski in evropski kontekst.

ustno slovstvo, pesništvo, epika, Karadžić, Miklošič

In the years 1863–1889 the esteemed philologist Fran Miklošič published several studies on Serbian, i.e. South Slavic oral literature and heroic poetry. In the most important and often cited essay *Die serbische Epik* (1863: 1–23) he summarised and extended *Predgovor* (1823: V–XXVIII) written by his friend Vuk Karadžić. In this way Miklošič placed Vuk Karadžić's literary-historical findings in a German and European context.

oral literature, poetry, epic poetry, Karadžić, Miklošič

Ustno ustvarjanje in zlasti ustno pesništvo, kot eden izmed mnogih načinov večnega človeškega iskanja resnice, dobrega in lepega¹ oziroma neutrudnega raziskovanja razmerij med zgodovino in svobodo, značilnega za južnoslovanske književnosti in umetnost nasploh, je na začetku 19. stoletja, v obdobju romantike, vzbudilo pozornost številnih razmišljajočih oseb, izobražencev in ustvarjalcev besedne umetnosti. Med njimi so bili tudi slovenski znanstveniki, filologi ter poznavalci slovstva in lepe besede. Njihove misli so nam znane iz rokopisov in monografskih izdaj Kopitarja, Levstika, Vraza, Miklošiča, Štreklja in mnogih drugih.²

Tudi pred burnim obdobjem romantike se je izkazovalo zanimanje za ljudsko ustno slovstvo in narodno književnost, ki so jo imenovali: ljudska poezija, ljudske pesmi, anonimna

književnost, stara književnost, usmena književnost, slovstvena folklor, ustnaja slovesnost, slovesni folklor, carmina barbara, vulgares cantilena, poesia popolare (pri Rimljanih in Italijanih do konca 20. stoletja), poesie populaire (pri Francozih od Montegna dalje), Volkslieder ali Volksdichtung (pri Nemcih od Herderja in bratov Grimm dalje), ancient poetry (pri Angležih in angleško govorečih od Macphersona in Percyja dalje), oral tradition, folk lore ipd.³ Na Slovenskem so ta fenomen imenovali: ljudske pesmi, narodno blago, ljudsko ali ustno slovstvo, staro, narodno, tradicionalno, anonimno, folklorno pesništvo; tovrstna poimenovanja so v rabi še danes.⁴

Številni citirani mednarodno sprejeti termini za specifično in inicialno, bogato in raznovrstno, skozi stoletja izpopolnjevano

1 Antični »kalon«, o katerem je za Sokratom in Platonom predaval Aristotel v atenski Akademiji, vsebuje udejanjanje nedeljivega miselnega trojstva, ki loči ljudi od drugih živih bitij: zavestno približevanje resnici, dobremu in lepemu sleherni dan v človeškem življenju.

2 Pričujoče besedilo je del širše razprave, ki je na voljo pri avtorju.

3 O poimenovanjih ustnega slovstva glej Terseglav 1984.

jezikovno oblikovanje človeških idej, fantazije, občutij, spoznanj in doživetij kažejo na neodtujljivo duhovnost in vseprisotnost ustnega slovstva kot umetniškega fenomena na začetku razvojnega loka književnosti ter na njegovo temeljno vlogo v konstituiranju literarne, kulturne in nato nacionalne zavesti pri južnoslovanskih, evropskih in drugih narodih.

Na Slovenskem se zapisana spoznanja o pomenu tega fenomena, o atributih ljudskega slovstva pojavijo na začetku 19. stoletja, v spisih Kopitarja (1809), Vodnika, Jarnika, Vraza (1839), Macuna (1852), Levstika (1854), Miklošiča (1863), Valjavca, Zime (1881) in Štreklja (1894) in tudi v večstranskem zanimanju javnosti, ki je nastopila na začetku 19. stoletja in prinesla dokončno afirmacijo te stare, umetniško in spoznavno bogate, ustvarjalne ljudske oziroma narodove dejavnosti.

Kot je znano, sodijo prvi zapisi Simokate o ustnem pesniškem izražanju južnih Slovanov v 7. stoletje. Nato jim sledimo, po zapisih Porphirogenita, po cerkvenih zapisih in v *Letopisu popa Dukljanina* (prepis iz 10. stoletja). Leta 1326 o ljudskih pesmih južnoslovanskih goslarjev oziroma ljudskih pevcev piše grški avtor Grigor. V Italiji v 15. stoletju pišejo o lepem srbskem ljudskem petju in plesu pred neapeljsko kraljico v Molisseu, mestecu v Apeninih. Leta 1554 poljski avtor Mjaskowski z občudovanjem citira junaške stihe iz srbske epike. O Kraljeviču Marku in bratu Andrijašu pojeta hvarska ribiča Debelja in Zet v Hektorovičevem *Ribanju in ribarstvom prigovaranju* (Benetke, 1556). O naj-

večjem junaku slovanskega ustnega izročila pojejo tudi slovenski tolminski kmečki puntarji v ječi v Gorici pred usmrčitvijo na Travniku. O lepem srbskem načinu petja na Madžarskem piše ob koncu 16. stoletja Tinody. *Erlangenski rokapis* (1725) izpod peresa neznanega avtorja (verjetno germanskega rodu) vsebuje 125 priljubljenih vojaških idr. južnoslovanskih, predvsem srbskih ljudskih pesmi iz Vojne Krajine ob Savi, Sotli in Kolpi (1521–1881). Fortis je v Dalmaciji leta 1771 poslušal, zapisal in prevedel ter v Benetkah objavil besedilo prelepe balade *Hasanaginica* (Viaggio di Dalmatia, 1774); o njej je z občudovanjem že leta 1875 v Angliji pisal Scott ter za njim Goethe in Herder na Nemškem, Kazincy na Madžarskem (1789), Lamartine v Franciji, Puškin v Rusiji, Mickiewicz na Poljskem, Macha in Kolar na Češkem; objavljena je bila v *Kranjski čbelici* leta 1834 v Zupanovem prevodu kot *Hasanaginica*. Istočasno se pojavijo in tudi tiskajo zbirke številnih »ilirskih«, južnoslovanskih, »slaveno-serbskih« in narodnih srbskih pesmi; posebno pozornost, priznanje in časti so si pridobile antologijske zbirke srbskega ustnega slovstva Vuka Stefanovića Karadžića, predvsem prva in druga knjiga, ki sta bili po Kopitarjevem posredovanju natisnjeni leta 1815 na Dunaju;⁵ Karadžičeve odmevne izdaje srbske ljudske epike so nastajale do leta 1868 oziroma so bile zaključene po zaslugi njegove hčerke Mine (Wilhelmine Karadžić, por. Vukomanović) štiri leta po njegovi smrti.⁶

4 Ta poimenovanja veljajo tudi pri drugih narodih v Evropi. Slovanska ljudstva jim dajejo različne, posebne poudarke: Rusi poudarjajo ustnost, Čehi in Poljaki starost, Srbi narodnost oziroma vseljidski značaj, Slovenci anonimnost.

5 Na Dunaju je leta 1814 izšla *Mala prostonarodnja slavenoserbska pjesnarica* izpod peresa Vuka Stefanovića Karadžića; prinesla je 106 raznolikih in umetniško dovršenih srbskih ljudskih pesmi; drugi del je izšel leta 1815 in vsebuje 108 pesmi.

6 Sledile so tudi nove knjige ljudskih pesmi, med katerimi velja omeniti *Slovenske ljudske pesmi I–IV*, ki jih je pred 1. sv. vojno v Ljubljani izdal Štrekelj; Murko: *Tragovima srpskohrvatske narodne epike* (Zagreb, 1954); Lord in Parry: *The singer of Tales* (New York, London, Beograd, 1975), ki pravzaprav povzema dosežke svojih slovanskih predhodnikov idr.

Že omenjena besedila prvih Karadžičevih objav je Kopitar,⁷ njegov prijatelj in sodelavec, mentor ter meceni,⁸ natančno prevedel v nemščino in jih v rokopisu (v prozi) poslal dvanajstim prijateljem, med katerimi so bili Goethe, Grimm, Dobrovski, Kepen, Vostokov, von Jacobs idr.

Prvi zapisi o ljudskem petju na Slovenskem so znani iz 10., 13. in 14. stoletja: omenjajo ljudsko pesem in ples, »rej«, »rajanje«, »kolo«. O ljudski epiki poročajo, ob velikem slovensko-hrvaškem kmečkem puntu 1515, zapisi v nemščini. Prvi slovenski zapisi so izpod peresa Trubarja in Dalmatina (1584): nanašajo se na liriko oz. na ljudske ljubezenske pesmi. Sredi 17. stoletja omenja ljudsko pesem *Kalobski rokopis* (1643–1651); junaško ljudsko pesem omenjata zgodovinar Schönleben in Valvasor (*Slava vojvodine Kranjske*, 1689). Kot odmev na Macphersonove *Osijanove balade* je nastal spis Pohlina (1768) in nato Zakotnika, ki je sestavil prvo znano rokopisno zbirko slovenskih ljudskih pesmi (1776), nato omembe Linharta (1780), Kopitarja (1809), Kuralta, prvi sistematični zapisi ljudskih pesmi Vodnika (1811), zbiratelja ljudskega blaga Smoleta, Zupančiča, koroških piscev Jarnika in Majarja, že omenjeni Zupanov prevod *Hasanaginice* (1834), zapisi štajerskih rojakov Primica in pesnika Vraza, ki je Karadžiču posvetil svojo obsežno zbirko slovenskih ljudskih pesmi pod Gajevim naslovom *Narodne pjesni ilirske* (1839). Ljudsko pesem sta omenjala Prešeren in

poliglot Čop, sogovornika poljskega izgnanca Korytka, ki je v Ljubljani izdal *Slovenske pesmi kranjskiga naroda, Prvi svesik* (1839), in plemiškega Prešernovega gojenca Grüena, ki je v nemščini objavil obsežno zbirko slovenskih ljudskih pesmi *Volkslieder aus Krain. Uebersetzt von A. G.* (Leipzig, 1851). Sledili so prispevki Macuna, Levstika, Kočevarja (1858), Cegnarja (1860), Miklošičev pomemben celovit prikaz srbske epike (1863), različne zbirke štajerskih rodoljubov Razlaga in Valjavca, komparativna grško-srbska študija profesorja na gimnaziji v Sremskih Karlovcih in na Visoki šoli v Beogradu Zime (1881), Trdinove zbirke o ljudski prozi, zbirka univerzitetnih profesorjev Kreka in Štreklja na univerzi v Gradcu, ki sta izdala 11.000 zbranih slovenskih ljudskih pesmi (I–IV, 1894–1916); njihovo delo so nadaljevali Glonar, Marolt, Grafenauer, Kidrič, Slodnjak, Matičetov, Vodušek, Merhar, Jurančič, Z. Kumer, Rotar, Terseglav, Grdina, M. Stanonik idr.

Zlasti pomembno je Karadžičevo zapisovalno, opisovalno in razlagalno delo; ob objavi antologijsko izbranih 11.600 srbskih ljudskih pesmi iz južnoslovanskih pokrajin je podal tudi njihovo prvo literarnoteoretično in literarnozgodovinsko analizo. Njegovo delo je oblikovalo poglede na pozabljeno ustno slovstvo, predvsem pri srbskih, južnoslovanskih in slovanskih raziskovalcih zgodovine, književnosti, jezikov in kulture, ter je bilo zelo odmevno v zahodni in srednji Evropi.

⁷ O Kopitarju, ustanovitelju znanstvene slavistike in »monstrumu znanosti«, ter njegovih znanstvenih dosežkih so zbrana številna poročila. O njem so pisali Karadžić, Sreznjevskij, Grimm, Miklošič idr., v drugi polovici 20. stoletja Šaulić, Dobrašinić, Pogačnik idr. Glej tudi *Kopitarjev zbornik* (1994), ki prinaša 59 znanstvenih prispevkov o njegovem življenju in delu.

⁸ Kopitar je s pomočjo svojih somišljenikov, med katerimi je bil tudi zbiralec, urednik, založnik, komentator, prevajalec in razlagalec ustnega slovstva Karadžić, načrtno utrl pot Slovanom, slovanskim jezikom, zgodovini in slovstvu v germansko-romanski evropski svet fevdalne dobe. Na njegovih idejah, mislih, načrtih, besedilih so participirali številni znani znanstveniki in pesniki (Puškin, Mickiewicz, Vraz, Lamartin, Forlani, Goethe; ob Karadžiču, Miklošiču in Levstiku tudi Grimm, Humbolt, Dobrovski, Courteney, Šafarik, Franceschi, Patton, Vondrak, Sreznjevskij, Kravcov, Prop, Veselovski, Herman, Jireček, Maretić, Bogišić, Novaković, Schmauss, Gesemann, Katičić, Čubelić, Stulli, Delorko, Tolstoj, Mikitenko idr.). Na Slovenskem praktično ni imena med slavisti, ki se ne bi vezalo na njegovo znanstveno misel; najpomembnejša sta bila Miklošič in Levstik, nato Krek, Murko, Navratil, Valjavec, Zima, Volčič, Štrekelj, L. Sadnik, Hafner, Matičetov, Vodušek, Z. Kumer, Jurančič, Rotar, Koruza, Terseglav, K. Šturm - Schnabl, M. Stanonik, Grdina idr.

Lepota teh pesmi je presenetila evropsko javnost: v Karadžičevem »premišljenem izboru in vstajniški redakciji« (Jurančič 1958) ter skozi njegove »učinkovite estetske in jezikovne posege« (Murko 1951), ob stvarnih pojasnilih, so prinesle vsestransko zaslužen priznanje ilirskemu, južnoslovanskemu, »moralškemu«, balkanskemu, predvsem pa srbskemu ljudskemu ustvarjalnemu geniju.

Miklošič, »največja slavistična osebnost 19. stoletja« (*Ottav slovník naučný* 1901: 290–295; *Enciklopedija Slovenije* 1993: 135–137), je bil Kopitarjev učenec in naslednik njegovih slavističnih nazorov, ugledna osebnost v znanstvenih in političnih krogih druge polovice 19. stoletja; obenem je bil tudi osebni prijatelj Karadžića, Njegoša, Vraza ter izvorni poznavalec ustnega izročila Slovencev in drugih južnoslovanskih ljudstev. Med številnimi področji njegovih raziskovanj je bilo tudi ustno slovstvo, o katerem je na Dunaju objavil štiri odmevne razprave: *Die serbische Epik* (1863), *Beitrage zur Kenntniss der slavischen Volkspoesie*, *Die Volksepik der Kroaten* (1869), *Über Goethe's »Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga«* (1883) ter *Die Darstellung im slavischen Volksepos* (1889).⁹

Najodmevnejša in najpogosteje citirana je prva razprava, ki je bila natisnjena tudi v obliki brošure ter še istega leta prevedena v srbščino in objavljena v znamenitem *Letopisu Matice Srbske*, enem najstarejših in najuglednejših južnoslovanskih znanstvenih glasil. Prevedel jo je Popović, tekoče, v slogu Karadžičevega izražanja in formiranja jasnih stavkov. Zato se bralec danes sprašuje, ali ni pri nastanku tega Miklošičevega nemškega besedila, objavljenega v gotici (*Oesterreichische Revue II*, Wien 1863, 1–23), ali v

stari inačici srboruske cirilice (*LMS*, Novi Sad 1863, 74–103) sodeloval Karadžić osebno ali morda njegova hči Mina.

V triindvajsetih poglavjih oziroma točkah, prevedenih pod naslovom *Epsko pesništvo u Srba*, Miklošič z izbranimi besedami in številnimi primeri pojasnjuje evropskemu (predvsem germanskemu) bralcu svoja dožnanja o srbski oz. južnoslovanski epiki v srbskem, srbohrvaškem/hrvaškosrbskem jeziku. S priznanjem povzema, razširja in dopolnjuje misli in formulacije iz Karadžičevih knjig ter jih sooča s stališči pomembnih avtorjev svojega časa oz. zahodne Evrope. V uvodu predstavi Srbe in srbsko epiko v luči takratnega dominantnega Homerskega vprašanja, ki je desetletja pretresalo Evropo, tj. misel, da epika odraža duha/dušo naroda ter da razvita epika rodi svoj narodni epos, kot sta pomotoma trdila Grimm na predavanjih 1822 v Jeni ali Mickiewicz 1838 v Parizu idr. Z njimi polemizira in dokazuje, da ljudski pevec v vseh časih poje o posameznem dogodku ali junaku, celo večkrat, ter da šele poznejši čas s posebnim trudom in ciljem izbrano temo strne v novo celoto: narodni junaški ep. Strnjeno predstavi motive, vsebino in obliko srbskih epskih ljudskih pesmi, kjer z izbranimi besedami dopolnjuje preprosto izrečene Karadžičeve misli, razumljive tudi nepoučenemu bralcu, iz Predgovora druge izdaje srbskih ljudskih pesmi izdane v Lipisci 1822.¹⁰ Nato povzema njegovo delitev pesmi na moške, epske, in na ženske, lirske, izpusti pa »prelazne pesme«, po Karadžiću prve zametke dramatike v baladah in romancah. Izogne se tudi kratki, a jasni Karadžičevi navedbi, da so časovno najprej nastale lirske pesmi: tedanji evropski razpravljavci so prvenstvo pripisovali himnični poeziji in

⁹ Poleg teh razprav je Miklošič, ki je vestno spremljal slovanske objave v svetu, objavil še štiri vsebinsko sorodne študije, ki se nanašajo (tudi) na ustno slovstvo, verovanja, mitologijo in prazgodovino južnoslovanskih plemen oziroma ljudstev, ki jih zaradi omejenega prostora tukaj ne navajam podrobneje. Glej *Ottav slovník naučný* 1901: 290–295.

¹⁰ Natančen naslov Karadžičeve izdaje (po četrti izdaji) se glasi: *Srpske narodne pjesme. Skupio ih i na svijet izdao Vuk. Stef. Karadžić. Knjiga prva, u kojoj su različite ženske pjesme. 1932. Beograd (četvrto izdanje): Izdanje i štampa državne štamparije*. Vsebinsko navedene monografije pojasnjuje Karadžičev uvod: Iz predgovora Vuka S. Karadžića izdanju od 1824 godine; U Lipisci. Na Božij dan 1823. V. S. K.

epiki. Prav tako močno strne razlago različnih vrst ženskih pesmi, doda Kopitarjeve misli in citira sorodne romunske, finske, bolgarske in črnogorske vsebine. Dobesedno povzema nekaj Karadžičevih primerov za šaljive stihe, ki s svojo ironijo razveseljujejo občinstvo, ter ob mitoloških ne navaja religiozних pesmi, ki so jih sicer po Karadžiću citirali poznejši raziskovalci. V šestem poglavju popisuje nastanek »narodne poezije«, pesmi in jezika po Karadžiću, ter dodaja svoja spoznanja. Prav tako natančno pozna vse odtenke v odzivih na srbsko epiko, ki so sledili Karadžićevim objavam, ter skladno z romantičnim pogledom razlaga epsko dobo v usodi narodov, v kateri »svaki narod kao svetinju zaklanja svoje unutrašnje biće od tujjinskog upliva... i nastoji da svoje sobstveno biće izobrazi« (Miklošič 1983: 82).¹¹ Nadalje pojasnjuje neizogibne spremembe, ki v teku časa potekajo v sleherni narodni tradiciji in v ljudski ustni poeziji ter ki postopoma prinašajo zaton epike. Nasprotno pa epika pri Srbih nastaja, ima funkcijo in ugled; v njej sledimo spoštovanju starih časov in tudi opisom novih časov (boj na Kosovu 1389, Grahovu 1796) oziroma današnjih usod. Sledi tiskarska napaka, ki s številko ponovi poglavje 8, v katerem Miklošič ponavlja misel, da epska pesem nastaja takoj po dogodku in v matičnem okolju; pozneje se spreminja in umetniško dopolnjuje. Glede avtorstva relativizira trdo Karadžićevo stališče, da je avtor srbske epike preprosto ljudstvo; meni, da epska pesem ni mogla nastati med nižjimi sloji, kar pozneje, v poglavju 11, kjer srbsko ljudstvo izrecno imenuje za »nosilca epike«, skrbno premisli in s tem preprostega človeka ne izključi kot možnega ustvarjalca dovršene umetnine. Poskuse, da bi izobraženi pesniki sestavili ep, npr. Kaper o knezu Lazarju, zavrača; posamezne pesmi naj ostanejo samostojne.

Na vprašanje, ali srbska epska pesem raste ali upada (poglavje 9), Miklošič odgo-

vori z opisovanjem litovske, srbske in novo-grške epike: poudarja specifiko srbske pesmi, ki raste, ter ponovno dopolnjuje Karadžićeve misli o nujnosti razmeroma manjšega obsega epske pesmi, naloga pevca ter odzivih poslušalstva, poudarja naravne danosti, potencial pevčevega glasu in čas trajanja sposobnosti sprejemanja besedila: »Prostor epske pesme graniči se svakako fizičkom i duhovnom snagom pevačevom i duhovnom slušaočevom: onaj mora da ume pesmu na jedan put ispevati, a onaj da je ume shvatiti« (prav tam: 87). Dopolnjuje Karadžićevo razlago, da epika opisuje le eno dejanje in eno osebnost, da mora biti strnjena, dinamična ter da poje o znanem dogodku ali junaku, kar olajšuje nalogi pevca in poslušalca. Napačno soglaša s stališčem Wackernagla, da je kronološko prva nastala epska poezija, nasprotuje pa njegovi trditvi, da epika postopoma nujno pada v balade in romance, kar »ne mogu iz izkustva nikako potvrditi« (prav tam: 88).

Skoraj dobesedno povzema Karadžićevo popisovanje pokrajin, kjer je epika še živa, in misel, da je last srbskega ljudstva in sosednjih plemen; pri tem izrecno omenja Hrvate in slovenske Istrijane, ki epike nimajo. Tudi misel, da se pesmi iz kraja nastanka selijo drugam, povzema po Karadžiću in jo podrobneje utemeljuje (prav tam: 89): iz Srbije je segla tudi k Slovencem; tu citira Grūna in njegovo zbirko kranjskih pesmi *Blumen aus Krain*. Skoraj dobesedno prepisuje Karadžićeve besede o razširjenosti petja ob guslah in o najpomembnejših ustvarjalcih epike, Karadžićevih pevcih Podrugoviću in Višnjicu. Kot je znano, Karadžić poimensko navaja 109 pevcev, kar so pozneje povzeli največji poznavalci ustnega slovstva, Latković (1954), Jurančić (1958), Nedić (1962), Rotar (1970), Terseglav (1984) idr.

Sledijo poglavja o značilnostih epskega sloga in stilskih figurah v ustnem slovstvu, ki

¹¹ Tukaj (in v nadaljevanju) sem citiral iz Miklošičevega besedila: Franja Miklošič, 1863: *Epsko pesništvo u Srba*. Novi Sad: LMS. 74–103, ki povzema Predgovor Vuka. S. Karadžića iz njegove druge izdaje srpskih narodnih pesmi (I–IV) v Leipzigu (napisan 1822).

so prav tako povzete po Karadžiću, vendar selekcionirano, skrajšano in dopolnjeno. Miklošič dodaja primerjave s Homerjevimi stihi, postopkom oblikovanja, navaja stalne epite, tipična ponavljanja, začetke in konce pesmi, skandinavske in angleške vzporednice ter s tem odpira prostor za podrobnejše tovrstne študije, ki so sledile v poznejšem preučevanju, npr. v Zimovi grško-srbski komparativni študiji (1881) ali v Maretičevem prikazu »naših« (srbskih) stilnih figur (1895). Tudi ti primeri so iz Karadžičevega Predgovora (1823), le da so navedbe strnjene in skrajšane (prav tam: 95–97).

Poglavje 21 govori o metru v epiki različnih narodov, o slovanskem, tukaj srbskem ali junaškem desetercu, ki ga štejejo za temelj slovanske epike. Miklošič nasprotno od nekaterih nemških razpravljavcev (Herman, Miller, Berk) meni, da deseterec ni preprost in da je stroga ocena njegove melodijske enoličnosti napačna. Glede rime, redko na koncu ali pogosteje sredi stiha, soglaša s Karadžićem, ki jo šteje za redko naključje; kitice pripisuje le ženskim pesmim, kot to velja za klasiko; inštrument ali spremljevalno petje ob recitiranju epskih pesmi je le ozadje za prikazovanje pomembne vsebine, ki ne sme zakrivati osnovnega sporočila, zato je prav, da je melodija enolična. Celotno besedilo sklence citat: »Tiha lepota u pesmi srbskoj, što se izliva u čistom jeziku, prolazi gotovo neopazena u današnje doba [...] no ne će dugo još potrajati, te će se ovoj poeziji jednom razčistiti [dodeliti, V. O.] dostojno i znamenito mesto u istoriji književnosti« (prav tam: 103).¹²

Iz navedenega sledi, da je Miklošič izvrstno poznal srbsko in južnoslovansko ljudsko pesem, trud in dosežke Karadžića, njegove številne objave ter razlage »narodne poezije« in »narodne književnosti«, pa tudi mnenja iz učene Evrope; da je srbsko epiko obravnaval znanstveno ter da je nasprotoval površnim

ocenam nekaterih avtorjev (Bonitz, D'Hericault, Schifner, Wolf); bistvo fenomena je prenesel z zunajliterarnih razsvetljenskih in romantičnih emotivnih observacij na realistične jezikovne in stilne komparacije, ustno ljudsko slovstvo pa je uvrstil na začetek razvojnega loka posamezne nacionalne književnosti. S tem je relativiziral njene etniške, etiške in estetske kvalifikacije, ki so jih slovenski in zlasti srbski kritiki šteli za najvišje in nenadomestljive vrednote v oblikovanju umetniške besede. Po Miklošičevih spoznanjih je ustno slovstvo kot prvoten izraz estetskega oblikovanja govorjene besede vključeno v določeno razvojno etapo književnosti, v kateri se uresničuje in tudi izčrpa ter s tem izpolnjuje svojo funkcijo. Istočasno je spodbudil polemike in raziskave oz. dopolnitve Karadžičevih in svojih ugotovitev s tezami, da ljudsko slovstvo izraža duh pevca in duh njegovega naroda, da je doba epske poezije prehodna stopnja v razvoju kulture nekega plemena in ljudstva, ki se ne more povrniti, da še ni bilo znanstveno nesporno ugotovljeno, ali je njene visoke umetnine ustvaril posameznik iz preprostega ljudstva ali iz socialno višjih slojev. S tem se je uvrstil med prve preučevalce srbskega ustnega slovstva in ustnega slovstva nasploh, ki so bili opremljeni z znanjem in izkušnjami ter ki so lahko svoje razprave pisali z argumenti znanstvene raziskave, v razpravljalnem diskurzu in s preverljivim postopkom, utemeljenem z analizami, komentarji in strokovnimi kompetencami. S tem je potrdil, da so v mednarodnem znanstvenem procesu, ki je odkril in raziskal številna vprašanja o jeziku in književnosti, umetnosti in njenih dosežkih, imeli znanstveniki slovenskega rodu pomembno in ugledno mesto.

Literatura

Enciklopedija Slovenije, 1993. Ljubljana: MK. 135–137.

¹² To so izbrane besede uglednega moža in velikega poznavalca ustnega izročila, nemškega učenjaka Grimma, na univerzitetnem predavanju v Jeni iz leta 1832, ki se je zaradi lepote srbskih epskih pesmi celo naučil srbskega jezika.

- JURANČIČ, Janko, 1959: *Srpska in hrvatska ljudska epika*. Ljubljana: MK. 129–153.
- KARADŽIĆ, Vuk Stefanović, 1823: *Srpske narodne pjesme. Skupio i na svijet izdao V. S. K.; Knjiga prva, u kojoj su različite ženske pjesme*. (I–IV). Predgovor: »U Lipisci. Na Božij dan 1823. V. S. K.« Beograd: četvrto državno izdanje. V–XXVIII. 23.
- MIKLOŠIĆ, Franja, 1983: *Epsko pesništvo u Srba*. Novi Sad: LMS. 74–103.
- MURKO, Matija, 1951: *Tragom srpskohrvatske narodne epike*. Zagreb: JAZU.
- OSOLNIK, Vladimir, 2002: O srpskoj narodnoj književnosti u Sloveniji u XIX veku. *Srpska književnost u kontekstu evropske književnosti / Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, Novi Sad, 12.–17. 9. 2000*. Beograd. 195–204.
- Ottuv slovník naučný*, 1901. V Praze. 290–295.
- TERSEGLAV, Marko, 1984: *Ljudsko pesništvo*. Ljubljana: DZS. 14–21.

STRATIFIKACIJA (ZVRSTNOST) V SLOVAŠKEM JEZIKOSLOVJU – RAZVOJ IN STANJE

Jozef Pally

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.162.4'276

Stratifikacija (zvrstnost) jezika kot posledica njegove dinamične razvojne naravnosti je odraz socialne (vertikalne) in teritorialne (horizontalne) diferenciacije družbe. V slovaškem jezikoslovju se je stratifikacija začela leta 1979, ko je model zvrstnosti slovaščine objavil Ján Horecký in s tem takoj izzval ostro polemično diskusijo. Pod vprašaj se je postavilo osrednje mesto knjižne slovaščine kot edine in nesporne jezikovne različice javne komunikacije.

vsenarodni jezik, jezikovna zvrstnost, jezikovne zvrsti, knjižni jezik, jezikovna norma in uzus

Stratification (layering) of a language as a result of its dynamic development is a reflection of the social (vertical) and territorial (horizontal) differentiation of a society. In Slovak linguistics stratification discourse began in 1979 with the publication of the stratification model of Slovak by Ján Horecký, which immediately provoked a sharp debate. Its opponents focused particularly on the question of the central position of the Slovak standard language as the only unquestionable linguistic variety of public communication. However, as a result of a social and communicative approach, the stratification paradigm is being re-stratified in favour of gradual acceptance of language usage and diffusion of varieties.

national language, language stratification, language forms/varieties, standard language, linguistic norm and language usage

1 Uvod

V sodobnem, ne le slovaškem jezikoslovju, je opazno povečano zanimanje za izdelavo teorije vsenarodnega (knjižnega) jezika, ki bi kar se da adekvatno odražala jezikovno situacijo v konkretni jezikovni družbi. Dinamična lastnost vsenarodnega jezika je pogojena s svojim družbenozgodovinskim razvojem. To dinamiko je treba razumeti v njeni etnolingvistični funkciji, kot značilnost človeške družbe, dinamiko vsenarodnega jezika kot celote in dinamiko knjižnega jezika (knjižne oblike, različice). Najbolj pogost predmet proučevanj je bil do zdaj knjižni jezik, saj so razvojni procesi najbolj transparentni pri knjižnih jezikih, ki so mlajši, njihove posamezne razvojne faze pa so izpričane s konkretnimi jezikovnimi viri ter tudi možnostjo, da sledimo zunanjim posegom v ta razvoj v

obliki kodifikacij. Med premišljanji o dinamiki knjižnega jezika prevladujejo misli o položaju knjižnega jezika v konkretni jezikovni situaciji, kjer se na eni strani že tradicionalno ločijo jezikovne, funkcijske, objektivne zvrsti in se na drugi strani analizira položaj knjižne zvrsti med drugimi oblikami vsenarodnega jezika. Izhodišče teh analiz je po navadi sprejemanje osnovne dihotomije knjižni jezik – narečja oz. bolj splošno knjižni jezik – neknjižne zvrsti. Najnovejši razvoj na lingvističnem področju kaže, da je najbolj adekvaten model, ki spoštuje obstoj več vsenarodnih oblik jezika (knjižna, standardna, substandardna oblika) v odnosu do regionalne oblike (narečij) z možnim prehodom v podobi interdialektov, pri čemer je jezik leposlovja razumljen kot enota sui generis, saj uporablja elemente vseh zvrsti. Aktualni

stratifikacijski modeli vsenarodnega jezika torej predstavljajo kontinuum zvrsti in semi-zvrsti, med katerimi obstajajo postopni prehodi.

2 Stratifikacijski diskurz na Slovaškem

Stratifikacijski diskurz na Slovaškem od začetka spremlja precejšnja terminološka raznovrstnost že pri vprašanju poimenovanja enote stratifikacije. V dosedanjem slovaškem jezikoslovju so jezikoslovci razmišljali o enotah narodnega jezika (Ondruš, Sabol 1984), o enotah (slš. útvár) oz. oblikah (slš. forma) (Ružička 1967; Pauliny 1979; Kočiš 1984), o oblikah oz. stratah (slš. stráta) (Horecký 1979), o različicah (varietách) narodnega jezika (Bosák 1990).

Odločilni mejnik v razvoju stratifikacijskega diskurza na Slovaškem je bila znanstvena konferenca o teoriji knjižnega jezika leta 1976, na kateri je Ján Horecký predstavil novo teorijo knjižne slovaščine. Nova stratifikacija je že na konferenci takoj izzvala polemično diskusijo (Kočiš 1984: 42). Po njeni uradni objavi leta 1981 v reviji *Jazykovedný časopis* (Jezikoslovni inštitut Ľudovita Štúra Slovaške akademije znanosti v Bratislavi) in leta 1982 v monografiji *Spoločnosť a jazyk* (Družba in jezik) je ta model uradno zavrnil František Kočiš. Odmeve polemične diskusije o novem stratifikacijskem modelu in položaju knjižnega jezika v njem lahko po dveh reakcijah Františka Kočiša datiramo vse do leta 1986. Po družbenopolitičnih spremembah na Češkoslovaškem leta 1989 se na Slovaškem začena oblikovati močan sociolingvistični tok, ki izhaja iz modela Horeckega, ki pa se kasneje še modificira.

2.1 Stratifikacijski model Horeckega kot izhodišče stratifikacijskega diskurza

Osnovo modela predstavlja trditev: »v prvi fazi razvoja knjižnega jezika gre bolj za poenotenje, v nadaljnji fazi nastaja njegova diferenciacija« (Horecký 1981: 117). Najbolj pomemben rezultat te diferenciacije je teorija jezikovnih (funkcijskih) zvrsti, ki jo je praška

šola izdelala v tridesetih letih, v kateri postane opozicija knjižnost – neknjižnost glavni kriterij za klasifikacijo zvrsti. Ne le v slovaškem, temveč tudi slovenskem jezikoslovju pa se je pokazalo, da ta dihotomija ni zadostna osnova za novo teorijo knjižnega jezika (prim. z vprašanjem knjižnosti pogovorne zvrsti pri Toporišiču; Pallay 2010). Zato je logično, da Horecký uvaja termin narodni jezik kot sporazumevalno sredstvo komunikacijske družbe, katere glavnina živi v Slovaški republiki:

Ta narodni jezik ni enoten (enoten navsezadnje ni niti sodobni knjižni jezik), ampak v različni meri razslojen, razčlenjen na bolj ali manj ostro ločene enote, ki jih označujemo kot oblike obstajanja narodnega jezika. Niti stratifikacija narodnega jezika, prav tako kakor diferenciacija knjižnega jezika, ni zaključena; odnosi med elementi posameznih slojev se spreminjajo, sloji se prekrivajo, zdi pa se, da je mogoče zamejiti naslednje oblike narodnega jezika: knjižno, standardno, substandardno in narečno. (Horecký 1981: 117)

Jezik leposlovja je pristal zunaj stratifikacije, ima status specifične in težko opredeljive oblike, ki pa je za obstoj in razvijanje naroda zelo pomembna. Knjižna oblika bi morala biti oblika, ki se uporablja izključno v šoli, v sredstvih množičnega obveščanja, v uradnih besedilih in v jeziku strokovne literature.

Teorija knjižnega jezika mora upoštevati ne le knjižne oblike sporočanja, temveč tudi druge vsenarodne oblike, zato bi se morala spremeniti v teorijo narodnega jezika. Normativna oz. kodifikacijska dejavnost se mora tikati predvsem knjižne oblike, vendar je treba pri tej omejitvi upoštevati tudi stanje v standardni formi. Ta vidik lahko vede včasih k stanju, v katerem se tudi za knjižno obliko ustalita dve normi, strožja in tolerantnejša. (Horecký 1981: 121)

Za Františka Kočiša (1984, 1986) pomeni navedeni model nerazumljivo »konec posebnega položaja in integrativne funkcije knjižnega jezika in njegova nadomestitev z diastemom narodnega jezika, v katerem knjižni jezik dobiva skromno mesto med jezikom

leposlovja, standardno, substandardno in narečno obliko vsenarodnega jezika« (Kočiš 1984: 38). Sklicuje se na Jedličko (1974) in Chloupeka (1971) ter trdi, da vsenarodna komunikativna oblika ne more biti diasistem narodnega jezika s petimi delnimi sistemi, temveč knjižni jezik z vsemi svojimi značilnostmi. Narodni jezik je nezdržljiv s pojmom sistem, je le razvojni in zgodovinski pojem, čeprav obstaja kot sodobni fenomen. Sociolingvistične in komunikativne kriterije Horeckega označuje za uzualne kriterije, ki so sicer neizbežni, vendar sekundarni. V skladu z Barnetom za primarni označuje intralingvalni strukturni in funkcijski kriterij. Odločilno vlogo torej igra odnos knjižnega jezika in narečij, pri čemer v navezavi na trditev ugotavlja postopno nivelizacijo narečij, oblikovanje t. i. interdialektov in približevanje narečij knjižnemu jeziku. Knjižna slovaščina zanj postaja »edini predstavnik narodnega jezika tudi s strukturne oz. sistemske plati« (Kočiš 1984: 41). Čeprav opozarja pred označevanjem narečij za različice knjižnega jezika, domneva, da se taka tendenca začneja čedalje bolj kazati. Za Kočiša je raven jezika leposlovja najbolj zanesljiv znak rasti ali padca poznavanja knjižnega jezika. »Leposlovje je najbogatejši in največji vir poznavanja knjižnega jezika za vse sloje pripadnikov narodne družbe« (Kočiš 1984: 43). Z določitvijo standardne norme so za Kočiša ustvarjeni pogoji za nastanek podobne »shizme« kot v sodobni češčini (popolno izrivanje knjižne češčine s strani pogovorne češčine iz splošnega uzusa, ko knjižna češčina postaja knjižna oblika). Za Kočiša pomeni novi (komunikativni, sociološki, uzualni ipd.) stratifikacijski model Horeckega opuščanje pojma enotne knjižne norme. Jezikovna sredstva se v njem ne presojujejo z vidika kršenja norme, registrirajo se le v primerni obliki narodnega jezika. Za Kočiša so navedeni primeri epizodični in ne zadoščajo za to, da bi lahko govorili o posebnih komunikativnih oblikah.

Če strnemo, lahko rečemo, da izhaja Kočiševo zavračanje modela iz tradicionalne

predstave o dihotomiji knjižni jezik – narečja. Glavni kriterij te stratifikacije, torej sociološko oz. komunikativno, ima za sekundarno in podrejeno sistemsko-strukturnemu (pri njem intralingvalnemu) kriteriju.

2.2 Restratifikacija narodnega jezika kot posledica sociolingvističnega raziskovanja

V 90. letih prihaja do postopnega razvijanja modela Horeckega v podobi njegovih inovacij. Ripka (1990) na osnovi raziskave slovaških narečij predlaga pet oz. šest enot jezika: knjižni jezik, pogovorni knjižni jezik (standard), splošni govorjeni jezik (substandard), supradialekt, interdialekt, teritorialni dialekt. Termin splošni govorjeni jezik je kalk češkega *běžně mluvený jazyk*, supradialekt je enota z nadnarečno veljavo. Njegov model je potrditev modela Horeckega, saj je mejo knjižnosti prestavil pravzaprav še nižje, s tem da je na raven standardne oblike Horeckega postavil ne točno opredeljen pojem pogovorni jezik in splošni govorjeni jezik postavil celo na raven substandarda.

D. Slančová in M. Sokolová (1994) v svojem teoretskem modelu stratifikacijske strukture slovaščine poudarjata geografsko diferenciranost posameznih različic, celo njeno standardno različico, tako da lahko govorimo o zahodnoslovaški, sredneslovaški in vzhodnoslovaški različici. Za izraz substandardna različica uporabljata množinsko obliko substandardne različice, poleg osnovnih treh pripuščata še t. i. bratislavsko substandardno različico. V navezavi na Bosáka uporabljata termín semirazličica, torej oznako za oblike, ki niso vsenarodne oz. so nesistemske, socialno pogojene enote, kot so sleng, žargon, argo in strokovni govor. V svojem modelu razlikujeta: 1) knjižno različico, 2) splošno standardno različico, 3) substandardne različice in 4) narečne različice.

Tudi Ján Bosák (1990, 1997) govori o nastanku mešanih, prehodnih oz. na novo se porajajočih različic, pri čemer ugotavlja postopni premik virov dinamike s teritorialnih narečij na sociolekte in na »medrazil-

čice«, usmerjene h knjižnemu jeziku kot najbolj prestižni različici. Podpira misel o dominantnosti govorenega jezika kot najbolj pomembne različice v komunikacijskem prostoru med knjižnim jezikom in neknjižnimi različicami.

Govorjeni jezik je za Bosáka na osnovi njegove dominantnosti v verbalni komunikaciji (vsaj 90 % s tendenco postopnega zviševanja) fenomen, ki naj bi »rušil« enotnost in stabilnost knjižnega jezika, ki je od časov kodifikacije osnovana na pisni obliki. Vsekakor zavrača starejše, dvopolno razumevanje stratifikacije narodnega jezika. Ravno odnos med govorenim in pisanim je zanj osrednji kriterij notranje strukturacije narodnega jezika. Pojem jezikovna norma v nasprotju s pravo obliko in predpisom razume bolj svobodno.

»Jezikovna norma ne prepoveduje, temveč, nasprotno, predvideva različne variantne načine govora, ker to ni le jezikovna, ampak prav tako (ali pa predvsem) socialna kategorija, je odraz socialne diferenciacije jezika« (Bosák 1997: 47). Vsebinsko in širino pojma knjižni jezik razume dinamično, saj se v daljših ali krajših časovnih intervalih spreminja. Knjižnost se bolj išče kakor utrjuje, njena vsedružbena zavezanost ne pomeni nadrejenosti drugim različicam. Glede diskusije o modelu Horeckega pravi, da to ni »doktrina«, ampak teorija, da razlikovanje substandardne variante »ne meče s prestola« knjižne različice, da to ni nikakršna »konkurenčna komunikacijska enota«, temveč njegov model odraža realno komunikacijsko situacijo v delovanju slovaščine 70. let prejšnjega stoletja (Bosák 1997: 49). Bosák ločuje samostojno »pogovorno slovaščino kot knjižno, nekodificirano različico, ki nastaja kot posledica polifunkcionalnosti knjižne slovaščine. Pogovorni jezik služi večini visokošolsko in srednješolsko izobraženim uporabnikom slovaščine kot sredstvo splošne komunikacije (torej ne izključno individualni, družinski ali prijateljski, kot je bilo razumljeno prej)« (Bosák 1997: 50). Osnova za to različico je

variantnost jezikovnih sredstev in njihova funkcionalna raba.

V odvisnosti od konkretne komunikacijske situacije Kralčák (2008) v svoji sintezi osnovnih stratifikacijskih modelov sodobne slovaščine v želji po predvsem čim bolj preglednem upoštevanju socialnokomunikacijske plati aktualne jezikovne situacije slovaščine strogo strukturalistično razlikuje socialnokomunikacijsko (vertikalno) in teritorialno (horizontalno) diferenciacijo narodnega jezika. V navezavi na Bosáka in druge uvaja v stratifikacijsko paradigmo sociološka termina socialna vloga in norma obnašanja, ki ju razume v odnosu do pojma komunikacijska dejavnost. Analogično za formalne in neformalne šteje namreč poleg socialnega obnašanja tudi jezikovno, verbalno obnašanje. V odnosu do komunikacijskega dogodka govori o uradnosti in neuradnosti, v odnosu do besedila o kultiviranosti in naravnosti, v odnosu do naslovnika o narejenosti in spontanosti, v odnosu do kodificirane norme pa o doslednosti in sproščenosti (Kralčák 2008: 280). V navezavi na G. Neščimenkovo (2003, 2004) pravi, da osnovni strukturni odnos nastaja med knjižnim oz. reguliranim načinom izražanja na eni strani ter nereguliranim načinom komunikacije na drugi strani. Na vertikalni osi je treba v skladu z raziskovanjem in dejanskim stanjem računati s »prehodnim pasom« med reguliranim in nereguliranim verbalnim obnašanjem. To imenuje verbalno obnašanje z oslABLJENO reguliranostjo (v odnosu do kodificirane norme). To reguliranost deli naprej na zunanjo (uredniške posege kot t. i. institucionalni filter) in notranjo (samocenzura, samokontrola pri spoštovanju knjižne norme). Pod vplivom oslABLJENE reguliranosti govornega obnašanja se oblikuje standardna oblika knjižnega jezika, pri nizki ali ničti reguliranosti pa substandard (Kralčák 2008: 281). V zvezi z dinamiko stratifikacijske strukture govori o 1) funkcijski ekspanziji (knjižna slovaščina, njena knjižna osnova, prevzema tudi nekatere socialnokomunikacijske funkcije pogovornih enot) in

2) jezikovnostrukturni ekspanziji (prenos sociolektov, tj. profesionalizmov in slengizmov v splošni govorjeni jezik, kontroliran in avtorsko okazionalen prenos narečne osnove v javno prestižno komuniciranje) kot o izrazu sposobnosti medzvrstne ekspanzije (prav tam: 283).

3 Pregled stratifikacijskih modelov v slovaškem jezikoslovju

3.1 Horecký (1981: 118)

- jezik leposlovja
- knjižni jezik
- standardni jezik
- substandardni jezik
- narečja

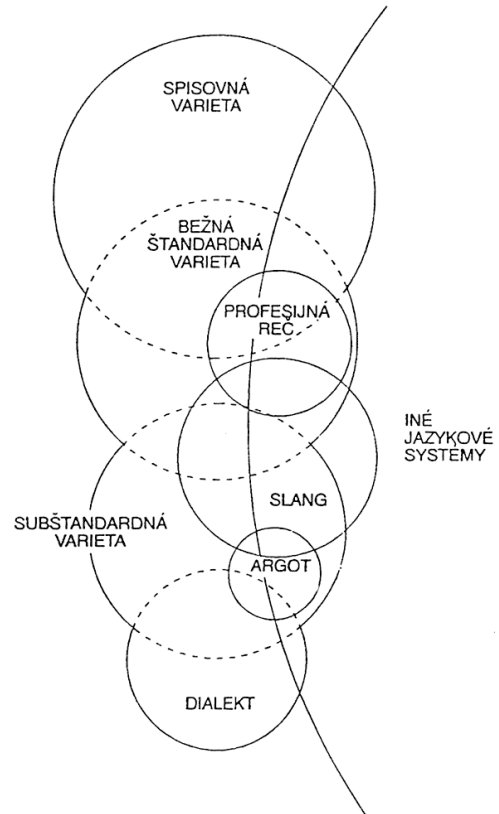
3.2 Ondruš, Sabol (1984: 55)

- superstandard
- standard
- substandard

3.3 Ripka (1990: 228)

- knjižni jezik
- pogovorni knjižni jezik (standard)
- splošni govorjeni jezik (substandard)
- supradialekt
- interdialekt
- teritorialni dialekt

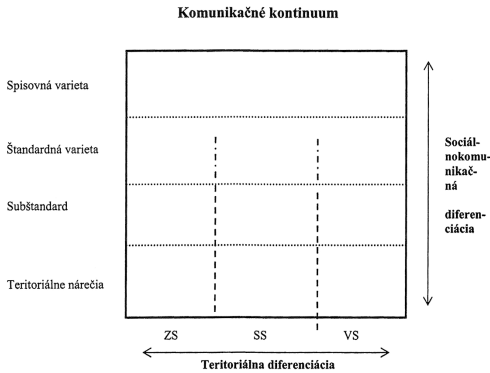
3.4 Slančová, Sokolová (1994: 226)

spisovná varieta = knjižni jezik, bežna štandardna varieta = pogovorni knjižni jezik (standardni jezik), profesijna reč = strokovni govor, slang = sleng, subštandardna varieta = substandardni jezik, argot = argo, dialekt = narečje, iné jazykové systémy = drugi jezikovni sistemi

Slika 1: Stratifikacijski model (Slančová, Sokolová 1994: 226)

3.5 Kralčák (2008: 282)

spisovná varieta = knjižni jezik, štandardná varieta = splošni pogovorni jezik, subštandard = substandardni jezik, teritoriálne nárečia = geografska nárečja.

Slika 2: Stratifikacijski model (Kralčák 2008: 282)

3.6 Múcsková (2011: 45)

spisovná varieta = knjižni jezik, súčasná podoba historického nárečia = sodobne nárečne oblike, interdialekt = štandardná varieta a mestská reč = standardni jezik in mestni govor, subštandardné útvary = substandardne oblike.

Slika 3: Stratifikacijski model (Múcsková 2011: 45)

4 Zaključek

Odločilne vloge pri razvoju narodnega jezika nimajo le knjižna oblika in nárečja,

temveč ravno srednje oblike (različice, enote, strate), kar je razvidno iz analiz korpusov, v katerih se čedalje bolj ugotavlja raznolikost izjav, v njih torej ni težnje za vsako ceno udejanjiti eno samo, ločeno (kakorkoli prestižno – op. J. P.) obliko. Ravno pretirano poudarjanje ekskluzivnega položaja knjižne slovaščine s strani preskriptivne lingvistike je dokaz utrjevanja oblike, ki se označuje za standardno oz. za standard. V zvezi z dinamiko jezika je mogoče v lingvistiki govoriti celo o neprestani prestratifikaciji ali restratifikaciji narodnih jezikov, pri čemer se težišče s knjižne oblike premika na nižje oblike, ki se s tem utrjujejo, knjižna oblika pa se zato nujno premika k višjim slojem in skoraj izključno k uradnemu stiku.

Literatura

- BOSÁK, Ján, 1997: Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. *Sociolinguistica slovacca* 3. 45–52.
- HORECKÝ, Ján, 1979: Východiská k teórii spisovného jazyka. Jozef Ružička (ur.): *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava: Veda. 13–22.
- HORECKÝ, Ján, 1981: K teórii spisovného jazyka. *Jazykovedný časopis* 32/2. 116–121.
- HORECKÝ, Ján, 1987: Stratifikácia národného jazyka ako dôsledok dynamických procesov. *Dynamika súčasnej češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha. 15–19.
- CHLOUPEK, Jan, 1986: *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brne.
- JEDLIČKA, Alois, 1978: *Spisovný jazyk v súčasnej komunikaci*. Praha: Univerzita Karlova.
- KOČIŠ, František, 1984: Štruktúrna stratifikácia ako základ teórie spisovného jazyka. *Slovenská reč* 49. 37–48.
- KOČIŠ, František, 1986: Hranice spisovného jazyka. *Slovenská reč* 51. 169–179.
- KOČIŠ, František, 1995: Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry v súčasnej komunikácii. Matej Považaj (ur.): *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Bratislava: Veda. 12–21.
- KRALČÁK, Ľubomír, 2008: K aktuálnej stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike. Sibyla Mislovičová (ur.): *Jazyk*

- a jazykoveda v pohybe*. Bratislava: Veda. 278–287.
- LABOV, Walter, 2006: *The Social stratification of English in New York*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MÚČSKOVÁ, Gabriela, 2011: Zmeny v stavbe, vývine a fungovaní nárečia v súčasnej jazykovej situácii (na príklade spišského nárečia). Zbyněk Holub, Roman Sukač (ur.): *Dialektologie a geolingvistika v současné střední Evropě*. Frýdek-Místek: Kleinwächter, Slezská univerzita v Opavě. 41–55.
- NEŠČIMENKO, Galina, 2003: *Jazykovaja situacija v slavjanskich stranach. Opyt opisanja. Analiz koncepcij*. Moskva: Nauka.
- ONDRUŠ, Šimon, SABOL, Ján, 1984: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 55–56.
- PALLAY, Jozef, 2010: Spisovná slovinčina a jej miesto v sociálnej stratifikácii národného jazyka. Saša Poklač Vojtechova (ur.): *90. výročie vzniku Univerzity Komenského v Bratislave a Univerzity v Lublane*. Bratislava: Univerzita Komenského. 135–147.
- RIPKA, Ivor, 1980: Miesto dialektov v súbore útvarov národného jazyka. *Jazykovedné štúdie* 15. Bratislava: Veda. 120–127.
- RIPKA, Ivor, 2000: Urbanizácia dialektu. Slavomír Ondrejovič (ur.): *Sociolinguistica slovacica* 5. Bratislava: Veda. 87–93.
- SGALL, Petr, HRONEK, Jiří, 1992: *Čeština bez příkras*. Praha: H&H.
- SLANČOVÁ, Daniela, SOKOLOVÁ, Miloslava, 1994: Variety hovorenej podoby slovenčiny. Jozef Mlacek (ur.): *Studia academica slovacica* 23. Bratislava: Stimul. 225–240.

SUPSTITUTIVNA KOHEZIVNA SREDSTVA U HRVATSKOME DNEVNOM TISKU

Bernardina Petrović

Filozofski fakultet, Zagreb

Tamara Gazdić Alerić

Učiteljski fakultet, Zagreb

Dunja Vranešević

Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb

UDK 811.163.42:070

Substitutivna sredstva so posebna skupina jezikovnih sredstev, ki povezujejo besedilno sporočilo na kohezivni ravni, in sicer s ponavljanjem jezikovnih oblik, ki so vsebinsko povezana s prvotnim poimenovanjem predmetnosti. Raziskovanje besedilnih sporočilnih tipov, zbranih v hrvaškem dnevnem časopisju, kaže na veliko količino kohezivnih sredstev, ki se uporabljajo pri oblikovanju in povezovanju izrazov znotraj besedila ne glede na posebnosti posamezne od zbranih besedilnih sporočilnih vrst. Njihova vloga se potrjuje v tvorčevem prizadevanju ustvariti dinamično in za naslovnik zanimivo besedilo.

hrvaščina, besedilne sporočilne vrste, kohezivnost, substitucija, dnevno časopisje

Substitution presupposes a special group of linguistic resources that constitute the cohesiveness of text by repeating the linguistic forms which are connected through content and expression. Research into types of text gathered from the Croatian daily press indicates a large concentration of such cohesive resources that are used for forming and connecting expressions in texts, regardless of the specific properties of each of the represented types of text. Their role is affirmed in the writer's efforts to make the text more dynamic and more interesting to the recipient.

Croatian language, types of text, cohesiveness, substitution, daily press

1 Uvod

Tekstna lingvistika i analiza diskursa kohezivna sredstva smatraju jednim od najvažnijih čimbenika stvaranja teksta. Kohezivnost, nazvana još i *tekstnom sintaksom* ili *tekstnom gramatikom*, prepoznaje se u povezivanju iskaza unutar teksta formalnim veznim sredstvima, odnosno gramatičkim, leksičkim i semantičkim vezama (Badurina 2008: 58, 88). Ipak, da bi se tekstem mogla ostvariti uspješna komunikacija, do konačnoga se smisla teksta dolazi interakcijom kohezivnosti s ostalim kriterijima tekstualnosti pri čemu je nužno poimanje odnosa teksta s izvanjezičnim okolnostima. Kohezivnost sto-

ga nikada nije sama sebi svrhom (van Dijk 1997: 8; Brdar, Brdar - Szabó 1997: 47; de Beaugrande, Dressler 2010: 15).

Povezivanje se iskaza ostvaruje dvama načinima: formalnologički oblik povezivanja rečenica predstavljen je sredstvima povezivanja poput veznika, priloga, zamjenica i sličnoga, odnosom vremena i vida glagolskih oblika te redom riječi, a leksičkosemantički različitim ponavljanjima zajedničkih elemenata (Velčić 1987: 18).

Kohezivnim se sredstvima pridonosi organizaciji i stabilnosti teksta te se ostvaruje ekonomičnost tekstovnoga materijala jer se jednom iskorištene strukture i obrasci unutar

istoga teksta ponovno koriste, preoblikuju, sažimaju ili pojednostavljaju čime izgrađuju čvrstu mrežu povezanih iskaza (de Beaugrande, Dressler 2010: 61–62). Najčešća su kohezivna sredstva prije svega dva oblika ponavljanja izraza: eksplicitno i implicitno. Razlika se između tih dvaju oblika očituje u odnosu prema referenciji izvanjezične zbilje. Eksplicitnim se ponavljanjem dva različita izraza odnose na isti objekt u izvanjezičnoj stvarnosti (imaju istu referenciju) te je njihov odnos sadržan u jezičnome sustavu, a implicitno ponavljanje izraza nema istu referenciju, ali među izrazima postoji semantička povezanost i odnos uključivanja koji se zasnivaju na enciklopedijskome znanju (Glovacki - Bernardi 2004: 41).

U radu se prikazuju različiti načini izgradnje kohezivnosti teksta na primjerima iz asertivnih tekstova hrvatskih dnevnih novina. Dnevne novine obiluju različitim asertivnim tekstnim vrstama i budući da su namijenjene najširem krugu čitatelja, pretpostavka je bila da će stoga činiti zanimljivu podlogu za istraživanje supstitutivnih kohezivnih sredstava uklopljenih u komunikacijski kontekst, jer se povezivanje unutar teksta nastojalo istražiti u cjelokupnosti komunikacijskoga procesa s obzirom na to da su gramatika i pragmatika u priopćajnome procesu tijesno povezane.

2 Supstitutivna kohezivna sredstva

Supstitutivna su kohezivna sredstva među najraširenijim sredstvima kohezivnosti upotrijebljenim u tekstovima dnevnih novina, oblik kohezivnosti teksta¹ koji se ostvaruje ponavljanjem jezičnih oblika sadržajno povezanim izrazom. Supstitucija je samo jedno od sredstava koja podrazumijevaju ponavljanje elemenata iskaza i upotrebljavaju se kako bi se unutar teksta naglasila ekvivalencija, srodnost ili povezanost elemenata i sadržaja (de Beaugrande, Dressler 2010: 75). Obuhvaća nekoliko leksičkih pojava – sinonimiju,

hiperonimiju i hiponimiju, parafrazu i slične odnose među leksemima – zbog čega je poznata i kao *leksička* supstitucija. Sinonimnost se odnosi na istoznačnost ili bliskoznačnost među leksemima različita oblika i istoga sadržaja, a hiperonimsko-hiponimski odnos na lekseme koji se sadržajno ponašaju kao nadređenica i podređenica. Pritom je kod uporabe sinonima riječ o eksplicitnome ponavljanju jer se odabrani jezični izrazi odnose na isti referent, a kod hiperonimije i hiponimije o implicitnim ponavljanjima koja se ne odnose na isti objekt u izvanjezičnoj stvarnosti, ali je među njima uspostavljen semantički odnos dio – cjelina.

Razlog učestaloj uporabi supstitucije u hrvatskim dnevnim novinama leži vjerojatno u nastojanju emitenta da njome dinamizira tekst i učini ga manje predvidljivim i zanimljivijim. Supstitucijom se usporedno postiže i jezično bogatstvo teksta. Poigravanje različitim oblicima sinonima i hiponima/hiperonima nije pritom nikakvom zaprekom recipijentovu razumijevanju teksta jer se u dnevnome tisku uglavnom pojavljuju jednostavni leksemi koji su ustaljeni u jezičnoj uporabi, ali i u izvanjezičnim okolnostima. Ponekad se rabe sinonimi od kojih je jedan riječ standardnoga jezika, a druga regionalnoga ili dijalektoškoga izričaja (*brodogradilište* – *škver*), stranoga porijekla, posuđenica ili internacionalizam (*ulagač* – *investitor*), a moguća je i pojava leksema iz razgovornoga stila (muškarac – *lik/tip*). Kada je riječ o vrstama riječi, moguće je pronaći primjere imenica, pridjeva, glagola i priloga. Parafraza je pak česta u dužim tekstovima jer se pokazuje kao idealno kohezivno sredstvo u funkciji pojašnjavanja i uvjeravanja.

3 Asertivne tekstne vrste i dnevni tisak

Kao korpus za analizu supstitucije i njezine uloge u oblikovanju tekstnih vrsta hrvatskoga dnevnog tiska odabrane su dnevne

¹ Od ostalih se kohezivnih sredstava najviše navode rekurencija, parcijalna rekurencija, pronominalizacija, paralelizam, elipsa, glagolski oblici, konektori i forički odnosi (Ivanetić 2003: 7; de Beaugrande, Dressler 2010: 62–63).

informativno-političke novine od 2010. do 2013. godine – nacionalne (*Jutarnji list*, *Večernji list*) i regionalne (*Slobodna Dalmacija*, *Glas Slavonije*) – zato što su tematski raznolike, obiluju tipovima tekstova koji se redovito u njima javljaju i koji daju uvid u različite načine izgradnje kohezivnosti teksta.² Korpus u kojima su činile dnevne novine izdvojene slučajnim odabirom u vremenske presjeku od četiriju godina kako bi se dokazala pojavnost supstitutivnih kohezivnih sredstava u vremenske kontinuitetu.³ S obzirom na to da dnevne novine većinom tvore uporabni tekstovi koji pripadaju tipu asertivnih tekstnih vrsta, koje ujedno predstavljaju najrašireniju grupu uporabnih tekstova u hrvatskome jeziku i čine gotovo polovicu (49%) ukupnoga broja svih tekstnih vrsta, upravo će primjeri tih tekstova poslužiti za opis supstitutivnih sredstava (Ivanetić 2003: 76).⁴ Namjera je asertiva iskazati kako stvari stoje, pripočiti, utvrditi ili pojasniti, pri čemu se podrazumijeva da emitent iskaza vjeruje u istinitost njihova sadržaja. Sadržajno su svrstani u četiri podskupine tekstnih vrsta koje se razlikuju po osnovnoj funkciji (Ivanetić 2003: 69–71), te čiji se primjeri mogu pronaći u hrvatskome dnevnom tisku. Iz prve podskupine s funkcijom *informiranja* (dati adresu na znanje) zastupljene su: vijest, (crna) kronika, horoskop, osmrtnica, vremenska prognoza i povremeno priča; iz druge podskupine s funkcijom *ekspliciranja* (predočiti stanje stvari i reći kakav je predmet): komentar, intervju, feljton, kritika, pismo čitaoca i reportaža; iz treće podskupine s funkcijom *orijentiranja* i *registriranja* (predstaviti predmet): naslov (naslovna stranica), cijena, da-

tum, impresum, TV program i kinoprogram; te iz posljednje s funkcijom *animiranja* (prikazati predmet radi utjecaja na adresatovo mišljenje): vic.⁵ Upravo zahvaljujući raznolikosti asertiva zastupljenih u dnevnome tisku, moguća je poredbena analiza kohezivnih sredstava – pa i supstitucije – te njihove realizacije u različitim pisanim tekstovima, odnosno može se pokazati koliko je kohezivno sredstvo zastupljeno u svakoj od obrađenih tekstnih vrsta te u kolikoj mjeri utječe na izgradnju teksta. S obzirom na velik broj pronađenih primjera u proučavanim dnevnim novinama u ovome će članku, zbog njegove ograničenosti, biti prikazani samo reprezentativni primjeri.

4 Supstitucija kao sredstvo izgradnje kohezije u dnevnome tisku

Od devetnaest asertivnih tekstnih vrsta zastupljenih u dnevnim novinama supstitucijom se najviše koriste veći tekstualni oblici, posebice asertivi iz prve i druge podskupine koji zauzimaju veći novinski prostor. To su: vijest, crna kronika, priča; zatim: komentar, intervju, reportaža i feljton.

U tekstnim vrstama **vijest**, **crna kronika** i **priča** supstitucija je česta u svim oblicima te je nakon rekurencije najčešće kohezivno sredstvo ponavljanja.

Umjesto alkohola u kojem se utapa tuga, od sada ćemo moći popiti Amorex – **pilulu** protiv slomljenog srca. [...] Amorex je **lijek** na prirodnoj bazi, od ekstrakta biljke Griffonia simplicifolia. [...] – **Tableta** sadrži 5-hidroksitriptofan (5-HTP), prirodnu aminokiselinu u biosintezi serotonina.

(*Jutarnji list* 4423, 28. 10. 2010)

² Osim toga dnevne su novine namijenjene najširem krugu čitatelja različite dobi, socijalnoga i društvenoga statusa, religije i zanimanja zbog čega su i tekstovi napisani tako da ih većina čitatelja može razumjeti. Teži se izbjegavanju subjektivnosti, ekspresivnosti i individualnosti.

³ Korpus služi potvrdi teorijskih pretpostavka pa nije uvijek relevantna njegova opsežnost.

⁴ Polazeći od Searleove klasifikacije govornih činova koja obuhvaća pet intencionalnih tipova, Ivanetić donosi grubu klasifikaciju uporabnih tekstnih vrsta hrvatskoga jezika te uz asertive razlikuje direktive, komisive, ekspresive i deklarative (Ivanetić 2003: 66–75).

⁵ Osim navedenih asertiva u novinskom se mediju mogu pronaći primjeri kazala (sadržaja, indeksa) te uvodnoga članka (uvodnika), obično u tjednim ili mjesečnim novinama. Kako odabrani korpus ne sadrži spomenute tekstne vrste, njihova se načela tekstualnosti ne proučavaju.

Iako nema službene potvrde, đakovački policajci priveli su na obavijesni razgovor **mušku osobu koja se dovodi u vezu s ubojstvom** [...] Vijest o mogućem uhićenju **ubojice** brzo se proširila Đakovom. Gradske ulice još od vikenda bruje o **počinitelju ubojstva**, a navodno je riječ o **Đakovčaninu** koji je zadnji put viđen s nesretnom ženom.

(*Glas Slavonije* 28994, 21. 6. 2012)

U prikazanim se primjerima različiti jezični izrazi odnose na isti entitet izvanjskoga svijeta, odnosno za njih se može reći da imaju istu referenciju. Sinonimnost se u prvo- me primjeru odnosi na istoznačnost ili bliskoznačnost među trima leksemima (*pilula, lijek, tableta*) koji imaju drugačiji oblik, ali isti sadržaj. U drugome se pak primjeru koreferencijalni izrazi – *muška osoba koja se dovodi u vezu s ubojstvom, ubojica, počinitelj ubojstva i Đakovčanin* – odnose na isti referent izvanjezične zbilje, odnosno na istu osobu – počinitelja kaznenoga djela.

U sljedećim je primjerima riječ o hiperonimsko-hiponimskome odnosu, odnosno o leksemima koji se jedan prema drugomu sadržajno odnose kao nadređenica i podređenica (*vrste mesa: junetina, teletina, svinjetina; umjetnička djela/radovi: kipovi, skulpture, slike; drvo: slavonski hrast*).

Junetina je prema TISUP-u u kolovozu već skuplja 14,27%, **teletina** 8,95%, a **svinjetina** 2,25% u odnosu na kolovoz 2010., no neke bi **vrste mesa**, poput svinjetine, trebale rasti još 15%, inače slijedi propast svinjogojaca, tvrdi Stjepan Kušec.

(*Večernji list* 17130, 3. 9. 2011)

U hladovini ernestinovačkog parka već nekoliko dana nastaju nova **umjetnička djela** [...] svi se **kipovi** i ove godine izrađuju od **slavonskog hrasta**, jer je to jedino **drvo** koje, uz zaštitni premaz, podnosi sve vremenske neprilike. [...] nije bilo motornih pili, koje skraćuju izradu **skulpturi**. [...] umjetnici će svoje **radove** završiti do subote, 10. kolovoza. Sve **skulpture** izrađene na 40. kiparskoj koloniji Ernestinovo 2013. [...] a **slike** izrađene tijekom kolonije bit će poredane na pročelje galerije.

(*Glas Slavonije*, 7. 8. 2013)

U **priči** se osobito često pojavljuje supstitucija sinonima razgovornoga stila jer je tema priče obično povezana sa svakodnevnim situacijama.

Prirježivala sam **tulum** za tulumom iščekujući trenutak kad ću ga ščepati i oteti drugima. [...] Sve u svemu, **zabava** je bila vesela i bučna.

(*Jutarnji list* 4426, 31. 10. 2010)

Intervju i komentar, kao i ostali asertivi čija je osnovna funkcija ekspliciranje, nerijetko sadrže parafraze i metonimije.

Dolazak u Vukovar dio je moje ljudske i političke filozofije da se treba pokloniti nevinim žrtvama rata koji je pogodio **područje bivše Jugoslavije** [...] Isto je trebalo učiniti u svim zemljama na **prostoru zapadnog Balkana**, ali to prepuštam ljudima koji žive u susjednim državama. [...] Jer, matematika kaže da nitko s **ovih prostora** nije bez biljega i krivnje. [...] A vjerujte, možda je i veći rizik bilo uhićenje šefova narkokartela i švercera droge koji imaju veliku moć u **cijeloj regiji**.

(*Jutarnji list* 4426, 31. 10. 2010)

Osim toga, čini se kako se zaboravilo da bi se hrvatskom zdravstvu već u listopadu mogla »dogoditi« Europa!

(*Jutarnji list* 5396, 31. 7. 2013)

Za razliku od prethodnih tekstnih vrsta **feljton i reportaža** predstavljaju veće tekstove slobodnoga stila u kojima emitent nastoji rabiti bogat leksik bez pretjeranoga ponavljanja. No, kada je riječ o nazivima određenih institucija ili organizacija, ponavljanje je neizbježno.

Zatražili su moju osobnu iskaznicu i uručili mi plavu **kuvertu**, te mi tutnuli nekakav papir da potpišem primitak. [...] Sjeo sam u automobil, uključio svjetlo u kabini i otvorio **omotnicu**.

(*Jutarnji list* 4426, 31. 10. 2010)

Na željezničkom kolodvoru već se u 7 ujutro na dolaznim peronima postrojio **vod specijalne policije**. [...] **Rezervne postrojbe** koncentrirane su u okolnim parkovima. [...] Na velikoj petlji ispred stadiona dežura **specijalna**

postrojba na konjima, njih desetak, a uokolo Marakane raspoređeni su posebni **odredi žandarmerije** [...] Dva autobusa subotičkih registracija sa **specijalcima** [...]

(*Jutarnji list* 4425, 30. 10. 2010)

Od tekstnih se vrsta iz prvih dviju podskupina koje dobivaju manje novinskoga prostora supstitucijom koriste horoskop, osmrtnica, pismo čitaoca i kritika. Hiperonimsko-hiponimski odnos pojavljuje se kada se unutar **horoskopa** jednoga horoskopskog znaka imenuju određene manje skupine pripadnika toga znaka. U tu se svrhu najčešće koriste poimeničeni pridjevi – *slobodni, zauzeti, vezani, zaposleni, stariji, mladi* – ali i drugi leksemi, primjerice *samci*. Moguća je supstitucija oznake partnera koji se onda predstavlja horoskopskim znakom (*Škorpion, Jarac, Bik*) čiji je pripadnik. Time se uspostavlja i metonimijski odnos te se povezuju manje tekstualne cjeline namijenjene svakomu od dvanaest horoskopskih znakova.

Navečer će vam biti potrebna **mirna okolina** pa ćete se najbolje osjećati u **osami**. Moći ćete se u **miru** posvetiti razvijanju poslova [...]

(*Slobodna Dalmacija*, 20. 6. 2012)

Vezani će uživati u društvu voljene osobe, a **samci** neka izlaze jer će biti primijećeni.

(*Večernji list* 17127, 31. 8. 2011)

Jarac ili **Bik** pomoći će vam da se suočite s činjenicama i pri tome neće podilaziti vašem egu.

(*Jutarnji list* 4426, 31. 10. 2010)

U **osmrtnici** se leksička supstitucija upotrebljava kod oznake pokojne osobe. Prilikom objave smrti u prvoj se rečenici nabrajaju rodni odnosi pokojnika s emitentima osmrtnice – *naša draga supruga, majka, sestra i baka* ili *naš dragi suprug, otac, sin, brat, šogor, stric, tetak, zet, nećak i bratić* i slično – onda se za istoga pokojnika navodi *gospođa* odnosno *gospodin*, a tek se potom stavlja puno ime preminule osobe. Svi izrazi povezani su istim sadržajem. Osim toga u istoj se osmrtnici još jednom označava pokojnik

prilikom iznošenja informacija o mjestu i vremenu pogreba. Supstitucija se može primijetiti i u navođenju emitenta: prvo se emitenti označavaju s *ožalošćeni* ili *tugujući*, zatim slijedi hijerarhijsko nabranje i imenovanje najbližih od njih.

Potreseni viješću o smrti **našeg dragog prijatelja i kolege** javljamo da je gospodin X. Y. **zamjenik Glavnog državnog odvjetnika Republike Hrvatske** preminuo u subotu, 27. kolovoza 2011. [...] Ispraćaj **dragog kolege** bit će u četvrtak, 31. kolovoza 2011. u 14,30 sati u krematoriju na Mirogoju. **Cijenjenog kolegu** zadržat ćemo u trajnom sjećanju.

(*Večernji list* 17126, 30. 8. 2011)

Pokop **drage pokojnice** bit će u ponedjeljak, 29. VIII. 2011. godine u 14,30 sati na mjesnom groblju Dubranec.

(*Večernji list* 17125, 29. 8. 2011)

Ožalošćeni: supruga Vlasta, djeca Dinko i Jelena te ostala tugujuća rodbina i prijatelji.

(*Jutarnji list* 4426, 31. 10. 2010)

Tužnim srcem javljamo, rodbini, prijateljima i znancima da nas je [...] napustio **naš dragi suprug, otac, djed, pradjed, stric i punac X. Y.** [...] Sprovod **dragog nam pokojnika** obaviti će se [...] na mjesnom groblju sv. Luke u Otoku.

(*Slobodna Dalmacija*, 13. 8. 2013)

U **kritici** je leksička supstitucija zastupljena jednako kao i u ostalim asertivnim tekstnim vrstama iz druge podskupine, a **pismo čitaoca** označava tekstnu vrstu u kojoj se supstitucija najčešće nalazi u službi predstavljanja određene osobe o kojoj se piše u pismu.

Dvadesetak minuta kasnije izašao je na **pozornicu** [...] Odlazak Frusciantea na **bini** je proizveo još više štete nego u studiju [...]

(*Večernji list* 17128, 1. 9. 2011)

Osim toga, sporazumom između **moje stranke** i gđe Šuvar ugovoreno je da će redateljske poslove obavljati isključivo **Lordan Zafranović**, s time da **isti** ima mogućnost da prigodom

režiranja djela o određenim stvarima, po vlastitom nahođenju, konzultira gđu Šuvar.

(*Jutarnji list* 4423, 28. 10. 2010)

Osim u spomenutim asertivima kohezivnost se postiže supstitucijom i u naslovu, kinoprogramu i TV programu. Supstitucija je u **naslovu** relativno česta i nerijetko uključuje poznavanje izvanjezične situacije o kojoj se govori ili barem položaja i nadimaka aktera.

Lažni sukob **sjevera** i **juga** / **Zagreb** nije kontra **Splita**

(*Večernji list* 17129, 2. 9. 2011)

Liga prvaka / Tri **utakmice** za 600 do 1200 kuna

(*Večernji list* 17126, 30. 8. 2011)

Studira **tamburu** / Filip Novosel spaja jazz i **slavonski instrument**

(*Večernji list* 17125, 29. 8. 2011)

U **kinoprogramu** supstitucija se donekle prepoznaje u zamjeni naziva filmskih žanrova kraćim oblicima te u zamjeni osobnih imena glumaca ili redatelja inicijalima, a u **TV programu** moguća je uporabom sinonima te hiperonima i hiponima unutar opisa sadržaja pojedinoga filma, serije ili emisije.

animirani – anim.; sinkronizirani na hrvatski – sink. na hrv. – sink.

(*Večernji list* 17126, 30. 8. 2011)

Andrew Garfield – A. Garfield; Zack Snyder – Z. Snyder

(*Jutarnji list* 4425, 30. 10. 2010)

Uvod u anatomiju, serija, RTL TV: U bolnicu dolazi Alexov mlađi **brat** Aaron, kojemu je nužan **složen kirurški zahvat**, za koji njegova **obitelj** nema novaca. Alex se trudi dobiti dozvolu od Baileyce za izvođenje pro bono **operacije**. Situacija se zakomplicira kada Aaron obznani kako se Alex nije čuo sa svojom obitelji...

(*Večernji list* 17126, 30. 8. 2011)

Dok se leksička supstitucija u **impresumu** možda može uočiti u hiperonimsko-hiponimskome odnosu koji označava

hijerarhiju djelatnika u izdavačkoj kući, tekstne vrste u kojima supstitucija ne sudjeluje u koheziji su **datum** i **cijena**. U njihovu se slučaju takvo stanje objašnjava čvrstom i nepromjenjivom strukturom tekstnih vrsta koja ne dopušta izmjene ili dodavanje informacija.

glavni urednik – zamjenici glavnog urednika – izvršni urednici – urednici (*Jutarnji list*)

glavni urednik – zamjenik glavnog urednika – izvršni urednici – pomoćnica glavnog urednika – glavni urednik Obzora (*Večernji list*)

U **vremenskoj prognozi** supstitucija se pojavljuje u iznimnim primjerima što se može obrazložiti potrebom za što većom ekonomičnošću teksta i prostora te za što manjim ponavljanjima. Supstitucija se u tome slučaju ostvaruje nizanjem hiponimskih sastavnica hiperonima *vjetar*.

U unutrašnjosti **vjetar** slab **južnih smjerova**, a na Jadranu slab i tek ponegdje umjeren **zapadnjak** i **sjeverozapadnjak** koji će na sjevernom dijelu okrenuti na **jugozapadnjak**.

(*Glas Slavonije* 28993, 20. 6. 2012)

U predstavniku posljednje podskupine asertiva – **vicu**, supstitucija je moguća iznimno ako se radi o većoj formi. Budući da u dnevnim novinama prevladavaju kratki vicevi, također zbog maloga prostora, u ovome korpusu nisu pronađeni primjeri supstitucije.

5 Zaključno

Tekstovi označuju komunikacijske događaje koji moraju ispuniti sedam konstitutivnih načela da bi se uopće mogli smatrati tekstovima. Posebno, početno mjesto u tome nizu standarda tekstualnosti čini kohezivnost. Usmjeren na površinsku strukturu teksta kohezivnost svojim sredstvima izraze povezuje u smislenu cjelinu. U kolikoj će se mjeri koje kohezivno sredstvo upotrijebiti pri nastanku teksta, ovisi o tekstnoj vrsti, njezinoj funkciji, mediju i domeni u kojoj se tekst javlja te o veličini prostora na kojem se iznosi. U dnevnim novinama opširnost i sastavnice asertivnih tekstnih vrsta nerijetko

ovise o novinskom prostoru, ali i o njihovim vlastitim svojstvima, koja im u većoj ili manjoj mjeri dopuštaju upotrebu pojedinih sredstava. Uzrok tomu mogu biti konvencija ili struka iz kojih tekstna vrsta proizlazi zbog kojih su asertivu predodređene forma i struktura. To se osobito potvrđuje u slučaju osmrtnice i vremenske prognoze čija će ustaljenost izraza i nepromjenjiva struktura utjecati na nedostatak određenih sredstava. Ipak, proučavanje uporabe supstitucije u ovome slučaju potvrđuje da se bez obzira na specifična svojstva tekstnih vrsta i vremensko razdoblje u kojem su tekstovi nastali supstitutivna sredstva u velikoj mjeri koriste u izgradnji tekstova okupljenih u dnevnim novinama. Tek poneki primjer, poput datuma i cijene, pokazuje da jezičnu razinu teksta ne čini i supstitucija. Razlog je ponajprije u tome što su struktura i sadržaj datuma i cijene rijetko podložni promjenama. Njihova je funkcija isključivo pomoći recipijentu u registriranju poruke i orijentiranju u novinskom prostoru, zbog čega nemaju potrebu za širenjem svojega izraza. Supstitutivna su sredstva u dnevnom tisku najraznolikija u tekstnim vrstama prve i druge podskupine asertiva (vijest, crna kronika, priča, intervju, feljton, reportaža, komentar, kritika) koji zauzimaju i veći prostor, čime je emitentu omogućena veća sloboda pri odabiru riječi. Takvo se ustrojstvo potvrđuje poimanjem njihove funkcije: ekspliciranje danih informacija, ali i informiranje o njima, podložno je uporabi svih oblika jezičnoga povezivanja koji mogu pridonijeti uvjeravanju i pojašnjavanju. Kod osmrtnice i horoskopa pojavljuju se specifični oblici supstitucije, a impresum i kinoprogram ograničeni su prostorom te se odlikuju izrazito malom i čvrstom formom, zbog čega se u njima javljaju gotovo identični primjeri ponavljanja izraza u obliku kratica ili se supstitucija može promatrati u odnosu nadređenica i podređenica. U nedostatku kohezivnih sredstava funkciju razumijevanja teksta preuzima koherentnost kojom recipijent u doživljaj

teksta uključuje vlastito iskustvo i znanje o izvanjezičnom svijetu. Zbog toga je kohezija samo prvo u nizu od sedam načela tekstualnosti potrebnih za shvaćanje teksta. Razumijevanje je komunikacije koja se preko tih tekstova ostvaruje između emitenta i recipijenta složen proces koji otvara mogućnosti za daljnja istraživanja ne samo jezične razine već i ostalih konstitutivnih te regulativnih načela kojima tekst dobiva svoj puni smisao na jezičnoj i izvanjezičnoj razini.

Izvori

- Glas Slavonije*: 28993, 20. 6. 2012; 28994, 21. 6. 2012; 7. 8. 2013.
Jutarnji list: 4423, 28. 10. 2010; 4425, 30. 10. 2010; 4426, 31. 10. 2010; 5396, 31. 7. 2013.
Slobodna Dalmacija: 20. 6. 2012; 13. 8. 2013.
Večernji list: 17125, 29. 8. 2011; 17126, 30. 8. 2011; 17127, 31. 8. 2011; 17128, 1. 9. 2011; 17129, 2. 9. 2011; 17130, 3. 9. 2011.

Literatura

- BADURINA, Lada, 2008: *Između redaka: Studije o tekstu i diskursu*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
 de BEAUGRANDE, Robert-Alain, DRESSLER, Wolfgang Ulrich, 2010: *Uvod u lingvistiku teksta*. Prevela Nikolina Palašić. Zagreb: Disput.
 BRDAR, Mario, BRDAR - SZABÓ, Rita, 1997: Neizrečeni argumenti, kohezija i koherencija. Marin Andrijašević, Lovorka Zergollern - Miletić (ur.): *Tekst i diskurs*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 45–50.
 van DIJK, Teun A., 1997: The Study of Discourse. Teun A. van Dijk (ur.): *Discourse as Structure and Process: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction: Volume 1*. London, Thousand Oaks, New Delhi. 1–34.
 GLOVACKI - BERNARDI, Zrinjka, 2004: *O tekstu*. Zagreb: Školska knjiga.
 IVANETIĆ, Nada, 2003: *Uporabni tekstovi*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
 VELČIĆ, Mirna, 1987: *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb: Školska knjiga.

FRAN MIKLOŠIČ IN NORMIRANJE SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Olga Plotnikova

Filologičeskij fakul'tet, Moskva

UDK 811.163.6'271.1:929Miklošič F.

Poglobitev v zgodovino oblikovanja norm knjižne slovenščine kaže, da sta bili v 19. stoletju odločilnega pomena dve stalnici: slovenskost in enotnost. Prispevek dopolnjuje že znana dognanja o pomembni vlogi Miklošiča pri normiranju knjižnega jezika z analizo vrste norm, ki jih ni bilo na prvotnem seznamu novih oblik. V prispevku skušamo določiti Miklošičeve teoretične nazore in ugotovimo, da marsikatera njegova odločitev temelji predvsem na znanju razvojnih tendenc.

družbenost, slovenskost, enotnost, razvojne tendence, tipologija

Going deeper into the history of the formation of the norms of standard Slovene, it emerges that in the 19th century there were two crucial constants: Slovene identity and unity. This article elaborates already known findings about the important role played by Miklošič in the standardisation of the standard language through an analysis of certain norms that did not feature on the original list of new forms. Miklošič's theoretical views are identified and the conclusion is reached that many of his decisions were based on knowledge of development tendencies.

sociality, Slovene identity, unity, development tendencies, typology

1

Za oblikovanje nove podobe knjižne slovenščine sta bili sredi 19. stoletja odločilni dve stalnici: načeli enotnosti in slovenskosti. Obe stalnici sta bili prisotni tudi v predhodnih obdobjih, toda z drugačno hierarhijo in vsebinskim obsegom. Glavni cilj zlasti Vodnika, Kopitarja, Čopa in Prešerna je bil boj za enakopravnost in samobitnost slovenščine. Kopitar je v svoji slovnici kodificiral kranjsko knjižno slovenščino in s tem prižgal zeleno luč za nadaljnji funkcijski razvoj knjižnega jezika, kar je obrodilo sadove predvsem v razcvetu slovenskega časnika. Prešeren je s svojo vrhunsko poezijo dokazal izrazno moč slovenščine, njeno pripravljenost za zahtevnejše umetnostne funkcije in s tem dobil bitko zoper Kolarjev jezikovno-literarni dualizem. Delno jezikovno enotnost za dežele Notranje Avstrije pa je simboliziral že sam naslov Kopitarjeve slovnice *Grammatik der*

slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark (1808). Ob soočanju z oblikoslovnimi sistemi drugih pokrajinskih knjižnih različic (po izidu slovnice Metelka, Dajnka in pozneje Murka) je prišlo do spoznanja o nujnosti poenotenja knjižnih norm, toda čas združevanja še ni napočil.

2

Obe stalnici sta bili aktualizirani ob marčnih dogodkih revolucionarnega leta 1848. Nove družbene naloge so nujno zahtevale enotnost jezikovnih norm. Nobena izmed obstoječih pokrajinskih različic, razen kranjsčine, se ni mogla potegovati za vlogo vseslovenskega jezika. Podlaga novemu jeziku naj bi bila tako knjižna kranjsčina, ki je imela za seboj 300 let zgodovinskega razvoja, le da bi se morala odpovedati nekaterim svojim potezam, ki so bile tuje Štajercem in deloma Koroščem. Težko je bilo privoliti v ta poseg v

norme, motila je deželna zavest, saj upravna razkosanost slovenskega etničnega prostora ni vplivala samo na jezik, temveč tudi na zavest prebivalcev.

Na pragu marčnih dogodkov se je pojavila nova nadloga. Matija Majar Ziljski je izdal svoja *Pravila, kako izobraževati ilirsko narčje i u obče slavenski jezik*. Novo življenje je zaživela ideja slovanske vzajemnosti. Razvnele so se debate, kako bi lahko prišli do splošnoslovanskega jezika. Kot izhodiščni model za zблиževanje z drugimi slovanskimi jeziki je Majar predlagal mešani slovensko-ilirski jezik. Ideje jezikovnega zблиževanja z južnimi slovanskimi brati so takoj našle svoje navdušence v obrobni, narodnostno najbolj izpostavljenih krajih.¹ V dušah so živele sanje o politični integraciji vseh Slovanov. Nezaupanje Slovencev vase zaradi maloštevilnosti je grozilo z novim odpadništvom. Tako se je Jurij Kobe izrekel za opustitev slovenščine v javnem življenju in za sprejem ilirščine (hrvaščine), najprej v znanosti (Priatelj 1937: 93). Nevarnost za obstoj slovenščine kot samostojnega knjižnega jezika je nato združila nasprotnike (Bleiweisov krog) in zagovornike reformiranja knjižne slovenščine. Tako sta obe stalnici (enotnost in slovenskost) postali enakovredni.

3

V težkih porodnih krčih je nastajal tipološko novi jezik – **slovenski nacionalni knjižni jezik**. Slovenski knjižni jezik konca 19. stoletja je skupni plod iskanj, zablod, prizadevanj, ustvarjalstva slovenskih slovničarjev, pisateljev, znanstvenikov, izobražencev in sploh zavednih Slovencev. Toda vloga Frana Miklošiča v reformiranju knjižne slovenščine je bila res neprecenljiva.

Veum 19. stoletja, veliki sin svojega ljudstva, ki mu je ostal zvest do konca svojega življenja – Miklošič ni opazoval dogodkov od zunaj, ampak je bil alfa in omega vsega dogajanja na novi etapi zgodovine Slovencev in slovenskega knjižnega jezika. Kot pravnik

je formuliral peticijo o Zedinjeni Sloveniji, ki je vsebovala zahtevo po združitvi slovenskih dežel v eno upravno enoto – Slovenijo in zahtevo po uvedbi slovenščine v urade in šole. Zadnja zahteva je »postavila vse zavedne intelektualne moči pred nove odločilne naloge« (Orožen: 1996b: 202) – izoblikovanje enotnih knjižnih norm in zvrstne terminologije (Miklošičev poskus je prevod *Občedržavlanskega zakonika, prvi zvezek*, 1849). Slovenci so bili uradno priznani kot narod, njihov etnični jezik pa je dobil uradno ime slovenski jezik. Marca 1850 je Miklošič kot pravnik in profesor prve slavistične katedre v Evropi podpisal Književni dogovor o enotnem knjižnem jeziku Srbov in Hrvatov. Pot za nadaljnje umetno jezikovno zблиževanje Slovencev z Iliri (Hrvati) je bila zaprta. Miklošič, profesor dunajske univerze, je vplival na nekaj rodov slovenskih izobražencev, slovničarjev, znanstvenikov, učiteljev slovenščine. Njegova znanstvena dela in predavanja iz stare slovanščine so slovela povsod naokrog. Skupaj z Navratilom je od leta 1853 izdajal slovenska berila za vse štiri razrede višje gimnazije. Prizadeval si je tudi za kvaliteto poučevanja slovenščine, »saj so morali kandidati za gimnazijske učitelje tega predmeta opraviti pri njem 'usposobljenostni' izpit« (Jakopin 1981: 166). Miklošičeva panonska teorija je okrepila narodno samozavest Slovencev. Spoznanje, da je slovenščina najbližja sorodnica slavne stare slovanščine, je postalo novo vodilo za utrjevanje položaja slovenščine. Miklošič je znal preusmeriti struje v pravo smer. Dokaz za to je usoda Antona Janežiča, ki se je po enem letu študija pri Miklošiču iz zavzetega zagovornika majarščine in pozneje celo razlagovščine spreobrnil v zagovornika nove knjižne slovenščine, njegova slovenska slovnica pa je bila še dolgo aktualna (10 izdaj). Znano je, kako odločno je Miklošič nastopal proti diletantskemu mešanju jezikov in nepotrebni umetni arhaizaciji knjižnega jezika (Toporišič 1991: 358).

¹ O ilirizmu kot jugoslovanski modifikaciji idej slovanske vzajemnosti gl. Плотникова 1998: 140–143.

4

Zakaj je bilo reformiranje jezika sploh potrebno?² Zakaj obstoječi kranjski knjižni jezik ne bi bil primeren za položaj skupnega (nacionalnega) knjižnega jezika, ne glede na to, da so ga po Bleiweisovih besedah »čistili, gladili in mu trebili mah ptujšine« (Priatelj 1937: 67)? Osrednji slovenski knjižni jezik, ki je slonel na kranjskih govornih značilnostih, je nastal in se razvijal v heterogenih razmerah slovensko-nemškega dvojezičja s funkcijsko prevlado nemščine. Nedokončanost razvoja podedovanega glasoslovno-oblikoslovnega sistema, postopno širjenje funkcij je vplivalo na značaj norm, ki so bile izrazito labilne. Večja naslonitev na gorenjščino je povzročila, da je pismenstvo zelo zgodaj prizadela narečna redukcija nepoudarjenih in kratko poudarjenih vokalov (Orožen: 1996a: 190). Za razliko od pokrajinskih je za nacionalne knjižne jezike značilna predvsem stabilnost pravopisnih in oblikoslovnih norm. Torej se je knjižna kranjščina na poti od pokrajinske knjižne različice k skupnemu knjižnemu jeziku morala otresti svojih izrazito pokrajinskih oblikoslovnih potez. Samo oddaljevanje od žive govornice je lahko preprečilo morebitni nadaljnji narečni vpliv na normativnost knjižnega jezika. Ob upoštevanju izredne narečne razdrobljenosti slovenskega etničnega prostora druge poti ni bilo. Toda takrat je »biti jezikoven« pomenilo »biti vse«. Torej tedaj ni šlo za preprosto zamenjavo enih pokrajinskih oblik z drugimi pokrajinskimi oblikami, ampak za izdelavo trajno veljavnih knjižnih norm, ki bi zagotovile nadaljnji nemoten razvoj slovenskega knjižnega jezika in (samoumevno) njegovo družbenost. To nam pomaga razjasniti Miklošičevo prisposodbo, ko je pisal Muršču ob pripravah za slovenska šolska berila (1847): »Bojim se, da gospodje (namreč v Ljubljani) namesto fletno oblečenega fanta nam ne bi dali staro, s krpami oblečeno babo« (Orožen: 1996a: 186).

² Na dvome, ali so bile res potrebne reforme, lahko naletimo tudi pri sodobnih slovenskih jezikoslovcih (Toporišič 1987: 278–279).

5

Trdimo, da je koncept preoblikovanja slovenskega knjižnega jezika izdelal Miklošič. O tem priča slovensko gradivo njegove primerjalne slovnice, kjer so osnovne slovnične paradigme popolnoma enake sodobnim. Tudi skupaj z dunajskimi somišljeniki je dobro premislil taktiko, kako bo na svojo stran pridobil zaveznike med zagovorniki jezikovnega zблиževanja z drugimi slovanskimi jeziki. Toda sam je želel tedaj ostati v senci, saj je bil prepričan, da bo naletel na odpor s strani Bleiweisova kroga, ki bi trdil, češ da jim od zgoraj, z Dunaja, narekujejo, kako naj pišejo. Poglejmo, kako je bilo tedaj.

Jeriša konec leta 1849 v prvem slovenskem političnem listu *Sloveniji* naznanja, da bo Cigale, ki mu je Miklošič prepustil nadaljnji prevod *Državnega zakonika*, »tudi občno zaželenih novejših oblik poprijel« (Priatelj 1937: 60). Že v drugi številki *Slovenije* (1850) je začel izhajati članek Svetca *Nove oblike*. Svetec na začetku poudarja »žlahtna misel, svojim bratom v jugu in severju bližati se, kolikor med nami in njimi postavljene, nepremakljive meje pripustijo ... nam je [nove oblike] priporočila« (prav tam: 71). Te oblike družijo Dolenjca z Gorenjcem, Kranjca s Štajercem.

In pri vsem tem se slovenščine trdno in zvesto držimo. Njene meje le najmanj se skerbno varujemo, ter spremembo le želimo, ako ona narave slovenske ne rani. Toraj smo tistim nasprot, ki nas v ilirstvu utopiti hočejo, dobro vedoč, da je takova poguba samih sebe ne samo nepotrebna, ampak tudi izobraženju našega naroda škodljiva (prav tam: 72).

Seznam predlaganih in pozneje uveljavljenih oblik je bil takšen: **-om, -oma** namesto **-am, -ama** pri samostalnikih moškega in srednjega spola; **-ega, -emu, -em** namesto **-iga, -imu, -im** pri pridevniki samostalnikov istega spola; *visoka nebesa* namesto *visoke nebesa*; *lepši, -a, -e* namesto *lepši* za vse spole; *klešče* namesto *kleše*; *da* namesto *de*.

Med njimi ne najdemo niti pisave samoglasniškega **r** niti končnice **-u** edninskega dajalnika pri samostalnikih moškega in srednjega spola. To sta Miklošičevi normi; **r** namesto kranjske zveze **-er-** piše že v svojem prevodu *Državnega zakonika*. Ravno na Miklošičev predlog (*Novice*, 1853) so začeli pisati tujke s hiatom v končajih z **-j**: *Marija*, *Terezija*, *Azija* namesto *Maria*, *Terezia*, *Azia* (Breznik 1982: 106).

5.1

Slovenski del Miklošičeve primerjalne slovnice, kjer najdemo skoraj vse sodobne knjižne norme, vsebuje bogato gradivo od *Brižinskih spomenikov*, spomenika 15. stol. *Confessio generalis*, besedil slovenskih protestantov 16. stol. (Trubar, Dalmatin, Krelj), prekmurske književnosti (Küzmič) do besedil in slovnice njegovih sodobnikov. Miklošič se pogosto sklicuje na Prešerna, Vraza in Metelkovo slovnico, bolj redko navaja primere iz slovenske folklorne z oznako *nar.* V svoji obravnavi uporablja primerjalno metodo, tako diahrono kakor tudi sinhrono, ob tem deli slovenski jezikovni prostor na vzhod in zahod. Vzhod (sem vključuje tudi hrvaške kajkavce) je zanj zelo pomemben, ne samo zaradi svoje »panonskosti« in arhaičnosti, ampak tudi zato, ker je bil manj izpostavljen germanizaciji. To se kaže v njegovi primerjavi rabe dovršnih sedanjnikov v vlogi prihodnjika (Miklošič 1856: 218–219). Tako v glasoslovju kakor tudi v oblikoslovju največ pozornosti posveča slovenskim pojavom, ki so po svoji naravi narečno diferencni. Ob primerjavi gradiva ugotovi razvojne tendence in vidi izhodišče za določitev genetske podlage za novo nadnarečno normativnost slovenskega knjižnega jezika v zgodnejših obdobjih njegove zgodovine.

Tako v glasoslovju trdi, da je **r** v slovenščini ohranil svojo samoglasniško naravo, dokaz za to vidi v pisavi v *Brižinskih*

spomenikih: *mrzna*, *mrtvim*, *raztrgachu* (kar je zanj presenetljivo) in v prekmurski književnosti *srce*, *trpeti*. Obžaluje, da slovenski slovniciarji niso prepoznali vokalne narave r-ja in pišejo *er*, hkrati pa navaja pisavo z *-ar*: *karst*, *obarnyll* (*Confessio generalis*) in *kardelo* (Jarnik) (Miklošič 1852: 230–231). Že razlikovanje v pisavi bi bilo resen vzrok za etimološki način pisave. Miklošič tedaj ni imel razpoložljivega narečnega gradiva in ni mogel vedeti, da je pisava s samoglasnikom kazala na narečno devokalizacijo r-ja. Etimološko pisavo r-ja je v Novicah sprejel Bleiweis. Toda Janežič še leta 1863 vztraja pri stari pisavi. Tako je v predgovoru k 3. izdaji slovnice napisal: »V pisavi polglasnega **e** pred rom sem krenil spet po starem poti, da v pisanji ne bode razločka med slovnico in med ostalimi šolskimi bukvami – slovenskimi in hrovaškimi« (Janežič 1864: 4). Breznikova trditve, da se je slovenska pisava najbolj spremenila z novo pisavo zlogotvornega r-ja: *smert* – *smrt* »po vplivu vzhodne štajerščine, hrvaščine in stare slovanščine« (Breznik 1982: 96), ni pravična, saj je bil Miklošič načelno proti mešanju jezikov in narečij ter staroslovanske oblike praviloma navajal kot vzporednice, ne pa kot zgled, po katerem naj bi se ravnala pisava in slovensko oblikoslovje.³ Tovrstne trditve nam samo zamegljujejo vpogled v tipologijo novonastalega slovenskega knjižnega jezika.

5.2

Druga Miklošičeva norma, ki velja še danes, je protistava dolgih in kratkih samoglasnikov v naglašanih zlogih in kratkost vseh nenaglašanih samoglasnikov (Miklošič 1852: 248). Tretja njegova norma (in to je novost za tedanje knjižno prakso) je končnica **-u** v edninskem mestniku pri vseh samostalnikih moškega in srednjega spola. Tudi ta sklonska oblika je narečno zelo diferencirana. Miklošič (1856: 176) trdi, da je mestnik enak

³ Ko je Miklošič obsodil Levstikovo arhaizacijo jezika, je povedal: »sklicevaje se na svojo primerjalno gramatiko, da je treba pisati staroslovenščino staroslovenski, zdanjo slovenščino pa tako, kakor zdaj govorimo, ter pristavil, da je jezik prevelik dar božji, kakor da bi ga posamezni človek smel ongaviti« (Breznik 1982: 120).

dajalniku in navaja oblike: *bobu, mestu; bobi, mesti*.⁴ To potrjuje Ramovšev narečno gradivo (Ramovš 1952: 41) ter podatki Murščeve (1847) in Murkove (1850) slovnice: pri Muršču D., M. **-u (-i)**, pri Murku D. **-u/-i**, M. **-i/-u**. Pri protestantih je Miklošič našel konkurenco končnic **-e**, **-ej** < ***-ě** iz trdih debel in **-i** iz mehkih debel ter vdor končnice **-u** iz u-debel. Upoštevaljoč očitno tendenco k izenačenju oblik dajalnika in mestnika ter aktivnost končnice u, se je odločil za končnico **-u** za vse samostalnike moškega in srednjega spola. Janežičeva slovnica, ki velja za normativno, delno odraža kranjsko razvrstitev končnic **-u**, **-i**, kjer je **-i** po funkcionalno mehkih soglasnikih. Pri Janežiču (1864: 34): *jelenu*, toda *kralji (-u)*, v Sketovi izdaji (1894: 34) pa je že pri *konju -i* v oklepaju. Ob primerjavi Miklošičeve primerjalne slovnice in Janežičevih izdaj slovnice ugotovimo še eno pomembno razliko, in sicer v sklanjati pridevnikov ženskega spola. Pri Miklošiču (1856: 195) je v edninskih oblikah D. in M. samo sodobna končnica **-i**: *dobri*. Janežič (1864: 48–49) pa poleg končnice **-i** daje v oklepaju končnico **-ej** in v opombi pojasni: »perva je navadna v današnji pisavi, druga pravilna in vsega priporočila vredna, ker ne rabi samo mnogim Slovincem, ampak tudi drugim slovanskim narečjem«. Janežič ima v paradigmah zvalnik, Miklošič pa navaja zvalniške oblike le v zgodovinskem gradivu.

6

V Miklošičevem primerjalnem oblikoslovju so pred komentarji z zgodovinskim in narečnim gradivom navedene knjižne paradigme, ki so povsem enake sodobnim (razen paradigme *sin*, G., A. *sinova*, D., L. *sinovi*, I. *sinovom*), zajeti so tudi osnovni morfonološki pojavi v samostalniških osnovah in obrazilih. Vse to kaže, da je bil pravi kodifikator novega knjižnega jezika ravno Miklošič. Strokovno zasnovano in vodeno reformiranje je preoblikovalo knjižno kranjščino v izrazito

nadnarečni knjižni jezik, v katerem hkrati ni bilo potez, ki ne bi bile znane slovenskim narečjem v sinhroniji ali diahroniji. Pravilnost izbrane poti je potrdil pospešeni razvoj slovenskega pripovedništva, poezije, dramatike, časnikarstva, znanosti in slovaropisja.

Literatura

- BREZNIK, Anton, 1982: Razvoj novejših slovenskih pisave pa Levčev pravopis. Jože Toporišič (ur.): *Jezikoslovne razprave*. Ljubljana: Slovenska matica. 83–132.
- JAKOPIN, Franc, 1981: Miklošič in njegovi slovenski učenci. Matjaž Kmecl idr. (ur.): *XVII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 163–171.
- JANEŽIČ, Anton, 1864: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. Celovec.
- MIKLOŠIČ, Fran, 1852: *Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen*. Wien.
- MIKLOŠIČ, Fran, 1856: *Vergleichende Formenlehre der slavischen Sprachen*. Wien.
- OROŽEN, Martina, 1996a: Miklošičev prispevek k oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 183–196.
- OROŽEN, Martina, 1996b: Vloga Miklošičeve panonske teorije pri normiranju enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 197–205.
- ПЛОТНИКОВА, Ольга, 1998: Идеи славянской взаимности и словенский литературный язык XIX века. Г. К. Венедиктов (ur.): *Славянские литературные языки эпохи национального возрождения*. Москва: Российская академия наук Институт славяноведения. 135–150.
- PRIJATELJ, Ivan, 1937: *Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika v letih 1848–1857*. Ljubljana: Slavistično društvo.
- RAMOVŠ, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SKET, Jakob (ur.), 1894: *Janežičeva Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec.

⁴ V rodnem Miklošičevem govoru sta obliki **-i**, **-i** (Zorko 1992: 469).

- TOPORIŠIČ, Jože, 1987: Slovenski jezik, kakor so ga videli tisti, ki so o njem razmišljali. *Portreti. Razgledi. Presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja ob 400-letnici Trubarjeve smrti*. Ljubljana: Založba Obzorja. 257–295.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1991: Teorija in praksa slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 19. stoletja. *Družbenost slovenskega jezika. Sociolingvistična razpravljanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 345–363.
- ZORKO, Zinka, 1992: Prleško narečje v Radomerščaku, rojstnem kraju F. Miklošiča. Jože Toporišič, Tine Logar, Franc Jakopin (ur.): *Miklošičev zbornik. Obdobja 13*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Univerza v Ljubljani, Univerza v Mariboru. 463–474.

TRI UČITELJICE: ENA V SLUŽBI, DRUGA NA KARENČNEM DOPUSTU, TRETJA V STALEŽU SLOVENŠČINA IN NJENE STANDARDNE RAZLIČICE ZA RAZLIČNE UPORABNIKE

Nataša Pirih Svetina

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'26'271.12(497.4:436:450)

Vprašanje, ki si ga zastavljamo v prispevku, je, ali slovenski knjižni jezik, kot slovensko jezikoslovje po tradiciji imenuje osrednji slovenski standard, dejansko predstavlja in povezuje vse govorce slovenščine ne glede na njihov izvor. Izkušnje in podatki, pridobljeni pri delu z učitelji, ki poučujejo slovenščino v različnih okoliščinah in okoljih, v Sloveniji, Avstriji, Italiji, na svoj način potrjujejo tezo o obstoju različnih standardnih različic slovenščine.

slovenski knjižni jezik, standardna slovenščina, standardne različice slovenščine

The question raised in the article is whether the Slovene standard language as defined today really unifies and represents all the speakers of the Slovene language regardless their origin. Experience and data collected while working with teachers teaching in various circumstances and environments (in Slovenia, Austria, Italy) prove the thesis of the co-existence of several different standard variations of the Slovene language.

Slovene literary language, standard Slovene, standard variations of Slovene language

1 V uvodu: knjižni in/ali standardni jezik?

Standardna različica slovenskega jezika se po tradiciji slovenskega jezikoslovja imenuje slovenski knjižni jezik. Ali gre dejansko res za eno, isto ali različno, na tem mestu ne bomo razpravljali. V preteklosti je v skladu s tradicijo prevladalo poimenovanje knjižni jezik ter se je le sem in tja pojavilo tudi poimenovanje standardni jezik. Tovrstna praksa se spreminja.¹ Šekli npr. uporablja izraza knjižni in standardni jezik sinonimno, pri čemer »[k]njižni oz. standardni jezik ni genetska jezikovna, ampak družbena jezikovna pojavnost, zato okoliščine in načini njegovega oblikovanja spadajo bolj na raziskovalna področja družbenostnega jezikoslovja kot dela uporabnega jezikoslovja« (Šekli 2004: 45).

Knjižni jezik je poimenovanje, pri katerem je izpostavljen prenosnik, knjiga oz. pisna oblika, v kateri se ta pojavlja, kar je, če poskušamo na rabo jezika gledati celostno, neustrezno. To pojasnjuje Brozović v svoji knjigi *Standardni jezik* (1970) in problematizira rabo termina knjižni jezik, ki je po njegovem mnenju hkrati preširok (v književnosti se ne uporablja samo standardni jezik) in preozek (standardni jezik se ne uporablja zgolj v književnosti) (Brozović 1970: 15). Poleg tega se, kot bomo poskušali pokazati v nadaljevanju, knjižni jezik, kot ena od opisanih socialnih zvrsti slovenščine, ki se generira v šolski praksi in laičnem javnem mnenju, zdi nekaterim uporabnikom slovenščine skoraj nedosegljiva in neuresničljiva kategorija.² Prav

¹ Tako npr. B. Pogorelec (1993), kasneje pa Skubic (2002) in Huber (2008).

² Med take uporabnike slovenščine nedvomno sodijo govorci, ki prihajajo z obrobja slovenskega jezikovnega prostora, pa tudi govorci slovenščine kot tujega ali drugega jezika (npr. priseljenci), kar pa ni predmet te razprave.

zaradi govorcev, simbolično predstavljenih v naslovu prispevka, se zdi idealizirano podobo slovenskega knjižnega jezika smiselno »prizemljiti« in spregovoriti o bolj realnih in za najrazličnejše uporabnike lažje dosegljivih standardnih različicah slovenščine.

Še to: prva v naslovu omenjena učiteljica je v službi in tudi sicer uporabnica osrednjega slovenskega standarda. Druga je z avstrijske Koroške in na karenčnem (beri: porodniškem) dopustu. Tretja je iz Italije in je v staležu, kar bi si govorniki iz »osredja« in tudi sicer vsi tisti, ki uporabljajo SSKJ,³ lahko napačno razlagali; dejstvo je, da ima stalno mesto učiteljice oz. je zaposlena za nedoločen čas na eni izmed šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji.⁴

2 Za standard in njegove različice

Teorija standardnih jezikov je nastala konec dvajsetih in v začetku tridesetih letih 20. stoletja v okviru praške jezikoslovne šole ter naj bi bila v svojem bistvu veljavna še danes (Brozović 1970: 18; Šekli 2004: 45). Praški lingvisti tistega časa so posebnosti standarda v primerjavi z drugimi jezikovnimi vrstami videli predvsem v zanj značilnih družbenih vlogah: narodnopovezovalni in narodnopredstavljalni. Iz teh naj bi izhajale tudi lastnosti standarda: njegova široka funkcij-skozvrstna razčlenjenost ter zavestnejše in obveznejše razmerje njegovih nosilcev do jezikovne norme:

Knjižni jezik tako postane enoten izraz celotne jezikovne ali narodne skupnosti. Da kot tak sploh lahko deluje, mora biti njegova sistemska jezikovna norma natančno popisana, kodificirana ter posledično predpisana kot preskriptivna jezikovna norma, ki je za nosilce knjižnega jezika tudi obvezujoča. (Šekli 2004: 47)

Pri definiranju standarda slovenščine si bomo v nadaljevanju pomagali s tezo o njegovih dveh specifičnih družbenih vlogah, najprej pa bomo definicijo poskušali dopolniti s hipotezo, ki v izhodišče postavlja uporabnike jezika, iz česar bomo poskušali izpeljati tezo o obstoju več standardnih različic slovenščine. Po tej definiciji naj bi bil standard za njegove uporabnike nevtralni jezik, pri rabi katerega so lahko v javnih situacijah in uradnih položajih relativno sproščeni in samozavestni. Izkušnje pri delu z učitelji, ki poučujejo slovenščino v različnih okoliščinah in okoljih, predvsem zunaj Slovenije, kažejo drugače. Gradiva, ki jih ti učitelji uporabljajo pri svojem delu ali nastajajo iz njega, korespondenca, ki jo učitelji naslavljajo na svoje šolske oblasti ali te nanje, jasno kažejo na to, da ob osrednjem slovenskem standardu (t. i. knjižnem jeziku) uporabniki »z obronkov slovenščine« (Strani 2011) niso in ne morejo biti ne sproščeni in ne samozavestni. Da pa so taki, ko uporabljajo v svojem okolju uveljavljene variante slovenščine, ki bi jim lahko v osrednjem prostoru priznali status standardnih različic.

Vprašanje, ki izhaja iz definicije standarda kot narodnopovezovalnega, je, ali je slovenski

3 SSKJ *stalež* razlaga kot: **1.** lov. *število (določene) divjadi, navadno v lovišču [...]* ♦ agr. povečati *stalež* živine *število*; rib. ribji *stalež* [...] **2.** publ. *število zaposlenih v kaki dejavnosti [...]* **3.** knjiž. *položaj, status* [...] žarg. dobil je tri dni bolniškega *staleža bolniškega dopusta*. Pri tem se zdi v osrednjeslovenskem prostoru zadnja, žargonska raba še najbolj uveljavljena. V gradivu, zbranim ob izobraževalnih seminarjih za učitelje iz Italije, pa je npr. zaslediti naslednje primere: *Leta 1995 sem bila imenovana v stalež za poučevanje v otroškem vrtcu*; *1. 9. 1995 imenovana v stalež vzgojiteljica za nedoločen čas*; *Leta 1994 sem stopila v stalež*. Črkovalnik za slovenščino besedo *stalež* dosledno podčrtuje. Zveze *karenčni dopust* SSKJ ne pozna, pod *karenca* pa najdemo naslednje razlage: **1.** med. *pomanjkanje kake snovi v organizmu [...]* **2.** jur. *čas, pred potekom katerega se določena pravica ne more uveljaviti; čakalni čas, čakalni rok*: skleniti zavarovanje s karencem (<http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>).

4 Zaradi različne organiziranosti šolskih sistemov v sosednjih državah je to le približna razlaga, nastala kot posledica poskusa preslikave na slovenski šolski sistem. Podobna so še poimenovanja, ki v šolskem sistemu v Sloveniji nimajo materialne osnove, npr. didaktično ravnateljstvo, habilitacije za učitelje v srednjih (višjih) šolah, didaktični posegi, programacija ipd.

knjižni jezik (narodno)povezovanen, torej povezovanen za vse govorce slovenščine ne glede na njihov (geografski) izvor. Če ostanemo zgolj pri v naslovu omenjenih primerih, na to vprašanje ne moremo enoznačno odgovoriti. Za zvezo »biti v službi« bi lahko rekli, da jo razumejo uporabniki z vseh treh omenjenih področij rabe slovenščine: osrednjega, ki je bolj ali manj prekriven z mejami današnje države Slovenije, in obeh nekoliko bolj obrobni; v tem primeru bi lahko torej na zgornje vprašanje enostavno odgovorili z *da*. Tega pa ne bi mogli trditi ob preostalih dveh besednih zvezah. Za zvezi »biti na karenčnem dopustu« in »biti v staležu« bi lahko trdili, da ju ni v repertoarju večine uporabnikov slovenščine, sploh ne tistih, ki ne prihajajo s področja, kjer se ti zvezi običajno uporabljata, oz. nimajo stikov z uporabniki slovenščine s teh področij.⁵ Zelo enostavno bi bilo torej reči, da besedni zvezi pač nista del knjižnega jezika in se ob njuni uporabi o povezovalni vlogi knjižnega jezika sploh ne gre spraševati. Stvari pa seveda niso tako enostavne. Kam sodita besedni zvezi, če ju ni v repertoarju knjižnega jezika? Vprašanje je zanimivo zato, ker so uporabniki teh besednih zvez izobraženi uporabniki slovenskega knjižnega jezika (po vsej verjetnosti najboljše opismenjeni uporabniki slovenščine v svojih okoljih); zavedajo se pomena in vlog tako knjižnega kot drugih socialnih in funkcijskih zvrsti jezika. Zvezi sta bili nedvomno uporabljeni v situacijah, za katere vedo, da zahtevajo rabo knjižnega jezika.⁶ Naše razmišljanje gre torej v smeri, da je treba tem specifičnim rabam priznati status standarda, njihove uporabnike pa očistiti »izvirnega greha« napačne,

neustrezne, standardno nesprejemljive rabe ter jim tudi s tem vliti nekaj prepotrebne samozavesti in sproščenosti.

Definicija standarda govori tudi o njegovi narodnopredstavljalni vlogi; če naj bi standard predstavljal vse njegove govorce navzven, naj bi predstavljal tudi govorce z njegovega obrobja, to pa naj bi pomenilo, da mora upoštevati tudi njihovo dejansko izpričano rabo jezika.

3 Zakaj?

Ideja o tem, da smemo na slovenskem govornem področju govoriti o različnih standardih ali variantah standarda, ni nova in ni naša (Schellander 1988; Ožbot 2012), povezovalni pa bi se jo dalo tudi s tezo o sodobnih pokrajinskih knjižnih jezikih, ki jih Šekli (2004: 48) definira kot »konkretni, tj. sistemski neorganski idiom, ki na nekem zemljepisno omejenem območju znotraj 'jezika' ali dela 'jezika' opravlja družbeno sporazumevalno vlogo namesto 'krovnega' knjižnega jezika oz. jo opravlja skupaj z njim zaradi odsotnosti oz. le delne prisotnosti le-tega«.⁷

Pokrajinski knjižni jeziki se od knjižnega jezika razlikujejo po zmanjšani družbeni vlogi, zaradi zemljepisne omejenosti svojega delovanja opravljajo le pokrajinsko povezovalno in pokrajinsko predstavniško vlogo, to pa se kaže tudi v njihovi okrnjeni funkcijskozvrstni razčlenjenosti (Šekli 2004: 48). S pokrajinskimi knjižnimi jeziki se je najnatančneje ukvarjal Duličenko (1981, 1994; v: Šekli 2004: 48):

Med vzroki za njihovo nastajanje našteva predvsem: ločenost oz. samostojnost lokalne jezikovne skupnosti v okviru »jezikovne« oz.

⁵ Šele redni stiki z zelo različnimi govorcji slovenščine, srečevanje (in tudi nerazumevanje) takih rab najbrž sprožajo tovrstna vprašanja.

⁶ O rabi učiteljskega žargona ali česa podobnega ni smiselno razpravljati, če pritegnemo vire, iz katerih smo primera citirali; zveza *karenčni dopust* je izpisana iz letnega poročila Zvezne gimnazije in zvezne realne gimnazije za Slovence v Celovcu za leto 2011/12 (str. 10), druga pa je zelo pogosta v prošnjah učiteljev, ki se na Deželni šolski urad v Trstu obračajo s prošnjo za sobotni dopust, ki ga delavcem slovenskih izobraževalnih institucij v Italiji omogočajo Osimski sporazumi.

⁷ Avtor sicer meni, da na obravnavanih področjih v Reziji, zgornjih Terskih in Nadiških dolinah v Italiji ter v Porabju na Madžarskem pokrajinski knjižni jeziki igrajo vlogo veznega člana med zemljepisnim narečjem in krovnim knjižnim jezikom, ki naj bi predstavljal cilj dolgoročne jezikovne politike (Šekli 2004: 49, 54). Kot pišemo v nadaljevanju, pa je ta cilj smiseln le ob relativizaciji pojma »krovni« knjižni jezik.

narodne skupnosti v ozemeljskem (obrobni položaj ali otoška lega) ali katerem drugem (verskem, političnem, kulturnem) pogledu, opazno oddaljenost njenega zemljepisnega narečja oz. narečij od krovnega knjižnega jezika, njeno posebno etnično zavest, strnjenost njenega jezikovnega prostora, subjektivni faktor kot posamezniki v vlogi nosilcev pokrajinskega knjižnega jezika.

Vse te opredelitve govorijo v prid tezi o posebnih standardnih različicah slovenščine, ki so nastale na obrobju slovenskega etničnega prostora. Njihov nastanek je posledica »obrobnosti« in specifičnih zgodovinskih in političnih okoliščin, iz česar sledi, da slovenski knjižni jezik, kot je tradicionalno opisan, normiran in kodificiran, predstavlja zgolj osrednji slovenski standard v idealizirani obliki. Ta pa, kot pojasnjujemo, nikakor ne more zadostiti potrebam uporabnikov slovenščine z njenih obrobij. Zato se na tem mestu tudi mi zavzemamo za relativizacijo enotnega knjižnega standarda (Ožbot 2012: 115) in spregovorimo v podporo več standardnim različicam slovenščine, v podporo najrazličnejšim uporabnikom slovenščine, z najrazličnejših obrobij, pri njihovi bolj sproščeni in samozavestni rabi slovenščine.

K utemeljevanju standardnih različic slovenščine lahko pritegnemo še nekaj dejstev. Brozović (1988) je najbrž prvi spregovoril o knjižni slovenščini kot o sodobnem slovenskem standardnem jeziku. V njegovem prispevku je zgoščeno prikazan razvoj slovenskega standarda in problemi, ki so se ob njem pojavljali, med njimi purizem. Specifičnost slovenskega standarda avtor med drugim pripisuje dejstvu, da se je vedno razvijal v večjezikovnih državnih tvorbah:

Del specifičnosti slovenskega standardnega jezika izhaja iz dejstva, da se je vedno razvijal v večjezičnih državnih skupnostih, najprej v avstro-ogrski, potem jugoslovanski; v takih situacijah mora avtomatično prihajati do takih ali drugačnih problemov pri razporeditvi uporabnih sfer posameznih standardnih jezikov v administraciji, ekonomiji, šolstvu, prometu,

znanosti, v medijih, kulturi, religioznem življenju in tudi v vsakdanji rabi jezika. Poleg tega se v takih pogojih nujno razvijajo posebne skupne jezikovne značilnosti v terminologiji, nomenklaturi, frazeologiji, semantiki jezikovnih navadah ipd. Vse ta dejstva se zakonito odražajo v fiziognomiji standardnega jezika. (Brozović 1988: 251)⁸

V nadaljevanju pa še:

Razvoj slovenskega standardnega jezika je močno zaznamovan z dejstvom, da se je do leta 1918 razvijal pod dominantnim vplivom večjih in bolj razvitih neslovanskih standardnih jezikov, nemškega na celotnem področju, italijanskega in madžarskega regionalno. Po letu 1918 so vsi ti trije jeziki obdržali dominanten položaj za velike slovanske manjšine v sosednjih državah, po letu 1945 pa je bil k nacionalni matici priključen samo večji del področja, ki je bil do takrat pod italijansko oblastjo. Dominacija nesrodnih jezikov je zelo bistveno vpliva na fiziognomijo standardnega jezika, ki ji je podvržen – v tem smislu so enako pomembni tako rezultati pritiska kot tudi rezultati obrambe pred njim. (Brozović 1988: 251)⁹

Toliko bolj kot za osrednji slovenski prostor veljajo okoliščine večjezikovnih tvorb za slovensko govoreče skupnosti na obrobju. Na te okoliščine bi bilo treba gledati vsaj nevtrarno, če ne že dobrohotno, kar pa zaradi že omenjenih purističnih načel, ki so sicer lahko odigrala pozitivno vlogo pri standardizaciji slovenščine, nikoli doslej ni bila praksa. Vse prej navedene posebne skupne jezikovne značilnosti, ki nastajajo v situacijah medjezikovnega stika, značilnih za govorne skupnosti na obrobju, so bile avtomatično pojmovane kot slabe, negativne, kot nekaj, kar ni in ne more biti del knjižnega jezika. Že tako neugodne jezikovne, družbenopolitične in zgodovinske razmere, ki niso bile naklonjene razvoju samozavestnih in sproščenih govorcev slovenščine, so bile še dodatno otežene s skrajno negativnim purističnim pristopom, ki ga je narekoval osrednji prostor, sicer ključen za razvoj standarda. V nekakšni obrambni drži

⁸ Za potrebe pričujočega besedila prevedla avtorica prispevka.

⁹ Za potrebe pričujočega besedila prevedla avtorica prispevka.

so ti govorniki tudi sami razvili zelo strasten,¹⁰ obrambno-purističen odnos do jezika, ki se kaže po eni strani v potrebi po ohranjanju arhaičnih oblik, ki so same po sebi lahko rezultat preteklega prevzema iz dominantnega jezika, po drugi strani pa v skrajno odklonilnem odnosu do vsega, kar bi še lahko vplivalo na jezik.¹¹

Če naj bi imel standardni jezik povezovalno in združevalno vlogo, potem je dejansko smiselno, da je ta standard tak, da je vključevalen za vse njegove uporabnike. Cilj dolgoročne jezikovne politike (Šekli 2004) torej ne more biti standard, ki je od uporabnika tako oddaljen, tako neorganski, da ta pri njegovi rabi ni in ne more biti ne samozavesten in ne sproščen. O tem je že leta 1988 razmišljal Schellander¹² in celo izpostavil negativni odnos govorcev z obrobja do osrednjega standarda:

V vseh omenjenih strukturah se je razvila oziroma ohranila posebna koroška govorna zvrst, ki jo starejša generacija označuje z izrazom pismeno in jo pojmuje kot knjižni jezik. Dejansko je ta govorna zvrst v primerjavi s sodobno zbornogovorno normo predvsem glasovno in naglasno bolj ali manj odstopajoča oblika govora, ki ga lahko imenujemo koroški pokrajinski govor. Besedno in oblikoslovno se ta govor opira predvsem na zborna sredstva, tudi takšna, ki veljajo danes za zastarela, vendar govorniki vanj pogosto vpletajo prvine svojega krajevnega govora z vseh jezikovnih ravnin, posebno v neformalnih govornih položajih pa tudi nemške besede in rečenice, ali pa celo preklaplajo. Večina govorcev, ki ta govor sprejemajo kot koroški, ima do dovršene in sproščene oblike sodobnega zbornega govora

emocionaliziran in navadno bolj ali manj odklanjajoč odnos, pogosto ju zavrača kot kranjščino ali ljubljansčino, predvsem tedaj, če ju uporablja v sicer ustreznem govornem položaju domači govorec. (Schellander 1988: 268)

In naprej:

Različica zborni normi približanega govora, ki ohranja zgoraj navedene prvine koroškega pokrajinskega govora [gre za glasovne, naglasne in intonacijske značilnosti; op. avtorice], se je uveljavila tudi pri večini učiteljev in učencev na Zvezni gimnaziji za Slovence [...] Na splošno jo pojmujejo kot koroškknjižno slovenščino. Svojo varianto zborni normi približanega govora z izrazitimi pokrajinskimi posebnostmi zagovarjajo govorniki tudi z analgično posebnostjo avstrijske visoke nemščine v primerjavi z visoko nemščino v Zvezni republiki Nemčiji ali Švici. (Schellander 1988: 271)¹³

Je torej čas, da bi, tako kot sugerira Ožbot (2012: 112), le problematizirali »koncept monolitnega jezikovnega standarda«, se zavzeli za njegovo relativizacijo in dopustili, namesto ekskluzivnosti, njegovo večjo inkluzivnost?¹⁴

4 Sklep

Glede na to, da so nekatere jezikovne ravnine bolj dovezne za prenose kot druge, npr. prenosi so običajnejši na leksikalni ravnini (prim. Ožbot 2012: 112), bi bilo morda vredno razmišljati predvsem o relativizaciji in rahljanju standarda in dopuščanju več različnih variant predvsem na leksikalni ravnini. Ožbot (2012: 113) v jezikovnem stiku in v z

¹⁰ Tržaška slovenistka in pisateljica Vilma Purič je na literarnem popoldnevu v Trubarjevi hiši literature, 30. 5. 2013, ob predstavitvi svojega romana govorila o »obsesivnem doživljanju jezika«.

¹¹ Taka je npr. dosledna raba besede *vrtnarica* v pomenu vzgojiteljice v otroškem vrtcu na avstrijskem Koroškem. Z oznako starinsko pozna tak pomen te besede tudi SSKJ.

¹² V sklepu svoje razprave se sicer zavzame za enoten, povezovalni knjižni jezik.

¹³ V skladu s tem citatom bi bilo morda možno razmišljati o slovenščini celo kot o policentričnem jeziku. Prim. Kordić 2009.

¹⁴ Rezultati mednarodne raziskave, ki je bila opravljena med nekaj več kot 1000 anketiranimi nejezikoslovci iz sedmih različnih držav in katere namen je bilo ugotoviti oz. določiti konsenz glede definicije standardnega jezika, so pokazali na dve vzporedni pojmovanji standarda, ki se dopolnjujeta in ne izključujeta: po definicijah enih je standard socialno razlikovalen (t. i. ekskluzivni standardni jezik), po drugih pa je socialno koheziven (t. i. inkluzivni standardni jezik) (Smakman 2012).

njim povezanih pojavih vidi enega temeljnih mehanizmov jezikovnega spreminjanja in jezikovnega prenavljanja, do katerih prihaja vzporedno in v povezavi z mehanizmi notranjih jezikovnih inovacij. Jezikovni stik je po navadi tisti, ki omogoči ali okrepi nekaj, kar v jeziku dejansko že obstaja, le redko pa prinese nekaj zares novega. To je pomembna ugotovitev, ki spreminja pogled na jezikovni stik kot na nekaj skoraj nujno negativnega. Ob rahljanju oz. dopuščanju večje variantnosti znotraj jezikovnega standarda pa se zastavita še vprašanji sprejemljivosti in razumljivosti (Ferbežar 2012). Vprašanji sta vsekakor povezani; z večjo razumljivostjo, kar konkretno pomeni tudi poučevanje ali vsaj ozaveščanje o obstoju različnih (npr. leksikalnih) uresničitev, ki jih v vsaj približno enakih govornih situacijah in položajih zaradi različnih kontekstov in družbenih okoliščin danes uporabljajo govorniki slovenščine iz različnih geografskih okolij, bi posledično dosegli tudi večjo medsebojno sprejemljivost posameznih različic. S tem pa bi standard dejansko pridobil na svoji narodnopolovalni in narodnopedstavnosti vlogi, nadejati pa si je tudi bolj sproščeni in samozavestni uporabniki slovenščine z vseh strani.

Literatura

- BROZOVIĆ, Dalibor, 1970: *Standardni jezik. Teorije, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- BROZOVIĆ, Dalibor, 1988: Suvremeni slovenski standardni jezik – kompleksan lingvistički fenomen. Boris Paternu, Franc Jakopin (ur.): *Sodobni slovenski jezik, literatura in kultura. Obdobja 8*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 245–260.
- FERBEŽAR, Ina, 2012: *Razumevanje in razumljivost besedil*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- HUBER, Damjan, 2008: Slovenski (standardni) jezik v javnosti nekoč in danes. *Riječ 14/1*. 99–109.

- KORDIĆ, Snježana, 2009: Policentrični standardni jezik. Lada Badurina, Ivo Pranjković, Josip Silić (ur.): *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput. 83–108.
- OŽBOT, Martina, 2012: Dejanskost jezikovne rabe in vprašanje jezikovnega standarda (nekaj misli ob opazovanju kontaktnih pojavov, še posebej v slovenščini zamejskih govorcev v Italiji). Boža Krakar Vogel (ur.): *Slavistika v regijah – Koper. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 23*. 111–115.
- POGORELEC, Breda, 1993: Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje pri Slovencih – zgodovina in sodobni vidiki. Inka Štrukelj (ur.): *Jezik tako in drugače*. 2–17.
- SCHELLANDER, Anton, 1988: Sodobni slovenski jezik na Koroškem: vprašanja govornega sporazumevanja, jezikovnega znanja in jezikovne rabe v dvojezični situaciji. Boris Paternu, Franc Jakopin (ur.): *Sodobni slovenski jezik, literatura in kultura. Obdobja 8*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 261–273.
- SKUBIC, Andrej E., 2002: Mesto standardnega jezika v repertoarju posameznika. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 209–226.
- SMAKMAN, Dick, 2012: The definition of the standard language: a survey in seven countries. Joshua A. Fishman, Ofelia Garcia (ur.): *International Journal of the Sociology of Language 218*. 25–58.
- STRANI, Primož, 2011: *Šola na obronkih slovenščine. Metodološki in didaktični vidiki poučevanja slovenščine kot drugega ali tujega jezika v Furlaniji Juljski krajini*. Trst: ANSAS.
- ŠEKLI, Matej, 2004: Jezik, knjižni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik: genetskojezikoslovni in družbenostojekoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti (na primeru slovenščine). Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 41–58.

IDIOGLOSIJA KOT STILNI ELEMENT (MILAN DEKLEVA, *MOMLOGMOM*)

Gizela Polanc Podpečan
Gimnazija Velenje, Velenje

UDK 81'27:82.0:81'38

V družbenostnem jezikoslovju in literarni vedi idioglosija ni bila posebej izpostavljena, vendar velja opozoriti na njeno vlogo znotraj določene socialne skupnosti, poiskati vzroke za pojav in analizirati specifičnost besedišča. V umetnostnem besedilu pa je idioglosija odraz umetnikovega razmerja do sveta, v katerem besede izgublajo svoje poetskomitično domovanje in izginjajo v racionalnosti jezika najrazličnejših družbenih dejavnikov.

družbenostno jezikoslovje, idioglosija, Milan Dekleva

In the context of sociolinguistics and Slovene literary science, the idioglossia has not been separately discussed. However, it is worth pointing out its role within certain social communities, trying to find reasons for its incidence and analysing the specificity of its vocabulary. However, in the wording of art, the idioglossia is a reflection of the artist's relation to the world, in which words lose their poetic mythological home and disappear in the rationality of language of the most varied social factors.

sociolinguistics, idioglossia, Milan Dekleva

Idioglosija zavzema v družbenostni funkciji jezika posebno mesto; njen nastanek je povezan s socialnim okoljem, družbenozgodovinskimi situacijami in miljejskimi diferencami, hkrati pa predstavlja distanciranje do meje, ko se že prevesi v jezikovno deviacijo in učinkuje na določeno socialno okolje kot čista aporija. Idioglosija je individualen jezik, vzroki za njegov nastanek pa temeljijo na posameznikovi eksistencialni izkušnji, ki je najpogosteje travmatična. Pojav idioglosije raziskujejo strokovnjaki s področja sociologije in socialne medicine; za jezikoslovno vedo pa je idioglosija zanimiv pojav tvorbe novega jezika izjemnih posameznikov, ki s svojim načinom življenja izstopajo iz družbene sredine in ustvarjajo individualen jezik – novo semantiko njihovega mišljenja.

Pojav idioglosije omenja sociolog Stane Južnič v razpravi *Jezikovna sociologija in antropologija*. Ugotavlja, da je jezik rezultat družbenega dogajanja; njegova temeljna

funkcija je povezovanje ljudi v socialno skupnost. Znotraj jezika pa še vedno obstajajo intimne pregrade: ustvarjajo se skupine, ki jim je skupno podobno občutenje bivanja, kar se odraža v govoricah – v izbiri besedja. Krizne družbenozgodovinske situacije, ki imajo za posledico nemir in zbežnost, se odražajo tudi v jeziku. Južnič zapiše, da je jezik element, s katerim človeška skupnost vzdržuje svoje družbene temelje, kajti jezik povezuje generacije iz preteklosti v sedanost na vseh ravneh življenja: v politiki, gospodarstvu, kulturi. Opozori tudi na dva zanimiva jezikovna pojava: na idiolekt in idioglosijo. Medtem ko je idiolekt še sprejemljiv za jezikovno skupnost, pa je idioglosija popolna deviacija. Idioglosija, ugotavlja Južnič, predstavlja svojstven umik iz socialnojezikovne skupnosti. Pojav je mogoče opazovati z različnih vidikov: kot samovoljno igro, ekshibicijo ali pa kot poseben jezik, ki ima lahko vzrok v eksistenčni krizi posameznikov, njihovem

begu pred družbo. Individualen upor se lahko manifestira tudi kot samosvoj jezik, razumljiv samo alienirancem.

Strokovnjak s področja socialne medicine James Wolf je v razpravi *The Aetiology of Idioglossia* prikazal svoje raziskave o jeziku otrok, ki so izhajali iz problematičnega socialnega okolja. Travme, ki so jih doživljali v najožji socialni skupnosti, družini, so privedle do umika v poseben jezik, ki je predstavljal svojevrsten upor do bivanjskega nasilja.

V krajši zgodbi Milana Dekleve *Momlog-moM (Reševalec ptic, 1999)* predstavlja idioglosija svojstven stilni element, s katerim pisatelj ustvarja ironično distanco do jezikovne skupnosti, ki ji pripada glede na jezikovni kod, ter radikalen odklik od družbene skupnosti, s katero ga povezuje bivanjska določenost zahodnega mišljenja. Diskurz opozarja na avtorjevo izbiro individualnega »jezika prihodnosti«; pisatelj ustvarja besede zanj s samosvojo kombinacijo fonemov, da lahko ustvari leksiko, ki ga duhovno vznemirja – ne kot jezikovna igra, ampak kot prestop v poetično mišljenje. Idioglosija nastopa v zgodbi kot stilni element, ki bogati emocionalno dogajanje, hkrati pa opravlja tudi estetsko vlogo, saj so besede »jezika za novo tisočletje« zapisane s poudarjenim tiskom, da vizualno izstopajo iz povprečja.

Izbiro govornice, ki bi bila tudi odraz novega mišljenja, je Dekleva utemeljil v knjigi poetičnih esejev *Etimologija pozabe*, s podnaslovom *Abecednik poetičnih besed*. V »etimologijo pozabe« je uvrstil poetično besedo, imenovano »govornica«. Etimologija besede govornica naj bi bila pozabljena, vendar umetnik ne razmišlja kot etimolog, temveč kot pripadnik družbene skupnosti, v kateri je že dolgo pozabljena poetičnost govornice. Pisateljeva misel o govornici se nanaša na njeno transcendentno razsežnost, saj je mnogo več kot racionalna ubeseditev objektivnosti. Govornica je razpon duhovnih vibracij: prepletanje zvokov, barv in svetlobe – nagovor vseh reči sveta, živih in mrtvih, zavednega in nezavednega. Kar je skrito v pozabi, je

najprej mišljenje, ki ni več pesniško. Ko se odmaknemo od pesniškega mišljenja, ki je odprto za kozmično prerajanje, potone v pozabo tudi govornica in ostane samo besedičenje, »metož besed«, kot je zapisal Dekleva. Mišljenje poišče pesniško besedo za govornico mrtvih, govornico duše, zavednega in nezavednega, za prerokbe – mišljenje je ustvarjanje govornice. Pozaba pesniške govornice je odraz krize mišljenja, ki jo pisatelj razkriva kot krizo racionalnosti zahodne metafizike.

Problem govornice, ki ga odpira Dekleva v svojem eseju, je mogoče povezati z nekaterimi filozofskimi spisi Martina Heideggerja. V razpravi *Biti-tu in govor* ter v eseju *Na poti do govornice* spregovori o dveh temeljnih eksistencialih, ki sta prisotna v vsaki družbeni formaciji: počutju in razumevanju. Govornica izreka človekovo počutje, povezuje posameznika in njegovo tu-bit, hkrati pa je govorjenje povezano s so-bitjo, z družino oziroma socialno skupnostjo. Sporočanje počutja imenuje Heidegger »razklepanje eksistence«, ki lahko postane cilj pesniške govornice. V sintagmi »razklepanje eksistence« je zajeta tudi Deklevova misel o govornici, kajti »razklepanje eksistence« pomeni odprtost za pesniški način mišljenja, ki je manifestacija soutripanja s Kozmosom. Poetično mišljenje, Heidegger ga imenuje »misliti na način poezije«, kliče v prisotnost »pozabljene encime jezika«, kot je zapisal Dekleva.

Modrost Vzhoda, ki temelji na pesniškem načinu mišljenja, dojema govornico kot dogajanje »onstran besed«. Mislec zena Osho (2002: 93) je v delu *Ezoterična psihologija* zapisal: »Zapustite verbalni svet, pojdite globoko v bivanje, vračajte se na raven neverbalnega. Z drevesi, s pticami, nebom, oblaki, dežjem – povsod živite z nebesednim bivanjem. V vsakodnevni opravi je jezik koristen, vendar pa z njim ne morete potovati v globlja področja, kajti ta področja so nebesedna.« Nebesedna govornica, ki odpira neznane vzgibe zavesti in podzavesti, je tudi govornica mrtvih, govornica zvokov, barv, duše, transcendence, o kateri govori Deklevov esej,

v katerem si umetnik zastavlja tudi vprašanje o Molku: ali je Molk starodavna govorica vesolja in hieroglifov ali je antipod govorniki besedi ali pa najvišja Beseda. V zahodnem mišljenju je molk poimenovan racionalno – kot odsotnost komunikacije. V modrosti Vzhoda pa je Molk dotik transcendence, prestop racionalnosti v dimenzije nadčutnega razumevanja govorice meditacije.

V zgodbi *MomlogmoM* se s pomočjo idioglosije razkriva avtorjevo poetično mišljenje, odprto modrosti Vzhoda, toda še vedno ujeto v racionalnost zahodne metafizike. Prvoosebni pripovedovalec, avtor slovarja novega jezika, se predstavi kot »osvobožen človek«; svojo eksistenco je zreduciral, saj je spoznal nepomembnost in nekoristnost Idej. Iz zamisli, kako prestopiti mejo zahodne metafizike, se je porodila zamisel o »Slovarju vetrov«. Junak je prepričan v rušilno moč vetra, ki naj bi zatresel trdne temelje bivanja – tudi jezik kot instrument komunikacije. Spodnesti, porušiti bivanjsko trdnost, ustaljene norme, praznost materializma, lažno duhovnost je misel, ki rodi nov slovar, podlago novemu jeziku, za katerega je avtor najprej pripravil geselske članke vetrov. V simboliki vetra ni zajeta samo rušilna moč, ki bi spremenila bivanjski prostor, ampak je junak vključil vanjo tudi rušenje zahodne metafizike: absolutnost Ideje in nadvlado ratia kot bivanjskega kreatorja, ki določa tudi usodo primarnega elementa eksistence – jezika. Dokaz je prisoten v misli, da so slovarji izdelki jezikovne sistematičnosti, »slovar vetrov« pa ne bo odraz znanstvene dejavnosti; zaje-mal bo samo valovanje, šepetanje, ritem vetra, v katerem je ujet »smeh bogov«. Simboliko sintagme je pojasnil Dekleva v zbirki esejev *Etimologija pozabe*. Veter je ena izmed poetičnih besed, ki jo pisatelj izlušči iz modrosti Vedante in Upanišad ter predstavi veter kot nevidno vez, ki povezuje človeka s kozmično energijo in vabi v skrivnost »smeha bogov«, ki ga lahko slišijo le »nemirni raziskovalci duha«. Pomen smeha, ritem transcendence, prisotnost novega mišljenja in

duha je bilo treba ujeti v geselski članek. Toda pri iskanju ustreznih pomenskih razlag je moral junak ugotoviti, da opravlja delo »prazne nečimrnosti«, kajti vetrovi Zahoda niso »smeh bogov, ampak odraz, obraz, dih, hrup in vonj zadušljive eksistence« (Dekleva 1999: 153).

Pri pisanju geselskega članka za veter severnik je bil prvi navdih vonj eksistence, duh po »vlažnem podgobju z dodatkom Strindbergovih didaskalij« (prav tam). Uvodna karakteristika severnika se v geselskem članku razvija v navidezno nesmiselnost pomenov, ki opozarjajo na absurdnost eksistence. Med besedami in besednimi zvezami vlada popolna aporija, ki pa jo je vendarle mogoče zanikati z dejstvom, da je pisanje geselskega članka zunaj vsakega racionalnega početja, saj usmerja avtorjevo delo emocionalen odnos do bivanja, ki ga zaznamujejo naslednja tragična spoznanja: severnik je veter, ki ne prinaša bivanjskih sprememb; je glasnik skritih frustracij, »eksistencialne begavosti«. Prevladujejo atributi vonja po vlagi in razkrajanju, ki se pomensko stopnjujejo do gerundija trohnenje. V geselskem članku je zapisano: »V slast gre losom, še posebej, če se branijo s siciljanko. Nedo-seženo v trohnenju: **chriseis**« (Dekleva 1999: 153). Nova beseda, ki se oblikuje iz geselskega članka, opozarja po svoji fonemski sestavi na mračnost, zaprtost prostora, ki jo ustvarja kombinacija sičnikov z dentalom in velarom. Beseda *chriseis* je prva v slovarju junakove idioglosije in je nosilka konkretnega pomena, ki pa je v vsej svoji razsežnosti vendarle poznan samo avtorju.

Priprava na geselski članek o vetru zahodniku je ponovno povezana z opazovanjem bivanjskega okolja, ki ga junak predstavi kot »depresijo mračobja«. V pomenu substantiva »mračobje«, ki ga je avtor sestavil po lastni morfemski zamisli, je zajeta temačna zapuščenost predmestja; praznost, ki jo napolnjuje samo klateški pes, ki se potika med vogali starih hiš, dvigne nogo in označi »postajo izgubljenosti«. Ob pogledu na mračno

izgubljenost se utrne misel o sestavi geselskega članka za veter zahodnik. Uvodni del se glasi: »Dvignjena noga zatona, larpurlartizem smrtevec. Če vleče skozi košare iz vrbja, nastane kremenčev napenjalnik ...« (Dekleva 1999: 154). Nova beseda idioglosije, ki povzema celoten pomen zahodnika, je **džinglžmoh**. Zahodnik je veter s pridihom htoničnega, ki mu dajejo poseben poudarek temačna obdobja človeške zgodovine. Nova beseda zajema podobno kot pri severniku ujetost zvoka v foneme, ki imajo sicer značaj zvočnikov in zvenceh nezvočnikov, pa vendar ustvarjajo zloge za občutek ujetosti, ki ga predstavlja predvsem zadnji zlog, zaprt z velarom. V absurdnosti pomenskih zvez geselskega članka pa je mogoče opaziti avtorjevo bolečo grotesknost, ki jo namenja zahodni civilizaciji. Po sestavi geselskega članka za zahodnik se junak, utrujen od vznemirjenosti, zamisli: njegovo ustvarjanje jezika je postopek samouresničenja, »neskončno vrtenje molilnega mlinčka«. Idioglosija postaja mantra, emocionalna predanost, v zvoke ujeta vibracija duha.

Južnemu vetru daje pomen dekadenca z zadušljivim vonjem eksotičnega cvetja in človeško malodušnostjo. Geselski članek prinaša naslednjo razlago: »Nikakor ga ne smemo uporabljati kot pesniško prisposodbo, ker takoj ostekleni [...] Če piha dlje kot tri dni, hodimo okrog privezani na svetovni nazor« (Dekleva 1999: 156). Poimenovanje vetra je **šnickeset**. V geselskem članku je morda od vseh vetrov največ grotesknh situacij, povezanih s predanostjo ideologijam in eksistenčni ničevosti. Nova beseda vzbuja občutek uničujoče rezkosti zaradi ponovitve fonema e, ki s svojo ožino in v kombinaciji s sičnikom učinkuje kot zamah ostrine rezila in ustvarja pridih bivanjske nevarnosti. Negativno psihično počutje, povezano z južnim vetrom, izoblikuje junak v poved, zapisano v »jeziku nove dobe«: »Šnifnem ekslibris gavgne šnickeset« (Dekleva 1999: 156).

Z »jezikom nove dobe«, s povedjo počutja, je poskusil junak komunicirati v svojem

socialnem okolju – najprej pri ljudeh, ki so ga odklanjali in so predstavljali vzrok njegove alienacije. Zato je poskus komunikacije v idioglosiji mogoče razumeti kot provokacijo, na kar opozarja ironičen opis Šternovke, sstanovalke iz pritičja. V njeni podobi neurejenosti je zajeta celotna eksistenca, ki jo junak predstavi kot počutje »klavrne zajebanosti«. S takimi občutki se obrne k sosedi in jo ogovori z besedami novodobnega jezika: »Et vu šnifnem ekslibris gavgne šnickeset?« (Dekleva 1999: 157) Odziv na vprašanje je bil pričakovan: groza v očeh, ki je jasno odražala spoznanje, da je ustvarjalec novega jezika psihično motena osebnost. Srečanje dveh ljudi istega socialnega okolja je poglobilo negativen odnos do eksistence, ki je poimenošana kot »meduzasto močvirje«. Junak zgodbe *MomlogmoM* zahrepeni po sončni svetlobi, v novem jeziku imenovani **klastribus**. Sredi turobnosti prostora, skozi katerega stopa pripovedovalec s svojo sprehajalno palico, se dogodi eksistenčni preobrat. Navdušenje, ki zajame junaka, je ubesedeno samo v njegovi idioglosiji; v besedah je zajeto pričakovanje mnogih let, rešitev iz alienacije, neskončno navdušenje, da je sredi močvare našel »besedo vseh besed«. Spoznanje je zajeto v pritajen krik njegovega jezika: »Kristina katalanya bianca kome smiirt!« (prav tam: 156) Dogodek, na katerega se nanašajo besede osuplosti, izstopa v zgodbi kot dramatična situacija, dotik groze, ki ji ni več mogoče ubežati.

Zadnje dejanje je namenjeno rafiniranemu nasilju urbane družbe, ki neusmiljeno potolče človeka, ko je nemiren iskal še zadnji veter – **zeničnik**, »veter prenove humanizma«. V alegoriji o vetru Vzhoda je zajet prizor z ulice: junak sreča otroka, obutega v bordo čeveljce; v trenutku spozna Besedo vseh besed: *MomlogmoM*. Začne poljubljati otroške nožice in šepetati v svojem jeziku: »Praesk entu brisbris ...« (Dekleva 1999: 157) Blaznost, ki se ga loteva ob spoznanju, da je našel Besedo, je predstavljena v divjem ritmu njegovih dejanj: v poljubljanju otrokovih

stopal, čevljev, smrdljivega cestnega tlaka, na katerem se je pasji urin pomešal z mišjimi iztrebki. Slep od evforije je pograbil otroka, ga stisnil v objem in odvihral domov, šepetaje: »Dioklast, dioklast ...« (prav tam: 158) Pred vrati stanovanja pa so sosedje brutalno pretepli »izrojenca«, izbili so mu zobe in iztrgali otroka iz njegovega naročja. Zbudil se je v prisilnem jopiču, za rešetkami. To je bilo zadnje dejanje, imenovano **kap** (molk). Za veter zeničnik junak ni mogel napisati geselskega članka, izpričuje pa ga zadnje dejanje: srečanje z Otrokom, z Besedo vseh besed, s pozabljeno pesniško govorico, ki jo pozna modrost zena. Veter zeničnik je simbolno ujet v podobi Otroka, v njegovih rdečih samurajskih čevljicah, in besedi MomlogmoM. V svojevrstni kombinaciji fonemov je pisatelj zajel prvinsko govorico otroka, da bi lahko neposredno opozoril na resnico vzhodne modrosti: vrnitev k emocionalni govorici, ki jo poznajo otroci in poeti, k Besedi, ki prinaša »smeh bogov«. O vetru zeničniku junak ni mogel napisati geselskega članka, pa tudi ni bilo treba. Karkoli bi napisal, bi bilo del njega samega – njegov način mišljenja, približan modrosti zena, novemu humanizmu, etiki sočutja.

Zadnje dejanje avtorjeve tragike se zaključí s krikom izza rešetak psihiatrične klinike: »Adrijan, afroditiramb, afroditiramb!« (Dekleva 1999: 159) Onemogla prošnja je namenjena obiskovalcu, ki zapušča kliniko. Poslušal je tragično izpoved prijatelja, spoznaval njegov brezupni napor, da bi premagal absurdnost bivanja, ki mu ni mogel ubežati – niti z umikom v svoj posebni jezik. Najdeni in izgubljeni veter zeničnik je »smeh bogov«, v katerem izginjajo vse ideologije; je energija razsvetljene zavesti, ki uresničuje sozvočje vseh živih bitij, poetična intuicija za najizvirnejše Besede. Veter zeničnik je znanilec nove etike sočutja, v kateri bo besedna zveza »postati Otrok« pomenila odgovornost do bivanja – tudi v odnosu do jezika.

V širokem razponu sociolingvistike zavzema idioglosija morda samo drobec v

družbenojezikovnem dogajanju, pa je vendarle zanimiv pojav, saj predstavlja odklon v mišljenju in tako oblikuje drugačnost besednih pomenov. Vzroki deviacij so lahko različni, zato se s pojavom idioglosije ukvarjajo ustrezni strokovnjaki. Deklevova idioglosija odpira pogled v mišljenje, ki pomeni radikalen odklon od zahodne metafizike – nanj opozarja izbira simbolov in razlaga geselskih člankov novega slovarja. V simboliki vetra je poudarjena kozmična energija, ki povezuje človeka z njegovim praizvorom, z istim dihom in isto govorico. Opaziti pa je mogoče, da so geselski članki za vetrove Zahoda zapisani kot aporija, ki ne predstavlja samo jezikovne zmede, ampak predvsem zmedo mišljenja, ujetega v zahodno racionalnost. Geselski članki vsebujejo mračnost besed, ki se sicer pomensko izključujejo, izbrane pa so vendarle tako, da ustvarjajo podobo eksistenčne ujetosti. Tudi nova poimenovanja vetrov so zajeta v besede, sestavljene iz fonemov, ki poglobljajo temačne zvoke, s katerimi je napolnjen prostor junakovega bivanja. Šele ob srečanju z Otrokom dobijo besede vokalno odprtost, zračnost, kozmični preprih. Beseda **mom** simbolično predstavlja emocionalnost govorice, ki je odraz otroškega dojemanja sveta, zato presega racionalno ubesedovanje. Emocionalnemu razmerju do govorice je Dekleva posvetil spev *Sporočilno* v pesniški zbirki *Jezikava rapsodija*; z duhovito potezo krnitve je začrtal ločnico med racionalnim »jecljanjem« in emocionalnim »jezikanjem«:

Kdor govori,
je že globoko zabredel v življenje.
Pozablja encime jezika,
jec, jec, jec, jecljanje...
Vrnimo se k izvoru
jez, jez, jezikanja.
Otroci. Majhnih ročic
velikih oči.
Velikanskih oči,
v katerih je vse...
V njih so vsi izgovorjeni in usmišljeni
glasovi, vsi psalmi, zakletve, priprošnje,
obljube,

vse knjige
in eno samo sporočilo:
»Bodi jezikač!« (Dekleva 1996: 12)

Idioglosija opravlja v zgodbi *Momlog-moM* zanimivo funkcijo; bogati ubeseditveno estetiko, hkrati pa s pretanjenimi vibracijami ironije in groteske opozarja na umetnikovo družbenozgodovinsko in miselno alienacijo.

Viri in literatura

DEKLEVA, Milan, 1996: *Jezikava rapsodija*. Ljubljana: Literatura.
DEKLEVA, Milan, 1999: *Reševalec ptic*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

DEKLEVA, Milan, 2012: *Etimologija pozabe*. Ljubljana: Literatura.
HEIDEGGER, Martin, 1993: Biti-tu in govor. *Phainomena* 2/5–6. Ljubljana: Nova revija. 46–51.
HEIDEGGER, Martin, 1995: *Na poti do govorice*. Ljubljana: Slovenska matica.
JUŽNIČ, Stane, 1973: *Lingvistična antropologija*. Ljubljana: Univerza.
OSHO, 2002: *Ezoterična psihologija*. Ljubljana: Satja.
WOLF, James, 1934: *The Aetiology of Idioglossia*. Chicago.

IZVOR NORME V PREVODNIH BESEDILIH

Damjan Popič, Vojko Gorjanc
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'255:81'271.1:316.775.2/3

Članek predstavi načrt, kako z empirično analizo ugotoviti sekundarne posege v prevodna besedila na Slovenskem. Izhaja iz predstavitve prevodnih norm, ki se v določenem času oblikujejo v specifičnem kulturnem okolju, pri čemer za slovenski prostor velja, da v prevodni kontekst močno posegajo sekundarni sporočevalci, predvsem lektorji, ki lahko izrazito vplivajo na končno obliko besedila. Predstavimo načrt za izgradnjo korpusa, ki bo omogočal vpogled v del prevodnega procesa, ko v avtorsko prevodno besedilo vstopajo sekundarni sporočevalci. Predvidevamo, da bodo rezultati pokazali, v kolikšni meri si sekundarni sporočevalci s preoblikovanjem besedil prilaščajo vlogo sporočevalca.

lektura, prevod, prevodne norme, jezikovni vpliv

The paper proposes a method of determining influences on Slovene translations by means of empirical analysis. It is based on translation norms that come about in a specific environment and constantly define the translator's work. In Slovenia and its cultural environment it is customary that translations are subjected to intense language revision that can have a significant influence on the final text. We present the outline of a corpus that will enable users to see the effect of language revision on translations and the subsequent changes to texts in different categories. The results are expected to demonstrate the extent to which language revisers assume the role of authors by altering translations.

language revision, translation, translation norms, language influence

1 Uvod

Prevodi se v določenem kulturnem okolju podrejajo splošnim družbenim vrednotam, saj prevajalci delujejo v določeni kulturni skupnosti, ki določa, kaj je sprejemljivo in kaj ne. Tako kot si splošne družbene norme pridobimo v procesu socializacije, tudi prevajalci v procesu prevajalske socializacije prevzamejo norme prostora, v katerem delujejo, saj neprilaganost oz. neupoštevanje normativnega sistema privede tudi do družbenih sankcij (Tourey 1995: 55). V ta kontekst se v slovenskem jezikovnem okolju vključujejo tudi sekundarni sporočevalci, lektorji, revizorji in (morebitni) drugi soudeleženi v procesu sporočanja. Temeljna lastnost lektorskega dejanja, tudi ko gre za prevodni proces, je jezikovna intervencija, saj se posega v že obstoječe besedilo, torej v besedilo, ki že ima svojega avtorja (Vitez 2009: 393), v našem

primeru tudi prevajalca. Ugotovljeno je bilo, da so ti posegi pomemben dejavnik prevajalskega procesa, pri proučevanju jezika pa relativno neulovljivi, saj je težko objektivno določiti njihovo intenziteto, še težje pa izvore ter njihovo naravo (Popič 2009). V nadaljevanju tako predstavljamo načrt, kako pristopiti k empirični analizi jezikovnih intervencij, pri kateri bomo s korpusnim pristopom lahko pokazali na delež posegov v avtorsko besedilo, dobljeni kvantitativni podatki pa bodo uporabni tudi za nadaljnjo analizo izvorov intervencij in razlogov za raznovrstne posege v besedilo.

2 Norme v (prevodnih) besedilih

Prevodne norme¹ se oblikujejo v prostoru in času med prevajalci in drugimi akterji v okviru prevodnega polja, in sicer glede na širše kulturne okoliščine, pričakovanja in pri-

lagoditve, kjer se izhodiščne norme so-postavljajo normam ciljne kulture (Toury 1995: 56). Ko govorimo o knjižnem jeziku, so jezikovne norme drugače družbeno regulirane. Tudi te so sicer posledica nenehne prilagajanja družbenemu in kulturnemu okolju, neke vrste obstoječemu družbenemu idealu (Béjoint 2000: 116, 121), in so tako odsev trenutne ideologije; seveda tudi v slovenskem (jezikoslovnem) prostoru (Stabej 2012). A jezikovno normo za razliko od prevodnih norm zaznamuje (jezikovna) intervencija (Vidovič Muha 2003: 9), družbeno reguliranje s pozicije moči tistega, ki v določenem trenutku jezikovne fenomene interpretira in o njih razsoja (Gorjanc 2012a: 146–147).

2.1 Jezikovna norma in njeno vzpostavljanje

Norme torej razumemo kot ravnanje v skladu z ustaljenimi, sprejetimi praksami, v jezikoslovnih okvirih pa o njej govorimo predvsem v povezavi z normo knjižnega jezika. Rečemo lahko, da se norma vzpostavi takrat, ko se omenjena splošna prepričanja o tem, kaj je prav in kaj narobe v določenem kontekstu, pretvorijo v konkretna navodila, napotke, kaj je v določenem trenutku dovoljeno ali prepovedano, sprejemljivo ali manj sprejemljivo (Toury 1999: 14).

Zaradi specifik slovenskega prostora se pri nas veliko več kot z normo ukvarjamo s kodifikacijo, predvsem zato, ker ima slovensko tradicionalno jezikoslovje, ki s pozicije moči oblikuje kodifikacijo v podobi pravopisnih priročnikov, za seboj dolgo in pestro zgodovino poskusov vplivanja na normo, čeprav bi moralo pri kodifikaciji iti predvsem

za eksplicitacijo norme kot jezika nasploh. Prav tako je v sodobnem slovenskem jezikoslovju najbolj izpostavljena norma knjižnega jezika, »tako da v izrazijskem smislu izraz norma vključuje najprej normo knjižne jezikovne zvrsti in ne jezika nasploh« (Dobrovoljc 2004: 10). To, kar pa jezikovno normo ločuje od knjižne norme, so predvsem interiorizacija, pisna oblika, variantnost in pa – prestižnost (Nebeská 1999: 17–21).

2.2 Prevodne norme

V nasprotju z jezikovno normo so prevodne norme v novejšem, sociološkem gledanju na prevodoslovje razumljene kot podstat prevajalskega procesa in kot kriteriji, v okviru katerih lahko ta proces presojava. To pomeni, da poklic prevajalca zajema predvsem družbeno perspektivo in izpolnitev vseh obveznosti, ki jih določena družba vidi kot potrebne za izvajanje tega poklica (Toury 1995: 53). V okolju, v katerem prevajalec deluje, so vse prevodne norme ves čas aktivne, med procesom prevajanja pa se prevajalec nenehno giblje med mejami sprejemljivega in nesprejemljivega – in v vsakem primeru lahko računa na sankcije, ki so lahko pozitivne ali negativne. Vendar pa pri tem ne gre za kakršnekoli idiosinkratične posebnosti prevajalca niti za zapisana pravila, kakršni so institucionalni slogovni priročniki ipd. (Limon 2009: 16), temveč za zelo diskretne kompromise med vsemi vpletenimi deležniki, ko prevajalec norme privzame rutinsko v tolikšni meri, da je zelo verjetno, da se jih bo držal tudi v situacijah, kjer je možnost negativnih ali kakršnihkoli sankcij majhna (Toury: 1995: 250).

¹ Opomba je na željo recenzenta dodana naknadno, saj meni, da je termin *prevodna norma* »avtorska sintagma«. *Prevodna norma* seveda ni »avtorska sintagma« (avtorjev tega članka), ampak že več kot dve desetletji star koncept v prevodoslovju, ki ima za seboj celo prevodoslovno šolo (Toury 1982, 1995, 1999). Gre za koncept, ki je ustaljen tudi v slovenskem prevodoslovju (Zlatnar Moe 2002; Kocijančič Pokorn 2003, 2009; Limon 2009; Gorjanc 2012b; Popič 2013). Če še enkrat strnjeno povzamemo koncept prevodnih norm: govorimo o socio-kulturni umeščenosti vsake prevodne aktivnosti, o prilagajanju prevajalca specifičnemu kulturno-jezikovnemu okolju na podlagi nezapisanih vodil delovanja glede na to, kaj je v določenem trenutku v tem okolju za določeno situacijo primerno in sprejemljivo (Toury 1995: 51–53). V prevajalskem procesu se prevajalec bolj ali manj svobodno odloča o upoštevanju tovrstnih norm, z neupoštevanjem norm pa tudi tvega, ali in kako bo javnost njegov prevod sprejela (Kocijančič Pokorn 2009: 47).

Razmerje med prevodnimi normami in jezikovno normo z vidika našega razumevanja najbolje opišemo, če rečemo, da je jezikovna norma ena od številnih prevodnih norm, ki vplivajo na prevajalčevo delo in prevodna besedila. Zagotovo ima jezikovna norma med prevodnimi normami izjemno veljavo in je tudi ena pomembnejših, saj sledenje jezikovni normi (ali zavestno kršenje le-te) temeljno vpliva na jezikovni del prevajalskega procesa (Gorjanc 2012a, 2012b).

2.3 Vplivi na normo

Ko govorimo o vplivih na normo, s tem mislimo predvsem na notranje- in zunaj-jezikovne momente in dražljaje, ki tako ali drugače vplivajo na podobo jezika. V prispevku se osredotočamo na vplive na normo, ki se realizirajo na podlagi razširjenih in sistemskih mehanskih popravljalnih vzorcev, ki jih udejanja lektorska stroka. Zaradi intenzivnosti besedilne korekcije se podoba jezika spreminja na globalni ravni, vse to pa vpliva na zavest drugih uporabnikov jezika, prevajalci sami pa so soočeni z izrazito negativnimi sankcijami.

Izrazito negativne sankcije lahko odigrajo ključno vlogo pri lektorskih postopkih, saj je zanje v slovenskem okolju značilno intervencionalistično delovanje, ki ne zajema zgolj odprave jezikovnih napak, temveč tudi subjektivno in slogovno spreminjanje besedil (Stabej 2000, Popič 2009), kar pomeni, da se je treba – če želi biti prevajalec s svojim delom sprejet in se izogniti intenzivnemu spreminjanju besedila – prilagoditi tej skrivni paranormi slovenskega jezika. To preprosto pomeni, da prevajalec privzame slogovne izbire v svoj inventar ter začne rutinsko uporabljati sprejeto besedje, da se izogne negativni kritiki.

2 Korpus nastaja v okviru doktorske disertacije Damjana Popiča z naslovom *Korpusnojezikoslovna analiza vplivov na slovenska prevodna besedila* pod mentorstvom red. prof. dr. Vojka Gorjanca na Oddelku za prevajalstvo Filozofske fakultete v Ljubljani. Izgradnjo korpusa so podprli Ministrstvo za šolstvo Republike Slovenije, Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS, Filozofska fakulteta v Ljubljani in podjetje Iolar. Pri pripravi korpusa so bili v veliko pomoč tudi sodelavci zavoda Trojina, podjetja Amebis, založbe Pasadena ter organizacij Humanitas in Umanotera.

3 Empirična analiza vplivov na prevodna besedila

V nadaljevanju predstavljamo način objektivne korpusnojezikoslovne predstavitve lektorskih popravkov – in vzorec za raziskavo kakršnihkoli sekundarnih posegov v besedilo, obenem pa predstavljamo tudi tehnične rešitve ter sestavljavske in sistemske pomisleke ob tovrstnih projektih. S taksonomsko kategorijo »lektorirano« je bil sicer že leta 2000 v korpusu FIDA izveden prvi poskus, ki naj bi omogočil, da bi bilo pri korpusnih analizah mogoče raziskati tudi načine lektorskih posegov v besedila (Gorjanc 2005: 52). Taksonomija je bila ohranjena tudi pri korpusu FidaPLUS, vendar ni bila nikoli zares uporabljena pri raziskavah. Kategorija najbrž ni bila primerna za sestavljanje splošnega referenčnega korpusa, temveč bi bilo treba za tovrstne raziskave zbrati poseben, specializiran korpus (Arhar Holdt 2006); v našem primeru takega, ki je namenjen prav raziskavam lektorskih posegov. Eden od razlogov za neuspeh je bil tudi v tem, da konkordančnik ASP 32 (FIDA, FidaPLUS) ni omogočal neposrednih primerjav med lektoriranim in nelektoriranim besedilom, kar pomeni, da bi bilo treba primerjati korpusna besedila v besedilni obliki (Logar Berginc idr. 2012: 126).

3.1 Kako opisati vpliv na jezik

Edina objektivna rešitev za spremljanje jezikovnih popravkov v besedilih, ki temelji na objektivnih ali vsaj objektiviziranih postopkih, je korpusnojezikoslovna analiza. S sodobnimi rešitvami lahko v digitalnem okolju zajamemo celotni proces, ki se odvije od koncepcije besedila pa do njegove končne različice. K temu stremi nastajajoči korpus Lektor,² ki je namenjen spremljanju lektor-

skih popravkov besedil v slovenskem jeziku, tako prevodnih kot tudi avtorskih.

Korpus vsebuje besedila v dveh različicah, in sicer združuje izvorno avtorsko besedilo in lektorirano besedilo. Besedila v digitalni obliki so strukturirana v formatu XML na način, da je izvorno in lektorirano besedilo mogoče prikazati hkrati oz. vzporedno, lektorski posegi pa so opredeljeni s tipi po vnaprej predvideni klasifikaciji. Korpus je dostopen kot besedilo v formatu XML ter na spletu v vmesniku, ki omogoča iskanje tako po besedilu kot po metapodatkih (tipih popravkov, informacijah o lektorju (spol, starost, izobrazba – jezikoslovna/nejezikoslovna, slovenistična/neslovenistična) in po informacijah o izvoru – ali gre za prevod ali avtorsko besedilo). Ključni cilj korpusa je torej možnost objektiviziranega empiričnega vpogleda v procese lektoriranja besedil, posledično pa s tovrstnim korpusom pridobimo tudi uvid v najpogostejše jezikovne napake v slovenskem jeziku (kjer ne gre za preferenčne ali slogovne popravke).

3.2 Opredelitev lektorskih popravkov

Edini način, kako zajeti jezikovne popravke povsem celostno, je ta, da napravimo tipologijo, kakršna je bila sestavljena pri projektu Sporazumevanje v slovenskem jeziku (Bizjak Končar idr. 2012). Ker pa je tovrstna praksa pri izdelovanju korpusa, namenjenega prosti rabi in celotni javnosti, neaplikativna, najbrž celo kontraproduktivna, je bila za reprezentacijo korpusa pripravljena posebna tipologija oznak za popravke.

Oznake se delijo na štiri glavne kategorije:

- slog,
- obliko,
- pravopis in
- skladnjo.

Vsaka od nadkategorij ima nabor podkategorij, ki jih podajamo v nadaljevanju. Podkategorije spremlja zapis z XML-oznako.³

Slog

Dvojnica/variantni zapis/variantna oblika	<lekt tip="slog" podtip="dvojnica_varianta">
Tujka	<lekt tip="slog" podtip="tujka">
Kolokacija	<lekt tip="slog" podtip="kolokacija">
Izbris	<lekt tip="slog" podtip="izbris">
Dodajanje	<lekt tip="slog" podtip="dodajanje">
Prevzemanje	<lekt tip="slog" podtip="prevzemanje">
Vežljivost/vezava	<lekt tip="slog" podtip="vežljivost_vezava">
Besednovrstna pretvorba	<lekt tip="slog" podtip="besednovrstna_pretvorba">
Drugo	<lekt tip="slog" podtip="drugo">

Oblika

Pregibanje domačih osebnih poimenovanj	<lekt tip="oblika" podtip="pregibanje_osebna_domaca">
Pregibanje tujih osebnih poimenovanj	<lekt tip="oblika" podtip="pregibanje_osebna_tuja">
Pregibanje domačih zemljepisnih imen	<lekt tip="oblika" podtip="pregibanje_zemljepisna_domaca">

³ V članku je predstavljen izhodiščni nabor oznak, tj. nabor, ki smo ga pripravili pred začetkom označevanja na podlagi označevanja preizkusnih besedil. Med izdelavo korpusa smo nabor dopolnjevali, končna različica pa bo oblikovana tik pred javno objavo korpusa, ko bodo dokončno znane tudi frekvence posameznih kategorij.

Pregibanje tujih zemljepisnih imen	<lekt tip="oblika" podtip="pregibanje_zemljepisna_tuja">
Pregibanje stvarnih lastnih imen/občnih besed	<lekt tip="oblika" podtip="pregibanje_stvarna_obcna">
Pregibanje pridevnikov	<lekt tip="oblika" podtip="pregibanje_pridevnik">
Pregibanje glagolov	<lekt tip="oblika" podtip="pregibanje_glagoli">
Pregibanje/zapis števnikov	<lekt tip="oblika" podtip="pregibanje_stevniki">
Pregibanje nepregibnih/funkcijskih besed	<lekt tip="oblika" podtip="pregibanje_funkcijska">
Drugo	<lekt tip="oblika" podtip="drugo">

Pravopis

Tipkarska napaka	<lekt tip="pravopis" podtip="tipkarska">
Zapis	<lekt tip="pravopis" podtip="zapis">
Pretvorba besedne zveze v tvorjenko	<lekt tip="pravopis" podtip="pretvorba_v_tvorjenko">
Pretvorba tvorjenke v besedno zvezo	<lekt tip="pravopis" podtip="pretvorba_v_besedno_zvezo">
Sprememba zveze ali tvorjenke: priredno – podredno	<lekt tip="pravopis" podtip="pretvorba_priredno_podredno">
Začetnica pri zapisu stvarnega imena	<lekt tip="pravopis" podtip="zacetnica_stvarno">
Začetnica pri zapisu imen bitij	<lekt tip="pravopis" podtip="zacetnica_bitja">
Začetnica pri zapisu zemljepisnega imena	<lekt tip="pravopis" podtip="zacetnica_zemljepisno">
Začetnica pri zapisu občnega imena	<lekt tip="pravopis" podtip="zacetnica_stavna">
Stava ločila	<lekt tip="pravopis" podtip="locilo_stava">
Zamenjava ločila	<lekt tip="pravopis" podtip="locilo_zamenjava">
Pisanje skupaj/narazen	<lekt tip="pravopis" podtip="skupajnarazen">
Sprememba izrazne oblike	<lekt tip="pravopis" podtip="izraz">
Drugo	<lekt tip="pravopis" podtip="krajjava">

Skladnja

Razvezava stavkov	<lekt tip="skladnja" podtip="razvezava">
Združitev stavkov	<lekt tip="skladnja" podtip="zdruzitev">
Zamenjava odvisnika	<lekt tip="skladnja" podtip="zamenjava_odvisnika">
Sprememba priredja	<lekt tip="skladnja" podtip="sprememba_priredja">
Pretvorba skladenjskega razmerja	<lekt tip="skladnja" podtip="pretvorba_skladenjsko">
Besedni red v povedi	<lekt tip="skladnja" podtip="besedni_red_poved">
Besedni red v besedni zvezi	<lekt tip="skladnja" podtip="besedni_red_zveza">
Pretvorba neosebne/brezosebne oblike v tvorno obliko	<lekt tip="skladnja" podtip="pretvorba_tvorna">
Pretvorba v neosebno/brezosebno obliko	<lekt tip="skladnja" podtip="pretvorba_neosebno">
Pretvorba glagolskega vida	<lekt tip="skladnja" podtip="pretvorba_vid">
Vezava	<lekt tip="skladnja" podtip="vezava">
Stavčno ujemanje/ujemanje naslonskih oblik	<lekt tip="skladnja" podtip="ujemanje">
Zamenjan veznik	<lekt tip="skladnja" podtip="veznik">
Zamenjan predlog	<lekt tip="skladnja" podtip="predlog">
Drugo	<lekt tip="skladnja" podtip="drugo">

3.3 Tehnični opis

Tehnično se korpus Lektor zgleduje po rešitvah v korpusu Šolar (Rozman idr. 2012). Korpus je v formatu XML, ki je zasnovan tako, da je pri istem besedilu mogoče prikazati izvirnik in lektorirano besedilo, hkrati z metapodatki o tipih popravkov. Kot prototip prikazujemo vzorec besedila v formatu XML:

```
<w:t>Zaskrbljenost</w:t>
<w:t> je povzročal tudi </w:t>
<w:t>»skokovit porast števila
prosilcev za azil v </w:t>
<lekt tip="pravopis"
podtip="zacetnica_zemljepisno">
  <w:ins>
  <w:t>z</w:t>
  <w:t>ahodni</w:t>
  </w:ins>
  <w:del>
  <w:delText>Zahodni</w:delText>
  </w:del>
</lekt>
<w:t> Evropi in v nekaterih
državah </w:t>
  <lekt tip="pravopis"
  podtip="zacetnica_zemljepisno">
  <w:ins>
  <w:t>s</w:t>
  <w:t>rednje</w:t>
  </w:ins>
  <w:del>
  <w:delText>Srednje</w:delText>
  </w:del>
  </lekt>
<w:t> Evrope,</w:t>
<w:t> ki so se poskušali
sklicevati na ženevsko konvencijo
in se tako izogniti</w:t>
<w:t>omejitvam</w:t>
<w:t> imigracije </w:t>
<w:t>«</w:t>
<w:t>.</w:t>
</w:p>
<w:p>
<w:t>Konec </w:t>
<w:t>hladne vojne je sprožil
nastanek novih frontnih linij,
vzdolž katerih so </w:t>
<lekt tip="skladnja"
podtip="veznik">
  <w:del>
  <w:delText >tako </w:delText>
  </w:del>
  <w:t>na celini </w:t>
```

```
<w:ins>
<w:t>in</w:t>
</w:ins>
<w:del>
<w:delText>kot na</w:delText>
</w:del>
</lekt>
<w:t> morju </w:t>
<w:t>vzklil</w:t>
<w:t>i drugi zidovi, dejanski ali
virtualni</w:t>
<w:t>,</w:t>
<w:t> vendar</w:t>
<w:t>neprepustnejši in
smrtonosnejši</w:t>
<w:t>. Na vzhodu</w:t>
<w:t>je </w:t>
<w:t>Evropska unija</w:t>
<w:t> začela</w:t>
<w:t> ponuja</w:t>
<w:t>ti</w:t>
<w:t> širitev v</w:t>
<w:t> zameno za </w:t>
<w:t>angažiranje</w:t>
<w:t> novih članic pri
nadzoru</w:t>
<w:t>svojih</w:t>
<w:t> meje. Vsak</w:t>
<w:t>a</w:t>
<w:t>je</w:t>
<w:t> moral</w:t>
<w:t>a</w:t>
<w:t> zgraditi svoj </w:t>
<lekt tip="slog" podtip="izbris">
  <w:del>
  <w:delText >lastni </w:delText>
  </w:del>
</lekt>
<w:t>berlinski zid. </w:t>
```

Na podlagi zapisa v XML je mogoče prikazati tako izvorno besedilo:

Zaskrbljenost je povzročal tudi »skokovit porast števila prosilcev za azil v Zahodni Evropi in v nekaterih državah Srednje Evrope, ki so se poskušali sklicevati na ženevsko konvencijo in se tako izogniti omejitvam imigracije«. Konec hladne vojne je sprožil nastanek novih frontnih linij, vzdolž katerih so tako na celini kot na morju vzklili drugi zidovi, dejanski ali virtualni, vendar neprepustnejši in smrtonosnejši. Na vzhodu je Evropska unija začela ponujati širitev v zameno za angažiranje novih članic pri nadzoru svojih meje. Vsaka je morala zgraditi svoj lastni berlinski zid.

deloma pozitivistično deloma humanistično usmerjena, medtem ko je bila	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	kontinentalna celinska etnologija praktično ves
Gorici med letoma 1994 in 2009 . Med povabljenimi predavatelji so bili tako	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	kontinentalni celinski etnologi in etnologije kot
zanimanja. Izraz etnologija za samostojno vedo večinoma uporabljajo v	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	kontinentalni celinski Evropi (še posebej v
terena. Na drugi strani so se zelo uspešno preoblikovala nekatera središča	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	kontinentalnih celinskih evropskih etnologij, ki
jugozahodne Azije obsega območje od Maroka do Afganistana in	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	osrednje centralne Azije, povezuje pa ga
(Egipt, Sudan, Bližnji vzhod) in Italija Italije (Libija). Na območju Kavkaza in	<lekt2 tip="slog" podtip="tujka">	Srednje centralne Azije so pretežno islamske
in rezultat mlajše in organizirane kolektivizacije (obcestne, dolge, okrogle,	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	središčne centralne in pravokotne vasi). V
Saudska Arabija in druge ostale manjše države na Arabskem polotoku) in	<lekt2 tip="slog" podtip="tujka">	Srednje centralne Azije (Kazahstan, Uzbekistan
prostora z značilnimi CBD - funkcijami, druga skupina pa določa obseg	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	osrednjega centralnega poslovnega središča
in druge ostale celinske 24 % (Vresk, 2002a, str. 80). Funkcija bivanja je v	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	osrednjega centralnega poslovnem središču
pa je bila {>>}izdaja domovine{<<} največji zločin. V Leta 1793 so na	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	osrednjem centralnem trgu v Grenobl u a
še zlasti v islamskih deželah v Severni severni Afriki, Jugozahodni JZ in	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	Srednji centralni Aziji in na Balkanskem
več stopenj središčnih centralnih naselij na podeželju. Tematika podeželskih	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	središčnih centralnih naselij je podrobneje
industrije je ostal velik del poslovnih storitev ostal skoncentriran v	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	osrednjih centralnih poslovnih središčih mest.
in opremljenost s centralnimi dejavnostmi dejavnostim ločimo več stopenj	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	središčnih centralnih naselij na podeželju.
ameriških mestih so bili tako deleži površine posameznih skupin dejavnosti v	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	osrednjih centralnih poslovnih središčih
in kasneje v celo celotno južno in zahodno Evropo, iz doline Linda v južno in	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	srednje centralno Azijo ter iz doline Rumene
angloameriška mesta. Podobno kot mesta v ZDA imajo praviloma značilno	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	središčno centralno poslovno središče z
mesta. V organizaciji cerkvene oblasti je obstajala poudarjena hierarhija.	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	Središča Centri Skofij in nadškofij so postala
dejavnika za nastanek nastanka in razvoj razvoja zgodnjih urbanih	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	središč centrov (Pacione, 2001, str. 39).
plačilne bilance, hkrati pa drugim državam nalagajo prisilne izravnave.	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	Milenijski cilji Razvojni cilji tisočletja {-}
bi v tuji knjigi prebrali svoje besede, pod njimi pa bi bil podpisano nekdo drug?	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	Navedek Citat je priznanje in zahvala, ker smo
Treba Potrebno je še enkrat pregledati vse tri primere: gre morda za	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	navedek citat (v tem primeru pustimo) ali pa
je objavil diplomsko nalogo, katero objavlja .) odevč. Ni treba potrebno , da	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	navedek citat vedno uvedemo s {>>}pravil{<<}
ideje. V današnjem času je citiranje pomembno tudi zato zaradi tega , ker za	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	navedek citat v recenzirani publikaciji navedeni
, gr. {tau}{Ux1F75}{kapa}{omega} {Ux02BD}topiti{Ux02BC} Kadar dobesedno	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	navajamo citiramo nekega avtorja, pustimo tako
pomembno tudi zaradi tega, da opozorimo na delo in dosežke avtorja, ki ga	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	navajamo citiramo . Nekatero povedinavajamo
da besedilo ni zapisano v navednicah. Včasih del misli parafraziramo, del pa	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	navedemo citiramo , saj uporabljamo parafrazo
tudi zato zaradi tega , ker za navedek citat v recenzirani publikaciji	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	navedeni citirani avtor dobi točke, s katerimi
razvoja znanosti ne moremo pričakovati .{<<} . Zakaj poudarjamo pomen	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	navajanja citiranja : Kako bi se vi počutili, če
članek, ki obsega 20 strani, lahko ima v seznamu literature 60 in več enot.	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	Navajanje Citiranje določenih avtorjev braicu
. Pogosto je to pogosto prvo, kar pogleda mentor najprej , ko oddate nalogo .	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	Navajanje Citiranje in seznam literature Kelli so
avtorja izjave, ali smo ga prav razumeli in ali se strinja, da ga citiramo. S	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	navajanjem citiranjem pokažemo, da smo delo
podporo tistemu sklepu posredno ovrže našo. Podobno se lahko zgodi tudi pri	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	navajanju citiranju del iz iste stroke, če smo
med reko in mestom. Vsaka skupina se na začetku razdeli v dve "družini",	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	idealno če je možno, v dvema dvema do štirih
potomcev je napredovalo gospodarstvo na ameriški strani Atlantika, cvetela je	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	transatlantska čezatlantska trgovina, razvijale
bili zelo visoki (za Andlio so denimo ocenjeni le na desetino celotne vrednosti	<lekt1 tip="slog" podtip="tujka">	transatlantske čezatlantske trgovine). zato aa

kot tudi lektorirano:

Zaskrbljenost je povzročal tudi »skokovit porast števila prisilcev za azil v zahodni Evropi in v nekaterih državah srednje Evrope, ki so se poskušali sklicevati na ženevsko konvencijo in se tako izogniti omejitvam imigracije«. Konec hladne vojne je sprožil nastanek novih frontnih linij, vzdolž katerih so na celini in morju vzkllili drugi zidovi, dejanski ali virtualni, vendar neprepustnejši in smrtonosnejši. Na vzhodu je Evropska unija začela ponujati širitev v zameno za angažiranje novih članic pri nadzoru svojih meje. Vsaka je morala zgraditi svoj berlinski zid.

Iskanje je omogočeno po tipih popravkov z vzporednim prikazom izvornika in lektoriranega besedila, kot kaže zgornja slika, na kateri je kot jedro konkordance izpisan lektorski poravek, oznaki sledi lektorsko popravljeni del besedila, temu pa avtorjevo izvorno besedilo. Za izpis konkordance je bil uporabljen program WordSmith Tools 6.0.⁴

4 Sklep

V članku smo predstavili načrtno za odkrivanje sekundarnih posegov v prevodno besedilo s korpusnim pristopom. Gradi se specializirani korpus besedil z oznakami lektorskih popravkov, s pomočjo katerega bomo lahko empirično prikazali sekundarne vplive na (prevodna) besedila v slovenskem prostoru. Z vidika prevajalskega procesa gre za pojav, ki ga poznajo le redka kulturna okolja, v slovenskem prostoru pa dosedanja praksa kaže, da tovrstni posegi izrazito zaznamujejo prevajalski proces, prav tako pa vplivajo tudi na obnašanje prevajalcev in njihove prevodne odločitve. Da bi lahko o tovrstnih posegih res relevantno razpravljali, je nujno pridobiti dovolj veliko količino relevantnih podatkov, kar nam bo omogočil korpus, ki smo ga predstavili. Šele z empirično analizo bomo lahko relevantno opisali sekundarne sporočanje vloge, med katere uvrščamo jezikovne posrednike vseh vrst, in potrdili ali ovrgli tezo, da se akterji, ki zasedajo sekundarne

4 <http://www.lexically.net/wordsmith/version6/index.html>, dostop 16. 10. 2013.

sporočanjске vloge v slovenskem prostoru, nemalokrat pollaščajo vloge sporočevalca.

Literatura

- ARHAR HOLDT, Špela, 2006: Gradnja specializiranega korpusa. *Jezik in slovstvo* 51/1. 53–67.
- BIZJAK KONČAR, Aleksandra, DOBROVOLJC, Helena, DOBROVOLJC, Kaja, LOGAR BERGINC, Nataša, KOCJANČIČ, Polonca, KREK, Simon, ROZMAN, Tadeja, 2011: *Slo-govni priročnik: sporazumevanje v slovenskem jeziku: kazalnik 17 – Standard za korpusno analizo težav pri tvorbi besedil*. http://www.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik17/Kazalnik_17_Slogovni_prirocnik_SSJ.pdf
- BÉJOINT, Henri, 1994: *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- DOBROVOLJC, Helena, 2004: *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: ZRC Založba, ZRC SAZU.
- GORJANC, Vojko, 2005: *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Domžale: Izolit.
- GORJANC, Vojko, 2012a: Encoding heteronormativity in the target culture: Slovenian Translations of The Merchant of Venice. *META – Journal des traducteurs/Translators' Journal* 57/1. 145–158. <http://www.erudit.org/revue/meta/2012/v57/n1/1012746ar.html?vue=resume&mode=restriction,%20doi:%2010.7202/1012746ar>
- GORJANC, Vojko, 2012b: Ideologija heteronormativnosti, prevodna in jezikovna norma. Aleš Bjelčevič (ur.): *Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 48. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 38–44.
- KOCJANČIČ POKORN, Nike, 2003: *Misliti prevod: izbrana besedila iz teorije prevajanja od Cicerona do Derridaja*. Ljubljana: Študentska založba.
- KOCJANČIČ POKORN, Nike, 2009: Prevodoslovno proučevanje literarnih prevodov. Nike Kocijančič Pokorn (ur.): *Sodobne metode v prevodoslovnem raziskovanju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 40–58.
- LIMON, David, 2009: Sociological and ethnographic approaches to non-literary translation. Nike Kocijančič Pokorn (ur.): *Sodobne metode v prevodoslovnem raziskovanju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 12–39.
- LOGAR BERGINC, Nataša, GRČAR, Miha, BRAKUS, Marko, ERJAVEC, Tomaž, ARHAR HOLDT, Špela, KREK, Simon, 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko in Fakulteta za družbene vede.
- NEBESKÁ, Iva, 1999: *Jazyk. Norma. Spisovnost*. Praga: Karolinum.
- POPIČ, Damjan, 2009: *Prevajalec med normo in rabo. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- POPIČ, Damjan, 2012: Pravopis in krivi pismouki. Nataša Jakop, Helena Dobrovoltc (ur.): *Pravopisna stikanja. Razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 193–202.
- POPIČ, Damjan, 2013: Je etično popravljati prevode? Aleš Bjelčevič (ur.): *Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 49. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 118–123.
- ROZMAN, Tadeja, STRITAR, Mojca, KOSEM, Iztok, 2012: *Šolar – korpus šolskih pisnih izdelkov*. Tadeja Rozman, Irena Krapš Vodopivec, Mojca Stritar in Iztok Kosem: *Empirični pogled na pouk slovenskega jezika*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. 15–51.
- STABEJ, Marko, 2000: Dvotirnost normativnosti v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku. Lada Badurina, Boris Pritchard, Diana Stolac (ur.): *Jezična norma i varieteti*. Zagreb, Reka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 511–515.
- STABEJ, Marko, 2012: Jezik, nazori in nadzor. Aleš Bjelčevič (ur.): *Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 48. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 11–20.
- TOURY, Gideon, 1982: A Rationale for Descriptive Translation Studies. *Dispositio* VII/19–21. 23–39.
- TOURY, Gideon, 1995: The Nature and Role of Norms in Translation. Gideon Toury (ur.): *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins. 53–69.

- TOURY, Gideon, 1999: A handful of paragraphs on »Translation« and »Norms«. Christine Schäffner (ur.): *Translation and Norms*. Clevedon: Multilingual Matters. 10–32.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2003: Sodobni položaj nacionalnih jezikov v luči jezikovne politike. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: ob 450-letnici izida prve slovenske knjige. Obdobja 20*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 5–25.
- VITEZ, Primož, 2009: Lektoriranje in odgovornost. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 393–399.
- ZLATNAR MOE, Marija, 2002: *Prevodi Hamleta v slovenskem literarnem sistemu: slogovne paradigme. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

JEZIK IN MOČ V SPREMENJENIH DRUŽBENOPOLITIČNIH OKOLIŠČINAH

Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažic Bulc
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'26

Jezikovna politika vključuje postopke, s katerimi neka družba vpliva na jezik, v spreminjajočih se družbenopolitičnih okoliščinah pa lahko ta vpliv preraste v kontaminiranje jezika z različnimi političnimi ideologijami. V prispevku se osredotočamo na družbenopolitične elemente jezikovne politike in na primeru novonastalih standardov nekdanje srbohrvaščine predstavljamo vpliv družbene moči na postopke načrtovanja statusa in korpusa določenega jezika.

jezikovna politika, jezikovno načrtovanje, jezikovna standardizacija, jezikovni inženiring, družbena moč

Language policy involves processes by which a society influences its language; however, in turbulent social and political circumstances, this influence can turn into the contamination of the language by political ideologies. In this paper we focus on the social and political elements of language policy; by looking at the newly-formed standards of the former Serbo-Croatian language, we show how social power influences the process of planning the status and corpus of a certain language.

language policy, language planning, language standardisation, linguistic engineering, social power

1 Uvod

Tako kot se jezik in družba med seboj prepletata, tako se prepletata tudi jezik in politika. Pojavi v jeziku in okoli jezika so politično motivirani in jih je težko razložiti brez političnega in družbenega konteksta. Neposredna povezanost in soodvisnost jezika in politike je vedno aktualna, prav gotovo pa se ji ne moremo ogniti v nemirnih družbenopolitičnih okoliščinah, ki so v zadnjih 20 letih zaznamovale področje nekdanje Jugoslavije. Jezikovna problematika je namreč na tem področju postala »tako spolitizirana (lahko bi se celo reklo politično kontaminirana), da je razpravljanje o tem preprosto znastvena in družbena obveza« (Šipka 2006: 11). Z metodologijo kritične sociolingvistike, ki jo zanimajo predvsem razmerja družbene moči, v prispevku predstavljamo odnos med jezikom in politiko na primeru srbohrvaščine

in njenih jezikov naslednikov. Glede na to, da je vsako jezikovnopolično delovanje pravzaprav politično dejanje, nas zanima, kako so odnosi družbene moči vplivali na jezikovnopolične odločitve in obratno, kako so jezikovnopolične odločitve spreminjale odnose družbene moči na področju novonastalih držav nekdanje Jugoslavije,¹ natančneje na primerih planiranja statusa in korpusa novonastalih standardov (bosanskega, črnogorskega, hrvaškega in srbskega), ki temeljijo na novoštokavskem narečju.

2 O odnosu med jezikom in politiko

Ko govorimo o odnosu med jezikom in politiko, je zanimivo, da obstajajo med jezikoslovci (in ne le med njimi) različna mnenja, včasih celo povsem nasprotujoča. Nekateri menijo, da se z jezikom lahko ukvarjajo samo jezikoslovci in da je vsako vpletanje politike

¹ Več o tem na primeru slovenske jezikovne politike gl. v Gorjanc 2013: 13–36.

v jezikovna vprašanja nelegitimno in škodljivo, na drugi strani pa jezikoslovci širše sociolingvistične usmeritve menijo, da vez med jezikom in politikom obstaja od nekdaj in da se mnogih jezikovnih pojavov ne da razumeti brez političnega in seveda tudi širšega družbenega konteksta (Šipka 2006: 15). V svoji monografiji se Šipka loti kompleksnega odnosa med jezikom in politikom tako, da skuša odgovoriti na štiri vprašanja: a) ali obstaja, in če obstaja, kakšna je vez med jezikom in politikom (naravna in samoumevna ali vsiljena in nezaželena), b) ali je možno določiti jasno mejo med ustreznim, nujnim in s tem tudi zaželenim vplivom politike na jezik ter nezaželenim in škodljivim političnim vpletanjem v jezikovna vprašanja, c) ali imajo politiki pravico ukvarjati se z jezikom, in če da, v kolikšni meri in na kakšen način, in d) ali se morajo jezikoslovci pri preučevanju jezikovnih pojavov ozirati na politiko, in če da, v kolikšni meri, v katerih primerih in na kakšen način se lahko, smejo in morajo ukvarjati s politikom, ne da bi izneverili znanstvena načela lastne stroke. Nekatera od navedenih vprašanj obravnavamo tudi v tem prispevku na primeru sociolingvistične situacije v novonastalih državah nekdanje Jugoslavije, ki je od nekdaj veljala za zelo zapleteno. To skorajda pregovorno zapletenost so pogosto utemeljevali z večnacionalnostjo in večjezičnostjo jugoslovanske družbe, s federativno ureditvijo ter heterogenim družbenim kontekstom jezikovne politike v zgodovinski, kulturni, družbeni in jezikovni luči (Škiljan 1988: 63). Če na to vprašanje pogledamo z današnjega zornega kota, vidimo, da je večjezičnost običajen pojav v številnih državah sveta, pa tudi federacije niso nič nenavadnega. Tudi danes so v večnacionalnih in večjezičnih državah prisotne politične tenzije, kar govori o neposredni povezanosti in medsebojni odvisnosti jezika in politike.

2 Opozoriti moramo na neusklajeno rabo terminov jezikovna politika in jezikovno načrtovanje. Medtem ko sta termina pri anglosaksonskih avtorjih ekvivalentna, ju avtorji na srednjejužnoslovanskem govornem področju večinoma razlikujejo (gl. npr. Šipka 2006: 20–35; Radovanović 1997: 22–26).

Pojem jezikovna politika (v nadaljevanju JP) navadno označuje različne institucionalizirane (pa tudi neinstitutionalizirane) postopke, s katerimi neka družba vpliva na jezik in njegovo rabo. Če strnem definicije različnih avtorjev, lahko rečemo, da JP v prvi vrsti regulira javno rabo različnih jezikov in pisav v večnacionalnih in večjezičnih družbenih skupnostih ali različnih standardnojezikovnih variant znotraj enega jezika ter vzpostavlja in usmerja procese jezikovnega načrtovanja in standardizacije (Šipka 2006: 21). Jezikovno načrtovanje se izvaja na treh ravneh: na ravni načrtovanja statusa, na ravni načrtovanja korpusa in na ravni usvajanja jezika (tj. jezikovna politika v izobraževanju).²

Da bi se neka JP uresničila na vseh treh ravneh, moramo poznati vse njene vidike: tako politični in pravni kot družbeni, jezikovni, sociolingvistični itn. Brez vpogleda v družbenopolitični, znanstveni in kulturni kontekst, v katerem se JP uresničuje, je preprosto ni možno podrobneje preučevati in razumeti. Dani kontekst posredno ali neposredno, implicitno ali eksplicitno vpliva na načrtovanje in uresničevanje ciljev JP. V tem prispevku posebno pozornost posvečamo družbenopolitičnim elementom JP (zgodovinski in politični dogodki ter procesi, npr. oblikovanje in razpad držav, migracije prebivalstva, vojne) na primeru JP novonastalih držav na tleh nekdanje Jugoslavije.

3 Vključenost politike v načrtovanje statusa in korpusa

Jezik je izjemno kompleksna polifunkcionalna družbena pojavnost, zato tudi različna področja jezikovne prakse niso v enaki meri povezana s politikom in političnimi dejavnostmi. Vpliv politike je viden na vseh ravneh jezikovnega načrtovanja, nujen pa je na ravni načrtovanja statusa in na ravni načrtovanja korpusa oz. jezikovne standardizacije. Še več,

jezikovna standardizacija nikoli ni samo jezikovno, ampak v precej večji meri politično vprašanje, torej je tako družbeno kot politično dejanje. Politika sodeluje kot podpora procesu jezikovne standardizacije, in sicer ustvarja pogoje za objavo strokovnih jezikoslovnih del, pa tudi za neposredno odločanje (Šipka 2006: 39). V nadaljevanju prikazujemo tri primere poseganja politike na področje jezikovne standardizacije v novih družbeno-političnih okoliščinah.

3.1 Spreminjanje pravopisnih pravil – kolikor pravopisov imaš, toliko veljaš?

Ko gre za pravopisno normo, je vpliv politike neizbežen. Jezikoslovci izdelajo in ponudijo pravopis, vendar se ta brez politične volje ne more implementirati oz. zaživeti v praksi. Poglejmo hrvaški primer. Pravopisna vprašanja na Hrvaškem že od nekdaj porajajo burne razprave,³ čeprav gre za najeksplicitnejšo normo standardnega jezika. Omenimo najprej nekaj dejstev: leta 1991 izide *Hrvatski pravopis* Stjepana Babića, Božidarja Finke in Milana Moguša (znan kot »londonski pravopis«, uničen in prepovedan 1971),⁴ leta 1996 *Hrvatski računalni pravopis* z urejevalnikom besedila Slavena Batnožića, Branka Ranilovića in Josipa Silića,⁵ leta 2001 *Pravopis hrvatskoga jezika* Vladimirja Anića in Josipa Silića (nekoč *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*),⁶ leta 2005 *Hrvatski školski pravopis* Stjepana Babića, Sande Ham

in Milana Moguša⁷ in leta 2007 *Hrvatski pravopis* Lade Badurina, Ivana Markovića in Krešimirja Mićanovića.⁸

Vendar trije pravopisi (brez šolskega), ki si konkurirajo tako strokovno in politično kot tržno, očitno niso dovolj, saj je bila 15. aprila 2013 predstavljena delovna verzija *Hrvatskoga pravopisa*⁹ delovne skupine Inštituta za hrvaški jezik in jezikoslovje iz Zagreba. Kmalu zatem je minister za znanost, izobraževanje in šport poslal dopis hrvaškim založbam, da morajo biti vsi učbeniki za šol. leto 2013/14 jezikovno usklajeni z novim pravopisom in natisnjeni do 3. junija 2013.¹⁰ Javna razprava je bila odprta do sredine maja! Konec julija 2013 dobi pravopis priporočilo Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport RH za uporabo v osnovnih in srednjih šolah.

Glede na zavidljivo število pravopisnih priručnikov lahko sklepamo, da hrvaška JP namerno destabilizira pravopisno normo – ki ni nič drugega kot dogovor, seveda neposredno povezan s politiko, natančneje s pristojnim ministrstvom, ki pravopis odobri. Če se je morala v nekdanji Jugoslaviji hrvaška pravopisna norma poenotiti s t. i. novosadskim pravopisom (ki na Hrvaškem nikoli ni bil dobro sprejet, predvsem zaradi političnega vsiljevanja, pa tudi zaradi teženj po jezikovni enotnosti), bi pričakovali, da v samostojni državi pravopisno vprašanje ne bo povzročalo večjih težav. Vendar je ravno to postalo glavna tema razprav in prerekanj med jezikoslovci, poli-

³ Tako se npr. v celotnem 52. letniku časopisa *Jezik* nahaja rubrika s pomenljivim naslovom Pravopisna vojna s komentarji časopisnih člankov o hrvaških pravopisih, objavljenih v letih 2000 in 2001, ko sta izšli 5. izdaja Babić-Finka-Moguševega pravopisa in Anić-Silićev pravopis. Posebej opozarjamo na ostre polemike, objavljene v monografijah Babić (1995) in Pranjković (1997, 2008).

⁴ Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš: *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga; 1990, ²1994, ³1995, ⁴1996, ⁵2000, ⁶2002, ⁷2003, ⁸2004, ⁹2006.

⁵ Slaven Batnožić, Branko Ranilović, Josip Silić: *Hrvatski računalni pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska – SYS. 1996.

⁶ Vladimir Anić, Josip Silić: *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber – Školska knjiga. 2001.

⁷ Stjepan Babić, Sanda Ham, Milan Moguš: *Hrvatski školski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga; ¹2005, ²2008, ³2009, ⁴2012.

⁸ Lada Badurina, Ivan Marković, Krešimir Mićanović: *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska; ¹2007, ²2008.

⁹ <http://pravopis.ihjj.hr/pravopisna-pravila.php> oz. <http://pravopis.hr>

¹⁰ <http://www.tportal.hr/kultura/kulturmiks/258375/Svi-udzbenici-morat-ce-biti-prilagodeni-novom-pravopisu.html>

tiki in širšo javnostjo, k čemur je pripomogla moč določenih političnih opcij. Ustvarja se vtis, da tvorce JP in glavne akterje jezikovne standardizacije hrvaškega jezika druga vprašanja niti ne zanimajo (vprašanje je, če sploh lahko govorimo o osmišljeni JP na Hrvaškem).

Pravopisna vprašanja so bila v središču pozornosti tudi v različnih odborih, kjer so takšna ali drugačna politična prepričanja prišla še bolj do izraza. V začetku leta 1991 je bilo ustanovljeno Jezikovno poverjenišvo Maticе hrvaške (v nadaljevanju MH) pod vodstvom Stjepana Babića, leta 2005 pa pri Ministrstvu za znanost, izobraževanje in šport Svet za normiranje hrvaškega standardnega jezika s predsednikom Radoslavom Katičićem.¹¹ Oba organa sta obravnavala predvsem načelna pravopisna vprašanja. Jezikovno poverjenišvo MH je konec leta 1992 zahtevalo, da se posamezne hrvaške kulturne in znanstvene ustanove ter vladne organizacije izrečejo, ali so za morfonološki (tj. etimološki) ali za fonološki pravopis. Predlagali so radikalne pravopisne spremembe (npr. zapisovanje stsla. *jata* z *ie* namesto *jelije*; zapisovanje *je* namesto *e* za pokritim *r*: *strjelica*, ne *strelica*; pisanje *mladca*, *sudca*, ne *mlaca*, *suca*), s katerimi so hoteli namerno destabilizirati obstoječo pravopisno prakso (natančneje Anić-Silićev pravopis), čeprav za to ni bilo nobene potrebe. Večina institucij je bila proti predlaganim načelom, zlasti tistim radikalnim (gl. Pranjeković 2008: 39–51). Poverjenišvo s svojim predsednikom na čelu je torej začelo načrtno ustvarjati razlike med hrvaščino in srbščino, tudi na pravopisni ravni.

Borba za edini veljavni pravopis pod pretnostjo »čuvajta in promotorja prave hrvaške pravopisne tradicije« (Badurina, Pranjeković

2009: 316), ki druge pravopise označuje z najhujšo možno obtožbo – da so preveč »novosadsko usmerjeni«, čeprav so metodološko in vsebinsko precej bolj poenoteni in zato boljši, traja že približno 20 let in vodi, kot pravi Silić, v pravopisno anarhijo.¹² Ponovno se potrjuje dejstvo, da je borba za pravopis »vedno borba za pozicijo moči (kdo ima pravico odločati, kaj je pravilno), kot tudi za profit« (Katnić - Bakaršić 2013: 127). Z združevanjem vseh obstoječih pravopisov v enega (javno dostopen na spletni strani <http://pravopis.hr>) bo morda hrvaška pravopisna problematika končno odpravljena. Vsekakor pa je odločitev ponovno politična.

3.2 Spreminjanje slovnčnih struktur – čez noč

Politične jezikovne rešitve so lahko tudi precej nenavadne. Bugarski (1995: 129) navaja eno takšno rešitev:

Nedavno je bila v tisku objavljena novica, da so prejšnjega dne na Radiu in televiziji Republike Srbske (studio na Palah) spikerji in novinarji nenadoma spregovorili ekavsko. V novici so razložili, da je to rezultat dogovora (odločitve) vodstev vseh medijev v Republiki Srbski in Republiki Srbski krajini, da se v tisku, na radiu in televiziji s tega področja od tega trenutka dalje uvajata ekavica namesto dosedanje in stoletja govorene ijekavice.¹³

Gre za popolnoma politično odločitev, sprejeto leta 1993 (in ukinjeno 1998 z zamenjavo političnega vodstva), in še eno obliko političnega diktata, ki vsiljuje rešitve v nasprotju z jezikovno prakso. Na teh področjih namreč živijo prebivalci, ki pripadajo (poleg Črnogorcev) najizrazitejšim ijekavcem med štokavci, in siliti jih, da v imenu srbske enotnosti »čez noč« preidejo na ekavico, pomeni

¹¹ Svet je bil ukinjen maja 2012 z odredbo pristojnega ministra in z obrazložitvijo, da se morajo na strokovni in znanstveni ravni z jezikom ukvarjati ustrezne institucije in visokošolske ustanove. Zapisniki in sklepi sej sveta so dostopni na <http://pravopis.ihjj.hr/uploads/vijece-za-normu.pdf>. Več o delu Sveta v Badurina, Pranjeković 2009: 310–316.

¹² »Suvremena komunikacija ne poštuje pravopis, nastala je anarhija. To sve treba ispraviti!« (*Jutarnji list*, 3. 6. 2012. 15.)

¹³ Besedilo označili avtorici.

izvajati najbolj grobo obliko jezikovnega inženiringa (Pranjeković 2008: 131). Nič nenavadnega ni, da je takšen odlok izzval negotovost in zmedo med ljudmi (pa tudi med lokalnimi političnimi voditelji, ki so ga sprejeli) ter popoln kaos v javni rabi. Kot pravi Bugarski (1995: 130–131), lahko na tak odlok gledamo z dveh zornih kotov: na eni strani kot svojevrstno etnično čiščenje jezika, na drugi strani pa kot približevanje Srbiji in vsiljevanje stereotipne enačbe, v kateri se *srbski* in *srbstvo* enači izključno s cirilico in ekavico.

Zaradi različnih nesporazumov in sporov¹⁴ je bil predlagan *Kodeks rabe srbskega standardnega jezika*, ki bi »določal pravila vedenja pri rabi ekavskega in ijekavskega izgovora, kot tudi cirilske in latinične pisave, in definiral odnos do besedil, prevzetih iz hrvaškega in bošnjaškega jezikovnega standarda« (Šipka 2006: 167).¹⁵ Odlok o uvajanju ekavice se je programsko ujemal z odlokom o rabi šolskih učbenikov Republike Srbije v Republiki Srbski in Republiki Srbski krajini ter v nadaljevanju s posrbljanjem toponimov, npr. Donji Vakuf v Srbobran (Bugarski 1995: 138). Te ideje so imele podporo nekaterih tvorcev JP v Srbiji, vendar tudi nasprotnike (Bugarski, Klajn idr.). Vsekakor pa bo uvajanje ekavice v zgodovini zaznamovano kot »bizaren primer ekstremnega jezikovnega nacionalizma, vendar tudi kot znak zmage prezrte etnične skupnosti nad tem istim bahavim nacionalizmom« (Bugarski 2002: 75).

3.3 Spreminjanje imena jezika – temeljna pravica ali neustavno dejanje?

Z razpadom srbohrvaščine so njegove variante pridobile status standardnih jezikov: od leta 1990 do 1993 hrvaški, srbski in bosanski jezik ter leta 2007 črnogorski jezik. Glede na to, da sta srbski in hrvaški jezik že v Jugoslaviji obstajala kot vzhodna in zahodna varianta, s temi poimenovanji ni bilo večjih težav.¹⁶ Da pa je ime jezika pomembno politično vprašanje in da zaradi tega potekajo obravnave na ustavnem sodišču, bomo pokazali na primeru BiH. Kot je znano, je do 90. let uradna JP v BiH promovirala *bosanskohercegovski standardnojezikovni izraz* v okviru srbohrvaščine, s čimer je skušala ohraniti enotnost bosanskohercegovega komunikacijskega prostora. Zaradi spremenjenih družbenopolitičnih okoliščin po letu 1991 v BiH (so)obstajajo trije standardni jeziki: *bosanski*, *hrvaški* in *srbski*.¹⁷ Med njimi je največ vroče krvi povzročilo poimenovanje bosanski jezik, ki ga nekateri še vedno ne priznavajo (med srbskimi, pa tudi hrvaškimi akterji JP), mnogi pa ga sprejemajo, kot je zapisano že v *Deklaraciji o poimenovanju in položaju hrvaškega knjižnega jezika* iz leta 1967,¹⁸ kot neodtujljivo pravico vsakega naroda, da svoj jezik poimenuje, kot sam želi (Pranjeković, Neveklovsky idr.).¹⁹ Zato je bila leta 2002 objavljena *Povelja o bosanskome jeziku*, ki jo je podpisalo okoli šestdeset bosanskih intelektualcev in v kateri je izrecno poudarjeno: »Bosanski jezik je jezik Bošnjakov in vseh tistih, ki čutijo pripadnost temu

¹⁴ Npr. vrsta polemik v časopisu *Politika* o ijekaviziranju verzov Branka Radičevića pevca Zdravka Čolića v nekaterih uspešnicah (npr. »Pjevam danju, pjevam noću, / pjevam, sele, što god hoću«). Več o tem v Šipka 2006: 195–209.

¹⁵ Predlog besedila *Kodeksa* v Šipka 2006: 167–194.

¹⁶ Seveda pa je bil vedno v ospredju politični vidik odnosa med hrvaškim in srbskim jezikom (Pranjeković 2008: 56).

¹⁷ O različnih ustavnih določbah gl. Katnić - Bakaršić 2013: 119–124; 75–79; Palić 2009: 114–115; Šipka 2006: 144–159.

¹⁸ http://hr.wikisource.org/wiki/Deklaracija_o_nazivu_i_polo%C5%BEaju_hrvatskog_knji%C5%BEevnog_jezika

¹⁹ To je bila tudi osrednja tema okrogle mize, ki jo je leta 1999 organiziralo uredništvo časopisa *Dani* (<http://www.bhdani.com/arhiva/132/t324a.htm#b1>). O jezikovni situaciji v BiH se je razpravljalo na treh znanstvenih srečanjih, rezultati so objavljeni v zbornikih *Simpozij o bosanskome jeziku* (ur. Čedić 1999), *Jezik i demorakcija* (ur. Mønnesland 2001) in *Jezik u Bosni i Hercegovini* (ur. Mønnesland 2005).

jeziku.«²⁰ Vendar večina srbskih jezikoslovcev, kot pravi Klajn (2006: 13), uradnega poimenovanja *bosanski* ne priznava in svoje mnenje utemeljuje s tem, da je termin izpeljan iz besede Bosna, zato ga lahko razumemo kot državni jezik, obvezen za vse tri nacije v tej državi; termin *bošnjaški* pa je izpeljan iz besede Bošnjaki, kot se danes imenuje narod, ki se je prej imenoval Muslimani. Očitno je poimenovanje tega jezika tako pomembno politično vprašanje, da je, nekoliko ironično, prvi odlok Odbora za standardizacijo srbskega jezika,²¹ z dne 16. februarja 1998, posvečen pravzaprav nesrbskemu vprašanju. V Odloku piše: »Zakaj so muslimani/Muslimani/Bošnjaki izbrali ravno ime Bošnjaki, ni težko uganiti, prav tako kot ni težko v imenu njihovega jezika, ki so ga izbrali (bosanski), prepoznati njihove težnje k unitaristični BiH, v kateri bi vladali oni in njihov jezik.«²² V zvezi z ustavnostjo poimenovanj *bosanski* ali *bošnjaški* so potekale razprave celo na Ustavnem sodišču Federacije BiH, ki je podalo kar tri mnenja o neustavnosti imena *bošnjaški jezik* (več o tem v Šipka 2006: 156–166).

4 Sklep

Navedeni primeri potrjujejo, da je vsako jezikovno delovanje hkrati tudi politično dejanje. Kompleksne povezave med jezikom in politiko so družbeno pogojene in razvejane, kažejo pa se v medsebojni odvisnosti jezikoslovcev do politike in politikov do jezika in vede o jeziku. Skratka, jezikoslovci in jezikoslovje se ne morejo, kot pravi Šipka (2006: 55–56), »otresti politike, ne morejo je popolnoma odmisli, saj brez njene pomoči na nekaterih področjih svojega delovanja [...] ne bi mogli dokončati svojih nalog«. Vendar bi v tem odnosu morali ohraniti znanstveno dostojanstvo in avtonomijo jezika ter ne bi smeli podlegati političnemu diktatu (ki je za-

znamoval srednjejužnoslovanski prostor), ko želi politika vsiliti rešitve, ki so v nasprotju z jezikovno prakso. Jezikoslovci nikoli ne bi smeli dopustiti, da jezik postane sredstvo za manipulacijo oz. instrument te ali one politične in/ali ideološke opcije. Upajmo, da bodo restandardizirani idiomi, ki so bili do zdaj vse prevečkrat zlorabljeni kot simbol nacionalne pripadnosti, zmogli vzpostaviti ustrezne in koristne vezi s politiko, ki bodo pozitivno vplivale na jezik in vedo o jeziku.

Literatura

- BABIĆ, Stjepan, 2006: *Temelji Hrvatskomu pravopisu*. Zagreb: Školska knjiga.
- BADURINA, Lada, 2006: Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću. Marko Samardžija, Ivo Pranjković (ur.): *Hrvatski jezik u XX stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska. 145–158.
- BADURINA, Lada, PRANJKOVIĆ, Ivo: 2009: Hrvatski pravopisni kompleks: Novi Sad i hrvatski pravopis danas. Lada Badurina, Ivo Pranjković, Josip Silić (ur.): *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput. 307–318.
- BADURINA, Lada, PRANJKOVIĆ, Ivo, SILIĆ, Josip (ur.), 2009: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput.
- BUGARSKI, Ranko: ²1995: *Jezik od rata do mira*. Beograd: Slavograf.
- BUGARSKI, Ranko, 2002: *Nova lica jezika – sociolingvističke teme*. Beograd: Čigoja štampa – Biblioteka XX vek.
- BUGARSKI, Ranko, 2009: Jezična politika i jezična stvarnost u Srbiji posle 1990. godine. Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažić Bulc, Vojko Gorjanc (ur.): *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 59–71.
- ČEDIĆ, Ibrahim, 1999: *Simpozij o bosanskom jeziku: zbornik radova*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu.
- FILIPOVIĆ, Jelena, 2009: *Moč reči: ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

²⁰ <http://bichamilton.com/web/wp-content/themes/calvary/docs/Povelja%20o%20Bosanskom%20jeziku.pdf>

²¹ Zanimivo je, da je že v Ustanovnem sporazumu Odbora poudarjen sociopolitični kontekst oz. da vsebuje »pomembne politično-ideološke konotacije« (Filipović 2009: 62–63).

²² <http://www.rastko.rs/filologija/odbor/odluka001.html>

- GORJANC, Vojko, 2013: *Slovenačka jezička politika i odnosi društvene moći*. Vesna Požgaj Hadži (ur.): *Jezič između lingvistike i politike*. Beograd: Čigoja štampa – Biblioteka XX vek. 13–36.
- GREENBERG, Robert D., 2004: *Language and Identity in the Balkans. Serbo-Croatian and its Disintegration*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- KATNIĆ - BAKARŠIĆ, Marina, 2009: Bosansko-hercegovačka sociolingvistička previranja: jezična situacija u Bosni i Hercegovini nakon 1990. Vesna Požgaj Hadži idr. (ur.). *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 73–83.
- KATNIĆ - BAKARŠIĆ, Marina, 2013: *Bosansko-hercegovačka sociolingvistička previranja*. Vesna Požgaj Hadži (ur.): *Jezič između lingvistike i politike*. Beograd: Čigoja štampa – Biblioteka XX vek. 13–36.
- KLAJN, Ivan, 2006: *Gramatika srpskog jezika za strance*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- MIHALJEVIĆ DJIGUNOVIĆ, Jelena, OPAČIĆ, Nives, KRAŠ, Tihana, 2005: Čega se više bojimo: materinskoga ili stranog jezika? Diana Stolac, Nada Ivanetić, Boris Pritchard (ur.): *Jezič u društvenoj krizi*. Zagreb–Rijeka: HDPL. 303–317.
- MØNNESLAND, Svein (ur.), 2001: *Jezič i demokracija*. Sarajevo: Institut za jezik.
- MØNNESLAND, Svein (ur.), 2005: *Jezič u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo i Oslo: Institut za jezik u Sarajevu i Institutu za istočnoevropske i orijentalne studije.
- PALIĆ, Ismail, 2009: Mogućnosti funkcioniranja triju standardnih jezika (bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga) u Bosni i Hercegovini. Lada Badurina, Ivo Pranjković, Josip Silić (ur.): *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput. 111–123.
- POŽGAJ HADŽI, Vesna, BALAŽIĆ BULC, Tatjana, GORJANC, Vojko (ur.), 2009: *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- PRANJKOVIĆ, Ivo, 1997: *Jezičoslovna sporenja*. Zagreb: Konzor.
- PRANJKOVIĆ, Ivo, 2008: *Sučeljavanja*. Zagreb: Disput.
- RADOVANOVIĆ, Milorad, 1997: *Spisi iz kontekstualne lingvistike*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- ŠIPKA Milan, 2006: *Jezič i politika*. Beograd: Beogradska knjiga.
- ŠKILJAN, Dubravko, 1988: *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.

ODRAZI DRUŽBENE FUNKCIJSKOSTI JEZIKA SLOVENSКИH PROTESTANTSКИH PISCEV 16. STOLETJA PRI PONAZORITVAH VZORČNEGA SLOVARČKA VESELA ŽETVA V LUČI SODOBNEGA JEZIKA

Francka Premk

Inštitut za slovenski jezik, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'374.3"15":316.74:81

Raziskava se ukvarja z družbeno problematiko jezika 16. stoletja. Njeno izhodišče je ilustrativno gradivo, ki pojasnjuje gesla vzorčnega slovarčka, vključenega v knjigo *Vesela žetva*. Pretežno sveto-pisemske zvrsti besedil so smiselno podrejene enemu samemu pravičnemu višjemu zakonu, ki obvladuje načela družbe. Sporočilo večine znotrajbesedilno organsko povezanih gesel slovarčka je lahko prepoznavno. Moralni kodeks enakovrednih medsebojnih odnosov vseh živih bitij je obenem tudi tematsko povezovalno načelo pomenskih vlog vseh besed na čelu slovarčka, ne glede na njihovo izhodiščno nadrejeno ali podrejeno semantično vlogo. Iztočnice različnih besednovrstnih kategorij so pojasnjene v duhu sedanjega jezika po načelih sodobne zgodovinske leksikografije.

zgodovinski slovar, geselske razlage, družbena tematika

The present analysis addresses the social theme on the basis of linguistic material related to selected examples of the Slovene vocabulary of the 16th century. These are included in the second part of the book *Vesela žetva* (Happy Harvest) and belong to different word categories. The mostly Biblical genre of the wording, focusing explicitly on its social function, is distinguished by its moral code. This highest law is a moral imperative for all living beings and, at the same time, it also gives sense to a unifying principle of all the intertextual occurrences of the researched vocabulary. This evidence is proven by the semantic role of different entries of the glossary, irrespective of their first and most significant, and specific or subordinate meanings. The explanations and commentaries of wording are illustrated with examples of contemporary Slovene language according to the principles of modern historical lexicography.

historical dictionary, lexical interpretation, social theme

Jezik slovenskih piscev 16. stoletja vsebuje poleg verske še druge zvrsti, različne sloge in pretežno konkretno besedišče. Prispevek prinaša spoznanja, ki so nastala pri analizi gradiva izbranih gesel, vključenih v slovarček *Vesela žetva* (VŽ). Nekatere besede 16. stoletja, ki niso vključene v slovarček, že v izhodiščni obliki naznanjajo svojo udeležbo v večji (*človek*, *hlapec* 'deček') ali manjši družbeni skupnosti (*ledig*, *meniški*¹) ali pa daje njihova figurativna uporaba pravni pouk, sloneč na moralnem kodeksu (*rog*).

ledig prid. nepregib. *neporočen*, *samski* tar si on bodi an hlapiz oli *ledig* / oli *sam* sui kadar vy tu deite (TC 1550: 144/22)

človek m *bitje*, *ki je sposobno misliti in govoriti*: taku je tudi *fkusi eniga pravizo*, tu pravizhnu *sturjenje tiga lebna*, *zhes vse Zhlovéke prífhlu* (DB 1584: III, 83b)

rog m *roževinast ali koščen izrastek na glavi nekaterih živali*: Ty roguui tih prauizhnih moraoi biti pouishani (TPs 1566: 136a) figur. pomenski *hebraizem moč*, *vpliv*

¹ Francka Premk, redakcija predstavnika verske skupnosti *meniški* [meniški leben/stan idr.]: Merše idr. 2001: 84–85.

Druge besede se funkcijsko udejanjajo znotraj besedila. Tako so geselske besede slovarčka VŽ² z redkimi izjemami prepoznavne v svoji družboslovni funkciji;³ kažejo mnogoplastne sociološke zakonitosti 16. stoletja, ki v veliki meri veljajo tudi za zunajčasno ureditev sveta nasploh.⁴ Kot tvorne prvine se pojavljajo v odnosu do žive stvarnosti ali v odsotnosti tega odnosa. Izbrane geselske razlage prinašajo sporočila, ki »funkcionirajo« povezovalno, odražajo družbenost jezika 16. stoletja, tako da bitja sveta združujejo in vodijo k *bratovski* slogi (bratovska, zakonska ljubezen), druge opozarjajo na kazni pri kršitvi moralnega kodeksa (bratovlja štrafenga). Iztržki gesel, kot je *neglihota*, prikazujejo družbeno vizijo neenakosti sveta; *sela* povračilno načelo; *ofer* obredno darovanje, običaje; *tempel* središče družbenega dogajanja, ceremonije, vraževernost, veselje ob praznovanju; *kruh* kot temeljna duhovna in materialna vrednota simbolizira in konkretizira složno človeštvo, ki ima eno telo in dušo; *ostriti* osnove pedagogike; *ostro* prizanesljiv odnos do starejših; *ostro*st v zvezi z *Božji* poimenuje posebno dimenzijo enkratnosti; *pač* sobesedilno slika vrlega oskrbnika v odnosu do družine; *pest* medsebojno fizično obračunavanje v družbi; *peta* trpljenje pravičnih; *priglihati* božje in zemeljske vrednote, ki niso vzporedljive; pri *saj* nemoralno ravnanje ne seže do ravni živali, pri oblastnih *samopravičnikih* idr. pa je zaradi njihove privzdignjene samopodobe odmerjeno primerno plačilo. Grešniki imajo več možnosti za odrešitev kot svetohlinci, ki zavajajo človeštvo in izkrivljajo svetopisemsko sporočilo. Njihova dvoličnost in nemoralna rušita skupnost, višja stvarnost in z njo povezana pravična gosposčina in pravično sodstvo pa jo gradijo. Največ dobrega lahko prispeva družbi tisti, ki živi v soglasju z

višjimi načeli in je *pravičen*; vsakdo se mora v območju svojega stanu obnašati *pravično*. Dinamiko vzroka in posledice izkazuje ena izmed pregovornih resnic, potrjenih z besedico *sela*; vsaj dopušča izbrancem neznatno možnost obstoja; *vinek* simbolično naznanja ostrino, s katero bodo sojeni odpadniki od moralnega zakonika, ki narekuje pravila družbe; *zglihanje* oznanja soglasje in sporazum na duhovnih ravni.

Ubeseiditve geselskih zaglavij so z različnimi izraznimi sredstvi pomensko-smiselno uglasene in težijo k osrednjemu spoznanju: družba lahko obstoji samo, če na vseh ravneh upošteva temeljna pravila za svoje delovanje: je *pravična*. Čeprav so vsa gesla, izbrana iz slovarčka VŽ, zanimiva z vidika družboslovne funkcijskosti jezika 16. stoletja, lahko v zadanih okvirih predstavimo le del njihovih pojavitev, ki so bile pritegnjene k obravnavi po kriteriju raznorodnosti, večplastnosti in družboslovne razpoznavnosti. Posvetili se bomo najbolj povednim vsaj v eni od izkazanih vlog na obravnavanem področju. Pomenske definicije so občasno preoblikovane tako, da izpostavijo tematsko jedro sporočila. Ponazarjalni zgledi so podani v najkrajši obliki, ki še dopušča njihovo razvidnost.

V slovarčku so občna imena, ki vključujejo domače besedje, izposojenke in tujke. Besednovrstne kategorije so: samostalnik, pridevnik, posamostaljeni pridevnik, glagol, deležnik, prislov, veznik, členek in povedkovnik (VŽ: 79).

Znaki, iztočnica, razlage, označevalniki
/ izpust besedila, // podpomen, • frazem,
♦ termin

Razlagalni del slovarskega sestavka (v poševnem tisku za posodobljeno iztočnico) v sodobni slovenščini ponazarja funkcijo gesla znotraj sobesedila, ki kaže zakonitosti

2 Gesla VŽ so bila večinoma izbrana v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

3 Predstavitev ne more zajeti vseh primerov, ki so bili zbrani s stališča družboslovne razpoznavnosti.

4 Pomenski razdelki brez socialnovrstne jezikovne navezave so izločeni iz raziskave slovarskega članka, znotraj katerega je izkazano geslo v VŽ (93–268).

družbe 16. stoletja. Slovnični in drugi označevalniki, okrajšave in kronološko zaporedje natisnjenih del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja ter leksikološki dogovori so usklajeni s *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika* in *Poskusnim snopičem Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Uporabljeno je bilo gradivo Sekcije za zgodovino slovenskega jezika ZRC SAZU.

bratovski -a -o prid. **1.** *nanašajoč se na telesne ali duhovne brate; prijateljski, požrtvovalen:* bodite vfi glih ene miſli, mej fabo, potèrpeſhlivi, bratoufki, miloſtivi, priasnivi (DB 1584: III, 121a); v tem pomenu tudi **bratinski** -a -o prid. samo v zvezi z ljubezen Da ſe tukaie vidi inu ſkaſhe, da ie mei Karfzheniki mei Priатели inu Sofedi, praua Bratinska Liubesan bila (JPo 1578: II, 162b) **2.** *bratov:* Sakoniſka bratouſka, Strizhna lubefan Bogu dopade (T0 1564: 97a); v tem pomenu tudi **bratovlji** -a -o prid. od bratoule ſhraifinge... Aku tui brat greiſhi ſuper tebe (TT 1582: 213, 313)

bratovsko prisl. de fmo ſe my bratoufku inu karfzhanfku derſhali (TPo 1595: II, 183); v tem pomenu tudi **bratinski** prisl. inu ſe tako priasnuiu ter Bratinski proti niemu ſkaſheſh (JPo 1578: II, 195b)

dudaim ž mn. neskl. *rastlina, ki so ji pripisovali ljubezensko funkcijo:* inu hozheſh tudi te Dudaim muiga ſinu vſeti (DB 1578: 27b) *nadliščke*

enak -a -o prid.: **1.** *ki se po lastnostih ujema, prav tak: a) v neenakovrednem razmerju do primerjanega:* Sakaj my imamo .. GOSPVDV Chriſtuſu glih ali enaki biti (TPo 1595: III, 145); v tem pomenu tudi **ednak** -a -o prid.: Kadar ie tedai Bug iednaki dar nim dal, koker tudi uom (TT 1582: 523); v tem/antonimnem pomenu tudi **glih/unglih** prid. neskl. katerim ſe daie glih lon ſa vnglih dellu (TR 1558: D2a) **b) v enakovrednem razmerju:** Sakaj enaku maſzhovanje je fhlu zheſ Gofpude inu Hlapce (DB 1584: II, 146a) **2.** *medsebojni primerjavi:* med človekom in živalmi: Sakaj zhlovèku gre, kakòr ſhivini: inu imajo enako ſapo (DB 1584: I, 329b); kar h'duhounimu Cerkounimu ladanju ſiſhi, je tudi vſe enaku, glih, inu vſe enu po vſem Svejti (DB 1584: II, 58b) *duhovna oblast*

je nepristranska; v tem pomenu tudi **glih** prid. neskl.: **1.** Ampak vChriſtuſu my nejmamo vnglih temuzh glih biti (TPo 1595: I, 12) ♦ Sakai glihi viſhi, koker is doſti fern .. pogazha rata .. glih taku naſ veliku .. fmo enu Tellu (TO 1564: 115) **2.** *ki v medsebojni primerjavi nima prednosti:* fakai pred bugom fmo vfi glih (TC 1550: 142 (79b)); Leti puſledni ſo le eno uro delali, inu ti ſi je nam glih ſturil, ker fmo noſili tiga dné teſhkufi (DB 1584: III, 12b) **3.** *ki koga po lastnostih dosega, prav tak:* ſmyri ta Serza vſeih Vernih, de vtebi ene glih miſli, inu edyni med febo bodeo (TKm 1579: 59a) ♦ Inu de ie ſteim Ozhetom inu Synom glih eniga Stanu (TAr 1562: 28b)

enako prisl. *na enak način, prav tako:* On je obadvuje, te male inu velike ſturil, inu ſa vſe enaku ſkèrby (DB 1584: II, 141b); on bo kakòr ta pravizhni Rihtar pruti vſem enaku prou ſodil (DB 1584: I, cVIIa) *pravično* ♦ IEſt opominam vaſ pak, lubi Bratje .. de vfi *enaku govorite, inu nepuſtite reſdilenje mej vami biti; v tem pomenu tudi **glih** prisl. ♦ Dai gnado, de ſe ieſt timu Suitu glih ne derſhim, inu nehadim po negoui ſhegi (TKm 1579: 65b); poprej ſe vuzhiti, ſvoje laſtne hiſhe, po Boſhji voli rovnati, inu ſvoim Stariſhem glih povrazhovati (DB 1584: III, 115a, 116b) • Néfmo li glih v'ene ſtopinje ſtopali? (DB 1584: III, 100b) *enako misliti, živeti* ♦ Verni ludie imaiò na tim fueitu vſe rizhi .. Gmain, glih veni viſhi (TC 1575: 84)

glih čl. Bodite ene miſli, imeite glih eno lubefan (TL 1567: 27b)

glih [del beſed. zveze] En Kral en kmetizh, en Paſtir, bodo vfi glih vnebeſſih, aku glih eden od drugiga bode vuegſhi zhaſti (TC 1575: 307)

gliha ž *kar tvori več ljudi ali živali; vrsta:* Vſakotera Svirina ſe k'ſvoji glihi druſhy, taku ſe ima vſaki zhlovik k'ſvoji glihi druſhiti (DB 1584: II, 158b)

glihanje s *več ljudi, ki jih povezujejo skupne lastnosti in tvorijo celoto; skupnost, občina:* Tu iſtu Sbrane inu Glihane, bo imenouanu, ta Gmaina vſeh Suetnikou (TAr 1562: 35h)

glihati se 1. *biti enak, ujemati se, ljubiti se:* Ti inu brat ſe lipu glihate (BH 1584: S15) *convenire* ♦ de ſe ty Verni lubio umei febo, de ſe ſteim fercem inu fmifalio glihaio (TR 1558: h 3b)

glihinga ž *izravnava socialnih razlik, sloga*: V papeshij fe ie videlo .. kakor bi velika glihinga V duhoufzhini bila (JPo 1578: III, 52); v tem pomenu tudi **glihota** ž: My hozhmo oftati per tej s'pravi inu Glihoti teh Karfzhenikou, de je eden letukaj tako dober, kakor ta drugi (TPo 1595: II, 127) // k/h komu/čemu *izravnava socialnih razlik*: Taku dopolni vshe valfe obilje, nyh pomankanje .. de bo ena glihota (DB 1584: III, 99a)

kruh -a m *osnovno, pečeno živilo, iz moke, vode in tudi kvasa*: • Sakai mi vfi fmo en kruh inu enu Tellu (T0 1564: 115b) *krščanska skupnost // hrana na splošno*: Ty Starishi .. Hlapce .. per fuim Kruhu imajo inu dershe (TC 1575: 345) *preživljajo in skrbijo za njih*

neglihota ž: *neuglašenos, neenakost, neizravnava socialnih razlik*: Na tem Svejtu more takova neglihota teh Perfon, Stanou inu Darou oftati (TPo 1595: II, 200); v tem pomenu tudi **nevgliha** ž, **nevzgliha** ž

majan *ki je darovan pri verskem obredu*: Ieft fim tudi ta Povsdigovanfki offer nyh darou, od vseh majanih Offrou Israelfkih otruk, tebi .. kvezhni Praudi (DB 1584: I, 89b)

ofer -fra m **1.** odnos človek : Bog, *spravno ali posvečevalno izročanje darov, ki ga spremljajo obredne molitve*: Ceremonie, Offri ne fashlushio Odpufzhana tih Grehou (TPs 1566: 94b); Inu da njih prinof alli offer ie njih Mašha (KB 1566: G5b); Sakai ta Tempel, vfe Iudouske slushbe inu offri, fo pomeinile inu kafale na Iefufa (TC 1575: 250) // *žrtvovanje žene v ljubosumju*: en Mosh more fvojo Sheno s'eno ajfrarfko vodo inu offrom iskušiti (DB 1584: I, X2b) **2.** *praznik darovanja*: per offrih fe dersh y goftovanje s'veffelem (DB 1584: I, x⁽¹⁾Va) **3.** *častna funkcija, ki jo opravlja svečenik*: Ruben moj pèrvorojeni Syn .. ta viſhi v'Offri inu ta viſhi v Krajlestvi (DB 1584: I, 32b) *odličen v dostojanstvu in odličen v oblasti*

okoli prisl. *izraža bližino; ob, poleg, pri*: Nej dobru de je Zhlovik sam: Ieft hozhem njemu eno pomuzh sturiti, katera bo okuli njega (DB 1584: I, 2b)

okoli čl. *uvaja podatke, ki niso natančni*: okuli taushent ludy (DB 1584: II, 180a)

oster -a -o prid. **1.** *ki je koničaste oblike*: Na takimi imajo ty Starishi nih oblaft fto oftro shibo inu palizo iskafati (TC 1575: 350) **2.** *ki izraža neprizanesljiv odnos; strog*: • inu pojde

ena cillu oftra fodba zhes oblaftnike (DB 1584: II, 141a) *bodo močno obsojeni // pesn. ki se pojavlja v močni obliki*: Ena oftra inu ferzhna Molytou vfeh Vernih (TPs 1566) *glasna*; **3.** *pamet*: En modèr Oblaſtnik je ojfter, inu ker je saftopna Gofpofzhina, tu fe po redu rouna (DB 1584: II, 157a)

ostriti -im nedov. *govoriti, vztrajno ponavljati*: Inu lete befede, katere tebi danaf sapovém, bodeſh .. Otrokom tvoim oftril (KB 1566: A, 1)

ostro prisl. **1.** čustv. on nei oftru inu po nega prauici fnaſmi rounal, temuzh po nega dobruſi (T0 1564: 158b); Inu Ioseph je fvoje Brate vidil, .. inu je oftru shnymi govoril (DB 1584: 39a); Odnos sin : oče preg. Eniga Stariga nefvari oftru, temuzh ga opominaj, kakòr eniga Ozhe-ta (DB 1584: III, 115a); Subper tako Closhterfko Oblubo kir fo fe taku oftru terdu inu terdnu ty mladi ludy louili inu favefouali (TAr 1562: 81a) **2.** čustv. *ki se pojavlja v visoki stopnji; pogosto*: Synu inu oftru molio ſubper vfo hudo Gofpofzhino (TPs 1566: 171a)

ostrost ž *značilnost ostrega*: pren. Satu pogledaj ti Boshjo dobruſo inu oftruſt (DB 1584: III, 86b) *strogost*; tako tudi **ostroba** ž: Obt u pogledai ti to Dobruſo inu Oftrubo Boshyo (TT 1560: II, 19a) *strogost* ♦ Inu Iosua je pobil Amaleka inu njegou Folk s'oftruſtjo tiga Mezha (DB 1584: I, 46b)

pač čl. *resnično, torej*: Koku je pazh ena velika rézh sa eniga svejftiga inu rasumniga Shafarja, kateriga, njegou Gofpud poſtavi zhes fvojo drushino (DB 1584: III, 39a) *kdo je torej zvesti in preudarni oskrbnik*

pest -i ž *roka v upognjenem položaju*: Kadar fe Moshje mej fabo krégajo, inu eden drusiga vdari s'enim Kamenom, ali s'Peftjo (DB 1584: I, 48b)

peta -e ž *del stopala pod nartom*: • INV IEST HOZHEM fovraſhtvu poſtaviti, mej tabo inu mej Sheno: inu mej tvoim fémenom, inu mej nje fémenom .. inu ti je boſh v'peto pizhila (DB 1584: I, 3a) *mučiti*

pravičen **1.** *ki ravna v skladu z npravstvenomoralnimi normami in načeli*: ta perua zhloueka .. fta bila cilu brumna, prauizhna (TT 1557: 13a); Dai nom .. Bogaboiezho prauizhno Gofpofzhino (TR 1558: M4b) • Aydi, Iudi .. prauizhin leben pelaio (TT 1557: n2a) *pošteno živijo* ♦ vfe Seime Ifraelsku, bode vtim Gofpudi prauizhnu (T0 1564: 14b) *pobožno*

pokolenje vznes. Na Abelovo pravizhno kry fe špunni (DB 1584: I, x6a) *poboj nedolžnega človeka* **2.** v skladu z višjimi načeli; *brezgrajen*: Tui Kral pride htebi, Prauizhin inu Ohranenik (TR 1558: A2a) **3.** *ki pri presojanju upošteva resnico; nepristranski*: GOSPVD Zebaoth, ti pravizhni Rihtar (DB 1584: II, 33a) **4.** *ki ima utemeljene razloge za kaj; upravičen*: Nato je Simfon djal k'nym: left imam enkrat eno pravizhno rézh supèr Philifterje (DB 1584: I, 142a) *utemeljeno maščevanje*

pravični m *pravičen človek*: ty Greshniki vti Gmaini tih prauizhnih neobstoye (TPs 1566: 16a) *zbor pravičnih*

pravično prisl. **1.** v zvezi z živeti, prebivati: pametnu pravizhnu inu kārščhansku shivéti (KB 1566: E3); fe ima en vřakateri vřvojem Stanu inu poklizainju rounati .. pravizhnu (TPo 1595: I, 51); koku fuetu, inu prauizhnu .. fmo mi fuami .. prebiuali (TL 1567: 45a) **2.** *nepri-stransko: v zvezi s soditi*: De ona .. prauizhnu .. fodi (T0 1564: 94b) **3.** *upravičeno*: my fmo ia vezh koker drugi ludyè subper te grešhili / fatu my tudí prauizhnu vezh terpimo (TC 1550: 198 (107a))

pravično povdk. *prav*: Otroci bodite vashim Starishem pokorni .. tu ie prauizhnu (TL 1567: I, 19a)

priglihati -am dov. *primerjati* z: Komu hozhe-mo, Boshje Krajleftvu pèrglihati (DB 1584: III, 21a)

saj vez. Sai eniga zhloueka Testament, kadar ie poterien niszhe ne ferahita (TL 1561: 83b)

saj čl. pufchava .. v'kateri ie fai ta diviazhina bulie kārščhenikom priatel, neli ti Neverni prekleti Lüdie (KPo 1567: CXXVIIIb) *celo*; Kakor ie kuli Suet hud: fai nei ifhe nigdar tako hud bil, da bi Bog te fvoie meys [!] ne imel (KPo 1567: CLXVIII)

samahvala ž slabš. *bahanje*: Vasha famahuala nei dobru (TL 1561: 34b); v tem pomenu tudi **samohvala** ž Stako famo hualo fo oni .. vmei kerszheniki eno veliko fdrashbo inu reslo-zhene sturili (TL 1561: AIIIb)

samohvalec m slabš. *bahač*: Sakaj Zhlovéki bodo, kateri bodo famy od febe veliku dèrshali lakomni, famohvalci (DB 1584: III, 117a); v tem pomenu tudi **samohvalnik** slabš. **samo-hvaležen** -a -o prid. *ki si lasti oblastniške pristojnosti*: Ty falsh Samohualeshni Pridigary

fo S. Paula Pifmu, Pridige .. ufelei .. na hudu obrazhali (TL 1561: 67b)

samoizvoljen -a -o prid. slabš. *ki se sam izvoli*: Sakaj fe vy tedaj puftite vjeti s'poftavami .. fkusí famoisvoleno duhoufzhino (DB 1584: III, 110a)

samoder -dra -o prid. slabš. *ki se ima za modrega*: Satu fvary S. Paul inu ferdama tako fhkodlivu modruft .. inu dela take famomodre Svetnike sgul k'norzom (DB 1584: III, 89a) **samomodri** m. Inu ti, nemarni famomodri, bi hotil Karfzhanftvu ftvojo flepo pametjo .. viditi (DB 1584: III, 137a)

samopravicar m slabš. *hinavec*: • preg. (Vi) Samoprauizary .. shnimi shnabli mene poshtuio, Ampag nih ferce ie delezh od mene (TT 1555: 37b); v tem pomenu tudi **samopravičar** -ja m koker fo ty farifei/Samoprauizhari .. hote fuio brumo / fuimi flufhhami pryti vnebu (TC 1550: 122 (69b)) • preg. ty Verni inu Samopravizharji nemogo v'kup hoditi (DB 1584: I, 22b), medbesedilne opombe *se dobro razumeti*; Hynauci, Samoprauizhary, ne slishio vnebesku touarishtuu (TT 1582: 348); v tem pomenu tudi **samopravičnik** ♦ Sakai veliko lahkeifhi inu pred ti vbogi Grehnikí fluhaio kada bodo klicani kakòr ti famopravizhniki ali famofvetci (KPo 1567: XCIIb)

samopravičarstvo s slabš. timu edinimu pravimu Bogu fe s'Mafho neflushi, temuzh .. fe Vera satira inu tu Samopravizharftvu na nje mejftu ftavi (DB 1584: II, 89a)

sela iz hebr. prisl.? *slovesna pritrditev*: Ony pred mano eno jamo koppajo, inu famy v'njo padeo, Sela (DB 1584: I, 293b)

vinek -a m *ukrivljeni nož za rezanje vinske trte, lemez*: simb. Inu ta Angel je fegeg s'fvoim Vinekom na Semlo, inu je resal te Vinfke tèrte (DB 1584: III, 146b)

vsaj čl. **1.** v priredju *izvzema, se omejuje na najmanjšo količino ali mero*: Taku hozhem vřaj nekatere od folka, kateri je s'mano, pèr tebi puftiti (DB 1584: I, 22b) **2.** *za izražanje nasprotja s prej povedanim*: En rod je, kateri fe zhiřt sdy, inu vřaj nej od fvoje nezhiřtofti omiven (DB 1584: I, 327b)

zglihanje s *soglasje, sporazum*: Ta praua Cerkoi Criftufeua .. Ie tu duhousesku prauu Sbrane inu Sglighane vti prauí Veri (TAř 1562: 35h)

Sklepne misli

Prispevek, ki sloni predvsem na abecedno zaporednih izbranih iztočnicah slovarčka 16. stoletja, se posveča pomenom ilustrativnega gradiva, ki ponazarjajo kriterije in zakonitosti medsebojnih odnosov. Tako pridobljen sociogram starega jezika je obenem zunajčasen in ga je mogoče vsestransko navezati na današnjo stvarnost. Geselske besede v besedilnem okolju opravljajo svojo vlogo tako, da širijo zavest družbene pripadnosti in odgovornosti. Z leksikografskega vidika je prikazano, kako se socialnozvrstna funkcijskost jezika aktualizira v družbeni stvarnosti, kakšen je zakon njenega razkroja na eni in odrešitve na drugi strani. Moralni imperativ je skupni imenovalc vseh pomenov besed, ki jih razkrivajo njihove obdelave.

Literatura

- AHAČIČ, Kozma, LEGAN RAVNIKAR, Andreja, MERŠE, Majda, NARAT, Jožica, NOVAK, France, 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: ZRC Založba, ZRC SAZU.
- MERŠE, Majda, AHAČIČ, Kozma, LEGAN RAVNIKAR, Andreja, NARAT, Jožica, NOVAK, France, PREMK, Francka, 2006: *Wortschatz der slowenischen Bibelübersetzungen des 16. Jahrhunderts*. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh. *Biblia Slavica* IV/3–2. 101–325.
- MERŠE, Majda, NOVAK, France, PREMK, Francka, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Poskusni snopič*. Ljubljana: ZRC Založba, ZRC SAZU.
- PREMK, Francka, 1988: *Problematični hebraizem sela pri slovenskih protestantskih piscih. Leksikografija in leksikologija*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. 115–124.
- PREMK, Francka, 1992: *Korenine slovenskih psalmov*. Ljubljana: Trubarjevo društvo.
- PREMK, Francka, 2002: *Besedice saj, sa, vsaj v besedišču slovenskih protestantskih piscev ob soočanju z izvirnikom in prevodi*. Marko Jesenšek idr. (ur.): *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika: ob življenjskem in*

strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen. Maribor: Slavistično društvo. 271–284.

- PREMK, Francka, 2003: *O izvornih biblicizmih v Trubarjevem Katekizmu 1550: Ta prauizhin bode is suye Vere shiu (TC 1550, 88 (52b)): Značilnosti besednjaka prve slovenske knjige*. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Filozofska fakulteta. 605–616.
- PREMK, Francka, 2006: *Vseslovanska besedica sam pri slovenskih protestantskih piscih in v luči primerjav. Riječ 12/2*. 69–78.
- PREMK, Francka, 2008: *Trubar, Dalmatin, Bohorič, Krelj in prevajalsko načelo ad rudes*. Aleksander Bjelčević (ur.): *Reformacija na Slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva). Obdobja 27. Povzetki predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Filozofska fakulteta. 41–42.
- PREMK, Francka, 2008–2009: *Vloga izvirnika pri pomenoslovnih vprašanjih v svetopisemskem gradivu za slovar slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Slavistična revija 4/1 (Trubarjeva številka)*. 339–354.
- PREMK, Francka, 2011a: *Vesela žetva*. Ljubljana: Amalietti & Amalietti.
- PREMK, Francka, 2011b: *Vesela žetev 2*. Ljubljana: Založba Amalietti & Amalietti.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1–5 (SSKJ), 1970, 1975, 1979, 1985, 1991: Ljubljana: Založba DZS, SAZU, ZRC SAZU.

Viri

- BH 1584: Adam Bohorič, 1584: *Arcticae horulae succifivae*. Wittemberg.
- DB 1584: Jurij Dalmatin, 1584a: *Biblia*. Wittemberg.
- DPa 1576: Jurij Dalmatin, 1584b: *Passion*. Ljubljana.
- JPo 1578: Jurij Juričič, 1578: *Postilla, II*. Ljubljana.
- KB 1566: Sebastjan Krelj, 1566: *Otrozhia biblia*. Regensburg.
- KPo 1567: Sebastjan Krelj, 1567: *Postilla Sloven-ska*. Regensburg.
- TAr 1562: Primož Trubar, 1542: *Articuli oli deili, te prave stare vere kerszhanske*. Tübingen.
- TC 1550: Primož Trubar, 1550: *Catechismus*. Tübingen.

- TC 1555: Primož Trubar, 1555a: *Catechismus*. Tübingen.
- TC 1575: Primož Trubar, 1555b: *Catechismus sdveima islagama*. Tübingen.
- TT 1555: Primož Trubar, 1555c: *Ta Evangeli Svetiga Matevsha*. Tübingen.
- TT 1557: Primož Trubar, 1557: *Ta prvi deil tiga noviga testamenta*. Tübingen.
- TR 1558: Primož Trubar, 1558: *En Regishter*. Tübingen.
- T0 1564: Primož Trubar, 1564: *Cerkovna ordninga*. Tübingen.
- TPs 1566: Primož Trubar, 1566: *Ta Celi Pfalter Daidov*. Tübingen.
- TPs 1567: Primož Trubar, 1567a: *Eni psalmi, ta celi catechismus*. Tübingen.
- TL 1567: Primož Trubar, 1567b: *Svetiga Pavla Lystuvi*. Tübingen.
- TT 1581–1582: Primož Trubar, 1581–1582: *Ta Celi Novi testament*. Tübingen.
- TPo 1595: Primož Trubar, 1595: *Hishna Postilla*. Tübingen.
- TkM 1579: Janž Tulščak, 1579: *Kerfzhanske leipe molitve*. Ljubljana.

BESEDILNE VRSTE V VSAKDANJIH NAREČNIH POGOVORIH

Tina Rožac

Inštitut za jezikoslovne študije, Znanstveno-raziskovalno središče, Koper

UDK 811.163.6'282.2(497.4-14):81'42

Prispevek obravnava možnosti za analizo besedilnih vrst, ki se pojavljajo v vsakdanjih narečnih pogovorih: pripovedne besedilne vrste (pripoved, anekdota, poročilo, eksempel), opazka s komentarjem, mnenje, obrekovanje, šala, draženje (zbadanje) in klepet. Prikazana je zgradba vsake izmed besedilnih vrst, ki so ponazorjene s primeri besedil iz zbranega narečnega gradiva. Avtorica podaja možnosti za nadaljnjo analizo in besedilnovrstno primerjavo ter predloge za uporabo pridobljenega znanja v uporabnem jezikoslovju.

jezikoslovje, govornjeni jezik, besedilna tipologija, zapisovanje narečnih besedil, istrsko narečje

The paper examines the possibilities for an analysis of text types used in everyday conversation in local dialects: storytelling (narrative, anecdote, recounting, exemplum), observation / comment, opinion, gossip, joke-telling, teasing and chat. It presents the structure of each of the text types, as exemplified by actual texts from the collected dialectological material. The author discusses the possibilities for further analysis and comparison of text types, and suggests possible ways of using these findings in applied linguistics.

linguistics, spoken language, text typology, transcription of dialect texts, Istrian dialect

1 Uvod

V zadnjih desetletjih postaja vse bolj jasno, da se narečje še zdaleč ne uporablja le v praktičnosporazumevalnih besedilih, temveč igra pomembno vlogo tudi v drugih funkcijskih zvrsteh jezika (več gl. Kenda Jež 2004). Kljub temu ostaja osnovna in najpogostejša oblika sporazumevanja v narečju oz. določenem krajevnem govoru še vedno spontani vsakdanji pogovor. O njem bi lahko postavili predpostavko, da ni notranje besedilnovrstno homogen, temveč je sestavljen iz različnih stalnih oblik besedil, tj. besedilnih vrst.

2 Metodologija in zbiranje gradiva

Na notranjo neenotnost narečnih pogovorov je na simpoziju Obdobja 22 – Metode in zvrsti opozorila B. Ivančič Kutin (2004), ki se je z razlikami med *vsakdanjim govornim posredovanjem* in *pripovedovanjem* srečala pri terenskem zbiranju folklornih pripovedi. Medtem ko je B. Ivančič Kutin bistveno razliko med obema oblikama besedil dokazovala na ravni estetske funkcije, želim s tem prispevkom natančneje opredeliti besedilne vrste¹ v spontanem pogovoru in prikazati možnosti za njihovo medsebojno primerjavo predvsem na ravni besedilne zgradbe.

Predmet preučevanja bodo narečna besedila, izbrana iz posnetkov pogovorov med

¹ Ang. genre. V izogib še večjim terminološkim razhajanjem (več o terminološkem neskladju v angleškem jezikoslovju v Leejevem članku *Genres, Registers, Text Types, Domains, and Styles: Clarifying the Concepts and navigating a Path through the BNC Jungle*) prevajam *genre*, skladno z drugimi tovrstnimi raziskavami v slovenskem jeziku (npr. Smolej 2012), kot besedilno vrsto. Besedilna vrsta se pri nekaterih avtorjih pojavlja tudi kot sopomenka pojmom tip besedila, žanr, stalna oblika sporočanja (npr. Mikolič 2007).

dvema, tremi ali štirimi osebami in izpraševalko. Snemanje pogovorov je potekalo septembra 2012 v okolju, v katerem tudi sicer nastajajo podobna narečna besedila, natančneje v vasi Rakitovec (govor Rakitovca pripada šavrinskemu podnarečju istrskega narečja). Ker moralna načela ne dovoljujejo skritih posnetkov in zakonodaja na področju avtorskih pravic ni najbolje urejena (prim. Šumenjak 2012: 75), je bil pri zbiranju gradiva sporazumevalni kontekst nekoliko spremenjen, saj so se informanti zavedali in se strinjali, da se pogovori snemajo, kar pa skoraj zagotovo prinaša tudi manj spontanosti v pogovorih. Zaradi želje po pridobivanju čim bolj avtentičnih besedil² sem svoje sodelovanje v pogovorih skušala omejiti le na usmerjanje pogovorov z izhodiščnimi vprašanji. Kot izpraševalka sem zavestno stopila v ozadje in sem govorila le, ko je bilo to nujno potrebno (npr. ko me je kateri od informantov nekaj vprašal); da so informanti kljub temu vedeli, da jim sledim, sem ob poslušanju prikimavala, odkimavala, skomigala z rameni, z različnimi glasovi izražala strinjanje ali nestrinjanje (npr. *ja, ne, hm, mhm*), se smejala ipd. (prim. Šumenjak 2013a: 74–75). Informanti so bili načrtno izbrani; od rojstva so večino časa preživel v Rakitovcu in so bili stari 60 let ali več; v pogovorih so sodelovali predstavniki obeh spolov.

3 Zapis besedil

Besedila so bila pripravljena z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstveno-raziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (www.zrc.sazu.si) razvil dr. Peter Weiss. Zapisana so v t. i. novi slovenski nacionalni transkripciji (prim. Kenda Jež 2005; Weiss 1990; Šumenjak 2013b), brez uporabe velikih začetnic (prim. Weiss 1990; Zemljak Jontes idr. 2002; Volk 2011). Zaradi narave spontanega govora so dolžine vokalov zelo različno

uresničene, odvisne od vsakokratne govorne realizacije, kar pravzaprav onemogoča ločevanje kvantitete vokalov, zato je ta zapisana le na mestih, kjer so glasovi (predvsem zaradi govorcevega obotavljanja) občutno daljši od drugih. Pri zapisu uporabljam tudi dodatne znake, brez katerih bi bilo razumevanje besedil oteženo, prepis pa bi se zelo oddaljil od zvočnih posnetkov (glej Tabela 1).

Tabela 1: Dodatni znaki za zapis besedil

ZNAK	POMEN
?	negotovost (rastoč ton ali vprašalnica kdo, kaj, kje, kdaj, zakaj) (prir. po Eggins, Slade 1997: 5)
!	»presenečena« intonacija (rastoče-padajoč ton) (prir. po Eggins, Slade 1997: 5)
,	razmejevanje govora, čas za vdih (prir. po Eggins, Slade 1997: 5)
.	gotovost, zaokroženost (tipično padajoč ton) (prir. po Eggins, Slade 1997: 5)
	ko se izrek zaključí brez ločila, gre za nedokončan izrek (brez končne intonacije) (prir. po Eggins, Slade 1997: 5)
»del besedila«	del besedila, ki je bil posredovan kot premi govor (prir. po Eggins, Slade 1997: 5)
ə, ə:	obotavljanje
/./	pavza od 1 do 2 s
/././	pavza od 2 do 3 s
//	nedokončan izrek
#del besedila##	del besedila, ki je bil izgovorjen kot prekrivajoči govor
[besedilo]	besedilo, zapisano v ležeči pisavi znotraj oglatih oklepajev, opisuje diskurzne dogodke
[nerazumljivo]	del besedila, ki prepisovalcu ni razumljiv

² Če bi se v pogovor aktivneje vključevala, bi bili posneti pogovori manj uporabni, saj sama nisem rojena govorka tega narečja, zato svojih izjav ne bi mogla umestiti v izbrano gradivo, zelo verjetno pa je tudi, da bi zaradi mojega vključevanja v pogovor tudi drugi udeleženci skušali spremeniti jezikovni različek zaradi želje po večji razumljivosti.

m:, mh:m, hm!, m:m	glasovi, ki izražajo strinjanje ali začudenje; zapisani so s črkami slovenske abecede, ki najbolj ustrezajo dejanski izgovorjavi (in znakom za dolžino) (prir. po Zwitter Vitez idr. 2009)
-----------------------	--

4 Besedilne vrste v spontanem pogovoru

V spontanah vsakdanjih pogovorih se ne-prestano izmenjujejo deli, kjer prihaja do hitrega menjevanja vlog (ang. *chat* po Eggins, Slade (1997); Smolej (2012) predlaga prevod *klepet*), in deli, ki so bolj strnjeni, kjer je vloga enega od udeležencev prevladujoča in katerim je mogoče določiti neko univerzalno strukturo (ang. *chunk* po Eggins, Slade (1997); Smolej (2012) predlaga prevod *pripovedovanje oz. strnjeno besedilo*).³ Na eni strani lahko klepet (chat) analiziramo kot mikrostrukturo, izjavo za izjavo, preučujemo, kako prihaja do menjevanja vlog, kakšna je govorna funkcija posamezne izjave – ali odpira pogovor, ga nadaljuje, odgovarja na prejšnjo izjavo ali pogovor zaključuje ipd. Na drugi strani pa lahko strnjeno besedilo (chunk) preučujemo na makroravni; posameznim delom pogovorov lahko do neke mere določimo splošno strukturo, ki se ponavlja v najrazličnejših vsakdanjih pogovorih. S. Eggins in D. Slade (1997: 169–272) tako ugotavljata različne kategorije besedilnih delov s podobno strukturo in določita naslednje besedilne vrste, značilne za vsakdanji pogovor: *pripovedne besedilne vrste* (*pripoved, anekdota, poročilo, eksempl*), *opazka s komentarjem, mnenje, obrekovanje, šala, draženje (zbadanje)* in že prej omenjeni *klepet*.

Določanje besedilnih vrst v vsakdanjih narečnih pogovorih nam omogoča vpogled v njihovo notranjo razslojenost in medsebojno primerjavo značilnosti posameznih besedilnih vrst (pogostost menjevanja vlog, prekrivanje

govora, diskurzni označevalci ipd.). Pomagajo nam lahko razumeti, kako se pogovori razlikujejo glede na določene parametre, kot so spol in starost udeležencev, njihov medsebojni odnos, kontekst sporazumevanja ipd. V prihodnosti bi nam lahko bile prav tako v pomoč pri razvrščanju besedil za potrebe gradnje narečnih korpusov, kot je npr. GOKO (glej Šumenjak 2012), kar bi lahko omogočilo filtriranje po besedilnih vrstah in olajšalo morebitno medbesedilnovrstno primerjavo znotraj enega govora ali med različnimi govori (v primeru referenčnega dialektološkega korpusa).

V nadaljevanju bom prikazala zgradbo navedenih besedilnih vrst in najpogostejše med njimi ponazorila s tipičnimi primeri ustreznih besedil iz zbranega gradiva.

4.1 Pripovedne besedilne vrste

Pripovedne besedilne vrste temeljijo na podajanju časovnega zaporedja dogodkov in imajo skupne začetne in končne strukturne elemente (napoved, usmeritev in sklep). S. Eggins in D. Slade (1997: 239–264) jih opredelita kot: pripoved, anekdoto, poročilo in eksempl z značilnimi, medsebojno razločujočimi strukturnimi zaporedji (zaporednost elementov je označena z ^):

- pripoved = (*napoved*) ^ (*usmeritev*) ^ *zalepet* ^ *vrednotenje* ^ *rešitev* ^ (*sklep*) (Labov, Waletzky 1967 v: Eggins, Slade 1997: 268; Smolej 2012: 26);
- anekdota = (*napoved*) ^ (*usmeritev*) ^ *presenetljiv dogodek* ^ *reakcija* ^ (*sklep*) (Plum 1988 in Rothery 1990 v: Eggins, Slade 1997: 268; Smolej 2012: 26);
- poročilo = (*napoved*) ^ (*usmeritev*) ^ *poročanje o dogodkih* ^ (*sklep*) (Plum 1988, Rothery 1990 in Martin 1995 v: Eggins, Slade 1997: 268; Smolej 2012: 26);
- eksempl = (*napoved*) ^ (*usmeritev*) ^ *incident* ^ *interpretacija* ^ (*sklep*) (Plum

³ Najpogostejše besedilne vrste v spontanem pogovoru je v slovenskem jezikoslovnem prostoru v preteklem letu obširno predstavila M. Smolej (2012), ki se je v raziskavi oprla na teorijo S. Eggins in D. Slade (1997) in je preučevala besedila v splošnopogovornem oz. krajinskopogovornem jeziku (glej Smolej 2012: 26–27).

1988 in Martin 1995 v: S. Eggins, D. Slade 1997: 268; Smolej 2012: 26).

Pripovedne besedilne vrste so v posnetem gradivu poleg klepeta najbolj prisotne⁴ in se uresničujejo v vseh oblikah. Pogosteje se pojavljajo med ženskimi pogovori kot med moškimi (podobno ugotavljata tudi S. Eggins in D. Slade (1997: 267–268)). Primer takih besedil je eksempl o čarovnici Luli s tipičnim zaporedjem elementov (vsi govorci so ženskega spola):

usmeritev

A: 'sej ə: pə'kojɔn 'nɔnɔ, 'nə ta 'uɔca, 'uni 'nɔnɔ, žemə'rić //

B: m:

A: rə'zymiš?

B: 'ja.

incident

A: 'sej 'hāɣa 'də ɣa je: ə: p'rimilɔ 'nəkɔ s'labɔ. ta č'lovək, ɣa je p'rimilɔ s'labɔ, i 'već ni ɣo'vo-ro. rə'zymiš? i 'kaj je 'tu? i 'pol'er də je 'bila pə'kojɔn ə: 'nɔnɔ, sej kɔ'tera je 'bila 'tabot, 'naž dā ne z'nən. 'i da je 'biu 'nɔnɔ, 'ne'ɣɔu bə 'biu // nje'ɣɔu 'tatɔ, 'nā? 'tu bi 'bilɔ pə'kojɔnɣa 'nɔnɔta 'nɔnɔ. rə'zymiš? 'uɔ#ca.##

B: #'ja.## 'ja.

A: sej 'teɣa ki je p'rimilɔ tɔ s'labɔ, sej ta 'mati da je 'rākla, 'ben // i da je 'reku // da je 'rākla »lej, p'rou bi #'bi##//

B: #'to##jeɣa 'tasta 'nɔnɔ.

A: 'ja! // i 'toje 'mame!

B: 'ja, #'brət.## //

A: #'ben.##

B: ja.

A: 'ekɔ. je 'rākla də bəš 'bili // »p'rou bi 'bilɔ də 'reste 'vidit 'tən u dɔ'linɔ x 'təmi š'trɔlɔɣi. 'kaj je 'tu!« // ə'lora, 'sej 'ta, »'ben,« da je 'reku, »'dobro, 'čɔn 'jət.« i da je 'bila 'nəka 'lyla, 'təka ut 'kekɔtɔ, 'nəka 'lyla, sɔ 'dali, də je 'bila 'vela š'triɣa. 'təka, 'mil'a, 'uɔndi də so 'bivəli, 'kərna je 'toja 'kyxajnica. i 'pol'e ta 'nɔnɔ də se je 'zeu, də je 'šy 'čə // ə: nə // 'ɣori,

zə 'hive, i 'čə, u // 'tən, nə, nə, nə k'rej 'zasetə i 'čə:

B: u 'tərs, nə.

A: 'ja. 'čə pɔ 'pɔti, 'čə u'zadi, 'čə 'naprət pa je u dɔ'linɔ. də 'ka: je 'pərsu dɔ'linɔ x 'təmi š'trɔlɔɣi, 'kolko je 'pərsu na v'rata, »a:« da je 'reku, »z'na, z'nən, 'kaj si 'pərsu. je u're, je u're,« ə, je 'reku, »je u're, ə, zd'ravɔ, je, je u're 'dɔbɔr, je us'təu u're,« je 'reku, də mi je 'reku ta š'trolix, 'təmi u//, 'təmi 'nɔnɔti, 'təmi 'uɔci. 'ma je 'reku, »'lej,« je 'reku, »'səda,« je 'reku, »'ti čəs 'jət də'mu,« je 'reku, bux'vari pɔ 'uni 'pɔti ki si 'pərsu, ti 'xɔj pɔ d'rəɣi 'pɔti. 'dobro. [slišni izdih] je 'šu pɔ d'rəɣi 'pɔti, sej p'reja je 'šu 'ɣori zə 'hive, d'rəɣi 'bot bi 'pərsu pɔ:, pɔ x'ribi 'les, 'nā. i: 'kəda je 'pərsu: u'sə s'refno, nɔ'beniɣa 'čət, nɔ'beniɣa 'vidu, 'kəda je 'pərsu na 'lokuɔ, 'uɔndi x kən'tɔni 'birbɔski, 'uɔndi, 'də je 'bila ta š'triɣa, ta 'lyla. 'də mi je 'rākla, 'a, dā mi je 'rākla, ə:, 'kaj, ne z'nən, 'kaj mi je 'bilo [nerazumljivo], nɔ nɔ 'jivan, nɔ nɔ 'tone, ne z'nən, 'kaj mi je 'bilo 'jime, son z'nala, 'lej, ma pɔ'zabin u'se 'tu. »pa, ə, pa 'kei si 'pərsu?« »'ma 'pur 'son.« je 'pərsu du kan'tɔna, 'tən, 'uɔndi, 'kur bə na, 'ɣori pɔ š'kalax, ki se ɣ're 'ɣori na 'pot, 'sej 'ɣo#ri##

C: #[zakasljja]##

A: da je 'pəu kuj 'dɣx i 'šəɔk, da je ɣe 'pəu pɔ t'ləx. rə'zymiš? [nerazumljivo] 'ɣa je sk'uarila. 'sɔ ɣa sk'uarile. i 'poje da je // p'ride 'vən, da so š'lɔ ə: //, 'təɔba 'žena ə: // ta 'nɔna da je š'la 'vən, 'vidi 'teɣa člo'veka pɔ t'ləx. 'dā ɣa je k'licala, k'licala, 'tɔnčič, 'tɔnčič, 'tɔnčič, a, 'hāɣa ni 'bilo 'već, i: 'pol'er /./ d'rəɣi ə// 'və// d'rə// d'rə// pɔ'noći 'də so ɣa sk'uarile da je u'məɔɣu. 'väs da je biu 'čəɔɣ uel// ə ə ə: pɔ'čɔpən i pɔ'žərt. [nerazumljivo] 'tu je p'rava // dā je p'rava 'jistina [nerazumljivo], 'naš, 'muɔ sve'kar je z'mirɔn 'tu prau'l'evəu, 'naš.

interpretacija

C: 'xɔj ma// 'sej ti p'ravin, 'änbɔ je 'bilo 'već 'tu, #'nā?##

A: #je## 'bilo 'već//

Č: mmm

⁴ Natančne časovne deleže, ki jih v zbranem gradivu zavzemajo posamezne besedilne vrste, bom analizirala v nadaljnjem raziskovalnem delu.

A: so, 'sə #[nerazumljivo]##//
 D: #zə'tu,# ki so se #ro'dili##
 ŋ'troci do'ma.
 C: #/nerazumljivo]##
 D: do:'ma.

sklep

A: 'ja. 'ekə. 'ekə. 'vidj̥š. 'sə #ɣa## sk'ɣarile.
 D: #'ja.##

4.2 Opazka s komentarjem

V opazki s komentarjem je govora o stvarih ali dogodkih, s poudarkom na dejanski stvarnosti. Pri tej besedilni vrsti vedno srečamo opažanje nekega dejstva, ki mu sledi komentar, nikoli pa nimamo opravka s časovnim zaporedjem dogodkov, zato gre za posebno besedilno vrsto, ki ni del pripovednih besedilnih vrst.

Zgradba opazke s komentarjem: (*napoved*) ^ (*opazka*) ^ (*komentar*) ^ (*sklep*) ^ (*zaključek*) (Rothery 1986 in Martin 1995 v: Eggins, Slade 1997: 268; Smolej 2012: 26). Opazka s komentarjem se v zbranem gradivu pogosto pojavlja med moškimi pogovori; primer:

opazka

A: d̥a 'ni 'pər̥su ta 'd̥əʃ, ə: 'ne b̥ɪn 'biu ni// 'ni 'ni keɟ 'dat 'j̥əs! mi 'niməmo 'unəɣa

komentar

B: n̥ə 'n̥ə, ma 'mi b̥imo 'bili 'tu // //
 A: 'jiməʃ 'doli ə t̥ɛx 'tikə, 'doli
 B: 'je t̥ɛx 'tikə, na 'več k'rajə j̥əx 'jiməmo.

sklep

A: 'ja:, 'ben ma ə 'mi 'niməmo, rə'zymj̥š, 'doli ŋ 'vali 'ni 'bilo 'nəč. s̥ə 'se ŋšj̥'šile.

4.3 Mnenje

Mnenje odraža odnos udeležencev ali družbe do dogajanja v resničnem svetu in je zaznamovano s sodbami o pravilnosti/nepравilnosti tega dogajanja, ki je lahko za udeleženca dobro ali slabo, zaželeno ali nezaželeno. V zbranem gradivu se mnenje

kot samostojna besedilna vrsta ni pojavljalo pogosto (drugače ugotavljata S. Eggins in D. Slade (1997: 266)), svoj odnos do dogajanja so udeleženci pogovorov veliko pogosteje izrazili preko pripovedovanja zgodb (prim. eksempel, pogl. 4.1).

Struktura mnenja: *mnenje* ^ *reakcija* ^ (*dokaz*) ^ (*rešitev*) (Horvarth, Eggins 1995 v: Eggins, Slade 1997: 268; Smolej 2012: 26).

4.4 Obrekovanje

Obrekovanje, s katerim je pozornost preusmerjena na tretjo osebo, je v zbranem gradivu precej pogosto, predvsem med ženskimi pogovori.⁵

Zgrajeno je iz naslednjega zaporedja: *tretjeosebno osredotočanje* ^ *potrditev* ^ (*raziskava*)/*slabšalna ocenitev* ^ (*obramba*) ^ (*odgovor na obrambo*) ^ (*popuščanje*) ^ (*strnitev*) (Slade 1995 v: Eggins, Slade 1997: 268; Smolej 2012: 26); primer:

A: #[nerazumljivo]##

tretjeosebno osredotočanje

B: #'ja, ma so 'bili## 'tə bərš'łani.

potrditev

B: 'jes, ki z'nan, ki son ho'dila.
 C: kur'#beri.##
 B: #so## 'tukli 'žäne, kur'beri
 C: kur'beri.
 B: 'ljino j̥ən 'niso 'dali 'šoldə.

raziskava

B: 'una 'vənčičoua je 'rākla, »kəkə 'jājce prə'dan«
 C: 'ja, ja.
 B: 'una, 'ta, ki ste 'rākla, 'ɣori, 'roža,
 C: mh:m
 B: je 'rāka, »nikət ni 'maj ti ne 'da än 'dinər.«
 C: 'ja, ja.
 Č: hm!
 B: ə: 'šiškərca, 'na#zot## je 'rākla ta'ku. //
 C: #'ja:##

⁵ S. Eggins in D. Slade ugotavljata, da se med ženskimi pogovori poleg pripovednih besedilnih vrst najpogosteje pojavlja ravno obrekovanje, medtem ko se v moških pogovorih obrekovanje sploh ni pojavilo.

strnitev

- B: 'ben, u'ni so, so 'bili s'labi 'mo#ži.##
- C: #'nä:.##
- B: #i so 'tukli##//
- D: #'i so'bili## 'sami 'zase.
- Č: #m:m##
- B: #'ja, i## so 'tukli 'žäne.

4.5 Šala

Splošna struktura šale pri S. Eggins in D. Slade (1997: 268) ni raziskana, zato na tem mestu podajam predlog strukture šale po Attardu (2009: 301–307): *uvod ^ pripovedovanje ^ odziv (smeh, odloženi smeh ali tišina)*.

Šala je marsikdaj precej podobna anekdoti, vendar je za šalo značilno, da se zaključi s poanto, tj. z odkritjem nove interpretacije povedanega, med potekom pripovedovanja pa navadno ne predvideva smeha kot odziva sogovorca – v nasprotju z anekdoto, kjer je zaželeno, da se sogovorniki aktivno vključujejo v pogovor. Za razliko od komične anekdote v šali nastopajo neresnični liki (Norrick 2003: 1338–1339). Ne nazadnje velja poudariti, da vse šale niso pripovedne, čeprav jih večina je (prim. Attardo 2009). V zbranem gradivu je šala ena izmed manj pogostih besedilnih vrst.

4.6 Draženje (zbadanje)

Draženja (zbadanja) ni mogoče opisati s pomočjo shematske zgradbe. S. Eggins in D. Slade (1997) dokazujeta, da draženje opravlja pomembno povezovalno vlogo predvsem med pogovori moških, ki se med seboj ne poznajo dobro, medtem ko se med ženskimi pogovori pojavljajo šele takrat, ko so te med seboj že precej povezane. V zbranem gradivu draženje ni pogosto prisotno.

4.7 Klepet

Klepet (gl. pogl. 4), ki se v zbranem gradivu pojavi zelo pogosto, ni mogoče opisati s pomočjo shematske zgradbe, kljub temu pa za ponazoritev navajamo primer iz posnetega gradiva:

- A: son 'reku, 'ja, da 'će, hm! // 'əŋka 'jana 'də je skər'bəla zə 'fɪye. //
- B: 'kaj də 'je?
- A: 'əŋka 'jana skər'bəla zə 'fɪye.
- B: 'a:, də će 'jəs? //
- A: 'ja, də 'nej ji nə'bäre. //
- B: m
- A: son 'reku də 'nej ɣre 'jəskət 'une nje'ɣove 'luɪtre, 'vele. // 'ɣori u 'ponti də 'so.
- B: 'ja, 'ɣori 'jəx je 'čyda z'reljɪx. // i ku 'ne 'ćejo jəx 'tići.
- A: 'ja, 'ja.

5 Sklep

V prispevku sem prikazala možnosti za analizo besedilnih vrst, ki se pojavljajo v vsakdanjih narečnih pogovorih, in jih ponazorila s primeri besedil iz zbranega narečnega gradiva. Zbrano gradivo bi bilo v nadaljnjih raziskovalnih fazah smiselno podrobneje analizirati in ugotavljati, katere posebnosti zaznamujejo vsako od obravnavanih besedilnih vrst, ter natančno določiti terminologijo. Prav tako bi lahko bile besedilne vrste eden od kriterijev za označevanje besedil v narečnih korpusih, ki jih bo v prihodnosti zagotovo vse več.

Literatura

ATTARDO, Salvatore, 2009: *Humor Research, Volume 1: Linguistic Theories of Humor*. Berlin: Walter de Gruyter.

EGGINS, Suzanne, SLADE, Diana, 1997: *Analyzing Casual Conversation*. London: Cassel.

IVANČIČ KUTIN, Barbara, 2004: Razmerje med vsakdanjim govornim posredovanjem in pripovedovanjem. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 255–262.

KENDA JEŽ, Karmen, 2004: Narečje kot jezikovnozvrstna kategorija v sodobnem jezikoslovju. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 263–276.

- LEE, David Y. W., 2001: Genres, Registers, Text Types, Domains, and Styles: Clarifying the Concepts and navigating a Path through the BNC Jungle. *Language Learning & Technology* 5/3. 37–72.
- MIKOLIČ, Vesna, 2007: Modifikacija podstave in argumentacijska struktura besedilnih vrst. *Slavistična revija* 55/1–2. 341–355.
- NORRICK, Neal R., 2003: Issues in conversational joking. *Journal of Pragmatics* 35. 1333–1359.
- SMOLEJ, Mojca, 2012: *Besedilne vrste v spontanem govoru*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ŠUMENJAK, Klara, 2012: Zasnova dialektološkega korpusa na primeru govora Koprive na Krasu. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slavistika v regijah – Koper*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 73–78.
- ŠUMENJAK, Klara, 2013a: *Opis govora Koprive na Krasu na osnovi dialektološkega korpusa. Doktorska disertacija*. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper.
- ŠUMENJAK, Klara, 2013b: Standardizacija zapisa in priprava gradiva za potrebe dialektološkega korpusa GOKO. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. *Obdobja* 32. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 443–449.
- VOLK, Jana, 2011: Intonacija v spontanem govoru v Slovenski Istri. Marko Jesenšek (ur.): *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 379–395.
- WEISS, Peter, 1990: *Govori Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami. Glasoslovje, oblikoslovje in skladnja. Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ZEMPLJAK JONTES, Melita, KAČIČ, Zdravko, DOBRIŠEK, Simon, ŽGANEC GROS, Jerneja, WEISS, Peter, 2002: Računalniški simbolni fonetični zapis slovenskega govora. *Slavistična revija* 50/2. 159–169.
- ZWITTER VITEZ, Ana, ZEMPLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, STABEJ, Marko, KREK, Simon, 2009: Načela transkribiranja in označevanja posnetkov v referenčnem govornem korpusu slovenščine. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja* 28. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 437–442.

JEZIKOVNA KULTURA V KRITIKI JEZIKOVNE POLITIKE

Krištof Savski

Lancaster University, Lancaster

UDK 81'26:316.776

Pri obravnavi jezikovne kulture z vidika potreb današnjih govorcev se zaradi umeščeniosti njenih konceptov v specifični zgodovinski kontekst ponuja zaključek, da gre za danes zastarelo jezikovno-politično usmeritev. V prispevku¹ o tematiki premišljujem na drug način in razvijem pogled na jezikovnokulturno tradicijo kot utrjen prostor javne razprave, ki lahko odgovori tudi na zahteve oblikujoče se poznomoderne družbe. Svojo razpravo utemeljim na konceptih komunikativnih dejanj, človekovih pravic in deliberativne demokracije.

jezikovna politika, jezikovna kultura, demokracija, teorija komunikacijskih dejanj

When analysing language cultivation in terms of the needs of modern language communities, the way its concepts are anchored in a specific historical context suggests that this is a now obsolete stream in language policy. In this paper, I reconsider the topic from a new perspective, seeing the tradition of language cultivation as an established space of public discussion which can also cater to the needs of late modern society. My discussion is founded on concepts such as communicative action, human rights and deliberative democracy.

language policy, language cultivation, democracy, communicative action

Uvod

Zgodovinsko gledano se v slovenskem jezikoslovju jezikovna politika tako ali drugače obravnava predvsem kot delovanje političnih akterjev² »od zgoraj« na jezikovne prakse celotne skupnosti. Primer za to so poskusi ustvarjanja centralizirane jezikovne politike, ki se v zadnjih nekaj desetletjih navkljub neuspehom, tudi z vidika doseganja vsaj načelne enotnosti, vztrajno nadaljujejo (več o tem npr. Stabej 2006; Gorjanc 2009). V tej svoji usmerjenosti slovenska jezikovno-politična praksa na videz sledi modelu (zgodnje)modernistične jezikovne politike, usmerjene k agresivnim ukrepom za vzpostavljanje modernosti (Neustupný 2006). Ob tem pa se družbeni kontekst spreminja z mešanjem kulturnih tradicij, svetovni splet pa s stališča jezikoslovja pomeni nov izziv in

nove možnosti, saj se z vedno večjo dostopnostjo možnosti za branje in pisanje spreminja tudi razumevanje večjezičnosti (npr. Barton, Lee 2013), hkrati pa sta večji tudi informiranost in participacija uporabnikov jezika. Če želi učinkovito podpirati komunikacijske potrebe skupnosti, mora vsem tem spremembam slediti tudi jezikovna politika, sicer lahko v svoji politični skupnosti postane anahronizem, s tem pa tudi nerelevantna za večino članov skupnosti.

Kritika jezikovne politike v kontekstu

V zadnjem obdobju se pri analizi jezikovne politike pojavljata dve novejši usmeritvi, na katerih utemeljujem svoje razmišljanje o dogajanju v Sloveniji. Po eni strani so to pristopi, ki temeljijo na kritični teoriji družbe, poleg zanimanja za odkrivanje družbenih

¹ Ideje v pričujočem prispevku dozorevajo v okviru doktorskega študija na univerzi Lancaster University (Velika Britanija) pod mentorstvom prof. dr. Ruth Wodak in dr. Johanna Ungerja.

² Moški spol je v primeru vseh vrst družbenih akterjev rabljen generično zgolj zaradi berljivosti.

neenakosti pa jih družijo tudi usmeritev h konkretnim rešitvam za posamezne jezikovno-politične probleme (Unger 2013), po drugi strani pa se moje razmišljanje opira na etnografske pristope, ki jezikovno politiko analizirajo kot družbeno prakso v širšem kulturnem kontekstu (npr. McCarty 2010). Tako predhodne raziskave jezikovne politike kot delo raziskovalcev na drugih področjih izkazujejo velik potencial za združevanje besedilno naravnanih kritičnih analiz diskurza s poglobljeno terensko analizo družbenih praks, ki ta besedila osmišljajo v naboru različnih družbenih akterjev in situacij (Kryžanowski 2011). Velik potencial pa ima ta kombinacija v analizi oblikovanja politike, kjer lahko poleg izvirnega besedila (npr. jezikovnopolične resolucije) obsega tudi spremljajoče besedilne žanje, kamor je prenesena vsebina besedila (npr. medijska besedila), in družbene prakse akterjev na t. i. mikrodružbeni ravni (npr. prakse piscev).

Ob tovrstnem pristopu je treba politiko razumeti dokaj široko, kot prostor nenehnega kresanja mnenj med različnimi političnimi iniciativami različnih družbenih akterjev (npr. Christ 1991; Wodak 2012). Obenem gre v primeru jezikovne politike tudi za zelo specifično dogajanje, saj gre za odločanje o tem, kakšno naj bi bilo nadaljnje skupno ravnanje članov neke politične skupnosti, v tem primeru na področju jezika. Glede na kritične družbene teorije Habermasa (2007) gre torej za socialno, s tem pa za strateško ali komunikativno ravnanje. Habermas opredeli razliko med obema vrstama ravnanja glede na namernost družbenega akterja: pri strateškem ravnanju gre za usmeritev k cilju, tj. za prepričevanje sogovornika v delovanje glede na prikrit interes prepričujočega, pri komunikacijskem ravnanju pa gre za usmeritev k dogovoru, tj. za racionalno izmenjavo mnenj in skupno odločanje o nadaljnjem ravnanju. Vredno je omeniti, da je Habermas svoje razlikovanje in s tem kritično družbeno delovanje znanosti oprl prav na jezik oz. na osnovne

pragmatične predpostavke, ki omogočajo sporazumevanje in skupno delovanje.

Za en vidik kritične analize jezikovne politike je torej pomembno, kako se različni akterji vključujejo v javno razpravo, pri tem pa se kot prostor te razprave upošteva širok nabor različnih situacij in besedil, ki se oblikujejo v njih. Ob tem je treba upoštevati tudi vsebino političnih iniciativ in jo kritično analizirati, ponovno glede na nabor skupnih in absolutnih principov, ki tvorijo osnovo demokratične politične skupnosti in ki so tako kot vprašanje oblikovanja jezikovne politike vezani na vrednote komunikacijskega ravnanja. Ob vprašanju oblikovanja jezikovne politike se je mogoče obrniti na sistem človekovih pravic in ga obravnavati kot vez med moralnim in pravnim, tj. kot osnovo odprte demokratične družbe (Habermas 2012); z jezikovnega vidika je tako mogoča navezava na že obsežno obravnavano področje jezikovnih človekovih pravic (npr. May 2012).

V članku si dovoljujem preskočiti daljšo razpravo o kritikah na račun Habermasove teorije komunikativnega ravnanja, zlasti z vidika vprašanja, ali je pričakovanje po interakciji brez razlik v moči med sogovorniki iluzorno oz. neuresničljivo (npr. McNeeley 2003). Vendar je treba poudariti, da gre pri konceptu komunikativnega ravnanja za abstraktno izpeljavo iz formalne pragmatike, za ravnanje, ki naj bi bilo popolnoma v skladu z vrojenimi pričakovanji vsakega človeškega bitja po resničnosti, resnicoljubnosti in vključevalnosti vsebine govornih dejanj sogovorcev. Pri obravnavanju komunikacije torej ne gre za realna pričakovanja, pač pa komunikativno ravnanje predstavlja koncept, na katerega se lahko kritika opre v presojanju komunikacije in h kateremu naj bi komunikacija stremela.

Ob zahtevi po vključevalnosti pri jezikovni politiki se odpre zanimivo vprašanje, kako omogočiti sodelovanje čim večjega dela skupnosti pri političnem odločanju. Če preskočim drastične spremembe sistema v smeri

npr. neposredne demokracije, je bolj zanimivo razmišljati o razširitvi koncepta politike v smeri vključitve več polj javnega življenja v razumevanje jezikovne politike. Tako je mogoče kot tvorce jezikovne politike analizirati tako politike (v ožjem smislu) kot jezikoslovce, lektorje, učitelje, pisce medijskih besedil in ne nazadnje tudi »navadne« uporabnike jezika. Tako postane zahteva po vključevalnosti in racionalnosti razprave realno pričakovanje, razširijo pa se tudi vloge različnih družbenih akterjev pri oblikovanju in uresničevanju jezikovne politike.

Jezikovna kultura in njen potencial

V izvirnih teorijah praškega jezikoslovja se jezikovna kultura v osnovi razume kot zavestna nega knjižnega jezika s strani jezikoslovcev, profesionalnih piscev in izobraževalnega sistema (Daneš 2006). V kontekstu, v katerem so se razvijale te teorije, je bil namen tovrstnega delovanja v prvi vrsti povsem praktičen: zagotavljanje večfunkcionalnosti knjižnega jezika, tj. njegove zmožnosti izpolnjevati čim širši nabor funkcij v novonastali (oz. nastajajoči) nacionalni državi, na to pa je vezan tudi višji cilj jezikovne kulture: skrb za narodnoreprezentativno in narodnozdrževalno funkcijo knjižnega jezika (Jedlička 1965; glej tudi Vidovič Muha 2001). Tovrstno skrb Starý (1995) nekoliko ironično imenuje »sindrom narodne usode« ter jo navaja med razlogi za relativen neuspeh praških jezikoslovcev pri analiziranju in »reševanju« češke jezikovne situacije. Med drugim trdi, da je sindrom narodne usode tudi pomembna konceptualna vez med jezikovno kulturo in purizmom; praksa, ki so se ji praški jezikoslovci sicer močno zoperstavili. Ti dve tradiciji sta se v slovenskem kontekstu kljub prvotni nazorski nezdržljivosti morda ravno zaradi te vezi zblížali skozi prakse jezikovnega gojiteljstva ali koticarstva (glej Kalin Golob 2008).

V pričujočem prispevku želim jezikovno kulturo na Slovenskem analizirati z dveh različnih vidikov. Z vidika poznomodernih ali

celo postmodernih vrednot v jezikovni politiki, ki sem jih že opisal, je mogoče jezikovno kulturo v današnjem kontekstu razumeti kot kontinuiteto predhodnega obdobja, kot implicitno jezikovno politiko, ki se ohranja skozi družbene prakse in na trenutke deluje v nasprotni smeri od drugih iniciativ v jezikovni politiki na državni ravni (Stabej 2006). Tako kot jezikovna politika tudi jezikovna kultura sledi predvsem zgodnjemodernim vrednotam, saj v osnovi obsega prizadevanja za vzpostavitev moderne nacionalne države, npr. omogočanje politične participacije in zmanjševanje učinka ekonomskih razlik z aktivnim širjenjem pismenosti (Neustupný 2006). V situaciji, ko je model nacionalne države do neke mere že presežen, vsekakor pa ne več v fazi vzpostavljanja, so jezikovnopolične zahteve drugačne. Več poudarka je na individualni agentnosti, na pestrosti individualnih identitet in praks na mikrodružbeni ravni, manj pa na strukturnem delovanju »od zgoraj«, podobno kot to počnejo sodobne analize pismenosti kot družbene prakse (Barton 2007).

Po drugi strani se v tradiciji jezikovno-kulturnega delovanja skriva tudi potencial, zlasti z vidika demokratične razprave med jezikoslovci in nejezikoslovci o jezikovnopoličnih vprašanjih. Če je po eni strani tradicijo predpisovanja (npr. v lektorskih koticarstvih, protestnih pismih in predpisovalnih priročnikih) mogoče obravnavati kot ostanke preteklega obdobja, se v njih skriva izjemno dolga tradicija stalne jezikovnopolične razprave med različnimi družbenimi akterji. Seveda je treba nujno problematizirati hegemonistične težnje, ki se žal prepogosto skrivajo v željah po skupnem delovanju »v imenu naroda«, tako kot je treba zavrniti poskuse, da bi politično skupnost zamejili po esencialističnih etnolingvističnih kriterijih (kot to implicitno počne jezikovni purizem). Navkljub tem pomislekom pa je mogoče jezikovno-kulturno tradicijo, predvsem z vidika jezikovne politike kot vključujoče družbene prakse, videti kot že utrjen prostor, v katerem

se lahko odvija nadaljnja razprava med političnimi akterji.

Ta pogled izhaja iz narave jezikovno-kulturne tradicije, saj tovrsten model jezikovne politike spodbuja nastajanje izkustvenih skupnosti, tj. relativno stabilnih skupin akterjev, ki se redno srečujejo, družijo pa jih skupen cilj in vrednote (Wenger 1999). V politiki se poleg njih oblikujejo tudi skupnosti, ki so po svoji naravi bolj priložnostne (npr. vezane na točno določen skupni interes, nazorsko pa sicer neskladne), vendar imajo predvsem pri udejanjanju politike ključno vlogo utrjene skupnosti. To kažejo dognanja etnografskih raziskav v izobraževalni in jezikovni politiki, ki so zelo uspešno prikazale nelinearnost političnega procesa (npr. Levinson idr. 2009). S tem mislim na dinamiko politike, ki presega tradicionalni model (od oblikovanja preko sprejemanja do implementacije) in s tem omogoča veliko mero agentnosti tudi družbenim akterjem zunaj tega razumljenega političnega procesa, npr. učiteljem v primeru izobraževalne (in tudi jezikovne) politike. Ti se ob političnih spremembah svojim praksam in pogledom ne odpovedo povsem, pač pa nove norme vgradijo v sistem obstoječih. Levinson idr. (2009) tako govorijo o prevzemanju (ang. appropriation) politike v izkustvenih skupnostih na mikroravni. V primeru slovenske jezikovne politike je to izjemnega pomena, še bolj bistveno pa je izhajajoče spoznanje, da politike ni mogoče izvajati v duhu revolucije, torej z nujno popolno odpovedjo vsem predhodnim praksam. Tovrstno totalitarno delovanje bi zelo verjetno pomenilo, da bo političnim iniciativam tako ali drugače veliko akterjev ali skupnosti odreklo podporo; ker pa je uspešnost udejanjanja politike odvisna od tega, kako jo člani skupnosti prevzamejo, so še tako dobronamerni cilji in ukrepi obsojeni na neuspeh, če niso doseženi v duhu dogovora.

Kaj torej vse to pomeni za jezikovno kulturo? Prav gotovo je v marsikaterem vsebinskem oz. ideološkem vidiku danes res neaktualna, vendar v svoji strukturi vendarle

skriva potencial, ki bi se ob njeni skupni rekonceptualizaciji lahko tudi uresničil. Prvi premiki v to smer so spodbudni, vsaj kar se tiče postopne transformacije javne figure jezikoslovca (v funkciji učitelja, lektorja, pisca, bralca), saj se zdi, da se namesto avtoritarnega varuha znanja, ki uporabnike jezika poučuje o pravilih, vendarle vzpostavlja tudi komplementarna podoba strokovnjaka, s katerim lahko uporabniki vstopijo v dvosmerno izmenjavo znanja. Prav v tej dvosmernosti je ključ do samostojnega in samozaveznega uporabnika, na makroravni pa tudi do večje participacije pri jezikovni politiki. S tem bi se namreč vzpostavila vez med jezikovnimi praksami članov skupnosti in stroko, ki bi iz tega izhajajoča strokovna spoznanja kot del javne sfere vnašala v jezikovno politiko.

Zaključek

V prispevku sem na kratko predstavil nekatere vidike kritične analize jezikovne politike in v tej smeri razvil tudi razmišljanje o pojmu jezikovne kulture. Kot sem opisal, se v trenutnem razvoju jezikovne politike kot raziskovalnega polja kažejo predvsem tendence po reševanju družbenih neenakosti, hkrati pa tudi po širši konceptualizaciji politike, vključujoči tudi politično dogajanje v širšem družbenem kontekstu. Kot metodološka pristopa se zaradi epistemološke ustreznosti vse pogosteje izbirata kritična analiza diskurza in etnografija, iz njune kombinacije pa izhaja potencial za analizo političnih iniciativ tako pri formalnih kot neformalnih političnih akterjih.

V tem okviru sem nadaljeval tudi s svojim razmišljanjem o konceptu jezikovne kulture, ki sem jo analiziral z dveh vidikov. Kot jezikovnopolitična usmeritev je aktivna nega knjižnega jezika kot narodnega simbola danes v nasprotju z zahtevami poznomoderne večjezične, večkulturne družbe, zato je jezikovna kultura potrebna rekonceptualizacije. V prispevku trdim, da je jezikovnokulturno tradicijo mogoče razumeti tudi kot potencial za sodelovanje v političnem odločanju, kot

ustaljen prostor, kjer se srečujejo družbeni akterji z različnimi pogledi na jezikovna vprašanja, potencialno pa tudi kot vez med jezikovnim uporabnikom in jezikovno politiko. Tako lahko jezikovna kultura pomeni, ob samorefleksiji vseh akterjev in njihovem prizadevanju za vključujočo razpravo, možnost za nadaljnji razvoj demokracije v slovenski jezikovni politiki.

Literatura

- BARTON, David, 2007: *Literacy: an introduction to the ecology of written language*. Malden: Blackwell.
- BARTON, David, LEE, Carmen, 2013: *Language Online: investigating digital texts and practices*. London: Routledge.
- CHRIST, Herbert, 1995: Sprachenpolitische Perspektiven. Karl-Richard Bausch, Herbert Christ, Hans-Jürgen Krumm (ur.): *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. Tübingen: Niemeyer. 75–81.
- DANEŠ, František, 2006: Sprachpflege. Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin: De Gruyter. 2451–2463.
- GORJANC, Vojko, 2009: Slovenska jezikovna politika pred izzivi Evropske unije. Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balazic Bulc, Vojko Gorjanc (ur.): *Med politiko in stvarnostjo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 13–26.
- HABERMAS, Jürgen, 2007: *Med naturalizmom in religijo*. Ljubljana: Sophia.
- HABERMAS, Jürgen, 2012: The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia of Human Rights. Claudio Corradetti (ur.): *Philosophical Dimensions of Human Rights: Some Contemporary Views*. New York: Springer. 63–79.
- JEDLIČKA, Alois, 1965: Teorija praške šole o knjižnem jeziku. *Jezik in slovstvo* 10/6–7. 186–192.
- KALIN GOLOB, Monika, 2008: *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KRZYŻANOWSKI, Michał, 2011: Ethnography and critical discourse analysis: towards a problem-oriented research dialogue. *Critical Discourse Studies* 4/8. 231–238.
- LEVINSON, Bradley, SUTTON, Margaret, WINSTEAD, Teresa, 2009: Educational Policy as a Practice of Power: Theoretical Tool, Ethnographic Methods, Democratic Options. *Educational Policy* 23/6. 767–795.
- MAY, Stephen, 2012: *Language and minority rights: ethnicity, nationalism and the politics of language*. London: Routledge.
- MCCARTY, Teresa (ur.), 2010: *Ethnography and language policy*. London: Routledge.
- MCNEELY, Ian, 2003: *The emancipation of writing: German civil society in the making, 1790s–1820s*. Berkeley: University of California Press.
- NEUSTUPNÝ, Jiří, 2006: Sociolinguistic Aspects of Social Modernisation. Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin: De Gruyter. 2209–2223.
- REISIGL, Martin, WODAK, Ruth, 2009: The discourse-historical approach. Ruth Wodak, Michael Meyer (ur.): *Methods of critical discourse analysis*. London: SAGE. 87–121.
- STABEJ, Marko, 2006: Obrisi slovenske jezikovne politike. *Slavistična revija* 54/posebna številka. 309–325.
- TOLLEFSON, James, 1991: *Planning language, planning inequality: language policy in the community*. London: Longman.
- UNGER, Johann, 2013: *The discursive construction of the Scots language*. Amsterdam: Benjamins.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2001: Moč in nemoč slovenskega jezika. Irena Orel (ur.): *37. seminar slovenskega jezika, kulture in literature*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 7–18.
- WENGER, Etien, 1999: *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WODAK, Ruth, 2012: Language, power and identity. *Language Teaching* 45. 215–233.
- WODAK, Ruth, KRZYŻANOWSKI, Michał, FORCHTNER, Bernhardt, 2012: The interplay of language ideologies and contextual cues in multilingual interactions: Language choice and code-switching in European Union institutions. *Language in Society* 41/2. 157–186.

ASPEKTI NOVEJŠE SLOVENSKE TERMINOLOGIJE S KOROŠKEGA VIDIKA: IZSLEDKI ENCIKLOPEDIJSKIH RAZISKOVANJ

Bojan-Ilija Schnabl
Dunaj

UDK 811.163.6'276.6:930.85(436.5):001.4

Enciklopedija slovenske kulturne zgodovine na Koroškem v iniciativi univ. prof. dr. Katje Sturm - Schnabl je tako medkulturni raziskovalni projekt kot tudi terminološko normativno delo. Slovenska kulturnozgodovinska terminologija zrcali kulturnozgodovinske in druge procese v deželi, pa tudi njihovo recepcijo. Novejša pravnozgodovinska, kulturnogeografska, umetnostnozgodovinska in sociolingvistična dognanja pa so terjala preverjanje obstoječe terminologije ter, kjer je bilo to potrebno, izdelavo posodobljene terminologije in izrazoslovja, ki sta uporabna tudi v medkulturnem znanstvenem dialogu.

slovenščina, avstrijska slovenska/dvojezična Koroška terminologija, medkulturni znanstveni dialog

The Encyclopaedia of Slovene Cultural History in Carinthia initiated by Prof. Dr. Katja Sturm - Schnabl is an intercultural research project with a terminological normative function. The terminology reflects the cultural historical processes in the region as well as their reception. More specifically, new findings with regard to legal history, cultural geography, history of art and sociolinguistics called for the screening of the existing terminology, as well as the elaboration, where necessary, of a modern terminology that is applicable to intercultural scientific dialogue.

Slovenian language, Carinthia (Austria), Slovenian/bilingual terminology, intercultural scientific dialogue

1 Uvod

Univ. prof. dr. Katja Sturm - Schnabl je vodja znanstvenoraziskovalnega projekta, katerega znanstveni sodelavec, avtor in urednik sem od začetka leta 2010. Rezultat poglobljenega znanstvenega dialoga je razširjena interdisciplinarna in kulturnozgodovinska koncepcija *Enciklopedije slovenske kulturne zgodovine na Koroškem, od začetkov do leta 1942*, ki je kot takšna tudi terminološko normativno delo.¹

2 Vidiki zgodovinske terminologije s posebnim poudarkom na Koroški

Slovenska kulturnozgodovinska *terminologija* zrcali vse kulturnozgodovinske in druge procese v deželi ter zlasti njihovo recepcijo. Tako je prevzem krščanske terminologije iz ladinščine v Brižinskih spomenikih izraz globokega procesa *inkulturacije*² novih kulturnih in s tem terminoloških konceptov. Nova spoznanja o *kontinuiteti* karantanskih pravnih običajev na področju današnje osrednjejužnokoroške občine Štalenska gora,³ oz. po pojmovanju Baltla in Kocherja (2008: 68–70) o »karantansko-slovenskem

¹ Prvoten naslov projekta je bil *Enciklopedija slovenskega jezika in slovstva na Koroškem, od začetkov do leta 1938*. V nadaljevanju: *Enciklopedija*. Pojmi, ki so zapisani v besedilu *ležeče*, so gesla raznih avtorjev v *Enciklopediji*. Od prvotnih avtorjev jih je 49 napisalo dodatna, povsem nova gesla. Nova redakcija je pridobila tudi 54 novih avtorjev. Vsi skupaj so prispevali k novi konceptualni širini *Enciklopedije*.

² Prim. Schnabl 2012a.

plemenskemu pravu med 7. in 11. stoletjem«, so pripeljala do potrjene uporabe v Evropi znanih pravnozgodovinskih konceptov *personalni princip in principa dualnega pravnega reda* v (zgodnjem) srednjem veku v okviru koroško-slovenskega *zgodovinopisja in kulturne zgodovine*.⁴

2.1 Terminologija ustavnopravnega razvoja leta 1848/49

Dognanja o pravnem pomenu oktroirane marčne ustave⁵ leta 1849 ter posledično zlasti dvojezične *koroške deželne ustave*⁶ iz leta 1849 so pomembna za sodobno slovensko državno-zgodovinsko terminologijo.⁷ Avstrijska in s tem slovenska »ustavna zgodovina« se začeta leta 1848 z ustavo Pillersdorf (in ne šele z *oktobrskim diplomom* 1860, kot to napačno sugerira splošna raba pojma »ustavna doba«, ki se pa navezuje na politična ustavna gibanja. Pojem pripada torej političnemu in ne ustavno-pravnemu zgodovinopisju).⁸ V tej perspektivi je pojem »kronovina« ustavna kategorija od leta 1849 naprej, medtem ko je pojem »zgodovinske dežele« nespecifičen. Nova interpretacija ustavnopravnih razvojev ima tudi pomen za zgodovinsko oceno političnega programa *Zedinjene Slovenije*,⁹ zlasti iz koroške perspektive, saj je marčna ustava na Koroškem preudicirala kasnejše državotvorne razvoje (medtem ko na

Kranjskem ni preprečila razvoja lastne sodobne državnosti). Nova ocena obrazloži pravno pomembnost številnih zakonskih podatkov in umeščenost dvojezičnega *deželnega zakonika*¹⁰ med 1850 in 1859 ter npr. koncepcijo konstitutivnosti obeh deželnih narodov.

3 Ime in identiteta

3.1 Celovško polje

Ustaljeno pojmovanje Južne Koroške lahko enačimo z mistificirano trojico *Rož – Podjuna – Zilja* ter z *Gurami*. Na tej osnovi tudi Zdovc (2008: 215, 2010: 385) v svojih krajevnih imenikih v poglavju »Imena večjih južnokoroških pokrajin« navaja le Gure, Podjuno, Rož in Ziljo.

Vendar so pojmi *Celovško polje*,¹¹ Poljanci/Poljanke in poljansčina Celovškega polja živi tako v slovenskem poljanskem govoru¹² (domači govornik Ogris (2012) z Radiš je potrdil pojme *Celovško polje*, narečno *Puale oz. Poljanci*), v govoru Gorjancev v Kotmari vasi (ustna informacija kolege Domeja) kakor tudi v literaturi. Opredelitev pojma Celovško polje najdemo že pri Švikaršiču (1914) in pri Meliku (1954) ter zlasti v šolskem učbeniku za osnovne šole Kukovice (1996), ki s tem postavlja normo slovenskega osnovnošolske-

³ Wadl (1995), vodja Deželnega arhiva, dokazuje v svoji občinski kroniki o Štalenski gori zakoreninjenost nekaterih pravnih fenomenov, kot so avtonomno sodstvo kosezov (v nemščini jih pravilno imenuje »Edlinger«), srenjski gozd na Krištofovi gori in drugi pravni akti v karantanski kontinuiteti. Tako izvira del današnjih katastrskih občin iz avtonomnega koseškega sodstva, srenjski gozd na Krištofovi gori pa je bil parceliran šele 1880. To seveda ne izključuje *inkulturacije* še zgodnejših pravnih in kulturnih prvin.

⁴ Prim. Sturm 1984; Schnabl 2013a.

⁵ Prim. Hoke 1992; Brauner 2009; Schnabl 2012b. Vendar tudi Apih (1888) pojmuje marčno ustavo kot »mrtvorjeno dete«.

⁶ Bojan-Ilija Schnabl. Prim. Schnabl 2012b; deželne ustave in deželni volilni redi: Koroška: RGBI.

⁷ Politološko razlikovanje med Bachovim absolutizmom in kasnejšo »ustavno dobo« od 1860 naprej tudi ni ustrezno, saj ne upošteva ustavnega razvoja med 1848 in koncem 1851. Poleg tega pa se ne ujema s sistematiko avstrijske pravne in ustavne zgodovine oz. z metodologije dunajske šole pravnega pozitivizma. Prim. Commission 1953; Cigale 1870; Babnik 1894; Kranjc 1992; Lukan 1979; Sturm - Schnabl 1990; Novak 2007; Orožen 1996; Merše 2008.

⁸ Tako npr. Čuček 2010, 2011; Vilfan 1961, 1968, 1991 oz. Schnabl 2013f.

⁹ Prim. Melik 1998; Granda 1999.

¹⁰ Prim. Schnabl 2012b.

¹¹ Švikaršič 1914; Melik 1954; Kukovica 1976; Schnabl 2012b.

¹² Prim. Sturm - Schnabl 1973.

ga jezikovnega znanja. Pojem končno najdemo tudi pri Zdovcu (2010: 45). Pojem za prebivalce najdemo pri M. Piko - Rusitia (2004) v geslu *Rožani v Slovenskem etnološkem leksikonu* in že pri M. Šašel Kos (2012). Scheinigg in K. Sturm - Schnabl sta opredelila poljanski govor, jaz pa sem ga poimenoval.¹³

Kar nima imena, tudi ne obstaja v naši zavesti, ne v lastni, ne v očeh drugih. Šele z imenom dobiva neka stvar svojo družbeno in kognitivno pomembnost.¹⁴ Če torej pojem *Celovško polje* (kakor tudi pojem *Zajezerani*, ki ga uporablja M. Šašel Kos (2012)) ni bil v aktivni znanstveni rabi in ne v zavesti, kot bi to lahko pričakovali na osnovi osnovnošolskega učbenika, potem je to tudi simptomatično za razvoj jezikovne slike v zadnjih desetletjih. K. Sturm - Schnabl (2009a, 2009b) prikazuje, kako se je npr. na Celovškem polju še do leta 1938 široka populacija učila nemščino šele v šoli.

Posledično ta osrednja kulturnozgodovinska pokrajina Koroške, ki deloma še spada pod uredbo dvojezičnega *šolstva* iz leta 1945 in ki je delno uradno dvojezična na osnovi cerkvenega prava,¹⁵ tudi ni v šolskih učbenikih in atlasih v Republiki Sloveniji (npr. *Atlas sveta* 2010; Dolinar 2011) ter zlasti ne v osrednjem referenčnem *Atlasu Slovenije* (1996) in v novejših izdajah (Bogataj, Mlakar 2012). Z. Kumer (1996) navaja zbrane Scheiniggove *narodne pesmi* s Celovškega polja v zvezku *Zgornjega Roža*, kamor pesmi iz Žrelca, Timenice, Partovce, Podkrnosa in Vasje vasi gotovo ne spadajo.

Nemško pojmovanje pokrajine pa izvira iz drugačne perspektive regionalne kulturne zgodovine.

3.2 Rož in/ali Osrednja južna Koroška

Poseben izziv predstavlja slovenska etnološka terminologija glede pojma *Rož*, ki zajame celotno osrednjo *Južno Koroško*. V geslu »etnološka regionalizacija« (Baš 2004) je avstrijska Južna Koroška razdeljena na tri regije: na Rož, Podjuno in Ziljo.¹⁶ Vsekakor etnološko definirana regija Rož zajame celotno osrednje področje Južne Koroške, vključujoč Obirsko, Vršan v Podjuni, *Celovško polje*, zahodni del *Velikovškega podgorja* in *Svinške planine*, del Beljaškega polja ter *Osojske Ture*. Gre torej za jezikovno področje, ki ga dialektologi večinoma pojmujejo kot »rožanščino«.¹⁷

Izziv je v tem, da nihče na Koroškem ne bo domneval, da spadata Celovško polje ali celo Mostič in zahodna pobočja Svinje ali Hreblje¹⁸ vzhodno od Krištofove gore h geografskemu področju z imenom ožjega porečja Drave, ki mu prav tako rečemo *Rož*. To lahko še manj konceptualno dojame nemško govoreči sodeželan ali raziskovalec regije.

Slovenski etnološki pojem *Rož* (ki pomeni nekaj drugega kot geografski pojem Rož) je torej celo v slovenščini razumljiv le, če se mu obvezno vedno doda opredelitev »v smislu slovenske etnološke regionalizacije«. V nemščini pa je to nesmiselno, saj domnevni etnološki pojem »Rosental« nikakor ne ustreza nemški terminologiji. Treba je torej najti sodobno terminologijo, ki bi konceptualno

¹³ Prim. Scheinigg 1881; Švikaršič 1914; Melik 1954; Sturm - Schnabl 1973; Kukovica 1976: 7; Jezernik 2011; Schnabl 2011b, 2012b, 2013a, 2013e; Šašel Kos 2012.

¹⁴ Kako pomembno je imenovanje in s tem pripisovanje identitete lahko dojamemo v konceptiji nekdanje stalne razstave koroškega Deželnega muzeja (v 1. nadstropju) do konca leta 2012, kjer niti enkrat nista bili uporabljeni besedi »Slowenen«, »slowenisch«, ter v nekaterih muzejskih vodičih, kjer slovenska kulturna zgodovina ni tematizirana ali je tematizirana samo minimalno. Prim.: Landesmuseum 1984; Koschier 1987; Piccotini 2003; Pohl 2011; Kogoj 2012.

¹⁵ Prim. http://www.kath-kirche-kaernten.at/krska_skofija.

¹⁶ Kanalska dolina v današnjih mejah Italije (vključno z nekoč gorenjsko Belo Pečjo) tvori svojo regijo, medtem ko pripadata nekoč koroško Jezersko Gorenjski in področje Strojne, kjer se govori *podjunsko narečje*, mežiški etnološki regiji, ki je bila nekoč del upravne enote Pliberk (področje Rateč, kjer se govori prehodno ziljsko narečje, pa spada h Gorenjski).

¹⁷ Prim. dialektološko karto (Logar, Rigler 1993).

ustrezala in bila uporabna v raznih znanstvenih strokah.

Rešitev ponuja Ilešič (1971), saj uporabljaja pojem *osrednja Južna Koroška*, ki ga lahko pišemo tudi *Osrednja južna Koroška*.¹⁹ Iz tega pa lahko sestavimo povsem jasne izpeljanke, ki bodo vsem strokam in širši javnosti povsem jasne: *osrednja južnokoroška etnološka regija*, *osrednje južnokoroško narečje*, ki se deli na štiri govore, Spodnji Rož, Zgornji Rož, Gure in Celovško polje. Naloga dialektologov pa je, da pojmovno opredelijo Vršane, zahodni del *Velikoveškega podgorja* oz. *Čezdravja* ter v zgodovinski perspektivi Gosposvetsko polje in vsaj del Možberškega gričevja oz. širše področje Golovice nad Celovcem in Šentpetra na Gori. Dodatna prednost pojma *Osrednja južna Koroška* je, da je nemška inačica pojma »*Südkärntner Zentralraum*«, ki sem jo tvoril, povsem razumljiva in ponuja iste asociacije.

3.3 Toponomastična terminologija kot izraz splošne jezikovne kulture

Toponomastični endonimi lahko izražajo etnično kategorijo, medtem ko lahko ekzonimi označujejo nekdanjo etnično situacijo nekega prostora ali mesta ali pa tradicionalne medkulturne odnose. V različnih kulturnih krogih z močno državniško tradicijo je njihova raba vezana tudi na državniško vizijo, ki niti ni nujno zavestna, pač pa je enostavno izraz miselnih modelov. Vsekakor izraža izobrazbeni nivo in splošno kulturno omiko ter

je s tem izraz socialnega sloja oz. socialne (samo)podobe govornika.²⁰

V okviru *Enciklopedije* predstavljajo zgodovinski *imeniki krajevnih imen* posebno težišče, saj so po eni strani izraz državnških in pravnih konceptov *uradnega jezika*, po drugi strani pa so vir geografske terminologije in kot takšni standard jezikovne kulture.²¹

Kanon, ki ga je postavil Zdovc (2010), sloni na časopisnem jeziku 20. stoletja ter tako opisuje »živ« jezik in torej tudi etnični vidik. Imeniki iz dvojezičnega deželnega zakonika v letih 1850–1859 so povsem dvojezični in izražajo ustavni ustroj dežele, ki je s tem definirana kot dvojezična v svoji celoti. Vsekakor predstavljajo prav ti imeniki, prvič objavljeni v Schnabl 2012b, najširši avtentični in uradni geografski toponomastični zaklad slovenskega jezika na Koroškem ter so neprecenljiv vir toponomastičnega terminološkega in splošnega jezikovnega znanja. Posamezna krajevna imena nimajo v prvi vrsti etničnega prizvoka, njihovo znanje in njihova pravilna raba spadata v kategorijo izobraževalnega nivoja in splošne jezikovne kulture. Imeniki v letih 1860–1918 diferencirajo med imeni, ki so podani samo v enem jeziku, in drugimi, ki so dvojezični. S tem imajo jasno tudi etnični prizvok, četudi najdemo npr. v uradnem štetju 1910, objavljenem v prvem imeniku Republike (nemške) Avstrije leta 1918, vasi, ki so uradno še slovenske/dvojezične, kjer pa ni zapisana niti

¹⁸ To področje zahodno in severno od Krištofove gore in vzhodno od Mostiča je uradno dvojezično še v uradnem krajevnem imeniku iz leta 1918, ki ga je že izdal urad Republike Avstrije (in ne več cesarsko-kraljevi urad) in ki se naslanja na ljudsko štetje 1910. Prim. Imenik 1918: 31. Seznam navaja sledeče kraje (podčrtani so tisti, ki jih Zdovc (2010) ne navaja več): Mostič, Krištofova Gora, Dobrava (Na Hortu, nem. Hart), Uha vas (Uhaves, nem. Hausdorf), Šentjanška gora, Krainberg (samo nem.), Hrovače (nem. Krobathen), Labek (nem. Labegg), Šmihelska Gora, Zgornje Hreblje (nem. Oberkrähwald), Dešnjeje (Tišinje, nem. Ochsendorf), Pirka (morda popačeno, nem. Pirkach), Žalha vas (Zavnja ves, nem. Salchendorf), Šentlipš, Baren (Sveti Gregor, nem. Sankt Gregorn), Šentjanž na Mostiču (Mostič), Šentpeter (samo nem. Sankt Peter), Šenturh na Šentjaški gori, Kovače (nem. Schmieddorf), Železno (nem. Selesen), Čuta (Čute, nem. Tschutta), Spodnje Hreblje (nem. Unterkrähwald).

¹⁹ Prim. Schnabl 2013d.

²⁰ Npr. običajna raba nemških, francoskih, italijanskih španskih idr. ekzonimov v okviru šolstva, atlasov in mednarodnih služb.

²¹ Prim. Imenik 1849/50, 1854a, 1854b, 1860, 1880/82, 1883, 1910/18; Kranzmayer 1956, 1958; Schnabl 2012b; Turk 2012.

ena oseba ali minimalno število ljudi s slovenskim *občevalnim jezikom* (vasi v spodnji Višprijski dolini, v spodnjem delu Zgornje Ziljske doline, na Hrebljah pri Mostiču – tu so leta 1883 še zapisane osebe s slovenskim občevalnim jezikom). Daleč presegajo področje, ki ga pokrivajo Zdovčevi imeniki in zajamejo področja, ki jih novejšje zgodovinske pisje očitno pomotoma niti ne vključuje več v raziskovanja o polpretekli slovenski kulturni zgodovini.

Vsekakor lahko vidimo v načinu rabe pojma Celovško polje in številnih slovenskih krajevnih imenih izraz zavesti o kulturno-zgodovinskem pomenu posameznih krajev. Znanje geografske terminologije oz. slovenskih krajevnih imen, tako koroških endonimov na danes dvojezičnem ozemlju kakor tudi zdaj že ekzonimov, je vsekakor izraz jezikovne kulture, če to primerjamo s francoskimi, avstrijskimi, nemškimi ali italijanskimi državnimi vzorci in tradicijami.

Aktivna raba bogastva geografske terminologije, krajevnih in *ledinskih imen*²² oz. mikrotoponimov je torej lahko tudi indikator dolgoročne razvojne vizije jezikovne skupnosti ter izraz stopnje državniške zavesti in tradicije, ki je seveda tudi dolgoročno pomembna za celotno jezikovno skupnost (ne samo za »obrobno manjšino«), če menimo, da je Evropa, za katero se je treba zavzemati, bogata zaradi bogastva jezikov in regionalnih kultur in da prav ta notranja raznolikost tvori osrednji element dolgoročnega trajnostnega razvoja, integracije ter pozitivne razvojne dinamike v regijah kakor tudi v Evropi kot celoti.²³

3.4 »Slovenščina« in »Slovenci« s koroškega terminološkega vidika

Brižinski spomeniki veljajo za prve spomenike, ki jih pripisujemo slovenščini oz. slovenski jezikovni zgodovini. Posledično so vsi kasnejši zapisi »slovenski« (eventualno »staroslovenski«), kot znameniti »Buge waz primi, gralva Venus«²⁴ Ulrika Lihtenštajnskega iz leta 1227, ki v svojem avtobiografskem romanu *Frauendienst (Vrouwen dienest, 1255)* citira pozdrav vojvode Bernharda Španheimskega.²⁵ *Bog Vas/Te primi* je do danes tradicionalen pozdrav na Koroškem. Po drugi strani je Primož Trubar nekajkrat uporabljal *etnonim Slovinci v slovenščini* in ga tako konceptualiziral in terminološko opredelil.²⁶ Pisal je za vse svoje *ljube Slovence*, ne glede na to, ali so bili to Korošci, Kranjci, Štajerci ali Primorci. Vse tiste, ki imajo/so imeli v zgodovini slovenščino kot materinščino v eni od regionalnih variant, torej lahko oz. moramo pojmovati kot *Slovence*. Lahko pa so/so bili hkrati Kranjci, Štajerci, Gorenjci, Korošci itn.; eno ne izključuje drugega. Če bomo torej uporabljali pojem *Slovenec* v kontekstu raznih zgodovinskih dob, bo kontekst jasno veleval interpretacijo pojma v raznih orisanih pomenih.

Z razglasitvijo samostojne Republike Slovenije leta 1991 je pojem *Slovinci* dobil dodatni, novi pomen, namreč »prebivalec Republike Slovenije« ali »državljan Republike Slovenije, neodvisno od svoje etnične pripadnosti«. Vsekakor se materialna in ustavnopravna pozicija Slovencev v Avstriji, Italiji in na Madžarskem (ter tudi na Hrvaškem) ni bistveno spremenila. Slovenci in slovenščina sta bila zgodovinska ustavnopravna kategorija in realnost. Hkrati pa

22 Prim. Kotmara vas 2008; Sele 2008; Škofiče 2011; Šmarjeta 2011; Pohl 2010; UNESCO 2011.

23 Prim. Sturm - Schnabl 1988; Schnabl 1997, 1998, 1999a–c; Urbanc 2006.

24 Leta 1227 že dolgo ni več »alpska slovanščina«, ampak jasno definirana slovenščina in tudi kot takšna označena v nemških virih, saj je pojem »windisch« vedno enak novejšemu pojmu »slovenisch«, torej pomeni izključno slovensko/slovenščina.

25 Neodvisno od tega so lahko inkulturirali razne tuje jezikovne elemente ali starejše jezikovne plasti, tako zlasti praslovanske elemente. Prim. Vospernik idr. 1985: 22–23; Maticetov 1992/93; Spechtler 2000; Linden, Young 2010.

26 Prim. geslo o Trubarju v *Enciklopediji Slovenije*.

ustavni red Republike Slovenije in koncept »skupnega slovenskega kulturnega prostora« veleva, da tudi v Sloveniji pojma Slovenci in slovenščina še naprej zajameta tradicionalni pomen v etničnem smislu (prim. Klemenčič 1998, 2009).

S tem imata torej oba pojma tako pri Koroških Slovencih kakor tudi v Sloveniji več pomenskih plati, ki druga druge ne izključujejo. Pojem »zgodovina Slovencev« se torej lahko nanaša na etnične Slovence, takrat bo pojem zajel tudi Koroške Slovence, ki se tako pojmujejo po lastni pravici in definiciji. Ker je državna tvorba Republike Slovenije konceptualno in pravno dokaj mlada ter so ljudje že prej govorili ta jezik, splošna raba slovenščine in pojem »zgodovina Slovencev« zajemata praviloma vse Slovence (v definiciji zgoraj), in ne samo prebivalcev ozemlja današnje Republike Slovenije.²⁷

4 Sklepi

Enciklopedija slovenske kulturne zgodovine na Koroškem pod vodstvom univ. prof. dr. Katje Sturm - Schnabl je medkulturni raziskovalni projekt in terminološko normativno delo. Slovenska kulturnozgodovinska terminologija zrcali zlasti recepcijo. Novejša pravnozgodovinska dognanja o pomenu »personalnega principa« za srednjeveški pravni red Koroške so privedla do aplikacije tega sicer v Evropi znanega pojma tudi na koroško in slovensko pravno zgodovino. Nova dognanja o pomenu dokaj malo recipirane dvojezične koroške deželne ustave iz leta 1849 so pomembna za sodobno slovensko ustavno-pravno zgodovinsko terminologijo. Tesno povezavo lahko ugotovimo med imenom, identiteto in narodnostnim oz. jezikovnim razvojem, kot kaže uporaba imena Celovško polje, osrednjejužnokoroške kulturnozgodovinske pokrajine, imena njegovih prebivalcev, Poljancev in Poljank, ter pojma *Osrednja južna Koroška*. Znanje krajevnih

imen oz. toponomastične terminologije lahko štejejo za izraz jezikovne kulture in razvojne vizije širše jezikovne skupnosti ter izobraževalnega nivoja in socialne (samo)podobe govornika. Posebej pomembno v sodobnih časih je, da je sodobna slovenska terminologija sicer po eni strani izvorna in izraz kulturnozgodovinskih posebnosti, da pa je hkrati »uporabna« zlasti v medkulturnem znanstvenem dialogu. Metodološko je zato primerno, da jo tvorimo v zavesti večjezičnosti in večjezičnih baz podatkov v Evropi.

Literatura

- APIH, Josip, 1888: *Slovenci in 1848. leto*. Ljubljana: Matica Slovenska.
- Atlas Slovenije*,³ 1996: Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Atlas sveta za osnovne in srednje šole*, 2010: Ljubljana: DZS.
- BABNIK, Janko, 1894: *Nemško-slovenska pravna terminologija. Deutsch-slovenische juristische Terminologie*. Dunaj.
- BALTL, Hermann, KOCHER, Gernot, ¹¹2008: *Österreichische Rechtsgeschichte: unter Einschluss sozial- und wirtschaftsgeschichtlicher Grundzüge; von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Graz: Leykam. 46–75 (68–70).
- BAŠ, Angelos (ur.), 2004: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BOGATAJ, Janez, MLAKAR, Vlasta, 2012: *Veliki atlas Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BRAUNEDER, Wilhelm, ¹¹2009: *Österreichische Verfassungsgeschichte*. Dunaj: Manz.
- CIGALE, Matej, 1870: Slovenske prestave postav in vladnih ukazov. *Pravnik slovenski, List za pravosodje, upravo in državoslovje* I. Ljubljana: J. R. Razlag. 5–12.
- CIGALE, Matej 1880: *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*. Ljubljana: Matica slovenska.
- ČUČEK, Filip, 2010: Nacionalna kohabitacija na (»slovenskem«) Koroškem v avstrijski ustavni dobi. *Prispevki za novejšo zgodovino = Contributions to the contemporary history =*

²⁷ Prim. Grafenauer 1934, 1944, 1952, 1984, 1994; Klemenčič 1998; Klemenčič, Harris 2009; Klemenčič, Klemenčič 2010; Schnabl 2011a, 2012a, 2012b, 2013a; Štih 2001, 2009.

- Contributions à l'histoire contemporaine = Beiträge zur Zeitgeschichte* 50/1. 7–26.
- ČUČEK, Filip, 2011: Vprašanja nacionalnih odnosov, demokratizacije in politične pluralizacije na Slovenskem v avstrijski ustavni dobi. *Prispevki za novejšo zgodovino = Contributions to the contemporary history = Contributions à l'histoire contemporaine = Beiträge zur Zeitgeschichte* 51/1. 31–46.
- DEHIO, Georg, ³2001: *Die Kunstdenkmäler Österreichs, Kärnten*. Wien: Verlag Anton Schroll & Co.
- DOLINAR, France Martin idr., 2011: *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija.
- HOKE, Rudolf, 1992: *Österreichische und deutsche Rechtsgeschichte*. Wien, Kölln, Weimar: Böhlau.
- ILEŠIČ, Svetozar, 1971: Pokrajinsko okolje na slovenskem Koroškem. Vladimir Klemenčič (ur.): *Koroška in koroški Slovenci*. Maribor: Obzorja. 11–28.
- JEZERNIK, Jerneja, 2011: Rož, Podjuna, Zilja in Celovška ravnina! *Nedelja, Priloga 14. dni*. 4–6. http://issuu.com/nedelja/docs/2011_priloga_14/1
- KLEMENČIČ, Matjaž, 1998: Slovenska izseljenška zgodovina kot del slovenske nacionalne zgodovine: inavguralno predavanje ob izvolitvi v naziv rednega profesorja na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 8. 4. 1998. *Zgodovinski časopis* 52/2. 175–193.
- KLEMENČIČ, Matjaž, HARRIS, Mary N., 2009: Introduction. Matjaž Klemenčič, Mary N. Harris (ur.): *European Migrants, Diasporas and Indigenous Ethnic Minorities (Europe and the Wider World 4)*. Pisa: Edizioni Plus – Pisa University Press. XI–XXI.
- KLEMENČIČ, Matjaž, KLEMENČIČ, Vladimir, 2010: *Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik, zwischen Assimilierungsdruck und dem Einsatz für die Umsetzung der Minderheitenrechte*. Celovec idr.: Mohorjeva založba.
- KOGOJ, Cornelia, 2012: Kein Slowenisch im Landesmuseum Kärnten, Dialog und Kultur – eine kritische Analyse. *Stimme, Zeitschrift der Initiative Minderheiten* 85. Wien. 22–23.
- KOSCHIER, Ilse, ²1987: Volkskunde. *Das Landesmuseum für Kärnten und seine Sammlungen*. Klagenfurt: Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft m.b.H. 137–150.
- KRANJC, Janez, 1992: Prispevek Frana Miklošiča k oblikovanju slovenske pravne terminologije v prvem letniku dvojezičnega izhajanja Državnega zakonika in Vladnega lista avstrijskega cesarstva. Jože Toporišič (ur.): *Miklošičev zbornik*. Ljubljana. 117–134.
- KRANZMAYER, Eberhard, 1956: *Ortsnamenbuch von Kärnten, I. Teil, Die Siedlungsgeschichte Kärntens von der Urzeit bis zur Gegenwart im Spiegel des Namen*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten.
- KRANZMAYER, Eberhard, 1958: *Ortsnamenbuch von Kärnten, II. Teil, Alphabetisches Kärntner Siedlungsnamenbuch*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten.
- KRONSTEINER, Otto, 1984: »Alpenromanisch« aus slawistischer Sicht (darin: Die Ladinismen der vorkyrillo-methodianischen Kirchsprache). D. Messner (ur.): *Das Romanische in den Ostalpen*. Wien: ÖAW. 83–88.
- KRONSTEINER, Otto, 1990: Zur Slowenizität der Freisinger Denkmäler und der alpenlawischen Orts- und Personennamen. *Die Slawischen Sprachen* 21. 105–114.
- Krška škofija: http://www.kath-kirche-kaernten.at/krska_skofija.
- KUKOVICA, Franc, 1996: *Moja dežela, Učbenik za 4. razred dvojezične ljudske šole in glavno šolo na Koroškem*. Celovec/Klagenfurt: Norea Verlag.
- KUMER, Zmaga (ur.), 1996: *Slovenske ljudske pesmi Koroške. Knj. 4, Zgornji Rož*. Ljubljana: Ljudska pravica.
- LEDINEK, Nina, ŽAGAR KARER, Mojca, HUMAR, Marjeta (ur.), 2010: *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- LEGAN RAVNIKAR, Andreja, 2010: Razvoj slovenskega strokovnega izrazja. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 49–73.
- LINDEN, Sandra, YOUNG, Christopher (ur.), 2010: *Ulrich von Liechtenstein. Leben – Zeit – Werk – Forschung*. Berlin, New York: de Gruyter.
- LOGAR, Tine, 1991: Koroška slovenska narečja. *Enciklopedija Slovenije 5 (Kari–Krei)*. Ljubljana.
- LOGAR, Tine, RIGLER, Jakob, 1993: *Slovenija, Karta slovenskih narečij I : 500 000*. Ljubljana: Geodetski zavod Slovenije.

- LUKAN, Walter, 1979: Die slovenischen Wörterbücher. *Österreichische Osthefte* 20. 193–216.
- MELIK, Anton, 1954: *Slovenski Alpski svet*. Ljubljana. 495–496.
- MELIK, Vasilij, 1998: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. Stane Granda, Barbara Šatej (ur.): *Slovenija 1848–1998. Iskanje lastne poti*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Grafika-M.
- MERŠE, Majda, 2008: Slovenska leksikografija in leksikologija v zgodovinski perspektivi. M. I. Černyševa (ur.): *Teorija i istorija slavjanskoj leksikografii. Naučnye materialy k XIV s"ezdu slavistov*. Moskva. 150–180.
- MIKLOSICH, Franz, 1875: *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen*. Dunaj.
- NOVAK, Nina, 2007: Slovenski pravni in pravniški jezik 2. pol. 19. stoletja. *Slavistična revija* 55/4. 625–637.
- OROŽEN, Martina, 1986: Oblikovanje slovenskega strokovnega izraza. *Slovenski jezik v znanosti* I. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 187–195.
- OROŽEN, Martina, 1991: Fran Miklošič – raziskovalec slovanske obredne terminologije. Viktor Vrbnjak (ur.): *Miklošičev zbornik*. Maribor: Kulturni Forum Maribor. 137–162.
- OROŽEN, Martina, 1996: Liturgična terminologija v zgodovinskem razvoju osrednjega in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika (od konca 18. stoletja). *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta univerze v Ljubljani, Oddelek za slovanske jezike in književnost.
- PICCOTINI, Gernot, VETTERS, Hermann, DOLENZ, Heimo, 2003²: *Führer durch die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg*, Klagenfurt: Verlag des Landesmuseums für Kärnten. 151 f.
- PIKO - RUSTIA, Martina, 2004: Rožani. Angelos Baš (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 510–511.
- POHL, Heinz-Dieter, 2010: *Unsere slowenischen Ortsnamen, Naša slovenska krajevna imena*. Celovec: Mohorjeva.
- POHL, Heinz-Dieter, 2011: Ortsnamen voller Geheimnisse. *Kleine Zeitung*. 16–17.
- SCHEINIGG, Janez, 1881: Obraz rožanskega razrečja na Koroškem. *Kres* I. 412–415, 459–465, 525–527, 561–536, 617–621, 663–667.
- SCHEINIGG, Janez, 1889: *Narodne pesmi koroških Slovencev*. Ljubljana.
- SCHNABL, Bojan-Ilija, 2011: Poljanci in poljansčina, Nova spoznanja o stari identiteti Slovencev na Celovškem polju. *Nedelja, Priloga XIV dni*. 4–6.
- SCHNABL, Bojan-Ilija, 2012a: Inkulturacija, fenomen kulturnih procesov. *Studia Mitologica Slavica* XV. 231–246.
- SCHNABL, Bojan-Ilija, 2012b: Dvojezična ustava Koroške in deželni glavar Janez Nepomuk Šlojsnik. *Koroški koledar 2012*. Celovec: Slovenska prosvetna zveza 165–188.
- SCHNABL, Bojan-Ilija, 2013a: Celovško polje, Neznani zaklad osrednje slovenske kulturne pokrajine. *Koroški koledar 2013*. Celovec: Slovenska prosvetna zveza 110–113.
- SCHNABL, Bojan-Ilija, 2013c: Nova dognanja in odkritja. *Nedelja* 3. 13.
- SCHNABL, Bojan-Ilija, 2013d: O pojmu »Rož« in o »Osrednji južni Koroški« ter o rožanščini. *Nedelja, Priloga XIV dni*. 12.
- SCHNABL, Bojan-Ilija, 2013e: Zgodbe s Celovškega polja. *Literarni razgledi, 27. oddaja, Radio Agora*. <http://cba.fro.at/series/1313>
- SCHNABL, Bojan-Ilija, 2013f: 1824 in 1849: dve ključni letnici za razumevanje slovenske politične in ustavne zgodovine na Koroškem. *Koroški koledar 2014*. Celovec: Slovenska prosvetna zveza (v tisku).
- STURM, Franz, 1984: Personalitätsprinzip. *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Bd. II. Berlin: E. Schmidt. 1587–1597.
- STURM - SCHNABL, Katja, 1973: *Die slovenischen Mundarten und Mundartreste im Klagenfurter Becken*. (Phil.Diss.) Wien.
- STURM - SCHNABL, Katja, 1990: *Slowenische Lexikographie*. F. J. Hausmann idr. (ur.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. 2. Teilband*. Berlin idr.: de Gruyter. 2296–2302.
- STURM - SCHNABL, Katja, 2009a: Kulturno življenje v fari Št. Tomaž od začetka 20. stoletja do nemške okupacije. *Koroški koledar 2009*. Celovec: Slovenska prosvetna zveza. 139–156.
- STURM - SCHNABL, Katja, 2009b: Slovensko narečje v funkciji komunikacijskega sredstva za tuje prisilne delavce v letih 1938–1945 v političnem okraju Celovec. Dokumentacija o slovenskem življu do 2. svetovne vojne. Vera smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja* 26. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 371–391.

- ŠAŠEL KOS, Marjeta, 2012: Kelti in Rimljani v prispevkih Josipa Šašla. Monika Kroječ, Avguštin Malle, Martina Piko - Rustia (ur.): *Josip Šašel, Spomini II, Zbornik s simpozija o Josipu Šašlu, Josip Šašel in njegov pomen za kulturno zgodovino koroških Slovencev*. Celovec: Mohorjeva. 198, 211.
- ŠTIH, Peter, 2001: Srednjeveško plemstvo in slovensko zgodovinopisje. Vincenc Rajšp idr. (ur.): *Melikov zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 61–72.
- ŠTIH, Peter, 2009: Suche nach der Geschichte, oder Wie der karantianische Fürstenstein das Nationalsymbol der Slowenen geworden ist. Helmut Reimitz, Bernhard Zeller (ur.): *Vergangenheit und Vergegenwärtigung: frühes Mittelalter und europäische Erinnerungskultur*. Dunaj: ÖAW. 229–240.
- ŠVIKARŠIČ, Zdravko, 1914: *Koroške slovenske narodne pesmi, II. zvezek*. Ljubljana: Glasbena matica.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2008: Evroslovenščina. Tone Pavček (ur.): *Posvet o slovenskem jeziku. Zbornik prispevkov na posvetu 15. maja 2007*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 9–21.
- TURK, Janez, 2012: Slovenski toponimi v Karnijskih Alpah med Ziljsko dolino in Kanalsko dolino. *Koroški koledar 2012*. Celovec. 140–149.
- UNESCO, 2011: *Verzeichnis des immateriellen Kulturerbes in Österreich, Slowenische Flur- und Hofnamen in Kärnten*. <http://national-agentur.unesco.at/cgi-bin/unesco/element.pl?e id=12>
- URBANC, Mimi idr., 2006: Atlant and Slovene National Consciousness in the Second Half of the 19th Century, Atlant in slovenska nacionalna zavest v 2. polovici 19. stoletja. *Acta Geographica Slovenica, Geografski zbornik* 46. 2, 251–283.
- VILFAN, Sergij, 1961: *Pravna zgodovina Slovencev, od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana.
- VOSPERNIK, Reginald, ZABLATNIK, Pavle, PRUNČ, Erik, LIPUŠ, Florjan, 1985: *Das slowenische Wort in Kärnten = Slovenska beseda na Koroškem, Schrifttum und Dichtung von den Anfängen bis zur Gegenwart = Pismenstvo in slovstvo od začetkov do danes*. Dunaj: Österreichischer Bundesverlag.
- WADL, Wilhelm, 1995: *Magdalensberg, Natur, Geschichte, Gegenwart, Gemeindechronik*. Celovec: Verlag Johannes Heyn.
- ZDOVC, Pavle, 2008: *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem*. Celovec: Slovenska prosvetna zveza.
- ZDOVC, Pavle, 2010: *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem, razširjena izdaja. Die slowenischen Ortsnamen in Kärnten, erweiterte Auflage*. Ljubljana.

Viri

- Commission für slavische juristisch-politische terminologie, 1853: *Juristisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe*. Dunaj
- Imenik 50/1849. *Currende der politischen Organisations-Commission für Kärnten vom 23. Dezember 1849. Über die Eintheilung, den Umfang und Beginn der politischen Behörden im Kronlande Kärnten/Razglas politiške uravnave komisije na Koroškem od 23. decembra 1849, Razdelik, obseg in začetek politiških oblastnij u koroškej kronovini*. Schloißnigg, Commissions-Vorstand/Šlojsnik, komisijski predsednik. V: Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Kärnten. II. Stück/Deželni zakonik in vladni list za koroško kronovino. II. del. Klagenfurt, 16. 3. 1850, str. 15–36.
- Imenik 1854a: *Erlaß der k. k. Organisations-Commission für Kärnten vom 8. September 1854, betreffend die neue Landeseintheilung des Herzogthums Kärnten/Razpis c. k. Uravnave deželne komisije na Koroškem 8. septembra 1854, zastran novega razdelka Koroške vojvodine*. V: Landes-Regierungsblatt für das Herzogthum Kärnten/Deželni vladni list za koroško vojvodino, Jg./leto 1854, II. Abtheilung/razdel, IV. Stück/del, 3. oktober 1854, str. 13 f.
- Imenik 1854b: *Verordnung der Minister des Innern, der Justiz und der Finanzen vom 5. Februar 1854 betreffend die politische und gerichtliche Organisation des Herzogthumes Kärnten/Ukaz ministrov notranjih zadev, pravosodja in dnarstva 5. februarja 1853 (sic!), s katerim se razglašuje politična in sodna uredba vojvodstva Koroškega*. V: Landes-Regierungsblatt für das Herzogthum Kärnten/Deželno-vladni list za koroško vojvodino, Jg./leto 1854, I. Abtheilung/razdel, II. Stück/del, Nr./štev. 35, 11. april 1854, str. 74 ff.

- Imenik 1860: *Alphabetisches Verzeichniß sämtlicher Orte im Herzogthume Kärnten mit Bezeichnung ihrer Eigenschaft, Angabe der Häuser- und Seelen-Zahl, dann mit der Darstellung ihrer Einreihung in katastral- und Ortsgemeinden, Pfarr-Sprengel, Bezirks-Aemter und Untersuchungs-Gerichte*. Celovec, 1860, str. 321.
- Imenik 1880/82: *Vollständiges Ortschaften-Verzeichnis der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1880*, Herausgegeben von der K. K. statistischen Central-Commission in Wien. Wien, ²1882 (Koroška, str. 109–128).
- Imenik 1883: *Special-Orts-Repertorien der im Oesterreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder*, herausgegeben von der K. K. statistischen Central-Commission, V. Kärnten = *Special-Orts-Repertorium von Kärnten* herausgegeben von der K. K. statistischen Central-Commission / *Obširen imenik krajev za Koroško, Na svitlo dan od C. kr. Statistični centralni komisiji*. Wien 1883, Alfred Hölder, 119 S.
- Imenik 1910/18: *Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse vom 31. Dezember 1910, V. Kärnten*. Herausgegeben von der statistischen Zentralkommission, Dunaj, 1918, str. 124, 4. www.sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:838.
- Kotmara vas 2008: WIESER, Vinko: *Kotmara vas: Horni Kompánj, Konják in Hudár : slovenska ledinska, krajinska in hišna imena* (zemljevid), izd. SPD Gorjanci. Kotmara vas. www.gorjanci.at
- RGBl. (Reichsgesetzblatt) 150/1848, 4. 3. 1849: *Kaiserliches Patent, die Reichsverfassung für das Kaiserthum Oesterreich enthaltend*. Str. 151 sl. (oktroirana marčna ustava).
- RGBl. 151/1848, 4. 3. 1849: *Kaiserliches Patent über die durch die konstitutionelle Staatsform gewährleisteten politischen Rechte*. Str. 165.
- RGBl. 153/1848, 4. 3. 1849: *Kaiserliches Patent, wodurch die Einführung eines allgemeinen Reichs-Gesetz- und Regierungsblattes, sowie der Landes-Gesetz- und Regierungsblätter angeordnet wird* = RGBl. 1849, Wien, 1850, *Občni državni zakonik in vladni list za avstrijsko cesarstvo*, leto 1850, na Dunaju 1850, Nr./številka 153, str. 173 sl.
- RGBl. 8/1850, 30. 12. 1849: *Kaiserliches Patent, wodurch die Landesverfassung für das Herzogthum Kärnthen sammt der dazu gehörigen Landtags-Wahlordnung erlassen und verkündet wird*, ter nem./slov. V: *Landesgesetzblatt/Koroški deželni zakonik*, Jg./leto 63/1850: *Landesverfassung für das Herzogthum Kärnten/Deželna ustava za vojvodstvo Koroško*. Klagenfurt/v Celovcu, str. 51–70.
- Sele 2008: *Košuta* (zemljevid 1 : 20.000), Interesna skupnost selskih kmetov (ISSK), GeoInfoGraz. Gradec. www.kosuta.at/landkarte
- Škofiče 2011: *Škofiče – Schiefling*. Izdalo: SPD Edinost Škofiče (zemljevid).
- Šmarjeta 2011: *St. Margareten im Rosental/Šmarjeta v Rožu* (zemljevid 1 : 15.000), izd. KD Šmarjeta-Apače in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik. Celovec (zemljevid).

UTEMELJENOST MAKROPROZODIČNE ANALIZE PRI PROUČEVANJU JEZIKOVNE VARIABILNOSTI

Lucia Gaja Scuteri

Napoli

UDK 811.163.6'342.9:808.5:316.774

Družbeno-funkcijska razčlenjenost slovenskega jezika z ritmično-prozodičnega vidika je še neobdelano vprašanje. V prispevku preko predstavitve primera diahrone primerjave t. i. prozodičnih indeksov TV-govora politikov uvajamo možni metodološki pristop, s katerim bi lahko obravnavali problem z novega zornega kota.

jezikovna variacija, prozodija, slovenski jezik, govorni jezik, medijski jezik

The social functionality of Slovene has not yet been explored from a rhythmic-prosodic perspective. In this article, through a diachronic comparison of the prosodic indices of political TV speech, we introduce a possible methodological approach with which it could be possible to deal with the question from a new point of view.

linguistic variation, prosody, Slovene language, spoken language, media speech

1 Jezikovna variacija

Namen prispevka¹ je skozi zgled diahrone primerjave političnega televizijskega govora prikazati veljavnost metodologije makroprozodične raziskave oz. komparativno ustreznost časovnih parametrov oz. prozodičnih indeksov pri analizi variacijskih jezikovnih osi. Z makroprozodičnim imamo v mislih nadsegmentno raven, ki zavzema celoto ritmičnih dejstev, ki se dogajajo na ravni stavka, v okviru katere so predmet proučevanja ritmično-prozodične značilnosti kompleksne ritmične enote celotne izjave.² Pri tem se moramo na kratko ustaviti ob nekaterih teoretično-metodoloških opredelitvah.

V svojem vsakdanjiku lahko hitro opazimo, kako glede na kontekst, namen in naravo sporazumevalnega dejanja ter prejemnika (sogovorca) spremenimo jezik, ki ga uporabljamo. Dokaj očitno je namreč, da bomo npr. ob

javnem nastopu govorili drugače kakor s prijateljem, z otrokom drugače kakor z odraslim, s tujcem ali neznancem drugače kakor s pripadnikom druge narečne skupine ali starejšo osebo itn. V sociolingvistiki je variabilnost jezika, ki smo jo pravkar poenostavljeno predstavili, razčlenjena na pet glavnih variacijskih osi (Berruto 2004: 2–25):

- diafazična os (kontekstualna variabilnost, odvisna od konteksta sporazumevanja, npr. javni : zasebni),
- diahrona os (časovna variabilnost oz. variabilnost jezika v času),
- diamezična os (variabilnost, vezana na kanal sporazumevanja, npr. pisani : govornjeni),
- diastratična os (subjektivna variabilnost, vezana na družbeno-kulturni in fizični položaj jezikovnega uporabnika, npr. mlad : star; izobražen : neizobražen),

¹ Članek je nastal v okviru doktorskega študija Zgodovina Evrope in Sredozemlja na Univerzi na Primorskem, ki ga delno sofinancira Evropska unija, in sicer iz Evropskega socialnega sklada. Sofinanciranje se izvaja v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007–2013, 1. razvojne prioritete Spodbujanje podjetništva in prilagodljivosti; prednostne usmeritve 1.3: Štipendijske sheme.

² Za rabo pojma »makroprozodičen« v strokovni literaturi prim. Giannini, Pettorino 1992–2011.

– diatopična os (prostorska variabilnost oz. variabilnost jezika v prostoru, npr. narčna razslojenost jezika).

Variacijske osi izražajo smeri variabilnosti jezika in lahko v tem smislu služijo kot uvodni in temeljni referenčni okvir pri vzpostavitvi teoretično utemeljene analize govornega jezika. Jezikovne variacije v govornem jeziku je sicer možno analizirati z različnih zornih kotov, z večjim poudarkom npr. na perlokucijski učinkovitosti sporazumevanja različnih govorcev (pragmatično jezikoslovje), na leksikalni, skladijski in slovnični strategiji njihovega izražanja (analiza diskurza) ali na ritmično-prozodičnih značilnostih govora.

V okviru ritmično-prozodične raziskave je treba upoštevati dejstvo, da prozodija vključuje lingvistične, paralingvistične in ekstralingvistične lastnosti. Lingvistične lastnosti vključujejo temeljne ritmične lastnosti nekega jezika: naglas, ton, jakost glasa, tempo in ritem govora. Paralingvistične lastnosti vključujejo razmerje med govorcem in kontekstualnim položajem oz. komunikativno kompetenco govorca (Hymes v: Škiljan 1999: 28), ki prilagaja svoj govor glede na sporazumevalno situacijo ter prejemnika sporočila. Govor se npr. razlikuje, ko je poslušalec/prejemnik sporočila otrok ali odrasel. V primeru otroškega sogovorca ali poslušalca postane govor počasen, stavki kratki, zlogi so artikulirani razločno in podaljšano, ustnice so zelo zaokrožene (ang. protruded) in ton moduliran (Giannini idr. 2011: 41–42); takšno govorno vedenje pa se ob pogovoru z odraslim sogovorcem ali poslušalcem spremeni. Razlike nastajajo tudi na podlagi števila prejemnikov (skupina posameznikov ali posamezniki), nivoja medsebojne »domačnosti« (npr. hierarhija in tipologija odnosov med sogovorniki), družbeno-kulturne ravni, čustvene stanja in poznavanja obravnavanega argumenta v zvezi s (so)govorcem. Jasno je tudi, da kontekst sporazumevanja v širšem smislu predvideva različne možne prozodične izvedbe (realizacije) govora: »slavnostno-žal-

ni« govor na pogrebu se npr. razlikuje od »preprosto-sproščene« govora razpravljajočih prijateljev ob pivu v baru. Ekstralingvistične lastnosti prozodije pa posredujejo tako rekoč nenamerne informacije o fizičnih značilnostih (moški : ženska; star : mlad; močan : šibek idr.), zemljepisnem poreklu ter sociokulturnem izvoru in zaledju govorca (Giannini 2011). Z drugimi besedami, lahko bi rekli, da variacijske osi opredeljujejo smeri morebitnih primerjalnih analiz raznolikosti govornega jezika, medtem ko prozodične lastnosti govorca povzemajo sklop spremenljivk, dejavnih v govoru. Za makroprozodično primerjavo moramo torej upoštevati širok razpon morebitnih vplivajočih spremenljivk, vezanih zlasti na posamezne analizirane govorce in na sporazumevalni kontekst, v katerem nastopajo, ter določiti, na katero oz. katere variacijske ravni se bomo v raziskavi osredotočali.

2 Prozodični indeksi

Številne aktivne spremenljivke zaznamujejo in razlikujejo govor ter jih je treba upoštevati pri katerikoli primerjavi (v istem jezikovnem sistemu ali v medjezikovni primerjavi); npr. spremenljivke, vezane na t. i. intersubjektivne lastnosti, odvisne od fizičnih (spol, starost, višina, teža) in prostorsko-kulturnih značilnosti sogovorcev (zemljepisno poreklo, družbeno-kulturni nivo), na razmerja med sogovorniki oz. med govorcem in poslušalcem (stopnja domačnosti, hierarhija govornih položajev, namen govora, psihološko-čustveno stanje, poznavanje teme), na sporazumevalni kontekst (javni : zasebni, formalni : neformalni) ter na značilnosti kanala sporazumevanja (pisani : govorniki). Ob številnih aktivnih spremenljivkah je seveda, usklajeno s cilji raziskave, nujno nekatere izmed njih postaviti na ničlo. Pri tem je za utemeljeno napredovanje raziskave bistvenega pomena homogenost gradiva, a o tem bomo spregovorili kasneje.

Da bi omogočila primerljivost ritmično-prozodičnih značilnosti različnih tipologij

govora, sta francoska raziskovalca Grosjean in Deschamps (1975: 145–146) v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja identificirala nekatere t. i. prozodične indekse. Ti indeksi upoštevajo časovne spremenljivke govora (fr. variables temporelles), ki sta jih opredelila v dveh kategorijah: primarne, razdeljene na preproste in kompleksne, ter sekundarne spremenljivke. Hitrost artikulacije (ang. articulation rate), trajanje in število praznih³ premorov (ang. silent pauses) so opredeljeni kot preproste primarne spremenljivke, hitrost govora (ang. speech rate), razmerje med časom artikulacije in časom govora pa kot kompleksne spremenljivke. Polni premori (ang. non-silent pauses) pa pripadajo sekundarnim spremenljivkam. Različna kombinacija hitrosti govora in artikulacije, števila in trajanja premorov, tako praznih kot polnih, je tisto, kar določa različne tipologije govora (prav tam).

Glede na to, da so indeksi tesno odvisni od zlogovne (odprta : zaprta) in ritmične (ang. syllable based, accent based, moraic based isochrony) strukture določene jezika – kar je v primeru medjezikovne primerjave treba posebej upoštevati – nam njihove vrednote posredujejo različne informacije o analiziranem govor(c)u.

Hitrost artikulacije – med vsemi najbolj stabilen prozodični indeks, saj je odvisen od anatomsko-fizioloških značilnosti prisil in zlogovne kompleksnosti jezika – posreduje nivo natančnosti artikulacijske geste (nadartikuliran : podartikuliran); zaradi tesne povezave z jezikovnim sistemom lahko rečemo, da

za vsak jezik obstaja intrizična hitrost artikulacije (Magno - Caldognetto, Vagges 1991: 423–429). Hitrost artikulacije je kvocient med številom zlogov in trajanjem artikulacijske sekvence (ang. articulatory sequence). Hitrost govora, ovrednotena s kvocientom števila zlogov in trajanja celotne fonične verige (ang. phonic chain), pa nam posreduje informacije o kodificiranju govora oz. o kognitivni dejavnosti govorca (fluentnosti govora). Pri tem je treba izpostaviti, da je artikulacijska sekvenca sestavljena iz konkretno izrečenih zlogovnih verig, ki jo prekinjajo polni premori; fonična veriga pa je del govora med dvema praznima premoroma oz. med dvema tišinama, vključuje polne premore, ki prekinjajo artikulacijsko sekvenco, ne pa fonacije. Polni premori so posebno zanimivi, saj načeloma niso izrečeni namerno ter nam zato njihovo število in distribucija v izjavi govorita o procesih načrtovanja govora⁴ oz. o kognitivnem procesu komunikacijske in jezikovne kompetence posameznega govorca (nivo sproščenosti in gotovosti, morebitni obstoj govornih motenj, npr. jecljanje, afazija). Gre za pojave negotovosti govorca in hkrati za strateške prekinitve artikulacije, ne pa fonacije, za načrtovanje povedanega in za vzdrževanje govorne vloge.⁵ Razčlemba tipologij polnih premorov je še odprta ter predstavlja sporno vprašanje, saj ni enotnosti v njihovem poimenovanju.⁶ Prazne premore torej delamo namerno (emfatični, slovnični premori) in nenamerno (dihalni premori ali »tiho« načrtovanje). Hitrost govora je lahko prav zaradi

³ Večina raziskovalcev fenomene obotavljanja (ang. hesitation phenomena) opredeljuje kot polne in prazne premore; v nekaterih nedavnih študijah pa se uveljavlja tudi terminologija, ki smo jo v dosedanem delu poskusili prevesti v slovenščino z neustreznimi opredelitvami: »molčeč« in »nemolčeč« (prim. Scuteri 2012). Zaradi problematičnosti neologizma raje uporabljamo uveljavljeno terminologijo. O vprašanju razčlemba premorov prim. Crocco, Savy 2003: 1–31.

⁴ Različna porazdelitev nekaterih polnih premorov v govoru (začetni, sredinski ali končni položaj v artikulirani sekvenci) naj bi namreč razkrila naravo »on-line« načrtovanja govorca oz. ali gre za mikro- ali makronačrtovanje (Magno - Caldognetto, Vagges 1991: 424).

⁵ O jezikovnih strategijah pri menjavanju govorne vloge v slovenskih medijih prim. Kranjc 2003.

⁶ Čeprav ni široko uveljavljene terminologije, prevladuje razvrstitev v »neleksikalizirane« premore, ki so večinoma razdeljeni na preproste enote zloga (npr. vokalizacije, samoglasniški, soglasniški podaljški), ter »leksikalizirane« premore, ki zajemajo širšo enoto besede (napačni starti, popravki, ponovitve, medmetna raba besed); prim. Giannini 2001, 2003a, 2003b; Giannini, Pettorino 2002.

vključenja v izračun števila in trajanja polnih premorov veliko manj stabilna od artikulacijske hitrosti, saj jo lahko znatno modificirajo pojavi negotovosti in mikro- ali makronačrtovanja (prav tam).

O analizi govora na podlagi primerjave časovnih indeksov obstaja že bogata literatura, zlasti kar se tiče političnega govora,⁷ spontanega in branega govora v sinhroni in diahroni perspektivi⁸ ter medjezikovnih primerjav.⁹ Zadnje čase pa je vedno več pozornosti posvečene značilnostim medijskega govora, na eni strani zaradi govornih tendenc, ki jih elektronski mediji navsezadnje odsevajo (Tivadar 2011: 494), na drugi strani pa zaradi vpliva, ki ga imajo na jezikovno obnašanje na splošno (De Mauro 1972: 118–125).

3 Predpriprava na eksperimentalno raziskavo oz. beseda o homogenosti

Pri primerjalni raziskavi stvarnega govora, analiziranega z namenom razkritja določene jezikovne variacije, smo že opozorili, da je bistveno nekatere spremenljivke postaviti na ničlo oz. imeti na razpolago čim bolj homogeno gradivo. Le homogenost gradiva namreč omogoča veljavno izpeljavo primerjav ter posplošitev pridobljenih rezultatov. Izbor raziskovalnega gradiva je seveda odvisen od ciljev in namenov raziskave. Če je namen določiti diatopično variabilnost v jeziku, bomo potrebovali čim več narečno raznolikega gradiva. V primeru proučevanja splošnih ritmično-prozodičnih značilnosti

jezika bi bilo najbolj idealno imeti homogeni vzorec ženskih in moških govorcev, natančno začrtati mejo starosti in zemljepisnega porekla, postaviti govorce v isto kontekstualno sporazumevalno situacijo ter izbrati govorce s podobnim poznavanjem teme ipd. Pred začetkom eksperimentalne primerjave (primerjava med izračunanimi ritmično-prozodičnimi indeksi) je namreč najbolj delikatni in pomembni trenutek prav izbor gradiva oz. predpriprava na raziskavo. Pri analizi prostega govora je zelo uveljavljena metoda za pridobitev homogenega gradiva, da izberemo določeno število govorcev s čim več podobnimi prostorsko-fizičnimi karakteristikami (spol, narečje, starost) in jih postavimo v isto kontekstualno situacijo, jim postavimo isto nalogo (npr. »stvarni« opis neke podobe ali »abstraktni« opis nedavnih počitnic, povprečnega delovnega dneva). Če nas zanima spontani dialoški govor, je pomembno sredstvo za spodbujanje pogovora metoda map-task.¹⁰ V primeru analize tako branega kot pripravljene govora¹¹ pa je najprimernejše gradivo medijski oz. televizijski govor – ob upoštevanju intersubjektivnih, vsebinskih in specifičnih spremenljivk, vezanih med drugim na sodobni proces »spektakularizacije« TV-govora, zlasti pa zaradi homogenosti kontekstualne komunikacijske situacije. Vendar z aplikacijo načela homogenosti pri izboru gradiva ne izčrpamo vseh metodoloških problemov, ki se lahko pojavijo v okviru makroprozodične raziskave, saj se ob vsakem primeru študija (ang. case study) pojavijo vprašanja glede načel transkripcije govorne-

⁷ Prim. Duez 1991.

⁸ Prim. Giannini, Pettorino 1994–2011; Magno - Caldognetto et al. 1997; Buroni 2009; Horga, Požgaj Hadži 2012.

⁹ Prim. Delattre 1965; Grosjean, Deschamps 1973–1975; Giannini, Pettorino 1993; Pettorino, Giannini 2009.

¹⁰ V metodi map-task sta govorcema (ang. giver, follower) dani podobni, a ne enaki mapi. Naloga govorcev je, da so na koncu njune medsebojne izmenjave informacije o poteh, narisanih na mapi, enake. Mapi se razlikujeta v številu, položaju in tipologiji narisanih predmetov; njuna različnost služi prav namenu stimuliranja komunikativne in sodelovalne govorne izmenjave med govorcema. Govorcema ni znan realni namen metode map-task (pridobivanje in registracija govornega gradiva), da ne bi izkrivili spontanosti govora zaradi t. i. mikrofonskega efekta (o tem prim. Tivadar 2004: 20), zato je tudi konverzacija le verbalna, saj ekran vizualno loči govorce.

¹¹ Za opredelitev zvrsti govornih interpretacij prim. Tivadar 2011: 489–494.

nega besedila in določanja enot govora, zlasti pri premorih.

4 Zgled makroprozodične primerjave: diahrona in sinhrona variacija v govoru politikov

4.1 Korpus in metoda

Za zgled makroprozodične analize predstavljamo diahrono primerjavo političnih govorcev v televizijskem nastopu.¹² Analizirani korpus (v celoti traja 33,815 minute) je sestavljen iz dveh televizijskih posnetkov okroglih miz s politično vsebino, ki ju loči 40-letna časovna razdalja (iz 1966 in 2004). Gradivo je iz Arhiva Radiotelevizije Slovenija. Da bi po načelu homogenosti gradiva oz. temu primerno prilagodili primerjavo, smo govorcema, moškemu in ženski, iz TV-oddaje iz 1966 zoperstavili primerljiva govorca; med govorci v TV-oddaji iz 2004 smo prav tako izbrali moškega in žensko. Analizirani so bili torej štirje govorci: dva (m. in ž.) za oddajo iz 1966 in dva (m. in ž.) za oddajo iz 2004. Kljub temu da je gradivo časovno asimetrično – govor iz 1966 traja veliko dlje kakor vzorec iz 2004 – in diatopično gledano raznoliko (govorca iz sodobne oddaje sta Štajerca, iz pretekle oddaje pa sta iz osrednje Slovenije), je po starostnem okviru (30–45 let), obravnavani temi (gospodarski položaj), komunikativnem namenu in tipologiji govora (z miselno pripravo)¹³ dokaj homogeno, kar omogoča izpeljavo primerjave.

Gradivo je bilo analizirano z dvojnim pristopom: perceptivnim in eksperimentalnim oz. s pomočjo tehnološko-računalniškega pripomočka. Po uvodnem poslušanju in transkripciji korpusa smo v njem identificirali artikulacijske sekvence, fonične verige ter polne in prazne premore. Naknadno smo s pomočjo programske opreme Wavesurfer 1.8.5 izmerili število zlogov, artikuliranih

sekvenc (AS), foničnih verig (FV), polnih (PoP) in praznih premorov (PrP) ter relativnih trajanj.

Na podlagi teh podatkov smo izračunali prozodična indeksa hitrosti artikulacije (HA; število zlogov/trajanje artikuliranih sekvenc) in hitrosti govora (HG; število zlogov/celotno trajanje izjave). Pri seštevanju zlogov (skupaj 9314) nismo vključili polnih premorov. Diftonge smo upoštevali kot monoftonge ter pri izračunu trajanj artikuliranih sekvenc odšteli čas »zlogovnega predpremornega podaljška« (it. allungamento sillabico prepausale). Kot minimalni prag praznih premorov smo določili 0,100 sekunde; to vrednost smo dobili po izračunu povprečnega trajanja dolžine zapornikov (0,55 s). Iz analize smo izločili dele, v katerih so se glasovi govorcev prekrivali, nerazumljive stavke, prazne premore, neodvisne od govorčevega namena (npr. tiho čakanje, da se na ekranu televizijskega studia prikažejo tabele in podatki za komentiranje), in kašljanje.

4.2 Rezultati in razprava

Zaradi vzorčne narave tega prispevka bomo le sintetično predstavili rezultate raziskave in relativni komentar. V tabeli so navedeni skupni podatki analiziranega korpusa po posameznem govorcu obeh obdobjih: m_66 in ž_66 sta govorca iz oddaje iz 1966, m_04 in ž_04 pa govorca iz oddaje iz 2004. Trajanja so navedena v sekundah.

Iz podatkov lahko izpeljemo povprečno trajanje zlogov in premorov. Če sinhrono primerjamo podatke, ki se nanašajo na moške in ženske govorce, ugotovimo, da v obeh obdobjih moška govorca izrečeta povprečno daljše premore in krajše zloge (razlika z vrednostmi ženskih govork je sicer približno 0,010 s), kar je povezano z intersubjektivnimi spremenljivkami, ki smo jih okvirno nakazali v prejšnjih poglavjih. Nekatere raziskave povezujejo

¹² Diahrona primerjava je bila predmet magistrske naloge iz splošnega jezikoslovja, ki sem jo pod mentorstvom prof. A. Giannini zagovarjala na Filozofski fakulteti Univerze v Neaplju v akademskem letu 2009/2010. V nalogi analiziram širši vzorec korpusa (približno 70 minut) in poglobljeno preučujem tudi druge vidike TV-govora, zlasti tipologijo in razporejenost polnih premorov.

¹³ Prim. opombo 9.

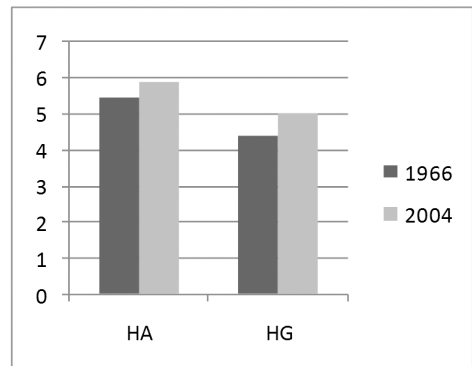
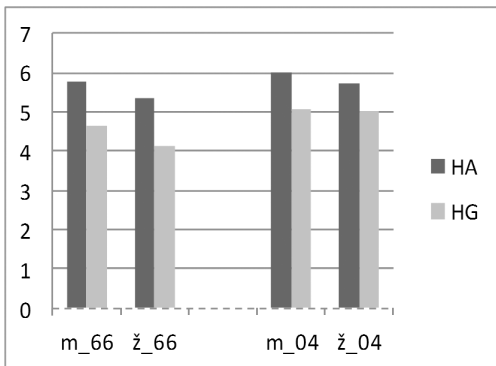
Tabela 1: Skupni podatki govorcev iz 1966 in 2004

	m_66	ž_66	m_04	ž_04
Število zlogov	4798	2241	1224	1051
Število FV	458	227	105	54
Število PrP	450	221	100	50
Število PoP	44	93	22	32
Zlogovno trajanje	829,714	420,172	202,994	183,369
Trajanje FV	848,508	455,975	210,3	192,2
Trajanje PrP	188,426	85,263	30,754	17,526
Trajanje PoP	18,794	35,803	7,306	8,831
Celotno trajanje	1036,934	541,238	241,054	209,726

daljše trajanje zlogov pri ženskah z akustičnimi značilnostmi ženskega govora, ki naj bi za razumljivo artikulacijo fonov potreboval več časa, kar se neizbežno kaže v vrednotah indeksov (Giannini 2011). Prav tako sta v obeh obdobjih pri govorkah višja število in trajanje polnih premorov,¹⁴ kar vpliva na »spolno« razlikovanje indeksov. Na podlagi parcialnih podatkov lahko razberemo, da je moški govor nasploh načeloma bolj fluenten in domnevno natančneje artikuliran od ženskega,¹⁵ saj sta v

obeh obdobjih število in trajanje premorov manjša, zlogi pa trajajo dlje, kar se pozna v višjih vrednostih prozodičnih indeksov (Slika 1).

Na diahroni ravni iz primerjave izhaja, da se je med dvema obdobjema povprečna vrednost prozodičnih indeksov rahlo spremenila: tako artikulacijska hitrost kot hitrost govora sta se zvišali za približno pol zloga (Slika 2). Ugotovljene razlike med prozodičnimi indeksi so, kakor smo že opozorili, odvisne od

Slika 1: Prozodični indeksi moških in ženskih govorcev Slika 2: Hitrost artikulacije in hitrost govora

¹⁴ Velja izpostaviti, da predstavlja ž_66 skrajni primer, saj njen govor nepretrgoma prekinjajo polni premori. Zaradi nemogućnosti dodatnega preverjanja analiziranega govora z govorkinimi drugimi televizijskimi nastopi ne moremo sklepati, ali gre za enkratno čustveno izkrivljeno dejanje ali za osebne govorne motnje oz. za težave pri načrtovanju govora na splošno.

¹⁵ Ni podatkov o razponu (ang. range) variabilnosti HA za slovenščino, zato lahko le predpostavljamo, da višja vrednost moških govorcev domnevno in tendenčno kaže natančnejše artikuliranje; nimamo dovolj podatkov, da bi lahko sklepali, ali do tega prihaja, ker moški govor nadartikuliran ali ker je ženski govor podartikuliran.

drugačne odstotne razporejenosti delov izjave: artikulirane sekvence, praznih in polnih premorov.

5 Sklepne misli

Ob diahroni primerjavi, ki smo jo izpeljali in tu le na splošno predstavili, lahko sklepamo, da se je jezik politikov z govornoritmičnega vidika v času spremenil v smeri pospešenega tempa, tako HA kot HG. Predpostavljamo lahko, da je ritmično-prozodična sprememba odvisna od spremenjene sporazumevalne politične strategije, domnevno vezane na spremembe družbenopolitičnega in medijskega sistema med dvema analiziranim obdobjema. Kritično ocenjevanje razlogov in okoliščin za ugotovljeno diahrono ritmično spreminjanje slovenščine v (političnem) TV-govoru pa je vprašanje za naslednja raziskovanja. Makroprozodična raziskava se torej ponuja kot inovativna metodološka nadgraditev v analizah jezikovnih variabilnosti v jeziku, saj predstavlja ustrezno primerjalno merilo za opredelitev »časovnih značilnosti« govora. Upamo, da bo s to primerjalno metodo v prihodnosti možno izpeljati primerjalne raziskave raznovrstnih vprašanj sodobne in pretekle govorjene slovenščine ter tako prispevati k opredelitvi družbeno-funkcijske razčlenjenosti jezika z ritmičnega vidika.

Viri

- Arhiv RTV Ljubljana, 1966: Pogovor z J. S. in M. G. 13. 12. 1966. Dokumentacija televizije Slovenija
- Arhiv RTV Slovenija, 2004: Volitve 2004: gospodarstvo. 14. 9. 2004. Dokumentacija televizije Slovenija.

Literatura

- BERRUTO, Gaetano, 2004: *Nozioni di linguistica generale*. Napoli: Liguori editore.
- BURONI, Edoardo, 2009: La voce del telegiornale. Aspetti prosodici del parlato telegiornalistico italiano in chiave diacronica. Elisabetta Mauroni, Mauro Piotti (ur.): *L'italiano televisivo 1976–2006. Atti del Convegno*. Firenze: Accademia della crusca. 387–407.

- CROCCO, Claudia, SAVY, Renata, 2003: Fenomeni di esitazione e dintorni. Una rassegna bibliografica. Claudia Crocco, Renata Savy, Francesco Cutugno (ur.): *Contributo al DVD Rom del progetto API. API: Archivio del Parlato Italiano*. Napoli: CIRASS. 1–31.
- DE MAURO, Tullio, 1972: *Storia linguistica dell'Italia unita*. Bari: Laterza editore.
- DUEZ, Danielle, 1991: *La pause dans la parole de l'homme politique*. Paris: du centre National de la Recherche Scientifique.
- GIANNINI, Antonella, 2011: Uno sguardo al ritmo e alla prosodia. F. Mazzei, P. Carioti (ur.): *Volume in onore di Adolfo Tamburello*. Napoli.
- GIANNINI, Antonella, PETTORINO, Massimo, 1993: Aspetti prosodici del parlato radiofonico. *Atti delle IV Giornate di Studio del G. F. S.* Torino. 19–28.
- GIANNINI, Antonella, PETTORINO, Massimo, 2011: L'italiano e lo sloveno a confronto. Indagine preliminare sul piano ritmico prosodico. Aleksandra Žabjek, Lucia Gaja Scuteri (ur.): *I 90 anni dello sloveno a Napoli. Atti del convegno*. Napoli: Il tocoliere. 41–56.
- GROSJEAN, François, DESCHAMPS, Alain, 1973: Analyse des variables temporelles du français spontané II. Comparaison du français oral dans la description avec l'anglais (description) et avec le français (interview radiophonique). *Phonetica* 28. 191–226.
- GROSJEAN, François, DESCHAMPS, Alain, 1975: Analyse contrastive des variables temporelles de l'anglais et du français: vitesse de parole et variables composantes, phénomènes d'hésitation. *Phonetica* 31/3–4. 144–184.
- HORGA, Damir, POŽGAJ HADŽI, Vesna, 2012: (Dis)fluentnost i proizvodnja govora. *Slavistična revija* 60/4. 621–637.
- KRANJC, Simona, 2003: Menjava vlog v govornih medijih. Stanislaw Gajda, Ada Vidovič Muha (ur.): *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa = Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji / redakcja naukowa*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 301–308.
- MAGNO - CALDOGNETTO, Emanuela, VAGGES, Kyriaki, 1991: Indici di fluenza, tipologia e distribuzione delle sillabe nel parlato spontaneo. *Atti del XIX Convegno Nazionale dell'Associazione Italiana di Acustica*. Napoli: AIA. 423–429.

- PETTORINO, Massimo, GIANNINI, Antonella, 2009: Il parlato dei mass media: analisi multilingue del parlato dei telegiornali. Antonella Giannini, Massimo Pettorino, Francesca M. Dovetto (ur.): *La comunicazione parlata, Atti del terzo congresso internazionale del Gruppo di Studio sulla Comunicazione Parlata, 2*. Napoli: Università degli studi di Napoli l'Orientale. 71–84.
- SCUTERI, Lucia Gaja, 2012: Slovenski jezik: diahronična primerjava televizijskega govora politikov in novinarjev. Franc Marušič, Rok Žaucer (ur.): *Škrabčevi dnevi 7. Zbornik prispevkov s simpozija 2011*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici. 76–87.
- ŠKILJAN, Dubravko, 1999: *Javni jezik. K lingvistiški javne komunikacije*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- TIVADAR, Hotimir, 2004: Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za fonetično-fonološke raziskave (na primeru analize fonoloških parov). *Jezik in slovstvo* 49/2. 17–36. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-TMTVZP16>
- TIVADAR, Hotimir, 2011: Vzpostavitev razmerij med govorom in branjem, recitacijo in igranjem. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 489–495.

TEORIJA ZLOŽENOSTI S-OV – SKLADENJSKO-STILISTIČNI PRIPOMOČEK?

Mojca Smolej

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'367:81'42'32

Razlaganje jezika s pomočjo matematične kombinatorike je tuje vsakršni sodobni analizi jezika. Zaradi neupoštevanja besedilnih zakonitosti teorija oz. analiza S-ov ne (z)more biti kazalec jezikovno-stilističnih značilnosti kateregakoli besedila. Teorijo S-ov bi bilo treba dopolniti, v analizo pa vključiti korpusni vidik, saj bi le na ta način lahko dobili celostno podobo najrazličnejših stavčnih struktur oz. zvez, ki bi odražale realno skladenjsko podobo najrazličnejših funkcijskih oz. besedilnih vrst.

teorija S-ov, *Slovenska slovnica*, matematična kombinatorika, jezikovno-stilistična analiza

Interpretation of language through mathematical combinatorics is unacceptable for modern language analysis. Exclusion of textual features makes the S-theory insufficient to reveal the linguo-stylistic characteristics of any text. In order to reveal and understand a wide variety of (possible) syntactic structures reflecting the real characteristics of Slovene syntax the S-theory should be complemented and the corpus perspective should be included in S-analysis.

the S-theory, *Slovene grammar*, mathematical combinatorics, linguo-stylistic analysis

1 Uvod

Teorija S-ov je že nekaj desetletij del pouka slovenskega knjižnega jezika tako v osnovnih kot srednjih šolah. Večina študentov slovenistike ljubljanske Filozofske fakultete¹ poznavanje teorije S-ov prinese s seboj iz srednješolskih in/ali osnovnošolskih klopi. Večinoma imajo vsi težave pri razumevanju teorije, prav tako pa s težavo osmislijo, utemeljijo prispevek k funkcijskemu, skladenjskemu spoznavanju zakonitosti slovenskega jezika. Pomanjkljivosti se pokažejo predvsem pri analizi avtentičnih besedil tako pisnega kot govorjenega jezika.

Ker teorija S-ov še vedno zapolnjuje nekaj strani osnovnošolskih in srednješolskih učbenikov, prav tako pa tudi nekaj strani *Slovenske slovnice* (2004), se zastavlja več vprašanj. Kaj teorija S-ov pomeni za raziskovanje

in spoznavanje zakonitosti skladnje slovenskega jezika? So v teorijo vključena tudi novejša, npr. pragmatična jezikoslovna spoznanja? Je teorija S-ov res tudi skladenjsko-stilistični pripomoček pri raziskovanju značilnosti literarnih in drugih besedil? Kaj pa spontano govorjena besedila – je mogoče teorijo S-ov uporabiti pri analizi spontano govorjenega jezika in ali je to sploh smiselno?

V nadaljevanju bomo skušali vsaj delno odgovoriti na zastavljena vprašanja.

2 Teoretična podstava

Najprej se bomo ustavili pri pomembnejših teoretičnih izhodiščih obravnavane teorije. Temelj vsekakor predstavlja delo *Syntactic structures* Noama Chomskega, ki je izšlo leta 1957. V njem je jezik predstavljen kot strukturno natančno opredeljen sistem, ki

¹ Trditev temelji na vsakoletni anketi (od 2001 do 2013) med študenti 2. letnika slovenistike ljubljanske Filozofske fakultete. S študenti obravnavamo problematiko na vajah iz predmeta Skladnja slovenskega knjižnega jezika.

je obenem tudi stabilen. Chomsky (1975: 18–25) jezik primerja z nizom »stavkov« določenega formaliziranega matematičnega sistema.

Od zdaj naprej bom jezik razumel kot (omejen ali neomejen) niz stavkov, od katerih je vsak po dolžini omejen in zgrajen iz omejenega niza elementov. [...] Podobno lahko niz stavkov nekega formaliziranega sistema matematike razumemo kot jezik. Osnovni namen lingvistične analize jezika J je razlikovanje slovničnih sekvenc, ki so stavki J-ja, od neslovničnih, ki niso stavki J-ja, in preučevanje struktur slovničnih sekvenc. (Chomsky 1975: 13)

Ideja matematičnega sistema, ki se kaže v jeziku in kjer je semantična raven neodvisna od skladenjske, je vsekakor bistvena za oblikovanje teorije zloženosti S-ov. Že bežen pogled na zapise oz. analize stavkov s pomočjo teorije S-ov potrjuje strogo formalizirano, natančno opredeljeno, od semantične ravni oddaljeno matematično podstavo.

Če so S1, S2, S3 ... trdilni stavki v angleščini, lahko tvorimo angleške stavke kot: (i) Če S1, potem S2. (ii) Ali S3 ali S4. (iii) Mož, ki je rekel, da S5, bo prišel danes. [...] Očitno je torej, da lahko v angleščini najdemo sekvenco $a + S1 + b$, kjer sta a in b odvisna drug od drugega, prav tako pa lahko za S1 izberemo neko drugo sekvenco, ki je sestavljena iz $c + S2 + d$, kjer sta c in d odvisna drug od drugega, nato pa lahko za S2 izberemo drugo sekvenco te oblike itd. (Chomsky 1975: 22)

2.1 Matematična podstava razumevanja jezika

Povezava z matematičnim sistemom je nakazana tudi v *Novi slovenski skladnji* Jožeta Toporišiča. Tako lahko pri obravnavi prirednih zvez beremo: »Grafške simbole sem se trudil uvesti take, ki bi bili po možnosti v rabi tudi na drugih spoznavnih področjih, npr. v matematiki.« (Toporišič 1982: 20) »Gotovo se lahko kombinira² tudi zapleteno zloženo priredje ali podredje (za soredje je manj verjetno) z zapleteno zloženimi posameznimi stavčnimi členi.« (Prav tam: 34)

² Podčrtala avtorica prispevka.

Ideja matematičnega kombiniranja vseakor izloča pomenske oz. smiselne odvisnosti, ki so za jezik ključne.

Slovenska slovnica (Toporišič 2000) pri obravnavi prirednih, podrednih in sorednih skladenjskih razmerij ter zloženih povedi ohranja matematično razumevanje tvorjenja besedil: »Tipičen primer za zapleteno zložena priredja je Prešernovo štiristišje *Sem dolgo upal in se bal, slovo sem upu, strahu dal; srce je prazno, srečno ni, nazaj si up in strah želi*. ‘Matematično’ bi ga lahko prikazali tako: $\{(aGlag \wedge bGlag) \neq (aSam \wedge bSam)\} \rightarrow \{(cPrid \neq \sim Prid)\} \rightarrow \{(aSam \wedge bSam)\}$.« (Toporišič 2000: 652)

Če primerjamo navedeni citat z zadnjim citatom Chomskega, vidimo, da sta si po strukturi zelo podobna. Oba izhajata (oz. po vsej verjetnosti drugi izhaja iz prvega) iz dojemanja in razumevanja jezika kot matematičnega sistema, po katerem so možna najrazličnejša kombiniranja elementov, ki gradijo ta sistem. Kot je bilo že večkrat poudarjeno, je v tem »matematičnem« sistemu pomensko-smiselna raven skoraj v polnosti prezrta.

3 Teorija S-ov na Slovenskem

Predhodno smo nakazali, da teorija zloženosti S-ov izhaja iz chomskijanskega razumevanja jezika kot matematičnega sistema. V nadaljevanju se bomo osredotočili na tri ključna dela, ki v slovensko jezikoslovje vnašajo in v njem uveljavljajo teorijo zloženosti S-ov.

3.1 Cvetka Završnik

Kot prvo delo moramo omeniti članek *Zapleteno zložene povedi* Cvetke Završnik, ki je bil objavljen v *Slavistični reviji* leta 1975. Članek je nastal pod mentorstvom Jožeta Toporišiča.³

C. Završnik je kot prva na Slovenskem objavila obsežnejši prispevek na temo zloženosti povedi oz. S-ov. V članku se je osredotočila predvsem na zapleteno zložene

povedi, ki nastanejo z dodajanjem S-a osnovnim zvezam.

Primarna zapleteno zložena poved nastane z dodajanjem S-a naslednjim osnovnim zvezam: 1. S + S – priredje; 2. S/S – soredje; 3. S – S – soredje; 4. S »S« – premi govor; 5. S Š – S z vrinjenim stavkom. Zapleteno zložene povedi niso navedene osnovne zveze, večdelna priredja in podredja z neprirednimi odvisniki iste stopnje. [...] Pri zapleteno zloženem priredju ločim dve skupini: v prvo skupino gredo povedi, v katerih je priredje del drugega priredja; v primerih druge skupine je del priredja podredje. (Završnik 1975: 425, 427)

Iz napisanega je razvidno, da je osnovna ideja matematičnega kombiniranja stavkov ohranjena oz. še nadrobneje razvita. C. Završnik (1975: 426–427) vpelje različne grafične znake, s katerimi so prikazane številne kombinacije stavkov, npr. + za vezalno priredje, ⇔ za ločno priredje, : za pojasnjevalno priredje, – za osebkov odvisnik, ... za prilastkov odvisnik itn. Za analizo možnih kombinacij zapleteno zloženih povedi izbere prvih dvajset strani romanov *Gozd in pečina* Andreja Hienga in *Spremembe* Jožeta Javorška. Žal ne analizira prav vsake povedi na izbranih straneh, pač pa izbere za analizo primerne stavke oz. povedi. Ugotovitve analize so tako podane »kombinatorno« oz. »matematično«, kot je kasneje zapisal Toporišič (gl. citate v podpoglavju 2.1 pričujočega prispevka).

Navedena analiza poleg zapisa znakov oz. simbolov, ki ponazarjajo različne možne kombinacije zapletenih povedi, ne navaja tudi konkretnih primerov (npr. prvih 20 strani Javorškovega romana *Spremembe*), ki so služili za temelj analize. V analizo so bile vključene samo tiste povedi, ki so ustrezale danim kriterijem, kar pomeni, da analiza izključuje upoštevanje besedilne ravni kohezije in koherence, ki presega meje ortografskih znamenj (npr. pike, ki v pisnem, knjižnem jeziku označujejo konec povedi). Zaradi neupoštevanja besedilnih zakonitosti dana

Lista primerov prve skupine zapleteno zloženega priredja s podredji je taka:

<i>I. B</i>	<i>G</i>	<i>S</i>	<i>G</i>	<i>S</i>
$S/S^{12} 4 (S 1 S)$	8		$(S 1 S) 1 S/S^{12}/S^2 1 S^2$	24
$S/S^{12} 4 (S 1 S)$	16		$(S 1 S S) 4 S/S^{12}$	6
$S/S^{12} 1 S^{12} 4 (S 6 S)$	18		$(S 1 S) 5 S/S^{12} S$	16–17
$S^2/S^2 1 S^2/S 1 (S 7 S)$	13		$(S 4 S) 1 S S^2 S/S^{12}$	
			$/S^{12}/S^2$	12
			$(S 4 S) 5 S/S^{12}$	22
			$(S 7 S) 4 S$	
			$(S^{12}/S^{12} 1 S^{12})$	
			$7 (S^{12} 1 S^{12})$	21
$S 1 (S/S^{12} 2 S)$	8		$(S/S^2 1 S) 2 S > S.S; S^2$	16
$S 1 (S^{12}/S 3 S)$	17		$(S^2/S 4 S) 1 S$	26
			$(S/S^{12} S 5 S) 4 S$	22
$S 1 (S 1 S/S^2)$	26		$(S 1 S/S^2) 4 S$	18
$S 2 (S 1 S/S^{12})$	17		$(S 1 S/S^2) 7 S$	21
$S 4 (S 1 S/S^{12})$	20			
$S 4 (S 1 S^2/S)$	24			
$S 5 (S 1 S/S^{12})$	17			
$S 7 (S 1 S/S^{12} S)$	19			
$S/S^2 4 (S 1 S/S^{12})$	16		$(S 1 S/S^{12}) 7 S/S^2 S$	25–24
			$(S 1 S/S^2) 7$	
			$S^2/S^2 1 S^2/S/S^{12}/S^{12}$	17
			$(S 1 S/S^2 1 S^2 S/S^{12})$	
			$1 S/S^{12} 4 S^{12}$	19
$S/S^2 6 (S/S^{12} 1 S/S^{12} 1 S^{12})$	8			
$S 1 (S^2 1 S^2/S^2/S 7 S/S^{12})$	23			
$S 1 S 1 (S/S^2 4 S)$	12			
$S 1 S 1 (S/S^{12} S 2 S/S^{12} S)$	7		$(S 1 S 1 S) 5 S/S^{12} S$	24
$S 7 (S 1 S 1 S/S^{12} 4 S^{12})$	12		$(S/S^{12} 1 S 1 S/S) 1 S$	8
			$(S^2 1 S/S^2/S^2 1 S 1 S)$	
			$4 S/S^2$	7
$(S 1 S/S^2) 4 (S 1 S)$	21			
$(S 1 S/S^2) 4 (S 2 S)$	15			
$(S 1 S) 7 (S 1 S/S^{12} S)$	19			

¹⁴ J. Javoršek, *Spremembe*, str. 23.

Slika 1: Primer analize zapleteno zloženega priredja s podredji v članku Cvetec Završnik (1975: 429)

teorija oz. analiza ne more biti kazalec jezikovno-stilističnih značilnosti kateregakoli literarnega ali drugega besedila.

3.2 Nova slovenska skladnja in Slovenska slovnica

Nova slovenska skladnja (1982) in *Slovenska slovnica* (1976, 1991, 2000, 2004) Jožeta Toporišiča sta na Slovensko dokončno vnesli teorijo S-ov. Iz slovnice se je prenesla tudi v šole, kjer ima še zdaj svoje mesto.⁴

3.2.1 Slovenska slovnica

Kot prve se moramo dotakniti *Slovenske slovnice*. Teorija S-ov je v slovnica iz 1976 (Toporišič 1976: 506, 524, 525) in 1991

³ Avtorica je na več mestih navedla, da ji je pri pisanju članka svetoval Toporišič (npr. Završnik 1975: 425–426) oz. da izhaja iz njegovih predavanj za 2. letnik slavistike v študijskem letu 1970/71 (Završnik 1975: 426).

(Toporišič 1991: 506, 524, 525) obravnavana enako, med njima ni nikakršnih razlik. Navedena je bežno, brez natančnejše in globlje razlage v poglavju, ki obravnava zveze stavkov, natančneje podredja.

Grafično se podredje da ponazoriti z velikimi črkami S tako, da je glavni stavek najvišji, odvisni pa so nižji, na različnih stopnjah, če so vmes tudi odvisniki odvisnikov (poglejmo to še za poved Ko je Tone prišel domov, se je spomnil, da bi moral še na pošto.): S/S, S/S/S in S/S/S. S-i prve nižje ravnine so odvisniki prve stopnje, S-i vseh naslednjih pa potem druge, tretje itn. (Toporišič 1976, 1991: 506)

Primer, ki je naveden, je jasen, nezapleten, dana razlaga pa zelo površna. Omenjeno je le, da se podredje da ponazoriti s črkami S, stopnjo odvisnika pa z različnimi zapisi ravnin. Kaj storiti v primerih, ko skladenjska razmerja niso tako jasna, ni razloženo (npr. ko so izražene mejne konstrukcije, ki so po strukturi podredne, po pomenu pa priredne; ko so rabljeni nedeležniški ali deležniški pristavki itn.).

Teorije S-ov se slovnicu iz 1976 in 1991 dotakneta tudi v poglavju Zapleteno zložena poved. Tudi tu je omenjena bolj površno. Toporišič (1976, 1991: 525) nakaže, da v jeziku obstajajo tudi mnogo bolj zapletene povedi oz. zveze stavkov, ki pa jih žal ne obravnava: »Tipičen, vendar zelo preprost primer za zapleteno zloženo podredje je npr. poved Rekel je, da pride in prinese plošče. Če to ponazorimo s S-i, dobimo podobo S/S + S. Seveda so podredja lahko veliko bolj zapletena.«

Kot primer težje zapleteno zložene povedi Toporišič (1991: 525) navede dva citata iz Stritarjeve razprave o Prešernu. Drugi je po besedah avtorja bolj zapleten in ostaja nerešen. Naveden je zgolj citat brez grafične analize S-ov. Vsekakor se ob tem zastavlja vprašanje smiselnosti navedbe citata in pa smiselnosti same teorije.

Zapleteno zložena poved je tudi t. i. veliki stavek ali perioda. [...] [K]akor npr. naslednja

4 V pregled so bili vzeti učbeniki *Mala slovnica slovenskega jezika* (Gomboc 2009: 118–119), *Na pragu besedila 3* (Križaj Ortar idr. 2010: 43–44) in *Skladnja* (Pavlin Povodnik 1993: 110–112). Vsi trije so namenjeni srednješolskemu izobraževanju.

Stritarjeva razprava o Prešernu: *Ako klasike imenujemo tiste pisatelje, v katerih se lepe, splošno človeške, ne samo individualne misli in čuti razodevajo v lepi, dovršeni obliki; kateri imajo veljavo za zmerom, ne samo za svoj čas, za svoje vrstnike; kateri so vredni, da se stavijo za zgled prihodnjim: smemo po pravici Prešerna imenovati klasika.* [...] Grafična podoba te periode, vendar brez prirednih zvez na ravni stavčnih členov, je naslednja: S/S + S + S/S :: S. [...] Še bolj zapletena je naslednja perioda iz iste Stritarjeve razprave: *Ne bom si prizadeval, da bi o Prešernu povedal kaj čisto izvirnega, kar se ni še slišalo; da bi prižgal novo luč, ki bi razsvetljevala temne kote; tudi ne bom izkazoval svojega bistroutnja s tem, da bi po pesniku iskal peg in prog: dovolj, če mi bo mogoče poezije, ki so tako različne, zediniti in najti jim vir, iz katerega so bile vse: skratka, če mi bo mogoče iz pesmi posneti ravno pesnikovo podobo.* (Toporišič 1976, 1991: 525)

Zadnji primer, kot je bilo napisano, ostaja neanaliziran. Že bežen pregled pokaže, da je v resnici zapleten in da ga vse predhodne teoretične razlage S-ov (npr. Završnik 1975; Toporišič 1976: 506, 524) ne predvidevajo oz. ne podajajo celovite navedbe vseh možnih kombinacij stavčnih in drugih struktur (npr. deležniški pristavki, nedeležniški pristavki, eliptični stavki, nominalni stavki itn.).

V analizi prvega citata oz. primera iz Stritarjeve obravnave o Prešernu se velja dotakniti tudi trditve »Grafična podoba te periode, vendar brez prirednih zvez na ravni stavčnih členov, je naslednja: S/S + S + S/S :: S.« (Toporišič 1976, 1991: 525), ki že sama nakuže eno izmed pomanjkljivosti teorije S-ov. V analizo namreč niso vključene skladenjske zveze na ravni stavčnih členov, kar je sicer pričakovano, vendar zaradi neupoštevanja zvez med stavčnimi členi, torej tudi med stavki, v katerih je izražena glagolska elipsa, teorija ne more podajati jasne in popolne slike skladenjsko-stilistične podobe določenega besedila.

To lahko še dodatno dokažemo s primerjavo dveh skladijsko različnih zvez stavkov. Prva je že navedena Stritarjeva perioda, druga pa je za to priložnost izmišljena, vendar povsem možna:

A) Ako klasike imenujemo tiste pisatelje, v katerih se lepe, splošno človeške, ne samo individualne misli in čuti razodevajo v lepi, dovršeni obliki; kateri imajo veljavo za zmerom, ne samo za svoj čas, za svoje vrstnike; kateri so vredni, da se stavijo za zgled prihodnjim: smemo po pravici Prešerna imenovati klasika. (Toporišič 1976, 1991: 525)

B) Če ne poješ juhe, ki je dobra in je zdravilna in bi jo jedli še angeli, če bi jo lahko, boš ostala majhna.

Obe zvezi stavkov se že na prvi pogled močno razlikujeta. Prva je nabita z ujemalnimi prilastki, ki stojijo pred samostalniškim jedrom (npr. *lepe, splošno človeške, ne samo individualne misli*), poleg tega pa je opazna tudi protivna zveza, ki jo je možno razumeti vsaj na dva različna načina, ali kot protivno zvezo znotraj prislovnega določila časa (*za zmerom, ne samo za svoj čas*) ali pa kot protivno zvezo med prirednima stavkoma, od katerih je drugi eliptičen (*kateri imajo veljavo za zmerom, [in nimajo veljave] samo za svoj čas*). Analiza na ravni S-ov teh bistvenih skladijskih elementov ne upošteva.

Grafična podoba S-ov Stritarjeve periode (primer A) je tako povsem enaka grafičnemu zapisu drugega primera (primer B), čeprav so med njima številne skladijske razlike:

S/S + S + S/S S.

Analiza Stritarjevih period je navedena tudi v slovnica iz 2000 in 2004 (Toporišič 2000, 2004: 653). Vse štiri slovnice (1976, 1991, 2000 in 2004) so si v obravnavi teorije S-ov popolnoma enake, le da je pri navedbi Stritarjevih period v Slovnica 2000 in 2004 poleg grafičnega zapisa S-ov prve periode podan tudi grafičen zapis druge:

S/S/S v S/S = S/S ≠ S/S/S/S ^ S/S = S/S (Toporišič 2000, 2004: 653).

Grafični zapis druge periode ne upošteva popolnoma skladijskih značilnosti danih stavčnih zvez. Perioda je namreč izrazito narativna. Odraža retorične prvine, ki slonijo na naravnem, govornem skladijskem redu. Prisotne so elipse, ki so značilne za spontano govorni jezik, sam odlomek pa vzbuja vtis predavateljskega sloga. Tipične za to so prve tri stavčne strukture: *Ne bom si prizadeval, da bi o Prešernu povedal kaj čisto izvirnega, kar se še ni slišalo*. Toporišič (2004: 653) jih analizira kot podredno povezane: S/S/S, kjer zadnji oziralni stavek opravlja vlogo prilastka predmetnega določila drugega stavka. Navedena grafična podoba je sicer možna, vsekakor pa popolnoma prezre drugo, bolj verjetno skladijsko in pomensko vlogo zadnjega stavka. Ta pomensko parafrazira predmetno določilo drugega stavka, strukturno ga lahko torej razumemo kot priredno povezanega s predmetnim določilom drugega stavka oz. kot predmetno določilo eliptičnega predmetnega odvisnika: *Ne bom si prizadeval, da bi o Prešernu povedal kaj čisto izvirnega, [da bi o Prešernu povedal,] kar se še ni slišalo*. Izpust predmetnega odvisnika je logičen, pričakovan in v polnosti opravlja vlogo kohezivnega sredstva. Teorija S-ov danega kohezivnega oz. skladijskega pojava ne predvideva, zato ga tudi ne more ali ne zmore upoštevati.

V analiziranem Stritarjevem odlomku so prisotne tudi druge elipse, tipične za narativni, predavateljski slog: *dovolj, če mi bo mogoče poezije, ki so tako različne, zediniti in najti jim vir; iz katerega so bile vse; skratka, če mi bo mogoče iz pesmi posneti pravo pesnikovo podobo*. Slovenska slovnica (2004) grafično to zapiše kot: S/S/S/S ^ S/S = S/S. Zanimivo je, da je konektorsko sredstvo oz. členkovni signal *skratka*, ki opravlja vlogo izražanja sklepalno-pojasnevalnega razmerja, označen kot samostojni stavek. S tem se zabiše primarna skladijska in pomenska vloga zadnjega stavka periode (*če mi bo mogoče iz pesmi posneti pravo pesnikovo podobo*), ki je v prirednem pojasnevalnem razmerju

z drugim stavkom danega dela (*če mi bo mo- goče poezije zediniti in najti jim vir*).

Analiza S-ov Stritarjeve periode v *Slo- venski slovnici* potrjuje dejstvo, da je teorija S-ov na mnogih mestih pomanjkljiva. Ena izmed pomanjkljivosti je vsekakor neupošte- vanje skladenjskih zakonitosti, ki so za vsako socialno zvrst jezika nekoliko drugačne oz. samosvoje. V analizirani Stritarjevi periodi se je pokazalo predvsem neupoštevanje zakoni- tosti narativnega jezika, ki je odraz predava- teljskega sloga.

3.2.2 Nova slovenska skladnja

Nove slovenske skladnje (Toporišič 1982: 26–28, 34–38) se bomo dotaknili le bežno, saj je bila večina problematike, povezane s teorijo S-ov, izpostavljena že pri obravnavi *Slovenske slovnice*. Med njima ni razlik pri razumevanju teorije S-ov. Edini razloček oz. dopolnitev v primerjavi s *Slovensko slovnico* je analiza izključno literarnih, natančneje pesniških besedil. S tem je *Nova slovenska skladnja* teoriji S-ov v polnosti odprla pot tudi v literarni jezik. *Nova slovenska skladnja* (Toporišič 1982: 34–35) poda npr. analizo Prešernovega soneta *Življenje ječa*. Navedli bomo zgolj zadnje tri kitice.

Grafična podoba zadnjih treh kitic s svojo strogo matematično razvrstitvijo elementov oz. kombinacijo S-ov (stavčnih struktur) deluje tekoče, pravzaprav nezapleteno. Nizanje S-ov daje vtis popolnih stavčnih struktur. Žal pa iz podane grafične podobe ni razvidno, da je osrednje jedro kitic prislovno določilo *tje*, ki se iz vrstice v vrstico ponavlja. Ponavljanje leksema *tje* in z njim povezanih odvisnih stavkov gradi ritem in napetost, ki je smiselni in vsebinski gradnik pesniškega sveta. Ritem

*Prijazna smrt! predolgo se ne mudi;
ti ključ, ti vrata, ti si srečna cesta,
ki pelje nas iz bolečine mesta
tje, kjer trohljivost vse verige zgrudi;

tje, kamor moč preganjovcov ne seže,
tje, kamor njih krivic ne bo za nami,
tje, kjer znebi se človek vsake teže,

tje v posteljo poslano v črni jami,
v kateri spi, kdor vanjo spat se vleže,
de glasni hrup nadloga ga ne predrami.*

V vsej pesmi imamo samo dve povedi: prvo v prvi kitici, drugo v preostalih treh. Njihova S-struktura je naslednja:

1. poved: S+S+S+S+S+S/
S
2. poved: (S..S)=S<S<S/
S/
(S<S<S<S)=S/
S/ S S

Slika 2: Primer analize Prešernovega soneta *Živ- ljenje ječa* (Toporišič 1982: 35)

in besedilni svet pesmi temeljita na anafori, ki je grajena tako na pomenski kot strukturni ravni. Pomensko jo oblikuje predvsem pri- slov *tje*, strukturno pa zveza prislova *tje* in odvisnega stavka, ki ga uvaja bodisi oziralna vezniška beseda *kamor* ali beseda *kjer*. Rit- mično ponavljanje obravnavane zveze teorija S-ov ne uspe (ne zmore) grafično podati, kar pomeni, da je teorija S-ov za analizo skla- denjsko-stilističnih posebnosti, zakonitosti določenega literarnega besedila, še posebno pesniškega, precej pomanjkljiva ali celo zavajajoča.

4 Sklep

V uvodu je bilo zastavljeno vprašanje, ali je teorija S-ov lahko skladenjsko-stilistični pripomoček. Razlaganje jezika s pomočjo matematične kombinatorike je vsakršni so- dobni analizi jezika tuje,⁵ saj je v polnosti izključeno upoštevanje besedilne ravni kohezije, koherence, upoštevanje pragma-

⁵ Treba je poudariti, da gre za trditev, ki teorijo S-ov analizira s parametri sodobnega pogleda na jezik (tu so mišljeni predvsem pragmatika, kognitivizem, sodobna dognanja besediloslovja, korpusni pristop itn.). Ker teorija S-ov ostaja od samega začetka nespremenjena, nedopolnjena, v šolskih programih pa je vseskozi prisotna, se je ob pregledu teorije zastavljalo vprašanje smiselnosti poučevanja obravnavane teorije oz. vprašanje kompatibilnosti matematičnega pogleda na jezik ter sodobnega razumevanja in razlaganja jezikovnih zakonitosti. Kljub vsemu torej namen prispevka ni izpostaviti nesmiselnosti ali neustreznosti poučevanja teorije S-ov, pač pa le spodbuditi k dopolnitvi oz. nadgraditvi omenjene teorije, saj je navsezadnje, čeprav v polnosti odraža razumevanje jezika, kakršno je prevladovalo v sredini 20. stoletja, lahko zelo koristen in nazoren pripomoček pri razlaganju skladenjskih zakonitosti slovenskega jezika.

tičnih vidikov, ki presegajo meje ortografskih znamenj (npr. pike, ki v pisnem jeziku označujejo konec povedi). Zaradi neupoštevanja besedilnih zakonitosti dana teorija oz. analiza ne more biti kazalec jezikovno-stilističnih značilnosti kateregakoli literarnega, spontano govornega ali kateregakoli drugega besedila. Prav tako so prezrte vse psevdoparaktične in psevdohipotaktične strukture (ekspresivne stavčne strukture, ki vstopajo v priredna ali podredna razmerja s stavčnimi strukturami, stoječimi pred njimi ali za njimi, le na formalno skladijski ravni, na pomenski ravni pa ostaja to razmerje (smiselno) neizpolnjeno oz. prazno), prezrte so stavčne strukture, v katerih ni izražene ali polno uresničene predikativnega člena, deloma so izključene mejne konstrukcije, ki so po strukturi podredne, po pomenu pa priredne, teorija se prav tako zadostno ne dotakne ne-deležniških in deležniških pristikov itn.

Pri šolski obravnavi medstavčnih skladijskih razmerij je teorija lahko dobrodošla na začetni ravni, nikakor pa ne na višji (srednješolski), saj daje, kot je bilo že večkrat omenjeno, lažen vtis jezika kot matematične kombinacije, iz katere je iztrgana pomensko-smiselna raven.

Teorijo S-ov bi bilo tako treba razširiti oz. v analizo vključiti korpusni vidik, saj bi le na ta način lahko dobili celostno podobo najraz-

ličnejših stavčnih struktur oz. zvez, ki bi odražale realno skladijsko podobo najrazličnejših funkcijskih oz. besedilnih zvrsti.

Viri in literatura

- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- CHOMSKY, Noam, 1975: *Syntactic structures*. New York: Mouton.
- GOMBOC, Mateja, 2009: *Mala slovnica slovenskega jezika. Priročnik za šolo in vsakdanjo rabo*. Ljubljana: DZS.
- KRIŽAJ ORTAR, Martina idr., 2010: *Na pragu besedila 3*. Ljubljana: Rokus.
- PAVLIN POVODNIK, Marta, 1993: *Skladija. Priročnik z vajami*. Ljubljana: Jutro.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1973: *Slovenski knjižni jezik 4*. Maribor: Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladija*. Ljubljana: DZS.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1991: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VERSCHUEREN, Jef, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: *cf.
- ZAVRŠNIK, Cvetka, 1975: Zapleteno zložene povedi. *Slavistična revija* 23/3–4. 425–437.

FRAN MIKLOŠIČ IN NJEGOVI ŠTUDENTI – SLOVENSKI PISATELJI

Tone Smolej

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 37.091.8(436.1=163.6):929Miklošič F.

UDK 821.163.6–051.09(436.1)"1849/1891"

V prispevku bomo s pomočjo doslej neznanih dokumentov dunajskega univerzitetnega arhiva in nekaterih spominskih zapisov obravnavali študijska leta slovenskih pisateljev pri Miklošiču.

Fran Miklošič, slovenski pisatelji, dunajski študenti

Using hitherto unknown materials from the University of Vienna archives, the article deals with the years Slovene writers spent as students of Fran Miklošič.

Fran Miklošič, Slovene writers, students of the University of Vienna

Petdeseta leta

V zimskem semestru 1850/51 se je na dunajsko filozofsko fakulteto odpravil študirat Janez Trdina. Poleg zgodovine in klasične filologije je poslušal tudi predavanja Frana Miklošiča iz staroslovenščine, s katero pa se ni imel časa veliko ukvarjati. Profesorju je celo razložil, da se bo staroslovenščini posvečal pozneje in da se bo moral za zdaj zadovoljiti s poglavitnimi splošnimi pojmi. Miklošič mu je odvrnil, da je v znanosti vse poglavitno, splošni pojmi brez znanja specialnosti so prazna slama (Trdina 1948: 13).

K Miklošiču se je na začetku semestra vpisalo 30–50 študentov, na koncu leta pa so hodili le trije ali štirje. Poleg Slovencev Trdine, Valjavca in Žepiča še dva Hrvata, ki ju je dražil, ko je imenoval njun jezik srbski,¹ in posebno marljiv Nemeč: »To je bila vsa publika slavnega Miklošiča!« (prav tam) Trdina je tako opisal svojega profesorja, ki mu je v zimskem semestru 1851/52 predaval staroslovensko glasoslovje in oblikoslovje:

Tolmačil je brez prijaznih, budilnih besed, ki se mladeniču tako priležejo in mu spodobijo, brez vsake mikavnosti in ognja, ki se ujema tudi z najbolj natančno znanostjo, brez tiste

prijetne filozofije, ki duh povzdigne in človeka tako rajski raduje, ko gleda in motri porod, rast in razvitek in dorast nebeškega daru, materinega jezika; razlagal je, kar je njegov najhujši greh, brez domoljubja in ne cené in ljube patriotizma in patriotov. [...] Po nemško je govoril z nami ne le v šoli, ampak tudi privatno zunaj šole; če mu je spregovoril Slovenec po domače, ni dobil nikdar slovenskega odgovora. [...] Patriot ni, ali je vendarle naš, z njegovo učenostjo se morejo Slovenci pred svetom ponašati. (Trdina 1948: 13–14)

V Trdinovih *Spominih* najdemo tudi obširno kritiko Miklošičevih predavanj o Nestorjevih *Analih* iz letnega semestra 1853: »Brali smo v šoli Nestorja, ali razen gramatike nam ni pravil nič, absolutno nič – tako je ravnal Miklošič z očakom slovanske historije, s tistim častitljivim možem, ki je pokazal vsem drugim evropskim narodom s svojim zgledom pot, da si pišejo zgodovino v materinem jeziku!« (Trdina 1948: 15) Sicer pa Trdine sploh niso navdušile profesorjeve razlage staroslovanskih literarnih del:

Razlagal (sit venia verbo!) nam je tudi »Slovo o polku Igorja Svjatoslaviča«. Pesem me je tako navdušila, da sem se je naučil dober del na pamet in se zelo veselil, ko nam obljudi

¹ O odporu hrvaških študentov do Miklošiča piše v svojih *Spominih* Matija Murko.

Miklošič, da bo povedal, ko jo preberemo, kaj več o duhu in naravi te pesmi. Komaj sem čakal, da končamo. Prebravši Slovo, reče: »Sonst muß ich noch bemerken, daß dieses Gedicht das sonderbarste ist, welches ich je gelesen habe.« To je bilo vse tolmačenje duha te čudovite, prekrasne pesmi!! (prav tam)

Trdina (1948: 15) poudarja, da je Miklošič estetsko stran jezika in literature poznal toliko »kakor njegov čevelj«, saj naj bi se nekoč čutil, kako je mogoče napisati kako knjigo o lepoti Mickiewiczzeve poezije.

Že 20. aprila 1853 je Trdina zaprosil za pripustitev k učiteljskemu izpitu iz zgodovine ter iz starega in novega slovenskega jezika (alt- und neuslowenische Sprache).² V *Spo-minih* pravi, da je nekaj izpitov delal že pred velikimi prazniki, nekaj pa ob božiču istega leta. Aschbach mu je za nalogo predpisal temo o pomenu Joncev, Miklošič pa o važnosti predlogov pred glagoli. Sledil je klavzurni izpit, na katerem je od Aschbacha dobil temo čas cesarja Henrika VI., od Jägerja razmere med Habsburžani in Luksemburžani, pri Simonyju pa je moral primerjati italški in ibernski polotok. Na ustnem izpitu je dobil številna vprašanja iz zgodovine in zemljepisa (Trdina 1948: 164). Zgodovinarja in geograf so ga na koncu potrdili za učitelja cele gimnazije, zapletlo pa se je pri Miklošiču, ki ga je potrdil le za pol:

Rojak se je skazal krivičnega na dve plati, dal mi je preveč in premalo. O staroslovanščini (rectius: starobulgarščini) sem imel nekaj prav slabega znanja, reda nisem zaslužil nikakršnega, z dobro vestjo me je mogel profesor »vreči«. Ali z ravno tako dobro vestjo me je mogel potrditi iz slovenščine za celi gimnazij, kajti sposobnost v njej je spoznal in jo v dejanju priznal. [...] Miklošič je menda mislil: iz staroslovenščine ne zna dosti, novoslovenščino dovolj, ga bomo pa v prvi povzdignili, v drugi pa znižali. (prav tam: 164–165)

Čprav je tudi pozneje spremljal Miklošičevo znanstveno delo, je v *Bachovih huzarjih in Ilirih* zapisal misel, ki se je velikokrat navajala: »Naš Miklošič se šteje med prve slovanske jezikoslovce, slava njegova je svetovna in brezsmrtna. Ali ta profesor staroslovenskega jezika je bil tak figa mož, da ni hotel z nobenim rojakom govoriti po slovensko.« (Trdina 1951: 472)

Točno leto dni za Trdino je na Dunaj prišel še Matija Valjavec, ki je vsak semester poleg predavanj iz klasične filologije poslušal tudi Miklošičeva predavanja. 23. maja 1854 je Valjavec zaprosil za pripustitev k učiteljskemu izpitu iz latinskega jezika za šest razredov in slovenske filologije (slowenische Philologie) za vso gimnazijo z nemškim, slovenskim in v nujnih primerih ilirskim poučevalnim jezikom.³ Medtem ko v svoji avtobiografiji ne omenja izpita iz latinščine, pa zelo podrobno navaja temo, ki mu jo je predpisal Miklošič za domačo nalogo: »Mit welchen Praepositionen werden im neuslowenischen die Verba zusammengesetzt und wie wird die Bedeutung der Verba durch diese Zusammensetzung modificiert?« (Valjavec 1895: 185) Valjavec je bil očitno ponosen na Miklošičevo oceno, saj jo je v avtobiografiji v celoti navedel:

Der Candidat bestimmt vor allem die Bedeutung jeder Praepositionen an sich, um dann jene Modification anzugeben, die durch ihre Composition mit einem Verbum an disen bewirkt wird. Was behauptet wird, wird an einer reichen Sammlung von Beispielen nachgewiesen. Die Angaben des Candidaten sind fast durchgängig richtig. Auch die Anordnung ist nicht nur im grossen, sondern auch im Detail zu loben, so dass die Arbeit unbedenklich als eine befriedigende bezeichnet werden kann. (prav tam)

Miklošič se ni motil, saj velja Valjavec za enega pomembnejših slovenskih jezikoslovcev 19. stoletja. 11. oktobra 1855 je na Dunaju

² UAW. Lk 4. 1, Einreichungsprotokolle der k. k. wissenschaftlichen Gymnasialprüfungs-Commission (1849–1859). Prot. Zl. 295, Terdina, Johann (20. 4. 1853).

³ UAW. Lk 4. 1, Einreichungsprotokolle der k. k. wissenschaftlichen Gymnasialprüfungs-Commission (1849–1859). Prot. Zl. 944, Valjavec Mathias (23. 5. 1854).

opravi učiteljski izpit iz slovenskega in latinskega jezika ter nato dobil učiteljsko mesto v Varaždinu. A očitno si je že kmalu želel priti nazaj v domovino. »Laibach ist mein Ziel,« je pisal Miklošiču (Miklošič 1991: 125), ta pa mu je že prej svetoval, naj opravi še dopolnilni izpit za latinščino in predvsem izpit iz grščine, saj mu bo to olajšalo pot na gimnazijo v slovenski prestolnici (prav tam: 119). Zaznamki v protokolih dunajskega univerzitetnega arhiva kažejo, da se je Valjavec leta 1858 resno pripravljal za dopolnilni izpit. Kakšen pa je bil njegov odnos do grščine? V svoji avtobiografiji je sicer zapisal, da je poslušal grščino pri Bonitzu, a da ni želel opravljati izpita iz tega jezika (Valjavec 1985: 184–185). Pri Bonitzu je poslušal tako grško slovnico kot tudi razlago Aristofana, Evripida in Sofokla. *Ajanta*, o katerem je Bonitz predaval v zimskem semestru 1851/52, je deset let pozneje celo prevedel, v njegovem uvodu je najbrž tudi nekaj sledi Bonitzevih predavanj. Manj znano je, da je Valjavec v akademskem letu 1858/59 vpisal še dva semestra. Stritar (1957: 230) je pozneje pisal bratu, da mu je sam Bonitz zaupal, da Valjavec ni napravil izpita za poučevanje grščine v višji gimnaziji. S tem pa se je razblinila tudi njegova želja po vrnitvi v domovino, izražena v pismu Miklošiču.

Med zgodnjimi slovenskimi študenti Miklošiča moramo omeniti tudi Jožefa Stefana, ki pa je tedaj še omahoval med dvema ljubeznima: književnostjo in fiziko, kar je razvidno tudi iz njegovega predmetnika v zimskem semestru 1853/54, kjer so poleg Mothovih in Kunzekovih predavanj iz matematike in fizike navedena tudi Miklošičeva predavanja iz staroslovenske gramatike ter razlaga mlajših spomenikov slovanskih književnosti in Nestorja. Tedaj je poslušal tudi Bonitzeva predavanja iz zgodovine grške filozofije. V prvi polovici svojih študijskih let je namreč – najbrž tudi pod Stifterjevim vplivom – še pisal kratko prozo v slovenščini,

nato pa se je – kot lahko beremo v njegovem dvojezičnem dnevniku – zgodil premik: »Ich entsagte nun ganz dem Felde heimischer Litteratur.« (Stefan 1902: 80) Sicer pa je dilemo opisal v svoji najboljši pesmi *Avtokritika*:

Kaj hudirja na Parnasu
Matematikar počenja
In o tako dragem času
Krati pesnikom življenja? (Stefan 1855: 70)

Med Vajevci, ki so se na dunajsko univerzo vpisovali v drugi polovici petdesetih let, je bilo že manj Miklošičevih študentov. Erjavec in Tušek sta na filozofski fakulteti študirala naravoslovje, Zarnik in Jenko pa sta se po petih oziroma po dveh semestrih prepisala na pravno fakulteto. Edino Valentin Mandelc, ki je študiral klasično filologijo, je v zimskem semestru 1857/58 vpisal skladnjo slovanskih jezikov in staroslovensko oblikoslovje. Jetični Mandelc se je leta 1863 na Dunaju priglasi za učiteljske izpite, ohranjeni so tudi formularji, ki mu jih je poslal Miklošič kot predsednik komisije.⁴ Zaradi zdravstvenih težav je dolgo odlagal izpit in se nato prijavil k izpitom v Gradec, kjer je bil marca 1871 – dobro leto dni pred smrtjo – potrjen za učitelja klasičnih jezikov za nižjo gimnazijo.⁵ Isti predmet kot Mandelc sta v omenjenem semestru vpisala še Josip Stritar, ki je sicer poslušal samo klasično filologijo, ter Janez Mencinger, ki se je tedaj vpisal na filozofsko fakulteto, kjer je poslušal zlasti predavanja iz grške in rimske književnosti, nato pa se je prepisal na pravo.

Šestdeseta leta

Redko kateri slovenski pisatelj je bil deležen takšnega priporočila kot Josip Jurčič. Levstik ga je takole priporočil Miklošiču:

Ker berete Glasnik, vem, da so Vam tudi znane v njem natisnjene izvrstne povesti mladega pisatelja g. Jurčiča, ki je letos dovršil gimnazijo in misli priti na Dunaj, kjer se hoče lotiti ali modroslovja ali medicine. Gosp. Jurčič je

⁴ NUK Rz. Ms 1694.

⁵ UAG. Lehramtsprüfungsprotokolle.

uže dozdej skoraj najboljši slovenski novelist, in koliko se obeta v prihodnosti, ko je še tako mlad! [...] Duhovstvo ljubljanskih učilnic ga jako pisano gleda, in radi bi, da bi poginil, toda pri maturi ga vendar niso vrgli. Od doma ne bode mogel imeti nič podpore, ker je ubožne rodovine. Ko pride na Dunaj, vsemu slovenstvu storite dobro delo, ako Vam bode kolikaj mogoče, da mu pomagate, da dobođe kako instrukcijo, ali kak drug zaslužek, da ga stiska in revščina ne pokonča. (Levstik 1980: 66)

Jurčič, ki je okleval med filozofsko in medicinsko fakulteto, se je slednjič odločil za študij klasične in slovanske filologije. Na fakulteti je poslušal tudi Miklošičeva predavanja iz staroslovenske slovnice in primerjalne skladnje slovanskih jezikov, pri Vahleu Katulovo poezijo.⁶ Ni nenavadno, da Lovre Kvas, junak *Desetega brata*, prvega slovenskega romana, ki je tedaj nastajal na Dunaju, prebira prav verze tega rimskega pesnika. V nasprotju s svojim junakom, ki si s skoraj po čudežu pridobljeno dediščino lahko privoščič študij z doktoratom na dunajski univerzi, je Jurčič po treh semestrih študij opustil in se posvetil le pisateljstvu.

Jurčičev sošolec Fran Celestin pa se je prav na Dunaju razvil iz mladostnega pesnika in pripovednika v literarnega zgodovinarja. Poleg Vahlenovih in Hoffmanovih predavanj iz latinske in deloma grške književnosti je v času študija poslušal zlasti Miklošičeva predavanja o staroslovenski slovnici, o primerjalni skladnji slovanskih jezikov, o etimologiji ter o slovanski ljudski poeziji. Kot izrazit slovanofil je vpisal tudi Šemberova predavanja o češki slovnici in zgodovini novočeške književnosti. Po šestih semestrih se je lotil rigorozov iz obče in avstrijske zgodovine, iz matematike in fizike ter iz filozofije. Celestin je bil marca 1869 promoviran in se takoj prijavil za učiteljski izpit iz filologije, slovensščine in srbohrvaščine.⁷ Ker se je novembra istega leta podal kot štipendist v Rusijo,

domačih nalog tedaj ni oddal. Po štirih letih se je vrnil v domovino. Ker je šele leta 1876 dobil suplentsko mesto na zagrebški gimnaziji, se je tedaj spet prijavil na izpit. Miklošič mu je sicer priznal domačo nalogo izpred sedmih let, a leta 1876 je bil Celestin aprobiran le iz grščine, ne pa iz latinščine.⁸ Ker pa je ta jezik poučeval, je pozneje verjetno pridobil še to kvalifikacijo. Ob delu na gimnaziji je leta 1878 postal tudi profesor slovanskih jezikov na novoustanovljeni zagrebški univerzi.

Dve leti po Celestinu in Jurčiču je na Dunaj prispel še Fran Levec, ki se je tedaj tudi poskušal v pesništvu, študirat zgodovino in slavistiko. Janku Kersniku, svojemu nekdanjemu domačemu učencu, je v pismu natanko popisal svoje profesorje: »Sè šolo in profesorji sem prav zadovoljen, vzlasti Miklosich mi je všeč, ker tako razumljivo razlaga, da ga mora vsak razumeti. Njegova glava je kaj vredna: po zunanem je pa prav na svetu tak mesar kakor je Kovšek, podrgnjen, precej životen, z malo strešico pod nosom.« (Levec 1967: 74) Miklošič je tedaj predaval slovnico staroslovenskega jezika in primerjalno skladnjo slovanskih jezikov. Šele nekaj let po koncu študija se je Levec prijavil k učiteljskemu izpitu za slovenski in nemški jezik. Miklošič mu je poprej predpisal obsežno domačo nalogo o jeziku v Matejevem evangeliju Primoža Trubarja, kandidat se je moral osrediniti zlasti na vprašanja oblikoslovja, skladnje in besedišča. Levec je nalogo pozneje objavil v *Izvestjih ljubljanske realke*. Na pisnem izpitu je moral deklinirati sy, sašti, sy, na ustnem izpitu pa je dobil še nekaj vprašanj iz staroslovenske slovnice. Aprila 1876 je bil potrjen za učitelja slovenskega jezika v vseh razredih in za učitelja nemščine v nižjih razredih realke.⁹ Sedem let pozneje se je prijavil še za izpit iz geografije in zgodovine na univerzi v Gradcu.¹⁰

⁶ V Rokopisni zbirki NUK hranijo deloma ohranjene zapiske z Vahlenovih predavanj.

⁷ UAW. Lk 4. 2, Einreichungsprotokolle der k. k. wissenschaftlichen Gymnasialprüfungs-Commission (1860–1869). Prot. Zl. 2158, Celestin, Franz (31. 3. 1869).

⁸ Prav tam.

Dodatek: kronološki pregled Miklošičevih predavanj s slušatelji – slovenskimi pisatelji

WS 1851/52

Altslovenische Laut- und Formenlehre, gefolgt von Übungen an ausgewählten Stücken der Monumenta linguae palaeoslovenicae (2): J. Trdina, M. Valjavec

SS 1852

Monumenta linguae palaeoslovenicae (2): M. Valjavec

Übungen im Lesen cyrillischer und glagolitischer Handschriften (1): J. Trdina

WS 1852/53

Altslovenische Grammatik mit Erklärung ausgewählter Stücke aus den Monumentis linguae palaeoslovenicae (2): M. Valjavec

Erklärung der Annalen Nestors (2): M. Valjavec

SS 1853

Erklärung ausgewählter Stücke aus Monumenta linguae palaeoslovenicae (2): J. Trdina, M. Valjavec

Übungen im Übersetzen in das Altslovenische (2): J. Trdina, M. Valjavec

Nestor's Annalen (1): J. Trdina, M. Valjavec

WS 1853/54

Altslovenische Grammatik, mit besonderer Hinsicht auf Wortbildung (2): M. Valjavec, J. Stefan

Erklärung jüngerer Denkmäler der slavischen Literatur (2): M. Valjavec, J. Stefan

Über Nestor (Fortsetzung) (1): M. Valjavec, J. Stefan

SS 1854

Über Nestor (1): M. Valjavec

Denkmäler der altböhmischen Literatur (2): M. Valjavec

WS 1857/58

Syntax der slavischen Sprachen (1): J. Stritar, V. Mandelc, J. Mencinger

Altslovenische Formenlehre und Erklärung der altslovenischen Chrestomathie (2): V. Mandelc, J. Mencinger

WS 1858/59

Über die ältesten historischen Denkmäler der Serben (2): M. Valjavec

Über altslovenische Lehnwörter (1): M. Valjavec

SS 1859

Paläographische Übungen (2): M. Valjavec

Über slavische Eigennamen (1): M. Valjavec

WS 1862/63

Altslovenische Grammatik mit Übungen (2): A. Umek

SS 1863

Altslovenische Chrestomathie (2): A. Umek

WS 1863/64

Syntax der slavischen Sprachen (2): A. Umek

SS 1864

Slavische Paläographie (2): A. Umek

WS 1864/65

Altslovenische Grammatik (2): A. Umek

SS 1865

Nestor (2): A. Umek

WS 1865/66

Altslovenische Grammatik (3): J. Jurčič, F. Celestin

SS 1866

Syntax der slavischen Sprachen (3): J. Jurčič, F. Celestin

Paläographie (2): J. Jurčič, F. Celestin

WS 1866/67

Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen (2): J. Jurčič, F. Celestin

Altslovenische Grammatik (3): F. Celestin

WS 1867/68

Grammatik der altslovenischen Sprache (3): F. Celestin, P. Turner, F. Levec

Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen (2): F. Celestin, P. Turner, F. Levec

SS 1868

Etymologie (1): F. Celestin, P. Turner

Die slavische Volkspoesie (2): F. Celestin, P. Turner

SS 1868/9

Altslovenische Grammatik (3): F. Levec

⁹ NUK Rz, Prüfungzeugnis. Ms 1409.

¹⁰ UAG. Lehramtsprüfungsprotokolle.

Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen (2):
F. Levec

SS 1869

Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen (3):
F. Levec

Slavische Palaeographie (2): F. Levec

WS 1869/70

Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen (2):
F. Levec

WS 1870/71

Slavische Arhäologie (2): F. Levec

Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen (2):
F. Levec

Viri

LEVEC, Franz, 1878: Die Sprache in Trubers
Matthäus. *Jahresbericht des Staats-Ober-
Realschule in Laibach für das Schuljahr 1878.*
Laibach. 3–43.

LEVEC, Fran, 1967: *Pisma Frana Levca I.* Ljub-
ljana: SAZU.

LEVSTIK, Fran, 1980: *Zbrano delo 11.* Ljubljana:
DZS.

MIKLOŠIČ, Franc, 1991: *Der Briefwechsel Franz
Miklosich's mit den Südslaven = Kore-*

spondenca Frana Miklošiča z Južnimi Slovani.
Maribor: Obzorja.

STEFAN, Josef (= J. A. Spletenti), 1855: Avto-
kritika. *Prijatelj* 4. 70.

STEFAN, Josip, 1902: Odlomki iz njegovega
dnevnika. *Zbornik znanstvenih in poučnih
spisov IV.* Ljubljana: Slovenska matica.

STRITAR, Josip, 1957: *Zbrano delo 9.* Ljubljana:
DZS.

TRDINA, Janez, 1948: *Spomini 2. Zbrano delo 2.*
Ljubljana: DZS.

TRDINA, Janez, 1951: *Bachovi huzarji in Iliri.*
Zbrano delo 3. Ljubljana: DZS.

VALJAVEC, Matija, 1995: *Životopis.* Ljubljana:
Narodna tiskarna.

Literatura

JAKOPIN, Franc, 1981: Miklošič in njegovi
učenci. *17. seminar slovenskega jezika, litera-
ture in kulture.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.
163–171.

NAHTIGAL, Rajko, 1950: Trdina o Miklošiču.
Prispevek k Miklošičevi karakteristiki. *Slavi-
stična revija* 3. 189–202.

OZNAČEVANJE V SLOVARSKEM PRIROČNIKU MED JEZIKOSLOVNO TEORIJ IN SLOVAROPISNO PRAKSO

Jerica Snoj

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 81'374.3

Označevanje leksikalnopomenskih enot s stališča njihove zvrstno-stilne, ekspresivne, časovno-pogostnostne in normative vrednosti je nepogrešljiva sestavina slovarskih priročnikov. Vrednotenje preko oznak naj bi posredovalo verodostojen opis leksikalne jezikovne ravnine in uporabniku slovarja omogočalo ustrezno izbiro oziroma razumevanje določenega leksikalnega sredstva. Učinkovitost označevalnega sistema je odvisna od sistemske utemeljenosti celotnega nabora oznak, tradicije označevanja in jezikovnokulturnih dejavnikov, ki narekujejo stopnjo zahtevnosti pri upoštevanju oznak.

slovarske oznake, knjižni jezik, zvrstnost, normativnost, konotativni pomen

In dictionaries, usage labels show the restrictions in the application of a given lexical unit. In the past, the main reason for marking a certain usage was to warn users about the incorrect use of the word, whereas the current tendency is to give the usage labels a more descriptive task. The effectiveness of these labels depends on the consistency of the labelling system used, on the conventions for their use and on the cultural demands concerning the difference between marked and unmarked lexical units.

usage labels, standard use of the language, functional variety, codification, connotation

1

Družbena funkcijskost jezika se kot del jezikovne stvarnosti in kot eno od raziskovalnih področij neposredno povezuje s področjem označevanja zvrstno-stilne vrednosti leksikalnih sredstev v slovarskih priročnikih, s področjem, ki mu slovaropisje v teoriji in praksi namenja precejšnjo pozornost (Landau 1991: 174-226; Verkuyl idr. 2003: 273-311). Slovar kot priročnik, namenjen informiranju o pomenu besede in o specifičnostih njene rabe v besedilu, je skoraj v vseh primerih zavezan navajanju teh podatkov in pri tem upoštevanju nekaterih splošnih slovaropisnih zakonitosti, medtem ko se količina in kvaliteta teh podatkov lahko razlikujeta glede na vrsto slovarja in glede na vsakokratno slovarsko zasnovo. Sestavek predstavlja nekatera načelna vprašanja v zvezi z označevanjem, na katera je treba odgovoriti, ko se načrtuje slovar z izvirno slovarsko zasnovo, znotraj katere naj bi deloval predvidljivo učinkovit

označevalni sistem. Razpravljanje je zavezano objektivni realnosti med drugim s tem, da izhaja iz neposrednih izkušenj pri vzpostavitvi označevalskega sistema za nastajajoči *Slovar sinonimov slovenskega jezika*, sicer pa si prizadeva osvetliti nekatera splošna dejstva s tega področja, veljavna ne glede na konkretno slovarsko zasnovo. V naslovu imenovana jezikoslovna teorija kot vzporedni nasprotni pol slovaropisni praksi se v okviru tega razmišljanja nanaša na tiste jezikoslovne obravnave s tukajšnjo tematiko povezanih vprašanj, ki niso neposredno vključene v izdelavo določenega slovarskega priročnika.

Naslovni pojem »označevanje v slovarskem priročniku« je uporabljen kot združevalni pojem za vrednotenje leksikalnopomenskih enot – besed, besednih zvez, njihovih posameznih pomenov – glede na njihovo zvrstno pripadnost in stilno učinkovitost, torej za vrednotenje, ki je v slovarskem priročniku formalno izraženo v naboru tipiziranih oznak.

V slovenskem slovaropisnem izročilu je označevanje ustaljeno kot posredovanje podatkov o socialnozvrstni in funkcijskozvrstni pripadnosti leksikalne enote ali njeni čustvenostni, časovni, pogostostni in normativnostni vrednosti v okviru, kot ga nakazuje obravnava v *Slovenskem pravopisu* (2001: 125–134), ki je v slovenistiki najbolj aktualna ubeseditiv te tematike.¹

Načeloma naj bi se slovaropisje pri nava-
janju oznak oziralo na potrebe uporabnika tako, da bi označenost uporabniku omogočala presojo, kako na ravni zvrstno-stilne pripadnosti razumeti določeno besedo znotraj konkretnega enkratnega sporočila oziroma kako jo uporabiti v določeni sporočevalni potrebi glede na sporočevalni namen. Naloga slovaropisca je torej, da znotraj dane slovarske zasnove predvidi in nato realizira ustrezno ciljno naravnani sistem oznak. Postopki, s katerimi je ob izdelavi določenega slovarja to doseženo, se sicer uvrščajo neposredno v slovaropisno prakso, toda izkušnje z označevanjem (pri izdelavi *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), slovarja *Slovenskega pravopisa* (SP) in nastajajočega *Slovarja sinonimov slovenskega jezika*) potrjujejo, da je pri utemeljevanju praktičnih slovaropisnih odločitev še kako dobrodošlo, če se je pri iskanju odgovora, kako postopati ob določenem označevanskem vprašanju, mogoče opirati na širše, praktični uporabi nezavezane jezikoslovne ugotovitve. Pri označevanju v slovarju to niti niso samo ugotovitve leksikalnega pomenoslovja in leksikologije, kot bi na prvi pogled pričakovali, pač pa so udeležene tudi druge jezikoslovne in nejezikoslovne discipline, saj gre za vprašanja razčlenjenosti jezikovne resničnosti, v kateri se odraža tako družbena kot psihološka pogojenost diferen-

ciranosti leksikalnih izraznih sredstev, z vprašanji normativnostnega označevanja pa se problematika širi vse do področja jezikovne politike znotraj določene jezikovne skupnosti.

Problematiko označevanja, ki se rešuje pri oblikovanju izvirne slovarske zasnove, je okvirno mogoče povzeti takole: (1) Čeprav gre za področje slovaropisja na praktični, izvedbeni ravni, pri vzpostavljanju označevalnega sistema v novem slovarju ni odveč uzaveščenje, kako se označevanje utemeljuje leksikalnopomenoslovno. (2) Označevanje je izraz vrednotenja, vrednostnega ocenjevanja, ki mora imeti jasno vrednostno izhodišče, definirano tako, da je definicija lahko operativno upoštevana pri izbiranju oznak. (3) Smiselno je v novem slovarju v pozitivnem smislu kritično upoštevati obstoječe izročilo s tega področja. (4) Ker je novi slovar tako ali drugače odvisen od korpusnega gradiva, mora biti ustrezno ocenjena uporabnost korpusne taksonomije pri vrednotenju. (5) Predvideni morajo biti obvezni koraki neposrednega opremljanja leksikalnopomenskih enot z oznakami, ki jih mora opraviti sestavljavec slovarskega sestavka v skladu s siceršnjimi zahtevami dane slovarske zasnove. (6) Primerno je, da se v fazi, ko je slovarsko besedilo v precejšnji meri izdelano, neobremenjeno zastavi vprašanje, v čem bi bili pri označevanju potrebni popravki in kolikšno učinkovitost oznak v slovarju je realno pričakovati.

V nadaljevanju so obravnavane nekatere od nakazanih točk.

2

V slovaropisni praksi se označevanje v osnovi uresničuje z ločevanjem leksikalnopomenskih enot na tiste, ki imajo oznako, tj.

¹ Tukajšnje sklicevanje na *Slovenski pravopis* 2001 vključuje zgolj tematsko in obsegovno opredelitev obravnavanega področja, in ne tamkajšnjega pristopa in definicij, do katerih je v nadaljevanju sestavka prikazana potrebna kritičnost. Raba izrazov »slovarsko označevanje« in »slovarske oznake« (v besedilu tudi »označevanje«, »oznake«, sopomensko »kvalifikatorji«) je operativno prilagojena razpravljanju o zlasti slovaropisni praksi, zavedajoč se poenostavitve v pojmovanju te vrste, ki skupaj obravnava oznake za čustveno-ocenjevalna razmerja subjekta do ubesedenega in za funkcijsko-zvrstne omejitve rabe. Povezava obeh vrst označenosti se opravičuje s širšim pojmovanjem konotacije, ki mu praktični razlogi dajejo v slovaropisju apriorno prednost (Kržišnik 2004: 104; Lyons 1968: 40–42; Vidovič Muha 2013: 108–113).

označene, in enote brez oznake, neoznačene, nevtralne. Jezikoslovna teorija sicer utemeljeno ugotavlja, da »noben žanr in noben govorec nista bolj 'normalna' od drugega« in da je neoznačenost (nevtralnost) utemeljena samo tedaj, ko pomeni, »da dana jezikovna prvina ne nosi nobene informacije o kodu, iz katerega izhaja« (Skubic 2003a: 242). Sledeč tej idealni resnicoljubnosti glede označenosti in neoznačenosti v jeziku, bi v slovarjih imeli veliko večje število označenih prvin, kot jih potrjuje in tudi zmore prikazati slovaropisje. To se, kot že rečeno, ne more ogniti temeljnemu razlikovanju na označeno in neoznačeno, v slovarskem besedilu izkazanem s prisotnostjo oz. odsotnostjo oznake, in opredelitvi temelja, izhodišča za to ločevanje v smislu odgovora na vprašanje: Glede na kaj je dana leksikalnopomenska enota označena oz. neoznačena? Vlogo tega temelja je tako v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) kot v *Slovenskem pravopisu* (SP 2001) imel pojem knjižni jezik, zato je razumljivo, da nas zanima, kako je ta v obeh priročnikih določen.

V Uvodu v SSKJ je obrazložitev neposrednih značilnosti knjižnega jezika nadomeščena z navedbo obsega SSKJ (besedje »v obdobju od začetka tega stoletja do 1969 oziroma do leta izida posamezne knjige«, »bistvene prvine knjižnega jezika: leposlovní, znanstveni, publicistični, časopisni, pogovorni jezik, terminologijo, žargone in narečno besedišče«) in prav s sklicevanjem na oznake (kvalifikatorje) v slovarju, za katere je rečeno: »S tem kažejo na normo knjižnega jezika ali opozarjajo na razmerje do nje.« (SSKJ I: X) Knjižni jezik je torej določen tako, da je obsegovno in glede zvrstne raznolikosti razviden iz samega nabora v slovarju navedenih besed, njegova kodifikacijska komponenta pa

je prisotna preko označenosti besed, besednih zvez in pomenov s kvalifikatorji.

SP 2001 v izhodišču ohranja določitev iz SSKJ: knjižni jezik ima normo in ta je veljavna v vseh funkcijskih zvrsteh. V SP pa je novo določilo, da »ima strogo (t. i. zbornó) in manj strogo (knjižno pogovorno) zvrst« (SP 2001: 124). Ta dvojnost je sama po sebi problematična (mešanje posredniškozvrstne in socialnozvrstne kategorizacije, nedefiniranost in neopisljivost knjižnega pogovornega jezika na leksikalni ravni), toliko bolj pa za slovaropisje v potrebi po določenosti temelja vrednotenja.

Ko se oziramó na uporabni (za slovarsko označevanje) in hkrati verodostojni definiciji knjižnega jezika, se zavedamo, da je funkcijskozvrstnih razvrstitev več in v skladu s tem tudi več definicij knjižnega jezika (Skubic 1994/95: 161–162). Izhajajoč iz tradicije pojmovanja knjižnega jezika v slovenistiki in upoštevaje potrebe slovaropisja, se kaže sprejemljivo pojmovanje knjižnega jezika, ki ima uzaveščeno vključenost dveh pojmov: pojem standardiziranosti in pojem kulturnosti. Standardiziranost se nanaša na predpisano izrazno podobo, optimizirana slovníčna sredstva in fiksirane pomene besed, kulturnost pa zlasti na vsebinske vidike kulturne komunikacije, tj. na izbiro »sporočil, ki jih dominantna kultura priznava kot legitimne«² (Skubic 2003a: 244, 2005: 46–47). To pojmovanje knjižnega jezika med drugim dopušča pragmatično utemeljitev nevtralnosti (»sporočila, ki jih dominantna kultura priznava kot legitimna«).

3

Vzpostavljanje označevalnega sistema znotraj zasnove novega slovarja je sicer dolžno upoštevati sistem oznak v SP 2001, pri označevanju samem pa se potrjuje večja uporabnost sistema iz SSKJ. Čeprav oba priročnika

² Skubic (2005: 47) ob uvajanju te vrste pojmovanja knjižnega jezika v zvezi s komponento kulturni jezik sam eksplicitno omenja slovaropisno prakso vključevanja jezikovnokulturnih informacij v obliki zvrstnih in ekspresivnih kvalifikatorjev v priročnikih: »ti kvalifikatorji so merilo primernosti«. Sicer zavrača izraz knjižni jezik kot »zaradi svoje navezave na žanr knjige kljub tradicionalnosti (ali prav zaradi nje) zavajajoč«.

izhajata iz funkcionalističnega koncepta zvrstno-stilne zaznamovanosti, obstajajo med njima s stališča neposredne slovaropisne prakse precejšnje razlike.

V uvodnem besedilu SSKJ sta vloga in pomen oznak (»kvalifikatorji« v terminologiji SSKJ) na samem začetku omejena z razmerjem do norme knjižnega jezika, kar je v skladu s konceptom razlagalno-normativnega slovarja.³ Dosledno je v vsebini (definicijah) oznak izpeljano načelo nasprotnostnega razmerja: splošna raba – področna raba (pri terminoloških kvalifikatorjih), knjižno – neknjižno, strokovno – poljudno, strokovno – nestrokovno, širše = splošno – ožje = strokovno, in sicer v vseh skupinah. V razdelku Ekspresivni kvalifikatorji so v homogeno skupino zbrane oznake, ki se nanašajo na sporočevalčev odnos do ubesedene pojavnosti, ne glede na to, da površinsko razlage oznak niso poenotene, saj se včasih razlaga vrednost besede (ekspr. »močno čustveno obarvana beseda«), včasih pa je opisan odnos kot osnova za oznako (ljubk. »beseda, pomen ali zveza, ki se rabi v nežnem, prisrčnem govoru«; nizko »grobno izraža občutek odpora, zoprnosti«). Sistem oznak v SSKJ je izčrpen, koherenten in z razmeroma jasnimi definicijami posameznih oznak omogoča dokaj prepričljivo ločljivost kategorij. Za učinkovitost oznakovnega sistema in za zamejitev oznak na realno možno verodostojnost je poskrbljeno z doslednim opozarjanjem, da je temelj vrednotenja knjižni jezik kot kodificirani jezik jezikovne, narodnostne skupnosti.

Na prvi pogled podobno osredotočenost s stališča knjižnosti izkazuje tudi SP 2001 (128–134), saj se opis knjižne zborne zvrsti (prav tam: 126, § 1047) zaključuje takole: »Vse oznake prvin jezikovne zgradbe so v pravilih pravopisa in v slovarju pravopisa

podane glede na knjižno zorno zvrst.« S slovaropisnega stališča se ob tem zastavlja vprašanje, ali je to razvidno tudi iz definicij posameznih oznak (prav tam: 129–134) in v kolikšni meri so te definicije združljive vsaj s potencialno možnostjo prepoznavanja, kategoriziranja in končno označevanja leksikalnih enot v slovarskem sestavku.

Definicije oznak vključujejo slabosti, ki na formalni razlagalni ravni lahko vzbujajo dvom v možnost prepoznavanja z oznako nakazane kategorije. Med definicijske slabosti se uvrščajo: relativiziranje navajanih razločevalnih lastnosti (npr. neknoj. pog.: »*navadno* splošnoslovenska«, »*vendar za višjo* kulturno in izobrazbeno raven *manj* sprejemljiva (neknjižna prvina)«); opredeljevanje vsebine oznake (sestavina leksikalnega pomena!) z navedbo govornega položaja (npr. knj. pog. »v bolj sproščenih govornih položajih«); navajanje nezdružljivih lastnosti ali nezdružljivih kategorij lastnosti kot razločevalni sklop za dano kategorijo (npr.: neobč. »ni v splošni rabi, pač pa je prisotno kot sestavina knjižnega izročila, ki je s stališča sodobne splošne rabe zaznamovana«; neknoj. pog.: geografska določitev (»osrednjeslovensko«), socialnozvrstna določitev (»neknjižno«), prenosniška (»v govornih stikih«) in še ena geografska določitev (»v okviru mestnega življenja«)).⁴ Če primerjamo oznako neknoj. pog. v SP 2001 s približno vzporedno oznako v SSKJ, tj. nižje pog., je tam določitev bolj jasna in definicijsko enotna: »Beseda, pomen ali zveza iz nižje plasti pogovornega jezika.« Tudi ta definicija sicer združuje normativnost (»nižji«) in prenosniškost (pogovorni jezik), vendar v smiselni povezavi, kot jo potrjuje jezikovna realnost.

Sistem oznak v SP 2001 prinaša uporabno preglednost v tipe označevanja z razdelitvijo

³ »To so pojasnila, ki poučujejo, v katero slovnico kategorijo spada beseda, jo opredeljujejo časovno oziroma krajevno, govorijo o njeni stilni uvrstitvi, razširjenosti in vrednosti [...] S tem kažejo na normo knjižnega jezika ali opozarjajo na razmerje do nje.« (SSKJ XVIII, podč. J. S.)

⁴ Dejansko je treba oznako neknoj. pog. razumeti kot konstrukt, s katerim je ustrezno pojmovanju knjižnega jezika, ki naj bi imel dvoje pojavnih oblik, zorno in knjižno pogovorno, slednja pa še vzporednico v neknjižnem pogovornem jeziku, ki ga je zlasti težko ločevati od neknjižnega ljudskega (SP 2001: 125–127).

oznak na socialnozvrstne, funkcijskozvrstne, čustvenostne in splošne normativne oznake, medtem ko je nadaljnja notranja členitev teh skupin potrebna novega premisleka s stališča možnosti utemeljevanja vsake od oznak v neposrednem slovaropisnem delu.⁵

4

Oznake v slovarju se nanašajo na rabo leksikalnopomenskih enot, in sicer rabo s stališča ustreznosti, pravilnosti ali ustaljenosti in rabo s stališča nekaterih omejitev, kot so zemljepisnopodročne, socialnofunkcijske, časovne in stilistične. Ugotavljanje in vrednotenje jezikovne rabe v tem okviru ni preprosto in ni omejeno na pozitivistično opazovanje jezika, jezikovne stvarnosti; izkaže se, da sega na širše področje človekovega individualnega in družbenega vedanja. S konceptom določen sistem oznak v slovarskem priručniku in nato realizacija tega v slovarskem besedilu odraža tako slovarnikovo ambicioznost v podajanju leksikalnopomenskega opisa kot tudi njegovo poznavanje in slovaropisno obvladovanje zvrstno-stilne členitve jezikovne stvarnosti. Slovarnik ima pri praktičnem označevanju na voljo troje orodij: obsežno korpusno gradivo z lastno besedilno taksonomijo, definicije v dani slovarski zasnovi predvidenih slovarskih oznak (po možnosti skupaj z ustrežno zbirko tipičnih primerov za vsako oznako) in osebno intuitivno razumevanje jezikovne stvarnosti na osnovi lastne pripadnosti jezikovni skupnosti. V tem položaju se opravičeno zelo pogosto počuti neboljšenega in nevednega ter ob še tako premišljeno izbrani slovarski oznaki ostaja nezadovoljen z zapisano rešitvijo.

Točke, ki se kažejo kot operativno pomagalo v tem položaju, kratko povzemamo takole: Izhodišče vrednotenja je s stališča danega slovarskega koncepta učinkovito prisotno le, če ima tako opredelitev, da je za sestavljavca slovarskega sestavka operativno uporabna. Pri slovarskem označevanju se namreč odgo-

varja na vprašanje, ali je dana leksikalnopomenska enota neoznačena glede na to izhodišče ali pa kot zaznamovana ali omejena na določeno področje rabe potrebuje ustrezno oznako. Sklicevanje na morebitno splošno razumevanje knjižnosti ali česa podobnega je pri tem neuporabno. Nabor oznak lahko celovito in koherentno deluje v tolikšni meri, kolikor se v njihovih definicijah stvarno upošteva omejene zmožnosti realnega prikazovanja zvrstno-stilne členjenosti v slovarskem besedilu in zmožnosti dojemanja označenosti pri uporabniku. Označevanje je predvidoma bolj učinkovito z manj številnimi oznakami, ki resnicoljubno označujejo tisto, kar je mogoče prepričljivo označiti. Označevanje kot zahtevna in nehvaležna faza v slovaropisnem postopku zahteva sprotno preverjanje ob uzaveščenem cilju: oznaka naj ustrezno dopolnjuje siceršnji leksikalnopomenski opis leksike.

Slovaropisje se sme in se celo mora spraševati o učinkovitosti označevanja, kljub njegovi samoumevni prisotnosti v slovarjih. Če se vloga slovarja v navajanju oznak zreducira na vlogo »slogovnega priručnika«, potem se je znotraj te vloge treba zavedati, da slovarsko označevanje zgolj omogoča izbiro ustrezno – neustrezno ali celo pravilno – nepravilno. O uzaveščenosti same potrebe po tej izbiri in o njenem uresničevanju pa odločajo zunajjezikovni dejavniki, vse do najširše pojmovane jezikovne politike določenega družbenega okolja. Toda slovarji praviloma niso slogovni priručniki in ob primerno zahtevni zasnovi je težišče označevanja v posredovanju verodostojnega opisa leksikalne ravnine, iz katerega naj bi bila razvidna členjenost jezika s stališča njegove standardiziranosti in kulturnosti.

Če se za konec kratko oceni razmerje med jezikoslovno teorijo in slovaropisno prakso na obravnavanem področju, razmerje, ki je bilo izbrano kot orientacijsko vodilo gornjega

⁵ Najbolj kočljiva je prenova socialnozvrstnih oznak, pri katerih se slovarniku glede na stvarne operativne možnosti kot utemeljeno kaže ločevanje z oznakami: pog., neknj. pog., nar., sleng., žarg. (zmerom v kombinaciji s strokovno oznako področja).

razpravljanja, potem se lahko ponovi ocena, kot velja za to razmerje nasploh: Slovaropisje je bolj učinkovito in si lahko obeta napredek le, če svoje odločitve utemeljuje ob ustreznih teoretičnih jezikoslovnih spoznanjih. Prav tako pa v določenih ozirih velja, da imajo abstraktne teoretične jezikoslovne izpeljave lahko vrednost slovaropisne teorije le, če so ustrezno dojemljive za kruto realnost praktičnega slovaropisja (Atkins 2008: 45).

Literatura

- ATKINS, Sue B. T., 2008 (1992/93): Theoretical Lexicography and Dictionary-making. Thierry Fontenelle (ur.): *Practical Lexicography. A Reader*. Oxford: Oxford University Press. 31–50.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2004: Določanje jezikovno-in/ali besedilnozvrstne zaznamovanosti v frazeologiji. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 103–120.
- LANDAU, Sidney I., 1991 (1984): *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LOGAR BERGINČ, Nataša, GRČAR, Miha, BRAKUS, Marko, ERJAVEC, Tomaž, ARHAR HOLDT, Špela, KREK, Simon, 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, Kres, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Fakulteta za družbene vede.
- LYONS, John, 1995: *Linguistic Semantics. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SKUBIC, Andrej E., 1994/95: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovnostvo* 40/5. 155–168.
- SKUBIC, Andrej E., 2003a: Jezikovna zvrstnost in sociolekti. Odziv na rešitve v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* 51. 239–245.
- SKUBIC, Andrej E., 2003b: Mesto standardnega jezika v jezikovnem repertoarju posameznika. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 209–226.
- SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1–5 (= SSKJ), 1970–1991 (tudi elektronska verzija). Ljubljana: SAZU, DZS.
- Slovenski pravopis* (= SP), 2001 (tudi elektronska verzija). Ljubljana: ZRC SAZU.
- VERKUYL, Henk, JANSSEN, Maarten, JANSEN, Frank, 2003: The codification of usage by labels. Piet van Sterkenburg (ur.): *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins B. V.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, ²2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

IZPOSOJENKE V ČEŠKIH IN SLOVENSKIH BESEDILIH

Petra Stankovska

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'373.45=162.3=163.6

V vsakem jeziku so izposojenke, ki imajo različno veljavnost v leksikalnem sistemu in/ali se razlikujejo po svoji funkciji v sistemu jezika in posledično tudi v besedilih. Pri besedilni funkciji je pomembna tudi vloga sprejemnika, ki lahko na različne načine dojema njihovo funkcijsko vrednost. Poskušali bomo pokazati pomembnost vseh teh dejavnikov pri funkciji izposojenk v nekaterih čeških in slovenskih besedilih.

izposojenka, leksikalni sistem, funkcija, češčina, besedilo

Every language contains borrowings with a different value in the lexical system, and/or they are different according to their function in the language system and consequently in texts. For the text function, the role of the receiver is also important since their functional value can be perceived in different ways. We will try to show the importance of all these factors in the function of loanwords in Czech and Slovene texts.

borrowing, lexical system, function, Czech, text

Izposojenke in njihovo mesto v leksikalnem sistemu

Izposojenka je beseda, ki je prešla v jezik iz drugega jezika. Razlikovanje med izposojenko in tujko se nekoliko razlikuje v češki in slovenski strokovni literaturi. V češkem pojmovanju je namreč izposojenka beseda, prevzeta iz drugega jezika, ki ohranja izvirno formalno podobo in je lahko do določene mere prilagojena novemu jeziku. Do določene mere zato, ker se tujka večinoma zelo hitro prilagodi oblikoslovnemu sistemu sprejemajočega jezika, vendar so pravopisne zakonitosti, pogosto povezane s fonološkimi prvinami jezikov, v češčini rešene večinoma spontano in zato neenotno (Uličný 1998: 105). V slovenski literaturi se kot izposojenka/sposojenka označuje beseda iz drugega jezika, ki je v celoti prilagojena slovenskemu jeziku, kot tujka pa se označuje beseda, ki ni prilagojena sprejemajočemu jeziku (Toporišič 2000: 131). Srečamo tudi razlikovanje na podlagi načina prevzemanja besed v jezik:

izposojenka je beseda, ki je bila prevzeta nenačrtno in podzavestno v govornem jeziku, za razliko od tujke, ki jo je izobraženec načrtno prevzel iz pisne oblike tujega jezika (Snoj 2005: 113–122).

Zaradi problematičnosti poimenovanja prevzetih besed bomo za vse navedene primere uporabljali termin izposojenka, ki ga razumemo nekoliko širše. Tako lahko glede na mero in način prilagoditve ločimo več tipov izposojenk: citate (uporabljajo jih v določeni socialni ali profesionalni skupnosti), prevzete besede, ki jih lahko govorci jezika dojemajo še vedno kot tuje (večinoma zaradi manjše razumljivosti) ali kot domače (večinoma pri tujkah, ki so dlje oz. pogosteje prisotne v jeziku), kalke (pogosto gre za dobesedne prevode zloženek) in prevzete pomene – torej semantične kalke (Filipec, Čermák 1985: 120).

Izposojenke lahko glede na relativni čas prevzema razvrstimo tudi na »stare« in »nove«. Pri starih, zgodovinskih izposojenkah se

govorci jezika pogosto ne zavedajo njihove »tujosti« in jih večinoma čutijo že kot izvirne besede danega jezika (češ. *škola*, *bryle*, *taška*), k čemur prispeva po eni strani njihova »starost« v jeziku, morfološka prilagojenost jeziku, predvsem pa njihova ustreznost fonološkemu sistemu in fonološkim »običajnostim« danega sistema. Nekatere izposojenke pa se kljub svoji kronološki starosti ali morfološki prilagojenosti v jeziku še vedno čutijo kot tuje, če se v fonološki sistem jezika ne vključujejo na običajen način (češ. *flaška*, saj češčina v domačih besedah ne uporablja fonema *f*). Lahko pa »tujost« izraza v smislu občutka govorcev o izvorni pripadnosti besed leksikalnemu sistemu temelji na drugih dejavnikih, npr. morfoloških: nepregibnost besede v sistemu pregibnega jezika (češ. *kaki* 'zelena barva'), morebitna in pogosta kombinacija več dejavnikov (pri besedi *bordó* gre v češčini za nepregibnost in hkrati vsebovanje dolgega *ó*, ki ga v sodobnem jeziku v domačih besedah ni moč zaslediti). Ti dejavniki pa ne veljajo enako za slovenščino, v kateri npr. nepregibnost večinoma ni izvor občutka »tujosti« leksema. Na tem mestu bi lahko navedli barvo *roza*, ki se ne sklanja, podobno kot barva *k(h)aki*; slovenščina namreč to težavo pogosto rešuje tako, da leksem uvrsti v pregibni sistem (*kaki*, *kakija* ...; prim. Beranek 2005).

Občutek »tujosti« pri govorcih se večinoma spreminja s časom in jezikovno-družbenimi dejavniki, npr. v času, ko se je prebivalstvo v vsakdanjem življenju pogosto srečevalo z nemščino (na češkem in slovenskem ozemlju še do polovice prejšnjega stoletja), so lažje identificirali besede iz nemščine kot danes, ko se večina govorcev te paralele pogosto ne zaveda. Ne glede na možen občutek »tujosti« pa izposojenke pogosto zavzemajo pomembno

mesto v leksikalnem sistemu jezika – bodisi kot edino poimenovanje določene entitete, kar je še posebej pogosto pri neologizmih, ki so nastali kot poimenovanje novih predmetov (češ. *fleška* 'USB-ključek'), bodisi kot pomembne enote v paradigmatičnih odnosih. Sopomenke so ključnega pomena za potencialno stilno raznovrstnost in barvitost besedil danega jezika: prave, z enako stilno veljavnostjo (češ. *zveřejnit*, *publikovat*), z različnimi odtarki ekspresivnosti (češ. *pracovat*, ekspresivno *makat*; podobno sln. *delati*, *garati*) in pripadnostjo različnim zvrstem jezika (češ. *běhat*, sln. *teči*; češ. *frčet*, sln. *laufat*).

Izposojenke so pogosto tarča napadov puristov,¹ ki se zavzemajo za jezik, očiščen tujih vplivov, zlasti tistih, ki prihajajo iz jezikov politično ali drugače nadrejenih narodov, ki bi lahko na neki način ogrožali obstoj jezika. Za češčino je bila to do konca prve polovice 20. stoletja pretežno nemščina, danes pa je to vsekakor angleščina (Kraus 1998: 92).² V slovenščini je situacija podobna, le da so bile v preteklosti (do 90. let 20. stoletja) izposojenke iz angleščine prejete večinoma posredno preko nemščine (Sicherl 1999: 137). V češčini so se puristične težnje omilile po razširjenju principov teorije funkcijskosti jezika, ki so jo v 30. letih 20. stoletja oblikovali člani Praškega lingvističnega krožka in z njo argumentirano nastopili proti nekritičnemu očiščevanju tujk iz jezika. S teorijo funkcijskosti jezika je slovenske jezikoslovce seznanjal Borko, ki je že leta 1945 opozarjal, da je treba idejo Praškega lingvističnega krožka v slovenskih razmerah prilagoditi in realizirati drugače kot na Češkem: »v slovenskih jezikovnih razmerah je mogoča le srednja pot: pri obravnavi jezikovnih vprašanj upoštevati funkcijski vidik, hkrati pa tudi dejstvo, da smo Slovenci jeziku ob osnovni

¹ Purističnim posegom in predlogom sta bili v različnih časih in z različno močjo izpostavljeni tako češčina (Starý 1994: 60–63) kot tudi slovenščina (Kalin Golob 2008: 32–34).

² Glavni argument za pomembnost njihove prisotnosti v jeziku je bil ravno vidik funkcijskosti izposojenk ali celo kalkov v jeziku, kot so ga oblikovali člani Praškega lingvističnega krožka v polemiki z nazori puristov, da je treba češčino, zlasti knjižno, »očistiti tujk«, predvsem nemškega porekla (Starý 1993: 20–21).

sporočanski funkciji zaradi zgodovinskih okoliščin dali tudi vlogo vrednote in tako ohranjali samobitnost jezika« (Kalin Golob 1996: 145). Ravno omenjene razlike v pristopu k jeziku so morda vplivale tudi na različno dojetje izposojenk v češčini in slovenščini ter ravnaje z njimi. Tako v slovenščini kot tudi v češčini od druge polovice 20. stoletja zasledimo močno stremljenje k prevzemanju mednarodnih terminov (Bozděchová 2009: 73), ki pa v češčini ni povzročilo posebnih odzivov jezikoslovcev,³ v slovenščini pa je sprožilo strokovno in celo politično debato (Kalin Golob 2003).

Neposredni učinek na to, kako izposojenke dojemajo naravni govorniki jezika, pa imajo stališča in dejanja »uradnega« jezikoslovja in preskriptivne jezikovne politike, ki se odraža v šolskem sistemu in lektorski praksi v medijih. Glede na to in celo glede na avtocenzuro pri uporabi izposojenk lahko opazimo razlike med govorniki češčine in slovenščine. Npr. na področju strokovnega jezika v širšem pomenu: termini kot elementi zbornega in hkrati profesionalnega jezika ter žargonizmi, med katerimi je izjemno veliko tujk, so večinoma dobro vključeni v oblikoslovni sistem češčine, besedotvorne prvine pri teh leksemih pa spadajo večinoma v neknižno, zelo zaznamovano zvrst (prim. Hubáček 2003).

Če primerjamo (ne)uporabo izposojenk v sodobnih čeških in slovenskih publicističnih besedilih, lahko zasledimo nekolikšno razliko pri »starejših« izposojenkah, prevzetih do polovice 20. stoletja, in »novejših« izposojenkah. Če pogledamo »starejše« izposojenke, je situacija v obeh jezikih zelo podobna: poleg izposojenke, pogosto internacionalizma, večinoma obstaja sinonimni domači izraz (sln. *riziko/tveganje*, češ. *riziko/nebezpečít*; sln. *avtorske pravice*, češ. *copyright/avtorská práva*), v nekaterih primerih obstajata v obeh jezikih še terminologizirani različici (sln. *firma/podjetje*, *družba*, češ. *firma/podnik*,

společnost). Seveda so v jeziku prisotne tudi »starejše« izposojenke brez domačega ekvivalenta: češ. *text, tramvaj, banka*; zadnja dva primera sta tudi brez slovenske inačice. Pri primerjavi pogostosti pojava izposojenke in domačega izraza se v slovenskih besedilih pogosteje uporablja domači izraz, v češčini pa ravno obratno prevladuje uporaba izposojenk.

Pri »novejših« izposojenkah je situacija drugačna. V češčini opazimo precej manj enakovrednih sinonimov domačega porekla ali celo edinih uporabljenih izrazov, po katerih ob bolj razširjeni in nezaznamovani uporabi tujk v češčini očitno ni bilo potrebe. Za razliko od češčine poskuša slovenščina dosledno najti domače besede namesto morebitnih prevzetih. Npr. sln. *oglas*, češ. *inzerát*; sln. *internet/medmrežje*, češ. *internet*; sln. *marketing/trženje*, češ. *marketing, propaganda*; sln. *razpečevalec*, češ. *dealer*; sln. *CD/zgoščanka*, češ. *CD/cédéčko*. Domače besede se v slovenščini dosledno uporabljajo v lektoriranih besedilih in večinoma tudi v zbornem jeziku.

Slovenščina pogosteje izposojenke vsaj delno prilagodi lastnemu jezikovnemu sistemu, npr. besedotvorno (sln. *fotokopirnica*, češ. *copyshop*). Tudi v čeških oglasih, ki ponujajo tehnične izdelke in opisujejo njihove lastnosti, se pogosto pojavljajo citatne izposojenke (Bozděchová 1997: 275), čeprav se tudi na tem področju situacija spreminja in se vse pogosteje uporabljajo domače besede. Npr. za razliko od besede *MWtrouba* iz 90. let, ki je bila polcitatna, polprilagojena oblika izposojenke, se danes uporablja že popolnoma uveljavljeni izraz *mikrovlnná trouba*, ki je kalk angleškega termina. Tudi v slovenščini obstaja inačica izraza: *mikrovalovna pečica*, njena uporaba pa je bila brez medstopnje, ki jo je v češčini tvorila citatna izposojenka.

Za razliko od češčine je sodobna zborna slovenščina še vedno bolj prežeta z nekoliko

³ Razen nekaterih komentarjev, ki so se nanašali na oteženo razumljivost publicističnih besedil pri pretirani uporabi izposojenk v medijih, kar je bil v češkem okolju pogost pojav zlasti v 90. letih 20. stoletja (Bartošek 1997: 44–45).

puristično potrebo po prevajanju oziroma uporabi domačih besed namesto tujih. To se lahko vidi tako v oglasih kot tudi v strokovnih besedilih, ki naj bi uporabljali zborni jezik, kjer je stremenje po uporabi le domačih besed veliko večje kot v češčini.

Izposojenke in njihova funkcija v besedilih

Občutek tujosti lahko pri govornih prebudi različna dodatna čustva, zato ima izposojenka (zlasti novejša) pogosto pridih ekspresivnosti ali povzroča druge konotacije. Ti občutki so lahko pozitivni, negativni, lahko direktno spominjajo na neformalnost ali nasprotno – na formalnost itn. Zato je izjemno zanimiv način uporabe izposojenk v oglasnih besedilih, ki naj bi čim bolj intenzivno vplivala na naslovnika.

Glede na razlike v dojetanju izposojenk, zlasti kar se tiče preskriptivnega jezikoslovja (ki je dejansko realizirano preko šole), so primerljivi pojavi v češčini in slovenščini pri naravnih govornih jezikov drugače razumljeni, zato se razlikuje tudi njihova funkcija v besedilih in učinek na naslovnike/sprejemnike. Glede na pogostnost uporabe mednarodnih izrazov ali izposojenk v čeških besedilih lahko sklepamo, da obstaja pri govornih češčine višji prag tolerance do izposojenk v nekem zbornem besedilu kot pri govornih slovenščine, ki so navajeni zbornih besedil, lektoriranih v prid uporabe domačih izrazov pred prevzetimi. Uporaba izposojenk pri standardnih zvrsteh jezika lahko pri govornih zaradi siceršnje večje tendence po uporabi domačih besed v zbornih besedilih povzroči občutek zanimivosti in jezikovne obogatitve.

V sodobnem jeziku se zlasti zadnjih dvajset let srečujemo v večji meri z izposojenkami iz angleščine tudi v substandardnem, pogovornem jeziku ali v oglasih, v katerih pritegnejo pozornost sprejemnika. V slovenščini je pogostnost na ta način uporabljenih besed višja kot v češčini in je lahko posledica aktualizacije v jeziku, hkrati pa tudi intenzivnejšega stika z angleščino preko nesinhroni-

ziranih filmov (skoraj vsi filmi se namreč sinhronizirajo v češčino). V mislih imamo izraze, kot so *ful* 'zelo', *kul* 'v redu, odlično', *drink* 'pijača', *bed* 'slabo', *flet* 'stanovanje'. Ti izrazi prihajajo v slovenski jezik neposredno iz komunikacije ali pod vplivom vse večje razširjenosti znanja angleščine, gledanja filmov itn. Večinoma se uporabljajo ekspresivno z odtenkom pogovornosti, nekonvencionalnosti. Torej ne prihajajo v jezik zaradi tega, ker bi označevali nekaj novega, za kar še ni izraza, ali zaradi enoznačnosti (kot je to pri terminih), pač pa zaradi funkcijske razčlenjenosti in nenavadnosti. Na enak način v jezik prihajajo besede iz angleščine, ki imajo vlogo stilne osvežitve besedila, npr. *work*, *drink*, *happy*. Izrazi, ki so prešli v slovenščino, so namerno zapisani drugače (s spremenjenim pravopisom, prilagojenim slovenščini), medtem ko pri čeških izposojenkah uporabljamo izvorni angleški zapis. Tudi to ponazarja način prevzemanja izposojenk – češčina namreč relativno dolgo ohranja izvorni zapis, pri čemer uporablja tudi originalno izgovarjavo. Nekatere besede pa se hitro prilagodijo domačemu grafično-fonološkemu sistemu (Martincová 2005).

Literatura

- BARTOŠEK, Jaroslav, 1997: Jazyk žurnalistiky. František Daneš: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia.
- BERANEK, Mirjam (ur.), 2005: *Priročni slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BOZDĚCHOVÁ, Ivana, 1997: Vliv angličtiny na češtinu. František Daneš: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia.
- BOZDĚCHOVÁ, Ivana, 2009: *Současná terminologie*. Praha: Karolinum.
- FILIPEC, Josef, ČERMÁK, František, 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- HUBÁČEK, Jaroslav, 2003: *Výběrový slovník českých slangů*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- KALIN GOLOB, Monika, 1996: *Jezikovni kottički in jezikovna kultura*. Ljubljana: Jutro.
- KALIN GOLOB, Monika 2003: Jezikovna kultura, jezikovno načrtovanje in evropsko

- združevanje. Ada Vidovič Muha: *Slovenski knjižni jezik. Aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenščino Filozofske fakultete v Ljubljani.
- KALIN GOLOB, Monika, 2008: *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KRAUS, Jiří, 1998: K problematice jazykového purismu. P. Karlík, M. Krčmová (ur.): *Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k sedmdesátinám*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- MARTINCOVÁ, Olga (ur.), 2005: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AVČR.
- SICHERL, Eva, 1999: *The English Element in Contemporary Standard Slovene: Phonological, Morphological and Semantic Aspects*. Ljubljana: ZIFF.
- SNOJ, Marko, 2005: O prevzetih besedah, tujkah in izposojenkah. *Slovenski jezik* 5. 113–122.
- STARÝ, Zdeněk, 1994: *Ve jménu funkce a intervence*. Praha: Univerzita Karlova.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- ULIČNÝ, Oldřich, 1998: K teoretickým otázkám grafické adaptace přejatých slov v češtině. P. Karlík, M. Krčmová (ur.): *Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k sedmdesátinám*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.

SAMOSTALNIŠKA LEKSIKA Z EKSPRESIVNIMI KVALIFIKATORJI V SLOVARJU NOVEJŠEGA BESEDJA

Irena Stramljič Breznik
Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 811.163.6'374'373.43

Prispevek izhaja iz pregleda ekspresivnih kvalifikatorjev, uporabljenih v novejši slovenistični leksikografski praksi, glede na njihovo rabo v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* ter na podlagi tovrstnih izkušenj in slavističnih teoretičnih pristopov do ekspresivne leksike podaja ogroditve njihove delitve kot možno orientacijsko točko.

slovar, novejše besedje, ekspresivni kvalifikatorji

The article gives an overview of expressive labels used in recent Slovene lexicography with regard to their application in the dictionary *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (Dictionary of Recent Vocabulary of Slovene language). A possible categorisation of such labels is attempted on the basis of lexicographic work and theoretical approaches to expressive lexis in Slavic Studies.

dictionary, recent vocabulary, expressive labels

1 Uvod

Slovarsko označevanje zaznamovanega besedja predstavlja enega večjih izzivov leksikografskega dela, saj to pomeni postaviti ustreznega razločevalna merila zanj. Pregled bistvenih mejnikov v sodobni slovenski leksikografiji kaže postopnost dograjevanja meril in problematiko doslednosti tudi pri uporabi kvalifikatorja ekspresivno ter njegovih specifičnih podskupin. Poskusni zvezek *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) je tako prinašal samo kvalifikator ekspresivno, ki je pokrival dvoje: ekspresivno in s čustvenim poudarkom (Pogorelec 1965: 236–237). Razčlemba z dodatnimi oznakami zasmehljivo, šaljivo in pokrajinsko po oceni Brede Pogorelec (prav tam) ne bi zadostovala, ampak bi bilo treba dodati najmanj še oznake evfemistično, pejorativno, v privzdignjenem stilu in vulgarno. Izpostavila je potrebo po jasnem slovarskem razmejevanju nevtralne in nenevtralne leksike, še posebej tiste, ki izraža določene pomenske odtenke emotivne narave (ekspresivno z razvejanostjo pomenov), do

t. i. privzdignjenega jezika na eni strani, na drugi strani pa do stilno nižjih plasti, kamor sodi tudi oznaka vulgarno. Kot prazno pa je izpostavila oznako s čustvenim poudarkom za ekspresivno, saj je poudarek lahko sredstvo za izražanje čustvenosti, ne more pa biti čustveno.

Kot odziv na kritike SSKJ (Vidovič Muha 1970/71: 178–186), da je nenormativen in nesistemičen, ker sprejema raznovrstno neknjižno leksiko, je z interpretacijo, da kvalifikatorji natančneje opredeljujejo stilno raznolikost knjižne in neknjižne leksike, med petimi kategorijami besedišča A. Vidovič Muha izpostavila tudi izrazna sredstva, ki so kakorkoli čustveno obarvana in nosijo ekspresivne kvalifikatorje: če čustvena prizadetost govorečega ni natančneje določljiva, z oznako ekspresivno, če je določljiva, pa z oznakami slabšalno, nizko, evfemistično, ironično, ljubkovalno, šaljivo, vulgarno. Bistven je avtoričin poudarek, da zaznamovana in nezaznamovana leksika odražata bodisi tip objektiviziranih ali subjektiviziranih sporočil

ali njun preplet (npr. v publicistiki). Pri subjektiviziranih gre za čustven odnos govorečega do poimenovanega in tudi odzivnost na tako sporočilo ostaja na čustveni ravni. Za doseg take odzivnosti pa mora tvorec izbrati izrazje, ki ne samo čim bolj natančno posreduje njegovo čustveno aktivnost, ampak to aktivnost posreduje čim bolj sugestivno.

Kvalifikatorji z vidika tipologije in vloge so bili samostojno predstavljeni tudi v nizu prispevkov v *Naših razgledih*. M. Hajnšek Holz in Novak (1970) jih delita v dve veliki skupini. V prvi so zbrani taki, ki opisujejo jezikovna sredstva v slovarju glede na jezikovni sistem, v drugi pa taki, ki vrednotijo jezikovna sredstva v razmerju do drugih jezikovnih sredstev. V drugo skupino poleg nekaterih slovničnih, stilno-plastnih, časovno-frekvenčnih, posebnih normativnih in mejnih terminoloških sodijo še ekspresivni kvalifikatorji. Z njimi namreč izražamo poleg pomena še uporabnikov čustveni odnos do pojma. Ekspresivno je kvalifikator za širše razumljen izraz, ki ni primeren za uporabo v vsakem okolju sporazumevanja. Za vrsto ekspresivnosti, ki se da natančneje določiti, pa se uporabljajo ožji ekspresivni kvalifikatorji, kot so: evfemistično, ironično, ljubkavalno, nizko, slabšalno, šaljivo in vulgarno.

Tudi izdaja enozvezkovnega SSKJ je zahtevala ne samo posodobitve slovarskih rešitev petzvezkovnega SSKJ, ampak tudi uskladitev ekspresivnih oznak z oznakami iz *Slovenskega pravopisa* iz 1990 (SP 1990). A. Žele (1993: 529–534) opozori na težave pri izoblikovanju meril za določanje ekspresivne leksike, ki odraža odnos do poimenovanega. Zavzema se za ostajanje pri oznaki ekspresivno nasproti predlagani čustvenostno, ekspresivno, ker je širša, saj je čustvenost le vrsta ekspresivnosti, ki je odraz ne samo osebnostno obarvane, ampak tudi splošno znane in veljavne ocene, izhajajoče iz lastnosti, vsebine poimenovanega, ki pa je lahko včasih določljiva z natančnejšimi oznakami. Predlagane uskladitve petzvezkovnega SSKJ in SP 1990 v enozvezkovniku nato niso bile v celoti

upoštevane. Avtorica pa ob posameznih ekspresivnih kvalifikatorjih poimenuje tipične podskupine besedja in jih podkrepi s primeri.

Kvalifikator ekspresivno je bil v SSKJ natančneje pregledan tudi na ravni frazemov, ki jim je v okviru njihovih definicijskih lastnosti to imanentna lastnost. N. Logar Berginc (2000/01: 137–148) ugotavlja, da je večja korelacija med ekspresivnostjo sestavin frazema in samo ekspresivno oznako frazema le pri specifičnih kvalifikatorjih nizko in vulgarno.

E. Kržišnik (2003: 229–232) o oznakah v Pravilih SP 1990 in nato ob izidu *Slovenskega pravopisa* v 2001 (SP 2001) v povezavi s frazeologijo ugotavlja, da »[p]retirano razdrobljena označevalnost ne prispeva k natančnosti, temveč prej k nedoslednosti in/ali nejasnosti«, ki se nanaša na skupno 42 različnih oznak brez normativnih (prepovedano, nepravilno, odsvetovano) in posebnih oznak (ali, in, tudi). A. Žele (2002: 238) med 13 čustvenostnimi oznakami izpostavlja oznako poudarjalno, ki združuje oznaki ekspresivno in preneseno iz SSKJ, saj je za frazeme neinformativna.

Obsežnost, heterogenost in prekrivnost nekaterih določevalnih prvin znotraj različnih oznak pa je bila težka naloga za urednike SP 2001 pri pripravi in sledenju orientacijskim vzorcem, ki bi omogočali optimalno podeljevanje oznak ob hkratnem upoštevanju tovrstnega vrednotenja v SSKJ, saj ni bilo mogoče avtomatično prevajati ene vrste oznak v drugo (Snoj 2002: 223).

2 Vrste in delež ekspresivnih kvalifikatorjev v SSKJ, SP 2001 in SNB

2.1 Kvalifikator ekspresivno v SSKJ

SSKJ v svojem uvodu (§ 142–150) izpostavlja množinsko obliko, tj. ekspresivni kvalifikatorji. To pomeni, da je to zbirni termin za splošni kvalifikator ekspresivno (ekspr.), ki ga nosi močno čustveno obarvana beseda, pomen ali zveza,¹ in še niz specifičnih kvalifikatorjev, ki določajo vrsto ekspresivnosti

(gl. tabelo 1, prvi stolpec). Večina ekspresivne leksike je, po slovarskih navedbah, povezana z delnim pomenskim premikom.²

Izhajajoč iz kvantitativnih podatkov o slovarju, je 32,2 % leksike v SSKJ zaznamovane ekspresivno (Jakopin 1995: 341–375). To pomeni, da je odstotek višji,³ kot ga je mogoče dobiti s preverjanjem kvalifikatorjev neposredno po slovarju, saj s takim načinom za uporabnika ostanejo prikriti ekspresivne rabe, ki se skrivajo za razlago, da za besede, ki so razložene z ekspresivnimi (nadrejenimi) sinonimi, velja ista ekspresivnost (*čvekal*). Zelo verjetno pa so v številu 29.970 ekspresivnih enot zajeti tudi medmeti, ki prav tako niso označeni s tem kvalifikatorjem, »tudi, kadar so ekspresivni«.

2.2 Kvalifikator ekspresivno v SP 2001

Med oznakami za zvrsti so v SP 2001 v § 1059 navedene tudi take, ki kažejo čustvenost: čustv. (čustvenostno ali ekspresivno): jezikovna prvina, izražajoča natančneje težje določljivo čustvenost; hkrati pa navede še dvanajst drugih oznak (gl. tabelo 1, drugi stolpec).

2.3 Kvalifikator ekspresivno v SNB

V uvodnem razdelku *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB, 4.1) so naštetih kvalifikatorji in kvalifikatorska pojasnila. Naštete so tri skupine kvalifikatorjev, in

Tabela 1: Ekspresivni kvalifikatorji v SSKJ, SP 2001 in SNB

Kvalifikator	SSKJ 1998	SP 2001	SNB 2012
ekspresivno	15.417		165
evfemistično, olepševalno	294	75	
ironično	213	65	
ljubkovalno	108	281	
nizko	348	246	
slabšalno	2040	2014	15
šaljivo	323	169	
otroško	118	120	
vzneseno	235	67	
vulgarno	124		12
preneseno	2586		
čustvenostno, ekspresivno		8	
poudarjalno		10.061	
omiljevalno		143	
zmerjalno		55	
kletvica		33	
Skupaj/Iztočnice	21.806/9 3152	35.283/9 2615	192/ 5384
Odstotek	23,41 % ⁴	38,08 %	3,56 %

sicer poleg terminoloških, socialnozvrstnih tudi ekspresivni kvalifikatorji. Pri ekspresivnih je posebej poudarjeno, da predstavljajo

¹ Tam navedene primere zaradi omejitve obsega prispevka izpuščamo.

² V tem razdelku ni navedeno, da obstajajo tudi kvalifikatorji navadno ekspresivno (nav. ekspr.) in navadno slabšalno (nav. slabš.), pogovorno ekspresivno (pog. ekspr.) in pogovorno slabšalno (pog. slabš.). Lekseme s tovrstnimi specificiranimi oznakami zajameta tudi iskalna pogoja zgolj za kvalifikator ekspresivno ali slabšalno. Tudi kvalifikator preneseno (pren.) je vrsta ekspresivnega kvalifikatorja, saj je beseda ali zveza vsebinsko sicer zelo blizu izhodiščnemu pomenu, je pa predstavno premaknjena v drugačno okolje. V to skupino kvalifikatorjev zagotovo sodita še otroško (otr.) in vzneseno (vznes.), ki pa sta navedena med stilno-plastnimi kvalifikatorji.

³ V obeh drugih slovarjih so ekspresivne oznake zapisane tudi v primerih, ko jih v SSKJ ni. Npr.: če v SP preverimo enaka zgleda, torej *čvekal* in *čvekač*, vidimo, da imata za razliko od SSKJ oba polno, samostojno razlago in hkrati tudi oba kvalifikator slabšalno, enako tudi podiztočnici *čvekačka*, *čvekačev*. Torej velja, da imajo oznako tudi vsi leksemi v sinonimnem razmerju, npr.: *búkselj* slabš. 'neumen, omejen človek' = *búmbar* slabš. 'omejen, neumen človek' ipd. Tudi v SNB imajo vse istokorenske tvorjenke izpisan kvalifikator, npr.: ekspresivno oznako nosijo: *grebsti se*, *grebator*, *grebatorstvo*, *grebatorski*.

⁴ Izračun je količnik med enotami, ki imajo ustreznih kvalifikator, in številom iztočnic iz slovarjev. Verjetno bi bil relevantnejši količnik med enotami s kvalifikatorjem in številom pomenov, saj je pretežna večina iztočnic večpomenskih, vendar vsaj za SSKJ in SP 2001 ni zanesljivih podatkov o številu obdelanih pomenov, v SNB (2012: 9) pa je ta podatek omenjen (6512).

odmik od SSKJ, saj so uporabljeni zgolj trije, in sicer ekspr. za besedo, pomen ali zvezo, ki je poleg tega, da ima poudarjeno preneseno rabo, tudi čustveno zaznamovana; kvalifikator slabš. izraža izrazito odklonilen odnos do poimenovanega; besedam, ki so širše družbeno nesprejemljive za vsakdanje komuniciranje, pa je namenjen kvalifikator vulg.

Primerjalno gledano delež leksike z ekspresivnimi kvalifikatorji glede na število iztočnic pokaže, da je največji delež ekspresivne leksike v SP 2001, četudi upoštevamo Jakopinov podatek, da je take leksike v SSKJ 32,2 %. To lahko povemo tudi drugače, in sicer je glede na število iztočnic v SSKJ ekspresivno zaznamovana slaba četrtnina leksike, v SP 2001 dobra tretjina in v SNB le ena osemindvajsetina, ob tem da v primerjavi z obema slovarjema obsega približno 17-krat manj leksikalnih enot.

Kot je bilo izpostavljeno v uvodu, vsak slovar zgradi svoj sistem oznak, zato zgolj terminološka preslikava kvalifikatorjev ni relevantna, pa vendar se tudi količinsko potrudi, da je kvalifikator ekspresivno iz SSKJ primerljiv s kvalifikatorjem poudarjalno iz SP 2001 (Žele 2002: 238), medtem ko SP 2001 oznako čustvenostno, ekspresivno uporablja zanemarljivo malokrat.

Delež ekspresivne leksike v SNB (3,56 %), izračunan glede na število iztočnic (5384), je v primerjavi s SSKJ in SP 2001 majhen. Upošteva dejstvo, da se ekspresivni kvalifikator lahko pojavlja kot označevalnik celotnega/edinega pomena leksemov ali kot označevalnik le enega izmed pomenov, pa je ta odstotek glede na podatek o številu obdelanih pomenov (6512) še manjši (2,94 %).

3 Leksika z ekspresivnimi kvalifikatorji v SNB

V SNB je največji delež označen s splošnim kvalifikatorjem ekspresivno, znatno manjši delež pa s specifično vrsto ekspresivnosti, znotraj katere sta odbrani le oznaki slabšalno in vulgarno.

Tabela 2: Leksika SNB, označena z ekspresivnimi kvalifikatorji

Besedna vrsta	Ekspresivno	Slabšalno	Vulgarno	Skupaj
Samostalniki	89	14	4	107
Pridevnik	17	1	1	19
Glagol	36		6	42
Prislov	3			
Medmet			1	1
SBZ	19 ⁵			18
GBZ	2			2
Skupaj	165	15	12	192

V nadaljevanju se bomo omejili na tipologizacijo le enobesedne samostalniške leksike s pomenom oseb z ekspresivnimi kvalifikatorji s stališča inherentne oz. adherentne⁶ ekspresivnosti. Inherentna izhaja iz oblike leksema, je vgrajena v formo oz. morfematično leksema, adherentna pa je povezana s katerim od drugotnih pomenov večpomenskega leksema (Vidovič Muha 1972: 35–52, 2000: 98; Furdik 2008: 59–60). S stališča obravnavane problematike lahko najdemo mnogo ustreznih orientacijskih točk tudi v monografiji *Ekspresivna leksika u srbskom jeziku* (Ristić 2004),⁷ saj prinaša zelo širok slovanski teoretski okvir o lastnostih ekspresivne leksike in njenem mestu v leksikografskem opisu. V navedenem delu (Telija 1986 v Ristić 2004: 49–50) je posebej izpostavljeno, da se adherentna ekspresivnost

⁵ Samostalniška besedna zveza je strukturno res samostalniška (*malo morje*), a pomensko prislovna ('veliko').

⁶ Po monografiji češkega jezikoslovca Zime iz leta 1961 je termina v slovenistiko uvedla Ada Vidovič Muha (1972).

⁷ Na monografijo so me opozorili srbski kolegi na konferenci Komisije za slovansko besedotvorje v Beogradu maja 2012. Vednost o njej pa je v slovenistiko razširila tudi ocena (Žele 2011: 93–95).

uresničuje le prek pomenske derivacije, tj. z metonimijo, metaforo in primero. Leksiko z inherentno ekspresivnostjo pa določajo formalni kazalniki, tj. različni tipi tvorjenk ali netvorjenk, ki so zaznamovane z nenavadnimi glasovnimi oz. črkovnimi strukturami.

3.1

Inherentno ekspresivnost v označenih enobesednih leksemih lahko razpoznamo:⁸

- (1) v tvorjenkah (*abraham-ovec*) iz podstavne besede, za katero je značilna adherentna ekspresivnost⁹ (pomenski prenos *Abraham* 'biblijska oseba' > *a/Abraham* 'petdeseti rojstni dan'), in nato še v dodatni obrazilni variantnosti višjestopenjskih tvorjenk (*abraham-ka* – *abraham-ovka*); podobno *bas* 'debel moški glas' > *bajs*¹⁰ 'debel človek', *bajs-i*; *bajs-a* – *bajs-ika*;
- (2) v tvorjenkah, ki so ženskospolske vzporednice zaznamovanim moškospolskim tvorjenkam (*suhica* < *suhec* ekspr. SSKJ);
- (3) iz sinonimnega para, ki ga tvorita tvorjenka z ekspresivno nezaznamovanim in zaznamovanim obrazilom (*odvisn-ik* – *odvisn-ež*; *star-ka* – *starč-ica*, *prestižn-ež* – *prestižn-ik*);
- (4) ekspresijo daje obrazilo, čeprav je podstava nevtralna (*slavn-ež*, *popularn-ež*), še posebej, kadar izraža manjšalnost ali ljubkovalnost ob besedi, ki je lahko tudi sicer adherentno zaznamovana (*smola* 2. ekspr. > *smol-ček*) ali pa nezaznamovana (*strah* > *strah-ec*);

⁸ Gl. tudi tipologijo inherentne in adherentne konotativnosti (Vidovič Muha 2000: 99–100, 101).

⁹ Do prepleta inherentne in adherentne ekspresivnosti lahko prihaja, razmejitev pa je mogoča le na podlagi dovolj zanesljive interpretacije, katera je prvotnejša: vsebinska ali formalna (Ristič 2004: 190).

¹⁰ Sklicujemo se na etimološko razlago iz SNB, po tipu bi pa lahko šlo za neobičajno, dodatno glasovno razširitev (Ristič 2004: 50).

¹¹ To pomeni, da bodo v novem slovarju ti pomeni dodani in hierarhizirani, npr. *govedar* je po SSKJ enopomenka 'kdor se poklicno ukvarja z oskrbovanjem goveda', s podpomenom slabš. redko 'neroden, navadno surov človek'; glede na SNB pa je to najmanj dvopomenka, saj je nov pomen 'kdor izvaja, posluša narodno-zabavno glasbo'.

¹² Glede na SSKJ je novi pomen rezultat determinologizacije (prim. SSKJ nav. mn., zool. 'sesalci, katerih samice imajo trebušno vrečo') oz. razširitev pomena sicer športnega žargonizma (*pištolar*).

¹³ *Užitkar* je v sinonimnem paru z leksemom *uživač* 1. iz SSKJ, ki je ekspresiven.

- (5) ekspresivnost izhaja iz zaznamovane kombinacije podstavnih sestavin zgolj domačega izvora (*pasj-e-ljub-ec*, *rad-odaj-ka*);
- (6) ekspresivnost izhaja iz zaznamovanosti podstave in obrazila (*razgret-ež*, *zagret-ež*, *tip-ček* (SSKJ *tip* slabš. 'človek'), *zavrt-ež*, *zdolgočasen-ec*, *zgub-ar* (SSKJ *zguba* slabš. 'nepomemben, nekoristen človek'));
- (7) ekspresivnost sproži poenobesedenje nasproti besedni zvezi (*fatal-ka* < fatalna ženska, usodna ženska);
- (8) v prevzetih tvorjenkah z neobičajno hibridizacijo domače podstave in prevzetega obrazila (*greb-ator*), pri tem je tvorjenka lahko motivirana tudi na podlagi novega pomena podstavne besede, npr. *grebsti se*;
- (9) v tvorjenkah s kombinacijo domačih in prevzetih morfemskih prvin (*super-moški*, *super-ženska*), čeprav je ekspresivno označena tudi vzporedna v celoti prevzeta tvorjenka (*super-m(a/e)n*).

3.2

Adherentna ekspresivnost je tipična za tiste lekseme te skupine, pri katerih gre za prirast novega pomena:

- (1) eno- ali večpomenki iz SSKJ:¹¹ *govedar*, *padalec*, *pištolar*, *vrečar*,¹² *padalec*, *užitkar*,¹³
- (2) višjestopenjski tvorjenki, nastali iz motivirajoče besede, ki je v SSKJ najmanj dvopomenka: *navijačica* 3.;
- (3) prenos živalskega poimenovanja na človeka: *kameleonka*, *mačka*;

- (4) prenos poimenovanja za stvari na človeka: *multiplikativ, nakladač*,¹⁴ *nomenklatura, perla*;
- (5) prenos živega, človeškega na neživo: *športnik* 'avtomobil';
- (6) prehod leksike iz lastnoimenskosti v občnoimenskost na podlagi lastnosti nekaterih filmskih likov: *kalimero, rambo, superm(a/e)n, terminator, zombi*.

3.3

Specifična ekspresivnost v smislu slabšalnosti je povezana z negativno konotacijo, izhajajočo iz neželenih lastnosti človeka, kot so: mentalna omejenost človeka (*bumb-ar*), pretiravanje v neki dejavnosti (*čist-un*), spolno nagnjenje (*buz-i, hom-ič, lezb-a, topl-o-vod-ar*), poreklo (*čef-ur, jugov-ič*), družbeni status ali način delovanja (*fotelj-aš, mafij-ec, povzpetn-ica, režim-ec*). Z vidika tipa pa gre za inherentno ekspresivnost, temelječo na zaznamovanih poimenovanjih, pogosto okrepljeno še tvorbeno (npr. *buzarant* > krajšano v *buz-*, z dodanim obrazilom *-i*, ki zbuja negativno konotacijo nasproti pozitivni (prim. *mam-i*); podobno še *homoseksualec* > *hom-* + *-ič* ipd.). Pri leksemih z oznako vulgarno pa gre za nemoralno poimenovanje specifičnih delov telesa ali spolnega občevanja in izpeljank za pomen človeka (*pizd-un, zajeban-ec*). Ekspresivnost je tudi v teh primerih inherentna.

3.4

Poleg navedenih primerov pa se zdi, da bi si katerega izmed kvalifikatorjev (še posebej ekspr.) zaslužili tudi še drugi leksemi. Če se omejimo zgolj na poimenovanja oseb, npr.: *čokoloholik* 'kdor pretirano uživa čokolado', *dopingiranec* 'kdor uživa nedovoljeno sredstvo', *drugorazrednež* 'kdor je obravnavan kot manjvreden človek', *frik* 'kdor velja za nenavadnega, čudaškega človeka', *kavopivec* 'kdor (rad) pije kavo' ipd., saj se že iz pomen-ske razlage vidi, da v njej obstajajo prvine vrednotenja.

¹⁴ *Nakladač* je v SSKJ: 1. 'delavec, ki naklada', 2. grad. 'nakladalnik'.

4 Sklepni komentar

4.1

Namen tega prispevka je, da na podlagi pregleda označevanja ekspresivne leksike v slovenski leksikografski praksi ter slavističnih teoretičnih pristopov, zbranih v obsežni študiji o tovrstni leksiki v srbskem jeziku (Ristič 2004), predstavimo lastno videnje te problematike, saj se je pokazalo, da so nam doslej manjkala podrobnejša merila, ki bi množico različnih ekspresivnih kvalifikatorjev omogočala združevati v homogenejšo skupine. Ekspresivna leksika je podskupina leksike, za katero je značilna prevlada konotativnega pomena nad denotativnim (Vidovič Muha 2000: 97) oz. v njih prevladajo nencionalne nad nocialnimi prvinami (Furdik 2008: 59). Ekspresivna leksika izraža ne samo subjektivni čustveni odnos govorca do poimenovanega, ampak želi ta svoj odnos prenesti tudi na naslovnika oz. z njim delovati na naslovnika. Ekspresivnost je bipolarna in se vselej giblje na osi pozitivno oz. negativno. Ekspresivna leksika pa vsebuje več vrst informacij.

4.1.1

Prinaša podatek o vrednosti leksema, ki je pogojen z objektivno in subjektivno oceno govorcev. Objektivna ocena izhaja iz kulturnih stereotipov glede na to, ali je to dobro ali slabo, subjektivna ocena pa kaže subjektivni odnos v smislu, ali govorec to odobrava ali ne odobrava. Tovrstna subjektivna ocena, pa četudi je subjektivna, ni poljubna, ampak je povezana s sistemom jezikovnih standardov določenega kolektiva. To pomeni, da mora govorec »govoriti jezik kolektiva« (Ristič 2004: 48). S tega vidika bi lahko v to skupino razvrstili tisto leksiko, ki je bila v dosedanjih slovarjih označena s splošnimi ekspresivnimi kvalifikatorji (ekspr., čustv., poud., pren.), vendar bi bilo treba zaradi večje informativnosti dodati podatek, ali je ta ekspresija pozitivna oz. negativna.

4.1.2

Ekspresivna leksika lahko prinaša podatke o nameri (ilokuciji) govorca: kakšen odziv želi doseči pri naslovniku z uporabo leksike, to se pravi, ali želi tudi na naslovnika prenesti svoj empatični ali antipatični odnos do poimenovanega. V to skupino bi lahko razvrstili doslej uporabljene kvalifikatorje, ki izražajo pozitivno empatijo govorca (ljubk., šalj., otr.) ali pa njegovo antipatijo (iron., slabš.).

4.1.3

In nazadnje lahko prinaša podatek o primernosti, umestnosti ali neprimernosti, neumestnosti uporabe določenega jezikovnega izraza glede na to, kdo so udeleženci sporazumevanja (posameznik, skupina ljudi ali širša javnost) in za kakšne sporazumevalne okoliščine gre (kraj in čas sporazumevanja; odnos med sporočevalcem in naslovníkom). Ta ocena pa izhaja iz jezikovne kompetence govorca. V to skupino bi lahko umestili kvalifikatorje, ki izražajo pozitivno ekspresijo s stališča primernosti (vznes., omilj., evfem., olepš.) ali pa negativno s stališča neprimernosti rabe v danem položaju (vulg., zmerj., kletv.).

4.2

Inherentna ekspresivnost je torej tipičnejša za lekseme, ki se razvrščajo v drugo in tretjo skupino, saj je v ospredju oblika oz. jezikovno sredstvo, ki se izrablja za doseganje ekspresije. Leksika iz prve skupine pa je tipičnejša za adherentno ekspresijo, saj je v ospredju vsebina oz. pomen. Ekspresivna leksika kot podvrsta leksike s prevladujočim konotativnim pomenom torej deluje na presečišču treh dimenzij jezika, to so pomen (semantika), raba (pragmatika) in izbirtost jezikovnih sredstev (stilistika), zato ni presenetljivo, da je njeno označevanje daleč od lahkega leksikografskega dela.

4.3

Če upoštevamo, da je SNB vez med tem, kar je bilo v SSKJ, in tem, kar bo v novem

razlagalnem slovarju, potem je odločitev za uporabo zgolj treh ekspresivnih kvalifikatorjev v tem konceptu modra. Podrobnejše ločevanje bi bilo namreč s stališča vloge slovarja novejšje leksike neracionalno. Večja in jasnejša diferenciacija bo namreč mogoča šele v novem slovarju, v katerem se bodo soočale že slovarsko obstoječe rabe in pomeni z novimi rabami in pomeni iz SNB, ki se jim bodo do končne redakcije novega enojezičnega razlagalnega slovarja pridružile številne nove, podprte z analizo aktualnega gradiva, zbranega v razpoložljivih korpusih. Hkrati pa je jasno, da je bil premišljen tudi koncept izbora zgolj treh kvalifikatorjev (ekspresivno, slabšalno, vulgarno), saj so to vendarle nosilne oznake znotraj treh predstavljenih kvalifikatorskih skupin ekspresivne leksike.

Literatura

- FURDÍK, Juraj, 2008: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Košice: Vydavateľstvo LG.
- HAJNŠEK HOLZ, Milena, NOVAK, France, 1970: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Kvalifikatorji. *Naši razgledi* 19/56. 140.
- JAKOPIN, Primož, 1995: Nekaj števil iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 43/4. 341–375.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2003: Frazeologija v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* 51/2. 221–237.
- LOGAR BERGINC, Nataša, 2001: Kvalifikator ekspr. v Slovarju slovenskega knjižnega jezika na ravni frazeologije. *Jezik in slovstvo* 46/4. 137–148.
- MÜLLER, Jakob, 1996: Slovar slovenskega knjižnega jezika in kritika z bibliografijo (1960–1992). *Razprave, Razred za filološke in literarne vede* 15. 187–234.
- POGORELEC, Breda, 1965: Ob poskusnem snopiču Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 9/7–8. 232–242.
- RISTIĆ, Stana, 2004: *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku (teorijske osnove i normativno-kulturološki aspekti)*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- SNOJ, Jerica, 2002: Nekatere značilnosti slovarske sestavka novega Slovenskega pravopisa.

- Boža Krakar Vogel (ur.): *Ustvarjalnost Slovencev po svetu*. 38. SSJLK. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 219–223.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1970/71: Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika (ob Slovarju slovenskega knjižnega jezika I). *Jezik in slovstvo* 17/6. 178–186.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1972: Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike. *Pre-davanja*. 8. SSJLK. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 35–52.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- ŽELE, Andreja, 1993: Ekspresivne oz. čustvenostne oznake v slovarstvu. *Slavistična revija* 41/4. 529–534.
- ŽELE, Andreja, 2002: Slovenski pravopis z vidika vezljivostne aktualizacije starih in novih glagolov. Boža Krakar Vogel (ur.): *Ustvarjalnost Slovencev po svetu*. 38. SSJLK. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 235–240.
- ŽELE, Andreja, 2011: O leksiki v sodobnem srbskem jeziku, o njenih spremembah v smislu ekspresivnosti in norme. *Slavistična revija* 59/1. 93–95.

FRAN MIKLOŠIČ IN SLOVENSKA IMENA MESECEV

Polonca Šek Mertük

Pedagoška fakulteta, Maribor

UDK 811.163.6'373.22"33":929Miklošič F.

V prispevku je obravnavana jezikoslovna razprava Frana Miklošiča *Die slavischen Monatsnamen* (Slovenska imena mesecev, 1867), z omejitvijo prikaza slovenskih imen mesecev. Miklošič je zapisal kar 95 različnih slovenskih poimenovanj za mesece. Ta so najpogosteje povezana s poimenovanji za praznike in običaje ter z rastlinstvom, nekoliko manj pa z (običajno kmečkimi) opravili in živalstvom.

Fran Miklošič, slovansko jezikoslovje, slovensko jezikoslovje, slovenska imena mesecev

The paper presents the linguistic discussion by Fran Miklošič *Die slavischen Monatsnamen* (The Slavic Names of the Months) from 1867, focusing on the Slovene names of months. These are most commonly associated with the names for the holidays and traditions and vegetation, and less often with (farm) work and fauna.

Fran Miklošič, Slavic linguistics, Slovene linguistics, Slovene names of months

Uvod

Danes imamo Slovenci za mesece latinska imena, tj. januar, februar, marec itn., čeprav smo nekoč imeli domača imena. Od slovanskih narodov pri domačih imenih za mesece vztrajajo le Hrvati, Čehi in Poljaki. Slovenci v vsakdanji pisni in govorni praksi domačih imen mesecev ne uporabljamo več. Ob latinskih imenih so domača slovenska imena zapisana le še v nekaterih (zlasti evangeličanskih) koledarjih in pratikah (Keber 1986).

Slovenska imena mesecev so bila po do zdaj znanih podatkih prvič zapisana v rokopisnem kodeksu iz leta 1466, v t. i. Škofjeloškem rokopisu.¹ Gre za nemški koledar, v katerem je Martin (priimek ni zapisan) iz Loke na listu 157 b na začetek tedaj običajnih horoskopov za novorojence v posameznih mesecih poleg latinskih mesečnih imen zapisal tudi slovenska (Stabej 1966). Najstarejša zapisana slovenska imena mesecev so bila zapisana v gotici: *Profÿnicz, Setfzan, Suſecz, Malÿ trawen, welikÿ trawen, Bobouczzewt,*

Malÿ Serpan, Velikÿ serpan, Poberuch, liſtognoy, kozowperſthk in Grüden. Po transkripciji so to: *prosinec, sečan, sušec, mali traven, veliki traven, bobovcvet, mali srpan, veliki srpan, poberuh, listognoj, kozoprsk in gruden.*

Tako slovenska kot slovanska domača imena mesecev so tesno povezana z letnimi časi, z njihovimi značilnostmi in opravili, delom in praznovanji (Keber 1995).

Slovenskih imen za mesece je veliko;² pojavljala so se v različnih slovarjih, pratikah in koledarjih, pa tudi v nekaterih razpravah. Zaradi prostorske omejitve in glavne tematike (200-letnica rojstva Frana Miklošiča) se v prispevku osredotočam le na obravnavo slovenskih imen za mesece pri Franu Miklošiču.

Miklošičeva slovenska imena mesecev

Najstarejše rokopisno gradivo za slovenska imena mesecev je prvi uporabil oziroma nanj opozoril Miklošič leta 1867 (Mikhailov 2001; Stabej 1966). Miklošičevo delo z naslo-

¹ Mikhailov (2001) ga uvršča med zgodnjeslovenske rokopisne dokumente.

² Keber (1995) jih je npr. našel 173.

vom *Die slavischen Monatsnamen* (Slovanska imena mesecev) iz leta 1867 je zelo pomembno in zanimivo delo o slovanskih mesečnih imenih (Levstik 1868).

Miklošič je slovanska imena mesecev predstavil vsebinsko, tj. glede na nastanek oziroma izvor, in ne po zaporedju v letu. Imena mesecev oziroma njihov nastanek se vsebinsko navezujejo na šest sklopov:

- I. Monatsnamen aus dem Pflanzenreiche (Imena mesecev iz rastlinstva),
- II. Monatsnamen aus dem Tierreiche (Imena mesecev iz živalstva),
- III. Monatsnamen nach Naturerscheinungen im Grossen (Imena mesecev po naravnih pojavih),
- IV. Monatsnamen nach periodisch wiederkehrenden Verrichtungen (Imena mesecev po ponavljajočih se opravilih),
- V. Namen nach Gebräuchen und Festen (Imena mesecev po običajih in praznikih),
- VI. Monatsnamen nach der Reihenfolge der Monate (Imena mesecev glede na vrstni red).

Znotraj šestih vsebinskih sklopov so slovanska imena mesecev predstavljena po skupaj 95 podskupinah. Med slovanskimi imeni mesecev so zapisana tudi slovanska imena. Označena so s krajšavo nsl., s katero Miklošič označuje novoslovenščino (= slovenščina). Slovanska imena mesecev se pojavljajo v vseh šestih sklopih in celo v 44 podskupinah (oz. iztočnicah). Skupno je Miklošič zapisal kar 95 različnih slovenskih imen za mesece (v nekaterih podskupinah je po več slovenskih imen). Ob slovenskih imenih mesecev je razen enega primera povsod naveden tudi vir (oziroma viri), kje je bilo poimenovanje najdeno.

I.

Po Miklošičevem zapisu je 23 slovenskih imen mesecev poimenovanih v povezavi z rastlinstvom: bob → *bobov cvêt*; breza → *brêzen*; cvet → *cvêten*, *cvêtičnjak*; klas → *klasen*; lipa → *lipan*; list → *listopad*, *listognoj*, *listov gnoj*, *gnilec*; roža → *rožen cvêt*,

rožni cvêt, *ročocvet*, *rožnik*, *rožnjak*, *ržen cvêt*; sviba → *sviban*, *sviben*, *svibenj*; trava → *mali traven*, *malotraven*, *velki traven*; žolt → *žoltopušnik*.

II.

Slovenskih imen mesecev iz poimenovanj živali ali v povezanosti z živalmi je 7: koza → *kozoprsk*, *kozov prsk*; kimati → *kimavec*, *kimovec*, *kimovic*; mleko → *mlêčen*; rjuti → *rujan*.

III.

12 zapisanih slovenskih poimenovanj je povezanih z naravnimi pojavi: gruda → *gruden*; jesen → *jesenik*, *jesenščak*, *jesenski mêsenc*; prosihati → *prosinec*, *prosimec*, *prosenec*, *prozimec*, *prezimec*; suh → *sušec*; zima → *zimec*; žar → *pražnik*.

IV.

Slovenska imena mesecev so nastala tudi v povezavi s ponavljajočimi se opravili. Miklošič je našel 12 takih poimenovanj: kola → *kolovoz*; obroč → *obročnik*; praha → *prašnik*; sekanje, sekati → *sečen*, *sečan*, *setczann*; srp → *srpen*, *srpan*, *mali srpan*, *velki srpan*; vino → *vinotok*; žeti → *poberuh*.

V.

Največ slovenskih imen mesecev, kar 39, je nastalo iz poimenovanj za običaje in praznike, med njimi tudi iz imen svetnikov: božič → *mali božičnjak*, *velikobožičnjak*, *vienahtnik*; ebennaht (enakonočje, op. a.) → *ebehtnik*, *obahtnik*, *ebahtnik*; maša → *velikomešnjak*, *malomešnjak*, *mešnjek*, *gospojnik*; rusalija (binkošti, op. a.) → *risalček* (*risalščak*, *rusalščak*); sveča → *svečan*, *svečen*, *svečnik*; vsj sveti → *vsesveščak*, *sesvečak*, *vsesvešček*; Andrej → *andrejščak* (*andrejšček*); Georg → *gurgevščak*; Gregor → *geregurščak*; Jakob → (*jakobeščak*), *jakobešček*, *jakopeček*, *jakopovščak*; Janez → *ivanščak*, *ivanjšček*, *ivanček*; kres → *krêsnik*, *kriesnik*, *krsnik*; Luka → *lukovščak*, *lukovčak*; Mihael → *miholjščak*, *mihaošček*, *mihaoček*; Filip → *filipovščak*.

VI.

Le 2 slovenski imeni sta nastali glede na zapovrstnost mesecev, od tega Miklošič prvo označuje kot izposojeno, drugo pa kot nepojasnjeno oz. nerazloženo: maj → *majnik*; velij → *veljak*.

Kot je razvidno iz zapisa, je največ izvornih slovenskih imen mesecev nastalo iz poimenovanj za običaje in praznike, vključujoč godovne dneve svetnikov. Drugo najpogostejšo skupino kot izvor slovenskih imen mesecev predstavlja rastlinstvo, nekoliko manj pogosto so slovenska imena mesecev povezana z naravnimi pojavi in opravili. Od domačih slovenskih imen je najmanj povezanih z živalstvom. Eno slovensko ime (*maj*) Miklošič označuje kot izposojeno, eno (*velij*) pa kot nerazloženo oziroma nepojasnjeno.

Ob že prej predstavljeni vsebinski predstavitvi slovenskih imen mesecev, tj. predstavitvi glede na izvor posameznega poimenovanja, prikazujem tudi Miklošičeva poimenovanja za posamezne mesece po zaporedju, kot je v veljavi danes. Miklošičevih 95 različnih slovenskih poimenovanj je med dvanajst mesecev razporejenih dokaj neenakomerno: januar: 8, februar: 7, marec: 7, april: 4, maj: 13, junij: 15, julij: 9, avgust: 6, september: 9, oktober: 8, november: 7, december: 5. Skupno je Miklošič za vseh dvanajst mesecev navedel 98 slovenskih poimenovanj. Razlika s prej navedenim številom (95 različnih slovenskih poimenovanj) je zato, ker se štiri imena pojavijo v različnih mesecih, in sicer: *sušec* za februar in marec, *mali traven* za marec in april, *velki traven* za april in maj ter *listognoj* za oktober in november. Isto poimenovanje meseca pri vseh avtorjih ni bilo vedno rabljeno za isti mesec.

Razlika pri prvih treh poimenovanjih (*sušec*, *mali traven* in *velki traven*) je posledica tega, da se »imena mesecev v Slovenski krájiní, ali kakor pravimo na kratko danes, v Prekmurju, ne skladajo niti za eden mesec z običajnimi slovenskimi« (Stabej 1966: 11). Stabej pojasnjuje razlikovanje v mesečnih imenih kot posledico cerkveno-upravne pripadnosti Prekmurja v srednjem veku in ker so bili Slovenci v Prekmurju do leta 1918 »pod madžarsko politično oblastjo in tako v obojem ločeni od drugih Slovencev. [...] Ni pa še dognano, kdo, kdaj in zakaj je nekaj teh mesečnih imen v Prekmurju razporedil po drugačnem vrstnem redu, ko je bil že ustaljen pri drugih Slovencih« (prav tam). Različen pomen mesečnega imena *listognoj* pa je posledica različnega pomena v najstarejšem zapisu (1466), kjer *listognoj* pomeni mesec oktober, in zapisa pri Trubarju (1557), preko katerega so to poimenovanje za mesec november prevzeli tudi drugi pisci.

V nadaljevanju prikazujem Miklošičeva poimenovanja za posamezne mesece po vrstnem redu v letu (kot ga poznamo danes), vir zapisa, vsebinski sklop s podskupino, v kateri je ime meseca zapisano, ter morebitno Miklošičevo razlago (zaradi navedenih vzporednic z nemškimi imeni mesecev jih ne slovenim). Sklope na tem mestu zaradi poenostavitve označujem z: I. Rastlinstvo, II. Živalstvo, III. Naravni pojavi, IV. Opravila, V. Prazniki, VI. Vrstni red. Pri večini slovenskih imen je Miklošič zapisal, kateremu latinskemu imenu ustrezajo. Tiste, kjer vzporednice ni, označujem z zvezdico in v opombi pojasnujem odločitev za uvrstitev pod določeni mesec.

JANUAR			
Slovensko ime	Vir zapisa imena	Vsebinski sklop	Miklošičeva razlaga
prosinec	Handschrift 1466, Trub., Habd., Ev.-Tirn., Jambr., Novi-Jez.	III. Naravni pojavi, 43. Prosijati	
prosimec	Trub., Meg.		
prosenec	Lex., Stol.-Pratka		
prozimec	Murko		Falsch mit Anlehnung an zima.
prezimec	Šaf.		
zimec	Meg.	III. Naravni pojavi, 48. Zima	
sečen	Jambr.	IV. Opravila, 56. Sekati	
mali božičnjak	Ev.-Tirn.	V. Prazniki, 62. Božič	

FEBRUAR			
Slovensko ime	Vir zapisa imena	Vsebinski sklop	Miklošičeva razlaga
sušec	Novi-Jez.	III. Naravni pojavi, 46. Suh	
sečan	Meg., Trub.	IV. Opravila, 56. Sekati	
setczann	Handschrift 1466		
svečan	Stol.-Prat.	V. Prazniki, 69. Sveča	
svečen	Ev.-Tirn., Habd., Jambr., Šaf.		
svečnik	Meg.		
veljak	Jambr.		VI. Vrstni red, 92. Velij

MAREC			
Slovensko ime	Vir zapisa imena	Vsebinski sklop	Miklošičeva razlaga
brêzen	Meg., Oberkrain	I. Rastlinstvo, 2. Breza	
sušec	Handschrift 1466, Trub., Meg., Ev.-Tirn., Jambr.	III. Naravni pojavi, 46. Suh	
ebehtnik	Meg., Gutm.	V. Prazniki, 63. Ebennaht (enakonočje, op. a.)	Wahrscheinlich der Monat der Tag- und Nachtgleiche. Man kann auch an ewigtag denken. Die Sache ist mir nicht klar.
obahtnik	Marc.		
gregurščak	Ev.-Tirn., Jambr., Alter 101	V. Prazniki, 78. Gregor	
mali traven, malotraven	Jambr., Novi-Jez.	I. Rastlinstvo, 13. Trava	

APRIL			
Slovensko ime	Vir zapisa imena	Vsebinski sklop	Miklošičeva razlaga
mali traven	Handschrift 1466, Trub., Meg., Ev.-Tirn., Habd., Stol.-Prat.	I. Rastlinstvo, 13. Trava	
velki traven	Novi-Jez., Šaf.		
ebahtnik	Meg.	V. Prazniki, 63. Ebennaht (enakonočje, op. a.)	Wahrscheinlich der Monat der Tag- und Nachtgleiche. Man kann auch an ewigtag denken. Die Sache ist mir nicht klar.
gjurgevsčak	Ev.-Tirn.	V. Prazniki, 77. Georg	Georgsmonat

MAJ			
Slovensko ime	Vir zapisa imena	Vsebinski sklop	Miklošičeva razlaga
velki traven	Handschrift 1466, Trub., Ev.-Tirn., Habd., Stol.-Prat., Jambr.	I. Rastlinstvo, 13. Trava	
cvêten	Erben 147		
cvêtičnjak	Sacharov	I. Rastlinstvo, 12. Sviba	
sviban	Jambr.		
sviben	Šaf.		
svibenj	Jarn.		
žoltopušnik	Sacharov		I. Rastlinstvo, 18. Žolt
risalček (risalščak, rusalščak)*	Novi-Jez.	V. Prazniki, 67. Rusalija (binkošti, op. a.)	Pfingstmonat
filipovščak	Ev.-Tirn., Jambr.	V. Prazniki, 87. Filip	Philippsmonat
majnik	Meg.	VI. Vrstni red, 89. Maj	
ročocvet	Jambr.		

*Stabej (1966) in Levstik (1866) poimenovanja obravnavata pri maju. »Povsem samosvoje, a že zelo staro ime za maj imajo Slovenci v Prekmurju, in sicer risalšček, risalščak, tj. binkoštni mesec. Binkoštim pravijo namreč Prekmurci risale, risali.« (Stabej 1966: 8)

JUNIJ			
Slovensko ime	Vir zapisa imena	Vsebinski sklop	Miklošičeva razlaga
bobov cvêt	Handschrift 1466	I. Rastlinstvo, 1. Bob	Bohnenblüthe
klasen	Ev.-Tirn., Jambr., Šaf., Grimm 67	I. Rastlinstvo, 7. Klas	Ährenmonat
lipan	Jambr.	I. Rastlinstvo, 8. Lipa	
rožen cvêt	Meg., Trub	I. Rastlinstvo, 11. Roža	Rosenblüte
rožni cvêt	Stol.-Prat., Gutm.		Brachmonat
rožnik	Kol.		
rožnjak	Sacharov, Šaf.		
mlêčen	Jambr.	II. Živalstvo, 25. Mleko	Milchmonat
prašnik	Meg.	IV. Opravila, 56. Praha	Brachmonat
ivanščak	Ev.-Tirn., Jambr.	V. Prazniki, 80. Janez	
ivanjšček	Hung.		
ivanček	Novi-Jez.		
krêsnik		V. Prazniki, 81. Kres	Die Zeit des Johanni-sfeuers (nsl. krês Johanni-sfeuer, Sonnenwende)
kriesnik	Meg., Gutm.		
krsnik	Nach einer Mittheilung des Herrn Prof. M. Valjavec		

JULIJ			
Slovensko ime	Vir zapisa imena	Vsebinski sklop	Miklošičeva razlaga
ržen cvêt	Murko	I. Rastlinstvo, 11. Roža	Roggenblüte
pražnik*	Grimm, Reinsb.	III. Naravni pojavi, 49. Žar	Dörrmonat
srpen	Meg., Ev.-Tirn., Habd., Jambr.	IV. Opravila, 59. Srp	
srpan	Trub.		
mali srpan	Handschrift 1466, Stol.-Prat., Jarn., Šaf.		
(jakobeščak) jakobešček	Novi-Jez.	V. Prazniki, 79. Jakob	Jakobsmonat
jakopeček	Meg.		
jakopovščak	Ev.-Tirn., Jambr.		

*Pri večini drugih slovanskih imen v tej podskupini je zapisana ustreznica za julij (npr. serb. žar der heisse Monat iulius), samo pri lit. se ime nanaša na avgust.

AVGUST			
Slovensko ime	Vir zapisa imena	Vsebinski sklop	Miklošičeva razlaga
kimovic	Trub.	II. Živalstvo, 24. Kimati	
kolovoz	Jambr.	IV. Opravila, 52. Kola	Die Zeit, da man mit Wagen fährt.
velki srpan	Handschrift 1466, Stol.-Prat., Jarn.	IV. Opravila, 59. Srp	
velikomešnjak	Ev.-Tirn., Habd., Jambr., Šaf.	V. Prazniki, 64. Maša	
mešnjek	Novi-Jez.		
gospojnik	Meg.		

SEPTEMBER			
Slovensko ime	Vir zapisa imena	Vsebinski sklop	Miklošičeva razlaga
kozoprsrk	Meg.	II. Živalstvo, 23. Koza	
kimavec, kimovec	Meg., Stol.-Pratka	II. Živalstvo, 24. Kimati	Der Monat, wo das Vieh, von den Bremsen belästigt, unruhig wird (sê m ter tje kima, pri miru ne stoji).
rujan*	Jambr.	II. Živalstvo, 26. Rjuti	
jesenik**	Trub., Meg.	III. Naravni pojavi, 36. Jesen	
jesenščak**	Erben		
jesenski mē s enc**	Meg.		
poberuh	Handschrift 1466	IV. Opravila, 61. Žeti	
malomešnjak	Ev.-Tirn., Habd., Jambr., Šaf.	V. Prazniki, 64. Maša	

*Asl. rjujinъ in tudi druga navedena sorodna slovanska imena so poimenovanja za september.

**V tej skupini je navezava na latinsko ime meseca zapisana le pri russ. (osень), ki se navezuje na september. Nemško ime (Überherbst) enako kot slovenska imena nima ustreznice z latinskim imenom. Stabej (1966: 9) o vzporednici za september ne dvomi: »Da pomeni jesenik, jesenščak ipd. za mesec september jesenski mesec – prevzeto morda po staronemškem herbistmânôth, Herbstmonat – o tem ni treba zgubljati besed.«

OKTOBER			
Slovensko ime	Vir zapisa imena	Vsebinski sklop	Miklošičeva razlaga
listognoj	Handschrift 1466, Marc.	I. Rastlinstvo, 9. List	Laubfäulniss
kozoprsk	Trub., Meg., Stol.-Pratka	II. Živalstvo, 23. Koza	Die Zeit, wo die Ziege bockt (nsl. koza se prska, pršče).
obročnik	Meg.	IV. Opravila, 55. Obroč	Nach Erben 155. von obrok Viehfutter, welches in dieser Zeit für den Winter gesammelt werde; richtiger von obrôč Fassreif.
vinotok	Sloven.-Kol. 1859, Koled.-Družbe sv. Mohora 1862	IV. Opravila, 60. Vino	
lukovščak	Habd., Ev.-Tirn.	V. Prazniki, 82. Luka	Lucasmonat
lukovčak	Jambr.		
miholjščak	Habd., Jambr., Šaf.	V. Prazniki, 85. Mihael	Michaelsmonat
vsesvešček	Novi-Jez.	V. Prazniki, 71. Vsi sveti	Allerheiligenmonat

NOVEMBER			
Slovensko ime	Vir zapisa imena	Vsebinski sklop	Miklošičeva razlaga
listopad	Stol.-Prat., Jambr.	I. Rastlinstvo, 9. List	Die Zeit, da das Laub abfällt
listognoj	Trub., Meg.		Laubfäulniss
listov gnoj	Murko		
gnilec	Meg.		
kozov prsk	Handschrift 1466	II. Živalstvo, 23. Koza	
vsesveščak	Ev.-Tirn., Habd., Šaf.	V. Prazniki, 71. Vsi sveti	Allerheiligenmonat
sesvečak	Jambr.		

DECEMBER			
Slovensko ime	Vir zapisa imena	Vsebinski sklop	Miklošičeva razlaga
gruden	Handschrift 1466, Trub., Meg., Ev.-Tirn., Habd., Jambr., Šaf.	III. Naravni pojavi, 34. Gruda	Schollenmonat, wo die Erde vom Frost hart, zu Schollen wird.
velikobožičnjak		V. Prazniki, 62. Božič	
vienahтник*	Meg.		kroat. Weihnachtsmonat, december
anrejščak (andrejšček)	Novi-Jez.	V. Prazniki, 74. Andrej	

*Zaradi verjetne povezave z Weihnachtsmonat (pri kroat.). Pri decembru podobno slovensko ime »venahтник« navaja tudi Stabej (1968: 11).

Zaključek

Poleg Miklošičevih najpomembnejših jezikoslovnih del (*Primerjalne slovnice slovanskih jezikov*, 1852–1879, in *Etimološkega slovarja slovanskih jezikov*, 1886) vsekakor ne gre spregledati tudi ene njegovih pomembnejših jezikoslovnih razprav: *Slovanska imena mesecev* (1867). V tem delu Miklošič po šestih vsebinskih sklopih podrobno predstavi različna slovanska poimenovanja za mesece. Za izhodišče postavi 95 iztočnic (v skupno šestih sklopih), s katerimi povezuje posamezno poimenovanje za mesece. Med temi poimenovanji so navedena tudi slovenska imena mesecev (označena kot nsl.); skupno jih je kar 95. Pojavljajo se v vseh šestih sklopih, ne pa v vseh podskupinah (oz. iztočnicah). Pri mnogih iztočnicah je navedenih po več slovenskih poimenovanj. Z izjemo enega primera (*velikobožičnjak*) Miklošič pri vsakem slovenskem imenu navede tudi vir oz. vire, kje je bilo ime najdeno. V štirih primerih (*sušec*, *mali traven*, *velki traven* in *listognoj*) je bilo isto ime rabljeno za poimenovanje dveh različnih mesecev. Tako je skupno število vseh poimenovanj za slovenske mesece kar 98. Razporejenost poimenovanj med dvanajst mesecev ni enakomerna. Največ poimenovanj je za junij (15), najmanj pa za april (4).

Po Miklošičevem zapisu je največ izvornih slovenskih imen mesecev nastalo iz poimenovanj za običaje in praznike. Drugo najpogostejšo skupino kot izvor slovenskih imen mesecev predstavlja rastlinstvo, neko-

liko manj naravni pojavi in opravila, najmanj pa živalstvo.

Miklošičeva obravnavana razprava pomeni pomemben prispevek v slovenskem (in slovanskem) jezikoslovju. Poleg obsežnega zapisa različnih slovenskih imen za mesece je bogastvo razprave tudi v navajanju virov in avtorjevih razlagah (oz. ponekod vsaj poskusih razlag) nastanka posameznega poimenovanja. Hkrati pa razprava pomeni tudi vir (znanstvenega) raziskovanja marsikateremu jezikoslovcu. To je le eden od dokazov, kako zelo je Miklošič vplival na slovenistično jezikoslovje.

Vir

MIKLOŠIČ, Fran, 1867: *Die slavischen Monatsnamen*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Literatura

KEBER, Janez, 1986: Slovenska imena mesecev iz imen svetnikov. *Mohorjev koledar*. 160–163.

KEBER, Janez, 1995: O slovenskih imenih mesecev. *Družinska pratika*. 36–42.

LEVSTIK, Fran, 1868: Die slavischen monatsnamen von Dr. Franz Ritter von Miklosich. *Novice* 26/11. 82.

MIKHAILOV, Nikolai, 2001: *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine. Rokopisna doba slovenskega jezika (od XIV. stol. do leta 1550)*. Trst: Mladika.

STABEJ, Jože, 1966: *Slovenska imena mesecev (Ob petstoletnici prvega zapisa)*.

K MIKLOŠIČEVI PRIMERJALNI SKLADNJI SKLONOV SLOVANSKIH JEZIKOV

Matej Šekli

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.16'362'366.54:929Miklošič F.

V prispevku so na osnovi Miklošičeve obravnave skladnje sklonov slovanskih jezikov in spoznanj primerjalne skladnje sklonov indoevropskih jezikov prikazani pomeni slovanskih sklonov z diahronega vidika. Na osnovi gradiva (stare) cerkvene slovanščine je podan poskus rekonstrukcije pomenskih sprememb pomenov sklonov od pozne praindoevropsčine do pozne praslovanščine. Določeni so dejavniki ter smeri pomenskih sprememb.

primerjalno jezikoslovje, skladnja, sklon, pomenska sprememba, (stara) cerkvena slovanščina

In the article the meanings of Slavic cases are discussed from the diachronic perspective, taking into account Miklošič's study of the syntax of cases in the Slavic languages, as well as the discoveries of comparative syntax of cases in Indo-European languages. On the basis of (Old) Church Slavic material, an attempt is made to reconstruct semantic changes of the case meanings from Late Proto-Indo-European to Late Proto-Slavic. The factors and the directions of semantic changes are identified.

comparative linguistics, syntax, case, semantic change, (Old) Church Slavic

1 Uvod

Naloga primerjalne skladnje sklonov indoevropskih in slovanskih jezikov je rekonstruirati prvotne pomene sklonov v praindoevropsčini in praslovanščini ter opisati njihove pomenske spremembe od praindoevropsčine do praslovanščine ter od praslovanščine do slovanskih jezikov. Pozna praindoevropsčina je oblikovno razlikovala osem različnih sklonov (imenovalnik/nominativ, roditeljnik/genitiv, ločilnik/ablativ, dajalnik/dativ, tožilnik/akuzativ, zvalnik/vokativ, mestnik/lokativ, orodnik/instrumental), pri čemer je imel prvotno vsak od njih prvotni pomen, iz katerega so s pomenskimi spremembami (v smeri širitve pomena) nastajali drugotni pomeni. Praslovanščina je iz praindoevropsčine podedovala sedem sklonskih oblik in osem sklonskih pomenov (praindoevropski roditeljnik se v praslovanščini oblikovno ni ohranil; praslovanski roditeljnik oblikovno nadaljuje praindoevropski ločilnik, pomensko pa praindoevropski ločilnik in roditeljnik).

V nadaljevanju je, upoštevaje Miklošičevo obravnavo skladnje sklonov slovanskih jezikov (Miklosich 1883: 344–762) in njene nadaljnje interpretacije tako v indoevropskem kot slovanskem primerjalnem jezikoslovju (Delbrück 1893: 393–394; Vondrák 1928: 226–228; Грамматика 1993: 455–466; Lunt 2001: 143–151; Damjanović 2005: 162–169) ter spoznanja sodobne primerjalne skladnje sklonov indoevropskih jezikov (Meier - Brügger 2010: 398–411), na osnovi gradiva (stare) cerkvene slovanščine podan poskus rekonstrukcije pomenskih sprememb pomenov sklonov z izjemo zvalnika (kot jedro zvalniškega pastavka je manj potrjen pomenskim spremembam) od pozne praindoevropsčine do pozne praslovanščine. Ker so se pomeni prvotno brezpredložnih sklonov zaradi njihovega širokega pomena predvsem pri izražanju okoliščin prenesli na predloge, so v obravnavo deloma pritegnjeni tudi predložni skloni. Pomeni in vrste sklonov so predstavljeni z izrazjem, uveljavljenem v skladnji

sklonov (Miklosich 1883; Delbrück 1893; Vondrák 1928; Bajec, Kolarič, Rupel 1956: 319–327; Toporišič 2000: 267–270), predvsem pri poimenovanju okoliščin pa dopolnjeni s spoznanji skladnje stavčnih členov, natančneje prislovnih določil (Toporišič 2000: 619–627), in udeleženskih vlog (Žele 2001: 109–110), pri obravnavi prostorskih sklonov natančneje določeni s pomočjo uralistične sklonoslovne terminologije (Kenesei idr. 1998: 235–247; Karlsson 1999: 107–122).¹

2 Imenovalnik

Prvotni stavčnočlenski vlogi indoevropskega imenovalnika sta: 1) osebek (osebkov imenovalnik, nominativus subiectivus) (stcsl. **Богъ сътвори небо и земля** 'Bog je ustvaril nebo in zemljo'); 2) povedkovo določilo ob neprehodnih nepolnopomenskih glagolih (povedkov imenovalnik, nominativus praedicativus) (stcsl. **Ледъ бысть вода топла** 'Led je postal topla voda').²

3 Rodilnik

Prvotni pomen indoevropskega rodilnika je bil delnost (partitivni pomen) (delni rodilnik, genitivus partitivus) z neštevnim samostalnikom (stcsl. **криница медоу** 'vrč medu') in števnim samostalnikom (stcsl. **стадо воловъ** 'čreda volov') (stcsl. **отъ + G 'od', изъ + G 'iz'**), s čimer se je izražala količina. Iz prvotnega partitivnega pomena so nastali drugotni pomeni indoevropskega rodilnika: 1) kakovost (kakovostni rodilnik, genitivus qualitatis) (stcsl. **чловѣкъ кдинъ**

Добра рода 'neki človek dobrega rodu'); 2) svojina (svojilni rodilnik, genitivus possessivus) (stcsl. **господинъ храма** 'gospodar hiše', **Тацѣхъ во ксть цѣсарѣвникъ божикъ** 'Takih je namreč nebeško kraljestvo');³ 3) odnos (rodilnik odnosa, genitivus relationis) (stcsl. **Достойнъ ксть дѣлатель мьзды своя** 'Vreden je delavec svojega plačila').

Nadaljnje pomenske spremembe so: 1) delnost → celota (rodilnik celote) po pomenski kontaminaciji (stcsl. **Да омочитъ коньць прьста своко въ водѣ** 'Da omoči konec svojega prsta v vodi'); 2) delnost → snovnost (snovni rodilnik, genitivus materialis) (csl. **Мошти въ гробѣ мрамора положиша** 'Ostanke so položili v grob iz marmorja'; stcsl. **отъ + G 'od', изъ + G 'iz', съ + G 's/z'**); 3) kakovost → mera (rodilnik mere, genitivus mensurae) (stcsl. **ровъ дѣсати лакѣтинъ** 'jama devetih laktov', **шъдъшоу три попрышъ** 'šadšemu tri milje'); 4) delnost → predmet (predmetni rodilnik, genitivus obiectivus), natančneje prizadeto (stcsl. **Ико же въкоу си архитриклинъ вина [...], пригласи жениха** 'Ko pa je starešina gostije pokusil vino, je poklical ženina', **Съмотрите вранъ, како не съжтъ ни жьнжтъ** 'Poglejte vrane, kako ne sejejo in ne žanjejo');⁴ 5) prizadeto → vzrok (rodilnik vzroka, genitivus causae) (stcsl. **Плакаахъ съ къ** 'Jokali/objokovali so jo' ≥ 'Jokali so zaradi nje'; stcsl. **отъ + G 'od', съ + G 's/z'; ради/радыма, дѣла/дѣлыма + G 'zaradi', за + G 'zaradi'**); 6) svojina → osebek (osebkov rodilnik, genitivus subiectivus) (stcsl. **Владыкы чловѣколюбикъ** 'človekoljubje

¹ V skladnji sklonov je opaziti mešanje pomenskih opisov (snovnost, raztezanje) ter pomenskoskladenjskih (vršilec dejanja, ciljno mesto) in strukturnoskladenjskih (osebek, povedkovo določilo) kategorij.

² (Staro)cerkvenoslovansko gradivo je podano v glasovno in pregibalno poenoteni podobi »klasičnega«
ciril-metodovskega obdobja (863–885) ter zapisano v cirilici.

³ Kakovostni in svojilni rodilnik na primer kažeta na to, da pomen sklona ni vezan na stavčnočlensko vlogo, saj imata omenjena sklona vlogo povedkovega določila (v obglagolskem položaju) oziroma neujemalnega prilastka (v obsamostalniškem položaju ob izpustu nepolnopomenskega glagola).

⁴ Razlika med predmetnim rodilnikom in predmetnim tožilnikom je bila prvotno v tem, da je prvi izražal aficirani objekt, drugi pa eficirani objekt: »Der Akk. zeigt die vollste entschiedenste Bewältigung eines Gegenstandes durch den im Verbo des Satzsubjekts enthaltenen Begriff; geringere Objektivisierung liegt in dem Gen., die thätige Kraft wird dabei gleichsam nur versucht und angehoben, nicht erschöpft« (Jacob Grimm, citirano po Delbrück 1893: 187).

vladarja'; stcsl. **отъ** + G 'od'); 7) prizadeto → prizadeto, rezultat (predmetni rodilnik, genitivus obiectivus) (stcsl. **ѡтъикъ краля ризы** 'prijetje roba obleke'); 8) delnost → čas (rodilnik časa, genitivus temporis) (csl. **Коньчухъ тогоже лѣта мѣсца декабря** 'Končal sem istega leta meseca decembra'); 9) delnost → razlaga, opredelitev (razlagalni/opredelilni rodilnik, genitivus explicativus/definitivus) (stcsl. **Икоже кетъ писано въ кънигахъ словесъ Исаниа пророка** 'Kakor je pisano v knjigah besed preroka Izaije').

V slovanskih jezikih se rodilnik pojavlja še kot: 1) osebek ob zanikanem bivanjskem glagolu (stcsl. **Безъ нкого ничесоже не вьстъ, кже вьстъ** 'Brez njega ni bilo ničesar, kar je bilo'); 2) predmet ob zanikanem prehodnem glagolu (stcsl. **Ни вѣливають вина нова въ мѣху ветъху** 'Niti ne vlivajo novega vina v stare mehove').

Predlogi z rodilniškim rodilnikom izražajo še: 1) prostor (rodilnik kraja, genitivus loci), natančneje mesto (stcsl. **оу** + G 'pri', **прѣжде** + G 'pred'); 2) čas (rodilnik časa, genitivus temporis), natančneje zadobnost (stcsl. **прѣжде** + G 'pred').

4 Ločilnik

Prvotni pomen indoevropskega ločilnika je bil izhodišče dejanja v prostorskem smislu, tj. izhodiščno mesto (ablativni pomen) (stcsl. **монастыря отъшъдъша** 'šedša od samostana'; stcsl. **отъ** + G 'od', **изъ** + G 'iz', **съ** + G 's/z').⁵ Iz prvotnega ablativnega pomena so nastali drugotni pomeni indoevropskega ločilnika: 1) izvor (izvorni ločilnik, ablativus originis) (stcsl. **Язъ во ксмѣ вашого племене** 'Jaz sem namreč (iz) vašega plemena'; stcsl. **отъ** + G 'od', **изъ** + G 'iz'); 2) ločitev (ločilnik ločitve, ablativus separationis) (stcsl. **Бѣжимъ кычениа** 'Bežimo od domišljavosti'; stcsl. **отъ** + G 'od', **оу** + G 'od, stran', **вез** + G 'brez', **кромѣ** + G 'razen, izven'); 3) primerja-

va (ločilnik primerjave, ablativus comparisonis) (stcsl. **всѣакого зѣври тѣжии** 'težji od vsake zveri'). Nadaljnja pomenska sprememba je ločitev → pomanjkanje (ločilnik pomanjkanja, ablativus inopiae) (stcsl. **Жрътѣ трѣвоукѣтѣ** 'Potrebuje žrtve', **Тъштѣ кетъ видѣти гробъ лежалштихъ** 'Prazen je videti grob ležečih').

V slovanskih jezikih je prišlo do pomenske kontaminacije v smeri izhodišče dejanja → doseg dejanja, tj. izhodiščno mesto → ciljno mesto (ablativni pomen → adlativni pomen) (stcsl. **Възврати са, не дошъдъ рѣкы** 'Vrnil se je, ne prišedši do reke'; stcsl. **до** + G 'do'), ter do nadaljnje spremembe ciljno mesto → ciljni čas (stcsl. **до** + G 'do').

Predlogi z ločilniškim rodilnikom izražajo še: 1) izhodiščno mesto → izhodiščni čas (stcsl. **отъ** + G 'od', **изъ** + G 'iz', **съ** + G 's/z'); 2) izvor → vzrok (stcsl. **отъ** + G 'od', **съ** + G 's/z'), vršilec/izvor dejanja (stcsl. **отъ** + G 'od'); 3) mesto (stcsl. **вънъ** + G 'izven', **вънѣ** + G 'zunaj').

5 Dajalnik

Indoevropski dajalnik je prvotno izražal naslednja pomena: 1) prizadetost: A) samostalnik s podspolom živo: a) prejemnik ob prehodnih glagolih (predmetni dajalnik, dativus obiectivus): prejemnik predmeta (stcsl. **Прѣломлъ хѣлвы, дастъ оученикомъ своимъ** 'Prelomivši kruh, je dal svojim učencem'), prejemnik dejanja (stcsl. **Тѣцѣте и отъверзетъ са вѣмъ** 'Potrkajte in odprlo se vam bo'); b) lastnik (dajalnik lastnika, dativus possessoris) (stcsl. **Роумѣно лице кмоу кетъ** 'Rdeč obraz mu je'); B) samostalnik s podspolom neživo: pozitivna/negativna prizadetost (dajalnik koristi/škode, dativus commodi/incommodi) (stcsl. **Иѣдѣва полоучитъ ослабъ вѣдоу свокомоу** 'Komaj dobi olajšanje za svojo škodo'); 2) namen ne ob glagolih premikanja (dajalnik namena, dativus finalis)

⁵ Ablativni pomen je natančneje opredeljen s predlogi: 1) ablativni pomen (stcsl. **отъ**); 2) elativni pomen (stcsl. **изъ**); 3) delativni pomen (stcsl. **съ**).

(stcsl. **отъдати дъштеръ бракоу** 'dati hči za poroko', **храмъ молитвѣ** 'hiša za molitev'; stcsl. **къ + D 'k/h'**).

Z dajalnikom se drugotno izražajo: 1) ciljno mesto ob glagolih premikanja (direktivni pomen) (dajalnik smeri, dativus directionis) (stcsl. **Се цѣсарь твои градеть тебѣ** 'In glej, tvoj cesar gre k tebi'; adlativni pomen s predlogi: stcsl. **къ + D 'k/h'**, **противъ + D 'proti, naproti'**); 2) omejitve/ozir (dajalnik omejitve/ozira, dativus limitationis/respectūs) (stcsl. **повиннь вѣчьноу кмоу сядоу** 'podrejen večni sodbi', **оугоднь богу** 'prijeten bogu', **достойнь поканью** 'vreden pokore'); 3) cena (dajalnik cene, dativus pretii) (stcsl. **Не патъ ли пѣтиць вѣнитъ са пѣнасема дѣвѣма** 'Ali se ne prodaja pet ptic za dva kovanca?'); 4) pozitivna prizadetost → čustvenost (čustveni dajalnik, dativus ethicus/familiaris) (stcsl. **Съмотрите же ми зълодѣство ихъ** 'Poglejte zame/mi njihov zločin!').

Predlogi z dajalnikom izražajo še: 1) razmeščenost mesta (stcsl. **по + D 'po'**); 2) način, vzrok (stcsl. **по + D 'po'**).

6 Tožilnik

Prvotni pomen indoevropskega tožilnika je bil usmerjenost dejanja v prostorskem smislu, tj. ciljno mesto (direktivni pomen) ob neprehodnih glagolih premikanja (verba movendi) in samostalnikih s pomenom prostora (tožilnik smeri, accusativus directionis) (stcsl. **Грادي вѣнь** 'Pojdi ven!', s prvotnim pomenom *'Pojdi na zrak!',⁶ sln. *Pojdi stran!*; stcsl. **въ + A 'v'**, **на + A 'na'**; **прѣдъ + A 'pred'**, **за + A 'za'**, **надъ + A 'nad'**, **подъ + A 'pod'**, **междоу + A 'med'**).⁷ Iz prvotnega direktivnega pomena so nastali drugotni

pomeni indoevropskega tožilnika: 1) predmet ob prehodnih glagolih (predmetni tožilnik, accusativus obiectivus), natančneje: a) prizadeto (prizadeti zunanji predmet, aficirani eksterni objekt) ob prehodnih glagolih prizadevanja (verba afficiendi) (stcsl. **Билахъ и по ланитама** 'Bili so ga po licih'); b) rezultat (ustvarjeni zunanji predmet, eficirani eksterni objekt) ob prehodnih glagolih proizvajanja (verba efficiendi) (stcsl. **Създа хралинъ своѣ на камене** 'Sezidal je hišo na skali'); c) vsebina (notranji predmet, interni objekt) ob glagolih z istim korenem (figura etymologica) (stcsl. **Бѣахъ пастыри [...] стрѣгаште стражъ** 'Bili so pastirji stražeči stražo') oziroma istim pomenom (figura synonymica);⁸ č) nosilec stanja ob neprehodnih glagolih stanja (to so brezosebni glagoli in brezosebne glagolske zgradbe tipa stcsl. **страхъ ксть** 'strah je') (csl. **Дъштеръ очи болѣхъ** 'Hčer so bolele oči'); 2) raztezanje (tožilnik raztezanja, accusativus extensionis): a) količina prostora, tj. prostorsko raztezanje (stcsl. **Иде съ книж дѣвѣ врьстѣ** 'Šel je z njo dve vrsti'); b) količina časa, tj. časovno raztezanje (stcsl. **Иона [бѣ] въ чрѣвѣ китовѣ три дьни и три ношти** 'Jona je bil v trebuhu velike ribe tri dni in tri noči'); 3) omejitve/ozir (tožilnik omejitve/ozira, accusativus limitationis/respectūs) (stcsl. **плешти и жтробъ съжеженъ** 'po hrbtu in po trebuhu ožgan'; stcsl. **за + A 'v korist, za'**).⁹

Nadaljnje pomenske spremembe so: 1) a) ciljno mesto → pot ob glagolih premikanja (stcsl. **Приде Христосъ небескы дьври** 'Kristus je prišel skozi nebeška vrata'; stcsl. **чрѣзъ + A 'čez, skozi'**, **прѣзъ + A 'čez'**, **сквозѣ + A 'skozi'**, **мимо + A 'mimo'**; **подльгъ + A 'vzdolž'**, **низъ + A 'ob ... navzdol'**, **възъ + A 'ob ... navzgor'**); b) ciljno

⁶ Nekateri krajevni prislovi s pomenom ciljno mesto so izvorno tožilniki (ednine) smeri samostalnikov (stcsl. ***вѣнь** *'zrak' (stprus. *wins* 'zrak') → **вѣнь** *(iti) na zrak').

⁷ Direktivni pomen je natančneje opredeljen s predlogi: 1) adlativni pomen (stcsl. **прѣдъ, за, надъ, подъ, междоу**); 2) ilativni pomen (stcsl. **въ**); 3) sublativni pomen (stcsl. **на**).

⁸ Izpridevniški načinovni prislovi na psl. *-o so izvorno predmetni tožilniki (ednine srednjega spola) (posamostaljenih) pridevnikov (stcsl. **добръ** 'dober' → **добро** *(delati) dobro').

mesto → namen ob glagolih premikanja (tožilnik namena, accusativus finalis) (stcsl. **ИДЖ ЛОВИТЬ РЫБЪ** 'Šli so lovit ribe';¹⁰ stcsl. **НА** + **A** 'za', **ПРО** + **A** 'za', **ОВЪ/О** + **A** 'za'); c) ciljno mesto → ciljni čas ob samostalnikih s pomenom časa (stcsl. **ПОДЪ** + **A** 'pod', **ЗА** + **A** 'za', **ПРЪЗЪ** + **A** 'čez'), razmeščenost časa (stcsl. **ПО** + **A** 'po') → točka časa (stcsl. **ОУБИЖЪТЪ И И ТРЕТИН ДЪНЪ ВЪСТАНЕТЪ** 'Ubili ga bodo in tretji dan bo vstal'; stcsl. **ОВЪ/О** + **A** 'ob, pri'); 2) predmet ob polnopomenskih prehodnih glagolih → povedkovo določilo ob nepolnopomenskih prehodnih glagolih (povedkov tožilnik, accusativus praedicativus) (stcsl. **ЧЛОВѢЧЕ, КЪТО МА ПОСТАВИ СЪДИНЪ ЛИ ДѢЛАТЕЛЪ НАДЪ ВАМИ** 'Človek, kdo me je postavil za sodnika ali delivca nad vami?'); 3) raztezanje → mera (tožilnik mere, accusativus mensurae) (stcsl. **МАЛО** 'malo', **МЪНОГО** 'mnogo', **СЪЛО** 'zelo');¹¹ 4) omejitev/ozir → način, vzrok (tožilnik načina, vzroka, accusativus modi, causae) (stcsl. **ГЛАДЪ ЗАМОРТИТИ** 'umreti od lakote', **ЧЪТО ТРОУЖДАКТЕ ЖЕНЪ** 'Kaj/zakaj nadlegujete ženo?'; stcsl. **ПРЪЗЪ** + **A** 'zaradi', **ПО** + **A** 'po').

7 Mestnik

Indoevropski mestnik je prvotno označeval mesto (lokativni pomen) ob glagolih nepremikanja (mestnik kraja, locativus loci) (stcsl. **ИКО СЖЪТЪ СЪХРАНИЕНЪ КОСТИ НАША СЕМЪ МЪСТЪ** 'Saj so shranjene naše kosti na tem mestu'; stcsl. **ВЪ** + **L** 'v', **НА** + **L** 'na', **ПРИ** + **L** 'pri', **ОВЪ/О** + **L** 'ob', **ПО** + **L** 'za'),¹² drugotno tudi čas (temporalni pomen) (mestnik časa, locativus temporis) (stcsl. **ИЦЪКЪКЪ ОТРОКЪ ТОМЪ ЧАСЪ** 'Otrok je ozdravel v tisti uri'; stcsl. **ВЪ** + **L** 'v', **ПРИ** + **L** 'pri')¹³ ter način (stcsl. **ДОБРЪ** *'v dobrem' ≥ 'dobro'; stcsl. **НА** + **L** 'na').¹⁴

Predlogi z mestnikom izražajo še: 1) ciljno mesto ob glagolih premikanja (stcsl. **НА** + **L** 'na'); 2) čas, natančneje preddobnost (stcsl. **ПО** + **L** 'za'); 3) vzrok (stcsl. **ПО** + **L** 'zaradi').

8 Orodnik

Indoevropski orodnik je prvotno izražal spremstvo v najširšem smislu (komitativni, sociativni pomen) (orodnik spremstva, instrumentalis sociativus, comitativus) (v slovanskih jezikih se ta pomen izraža s predlogom stcsl. **СЪ** + **I** 's/z').¹⁵ Iz prvotnega komitativnega, sociativnega pomena je nastal drugotni

⁹ Glede na pomensko razmerje med samostalnikom v tožilniku in glagolom je mogoče ločiti več vrst tožilnika: a) tožilnik vsebine (notranji predmet): izglagolski samostalnik v tožilniku ima razviden besedotvorni pomen dejanje, tj. prvotni abstraktni pomen (psl. **biti bojъ* 'biti boj'); b) tožilnik rezultata (eficirani zunanji predmet): izglagolski samostalnik v tožilniku ima razviden besedotvorni pomen rezultat dejanja, tj. drugotni konkretizirani pomen (psl. **grebti grobъ* 'kopati grob'); c) tožilnik predmeta (aficirani zunanji predmet): izglagolski samostalnik v tožilniku nima razvidnega besedotvornega pomena, temveč leksikalizirani pomen, in glagol je prehodni (psl. **liti lojъ* 'liti loj'); č) tožilnik smeri: izglagolski samostalnik v tožilniku nima razvidnega besedotvornega pomena, temveč leksikalizirani pomen, in glagol je neprehodni (psl. **ležti lazъ* 'lesti (v) laz').

¹⁰ Namenilnik je izvorno tožilnik smeri/namena izglagolskega samostalnika s pomenom dejanja s predmetom v rodilniku (stcsl. **ИДЖ ЛОВИТЬ РЫБЪ** je prvotno torej pomenilo 'Šli so na lovljenje rib').

¹¹ Merni/količinski prislovi na psl. *-o so izvorno tožilniki mere (ednine srednjega spola) pridevnikov oziroma pridevniških zaimkov (stcsl. **МАЛЪ** 'majhen' → **МАЛО** 'malo').

¹² Lokativni pomen je natančneje opredeljen s predlogi: 1) adesivni pomen (stcsl. **ПРИ**, **ОВЪ**); b) inesivni pomen (stcsl. **ВЪ**); c) superesivni pomen (stcsl. **НА**).

¹³ Nekateri krajevni oz. časovni prislovi s pomenom mesto oz. čas so izvorno mestniki (ednine) kraja oz. časa samostalnikov (stcsl. **ГОРА** 'gora', **ДОЛЪ** 'jama, luknja' → **ГОРЪ** *'na gori' ≥ 'gori', **ДОЛЪ** *'v jami, luknji' ≥ 'doli'; **ЗИМА** 'zima', **ПОЛЪ** 'plovnica' → **ЗИМЪ** *'v zimi' ≥ 'pozimi', **ПОЛОУ ДЪНЕ** *'na polovici dneva' ≥ 'opolodne', **ПОЛОУ НОШТИ** *'na polovici noči' ≥ 'opolnoči').

¹⁴ Izpridevniški načinovni prislovi na psl. *-ě so izvorno mestniki (ednine srednjega spola) načina (posamostaljenih) pridevnikov (stcsl. **ДОБРЪ** 'dober' → **ДОБРЪ** *'v dobrem, na dober način').

pomen indoevropskega orodnika orodje/sredstvo ob samostalnikih s podspolom neživo (orodnik orodja/sredstva, instrumentalis instrumenti) (stcsl. Копиѣмъ кѣмѹ рѣбра прѣводе 'S kopjem mu je prebodel rebra') oziroma vršilec dejanja ob samostalnikih s podspolom živo (orodnik vršilca dejanja, instrumentalis agentis) (stcsl. Възведенъ бысть доухомъ 'Dvignjen je bil od duha').

Še drugotnejši pomeni indoevropskega orodnika so: 1) prostor (orodnik kraja, instrumentalis loci), in sicer pot (perlativni pomen) (stcsl. Вънидѣте жъзъгыими враты 'Vstopíte skozi ozka vrata') in razmeščenost mesta (distributivni pomen) (stcsl. Инѣмъ пжтьмъ отидж 'Po drugi poti so odšli') ob glagolih premikanja,¹⁶ iz česar je ob izpustu glagola premikanja drugotno nastal pomen mesto (stcsl. Пжтьмъ иджшѣ плакаахомъ 'Po poti gredoč smo jokali' → Пжтьмъ плакаахомъ 'Po poti smo jokali' ≥ 'Na poti smo jokali'; stcsl. прѣдъ + I 'pred', за + I 'za', надъ + I 'nad', подъ + I 'pod', междоу + I 'med'); 2) vzrok (orodnik vzroka, instrumentalis causae) (stcsl. Въсь миръ трасжшѣ са страхомъ 'Ves svet, tresoč se od strahu'); 3) omejitvev/ozir (orodnik omejitve/ozira, instrumentalis limitationis/respectūs) (stcsl. Оумьрѣ пльтижъ 'Umril je na telesu'); 4) način (orodnik načina, instrumentalis modi) (stcsl. Съниде доухъ святъи тѣлесъныи зракомъ 'Sveti duh se je spustil v telesni podobi');¹⁷ 5) primerjava (orodnik primerjave, instrumentalis comparationis) (stcsl. Кры течалше рѣками 'Kri je tekla kot potoki'); 6) mera (orodnik mere, instrumentalis mensurae) (stcsl. Ничимъже мьнъши кси 'Po ničemer nisi manjša').

V slovanskih jezikih je iz povedkovega imenovalnika (ob nepreihodnih glagolih) preko orodnika primerjave nastal povedkov

orodnik, instrumentalis praedicativus (stcsl. Сиротожъ дѣтишѣ вждеть *'Otrok bo kot sirota' ≥ 'Otrok bo sirota').

9 Sklep

Sklon, ki ima obliko in pomen, se lahko spreminja tako na oblikovni kot na pomenski ravni, pri čemer so pomenske spremembe sklonov bolj pogoste od oblikovnih.

Pomen sklona na sinhroni ravni prvotno določa njegovo okolje (dopolnjujoča razvrstitev pomenov sklona glede na okolje), ki so lahko: 1) različni pomeni glagola ob istem pomenu samostalnika v določenem sklonu (tožilnik smeri : predmetni tožilnik : tožilnik nosilca stanja; dajalnik smeri : dajalnik namena); 2) različni pomeni samostalnika v določenem sklonu ob istem pomenu glagola (predmetni dajalnik, dajalnik lastnika : dajalnik škode/koristi, dajalnik namena). Sprememba pomena sklona na diahroni ravni je pogojena s spremembo njegovega okolja: 1) zamenjava glagola ob samostalniku v istem sklonu (mesto → ciljno mesto v mestniku; pot, razmeščenost mesta → mesto v orodniku); 2) zamenjava samostalnika ob glagolu v istem pomenu (orodje/sredstvo → vršilec dejanja v orodniku); 3) sprememba pomena glagola (predmetni tožilnik → povedkov tožilnik); 4) sprememba pomena samostalnika (vsebina → prizadeto, rezultat v tožilniku).

Sprememba oblike sklona na diahroni ravni se zgodi z vmesno pomensko spremembo (povedkov imenovalnik → orodnik primerjave → povedkov orodnik).

Literatura

BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

¹⁵ Komitativnost se nanaša na spremstvo neživega (sln. *priti z dežnikom*), medtem ko se sociativnost nanaša na spremstvo živega (sln. *priti s prijateljem*).

¹⁶ Pomena pot in razmeščenost mesta prvotno torej pomenita stalno spremstvo mesta dejanja/stanja.

¹⁷ Izpridevniški načinovni prislovi na psl. *-y so izvorno orodniki (množine) načina pridevnikov (stcsl. правъ 'pravi, pravičen, pravičen' → правы 'prav, pravilno, pravično').

- DAMJANOVIĆ, Stjepan, ⁵2005 (1993): *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- DELBRÜCK, Berthold, 1893: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, III/1. Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- Граматика на старобългарския език: Фонетика, морфология, синтаксис*, 1993. Главен редактор Иван Дуриданов. София: Българска академия на науките.
- GROŠELJ, Robert, 2007: Miklošičev prispevek k skladijski obravnavi starocerkvenoslovenskega nepredložnega mestnika. *Slavistična revija* 55/1–2. 105–131.
- HOCK, Hans Henrich, ²1991 (1986): *Principles of Historical Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- KARLSSON, Fred, 1999: *Finnish: An Essential Grammar*. London, New York: Routledge.
- KENESEI, István, VAGO, Robert M., FENYVESI, Anna, 1998: *Hungarian*. London, New York: Routledge.
- LUNT, Horace Gray, ⁷2001 (1955): *Old Church Slavonic Grammar*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- MEIER - BRÜGGER, Mihael, ³2010 (2001): *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- MIKLOSICH, Franz, 1883: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen: IV. Syntax*. Wien.
- PAVLOVIĆ, Slobodan, 2011: Prostor i prostorne metafore u padežnom sistemu Brižinskih spomenika. *Slavistična revija* 59/2. 179–194.
- TOPORIŠIČ, Jože, ⁴2000 (1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, ²2011 (1988): *Slovensko skladijsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- VONDRÁK, Wenzel, ²1928 (1908): *Vergleichende Slavische Grammatik II: Formenlehre und Syntax*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- ŽELE, Andreja, 1999: Miklošičev prispevek k slovenski skladijski (s poudarkom na vezljivosti). Aleksandra Derganc (ur.): *Historizem v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Obdobja 18*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 447–464.
- ŽELE, Andreja, 2001: *Vežljivost v slovenskem jeziku*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

JEZIKOVNA IN FUNKCIJSKA ZVRSTNOST V LEKSIKALNI PODATKOVNI ZBIRKI: KVALIFIKATOR ALI POMENSKI OPIS?

Mojca Šorli

Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Ljubljana

UDK 81'374.81/.822:811.163.6'27'37

V prispevku podajamo opis leksikografskih in metajezikovnih sredstev za označevanje jezikovne in besedilne zvrstnosti v leksikalni podatkovni zbirki za slovenščino, ki bo osnova za izdelavo eno- in dvojezičnih slovarskih priločnikov oz. aplikacij. Pri leksiko-gramatikalni analizi na osnovi korpusnih besedil so upoštevane zvrstne in pragmatične omejitve rabe iztočnice, nakazane z ustreznim kvalifikatorskim in opisnim označevanjem rabe.

leksikalna zbirka, jezikovna zvrstnost, vrsta besedila, jezikovni opis, pragmatika

The paper offers a description of lexicographic and metalinguistic techniques for marking register and various text types in a lexical database of Slovene designed as a source for new monolingual and bilingual dictionaries. In the lexico-grammatical analysis based on corpus texts, limitations of use imposed by factors of language variety and pragmatics have been taken into account and marked either by appropriate labels or conveyed within the actual lexicographic descriptions.

lexical database, language variety (register), text type, lexicographic description, pragmatics

1 Uvod: obravnava jezikovne zvrstnosti v različnih pristopih

Znotraj funkcijske zvrstnosti besedil obstaja več tipologij in najmanj dve usmeritvi, od katerih ena nakazuje dejanski namen oz. funkcijo konkretne jezikovne zvrsti, druga pa poudarja jezikovna sredstva, ki se uporabljajo na posameznem predmetnem področju (Mikolič 2009: 257). V pričujočem prispevku nas zanima zlasti raba jezikovnih sredstev, izhajamo namreč iz leksikalne analize in leksikografskih pristopov k opisu jezika.

Osnrednje zanimanje praške šole je bila teorija zvrstnosti, ki brez proučevanja jezikovne rabe ne more obstajati. Kot pravi E. Hajičová (Luelsdorff 1994: 245), je eden izmed osnovnih principov praškega funkcionalizma videnje jezika v njegovi komunikacijski dimenziji. Odnos praških jezikoslovcev do jezikovne raznolikosti, zlasti do notranje razplastenosti knjižnega jezika, je bil povsem drugačen od Saussurovega (Skubic 2005:

404), ki je menil, da je proučevanje jezika v njegovi zvrstnosti nebitveno ali celo moteče, če želimo ugotavljati naravo in zakonitosti jezika kot sistema. Drugačen je bil tudi odnos Bahtina, prav tako ključno opredeljen z zanimanjem za jezik kot družbeni pojav, ki ne priznava hierarhizacije sistemov znotraj jezika, kakršna je bila lastna praški in posledično tudi slovenski teoriji zvrstnosti (prav tam).

Po teoriji govornih zvrsti (Verschueren 2000) kaže vsako področje človeške dejavnosti in torej vsako področje komunikacije bistvene povezave s številnimi tipi izjav, ki so sorazmerno stabilni glede vsebine, sloga in kompozicijske strukture. Pri analizi referenčnega besedilnega korpusa se srečujemo tudi z rabami, ki mejijo na strokovne ali pa dejansko že pripadajo terminologiji določenega področja oz. jeziku ali govorici. Pri proučevanju rabe besed v določenih kontekstih, okoliščinah in diskurzivnih skupinah gre za prepoznavanje posameznih besedilnih zvrsti

oz. žanrov. Analiza žanrov naj bi bila vpogled v delovanje jezika na določenem področju (Swales 2000: 2427, v Mikolič 2009: 261), ki »oblikuje različne besedilne zvrsti in vrste ter tako določa tudi rabo jezikovnih zvrsti in sredstev« (prav tam: 260).

Nekoliko drugačno od dihotomije socialne in funkcijske zvrstnosti, ki jo je slovensko jezikoslovje prevzelo iz praške teorije zvrstnosti, je pojmovanje registra in žanra, kot ju razvija funkcijsko jezikoslovje, zlasti Halliday (1994).

2 Označevanje registra oz. žanra

V družbenem in sporazumevalnem smislu definirajo register določevalci konteksta situacije in njihova uporaba. Pri Biberju (1988: 170; Biber idr. 1999: 25) sta izraza register (ang. register) in žanr (ang. genre) tako rekoč zamenljiva, mogoče pa so tudi drugačne definicije obeh terminov, zlasti za žanr, ki se v kritični analizi diskurza (Fairclough 1992: 14) tipično nanaša na to, kar v pričujočem prispevku poimenujemo vrsta besedila/diskurza (npr. politični govor, razgovor za službo, pripoved). Tisto os jezikovne variacije, ki jo praška teorija zvrstnosti opredeljuje kot stile, slovenska teorija kot funkcijske zvrsti, Halliday pa kot register, poimenuje Skubic (2005: 79) os žanrov in diskurzov. Pojem funkcijskih zvrsti praške šole Halliday (1994) uspešno nadomešča s pojmom registra v okviru funkcijske slovnice, po kateri register določajo tri metafunkcije jezikovnih sredstev: področje, način in ton, torej kontekst situacije. Metafunkcije nastopajo kot spremenljivke posamezne situacije, tako da uresničujejo tri glavne (semiotične) funkcije: ideacijsko (ang. ideational), medosebno (ang. interpersonal) in besedilotvorno (ang. textual). Žanr pa je po drugi strani »register, ki je mogoč in predpisan

v kontekstu kulture; je tip besedila, za katerega nam je bilo povedano, kako ga govoriti in pisati« (Skubic 2005: 84),¹ npr. pismo, predavanje, razgovor za službo. Za razliko od žanra je diskurz vezan na konkretno ustanovo (npr. politika, literatura, šola, prijateljstvo, družina) – je sistem žanrov, ki določa, kako se vrste besedil tvorijo in reproducirajo, pri čemer igra pomembno vlogo sistem pooblastil za delovanje (prav tam: 97). Na tem mestu razumemo diskurz v ožjem jezikoslovnem pomenu kot vrsto oz. tip besedila, delno torej zamenljivo z žanrom, pri čemer gre zlasti za prepoznavanje konvencionaliziranih vzorcev jezikovne rabe. V sociolingvističnem smislu je za Faircloughja (1992: 128) diskurz »poseben način konstruiranja predmetnih vsebin«, z družbenimi predpisi, ki vključujejo tudi pravila glede žanrov, za Kressa (1989: 7) pa so diskurzi »sistematično organizirani nizi izjav, ki izražajo pomene in vrednote posamezne ustanove« in vsebujejo različne žanre (Skubic 2005: 94).

3 Jezikovna in besedilna zvrstnost v Leksikalni bazi za slovenščino (LBS)²

V nadaljevanju bomo predstavili sistem umeščanja podatkov o jezikovni in besedilni zvrstnosti v okviru leksikalne podatkovne zbirke za slovenščino, katere naloga je predstaviti leksikalni profil posameznih besed jedrnega dela splošnega in dela strokovnega besedišča. Ker gre za leksikografsko delo, zasnovano na korpusnih, delno tudi avtomatskih metodah zbiranja leksiko-gramatikalnih podatkov, je izhodišče veliko število avtentičnih (odlomkov) besedil, s katerimi prihajamo do podatkov o besedilni zvrstnosti, žanrih in besedilnih tipih posredno, preko detajlne analize besedilne okolice posameznih lem.

¹ V jezikoslovju se namreč pojavijo različne interpretacije registra. Po eni zadeva register razmeroma tehnične zahteve za organizacijo besedila in se omejuje na določanje konteksta situacije, po drugi pa se uporablja za tisto, kar nekateri imenujejo žanr, ki pa je predvsem vezan na kontekst kulture (gl. Skubic 2005: 84).

² Leksikalno bazo za slovenščino (2008–2012) sta v okviru projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku delno financirala ESS in MŠŠ, <http://www.slovenscina.eu/Vsebine/En/Aktivnosti/LeksikalnaBaza.aspx>.

Čeprav je mogoče sistematično ugotavljati razlike v rabi posameznih leksemov oz. pomenskih enot glede na zvrst besedila, v okviru projektov za izdelavo splošnega slovarja ali leksikalne zbirke splošnega besedišča praviloma ni dovolj časa in sredstev za podrobno in neodvisno analizo podkorpusov besedilnih zvrsti ali celo izgradnjo specializiranih korpusov. Jezikovna analiza, ki ima za izhodišče leksiko, je tako neizogibno zaznamovana s svojimi specifikami, saj so podatki o besedilnih zvrsteh pridobljeni posredno oz. sekundarno.

3.1 Pomenska delitev

Na mikrostrukturni ravni se jezikovna zvrstnost beleži najprej v okviru pomenske delitve. Pomeni so lahko v različnih medsebojnih razmerjih, npr. splošno : specifično, tudi kadar je specifična raba besede vezana bodisi na konkretno področje, npr. *metuljček* (šport; navtika), ali druge posebne rabe, npr. *cukati*. Razporeditev pomenov in podpomenov v LBS je tako lahko povezana tudi z besedilnim tipom, zvrstjo ali diskurzom, v katerem določena zveza ali pomen besede tipično nastopata (Gantar idr. 2009):

METULJČEK

3 plavalni slog

O³: šport

[...]

6 pri jadranju

O: navtika

OPIS: metuljček je način nastavitve jader pri jadranju

CUKATI

[...]

6 piti

O: v neformalnih situacijah, pogosto humoren podton

cukati iz [steklenice]

- *Ko sem videla Italijane, kako so se čudili, ko sva ob večerji s prijateljico spili steklenico rdečega, pa se mi je zazdelo, da ga Slovenci kar **cukamo**.*

- *Ker se v Stranpoteh vse vrtili okoli pokušanja vin, seveda mnoge zanima, ali so ga igralci na snemanju veliko **cukali**.*

3.2 Kvalifikatorji

Na katerem strokovnem področju se rabi določena beseda oz. njen pomen, na katero časovno obdobje, besedilni tip, regionalne ali kulturološke posebnosti je vezana ipd., so v priročnikih slovarskega tipa podatki, ki se običajno navajajo v obliki krajših pojasnil, kot so kvalifikatorji ali oznake. V LBS je predvidenih več tipov oznak (Gantar idr. 2011), v okviru razprave o jezikovnih in besedilnih zvrsteh pa imajo največjo težo področne, diskurzivne oz. kontekstualne, stilne in pragmatične oznake. Tipologija oznak je sicer v večji meri skladna s tipologijo S. Atkins in Rundella (2008: 186), po kateri so krovni sklopi oznak: področje, dialekt, register (stilne oznake) ter pragmatične oznake (ang. attitude).

3.2.1 Področne oznake

Največ besedišča v LBS je označenega glede na tipično področje rabe; oznake so uporabljene za razlikovanje pomenov, značilnih za posamezno stroko oz. terminološko-strokovno področje, npr. *sadjarstvo*, *ekonomija*:

CEPITI

1 izboljšati kakovost

O: sadjarstvo

cepiti [drevje, trto]; cepiti z/s [cepiči]

TEČAJ

1 vrednost valute in vrednostnih papirjev

O: ekonomija/gospodarstvo

[devizni, delniški, valutni] tečaj; [nakupni, prodajni] tečaj

BAKRENA DOBA

zgodovinsko obdobje

O: zgodovina

3.2.2 Diskurzivne oz. kontekstualne oznake ter stilne oznake

Za razliko od strokovne označenosti gre pri kontekstualnih omejitvah ali tematskih

3 »O« je v tem besedilu skrajšano za »oznaka«.

kontekstih za prikaz komunikacijske situacije, pogosto s pragmatično opredeljivo naravnostjo pomena v kontekstu situacije, besedilnem tipu ali diskurzu, navadno za ustvarjanje posebnega učinka, npr. v *športnem komentatorstvu: kapitulirati, kloniti*. Ta kvalifikatorska pojasnila so umeščena v kategorijo Stil diskurza (Gantar idr. 2011). Običajno so navedena kot t. i. indikatorji oz. sobesedilni usmerjevalci, tj. v obliki predložnih zvez:

KAPITULIRATI

1. podleči pritisku nasprotnika

O: v športnem kontekstu

[obramba, vratar] kapitulira

- *Obramba Korotana na čelu s Silom (5) je kapitulirala trikrat.*
- *Izjemno sem srečen, da sem dosegel zmagoviti gol, potem ko sem presenetil vratarja Latvijcev, ki bi moral kapitulirati že v prvem polčasu.*

Kadar je treba pomen podrobneje razložiti, zlasti s pragmatičnimi okoliščinami, je ponekod kvalifikator nezadosten, v tem primeru ustrezne podatke vključimo v opis:

HIŠNI BLOGGER

OPIS: pisec bloga pri medijski hiši ali ustanovi, ki dobi za svoje delo honorar

Ko izhajamo iz leksikalne analize na podlagi splošnega korpusa, obstaja možnost, da bomo zaradi taksonomije besedil v izbranem korpusu določenim pomenom prehitro pripisali npr. kontekstualno oz. vrstno zamejeno rabo. Korpus FidaPlus (621 milijonov besed), na katerem temeljijo podatki za LBS, vsebuje 65,26 % časopisnega in 23,26 % revijalnega tiska, skupaj torej skoraj 90 % publicističnih besedil, kar (lahko) v celoti gledano umetno dvigne pogostost določene rabe glede na zvrst ali tip besedila:

BOBNATI

3 veliko govoriti

O: v političnem kontekstu

OPIS: če ČLOVEK bobna, veliko govori, navadno o PROBLEMATIČNI TEMI

Poleg tega je na mestu tudi pragmatična oznaka, ki bo nakazala, da ima govorec pogosto negativen odnos do takšnega ravnanja (SSKJ ima najbližji, delno primerljivi pomen: »vsepovsod razglašati: bobnala je novice po vsej vasi«, in sicer z oznako slabš.).

3.2.2.1 Registrske oznake

Registrske oznake so v LBS del oznak za stil diskurza, za označevanje rabe besede oz. pomena glede na vrsto komunikacijske situacije, tj. sloga (npr. v *(zelo) neformalnih govornih situacijah (tip za moškega)*), ali besedišča, ki ga uporabljajo samo določene skupine govorcev (npr. mladostniki, zdravniki), tj. slenga in žargona:

KEŠ

denar, zlasti gotovina

O: v zelo neformalnih situacijah

O: zlasti v govoru mladih

[zapravljanje] keša

[škoda] keša

AKUTNI PRIMER

bolnik z akutno boleznijo

O: žargon

V uporabi je tudi poseben način zamejevanja konteksta, pri čemer gre po obliki in funkciji za sobesedilne usmerjevalce; tako želimo opredeliti udeležence pomena (npr. *za ženske, o tabornikih*) ali posebne okoliščine delovanja (npr. *pri spolnem odnosu, predvsem v vojni*):

JEZUSOVI BRATJE IN SESTRE

pripadniki krščanske vere

O: v krščanskem okolju

3.2.2.2 Besedilni tipi

V nekoliko drugačno skupino spadajo zamejitve pomena v najrazličnejših tipih zlasti sporazumevalnih besedil oz. žanrih (npr. v *kuharskih receptih, v malih oglasih, v črni kroniki, v življenjepisih*):

LOKACIJA

1.2 lega

O: v malih oglasih

- *Prodamo novejšo stanovanjsko hišo na odlični lokaciji v urejenem okolju.*
- *KRANJ: okolica, kupimo parcelo ali hišo na sončni lokaciji.*

OBISKATI

[...]

7 vlomiti

O: v črni kroniki

- *Na dober plen je naletel tudi vlomilec, ki je noč prej obiskal stanovanjsko hišo v Podmilščakovi ulici.*
- *Isto noč je neznanec obiskal hišo v Trubarjevi ulici v Domžalah.*
- *Nekega večera je kočo obiskal tat in odkril, da v njej ni ničesar, kar bi lahko ukradel.*

3.3 Pragmatične oznake: vrste in ravni vrednotenjskega pomena

3.3.1 Konotacija

Znotraj stilnih oznak je segment oznak namenjen označevanju t. i. sekundarnih pomenov, ki so tako kot primarni pomeni vezani na besedo ali izraz, a niso nujno v enaki meri skupni vsem uporabnikom v jezikovni skupnosti, tipično npr. konotacija oz. vrednotenjski pomen. Gre za delno subjektivne, psihološko pogojene mehanizme razumevanja pomena, zato je nabor možnih oznak odprtega tipa:

ČEDNOST

lepa človeška lastnost; vrlina; krepost

O: navadno ironično

[slovenska, lepa] čednost; [vzor, varuh] čednosti

V nasprotju z njimi so podoznačeni (ang. underspecified) periferni pomeni, ki so intuiciji tipično nedostopni, določata pa jih kontekst in raba (Philip 2009). Kadar ugotovimo, da gre pri določenem pomenu za zaznamovano rabo, vendar je to rabo težko opredeliti v tradicionalnih okvirih jezikovne in besedilne zvrstnosti, je smiselno identificirati pomenske komponente, npr. okoliščinske oz. situacijske, ki ustvarjajo to zaznamovanost, in jih vključiti v pomenski opis. V takih primerih

gre pogosto za pragmatične prvine, ki jih je težko ali celo nemogoče opredeliti metajezikovno, saj gre za integralni del pomena iztočnice. Načeloma smo v LBS povzeli prakso, po kateri so tisti nenevtralni pomeni, ki so iztočnici inherentni, brez oznak oz. imajo splošno oznako tipa *zaznamovano* (takšna raba je v SSKJ pogosto označena npr. z *ekspresivno*), toda z ustreznim opisom pragmatičnih komponent pomena:

CRKNITI

O: zaznamovano

OPIS: če rečemo, da ČLOVEK crkne, na zelo grob način povemo, da umre, da nam je za to vseeno ali da mu to privoščimo

- *Mojega očeta mi je bilo žal, ne rečem, moja stara pa lahko crkne na licu mesta.*
- *Povem vam, da bi me možakar tam zunaj pustil crkniti od mraza in lakote, če mu ne bi dal denarja, ki ga je zahteval od mene.*
- *Naj crknem v tej luknji, v kateri je še nekaj starčkov, k nam pa nihče ne prihaja?*

SSKJ označuje ta pomen (*umreti*) z oznako *nizko* (za ljudi) in *pogovorno* (za živali), pri čemer se izgubljajo podatki o okoliščinah in s tem o aktiviranem pragmatičnem pomenu.

3.3.2 Pragmatična funkcija: semantična prozodija

Vrednotenjski pomen se v besedilih tipično izraža tudi v obliki semantične prozodije oz. pragmatične (diskurzivne) funkcije.⁴ Poenostavljeno gre za to, da je mogoče na videz nevtralne besede oz. pomene razumeti tudi s pozitivnimi in negativnimi asociacijami – to je običajno le del pragmatične funkcije – ki jih pridobijo ob pogostem sopojavljanju z drugimi besedami (na razlike med semantično prozodijo in konotacijo je opozoril že eden od utemeljiteljev koncepta semantične prozodije, Louw (2000);⁵ gl. tudi Philip 2009; Šorli 2012a, 2012b). Proučevanje razširjene enote pomena (Sinclair 1996; Tognini - Bonelli 2001 itn.) vključuje dve ravni pomenske

⁴ Tu ne gre za funkcijskost v smislu jezikovne zvrstnosti, temveč vrste pomena.

analize: konotacija spada v domeno besednega, prozodija pa na raven kontekstualnega oz. besedilnega pomena, zato je mogoče konotacijo relativno uspešno beležiti s kvalifikatorji, prozodični pomen pa je bolje eksplisitno predstaviti v pomenskem opisu:

ČAS KISLIH KUMARIC

OPIS: obdobje, zlasti med poletnimi počitnicami, ko ni medijsko zanimivih tem in se morajo novinarji potruditi, da praznino zapolnijo z lahkotnejšimi zgodbami

- *V novinarstvu velja, da je avgust čas kisljih kumaric, mesec torej, ko naj bi imeli zaradi pomanjkanja dogodkov težave s polnjenjem časnikov, še težje je najbrž elektronskim medijem pri informativnih oddajah.*
- *Glavni razlog tiči v zagotavljanju tekem za potrebe loterij oziroma prirediteljev športnih stav, znano je namreč, da čas kisljih kumaric ne le, da povzroča sive lase športnim novinarjem, ampak tudi osiromaši stavno ponudbo.*
- *Smo pa vendarle imeli v tem vročem času, oguljeno znanem tudi kot »čas kisljih kumaric«, nekaj velikih medijskih zgodb. Nekaj junakov, zaradi katerih je življenje kljub vsem katastrofam znosnejše ali vsaj zanimivejše.*
- *Strokovno žurnalistično bi se temu reklo »čas kisljih kumaric«.*

Izraz se tipično uporablja v povezavi z (manjkajočimi) dnevnimi dogodki ali dogajanjem. Semantično prozodijo, ki se izgrajuje na osnovi kolokacij, koligacij, semantične preference in asociacij dolgočasja, sproščenosti in določene dvoumnosti, ki izhaja iz dobrih in slabih vidikov pomanjkanja novic, lahko opišemo kot neugodnost razmer, zlasti za novinarje, ki morajo kljub pomanjkanju dogodkov javnosti predstaviti novice.

V zgornjem primeru gre za frazeološko enoto, kjer je iz pregleda večjega števila razširjenih konkordanc mogoče ugotoviti pomen, uporabljen zlasti v kontekstu medijev in novinarskega dela. Hkrati gre, kot kažejo tudi

nekateri zgledi, pravzaprav skorajda za kliše in dejstvo, da se zveza pogosto uporablja v točno določenem diskurzivnem prostoru oz. s strani določene diskurzivne skupine. Glede na to bi bilo upravičeno dodatno navesti diskurzivno oznako, npr. *zlasti v novinarskem jeziku, žurnalistično.*

4 Zaključek

V Leksikalni bazi za slovenščino beležimo rabo besed oz. pomenov v različnih jezikovnih in besedilnih zvrsteh na podlagi korpusnih podatkov na dva načina: s pomensko delitvijo, ki upošteva pragmatične omejitve rabe iztočnice, ter z ustreznim označevanjem posameznih pomenov s pomočjo opisov in kvalifikatorjev. Med temi so najpomembnejše področne, diskurzivne oz. kontekstualne (vključno s stilnimi) ter pragmatične oznake. T. i. registrske oznake so uporabljene za označevanje formalnih, pogovornih in slengovskih ali žargonskih rab. Poleg tega imamo še oznake za posamezne vrste besedilnih tipov, ki se po obliki ločijo od standardnih oznak, tipično so v obliki predložnih zvez. Zadnji sklop oznak so pragmatične oznake, ki označujejo konotacijo in del pomenov, kjer imajo odločilno vlogo pragmatične komponente, npr. tipične okoliščine pomena. Pojasnila o rabi in kontekstu, ponekod v kombinaciji s sobesedilnimi usmerjevalci, se tu prenesejo s potencialne oznake v sam leksikografski opis, pogosto npr. v frazeologiji.

Literatura

- ATKINS, Sue, RUNDELL, Michael, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- BIBER, Douglas, 1988: *Variation Across Speech and Writing*. Cambridge: CUP.
- BIBER, Douglas idr., 1999: *Longman Grammar of Spoken English*. London: Longman.

⁵ Avtor izraza je Sinclair (Partington 1998: 66–67), za pomen, ki ga leksikalni niz izkazuje poleg tradicionalnega klasifikatornega slovarskega pomena: »a kind of attitudinal or pragmatic meaning« (Sinclair 2004: 23).

- FAIRCLOUGH, Norman, 1992: *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity.
- FIDAPLUS: Korpus slovenskega jezika: <http://www.fidaplus.net>.
- GANTAR, Polona idr., 2009: *Specifikacije za izdelavo leksikalne baze za slovenščino (Kazalnik 6): Projekt Sporazumevanje v slovenskem jeziku*. Kamnik.
- GANTAR, Polona, KOSEM, Iztok, KREK, Simon, ŠORLI, Mojca, 2011: *Leksikalna baza za slovenščino. Navodila za avtorje*.
- HALLIDAY, M. A. K., 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- KRESS, Gunther, 1989: *Linguistic Processes and Sociocultural Practice*. Oxford: OUP.
- LOUW, W. E., 2000: Contextual Prosodic Theory: bringing semantic prosodies to life. Chris Heffer, Helen Sauntson (ur.): *Words in Context: A tribute to John Sinclair on his retirement*. Birmingham: University of Birmingham. 48–94.
- LUELS DORFF, Philip, 1994: *The Prague School of Structural and Functional Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- MIKOLIČ, Vesna, 2009: Specializirani jezikovni korpusi in funkcijska zvrstnost. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 257–263.
- PARTINGTON, Alan, 1998: *Patterns and Meanings. Using Corpora for English Language Research and Teaching. SCL 2*. Amsterdam in Philadelphia: Benjamins.
- PHILIP, Gill, 2009: *Why prosodies aren't always there: Insights into the idiom principle. Corpus Linguistics Conference*. Liverpool.
- SINCLAIR, John McH., 1996: The Search for Units of Meaning. *Textus* 9. 75–106.
- SINCLAIR, John McH., 2004: *Trust the Text*. London, New York: Routledge.
- SKUBIC, Andrej, 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ)*, 1997: Ljubljana: SAZU, DZS.
- SWALES, John M., 2000: *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. Cambridge: CUP.
- ŠORLI, Mojca, 2012a: Semantična prozodija v teoriji in praksi – korpusni pristop k proučevanju pragmatičnega pomena: primer slovenščine in angleščine. Mojca Šorli (ur.): *Dvojezična korpusna leksikografija. Slovenščina v kontrastu: novi obeti, novi izzivi*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- ŠORLI, Mojca, 2012b: Pragmatični pomen in semantična prozodija v medjezični perspektivi: primer slovenščine in angleščine. Špela Vintar (ur.): *Prevodi skozi korpusno prizmo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- TOGNINI - BONELLI, Elena, 2001: *Corpus Linguistics at Work*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- VERSCHUEREN, Jeff, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: Založba cf*.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

PRIPRAVA GRADIVA IN STANDARDIZACIJA NIVOJEV ZAPISA ZA POTREBE DIALEKTOLOŠKEGA KORPUSA GOKO

Klara Šumenjak

Fakulteta za humanistične študije, Koper

UDK 811.163.6'282:003.035

V prispevku je predstavljenih nekaj smernic za standardizacijo nivojev zapisa in pripravo gradiva, ki jih je avtorica upoštevala pri gradnji dialektološkega korpusa GOKO (*Govorni korpus Koprive*). Prispevek lahko predstavlja izhodišče za razpravo o poenotenju zapisovanja narečnih besedil za potrebe (referenčnega) dialektološkega korpusa, ki bi lahko nastal ob sodelovanju več strokovnjakov in z ustrežno dopolnitvijo in nadgraditvijo korpusa GOKO.

standardizacija transkripcije, narečni korpus, dialektološki korpus, GOKO

The paper presents some guidelines for the standardisation of transcription and the preparation of dialect material which the author followed while constructing the dialectological corpus GOKO (*Kopriva Speech corpus*). The contribution can serve as a starting-point for further discussion about the standardisation of transcription of dialect discourse. Cooperation with other experts could lead to the construction of a dialectological reference corpus based on an upgraded and expanded version of the GOKO corpus.

standardisation of transcription, dialectological corpus, dialect corpus, GOKO

Uvod

Korpus GOKO (*Govorni korpus Koprive na Krasu*)¹ je nastal kot eden izmed ciljev doktorske disertacije *Opis govora Koprive na Krasu na osnovi dialektološkega korpusa*. Gre za realizacijo modela dialektološkega korpusa, ki bi z ustrežno nadgraditvijo lahko služil kot izhodišče za gradnjo referenčnega dialektološkega korpusa. Zaradi želje po čim širši dostopnosti gradiva je besedilo v korpusu zapisano v treh različicah, tj. v fonetični, poenostavljeni in poknjženi varianti, ter opremljeno z zvočnimi posnetki. Pri zapisovanju besedila je bilo vodilno vprašanje, do kolikšne mere poenostaviti zapis. Veliko avtorjev, predvsem slovstvenih folkloristov/

etnologov in dialektologov (prim. Ivančič Kutin 2011; Karničar 2008; Kenda Jež 2011; Klinar idr. 2012; Smole 1994; Stanonik 2001; Škofic 2006; Zemljak Jontes idr. 2002), se ukvarja z vprašanjem zapisa narečnih besedil in njegove standardizacije,² žal pa še niso našli povsem enotne rešitve. V prispevku so predstavljeni predlogi za pripravo gradiva (izbiro zvočnih posnetkov in določitev njihove osnovne enote analize) in nekateri predlogi za standardizacijo različnih nivojev zapisa za potrebe dialektološkega korpusa, ki sem jih uporabila pri gradnji korpusa GOKO. Korpus je dostopen na spletnem naslovu <http://jt.upr.si/GOKO>.³

¹ O korpusu GOKO gl. tudi Šumenjak 2012; Šumenjak, Vičič 2012.

² Že Štrekelj se je leta 1906 ukvarjal z enakim vprašanjem, ko je sestavil *Navodila in vprašanja za zbiranje in zapisovanje narodnih pesmi, narodne godbe, narodnih plesov in šeg, ki se nanašajo na to*. Njegovo delo pa »ni samo priročnik za poenostavljen zapis besedil ljudskih pesmi, ampak prava študija fonetike vseslovenskih narečnih govorov« (Klobčar, Smole 2011).

³ Za realizacijo modela korpusa je poskrbel strokovnjak za informacijske tehnologije dr. Jernej Vičič.

Posnetki in enota analize korpusa GOKO

Na terenu je bilo v letih 2009–2012 zbranih približno 42 ur posnetkov.⁴ Ker je šlo za pilotsko raziskavo, je bilo v korpus GOKO zajetih okrog 60 minut s korpusnega vidika čim bolj primernih posnetkov, zato ti niso bili zajeti linearno.

Kriteriji za zajemanje posnetkov v korpus so bili:

- 1) tehnična ustreznost posnetkov: prvi pogoj, da sem vključila posnetek v korpus, je bil ta, da se je informanta različno slišalo, da ni bilo šumenja in drugih zunanjih interferenc;
- 2) vsebinska ustreznost posnetkov: čeprav Zakon o varstvu osebnih podatkov zvočnega snemanja izrecno ne ureja, sem se v izogib morebitnim pravnim ali etičnim kršitvam odločila, da v korpus ne vključim obrekovanja ali drugih spornih delov besedil;
- 3) faza snemanja: v korpus niso bili vključeni posnetki iz začetnih minut snemanja, saj zaradi prisotnosti snemalne naprave informant na začetku snemanja še ni popolnoma sproščen, zato so lahko taki posnetki nereprezentativni;
- 4) vključevanje izpraševalca: v korpus so zajeti le posnetki, ki vsebujejo malo izpraševalčevih posegov v pripoved, kajti ti lahko bistveno spremenijo njen potek.

Ko je bilo gradivo zbrano in posneto, ga je bilo treba ustrezno izbrati, transkribirati in označiti. Vsako prekodiranje govorne besede v pisano pa predstavlja hkrati tudi interpretacijo, ki je odvisna od zapisovalca. Pri prepisovanju (narečnega) govora se moramo odločiti, kakšna bo osnovna enota za analizo spontanega govora oz. narečnega diskurza.

V pisnem jeziku je osnovna strukturna enota poved oz. del besedila, ki se začne z veliko začetnico in konča s končnim ločilom. V govornem jeziku pa je poved nekoliko

težje določljiva. Različni avtorji enoto govornega besedila poimenujejo kot izrek (Zuljan Kumar 2007: 32), izjavo (Verdonik 2006: 51) ali kot govorni odstavek (Vitez, Zwitter Vitez 2004: 10). Sama sem se zaradi bolj ustaljene rabe odločila za termin izrek, ki se »v govornem jeziku (kot uresničitev povedi v kontekstu) navadno sestoji iz niza enot, ki bi jih z vidika tradicionalne slovnične delitve na povedi in znotraj njih na posamezne stavčne enote težko klasificirali zaradi pogoste rabe prirednih veznikov, nedokončanih stavčnih vzorcev ipd.« (Zuljan Kumar 2007: 32). Raziskovalci (spontanega) govora pa se strinjajo, da se osnovne enote spontanega govora ločujejo na podlagi prozodičnih lastnosti in premorov v govoru. V daljših izrekih, kjer govorec ni delal premorov, sem poskusila postaviti mejo med posameznimi izreki ob govorčevem vdihu (prim. Zemljarič Miklavčič 2008: 132; Verdonik 2006: 50). Uporabnik lahko v korpusu dostopa zgolj do posameznih izrekov, ne pa tudi do njihovega besedilnega okolja.

Prekodiranje in smernice za transkripcijo GOKO

Prekodiranje je »prenos žive govornice v pisani medij« (Smole 1994: 143), pri tem pa lahko zaradi interpretacije ali lažje berljivosti in lažjega razumevanja povedanega pride do opuščanja narečnega in približevanja knjižnemu. Obstaja veliko vrst prekodiranja besedila: od najbolj natančnega, ki upošteva vse glasoslovne značilnosti določenega krajevnega govora, tj. fonetični zapis, do bolj enostavnega, ki se približuje knjižni različici. Slovenski jezikoslovci kljub številnim prizadevanjem še niso povsem uskladili načina zapisovanja govornega besedila oziroma njegovega standardiziranja, ko gre za natančnost fonetičnega zapisa. Povsem nedvoumna ni niti terminologija, ki označuje

⁴ Že pred začetkom terenskega dela sem se odločila, da bom zbirala besedila, ki bodo pretežno monološka (informant in izpraševalec), saj je s korpusno analizo veliko lažje analizirati izrek ene osebe (monolog), kot dvo- ali večgovor, ki se pogosto razvije v klepet, posledično pa prihaja do številnih prekrivanj, hitrega menjevanja vlog in velikega števila nedokončanih izrekov (gl. tudi Rožac 2013).

način zapisovanja gradiva za potrebe govornega korpusa, saj se v literaturi za različne načine prenosa govornega besedila v zapisanega pojavljajo različni termini, npr. fonetična transkripcija, fonetični zapis, fonemska transkripcija, alofonska transkripcija, akustično-fonetična transkripcija, prozodična transkripcija, poenostavljena transkripcija, ortografska transkripcija, transliteracija, pogovorni zapis, poknjženi zapis, standardizirani zapis in knjižni zapis,⁵ pomenske razlike med njimi pa niso vedno jasno vzpostavljene (npr. Zemljak Jontes idr. 2002; Zemljarič Miklavčič 2004, 2008; Zwitter Vitez idr. 2009).

Ker sem želela, da je korpus namenjen tudi širši javnosti, sem zbrano gradivo zapisala v treh različicah, ki so opremljene tudi z zvočnimi posnetki: a) **Fonetični zapis**, ki upošteva vse glasoslovne značilnosti govora Koprive na Krasu – ta oblika je namenjena jezikoslovni, zlasti dialektološki analizi zapisanega govora. b) **Poenostavljeni zapis**, kjer sem vendarle skušala obdržati vidne vsaj temeljne glasoslovne značilnosti krajevnega govora (zapisani so npr. mesto naglasa, diftongi, polglasnik).⁶ Pomembno vprašanje, ki se pojavlja na tem mestu, je, do kolikšne mere poenostaviti besedilo; če bi popolnoma zanemarili zapis glasoslovnih značilnosti, namreč ne bi mogli več govoriti o koprivskem dialektološkem korpusu, ampak zgolj o korpusu, ki ima le nekaj zanimivih leksikalnih in skladenjskih narečnih potez. Zato sem se odločila, da pri transkripciji ohranim večino glasoslovnih posebnosti koprivskega govora, vendar jih zapišem z znaki, ki so bližji večini laičnih uporabnikov (torej knjižni abecedi). c) **Poknjženi zapis**, kjer je vsaka posamezna

beseda zamenjana s svojo knjižno ustreznico,⁷ na ravni besedne zveze in stavka pa se ohranjajo posebnosti govornega jezika. Tak način zapisovanja je nujen za iskanje po korpusu, saj bo uporabnik najverjetneje iskal po knjižni besedi (npr. *vodnjak*), ne pa po ortografskem zapisu besede (npr. *šterna*). V vseh treh različicah se zapisujejo tudi posebne oznake besed (npr. li = lastno ime, nar = narečno).⁸

Raba ločil ter velikih in malih začetnic

V pisnem jeziku velja normirana stava ločil, ki pa ni nujno enaka v zapisu govornega jezika. »Zapisi govornjenih besedil navadno vsebujejo ortografska znamenja (ločila), kot so pika, vejica, klicaj in vprašaj, vendar jih vanje postavi zapisovalec in samo približno prenašajo fonetične in prozodične informacije, ki jih v govornem jeziku opravlja intonacija.« (Zuljan Kumar 2007: 32) Napaka, ki jo pogosto počnemo zapisovalci, ko transkribiramo narečna (govorjena) besedila, je ta, da poskušamo tudi narečne pripovedi postaviti v strukture, značilne za pisni jezik – zaključene stavčne strukture (prav tam).

Kljub temu da so se nekateri avtorji odločili, da v zapisu spontanega/narečnega govora ne pišejo velikih začetnic (npr. Rožac 2013; Weiss 1998) ali celo zanemarijo stavčna ločila (npr. Volk 2011), sem se sama zaradi boljše preglednosti in lažje berljivosti odločila v korpusu uporabiti tako ločila kot velike začetnice. Ločila – predvsem pike in vejice – so postavljena nekoliko arbitrarno: poleg tistih vejic, ki so v skladu s stavno ločil po pravopisu, so postavljene vejice tudi takrat,

⁵ Zdi se, da sta izraza *zapis* in *transkripcija* premalo razlikovalna, saj se pojavljata tudi sinonimno.

⁶ Več gl. Šumenjak 2012: 76–78; Šumenjak, Vičič 2012: 81.

⁷ Opozoriti moram, da za tak prepis dialektologije uporabljajo tudi izraz *prevod* (Smole 1994: 152; Škofic 2001), vendar pri mojem zapisu ne gre za prevod na vseh jezikovnih ravneh, temveč samo na ravni posamezne besede, saj korpus šteje mesta besed in jih preverja glede na mesto v besedilu. To pomeni, da je npr. sedma beseda poknjžene različice enaka sedmi besedi v poenostavljeni in sedmi besedi v fonetični varianti. Zaradi tega ne moremo govoriti ne o prevodu ne o knjižni različici, saj besedilo ni prilagojeno knjižnemu jeziku na vseh jezikovnih ravneh, vsebuje pa tudi besede, ki niso knjižne (npr. nedoločene člene). Zaradi naštetega sem se odločila, da tretjo različico imenujem *poknjženi zapis*.

⁸ Več gl. Šumenjak Vičič 2012: 81–83.

ko je npr. informant naredil krajši premor ali ko se je zmotil in nato popravil; pika pa je postavljena tudi takrat, ko se je zdelo, da bi lahko izrek predstavljal smiselno in pomen-sko zaključeno enoto, tj. ob govorčevem vdihu.

Označevanje neverbalnih dogodkov

Priporočila za TEI (Text Encoding Initiative)⁹ sicer predvidevajo označevanje nekaterih prozodičnih in neverbalnih oznak v govorjenih besedilih (prim. Zemljarič Miklavčič 2008: 97–98), vendar sem se sama odločila, da kinezičnih dogodkov (kimanje, skomiganje z rameni ipd.) ne označujem, saj bi to le otežilo gradnjo korpusa in ne bi bilo relevantno za opis koprivskega govora (razen pri skladijski analizi). Teh podatkov tudi ni mogoče izluščiti z avdioposnetkov, kar pomeni, da bi moral korpus vsebovati neke vrste

didaskalij z opisi kinezičnih dogodkov (prim. Ivančič Kutin 2011: 82). Neverbalni glasovi, kot so kašljanje, znaki obotavljanja, premori, smeh, ki se jih sliši na posnetkih, so v korpusu označeni. Uporabnik korpusa lahko izbere, ali se mu te oznake prikažejo v korpusu ali ne (gl. sliko 1).

Prilagajanje zapisa za potrebe korpusa

Pri oblikovanju načel transkribiranja besedil za korpus je treba upoštevati mednarodne standarde in že obstoječa priporočila ter jih prilagoditi lastnim potrebam oziroma specifikam zapisovanja glasov v izbranem slovenskem narečju.

V mednarodnem jezikoslovju sicer prevladuje tendenca, da se uporablja fonetična transkripcija s simboli IPA (International Phonetic Alphabet), »ki je standard, ki ga za zapis fonemskih in fonetičnih informacij

The screenshot shows the GOKO corpus search interface. At the top, there is a search bar with the text 'Domov – Poizvedba CQP – Pomoč' and a user identifier 'Korpus: c'. Below the search bar, the search criteria are displayed: 'Iskana beseda: mama', 'Način iskanja: vse oblike besed', and 'Besedna vrsta: vseeno'. The search results are shown in a table with columns for 'Poizvedba:' and 'Izbrisi vrednosti'. The first result is a lemma entry for 'mama' with the text '([lemma = "mama"])'. Below the search results, there is a section for 'Potrdi' (Confirm) with various filters: 'Oblika besedila:' (Fonetični zapis, Poenostavljeni zapis, Poknjženi zapis), 'Prikaži:' (obotavljanje, nejasni zapis, nedokočna beseda, spraševalec), 'Starost:' (60–70, 70–80, 80–90, 90–100), 'Leto snemanja:' (2009, 2010, 2011, 2012), and 'Spol:' (moški, ženski). The main content area shows the search results for the lemma 'mama'. It includes a 'Statistika' section showing 8 records. The first record is for the speaker '1. govorec1' and is titled 'Fonetični zapis:'. The text of the record is: 'Jas 'nisem 'mɔyla 'viɛrvət 'mami, ki je p'raula, 'mama je p'raula me 'tu in je <ə>; 'pɔle je zɔs'pəu, 'pɔle je š'la 'xitro 'te; 'bʷəzɔja ʋə'troka pu'dojet, sej je bla tɔ'ku nas'rična 'pɔle; 'jɔst ne 'vijem ʋət 'kɔɔja je 'tista 'pəʋ'li:na, saɔ 'pɔl je ʋas'tala <šiv...> 'ʒnidarca <ə> in š'ivno p'ridna 'ʒnidarca je bla in nas'rična, 'bɔl š'labo xo'dila in tɔ'ku, 'taka, je bla pə'zta 'djeta.' A callout box highlights the word 'verjeti' in the text. Below the text, there is a 'Poenostavljeni zapis:' section with the text: 'Jas nisam mogla viɛrvət 'mami, ki je p'rawla, mama je p'rawla me tu in je <ə>; pɔle je zɔspəw, pɔle je šla hitro tega bʷəzɔga wə'troka pu'dojet, saɔ je bla tako nesrična pɔle; jɔst ne viem wət kɔga je tista Pəʋ'li:na, saɔ pɔl je wəstala <šiv...> ʒnidarca <ə> in š'ivno p'ridna ʒnidarca je bla in nesrična, bɔl šlabo hodila in tɔku, taka, je bla parzadeta.' Below this, there is a 'Poknjženi zapis:' section with the text: 'Jaz nisem mogla verjeti 'mami, ki je pravila, mama je pravila mi to in je <ə>; potem je šla hitro teg ubogega otroka podojit, saj je bila tako nesrečna potem; jaz ne vem, od koga je tista Pavlina, saj potem je ostala <šiv...> šivilja <ə> in strašno pridna šivilja je bila nesrečna, bolj slabo hodila in tako, taka, je bila prizadeta.'

Slika 1: Iskanje po lemi *mama* in na levi strani prikaz možnosti filtriranja korpusa GOKO
Vir: GOKO

⁹ Inicijativa za izdelavo standardnega zapisa besedil in priporočil o njegovem obsegu, strukturi, vsebini in načinu izdelave.

priporočata TEI in NERC¹⁰« (Zemljarič Miklavčič 2008: 106). Simboli IPA pa so zelo težko berljivi za računalnike, zato so v okviru evropskega projekta SAM (Speech Assessment Methodology) razvili transkripcijski sistem SAMPa (Speech Assessment Methods Phonetic Alphabet), ki je računalniku prijaznejši. Adaptacija je bila narejena tudi za slovenski jezik (prav tam), saj so se slovenski jezikoslovci že sredi 90. let prejšnjega stoletja želeli povezati in poenotiti računalniški zapis slovenskega govora (prim. Dobrišek idr. 1996), s čimer bi lahko standardizirali in poenotili tudi »raziskovalno delo na področju govornih jezikovnih tehnologij, ki se nanaša na fonetične označitve slovenskih govornih besedil« (prav tam). Slovenski korpusni jezikoslovci so se že zgodaj zavedali, da je pomembna »standardizacija računalniškega simbolnega fonetičnega zapisa slovenskega govora, ki bi tako ohranjal narodno in raziskovalno enotnost in nas s tem postavil ob bok svetovni eliti« (Zemljak Jontes idr. 2002: 159). M. Zemljak Jontes idr. so tako leta 2002 predlagali računalniški simbolni fonetični zapis slovenskega govora MRPA (Machine Readable Phonetic Alphabet), tj. računalniško pisavo, ki naj bi bila enostavna in prijazna za računalniško uporabo.

Sama sem se odločila, da za svoj narečni korpus uporabim slovensko fonetično transkripcijo,¹¹ ki jo je mogoče zapisati s pomočjo vnašalnega sistema ZRCola,¹² iz več razlogov: 1) glede na to, da bo korpus namenjen predvsem Slovincem, se zdi slovenska fonetična transkripcija najenostavnejša za branje; 2) če

bi želel kdo uporabiti gradivo za primerjalno analizo, je gradivo najbolj relevantno za slovanski prostor, ki pa to transkripcijo pozna in uporablja; 3) dialektološki korpus GOKO podpira pisavo ZRCola.¹³

V dokaz, da je slovenska fonetična transkripcija najustreznejša izbira, je v nadaljevanju eno od besedil iz korpusa GOKO zapisano v treh različicah: a) s slovensko fonetično transkripcijo; b) z mednarodno fonetično abecedo IPA; c) z abecedo MRPA.

a) Primer prepisa s slovensko fonetično transkripcijo

Smo 'tərko š'kʷəde nər'dili če'biɛləm, 'ne, 'ma mʌlɑ'rjɑ 'təkət, ki smo blə, 'vʲeš, kə'ku je, in smo 'tisti 'mʲet, 'vʲeš, 'ku sə jə ʊ'liɛku 'tisti 'mʲet, 'ne ku z'deɨ, 'tu si 'mʲelɑ ʊ'se pɔ 'rɔkəx smɔ š'li se ʊ'mit in 'tako, 'ne, ɔ'jɔj, sə smɔ 'mʲel 'dɔbrɔ, 'jɑ.

b) Primer prepisa z mednarodno fonetično abecedo IPA

smɔ 'tərko š'kwədɛ nər'dili tʃɛ'biɛləm, 'nɛ, 'ma mʌlɑ'rjɑ 'təkət, ki smɔ blɛ, 'viɛs, kə'ku je, in smɔ 'tisti 'mjet, 'viɛf, 'ku sə jə w'liɛku 'tisti 'mjet, 'nɛ ku z'dɛi, 'tu si 'miɛlɑ m'sɛ pɔ 'rɔkəx smɔ ʃ'li sɛ w'mit in 'takɔ, 'nɛ, ɔ'jɔj, sə smɔ 'miɛl 'dɔbrɔ, 'jɑ.

c) Primer prepisa z abecedo MRPA

SmO ''t@rkO Sk''w@dE n@r''dili tSE''biel@m, ''nE, ''ma mʌlɑ'rjɑ ''t@ket, ki smO blɛ, ''viɛS, k@''ku je, in smO ''tisti ''mjet, ''viɛS, ku s@j@ w''liɛku ''tisti ''mjet, ''nE ku z''dEi, ''tu si ''miɛlɑ W''sɛ pO

¹⁰ Projekt Network of European Reference Corpora za poskus standardizacije korpusnih zapisov v Evropi.

¹¹ V slovenski dialektologiji se uporablja t. i. nova nacionalna fonetična transkripcija, ki sledi osnovnim načelom transkripcije Slovanskega lingvističnega atlasa (OLA) (Kenda Jež 2011: 80–81), »tj. dogovorjen sistem znakov, ki zaznamuje kakovost in kolikost glasov, vključno z naglaševanjem (jakostnim/dinamičnim ali tonemskim)« (Smole 1994: 150). Taka transkripcija je tudi za dialektologa zelo zahtevna, saj od njega zahteva veliko znanja, zbranosti in potrpljenja. »Je pa edini način, ki ohranja največ prvih, s katerimi je pripovedovalec oblikoval pripoved« (Ivančič Kutin 2001: 61).

¹² Vnašalni sistem ZRCola je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (www.zrc.sazu.si) razvil dr. Peter Weiss.

¹³ Če imajo uporabniki že naloženo pisavo ZRCola, internetni brskalniki prikažejo strani, tudi če nimajo naloženih teh oznak. Sicer pa se ob prvem ogledu korpusa naloži samo pisava, ki omogoča pravi prikaz posebnih znakov.

"rOk@x s'mO S''li sE w''mit in ''takO, ''nE,
O''jOI, s@ smO ''miel ''dObrO, ''ja.

Zapisovanje z vnašalnim sistemom ZRCola in predlogi za hitrejše delo

Čeprav vnašalni sistem ZRCola zadosti vsem potrebam zapisovanja narečnega gradiva,¹⁴ je lahko njegova uporaba zamudna.

V koprivskem govoru ni veliko zapletenih dialektoloških znakov, ki bi se razlikovali od črk za zapis knjižnega jezika, vseeno pa jih je toliko, da bi nam delo, ki zahteva vsakokratno nizanje črk in zaslonskih diakritičnih znamenj za naglas in kvaliteto samoglasnikov in za soglasniške alofone, vzelo veliko časa. V nadaljevanju je prikazanih nekaj dialektoloških znakov, potrebnih za zapis koprivskega govora v fonetični in poenostavljeni transkripciji, ter opisan postopek (niz ukazov) v sistemu ZRCola, potreben za njihov zapis. Nekateri od znakov se izpišejo že s samim vtipkanjem (npr. γ), drugi pa se prikažejo v obliki črk z ločenimi diakritičnimi znamenji, ki jih sestavimo šele z ukazom *Sestavi znake* v Wordovem dokumentu (npr. \check{z} , \check{u}).

Znaki in ukazi, potrebni za fonetično transkripcijo s sistemom ZRCola, so npr.: alt + shift + j = γ ; u in alt + shift + o = u_{\sim} = \underline{u} ; alt + z in alt + 2 = \check{z} = \check{z} .

Znaki in ukazi, potrebni za poenostavljeno transkripcijo s sistemom ZRCola, so npr.: e in alt + shift + 6 = e^{\prime} = \acute{e} ; u in alt + '' in alt + shift + 6 = u^{\prime} = \acute{u}

Ko nanizamo vse ukaze, moramo v Wordovem dokumentu, ki ima naloženo ZRColo, izbrati funkcijo *Sestavi znake*, ki te znake sestavi v zeleni sestavljeni simbol (npr. \check{z} , \check{u} , \acute{e} , \acute{u} , \check{z}).

Ugotovila sem, da si je bolje zamisliti posebne ukaze za prikaz znakov, ki so potrebni za zapis koprivskega govora, in jih zapisati s pomočjo *vstavljanja simbolov*; za vsak simbol je namreč mogoče ustvariti posebno bližnjico *ShortcutKey*, pod pogojem, da je na

računalniku nameščena ZRCola. Tak način omogoča neposredno vstavljanje izoblikovanih znakov, ki jih ni treba naknadno sestavljati, zato je dokument že med nastajanjem veliko bolj pregleden, kot če bi imeli na koncu razstavljenе simbole, ki jih je treba še sestaviti, npr. \underline{u} = alt + u; \acute{u} = alt + n; \check{u} = alt + u; \acute{u} = ctrl + alt + u, kar zagotavlja tudi manjšo možnost napak. Za tak način zapisovanja je smiselno, da si vsak zapisovalec sam določi bližnjice, ki mu najbolj ustrezajo, saj se glasoslovne značilnosti različnih govorov lahko zelo razlikujejo, posledično se razlikujejo tudi znaki, s katerimi zapisujemo glasove.

Kako naprejš

V prispevku je bilo predstavljenih nekaj smernic, ki sem jih upoštevala pri zapisovanju besedil in pripravi gradiva za korpus GOKO. Ker gre za pionirski korpus, upam, da bo ta prispevek uporaben predvsem kot izhodišče in pobuda za skupno postavitev standardov zapisovanja narečnih besedil, ki bi jih lahko upoštevali tudi pri morebitni gradnji prvega referenčnega dialektološkega korpusa.

Literatura

- DOBRIŠEK, Simon idr., 1996: Pobuda za standardizacijo računalniškega simbolnega fonetičnega zapisa slovenskega govora. Baldomir Zajc, Franc Solina (ur.): *Zbornik pete Elektrotehniške in računalniške konference ERK '96*. Ljubljana: Somaru. 247–250.
- IVANČIČ KUTIN, Barbara, 2011: *Živa pripoved v zapisu: kontekst tekstura in prekodiranje*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KARNIČAR, Ludvik, 2008: Fonetično zapisovanje narečnih etnoloških besedil. *Traditiones* 37/1. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 155–167.
- KENDA JEŽ, Karmen, 2011: Fonetična transkripcija. Barbara Ivančič Kutin: *Živa pripoved v zapisu: kontekst tekstura in prekodiranje*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 79–83.
- KLINAR, Klemen idr., 2012: *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen: projekt FLU-LED v okviru Operativnega programa Slovenija-Av-*

¹⁴ Za nadgrajevanje in sprotno posodabljanje nabora znakov (tudi na željo uporabnika) ažurno skrbi dr. Peter Weiss.

- strija 2007–2013*. Jesenice: Gornjesavski muzej.
- KLOBČAR, Teja, SMOLE, Vera, 2011: Ozadje sto let stare zbirateljske akcije Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi in Štrekljeva vloga v njej. Marko Jesenšek (ur.): *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. 208–218.
- ROŽAC, Tina, 2013: Besedilne vrste v vsakdanjih narečnih pogovorih. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. *Obdobja* 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 351–357
- SMOLE, Vera, 1994: Folklorist med prevajanjem in zapisovanjem. *Traditiones* 23. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 143–154.
- STANONIK, Marija, 2001: *Teoretični oris slovenske folklore*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠKOFIC, Jožica, 2001: *Govorica jih izdaja: skica govora kovaške Krope*. Kropa: Tomco.
- ŠKOFIC, Jožica, 2006: Prevajanje govorenega narečnega besedila v pisani knjižni jezik. Mihaela Koletnik, Vera Smole (ur.): *Diahnija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*. Maribor: Slavistično društvo. 174–182.
- ŠUMENJAK, Klara, 2012: Zasnova dialektološkega korpusa na primeru govora Koprive na Krasu. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slavistika v regijah – Koper*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, Znanstvena založba Filozofske fakultete. 73–78.
- ŠUMENJAK, Klara, VIČIČ, Jernej, 2012: Izzivi pri izdelavi dialektološkega korpusa GOKO. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slavistika v regijah – Koper*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, Znanstvena založba Filozofske fakultete. 79–87.
- ŠUMENJAK, Klara, 2013: *Opis govora Koprive na Krasu na osnovi dialektološkega korpusa. Doktorska disertacija*. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper. <http://share.upr.si/fhs/PUBLIC/doktorske/SumenjAK-Klara.pdf>
- VERDONIK, Darinka, 2006: *Analiza diskurza kot podpora sistemom strojnega simultanege prevajanja govora. Doktorska disertacija*. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani: Oddelek za slovenistiko.
- VITEZ, Primož, ZWITTER VITEZ, Ana, 2004: Problem prozodične analize spontanega govora. *Jezik in slovstvo* 49/6. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 3–24.
- VOLK, Jana, 2011: *Intonacija v spontanem neformalnem govoru slovenskih govorcev na dvojezičnem področju Slovenske Istre. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- WEISS, Peter, 1998: *Slovar govorov Zadrebke doline med Gornjim gradom in Nazarjami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ZEMPLJAK JONTES, Melita idr., 2002: Računalniški simbolni fonetični zapis slovenskega govora. *Slavistična revija* 50/2. 159–169.
- ZEMPLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2004: Taksonomija besedilnih tipov za gradnjo govorenega korpusa. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja* 22. 503–522.
- ZEMPLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2008: *Govorni korpusi*. Ljubljana: Oddelek za prevajalstvo.
- ZULJAN KUMAR, Danila, 2007: *Narečni diskurz*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ZWITTER VITEZ, Ana idr., 2009: Načela transkribiranja in označevanja posnetkov v referenčnem govornem korpusu slovenščine. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. 437–442.

VLOGA GOVORA V SODOBNEM DRAMSKEM GLEDALIŠČU

Hotimir Tivadar

Filozofska fakulteta, Ljubljana

Martin Vrtačnik

Mestno gledališče ljubljansko, Ljubljana

UDK 808.55:811.163.6'271.1

Gledališče predstavlja prostor, kjer se slovenščina uporablja v javnem govornem položaju. Odrski govor že dolgo ni več le realizator norme, predstavljene v kodifikacijskih priročnikih, ampak vse bolj prispeva tudi k oblikovanju zbornega izgovora, kar eksplicitno izpostavlja tudi npr. priročnik *Slovenska zborna izreka*. S tega vidika postaja odrski govor nepogrešljiv vir govorenega jezika v javnosti pri oblikovanju novega in prepotrebnege pravorečnega priročnika.

odrski govor, dramsko gledališče, knjižni jezik, pravorečje, norma

Theatre represents a space in which Slovene spoken public speech is used. As the textbook »Slovene Received Pronunciation« explicitly demonstrates, stage speech is no longer solely an actualisation of the norm from the codified textbooks, but a contributor to the formation of received pronunciation. From this perspective stage speech is becoming an irreplaceable source for designing a new and more-than-needed pronunciation textbook of spoken public speech.

stage speech, drama theatre, standard language, received pronunciation, norm

1 Uvod

Gledališče kot ustanova je z jezikovnega vidika zagotovo eden izmed tistih prostorov, kjer se jezik uporablja v okviru javnega govornega položaja. To gledališče¹ in z njim dramske igralce kot ključne akterje v njem postavlja ob bok številnim drugim javnim govorcem, kot so npr. napovedovalci, novinarji, učitelji, profesorji, politiki, duhovniki, javne osebnosti in številni drugi, ki nastopajo v javnosti (prim. Antončič, Šeruga Prek 2007: 10). Pri tem pa je treba izpostaviti, da ima slovensko gledališče za jezikovno kulturo

prav poseben pomen: na to je v okviru postopne institucionalizacije in profesionalizacije slovenskega gledališča pred dobrimi sto leti opozoril že Oton Župančič² (prim. Štih 1981: 58–65), ki je zaslužen za prvo temeljno razpravo o rabi slovenščine v javnosti (tj. proti elkanju v Deželnem gledališču v Ljubljani leta 1912) (Antončič, Šeruga Prek 2007: 9); pomen kultiviranja jezika kot umetnostnega govora v javnosti je na posvetu Slovenščina v javnosti izpostavila Nada Šumi³ (prim. Pogorelec 1983: 121–122), ki je nato organizirala še samostojno posvetovanje o odrskem jeziku,

1 Za pričujočo razpravo je bistveno t. i. dramsko gledališče, tj. tisti tip gledališča, ki uprizarja dramska besedila in uveljavlja govor kot pomembno igralsko izrazilo (prim. *Gledališki terminološki slovar*).

2 V sezoni 1912/13 se v slovenskem gledališču prvič formalno pojavi funkcija dramaturga; to mesto zasede Župančič, ki je (poleg dramskega sporeda, umetniške podobe predstav in delne upravne funkcije) ljubljansko Dramo vodil tudi v jezikovnem smislu (Lukan 2001: 57, 83, 85). »Poglavitna dramaturgova preokupacija pa je bila nemara skrb za jezik oziroma jezikovna podoba uprizaritev in gledališča kot kulturne institucije sploh« (Lukan 2001: 86).

3 Na razpravi omenjenega posveta je Nada Šumi opozorila na specifičnost dela gledališkega lektorja, na razlike med umetnostnim in neumetnostnim govorom ter na potrebnost omenjenega poklica; pomenljiv je tudi njen poziv k izdelavi ustreznih priročnikov s področja umetnostnega govora.

imenovano Jezik na odru, jezik v filmu (prim. Tomše 1983). V tretjem tisočletju moramo izpostaviti kolokvije o umetniškem govoru⁴ na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo; do zdaj so pripravili tri (leta 2000, 2006 in 2013), kar je spodbudna poteza in priložnost za obširno in poglobljeno teoretično in praktično raziskovanje (umetniškega) govora (v javnosti) tudi v prihodnje. Vprašanje pa je, ali je odrski govor kot javni govor relevanten element pri snovanju novega pravopisnega priročnika, ki naj bi izšel leta 2015,⁵ oziroma morebitnega novega, težko pričakovanega in zaželenega samostojnega in priročnejšega pravorečnega priročnika (prim. Tivadar 2003: 282–283), saj je od izida Ruplovega *Slovenskega pravorečja* (1946) minilo že skoraj 70 let.

2 Raba govornjene slovenščine v gledališki dejavnosti

Tradicija govornjene slovenske besede (zlasti v cerkvi) sega v obdobje pred oblikovanjem slovenskega knjižnega jezika; preden se je Primož Trubar lotil knjižnega dela, je namreč 17 let pridigal v slovenščini, nato pa govornjo obliko besedila prestavil še v pisno (Ahačič 2007: 45). Pri tem se je ukvarjal tudi s problematiko knjižnega (iz)govora, saj je, gledano sociolingvistično, želel, da bi ga razumeli tako v mestu kot na vasi, pri tem pa se je zavedal, da »štimočevce« izgovarja vsak jezik (in celo vsaka dežela) različno (Ahačič 2007: 28). S problematiko govora se je v protestantizmu v svojih književnih delih ukvarjalo še več Trubarjevih naslednikov (prim. Ahačič 2007).

Za pričujočo razpravo je pomembneje omeniti rabo govornjene slovenščine v začetkih gledališke dejavnosti na Slovenskem (tj. od začetka 17. stoletja). Ta je zrasla iz verskega (zlasti jezuiti in kapucini)⁶ in ljudskega gledališča (gojenci jezuitskega kolegija), sem pa prištevamo tudi različne verske procesije (Ahačič 2012: 233). Ahačič se znotraj gledališča osredotoča le na rabo več jezikov in dramskih oblik, o govoru in normativnem vidiku govornjenega jezika v gledališču pa posebej ne govori.

Nekoliko več besed o pomenu govornjene slovenščine je zaslediti ob začetku posvetnega gledališča, tj. leta 1789, ko je bila uprizorjena Linhartova *Županova Micka*; ob tem je *Laibacher Zeitung* izpostavil številne pozitivne lastnosti govornjenega kranjskega jezika oziroma ga ocenil kot zadovoljiv odrski jezik.⁷ V nadaljnjem periodičnem pregledu je treba izpostaviti tudi čitalniško gibanje (19. stoletje), ki je po besedah Ivana Prijatelja učilnica domačega govora v slovnici in konverzaciji (Predan 1996: 35). Poseben mejnik predstavlja tudi leto 1867, v katerem je bilo ustanovljeno Dramatično društvo; to naj bi predstavljalo temelj za slovensko poklicno dramsko gledališče (Predan 1996: 37). Leta 1892 so se z novim poslopljem Deželnega gledališča odprle nove možnosti za uprizarjanje slovenskih predstav (Predan 1996: 41; prim. Lukan 2001: 71), leta 1920 pa je bilo Narodno gledališče v Ljubljani poddržavljeno in začelo se je novo obdobje Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani, in sicer v poklicnem, programskem, repertoarnem in izvedbenem pogledu (Predan 1996: 46). V tistem letu se vanj vrne Oton Župančič in

4 Na katedri za govor AGRFT izpostavljajo pomen teoretičnih razmislekov o gledališču in sistematičnega interdisciplinarnega raziskovanja procesov pri oblikovanju (umetniškega) govora (Gubenšek, Podbevšek 2006: 7–11).

5 Prim. Simon Krek: *Slovenski pravopis: Ali je pilot v letalu?* <http://www.pogledi.si/mnenja/ali-je-pilot-v-letalu>

6 Jezuiti so z jezikovnega vidika spodbujali več tipov gledališča: šolsko gledališče je bilo praviloma latinsko, versko gledališče jezikovno raznovrstno, t. i. pravo ljudsko gledališče pa je potekalo samo v slovenščini; kapucini pa so v Ljubljani prirejali pasijonsko procesijo (*Škofjeloški pasijon*) (prim. Ahačič 2012: 65–71).

7 Omenjeni dnevnik navaja, da je »kranjski jezik dovolj gibčen, prožen, krepak in blagoglasen, da se prav tako lepo sliši iz Talijinih ust kakor ruski, češki in poljski jezik« (Predan 1996: 19).

več sezon opravlja svoje poslanstvo dramaturga (torej rešuje tudi jeziko(slo)vna vprašanja) (Lukan 2001: 98–99), kasneje pa njegov jezikovni nazor prevzamejo številni drugi dramaturgi oz. gledališki lektorji.

Zgodovinski oris poglavlja nakazuje, da se (je v preteklosti) razpravlja(lo) le o tem, v katerih (javnih) položajih se je govorjena slovenščina *dejansko* uporabljala (prim. Ahačič 2007, 2012), skopi pa so podatki o tem, *kaj* in *kako* se je pravzaprav govorilo. Odgovori na ti vprašanja se pojavijo šele pri oblikovanju (1) deželnega jezika (sredina 19. stoletja) (prim. Tivadar 2008: 8) oziroma (2) državnega jezika (1991). Spremenjena zunajjezikovna dejanskost torej privede do vprašanj *Kaj?* in *Kako?* ter dejstva, da mora biti knjižni govor vseslovenski in sprejemljiv čim širši skupini naroda (Tivadar 2008: 10).

3 Gledališče, radio in slovenska zborna izreka

Ekskluzivna v slovenskem načrtu je skrb za jezikovno podobo gledališča oziroma uprizoritev, razlog zanjo pa je nemara specifična slovenska gledališka situacija oziroma stanje slovenskega odrskega jezika, ki je zahtevalo dosledno jezikovno politiko. Skrb za enotno govorno podobo je znak težnje po profesionalizaciji in utrditvi umetniške ravni slovenskih igralcev, ki so do tega časa prihajali na oder iz popolnoma različnih jezikovnih oz. kulturnih okolij ter z močno različno igralsko izobrazbo (Lukan 2001: 91).

Procesa evropeizacije oz. profesionalizacije slovenskega gledališča (2. polovica 19. in prva desetletja 20. stoletja) (prim. Lukan 2010: 91–93) sta zahtevala svojevrstno dovršenost vsakega izmed gledaliških znakov (tj. vsakršno odrsko in igralsko izrazilo, ki gledalcu kaj sporoča), med katere prištevamo tudi odrski govor (tj. govor, ki temelji na razločni izreki, ustrezni slišnosti, glasovni izraznosti ter je usklajen z besedilnimi in odrskimi okoliščinami, gledališko estetiko (prim.

Gledališki terminološki slovar)). Že omenjeni Župančič je vzpostavil zavesten odnos do odrske slovenščine, kar so glede na zgodovinske okoliščine konceptualno sprejeli in nadaljnje uresničevali njegovi nasledniki: dramaturga Janko Moder in Anton Sovrè, prvi lektor jezikoslovec Anton Bajec, lektor Mirko Mahnič in drugi, danes pa funkcijo gledališkega lektorja zasedajo številni posamezniki v več slovenskih gledališčih. Župančičev doprinos k normiranju slovenskega govorjenega knjižnega jezika pa ni imel vpliva le na njegove neposredne naslednike v gledališčih; že od začetkov radia na Slovenskem (28. oktobra 1928 se je začel redni program Radia Ljubljana) je opozarjal tudi na zadostno jezikovno in umetnostno kakovost kulturnih oddaj (Tivadar 2003: 286).

Župančičev jezikovni nazor je posebej izpostavljen tudi v edinem v zadnjem času izdanem praktičnem pravorečnem priročniku, ki nosi naslov *Slovenska zborna izreka*. V njem je izpostavljeno tudi mnenje igralca Frana Lipaha o Župančičevem delu,⁸ konkretnega nosilca zbornega jezika v okviru javnega govornega položaja. Odrskemu govoru se torej v 1. polovici 20. stoletja posveča posebno mesto, šele nato so v priročniku omenjeni mediji, ki so gledališču odvzeli odločilni vpliv na rabo zborne slovenščine (prim. Antončič, Šeruga Prek 2007: 9–10). Dejstvo je, da »se bo sodobno slovensko pravorečje moralo poleg samih pravorečnih pravil ukvarjati tudi z retorično ustrezno izvedbo govorjenega besedila od artikulacije fonemov do tvorjenja in členjenja besedila (besedilna fonetika). In to v mnogih govornih položajih, tako v medijih, politiki, v parlamentu idr.« (Tivadar 2003: 283)

Zanimiva je primerjava odrskega in medijskega govora: pri obeh je ves čas prisotna skrb za jezik, vendar pa številni poslušalci in gledalci medijev protestirajo ob posameznih pomotah govorcev (Tivadar 2003: 286), česar pri odrskem govoru v gledališču načeloma ni zaslediti. Pri tem je treba najverjetneje

⁸ Joža Mahnič navaja: »En sam ubog napačen vokal in dramaturg te popade kakor ris. Vsaka vloga gre po gobe zaradi enega napačnega akcenta. Tako nam je Župančič neizprosni, vedno čuječi stražar naše slovenske izreke ... Župančiču je slovenska beseda dragocenost in svetost. Kdor bi jo skušal le malo okrniti ali pohabiti, bi imel z Župančičem opravka, in to ne samo enkrat« (Antončič, Šeruga Prek 2007: 9).

upoštevati dejstvo, da odrski govor po uvedbi jezikovne zvrstnosti v slovensko jezikoslovje ni več le zborni jezik, temveč je usklajen z režijsko-dramaturškim konceptom posamezne uprizoritve in zato zvrstno členjen od najvišjih do najnižjih plasti jezika: gledališki lektor tako ni več le lektor v župančičevskem pomenu besede, temveč je kot del umetniškega ansambla postal t. i. oblikovalec govora (prim. Vrtačnik 2012: 110–112). To dejstvo so očitno sprejeli tudi gledališki gledalci, ki se ne glede na obliko odrskega govora ne pritožujejo (tako množično), konkretnije pa je odrski govor ovrednoten znotraj gledališke kritike (prim. Vrtačnik 2012: 106–109). Po drugi strani pa je do nekakšne demokrati-zacije govorjene podobe prišlo tudi na radiu (prim. Tivadar 2003: 288), vendar je bila ta nekoliko bolj postopna: če so leta osamosvojitve (1991) prinesla omenjeno sproščenost, pa je do popolne liberalizacije govora v medijih pravzaprav prišlo šele ob prelomu tisočletja.

4 Vpliv odrskega govora na rabo zborne slovenščine

Kljub temu da je odrski govor od varuha pravorečne norme prešel v ustvarjalno, slogovno fazo, torej se je odmaknil od zgolj svoje zborne različice, pa še vedno ohranja pomembno mesto znotraj pravorečja. Morda je razloge za to moč najti v neke vrste prestižnosti za slovenski narod tako gledališča kot zbornega jezika: drug z drugim sta namreč tesno povezana v svoji združevalni in reprezentativni funkciji.

Tovrstna povezanost se kaže tudi na vsebinski zasnovi že omenjenega priročnika *Slovenska zborna izreka* (Antončič, Šeruga Prek 2007).⁹ Kot smo že omenili, avtorici v uvodu pred vlogo medijev v zborni izreki omenjata vlogo slovenskega gledališča, v nadaljevanju pa pomen jezika v gledališču izpostavita na več mestih:

- pri glagolu *spômniti* navajata, da je v gledališčih že dlje časa uveljavljena izreka s širokim o-jem, ki je postala del kultivi-

ranega govora, *Slovenski pravopis* 2001 (v nadaljevanju SP 2001) pa navaja le obliko z ozkim o-jem (Antončič, Šeruga Prek 2007: 35),

- pri prislovu *bôlj*, kot ga navaja SP 2001, izpostavljata predvsem v gledališčih močno uveljavljen izgovor z ozkim o-jem (Antončič, Šeruga Prek 2007: 45),
- ob navajanju dvojnic *imèl/imél, smèl/smél* in *grèl/grél*, ki jih vsebuje SP 2001, opozarjata, da so gledališki lektorji že poenotili izgovor teh glagolov z ozkim e-jem, tak izgovor pa prevladuje tudi v množičnih občilih in v vsakdanji govoric (Antončič, Šeruga Prek 2007: 47),
- pri naglasnih dvojnicah pridevnikov *relativen, pozitiven* in *negativen* upoštevata tudi ustaljenost izreke v gledališčih, zato javnim govorcem priporočata oblike, ki imajo naglas na tretjem zlogu (ne pa tudi na prvem) (Antončič, Šeruga Prek 2007: 90),
- deležnika na -l *razumel* in *sporazumel* sta tako na radiu kot v gledališču ustaljeno naglašena na u-ju, čeprav SP 2001 prinaša možnosti naglasa na e-ju (Antončič, Šeruga Prek 2007: 106),
- neprislovna raba besede *topel* pa naj bi se rabila v obliki enakovredne dvojnice z ozkim (ta oblika naj bi bila živa tako v gledališkem kot v radijskem govoru) in širokim o-jem, čeprav SP 2001 kot primernejšo varianto izpostavlja izgovor s širokim o-jem (Antončič, Šeruga Prek 2007: 134).

Izgovor predstavljenih besed smo preverili tudi v Korpusu govorjene slovenščine (GOS). Zaradi zasledovanja knjižnega izgovora smo se omejili na enostavno iskanje po standardiziranem zapisu, izbrali javni informativno-izobraževalni tip govora, kot kanal pa določili televizijo in radio. Korpus pri tem v veliki večini vsebuje oblike *spômniti, bôlj, imél, smél*, za varianto *grèl* ni zadetka, *razumél, sporazumél* (samo en zadetek v kanalu osebni stik), besede *relativen* pod omenjenimi

⁹ Nikakor ni zanemarljivo dejstvo, da sta avtorici priročnika slovenistki, ki imata dolgoletne izkušnje: Cvetka Šeruga Prek kot lektorica za govor na Radiu Slovenija in Emica Antončič kot gledališka lektorica.

pogoji iskanja korpus ne vsebuje, *pozitíven, tópel* (samo en zadetek v kanalu osebni stik). Raba v korpusu tako v večini pritrjuje ugotovitvam priročnika *Slovenska zborna izreka*.

Navedimo še nekaj izgovornih variant, ki jih priročnik *Slovenska zborna izreka* še posebej izpostavlja in na katere smo naleteli tudi v praksi. V okviru študija gledališke predstave *Iz junaškega življenja meščanov* Carla Sternheima¹⁰ so vsi igralci, ki so se v replikah srečali z besedo *pogoj*, le-to v nezadnjih zlogih (neimenovalniku) brez vnaprejšnjega posredovanja gledališkega lektorja izgovarjali z ozkim o-jem, medtem ko SP 2001 navaja le obliko *pogòj, pogója* (prim. Antončič, Šeruga Prek 2007: 63). Poleg tega bi lahko opozorili na še več podobnih realizacij izgovora v nekaterih drugih primerih. Pri študiju gledališke predstave *Ženitev* Nikolaja Vasiljeviča Gogolja¹¹ so nekateri igralci prislov *nalašč* izgovarjali izključno z naglasom na prvem zlogu (*nálašč*), čeprav tako *Slovar slovenskega knjižnega jezika* kot SP 2001 kot ustrežnejšo predvidevata naglasno varianto na drugem a-ju (*nalàšč*). Pri istem projektu so prav tako vsi igralci velelnik *pojđite* naglaševali sistemsko na i-ju (*pojđíte*), medtem ko omenjena slovar in pravopis predvidevata kot

ustrežnejšo varianto z naglasom na o-ju (*pójdíte*). Pri vseh teh praktičnih primerih gre za omenjene govorne realizacije več posameznikov igralskega ansambla Mestnega gledališča ljubljanskega, mlajše in starejše, pripadnike osrednjeslovenskega predela kot tudi dela vzhodne Slovenije. Smiselno bi bilo premisliti tudi o teh variantah in jih morebiti na ustrezen način vključiti v kakšen podoben pravorečni priročnik.¹²

5 Zaključek

Naj na koncu znova izpostavimo v uvodu formulirano misel o ustreznosti odrskega govora kot gradiva za fonetično-fonološki sistem knjižnega jezika. Čeprav raziskave le-tega običajno posegajo na področje medijev (prim. Tivadar 2008: 143–147), ki so pričakovano gledališču prevzeli odločilno mesto pri sooblikovanju zborne slovenščine, pa nikakor ne gre zanemariti v priročniku *Slovenska zborna izreka* omenjenih izgovornih variant, ki so se ustalile v slovenskem gledališču in ki soustvarjajo normo govornega knjižnega jezika. Treba pa je izpostaviti stično točko odrskega in medijskega govora – tj. pisni jezik (prim. Tivadar 2012: 592, 595): pri oblikovanju javnega govora na radiu gre za t. i. govorno branje, v gledališču pa za

¹⁰ Vaje za omenjeno uprizoritev so potekale maja in junija ter avgusta in septembra 2013 pod vodstvom režiserja Aleksandra Popovskega, dramaturginje Eve Mahkovic in gledališkega lektorja Martina Vrtačnika v prostorih Mestnega gledališča ljubljanskega; sodelovalo je devet igralcev.

¹¹ Vaje za omenjeno uprizoritev so potekale od januarja do marca 2012 pod vodstvom režiserja Diega de Bree, dramaturginje Petre Pogorevc in gledališkega lektorja Martina Vrtačnika v prostorih Mestnega gledališča ljubljanskega; sodelovalo je devet igralcev.

¹² Do naglasnih različic v navedenih primerih lahko prihaja iz več razlogov: 1) Dejstvo je, da ima slovenščina nestalno mesto naglasa, ki je težko predvidljivo (več naglasnih tipov, precej izjem itn.). 2) Ni zanemarljivo, da so navedene primere izgovarjali dramski igralci (tj. akademsko izobraženi interpreti umetnostnih besedil), zaposleni v institucionalnem, poklicnem gledališču. Igralci načeloma dosledno upoštevajo in (iz)oblikujejo pravorečno normo, temelječo na dolgoletni tradiciji odrskega govora (vsaj od 1. polovice 20. stoletja), torej normo, ki ne teži k spreminjanju. 3) Izpostavljeni naglasi besed (tj. rodilniške oblike samostalnika *pogoj*, prislova *nalašč* in velelnika *pojđite*) so primerjani z naglasi v SP 2001, pri čemer se kaže premajhna glasoslovno-pravorečna usmerjenost in zato tudi mestoma netolerantnost omenjenega pravopisa (prim. Tivadar 2012). Vprašanje je, zakaj je npr. SP 2001 ukinitil rodilniško dvojnico (*pogója*) pri samostalniku *pogòj* (navaja le pogòj -ója), medtem ko jo SSKJ, sicer kot manj ustrezno, vsebuje (pogòj -ója tudi -ója), kot edino ustrezno jo navaja tudi SP 1962 (pogòj -ója). – Menimo, da bi bilo treba predstavljene naglasne različice znova vključiti v priročnike: SP 2001 je prehitro ukinitel dvojnico pogòj -ója, saj jo vsebujeta tako SP 1962 kot tudi SSKJ, živa je v odrskem govoru (ta že od začetkov gledališkega lektorstva neguje prestižnost zbornega knjižnega jezika), nanjo opozarja še priročnik *Slovenska zborna izreka* (Antončič, Šeruga Prek 2007), ki tudi dokazuje, da odrski govor ostaja relevanten, a prepogosto spregledan normodajalec.

obnavljanje iz pisne predloge na pamet naučenega besedila, ki ga igralci pretvarjajo v govor, ki ga je treba razumeti kot temeljno igralsko izrazilo, s katerim se nastopajoči z glasom, besedami, mimiko in gestiko sporazumeva s soigralci in občinstvom ter sproža, komentira odrsko dogajanje, izraža čustva in misli (prim. *Gledališki terminološki slovar*).

Raziskovanje odrskega govora prispeva k sooblikovanju gradiva za samostojni pravorečni priročnik, vendar pa bo treba izdelati model, po katerem bi lahko zbirali odrski govor kot gradivo, saj posamezne in redke, čeprav dragocene izkušnje nekaterih gledaliških lektorjev ne bodo prinesle zadostnega in relevantnega gradiva. Izhajati je treba iz poslanstva Katedre za govor AGRFT, ki izobražuje igralce na področju govorne realizacije, interpretacije umetniških besedil in gledališkega govora (Tivadar 2012: 597). Primeren vir odrskega govora predstavljajo videoposnetki (premiernih) uprizoritev posameznih gledaliških predstav, vključiti pa je treba predvsem tiste uprizoritve, katerih koncept odrskega govora je pretežno zborni. Upoštevati je treba (ne)institucionalna gledališča na celotnem slovenskem ozemlju, tudi v zamejstvu. Šele tako bo ob upoštevanju medijskega govora in drugih javnih položajev, v katerih se uporablja govorjena (knjižna) slovenščina, izoblikovan ustrezen referenčni korpus za težko pričakovani pravorečni priročnik.

Literatura in viri

AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
 AHAČIČ, Kozma, 2012: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
 ANTONČIČ, Emica, ŠERUGA PREK, Cvetka, 2007: *Slovenska zborna izreka: priročnik z vajami za javne govorce*. Maribor: Založba Aristej.
 BAJEC, Anton idr., 1962: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU.
Gledališki terminološki slovar: <http://bos.zrc-sazu.si/c/term/gledaliski/index.html>.

GOS, Korpus govorjene slovenščine: <http://www.korpus-gos.net>.
 GUBENŠEK, Tomaž, PODBEVŠEK, Katarina (ur.), 2006: *Kolokvij o umetniškem govoru II*. Ljubljana: AGRFT, Katedra za govor.
 LUKAN, Blaž, 2001: *Slovenska dramaturgija: dramaturgija kot gledališka praksa*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej.
 LUKAN, Blaž, 2010: Evropeizacija slovenskega gledališča: rojstvo moderne režije. Barbara Sušec Michieli, Blaž Lukan, Maja Šori (ur.): *Dinamika sprememb v slovenskem gledališču 20. stoletja*. Ljubljana: AGRFT: Maska.
 POGORELEC, Breda (ur.), 1983: *Slovenščina v javnosti*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
 PREDAN, Vasja, 1996: *Slovenska dramska gledališča*. Ljubljana: 122. zvezek Knjižnice Mestnega gledališča ljubljanskega.
Slovar slovenskega knjižnega jezika: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>.
Slovenski pravopis, 2001: <http://bos.zrc-sazu.si/sp2001.html>.
 ŠTIH, Bojan (ur.), 1981: *Slovenski theater gori postaviti: o pomenu in namenu slovenskega gledališča*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
 TIVADAR, Hotimir, 2003: Aktualna vprašanja slovenskega pravorečja. Vidovič Muha, Ada, Gajda, Stanisław (ur.): *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Filozofska fakulteta. 281–299.
 TIVADAR, Hotimir, 2008: *Kakovost in trajanje samoglasnikov v govorjenem knjižnem jeziku*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
 TIVADAR, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* 60/4. 587–601. http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2012_4_02.pdf
 TOMŠE, Dušan (ur.), 1983: *Jezik na odru, jezik v filmu*. Ljubljana: 92. zvezek Knjižnice Mestnega gledališča ljubljanskega.
 VIDOVIČ MUHA, Ada (ur.): *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa/Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Filozofska fakulteta.
 VRTAČNIK, Martin, 2012: Gledališki lektor – njegova funkcija in namen v sodobnosti. *Jezik in slovstvo* 57/3–4. 101–114.

DRUŽBENA OBČUTLJIVOST V TERMINOLOŠKIH SLOVARJIH

Mitja Trojar, Mojca Žagar Karer

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'374.26:81'272

Članek analizira, koliko družbeno občutljivi so sodobni slovenski terminološki slovarji. V slovarjih je bilo pregledano navajanje ženskih oblik terminov, ki poimenujejo osebe, in raba označevalnika *slabšalno*. Nakazane so tudi nekatere rešitve, ki bi jih lahko uporabili terminografi pri prihodnjih slovarskih projektih.

terminološki slovarji, družbena občutljivost, ženske oblike, označevalniki, definicije

The paper analyses the level of political correctness in modern Slovene terminological dictionaries. We analysed how the dictionaries treat feminine forms of nouns and the use of the label *slabšalno*. We suggest some solutions which could be used by terminographers in future dictionary projects.

terminological dictionaries, political correctness, feminine forms, labels, definitions

1 Uvod

Politična korektnost (oz. družbena občutljivost)¹ je postala del besedišča in širše odnosa do sveta kot posledica široke javne razprave, ki se je začela v akademskem svetu v ZDA v poznih 80. letih 20. stoletja. Začelo se je z idealistično intervencijo, s katero naj bi prečistili jezik in odpravili zgodovinske krivice v upanju na izboljšanje družbenih razmerij, danes pa se pojavlja v različnih oblikah na številnih družbenih področjih (Huges 2010: 3). V 90. letih 20. stoletja se je tudi v Sloveniji odprla razprava o družbeni občutljivosti oz. natančneje o neseksistični rabi jezika.

Zanimalo nas je, kako se je na te razprave odzvala terminologija in kako se družbena občutljivost odraža v terminoloških slovarjih. Pri tem nas bo zanimalo, v kolikšni meri sodobni terminološki slovarji² ob moških oblikah terminov, ki poimenujejo osebe, navajajo

tudi ženske oblike in na kakšen način, ter smiselnost rabe označevalnika *slabšalno*.

2 Družbena občutljivost

2.1 Družbena občutljivost v jeziku

Jeretič (2001: 336) politično korektnost definira kot »neko posebno dejanje, ki je izvršeno z izrekanjem, torej kot posebno vrsto govornega dejanja, ki je etično-politično motivirano, saj je motiv za to dejanje etična pozicija boja proti kulturnim krivicam«. Poudari, da je treba najprej z analizo ugotoviti, kateri so tisti jezikovni elementi, ki pri prizadetih osebah povzročajo nelagodje; razlikuje površinsko politično korektnost, pri kateri gre za »bontonsko izbiranje ustreznih izrazov«, in politično korektnost kot politično dejanje, ki se opira na analize diskurzov in na željo izogniti se kulturnim krivicam (prav tam: 344).

¹ V literaturi se pojavljata izraza *politična korektnost* in *družbena občutljivost*. V članku uporabljamo izraz *družbena občutljivost*, razen kadar gre za neposredno prevzemanje iz literature.

² V Sekciji za terminološke slovarje ISJFR ZRC SAZU smo sodelavci Ljudmila Bokal, dr. Tanja Fajfar, dr. Marjeta Humar, dr. Mateja Jemec Tomazin, Mitja Trojar in dr. Mojca Žagar Karer pregledali 35 slovenskih terminoloških slovarjev, ki so izšli v letih 2006–2012. Seznama slovarjev ne navajamo v celoti zaradi omejenega prostora, kadar smo uporabili primere iz konkretnih slovarjev, pa so ti seveda navedeni med viri.

Družbena občutljivost med drugim zaje- ma tudi neseksistično rabo jezika. Leta 1995 sta Žagar in M. Milharčič Hladnik na pobudo Urada za žensko politiko pripravila *Temeljna izhodišča prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika*. V njih seksistično rabo jezika opredeljujeta »kot sistematično rabo moške (slovnične) oblike namesto in na mestu ženske, zapostavljanje, zamolčevanje oz. neome- njanje žensk v korist moških in uporabo žaljivih stereotipov ter prisposodob« (Žagar, Milharčič Hladnik 1995: 7). Med problemi, ki jih izpostavljata, je med drugim generična raba izključujočih, praviloma moških oblik v pravnih aktih in oglasih, kar bi utegnilo povzročiti, da se ženske ne bi prepoznale kot naslovnice (npr. pri tipično moških poklicih); veljalo naj bi tudi obratno. V javni razpravi o *Temeljnih izhodiščih* (Jeram, Kozmik 1995: 19–55) so jezikoslovci večinoma poudarjali nezaznamovanost moškega spola v sloven- ščini. Po mnenju E. D. Bahovec je prevlada moških oblik v jeziku posledica dosedanje prevlade moških v družbi – ko bo konec te prevlade, tudi jezik ne bo več problematičen; k temu lahko prispevamo tudi tako, da spro- žimo jezikovne spremembe. Stabej (1997: 65–68) opisuje probleme pri obojespolni redakciji šolske zakonodaje, ki je na koncu Državni zbor ni sprejel, in meni, da bo k odpravi seksistične rabe jezika več prispevalo sprejetje standardne klasifikacije poklicev, ki je leta 1997 izšla v obojespolni redakciji, saj gre za pravni dokument, ki usmerja in po- maga tvorcem besedil.

2.2 Družbena občutljivost v terminologiji

Družbena občutljivost se v terminologiji pogosto kaže s skrbjo strokovnjakov, da izra- zi, ki označujejo strokovne pojme, s seboj ne bi nosili negativne konotacije, ki bi utegnila vplivati na negativno vrednotenje samega pojma. V splošnem je to seveda smiselno, saj je ravno terminologija del leksike, ki že po

definiciji ni ekspresivna (Vidovič Muha 2000: 118). Tudi kadar termin nastane s ter- minologizacijo iz splošnega jezika, se ekspresivnost tipično izgubi, ko začne beseda funk- cionirati kot termin, npr. *miška* v računalniški terminologiji. Včasih pa se zdi, da gre do stro- kovnjaki v želji po čisti nezaznamovanosti terminov nekoliko predaleč. Sodelavci Sek- cije za terminološke slovarje smo pred dvema letoma dobili vprašanje, ali je termin *varo- vanec* (oseba, za katero pod določenimi pogoji skrbijo drugi) danes še ustrezen. Stro- kovnjaki s področja socialnega dela so ob zamenjavi zakonodaje predlagali, da bi name- sto ustaljenega termina *varovanec* uporabljali izraz *oseba pod skrbništvom* oz. *oseba v skrbništvu*. Omenjena predloga sta s stališča terminologije manj ustrezna – obakrat gre za opisno poimenovanje, zaradi česar je iz ter- mina težje tvoriti besedno družino, poleg tega je kršeno tudi zelo pomembno terminološko načelo ustaljenosti. Vprašanje je, ali je opisni termin res nezaznamovan – problem je de- jansko v odnosu govorcev do samega pojma.³

3 Družbena občutljivost v neterminolo- ških slovarjih

Gorjanc (2004: 153–161) opozarja, da slovarji v družbi funkcionirajo kot avtorita- tivne knjige, zaradi česar lahko rešitve v njih služijo kot argument za spodbujanje in širjenje nestrpnosti. Avtorja zanima vprašanje politične korektnosti v splošnih slovarjih, pri čemer analizira nabor iztočnic, slovarske raz- lage in zglede rabe. Ugotavlja, da je recimo v *Slovenskem pravopisu* (2001) bistveno več negativnih čustvenih poimenovanj za ženske (npr. *babišče*), kot jih izkazujejo podatki o rabi v korpusu Fida, kar pomeni, da je bilo v slovar nekritično uvrščenih veliko izrazov, ki so danes redki ali pa sploh ne obstajajo več. Problematična so tudi »poimenovanja, ki niso del komunikacijske realnosti, ampak jih za poimenovanje manjšine vsili vplivna večina«

³ Podoben primer se je zgodil pri nedavni spremembi Zakona o izvajanju rejniške dejavnosti, ko so termin *rejenec* nadomestili z *otrok*, hkrati pa termina ostajata *rejniki* (oseba, ki se ukvarja z rejništvom) in *rejništvo* (dejavnost).

(Gorjanc 2004: 157), npr. *istospolnik* za *homoseksualec*, kar odpira pot k nadaljnji stigmatizaciji marginaliziranih manjšin. Zelo pomembne so tudi jasne in nedvoumne oznake o rabi – neprimeren je npr. označevalnik *poudarjalno* za besedi *zamorec* in *zamorka*.

Družbena neobčutljivost se v slovarjih lahko odraža tudi v razlagah, še bolj očitna pa je pri zgledih, tudi v primerih, ko je razlaga besede povsem korektna. Zgledi rabe so pogosto izrazito stereotipni. S. Atkins in Rundell (2008: 425–426) opozarjata, da morajo biti leksikografi (izpostavljeni so slovarji, namenjeni učenju tujega jezika) posebno pozorni na besede, ki se nanašajo na etnično/rasno poreklo, invalidnost, spolno usmerjenost, starost in spol, da bi se uporabnik lahko izognil zadregam, ker ne pozna nujno vseh sociokulturnih norm, ki veljajo v določeni jezikovni skupnosti. To je mogoče doseči z definicijo ali s pojasnili, pri čemer avtorja opozarjata, da je pri pojasnilih težko najti ravnotežje med uporabnimi opozorili in pretirano previdnostjo.

Z družbeno občutljivostjo je povezan tudi problem navajanja ženskih oblik oz. poimenovanj žensk⁴ v slovarjih. V zadnjih letih na ta problem opozarjajo korpusni jezikoslovci (Gorjanc 2004: 160, 2005: 206; Grabnar 2010: 10–35). Prvo vprašanje je, ali v opisih sodobne slovenščine navajati vse ženske oblike, tudi tiste, ki se v rabi pojavljajo veliko redkeje kot moške oblike. Gre za sistemsko asimetrijo, ki je nastala kot posledica argumenta, da je v slovenščini moški slovnični spol nezaznamovan (Toporišič 2000: 266) in zunajjezikovnega dejstva, da na nekaterih področjih v družbi pač še vedno prevladujejo moški. Zato ni nenavadno, da tudi korpusni podatki kažejo, da so veliko pogostejše moške oblike. Nekateri korpusni jezikoslovci pri tem zagovarjajo stališče, da je treba v opise jezika vnesti nekaj družbene občutljivosti, konkretno, da je pri ženskih oblikah treba v slovar zajeti tudi oblike z nižjo pogostnostjo

pojavljanja (Grabnar 2010: 13). Drugo vprašanje je, ali je smiselno obravnavati poimenovanja za ženske kot samostojne iztočnice ali kot oblikoslovne različice. K. Grabnar (2010: 16, 17) zagovarja stališče, da je treba ta poimenovanja obravnavati kot samostojne iztočnice, kar podkrepi z opažanjem, da lahko prihaja pri poimenovanjih za ženske in moške do razlik na ravni pomenov in kolokacijskih nizov, seveda pa se pomenski strukturi lahko tudi prekrivata.

3.1 Terminološki slovarji

Glede na to, da je za terminologijo značilno, da izhaja iz pojmovnega sistema stroke, se zdi, da družbena občutljivost v terminoloških slovarjih ne pride do izraza. Kljub temu pregled slovarjev pokaže, da tudi na videz nevtralna predstavitev terminologije v slovarjih ni vedno povsem nevtralna. V terminoloških slovarjih smo opazovali navajanje ženskih oblik in rabo označevalnika⁵ *slabšalno*.

3.1.1 Ženske oblike terminov, ki poimenujejo osebe

Pri pregledu 35 sodobnih terminoloških slovarjev smo ugotovili, da večina terminoloških slovarjev (28) ne navaja ženskih oblik terminov, ki poimenujejo osebe (v nadaljevanju ženske oblike). To samo po sebi še ne pomeni, da so ti slovarji družbeno neobčutljivi, saj je mogoče, da v terminoloških slovarjih sploh ni poimenovanj za osebe. M. Košmrlj Levačič (2007: 583–584) pojasnjuje tako odločitev v *Botaničnem terminološkem slovarju*. Gre za terminološki slovar v ožjem smislu, ki vsebuje le člene, relevantne za pojmovni sistem stroke, zato termini, ki poimenujejo osebe (npr. *botanik*, *fitocenolog*), niso upoštevani. Njihov pomen je namreč »pomensko prozoren«, razlaga pa posredna (‘strokovnjak za botaniko’, ‘strokovnjak za fitocenologijo’). Gre torej za utemeljeno odločitev uredništva, da zavestno izpusti poimenovanja

⁴ K. Grabnar (2010: 11) jih imenuje *ženska poimenovanja oseb*.

⁵ V članku uporabljamo termin *označevalnik*, *kvalifikator* pa le v povezavi s SSKJ.

za osebe, ki so v botaniki predvidljiva, posledično pa vprašanje ženskih oblik za ta slovar ni več relevantno. Predvidljivost poimenovanja za osebe je značilna tudi za nekatere druge stroke, zlasti za naravoslovne in tehniške.

Seveda pa je treba upoštevati, da se stroke med seboj razlikujejo tudi glede obsega in pomembnosti terminov, ki poimenujejo osebe. *Gledališki terminološki slovar* (GTS) recimo vsebuje veliko terminov, ki poimenujejo osebe (*igralec in igralka, režiser in režiserka, dramaturg in dramaturginja* itn.), kar je smiselno, saj zaradi narave gledališke stroke ta poimenovanja sodijo v samo jedro gledališke terminologije.

Ženske oblike so navedene v 7 slovarjih, od tega v 3 slovarjih (*Farmaceutski terminološki slovar* (FTS), *Bibliotekarski terminološki slovar* (BTS), GTS) sistematično.⁶ V 4 slovarjih (*Slovenski smučarski slovar* (SSS), *Slovenski medicinski e-slovar* (SMS), *Turistični terminološki slovar* (TTS), *Športni terminološki slovar* (ŠTS)) se ženske oblike sicer pojavljajo, a nesistematično.

V SSS tako najdemo npr. *alpskega smučarja in alpsko smučarko, deskarja na snegu in deskarko na snegu*, ne najdemo pa ženskih oblik pri terminih *sedeči smučar, serviser, smučarski reprezentant*. V SMS najdemo npr. *bakteriologa in bakteriologinjo, klavstrofoba in klavstrofobko*, ne najdemo pa ženske oblike pri terminih *kancerofob, koterapevt, vegan*. V TTS najdemo npr. *popotnika in popotnico, potovalnega agenta in potovalno agentko*, ne najdemo pa ženskih oblik

pri terminih *pustolovec, gospodarstvenik, skandinavski turist*. V ŠTS najdemo npr. *judoista in judoistko, trenerja in trenerko*, ne najdemo pa ženskih oblik pri terminih *kanaist, kapetan, osebni trener*. Razlogi za nepopolno navajanje ženskih oblik v uvodih pregledanih slovarjev žal niso pojasnjeni, kar pomeni, da so verjetno posledica nepozornosti avtorjev slovarjev. Če se avtorji odločijo za navajanje ženskih oblik, bi jih morali navajati povsod, če pa nekatere ženske oblike niso navedene, bi morali biti razlogi za to pojasnjeni v uvodu slovarja.

Zanimalo nas je tudi, na kakšen način so ženske oblike prikazane. Tudi v tem pogledu se slovarji razlikujejo: 4 slovarji (SSS, SMS, BTS, GTS) ženske oblike prikazujejo kot ločene iztočnice, 2 slovarja (TTS, ŠTS) kot del iztočnice, pri čemer je ženska oblika ločena z vejico (npr. *trener, trenerka*), 1 slovar (FTS) pa ženske oblike navaja v zaglavju (npr. *bolnišnični farmacevt -ega -a m bolnišnična farmacevtka -e -e ž*).⁷ Podoben način navajanja kot v FTS so uporabili tudi v *Velikem slovarju tujk* (2002 (VTS)), s to razliko, da so v zaglavju samo tiste ženske oblike, ki ne zmotijo abecediranja, ostale pa na koncu slovarskega sestavka (VST: X).

Zlasti pri slovarjih, ki so sprejeli odločitev, da bodo ženske oblike obravnavali kot samostojne iztočnice, nas je zanimalo, kakšne so definicije teh terminov.⁸ V vseh 4 slovarjih, ki so se odločili za to možnost, v razlagah najdemo več tipov, najpogostejši so trije:

- ⁶ Ženske oblike so sistematično navajane tudi v *LGBTQ slovarju*, ki vsekakor sodi med ožje specializirane slovarje, ne pa tudi med terminološke slovarje, saj ne gre za besedišče stroke, ampak za besedišče skupine govorcev, ki pripadajo skupnosti LGBTQ. Primerjalno smo ga upoštevali, ker je zanimiv prav zaradi družbene občutljivosti; opozarja namreč, da je pri recepciji in ocenjevanju slovarja zelo pomemben kontekst nastajanja slovarja: kdo ga izdaja, za koga in kako; npr. določena skupnost morda predvsem za svoje člane. Tak slovar si lahko dovoli več, npr. ekspresivnost v razlagah in (samo)ironične zglede rabe.
- ⁷ *LGBTQ slovar* navaja ženske oblike večinoma kot oblikoslovne variante, npr. *aseksualec/ka*, včasih tudi v ločenih iztočnicah (npr. *trans moški, trans ženska*), smiselno ne navaja ženskih oblik, kadar se izraz nanaša samo na moške (npr. *aktivc*) in obratno (npr. *amazonka*).
- ⁸ Edini slovar, ki se v uvodu eksplicitno opredeli do rabe ženskih oblik v definicijah, je SSS: »Kljub novejšim jezikovnim težnjam omenjati moško in žensko obliko kot enakovredni v slovaropisju še zmeraj velja, da je jezikovno nevtralna moška oblika. V razlagah sta obe kategoriji omenjeni le, kadar bi bila omemba samo nevtralne moške oblike nepopolna informacija.« (SSS: 14)

a) z obrazilom za moški oz. ženski spol

Ta tip je precej pogost, npr. *knjižničar informator* 'knjižničar (1), ki [...]', *knjižničarka informatorka* 'knjižničarka (1), ki [...]' (BTS); *kardiolog* 'zdravnik specialist za srčne bolezni', *kardiologinja* 'zdravnica specialistka za srčne bolezni' (SMS).

b) oseba, ki : ženska, ki / kdor : ženska, ki

Pri tem tipu je moška oblika rabljena kot generična, ženska oblika pa se rabi samo za ženske. Npr. *smučar* 'oseba, ki [...]', *smučarka* 'ženska, ki [...]' (SSS); *amaterski knjižničar* 'oseba, ki [...]', *amaterska knjižničarka* 'ženska, ki [...]'; *knjižnični uporabnik* 'kdor [...]', *knjižnična uporabnica* 'ženska, ki [...]' (BTS); *darovalec* 'oseba, ki [...]', *darovalka* 'ženska, ki [...]' (SMS); *gledalec* 'kdor [...]', *gledalka* 'ženska, ki [...]' (GTS).

c) moški, ki : ženska, ki

Ta tip je najpogostejši v SSS (npr. *biatlonec* 'moški, ki [...]', *biatlonka* 'ženska, ki [...]'), pojavi se tudi v SMS (npr. *apatik* 'apatičen moški', *apatičarka* 'apatična ženska'). Pri tem tipu ni upoštevana mogoča generična raba moške oblike.

Ugotovimo lahko, da tipi razlag niso poenoteni niti med slovarji niti znotraj samih slovarjev. Pričakovali bi, da so razlage enotne vsaj pri slovarjih, ki ženske oblike navajajo kot del iztočnice, a se tudi tu izkaže, da so precej poljubne. Oglejmo si npr. nekaj primerov iz TTS: *izletnik*, *izletnica* 'obiskovalec/-ka, ki [...]'; *avanturist*, *avanturistka* 'kdor [...]'; *poskuševalec*, *poskuševalka* 'strokovnjak za [...]'. Zdi se, da pravega premisleka o funkciji ženskih oblik v terminoloških slovarjih v resnici ni bilo.

Po drugi strani pa lahko kot pozitivni zgled izpostavimo FTS, ki ženske oblike

sistematično navaja v zaglavju. Avtorji FTS – ki tudi v uvodu jasno zapišejo: »Slovar vsebuje [...] poimenovanja za ženske poklice in strokovne nazive, ki pa so zaradi ekonomičnosti pridani moški obliki« (FTS: 12) – v razlagah kot nevtralen spol uporabljajo moškega, npr. *koordinator farmaceutске skrbi* -ja — m koordinatorica farmaceutске skrbi -e — ž 'magister farmacije, ki [...]».

Z vidika terminologije, ki izhaja iz pojma, je tak način navajanja ženskih oblik ustrezen, saj uporabnik slovarja dobi informacijo, kakšen je termin, če (v konkretnem primeru) označuje žensko, hkrati pa se definicije ne podvajajo (z razliko spola), saj je pojem pravzaprav v obeh primerih enak – za razliko od splošnih leksemov, kjer pomenska prekrivnost v takih primerih ni vedno samoumevna.

3.1.2 Označevalnik *slabšalno*

Eden izmed načinov, kako terminološki slovar pokaže svoje vrednotenje sveta oz. svojo družbeno (ne)občutljivost, je označevalnik *slabšalno*. Med pregledanimi 35 slovarji se pojavi zelo redko, in sicer samo v 2 slovarjih: v GTS (tako je označen eden od pomenov pri naslednjih iztočnicah: *amater*, *amaterka*, *circusant*, *circusantka*, *deklamacija*, *deklamator*, *deklamatorica*, *deklamirani*, *diletant*, *diletantka*, *poza*, *solist*, *solistka*; skupaj 13-krat) in v SMS (*alkoholičarka*, *alkoholik*, *bebec*, *grbavec*, *grbavka*, *histeričarka*, *histerik*, *homoseksualka*, *jalov*, *jalovost*, *pijanec*, *skopljenec*, *skopljenka*; skupaj 13-krat).⁹

Funkcija tega označevalnika je eksplisitno razložena samo v uvodu GTS, in sicer kot »izrazje, ki ima izrazito slabšalni prizvok« (GTS: 12), a ta razlaga ne pove veliko. V SMS je omenjen med slogovnimi označevalniki, ki nakazujejo, da je termin odsvetovan, namesto podrobnejšega pojasnila pa je

⁹ V *LGBTQ slovarju* se pojavi skupaj 11-krat (*bi pa ne more*, *buča*, *feget/feji*, *lezbača*, *lezbura*, *možača*, *peder*, *pederica*, *pedrula/pedrulja*, *vulva*, *queer* (*kvir*)). Beseda *peder* ('1. izvorno slabšalno, glej gej; 2. ljubkovalno, glej gej') je zanimiva zato, ker je z vidika konotativnosti očitno doživela podoben razvoj kot angleška beseda *nigger*: slovar *Dictionary.com* v opombi o rabi navaja, da gre verjetno za najbolj žaljivo besedo v angleščini, da pa se med Afroameričani uporablja nevtralnno in za izražanje bližine. Slovar *Wiktionary* opozarja, da je pomembno, *kdo* jo uporabi: če jo uporabljajo nečrnci, je skoraj vedno žaljiva.

dodan le primer. Vsebina označevalnika bi morala biti v uvodu slovarja jasno definirana, prav tako tudi razmerje do drugih označevalnikov. Omenjena slovarja se torej zanašata na intuitivno razumevanje označevalnika *slabšalno* in se navezujeta na sistem kvalifikatorjev v SSKJ;¹⁰ v Uvodu (§ 148) je kvalifikator *slabš.* definiran kot »[z]aničljiva, prezirljiva beseda, pomen ali zveza«.

Z vidika strukture slovarja so ti primeri problematični predvsem takrat, ko slovar uporabnika ne usmeri k nevtralnemu izrazu (SMS: *homoseksualka* slabš. → lezbijka; *lezbijka* žarg. istospolno usmerjena oseba ženskega spola; sin. *homoseksualka*) ali ko je izraz, označen z označevalnikom *slabšalno*, uporabljen v razlagi drugega termina (*alkoholik* v razlagi termina *alkoholizem gama* pri iztočnici *alkoholizem*); to seveda tudi zbuja dvome o pravilnosti pripisovanja teh označevalnikov. Nekateri izrazi, ki so dejansko postali slabšalni in so zato tudi že opuščeni, pa SMS navaja kot povsem nevtralne: *debilen/debilnost, imbecil/imbecilnost, idiot/idiotija*.¹¹ M. Humar (2009: 87) ugotavlja, da so v SMS s *slabšalno* označena slabšalna poimenovanja iz splošnega jezika. Glede na to, da praviloma ne gre za termine, po našem mnenju ti izrazi ne sodijo v terminološki slovar.

Po drugi strani pa skupina izrazov iz GTS, označenih z označevalnikom *slabšalno*, označuje pojme s področja gledališča, ki sodijo v terminološki slovar, hkrati pa navaja tudi 2. pomen, ki sodi le v splošni slovar (npr. *deklamator* '1. nekdanji igralec, ki kot izrazila uporablja zlasti ritimizirani govor, izrazito dikcijo, glasovno barvanje 2. *slabš.* nastopajoči, ki govori vzneseno, a vsebinsko prazno').

4 Zaključek

Tudi v terminoloških slovarjih se lahko znajdejo vrednostne sodbe o nekaterih dru-

žbenih skupinah, zato morajo biti terminografi družbeno občutljivi. Zanimivo je zlasti navajanje ženskih oblik, ki sicer niso nujne, kadar pa se avtorji slovarja odločijo, da jih bodo upoštevali, se kot primeren način kaže navajanje v zaglavju. Kot pozitivni zgled izpostavimo FTS, ki ženske oblike navaja sistematično v zaglavju, kar rešuje zadrege s podvojenimi definicijami, hkrati pa uporabniku slovarja ponudi informacijo o obliki termina, če ta (v konkretnem primeru) označuje žensko. Označevalnik *slabšalno* v terminoloških slovarjih ni funkcionalen – praviloma izrazi, ki so označeni s tem označevalnikom, sploh ne sodijo v terminološki slovar.

Literatura

- ATKINS, B. T. Sue, RUNDELL, Michael, 2008: *The Oxford guide to practical lexicography*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- GORJANC, Vojko, 2004: Politična korektnost in slovarski opisi slovenščine – zgolj modna muha? Marko Stabej (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 40 SSJLK. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 153–161.
- GORJANC, Vojko, 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* 21/48. 197–209. <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr48Gorjanc.PDF>
- GRABNAR, Katja, 2010: Slikar slika, slikarka ilustrira? Vprašanje ženskih poimenovanj oseb v opisu sodobne slovenščine. Špela Vintar (ur.): *Slovenske korpusne raziskave*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 10–35.
- HUGHES, Geoffrey, 2010: *Political Correctness: A History of Semantics and Culture*. Maldon, Mass.: Wiley-Blackwell.
- HUMAR, Marjeta, 2009: Sinonimija v slovenskih terminoloških slovarjih. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.):

¹⁰ Naslonitev na SSKJ je razvidna iz podobnosti nekaterih razlag in dejstva, da se oba slovarja delno ujemata s SSKJ pri uporabi označevalnika *slabšalno*.

¹¹ Prim. M. Tomori in Zihelr (1999: 304): »Včasih so za blago duševno manjrazvitost uporabljali izraz debilnost, za zmerno in hudo duševno manjrazvitost imbecilnost, za globoko duševno manjrazvitost pa izraz idiotija.«

- Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 75–95.
- JERAM, Jasna, KOZMIK, Vera (ur.), 1995: *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko.
- JERETIČ, Sebastjan, 2001: Politična korektnost: primer uporabnic in uporabnikov nedovoljenih drog. *Teorija in praksa* 38/2. 328–345. <http://dk.fdv.uni-lj.si/tip/tip20012Jeretic.PDF>
- KOŠMRLJ - LEVAČIČ, Borislava, 2007: O terminih z vidika terminografske prakse. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja 24*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 583–598. <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/sim24/KosmrljLevacic.pdf>
- STABEJ, Marko, 1997: Seksizem kot jezikovno-politični problem. Aleksandra Derganc (ur.): *Ženska v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 33. *SSJLK*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 57–68.
- TOMORI, Martina, ZIHERL, Slavko, 1999: *Psihiatrija*. Ljubljana: Littera picta Ljubljana, Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- ŽAGAR, Igor Ž., MILHARČIČ HLADNIK, Mirjam, 1995: Temeljna izhodišča prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika. Jasna Jeram, Vera Kozmik (ur.): *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko. 7–18.
- ## Slovarji
- BIBIČ, Špela idr. (ur.), 2011: *LGBTQ slovar: slovar lezbičnih, gejevskih, biseksualnih, transspolnih, transseksualnih in queer besed*. Ljubljana: Kulturni center Q (klub Tiffany), Društvo ŠKUC. https://www.kulturnicenterq.org/lgbtqslovar/wp-content/themes/04LGBTQslovar/pdf/LGBTQ_slovar.pdf
- Dictionary.com*: <http://dictionary.reference.com/browse/nigger?s=t>.
- GUČEK, Aleš idr. (ur.), 2011: *Slovenski smučarski slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- HUMAR, Marjeta idr. (ur.), 2007: *Gledališki terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KALIŠNIK, Miroslav (ur.), 2009: *Slovenski medicinski e-slovar*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta, Lek d. d. <http://www.lek.si/si/skrb-za-zdravje/medicinski-slovar>
- KANIČ, Ivan idr. (ur.), 2009: *Bibliotekarski terminološki slovar*. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, Narodna in univerzitetna knjižnica.
- KRISTAN, Silvo, 2012: *Športni terminološki slovar. Delovni izvod za širšo strokovno razpravo*. Ljubljana: Fakulteta za šport.
- MIKOLIČ, Vesna idr., 2013: *Turistični terminološki slovar*. <http://www.termania.net/slovarji/78/turistici-terminoloski-slovar>
- OBREZA, Aleš idr. (ur.), 2011: *Farmacevtski terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SSKJ, elektronska izdaja. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, DZS, 2005.
- TAVZES, Miloš (ur.), 2002: *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Wiktionary*: <http://en.wiktionary.org/wiki/nigger>.

FUNKCIJSKOST FRAZEMOV IN NJIHOVIH PREVODOV V OTROŠKEM IN MLADINSKEM LEPOSLOVJU

Urška Valenčič Arh

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 821163.6–93.03:81'373.72

Glavni namen prispevka je prikazati modificirane frazeme v izhodiščnem jeziku in prevodne ustreznice na podlagi izbranih del avstrijske pisateljice Christine Nöstlinger, ki so namenjena mladim bralcem od 6. do 12. leta.

frazemi, modifikacije, funkcija, prevodni postopki, otroška in mladinska literarna dela

The main purpose of this contribution is to present phraseological modification in the source language and its translation equivalents in the target language. The analysis is based on literary works by the Austrian writer Christine Nöstlinger intended for young readers aged between 6 and 12.

phraseological units, modification, function, translation procedures, literature for children and young people

1 Uvod

Predmet obravnave so prevodi frazeoloških prenovitev v izbranih delih za otroke in mladino avstrijske pisateljice Christine Nöstlinger. Pričujoča raziskava temelji na razmišljanju, da so frazemi stalne besedne zveze, ki predstavljajo težave pri prevajanju, tem bolj, če avtor kreativno izrablja njihovo besedilno potenco. Namen članka je v primerjalni analizi predstaviti, kako je pisateljica uporabila frazeme v spremenjeni pomenski ali/in oblikovni podobi ter ali so prenovitveni frazemi v

prevodu obdržali transformirane oblike in funkcije.¹

2 Frazeologija v besedilu

Proučevanje frazeologije se je s prvotnega proučevanja in določanja definicijskih lastnosti razširilo na rabo in funkcije v besedilu. Pionirsko delo na tem področju je opravila jezikoslovka I. I. Černyševa (1980: 92 v: Sabban 2007: 237), ki je s pojmom *besedilne potence* (nem. *textbildende Potenzen*) v frazeologijo uvedla funkcionalni pogled.² Koncept besedilne potence zajema razmerje med

¹ V teoriji prevajanja frazeologija sistematično ni bila posebej izpostavljena, le v posameznih primerih z vidika prevodne kritike (Reiß 1971: 43f.; Grassegger 1985: 37). Pozornost, ki se namenja prevajanju stalnih besednih zvez, se ne razlikuje od pozornosti, ki se namenja prevajanju drugih danosti v nekem jeziku, in je do neke mere vedno povezana z vprašanjem o dihotomiji med besedo in smislom, med zvestobo in svobodo, »med dobesednim in sporočilnim prevajanjem« (Jemec Tomazin 2010: 59). Razvoj frazeologije v jezikoslovju posledično ni vplival na to, da bi si frazeologija priborila posebno mesto v prevodoslovni teoriji, ki je sledila lingvističnemu razumevanju stalnih besednih zvez, najpogosteje pod oznako metafore ali besedne igre (prim. Schäffner 1999: 280). V razvoju frazeološke teorije pa je bilo prevajanje frazemov sprva predmet kontrastivnih primerjav v dveh ali več jezikovnih sistemih s sinhronega (deloma tudi diahronega) vidika, kasneje pa se je medjezikovna primerjava razširila tudi na besedilno raven. Frazeologijo s prevodnega vidika na besedilni ravni je obsežno predstavila U. Valenčič Arh (2012: 265–291).

² Njeno delo so predvsem v germanistični frazeologiji nadalje razvijali Dobrovol'skij (1987), Fleischer (1997), B. Wotjak (1992, 1994) in A. Sabban (2004, 2007). Kot ugotavlja A. Sabban (2007: 237), se pojem *besedilna potenca* ni razširil zunaj okvirov germanistične frazeološke teorije.

frazemi, pojavitvami frazemov in funkcijami frazemov v besedilu. A. Sabban (2007: 237) razlaga, da predstavlja *potenca* posebno možnost, ki jo imajo frazemi v primerjavi s posameznimi leksemi, pri čemer je v ospredju tako funkcionalni vidik kot tudi možnost raznolike predstavljalnosti in modificiranja. Že E. Kržišnik (1990: 399) je izpostavila to posebno lastnost frazemov v razmerju do enobesednih ali prostobesednozveznih ustreznikov. Izraz *besedilno* se nanaša na besedilo kot produkt. Po E. Kržišnik (prav tam) je raba frazemov zaradi pogostnosti v besedilu ali sprememb v obliki oz. pomenu stilno opazna v vsakem besedilu.

A. Sabban (2004: 239) je rabo frazemov v besedilu razdelila na *neopazno* in *opazno*. Pri *neopazni rabi* se frazemi pojavljajo v nespremenjeni obliki in ob ohranitvi slovarske oblike ne stimulirajo dodanih vrednotenj, temveč so v skladu z jezikovnimi zakonitostmi vključeni v sintaktično okolje in semantično ohranijo frazeološki pomen. Pri *opazni rabi* lahko tvorec besedila zaradi večbesednosti, relativne stalnosti, možnosti prenovitvenih tvorb in metaforičnih procesov s frazemi na kreativen način izrabi potencial frazeoloških enot. V spremenjeni pomenski in/ali oblikovni podobi frazem »dobiva poleg sebi lastnih pomenskih sestavin še druge, zaznamovalne in sozaznamovalne« (Kržišnik 1990: 400). Raziskave frazeologije v literarnih delih so osredotočene na različne vidike, ki se lahko med seboj prepletajo.³ V prispevku smo se omejili na ustvarjalno poseganje v pomen in/ali obliko frazemov, kjer modificirani frazemi v besedilu kršijo svojo normativno vlogo.⁴

3 Frazeologija v delih Christine Nöstlinger

Raziskovanje vloge in funkcij frazemov v umetnostnih delih je C. Palm (1989: 314) označila za frazeme v »čisti kulturi«, kjer so frazemom dane možnosti, da izrabijo svoje jezikovne in stilistične danosti. V umetnostnih besedilih, ki so namenjena mladim bralcem, avtorji različno uporabljajo frazeme. Burger (1997: 273) razlikuje štiri vrste avtorjev. V prvo skupino prišteva avtorje knjig za najmlajše bralce, ki se večinoma izogibajo frazeologiji ali pa so redki frazemi uporabljeni kot vizualizacija slikovnega gradiva. V drugi skupini so avtorji, ki frazeologijo skrbno posredujejo in frazeme vpeljejo, parafrazirajo ali kako drugače vključujejo v sobesedilo. Tretjo skupino sestavljajo avtorji, ki niso pozorni na bralčevo kompetenco in mu prepuščajo, da se sam pretolče skozi morebitne metaforične nejasnosti. V zadnjo skupino uvršča avtorje, ki frazeme posredujejo na kreativen, modificiran, a še vedno na dovolj nazoren način, da lahko bralec sam prepozna vrsto dvojnega branja. Raba frazeologije v njenih delih Christine Nöstlinger uvršča med pisatelje iz druge skupine, saj frazeme zavestno prilagaja braščevemu razvojnemu svetu in ti niso zgolj besedilne realizacije.⁵ V pričujočem prispevku smo se omejili na rabo frazemov v spremenjeni obliki in/ali pomenu s postopkom modificiranja.

4 Modifikacije

Pri modifikacijah gre za pomenske in/ali oblikovne spremembe frazemov, ki jih tvorec besedila zavestno uporabi in »temeljijo na dejstvu, da sta oblika in pomen frazema podrejena normi« (Kržišnik 1990: 400). Pri funkcionalni prenovitveni rabi frazemov gre

³ Teoretično gre za tri perspektive: besedilotvorna vloga frazemov, jezikovna igra in karakterizacija figur v jezikovnem portretiranju.

⁴ E. Kržišnik (1990: 401) je enkratne hotene in namerne spremembe imenovala *prenovitve*. V prispevku smo prevzeli terminologijo iz germanistične frazeološke teorije, zato uporabljamo oba izraza: *modifikacije* in *prenovitve* (gl. opombo 5).

⁵ Za določitev sobesedilne umestitve frazemov smo uporabili parametre: kopičenje frazemov v krajših odlomkih, ponovitev istega frazema v daljših odlomkih, parafraziranje, modifikacije in pomenski prenos frazema v sobesedilu.

za različne tipe modifikacij: spremembe v zgradbi in/ali pomenu, zamenjava posameznih sestavin, dodajanje posameznih leksemov med sestavine frazema, eliptična raba frazemov, pri čemer mora biti bralec sposoben primerjati prenovitveni frazem z njegovo »neokrnjeno podobo« (prav tam: 418). Za neokrnjeno zaznamovanje frazema je E. Kržišnik (prav tam: 402, 418) postavila štiri zahteve: sestavinska zapolnitev, skladijska zgradba, povezovalnost prvin in družljivost oz. kompatibilnost v sobesedilu. Če najmanj ena izmed teh zahtev ni izpolnjena, gre za modifikacijo.

5 Analiza gradiva

Izbrani korpus je obsegal 34 del v nemškem in slovenskem jeziku. Sobesedilne umestitve frazemov (prim. opombo 5) smo ugotovili pri 907 frazemih od skupno 1042 frazemov v celotnem nemškem korpusu. V slovenskem korpusu je bilo od 774 frazemov v prevodu le 627 (81 %) frazemov ustrezno sobesedilno umeščenih po parametrih razi-skave. Ubeseditvev frazemov je v obeh korpusih podobno razporejena, toda v primerjavi z vsemi frazemi v nemščini je v slovenščini besedilno umeščenih le 60 % frazemov.⁶

V prispevku bomo predstavili umestitev modificiranih frazemov. Raziskava gradiva je pokazala štiri vrste modifikacij (izpustitev, razširitev, zamenjavo sestavin in aktualizacijo ene izmed sestavin v sobesedilu), ki smo jih razdelili v tri skupine: modifikacija I, modifikacija II in modifikacija III.⁷

⁶ V nemškem korpusu je bilo največ kopičenja frazemov (50 %), sledi parafraziranje (21,6 %), modifikacije smo našli v 10,2 %, ponovitve v 9,8 %, pomenske prenose frazema v sobesedilu v 8,4 % primerov. Velik del besedilno umeščenih frazemov (40 %) se je v ciljnim jeziku »izgubil«, ker so bili frazemi prevedeni s prosto besedno zvezo ali leksemom oz. izpuščeni.

⁷ Tipologije modifikacij so podrobno opisane v Burger idr. 1982: 68–91; Wotjak 1992: 133–161; Kržišnik 1988, 1990, 2006.

⁸ Burger (2010: 71) navaja, da so takšne modifikacije mogoče le pri frazemih, ki imajo določeno semantično avtonomijo. To pomeni, da posamezne sestavine ohranijo prvotni pomen in so tudi v spremenjenem frazemu do določene mere pomensko avtonomne. Sestavine frazema, ki imajo v jeziku simbolni pomen, kot so živali ali barve, lahko na primer na podlagi simbolnega pomena razvijejo semantično avtonomijo, ki omogoča motivacijo frazeološkega pomena zaradi poznavanja simbolične vrednosti določene sestavine (prim. Dobrovol'skij, Piirainen 1997: 122).

⁹ Zgledi so navedeni v nemščini in slovenščini.

¹⁰ Odebelila in podčrtala U. V. A.; velja za vse zglede.

¹¹ Podatki v oklepaju pomenijo kratico in številčno označevanje frazemov v posameznem delu.

5.1 Modifikacija I

V tem tipu je modificirana sestavinska zapolnitev in posamezne sestavine so izpuščene ali razširjene (prim. Kržišnik 1990: 404), pri čemer modificirane sestavine ohranijo razmerje do sestavin v slovarski obliki frazema.⁸

(1)⁹

»Nirgendwo haben die Frauen viel mitzureden. Die Männer lassen sie einfach nicht ran. Meine Töchter **können dir davon ein bitteres Lied singen.**«¹⁰ (Hk/a: 83)¹¹

»Ženske nimajo nikjer veliko besede. Moški jih preprosto ne pustijo zraven. Moje hčere bi ti lahko o tem marsikaj povedale.« (Hk/a: 83)

V romanu *Der Hund kommt!* glavni junak pes in medved, ki ga nekaj časa spremlja na poti po svetu, razpravljata o politiki, saj se je v žensko preoblečeni medved odločil kandidirati za županjo. Slabe izkušnje, ki so jih doživele hčere glavnega junaka, so v izhodiščnem jeziku vpeljane s frazemom *von etw. ein Lied[chen]singen können/zu singen wissen* v pomenu 'kdo lahko poroča o svojih slabih izkušnjah'. Razširitev s pridevnikom *bitter* (slov. *grenko*) v tem zgledu dodatno poudari slabe izkušnje. V ciljnim jeziku je frazem nevtraliziran in preveden s prosto besedno zvezo, pridevnik *bitter* je izpuščen.

(2)

»**Schiss?**«, fragte sie. »**Großen Schiss!**«, antwortete der Franz. Ziemlich stumm gingen die Gabi und der Franz zur Schule. Aber sie

hielten einander an der Hand. Ein bisschen Trost war das für den Franz schon. (SF/a: 12,1)

»Sranje?« je vprašala. »Veliko sranje!« je odgovoril Franc. Precej redkobesedna sta Gabi in Franc stopala proti šoli. Toda držala sta se za roke. Rahla tolažba je za Franca to že bila. (SF/b: 12,1)

V zgledu (2) iz romana *Schulgeschichte vom Franz* je prikazana stiska, v kateri se je znašel sedemletni Franc: boji se, kako se bo v učilnici odzval učitelj, ki ga je babica na sprehodu v parku pozdravila z vzdevkom Cikcak, kot so ga klicali le učenci. Frazem v izhodiščnem jeziku *vor jmdm., etw. Schiss haben* v pomenu 'bati se koga/kaj' je uporabljen v eliptični obliki. Frazemi v nepopolni obliki večinoma ne izgubijo svojega celovitega pomena, saj lahko že ena sama sestavina sprejme pomen celotnega frazema (prim. Kržišnik 1990: 404). Z nevtralizacijo izhodiščnega frazema v leksem *sranje* je v prevodu podan pragmatični frazem, ki izraža govorčev odziv na negativno čustveno vznemirjenost (prim. Jakop 2006: 145). Tudi iz sobesedilnega okolje (*držala sta se za roke, tolažba*) je razvidno, da je izhodiščni frazem motiviran v pomenu 'bati se česa'. V prevodu eliptična raba izhodiščnega frazema ni bila prepoznavna.

5.2 Modifikacije II

V tem tipu gre za spremembe v sestavinski zgradbi frazema: gre za zamenjavo celotne sestavine ali zgolj dela sestavine.¹² To so interne spremembe, ki aktualizirajo dvojno branje frazema, tako da se ustvari ambigviteta. Pri tem semantičnem procesu gre za zavestno aktualiziranje obeh pomenskih ravni, ne glede na to, katera raven prevladuje v sobesedilu. Po Burgerju (2010: 160) je pomen razviden iz sobesedila. Razmerje med sestavino, ki jo avtor nadomesti, in nadomestno, v aktualnem besedilu uporabljeno sestavino je večinoma pomensko in obe sestavini imata lahko skupno pomensko polje.¹³

¹² E. Kržišnik (1990: 406, 2006: 268) jih imenuje *znotrajfrazemske sestavinske prenovitve*.

¹³ Pomenski učinek je odvisen od pomenskega razmerja med zamenjano in nadomestno sestavino (sopomenka, protipomenka), tipom frazema in vključitvijo v sobesedilno okolje.

(3)

Der Direktor **schüttelte dem Hund die Pfote** und teilte ihm mit, dass morgen um zehn Uhr die Generalprobe sei, und bat, der Hund möge pünktlich erscheinen. (Hk/a: 29)

Direktor **je segel psu v šapo**, jo močno stresel in mu povedal, da je naslednjega dne ob desetih dopoldan generalka, in prosil psa, naj bo čimbolj točen. (Hk/b: 29)

V korpusu ta tip modifikacije prevladuje v romanu *Der Hund kommt!*, kjer je nadomestna beseda izraz prilagajanje na fiktivni, domišljjski svet, saj so glavni junaki v romanu živali. Predvsem pri somatizmih (prim. Kržišnik 2009: 151), pri katerih frazeološke sestavine poimenujejo dele telesa, si živali ob pozdravljanju npr. ne sežejo v roke, ampak v šape. V zgledu (3) je v izhodiščnem frazemu zamenjana sestavina, ki poimenuje del telesa. Sestavino *Hand* (slov. *roka*) v izhodiščnem frazemu *jmdm. die Hand schütteln* v pomenu kretnje ob pozdravu je nadomestila sestavina *Pfote* (slov. *šapa*). V prevodu je frazem modificiran, tako da je v frazemu *seči komu v roko* uporabljena nadomestna sestavina *šapa*, ob tem pa je brez razloga dodana razlaga (*jo močno stresel*), ki se navezuje na glagolsko sestavino v nemškem frazemu *schütteln* (slov. *stresti*).

(4)

»Sei nicht so wehleidig«, rief die Gabi. »Du bist echt **ein Prinz auf der Erbse!**« (FF/a: 8,4)

»Ne bodi tako občutljiv,« je zaklicala Gabi. »Si pa res **princ na grahu!**« (FF/b: 8,4)

V romanu *Fußballgeschichte vom Franz* je osrednji junak Franc. Prijateljica Gabi ga je hotela zvabiti v dekliško nogometno moštvo, vendar se Franc o tem ni želel niti pogovarjati. V nemščini je modificiran naslov Andersenove pravljice *Die Prinzessin auf der Erbse*. Sestavino *Prinzessin* (slov. princeska) je nadomestila sestavina *Prinz* (slov. princ), namigovanje na pomen krilatice je vpeljan

tudi z razlagalno parafrazo *Sei nicht so wehleidig* (slov. Ne bodi tako občutljiv). Čeprav je v prevodu ohranjena substitucija sestavin (*princeska* v *princ*), je izpuščena sestavina *zrno*, ki bi asociirala naslov pravljice v slovenščini *Princeska na zrnu graha*. Spreminjanje oblike frazema v ciljnem jeziku ni ustrezno in ga bralec ne dekodira pravilno.

5.3 Modifikacije III

V tretji skupini so zunajfrazemske modifikacije (Kržišnik 2006: 268) ali eksterne modifikacije. Sestavinska zgradba frazema je ohranjena in frazem nastopa v svoji izhodiščni obliki, obenem pa posamezne sestavine frazema v okolici sobesedila aktualizirajo svoj besedni pomen. Med frazedom in sestavino pride do zunanje povezovalnosti.

(5)

»**Steh** zu **Diensten**«, sagte er *freundlich* zum Behördenmann. »**Stehen** Sie nicht, rennen Sie lieber«, brüllte der Behördenmann. Er zeigte zum Waldrand hin. (Hk/a: 38)

»**Javljam se vam na uslugo!**« je rekel možakarju s šolske uprave. »**Ne ponujajte se** mi, raje tecite za njim!« je zakrutil možakar s šolske uprave in pokazal na rob gozda. (Hk/b: 38)

Na svojem potovanju po svetu se je pes v romanu *Der Hund kommt!* ustavil tudi v šoli, kjer je poučeval otroke. Ker so prav tedaj pričakovali nadomestnega učitelja, se ni nihče čudil njegovi prisotnosti, dokler se ni pojavil uradnik. Potem je pes prestrašen zbežal v gozd. V zgledu (5) prevladuje frazeološko branje v frazemu *zu jmds. Diensten stehen* v pomenu vljudnostne fraze 'biti pripravljen komu ustreči/pomagati'. Medved se je na konvencionalen način odzval na prihod uradnika. Uradnikova jezna reakcija je podana v zunanji modifikaciji sestavine *stehen*, ki je aktualizirana v odgovoru in stopnjevana v leksemu *rennen* (slov. tecite). V slovenskem prevodu je ustrezno uporabljen frazem *biti komu na uslugo* in glagolska zapolnitev je podana z glagolom *javljati se*, ki pa v nadaljevanju ni ponovljena. Sobesedilna umestitev

frazema in jezikovno poigravanje s posameznimi sestavinami sta se v prevodu izgubila.

6 Sklepno poglavje

Analiza umestitve z modifikacijami je pokazala, da je bila od skupaj 138 modificiranih frazemov v ciljnem jeziku ustrezno prevedena le dobra tretjina (38 %). V nemškem korpusu je bilo ugotovljenih največ modifikacij I (95), ki so bile v prevodu ponovljene v 29 primerih (30 %). Sledijo modifikacije III (26), ki so bile ustrezno prevedene v polovici primerov (13), na zadnjem mestu pa so v nemščini modifikacije II (17 primerov), ki so bile ustrezno prevedene v 10 primerih.

Analiza je pokazala, da Christine Nöstlinger frazemov ne uporablja zgolj za izražanje denotativnega poimenovanja, ampak je na podlagi prenovitvene rabe mogoče razbrati dodatne besedilne funkcije. Avtorica vzpostavlja ravnotežje med zabavnim branjem in resnim podukom, figure izražajo svoj odnos do jezika in sveta odraslih ter ohranjajo svojo avtentičnost, frazemi v modificirani obliki namigujejo na ironičen odnos do družbenega okolja in so pogosto odsev šaljivega sloga pisanja. V prevodih so pogosto spregledane funkcije in konotativni pomeni modificiranih frazemov v besedilnem okolju, ki so relevantni za pravilno recepcijo tudi v ciljnem besedilu. Funkcionalno razumevanje prevajanja ne pomeni kršitev norme v frazeologiji, ampak kršitev intendirane ciljne funkcije. Neustrezni prevodi frazemov so pogosto posledica pomanjkljivega jezikovnega znanja izhodiščnega in ciljnega jezika, pomanjkljivega medkulturnega znanja, nezadostne frazeološke kompetence in nezadostne prevajalske kompetence, ki vsebuje tudi kritično presojo o ustreznosti reproduciranja besedil, kajti s prevodom se spreminja samo jezikovni sistem, ne pa tudi vsebina.

Literatura

BURGER, Harald, 1997: *Phraseologie im Kinder- und Jugendbuch*. Rainer Wimmer, Franz-Josef

- Berens (ur.): *Wortbildung und Phraseologie*. Tübingen: Gunter Narr. 233–254.
- BURGER, Harald, 2010: *Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: E. Schmidt.
- BURGER, Harald, BUHOFER, Annelies, SIALM, Ambros, 1982: *Handbuch der Phraseologie*. Berlin: Walter de Gruyter.
- DOBROVOL'SKIJ, Dmitrij, 1987: Textbildende Potenzen von Phraseologismen. *Linguistische Studien ZISW/A* 164. 69–85.
- DOBROVOL'SKIJ, Dmitrij, PIIRAINEN, Elisabeth, 1997: *Symbole in Sprache und Kultur: Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive*. Bochum: N. Brockmeyer.
- FLEISCHER, Wolfgang, 1997: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer.
- GRASSEGER, Hans, 1985: *Sprachspiel und Übersetzung. Eine Studie anhand der Comic Serie Asterix*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- JAKOP, Nataša, 2006: *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- JEMEC TOMAZIN, Mateja, 2010: *Slovenska pravna terminologija. Od začetkov v 19. stoletju do danes*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1988: *Frazeologija v moderni. Magistrska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1990: Tipologija frazeoloških prenovitev v Cankarjevih besedilih. *Slavistična revija* XXXVII/4. Ljubljana. 399–420.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2006: Izraba semantične potence frazemov. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovensko jezikoslovje danes*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 259–279.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2009: Telo in frazeologija. Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Telo v slovenskem jeziku, literaturi, kulturi*. 45. SSJLK. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 151–168.
- PALM, Christine, 1989: Die konnotative Potenz usueller und okkasioneller Phraseologismen und anderer festgeprägter Konstruktionen in Christa Wolfs Roman Kindheitsmuster. Gertrud Gréciano (ur.): *Europhras* 88. *Phraséologie Contrastive*. Strassbourg. 313–326.
- REISS, Katharina, 1971: *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. München: Hueber.
- SABBAN, Annette, 2004: Zur Rolle der Phraseme für die Konstitution und Funktion des Textes. Kathrin Steyer (ur.): *Wortverbindungen – mehr oder weniger fest*. Berlin: Walter de Gruyter. 238–262.
- SABBAN, Annette, 2007: Textbildende Potenzen von Phrasemen. Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, R. Neal Norrick (ur.): *Phraseologie: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin: Walter de Gruyter. 237–253.
- SCHÄFFNER, Christina, 1999: Metaphern. Mary Snell-Hornby, Hans G. Hönl, Paul Kußmaul, Peter A. Schmitt (ur.): *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg Verlag. 280–285.
- VALENČIČ ARH, Urška, 2012: *Kontrastive Analyse von Phraseologie in literarischen Texten für Kinder und Jugendliche (anhand der Werke von Christine Nöstlinger): Kontrastivna analiza frazeologije v umetnostnih besedilih za otroke in mladino (na primeru besedil Christine Nöstlinger)*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- WOTJAK, Barbara, 1992: *Verbale Phraseolexeme in System und Text*. Tübingen: May Niemeyer.
- WOTJAK, Barbara, 1994: Fuchs, die hast du ganz gestohlen: Zu auffälligen Vernetzung von Phraseologismen in der Textsorte Anekdote. Barbara Sandig (ur.): *Europhras* 92. *Tendenzen der Phraseologieforschung*. Bochum. 619–650.

Viri

- DUDEN 11, 2002: *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- NÖSTLINGER, Christine, 1994: *Požvižgamo se na kumaričnega kralja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- NÖSTLINGER, Christine, 1995: *Pes gre v širni svet*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- NÖSTLINGER, Christine, 1995: *Mini muß Schifahren*. Wien: Dachs.
- NÖSTLINGER, Christine, 1995: *Mini fährt ans Meer*. Wien: Dachs.
- NÖSTLINGER, Christine, 1996: *Schulgeschichten vom Franz*. Hamburg: Oetinger.
- NÖSTLINGER, Christine, 1996: *Neue Schulgeschichten vom Franz*. Hamburg: Oetinger.
- NÖSTLINGER, Christine, 1996: *Neues vom Franz*. Hamburg: Oetinger.

- NÖSTLINGER, Christine, 1997: *Weihnachtsgeschichten vom Franz*. Hamburg: Oetinger.
- NÖSTLINGER, Christine, 1997: *Mini gre v šolo*. Ljubljana: Slovenska knjiga.
- NÖSTLINGER, Christine, 1997: *Mini in Muca Maca*. Ljubljana: Slovenska knjiga.
- NÖSTLINGER, Christine, 1997: *Mini sreča Božička*. Ljubljana: Slovenska knjiga.
- NÖSTLINGER, Christine, 1998: *Krankengeschichten vom Franz*. Hamburg: Oetinger.
- NÖSTLINGER, Christine, 1998: *Debela Nela in zavaljeni Jani*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- NÖSTLINGER, Christine, 1998: *Mini mora na smučanje*. Ljubljana: Slovenska knjiga.
- NÖSTLINGER, Christine, 1998: *Mini razreši kriminalni primer*. Ljubljana: Slovenska knjiga.
- NÖSTLINGER, Christine, 1999: *Mini ist verliebt*. Wien: Dachs-Verlag.
- NÖSTLINGER, Christine, 1999: *Franceve šolske zgodbe*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- NÖSTLINGER, Christine, 1999: *Franceve božične zgodbe*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- NÖSTLINGER, Christine, 2000: *Franceve nove šolske zgodbe*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- NÖSTLINGER, Christine, 2000: *Opageschichten vom Franz*. Hamburg: Oetinger.
- NÖSTLINGER, Christine, 2000: *Mini und Mauz*. Wien: Dachs.
- NÖSTLINGER, Christine, 2000: *Dicke Didi, fetter Felix*. Weinheim Basel: Beltz & Gelberg.
- NÖSTLINGER, Christine, 2000: *Franceve bolezenske zgodbe*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- NÖSTLINGER, Christine, 2001: *Der Hund kommt!* Weinheim Basel: Beltz & Gelberg.
- NÖSTLINGER, Christine, 2001: *Franceve nove zgodbe*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- NÖSTLINGER, Christine, 2002: *Fußballgeschichten vom Franz*. Hamburg: Oetinger.
- NÖSTLINGER, Christine, 2002: *Mini erlebt einen Krimi*. Wien: Dachs.
- NÖSTLINGER, Christine, 2002: *Franceve zgodbe z dedkom*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- NÖSTLINGER, Christine, 2004: *Franceve nogometne zgodbe*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- NÖSTLINGER, Christine, 2006: *Wir pfeifen auf den Gurkenkönig*. Weinheim Basel: Beltz & Gelberg.
- NÖSTLINGER, Christine, 2007: *Mini muss in die Schule*. Düsseldorf: Patmos.
- NÖSTLINGER, Christine, 2007: *Mini trifft den Weihnachtsmann*. Düsseldorf: Patmos.
- NÖSTLINGER, Christine, 2007: *Mini gre na morje*. Ljubljana: Družba Piano.
- NÖSTLINGER, Christine, 2007: *Mini se zaljubi*. Ljubljana: Družba Piano.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ): <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>.

PETICIJA KOT BESEDILNA VRSTA IN NJENA POLITIČNA UMEŠČENOST

Branislava Vičar

Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 81'42:81'36–116.3:316.75

Peticija je v prispevku¹ opredeljena po Martinovem sistemsko-funkcijskem modelu besedilne vrste kot vrsta pozivne ekspozicije. Od drugih vrst pozivne ekspozicije se razlikuje po dveh vrstah naslovnika, z vidika besedilnovrstne strukturiranosti pa po strukturnih enotah *poziv k javnemu strinjanju s tezo* in *podpora podpisnikov in podpisnic*. V okviru neoliberalnega sistema, ki ga reprezentirajo vladne in mednarodne institucije kot primarni naslovniki, se peticija depolitizira, njen učinek pa se usmerja v pomiritev in posledično deaktivizacijo podpisnikov in podpisnic.

peticija, pozivna ekspozicija, besedilna vrsta, sistemsko-funkcijska slovnica, ideologija

Following Martin's systemic functional model of genre, the paper defines the petition as a type of hortatory exposition. The petition differs from other types of hortatory exposition in terms of two types of addressee; in terms of genre structure it differs with respect to the structural units *appeal for public agreement with the thesis* and *the support of the signatories*. In a neoliberal system represented by governmental and international institutions as primary addressees, the petition becomes depoliticised and its effect directed into pacification and consequently deactivation of the signatories.

petition, hortatory exposition, genre, systemic functional grammar, ideology

1 Uvod

Besedilnovrstna teorija se je v jezikoslovju začela sistematično razvijati v 70. letih 20. stoletja in je izoblikovala različne teoretične modele; prevladala sta zlasti dva pristopa: sistemsko-funkcijski in pragmatični. V pragmatičnem jezikoslovju se je za opis besedilne vrste razvilo več različnih modelov: modeli iz 70. let (npr. Widdowson 1973; Sinclair, Coulthard 1975), modeli, nastali v 80. in 90. letih (npr. Swales 1981, 1985, 1990; Bhatia 1993), ki besedilno strukturiranost povežejo s sporazumevalnim namenom v določenem družbeno-kulturnem kontekstu (Bizjak 2005: 21), in smer, ki jo lahko imenujemo kognitivno-pragmatična (npr. Unger 2006). Na slovenski prostor je v veliki meri vplivala pragmalingvistična teorija govornih dejanj, ki so jo razvili Austin, Searle in

Strawson (npr. Skubic 1994/95; Mikolič 2007). V okviru sistemsko-funkcijskega jezikoslovja so se uveljavili zlasti trije modeli: Gregory in Malcolm (1983), Martin (1984, 1985) ter Hasan (1984) (nekateri so bili aplicirani tudi na slovensko gradivo; prim. Bizjak 2005; Plemenitaš 2007). S funkcijskim modelom vizualne slovnice (Kress, van Leeuwen 2005) so bili postavljeni novi teoretični temelji za raziskovanje besedilnih vrst z vidika večkodnosti (prim. Starc 2009). V zadnjih letih je zaradi transdisciplinarnega pristopa tudi za znanstveno proučevanje besedilnih vrst zlasti uporabna kritična analiza diskurza (npr. Laban 2007).

Odločitev za obravnavo peticije kot besedilne vrste so narekovali naslednji dejavniki: dejstvo, da peticija v besedilnovrstni teoriji še ni bila celovito definirana in klasi-

¹ Prispevek je nastal v okviru programske skupine P6-0156.

ficirana; nagel razmah peticij v slovenskem prostoru po letu 1991; pacifikatorna angažiranost peticije. Pri besedilnovrstni opredelitvi peticije izhajam iz sistemsko-funkcijskega modela Martinovega pojmovanja besedilne vrste (Martin 1984, 1985) in njegove razlage besedilnih vrst z vidika razmerja besedilne vrste do družbene realnosti (Martin 1989). Za raziskavo sem izbrala vzorec 8 peticij: *Človekove pravice tukaj, pravice Romov zdaj!*; *Peticija proti davku na knjigo!*; *Peticija proti noveli Zakona o visokem šolstvu*; *Peticija za odpravo državnega financiranja Katoliške cerkve*; *Peticija za popolno obdavčitev katoliške cerkve*; *Preprečimo lov na ogrožene vrste ptic!*; *Voda in komunalna ureditev sta človekova pravica!*; *Za Slovenijo brez krzna*.

2 Martinov model besedilne vrste

Martin (1984, 1985) opredeljuje besedilno vrsto kot uresničitev možnih kombinacij kontekstualnih spremenljivk v določeni kulturi, pa tudi kot namen besedila, ki se uresničuje v besedilni strukturi, tj. z zaporednimi besedilnovrstnimi elementi, s katerimi se postopno izraža besedilo. V opredelitvi kontekstualnih spremenljivk izhajajo iz Hallidayevega konceptualnega okvira s kategorijami polja (področja družbene dejavnosti), načina (družbene vloge tvorca in naslovnika in družbeno razmerje med njima) in tona (vidiki prenosnika), ki so organizirane v skladu s posameznimi metafunkcijami: polje je izraženo s predstavno, ton z medosebno in način z besedilno metafunkcijo.

Martin (1989) predstavi pet t. i. stvarnih besedilnih vrst (angl. factual genres): procedura, opis, poročilo, razlaga, ekspozicija. Ekspozicijo pojmuje kot bolj polno razvito razlago; od razlage jo razlikuje po tem, da ima sodba, podana v ekspoziciji, večjo družbeno pomembnost, zato je njena legitimizacija utemeljena na več argumentih. V besedilni strukturi ekspozicije prepoznavna naslednje elemente: sodbo, ki jo poimenuje teza, argumente in zaključek (kot povzetek

argumentov in teze) (prav tam: 13–14). Tezo izpostavi kot ključno strukturno enoto vsake ekspozicije. Glede na govorno funkcijo teze (trditvev/poziv) ločuje dve vrsti ekspozicije: analitično in pozivno. Namen prve je pojasnjevanje družbene realnosti, namen druge preizpraševanje obstoječih družbenih redov in pozivanje k spremembi; analitična ekspozicija »prepričuje, da« (naslovnike in naslovnice prepričuje, da je teza pravilna, sprejemljiva), pozivna ekspozicija »prepričuje k« (naslovnike in naslovnice prepričuje k temu, da ravnajo v skladu z vsebino teze) (prav tam: 16–17). Pri obravnavi funkcije ekspozicije Martin izhaja iz dialoške povezave med jezikom in ideologijo ter poudari, da funkcije ekspozicije ni mogoče razumeti, ne da bi upoštevali ideološke mehanizme, ki oblikujejo zaznavanje in interpretiranje stvarnosti. Prav v tej perspektivi pa je mogoče pojasniti vprašanje izbire določene besedilne vrste; pozivna ekspozicija je npr. »uporabna besedilna vrsta za protagonistice levice, ki si prizadevajo preizprašati status quo« (prav tam: 38).

3 Peticija kot vrsta pozivne ekspozicije

Uvrstitev peticije med pozivne ekspozicije potrjuje tako njen namen kot besedilnovrstna strukturiranost. Namen peticije je prepričati naslovnika (politično institucijo oblasti) k političnim ukrepom, ki zadevajo vprašanja, glede katerih obstaja opazen konflikt interesov. Peticija vsebuje vse obvezne strukturne enote pozivne ekspozicije, tj. tezo (s pozivno funkcijo) in argumente, vendar pa se zaporedje teze in argumentov lahko spreminja. Kot je prikazano v poglavju 3.1, se peticija od drugih vrst pozivne ekspozicije razločuje po tem, da vsebuje dve za peticijo določujoči obvezni strukturni enoti, to sta poziv k javnemu strinjanju s tezo in podpora podpisnikov in podpisnic.

3.1 Strukturne enote peticije

Za peticijo prepoznavne strukturne enote bom prikazala na osnovi besedila peticije *Preprečimo lov na ogrožene vrste ptic!*

Besedilo 1: Preprečimo lov na ogrožene vrste ptic!

Poziv ministru za kmetijstvo in okolje:

Pozivamo vas, da preprečite uvrstitev zavarovanih vrst ptic med lovno divjad in da se zavzamete za odpravo lova ptic za zabavo.

Aktualna pobuda za spremembo lovske zakonodaje vključuje dodajanje osmih zavarovanih vrst ptic na seznam lovne divjadi. **Med predlaganimi vrstami je pet v Sloveniji ogroženih gnezdil!** Lov nanje bi ogrozil obstoj teh vrst v Sloveniji in je ekološko nesprejemljiv.

V Sloveniji lovci vsako leto ustrelijo več kot 40 000 ptic! Jerebica, fazan in mlakarica nikomur ne povzročajo nič žalega niti ne povzročajo gospodarske škode. Te ptice ustrelijo zgolj zaradi zabave in osebne okoriščenja, kar za sodobno družbo ne sme biti sprejemljivo opravičilo.

Lov na ptice na žalost še vedno poteka v vseh evropskih državah, tragične razsežnosti pa dosega na območju Sredozemlja in držav ob obalah Jadranskega morja. Zgolj v državah jugovzhodne Evrope lovci vsako leto ubijejo več kot 2 milijona ptic! Posebno ranljive so ptice selivke, ki med naporno, več tisoč kilometrov dolgo, potjo obupano iščejo mirna in varna postajališča, kjer se lahko nahranijo in odpočijejo.

Pridružite se pozivu, da Slovenija postane oaza miru za ptice selivke, svetovne popotnike, in podprite zaščito ogroženih vrst ptic!

Struktura besedila 1 je naslednja:

1. teza (minister za kmetijstvo in okolje naj prepreči uvrstitev zavarovanih vrst ptic na

seznam živali, ki jih lovci legalno lovijo, in naj se zavzame za odpravo lova ptic za zabavo),

2. prvi argument (zaščita ptic ogroženih vrst),
3. drugi argument (moralna nesprejemljivost lova zaradi zabave in profita),
4. tretji argument (zaščita selitvenih postajališč ptic),
5. poziv k javnemu strinjanju s tezo,
6. [podpora podpisnikov in podpisnic].

V besedilu 1 se uresničuje naslednje zaporedje strukturnih enot: teza > argumenti > poziv k javnemu strinjanju. Kot potrjuje analiza obravnavanih peticij, se lahko to zaporedje tudi spreminja. Teza peticije v besedilu 1 je poziv ministru za kmetijstvo in okolje k zaustavitvi postopka za razširitev seznama živali, ki jih lovci legalno lovijo, z zavarovanimi vrstami ptic in k predlogu za prepoved lova ptic za zabavo. Teza ima strukturo tristavčne sekvence, ki sestoji iz govornega glagolskega dogodka (*pozivamo vas*) in dveh odvisnih stavkov (v sistemsko-funkcijski slovnici imenovanih preslikana stavka, angl. projected clauses),² ki izražata vsebino poziva.

Argumenti ne podpirajo le teze, kot je sicer značilno za ekspozijska besedila (Martin 1989: 14), ampak hkrati podpirajo poziv k javnemu strinjanju s tezo, tj. poziv javnosti k podpisu peticije. Poziv k strinjanju v obliki podpisa je obvezna strukturna enota peticije, a ni zmeraj integriran v besedilo

Tabela 1: Skladenjsko-semantična struktura teze v besedilu 1

poziva-	-mo	vas	da preprečite uvrstitev zavarovanih vrst ptic med lovno divjad	in da se zavzamete za odpravo lova ptic za zabavo
dogajanje	govorec	prejemnik govorenega	vsebina govorenega	

² Preslikava (angl. projection) je v sistemsko-funkcijski slovnici (Halliday 1994: 248–269) pojmovana kot pojav, ko se predstavnica semantična enota uresniči kot stavek, ki ni del materialne, ampak semiotske ravni realnosti. Preslikani stavek lahko opredelimo kot odvisni stavek, ki predstavlja vsebino govornega ali duševnega glagolskega dogodka in ni sestavni del njegove skladenjsko-semantične strukture.

peticije, kot je to v besedilu 1, ampak je lahko sestavina situacijskega konteksta (npr. pošiljanje peticije po e-pošti, govorno pozivanje k podpisovanju peticij na javnih shodih). V nekaterih večkodnih besedilih je ta besedilnovrstna enota lahko izražena (tudi slikovno, npr. v obliki preglednice (npr. *Za Slovenijo brez krzna*).

Po Kressovi in van Leeuwenovi (2005) razširitvi Hallidayevega koncepta metafunkcije na slikovni semiotski sistem lahko v preglednici s praznimi polji za vnašanje podpisov prepoznamo realizacijo medosebne metafunkcije: zevajoča prazna polja implicitno izražajo poziv; od naslovnika/naslovnice zahtevajo odziv (s podpisom), da se zapolni praznina; če se ta ne zapolni, vpliva na naslovnikova/naslovničina čustva kot negovanje slabe vesti. Podpisi kot izrazilo sprejemanja argumentov in strinjanja s tezo so prav tako obvezna strukturna enota peticije. Oglati oklepaj v določitvi strukturnih enot označuje, da ta enota v besedilu 1 ni uresničena (kot samostojno besedilo je del situacijskega konteksta), vendar pa tvori celoto besedilnovrstne strukture; šele s podpisom se namreč peticija uresniči kot besedilna vrsta. Besedilo s prepoznavnimi elementi peticije, predloženo javnosti v podpis, še ni uresničeno kot besedilna vrsta, saj še nima za peticijo določujočega besedilnovrstnega elementa, tj. strukturne enote podpore podpisnikov in podpisnic. Funkcija podpore podpisnikov in podpisnic je dvojna: (a) legitimizacija teze (tj. potrditev upravičenosti poziva k političnemu ukrepu), (b) povečanje njenega prepričevalnega učinka (ta se povečuje z večanjem števila podpisnikov in podpisnic).

3.2 Opredelitev kontekstualnih spremenljivk peticije

Kontekstualne spremenljivke peticije lahko opredelimo na naslednji način:

Polje peticije lahko hierarhiziramo na širše in ožje. Državni zbor Republike Slovenije navaja naslednja širša polja peticije: človekove pravice; pravosodje; upravno,

civilno ali kazensko pravo ali postopek; delovna razmerja, plače in nadomestila; zdravstveno varstvo in zavarovanje; zaposlovanje in brezposelnost; socialno varstvo in zavarovanje; invalidsko zavarovanje; urejanje prostora; varstvo okolja (*Državni zbor: Postopek za vložitev*). Vendar pa se v konkretnih peticijah praviloma realizira ožje polje; v analiziranem vzorcu so to naslednja polja: pravice Romov, pravica do vode in komunalne ureditve (širše polje: človekove pravice); lov na ptice ogroženih vrst, reja živali za krzno (širše polje: zaščita živali); obdavčitev Katoliške cerkve, državno financiranje Katoliške cerkve, davek na knjigo (širše polje: upravno pravo); novela Zakona o visokem šolstvu (širše polje: delovna razmerja, plače in nadomestila). Polje peticije lahko obsega tudi udeležence, in sicer tiste, glede katerih peticija predpostavlja spremembo v praksah vedénja in ravnanja (npr. Romi, ptice ogroženih vrst), in tiste, ki te prakse izvajajo (npr. lovci).

Ton peticije se izraža v dveh vrstah odnosa: v odnosu med avtorjem/avtorji peticije (posamezniki ali organizacije – interesne skupine, sindikati, nevladne organizacije, javni zavodi ipd.) in politično institucijo (lokalne, nacionalne ali nadnacionalne) oblasti ter v odnosu med avtorjem/avtorji peticije in potencialnimi podpisniki. Prvega naslovnika imenujem primarni naslovnik in drugega sekundarni; čeprav se najprej vzpostavi odnos med avtorjem/avtorji peticije in potencialnimi podpisniki, kot primarnega naslovnika pojmujem tistega, ki mu je namenjen poziv, izražen v tezi. Pri tem je treba poudariti, da je primarni naslovnik zmeraj institucija z močjo odločanja, ne glede na to, kdo izvaja oz. sproža prakse, k spremembi oz. ukinitvi katerih poziva peticija. Z vidika družbene hierarhije lahko razmerje med tvorcem in naslovnikoma v peticiji opredelimo kot razmerje, kjer ima primarni naslovnik moč odločanja, tvorec in sekundarni naslovnik pa si prizadevata vplivati nanj (moč torej pripada primarnemu naslovniku). Za ton, ki

se izraža med avtorjem/avtorji peticije in sekundarnim naslovnikom, je značilno ogo-varjanje v 2. os. (npr. »Podpišite peticijo in k podpisu povabite tudi znance«; *Človekove pravice tukaj, pravice Romov zdaj!*). Poziv, namenjen primarnemu naslovniku, je pogosto izražen posredno, v 3. os., tudi če so člani institucije neposredno poimenovani (npr. »Iz teh razlogov pozivamo poslanke in poslance Državnega zbora, da zavrnejo novelo Zakona o visokem šolstvu«; *Peticija proti novi Zakona o visokem šolstvu*). Drugoosebno ogo-varjanje primarnega naslovnika je značilno, kadar se poziva posamezni predstavnik organa oz. institucije, npr. minister, pristojen za posamezno področje.

Izražanje vrednotenja (angl. appraisal; prim. Martin, White 2005) je v peticiji pre-težno vezano na izraze sodbe (angl. judgement). Sodba (prav tam: 52–56) izraža tvorčev odnos, stališče do praks človekovega vedênja in ravnanja ter njegovega normativnega referenčnega okvira. Povezana je z legitimizacijo/dekonstrukcijo hierarhizacije družbenih skupin. Izrazi sodbe so vsebovani v argumentih in ponazoritvah (ki so poljubne, neobvezne strukturne enote peticije). Ker so argumenti utemeljeni na kritiki obstoječih družbenih in državnih praks, prevladujejo izrazi negativnega vrednotenja; npr. »Romi v Evropi [...] so žrtve prisilnih izselitev in nato brezdomni ali preseljeni v neustrezna biva-lišča. Vsako leto so tisoči romskih otrok segregirani v šole, ki ponujajo nižji nivo izobrazbe« (*Človekove pravice tukaj, pravice Romov zdaj!*); podčrtani izrazi sodbe so del preizpraševanja rasističnih politik in diskriminatornih praks kapitalističnih držav.

Način peticije je določen s pisnim pre-nosnikom. Nekatere peticije so večkodne, tj. sestavljajo jih viri dveh semiotskih kodov: jezikovnega in slikovnega. Peticija se vlaga na dva načina: po pošti ali v elektronski obliki.

4 Politična umeščenost peticije: politično angažirana in liberalna peticija

Pregledane peticije se med seboj razliku-jejo v razponu političnosti;³ tj. glede na to, ali preizprašujejo sistemsko nepravilnost ali zgolj enega od njenih učinkov. Prva vrsta peticij, imenujem jih politično angažirane, v argumentih pokaže na ideološko-strukturne vzroke družbeno-politične problematike, po-vezane z ekonomsko eksploatacijo. Druga vrsta, imenujem jih liberalne peticije, družbe-no-politično problematiko zreducira na par-cialne probleme, za katere ponuja navidezno upravljive rešitve v smislu zgolj reformi-stičnih posegov. Parcialni pogled zamegljuje umestitev problema v kontekst obstoječega politično-ekonomskega sistema, s tem pa peticija postane prostor prav tiste ideološko-sti, ki naj bi jo navidezno preizpraševala.

Kot primer politično angažirane peticije iz izbranega gradivnega vzorca izpostavljam peticijo *Človekove pravice tukaj, pravice Romov zdaj!* Za ponazoritev navajam prvi dve strukturni enoti peticije:

Romi v Evropi – 6 milijonov jih živi znotraj EU – so največja in najbolj deprivilegirana manjšina v regiji. Tisoči Romov so prisiljeni živeti v neformalnih naseljih; so žrtve prisilnih izselitev in nato brezdomni ali preseljeni v neustrezna bivališča. Vsako leto so tisoči romskih otrok segregirani v šole, ki ponujajo nižji nivo izobrazbe. Mnogim je onemogočen do-stop do dela in kvalitetne zdravstvene oskrbe. Romi v Evropi so žrtve rasno motiviranega nasilja, pogosto nezaščiteni s strani policije in brez dostopa do pravice.

To ni naključje. Je rezultat vsesplošno raz-širjene diskriminacije in rasizma, s katerim se Romi soočajo po vsej Evropi.

Prva strukturna enota je ponazoritev praks diskriminacije in procesov družbeno-eko-nomske marginalizacije Romov. Argument je vpeljan s samostalnikom *rezultat*, ki impli-citno izraža vzročno-posledično povezavo med družbenim izključevanjem Romov kot

³ Političnosti na tem mestu ne pojmem v smislu institucionalnega prostora oblasti, temveč v smislu prizadevanja po spremembi obstoječih struktur moči.

etnizirane manjšine in nasiljem nad njimi ter ideološkimi mehanizmi, ki delujejo v ozadju teh procesov; izpostavlja razizem, na osnovi katerega družbeni sistem ustvarja strukturne neenakosti ter usmerja procese marginalizacije in izključevanja.

Primer liberalne peticije je že navedena peticija *Preprečimo lov na ogrožene vrste ptic!*, ki v primerjavi s peticijo *Človekove pravice tukaj, pravice Romov zdaj!* ne vsebuje strukturne enote ponazoritev, v kateri bi bile predstavljene posledice lova (ogroženih) ptic, ampak so te predstavljene v argumentih (glej besedilo 1). Peticija pa ne pokaže na sistemski vzrok tega dejanja: pretvorbe lovskih družin v javno-zasebna partnerstva kot ukrep neoliberalnega kapitalizma, tj. poblagovljenje narave (v obliki lovskega turizma) kot oblike kolektivne razlastitve za ustanavljanje privatnih rezervatov (zasebnih lovišč) za finančno kapitalistično elito. Prav tako ne preizpraša ideologije, ki je v ozadju vsakega ubijanja živali (speciesizem), oz. jo celo utrjuje. Teza peticije je poziv k zaščiti ptic zavarovanih vrst pred lovom, ki sicer ima pomen za zaščito ptic osmih zavarovanih vrst, a kot je razvidno iz utemeljitev v argumentih, je vzrok za zaščito njihova ekološka vrednost (prvi argument) oz. vrednotenje ptic na lestvici gospodarske škode/koristi (drugi argument), ne pa lastna moralna vrednost življenja ptic. Speciesizem je impliciten tudi na slovnični ravni; nanj kaže npr. uporaba slovnične metafore⁴ *lovna divjad*; pridevniško določilo v samostalniški zvezi je metaforična (neprototipična) uresničitev materialnega glagolskega dogodka (*loviti*). S tem, ko je glagolski dogodek izražen s pridevnikom, se kot lastnost pripiše prostoživečim živalim določenih vrst, s tem pa ta slovnična metafora postane sredstvo legitimizacije in naturalizacije lova.

Kljub temu da imajo politično angažirane peticije progresivne cilje, pa je njihova usoda v kapitalističnem sistemu njihova depolitiza-

cija. Kakor vzpon zagovorniških skupin in nevladnih organizacij (Harvey 2012: 233) je tudi razmah peticij vzporeden z neoliberalnim obratom, kjer se nevladne organizacije in peticije med sabo dopolnjujejo; ko se je na naših tleh začela restavracija kapitalizma s procesi korporativizacije, poblagovljenja in privatizacije javnega premoženja, so se posamezniki začeli intenzivno obračati k alternativnim oblikam, v katerih bi mogli izraziti svojo voljo. Vendar pa peticija z naslavljanjem vladnih in mednarodnih institucij, ki so v obstoječem sistemu naklonjene interesom vladajoče elite, legitimira njihovo odločevalno vlogo, to pa spodkopava možnosti, da bi peticija preseгла neoliberalni okvir. Učinek peticije v smislu oblikovanja in krepitev kritične zavesti je nevtralizirajoč; ker podpisovanje peticij ne deluje na principu učinkovitosti, ampak moralnosti (ljudje si s podpisom očistijo vest), je učinek peticije pomirjanje in posledično deaktivizacija podpisnikov in podpisnic.

Viri in literatura

- BIZJAK, Aleksandra, 2005: *Pridiga kot žanr*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Človekove pravice tukaj, pravice Romov zdaj!*: <http://www.amnesty.si/j7/component/signit/?view=action&id=63>.
- Državni zbor: Postopek za vložitev*: <http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/Peticije/PostopekZaVlozitev#2>.
- HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood, 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- HARVEY, David, 2012: *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- KRESS, Gunter, van LEEUWEN, Theo, 2005: *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. London, New York: Routledge.
- LABAN, Vesna, 2007: *Televizijsko novinarstvo: hibridizacija žanrov in stilov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Knjižna zbirka Media.

⁴ Halliday (1994: 340) s slovnično metaforo poimenuje neprototipične (neskladne, zaznamovane) odnose med besednovrstno in semantično kategorijo.

- MARTIN, Jim R., 1984: Language, register and genre. James F. Christie (ur.): *Children Writing: reader*. Geelong, Vic: Deakin University Press. 21–30.
- MARTIN, Jim R., 1985: Process and Text: Two Aspects of Human Semiosis. James D. Benson, William S. Greaves (ur.): *Systemic Perspectives on Discourse*. Norwood, New Jersey: Ablex. 284–274.
- MARTIN, Jim R., 1989: *Factual writing: exploring and challenging social reality*. Oxford: Oxford University Press.
- MARTIN, Jim R., WHITE, Peter R. R., 2005: *The Language of Evaluation: Appraisal in English*. New York: Palgrave.
- MIKOLIČ, Vesna, 2007: Modifikacija podstave in argumentacijska struktura besedilnih vrst. *Slavistična revija* 55/1–2. 341–355.
- Peticija proti davku na knjigo!*: <http://www.amnesty.si/j7/component/signit/?view=action&id=63>.
- Peticija proti noveli Zakona o visokem šolstvu*: http://www.petitions24.com/peticija_proti_novel_i_zakona_o_visokem_solstvu.
- Peticija za odpravo državnega financiranja Katoliške cerkve*: http://www.zrtve-cerkve.org/html/peticija_za_odpravo_dr_avnega_.html.
- Peticija za popolno obdavčitev katoliške cerkve*: <http://www.locitev-drzave-cerkve.org/obdavci-tev-cerkve/#.UaEBG9hSwvs>.
- PLEMENITAŠ, Katja, 2007: *Posamostaljenja v angleščini in slovenščini: primer časopisnih vesti in kritik*. Maribor: Slavistično društvo, Založba Zora.
- Preprečimo lov na ogrožene vrste ptic!*: <http://www.tretjiclen.si/slo/ptici>.
- SKUBIC, Andrej, 1994/95: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovstvo* 40/5. 155–168.
- STARC, Sonja, 2009: *Časopisna oglaševalska besedila, reklame: struktura in večkodnost*. Koper: Založba Annales.
- UNGER, Christoph, 2006: *Genre, Relevance and Global Coherence. The Pragmatics of Discourse Type*. Basingstoke, New York: Palgrave.
- Voda in komunalna ureditev sta človekova pravica!*: <https://signature.right2water.eu/oct-web-public>.
- Za Slovenijo brez krzna*: <http://www.zaslovenijo-brezkrzna.si>.

KRIZA DRUŽBENE FUNKCIJE KNJIŽNEGA JEZIKA

Ada Vidovič Muha

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'27:811.163.6'374

Prispevek je mogoče ločiti na nekaj tematskih sklopov. V uvodu gre za razčlenitev pojmov iz naslova, s poudarkom na *funkciji (jezika)* in na razmerju med *jezikom v družbi* ter *jezikom (od) družbe*. Sledi utemeljitev funkcije knjižnega jezika z izpostavitvijo mobilizacijske humanistične ideologije 16. stoletja. Problematizira se aktualno razmerje med pojmom knjižni in standardni jezik. V zvezi s konceptom novega bazičnega slovenskega slovarja se ob izbiri metodologije odpira vprašanje kakovosti.

knjižni jezik, jezikovni funkcionalizem, globalni jezik, slovensko slovarstvo, uravnoteženi korpus

The paper deals with a number of themes. It begins with an analysis of concepts from the title, with an emphasis on *(language) function* and the relation between *language in society* and *the language of (a) society*. There follows a discussion of the function of the literary language, with an emphasis on the mobilisation of the humanist ideology of the 16th century. The issue of the current relation between the concepts of the literary and the standard language is then presented. In connection with the selection of a methodology for a new basic dictionary of Slovene the question of quality arises.

literary language, language functionalism, global language, Slovene dictionary making, balanced corpus

1

Naslov letošnjega simpozija *Družbena funkcija jezika* implicira dvojno izhodiščno razumevanje problematike razmerja med družbo in funkcijo jezika, kar je lahko ne samo podstava razprav na to temo, neke vrste temeljna interpretativna podlaga, ampak vsaj posredno izraža tudi jezikoslovni nazor avtorja, se pravi njegovo razumevanje jezika. Gre namreč za pomembno razliko med pojmovanjem jezika kot ene izmed prvin znotraj družbe, torej za funkcijo *jezika v družbi*, glede na funkcijo *jezika (od) družbe*, kjer imamo opraviti z abstraktnim svojilnostnim razmerjem – jezik je konstitutivna oz. tvorna prvina družbe. Kot rečeno, razločevanje med interpretacijama vpliva na izhodiščni koncept razmišljanja o razmerju med jezikom in družbo.

Obravnavo z vsaj dveh vidikov omogoča tudi pojem *funkcije*: po eni strani gre za

dejavnost, *funkcioniranje*, torej *družbeno funkcioniranje jezika* – razumevanje je procesno, lahko vezano na aktualni jezik, po drugi strani pa je vidik lahko tudi posledični, rezultativni. Vidika sta prepletena, ločljiva, se zdi, samo metajezikovno. Oba sta v podstavi praškega in searlovskega koncepta razumevanja jezika z izoblikovano metodo raziskovanja, imenovano *jezikovni funkcionalizem*. Kot vemo, znotraj Praškega lingvističnega krožka izhaja funkcionalizem iz razumevanja bistva jezika samega, ki se izraža v jezikovno-sistemski stilistiki, searlovski funkcionalizem pa temelji na ciljnosti jezika, na naslovniku, se pravi na konstitutivni prvini govornega dejanja; zajema seveda tudi pragmatični vidik oz. pragmatično funkcijo. O jezikovnem funkcionalizmu lahko torej govorimo kot o jezikoslovni metodi, ki izhaja iz temeljne predpostavke, da je jezik funkcija. Zlasti če razumemo funkcijo jezika (tudi) v ontološkem

smislu, se pravi kot identifikacijsko prvino človeka, gre pri funkcionalizmu lahko za celovito in v tem smislu legitimno metodo raziskovanja jezika.

Ostaja še pomensko razvejen pojem *družbe – družbeni*, za katerega je najmanj, kar lahko rečemo, da izloča individualno funkcijo jezika; razumevanje družbe vse od naključne, bolj ali manj enkratne skupnosti ljudi do različne stopnje njene organiziranosti, ostaja odprto, čeprav se zdi, da asociativni vidik pojma družba v zvezi z jezikom in funkcijo naključnost izloča. Družbena funkcija jezika je torej razumljena predvsem v zvezi npr. z etnijo, narodom, nacijo, državo, kapitalom, torej tudi kot globalna funkcija jezika – globalni jezik, in seveda prepletom vseh teh pojmov.

2

Svoje nadaljnje razmišljanje o družbeni funkciji jezika navezujem predvsem na slovenski jezik kot imanentno, v veliki meri določujočo prvino slovenske države. Namreč, vzporedno s širjenjem funkcije jezika se je spreminjala tudi jezikovna skupnost: od etnije, prepoznavne s predknjižnim, kulturnim jezikom, prek s knjižnim jezikom določenega naroda z začetkom v 16. stoletju, državotvornega naroda oz. nacije v 19. stoletju, do državnega jezika konec 20. stoletja. Že kratek sprehod skozi omenjene temeljne postaje priča o odvisnosti spreminjajočega se družbenega in političnega statusa Slovencev od spreminjajoče se jezikovne funkcije ali drugače – jezik je bil sposoben adekvatnega izrazila družbenega in političnega dogajanja. Knjižni jezik je torej tisti, ki pri Slovencih predstavlja temeljno ločnico med spontano jezikovno etnijo in narodom kot zavestno skupnostjo po jeziku, nastalo s spoznanjem o moči jezika. V 16. stoletje segajo torej korenine slovenskega knjižnega jezika, ki jih je mogoče utemeljiti s presežnostjo samo sporazumevalne vloge jezika in opozoriti v najširšem smislu na njegovo družbenoidentifikacijsko vlogo.

2.1

Slovenski jezik 16. stoletja se je znašel v evropskem kontekstu humanističnih prvin slovenske protestantske družbenomobilizacijske ideologije, ki je bila sposobna artikulirati abstraktni intelektualni svet, najizraziteje izražen s prevodom Biblije, in kar je za kontinuiranost razvoja jezikovnega izraza zelo pomembno, navezati se na kulturni jezik predknjižnega izročila.

Z javnimi pisnimi in ustnimi nastopi slovenskih protestantov je jezik prevzel za Slovence pomembno družbenokonstitutivno vlogo idejnega, do določene mere ideološkega povezovalca. Pojem knjižne slovenščine se je pojavil s temeljnim kakovostnim premikom jezikovne funkcije iz osebnoidentifikacijske v občo, se pravi družbenoidentifikacijsko. Slovenščina kot materni jezik je postala nosilec avtentičnega razumevanja temeljnega ideološkega konflikta tedanjega evropskega časa, katerega vir je v pomembnem humanistično-teološkem načelu: jezik je v vlogi prepoznavne identifikacije človeka brez vrednostne hierarhije njegovega (jezikovnega) izraza, saj bi ta v bistvu pomenila vrednostno hierarhijo človeka samega.

Lahko rečemo, da je jezikovni funkcionalizem 16. stoletja, cepljen na ontološko vrednost jezika – jezik kot samo človeku lasten način socializacije, opravil pri Slovencih bistveno koherentno vlogo, seveda v danih okoliščinah tedanjega evropskega kulturnega in političnega prostora. Ideologija protestantizma, naravnana na evropski humanizem, je vplivala na uvrstitev slovenščine med evropske knjižne jezike; povzročila je prevrednotenje samo jezikovne skupnosti v narodno skupnost po jeziku.

Knjižni jezik je torej tisti, ki je vgrajen prek narodne tudi v nacionalno substanco države; iz njega je rasel državotvorni politični program v 19. stoletju, na segmentu znanosti – ustanovitev slovenske univerze in slovenske akademije znanosti in umetnosti – realiziran v prvi polovici 20. stoletja, celovito z ustanovitvijo države, suverene oblasti določene

politične skupnosti, pa v drugi polovici 20. stoletja.

2.2

Razumevanje prehoda slovenskega jezika 16. stoletja v slovenski knjižni jezik izhaja iz stopnje razvoja jezika samega, vendar pa, kot rečeno, pogojevanega s širšimi, evropskimi družbenimi in duhovnimi gibanji. Zajeti prav te zunajjezikovne okoliščine v pomembne interpretativne možnosti knjižnega jezika pa je omogočil šele funkcionalistični vidik, pogojevan z družbenimi in političnimi izkušnjami s konca 19. stoletja, v artikuliranem jezikoslovnem smislu pa šele v prvi polovici 20. stoletja. Intelektualizirana knjižnojezikovna varianta se je tedaj artikulirala kot nacionalno- oz. državotvornoidentifikacijska,¹ funkcionalizem jezika je dobil pomembno družbeno-politično razsežnost. Postal je pomembna razločevalna prvina tudi za razumevanje zgodovine družbeno-političnih premikov v širši evropski, posebej pa še v slovenski skupnosti, kjer je jezik, kot je bilo rečeno, njegova določujoča prvina; jezik je postal nacionalna prepoznavnost slovenskosti družbe.

2.3

Kot vemo, je bil pomemben soustvarjalec funkcionalistične jezikoslovne smeri tudi slovenski svet s svojim žariščem, ne po naključju, v Pragi. Realne okvire, v katerih se giblje bistvo knjižnega jezika, je podal Praški lingvistični krožek (poleg Hávranka zlasti Skalička, Trnka, kasneje Hausenblas idr.). Opredelil

je njegove presežne funkcije glede na vse druge jezikovne zvrsti (socialne govornice, narečja, pogovornost idr.), tako znotrajjezikovne intelektualizacijske (znanost/strokovnost, publicistika, v smislu stilistike – knjižnost glede na neknjižnost – tudi umetnostna besedila) kot zunajjezikovne, saj je postal prepoznavni izraz narodne, nacionalne oz. državotvorne skupnosti.

Lahko torej povzamemo: jezikovni funkcionalizem Pražanov, predvsem Čehov v tej mednarodni združbi, je podal realne okvire, v katerih se giblje bistvo knjižnega jezika. Njegov nastanek in razvoj sta osmišljena z družbenimi, političnimi, pa tudi gospodarskimi okoliščinami govorcev.²

V slovenskem prostoru je strukturalni praški funkcionalizem odmeval že v zgodnjih 30. letih z dolgo zamolčano (ali neprebrano), danes pa večkrat citirano imenitno, programsko pisano razpravo Voduška *Za preureditev nazora o jeziku*,³ pa tudi z uvodno razpravo Isačenka v njegovi monografiji *Govor vasi Sele na Rožu* iz leta 1939,⁴ ki še vedno čaka na ustrezno ocenitev. Vemo, da so bila zgodnja 60. leta tista, ki so funkcionalistične ideje Pražanov prenesle v slovensko jezikoslovje, kar je vplivalo na dejstvo, da se je v razburkanih debatah res začel preurejati *jezikoslovni nazor*, če si izposodim Voduškov tematski naslov. Razumevanje jezika se je preneslo na razumevanje odprte jezikovnosistemske stilistike oz. stilistike jezikovnosistemskih zvrsti, organsko odvisnih od jezikovne rabe: abstraktno jezikovnosistemsko je preverljivo

¹ Zanimiv komentar *nacionalnega jezika* glede na *standardni jezik*, ki priča o kulturni in siceršnji izkušnji različnosti, ima C. Eastman (1994: 2702–2706): *nacionalni jezik* razlaga »kot jezik politične, socialne in kulturne entitete [...] v vlogi nacionalnega simbola [...], prepoznaven kot nacija sama po sebi« (prav tam: 2702). V razmerju do drugih pojavnosti (istega) jezika je sopomenski s pojmom *standardni jezik*. Do t. i. *standardizacije* naj bi prišlo, ko doseže jezik nacionalni oz. uradni status.

² Ideja o družbenoreprezentativni vlogi knjižnega jezika se v doktrinarnem političnem vzdušju resda lahko spremeni tudi v ideologijo oblastne strukture. Zlasti 20. stoletje je prineslo marsikateri dokaz tovrstne ideologizacije knjižnega jezika (Vidovič Muha 1998, 2013).

³ Vodušek v svoji razpravi ni navaja virov, vendar nas vsebina te razprave usmerja v programske, izvorno v francoščini pisane teze Praškega lingvističnega krožka. Prav tako z vsebinskega vidika, pa tudi iz kasnejšega (jezikoslovnega) oglašanja lahko sklepamo, da je Vodušek, tudi romanist, poznal še de Saussurjeve *Tečaje iz splošnega jezikoslovja*.

⁴ Takoj po vojni pa vse do srede 50. let je pri nas deloval ženevski strukturalist Mikuš. Slovenske razmere so ga iztisnile iz slovenskega prostora. (Več v Vidovič Muha 2013.)

v gradivu – in obratno, gradivno je preverjano z mestom in funkcijo v jezikovnem sistemu.

Polemika, ki je pri Slovencih pričakovano preseгла jezikoslovje in posegla v klasično politično delitev, je, kot vemo, potekala med avtorji *Slovenskega pravopisa* in konceptom tedaj novega *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Da se je pri nas v ostrem polemičnem razpravljanju izrecno poudarjal predvsem družbeni vidik jezikovne funkcije – jezik javne rabe, manj pa identifikacijski in ontološki vidik, je mogoče razlagati z dejstvom, da je dotedanje t. i. tradicionalistično jezikoslovje temeljilo na idealizirani podobi jezika; umetnostni jezik je bil posplošen normativni kriterij knjižnosti. Relevantne sprotne, pa tudi kasnejše analize slovarskega dela so dokazale, da je koncept SSKJ na podlagi zvrstno dovolj uravnoveženega gradiva (bogatemu naboru iz leposlovja je sledil nabor gradiva predvsem iz publicistike, strokovnih in (poljudno)znanstvenih področij) znal najti strokovno verodostojno pot. Namreč, osveščanje jezikovnega funkcionalizma v ontološkem smislu je tedaj prinesla razprava Kocbeka (1963), ki je izhajala v bistvu iz humboldtivistične ideje o jeziku. Kot ugotavlja Kocbek, je jezik res univerzalističen, vendar pa tudi specifičen, ko gre za narod in iz tega državotvornost naroda.

3

Resna jezikovna kriza se nanaša zlasti na knjižno zvrst. Jezikovne dinamike trenutnega, aktualnega časa se verjetno vsi prav dobro zavedamo, vendar jo doživljamo različno.⁵

Tri prvine novodobnega družbenega dogajanja vplivajo na položaj slovenske javne

besede. Vse tri je mogoče neposredno ali posredno prepoznati v večkrat konfliktnem razmerju med trenutno naravnostjo družbe in uradno sprejeto aktualno jezikovno politiko. Gre predvsem za večkrat obravnavano vprašanje globalizacije in z njo povezanega vpliva globalnega jezika, za individualizacijo postmoderne družbe, kjer se vedno bolj aktualizira in dopušča neobvladanost razmerja med knjižnim jezikom in (neknjižnim) pogovornim, predvsem pokrajinsko zaznamovanim sociolektom, ter ne nazadnje tudi za moč stroke, moč njenega družbenega vpliva, kar je do določene mere odsev njene realne notranje moči. Vse tri prvine so med seboj prepletene, dinamične in seveda kot take v različnih trenutkih z različno prepoznavno močjo vplivajo tudi navzven.

3.1

Kako sploh razumemo jezikovno globalizacijo? Določena je z globalizmom⁶ – pojmom, ki na ravni svojega semiotičnega prostora definira *globalni jezik*,⁷ vsaj primarno izražen z različnimi variantami angleščine po svetu; globalni jezik je torej eden izmed temeljnih pojmov aktualnega časa, se pravi postmoderne informacijske družbe.⁸ Določa ga dejstvo, da je njegova geografska razsežnost za opredelitev drugotnega pomena, saj je cepljen na družbeno strukturirane nosilce določenih diskurzov oz. v najširšem smislu tematskih področij. Lahko rečemo, da gre za geografsko razpršeno jezikovno pojavnost, ki členi družbo v smislu stika z globalnim denotatom. Gre za novo pojmovno in izrazno izkušnjo človeka, izvirajočo iz spoznanja o tako rekoč absolutni informacijski (komunikacijski)

⁵ Slišane in brane so tudi izjave med jezikoslovci o pravem razcvetu slovenščine, če grobo povzamem, zlasti z dvema utemeljitvama: nikoli še nismo imeli na razpolago toliko revijalnega tiska in še nikoli ni bilo toliko slovenistik po tujih univerzah. Kot da se za prvi tip utemeljitve ne zavedamo, da smo se znašli v raznovrstni in raznobarvni demokratični družbi, ki želi imeti svoj prav tako avtentičen raznovrstni in raznobarvni glas, se pravi družbeni vpliv. Vendar pa količinska sprememba ene same zvrsti ne more vplivati na celovitost raznovrstnosti jezikovnih vlog. – Števila slovenistik na univerzah v tujini se res lahko veselimo, predvsem posluha državnih institucij, ki so jih bile v določenem času na podlagi izdelanih meril odpiranja slovenistik na univerzah v tujini pripravljene financirati. Vendar ob tem ne gre pozabiti na status teh slovenistik v programu tuje univerze, na število študentov, pa tudi na ugašanje celo v takšnih univerzitetnih centrih, kot je npr. Praga.

obvladljivosti sveta kot celote: tehnološke možnosti minimalizirajo čas glede na prostor oz. drugače – gre za zgoščevanje prostora in v tem smislu za tako rekoč hkratne trke različnih kultur in civilizacij našega planeta.

Če povzamemo: globalizem je torej definicijska prvina *globalnega jezika* kot enega izmed temeljnih pojmov aktualnega časa, saj določa postmoderno informacijsko družbo, katere prepoznavni segment je interesno globalna informacija oz. interesno globalna tema sploh; določa ga torej univerzalnost denotata, izražene vsaj primarno v variantah angleščine. Gre za geografsko odprto, dinamičen jezik z močnim vplivom na členitev družbe v smislu poznavanja globalnega denotata. Temeljna vloga globalnega jezika je trenutno res komunikacijska, vendar pa že z močno identifikacijsko vlogo določenih družbenih skupin. Globalizmi torej niso internacionalizmi v klasičnem smislu – z njimi nimamo (zgodovinskih) izkušenj, te izkušnje živimo vsakodnevno, sprotno.

Naj se samo dotaknemo aktivne jezikovne politike, nanašajoče se na razmerje do globalnega jezika; ta naj bi gradila svoje delovanje na dveh ključnih sposobnostih nacionalnega jezika:

(a) Z ustreznim prevajanjem bi se sprejemal in prilagajal referenčni svet globalnega

jezika; prevajanje v tem smislu je dejansko poustvarjalni proces, vezan zlasti na določene segmente znanosti. Tovrstna dejavnost bi aktualizirala in s tem vzdrževala celovito jezikovno kompetenco govorcev nacionalnega jezika.

(b) Ob tem je nujno vzdrževati avtentično ustvarjalnost subjekta – konkretnega in abstraktnega, se pravi posameznega in nacionalnega; gre za prizadevanje po ustvarjalnem mestu referenčnega sveta nacionalnega subjekta v univerzalnem svetu kulture, pa tudi znanosti. Tu stopajo v ospredje humanistične in družboslovne stroke, za katere vemo, kam jih uvrščajo temeljne listine kot npr. *Nacionalni program visokega šolstva* (2011–2020). Brez interesne sinergije civilne družbe (kulturne, znanstvene institucije) in državnih institucij uspeh ni mogoč. Te sinergije ni, zato jezikovnega vprašanja ni v konceptu nacionalnih oz. državnih prioritet oz. tovrstnih listinah.

3.2

Danes se zdi, da doživlja zlasti intelektualna funkcija nacionalnega jezika, se pravi knjižni jezik, velik upad. Če izhajamo iz slovenske izkušnje, ugotavljamo, da tudi temeljne institucije civilne družbe, s častnimi izjemami, s svojimi izjavami in ravnanjem

⁶ Glede na rabo zlasti v publicističnih besedilih (korpus Fida) je *globalizem* sociološki pojem, s pomenom rezultata procesa, imenovanega *globalizacija*, in s pogosto pojativjo z vrstnim pridevnikom v prilastku, npr. *finančni in gospodarski globalizem*, *kapitalistični globalizem*; *globalizacija*, pogosto z desnoprilastkovnimi zvezami, npr. *globalizacija brez revščine*, *globalizacija proizvodnje*, *globalizacija finančnih tokov*. – Da pa ne bi prišlo do sporazumevalnih zadreg, naj omenimo, da so pojmi kot *globalizem*, *internacionalizem*, *evropeizem* jezikoslovni izrazi in da se pomensko ne prekrivajo z družboslovnimi oz. politološkimi pomeni. Na formalni ravni se to kaže npr. v prisotnosti oz. odsotnosti števnosti kot kategorialne lastnosti samostalnika: jezikoslovni pojmi so zaznamovani s števeno (š+), družboslovni z nešteveno (š–), npr. *slovar globalizmov*, *internacionalizmov*, glede na *globalizem* (sinon. *globalizacija*) *mišljenja*. Problematika v zvezi s pojmom *globalizem*, *globalni jezik* je povzeta po razpravi, objavljeni tudi v monografiji A. Vidovič Muhe *Moč in nemoč knjižnega jezika* (2013, '2004).

⁷ Smiselno je upoštevati tudi opredelitve sociolingvističnih pojmov, vezanih na izraz *jezik*, v razpravi A. Vidovič Muha, objavljeni tudi v monografiji *Moč in nemoč knjižnega jezika* (2013, '2003).

⁸ Razumljivo je torej, da je za sodobno informacijsko družbo razmeroma pogosto poimenovanje v publicističnih besedilih (korpus Fida) *globalna družba*, *globalna skupnost*, ki jo zopet določa skupni denotat, izražen ne samo v globalnem jeziku, saj gre lahko tudi npr. za *globalno glasbo*, *modo*, *znanost*, *tržnost* idr. V tem smislu se nam *globalizem* pojavlja kot neke vrste generični pojem, natančneje kot celota, vsebina in izraz dela sodobnega semiotičnega prostora. Za razliko od *globalizma* v pomenu 'enote globalnega jezika' je, kot rečeno, nešteveni.

prispevajo k ustvarjanju družbene trisegmentnosti: intelektualno skupnost, ki se ji priznava tudi intelektualna elitnost, vendar samo v primerih, ko ta ustvarja v angleščini. Dogaja se nepojmljiva segregacija znanosti; predvsem humanistika, katere filozofska podstat je jezik, ki je brez tržno merljive vrednosti, ostaja zunaj tega prostora. Drugo, kar obsežno skupino predstavlja nova, kapitalsko podprta elita, ki kot taka nikoli ni zmogla ali želela vzpostaviti pravega aktivnega razmerja do svojega jezika, tudi ne v kocbekovskem smislu kot edine preverljive substance stopnje demokratičnosti družbe. Ne glede na pohabljenost tujega jezikovnega izraza, pohabljenosti lastnega se sploh ne zaveda, ji ta predstavlja družbeni elitizem. Ostaja tretja skupina družbenega obrobja, v tem trenutku vedno številnejša, ki ji tuji jezik zapira tudi formalno pot do celovitega intelektualnega ustvarjanja v svoji državi.⁹

Vstop globalizacijskega jezika v intelektualni prostor knjižne slovenščine – gre predvsem za prevzemanje vloge na področju znanosti in stroke – pomeni torej z ožjega jezikovnega vidika slabljenje smisla te zvrsti, s širšega pa socialno diferenciacijo, ki ima za posledico krepitev družbeno razslojene govornice – sociolektov; tudi znotraj globalnega

jezika se vsaj v prehodnem obdobju krepi tudi razslojenost govorcev tega jezika v smislu kompetenčne različnosti in s tem seveda intelektualnovplivajske moči.

Lahko povzamemo: najvišja stopnja »internacionalizacije« je torej dosežena s področno družbeno getizacijo nacionalnega jezika. Znanost in univerza, poleg umetnostnega jezika temeljna gradnika smiselnosti knjižnega jezika, sta trenutno na udaru.¹⁰ Kot sem pred leti zapisala: »Tako kot je absurдна zaprtost in samozadostnost, je absurдна tudi naivnost, da bo opustitev slovenščine kot jezika znanstvene razprave reševala slovensko znanost oz. ji dala pečat univerzalne vrednosti.« (Vidovič Muha 2013, 2005) Krepi se vtis, da postaja vprašanje v zvezi z maternim jezikom ne samo zaradi pritiska globalizacije, ampak tudi zaradi nedomišljene, nedorečene jezikovne in siceršnje politike vedno bolj drugorazredno tako na pragmatični ravni kot tudi že na formalnopravni, če upoštevamo npr. samo pripravljene spremembe statusa univerzitetnega znanstvenega jezika.¹¹

Ponavlja se nam zgodovina jezikovnega in s tem intelektualnega anahronizma pomembnega dela zlasti meščanske družbe 19. stoletja, vendar pa s pomembno razliko: osrednja gonilna sila prav tega segmenta

⁹ O usodi slovenščine v času globalizacijskih procesov zanimivo razmišlja Skubic (2003: 92): »V času globalizacije ekonomije in kulturnih tokov, ki le-tej sledijo, bo slovenščina znova na preizkušnji prav pri zgornjih [družbenih] razredih«; uvršča jih v »družbeno elito«. In dalje: »Zato je toliko bolj pomembno, da posegi jezikovnega načrtovanja upoštevajo razmerja lojalnosti v družbi – namreč da je vsaka družbena skupina lojalna predvsem jeziku, v katerem se dobro počuti [...]. Obenem pa je zelo pomembno, da se družbena skupina, ki svoj položaj v družbi sorazmerno najbolj reflektira, zaveda svoje kolektivne odgovornosti za semiotiko celotne jezikovne in kulturne skupnosti.«

¹⁰ Zanimivo je, da Daneš (2009: 7–19) razmišlja o določeni getizaciji češkega knjižnega jezika oz. nacionalnih (knjižnih) jezikov sploh: ti naj bi bili vezani predvsem na strokovno področje, angleščina naj bi bila jezik znanosti.

¹¹ Leta 2005 sem prav tako na simpoziju Obdobja v prispevku *Aktualna vprašanja slovenske univerze in znanstvene razprave v slovenščini* prvič opozorila na vprašanje statusa slovenskega znanstvenega jezika na univerzi oz. v znanosti sploh, na dejstvo, da z opuščanjem slovenskega znanstvenega jezika spreminjamo slovensko univerzo v univerzo na Slovenskem, neke vrste filialo globalne univerze. Sledil je kar živahen medijski odziv, vendar v pozitivnem smislu se do danes ni spremenilo čisto nič, prej obratno. Karavana gre dalje: prihajajoči rektor objavlja spremembo zakona o univerzitetnem učnem jeziku – edini oviri »internacionalizacije« univerze in njene uspešnosti v evropskem in sploh svetovnem akademskem prostoru. Kot kaže, je ukinjanje slovenskega znanstvenega jezika na matičnih univerzah edina reakcija na globalizacijske procese, ki jo premore slovenski intelektualni prostor. Dejansko seveda to pomeni iztiskanje humanistike iz univerzitetnega in znanstvenega okolja – pomembnega, da ne rečem edinega področja nacionalne znanosti, ki lahko prispeva svoj prepoznavni delež evropski večkulturnosti.

družbe je bila v tistem času usmerjena v ambicijo spremeniti družbene in politične okoliščine tako, da je bila v začetku 20. stoletja mogoča ustanovitev slovenske univerze in dve desetletji kasneje tudi Slovanske akademije znanosti – obe osmišljeni jezikovno, kot nas uči ne tako davna zgodovina.

3.3

Prav je, če se ob kritičnem premisleku zunajjezikovnih okoliščin, ki vplivajo na status zlasti knjižnega jezika, vsaj z nekaterimi, bolj ključnimi pomisleki ozremo še na lastno stroko. Kot rečeno, še vedno verjamem, da z močjo stroke hočeš nočeš raste tudi njen družbeni vpliv, ali obratno – njen družbeni vpliv je do določene mere odsevnjene realne notranje moči.

3.3.1

Že sam naslov referata, pa tudi monografije, s katero sem se zadnje čase precej ukvarjala, me je še posebej spodbudil k razčiščenju razmerja med pojmom *knjižni jezik* : *standardni jezik* v slovenskem prostoru.¹² Namreč, raba izraza standardni jezik deloma tudi v slovenskem jezikoslovnem prostoru dokazuje, da danes živimo v času, ko se pojem populistične demokratičnosti pogosto seli tudi na jezikovno področje in tako posredno načinja ne samo temelje jezikovne kulture, ampak tudi koherentno moč knjižnega jezika.¹³ Pojem knjižni jezik je postal spotikljiv, intriganten, večkrat poenostavljano

identificiran s slabšalno oznako domačijskosti. Po vršičkih naše jezikovne, deloma tudi jezikoslovne skupnosti se pretaka standardni jezik – jezik standarda torej, razbremenjen vseh nacionalnokoherenčnih vlog, zavezan samo frekvenci korpusa – rabi ali uzusu, kot se je v 60. letih prejšnjega stoletja poimenovala raba, rabnost jezika.

V čem je torej razlika med pojmovanjem jezikovne rabe, kot jo je udeleževal SSKJ, in sodobnim pojmovanjem? Kako je lahko postal knjižni jezik t. i. uzusni oz. standardni jezik? Odgovor izhaja iz razumevanja koncepta jezika: jezik je raba vseh v jezikovni sistem vgrajenih prvin – skladnja v najširšem smislu, slovar, pragmatika – ki se v komunikacijskem procesu pod vplivom življenjske dinamike govorcev lahko spreminjajo; vzorci rabe težje, same prvine veliko hitreje. Knjižni jezik, definiran (zaznamovan) s kultiviranostjo javnega govorca, v tem kontekstu zahteva jezikoslovca, ki dobro pozna po eni strani delovanje jezika, njegovo pomensko in izrazno strukturo na vseh treh omenjenih ravneh – ki skratka ve, na katerih temeljih sloni jezikovna kultura, po drugi pa aktualno, se pravi živo javno govorico v najširšem smislu, ki jo danes predstavlja referenčni, glede na cilj jezikoslovne analize – bolj uravnoteženi korpus, v času koncipiranja SSKJ pa večmilijski nabor dokumentiranega aktualnega gradiva. Naloga jezikoslovca je sprejemati v knjižni jezik vse, kar ima določeno vlogo – poimenovalno, stilistično (preimenovalno),

¹² V zgodnjih 70. letih prejšnjega stoletja je hrvaški jezikoslovni prostor, kot se zdi, predvsem zaradi (jezikovno)političnega ozadja nadomestil hrvaško-srbski/srbohrvaški knjižni jezik s standardnim hrvaškim jezikom (Brozović 1970: 14–18). Poimenovanji knjižni in standardni jezik sta dvojnični, se pravi s prekrivno pomensko referenco. Brozović je izraz standardni jezik uporabil v svoji monografiji z istim naslovom (*Standardni jezik*, 1970). Jezikovnopolitični vidik je močan, zdi se, da se je korektura izraza prijela (Katičič 2012), vendar hkrati pomeni seveda tudi umik oz. prepustitev uveljavljenega poimenovanja srbskemu jeziku. Izraz standardni jezik je opaziti tudi v angleščini, vendar so jezikovne okoliščine tu popolnoma drugačne, ne v zgodovini, še manj pa danes primerljive s slovenskimi.

¹³ Distinkcijo med *knjižni* in *književni* je poskusil uvesti večjezični *Slovník slovenské lingvističké terminologie* v znanstveni redakciji Jedličke (1. knj., 1977: 22, za slovensščino glavna sodelavca Logar, Toporišič): *književni jezik* naj bi bil neke vrste dvojica za *literarni, leposlovni jezik*. Sicer se je *književni jezik* v pomenu 'knjižni jezik' uporabljal v glavnem v prvi polovici 20. stol., dosledno npr. pri Vodušku. V tem smislu SSKJ II (1975: 352) veže pojem *književni* (književen) na književnost, tip *književno delo*, z oznako *redko* na *knjižni* (*knjižen*), geslo *knjižni* (*knjižen*) v 2. pomenu na knjižni jezik z razlago 'nanašajoč se na kodificirani jezik'.

pragmatically – in ustrezno temu v jeziku seveda tudi opuščati; pri tem se mora zavedati tako izraznega kot vsebinskega jezikovnokulturnega vidika, se pravi razločevati mora med t. i. pasivnim in aktivnim sprejemanjem, pa tudi vsega, kar ta dva pojma nosita s seboj. Nepoznavanje delovanja jezika na vseh treh omenjenih ravneh (skladnja, slovar, pragmatika), zanašanje samo na »branje« korpusa, se danes oznanja kot temeljni domet jezikovne kompetence. Takšno izhodišče seveda ne potrebuje jezikoslovca, saj se ta ne more poistovetiti samo z »bralcem« korpusa; tudi jezikovna kultura, ki implicira poleg poznavanja relevantne rabe tudi aktivno poznavanje tradicije, kar pomeni sposobnost ustvarjanja kritične distance do nje, ni relevantna.

Kot je razvidno iz nekaterih razprav, pa je vzrok odklanjanja pojma knjižni jezik zlasti v slovenskem prostoru lahko povezan tudi s kratkim stikom med njegovo dejansko, z aktualno rabo preverjeno normo – gre torej za procesno razumevanje jezika – in umišljeno normo, določano kabinetno, temelječo na statično razumljenem jeziku;¹⁴ v slednjem primeru gre pravzaprav za prilajanje normativnega vidika knjižnega jezika, torej za bolj

ali manj subjektivno odločanje o jezikovno-normativni kodifikaciji. Vendar sprevrženo načelo, da se ljudstvo, torej govorci jezika, motijo in da je zato mogoče normo jezika določati mimo njih, še ne more biti razlog za opuščanje pojma knjižni jezik z vsemi njegovimi vlogami, ki so danes sicer z modificiranimi vsebinami enako aktualne; dobro namreč vemo, da spreminjanje izraza še ne pomeni kakovostnega premika jezikovnega vedenja družbe.

3.3.2

Naj se samo bežno ustavim še ob obsežnem *Predlogu za izdelavo* (spletno dostopnega) *slovarja sodobnega slovenskega jezika* (SSSJ; http://trojina.org/slovar-predlog/datoteka/Predlog_SSSJ.pdf) v avtorstvu zasebnega zavoda Trojina. Ker ambicioznost novega slovarja izhaja iz namere nadomestiti SSKJ (npr. prav tam: 20)¹⁵ samo s spletnim slovarjem slovenskega jezika, se pravi z radikalno menjavo slovarskega medija, naj v tem kontekstu izpostavim le nekaj kritičnih pomislov:¹⁶

– Uporabnik novega SSSJ »je več digitalnih medijev in zna izrabljati njihove

¹⁴ Po Skubicu (2005: 45–55) naj bi bil standardni jezik manj obremenjen z uzakonjanjem norme – kodifikacija, češ da ta v slovenskem jezikoslovju ne sledi dejanski rabi. Res, v marsičem je lep primer za to prav najnovejši pravopisni slovar (gl. prispevke npr. iz SR, 2003), vendar pa s preimenovanjem knjižnega jezika v standardni jezik nismo za rešitev problema storili ničesar. Prej obratno: tradicionalno ime knjižni jezik z uveljavljenim pomenom – intelektualna vloga znotraj jezika in zunajjezikovna integrativna narodotvorna vloga – brez utemeljitve marsikdaj skuša zamenjati standardni jezik. Seveda lahko samo upamo, da se za drugačnim poimenovanjem ne skriva pristajanje na ožene vloga knjižnega jezika.

¹⁵ Avtorji se bodo morali odločiti, katero stališče naj zavzamejo do SSKJ. Ali je »glede na današnje potrebe nerelevanten in pomanjkljiv. Ne vsebuje sodobnih izrazov, pomenov in rabe. Uporablja slovarski meta-jezik, ki je težko razumljiv in neintuitiven« (prav tam: 9), ali vendarle, »če želi [novi slovar] nadaljevati vlogo SSKJ kot osrednje slovarske institucije/avtoritete, se mora nujno odmakniti od njegove knjižne tradicije.« (prav tam: 20) Kaj s »sodobnimi izrazi« in »slovarskim metajezikom« avtorji menijo, ni jasno. Morda pa se, med drugim, še ne ločuje leksikografskih pristopov oz. metod, ki že po naravi stvari – nova pot s prizadevanjem do vsaj podobnega cilja – prinaša tudi novo terminologijo; v prizadevanju po »uporabniku prijaznem razlagalnem jeziku« (prav tam: 3) gre lahko tudi za preimenovanja; kolikor lahko sklepamo iz skopih zgledov, so bili npr. »ontološki semantični razredi« (prav tam: 15) v SSKJ nosilne besede razlage, v strukturalni leksikologiji pa uvrščevalne pomenske sestavine. Tudi »pomenske povezave v obliki ontologije« (prav tam: 18) so verjetno v »uporabniku prijaznem« jeziku.

¹⁶ Pustimo ob strani z leksikografijo skregane izjave, kot je: »na enem mestu vsebuje [SSSJ] vse vrste podatkov o slovenskem jeziku« (prav tam: 3), kar je mogoče razumeti kot ne prav posrečeno reklamo, ali da bo slovar »v celoti izdelan na novo« (prav tam: 3) idr. Napovedovati prelom s tradicijo pomeni vsaj dvoje: nesposobnost ustvariti glede na svoje ambicije objektivno kritično distanco do nje ali o njej čisto nič vedeti.

prednosti« (prav tam: 7). Zanimivo bi bilo dobiti podatke o tako usposobljenih uporabnikih SSSJ po vsaj nekaj parametrih, npr. izobrazba glede na vrsto in stopnjo, geografska in socialnostrukturna razpršenost, ne nazadnje vsaj še starost in morda spol. Včasih je bila glede SSKJ mimoregrede izrečena pripomba o elitizmu oz. nedemokratičnosti, pa temeljni pogoj za njegovo dostopnost ni nič drugega kot pismenost.

- Vemo, da je gradivo bistvo verodostojnosti slovarja, tudi spletnega. SSSJ se gradivno zanaša na korpus Gigafida; vendar naj bi glede na dwoodstotni delež leposlovja in štiriodstotni delež t. i. stvarnih besedil v tem naboru sodobni slovenski človek v svoji jezikovni socializaciji, kar se leposlovja tiče, skoraj izumrl, z ustvarjalno realnostjo strokovnega jezika, če naj tako razumemo vsaj del »stvarnih besedil«, pa je prav tako že na tem; hipertrofirano se razvija le pragmatično, se pravi v publicistično, časopisno-revijalno smer.
- Prijaznost, npr. »uporabniku prijazen razlagalni jezik« (prav tam: 3), in intuitivnost,¹⁷ npr. jezik SSKJ je »neintuitiven« (prav tam: 20), »intuitiven način« (prav tam: 3),¹⁸ sta dve konstanti novega slovarskega koncepta. Kako naj ju razumemo, ni nikjer pojasnjeno. Pa pogledjmo, kaj naj bi v leksikografiji pomenila. Izhajamo iz prepričanja, da vsakogar, ki interesno uporabi slovar, zanima pomen, vsaj nekoliko zahtevnejšega uporabnika še besedilno okolje določenega pomena, z drugimi besedami, zanima ga še zahtevnejša informacija o slogovni vrednosti leksema

in njegovi pragmatični funkciji; slednja podatka namreč obveščata ne samo o jezikovnokulturnem vidiku, ampak tudi o čisto konkretni usmeritvi, kateremu naslovniku je pomenska informacija primarno namenjena oz. v katero besedilno okolje primarno spada. Z verodostojnostjo teh podatkov je dosežena temeljna »prijaznost« do uporabnika, ki jo dober slovar premore. Tu pa nastopi vprašanje verodostojnosti. Preverjanje zanesljivosti dobljenih podatkov je pri uporabniku res lahko samo intuitivno; ustreznost ali neustreznost upravičeno izhaja iz njegovega jezikovnega čuta, zlasti če gre za materni ali kot materni jezik.

Temeljni kompetenčni konflikt nastane, če se po intuiciji meri tudi leksikografska usposobljenost. Namreč, ne glede na slovarski medij od leksikografa upravičeno pričakujemo ne samo sposobnosti pasivnega statističnega branja korpusa, ampak tudi konceptu slovarja ustrezno selekcijo leksikoloških zakonitosti in aktivno jezikovnokulturno orientacijo; slednja pa zajema vsaj povprečno poznavanje knjižnojezikovnih zakonitosti kot temeljne orientacijske točke uravnavanja pomenovalnih in preimenovalnih (stilističnih, pragmatičnih) potreb jezika. Znati utemeljiti jezikovno rabo, se pravi odgovoriti na vprašanja *zakaj* tako in ne drugače, je temeljna vloga jezikoslovca. Kar nam nudijo doslejšnji slovenski spletni slovarji – lahko bi jih imenovali sklicevalni – tako na ravni normativistike kot vsebine pri najboljši volji, je, zelo milo rečeno, nespodbudno.¹⁹ Iskreno upam, da jim slovenska leksikografija ne bo sledila.

¹⁷ Približek (jezikovni) *intuiciji* je *jezikovni čut*. Mislila sem, da smo ta pojem v jezikoslovno-leksikografskem razpravljanju že preseglji s tem, ko smo ga skušali jezikoslovno artikulirati. Lasten je bil namreč predstrukturalnemu jezikoslovju, ki še ni imelo svojega definiranege področja raziskovanja živega, aktualnega jezika. Pri nas ga je uporabljala zlasti Bajec, sicer pa ga najdemo npr. tudi v češki, slovaški jezikoslovni zgodovini. Vsaj malo tovrstnega vedenja včasih prav pride.

¹⁸ V *Predlogu* se sploh veliko stvari dogaja *na način* ..., npr. prikaz podatkov na intuitiven način (prav tam: 3), tudi npr. podatke organizirati na način, da ... (prav tam: 29). Kaže, da prislovi kar hitro izumirajo.

¹⁹ V tem smislu se velja ustaviti npr. ob *Slogovnem priročniku*, »izdelan[em] v okviru projekta SSJ« (prav tam: 10).

4

Menim, da danes morda bolj kot kadarkoli prej potrebujemo močan, razvit knjižni jezik z vsemi prvinami, ki ta jezik določajo, saj je (še) pokazatelj živosti slovenske znanosti, morda bolje – je njeno edino avtentično izrazilo, hkrati pa tudi temeljna orientacijska točka stilistike umetnostnega besedila; je torej temeljni izraz kultiviranosti javne besede. Ne nazadnje potrebujemo tudi aktivno zavest, da smo s svojim knjižnim jezikom sooblikovalci že zgodnjenovoveškega evropskega humanističnega prostora, da smo torej globoko zasidrani v evropski kulturni in danes s svojim družbeno-političnim statusom lahko tudi v znanstveni prostor.

Literatura

BROZOVIĆ, Dalibor, 1970: *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.
 CHRISTAL, David, ²1997: *The Cambridge encyclopedia of language*. Cambridge: University Press.
 DANEŠ, František, 2009: *Jazyk malého národa. Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
 EASTMANN, Carol M., 1994: *Encyclopedia of language and linguistics, vol. 5*.
 KATIČIĆ, Radoslav, 2012: Bivše vijeće za normu hrvatskog standardnog jezika. *Jezik* 59/5. 161–176.

KOCBEK, Edvard, 1963: Misli o jeziku. *Sodobnosti* XI/6. 205–222.
 Predlog za izdelavo slovarja sodobnega slovenskega jezika: http://trojina.org/slovar-predlog/datotek/Predlog_SSSJ.pdf.
 SKUBIC, Andrej E., 2003: Jezikovna zvrstnost in sociolekti: Odziv na rešitve v Slovenskem praprovisu 2001. *Slavistična revija* 51/2. 239–245.
 SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
Slavistična revija, 2003, 51/2.
Slovar slovenskega knjižnega jezika 2, 1975. Ljubljana.
Slovník slovanské lingvistické terminologie, 1977 (1. knj.). Alois Jedlička (red.).
 VIDOVIČ MUHA, Ada, 1998: Kocbekov in Voduškov delež v slovenski jezikoslovni misli. Erika Kržišnik, Metka Lokar, Helena Podobnik (ur.): *34. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovenske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 7–17.
 VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: Prague functional stratification of language in Slovene linguistic. *Slovo a slovesn* 61/4. 276–283.
 VIDOVIČ MUHA, Ada, 2004: 16. stoletje – čas vzpostavitve narodotvorne vloge jezika. Jože Toporišič (ur.): *Ramovšev zbornik. Obdobja 12; Slavistična revija* 42/2–3. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
 VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Moč in nemoč knjižnega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (v tisku).

MINIMUM LEKSYKALNE W EDUKACJI DZIECI – UŻYCIE KORPUSU JĘZYKOWEGO W NAUCZANIU INTERKULTUROWYM

Mateusz Warchal

Akademia Techniczno-Humanistyczna, Bielsko-Biala

UDK 371.3:81'243'373:316.722

Članek obravnava problematiko medkulturnega izobraževanja v metodološki praksi in potrebo po uporabi besedilnih korpusov v zgodnjih fazah izobraževanja. Ker je besedišče bistvo multikulturnega jezikovnega izobraževanja, avtor opozarja na nujni leksikalni minimum, ki ga je treba oblikovati za specifične ciljne skupine pri izvajanju jezikovne pragmatike.

medkulturno izobraževanje, besedilni korpus, metode izobraževanja tujih jezikov, leksikalni minimum

The paper discusses the issues of intercultural education in terms of methods and the need to make use of text corpora in the early stages of education. As the vocabulary represents the essence of multicultural language education, the author points to the need to employ basic vocabulary from text corpora that should be dedicated to each specific target group in the implementation of linguistic pragmatics.

intercultural education, text corpus, foreign language teaching methods, basic vocabulary

Minimum leksykalne – kontrowersje

W ramach opracowywania różnych metod glottodydaktycznych, których ewaluacja jest podstawą wzmocnienia efektywności nauczania języków obcych, wykorzystuje się od dawna tzw. minima leksykalne (ang. basic vocabulary). Specjalnie dobrany materiał leksykalny stanowi często listę słownictwa podstawowego zawartego w podręcznikach. O ile badania nie kwestionują zasadności tworzenia list słownictwa podstawowego, o tyle problem stanowią nadal kryteria doboru leksemów, które mogłyby stanowić minimum zawarte w materiałach dydaktycznych (Chmiel 1982; Kaczmarek 2006). Doboru materiału słownikowego zawartego w minimum leksykalnym dokonuje się zazwyczaj na podstawie następujących kryteriów:

- frekwencyjności danego wyrazu,
- jego neutralności stylistycznej,

- produktywności słowotwórczej wyrazu – czyli możliwości tworzenia derywatów (Kaczmarek 2006).

Ten ostatni aspekt nabiera szczególnego znaczenia w edukacji zorientowanej na algorytmicznym podejściu do nauczania języka. Problem uczenia się gramatyki bezkontekstowej z opisów strukturalnych jest tu rozumiany jako redukowalny do problemu uczenia się pewnego automatyzmu opartego o strukturę derywacyjną (Angluin 1987).

Jednak nie stanowi *novum*, że materiał leksykalny dobrany według kryterium częstości występowania może pochodzić ze słowników frekwencyjnych, które tworzone są głównie w celach statystycznych, a nie dydaktycznych. Obecnie analizy ilościowe ograniczają jednak spektrum użycia słowa względem jego relewancji pragmatycznej.

Odpowiedni dobór materiału glottodydaktycznego utrudniony jest szczególnie

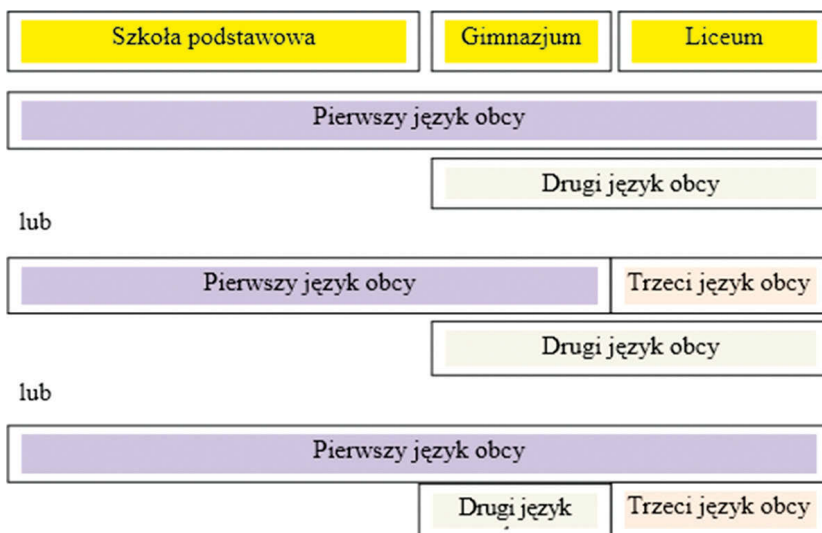
ze względu na potrzebę każdorazowego określania grupy odbiorców, która będzie go wykorzystywać. Minima leksykalne powinny być, uwzględniając pragmatyczne kryteria, adresowane do odbiorców zróżnicowanych wiekiem, kompetencjami językowymi i komunikacyjnymi, czy wreszcie warunkami środowiskowymi, w których prowadzona jest edukacja. Największe kontrowersje dotyczą odbiorców będących w wieku rozwojowym, pełnym różnych ograniczeń, głównie o charakterze poznawczym, a problem narasta, ze względu na obowiązującą w szkołach podstawę programową i związaną z nią rekomendacją wczesnego i skutecznego nauczania języków obcych w szkołach.

Nauczanie języków obecnych – podstawa programowa

Za podstawowy cel kształcenia językowego uważa się zdobycie przez uczniów umiejętności skutecznego porozumiewania się w języku obcym, w mowie i w piśmie. Zrealizowanie tego celu wymaga holistycznego spojrzenia na kształcenie językowe realizowane na wszystkich etapach edukacji.

W założeniach podstawy programowej obowiązującej w Polsce uwzględniono następujący algorytm.

Zawarty w podstawie programowej opis wymagań w zakresie języka obcego na wszystkich etapach edukacyjnych powiązany jest z Europejskim Systemem Opisu Kształcenia Językowego. Przy opracowaniu podstawy programowej użyto zdefiniowane w dokumencie poziomy kompetencji językowej do opisu efektów kształcenia na koniec każdego etapu edukacyjnego. W kontekście akwizycji języka, traktowanej tu jako przyswajanie języka naturalnego, proces ten nakłada się już w okresie wczesnoszkolnym na uczenie się języka obcego. W związku z tym poszukując obecnie metodyk opartych na edukacji interkulturowej, realizowanej w wielokulturowych warunkach nauczania, należy brać po uwagę ograniczenia wynikające z jeszcze niewykształconej kompetencji językowej i komunikacyjnej dziecka w rodzimym języku. Przez edukację interkulturową nie rozumie się wyłącznie edukacji prowadzonej w warunkach dwujęzyczności. Problematyką bilingwizmu zainteresowani są najczęściej nauczyciele i rodzice

Rys 1: Etapy edukacyjne – uczenie się języków obcych, źródło: Podstawa programowa z komentarzami. Tom3. Języki obce w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum. Ministerstwo Edukacji Narodowej 2011

reprezentujący regiony pogranicza i mniejszości etniczne. Zgodnie z obowiązującym stanem prawnym w większość krajów UE o nauczaniu dwujęzycznym mówimy tylko wtedy, gdy nie obejmuje ono przedmiotów językowych; język L2 traktowany jest bowiem jako drugi. Edukacja bilingwalna dotyczy co najmniej 2 lub 3 przedmiotów niejęzycznych (Multańska 2002). Natomiast rozszerzone pojęcie edukacji interkulturowej wynika z obserwowanej i wzmożonej potrzeby edukacji wielokulturowej, niezależnie od miejsca kształcenia, co znajduje odzwierciedlenie w stosowaniu nowych technologii i obejmuje metodyki nauczania języka obcego z odniesieniem w treści do elementów kultury. Stąd problematyka minimum leksykalnego pojawia się w tym aspekcie.

W kontekście umiejętności ujętych w podstawie programowej dotyczącej nauczania języków obcych zakłada się, że uczeń kończący klasę I:

- 1) rozumie proste polecenia i właściwie na nie reaguje;
- 2) nazywa obiekty w najbliższym otoczeniu;
- 3) recytuje wiersze i rymowanki;
- 4) rozumie sens opowiedzianych historii, gdy są wspierane obrazkami, gestami, przedmiotami.

Wszystkie treści choć nie wynikają *explicite* z przepisów powinny być nauczane w kontekście kulturowym, tak aby uczeń mógł porównać proste elementy różnicujące rodzimy język od obcego z odwołaniem do jego prostej symboliki, aksjologii, itp.

Z kolei efekty nauczania dotyczące ucznia kończącego klasę III obejmują:

- 1) wiedzę, że ludzie posługują się różnymi językami i aby się z nimi porozumieć, trzeba
- 2) nauczyć się ich języka (ten element szczególnie podkreśla interkulturowość edukacji);
- 3) werbalne i niewerbalnie reagowanie na proste polecenia nauczyciela;

- 4) rozumienie wypowiedzi ze słuchu, tj.:
 - a) rozróżnianie znaczenia wyrazów o podobnym brzmieniu,
 - b) rozpoznawanie zwrotów stosowanych na co dzień i umiejętność posługiwania się nimi;
 - c) rozumienie ogólnego sensu krótkich opowiadań i baśni przedstawianych także za pomocą
 - d) obrazów i gestów;
 - e) rozumienie sensu prostych dialogów w historiach obrazkowych (także w nagraniach audio i video);
- 5) czytanie ze zrozumieniem wyrazów i prostych zdań;
- 6) zadawanie pytań i udzielanie odpowiedzi w ramach wyuczonych zwrotów – dziecko recytuje wiersze, rymowanki i śpiewa piosenki, nazywa obiekty z otoczenia i opisuje je, bierze udział w miniprzedstawieniach teatralnych;
- 7) przepisywanie wyrazów i zdań;
- 8) korzystanie ze słowników obrazkowych, książeczek, środków multimedialnych;
- 9) współpracę z rówieśnikami w trakcie nauki (Podstawa Programowa Kształcenia Ogólnego Tom 3 2011: 20–22).

Istotne jest, że na wymienionych etapach edukacyjnych obowiązuje zasada kumulatywności, która zakłada, że każdy następny etap edukacyjny może zostać rozpoczęty wtedy, gdy został opanowany materiał przewidziany na poprzednim etapie kształcenia.

Ważnym elementem, który stanowi pochodną wymienionych czynników jest uczenie się otwartości i tolerancji wobec innych kultur, również poprzez opanowywanie odpowiedniego materiału leksykalnego. Powstaje zatem pytanie jak metodycznie zrealizować zasady edukacji interkulturowej, realizowanej w wielokulturowej Europie i w jaki sposób dobrać minimum leksykalne, tak aby uczeń mógł wykorzystywać zarówno informacje podręcznikowe, jak i śledzić synchroniczne zmiany za sprawą nowych i atrakcyjnych metod?

Metodyka edukacji interkulturowej – minimum leksykalne i korpus tekstowy

Istnieją co najmniej dwie implikacje praktyczne wynikające z badań nad nauczaniem w warunkach wielokulturowych, a do takich zgodnie z koncepcją Life Long Learning należy uczenie się propagowane w całej Unii Europejskiej, tj.:

1. zasadność stosowania w edukacji metod skojarzeniowych opartych na wynikach testów skojarzeniowych;
2. stosowanie w edukacji technologii informacyjnych TIK (do takich zaliczają się omawiane dalej korpusy językowe).

Stosowanie metod skojarzeniowych, czyli testów asocjacyjnych koreluje bezpośrednio z badaniami prowadzonymi nad psycholingwistycznymi aspektami przyswajania języków. Zaletą testów asocjacyjnych jest ich wgląd w strukturę leksykonu umysłowego danego użytkownika języka. Testy tego typu pozwalają ustalić relacje jakie zachodzą między poszczególnymi leksemami. Ponadto ze względu na fakt, że nauka języka L2 implikuje przyswojenie kultury obszaru, dla którego ten język jest rodzimy, podejmuje się rozważania nad tożsamym traktowaniem wielokulturowości i wielojęzyczności (Lach, Nowak 2007).

Należy jednak założyć, że wykorzystanie metod asocjacyjnych ma charakter dedykowany określonej grupie odbiorców, co oznacza, że nie można skonstruować metodyki dydaktycznej uniwersalnej dla wszystkich odbiorców, szczególnie dzieci. Grupa dodatkowo obciążona kryterium wieku wymaga opracowania metody specyficznej. Minimum leksykalne zaczerpnięte z metod asocjacyjnych może być opracowane szczególnie w celu ograniczania wystąpienia w toku nauki interferencji językowych, czy tzw. pułapek leksykalnych, co ma znaczenie w edukacji językowej dzieci.

Z kolei korpus językowy, który jest zbiorem tekstów złożonych według określonego kryterium (Ghadessy i inni 2001) może mieć szerokie zastosowanie w zakresie

doboru minimum leksykalnego. Obecnie korpusy językowe, dzięki dynamicznemu rozwojowi językoznawstwa oraz technologii informacyjnych i komunikacyjnych (TIK), stały się ważnym środkiem dydaktycznym stosowanym również w edukacji prowadzonej w warunkach wielokulturowych. Również w wytycznych dotyczących standardów kształcenia nauczycieli mówi się o konieczności zapoznawania nauczycieli wszystkich przedmiotów z zaawansowanymi możliwościami stosowania TIK w nauczanej dziedzinie (Gajek 2007). Ponadto w kontekście edukacyjnym istotne jest, że korpus językowy jako nieograniczony zbiór tekstów w wersji cyfrowej stanowi reprezentatywną próbkę danego języka (Piotrowski 2003). Ponieważ podstawowym celem tworzenia korpusu jest możliwie najbardziej reprezentatywne odwzorowanie danego obszaru językowego w naturalnych proporcjach, dzięki czemu użytkownicy otrzymują obszerną i wiarygodną informację o częstotliwości i zakresie użycia danego elementu językowego w różnych kontekstach, to można założyć, że właśnie leksyka będzie swoistym reprezentantem treści kulturowych (Lewandowska - Tomaszczyk 2005). Korpusy językowe pozwalają nie tylko określić parametry statystyczne (do tego wystarczyłyby wspomniane wcześniej słowniki frekwencyjne), zwłaszcza częstość wystąpień wyrazów lub wyrażeń w tekstach, ale pokazują także bezpośrednie konteksty językowe, wskazujące na typowe sposoby użycia danego słowa (Chłopek 2007).

Kształtowanie kompetencji komunikacyjnej dzieci z zastosowaniem korpusów językowych, o którym traktuje niniejsze opracowanie, opiera się na realizacji zasady KWIC (ang. Key Word In Context), która umożliwia wyszukanie i określenie różnorodnych parametrów występowania w tekście określonych struktur, głównie leksykalnych (Manning, Schütze 1999).

Dla zobrazowania możliwości wykorzystania tej zasady w edukacji wczesnoszkolnej można przytoczyć przykłady użycia korpusów

tekstowych w odniesieniu do leksemów, które implicytnie odnoszą się do uczenia się określonych wartości kulturowych. Porównanie tu zastosowane zostanie pokazane z odwołaniem do informacji zawartych w następujących źródłach:

- korpusie języka polskiego;
- korpusie języka angielskiego;
- korpusie języka słoweńskiego.

Przykład:

OJCZYŻNA (wyszukanie hasła w korpusie zrównoważonym Narodowego Korpusu Języka Polskiego; www.nkjp.pl)

Powiedzcie, gdzie jest wasza **ojczyzna**. Wciąż nas pytają.

Polska, **ojczyzna**, naród.

Ojczyzna jest jedna...

By rosła w siłę nasza ...

MOTHERLAND (wyszukanie hasła w korpusie British National Corpus; www.bnc.bl.uk)

... he will never see his **motherland** again.

... through love of the **Motherland**.

They may be willing to die for the **motherland** ...

... their eyes fixed on our **motherland's** beautiful future.

DOMOVINA (wyszukanie hasła w korpusie Besedilni korpus na Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU; www.bos.zrc-sazu.si)

... moje srce je pa pri tebi – o **domovina**

Tam glej se razprostira **domovina**, lepa kakor paradíž

Srednja Evropa – nam je to **domovina**!

Domovina še ni izgubljena ...

Potraktowanie wymienionych przykładów jako referencyjnych dla przyswojenia pojęcia *ojczyzna* w trójkacie językowym:

polskim, angielskim i słoweńskim pokazuje możliwości zastosowania konkordancji zaczerpniętych z korpusów językowych. Jakkolwiek dla ucznia na tym etapie edukacyjnym problem może stanowić asocjacyjne traktowanie wyszukiwanych haseł, to na potrzeby konkretnej lekcji – odnoszącej się do elementów kulturowych – nauczyciel może wybrać takie minimum leksykalne, które jego zdaniem będzie podstawą do dalszego opanowywania materiału w sposób kontekstowy. Oczywiście zakres prezentowanego materiału musi zostać odpowiednio dobrany do możliwości poznawczych uczniów determinowanych ich wiekiem.

Konspekty lekcji tworzone w oparciu o metodykę interkulturową powinny w swoim zakresie obejmować takie minimum leksykalne, które może zostać utworzone z odniesieniem do kategorii radialnych – z centralnymi (prototypowymi) i peryferyjnymi (nieprototypowymi) elementami (Tabakowska 2001: 54). Zakres semantyczny pojęcia *ojczyzna* przedstawia w wymienionych przykładach pozytywne konotacje, które za sprawą podejścia aksjolingwistycznego zastosowanego w metodyce mogą utrwalić porównywalne elementy kulturotwórcze. Dla Europejczyka *ojczyzna* jest więc ważna – *jest jedna, rośnie w siłę, przy niej jest serce, można ją kochać, za nią umierać* itp. Minimum leksykalne może także uwzględnić zasady inkluzyjne oparte na dydaktyce wyjątków – wtedy należy włączyć w metodykę pojęcia spolaryzowane, np.: *nasz – obcy, miłość – nienawiść* itp. Pokazane tu podejście metodyczne ma szczególne znaczenie w edukacji dzieci w wielokulturowej Europie realizowanej z poszanowaniem dla tradycji dydaktyki języków ojczystych i obcych.

Podsumowanie

Kognitywne podejście do nauczania języka powinno się wprowadzić już na początku edukacji organizowanej w usystematyzowany sposób. Interkulturowa edukacja może pogłębiać europejską świadomość

i narodową tożsamość, ucząc jedności w różnorodności, tolerancji i zrozumienia dla innych kultur. Edukacja tak rozumiana pomaga zarówno uczniom i nauczycielom w kształtowaniu przynależności do szerszej i otwartej na świat społeczności europejskiej – społeczności o różnych tradycjach, mającej jednak korzenie we wspólnej historii. Z kolei korzystanie z nowych technologii (np. korpusów tekstowych) wsparte poszanowaniem dla tradycji dydaktyki języka, daje możliwość konstruktywistycznego i bardziej zindywidualizowanego podejścia do uczenia się i nauczania. W nawiązaniu do sytuacyjnej teorii wiedzy i uczenia (ang. situated learning theory) poznanie rozumiane jest jako czynność projektowania, a nie reprezentowania świata za pomocą symboli. Uczenie jest zatem funkcją działania i kontekstu sytuacyjnego, w ramach którego zdobywa się wiedzę. Przy zastosowaniu korpusów językowych uczniowie uczą się zachowań i działań w zinformatywowanym świecie – poszukiwania i selekcjonowania informacji, ich odróżniania, tworzenia danych. W tym przypadku można mówić o poznawczym wymiarze technologii informatycznych stosowanych w nauczaniu wartości często niezmiennych, do jakich należą elementy kultury danego narodu.

Bibliografia

- ANGLUIN, Dana, 1987: Learning regular sets from queries and counterexamples. *Information and Computation* 75/2. 87–106.
- CHŁOPEK, Dorota, 2007: *Kategoryzacja czasowników ruchu w leksykozbiorach internetowych (na przykładzie języka angielskiego)*. Białsko-Biała: Akademia Techniczno-Humanistyczna.
- CHMIEL, Piotr, 1982: *Minimum leksykalne w nauczaniu języka niemieckiego*. Zielona Góra.
- CZYKWIN, Elżbieta, MISIEJUK, Dorota, 2002: *Dwujęzyczność i dwukulturowość w perspektywie psychopedagogicznej*. Białystok: Trans Humana.
- GAJEK, Elżbieta, 2007: *Korpusy językowe w kształceniu nauczycieli języków obcych. Przegląd Glottodydaktyczny* 24.
- GHADESSY, Mohsen, HENRY, Alexander, ROSEBERRY, Robert, 2001: *Small Corpus Studies and ELT*. John Benjamins Publishing.
- ILUK, Jan, 2000: *Nauczanie bilingwalne. Modele, koncepcje, założenia metodyczne*. Katowice: UŚ.
- KACZMAREK, Hanna, 2006: Minimum leksykalne a orientacja komunikacyjna w nauczaniu języka obcego. Kilka uwag na przykładzie niemieckiego jako języka obcego. *Studia neofilologiczne* 2006 (5). 27–35.
- KRÓLIKOWSKI, Jacek, TOŁWIŃSKA - KRÓLIKOWSKA, Elżbieta, 1997: *Projekt jako metoda nauczania*. Małgorzata Taraszkiewicz (ed.) *Europa na co dzień – pakiet edukacyjny*. Warszawa: CODN.
- LACH, Michalina, NOWAK, Michał, 2007: *Skojarzenia słowne osób dwujęzycznych na podstawie języków: polskiego i włoskiego. Investigationse linguistica* XV.
- LEWANDOWSKA - TOMASZCZYK, Barbara, 2005: *Podstawy językoznawstwa korpusowego*. Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- MANNING, Christopher D., SCHÜTZE, Hinrich, 1999: *Foundations of Statistical Natural Language Processing*. The MIT Press.
- MULTAŃSKA, Małgorzata, 2002: *Nauczanie dwujęzyczne w polskim systemie oświaty. Języki obce w szkole – Nauczanie dwujęzyczne*. CODN. Warszawa.
- PIOTROWSKI, Tadeusz, 2003: *Językoznawstwo korpusowe – wstęp do problematyki*. Stanisław Gajda (ed.): *Językoznawstwo w Polsce. Stan i perspektywy*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- SHAPIRO, Bonnie, 1994: *What Children Bring to Light. A Constructivist Perspective on Children's Learning in Science*. New York: Teachers College Press.
- TABAKOWSKA, Elżbieta, 2001: *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Kraków: Universitas.
- Besedilni korpus na Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU: <http://www.bos.zrc-sazu.si>.
- British National Corpus: <http://www.bnc.bl.uk>.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego: <http://www.nkjp.pl>.
- Podstawa programowa z komentarzami*. Tom 3. Języki obce w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum. Ministerstwo Edukacji Narodowej 2011.

NOMINALIZACIJE IN NJIHOVA FUNKCIJSKOST V BESEDILIH O ZGODOVINI SLOVENIJE

Agnieszka Zatorska, Mateja Gojkošek
Uniwersytet Łódzki, Łódź

UDK 81'42:94(497.4):81'367.625.45

Prispevek predstavlja nominalizacije predikatnih vsebin v besedilih o slovenski zgodovini. Avtorici na podlagi analiziranega gradiva odgovarjata na tri osnovna vprašanja: katere vrste predikati nastopajo v obliki izglagolskih samostalnikov, kateri so tipični procesi pri nominalizaciji (npr. zakritje argumentov ali izražanje argumentov s pomočjo pridevnikov) ter kakšen vpliv na besedilo ima pogosto pojavljanje nominalizacij (bistveni značilnosti sta zgoščenost in dinamičnost vsebine).

nominalizacije, besedila o slovenski zgodovini, izražanje predikatov in argumentov

The article is devoted to predicative nominalisations in Slovene texts about history. The authors concentrate on three issues. Firstly, the types of predicates, as a base for the studied nominalisations, are considered. Secondly, characteristic processes are presented, such as argument omission and expressing adjectives using arguments. Thirdly, the study confirms the thesis about the condensed and dynamic character of texts which include nominalisations.

nominalisations, texts about Slovene history, expression of predicates and arguments

Članek obravnava izglagolske samostalnike in njihovo funkcioniranje v znanstvenih in poljudnoznanstvenih besedilih, ki govorijo o slovenski zgodovini. Z izrazom izglagolski samostalniki označujeva besede, ki so po svojih semantičnih lastnostih podobne glagolom, po morfoloških kriterijih pa se uvrščajo med samostalnike (Kovačević, Đukanović, Panić 2011: 259). Za potrebe članka sva analizirali nekaj sto izglagolskih samostalnikov, ki nastopajo v besedilih o slovenski zgodovini. Predikati, iz katerih so nastali izglagolski samostalniki, se med seboj razlikujejo. Razdelimo jih lahko v dve skupini, in sicer na predmetne argumente prvega reda (npr. *usmrtilitev celjskih trgovcev – nekdo je usmrtil celjske trgovce; gnojenje njiv – nekdo gnoji njive*) in na samostalnike, ki so nastali iz predikatov višjega reda¹ (npr. *odločitev, obsodba, upanje, zahteva*). Najina klasifikacija predikatov in argumentov temelji predvsem na

dognanjih poljskih jezikoslovcev (Karolak 2002; Korytkowska, Maldziewa 2002), gradivo za raziskavo pa sva črpali iz naslednjih monografij: Stane Granda: *Mala zgodovina Slovenije* (GR), Janko Prunk: *Kratka zgodovina Slovenije* (PR) ter *Slovenska zgodovina v besedi in sliki* (SZBS).

V prispevku želiva pokazati značilnosti izglagolskih samostalnikov v jezikovnem sistemu, torej na ravni *langue*, ob tem pa naju zanima tudi pojav izglagolskih samostalnikov na ravni *parole*, predvsem s slovničnega in stilnega vidika – njihove uresničitve v besedilih z zgodovinsko tematiko. Cilj prispevka je prikazati značilnosti in specifičnosti besedil, ki govorijo o zgodovini. Odgovoriti želiva na vprašanje, zakaj pisec nekega besedila za izrazitev tvorne predikatne vsebine namesto glagola izbere samostalnik. Možni vzroki so zgoščenost, jedrnatost vsebine ter dinamičnost sporočila. Izglagolski samostalniki, ki

¹ Za predikate višjega oz. drugega reda je značilno, da odpirajo vsaj eno mesto za propozicijske argumente. Predikati višjega reda se uresničujejo zlasti skozi glagole védenja, mišljenja, presojanja.

ustrezajo vsebini propozicije (pomenske podstave), tudi omogočajo, da se skrijejo nekateri sestavni deli predikatno-argumentске strukture (Jędrzejko 1993; Korytkowska, Małdziewa 2002). Ena od značilnih lastnosti analiziranih stavčnih konstrukcij je zato določena stopnja splošnosti; med drugim se skrijejo predmetni argumenti, ki nastopajo v vlogi aktantov (Orešnik 1992). Za obravnavano temo so poleg že omenjenih posebej pomembni še naslednji prispevki: delo Tokarza (1987) o nominalizacijah v slovenskem publicističnem jeziku in raziskava T. Mikolič Južnič (2011) o pojavu nominalizacij v slovenščini.

V prvem delu članka bova predstavili delitev analiziranih izglagolskih samostalnikov glede na vrsto predikata, katerega vsebino izražajo. V drugem delu se bova posvetili značilnim procesom, ki jim podležejo enote predikatno-argumentске strukture pri izražanju propozicije s pomočjo samostalnikov. V tretjem delu pa bova poudarili vlogo nominalizacije pri oblikovanju besedil s področja zgodovine.

Nominalizacije in tipi predikatov

Opazne so nominalizacije, ki temeljijo na predikatih prvega reda – semantičnih strukturah s predikatom nižjega reda. Ločimo izglagolske samostalnike, ki zaznamujejo bivanjske vsebine, npr.: *bolezni* (GR: 97); *epidemije* (GR: 125); *naraščanje prebivalstva* (GR: 227); *obstoj naroda* (GR: 278); *obstoj slovenskega plemstva* (GR: 71); *kraljeva smrt* (PR: 108); *smrt treh sinov* (SZBS: 39); *smrti otrok in porodnic* (GR: 195); *smrtnost ni bila velika* (GR: 196), in samostalnike, ki zaznamujejo medčloveške odnose, npr.: *ljubezen* (GR: 197); *poroka* (SZBS: 39); *ženitve* (GR: 80). Med izglagolske samostalnike, ki nastanejo iz predikatov prvega reda, sodijo tudi poimenovanja naravnih pojavov, med drugim naravnih nesreč, npr.: *potresi*, *požari* (GR: 83), in vremenskih pojavov: *strele* (GR: 83).

Veliko izglagolskih samostalnikov, ki izražajo predikate prvega reda, srečamo pri

opisih zgodovine človekove gospodarske dejavnosti, še posebej poljedelske, živinorejske in gozdarske, ter pri opisovanju življenja na vasi, npr.: *cepljenje trti* (GR: 230); *delitev srenjskih pašnikov* (GR: 220); *delo na polju* (GR: 97); *gnojenje njiv* (GR: 97); *kurjava* (GR: 98); *nabiranje šišk in drevesnih gob* (GR: 227); *obnova vinogradov* (GR: 231); *poljedelstvo s kolobarjenjem* (SZBS: 33); *pomankanje hrane, vitaminov* (GR: 97); *pridelovanje koruze, krompirja, hlevska živinoreja* (GR: 179); *Slovani so se ukvarjali predvsem s poljedelstvom in živinorejo* (GR: 58); *razplod bikov* (GR: 220); *sečenje gozdov* (GR: 220); *škropljenje z bakreno brozgo* (GR: 230); *uvedba novih poljščin, predvsem ajde in koruze* (SZBS: 77); *vinogradništvo* (GR: 220); *vleka za rep* (GR: 97); *žetev žita* (GR: 97); *žveplanje* (GR: 230). Samostalniške konstrukcije pisci uporabljajo tudi pri opisovanju drugih gospodarskih panog: *dograditev železnice* (SZBS: 111); *gradnja zidanih hiš* (GR: 154); *gradnja obsoške ceste* (SZBS: 53); *gradnja stranišč* (GR: 197); *izgradnja južne železnice* (SZBS: 103); *izkoriščanje rudnikov in kovanje denarja* (SZBS: 37); *rudarjenje in fužinarstvo* (SZBS: 57); *razvijalo se je rudarstvo* (SZBS: 60).

Vsebine s področja trgovanja, finančništva in prevoznništva predstavljajo naslednji izbrani primeri: *denarništvo* (SZBS: 59); *dovažanje hrane* (GR: 93); *furmanstvo* (GR: 222); *Judje so se ukvarjali s trgovino, denarništvom, predvsem posojilništvom* (SZBS: 44–45); *kroženje trgovcev* (GR: 103); *kupčevanje* (GR: 227); *nakup zemlje* (SZBS: 60); *z naraščajočim prevozništvom in tovarništvom* (SZBS: 77); *odvažanje blaga* (GR: 93); *pomorski promet* (GR: 222); *kmetijska proizvodnja* (SZBS: 77); *obratna proizvodnja* (SZBS: 59); *plačevanje dajatev* (SZBS: 101); *trgovanje s Turčijo* (SZBS: 100); *zbiranje kapitala* (GR: 223). Z izglagolskimi samostalniki so izražene tudi druge človekove dejavnosti: *branje in pisanje* (GR: 119); *operacije kirurgov* (GR: 196).

V besedilih o slovenski zgodovini najdemo nominalizacije široko razumljenih glagolov

premikanja, npr.: *bitka* (PR: 41); *boj* (GR: 120); *velikanski premiki ljudstev* (SZBS: 20); *pohodi Hunov* (GR: 43); *požigi vasi* (GR: 276); *prodiranje proti zahodu* (SZBS: 21); *prihod kapucinov* (GR: 139); *vdor Hunov* (SZBS: 20), pa tudi take, ki se nanašajo na vladanje in državo, npr.: *menjave deželnih knezov* (GR: 86).

V analiziranem gradivu nastopajo tudi nominalizacije, ki izražajo strukturne enote s predikati višjega reda. Zabeležili sva številne izglagolske samostalnike, ki izražajo predikatno vsebino struktur s predikati drugega reda, npr. *znanje, vedenje, pojasnjevanje, prepoved: znanje ni bilo posebna vrednota* (GR: 292); *povečevanje in spreminjanje teh obveznosti* (SZBS: 43); *vedenje o tem obdobju* (GR: 44); *odločitev plemstva za protestantizem* (SZBS: 73); *pojasnjevanje zgodovine krščanstva na naših tleh* (GR: 62); *njegova pričakovanja* (GR: 137); *ljudje se niso izseljevali iz obupa* (GR: 229); *cerkvena prepoved pobiranja obresti* (SZBS: 45); *poudarjanje prednosti vere* (SZBS: 118); *raziskovanje slovenske identitete* (SZBS: 113); *strah pred zahtevami avstrijskih Slovencev* (SZBS: 135); *upanje na slovansko okrepitev* (SZBS: 135); *zahteve po širjenju pravic nenemških narodov v monarhiji* (SZBS: 135).

Izglagolski samostalniki lahko vstopajo v sestavljene polipredikatne konstrukcije (Petrov 2007). V besedilih o slovenski zgodovini sva našli primere predikatov višjega reda, ki v tradicionalni skladnji ustrezajo povedku glavnega stavka, npr. *Z zmago protireformacije niso izginili protestanti med Slovenci* (GR: 141). Poseben primer nominalizacije predikata višjega reda (v tradicionalni skladnji povedka nadrednega stavka) je samostalniško izražanje vsebine stavka, ki odpira mesto za odvisni stavek in se v poljski skladenjski terminologiji imenuje *zdanie intenzjonalne* (Grzegorzczkova 1996: 106–116), npr.: *Upanje, da bo pod Karlovim naslednikom lažje, se je kmalu izkazalo za jalovo* (GR: 140). Zanimiv raziskovalni problem je tudi pretvorba propozicijskega argumenta v izgla-

golski samostalnik (Korytkowska, Małdziejewa 2002), npr.: *Cesar je obljubil preiskavo ter zahteval razpustitev kmečke zveze* (PR: 40). Med glagoli, ki realizirajo predikat, ki odpira mesto za propozicijski argument, najdemo *verba sentiendi* (glagoli čustev in doživljanja), npr. *Država se je bala vpliva panslavizma* (SZBS: 106), *Marsikdo se je bal razpada monarhije* (SZBS: 110), ter *verba cogitandi* (glagoli mišljenja), npr. *Slovenci so v tem videli upanje za slovensko okrepitev* (SZBS: 135).

Način izražanja predmetnih argumentov

»Bistvena značilnost nominalizacijskih procesov je ta, da izglagolski samostalniki dopuščajo več nezasedenih vezljivostnih mest kot glagoli« (Korytkowska, Małdziejewa 2002: 19). Pojav nezasedenosti vezljivostnih mest sva opazili tudi v najinem gradivu. V povezavi z izglagolskimi samostalniki sva zabeležili popolno zakritje argumentov, ki so izraženi samo v kontekstu v daljšem segmentu besedila, npr. *Kazni so bile zelo krute in obsodba na smrt ni bila nič izjemnega* (GR: 290); *Maščevanje je bilo brezobzirno* (SZBS: 58) – to je razumljivo v širšem kontekstu, prim. *Kmečki upor je bil zadušen* (SZBS: 58). Tudi v odlomkih besedil, ki govorijo o verskem življenju, sva opazili popolno zakritje aktantov, npr. *v cerkvenem življenju, kjer so molitve, spovedi, oznanjanja vere in pridiganje potekali v slovenskem jeziku* (SZBS: 94). V besedni zvezi *usmrtilcev celjskih trgovcev* (GR: 284) nastopa zakritje prvega predmetnega argumenta, ki pri glagolu *usmrtiti* mora biti izražen – *nekdo je usmrtil celjske trgovce*. Podoben pojav srečamo v besedni zvezi *izgon Judov* (GR: 136). Sporočevalec ne ve, kdo je izvršil dano dejanje, zato ne poda te informacije. Pisec besedila, ki ta podatek sicer ima, ga namerno zamoči. Ob tem, da se lahko prikrije argument v položaju agentive, so lahko eksplicirani tudi ostali argumenti, implicirani v predikat, ki privzame samostalniško obliko, ki je lahko experiencer: *Ljudi je razburjalo tudi pobiranje*

cerkvenih dragocenosti (GR: 168); *Po več manjših porazih je kmečka vojska doživela poraz* (SZBS: 63), objective: *izhajanje večjega števila časopisov* (SZBS: 109) ali locative: *vstop v šolo* (SZBS: 111), če imamo v mislih položaje argumentov (prim. Korytkowska 1992). Možno pa je tudi, da se po prenosu v samostalniško besedno zvezo oba predmetna argumenta eksplicirata: *S poroko Viljema II., grofa v Brežah, s Hemo v začetku 11. stoletja* (GR: 71); *S poroko z vdovo je Friderik* (GR: 89); *Leopold II. je moral pod pritiskom plemstva številne reforme omiliti* (SZBS: 91); *Ljudje [...] so kuhali oglje in žgali apno* (GR: 227).

Značilno za slovenščino je izražanje predmetnega argumenta s pomočjo svojilnih ali vrstnih pridevnikov. »Na to, kdo je tisti, ki opravlja neko dejanje [...], kažejo svojilni zaimki in svojilni pridevniki, ki so nastali iz samostalnikov« (Tokarz 1987: 42). V zbrnem gradivu sva našli veliko primerov, kjer je identifikacija predmetnega argumenta možna prav zaradi svojilnih pridevnikov, npr.: *hunski vdori* (SZBS: 17); *katoliška pomoč* (GR: 139); *kmečko gibanje* (SZBS: 107); *neposreden dunajski vpliv* (SZBS: 129); *po bizantinski osvojitvi tega ozemlja* (SZBS: 17); *po madžarskih vpadih* (GR: 61); *protestantsko bogoslužje* (SZBS: 73); *turški napad* (GR: 123). Besedne zveze *partizansko gibanje*, *kmečki upor*, *množična lakota*, *premik ljudstev*, *turško divjanje*, *vpadanje nomadskih, neindoevropskih narodov* kažejo na skupnost kot na udeleženca dejanja. Posamezni argumenti so lahko izraženi tudi s svojilnim zaimkom, npr.: *njihov poskus, da bi zasedli Bizanc* (GR: 56); *njegova smrt* (GR: 89); *njihovo naseljevanje* (SZBS: 21); *njihova obramba [gradov]* (SZBS: 41); *njihov zločin* (GR: 273).

Časovna razmerja in vzročne zveze

Predikati, ki jim na ravni povedi in v analiziranih besedilih ustrežajo izglagolski samostalniki, kažejo na različno strukturiranje vsebine glede na časovno komponento.

Časovno prednost izglagolskih samostalnikov kažeta izbrana primera: *Po madžarskih vpadih [...] je prišlo pod Madžare Prekmurje* (GR: 61); *Po zmagi katoliške obnove je skrb za slovensko tiskano knjigo stopila popolnoma v ozadje* (GR: 141). Na jezikovni ravni lahko obe predikaciji privzameta samostalniško obliko, npr.: *S koncem nesrečnih vojn se je v Avstriji leta 1867 začel večletni gospodarski vzpon* (GR: 223); *V Vipavski dolini se je po izgradnji Sueškega prekopa leta 1869 začelo začasno izseljevanje žensk* (GR: 228).

Posebno razmerje, ki povezuje predikacije, ki vstopajo v sestav zloženih konstrukcij, je vzročno-posledična zveza, ki včasih na ravni jezika izraža kavzalno razmerje (Zatorska 2011), npr.: *Agrarna reforma [...], obvezna oddaja živil, nacionalizacije in razne zaplembe so gospodarske težave samo še povečale* (GR: 284); *Omenjeni dogodki so bili prelomni za nadaljnji slovenski razvoj* (SZBS: 29). Zgradba povedi poudarja vzrok za dani pojav, npr.: *Opustela območja so nastajala kot posledica turških vpadov* (SZBS: 77); *Povečevanje in spreminjanje teh obveznosti je bilo vzrok kmečkih uporov* (SZBS: 43); *Ustrahovanje je pustilo trajne posledice* (GR: 290). Pri eksplicaciji obeh členov vzročno-posledične konstrukcije je poudarjena tudi posledica, npr.: *Posledica reform razsvetljenstva [...] so bila prva leposlovna dela* (SZBS: 95). Časovna istovetnost in posledica lahko nastopita hkrati, npr.: *Žena je umrla pri porodu* (GR: 195). Opazili sva tudi konstrukcije z izglagolskimi samostalniki, ki označujejo naslednje dejanje glede na druge stavčne predikate, npr. *cerkvene zadeve – Karel Veliki [...] je po dogovoru s papežem urejal tudi cerkvene zadeve* (GR: 65). V gradivu so tudi časovno univerzalne nominalizacije: *ljubezen do bližnjega* (GR: 226).

Vloge nominalizacij v besedilih o slovenski zgodovini

Na koncu si oglejmo še vloge nominalizacij v besedilih o zgodovini. Izrazi, ki so pretvorbe predikatov v samostalniške besede

oz. besedne zveze, so v besedilih o zgodovini uporabljeni za organiziranost in razmejitev besedila. Zelo pogosto jih najdemo v naslovih poglavij ali podpoglavij, npr.: *Izbruh reformacije* (SZBS: 66); *Nastanek mest* (GR: 100); *Odcepitev Slovencev od Avstrije* (PR: 85); *Politično življenje v jugoslovanski kraljevini* (PR: 99); *Razpadanje Jugoslavije in osamosvojitve Slovenije* (PR: 188); *Turški vpadi* (GR: 120). Kot sva že omenili, je eden od vzrokov za pogosto uporabo nominalizacij tudi ta, da omogočajo dinamično in – če je potrebno – tudi posplošeno sporočilo. Na zgoščenost sporočila kažejo nakopičeni nizi samostalniških pokazateljev predikacije, npr.: *Čas od konca 15. do konca 16. stol. je na Slovenskem čas velikih kmečkih uporov, obrambe pred Turki, nastanka novih mest, čas humanizma in protestantske reformacije* (PR: 39); *nemire ob vzpostavitvi nove cerkvene organizacije* (GR: 62); *omejevanje svobode združevanja* (SZBS: 172); *Temeljni cilj ni bilo pokrščevanje [...], ampak širjenje in utrjevanje vere* (GR: 64); *številne vzpone in padce tudi zaradi vpadanja nomadskih, neindoevropskih narodov z vzhoda* (GR: 69). *Poved Agrarna reforma [...], obvezna oddaja živil, nacionalizacije in razne zaplembe so gospodarske težave samo še povečale* (GR: 284) je primer zelo hitre zamenjave udeležencev dogodka, konceptualiziranega na zgodovinskem prizorišču. Prvi člen *agrarna reforma* se nanaša na tiste, ki so reformo izvajali (državni in strankarski voditelji), in tiste, na katere je najbolj vplivala (lastniki zemlje). Druga propozicijska komponenta *obvezna oddaja živil* usmeri naslovnikovo pozornost k sicer ne dobesedno izraženemu, domnevnemu agensu (nekdo, ki oddaja živila). Tudi tretji člen *nacionalizacija* se nanaša na neizražen agens, medtem ko *gospodarske težave*, ki so posledica omenjenih stanj in dogodkov, zajemajo vse udeležence na prizorišču (družba). Analiziran primer prikazuje razgibano dinamiko sporočila, ki jo omogoča uporaba izglagolskih samostalnikov za izražanje sicer predikatnih vsebin.

Sklep

Izbor jezikovnih sredstev vpliva na stil besedila. Nominalizacije po eni strani omogočajo, da je sporočilo bolj splošno, saj glede na svoje sistemske možnosti dopuščajo zakritje nekaterih vsebin (na formalni ravni opazimo odsotnost predmetnih argumentov, impliciranih v osnovnem predikatu), po drugi strani pa vplivajo na zgoščenost in dinamičnost sporočila. Opravljena analiza izbranega gradiva potrjuje, da so nominalizacije tipičen način izražanja v besedilih, ki govorijo o zgodovini.

Literatura

- GRZEGORCZYKOWA, Renata, 1996: *Wykłady z polskiej składni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- JĘDRZEJKO, Ewa, 1993: *Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- KAROLAK, Stanisław, 2002: *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- KORYTKOWSKA, Małgorzata, 1992: *Typy pozycji predykatowo-argumentowych. Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. t. 5*. Warszawa: Polska Akademia Nauk Instytut Sławistyki. Bułgarska Akademia Nauk Instytut Języka Bułgarskiego.
- KORYTKOWSKA, Małgorzata, MAŁDŹIEWA, Wiara, 2002: *Od zdania złożonego do zdania pojedynczego (nominalizacja argumentu propozycjonalnego w języku polskim i bułgarskim)*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- KOVAČEVIĆ, Borko, ĐUKANOVIĆ, Maja, PANIĆ, Natalija, 2011: O nekaterih značilnostih udeleženskih vlog pri izglagolskih samostalnikih v srbsčini in slovenščini. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- MIKOLIČ JUŽNIČ, Tamara, 2011: Vpliv besedilnih tipov na pojavljanje nominalizacije v slovenščini: korpusna raziskava. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- OREŠNIK, Janez, 1992: *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: SAZU.

PETROV, Ivan, 2007: *Wyrażanie struktur polipredykatywnych w rozwoju języka bułgarskiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

TOKARZ, Emil, 1987: *Nomina actionis we współczesnym języku słoweńskim*. Katowice: Uniwersytet Śląski.

ZATORSKA, Agnieszka, 2011: Wykładniki predykatów kauzatywnych zawierających pojęcie narodowości lub wyznania w języku słoweńskim. Anetta Gajda (ur.): *Naród. Religia. Język*. Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie. 463–475.

ŽELE, Andreja, 1996: Razvoj posamostaljenja v slovenskem publicističnem jeziku med 1946 in 1995. Ada Vidovič Muha (ur.): *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Viri

GRANDA, Stane, 2008: *Mala zgodovina Slovenije*. Celje: Celjska Mohorjeva Družba.

PRUNK, Janko, 2002: *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana: Založba Grad.

VODOPIVEC, Barbara (ur.), 2003: *Slovenska zgodovina v besedi in sliki*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.

ODRAZ DRUŽBENEGA DELOVANJA JEZIKA V RAZMERJU BESEDOTVORJE – BESEDILOTVORJE

Andreja Žele

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'373.611'38:81'42

Leksika je skladenjskopomensko soodvisna z besedilom, ta soodvisnost se zlasti eksplicitno odraža v tvorjenkah, ki odpirajo tvorbeno-pretvorbeni vidik med tvorjeno leksiko in skladnjo. Vzporedno je tudi stil besedotvorno-besedilotvorna dejavnost, saj sta besedotvorna in besedilotvorna stilistika prek izbora jezikovne prvine in jezikovne dejavnosti vzajemno oz. soodvisno povezani.

leksika, besedotvorje, besedilotvorje, besedotvorno-besedilotvorna dejavnost

In terms of syntax and semantics, lexis interacts with the text, and this interaction can be explicitly observed in complex words, which open up the generative-transformational aspect between complex lexis and syntax. Parallel to this, style can also be seen as a word-formational and text-generating activity, as word-formational stylistics and text-generating stylistics are mutually interdependent through the selection of language elements and language activity.

lexicon, word-formation, text-generation, word-formational and text-generating activity

1

Besedotvorje in besedilotvorje odražata dinamičnost oz. procesualnost jezika, zato sta pomembna mehanizma jezika. Za razmerje besedotvorje : besedilotvorje so med razpoložljivim gradivom izbrane novejšje tvorjenke glede na besedilni tip, v katerem so pogoste oz. celo prevladujejo v razmerju z drugimi tvorjenimi in netvorjenimi leksemi.¹ Upoštevano je triadno razmerje besedilo – žanr – diskurz.

2 Besedotvorna tipologija novejšje leksike

Znotraj sistemsko predvidljive tvorjenosti je treba poudariti izpeljavo, zlasti višjestopenjske izpeljanke, in pa zlaganje z besednozvezno skladenjsko podstavo.

Sistemsko predvidljiva tvorjenost se pri novejšji leksiki omejuje na predvidljivo število morfemov v tvorjenki glede na predvidljivo

število in zgradbo sestavin v skladenjski podstavi, medtem ko tvorbeno-pretvorbene zveze med tvorjenko in njeno skladenjsko podstavo največkrat ne more biti, slednje pa je ključni pogoj, da bi se nove tvorjenke tako pomensko kot izrazno vključile v jezikovni sistem slovenščine (Vidovič Muha 1988: 162, 2011: 297).

2.1 Višjestopenjskost izpeljank

Višjestopenjskost izpeljank izkazuje že morfemski sestav njihovih priponskih obrazil, npr. na *-nica*: *čokoladnica*, *muzikalnica*, *poletnica* (po analogiji npr. *prizivnica*, ki je do danes že izgubila poimenovalno vlogo) in na *-ovec/-evec*: *dnevnikovec*, *eldeesovec*, *tevevec*, večja redkost je *-nina*: *pristopnina*. V smislu strnjevanja propozicije sta že ustaljeni in pričakovani, pa tudi najbolj produktivni obrazili *-nje* in *-ost*: *očetovanje*, *pedaliziranje* (nasproti npr. *pedalizacija*), *izolativnost*,

¹ Upoštevano je leksemsko gradivo, zbrano za *Slovar novejšje besedja slovenskega jezika* na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ter pogostnostno in besedilno potrjeno v korpusih Nova beseda (http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html) in Gigafida (<http://demo.gigafida.net>).

manjrazvitost, razsrediščenost. Pri najpogosteje rabljenih domačih obrazilih je očitna tudi zabrisanost oz. nevtralizacija slovničnih kategorij živosti in človeškosti, npr. *balerinka* : *balirka* : *govorka*, *disketar* : *popar* : *zavorovalničar*, *dlančnik* : *gladovnik*, *mobilec* : *tatarec* : *medijec*; uporablja se *motilnik*: *Mobilni telefoni so lahko usodni motilniki občutljivih naprav* in tudi *motilec* v *močnejši motilci na nizkih frekvencah*, s človeško so označene izpeljanke kot *bikica*, *rakica*, *robotik* nasproti npr. *neživo* pri *tajnica* ipd.² Slengovsko ali vsaj stilno zaznamovano obravnavamo nekatere nove izpeljanke na *-ica* tipa *frendica*, *starčica*, na *-ič*: *kafič*, *krimič*, *narkič* in na *-aš*: *aferaš*, *forumaš*, *linijaš*, tudi izlastnoimenske izpeljanke kot *istrabenzaš*, *ultraš* ipd.

Opazna je raba prevzetih obrazil³ *-ing*, *-(j)ada*, *-cija*, *-ija*, *-or*, *-er*, *-ar*, *-id*, *-ist*: *rafting* (nasproti: *raftanje*), *lifting*, *piling* (nimata druge ustreznice), *parking* (*parkiranje*), *kanjoniranje* (*soteskanje*), *kaskada* 'izvajanje elementa v zaporedju', *golažiada*, *formacija* 'razvrstitev tekmovalcev, skupina z razvrstitvijo', *berlusconizacija* (nasproti: *bushizem*), *marketizacija*, *participacija*, *privatizer* – *privatizator*, *marker*, *tester*, *deložator*, *marketingar*, *odpadar*, *trenirkar*, *karotenoid*, *ragbijaš* – *ragbijist*, *blogger/blogar* – *blogist*, *mačist* ipd.

Novejše tvorjenke so pridevniške ali glagolske izpeljanke, ki označujejo novejšo pojavnost z vsebinsko aktualnim korenskim morfemom, npr. *jogijski*, *jogurni*, *filmični*; *blogati*, *facebookati*, *finiširati*, *fintirati*, *goglati*, *konektati*, *levičariti*, *SMS-ati* ipd.

Kot izpeljavne različice se zapisujejo tudi kratičnice, zapisane po črkovalnem branju: *cede* : *cedejka*, *betece*, *emšo*, *esemes*, *dedeve*, *džiesem* ipd.

² Tudi z informativno-normativnega vidika so potrebni oz. nujni podrobnejši opisi pri leksikološko-leksikografski obdelavi teh tvorjenk oz. izpeljank, kar je vključno z geslovnikom novejšega besedja predstavljeno in pokomentirano v monografiji *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)* (Gložančev idr. 2009).

³ Prevzeta obrazila so bila z vključitvijo v sistem slovenščine poimenovana tudi kot »sistemsko nova obrazila« (Logar 2006: 92).

2.2 Afiksoidne zloženke

Pri novejši leksiki je že ustaljena raba pomensko specializiranjšega obrazila t. i. sufiksoida tipa *-mat*, *-teka*, *-drom*, *-fil*, *-holik*, *-manija*, *-pat*, *-man*: *kruhomat*, *mlekomat*, *DVD-teka*, *avtodrom*, *presofil*, *dartilomanija*, *meteoropat*, *walkman*, *discman*, manj verjetni so znotraj t. i. afiksoidov tudi prefiksoidi tipa *avto-*, *ultra-*, *paro-*, *mini-*, *maksi-*, *mikro-*: *avtoportret*, *avtoimunski*, *ultramaraton*, *ultrahitri*, *paroprepustnost*, *minibiografija*, *maksiproc*, *mikročip*, *mikrokozmos* ipd. Na meji med prefiksoidom in polnopomenskim prvim delom zloženke je tudi *samovzdrževanje*, *samozaposlitev* (Zemskaja 2009: 57), ki je med najproduktivnejšimi v slovanskih jezikih sploh. Med afiksoidnimi zloženkami s tujimi prefiksoidi so tiste z *multi-*, *turbo-*; *-fil*, *-holik*, *-mat*, *-net*: *multinacionalna*, *multimedijski*, *turboglasba*, *turbo-uspeh*, *mlekoholik* ipd. Razširjajo pa se tudi afiksoidne zloženke z domačimi afiksoidi *-pis*, *-vod*, *-mer*, *malo-*, *vele-*, ki so zaradi posplošitve pomena obdržali samo besedotvorni pomen in se zato iz besedotvorne podlage preselili v obrazilni sestav, npr. *dobropis*, *plinovod*, *plinomer*, *obramboslovje*, *malopodjetnik*, *veletrgovec*.

Med novejše zloženke sodijo nekatere **medponsko-priponske zloženke** s stavčno skladijsko podstavo, npr. *črnogradnja*, *filmoljub*, *novorek*; *nizkopodni/nizkopražni* (*avtobus*), *nizkopračunski* (*film*), *zunajsončni/izvensončni* (*planet*); med novejšimi zloženkami pa prevladujejo medponskoobrazilne zloženke z besednozvezno skladijsko podstavo: *samovzdrževati se*, *adidasoprema*, *fitnescenter*, *internetkafé*, *koktailobleka*, *kombilimuzina* (< limuzina kot kombi?) ipd. V zvezi s temi zloženkami se pojavi tudi sintagma »analitični pridevnik« (Zemskaja 2009:

61) za prevzete nesklonljive pridevnike, tudi t. i. konverzne pridevnike, tipa *fitness*, *internet*, *disko* ipd.; *elektromobil* bi bil lahko primer zlaganja s krnjenjem, ker je izpadel morfem *avto-* v smislu skladijske podstave 'avtomobil na elektriko'.

Možnost substitucije posameznih sestavin lahko uvršča med sistemsko predvidljive tudi **novejše tvorjenke brez pretvorbene-tvorbene možnosti v slovenščini** – med tovrstne prištevamo tudi prevzete zloženke z internacionalizirano (prevzeto) določujočo ali določano sestavino, ki je zamenljiva (in navadno nima slovenske ustreznice v besednozvezni skladijski podstavi);⁴ *afro-*, *aero-*, *agro-*, *avdio-*, *akva-*, *bio-*, *eko-*, *info-*, *kiber-*: *afro-novost*, *aerosolizacija*, *agroservis*, *akvapark*, *ekotrgovina*, *infosejem*, *kiberpanker*, *kiberklub* ipd.

Novejši tip zloženek s črkovno sestavino tipa *e-*, *i-* ali *m-*, ki je hkrati določujoča sestavina jedrne sestavine, so t. i. **e-tvorjenke**,⁵ ki glede na ustaljeno rabo že sodijo v podtip zloženek z vezavno začetnico *e-*, *m-* in *i-*, ki imajo predvidljivo skladijsko besednozvezno podstavo s pridevniško določujočo sestavino tipa 'elektronski, mobilni ali internetni': *e-knjiga* (nasproti neutemeljeni in zato nepravilni rabi *eknjiga*); skladijskopodstavno in besedotvorno so primerljive z zloženkami s kratično zvezo tipa *PIN-številka* (< PINovska številka) ali *C-vitamin* (< Cejevski vitamin) ipd.⁶

2.3 Manj pogoste novotvorjenke

Sestavljenke: nadjata, prapok, pravoda, predsetvenik, prenajedati se, prifotkati (si), prismasati, sformatirati, sklonirati, zaasfaltirati, zamoralizirati, zamuzicirati, zasneževati, zatraviti, zazeleniti, zazipati, zdigitalizirati, zerotizirati, zgenerirati, zindividualizirati, zmasakrirati, zminimalizirati, zminirati,

zmonopolizirati, zlobirati, zrelaksirati ipd; **tvorjenke iz predložne zveze:** ufilmiti, udružbiti, vprogramirati; **modifikacijske izpeljanke:** metuljček, ježek, polžek, miška; zvončkljati, davkovati, telefonariti, fotkati, koketkati, kuhariti, martinčkati se, šminkirati, paničariti, pipniti ipd.

2.4

Zunaj sistemsko predvidljive tvorjenosti so sklopi, potencialne zloženke, prekrivanke (ki so hkrati lahko tudi okrnjenke) in okrnjenke.

2.4.1 Sklopi

Sklopi v smislu »lepljenja besed« so *enodnas*, *nevemkaterize*, *čistomimo/čistbrezveze zabava*, *tvojihpetminut agencija*, *nočindan trgovina* ipd.

Pogost je pojav t. i. sklopljenih krnov – tj. sklapljanje nepredvidljivih krnov: *vlog* (< video blog), *blogaton* (< blogarski maraton), *moblog* (< mobilni blog), *dokudrama* (< dokumentarna drama) ipd. Gre za prekrivanje v posameznih črkovnih sklopih kot presečnih množicah: *mobitelova itak džabest ponudba*.

2.4.2 Potencialne zloženke

Med sistemsko nepredvidljive potencialne zloženke, tj. brez pretvorbene-tvorbene vezi med tvorjenko in skladijsko podstavo ter tudi glede na nepredvidljivo število in zgradbo sestavin pri tvorbi, samo zaradi več polnopomenskih morfemov uvrščamo tvorjenke tipa *mobitel* (< mobilni telefon), *mobinet* (< mobilni internet), *mobikartica* (< kartica za mobitel), *telemobil* (< telekomunikacijska mobilnost), *biblioklas* (< bibliotečna klasifikacija), *MobiPoštar/Mobipoštar* (< mobilni aparat v vlogi poštarja), *TeleBanka* (< telefonsko bančništvo), ki so za zdaj označene kot krnjene zloženke (Stramljič Breznik 2010: 135).

⁴ V slovenskem jezikoslovju so bile opisane kot »zloženke z nadomestno določano sestavino« (Vidovič Muha 1988: 162) oz. »zloženke z nadomestnimi (prevzetimi) sestavinami SPo [skladijske podstave]« (Vidovič Muha 2011: 296).

⁵ O njih Logar 2004.

⁶ O tipu zloženek z eno črkovno sestavino ali s kratično zvezo piše I. Stramljič Breznik 2010.

Nesistemska raba obojestransko stičnega vezaja se izraža v rabi tvorjenk *in-line*, *on-line*, *off-line*, *one-man*, *sit-com* (poleg: *sitcom*, *sitkom*) ipd. Enako nesistemska je tudi raba ločil kot *si.mobil*, *itak.si* ipd.

2.4.3 Prekrivanke (in okrnjenke hkrati)

Tvorjenka nastane s sklapljanjem krna in cele besede ali dveh krnov, ki ohranjata prepoznavna dela obeh besed iz besedne zveze. Novotvorjenka poleg besedne igre in namenske dvoumnosti lahko vsebuje še prvino zvočnega slikanja – rime:⁷ (*E*)*stradanje* < ‘novice iz sveta estrade’, dvoumno: *Estrad-anje* : *E-stradanje*, *globelost* (< globalna debelost), *protestival* (< protestni festival), *berlinale* (< berlinski anale), *furminator* (< fur + terminator ‘glavnik za odstranjevanje poddlake oz. podlanke’).

2.4.4 Okrnjenke

Okrnjenke tipa *mobi* (poklicati na mobi), *mobil* (mobili kot gibljive plastike, hoteti biti mobil), *profi* (profi vojska, biti pravi profi), *holik* (Na holik je slišal, na delo pa ne.).

3 Nova leksika z vidika pomenov

3.1

Praviloma se obstoječi leksemi stalno pomensko širijo. Pomensko se širijo tako že ustaljeni kot novejši in novi leksemi, npr. *kruhomat* je ‘naprava za pripravo kruha’ in ‘naprava za oddajo oz. delitev kruha’; *humus* je tudi ‘jed kot čičerikin namaz’, *inkubator* (*mladih raziskovalcev*), *butik* (*sladic/kruha*), *gnezdenje* (*podatkov*).

3.2

Manj pogosta ali celo redka je pomenotvorna oživitvev izrazja (izkazana npr. na Internetu v letu 2010): *ceh* (društvo Mladinski ceh), *borza* (pravila Ljubljanske borze d. d.), *borznik* (Naj vse skupaj propade, borzniki pa naj si najdejo pošteno delo.), *buržuj* (izbrani

novopečeni buržuji), *dražbenik* (klikanje dražbenika z miško), *mecen* (gospodarstvenik in mecen), *koncesionar* (koncesionar kot izvajalec javno-zasebnega partnerstva), *perišče* (avtopralnica s petimi perišči), *akcijski* (akcijska cena), *jogurti* (jogurti preliv, jogurtna revolucija), *goveji* (goveja glasba, goveja tv) ipd.

4 Funkcioniranje novejših leksik v besedilih – prikaz soodvisnosti besedotvorne in besedilne stilistike

Besedotvorni sistem jezika se dejavno uresničuje šele v besedilih in s tem postaja jezikovna realnost in hkrati jezikovna kompetenca nositeljev določenega jezika. Živahno delovanje besedotvorja in z njim povezanega besedilnotvorja je konkreten pokazatelj rabe skladenjskih vzorcev znotraj določenega jezika; besedotvorna stilistika je del besedilnotvorne stilistike.

4.1 Vzajemnost besedotvorne in besedilnotvorne delovanja

Leksemski vidik. Vloga novejših leksik v slovenščini je aktualizacija besedotvorja kot procesualnega mehanizma/delovanja v konkretnih besedilih: 1) aktualizacija razmerja netvorjeno – tvorjeno v tvorbeno-pretvorbenem procesu, 2) aktualizacija besedotvorne zgradbe leksemov in pomenotvorna aktualizacija obrazil, vključno s pomenskim razhajanjem istokorenskih novotvorjenk, 3) aktualizacija obrazilne sinonimije znotraj istega besedotvornega pomena, 4) aktualizacija besedotvorne igre in ekspresije glede na konkretno besedilo.

Besedilni oz. slovnični vidik. Z vidika besediloslovja se triado diskurz – žanr – besedilo razlaga, da je diskurz celota diskurzivnih praks v družbi in vključuje sistem različnih žanrov, žanr pa je v najširšem smislu oznaka za tip besedila. Pri obravnavi razmerja leksika : diskurz/žanr/besedilo je dovolj, da ločujemo performativne oz. izvršne diskurze, ki

⁷ V zvezi s tipologijo tvorbeno-pretvorbeno nepredvidljive leksike je bila upoštevana besedotvornostilistična obravnava Nataše Logar (2006).

so prek medosebne metajezikovne funkcije s ciljnim naslovniki vezani zlasti na področje prava, kognitivni ali spoznavni diskurzi so prek ideacijske funkcije jezika vezani na področje znanosti, imaginativni ali domišljjski diskurzi z vsemi možnimi žanri so prek besedilovorne funkcije vezani na področje umetnosti in besedne ustvarjalnosti nasploh, pragmatični ali uporabnostni diskurz pa se z manipulacijo vseh omenjanih metajezikovnih funkcij povezuje z vsakdanjo prakso človekovega delovanja in to najširše področje pokriva mediji.⁸

4.1.1 Vzajemno živahno besedotvorno in besedilovorno delovanje

V pragmatičnih besedilih (vsakdanjih uporabnostnih, reklamnih in informativnih), ki jih proizvajajo zlasti mediji, in v domišljjskih besedilih, od umetniškega leposlovja do zabavnega trivialnega branja, je najbolj opazna živahna in aktualna besedotvorna dejavnost in poudarjena je tudi besedilovorna metajezikovna funkcija, ki poudarja zlasti način podajanja vsebin. V teh subjektiviziranih žanrih, tako praktičnih kot zasebnih, se nenehna besedotvorna dejavnost kaže:

- 1) kot izmenjevanje tvorjeno-netvorjeno znotraj istopomenske rabe leksema: *bandži – bungee – bandžiskok – bungee jumping – bandžati* (To je edini center za skoke z elastiko (bungee jumping). In vse bi naredila, recimo, skočila bi tudi bandži, če bi bilo treba. In če sta za, bosta imela prvo bandži poroko v Evropi (časopis Dobro jutro, 2003));
- 2) kot besedotvorna in pomenotvorna širitev istokorenskih tvorjenk, vključno s pomen-skim razhajanjem istokorenskih novotvorjenk: *stajkunizirati* (Skladov zaenkrat še ni nihče stajkuniziral (Internet 2011)), *kokolizacija* (Ni se moč izogniti kokolizaciji in mcdonaldizaciji (Dnevnik 2001)), *očetovanje* (V Sloveniji je praksa

aktivnega očetovanja še precej v zametkih (revije 2005)), *družbenica* (družbenica – imetnica obeh poslovnih deležev (Delo 2008)), *soprodukcija* (soprodukcija električne in toplotne energije (Novice 2007)); pomensko razhajanje istokorenskih novotvorjenk je v primerih *odpadnik – odpadar* ipd.

- 3) kot širitev obrazilne sinonimije in homonimije: *blogar – bloger – blogist – blogaš, ploščarna, bukvarna, kruharna* (po analogiji *knjigarna, pisarna* ipd.; Tega ne dobiš niti v specializiranih ploščarnah v Ljubljani (časopisi 2007), Ponoči se je vračal z ženitovanja in čisto sam šel mimo tako imenovane kruharne (B. Gradišnik, 1999)), *družbenost* (kot antipod *zasebnosti*), *srečališče* (po analogiji *zbirališče*; Aktivno bomo vzpodbujali in razvijali medgeneracijska srečališča Mariborčanov (Internet 2010)), *družinskost* (strankarska tv družinskost (Delo 2000));
- 4) kot aktualizacija besedotvorne igre in ekspresije:⁹ *forumas – forumaš* (Prepričan sem, da gre pri anonimnih forumaših za zelo podkovane strokovnjake (Internet 2010)), *hudojček* (Hudojčki, katerih edini namen je, da na naš obraz privabijo nasmeš, iz naših ust pa vzklik: »O hudo!« (Anja 2005)), *šerati* (To naj bi bilo zavezništvo, zdaj pa neke /dez/informacije šerajo (Internet 2011)), *všečkati* (Všečkajte članek o albumu (Internet 2011)).

4.1.2 Potreba po večji ustaljenosti in predvidljivosti

Na področje objektiviziranih oz. javnih žanrov sodijo kognitivna besedila s področja znanosti in tudi performativna upravljalna besedila, ki večinoma segajo na področje organizacijskih ved in prava, morajo v smislu ciljnosti in izvršnosti vsebine imeti veliko bolj predvidljivo leksiko, tako izrazno kot pomensko, saj je za znanstvena oz. strokovna

⁸ Tipologijo diskurzov povzeman po Skubicu (2005), ki mu je med drugim uspelo sintetizirati nekatere relevantne tuje jezikoslovne ugotovitve ter jih ustrezno predstaviti in uporabiti v slovenščini.

⁹ Zlasti na ta segment leksike je konec devetdesetih opozoril Korošec (1998: 26–33).

besedila prevladujoča ideacijska/predstavna metajezikovna funkcija s poudarjenim vsebinskim področjem, za izvršna besedila pa medosebna metajezikovna funkcija s poudarjenim načinom podajanja vsebine. Novotvorjenke zato ostajajo v sistematiziranih oz. ustaljenih besedotvornih vzorcih, torej raba ustaljenih besedotvornih obrazcev v besedilnih obrazcih. V strokovnih besedilih je opazna močna zastopanost obrazila *-nik* in zlasti njegova širitev, tudi pomenotvorna: *kodralnik* in *ravnalnik* (namesto npr. *figaro* v frizerski stroki), *oprijemnik* (za *body/bodi* na modnem področju), *urejevalnik*, *prevajalnik*, *dekodirnik*, *razhroščevalnik* (v računalništvu); opazno rabljene so tudi novotvorjenke kot *vršičkati* (Rastline redno vršičkajte (Vrtnarski priročnik 2002)), *pravoda* (naravna negazirana mineralna voda z nizko vsebnostjo natrija (Internet ustanove 2010)), *telomer* (podvojitve DNK, ki se nahajajo na koncih kromosomov (Strokovno besedilo, Zdravje, 2005)), *suhozid* (Terasast vrt oblikujemo s suhozidi (strokovna revija Rože in vrt 2002)), *blogoreja* (Na spletu razsaja anonimna blogoreja (Dnevnik 2009)).

5 Težnja k zabrisovanju leksemsko-skladenjskih mej med sociolekti oz. med sociolekti ter standardno rabo?

Tudi zabrisovanje leksemsko-skladenjskih razlik med dialekti in slengi kot tudi med sociolekti in standardno rabo, npr. med vsakdanjo govorjeno slovenščino in knjižno zapisano slovenščino, je možno v pragmatičnih (pretežno poročevalskih) in domišljajskih besedilih.¹⁰ V narečnih govoricah pozabljene narečne besede pogosto zamenjujejo slengizmi, status slednjih pridobivajo tudi sproti prevzeti izrazi, ki postajajo del vsakdanje, tudi zapisane leksike. Najbolj navadno in pričakovano je, da se tvorjenke brez besedotvornih obrazcev uporabljajo v besedilih brez besedilnih obrazcev in obratno.

Z besedotvornega vidika zagotovo sklapljanje kot vedno pogostejši pojav v sodobni

slovenščini hkrati tudi uspešno pomaga zabrisovati meje med različnimi sociolekti – uvaja hkratio igrivost na leksemski in skladenjski ravni. To leksemsko-skladenjsko hkratnost sklapljanju omogoča ravno neposredno razmerje med govorno podstavo in besedotvorno-izraznimi uresničitvami tipa *pica datekap*, *bar Bikofe*, *mim'grede kafe*, *malica k'rneki*, *čistomimo/čistbrezveze zabava*, *ortounulo mobi*, *paket trizame*, *tvojihpetminut agencija*, *nočindan trgovina*, *biti mim'stvar* ipd. Ravno s svojo zaktualizirano ubesedovalno nepredvidljivostjo oz. spontanostjo in izrazijsko živostjo so sklopi največkrat sprotne govornopisna uresničitev bodisi splošnopogovarjalnega standardiziranega jezika ali določenega narečja oz. krajevnega govora; sklapljanje lahko poteka na ravni besedne zveze (*mim'grede kafe*) ali stavka (*Bikofe*, *Itak.si*, *Simobil*, *Taklemamo*, *Celhalozanič*, *kvatebriga bend*). T. i. aktualna prožna sistemskost v tvorjenju besed kot v besedilni stavi besed zahteva doslednejše upoštevanje členitve po aktualnosti, ki pa vsaj v vsakdanji pisni praksi ni uzaveščena; skrajni primer neupoštevanja jezikovnega standarda je npr. javni zapis, ki vabi v delikatose z *Za pojest dobr*.

Del spontane priložnostne rabe so tudi modifikacijske izpeljanke, izpeljane iz priložnostnih besednih zvez, npr. *hudojček*, *všeček*, *kengurujček*, *lupinica* ipd., na drugi strani je pomenljivo igrivo tudi pomensko kalkiranje v smislu *brezplačni dolpoteg* (za *download*), *vsiljivo čivkanje na medmrežju* (za *tvitanje na internetu*) ipd.

Viri in literatura

- Gigafida, Korpus slovenskega jezika: <http://demo.gigafida.net>.
 GLOŽANČEV Alenka, KOSTANJEVEC, Polona, 2006: Novejše besedje slovenskega knjižnega jezika. *Jezikoslovni zapiski* 12/2. 89–103.
 GLOŽANČEV, Alenka, JAKOPIN, Primož, MICHELIZZA, Mija, URŠIČ, Lučka, ŽELE, Andreja, 2009: *Novejša slovenska leksika*:

¹⁰ O specifikih poročevalskih besedil podrobneje v Korošec 1998.

- (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- HALLIDAY, Michael A. K., 1970: *Language Structure and Language Function. New Horizons in Linguistics I*. New York. 158–165.
- HALLIDAY, Michael A. K., ²1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- KOROŠEC, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- LOGAR, Nataša, 2004: Nove tehnologije in nekateri nesistemske besedotvorni postopki. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 121–132.
- LOGAR, Nataša, 2006: Stilno zaznamovane nove tvorjenke – tipologija. *Slavistična revija* 54 (posebna jezikoslovna številka). 87–101.
- Nova beseda, Korpus slovenskega jezika: http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html.
- SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2010: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Maribor: Zora 71.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zložen*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ZEMSKAJA, Elena Andrejevna, ²2009: *Slovo-obrazovanje kak dejatel'nost' (na materiale periodičeskoj pečati, živoj razgovornoj reči, hudožestvennoj i naučnoj literatury)*. Moskva: LIBROKOM.

Recenzentke in recenzenti

Vojko Gorjanc, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Marko Jesenšek, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija

Monika Kalin Golob, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija

Erika Kržišnik, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Irena Orel, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Vesna Požgaj Hadži, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Vera Smole, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Marko Stabej, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Irena Stramljič Breznik, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija

Hotimir Tivadar, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Alojzija Zupan Sosič, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Andreja Žele, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Avtorice in avtorji

Maruška Agrež

agrez.maruska@gmail.com

Špela Arhar Holdt, Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Dunajska 116, 1000 Ljubljana, Slovenija
spela.arhar@trojina.si

Irena Avsenik Nabergoj, ZRC SAZU, Inštitut za kulturno zgodovino, Novi trg 5, 1000 Ljubljana; Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta, Inštitut za Sveto pismo, judovstvo in zgodnje krščanstvo, Poljanska cesta 4, 1000 Ljubljana; Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko, Vipavska 13, 5000 Nova Gorica, Slovenija
irena.avsensnik-nabergoj@guest.arnes.si

Tatjana Balazič Bulc, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
tatjana.balazic-bulc@guest.arnes.si

Katarzyna Bednarska, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Slawistyki Południowej, ul. Lipowa 81, 90 568 Łódź, Poljska
bednarska@gmail.com

Natalia Belova, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija; Moskovska državna univerza M. V. Lomonosova, Filologičeskij fakul'tet, Leninskije gory, GSP, 1. korpus gumanitarnih fakul'tetov, 119 899 Moskva, Rusija
natalia.belovs@gmail.com

Mirjana Benjak, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Ulica I. Matetića Ronjgova 1, 52 100 Pula, Hrvaška
mibenjak@inet.hr

Marja Bešter Turk, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva ploščad 16, Ljubljana, Slovenija
marija.bester1@guest.arnes.si

Aleksandra Bizjak Končar, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
aleksandra.bizjak@zrc-sazu.si

Milena Mileva Blažič, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva ploščad 16,
1000 Ljubljana, Slovenija
milena.blazic@pef.uni-lj.si

Marta Cmiel - Bažant, Uniwersytet Warszawski, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28,
00 927 Warszawa, Poljska
marta_cmiel@interia.pl

Jure Cvetek
jurecvetek@yahoo.com

Gaja Červ
gaja.cerv@gmail.com

Helena Dobrovoljc, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
hd@zrc-sazu.si

Kaja Dobrovoljc, Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Dunajska 116, 1000 Ljubljana, Slovenija
kaja.dobrovoljc@trojina.si

Maja Đukanović, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11 000 Beograd, Srbija
maja.djukanovic@fil.bg.ac.rs

Tomaz Erjavec, Institut »Jožef Stefan«, Jamova cesta 39, 1000 Ljubljana, Slovenija
tomaz.erjavec@ijs.si

Tanja Fajfar, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
tanja.fajfar@zrc-sazu.si

Darja Fišer, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
darja.fiser@ff.uni-lj.si

Polona Gantar, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
apolonija.gantar@guest.arnes.si

Tamara Gazdić - Alerić, Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Savska cesta 77, 10 000 Zagreb,
Hrvaška
tamara.gazdic-aleric@ufzg.hr

Mateja Gojkosek, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Slawistyki Południowej,
ul. Lipowa 81, 90 568 Łódź, Poljska
m.gojkosek@gmail.com

Vojko Gorjanc, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
vojko.gorjanc@ff.uni-lj.si

Jagoda Granić, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Radovanova 13, 21 000 Split, Hrvaška
jagoda.granic@gmail.com

Robert Grošelj, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
robert.groselj@ff.uni-lj.si

Ada Gruntar Jermol, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
ada.gruntar@guest.arnes.si

Marjeta Humar, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
marjeta.humar@zrc-sazu.si

Mateja Jemec Tomazin, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2,
1000 Ljubljana, Slovenija
mjt@zrc-sazu.si

- Marko Jesensek**, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
marko.jesensek@um.si
- Ljubica Josić**, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Frankopanska 26, 10 000 Zagreb, Hrvaška
ljubica.josic@lzmk.hr
- Pavle Jović**, Univerzitetaska biblioteka »Svetozar Marković«, Bulevar Kralja Aleksandra 71, 11 000 Beograd, Srbija
phpjovic@rcub.bg.ac.rs
- Monika Kalin Golob**, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
monika.kalin-golob@fdv.uni-lj.si
- Marina Katnić - Bakaršić**, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Franje Račkog 1, 71 000 Sarajevo, Bosna in Hercegovina
marinakb@bih.net.ba
- Vera Klopčič**, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenija
vera.klopcic@guest.arnes.si
- Iztok Kosem**, Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Dunajska 116, 1000 Ljubljana, Slovenija
iztok.kosem@trojina.si
- Pawel Kowalski**, Instytut Slawistyki PAN, ul. Bartoszewicza 1b/17, 00 337 Warszawa, Poljska
kowalion@wp.pl
- Mira Krajnc Ivič**, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
mira.krajnc@um.si
- Simona Kranjc**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
simona.kranjc@ff.uni-lj.si
- Simon Krek**, Institut »Jožef Stefan«, Laboratorij za umetno inteligenco, Jamova cesta 39, 1000 Ljubljana, Slovenija
simon.krek@guest.arnes.si
- Tina Lengar Verovnik**, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
tina.verovnik@fdv.uni-lj.si
- Marko Ljubešić**, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Ulica I. Matetića Ronjgova 1, 52 100 Pula, Hrvaška
marko.ljubestic@gmail.com
- Nataša Logar Berginc**, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
natasa.logar@fdv.uni-lj.si
- Vesna Mikolič**, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Znanstveno-raziskovalno središče, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenija
vesna.mikolic@fhs.upr.si
- Alenka Morel**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
alenka.morel@ff.uni-lj.si
- Jasmina Moskovljević Popović**, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11 000 Beograd, Srbija
jasmina.moskovljevic@fil.bg.ac.rs
- Mojca Nidorfer Šiškovič**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
mojca.nidorfer-siskovic@ff.uni-lj.si
- Irena Orel**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
irena.orel@ff.uni-lj.si

Vladimir Osolnik, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
vladimir.osolnik@ff.uni-lj.si

Martina Ožbot, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
matrina.ožbot@guest.arnes.si

Jozef Pallay, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
jozef.pallay@gmail.com

Bernardina Petrović, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb, Hrvaška
bernardina.petrovic@zg.t-com

Nataša Pirih Svetina, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
n.pirih@ff.uni-lj.si

Olga Plotnikova, Moskovska državna univerza M. V. Lomonosova, Filologičeskij fakul'tet, Kafedra slavjanskoj filologiji, Leninskije gory, d. 1, 119 991 Moskva, Rusija
osplotnikova@bk.ru

Gizela Polanc Podpečan, Šolski center Velenje, Gimnazija Velenje, Trg mladosti 3, 3320 Velenje, Slovenija
gizela.podpecan@gmail.com

Damjan Popič, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
damjan.popic@ff.uni-lj.si

Vesna Požgaj Hadži, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
vesna.hadzi@guest.arnes.si

Francka Premk, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
fpremk@gmail.com

Tina Rožac, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
tina.rozac@zrs.upr.si

Krištof Savski, Department of Linguistics and English Language, Lancaster University, Lancaster LA1 4YL, Velika Britanija
k.savski@lancaster.ac.uk

Bojan-Ilija Schnabl
bojan.schnabl@gmail.com

Lucia Gaja Scuteri
lg.scuteri@gmail.com

Mojca Smolej, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
mojca.smolej@ff.uni-lj.si

Tone Smolej, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
tone.smolej@guest.arnes.si

Jerica Snoj, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
jesnoj@zrc-sazu.si

Petra Stankovska, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
petra.stankovska@ff.uni-lj.si

Irena Stramljč Breznik, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
irena.stramljic@um.si

Polonca Šek Mertük, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
polonca.sek@uni-mb.si

- Matej Šekli**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
matej.sekli@guest.arnes.si
- Mojca Šorli**, Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Dunajska 116, 1000 Ljubljana, Slovenija
mojca.sorli@siol.net
- Klara Šumenjak**, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenija
klara.sumenjakk@fhs.upr.si
- Aleš Tavčar**, Institut »Jožef Stefan«, Laboratorij za umetno inteligenco, Jamova cesta 39, 1000 Ljubljana, Slovenija
ales.tavcar@ijs.si
- Hotimir Tivadar**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si
- Mitja Trojar**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
mtrojar@zrc-sazu.si
- Urška Valencič Arh**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
urska.valencic.arh@ff.uni-lj.si
- Branislava Vičar**, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
branislava.vicar@um.si
- Ada Vidovič Muha**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
ada.vidovic-muha@guest.arnes.si
- Dunja Vranešević**, Muzejski dokumentacijski centar, Ilica 44, 10 000 Zagreb, Hrvaška
dunja.vranesevic@gmail.com
- Martin Vrtačnik**, Mestno gledališče ljubljansko, Čopova 14, 1000 Ljubljana, Slovenija
martinvrtacnik@yahoo.com
- Mateusz Warchal**, Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Bialej, ul. Willowa 2, 43 309 Bielsko-Biala, Poljska
mateusz.warchal@poczta.onet.pl
- Agnieszka Zatorska**, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Slawistyki Południowej, ul. Lipowa 81, 90 568 Łódź, Poljska
agnieszka.zatorska@uni.lodz.pl
- Mojca Žagar Karer**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
mojca.zagar@zrc-sazu.si
- Andreja Žele**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
andreja.zele@ff.uni-lj.si